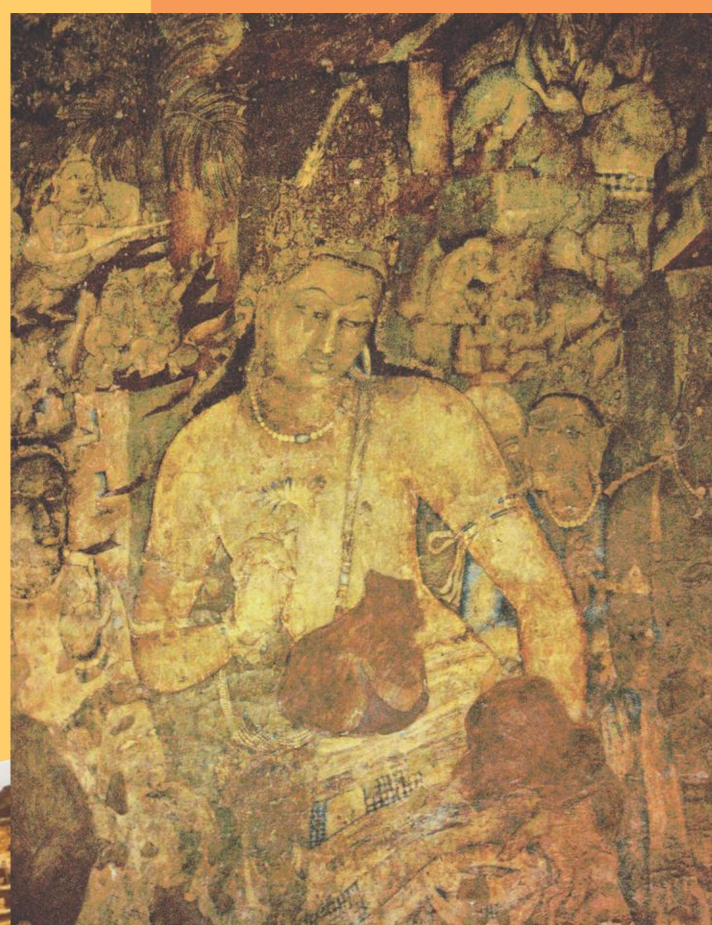
संस्कृतम्

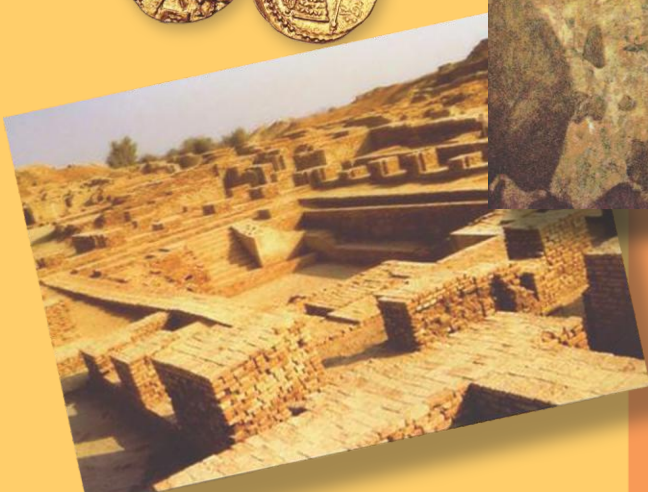
आह्लादः

द्वादशी कक्षा

अभ्यास–२११६/(प्र. क्र. ४३/१६) एसडी–४ दिनाङ्कः – २५.४.२०१६ इत्यमुं शासननिर्णयक्रमाङ्कम् अनुसृत्य स्थापितायाः समन्वयसमित्याः उपवेशने ३०.०१.२०२० दिने इदं पुस्तकम् २०२०–२१ इति शैक्षणिकवर्षतः अनुमानितम्।

द्वादशी कक्षा

संस्कृतम्

आह्लादः

(मराठी, गुजराती, हिन्दी, इंग्रजी इत्यादीनां माध्यमानां कृते)

२०२०

महाराष्ट्रराज्य–पाठ्यपुस्तक–निर्मितिः तथा अभ्यासक्रम–संशोधन–मण्डलम्, पुणे–४

G5L8C9

'स्मार्टफोन' इति उपकरणेन 'दीक्षा ॲप' द्वारा पाठ्यपुस्तकस्य प्रथमपृष्ठे योजितेन Q. R. Code माध्यमेन (PDF) पाठ्यपुस्तकं द्रष्टुं शक्यते तथा पाठ्यपुस्तके योजितेन Q. R. Code साहाय्येन दृक्श्रव्य–अध्ययन–अध्यापनसाहित्यम् उपलभ्यते ।

संयोजनम् :
श्रीमती सविता अनिल वायळ
विशेषाधिकारी, मराठी
पाठ्यपुस्तकमण्डलम्, पुणे.

चित्रकारः :
फारुख नदाफ

मुखपृष्ठम् :
फारुख नदाफ

अक्षरयोजनम् :
भाषाविभागः
पाठ्यपुस्तकमण्डलम्, पुणे.

निर्मितिः :
सच्चिदानन्द आफळे,
मुख्यनिर्मिति-अधिकारी
राजेन्द्र चिन्दरकर,
निर्मिति-अधिकारी
राजेंद्र पांडलोसकर
सहायक निर्मिति-अधिकारी

कागदम् :
70 GSM Cream Wove

मुद्रणादेशः :
N/PB/2020-21/0.40

मुद्रकः :
M/s. Siddhivinayak Printmail, Raigad

संस्कृतभाषातज्ज्ञसमितिः

पं. गुलाम दस्तगीर बिराजदार (अध्यक्षः)
डॉ. प्रज्ञा देशपाण्डे
श्रीमती तरङ्गिणी खोत
डॉ. प्रसाद भिडे
डॉ. मञ्जूषा गोखले
डॉ. शिवराम भट्ट
श्रीमती सविता अनिल वायळ (सदस्य-सचिव)

संस्कृतभाषाभ्यासगणसदस्याः

डॉ. ओङ्कार जोशी
श्रीमती मुग्धा रिसबुड
श्रीमती प्राची कुण्टे
श्री. मकरन्द दामले
डॉ. माधव केळकर
श्रीमती अदिती माधवन्
डॉ. अरुणा श्यामराज
डॉ. प्रसादशास्त्री कुलकर्णी
डॉ. अजय निलङ्गेकर
श्रीमती मैथिली पोतनीस
डॉ. लीना हुन्नरगीकर
श्रीमती श्वेता पवनीकर
श्रीमती धनश्री लेले
श्रीमती पल्लवी जोशी
श्रीमती ऋचा वैद्य
श्री. जगदीश इन्दलकर

प्रकाशकः
विवेक उत्तम गोसावी
नियन्त्रकः
पाठ्यपुस्तकनिर्मितिमण्डलम्,
प्रभादेवी, मुम्बई – २५.

निमन्त्रितसदस्याः

डॉ. ज्योत्स्ना खरे
श्री. सौरभ बोन्द्रे
श्री. राजेन्द्र दातार
श्री. कीर्तिञ्जय गोरे

भारतस्य संविधानम्

प्रस्तावना

वयं, भारतस्य जनाः, भारतं सम्पूर्णप्रभुत्वसम्पन्नं, समाजवादिनं, सम्प्रदायनिरपेक्षं, लोकतन्त्रात्मकं गणराज्यं विधातुं, तस्य समस्तान् नागरिकांश्च

सामाजिकम्, आर्थिकं, राजनीतिकं च न्यायं,
विचारस्य, अभिव्यक्तेः, आस्थायाः, धर्मस्य,
उपासनायाश्च स्वतन्त्रतां,
प्रतिष्ठायाः, अवसरस्य च समतां प्रापयितुं;
तेषु सर्वेषु च
व्यक्तिगौरवस्य राष्ट्रस्य एकतायाः,
अखण्डतायाश्च सुनिश्चायिकां बन्धुतां
वर्धयितुं;

कृतदृढसङ्कल्पाः अस्याम् अस्मदीयायां संविधानसभायाम्

अद्य, खिस्तीये १९४९ तमे वर्षे नवम्बरमासस्य २६-तमे दिने (२००६-तमे विक्रमसंवत्सरे मार्गशीर्षे शुक्लपक्षे सप्तम्यां तिथौ) एतेन इदं संविधानम् अङ्गीकृतम्, अधिनियमितम्, आत्मार्पितं च कुर्महे ।

प्रतिज्ञा

भारतो मम देशोऽयं भारतीयाश्च बान्धवाः ।
परानुरक्तिरस्मिन् मे देशेऽस्ति मम सर्वदा ।।१।।

समृद्धा विविधाश्चास्य या देशस्य परम्पराः ।
सन्ति ताः प्रति मे नित्यमभिमानोन्नतं शिरः ।।२।।

प्रयतिष्ये सदा चाहमासादयितुमर्हताम् ।
येन तासां भविष्यामि श्रद्धायुक्तः पदानुगः ।।३।।

सम्मानयेयं पितरौ वयोज्येष्ठान् गुरूंस्तथा ।
सौजन्येनैव वर्तेय तथा सर्वैरहं सदा ।।४।।

स्वकीयेन हि देशेन स्वदेशीयैश्च बान्धवैः ।
एकान्तनिष्ठमाचारं प्रतिजाने हि सर्वथा ।।५।।

एतेषामेव कल्याणे समुत्कर्षे तथैव च ।
नूनं विनिहितं सर्वं सौख्यमात्यन्तिकं मम ।।६।।

राष्ट्रगीतम्

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय जय हे ।।

प्रस्तावना

आत्मीया: छात्रा:,

संस्कृतभाषाया: द्वादशकक्षाया: **'संस्कृत-आह्लाद:'** इत्येतद् नूतनं पाठ्यपुस्तकं युष्मभ्यम् उपाहर्तुम् आह्लादम् अनुभवाम: । अस्य पुस्तकस्य संस्कृतमाध्यमम् अस्मत्कृते पूर्वपरिचितम् एव । एकादशकक्षायां यत् संस्कृतभाषाकौशलम् अस्माभि: अधिगतं तस्य आधारेण द्वादशकक्षायां संस्कृताध्ययनं सुगमं भवेत् ।

एकादशकक्षायां भावमुद्रा: अधीता: । अधुना छात्रै: विधि-निषेधपरा: व्यावहारिकसूचना: अध्येतव्या: । तथैव पञ्चविषयान् अधिकृत्य व्यावहारिकशब्दस्तबका: अपि अध्येतव्या: । शब्दसङ्ग्रहसमृद्ध्या संस्कृतभाषा व्यवहारभाषा अपि अस्ति इति संस्कार: दृढ: भवेत् । एतस्य पुष्ट्यर्थम् अस्मिन् वर्षे अपि प्रतिदर्शं वृत्तपत्रम् अवलोकनार्थम् अत्र दीयते ।

भाषाशास्त्रम्, सुशासनम्, प्रसाधनानि इति युगानुकूला: विषया: पाठ्यक्रमे अन्तर्भूता: । संस्कृतच्छात्राणां कृते संस्कृताध्ययनस्य उपयोजनं कथं शक्यम् इति सूचितं साहित्यपरिचयान्तर्गत-भारतविद्यया । अत: भारतविद्यान्तर्गतविषया: मुखपृष्ठे पदं कृतवन्त: ।

'नाट्यकलश:' इति अस्य पाठ्यपुस्तकस्य प्रमुखम् आकर्षणम् । नाटकानि नाम संस्कृतभाषाया: वैभवम् । प्राचीनं तथा आधुनिकं नाट्यवाङ्मयम् अत्र आस्वादनीयम् । नाट्यकलशे पुत्रसङ्गम: इति मध्यवर्तिकल्पनाम् अनुसृत्य त्रय: नाट्यांशा: प्रस्तुता: । अत: मलपृष्ठे नटराजसहितं संस्कृतनाट्यप्रकारा: प्रदर्शिता: । व्याकरणे तद्धितान्ता: तथा कृदन्ता: एतयो: शब्दप्रकारयो: पुनरभ्यास: कारित: । प्रतिपाठं दत्तै: विस्तृतै: भाषाभ्यासै: अधीतस्य दृढीकरणं भवेत् । पाठ्यपुस्तके लक्षिता: उपक्रमा: ज्ञानवृद्धिकरा: । पाठ्यपुस्तकेन सहैव अस्माकम् अभ्यासमण्डलसदस्यै: अध्ययनार्थम् उपयुक्तं दृक्-श्रव्य-साहित्यं निर्मीयते । तच्च Q. R. Code माध्यमेन योज्यते । छात्रै: तस्य उपयोग: अवश्यं करणीय: ।

संस्कृतवाङ्मयस्य विशेषरूपा: नैके विषया: अस्मिन् पाठ्यपुस्तके स्पृष्टा: । संस्कृतभाषाया: द्वे रूपे अत्र चकास्त: नाम साहित्यभाषा ज्ञानभाषा च । अनेन पाठ्यपुस्तकेन सर्वे छात्रा: संस्कृतवाग्विशेषान् अवगच्छन्तु अभिजातसंस्कृतसाहित्यं च आस्वादयन्तु । येन तेषु संस्कृताध्ययनरुचि: वर्धेत इति आशास्महे ।

(विवेक गोसावी)
सञ्चालक:
महाराष्ट्रराज्यपाठ्यपुस्तकनिर्मिति: तथा
अभ्यासक्रमसंशोधनमण्डलम्, पुणे.

पुणे
दिनाङ्क: - २१ फेब्रुवारी, २०२०
भारतीयसौरदिनाङ्क: - २ फाल्गुन, १९४१

संस्कृतम् ।

द्वादशकक्षा–छात्राणां संस्कृतभाषाविषये क्षमताविधानानि ।

क्षेत्रम्	क्षमताविधानानि
श्रवणम्	• संस्कृतमाध्यमे निर्मितस्य अपठितस्य ध्वनिमुद्रणस्य श्रवणं, संस्कृतस्य वर्णोच्चारवैशिष्ट्यानां सम्यक् ग्रहणम् । • वर्गे संस्कृतभाषया प्रदत्तानां सूचनानां विनायासं ग्रहणम् । • अपूर्वश्रुतानां संस्कृतसूक्तीनां स्तोत्राणां च नियतं श्रवणं ग्रहणं च । • दृक्श्रव्य–संस्कृतवार्तापत्रस्य नित्यश्रवणं सम्यक् अवग्रहणं च ।
भाषणम्	• वर्गे संस्कृतशिक्षकैः सह संस्कृतेन सरलं सम्भाषणं, नूतनशब्दानां प्रयोगः च । • संस्कृतकाव्यनाट्यादिषु सूक्तीनां नित्यसम्भाषणे उद्धरणम् । • संस्कृतभाषया नाटकादिषु संवादानाम् उद्धरणम् ।
पठनम्	• संस्कृतपाठानां वर्णोच्चारणवैशिष्ट्यानि अनुसृत्य उच्चैः पठनम् । • संस्कृतकाव्यस्तोत्रादीनां नियतं पठनम् । • संस्कृतनाट्यांशानां साभिनयं वाचनम् । • आधुनिकसंस्कृतनाट्यांशानां वाचनम् । • मूलसंस्कृतग्रन्थेभ्यः पाठ्येतराणां पाठ्यांशानां पठनम् ।
लेखनम्	• माध्यमभाषया संस्कृतपाठस्य विस्तृतं विवरणम् । • माध्यमभाषया संस्कृतनाट्यकथायाः रसग्रहणम् । • संवादलेखनं, प्रसङ्गवर्णनम् इत्यादिषु लेखनप्रकारेषु संस्कृतभाषया अभिव्यक्तिः । • संस्कृतभाषायाः अन्यभाषासु अनुवादस्य अधिकः अभ्यासः ।
अध्ययनम्	• द्वैभाषिकशब्दकोषस्य तथा धातुकोषः, अमरकोषः इत्यादीनां विशेषसंस्कृतकोषाणाम् उपयोगः। • अन्तरजाले उपलब्धानाम् अध्ययनसाधनां सातत्येन उपयोजनम् । • चलभाषे उपलब्धानां भाषाभ्यासस्य संसाधनानाम् उपयोजनम् ।
भाषाभ्यासः	• 'सति सप्तमी' इति संस्कृतभाषायाः वाक्यरचनाविशेषस्य परिचयः अवगमनं च । • संस्कृतनाट्यवाङ्मयस्य कालानुक्रमेण परिचयः । • आधुनिकसंस्कृतनाट्यस्य परिचयः अभिजातनाट्यवाङ्मयं तथा आधुनिकसंस्कृतनाटकम् अनयोः भेदस्य अवगमनम् । • भारतविद्यायाः परिचयः ।

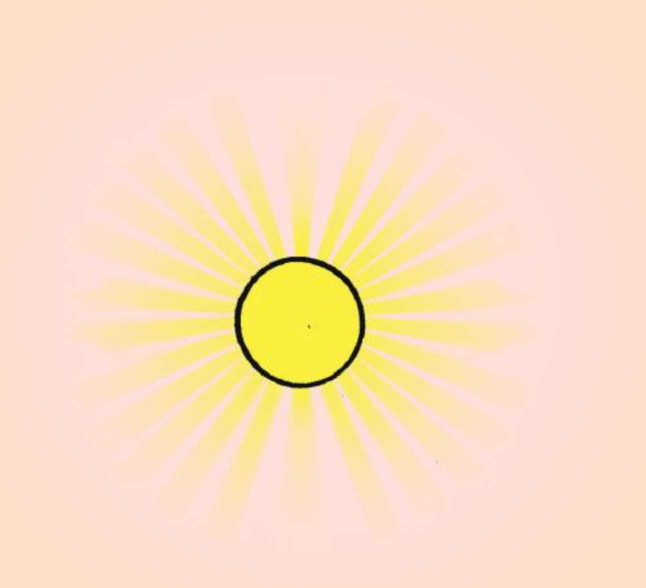
अनुक्रमणिका

प्रार्थना ।

ॐ भद्रं कर्णेभि: शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यजत्रा: ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवांसस्तनूभिर्व्यशेम देवहितं यदायु: ।।
ॐ शान्ति: शान्ति: शान्ति: ।।

ॐ भूर्भुव: स्व: तत्सवितुर्वरेण्यं
भर्गो देवस्य धीमहि ।
धियो यो न: प्रचोदयात् ।।

ॐ विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परासुव ।
यद् भद्रं तन्न आ सुव ।।

ॐ असतो मा सद् गमय
तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्माऽमृतं गमय ।।
ॐ शान्ति: शान्ति: शान्ति: ।।

ईशावास्यमिदं सर्वं यत्किञ्च जगत्यां जगत् ।
तेन त्यक्तेन भुञ्जीथा: मा गृध: कस्यस्विद्धनम् ।।

१. व्यावहारिक-सूचनाः ।

पाठशाला अग्रे ।

गतिरोधकः अग्रे ।

एकदिशया गन्तव्यम् ।

प्रवेशः निषिद्धः ।

सङ्कुचितमार्गः अग्रे ।

दक्षिणवलन-निषेधः ।

दक्षिणवलनम् अग्रे ।

विरमत ।

तीव्रः अवरोहः ।

तीव्रः आरोहः ।

पादचारि-पारगमनम् ।

चक्रासन्दमार्गः ।

निवर्तननिषेधः ।

अवधानं दत्त ।

यानस्थापननिषेधः ।

ऊर्जां संरक्षत ।

पादरक्षे निष्कासयत ।

खाद्यपेय-निषेधः ।

चलभाष-निषेधः ।

धूम्रपान-निषेधः ।

ध्वनिक्षेपक-निषेधः ।

निष्ठीवन-निषेधः ।

अवकरम् अवकरपात्रे क्षिपत ।

आवल्यां तिष्ठत ।

सङ्कटम्/अत्याहितम् ।

स्पर्शः निषिद्धः ।

नुदत ।

आकर्षत ।

आपत्कालीनमार्गः ।

जलं संरक्षत ।

२. व्यावहारिकशब्दस्तबकः ।

प्रथमः स्तबकः – वाद्यम् ।

किङ्किणी (Small-bells)
वीणा (Lute)
शततन्त्री (Santoor)
वेणुः (Flute)
संवादिनी (Harmonium)
तूर्यम् (Trumpet, तुतारी)
तालः (Cymbal, टाळ)
पणवः (Small drum)
ढक्का (Double drum)
भेरी (Kettle drum)

द्वितीयः स्तबकः – नाट्यम् ।

संहिता (Script)
उत्कर्षबिन्दुः (Climax)
नृत्यनाट्यम् (Ballet)
गीतिनाट्यम् (Opera)
रङ्गसूचना (Stage-directions)
कथावस्तु (Plot)
मञ्चसज्जा (Stage-design)
रङ्गशाला (Theatre)
सूत्रधारः (Stage-director)
नेपथ्यगृहम् (Greenroom)

तृतीयः स्तबकः – क्रीडा ।

चतुरङ्गः (Chess)
मोक्षपटः (Snake and Ladder)
कन्दुकक्रीडा (Playing with ball)
मल्लक्रीडा (Wrestling)
यूपक्रीडा (मल्लखांब)
अक्षक्रीडा (Games with dice)
अश्वारोहणम् (Horse-riding)
लक्ष्यवेधनम् (Archery)
जलतरणम् (Swimming)
नौकानयनम् (Rowing)

चतुर्थः स्तबकः – शिक्षणम् ।

अधिष्ठाता (Dean)
स्नातकपदवी (Degree of Graduation)
विद्वत्सभा (Senate)
ज्ञानरचनावादः (Constructivism)
शिष्यवृत्तिः (Scholarship)
मूल्याङ्कनम् (Assessment)
प्राच्यविद्या (Oriental studies)
दूरस्थ-शिक्षणम् (Distance learning)
स्वायत्तता (Autonomy)
शोध-निबन्धः (Research Paper)

पञ्चमः स्तबकः – कला ।

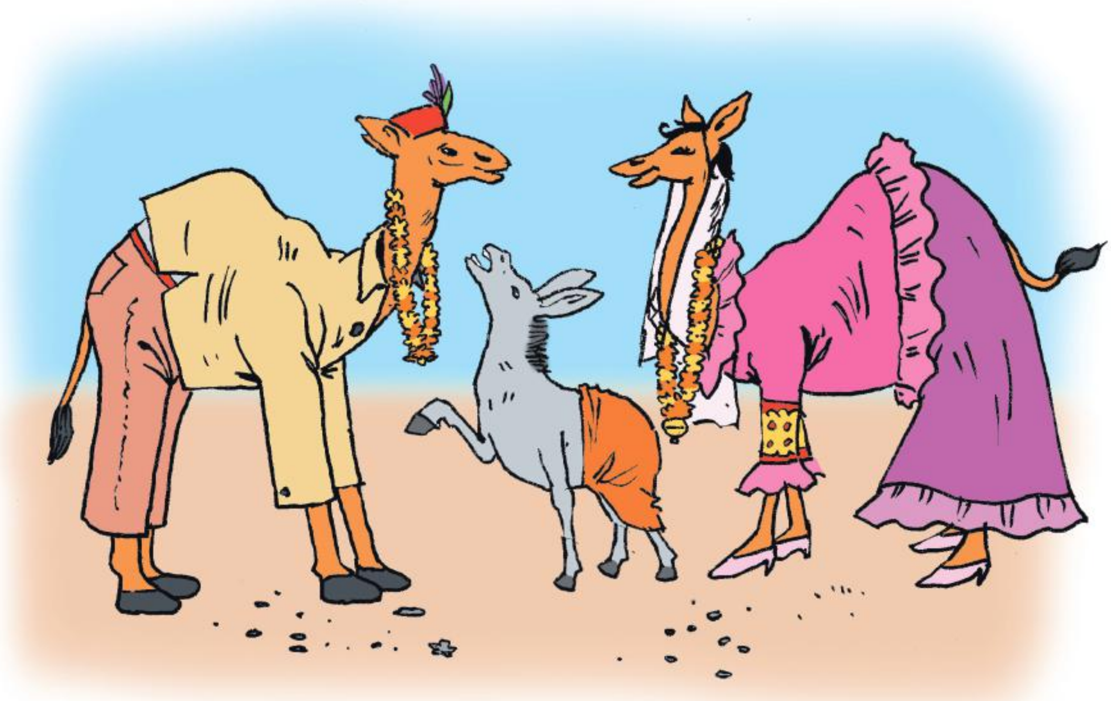
मालाग्रन्थविकल्पः (Garland making)
कर्णपत्रभङ्गः (Making floral earings)
इन्द्रजालम् (Magic)
हस्तलाघवम् (Jugglery)
सूपकर्म (Cooking)
तक्षणम् (Wood carving)
शुकसारिकाप्रलापनम् (Training birds to talk)
अक्षरमुष्टिकाकथनम् (Dumb charades)
सूत्रकर्म (Embroidery and mending clothes)
तुर्ककर्म (Spinning yarn)

* पुनःस्मारणम् । *

अ. क्र.	संस्कृतम्	मराठी	English
१	लट्	वर्तमानकाळ	Present Tense
२	लङ्	अनद्यतन भूतकाळ (प्रथम भूतकाळ)	Imperfect Past
३	लोट्	आज्ञार्थ	Imperative
४	विधिलिङ्	विध्यर्थ	Potential Mood
५	लृट्	द्वितीय भविष्यकाळ	Second Future
६	लिट्	परोक्षभूतकाळ	Perfect Past
७	क्त	कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण	Past Passive Participle
८	क्तवत्	कर्तरि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण	Past Active Participle
९	शतृ-शानच्	कर्तरि वर्तमानकालवाचक धातुसाधित विशेषण	Present Active Participle
१०	कृत्यप्रत्ययः	कर्मणि विध्यर्थ धातुसाधित विशेषण	Potential Passive Participle

प्रथमः पाठः । **क्षणं मनोविनोदनम् ।** द्वितीयमण्डलम् ।

भूमिका – सुभाषितं नाम सुष्ठु भाषितम् । परं न केवलं सुष्ठु भाषितम् अपि तु विनोदनमपि सुभाषितेषु विद्यते। विनोदनं नाम मनोरञ्जनम् । प्राचीने वाङ्मये विकीर्णानि विनोदनप्रधानानि सुभाषितानि अत्र सङ्गृहीतानि। एतानि सुभाषितानि विभिन्नप्रकारैः हास्यं जनयन्ति । कुत्रचित् परिहासः कुत्रचित् उपहासः । श्लेषस्य तथा सूचितार्थस्य योजनापि क्रियते ।

उष्ट्राणां च विवाहेषु गीतं गायन्ति गर्दभाः ।
परस्परं प्रशंसन्ति ''अहो रूपम्!'' ''अहो ध्वनिः!'' ।।१।।
(अनुष्टुप्)

तृणाल्लघुतरस्तूलस्तूलादपि च याचकः ।
वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं प्रार्थयेदिति ।।२।।
(अनुष्टुप्)

भो दारिद्र्य नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः ।
पश्याम्यहं जगत्सर्वं न मां पश्यति कश्चन ।।३।।
(अनुष्टुप्)

अद्यापि दुर्निवारं स्तुतिकन्या वहति कौमारम् ।
सद्भ्यो न रोचते साऽसन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ।।४।।
(आर्या)

द्वन्द्वोऽहं द्विगुरप्यहं मद्गेहे नित्यमव्ययीभाव: ।
तत्पुरुष कर्मधारय येनाहं स्यां बहुव्रीहि: ।।५।।
(आर्या)

चतुर: सखि मे भर्ता यल्लिखति तत्परो न वाचयति ।
तस्मादप्यधिको मे स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति ।।६।।
(आर्या)

वास: प्रधानं खलु योग्यताया वासोविहीनं विजहाति लक्ष्मी: ।
पीताम्बरं वीक्ष्य ददौ स्वकन्यां दिगम्बरं वीक्ष्य विषं समुद्र: ।।७।।
(उपजाति:)

अन्वय: ।

१) उष्ट्राणां विवाहेषु गर्दभा: गीतं गायन्ति ।
"अहो रूपम्," "अहो ध्वनि:!" इति (ते) परस्परं प्रशंसन्ति ।

२) तृणात् लघुतर: तूल:, तूलात् अपि (लघुतर:) याचक: । (तर्हि) वायुना असौ (याचक:) किं न नीत:? अयं माम् (अपि) प्रार्थयेत् इति ।

३) (दरिद्र: कवि: वदति) भो दारिद्र्य! तुभ्यं नम: । अहं त्वत्प्रसादात् सिद्ध: (जात:) । (यत्) अहं सर्वं जगत् पश्यामि (किन्तु) कश्चन मां न पश्यति ।

४) स्तुतिकन्या अद्यापि दुर्निवारं कौमारं वहति । (यत:) सा सद्भ्य: न रोचते । अस्यै अपि असन्त: न रोचन्ते ।

५) हे तत्पुरुष (राजन्), अहं द्वन्द्व: (आवां द्वौ स्व:, पति: च पत्नी च), अहं द्विगु: (केवलं गोद्वयस्य स्वामी) अपि । (किन्तु) मम गेहे नित्यम् अव्ययीभाव: (व्ययाय धनं न विद्यते) । (तस्माद् मे किमपि) कर्म धारय (देहि), येन अहं बहुव्रीहि: स्याम् (मम समीपे प्रभूतं धान्यं भवेत्) ।

६) प्रथमा- सखि, मे भर्ता चतुर:, स: यत् लिखति तत् पर: न वाचयति ।
द्वितीया- तस्मात् अपि अधिक: मे (भर्ता), (यत्) स्वयं लिखितं स्वयम् अपि न वाचयति ।

७) योग्यताया: (अपेक्षया) वास: (वस्त्रं) प्रधानं खलु? लक्ष्मी: (अपि) वासोविहीनं विजहाति । समुद्र: पीताम्बरं वीक्ष्य (तस्मै) स्वकन्यां ददौ, दिगम्बरं (च) वीक्ष्य (तस्मै) विषं (ददौ) ।

वाग्विशेष: ।

श्लोक: २. प्रार्थयेदिति- प्रार्थयेत् + इति । प्र + अर्थ् इति १० आ.प. धातु: । तस्य 'प्रार्थयेत' इति व्याकरणदृष्ट्या उचितं रूपम् । श्लोके प्रयुक्तं 'प्रार्थयेत्' इति परस्मैपदीयं रूपं वृत्तसौकर्यार्थम् इति अवधेयम् ।

श्लोक: ३. अस्मिन् श्लोके व्याजस्तुति: विद्यते । व्याजस्तुति: नाम सरलार्थेन स्तुति: वर्तते परम् अन्यार्थेन निन्दा सूचिता ।

श्लोक: ५. द्वन्द्व:, द्विगु:, अव्ययीभाव:, तत्पुरुष:, कर्मधारय:, बहुव्रीहि: एते सन्ति समासप्रकारा: । समासनामानि श्लेषार्थेन प्रयुज्य कश्चन दरिद्र: कवि: चातुर्येण राजानं वृत्तिं याचते ।

श्लोक: ७. समुद्र: पीतम् अम्बरं (वस्त्रं) वीक्ष्य पीताम्बराय (पीतम् अम्बरं यस्य स:) तस्मै विष्णवे स्वकन्यां लक्ष्मीं ददौ । दिग् एव अम्बरं वीक्ष्य दिगम्बराय (दिग् एव अम्बरं यस्य स:) तस्मै शङ्कराय विषं ददौ ।

शब्दार्थः ।

१) तूलः - कार्पासविशेषः ।
२) कौमारं वहति - अविवाहिता अस्ति ।
३) वासः - वसनम्, वस्त्रम्, परिधानम् ।
४) वाचयति - पठति ।

सन्धिविग्रहः ।

१) नीतोऽसौ = नीतः + असौ ।
२) पश्याम्यहम् = पश्यामि + अहम् ।
३) साऽसन्तोऽप्यस्यै = सा + असन्तः + अपि + अस्यै ।
४) द्विगुरप्यहम् = द्विगुः + अपि + अहम् ।
५) यल्लिखति = यत् + लिखति ।

समासविग्रहः ।

१) मनोविनोदनम् - मनसः विनोदनम् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
२) स्तुतिकन्या - स्तुतिः एव कन्या । कर्मधारयः ।
३) असन्तः - न सन्तः । नञ्-तत्पुरुषः ।
४) पीताम्बरम् - पीतम् अम्बरम् । कर्मधारयः ।
पीतम् अम्बरं यस्य सः, तम् । बहुव्रीहिः ।

रूपपरिचयः ।

१) असौ - अदस् सर्वनाम, पुंलिङ्गम्, स्त्रीलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
२) वाचयति - वच्-वाच् (१० उ.प. अत्र प.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
३) वीक्ष्य - वि + ईक्ष् (१ आ.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
४) विजहाति - वि + हा (३ उ.प. अत्र प.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
५) वासः - वासस्, सकारान्तम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) वायुना किं न नीतोऽसौ ।
२) भो दारिद्र्य नमस्तुभ्यम् ।
३) येनाहं स्यां बहुव्रीहिः ।
४) पीताम्बरं वीक्ष्य ददौ स्वकन्याम् ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) वायुना याचकः न नीयते, यतः .....।

अ) याचकः वायुना सह गन्तुं न इच्छति ।
ब) याचकः वायुं किमपि याचेत इति वायुः बिभेति ।

२) कविः दारिद्र्यं नमति, यतः .....।

अ) दारिद्र्यं नाम काचिद् देवता ।
ब) दारिद्र्यात् सः सिद्धः जातः ।

३) स्तुतिकन्या असत: न विवहति, यत: .....।

अ) स्तुतिकन्यायै असन्त: न रोचन्ते ।

ब) स्तुतिकन्यायै विवाह: एव न रोचते ।

४) समुद्र: पीताम्बराय विष्णवे स्वकन्यां ददौ, यत: .....।

अ) पीताम्बरं विष्णो: धनसम्पन्नतां सूचयति ।

ब) समुद्राय पीतवर्ण: अतीव रोचते ।

५) सखी स्वपतिं चतुरतरं मन्यते, यत: .....।

अ) स: स्वयं लिखति तत्परो न वाचयति ।

ब) स: स्वयं लिखति स्वयं न वाचयति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) उष्ट्राणां विवाहेषु – .... ।

अ) गर्दभा: रूपं प्रशंसन्ति ।

ब) गर्दभा: ध्वनिं प्रशंसन्ति ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) वायुना असौ न नीतः – ☐

२) सद्भ्यः एषा न रोचते – ☐

३) समुद्रेण पीताम्बरं वीक्ष्य दत्ता – ☐

४) उष्ट्राणां गर्दभविषये प्रशंसोद्गाराः – ☐

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) दरिद्र: कवि: किं पश्यति ?

२) तूलादपि क: लघु: ?

३) केषां विवाहेषु गर्दभा: गीतं गायन्ति ?

४) का कौमारं वहति ?

५) प्रथमाया: सख्या: भर्ता कीदृश: ?

६) समुद्र: दिगम्बरं वीक्ष्य किं ददौ ?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) याचकात् तूल: लघुतर: अस्ति ।

२) कवि: दारिद्र्यस्य प्रसादात् सिद्ध: जात: ।

३) गर्दभानां विवाहेषु उष्ट्रा: गीतं गायन्ति ।

४) स्तुतिकन्यायै सन्त: न रोचन्ते ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) <u>तृणात्</u> तूल: लघु: ।

२) <u>गर्दभा:</u> उष्ट्राणां विवाहेषु गीतं गायन्ति ।

३) स्तुति: <u>सद्भ्य:</u> न रोचते ।

४) लक्ष्मीः वासोविहीनं विजहाति ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) नमः तुभ्यम् । (दारिद्र्य)

२) वायुना न नीतः असौ । (याचक)

३) असन्तः अस्यै न रोचन्ते । (स्तुतिकन्या)

४) लक्ष्मीः वासोविहीनं विजहाति । (एतद्)

९. पद्यांशात् विशेषणं चिनुत ।

तूलः, भर्ता, कौमारम्, वासः

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

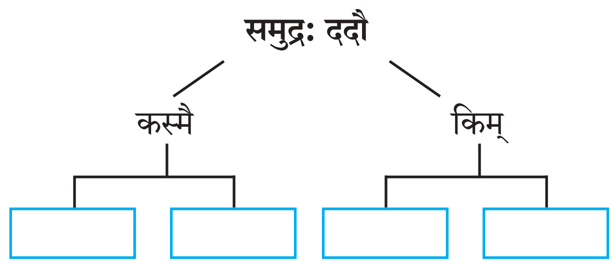
१) यल्लिखति = ...+......... ।

२) पश्याम्यहम् = पश्यामि +......... ।

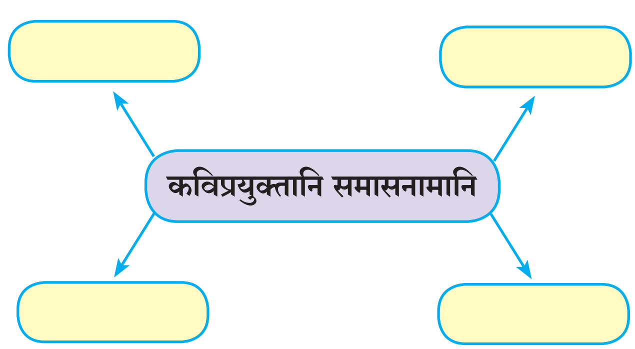
३) ....= सा + असन्तः + अपि ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

१) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

२)

उपक्रमः –

१) विनोदपराणि अन्यानि सुभाषितानि अन्विष्यत ।

२) सुभाषितानि संवादरूपेण लिखत ।

३) सुभाषितानि कण्ठस्थीकुरुत ।

***

द्वितीयः पाठः । उत्सवप्रिया देवभूमिः ।

भूमिका – महाकविः पण्डितः वसन्त शेवडेमहोदयः (१९१७-१९९९) अर्वाचीनसंस्कृतक्षेत्रस्य अपूर्वं भूषणम् । उत्तरप्रदेशस्य संस्कृत-अकादम्या एषः विदर्भपुत्रः 'अपरकालिदासः' इति सर्वोच्चपुरस्कारेण सभाजितः। संस्कृतनिपुणः कविवरेण्यः अयं नैकानि काव्यानि रचितवान्। वैदर्भीं रीतिमवलम्ब्य निबद्धानि कवेः काव्यानि सहृदयहृदयानि आह्लादयन्ति ।

महाभागः एषः षोडशसर्गात्मकं 'श्रीदेवदेवेश्वरमहाकाव्यं' रचितवान्। पुण्यपत्तने पर्वतीस्थं पेशवेकालीनं श्रीदेवदेवेश्वरमन्दिरं विख्यातम् । तस्य निर्माणमाश्रित्य विरचितम् एतद् ऐतिहासिकं महाकाव्यम् । अस्मिन् पद्यपाठे छत्रपतिशिवरायादारभ्य पेशवाकुलोत्पन्न-बालाजि-बाजीरावपर्यन्तं महाराष्ट्रस्य इतिहासः वर्णितः । तत्र 'महाराष्ट्रवर्णनम्' इति प्रथमः सर्गः, तस्मिन् महाकविः साभिमानं महाराष्ट्रं वर्णितवान् ।

षोडशशतके महाराष्ट्रे ये देवताविशेषाः तथा उत्सवविशेषाः प्रचलिताः, तेषां सरलं रोचकं वर्णनम् अस्मिन् पद्यांशे वर्तते । वृत्तम् - उपजातिः ।

गुणोत्तरो दक्षिणदिक्स्थितोऽपि सह्याश्रितोऽपि द्विषतामसह्यः ।
वर्वर्ति सर्वर्तुषु रम्यरूपो देशो महाराष्ट्रमिति प्रसिद्धः ।।१।।

गोदावरीरोधसि रामचन्द्रः समाश्रयन् पञ्चवटीं मनोज्ञाम् ।
उवास वन्यामवलम्ब्य वृत्तिं सहानुजो यत्र सुखं सदारः ।।२।।

तिष्ठन्मयूरेशपुरे गणेशः क्लेशानशेषानपि यत्र हन्ति ।
प्रस्तूयते प्रेमपुरे प्रमोदान्मल्लारिपूजासु च येलकोटः ।।३।।

विन्यस्तहस्तः स्वनितम्बबिम्बे कल्पद्रुमो भक्तमनोरथानाम् ।
तिष्ठत्यपास्य श्रममिष्टकायामनादिकालादिह पाण्डुरङ्गः ।।४।।

भक्तव्रजस्तालमृदङ्गनादैर्गर्जन्मुहुर्विठ्ठल-विठ्ठलेति ।
आषाढमासे प्रतिवर्षमत्र क्षेत्रं समागच्छति पौण्डरीकम् ।।५।।

स्नातुं पवित्राम्भसि कृष्णवेण्या द्रष्टुं पदाब्जद्वयमत्रिसूनोः ।
अजस्रमागच्छति दूरदूरान्नृसिंहवाटीमिह यात्रिवर्गः ।।६।।

श्रीत्र्यम्बकेशो घुसृणेश्वरो वा यत्र क्वचिद् क्षेत्रमहाबलेशः ।
भीमाश्रयः शङ्करनामधेयः क्वचिच्छिवो राजति वैद्यनाथः ।।७।।

महालसाख्यां क्वचिदादधाति यत्र क्वचिद्विन्दति रेणुकाख्याम् ।
लक्ष्मीस्वरूपा क्वचिदादिशक्तिः क्वचिद् भवानी तुलजापुरस्था ।।८।।

संवत्सरारम्भदिने प्रभाते सर्वे ध्वजारोपणमाद्रियन्ते ।
वितन्वते यत्र जनाः प्रमोदाद्दोलोत्सवं सद्मनि चैत्रगौर्याः ।।९।।

पक्षे सिते भाद्रपदे च मासे गृहे गृहे यत्र तिथौ चतुर्थ्याम् ।
प्रवर्तते मृण्मयमूर्तिपूजामहोत्सवः सिद्धिविनायकस्य ।।१०।।

निर्वर्त्य पूजाविधिमायुधानां नीराजनं वाजिविभूषणं च ।
व्रजन्ति सायं विजयादशम्यां सीमानमुल्लङ्घितुमत्र लोकाः ।।११।।

वृषोत्सवः श्रावणमासि यत्र कोजागरी शारदपौर्णिमायाम् ।
सम्पद्यमानस्त्रिपुरस्य दाहो विशिष्यते कार्तिकपौर्णमास्याम् ।।१२।।

अन्वयः ।

१) दक्षिणदिक्स्थितः अपि गुणोत्तरः, सह्याश्रितः अपि द्विषताम् असह्यः सर्वर्तुषु रम्यरूपः देशः 'महाराष्ट्रम्' इति प्रसिद्धः वर्वर्ति ।

२) यत्र गोदावरीरोधसि मनोज्ञां पञ्चवटीं समाश्रयन् सहानुजः सदारः रामचन्द्रः वन्यां वृत्तिम् अवलम्ब्य सुखम् उवास ।

३) यत्र मयूरेशपुरे तिष्ठन् गणेशः अशेषान् क्लेशान् अपि हन्ति । (यत्र) च प्रेमपुरे मल्लारिपूजासु प्रमोदात् येलकोटः प्रस्तूयते ।

४) श्रमम् अपास्य स्वनितम्बबिम्बे विन्यस्तहस्तः भक्तमनोरथानां कल्पद्रुमः पाण्डुरङ्गः अनादिकालात् इह इष्टकायां तिष्ठति ।

५) अत्र प्रतिवर्षम् आषाढमासे तालमृदङ्गनादैः 'विठ्ठल-विठ्ठल' इति मुहुः गर्जन् भक्तव्रजः पौण्डरीकं क्षेत्रं समागच्छति ।

६) इह कृष्णवेण्याः पवित्र-अम्भसि स्नातुम् अत्रिसूनोः पदाब्जद्वयं द्रष्टुं (च) नृसिंहवाटीं दूरदूरात् यात्रिवर्गः अजस्रम् आगच्छति ।

७) यत्र क्वचित् त्र्यम्बकेशः (वा) घुसृणेश्वरः (वा) क्षेत्रमहाबलेशः (वा) भीमाश्रयः शङ्करनामधेयः (वा) क्वचित् वैद्यनाथः शिवः (वा) राजति ।

८) यत्र आदिशक्तिः क्वचित् लक्ष्मीस्वरूपा, क्वचित् तुलजापुरस्था भवानी, क्वचित् महालसाख्याम् आदधाति, क्वचित् रेणुकाख्यां विन्दति ।

९) यत्र सर्वे जनाः संवत्सर-आरम्भदिने प्रभाते सद्मनि ध्वजारोपणम् आद्रियन्ते, प्रमोदात् चैत्रगौर्याः दोलोत्सवं (च) वितन्वते ।

१०) यत्र भाद्रपदे मासे सिते पक्षे चतुर्थ्यां तिथौ च सिद्धिविनायकस्य मृण्मयमूर्तिपूजामहोत्सवः गृहे गृहे प्रवर्तते ।

११) अत्र लोकाः पूजाविधिम्, आयुधानां नीराजनं वाजिविभूषणं च निर्वर्त्य विजयादशम्यां सायं सीमानम् उल्लङ्घितुं व्रजन्ति ।

१२) यत्र श्रावणमासि वृषोत्सवः, शारदपौर्णिमायां कोजागरी, कार्तिकपौर्णमास्यां सम्पद्यमानः त्रिपुरस्य दाहः विशिष्यते ।

वाग्विशेषः ।

श्लोकः १. १) महाराष्ट्रदेशः यद्यपि **दक्षिण**दिशि तिष्ठति तथापि गुणैः **उत्तरः** (श्रेष्ठः) वर्तते ।
'सह्य' पर्वताश्रितः अपि महाराष्ट्रदेशः द्विषताम् (शत्रूणाम्) **असह्यः** वर्तते ।
परस्परविरोधं दर्शयता शब्दयुग्मेन महाराष्ट्रस्य गौरवम् आख्याति कविः । एतेन कवेः शब्दसौष्ठवं

कल्पनासौन्दर्यं च स्पष्टं भवति ।

२) वर्वर्ति- वृत्-वर्त् (१ आ.प.) 'यङ्लुक्' (पौन:पुन्यार्थक-रूपम्) इति विशिष्ट: व्याकरणप्रयोग: । '**अतिशयेन वर्तते**' इति अर्थ: ।

श्लोक: २. पञ्चवटी-नाशिकनगरस्य एक: विभाग:, दण्डकारण्यस्य एक: भाग: इति मन्यते । अत्र अगस्त्यमुने: आश्रमोऽस्ति । वनवासे रामलक्ष्मणसीता: अत्र न्यवसन् ।

श्लोक: ३. १) प्रेमपुरम्- त्रयोदशे शतके लिखिते 'मल्लारिमाहात्म्यम्' इति संस्कृत-मराठी ग्रन्थे मल्लारिदेवस्य द्वादश स्थानानि वर्णितानि । तेषु एकतमं 'प्रेमपुरम्' इति । एतस्य ग्रन्थस्य विषये 'श्री. रा. चिं. ढेरे' महोदयेन लिखिते 'खण्डोबा' इति समीक्षाग्रन्थे 'प्रेमपुरम्' इत्यस्य कृते त्रीणि स्थानानि निर्दिष्टानि ।

अ) उस्मानाबादस्थे नळदुर्गसमीपे 'अणदूर' इति ।

आ) साताराजनपदे 'पालीपेम्बर' इति ।

इ) कर्णाटकप्रान्ते बिदरनगरसमीपे 'आदिमैलार' इति ।

२) येलकोट:- 'येळु' नाम कर्णाटकभाषायां 'सप्त' (७) इति । 'कोट:' नाम मराठीभाषायां 'कोटि' सङ्ख्या इति ।

मल्लारिरायस्य सप्तकोटियुतं सैन्यम् आसीत् इति श्रूयते । तथा च सप्तवारं तेन शत्रुसैन्यं जितम् । अत: एव 'येळकोट येळकोट जय मल्हार' इति विजयघोषणा: प्रस्तूयन्ते भक्तै: ।

श्लोक: ७. भारतवर्षे द्वादश ज्योतिर्लिङ्गानि प्रसिद्धानि । यथा-

सौराष्ट्रे सोमनाथं च श्रीशैले मल्लिकार्जुनम् ।
उज्जयिन्यां महाकालमोंकारममलेश्वरम् ।।

परल्यां **वैद्यनाथं** च डाकिन्यां **भीमशङ्करम्** ।
सेतुबन्धे तु रामेशं **नागेशं** दारुकावने ।।

वाराणस्यां तु विश्वेशं **त्र्यम्बकं** गौतमीतटे ।
हिमालये तु केदारं **घृष्णेशं** च शिवालये ।।

एतानि ज्योतिर्लिङ्गानि सायं प्रात: पठेन्नर: ।
सप्तजन्मकृतं पापं स्मरणेन विनश्यति ।।

तेषु महाराष्ट्रे पञ्च वर्तन्ते । तेषु चतुर्णां स्थानानां निर्देश: पाठेऽस्मिन् वर्तते ।

श्लोक: ८. आदिमायाया: ३ $\frac{१}{२}$ शक्तिपीठानि भक्तजनेषु परमश्रद्धास्थानानि । तेषु त्रयाणां निर्देश: अस्मिन् पाठे वर्तते । एतानि पूर्णपीठानि -

१) कोल्हापुरस्था - महालक्ष्मी: ।

२) माहुरगडस्थिता - रेणुकादेवी ।

३) तुळजापुरस्था - भवानी ।

वणीदेशीया सप्तशृङ्गीदेव्या: अर्धपीठस्य निर्देश: तु अस्मिन् काव्ये नास्ति । तथा च महालसादेव्या: स्थानं महाराष्ट्रे नेवासे इत्यत्र वर्तते ।

शब्दार्थः ।

१) द्विषत् – शत्रुः, अरिः, रिपुः ।
२) रोधः – (रोधस्, नपुंसकलिङ्गम्) तटः, तीरम् ।
३) वन्यावृत्तिः – वनवासः ।
४) सदारः – पत्नीसहितः । ('दार' अकारान्तम्, पुंलिङ्गम् । नित्यबहुवचनम् ।)
५) क्लेशः – कष्टम् ।
६) कल्पद्रुमः – कल्पवृक्षः ।
७) इष्टका – इष्टिका । ('वीट'/Brick)
८) पौण्डरीकं क्षेत्रम् – पण्ढरपुरम् ।
९) अम्भः – (अम्भस्, नपुंसकलिङ्गम्) जलम्, नीरम्, तोयम् ।
१०) कृष्णवेणी – कृष्णानदी ।
११) अब्जम् – कमलम्, नीरजम् ।
१२) अत्रिसूनुः – अत्रिपुत्रः, दत्तात्रेयः ।
१३) अजस्रम् – सततम्, निरन्तरम् ।
१४) भक्तव्रजः – भक्तसमूहः । (वारकरी)
१५) सितपक्षः – शुक्लपक्षः ।
१६) मृण्मयमूर्तिः – मृत्तिकानिर्मिता मूर्तिः ।
१७) वृषोत्सवः – वृषभपूजा । (बैलपोळा)
१८) कार्तिकपौर्णमास्याम् – कार्तिकपौर्णिमायाम् । (पौर्णमासी = पौर्णिमा ।)

सन्धिविग्रहः ।

१) दक्षिणदिक्स्थितोऽपि = दक्षिणदिक्स्थितः + अपि ।
२) तिष्ठत्यपास्य = तिष्ठति + अपास्य ।
३) क्वचिच्छिवः = क्वचित् + शिवः ।
४) प्रमोदाद्दोलोत्सवम् = प्रमोदात् + दोलोत्सवम् ।
५) भक्तव्रजस्तालमृदङ्गनादैर्गर्जन्मुहुर्विठ्ठल-विठ्ठलेति = भक्तव्रजः + तालमृदङ्गनादैः + गर्जन् + मुहुः + विठ्ठल-विठ्ठल + इति ।

समासविग्रहः ।

१) गुणोत्तरः – गुणैः उत्तरः । तृतीया-तत्पुरुषः ।
२) सह्याश्रितः – सह्यम् आश्रितः । द्वितीया-तत्पुरुषः ।
३) सर्वर्तुषु – सर्वे ऋतवः, तेषु । कर्मधारयः ।
४) गोदावरीरोधसि – गोदावर्याः रोधः, तस्मिन् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
५) पञ्चवटीम् – पञ्चानां वटानां समाहारः, ताम् । द्विगुः ।
६) सहानुजः – अनुजेन सह । सह-बहुव्रीहिः ।
७) सदारः – दारैः सह । सह-बहुव्रीहिः ।
८) विन्यस्तहस्तः – विन्यस्तौ हस्तौ येन सः । बहुव्रीहिः ।

९) पवित्राम्भसि - पवित्रम् अम्भ:, तस्मिन् । कर्मधारय: ।
१०) महालसाख्याम् - महालसा इति आख्या यस्या: सा, ताम् । बहुव्रीहि: ।
११) तुलजापुरस्था - तुलजापुरे तिष्ठति इति । उपपद-तत्पुरुष: ।
१२) वाजिविभूषणम् - वाजिनां विभूषणम् । षष्ठी-तत्पुरुष: ।

रूपपरिचय: ।

१) समाश्रयन् - सम् + आ + श्रि (१ उ.प. अत्र प.प.)
अ) (अत्र) शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
ब) लङ्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
२) उवास - वस् (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
३) तिष्ठन् - स्था (१ प.प.) शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
४) हन्ति - हन् (२ प.प.), लट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
५) प्रस्तूयते - प्र + स्तु (२ प.प.), कर्मणि लट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
६) अपास्य - अप + अस् (४ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
७) स्नातुम् - स्ना (२ प.प.), हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्ययम् ।
८) आदधाति - आ + धा (३ उ.प. अत्र प.प.), लट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
९) आद्रियन्ते - आ + दृ (६ आ.प.), लट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
१०) वितन्वते - वि + तन् (८ उ.प. अत्र आ.प.), लट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
११) सद्मनि - सद्मन्, अन्नन्तम्, नपुंसकलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम् ।
१२) निर्वर्त्य - निर् + वृत् (१ आ.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
१३) सीमानम् - सीमन्, अन्नन्तम्, स्त्रीलिङ्गम्, द्वितीया एकवचनम् ।
१४) सम्पद्यमान: - सम् + पद् (४ आ.प.), शानच्-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।

भाषाभ्यास: ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) गुणोत्तरो दक्षिणदिक्स्थितोऽपि सह्याश्रितोऽपि द्विषतामसह्य: ।
२) उवास वन्यामवलम्ब्य वृत्तिं सहानुजो यत्र सुखं सदार: ।
३) प्रस्तूयते प्रेमपुरे प्रमोदान्मल्लारिपूजासु च येलकोट: ।
४) तिष्ठत्यपास्य श्रममिष्टकायामनादिकालादिह पाण्डुरङ्ग: ।
५) क्वचिच्छिवो राजति वैद्यनाथ: ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) पाण्डुरङ्ग: कल्पद्रुम: इव अस्ति, यत: .....।
अ) स: इष्टकायां तिष्ठति ।
ब) स: भक्तस्य मनोरथान् पूरयति ।

२) यात्रिवर्ग: नृसिंहवाटीम् आगच्छति, यत: .....।
अ) स: नरसिंहदर्शनम् इच्छति ।
ब) स: अत्रिसूनो: दर्शनम् इच्छति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) संवत्सरारम्भदिने प्रभाते – .... ।

अ) जना: दोलोत्सवं वितन्वते ।

ब) जना: ध्वजारोपणम् आद्रियन्ते ।

२) आषाढमासे भक्तव्रज: – .... ।

अ) पौण्डरीकं समागच्छति ।

ब) नृसिंहवाटीं समागच्छति ।

३) भाद्रपदमासे सितपक्षे – .... ।

अ) गणेशपूजामहोत्सव: प्रवर्तते ।

ब) वाजिविभूषणं प्रवर्तते ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) रामचन्द्रस्य निवासस्थानम् – [ ]

२) मयूरेशपुरस्थ: देव: – [ ]

३) श्रावणमासि क्रियमाणः उत्सवः – [ ]

४) शारदपौर्णिमाया: नामधेयम् – [ ]

५) अनादिकालात् इष्टकायां तिष्ठति – [ ]

६) मल्लारिपूजासु प्रस्तूयते – [ ]

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) रामचन्द्र: कुत्र उवास ?

२) भक्तव्रज: पौण्डरीकं क्षेत्रं कदा समागच्छति ?

३) आयुधानां नीराजना कदा क्रियते ?

४) जना: ध्वजारोपणं कदा आद्रियन्ते ?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) प्रेमपुरे मल्लारिपूजासु प्रमोदात् येलकोट: प्रस्तूयते ।

२) श्रावणमासे भक्तव्रज: पौण्डरीकं क्षेत्रं समागच्छति ।

३) महाराष्ट्रे आषाढपौर्णमास्यां सम्पद्यमान: त्रिपुरस्य दाह: विशिष्यते ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) जना: <u>सद्मनि</u> चैत्रगौर्या: दोलोत्सवं वितन्वते ।

२) सिद्धिविनायकस्य पूजामहोत्सव: <u>भाद्रपदमासे</u> प्रवर्तते ।

३) लोका: विजयादशम्यां <u>सीमानम्</u> उल्लङ्घितुं व्रजन्ति ।

८. **सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) गोदावरीरोधसि रामचन्द्र: उवास । (तद्)

२) जना: चैत्रगौर्या: दोलोत्सवं वितन्वते । (तद्)

९. **विशेषण–विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।**

अ	आ
१) मनोज्ञाम्	क्लेशान्
२) सदार:	पञ्चवटीम्
३) अशेषान्	भवानी
४) तुलजापुरस्था	क्षेत्रम्
५) चतुर्थ्याम्	रामचन्द्र:
	तिथौ

१०. **सन्धितालिकां पूरयत ।**

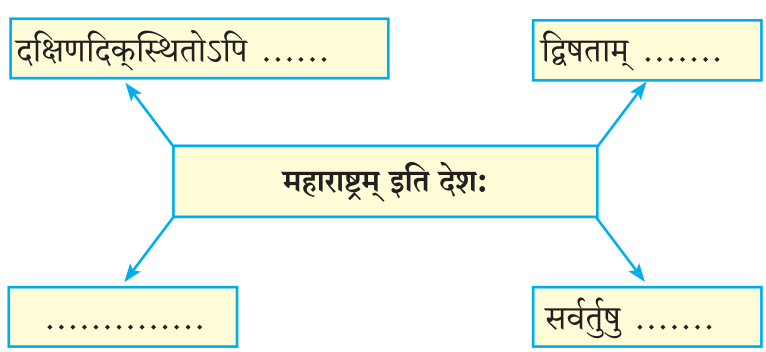
१) क्वचिच्छिव: = ... + शिव: ।

२) .... = प्रमोदात् + दोलोत्सवम् ।

११. **पृथक्करणं कुरुत ।**

१) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

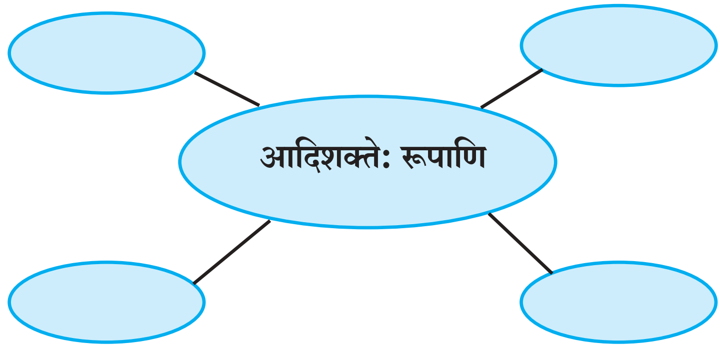
१)

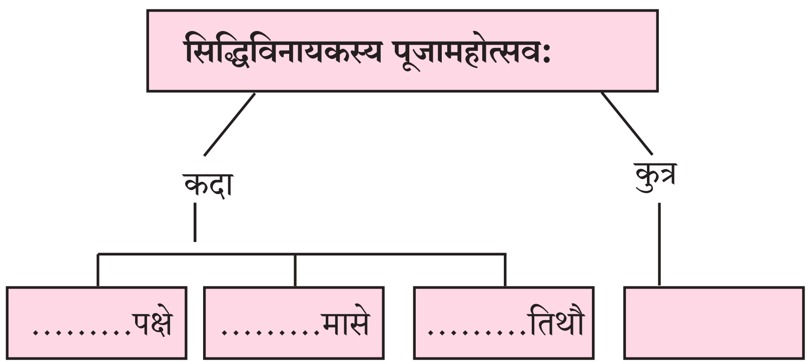
२)

३)

४)

२) मञ्जूषायाः आधारेण स्तम्भपूरणं कुरुत । (श्लोक ११-१२ आधारेण)

अ	ब
विजयादशमी	
श्रावणपौर्णिमा	
शारदपौर्णिमा	
कार्तिकपौर्णिमा	

(वृषोत्सवः, त्रिपुरदाहः, ध्वजारोपणम्, सीमोल्लङ्घनम्, कोजागरी)

उपक्रमः –

१) भारतस्य विविधप्रान्तानाम् उत्सवानाम् अल्पपरिचयं लिखत ।

२) युष्माकं प्रियम् उत्सवं यूयं कथं सभाजयथ तद्विषये लिखत ।

***

शुभाशयाः

शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् । श्रुतं मया, रुग्णो भवान् ।
भगवतः अनुग्रहेण शीघ्रं स्वास्थ्यलाभं करोतु भवान् ।
(स्वास्थ्यलाभार्थम्)

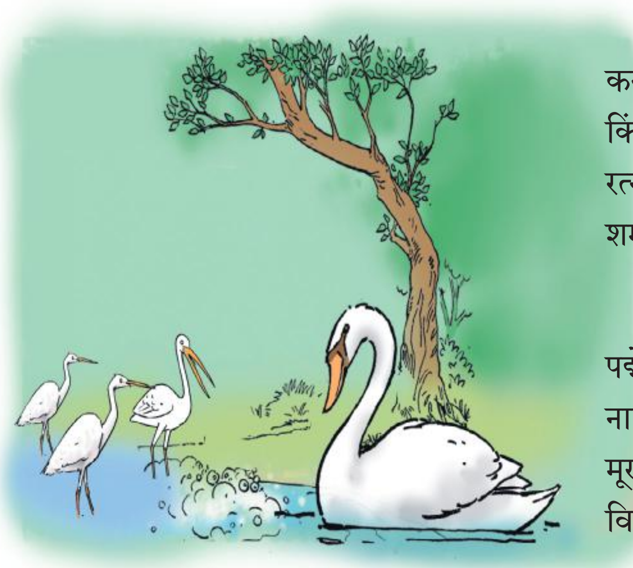
तृतीयः पाठः । मोदं वितनोतु संवादः ।

भूमिका – सुभाषितानां बहवः प्रकाराः इतः पूर्वम् अस्माभिः दृष्टाः । अत्र विशिष्य संवादमयानि सुभाषितानि सङ्गृहीतानि। देवताद्वयस्य, देवतामनुष्ययोः, पक्षिणोः रोचकाः संवादाः सुभाषितेषु दृश्यन्ते । अत्र श्लेषालङ्कारस्य तथा अन्योक्ति-अलङ्कारस्य उदाहरणम् अपि दृश्यते । कुत्रचित् कृतककलहः, कुत्रचित् परिहासः, कुत्रचित् उपहासोऽपि दृश्यते ।

कृष्णेनाम्ब गतेन रन्तुमधुना मृद् भक्षिता स्वेच्छया
सत्यं कृष्ण क एवमाह मुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् ।
व्यादेहीति विकासितेऽथ वदने दृष्ट्वा समस्तं जगद्
माता यस्य जगाम विस्मयवशं पायात्स वः केशवः ।।१।।
(शार्दूलविक्रीडितम्)

कस्त्वं? शूली मृगय भिषजं नीलकण्ठः प्रियेऽहं
केकामेकां कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे ।
स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवायाः
गच्छाटव्यामिति हतवचाः पातु वश्चन्द्रचूडः ।।२।।
(मन्दाक्रान्ता)

कस्त्वं लोहितलोचनास्यचरणो हंसः कुतो मानसात् ।
किं तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः सुधासन्निभम् ।
रत्नानां निचयः प्रवालमणयो वैदूर्यरोहाः क्वचित्
शम्बूका अपि सन्ति? नेति च बकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ।।३।।
(शार्दूलविक्रीडितम्)

पद्मे मूढजने ददासि विभवं विद्वत्सु किं मत्सरः?
नाहं मत्सरिणी, न चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः ।
मूर्खेभ्यो द्रविणं ददामि नितरां तत्कारणं श्रूयतां
विद्वान्सर्वजनेषु पूजिततमो मूर्खस्य नान्या गतिः ।।४।।
(शार्दूलविक्रीडितम्)

अम्बा कुप्यति तात मूर्ध्नि विधृता गङ्गेयमुत्सृज्यतां
विद्वन् षण्मुख का गतिर्मम चिरं मूर्ध्नि स्थिताया वद ।
कोपावेशवशादशेषवदनैः प्रत्युत्तरं दत्तवान्
''अम्भोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारान्निधिर्वारिधिः'' ।।५।।
(शार्दूलविक्रीडितम्)

अन्वयः ।

१) मुसली/बलरामः- अम्ब, रन्तुं गतेन कृष्णेन अधुना स्वेच्छया मृद् भक्षिता!
अम्बा - सत्यं कृष्ण?
कृष्णः - कः एवम् आह?
अम्बा - मुसली ।
कृष्णः - अम्ब, मिथ्या; आननं पश्य ।
अम्बा - व्यादेहि ।
इति विकासिते वदने समस्तं जगत् दृष्ट्वा यस्य माता विस्मयवशं जगाम सः केशवः वः पायात् ।

२) पार्वती - कः त्वम्?
शङ्करः - शूली ।
पार्वती - भिषजं मृगय ।
शङ्करः - प्रिये, अहं नीलकण्ठः ।
पार्वती - एकां केकां कुरु ।
शङ्करः - पशुपतिः ।
पार्वती - विषाणे एव न दृश्ये ।
शङ्करः - मुग्धे, स्थाणुः ।
पार्वती - तरुः न वदति ।
शङ्करः - शिवायाः जीवितेशः ।
पार्वती - अटव्यां गच्छ ।
इति हतवचाः चन्द्रचूडः वः पातु ।

३) बकाः - लोहितलोचनास्यचरणः त्वं कः?
हंसः - हंसः ।
बकाः - कुतः?
हंसः - मानसात् ।
बकाः - तत्र किम् अस्ति?
हंसः - सुवर्णपङ्कजवनानि, सुधासन्निभम् अम्भः, रत्नानां निचयः, प्रवालमणयः, क्वचित् वैदूर्यरोहाः।
बकाः - अपि शम्बूकाः सन्ति?
हंसः - न ।
इति आकर्ण्य बकैः हीहीकृतम् ।

४) (भक्तः वदति) पद्मे, मूढजने विभवं ददासि, विद्वत्सु मत्सरः किम्? (लक्ष्मीः वदति), ''अहं न मत्सरिणी, न च अपि चपला, न एव (मम) मूर्खे रतिः अस्ति । (अहं) मूर्खेभ्यः नितरां द्रविणं ददामि, तत्कारणं श्रूयताम् । सर्वजनेषु विद्वान् पूजिततमः, मूर्खस्य अन्या गतिः न ।''

५) (षण्मुखः वदति) ''तात, अम्बा कुप्यति (अतः) मूर्ध्नि विधृता इयं गङ्गा उत्सृज्यताम् ।''
(शङ्करः वदति) ''विद्वन् षण्मुख, मम मूर्ध्नि चिरं स्थितायाः (गङ्गायाः) का गतिः वद''!
(तदा) कोपावेशवशात् अशेषवदनैः (षण्मुखः) प्रत्युत्तरं दत्तवान्, ''अम्भोधिः, जलधिः, पयोधिः, उदधिः, वारान्निधिः, वारिधिः ।''

वाग्विशेषः ।

श्लोकः २.

* इदं श्लेषालङ्कारस्य उदाहरणम् । श्लेषः नाम एकस्य शब्दस्य नैके अर्थाः सन्ति । अयं पार्वतीशिवयोः संवादः । शूली, नीलकण्ठः इति विशेषणानि शिवः आत्मानम् उद्दिश्य वदति । श्लेषार्थं गृहीत्वा पार्वती प्रत्युत्तरं ददाति ।

शूली – १. त्रिशूलधारी २. शूलः यस्य अस्ति-रुग्णः

नीलकण्ठः – १. शिवः २. मयूरः

पशुपतिः – १. शिवः २. वृषभः

स्थाणुः – १. शिवः २. तरुः

शिवाः – १. पार्वती २. जम्बूकी

* 'गच्छाटव्याम्' इति गम् धातोः प्रयोगे सति अपि द्वितीयास्थाने सप्तमी विभक्तिः प्रयुक्ता ।

श्लोकः ३. अप्रस्तुतप्रशंसा-अलङ्कारस्य प्रकारः अन्योक्तिः । एषा बकान्योक्तिः । सामान्यजनानां रुचिः अपि सामान्या । ते असामान्यत्वं न जानन्ति एव इति एषा अन्योक्तिः सूचयति । यथा हिन्दीभाषायाम् उच्यते-''बन्दर क्या जाने अद्रक का स्वाद!'' इति ।

श्लोकः ५.

* एतत् समस्यापूर्तेः उदाहरणम् । अन्तिमा पङ्क्तिः समस्यारूपेण तिष्ठति । समस्यायाः उत्तररूपेण पूर्वपङ्क्तयः रचिताः । अम्भोधिः, जलधिः, पयोधिः इत्यादीनि सन्ति समुद्रनामानि ।
* वारान्निधिः - वाराम् निधिः । अलुक्-षष्ठी-तत्पुरुषः । 'अलुक्' इत्युक्ते पूर्वपदस्य विभक्तिः यथावत् दृश्यते । वार् = जलम् । तस्य षष्ठी-बहुवचनं 'वाराम्' इति समस्तपदे अपि यथावत् तिष्ठति ।
* अन्तिमचरणे 'धि' वर्णस्य पुनरुक्त्या अनुप्रास-अलङ्कारः ।

शब्दार्थः ।

१)	रन्तुम्	- खेलितुम् ।	२)	मुसली	- बलरामः ।
३)	व्यादेहि	- मुखम् उद्घाटय ।	४)	पायात्	- रक्षेत् ।
५)	केका	- मयूरध्वनिः ।	६)	विषाणम्	- शृङ्गम् ।
७)	अटवी	- वनम् ।	८)	लोहितम्	- रक्तम्, रक्तवर्णीयम् ।
९)	आस्यम्	- तुण्डम्, मुखम्, वदनम् ।	१०)	सुधासन्निभम्	- अमृतसदृशम् ।
११)	शम्बूकः	- जलमन्थरः । (गोगलगाय/Snail)	१२)	विभवम्	- वैभवम्, ऐश्वर्यम् ।
१३)	रतिः	- प्रीतिः ।	१४)	द्रविणम्	- धनम् ।
१५)	मूर्धा	- मस्तकम् ।			

सन्धिविग्रहः ।

१)	पायात्स वः	= पायात् + सः + वः ।
२)	तरुर्जीवितेशः	= तरुः + जीवितेशः ।
३)	सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः	= सुवर्णपङ्कजवनानि + अम्भः ।
४)	बकैराकर्ण्य	= बकैः + आकर्ण्य ।
५)	गङ्गेयम्	= गङ्गा + इयम् ।
६)	कोपावेशवशादशेषवदनैः	= कोपावेशवशात् + अशेषवदनैः ।

समासविग्रहः ।

१) हतवचाः – हतानि वचांसि यस्य सः । बहुव्रीहिः ।

२) चन्द्रचूडः – चन्द्रः चूडायाम् यस्य सः । बहुव्रीहिः ।

रूपपरिचयः ।

१) व्यादेहि – वि + आ + दा (३ उ.प. अत्र प.प.), लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।

२) जगाम – गम् (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।

३) पायात् – पा (२ प.प.), विधिलिङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।

४) मृगय – मृग् (१० उ.प. अत्र प.प.), लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।

५) दृश्ये – दृश् (१ प.प.), कृत्य (य)-प्रत्ययान्तं विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया द्विवचनम् ।

६) आकर्ण्य – आ + कर्ण् (१० उ.प.), पूर्वकालवाचक-ल्यबन्त-अव्ययम् ।

७) विद्वत्सु – विद्वस्, सकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, सप्तमी बहुवचनम् ।

८) श्रूयताम् – श्रु-शृ (५ प.प.), कर्मणि लोट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।

९) पूजिततमः – पूज् (१० उ.प.), क्त-प्रत्ययान्तस्य तमवाचकं विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।

१०) मूर्ध्नि – मूर्धन्, अन्नन्तम्, पुंलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) हतवचाः पातु वश्चन्द्रचूडः ।

२) नेति च बकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ।

३) मूर्खस्य नान्या गतिः ।

४) विद्वन् षण्मुख का गतिर्मम चिरं मूर्ध्नि स्थितायां वद ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) मुसली कृष्णम् अधिक्षिपति, यतः .....।

अ) कृष्णः रन्तुं गतः ।

ब) कृष्णेन मृद् भक्षिता ।

२) बकाः मानसजलाशयाय न स्पृहयन्ति, यतः .....।

अ) तत्र वातावरणं सुन्दरं नास्ति ।

ब) तत्र शम्बूकाः न सन्ति ।

३) पद्मा मूढजनेभ्यः विभवं ददाति, यतः .....।

अ) सा अविचारिणी ।

ब) मूर्खाणाम् अन्या गतिः नास्ति ।

४) षण्मुखः पित्रे गङ्गाम् उत्स्रष्टुं कथयति, यतः .....।

अ) गङ्गा शिवस्य शिरसि भारभूता ।

ब) षण्मुखस्य माता गङ्गायाः कारणात् कुप्यति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) कृष्णस्य विकासिते वदने अम्बया – .... ।

अ) भक्षिता मृद् दृष्टा ।

ब) समस्तं जगद् दृष्टम् ।

२) नीलकण्ठं शङ्करं पार्वती – .... ।

अ) नृत्यं कर्तुम् आदिशति ।

ब) केकां कर्तुम् आदिशति ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) रन्तुं गतेन कृष्णेन भक्षिता – ☐

२) पार्वत्या हतवचाः – ☐

३) हंसस्य मूलस्थानम् – ☐

४) सर्वजनेषु पूजिततमः – ☐

५) अशेषवदनैः प्रत्युत्तरं दत्तवान् – ☐

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) माता कृष्णस्य वदने किम् अपश्यत्?

२) कीदृशः चन्द्रचूडः वः पातु?

३) कैः हीहीकृतम्?

४) पद्मा मूढजनेभ्यः किं ददाति?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) कृष्णेन नवनीतं भक्षितम् ।

२) लक्ष्मीः विद्वज्जनेभ्यः नितरां द्रविणं ददाति ।

३) यमुना शङ्करस्य मूर्ध्नि स्थिता ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) <u>तरुः</u> न वदति ।   २) पद्मा <u>मूर्खेभ्यः</u> द्रविणं ददाति ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) अम्ब, पश्य <u>आननम्</u> । (इदम्)

२) <u>मानसे</u> सुधासन्निभम् अम्भः अस्ति । (तद्)

९. विशेषण–विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) विकासिते	अम्भ:
२) समस्तम्	वदने
३) हतवचा:	विद्वान्
४) लोहितलोचनास्यचरण:	चन्द्रचूड:
५) पूजिततम:	जगत्
	हंस:

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) तरुर्जीवितेश: = तरु: + ... ।

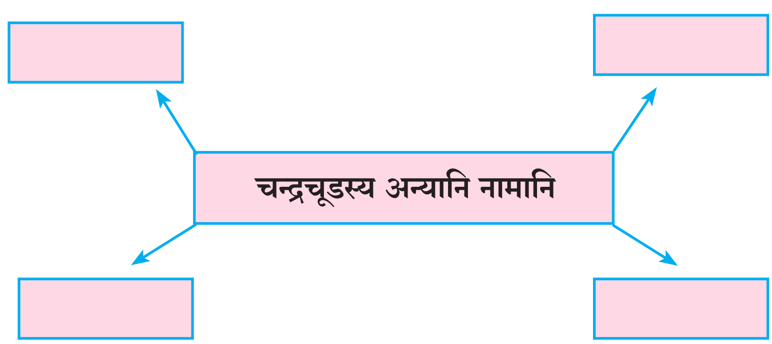
२) सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भ: = ... + अम्भ: ।

३) .... = बकै: + आकर्ण्य ।

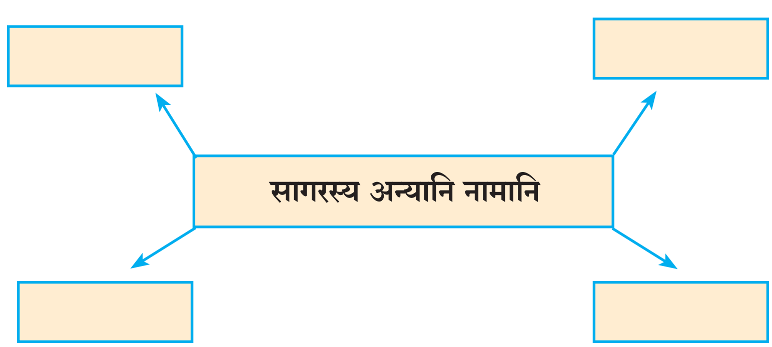
११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

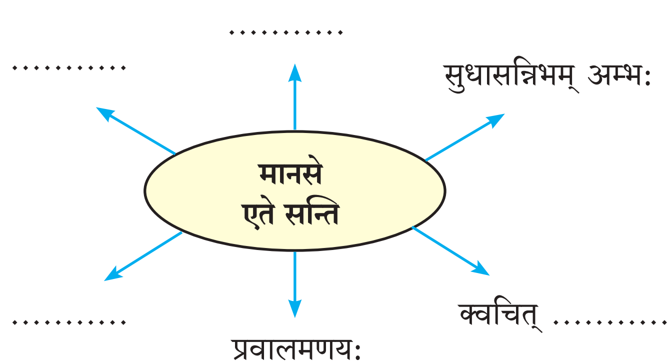
१)

२)

३)

(आ) क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

* मातु: विस्मयवशता ।
* कृष्णस्य मृद्भक्षणम् ।
* वदने जगद्दर्शनम् ।
* मुसलिन: अम्बायै कथनम् ।

उपक्रम: –

१) एतानि सुभाषितानि चित्रकथारूपेण आलिखत ।

२) सूत्रधारं नियोज्य सुभाषितानां नाट्यीकरणं कुरुत ।

***

ज्ञानरञ्जनी

'दशकुमारचरितम्' इत्यस्य हिन्दी व्याख्याकार: लिखति– दशकुमारचरितस्य रचयिता महाकवि: दण्डी संस्कृत–गद्यसाहित्यमालाया: मध्यमणि: अस्तीति मन्यते । पुनश्च स लिखति–संस्कृतकाव्यजगति शब्दानां कलात्मक–वाटिका–समलङ्करणे अभूतपूर्वसफलता प्राप्ताऽस्ति दण्डिना । दण्डी शब्दराज्यस्य समर्थ: राजा वर्तते । अनेन रचितस्य गद्यकाव्य–दशकुमारचरिते आनुप्रासिक–पदविन्यास: प्रदर्शनीय: एव विद्यते यथार्थतया । ललितपदानां (शब्दानां) शृङ्खलाबद्ध–संस्थापना–चातुर्यं विलक्षणीयं वर्तते इति समस्तदशकुमारचरिते ओतप्रोततया अवतीर्णं विद्यते । अत एव संस्कृतभाषासाहित्ये 'दण्डिन: पदलालित्यम्' इति उक्ति: आत्यन्तिकतया सुप्रसिद्धा स्वयमेव जाता अस्ति सर्वत्र ।

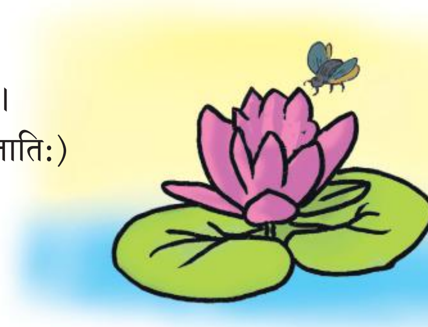
'गद्यं कवीनां निकषं वदन्ति' इति उक्ति: प्राचीन–संस्कृतसाहित्यकारेषु प्रचलितजाता अस्तीति प्राचीनकालत: एव दशकुमारचरितस्य अध्ययनेन एतत् सिद्धं भवतीति यत् दण्डी इत्ययं व्यावहारिक–संस्कृत–गद्यस्य सिद्धहस्त–लेखक: आसीदिति । दण्डिन: गद्यलेखनशैली सरला, सुलभा, सुबोधा एवं प्रसादमयी अस्तीति । दशकुमारचरिते दशकुमाराणां चरितं रचितं जातमस्ति । दशसु कुमारेषु मन्त्रगुप्त इत्यस्य चरितम् 'ओष्ठ्यवर्णविरहितशब्दै:' गुम्फितं विद्यते । प्, फ्, ब्, भ्, म् इत्येते ओष्ठ्यवर्णा: । दशकुमारचरितात् स्वीकृत: ओष्ठवर्णविरहित: परिच्छेद: ।

सद्य: सङ्गतानां च सैनिकानां तदत्यचित्रीयताकारान्तरग्रहणम् । गजस्कन्धगत: सितच्छत्रादिसकलराज चिह्नराजितश्चण्डतरदण्डिदण्डताडनत्रस्तजनदत्तान्तरालया राजवीथ्या यातस्तां निशां रसनयननिरस्तनिद्रारतिनैषम् । नीते च जनाक्षिलक्ष्यतां लाक्षारसदिग्धदिग्गजशिर:सदृक्षे शक्रदिगङ्गनारत्नादर्शेऽर्कचक्रे कृतकरणीय: किरणजालकरालरत्नराजिराजितराजार्हासनाध्यासी सहायानगादिषम्–दृश्यतां शक्तिरार्षी, यत्तस्य यतेरजेयस्येन्द्रियाणां संस्कारेण नीरजसा नीरजसांनिध्यशालिनि सहर्षालिनि सरसि सरसिजदलसंनिकाशच्छाय–स्याधिकतरदर्शनीयस्याकारान्तरस्य सिद्धिरासीत् । अद्य सकलनास्तिकानां जायेत लज्जानतं शिर: । तदिदानीं चन्द्रशेखरनरकशासनसरसिजासनादीनां त्रिदशेशानां स्थानान्यत्यादररचितनृत्यगीताद्याराधनानि क्रियन्ताम् । ह्रियन्तां च गृहादित: क्लेशनिरसनसहान्यर्थिसार्थैर्धनानि इति । आश्चर्यरसातिरेकहृष्टदृष्टयस्ते 'जय जगदीश! जयेन सातिशयं दश दिश: स्थगयन्निजेन यशसादिराजयशांसि' इत्यसकृदाशास्यारचयन्यथादिष्टा: क्रिया: । स चाहं दयिताया: सखीं हृदयस्थानीयां शशामसेनां कन्यकां कदाचित्कार्यान्तरागतां रहस्याचक्षिषि–'कच्चिदयं जन: कदाचिदासीदृष्ट: ?' इति ।

चतुर्थः पाठः । भावेन भावः, क्रियया क्रिया ।

भूमिका – सुभाषितं नाम मुक्तककाव्यम् । यस्य श्रवणं पठनं च आनन्ददायकं तत् सुभाषितम् । संस्कृतसुभाषितानि तेषाम् आशयसौन्दर्यार्थं, शब्दसौन्दर्यार्थं, कल्पनावैविध्यार्थं च प्रसिद्धानि एव । किन्तु सुभाषितानि प्रायशः वैशिष्ट्यपूर्णाः व्याकरणरचनाः अपि प्रकटीकुर्वन्ति । सुभाषितेषु निहितं व्याकरणसौन्दर्यं परिचाययितुम् एतत् सुभाषितसङ्कलनं प्रस्तुतम् ।

'सति-सप्तमी' संस्कृतस्य विशेषरचना । अस्मिन् पाठे 'सति-सप्तमी' रचनायुतानि सुभाषितानि सङ्गृहीतानि । एषा रचना अल्पाक्षरा सारगर्भा च इति तस्याः विशेषः ।

चित्ते प्रसन्ने भुवनं प्रसन्नं **चित्ते विषण्णे** भुवनं विषण्णम् ।
अतोऽभिलाषो यदि ते सुखे स्यात् चित्तप्रसादे प्रथमं यतस्व ।।१।।
(उपजातिः)

खद्योतो द्योतते तावत् यावन्नोदयते शशी।
उदिते तु **सहस्रांशौ** न खद्योतो न चन्द्रमाः ।।२।।
(अनुष्टुप्)

पुस्तकस्था तु या विद्या परहस्तगतं धनम् ।
कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ।।३।।
(अनुष्टुप्)

पथ्ये सति गदार्तस्य भेषजग्रहणेन किम् ।
पथ्येऽसति गदार्तस्य भेषजग्रहणेन किम् ।।४।।
(अनुष्टुप्)

चिन्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रिया ।
न कूपखननं युक्तं **प्रदीप्ते** वह्निना **गृहे** ।।५।।
(अनुष्टुप्)

गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः ।
यद्यपि स्यान्न फलदा सुलभा साऽन्यजन्मनि ।।६।।
(अनुष्टुप्)

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या **यत्ने कृते** यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ।।७।।
(वसन्ततिलका)

रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः ।
इत्थं **विचिन्तयति कोषगते द्विरेफे** हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ।।८।।
(वसन्ततिलका)

अन्वयः ।

१) प्रसन्ने चित्ते भुवनं प्रसन्नं, विषण्णे चित्ते भुवनं विषण्णम् । अतः यदि ते सुखे अभिलाषः स्यात् (तर्हि) प्रथमं चित्तप्रसादे यतस्व ।

२) यावत् शशी न उदयते तावत् खद्योतः द्योतते । सहस्रांशौ उदिते तु खद्योतः न (द्योतते) चन्द्रमाः (अपि) न (द्योतते) ।

३) या विद्या पुस्तकस्था सा कार्यकाले समुत्पन्ने तु विद्या न (भवति) । (यद्) धनं परहस्तगतं तद् (कार्यकाले समुत्पन्ने तु) धनं न (भवति) ।

४) गदार्तस्य पथ्ये सति भेषजग्रहणेन किम्? (आवश्यकता एव नास्ति ।) गदार्तस्य पथ्ये असति भेषजग्रहणेन किम्? (उपयोगः एव नास्ति ।)

५) विपदाम् आदौ एव हि प्रतिक्रिया चिन्तनीया । वह्निना प्रदीप्ते गृहे कूपखननं न युक्तम् ।

६) बुधैः वयसि गते अपि सर्वा विद्या आत्मना ग्राह्या । यद्यपि सा फलदा न स्यात्, (तथापि) अन्यजन्मनि (सा) सुलभा (भवेत्) ।

७) लक्ष्मीः उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति । कापुरुषाः 'दैवेन देयम्' इति वदन्ति । (त्वं) दैवं निहत्य आत्मशक्त्या पौरुषं कुरु । यत्ने कृते (अपि) यदि कार्यं न सिध्यति (तर्हि) अत्र कः दोषः? (कः अपि दोषः नास्ति ।)

८) 'रात्रिः गमिष्यति, सुप्रभातं भविष्यति, भास्वान् उदेष्यति, पङ्कजश्रीः हसिष्यति, इत्थं विचिन्तयति कोषगते द्विरेफे, हा हन्त हन्त! गजः नलिनीम् उज्जहार ।

वाग्विशेषः ।

१. सतिसप्तमीयुक्तस्य वाक्यस्य सरलार्थं ज्ञातुं गौणवाक्ये अर्थमनुसृत्य यदा-तदा, यावत्-तावत् अथवा यद्यपि-तथापि एतेषाम् अव्ययुग्मानां प्रयोगः भवति । यथा-'यदा गृहं वह्निना प्रदीप्तं तदा...।'

२. महर्षिणा पाणिनिना अष्टाध्यायीग्रन्थे सतिसप्तमीरचनाविषयकं सूत्रं रचितम् - 'यस्य च भावेन भावलक्षणम्।' (२/३/३७)

शब्दार्थः ।

१) अभिलाषः	-	इच्छा, कामना, वाञ्छा ।
२) खद्योतः	-	प्रभाकीटः । (काजवा/firefly)
३) द्योतते	-	प्रकाशते, दीप्यते ।
४) सहस्रांशुः/भास्वान्	-	सूर्यः, सहस्ररश्मिः, आदित्यः, भास्करः ।
५) गदार्तः	-	रुग्णः, व्याधिग्रस्तः, रोगी ।
६) भेषजम्	-	औषधम् ।
७) विपद्	-	आपद्, सङ्कटम्, विपत्तिः ।
८) कापुरुषः	-	भीरुः, कातरः ।
९) द्विरेफः	-	भृङ्गः, भ्रमरः, षट्पदः, अलिः।
१०) नलिनी	-	कमलिनी, मृणालिनी ।

सन्धिविग्रहः ।

१) अतोऽभिलाषो यदि = अतः + अभिलाषः + यदि ।

२) यावन्नोदयते = यावत् + न + उदयते ।

३) पथ्येऽसति = पथ्ये + असति ।
४) सान्यजन्मनि = सा + अन्यजन्मनि ।
५) रात्रिर्गमिष्यति = रात्रिः + गमिष्यति ।

समासविग्रहः ।

१) खद्योतः – खे द्योतते इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
२) सहस्रांशौ – सहस्रम् अंशवः यस्य सः, तस्मिन् । बहुव्रीहिः ।
३) पुस्तकस्था – पुस्तके तिष्ठति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
४) गदार्तः – गदेन आर्तः । तृतीया-तत्पुरुषः ।
५) फलदा – फलं ददाति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
६) पुरुषसिंहम् – पुरुषः एव सिंहः, तम् । कर्मधारयः ।
७) कापुरुषः – कुत्सितः पुरुषः । प्रादि तत्पुरुषः ।
८) पङ्कजश्रीः – पङ्के जायते इति । उपपद-तत्पुरुषः । **अथवा** पङ्कात् जायते इति । उपपद-तत्पुरुषः । पङ्कजस्य श्रीः । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
९) कोषगते – कोषं गतः, तस्मिन् । द्वितीया-तत्पुरुषः ।

रूपपरिचयः ।

१) यतस्व – यत् (१ आ.प.), लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।
२) प्रसन्नम् – प्र + सद्-सीद् (१ प.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया, एकवचनम् । पुंलिङ्गम्, द्वितीया एकवचनम् ।
३) विषण्णम् – वि + सद्-सीद् (१ प.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम् । पुंलिङ्गम्, द्वितीया एकवचनम् ।
४) द्योतते – द्युत् (१ आ.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
५) समुत्पन्ने – सम् + उद् + पद् (४ आ.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम्।
६) सति – अस् (२ प.प.), शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, नपुंसकलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम्।
७) विपदाम् – विपद्, दकारान्तम्, स्त्रीलिङ्गम्, षष्ठी बहुवचनम् ।
८) प्रदीप्ते – प्र + दीप् (४ आ.प.), 'क्त' प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, नपुंसकलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम् ।
९) ग्राह्या – ग्रह् (९ उ.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम् (य-प्रत्ययान्तम्), स्त्रीलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम्।
१०) उपैति – उप + इ (२ प.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
११) देयम् – दा (१ प.प., ३ उ.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम् (य-प्रत्ययान्तम्), नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम् ।
१२) निहत्य – नि + हन् (२ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
१३) विचिन्तयति – १) वि + चिन्त् (१० उ.प. अत्र प.प.) लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
२) (अत्र) वि + चिन्त् (१० उ.प. अत्र प.प.), शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, नपुंसकलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम् ।
१४) उज्जहार – उद् + हृ (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) चित्तप्रसादे प्रथमं यतस्व ।

२) न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।

३) यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ।

४) हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) मनुजः चित्तप्रसादे एव प्रथमं यतेत, यतः .....।

अ) चित्तप्रसादनम् अतीव सुलभम् ।

ब) चित्तप्रसादेन भुवनं प्रसन्नं प्रतिभाति ।

२) आत्मशक्त्या यत्नः कर्तव्यः एव, यतः .....।

अ) यत्नेन एव फलं लभ्यते ।

ब) यत्नेन न किमपि लभ्यते ।

३) बुधैः वयसि गते अपि विद्या ग्राह्या, यतः .....।

अ) अन्यजन्मनि विद्या सुलभा भविष्यति ।

ब) वृद्धावस्थायां स्मरणशक्तिः वर्धते ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) यदि चित्तं प्रसन्नं, तर्हि – .... ।

अ) भुवनं प्रसन्नं स्यात् ।

ब) सुखे अभिलाषः स्यात् ।

२) यदा कार्यकालः समुत्पन्नः तदा पुस्तकस्था विद्या – .... ।

अ) उपयुक्ता भवति ।

ब) अनुपयुक्ता भवति ।

३) स्वपराक्रमेण प्राप्तव्यम् इति – .... ।

अ) कापुरुषाः वदन्ति ।

ब) उद्योगिनः वदन्ति ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) उदिते सहस्रांशौ यः न द्योतते – [ ]

२) पथ्ये असति गदार्तस्य निरुपयोगि – [ ]

३) प्रदीप्ते वह्निना गृहे न युक्तम् – [ ]

४) गतेऽपि वयसि ग्राह्या – [ ]

५) उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति – [ ]

५. **पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१) पुस्तकस्था विद्या कदा अनुपयुक्ता ?
२) विपदाम् आदौ का चिन्तनीया ?
३) गतेऽपि वयसि का ग्राह्या ?
४) कापुरुषाः किं वदन्ति ?
५) लक्ष्मीः कम् उपैति ?

६. **वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।**

१) वह्निना प्रदीप्ते गृहे कूपखननं युक्तम् ।
२) धीराः 'दैवेन देयम्' इति वदन्ति ।
३) कार्यकाले समुत्पन्ने पुस्तकस्था विद्या उपयुक्ता न भवति ।

७. **रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) चित्ते प्रसन्ने भुवनं प्रसन्नम् ।
२) खद्योतः द्योतते ।
३) प्रदीप्ते वह्निना गृहे कूपखननं न युक्तम् ।
४) बुधैः सर्वा विद्या ग्राह्या ।
५) लक्ष्मीः उद्योगिनं पुरुषसिंहम् उपैति ।
६) भास्वान् उदेष्यति ।
७) नलिनीं गजः उज्जहार ।

८. **सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) तव अभिलाषः सुखे स्यात् । (मानवः)
२) विपदां प्रतिक्रिया चिन्तनीया । (तद्)
३) सा अन्यजन्मनि सुलभा । (विद्या)
४) दैवेन देयमिति कापुरुषाः वदन्ति । (तद्)
५) भास्वान् उदेष्यति । (इदम्)

९. **विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।**

अ	आ
१) प्रदीप्ते	धनम्
२) परहस्तगतम्	चित्ते
३) प्रसन्ने	द्विरेफे
४) उद्योगिनम्	गृहे
५) चिन्तनीया	पुरुषसिंहम्
	प्रतिक्रिया

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

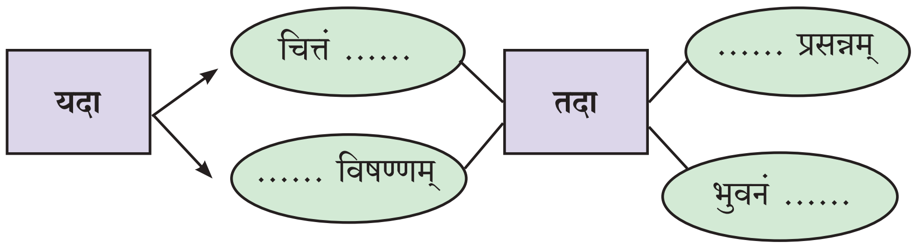
१) अतोऽभिलाषो यदि = ... +.........+......... ।

२) .... = यावत् + न + उदयते ।

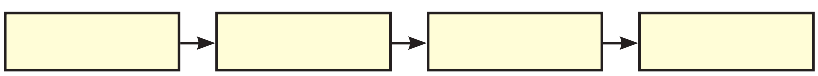
३) पथ्येऽसति = ... + असति ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

(आ) प्रवाहिजालं पूरयत ।

(पङ्कजश्री: हसिष्यति, रात्रि: गमिष्यति, भास्वान् उदेष्यति, सुप्रभातं भविष्यति)

उपक्रम: –

सति–सप्तमी–रचनायुक्तानि अन्यानि सुभाषितानि अन्विष्यत ।

***

गृहे पेयं स्वागतं च
हार्दिकी मधुरा च वाक् ।
स्नेहश्रयौ प्रेरणा च
नोच्छिद्यन्तां कदाचन ॥
(गृहप्रवेश:)

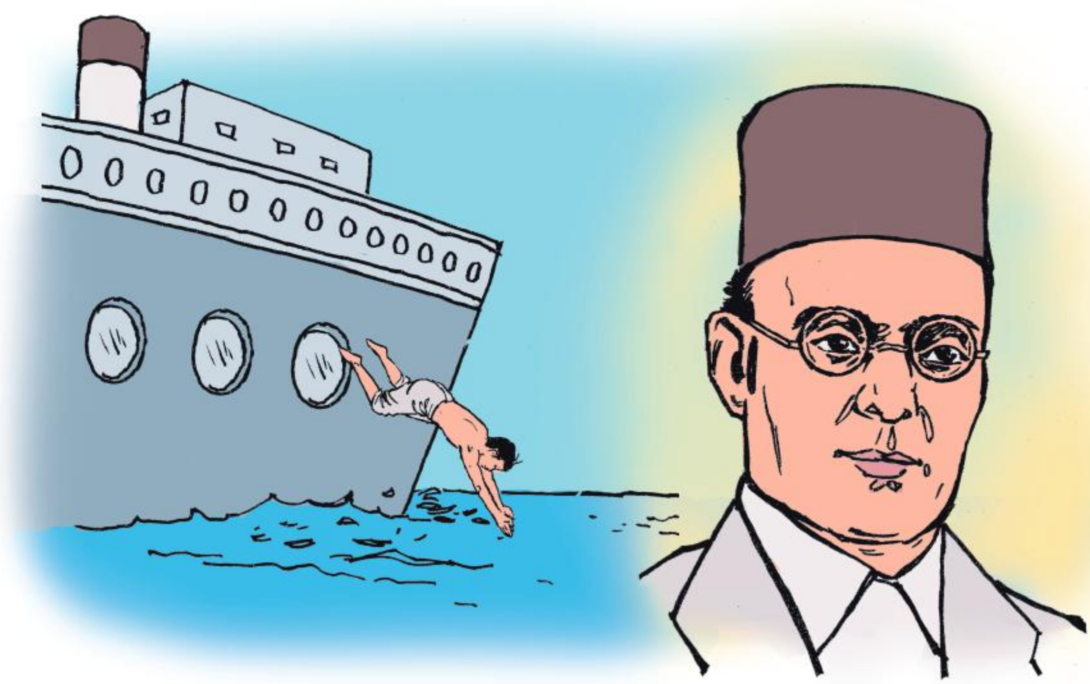
शुभाशया:

नववर्षं सुखदं, मंगलमयं, सौभ्याग्यकरं च भूयात् ।
(नववर्षम्)

पञ्चमः पाठः ।

हनुमत्–प्लुतिः ।

भूमिका – आधुनिक-संस्कृत-महाकविषु डॉ. ग. बा. पळसुले-महोदयः (१९२१-२००५) अग्रगण्यः। भाषाशास्त्र-व्याकरणादिषु विद्वत्तमः पळसुलेमहोदयः ललित-संस्कृत-लेखनेऽपि निपुणः । त्रीणि नाटकानि, द्वे चरित्रे, एकं महाकाव्यम् इति महोदयस्य साहित्यसम्पत् । नैकेषां काव्यनाटकानां संस्कृते अनुवादः अपि महोदयेन कृतः। 'वैनायकम्' इत्यस्य महाकाव्यस्य नायकः स्वातन्त्र्यवीरः विनायक-दामोदर-सावरकरमहोदयः। विद्याध्ययनाय आङ्ग्लदेशं गतः विनायकः क्रान्तिकार्ये निमग्नः । अतः सर्वकारेण बद्धः तथा 'मोरिया' इति यन्त्रनौकया भारतं प्रेषितः । मार्गे फ्रान्सदेशस्य 'मार्सेलिस' नौशयस्य समीपं सः स्वविमोचनार्थं सागरे प्लुतवान् । तस्य इयं धैर्यकृतिः विश्वविख्याता। अयं चरित्रांशः वैनायकमहाकाव्यस्य 'हनुमत्-प्लुतिः' इति दशमसर्गात् अत्र उद्धृतः । अत्र १ तः १७ श्लोकाः रथोद्धता इति वृत्ते निबद्धाः। अन्तिमः अष्टादशः श्लोकः वसन्ततिलकावृत्ते निबद्धः 'सर्गान्ते वृत्तभेदः' इति महाकाव्यलक्षणानुसारेण।

वीर-सावरकरस्य वाहिनी 'मोरिया' समनुदिश्य भारतम् ।
प्रस्थिता विधृतसत्त्वधारिणी व्याघ्रिकेव निजगह्वरं प्रति ।।१।।

सागरः स्तिमित आस सानिलः केवलं द्वितयमेव जङ्गमम् ।
वीर-सावरकरस्य वाहिनी नित्यदक्षमथ तस्य मानसम् ।।२।।

''कंसबन्धनगृहात् पलायितोऽर्भकश्च निशि देवकीसुतः ।
दैवतं निखिलराष्ट्रवादिनां श्रीशिवाजिरपि शत्रुबन्धनात् ।।३।।

बन्धने न हि मया विपत्स्यतेऽहं करोमि न चिरात् पलायनम् ।''
'मोरिया' सततगामिनी दिनैर् मारसेलिसमवाप सप्तभिः ।।४।।

वीचिविग्रहकरस्य सागरे प्राणहानिरपि मे वरं, न तु ।
न्यायनाट्यकृतशूलरोपणं स्यात् कदाचिदिति तेन चिन्तितम् ।।५।।

'एष काल' इति चिन्तयन् द्रुतं वीर–सावरकरः समुत्थितः ।
'पोर्ट–होल'– विवराश्रयेण स ऐच्छदब्धिसलिले प्रकूर्दितुम् ।।६।।

नित्यसंनिहितमेत्य रक्षकं वीर–सावरकरस्तमब्रवीत् ।
''देहधर्मपरिपालनाय मां शौचकूपमभि नेतुमर्हसि'' ।।७।।

तत्र भित्तिगतदर्पणं बहिर्दर्शयन्तमथ वृत्तमान्तरम् ।
रात्रिकश्चुकमपास्य छादयन् तेन तं वितथवृत्तिमातनोत् ।।८।।

रक्षकश्च स बहिः स्थितस्तथा बन्दिवीक्षणसमुद्यमाक्षमः ।
आकुलः किमपि जातसंशयो द्वारताडनमथाकरोद् बहु ।।९।।

अन्तरेऽत्र विवरं विनायकोऽल्पयत्नकरणाद् अपावृणोत् ।
संप्रवेश्य च तनूकृतां तनुं तेन सोऽयतत निर्गमे बहिः ।।१०।।

घर्मपूरित इतः श्वसन् मुहुर्द्वारभङ्गमकरोत् स रक्षकः ।
शून्यकक्षमवलोक्य तु क्षणात् भीतिभग्नहृदयो बभूव सः ।।११।।

घर्षणोन्मथितपार्श्वचर्मवान् वीर–सावरकरो गवाक्षतः ।
निःसृतोऽब्धिसलिले स्वमक्षिपत् त्रेतिनीव हनुमान् पुराप्लवत् ।।१२।।

मज्जनोत्थित इतो विनायको नौशयाभिमुखतां गतो जवात् ।
छेत्तुमारभत वीचिशृङ्खलाः स्पर्धकानिव स शिक्षयन् कलाम् ।।१३।।

कैश्चिदेव निमिषैर् व्यलोकयत् पृष्ठतश्च स निजानुसारिणौ ।
वर्धयंश्च गतिमात्मनस्ततो गोलिकाध्वनिमथाशृणोदपि ।।१४।।

स्पृष्ट एव च तटे 'जितं मये'त्याह तीर्णजलधिर्विनायकः ।
आङ्ग्लशासनबहिः स्थितोऽधुना फ्रान्सदेशकृतसंश्रयो हि सः ।।१५।।

रक्षकौ तदनुसारिणावुभौ नातिदूरमधुना समागतौ ।
संनिगृह्य करयोस्तथा गले तौ स्फुरन्तमथ तं चकर्षतुः ।।१६।।

वस्तुतस्तु शरणागतं जनं राजनैतिक–समाश्रयार्थिनम् ।
भारताय विसृजन् स रक्षको न्यायभङ्गमकरोत् न संशयः ।।१७।।

इत्थं हि बुद्धिविभवेन विचिन्तितोऽसौ धैर्येण साहसयुजा समनुष्ठितश्च ।
व्यूहो महान् अहह! निष्फलतां जगाम किं वा शुचा? न पुरुषस्य फलेऽधिकारः ।।१८।।

अन्वयः ।

१) विधृतसत्त्वधारिणी (स्वभक्ष्यं गृहीत्वा) व्याघ्रिका इव (यथा) निजगह्वरं प्रति (तथा) वीर-सावरकरस्य वाहिनी 'मोरिया' भारतं समनुदिश्य प्रस्थिता ।

२) सानिलः सागरः स्तिमितः आस अथ केवलं वीरसावरकरस्य वाहिनी तस्य नित्यदक्षं मानसं (च) द्वितयम् एव जङ्गमम् ।

३) देवकीसुतः अर्भकः निशि कंसबन्धगृहात्, निखिलराष्ट्रवादिनां दैवतं श्रीशिवाजिः अपि च शत्रुबन्धनात् पलायितः।

४) बन्धने मया न विपत्स्यते, न चिरात् अहं पलायनं करोमि । सप्तभिः दिनैः सततगामिनी मोरिया मारसेलिसम् अवाप ।

५) वीचिविग्रहकरस्य मे सागरे प्राणहानिः अपि वरं, न तु न्यायनाट्यकृतशूलरोपणं कदाचित् स्यात्, इति तेन चिन्तितम् ।

६) 'एषः कालः' इति चिन्तयन् वीर-सावरकरः द्रुतं समुत्थितः । सः 'पोर्ट-होल' विवराश्रयेण अब्धिसलिले प्रकूर्दितुम् ऐच्छत् ।

७) नित्यसंनिहितं रक्षकम् एत्य वीर-सावरकरः तम् अब्रवीत्, 'देहधर्मपरिपालनाय शौचकूपम् अभि मां नेतुम् अर्हसि।'

८) अथ तत्र रात्रिकञ्चुकम् अपास्य, आन्तरं वृत्तं बहिः दर्शयन्तं भित्तिगतदर्पणं तेन (रात्रिकञ्चुकेन) छादयन् (सावरकरः), तं (दर्पणं) वितथवृत्तिम् आतनोत् ।

९) तथा बहिः स्थितः बन्दिवीक्षणसमुद्यम-अक्षमः किमपि जातसंशयः आकुलः रक्षकः बहु द्वारताडनम् अकरोत्।

१०) अत्र अन्तरे विनायकः अल्पयत्नकरणात् विवरम् अपावृणोत् । तनूकृतां तनुं (विवरं) संप्रवेश्य, तेन (विवरेण) सः बहिः निर्गमे अयतत ।

११) घर्मपूरितः श्वसन् सः रक्षकः इतः मुहुः द्वारभङ्गम् अकरोत् । शून्यकक्षं तु अवलोक्य क्षणात् सः भीतिभग्नहृदयः बभूव ।

१२) पुरा त्रेतिनि (काले) प्लवन् हनुमान् इव, गवाक्षतः निःसृतः घर्षणोन्मथितपार्श्वचर्मवान् वीर-सावरकरः अब्धिसलिले स्वम् अक्षिपत् ।

१३) इतः मज्जनोत्थितः स्पर्धकान् कलां शिक्षयन् इव सः विनायकः वीचिशृङ्खलाः छेत्तुम् आरभत । नौशयाभिमुखतां जवात् गतः ।

१४) अथ कैश्चित् एव निमिषैः सः पृष्ठतः निजानुसारिणौ रक्षकौ व्यलोकयत् । ततः आत्मनः गतिं वर्धयन् च (सः) गोलिकाध्वनिम् अपि अशृणोत् ।

१५) स्पृष्टे एव तटे तीर्णजलधिः विनायकः 'जितं मया' इति आह फ्रान्सदेशकृतसंश्रयः हि सः अधुना आङ्ग्लशासनबहिः स्थितः च ।

१६) तदनुसारिणौ उभौ रक्षकौ अधुना न अतिदूरं समागतौ । करयोः तथा गले संनिगृह्य स्फुरन्तं तं तौ चकर्षतुः।

१७) राजनैतिकसमाश्रयार्थिनं शरणागतं जनं भारताय विसृजन् सः (फ्रेंचः) रक्षकः वस्तुतः तु न्यायभङ्गम् अकरोत्, न संशयः ।

१८) अहह! इत्थं हि बुद्धिविभवेन विचिन्तितः असौ महान् व्यूहः साहसयुजा धैर्येण च समनुष्ठितः (अपि) निष्फलतां जगाम । किं वा शुचा? फले पुरुषस्य न अधिकारः ।

वाग्विशेषः ।

१. भाषायाः नित्यनूतनतया उपयोगसामर्थ्यं तदा एव भवति यदा समकालीनव्यवहाराय आवश्यकानां शब्दानां निर्माणं भवति । एतादृशाः एव कतिचनशब्दाः अस्मिन् काव्ये कविना योजिताः ।
रात्रिकञ्चुकः, नौशयः, गोलिकाध्वनिः

२. युगम् – युगशब्दः कालस्य परिमाणं दर्शयति । पुराणेषु कृतयुगं, त्रेतायुगं, द्वापरयुगं तथा च कलियुगम् इति चत्वारि युगानि निर्दिष्टानि । एतानि चत्वारि युगानि योजयित्वा महायुगम् अथवा दिव्ययुगं भवति । साम्प्रतं कलियुगं वर्तते । विनायकेन 'मोरिया' वाहिन्याः महासागरे यत् प्लवनं कृतं, तस्य अपूर्वसाहसस्य तुलना केवलं त्रेतायुगे हनुमता कृतेन समुद्रलङ्घनेन भवितुम् अर्हति इति गौरवेण वैनायकमहाकाव्ये कविः कथयति। पुरा हनुमान् मातृवत् पूजनीयायाः सीतायाः अन्वेषणार्थं समुद्रम् उल्लङ्घितवान्, विनायकः अपि स्वमातृभूमेः दैन्यनिवारणार्थं सागरं प्लुतवान् । एतेन हनुमत्प्लुतिः इति पाठस्य शीर्षकम् अन्वर्थकं भवति ।

शब्दार्थः ।

१) सत्त्वम् – पशुः, प्राणी ।
२) गह्वरम्/गह्वरः – गिरिबिलम्, गुहा, कन्दरा ।
३) विधृतसत्त्वधारिणी – स्वभक्ष्यं गृहीत्वा ।
४) अनिलः – वायुः, समीरः, वातः ।
५) जङ्गमम् – चलः, सञ्चारी ।
६) दक्षम् – अवहितम्, सावधानम् ।
७) स्तिमितः – स्तब्धः, स्थिरः ।
८) अर्भकः – नवजातः शिशुः ।
९) निशि – रात्रौ, निशायाम् ।
१०) वीचिविग्रहकरः – सागरतरङ्गैः सह सङ्घर्षं कुर्वन् (प्लवमानः विनायकः) ।
११) द्रुतम् – झटिति, शीघ्रम् ।
१२) विवरम् – छिद्रम् ।
१३) अब्धिः – सागरः, समुद्रः, जलधिः ।
१४) संनिहितः – समीपस्थः ।
१५) वितथवृत्तिः – वञ्चना, मिथ्याचारः ।
१६) आन्तरम् – अन्तर्गतम् ।
१७) आकुलः – व्याकुलः ।
१८) वीक्षणम् – दर्शनम् ।
१९) अक्षमः – असमर्थः, अशक्तः ।
२०) अपावृणोत् – अपाकरोत्, उदघाटयत् ।
२१) तनूकृता तनुः – सङ्कोचितं शरीरम् ।
२२) घर्मः – स्वेदः ।
२३) शून्यकक्षः – रिक्तः कक्षः ।
२४) गवाक्षम् – वातायनम् ।
२५) चर्म – त्वक् ।
२६) स्वम् – आत्मानम् ।
२७) त्रेतिनि – त्रेतायुगे ।
२८) नौशयः – नौकाश्रयः ।
२९) जवः – वेगः, त्वरा ।
३०) साहसयुजा (साहसयुज्) – साहसयुक्तेन ।
३१) शुचा (शुच्) – शोकेन, दुःखेन ।

सन्धिविग्रहः ।

१) व्याघ्रिकेव = व्याघ्रिका + इव । २) बहिर्दर्शयन्तम् = बहिः + दर्शयन्तम् ।
३) स्थितस्तथा = स्थितः + तथा । ४) सोऽयतत = सः + अयतत ।
५) आत्मनस्ततः = आत्मनः + ततः । ६) स्पृष्ट एव = स्पृष्टे + एव ।
७) मयेत्याह = मया + इति + आह ।
८) स्थितोऽधुना = स्थितः + अधुना ।
९) तदनुसारिणावुभौ = तदनुसारिणौ + उभौ ।
१०) विचिन्तितोऽसौ = विचिन्तितः + असौ ।

समासविग्रहः ।

१) सानिलः - अनिलेन सह । सह-बहुव्रीहिः ।
२) वीचिविग्रहकरस्य - वीचीनां विग्रहः । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
वीचिविग्रहं करोति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
३) वितथवृत्तिम् - वितथा वृत्तिः, ताम् । कर्मधारयः ।
४) भीतिभग्नहृदयः - भीत्या भग्नम् । तृतीया-तत्पुरुषः ।
भीतिभग्नं हृदयं यस्य सः । बहुव्रीहिः ।
५) मज्जनोत्थितः - मज्जनात् उत्थितः । पञ्चमी-तत्पुरुषः ।
६) तीर्णजलधिः - तीर्णः जलधिः येन सः । बहुव्रीहिः ।
७) साहसयुजा - साहसेन युज्यते, तेन । उपपद-तत्पुरुषः ।

रूपपरिचयः ।

१) समनुदिश्य - सम् + अनु + दिश् (६ उ.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
२) प्रस्थिता - प्र + स्था-तिष्ठ् (१ प.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, स्त्रीलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम्।
३) पलायितः - परा + अय् (१ आ.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम्।
४) निशि - निश् ('निशा' इति शब्दस्य वैकल्पिकं रूपम्) शकारान्तम्, स्त्रीलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम्।
५) विपत्स्यते - वि + पद् (४ आ.प.) भावे लृट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
६) अवाप - अव + आप् (५ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
७) सप्तभिः - सप्तन् सङ्ख्यावाचक-विशेषणम्, त्रिषु लिङ्गेषु समानम्, तृतीया बहुवचनम् ।
८) चिन्तयन् - चिन्त् (१० उ.प. अत्र प.प.), शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम्।
९) ऐच्छत् - इष्-इच्छ् (६ प.प.), लङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
१०) प्रकूर्दितुम् - प्र + कूर्द् (१ प.प.), हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्ययम् ।
११) समुत्थितः - सम् + उद् + स्था-तिष्ठ् (१ प.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
१२) एत्य - आ + इ (२ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
१३) दर्शयन्तम् - दृश्-पश्य् (१ प.प.), णिजन्तम्, शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, द्वितीया एकवचनम् ।
१४) अपास्य - अप + अस् (४ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।

१५) छादयन् – छद् (१० उ.प.), णिजन्तम्, शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
१६) अपावृणोत् – अप + आ + वृ (५ उ.प. अत्र प.प.), लङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
१७) संप्रवेश्य – सम् + प्र + विश् (६ प.प.), णिजन्तम्, पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
१८) तनूकृताम् – तनु + कृ (८ उ.प.) च्वि-रूपम्, क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, स्त्रीलिङ्गम्, द्वितीया एकवचनम् ।
१९) श्वसन् – श्वस् (२ प.प.), शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
२०) निःसृतः – निस् + सृ (१ प.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
२१) छेत्तुम् – छिद् (७ उ.प.), हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्ययम् ।
२२) शिक्षयन् – शिक्ष् (१ आ.प.), णिजन्तम्, शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
२३) वर्धयन् – वृध् (१ आ.प.), णिजन्तम्, शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
२४) अशृणोत् – श्रु-शृ (५ प.प.), लङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
२५) स्पृष्टे – स्पृश् (६ प.प.) क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, सप्तमी एकवचनम् ।
२६) चकर्षतुः – कर्ष् (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुषः, द्विवचनम् ।
२७) जगाम – गम्-गच्छ् (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) आकुलः किमपि जातसंशयो द्वारताडनमथाकरोत् बहु ।
२) त्रेतिनीव हनुमान् पुराप्लवत् ।
३) किं वा शुचा? न पुरुषस्य फलेऽधिकारः ।

२. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) वीर-सावरकरस्य वाहिनी- .... ।
अ) 'व्याघ्रिका' भारतं समनुदिश्य प्रस्थिता ।
ब) 'मोरिया' भारतं समनुदिश्य प्रस्थिता ।

२) वीर-सावरकरः चिन्तितवान्- .... ।
अ) न्यायनाट्यकृतशूलरोपणं वरम् ।
ब) सागरे प्राणहानिः वरम् ।

३) तीर्णजलधिः विनायकः अधुना – .... ।
अ) फ्रान्सदेशं संश्रितः ।
ब) आङ्ग्लदेशं संश्रितः ।

३. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) कंसबन्धनगृहात् पलायित: अर्भक: – [ ]

२) अब्धिसलिले प्रकूर्दितुम् ऐच्छत् – [ ]

३) भीतिभग्नहृदय: बभूव – [ ]

४) वीचिशृङ्खला: छेत्तुम् आरभत – [ ]

४. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) वीरसावरकरस्य वाहिन्या: नाम किम्?

२) क: शत्रुबन्धनात् पलायित:?

३) वीरसावरकर: नित्यसंनिहितं रक्षकं किम् अब्रवीत्?

४) रक्षक: किम् अवलोक्य भीतिभग्नहृदय: बभूव?

५) वीरसावरकर: कुत: स्वम् अब्धिसलिले अक्षिपत्?

६) मज्जनोत्थित: विनायक: किम् आरभत?

७) स्पृष्टे एव तटे विनायक: किम् आह?

५. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) श्रीशहाजिरपि शत्रुबन्धनात् पलायित: ।

२) दशभि: दिनै: सततगामिनी मोरिया मारसेलिसम् अवाप ।

३) पुरा त्रेतिनि काले प्लवन् हनुमान् इव वीर-सावरकर: गवाक्षत: नि:सृत: ।

४) वीर-सावरकरस्य समनुष्ठित: व्यूह: निष्फलतां जगाम ।

६. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) सानिल: सागर: स्तिमित: आस ।

२) देवकीसुत: कंसबन्धनगृहात् पलायित: ।

३) स: अब्धिसलिले प्रकूर्दितुम् ऐच्छत् ।

४) विनायक: विवरम् अपावृणोत् ।

५) रक्षक: द्वारभङ्गम् अकरोत् ।

६) विनायक: वीचिशृङ्खला: छेत्तुम् आरभत ।

७) स: निजानुसारिणौ व्यलोकयत् ।

८) पुरुषस्य फले न अधिकार:?

७. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) श्रीशिवाजि: निखिलराष्ट्रवादिनां दैवतम् । (एतद्)

२) बन्धने मया न विपत्स्यते । (विनायक)

३) द्रुतं वीरसावरकर: समुत्थित: । (इदम्)

४) वीरसावरकर: रक्षकम् अब्रवीत् । (तद्)

५) रक्षिणौ स्फुरन्तं तं चकर्षतु: । (विनायक)

६) रक्षक: न्यायभङ्गम् अकरोत् । (एतद्)

८. विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) स्तिमित:	दिनै:
२) शरणागतम्	विनायक:
३) आन्तरम्	रक्षक:
४) आकुल:	वृत्तम्
५) तीर्णजलधि:	सागर:
	जनम्

९. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) ऐच्छदब्धिसलिले = ... + अब्धिसलिले ।

२) बहिर्दर्शयन्तम् = ... + ... ।

३) .... = नि:सृत: + अब्धिसलिले ।

४) तदनुसारिणावुभौ = तदनुसारिणौ + ... ।

५) मयेत्याह = ... + ... + ... ।

१०. पृथक्करणं कुरुत ।

क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) अ) रक्षकस्य शून्यकक्षावलोकनम् ।

ब) रात्रिकञ्चुकेन भित्तिगतदर्पणस्य आच्छादनम् ।

क) सावरकरस्य रक्षकं शौचकूपं नेतुं प्रार्थना ।

ड) आकुलस्य रक्षकस्य द्वारताडनम् ।

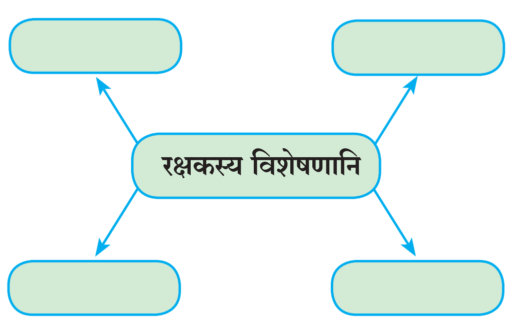
२) अ) वीचिशृङ्खलानां छेदनम् ।

ब) तीर्णजलधिविनायकस्य तटस्पर्श: ।

क) सावरकरस्य गवाक्षत: नि:सरणम् ।

ड) रक्षकयो: विनायकस्य अनुसरणम् ।

३) श्लोक ९ आधारेण जालरेखाचित्रं पूरयत ।

उपक्रम: -

१) आधुनिक-भारतीय-स्वातन्त्र्य-योद्धृणां संस्कृते रचितानां चरित्रग्रन्थानां नामानि लिखत ।

२) डॉ. ग. बा. पळसुले-महोदयेन के अन्ये संस्कृतग्रन्था: रचिता:, इति अन्विष्य सूचिं लिखत ।

***

भूमिका – शब्दव्युत्पत्तिशास्त्रम् इति संस्कृतभाषाया: विशेष: । यास्कमुनिना रचितं निरुक्तं व्युत्पत्तिशास्त्रविषयक: आद्य: ग्रन्थ: । तस्य आधारेण शब्दमूलानाम् अन्वेषणं रोचकम् । नैकासु भारतीयभाषासु संस्कृतम् इति समानसूत्रं तथैव बहव: शब्दा: संस्कृतोद्भवा: संस्कृतसमा: वा सन्ति । अत: संस्कृतसाहाय्येन भारतीयभाषा: समलङ्कृता:। शब्दानां मूलार्थप्रतिपादनम् एव भाषाणां वैभवम् इति दर्शितम् अस्मिन् पाठे । अनेन कल्पितेन भाषासंवादेन भारतीयभाषासु सामञ्जस्यं वर्धेत ।

पुरा किल परस्परं विवदमानाः भारतीयभाषाः सर्वाः देवीं सरस्वतीं जग्मुः। सर्वा: तामूचुः, " देवि, का नु अस्मासु श्रेष्ठा?" तदा सरस्वती ताः उवाच, "आसेतुहिमाचलं भारते विराजमाना: यूयं सर्वा: भाषा: श्रेष्ठा: ।" सर्वा: अवदन्, "कथमेतत् शक्यम्?" तदा सरस्वती उवाच, "भवतीषु प्रत्येकं भाषा आत्मस्थितान् सर्वान् शब्दान् आह्वयतु ।" अथ सर्वभाषाणां कोषगता: शब्दा: तत्र सम्मिलिता: । तदा सरस्वती उवाच, "शब्दा: सर्वदा अर्थपूर्णा: भवेयु: नैव अर्थहीना: । शब्दरूपं नाम भाषाया: शरीरम्; अर्थरूप: च आत्मा। यथा यत्र मन: रमते स: 'राम:' । य: अबोधत् स: 'बुद्ध:' । चारु: वाक् यस्य स: 'चार्वाक:' । या सततम् अग्रे गच्छति सा 'गङ्गा' इत्यादय:" । अत्रान्तरे संस्कृतभाषायाम् अमरकोषादय: नैके कोषा: अपि तत्र सम्मिलिता: । तेषु शब्दानां पर्यायशब्दा: नाम समानार्थकशब्दा: उपलब्धा: । सरस्वती पुनरवदत्, "पर्यायशब्दानां मूलार्था: अपि चिन्तनीया:, यथा 'वृक्ष:' इति शब्दस्य विविधा: पर्यायशब्दा: सन्ति । पादप:–पादै: पिबति इति । महीरुह:–मह्या: रोहति इति । शाखी–शाखा: धारयति इति । इत्थं वृक्षस्य विविधानि लक्षणानि पर्यायशब्दा: प्रकटयन्ति । शब्दा: तु शक्तिस्वरूपा: अत: पर्यायशब्दानां यथोचित: उपयोग: करणीय: ।"

सर्वा: भाषा: ऊचु:, "अस्मदीया: खलु एते शब्दा: ।" विहस्य देवी उवाच, "आम्, भवतीषु सर्वासु भाषासु समानसूत्रं वर्तते । तत् किमिति अन्वेष्टव्यम् ।" सर्वा: भाषा: चिन्तनमग्ना: अभवन् । अत्रान्तरे मार्जारम् अनुधावन् एक: कुक्कुर: तत्र आगच्छति । मराठीभाषा वदति, 'मांजर' । बाङ्ग्लाभाषा भाषते 'बिराल', गुजराती–हिन्दीभाषे उच्चै: कथितवत्यौ 'बिलाडी–बिल्ली' इति । कुक्कुरं दृष्ट्वा कोंकणीभाषा उक्तवती, 'सुणें' । बाङ्ग्ला–तेलुगुभाषे ऊचतु:, 'कुकुर, कुक्का' इति । तदा कोणे स्थितात् अमरकोषात् ध्वनि: प्रस्फुरित: –

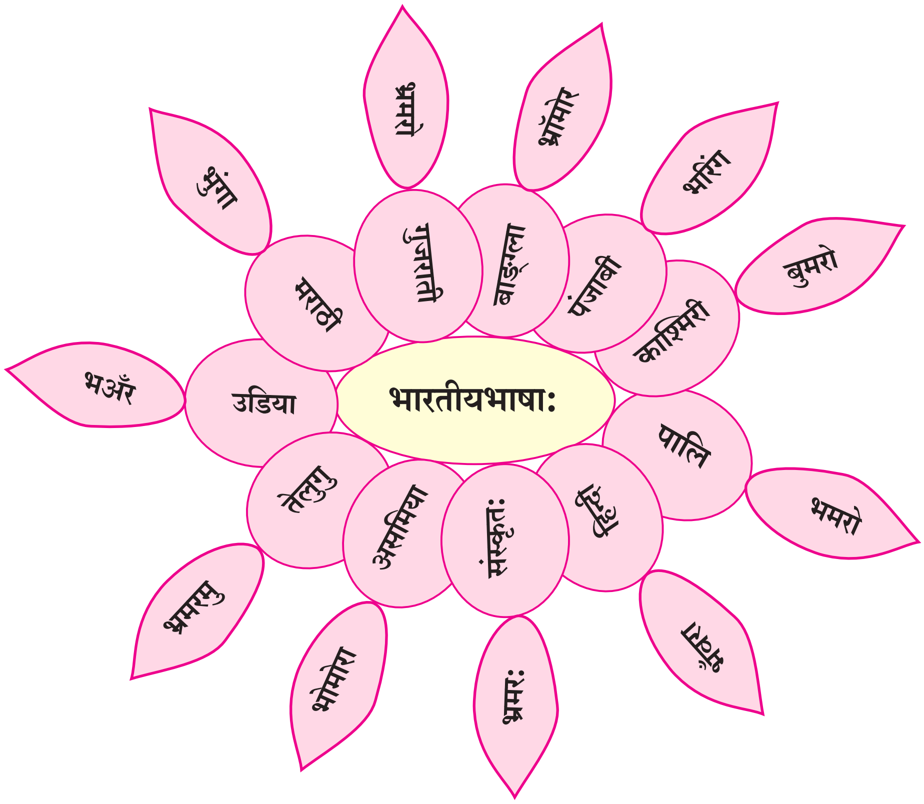
ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक् ।
कौलेयक: सारमेय: कुक्कुरो मृगदंशक: ।
शुनको भषक: श्वा स्यादलर्कस्तु स योगित: ।
श्वाविश्वकद्रुर्मृगयाकुशल: सरमा शुनी ।

तदा संस्कृतेतरभाषा: अमरकोषस्थशब्दानाम् निजशब्दै: साम्यं दृष्ट्वा चकितचकिता: अभवन्। सरस्वती उवाच, "चिन्तयन्तु किल । संस्कृतेतरशब्देषु कुत्रचित् वर्णानां क्रम: विपर्यस्त:, कुत्रचित् वर्णा: लुप्ता:, कुत्रचित् नूतनवर्णा: आगता: किन्तु समानसूत्रत्वं तथैव ।" चिन्तनमग्नासु सर्वासु भाषासु सरस्वती पुनर्वदति, "निरुक्तकारेण यास्काचार्येण निरुक्तग्रन्थे निरूपितम् अस्ति–

'वर्णागमो वर्णविपर्ययश्च द्वौ चापरौ वर्णविकारनाशौ।
धातोस्तदर्थातिशयेन योगस्तदुच्यते पञ्चविधं
निरुक्तम् ।।'

इति निर्वचनस्य पञ्च विधाः सन्ति।

निर्वचनसिद्धान्तम् अनुसृत्य सर्वेषां शब्दानां निर्वचनं भवितुम् अर्हति एव। अत: एव यास्कमुनि: वदति, "न तु एव न निर्ब्रूयात् ।"

सर्वाः भाषाः तां पप्रच्छुः, "किं नाम निर्वचनम्? का च तस्य आवश्यकता?" इति।

सरस्वती जगाद, "निःशेषेण वचनं निर्वचनम् इति उच्यते । शब्दानां मूलं तथा तेषाम् अर्थः एतयोः स्पष्टीकरणं नाम निर्वचनम् । स एव निरुक्तग्रन्थस्य प्रतिपाद्यः विषयः।"

भाषाः प्रत्यपृच्छन्, "किन्तु शब्दकोषाः शब्दानाम् अर्थान् तु प्रकाशयन्ति एव। तर्हि निरुक्तस्य किं महत्त्वम्?"

सरस्वती प्रत्यवदत्, "शब्दकोषाः अर्थप्रकाशकाः इति तु सत्यम् एव । किन्तु ते शब्दानां वर्तमानम् अर्थम् एव प्रकाशयन्ति। निरुक्तं तु शब्दानां निर्मितेः इतिहासं निःशेषं कथयति ।"

भाषाः ऊचुः, "सम्यक् अवगतम् अधुना । लौकिक-वैदिक-संस्कृतशब्दानां निर्वचनं कर्तुं शक्यते। अपि भारतीयभाषास्थितानां शब्दानां निर्वचनं कर्तुं शक्यम्?"

सरस्वती स्मितं कृत्वा उक्तवती, "अथ किम्? पश्यन्तु सर्वाः भवत्यः । अहम् एकं संस्कृतशब्दं वदामि । तस्य कृते स्वान् स्वान् शब्दान् झटिति वदन्तु ...भ्रमरः"।

तदा भाषाः भ्रमरवाचकैः शब्दैः युगपद् गुञ्जनम् चक्रुः- "भृंगा (मराठी)... भमरो (गुजराती)... भ्रॉमोर (बाङ्ग्ला)... भरिंग (पंजाबी)... बुमरो (काश्मिरी)... भमरो (पालिः)...भँवरा (हिन्दी)... भोमोरा (असमिया) ... भ्रमरमु (तेलुगु) ... भअँर (उडिया)"

सरस्वती पुनः वदति, "शब्दानां मूलार्थप्रतिपादनम् एव भाषायाः वैभवम् । नित्यं भ्रमति एव अयम् अतः **भ्रमरः** । 'भ्रम्' इति धातोः व्युत्पन्नः अयं शब्दः। अधुना अवलोकयन्तु सर्वान् एतान् शब्दान् । निर्वचन-सिद्धान्तेन स्पष्टतया अवगम्यते यत्, शब्दस्य क्व मूलं? कीदृशः च विन्यासः? कुत्र समानता? किमु भेदः? तर्कयन्तु सम्यक् ।

यूयं सर्वाः भगिनीभावं भजध्वे। न कापि श्रेष्ठा कनिष्ठा वा । यदा यदा एतादृशः संभ्रमः अहम्भावः वा युष्माकं मनसि उद्भवेत्, तदा तदा युष्माभिः शब्दानां मूलं प्रति गन्तव्यम् ।" सरस्वत्याः वचनं श्रुत्वा सर्वाः भारतीयभाषाः भगिनीभावम् अवगम्य संवदितुम् उद्यताः।

वाग्विशेषः ।

१. निरुक्तम्- षट्सु वेदाङ्गेषु अन्यतमं निरुक्तम् । 'निघण्टु' इति वैदिकशब्दानां सूचिग्रन्थः । तद्विषये यास्काचार्येण विरचिता टीका नाम 'निरुक्तम्' । यास्काचार्यस्य कालः ख्रिस्तपूर्वं नवमम् अथवा अष्टमं शतकम् इति विद्वद्भिः मन्यते । निरुक्ते शब्दानां व्युत्पत्तिं तथा तदनुसारेण अर्थं स्पष्टीकर्तुं यत्नाः कृताः। यास्काचार्येण शब्दानां निर्वचनाय एतानि पञ्च तत्त्वानि निरूपितानि -

१) वर्णागमः - वारयति इति द्वारम् (वृ-वार् इति धातुः- द् वर्णस्य आगमः) ।

२) वर्णविपर्ययः - हिंस्-सिंहः, कस्-सिकता ।

३) वर्णविकारः - द्योतिः-ज्योती (मराठी/हिन्दी); यष्टिः-लठ्ठी-लाठी (मराठी);
तृष्णा-तण्हा (पाली)-तन्हा (प्राकृतम्)- तहान (वर्णविपर्ययेण मराठीभाषायाम्);
सप्ताहः-हफ्ता (मराठी-हिन्दी) ।

४) वर्णनाशः - गम् + त्वा = गत्वा; नम् + त्वा = नत्वा (म् वर्णस्य नाशः) ।

५) धातोः अर्थातिशयेन योगः- वह्-विवाहः, प्रवाहः, वाहनम्, वाहकः, उद्वाहनम्, कार्यवाहः;
चल्-चलः; अचलः, चञ्चलः, चलनम्, चलित्रम्, सञ्चलनम् ।

२. अमरकोषः = अध्येतॄणां सुखबोधाय समानार्थकशब्दानां पद्यमयीं रचनां कृत्वा पण्डित-अमरसिंहेन अमरकोषः ग्रथितः ।

* ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक् । अमरकोषः, २.५.६.१
* कौलेयकः सारमेयः कुक्कुरो मृगदंशकः । अमरकोषः, २.१०.२१.२
* शुनको भषकः श्वा स्यादलर्कस्तु स योगितः । अमरकोषः, २.१०.२२.१
* श्वाविश्वकद्रुर्मृगयाकुशलः सरमा शुनी । अमरकोषः, २.१०.२२.१

शब्दार्थः ।

१) विवदमानाः - विवादं (कलहं) कुर्वाणाः ।
२) लौकिकशब्दाः - लोकव्यवहारे जनैः प्रयुज्यमानाः शब्दाः ।
३) वैदिकशब्दाः - वेदेषु प्रयुक्ताः शब्दाः ।
४) युगपत् - एकस्मिन् एव समये ।
५) व्युत्पन्नः - व्युत्पत्त्या सिद्धः ।
६) विन्यासः - संरचना ।

सन्धिविग्रहः ।

१) ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक् = ओतुः + बिडालः + मार्जारः + वृषदंशकः + आखुभुक्।
२) स्यादलर्कस्तु = स्यात् + अलर्कः + तु
३) वर्णविपर्ययश्च = वर्णविपर्ययः + च ।
४) धातोस्तदर्थातिशयेन = धातोः + तदर्थातिशयेन ।
५) योगस्तदुच्यते = योगः + तत् + उच्यते ।

समासविग्रहः ।

१) आसेतुहिमाचलम् - सेतोः आरभ्य हिमाचलपर्यन्तम् । अव्ययीभावः ।

२) अर्थहीना: - अर्थेन हीना: । तृतीया-तत्पुरुष: ।
३) चिन्तनमग्ना: - चिन्तने मग्ना: । सप्तमी-तत्पुरुष: ।
४) वर्णविपर्यय: - वर्णयो: विपर्यय: । षष्ठी-तत्पुरुष: ।

रूपपरिचय: ।

१) जग्मु: - गम्-गच्छ् (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
२) ऊचु: - ब्रू (२ उ.प., अत्र प.प.), वच् (२ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
३) निर्ब्रूयात् - निर् + ब्रू (२ उ.प., अत्र प.प.), विधिलिङ्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
४) पप्रच्छु: - प्र + पृच्छ्-प्रच्छ् (६ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
५) जगाद - गद् (१ प.प.), लिट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
६) उच्यते - ब्रू (२ उ.प.), वच् (२ प.प.), कर्मणि लट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
७) प्रकाशयन्ति - प्र + काश् (१ आ.प.), णिजन्तम्, लट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
८) चक्रु: - कृ (८ उ.प., अत्र प.प.), लिट्, प्रथमपुरुष:, बहुवचनम् ।
९) भ्रमति - भ्रम् (१ प.प.), लट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
१०) भजध्वे - भज् (१ उ.प., अत्र आ.प.), लट्, मध्यमपुरुष:, बहुवचनम् ।

भाषाभ्यास: ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) निर्वचनस्य पञ्च विधा: सन्ति ।
२) अपि भारतीयभाषास्थितानां शब्दानां निर्वचनं कर्तुं शक्यम्?

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) शब्दानाम् उपयोग: योग्य: भवेत्, यत: ... ।
अ) शब्दरूपं भाषाया: शरीरम् ।
ब) शब्दा: शक्तिस्वरूपा: ।

२) संस्कृतेतरभाषा: चकितचकिता: अभवन्, यत: ... ।
अ) तासु अतीव लघुसङ्ख्या: वर्तन्ते ।
ब) संस्कृतशब्दानाम् इतरभाषाशब्दै: च साम्यं वर्तते ।

३) सर्वा: भाषा: समाना: भवन्ति, यत: ... ।
अ) सर्वा: भाषा: नूतना: भवन्ति ।
ब) भाषासु न कापि ज्येष्ठा कनिष्ठा वा ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) सरस्वती भाषा: अवदत् - .... ।
अ) भाषाया: शरीरं शब्दरूपम्, आत्मा अर्थरूप: ।
ब) भाषाया: शरीरं अर्थरूपम्, आत्मा शब्दरूप: ।

२) निरुक्तं शब्दानां - .... ।
अ) निर्मिते: इतिहासं नि:शेषं कथयति ।

ब) वर्तमानम् अर्थम् एव प्रकाशयति ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) मह्या: रोहति इति – ☐

२) निरुक्तग्रन्थस्य कर्ता – ☐

३) निरुक्तग्रन्थस्य प्रतिपाद्य: विषय: – ☐

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) किं नाम भाषाया: आत्मा?

२) के शक्तिस्वरूपा:?

३) भाषाया: वैभवं किम्?

४) निर्वचनस्य कति विधा: सन्ति?

५) निर्वचनं नाम किम्?

६) के अर्थप्रकाशका:?

७) 'भ्रमर:' इति शब्द: कस्मात् धातो: आगत:?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) सर्वा: भारतीयभाषा: देवीं पार्वतीं जग्मु: ।

२) शब्दरूपं भाषाया: आत्मा ।

३) समानार्थक-शब्दानां मूलार्था: अपि चिन्तनीया: ।

४) मराठीभाषा वदति, 'बिराल' ।

५) भास्कराचार्येण निरुक्तग्रन्थ: लिखित: ।

६) सर्वेषां शब्दानां निर्वचनं भवितुम् अर्हति एव ।

७) लौकिक-वैदिक-संस्कृतशब्दानां निर्वचनं कर्तुं शक्यते ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) <u>भारतीयभाषा:</u> सरस्वतीं जग्मु: ।

२) <u>भारते</u> विराजमाना: सर्वा: भाषा: श्रेष्ठा: ।

३) शब्दा: सर्वदा <u>अर्थपूर्णा:</u> भवेयु: ।

४) <u>भाषासु</u> समानसूत्रं वर्तते ।

५) <u>अमरकोषात्</u> ध्वनि: प्रस्फुरित: ।

६) निरुक्तं <u>शब्दानां</u> निर्मिते: इतिहासं कथयति ।

७) यूयं सर्वा: <u>भगिनीभावं</u> भजध्वे ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) सर्वा: <u>ताम्</u> ऊचु: । (सरस्वती)

२) <u>शब्दा:</u> सर्वदा अर्थपूर्णा: भवेयु: । (एतद्)

३) <u>अमरकोषात्</u> ध्वनि: प्रस्फुरित: । (इदम्)

४) शब्दानां मूलार्थप्रतिपादनम् एव <u>भाषाया:</u> वैभवम् । (तद्)

५) यास्काचार्येण निरुक्तग्रन्थे निरूपितम् अस्ति । (तद्)

६) भाषा: तां पप्रच्छु: । (सरस्वती)

७) पुष्पाणि परित: भ्राम्यति एष: । (भ्रमर)

९. विशेषण–विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) श्रेष्ठा:	संस्कृतेतरभाषा:
२) कोषगता:	क्रम:
३) यथोचित:	उपयोग:
४) चकितचकिता:	इतिहासम्
५) विपर्यस्त:	विषय:
६) लुप्ता:	भाषा:
७) प्रतिपाद्य:	वर्णा:
८) नि:शेषम्	शब्दा:

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) धातोस्तदर्थातिशयेन = ...+......... ।

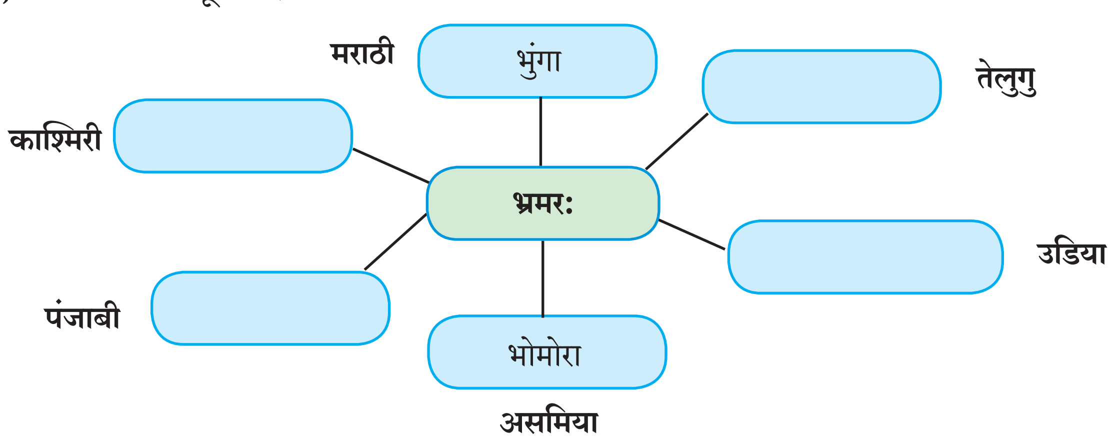
२) .... = योग: + तत् + उच्यते ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) कोष्टकं पूरयत ।

१) मराठीशब्द:	....
२) संस्कृतशब्द:	....
३) बाङ्ग्लाशब्द:	....
४) गुजरातीशब्द:	बिलाडी
५) हिन्दीशब्द:	....

(आ) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

उपक्रमः –

१) भारतीयसंविधानस्य अष्टमे परिशिष्टे समाविष्टाः भाषाः काः?

२) अधोलिखितशब्दानां व्युत्पत्तिः निरुक्तग्रन्थात् अन्विष्य लिखत–

पृथ्वी, मेघः, इन्द्रः, अश्वः, तृणम् ।

***

ज्ञानरञ्जनी

अष्टावधानम्

अष्टावधानम् इति वाङ्मयेन सम्बद्धा प्राचीना क्रीडा स्पर्धा । वेदानाम् अध्ययनं तथा पठनं निर्दोषं भवतु इत्यतः पठनस्य विविधाः पद्धतयः तथा च विविधानि तन्त्राणि प्रयुक्तानि आसन् । वेदैः सह तन्त्राणि अपि परम्परया रक्षितानि । न केवलं तावदेव अपि च आधुनिककाले विशेषतः तेलङ्गाणे, आन्ध्रप्रदेशे च विद्वद्भिः तेषां तन्त्राणां पुनरुज्जीवनं कृतम्। –

* एकवारं कथितः पाठ्यांशः स्मरणीयः।
* निर्दिष्टविषये अनुक्षणं काव्यरचना करणीया।
* तस्यां काव्यरचनायां सूचनानुसारं विशिष्टस्य वृत्तस्य प्रयोगः करणीयः।
* श्लोके विशिष्टप्रकारस्य अक्षररचना साधनीया।
* तत्समये निर्दिष्टस्य विषयस्य विवेचनं करणीयम्।
* असम्बद्धतया पृष्टानां प्रश्नानाम् उत्तराणि दातव्यानि।

एतादृशानि विविधानि कौशल्यानि अष्टावधाने समाविष्टानि। एवम् अष्टतः अधिकानि, षोडश अवधानानि तथा च अपवादात्मकरीत्या शतम् अवधानानि साधयन्तः विद्वांसः जनाः अद्यापि सन्ति। एतत् साधयन् जनः अवधानी इति कथ्यते। ततः च अवधानी इति अस्य जनस्य कुलस्य उपनाम भवति। अवधानिनं जनं प्रश्नं पृच्छतां विदुषां पृच्छकाः इति संज्ञा । अष्टावधानस्य कार्यक्रमस्य त्रीणि आवर्तनानि भवन्ति। यदा प्रथमद्वितीययोः आवर्तनयोः उपरिनिर्दिष्टानि कौशल्यानि परीक्ष्यन्ते तदा अन्यैः प्रश्नैः सह नूतनस्य श्लोकस्य प्रथमद्वितीयपादौ रचितौ भवतः। तथा च अन्तिमे आवर्तने तृतीयचतुर्थौ चरणौ रचितौ भवतः। कार्यक्रमस्य अन्ते पृच्छकैः पृष्टानां सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि पुनः संपूर्णतया कथ्यन्ते । अष्टावधानस्य कार्यक्रमे साधारणतः अधोनिर्दिष्टानाम् अवधानानां प्रात्यक्षिकम् एकसमयावच्छेदेन समान्तरपद्धत्या क्रियते।

१) निषिद्धाक्षरी – निर्दिष्टविषये श्लोकरचनां कुर्वतः अवधानिनः प्रत्येकम् अक्षरे रोधः क्रियते। अग्रिमम् अक्षरं किं न भवतु इति कश्चन पृच्छकः आदिशति। तदनुसारम् अवधानी श्लोकरचनां पूर्णां करोति।

२) समस्यापूर्तिः – श्लोकस्य अन्तिमः पादः दत्तः अस्ति। पूर्वस्य पादत्रयस्य रचना अवधानिना कर्तव्या ।

३) दत्तपदी – चत्वारि पदानि श्लोकरचनार्थं दत्तानि । तानि प्रयुज्य श्लोकरचना कर्तव्या ।

४) वर्णनम् – निर्दिष्टविषये काव्यात्मकं विवेचनम् अवधानिना करणीयम्।

५) न्यस्ताक्षरी – दत्तानि चत्वारि अक्षराणि विशिष्टस्थाने योजयित्वा श्लोकरचना कर्तव्या।

६) आशुकवनम् – प्रतिवारं निर्दिष्टविषये एकः सम्पूर्णः श्लोकः अवधानिना रचयितव्यः।

७) पुराणपठनम् – प्राचीनवाङ्मयतः कश्चन श्लोकं पृच्छकः कथयति। अवधानिना तस्य श्लोकस्य विवेचनं पुराणस्य पद्धत्या करणीयम् ।

८) अप्रस्तुतप्रसङ्गः – उपरिनिर्दिष्टा परीक्षा यदा प्रचलति तदा अवधानिनः एकाग्रतां विचलितां कर्तुं पृच्छकः स्वैरतया प्रश्नं पृच्छति। तस्य उत्तरम् अवधानिना तदानीमेव दातव्यम् ।

द्वितीयः पाठः । प्राचीनकाले प्रसाधनम् ।

भूमिका – प्रसाधनं कस्मै न रोचते? संस्कृतेः उषःकालादारभ्य अद्यतनीयं कालं यावत् मनुष्यः प्रसाधनप्रियः। सिन्धु-संस्कृति-विषयकेषु उत्खननेषु एका प्रसाधनपेटिका अपि उपलब्धा । प्राचीनकालात् ज्ञायते, यत् स्त्रियः प्रसाधनैः अलङ्करणं कृत्वा उत्सवेषु विलसन्ति स्म। रामायणे अनसूया सीतायै गन्धान् (perfumes) उपहृतवती इति उल्लिखितमस्ति । महाभारते द्रौपदी सैरन्ध्रीरूपेण सुदेष्णायाः प्रसाधनम् अकरोत् । कौटिलीये अर्थशास्त्रे, पुराणेषु तथा जातककथासु अपि प्रसाधनस्य कानिचन अङ्गानि वर्णितानि । आयुर्वेदग्रन्थैः प्रसाधनानाम् आरोग्यदृष्ट्या विवरणं कृतम् । प्रसाधनानां निर्माणविधयः अपि विविधग्रन्थेषु स्पष्टीकृताः। अजन्ता-वेरुल-गुहासु चित्रशिल्पेष्वपि प्रसाधिताः जनाः दृश्यन्ते ।

केश-त्वक्-मुख-नखादीनां शरीरावयवानां सौन्दर्यवर्धनम्, केशरचना, वस्त्रपरिधारणम्, भूषणधारणम्, गन्धयुक्त्यादयः सन्ति प्रसाधनकलायाः घटकाः ।

प्रसाधनं नाम मानवजीवनस्य महत्त्वपूर्णम् अङ्गम् । न केवलम् अद्यतनीये काले, अपि तु प्राचीनकालेऽपि जगत्यस्मिन् सर्वत्र सर्वे स्त्रीपुरुषाः प्रसाधनप्रियाः। वेदादिषु, ऋतुसंहार-मेघदूत-गाहासत्तसई-आदिषु संस्कृत-प्राकृतकाव्येषु तथा मानसोल्लास-बृहत्संहितादिषु शास्त्रग्रन्थेषु प्रसाधनकला वर्णिता । बौद्धवाङ्मये ललितविस्तरादिषु ग्रन्थेष्वपि प्रसाधनानां बहवः सन्दर्भाः प्राप्यन्ते । पुरातने कालेऽपि सौन्दर्यस्पर्धानाम् आयोजनं भवति स्म यथा 'जनपदकल्याणी' ('Lady of the Land') नगरसौभिनी ('Beauty of the town') ।

चित्रशिल्पेषु नैकविधाः प्रसाधनपराः जनाः दृश्यन्ते। तथा उत्खननेषु अपि प्राचीनानि प्रसाधनसाधनानि प्राप्तानि। अनेन सुष्ठु ज्ञायते यद् अतिप्राचीनकालादेव भारते न केवलं स्त्रियः, किन्तु पुरुषाः अपि प्रसाधनकलायां निपुणाः । तदर्थं विविधप्रसाधनसाहित्यस्य प्रभूतम् उपयोजनं भारतीयाः कृतवन्तः।

याः चतुःषष्टिकलाः सुविदिताः, तास्वपि नैकाः प्रसाधनकलाः निर्दिष्टाः। मर्दनं, विलेपनं, केशभूषा, माल्यभूषा, परिधेयं, गन्धयुक्तिः, अलङ्करणम् इत्यादीनि प्रसाधनकलायाः षोडश अङ्गानि सन्ति ।

प्रसाधनस्य द्वौ विभागौ-आन्तरिकप्रसाधनं तथा बाह्यप्रसाधनम् । शरीरस्य निरामयत्वं नाम आन्तरिकप्रसाधनम्। तद् उचिताहार-निद्रा-जलपान-व्यायामादिकैः अवश्यमेव साध्यम् । तदनन्तरमेव बाह्यप्रसाधनानाम् उपयोजनं कर्तव्यम् । दन्तधावनं, केशसम्मार्जनं, स्नानं तथा विलेपनं प्रतिदिनं करणीयम् इति उचितमेव उपदिष्टं प्राचीनैः। स्नानार्थं फेनकं तथा वनौषधियुतानि चूर्णकानि उपलब्धानि । विलेपनेन त्वक् उज्ज्वला मृदुतरा च भवति, तथा दुर्गन्धनाशनमपि शक्यम् । ऋतुम् अनुसृत्य प्रसाधनं करणीयम् इत्यपि सूचितम्, यथा ग्रीष्मकाले चन्दनविलेपनम्, कार्पासवस्त्रपरिधानम्, मौक्तिकमालाधारणं च योग्यम्। शिशिरे ऊर्णावस्त्रं, कृष्णागरुधूपनं तथा कुङ्कुममण्डनम् उपयुक्तम् ।

केशसंवर्धनस्य कृते ब्राह्मी–आमलक–भृङ्गादि–वनौषधियुक्तेन तैलेन शिरोमर्दनम् आवश्यकम् । वराहमिहिरेण बृहत्संहितायाम् उक्तम्–

''स्रग्गन्धधूपाम्बरभूषणाद्यं न शोभते शुक्लशिरोरुहस्य ।'' **(बृहत्संहिता ७७.१)**

अतः शुक्लकेशानां कृष्णीकरणम् तेनोपदिष्टम् । 'तदुपायेन बकस्य पक्षौ अपि कृष्णवर्णौ भवतः, किं पुनः कुन्तलविषये?' इति तस्य गर्वोक्तिः।

केशधूपकृते स्वेदयूकादीनां नाशो भवति तथैव केशाः सुगन्धेन विराजन्ते । चूडा–वेणी–आम्रातक–धम्मिल्लादयः केशरचनाविशेषाः माल्य–मुक्ताजालादिभिः आभरणैः रमणीयतराः दृश्यन्ते ।

मुखसौन्दर्यस्य कृते बहवः कल्पाः प्रसिद्धाः । हरिद्रामधुमिश्रितेन मुखलेपेन तथा लोध्रपुष्पपरागचूर्णेन मुखकान्तिः शालते । ललाटे शुभ्र–रक्त–कृष्णवर्णैः आरेखणीयः तिलकविशेषः। सिक्थयुक्तेन आलक्तकेन अथवा ताम्बूलेन ओष्ठौ रञ्जनीयौ । कज्जलशलाकया नेत्रयोः अलङ्करणं तथा पत्रावलीरेखणेन कपोलयोः अलङ्करणं कर्तव्यम् । नखरागेण तथा आलक्तकेन करचरणाः प्रसाधनीयाः ।

बाणकविना हर्षचरिते दुकूल–कौशेय–चीनांशुक–क्षौमादयः पटभेदाः निरूपिताः । वस्त्राणां रञ्जनं, मुक्तामणिभिः तथा भक्तिभिः सुशोभनमपि वर्णितं तेन । नागपत्तनं, प्रतिष्ठाननगरं, काशीपुरं, तथा कलिङ्ग–वङ्ग–अङ्ग–चोलादिप्रदेशाः, चीन–सिंहलादिदेशाः प्रसिद्धाः नानाविधवस्त्राणां निर्माणे ।

प्रसाधनस्य परमोत्कर्षः नाम भूषणविन्यासः। हेम–रजत–गजदन्त–शङ्खशुक्ति–मौक्तिक–रत्नादिभिः अलङ्काराणां निर्माणं भवति। भरतमुनिना वर्णितं चतुर्विधम् अलङ्करणं तथा तस्य कतिपयानि उदाहरणानि ईदृशानि सन्ति **(भरतनाट्यशास्त्रम्–२१.१२–१४)** –

आवेध्यम् – कुण्डले, नासामौक्तिकम् ।
बन्धनीयम् – केयूरम्, मेखला ।
आरोप्यम् – बहुविधाः हाराः, चूडामणिः ।
प्रक्षेप्यम् – नूपुरौ, कङ्कणानि ।

'बहुभूषणं खेदकरम्, लघुभूषणं श्लाघ्यम्' एतदपि सूचितं भरतमुनिना । **(नाट्यशास्त्रम्–२१.४६–४८)**

सुगन्धीनि मृदुतराणि पुष्पभूषणान्यपि सर्वलोकप्रियाणि । यदि अशोक–कर्णिकार–सिन्दुवारादि–कुसुमालङ्काराः धार्यन्ते, तर्हि अनुक्रमेण माणिक्य–सुवर्ण– मौक्तिकादिभिः किं प्रयोजनम्?

दैनन्दिनजीवने प्रसाधनानि उपयुज्यन्ते एव, किन्तु विवाहादिषु तथैव उत्सवप्रसङ्गेषु जनाः विशेषेण प्रसाधनपराः भवन्ति । प्राचीनप्रसाधनविषये अयं विशेषः लक्षणीयः नाम नैसर्गिकतया उपलब्धानां प्रसाधनानां प्राचुर्यम् । मानसोल्लासग्रन्थे प्राकृतिकसामग्र्या विलेपन–चूर्णक–तैल–गन्धादिकानां निर्माणं वर्णितम् । कृतकानि तथा रसायनबहुलानि प्रसाधनानि तत्र न दृश्यन्ते। आधुनिककालेऽपि अस्माभिः एतत् सुष्ठु अवधारणीयम् अनुकरणीयं च ।

(लेखनसाहाय्यम्–डॉ. स्मिता होटे ।)

वाग्विशेषः ।

१. चतुष्षष्टिकलाः – वात्स्यायनेन कामसूत्रम् इति ग्रन्थे चतुष्षष्टिकलानां वर्णनं कृतम् । शुक्रनीतिसारग्रन्थेऽपि ताः वर्णिताः । आलेख्यम् (चित्रकला), पुस्तकवाचनम्, तक्षककर्माणि, देशभाषाविज्ञानम्, अभिधानकोषः, संवाहनम्, बालक्रीडनकानि, माल्यग्रथनम् इत्यादयः । तासु षोडशकलाः प्रसाधनकलायाम् अन्तर्भूताः ।

२. दुकूल–कौशेय–चीनांशुक–क्षौमादयः 'पट्टस्य' (रेशीम/silk) प्रकारविशेषाः । तेषु केचन वनस्पतिजाः तथा केचन कीटजाः ।

३. भक्तिः – विविधवर्णैः पुष्पपत्रावलिरेखणेन सुशोभीकरणम् । यथा– भक्तिच्छेदैरिव विरचिता भूतिमङ्गे गजस्य। (मेघदूतम्–पूर्वमेघः १९)

४. कविश्रेष्ठाय कालिदासाय सुवर्णरत्नाभूषणापेक्षया पुष्पशृङ्गारः अधिकतरं रोचते इति प्रतिभाति । यथा–
अशोकनिर्भत्सितपद्मरागम् आकृष्टहेमद्युतिकर्णिकारम् ।
मुक्ताकलापीकृतसिन्दुवारं वसन्तपुष्पाभरणं वहन्ती।। (कुमारसंभवम्, ३.५३)

५. ऋत्वनुसारं पुष्पाणि प्रसाधनार्थं योज्यन्ते स्म । यथा–
हस्ते लीलाकमलमलके बालकुन्दानुविद्धं, नीता लोध्रप्रसवरजसा पाण्डुतामानने श्रीः ।
चूडापाशे नवकुरबकं चारु कर्णे शिरीषं, सीमन्ते च त्वदुपगमजं यत्र नीपं वधूनाम् ।। (मेघदूतम्–उत्तरमेघः २)

६. लोध्रपुष्पम् – शुभ्रवर्णं पुष्पम् । तस्य परागान् उपयुज्य मुखलेपार्थं चूर्णं निर्मीयते स्म ।

शब्दार्थः ।

१) भृङ्गः – मार्कवः । (माका/eclipta alba)
२) कपोलः – गण्डः । (गाल/cheek)
३) धम्मिल्लः – अलङ्कृतं वेणीबन्धनम् ।
४) परिधेयम्/अम्बरम् – वस्त्रम् ।
५) गन्धयुक्तिः – सुगन्धिद्रव्यनिर्माणम् ।
६) कुङ्कुमम् – काश्मीरजम् । (केशर/saffron)
७) स्रक् – माला ।
८) शिरोरुहः – केशः ।
९) आम्रातकः – विशिष्टः केशबन्धः ।
१०) कल्पाः – मुखलेपाः ।
११) सिक्थः – मधूच्छिष्टम् । (मेण/wax)
१२) अशोकः – रक्तपुष्पयुक्तः वृक्षः ।
१३) कर्णिकारः – पीतपुष्पयुक्तः वृक्षः ।
१४) सिन्दुवारः – शुभ्रपुष्पयुक्तः वृक्षः ।

सन्धिविग्रहः ।

१) प्राचीनकालेऽपि = प्राचीनकाले + अपि ।
२) जगत्यस्मिन् = जगति + अस्मिन् ।

३) सुविदितैव = सुविदिता + एव ।

समासविग्रहः ।

१) स्त्रीपुरुषाः - स्त्रियः च पुरुषाः च । इतरेतर-द्वन्द्वः ।
२) प्रतिदिनम् - दिने दिने । अव्ययीभावः ।
३) स्नानार्थम् - स्नानाय इदम् । चतुर्थी-तत्पुरुषः ।
४) वनौषधियुतानि - वने उपलब्धाः ओषधयः, वनौषधयः । मध्यमपदलोपि-कर्मधारयः ।
वनौषधिभिः युतानि । तृतीया-तत्पुरुषः ।
५) शिरोमर्दनम् - शिरसः मर्दनम् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
६) शुक्लशिरोरुहस्य - शुक्लाः शिरोरुहाः यस्य सः, तस्य । बहुव्रीहिः ।
७) गर्वोक्तिः - गर्वपूर्णा उक्तिः । मध्यमपदलोपि-कर्मधारयः ।

रूपपरिचयः ।

१) दृश्यन्ते - दृश्-पश्य् (१ प.प.), कर्मणि, लट्, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम् ।
२) कृतवन्तः - कृ (८ उ.प.), क्तवतु-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा बहुवचनम् ।
३) कर्तव्यम् - कृ (८ उ.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम्।
४) करणीयम् - कृ (८ उ.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम्।
५) अनुसृत्य - अनु + सृ (१ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
६) उक्तम् - ब्रू (२ उ.प.), वच् (२ प. प.) क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम् ।
७) विराजन्ते - वि + राज् (१ उ.प. अत्र आ.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम् ।
८) शालते - शाल् (१ आ.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
९) निरूपिताः - नि + रूप् (१० प.प), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा, बहुवचनम्, स्त्रीलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया बहुवचनम् ।
१०) ज्ञायते - ज्ञा (९ उ.प.), कर्मणि, लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
११) वर्णितम् - वर्ण् (१० उ.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा द्वितीया एकवचनम्।
१२) उपदिष्टम् - उप + दिश् (६ उ.प.), क्त-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया एकवचनम्।
१३) अवधारणीयम् - अव + धृ (१० उ.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम् प्रथमा, द्वितीया एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) तदर्थं विविधप्रसाधनसाहित्यस्य प्रभूतम् उपयोजनं भारतीयाः कृतवन्तः ।
२) प्रसाधनस्य द्वौ विभागौ ।
३) ऋतुम् अनुसृत्य प्रसाधनं करणीयम् ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) प्राय: सर्वे जना: प्रसाधनं कुर्वन्ति, यत: ... ।

अ) जना: प्रसाधनप्रिया: ।

आ) प्रसाधनै: विना जीवितुं न शक्यते ।

२) ऋतुम् अनुसृत्य एव प्रसाधनं क्रियते, यत: ... ।

अ) ऋतुविरुद्धं प्रसाधनं कर्तुं न शक्यते ।

आ) ऋतुविरुद्धं प्रसाधनं हिताय न भवति ।

३) केशधूपनं काले काले कर्तव्यम् , यत: ... ।

अ) केशधूपनेन विना प्रसाधनं न शोभते ।

आ) केशधूपनेन स्वेदयूकादय: नश्यन्ति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) उचिताहार-निद्रा-जलपान-व्यायामादिकै: - .... ।

अ) बाह्यप्रसाधनं साध्यम् ।

ब) आन्तरिकप्रसाधनं साध्यम् ।

२) ऋतुम् अनुसृत्य प्रसाधनम् - .... ।

अ) ग्रीष्मकाले कृष्णागरुधूपनं शिशिरकाले चन्दनविलेपनम् ।

ब) ग्रीष्मकाले चन्दनविलेपनम् , शिशिरकाले कृष्णागरुधूपनम् ।

३) प्राचीनप्रसाधनानां विशेष: यत् तत्र - .... ।

अ) कृतकानां रसायनबहुलानां प्रसाधनानां प्राचुर्यम् ।

ब) नैसर्गिकप्रसाधनानां प्राचुर्यम् ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) सुविदितानां कलानां सङ्ख्या - [ ]

२) प्राचीनकाले आयुज्यमाना एका सौन्दर्यस्पर्धा - [ ]

३) प्रसाधनकलाया: षोडश-अङ्गेषु एकम् - [ ]

४) एकं बाह्यप्रसाधनम् - [ ]

५) एक: केशरचनाविशेष: - [ ]

६) प्रसाधनस्य परमोत्कर्ष: - [ ]

७) गाहासत्तसई वर्णिता - [ ]

८) वनौषधियुतै: चूर्णकै: विलेपनेन मृदुतरा भवति - [ ]

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) प्रसाधनकला केषु काव्येषु वर्णिता अस्ति?

२) प्रसाधनकलाया: कति अङ्गानि सन्ति?

३) केशसंवर्धनस्य कृते किम् आवश्यकम्?

४) केशधूपनेन किं भवति ?
५) मुखे केन गौरकान्तिः शालते ?
६) केन ओष्ठौ रञ्जनीयौ ?
७) करचरणाः कथं प्रसाधनीयाः ?
८) हर्षचरिते के पटभेदाः निरूपिताः ?
९) प्राचीनप्रसाधनविषये कः विशेषः लक्षणीयः ?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) प्रसाधनं नाम मानवजीवनस्य महत्त्वपूर्णम् अङ्गम् ।
२) प्रसाधनकलायाः चतुष्षष्टिः अङ्गानि सन्ति ।
३) मुखसौन्दर्यस्य कृते बहवः कल्पाः प्रसिद्धा ।
४) प्रसाधनस्य परमोत्कर्षः नाम केशसंवर्धनम् ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) चित्रशिल्पेषु नैकविधाः प्रसाधनपराः जनाः दृश्यन्ते ।
२) प्रसाधनकलायाः षोडश अङ्गानि सन्ति ।
३) शिशिरे ऊर्णावस्त्रं कृष्णागुरुधूपनं तथा कुङ्कुममण्डनम् उपयुक्तम् ।
४) विलेपनेन त्वक् उज्ज्वला मृदुतरा च भवति ।
५) मुखसौन्दर्यस्य कृते बहवः कल्पाः प्रसिद्धाः ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) वेदपूर्वकालादेव न केवलं स्त्रियः किन्तु पुरुषाः अपि प्रसाधनकलायां निपुणाः । (तद्)
२) तासु प्रसाधनविषयकाः नैकाः कलाः निर्दिष्टाः । (चतुष्षष्टिकला)
३) प्रसाधनस्य द्वौ विभागौ–आन्तरिकप्रसाधनं तथा बाह्यप्रसाधनम् । (तद्)
४) ऋतुम् अनुसृत्य प्रसाधनं करणीयम् इति सूचितम् । (एतद्)
५) कज्जलशलाकया तयोः अलङ्करणं कर्तव्यम् । (नेत्र)

९. विशेषण–विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) प्रसाधनप्रियाः	बहुभूषणम्
२) षोडश	चूर्णकानि
३) वनौषधियुतानि	त्वक्
४) उज्ज्वला	अलङ्करणम्
५) चतुर्विधम्	अङ्गानि
	जनाः

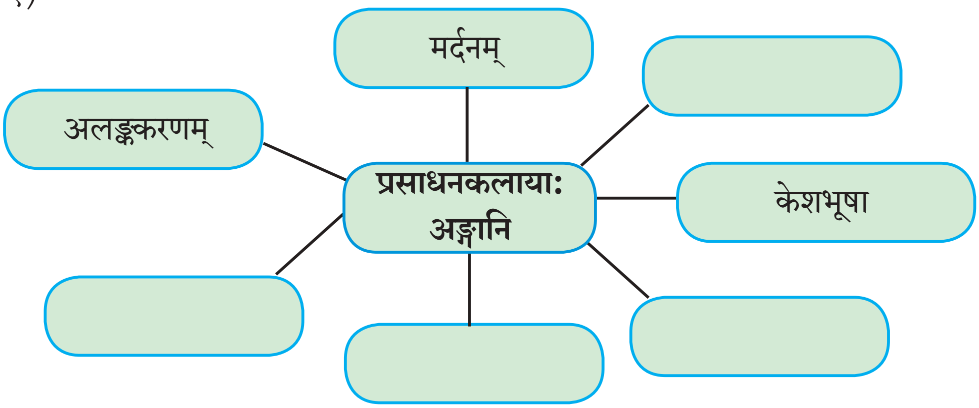
१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) जगत्यस्मिन् = जगति +......... ।
२) .... = सुविदिता + एव ।

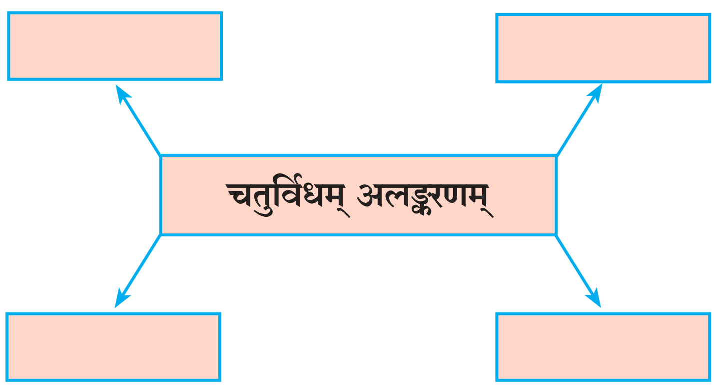
११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

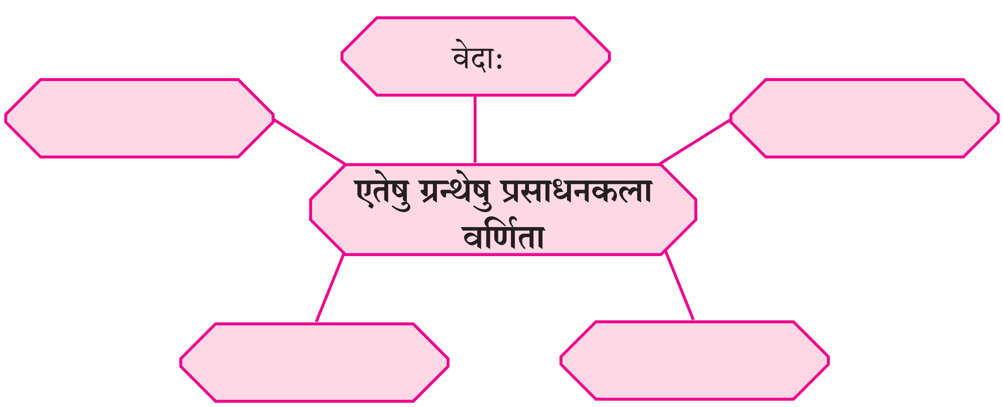
१)

२)

३)

(आ) मञ्जूषातः उचितं शब्दं चित्वा तालिकां पूरयत ।

१)

आन्तरिकप्रसाधनम्	बाह्यप्रसाधनम्

(निद्रा, स्नानम्, केशसम्मार्जनम्, व्यायामः)

२)

ग्रीष्मऋतुः	शिशिरऋतुः

(ऊर्णावस्त्रम्, कार्पासवस्त्रपरिधानम्, कृष्णागरुधूपनम्, मौक्तिकमालाधारणम्)

३)

केन	किम्
....	यूकानाशः
....	केशसंवर्धनम्
लोध्रपुष्पपरागचूर्णेन	....
....	ओष्ठरञ्जनम्
प्राकृतिकसामग्र्या	....
....	नेत्रालङ्करणम्
....	स्नानम्
विलेपनेन	....

(वनौषधियुक्ततैलेन, मुखवर्णकान्तिः, केशधूपनेन, प्रसाधननिर्माणम्, कज्जलशलाकया, दुर्गन्धनाशनम्, ताम्बूलेन, फेनकेन)

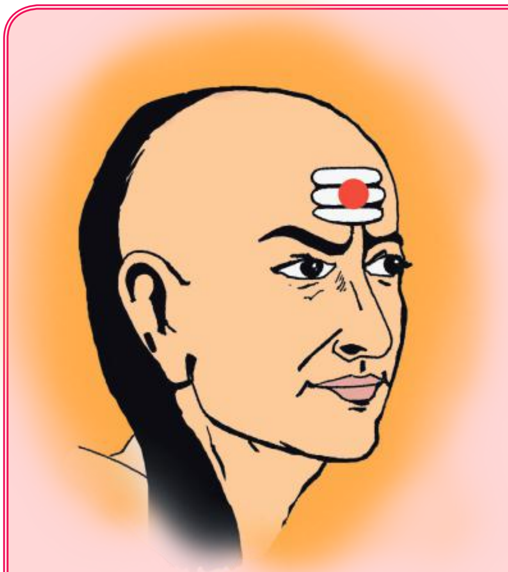
उपक्रमः –

१) आधुनिककाले उपयुज्यमानानि प्राचीनानि प्रसाधनानि अन्विष्यत ।

२) चतुर्विधानाम् अलङ्करणानां चित्राणि सङ्गृह्णीत ।

***

तृतीयः पाठः । प्रजापालनार्थं राजकर्तव्यानि ।

भूमिका – प्राचीनभारते बहूनि शास्त्राणि विकसितानि। तेषु अन्यतमं शास्त्रम् अस्ति राजनीतिशास्त्रम् । एतत् शास्त्रम् 'अर्थशास्त्रम्' इति नाम्ना प्रसिद्धम् । राजनीतिविषयकाणां तत्त्वानां विमर्शः वेदेषु तथा रामायण-महाभारतादिषु बहुषु ग्रन्थेषु दृश्यते । शास्त्ररूपेण तेषां ग्रथनं प्रथमतः कौटिल्यविरचिते 'अर्थशास्त्रम्' इति ग्रन्थे प्राप्यते। ग्रन्थस्य कालविषये मतभिन्नता वर्तते । किन्तु ख्रिस्ताब्दपूर्वं चतुर्थं शतकम् इति तस्य कालः नैकैः विद्वद्भिः निर्णीतः । अर्थशास्त्रं नाम राजनीतिविषयकः ज्ञानकोषः एव । तत्र राज्ञः अध्ययनं, दिनचर्या, राजकर्तव्यानि, अमात्यनियुक्तिः, गूढपुरुषनियुक्तिः, परराज्यसम्बन्धः, युद्धम् इत्यादयः नैके विषयविभागाः सन्ति। अस्य ग्रन्थस्य प्रभावः उत्तरकालीनेषु सर्वेषु राज्यशास्त्रग्रन्थेषु दृश्यते।

राज्ञः प्रथमं तथा परमं कर्तव्यं नाम प्रजापालनम् । तदेव राज्ञः तथा राज्यव्यवस्थायाः परमोच्चं ध्येयम् इति कौटिल्येन वारं वारं प्रतिपादितम् । तदर्थं राज्ञा किं किं कर्तव्यं तदस्मिन् सम्पादिते पाठे वर्णितम् । एतत् सर्वम् आधुनिककाले गणराज्यानां सर्वकारैः तथा नागरिकैः अपि सुष्ठु अवधारणीयम् इत्यत्र नास्ति शङ्कालेशः ।

कृषि-पशुपाल्य-वणिज्या च वार्ताः। धान्य-पशु-हिरण्य-कुप्य-विष्टिप्रदानात् औपकारिकी। तया स्वपक्षं परपक्षं च वशीकरोति कोषदण्डाभ्याम् । (१.४.१,२)

कृषिविषयकाणि कर्तव्यानि –

करदेभ्यः कृतक्षेत्राणि प्रयच्छेत् । अकृतानि कर्तृभ्यो नादेयानि । अकृषताम् आच्छिद्य अन्येभ्यः प्रयच्छेत् । ग्रामभृतकवैदेहका वा कृषेयुः । धान्य-पशु-हिरण्यैः चैतान् अनुगृह्णीयात् । तान्यनु सुखेन दद्युः। अनुग्रहपरिहारौ चैतेभ्यः कोषवृद्धिकरौ दद्यात्, कोषोपघातकौ वर्जयेत् । अल्पकोषो हि राजा पौरजानपदानेव ग्रसते। निवेशसमकालं यथागतकं वा परिहारं दद्यात् । निवृत्तपरिहारान् पितेवानुगृह्णीयात् । (२.१.८-१८)

सीताध्यक्षः सर्वधान्य-पुष्प-फल-शाक कन्दमूल-वाल्लिक्य-क्षौम-कार्पासबीजानि यथाकालं गृह्णीयात् । (२.२४.१,२) बहुहलपरिकृष्टायां भूमौ (बीजानि) वापयेत् । यथाकालं च सस्यादि जातं जातं प्रवेशयेत् । न क्षेत्रे स्थापयेत् किञ्चित् पलालमपि पण्डितः। (२.२४.३१)

दुर्भिक्षे राजा बीजभक्तोपग्रहं कृत्वाऽनुग्रहं कुर्यात्, दुर्गसेतुकर्म वा भक्तानुग्रहेण, भक्तसंविभागं वा । (४.३.१७) उपहतान् पितेवानुगृह्णीयात् । बाल-वृद्ध-व्यसन्यनाथांश्च राजा बिभृयात् । (२.१.२६)

सेतुबन्धनविषयकाणि कर्तव्यानि –

सहोदकम् आहार्योदकं वा सेतुं बन्धयेत् । अन्येषां वा बध्नतां भूमिमार्गवृक्षोपकरणानुग्रहं कुर्यात्, पुण्यस्थानारामाणां च । मत्स्य-प्लव- हरितपण्यानां सेतुषु राजा स्वाम्यं गच्छेत् । पूर्वकृतान् सेतुबन्धादिकान् रक्षेत्, नवांश्चाभिप्रवर्तयेत् । (२.१.२०, २१, २४, ३९)

पशु-वन-विषयकाणि कर्तव्यानि –

अकृष्यायां भूमौ पशुभ्यो विवीतानि प्रयच्छेत् । (२.२.१) ग्रामान्तरेषु च विवीतं स्थापयेत् । (२.३४.६) अनुदके कूपसेतुबन्धोत्सान् स्थापयेत्, पुष्पफलवाटांश्च । (२.३४.८) स्तेन-व्याल-व्याधिभिः उपहतान्

पशुव्रजान् रक्षेत् । (२.१.३७)

राजा अभयवनानि कारयेत् । प्रदिष्टाभयानाम् अभयवनवासिनां च मृग-पशु-पक्षि-मत्स्यानां बन्धने हिंसायां वा दण्डं कारयेत् । (२.२६.१)

सूत्रविषयकाणि कर्तव्यानि –

सूत्राध्यक्षः सूत्र – वर्म – वस्त्र – रज्जु – व्यवहारं तज्जातपुरुषैः कारयेत् । ऊर्णा – वल्क – कार्पास – तूल–शण–क्षौमाणि च विधवा–न्यङ्गा–कन्या–प्रव्रजिता–वृद्धराजदासीभिः कर्तयेत् । (२.२३.१,२) सूत्रशालां प्रत्युषसि भाण्डवेतनविनिमयं कारयेत् । सूत्रपरीक्षामात्रः प्रदीपः । स्त्रिया मुखसन्दर्शनेऽन्यकार्यसम्भाषायां, वेतनकालातिपातने, अकृतकर्मवेतनप्रदाने च दण्डः । (२.२३.१२–१४)

वाग्विशेषः ।

१. वार्ताः – कौटिल्यमतानुसारेण राज्ञा चतस्रः विद्याः पठितव्याः, तासु अन्यतमा वार्ता । वृत्तिः नाम उपजीविका । सा यैः उपायैः साध्यते, ते उपायाः वार्तायाम् अन्तर्भूताः । वार्ताबलेन राजकोषसमृद्धिः भवति तथा सैन्यबलं नाम दण्डः वर्धते ।

२. तान्यनु सुखेन दद्युः – राज्ञा कृपारूपेण यद् धनधान्यादिकं कृषिकेभ्यः दीयते, तद् कृषिकैः यथाकालं सौकर्येण प्रत्यर्पितव्यम् ।

३. निवेशसमकालं यथा आगतकं वा–नूतननगरवसनसमये वा तदनन्तरं वा ये जनाः तस्मिन् नगरे उषित्वा कृषिकर्म कर्तुमिच्छन्ति, तेभ्यः राज्ञा कञ्चित्कालपर्यन्तं परिहाराः दातव्याः ।

४. सीताध्यक्षः – कृषिविभागस्य मुख्याधिकारी । राज्यशासने विविधविभागानां मुख्याधिकारिणः 'अध्यक्ष' इति संज्ञया कौटिल्येन उल्लिखिताः, यथा सूत्राध्यक्षः ।

५. आहार्योदकम् – यत्र नैसर्गिकाः जलस्रोताः अनुपलब्धाः, तत्र समन्ततः उदकम् आनीय सेतुबन्धाः पूरणीयाः ।

६. तज्जातपुरुषैः – तत् (तस्मिन्) नाम सूत्रव्यवहारे जातैः कुशलैः पुरुषैः ।

शब्दार्थः ।

१) कुप्यम्	–	सुवर्णं रजतं च विहाय इतरे धातवः ।
२) विष्टिः (स्त्री.)	–	श्रमिकः, कर्मकरः ।
३) कृतक्षेत्रम्	–	सुक्षेत्रम् (सस्यवर्धनाय योग्यम्) ।
४) आदेयानि	–	हर्तव्यानि ।
५) ग्रामभृतकः	–	ग्रामसेवकः ।
६) वैदेहकः	–	वणिक् ।
७) परिहारः	–	अनुदानम् ।
८) ग्रसते	–	निगिलति ।
९) वाल्लिक्यम् (विशेषणम्)	–	वल्ल्यां/लतायां जातम् (फलादिकम्) इति ।
१०) क्षौमाणि	–	अतसीसूत्राणि । (threads collected from the bush of linseed/ flax/जवस)
११) पलालम्	–	तृणम्, धान्यकल्कः ।
१२) भक्तम्	–	अन्नम्, भोजनम्, खाद्यम् ।
१३) उपग्रहः	–	सञ्चयः ।
१४) उपहतान्	–	पीडितान् ।

१५) सहोदकम् – नैसर्गिकम् उदकम् ।
१६) पुण्यस्थानम् – मन्दिरम्, देवालय:, तीर्थस्थानम् ।
१७) आराम: – उपवनम्, उद्यानम्, वाटिका ।
१८) प्लव: – जलचर: ।
१९) हरितपण्यम् – वनस्पत्यादीनि विक्रेयवस्तूनि ।
२०) स्वाम्यम् – स्वामित्वम्, आधिपत्यम् ।
२१) विवीतम् – धेनूनां कृते तृणस्थली ।
२२) उत्स: – निर्झर:, जलाशय: ।
२३) वाट: – उद्यानम्, वाटिका ।
२४) स्तेन: – चौर:, तस्कर: ।
२५) व्याल: – हिंस्रपशु: ।
२६) व्रज: – समूह: ।
२७) वर्म (वर्मन्-नपुं.) – कवच:, संनाह: ।
२८) वल्क:/वल्कम् – वृक्षत्वक् ।
२९) तूल: – शाल्मलीतन्तव: । (शाल्मली-काटेसावर/silk cotton tree)
३०) शण: – (ताग/ Jute) ।
३१) न्यङ्गा – विकलाङ्गा ।
३२) प्रव्रजिता – संन्यासिनी ।

सन्धिविग्रह: ।

१) नादेयानि = न + आदेयानि ।
२) तान्यनु = तानि + अनु ।
३) पितेवानुगृह्णीयात् = पिता + इव + अनुगृह्णीयात् ।
४) कृत्वाऽनुग्रहम् = कृत्वा + अनुग्रहम् ।
५) व्यसन्यनाथांश्च = व्यसनी + अनाथान् + च ।
६) नवांश्चाभिप्रवर्तयेत् = नवान् + च + अभिप्रवर्तयेत् ।
७) मुखसन्दर्शनेऽन्यकार्यसम्भाषायाम् = मुखसन्दर्शने + अन्यकार्यसम्भाषायाम् ।

समासविग्रह: ।

१) कोषदण्डाभ्याम् – कोष: च दण्ड: च, ताभ्याम्, इतरेतर-द्वन्द्व: ।
२) करदेभ्य: – करं ददाति इति, तेभ्य:, उपपद-तत्पुरुष: ।
३) अनुग्रहपरिहारौ – अनुग्रह: च परिहार: च, इतरेतर-द्वन्द्व: ।
४) कोषोपघातकौ – कोषस्य उपघातकौ, षष्ठी-तत्पुरुष: ।
५) अल्पकोष: – अल्प: कोष: यस्य स:, बहुव्रीहि: ।
६) अकृष्यायाम् – न कृष्या, तस्याम्, नञ्-तत्पुरुष: ।
७) ग्रामान्तरेषु – अन्ये ग्रामा:, तेषु, कर्मधारय: ।
८) अनुदके – न विद्यते उदकं यस्मिन् तत्, तस्मिन्, नञ्-बहुव्रीहि: ।

रूपपरिचयः ।

१) वशीकरोति - वश + कृ (८ उ.प. अत्र प.प.), च्वि-रूपम्, लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
२) प्रयच्छेत् - प्र + दा-यच्छ् (१ प.प.), विधिलिङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
३) अनुगृह्णीयात् - अनु + ग्रह् (९ उ.प. अत्र प.प.), विधिलिङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
४) दद्युः - दा (३ उ.प. अत्र प.प.), विधिलिङ्, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम् ।
५) ग्रसते - ग्रस् (१ आ.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
६) बिभृयात् - भृ (३ प.प.), विधिलिङ्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
७) बन्धयेत् - बन्ध् (९ प.प.), विधिलिङ्, णिजन्तम्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
८) व्याधिभिः - व्याधि इकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, तृतीया, बहुवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) निवृत्तपरिहारान् पितेवानुगृह्णीयात् ।
२) सूत्रपरीक्षामात्रः प्रदीपः ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) राजा अल्पकोषः न स्यात्, यतः .....।

अ) सः धान्यं क्रेतुम् असमर्थः स्यात् ।
ब) सः पौरजानपदानेव ग्रसेत ।

२) विवीतेषु कूपसेतुबन्धोत्सान् स्थापयेत्, यतः .....।

अ) तत्र पुष्पफलवाटांश्च भवेयुः ।
ब) तत्र नैसर्गिकम् उदकम् अनुपलब्धम् ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) दुर्भिक्षे उपहतान् प्रति राज्ञः वर्तनम् - .... ।

अ) पिता इव स्नेहपूर्णं स्यात् ।
ब) खलः इव कठोरपूर्णं स्यात् ।

२) सूत्राध्यक्षः अकृतकर्मवेतनप्रदाने - .... ।

अ) पारितोषकं दद्यात् ।
ब) दण्डं कुर्यात् ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) सस्यादिकं यथाकालं गृह्णाति सः - [ ]
२) मत्स्य-प्लव-हरितपण्यानाम् स्वामी - [ ]
३) सूत्र-वर्म-वस्त्र व्यवहारस्य मुख्याधिकारी - [ ]

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) वार्ता: का:?

२) करदेभ्य: किं प्रयच्छेत्?

३) राजा उपहतान् कीदृशम् अनुगृह्णीयात्?

४) राजा कै: उपहतान् पशुव्रजान् रक्षेत्?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) करदेभ्य: कृतक्षेत्राणि प्रयच्छेत् ।

२) निवृत्तपरिहारान् मित्रमिवानुगृह्णीयात् ।

३) सहोदकम् आहार्योदकं वा सेतुं बन्धयेत् ।

४) अकृष्यायां भूमौ जनेभ्यो विवीतानि प्रयच्छेत् ।

५) राजा उपहतान् पशुव्रजान् रक्षेत् ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) करदेभ्य: कृतक्षेत्राणि प्रयच्छेत् ।

२) दुर्भिक्षे राजा बीजभक्तोपग्रहं कृत्वा अनुग्रहं कुर्यात् ।

३) बाल-वृद्ध-व्यसन्यनाथांश्च राजा बिभृयात् ।

४) ग्रामान्तरेषु राजा विवीतं स्थापयेत् ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) निवृत्तपरिहारान् पितेवानुगृह्णीयात् । (तद्)

२) बहुहलपरिकृष्टायां भूमौ बीजानि वापयेत् । (इदम्)

३) राजा सेतुं बन्धयेत् । (भवत्)

९. विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) अल्पकोष:	भूमौ
२) कृषिविषयकाणि	अनुग्रहपरिहारौ
३) कोषवृद्धिकरौ	पशुव्रजान्
४) बहुहलपरिकृष्टायाम्	प्रदीप:
५) उपहतान्	कर्तव्यानि
६) सूत्रपरीक्षामात्र:	राजा

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

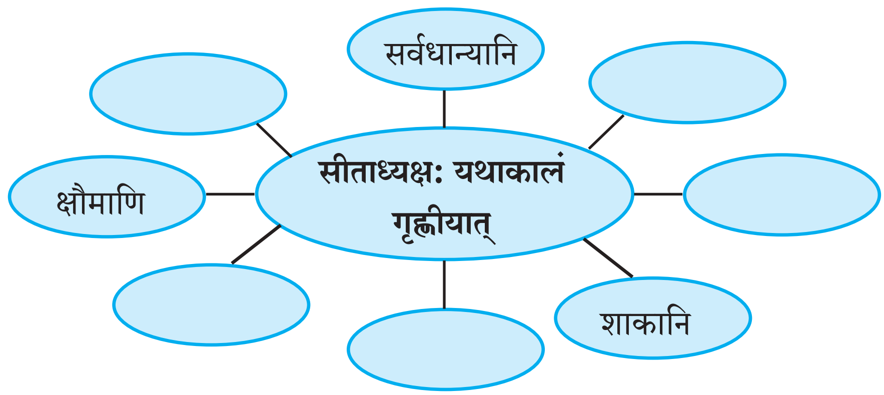
१) नादेयानि = ... + ... ।

२) .... = नवान् + च + अभिप्रवर्तयेत् ।

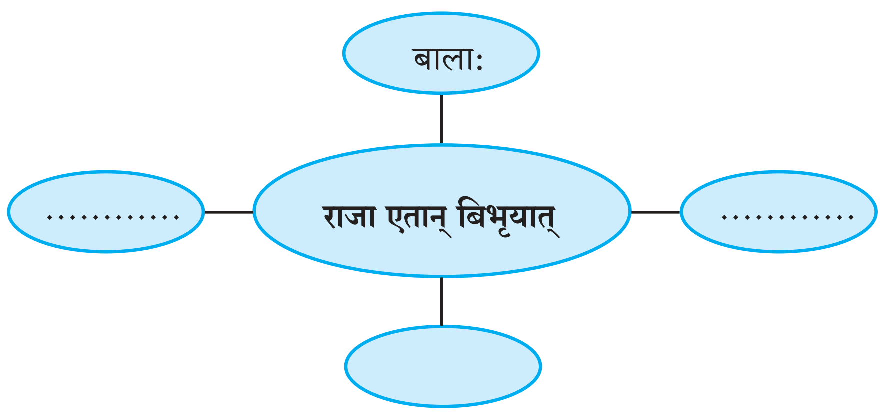
११. पृथक्करणं कुरुत ।

जालरेखाचित्रं पूरयत ।

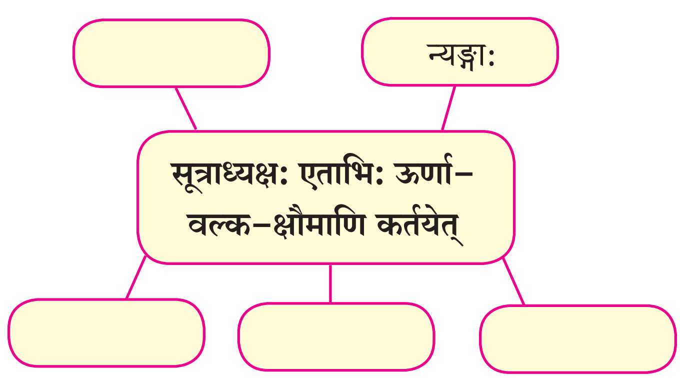
१)

२)

३)

उपक्रम : –

१) पाठे उल्लिखितेषु प्रजापालनतत्त्वेषु कानि कानि वर्तमाने भारतीयसंविधाने समाविष्टानि? सङ्कलनं कुरुत ।

२) यूट्यूबमाध्यमेन 'चाणक्य' नाम्नीं दूरदर्शनमालिकां पश्यत ।

***

भारतविद्या । (Indology/Orientology)

भारतदेशस्य प्राचीनेतिहास-संस्कृतिविषयिणी या ज्ञानशाखा सा भारतविद्या इति नाम्ना विख्याता। प्राचीनभारतवर्षस्य भाषिक-साहित्यिक-भौगोलिक-आर्थिक-सामाजिक-धार्मिक-राजकीयादीनां सर्वेषाम् अङ्गानां सम्यग् अध्ययनं भारतविद्यायां समाविष्टम् । प्राचीनभारतस्य इतिहासस्य अन्वेषणं, सुसङ्गता रचना तथैव भारतीयसंस्कृतिप्रवाहस्य समालोचनम् इति भारतविद्यायाः प्रयोजनम् । भारतविद्यायाः परिक्षेत्रम् अतीव विस्तीर्णम् । तस्याः बहुविधाः शाखोपशाखाः सन्ति। तासु काश्चन अत्र निर्दिष्टाः -

अ) **नाणकशास्त्रम् (Numismatics) -** प्राचीनभारतस्य इतिहासविषये नाणकशास्त्रस्य स्थानम् अतीव महत्त्वपूर्णम् । १८३७ तमे ख्रिस्ताब्दे प्राचीननाणकानाम् अध्ययनं कृत्वा 'जेम्स् प्रिन्सेप्' अनेन ब्राह्मीलिपी विशदीकृता । शक-क्षत्रप-कुशाण-सातवाहनादीनां राजवंशानां, मालव-शिबि-यौधेयादीनां गणराज्यानां तथा सङ्घ-निगम-जनपदादीनां परिचयः तैः सर्वैः स्वकाले प्रचालितैः नाणकैः एव जातः। गुप्तकालः सुवर्णकालः इति यदुच्यते, तस्य प्रतीतिः तत्कालीनैः सुवर्णनाणकैः एव जायते । 'रोमन'-नाणकानाम् उपलब्धिः भारत-रोम-वाणिज्यं सूचयति । अस्मिन् शास्त्रे डॉ. शोभना-गोखले-महोदयायाः योगदानं महत्त्वपूर्णम्।

आ) **प्रतिमाविद्या/मूर्तिविज्ञानम् (Iconography)-** मूर्तेः निर्माणविषयकं तथा तस्याः अभिज्ञानविषयकम् इदं शास्त्रं प्राचीनभारते बहु विकसितम् । पुराणानि, आगमग्रन्थाः, साधनमाला-रूपावतार-प्रभृतयः ग्रन्थविशेषाः मूर्तिनिर्माणं विशदीकुर्वन्ति। प्रतिमानाम् अध्ययने प्रतिमायाः संज्ञा, आकृतिः, आसनं, लाञ्छनं, मुद्रा, वाहनं, वर्णः, परिवारः इत्यादीनि अङ्गानि वर्तन्ते । श्री. नी. पु. जोशी-महोदयस्य 'भारतीय मूर्तिशास्त्र' इति ग्रन्थे तथैव डॉ. गो. बं. देगलूरकरमहोदयेन लिखितेषु ग्रन्थेषु मूर्तीनाम् अध्ययनं कथं कर्तव्यम् इति विशदीकृतम्।

इ) **हस्तलिखितशास्त्रम् (Manuscriptology)-** मुद्रणकलायाः प्राक् हस्तेनैव ग्रन्थाः लिख्यन्ते स्म। भारते अद्यापि शताधिकानि हस्तलिखितानि वर्तन्ते, येषाम् अध्ययनं तथा परिपालनं करणीयम्। तदर्थं हस्तलिखितशास्त्रस्य उदयः जातः । हस्तेन लिखितः अक्षरविन्यासः नाम हस्तलिखितम्। हस्तलिखितानां सङ्कलनं, सूचीकरणं, वाचनं, मुद्रणं, स्पष्टीकरणं, तथैव संरक्षणम् इत्येते विषयाः अस्मिन् शास्त्रे अन्तर्भूताः। कर्गजात् प्राक् भूर्जपत्रेषु, तालपत्रेषु, पटेषु वा लिखितानि हस्तलिखितानि उपलब्धानि। नीली, निर्यासः, कज्जलम्, हरिद्रा इत्यादीनां नैसर्गिकद्रव्याणाम् उपयोगः मसीरूपेण क्रियते स्म। डॉ. आर्. एस्. शिवगणेश-मूर्ति-महोदयानां 'Introduction to Manuscriptology' इति पुस्तकं प्रसिद्धम् । नैकासु संस्थासु शास्त्रस्यास्य अभ्यासक्रमाः वर्तन्ते ।

ई) **पुराभिलेखविद्या (Paleography and Epigraphy) -** प्राचीनकाले उत्कीर्णः (कोरलेला/ engraved) अभिलेखः नाम पुराभिलेखः। दानपत्रं, राजाज्ञा, प्रशस्तिः इति पुराभिलेखानां त्रयः प्रकाराः। काष्ठ-प्रस्तर-ताम्रपट-चर्मादिषु तष्टाः नैके पुराभिलेखाः अभ्यासकैः संशोधिताः, संरक्षिताः तथा अधीताः। प्राचीनकाले ब्राह्मी, खरोष्ठी, शारदा, ग्रन्थलिपिः इत्यादयः लिपिभेदाः प्रचलिताः। तासां वाचनार्थं लिपिशास्त्रस्य ज्ञानम् आवश्यकम् । डॉ. वा. वि. मिराशीमहोदयेन पुराभिलेखविद्यासाहाय्येन भवभूति-कालिदासयोः कालनिर्णयः कृतः ।

उ) **पुरातत्त्वशास्त्रम् (Archaeology) -** मानवीयसंस्कृतेः कीदृशः आरम्भः, कथं तस्याः

विकासः, तस्यां कानि परिवर्तनानि इत्येषाम् अङ्गानां ज्ञानम् अस्य शास्त्रस्य फलम्। समन्वेषणम्, उत्खननं (Excavation), उत्खननात् लब्धानाम् अवशेषाणां कालमापनं, तथा तेषाम् अध्ययनं, सूचीकरणं, प्रतिपालनम् एते विभागाः अस्मिन् शास्त्रे वर्तन्ते । तैः मानवस्य उत्क्रान्तिः, जीवनपद्धतिः, संस्कृतिः एतेषां परिचयः भवति । श्री. राखालदास-बॅनर्जी-महोदयः सिन्धु-संस्कृति-अन्वेषणे सहभागं दत्तवान्, तथैव डॉ. ह. धी. साङ्कलियामहोदयेन महाराष्ट्रे प्राचीनसंस्कृतिः अन्वेषिता । डॉ. म. के. ढवळीकरमहोदयैः 'इनामगाव' विषये कृतं संशोधनं प्रसिद्धम् ।

ऊ) **स्थापत्यशास्त्रम्/वास्तुकला** (Architecture) – प्राचीनभारते एतत् शास्त्रम् अतीव विकसितम् । मयमतम्, समराङ्गणसूत्रधारः, प्रासादमण्डनम् इत्यादयः प्राचीन-स्थापत्य-विषयकाः नैके ग्रन्थाः प्रसिद्धाः । नागर - वेसर - द्रविड - नामभिः प्रसिद्धाभिः पद्धतिभिः निर्मितानि बहूनि मन्दिराणि भारते दृश्यन्ते। शैलगुहाः, काष्ठ-पाषाणादिकैः रचितानि मन्दिराणि, प्रासादाः, प्राचीननगराणि, इत्यादीनाम् अध्ययनम् अस्य शास्त्रस्य विषयः। डॉ. विष्णु श्रीधर वाकणकरमहोदयस्य संशोधनेन 'भीमबेटका' शैलभित्तिचित्राणि प्रकाशितानि ।

ऋ) **बृहत्तरभारतविद्या** – वाणिज्यार्थं तथा बौद्धधर्मप्रसारार्थं भारतीयाः विविध-देशान् गताः। अतः तत्र विकसिता भारतीयसंस्कृतिः अद्यापि दृश्यते । आग्नेय-आशियास्थितेषु बाली-कम्बोडियादिदेशेषु अपि भारतीय-वास्तुकलायाः आविष्कारः दृश्यते । यथा कम्बोडियादेशे अङ्कोरमन्दिरसमूहः ।

एताभिः शाखाभिः सार्धं भाषाशास्त्रं, दैवतशास्त्रं, तत्त्वज्ञानं, धर्मशास्त्रं, चित्रकला, शिल्पकला इत्यादीनां कतिपयानां विषयाणां समावेशः भारतविद्यायाम् एव भवति । एतस्याः भारतीयविद्यायाः द्वारेण ऐतिह्यं संशोधयितुं नैके विद्वांसः प्रयत्नशीलाः । डेक्कन कॉलेज (पुणे)-भाण्डारकर-प्राच्यविद्या-संशोधन-मन्दिरम् (पुणे)-भारत-इतिहास-संशोधनमण्डलम् (पुणे)-एशियाटिक सोसायटी (मुम्बई)-विदर्भ-संशोधन-मण्डलम् (नागपुर) इत्यादिषु संशोधनसंस्थासु भारतविद्याविषयकं संशोधनं प्रचलति । संस्कृतज्ञानां कृते अस्मिन् विषये नैकाः उपलब्धयः सन्ति ।

नाट्यविशेषः ।

'भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधापि एकं समाराधनं' नाम नाट्यं, यतः नृत्याभिनयसङ्गीतादीनां कलानां सङ्गमः अत्र दृश्यते । संस्कृतरङ्गभूमिः तु विश्वरञ्जनी । संस्कृतनाट्यस्य मूलं वैदिकसूक्तेषु तथा यज्ञविधिषु दृश्यते । ऋग्वेदे संवादसूक्तानि सन्ति । सरमापणिसंवादे, विश्वामित्रनदीसंवादे तथा अन्येषु सूक्तेषु अपि कथाः संवादरूपेण निवेद्यन्ते। सूक्तमेकम् (१०. ११९) इन्द्रस्य स्वगत-भाषणरूपेणापि वर्तते । अग्रतो गत्वा ब्राह्मणग्रन्थेषु एते काव्यरूपसंवादाः कथास्वरूपेण परिवर्तिताः । ऐतरेयब्राह्मणे शुनःशेपाख्यानम् अस्य परिवर्तनस्य अन्यतमम् उदाहरणम्। यज्ञसत्रेषु कुशीलवाः जनानां रञ्जनार्थं गीताभिनयद्वारेण आख्यानानि कथयन्ति स्म। सोऽपि नाट्यात्मकः आविष्कारः एव । अपि च नैकेषां यज्ञविधीनां स्वरूपं नृत्याभिनयसङ्गीतमयं भवति स्म । यथा महाव्रतविधौ अश्वमेधयज्ञे च कृतककलहः क्रियते स्म । अत एव उच्यते –

जग्राह पाठ्यमृग्वेदात् सामभ्यो गीतमेव च ।
यजुर्वेदादभिनयान् रसानाथर्वणादपि।। (नाट्यशास्त्रम् १.१७)

रामायणमहाभारतयोः नटनर्तकाः वर्णिताः। एवं प्रायः धार्मिकविधिरूपेण नृत्यनाट्यगायनादिकं प्रचलितम् । अत एव नाटकं नाम **कान्तः चाक्षुषः क्रतुः** इति कालिदासः वर्णयति ।

अस्याः नाट्यपरम्परायाः ग्रथनं कृत्वा भरतमुनिना **'नाट्यशास्त्रम्'** निर्मितम् । स एव ग्रन्थः **'पञ्चमवेदः'** इति नाम्ना प्रसिद्धः । ख्रिस्तपूर्व-चतुर्थ-शतके अस्य निर्मितिः जाता । नाट्यशास्त्रे षट्त्रिंशत् अध्यायाः, तेषु च षट्सहस्रं श्लोकाः सन्ति । अभिनवगुप्तः नाट्यशास्त्रस्य टीकाकारः । भरतमुनिना नाट्यस्य स्वरूपं **'दृश्यं श्रव्यं च क्रीडनीयकम्'** इत्येतैः शब्दैः वर्णितम् । अयमेव नाट्यस्य विशेषः । अन्ये सर्वे साहित्यप्रकाराः केवलं श्रव्याः भवन्ति । नाट्यस्य प्रयोजनद्वयं-मनोविनोदनं तथा सदुपदेशनम् ।

नाट्यशास्त्रे रसभावविचारः महत्त्वपूर्णः । 'रस्यते आस्वाद्यते इति रसः ।' नाट्यशास्त्रानुसारं अष्ट रसाः वर्तन्ते।

शृङ्गार-हास्य-करुण-रौद्र-वीर-भयानकाः ।
बीभत्सादद्भुतसंज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥

'शान्तोऽपि नवमो रसः' इत्यपि मन्यते । नाट्ये अभिनयः महत्त्वपूर्णः । **वाचिकः, आङ्गिकः, आहार्यः तथा सात्त्विकः** इति अभिनयस्य चत्वारः प्रकाराः भरतेन स्पष्टीकृताः । नाट्यस्य सर्वेषां सप्त-अङ्गानां विवेचनम् अत्र प्राप्यते यथा-पाठ्यं, नृत्यं, गीतं, वाद्यं, रसाः, नाट्यगृहं तथा रङ्गसज्जा। भरतमुनिः नाट्यस्य नाम रूपकस्य दश प्रकारान् वर्णयति-**नाटकं, प्रकरणं, भाणः, डिमः, प्रहसनं, व्यायोगः, समवकारः, ईहामृगः, वीथी, अङ्कः** । नाट्यशास्त्रं नाट्यविषयकः ज्ञानकोषः खलु ।

भरतमुनिना स्वपुत्रैः सह देवदानवयुद्धात्मकं नाटकम् इन्द्रध्वजमहोत्सवे प्रस्तुतम् इति नाट्यशास्त्रे वर्णितम्। सा एव प्रथमा नाट्यप्रस्तुतिः । भारतवर्षे नाट्यमञ्चनं नाट्यशास्त्रादपि पूर्वं प्रचलितम् । आद्यः संस्कृतनाटककारः भासः ख्रिस्तपूर्वे पञ्चमे शतके जातः इति मन्यते । 'स्वप्नवासवदत्तम्' इति तेन रचितं नाटकं बहुत्र उद्धृतम्। तेन लिखितानां केषाञ्चन नाटकानां मञ्चनं केरलप्रान्ते चाक्याराः 'कुडियट्टम्' इति रूपेण कुर्वन्ति स्म। टी. गणपतिशास्त्री इति विदुषा संशोध्य भासस्य त्रयोदश नाटकानि जनानां पुरतः आनीतानि । तत्र कर्णभारम्, ऊरुभङ्गम् च शोकान्तौ एकाङ्कौ । प्रथमे शतके अश्वघोषेण सारिपुत्तप्रकरणं रचितम् । शूद्रकेण 'मृच्छकटिकम्' इति प्रकरणं लिखितं यत्र समाजजीवनं प्रतिबिम्बितम् । कालिदासस्य अभिज्ञानशाकुन्तलमिति सप्ताङ्कं नाटकं विश्वविख्यातम्। **'काव्येषु नाटकं रम्यं, तत्र रम्या शकुन्तला'** इति तस्य महत्तां को न जानाति! विशाखदत्तस्य मुद्राराक्षसनाटकात् राजकीयकूटनीतेः यथार्थं दर्शनं भवति । भट्टनारायणस्य वेणीसंहारम्, श्रीहर्षस्य नागानन्दम् तथा च अन्यानि अपि बहूनि नाटकानि अभिजातसंस्कृतरङ्गमञ्चे नाटितानि । भवभूतिना उत्तररामचरिते रामायणस्य कथा एव सुखान्ते परिवर्तिता । दिङ्नागेन कालिदासस्य भाषासौष्ठवं तथा भवभूतेः कथावस्तु आश्रित्यैव कुन्दमाला इति नाटकं रचितम् । रूपकस्य अन्यप्रकारेषु कर्पूरचरितं नाम भाणः, तथा च मत्तविलासप्रहसनं, भगवदज्जुकीयम् इति प्रहसनद्वयं लोके प्रसिद्धम्। नाटिका इति उपप्रकारः अपि संस्कृतरङ्गभूमौ जनप्रियः । श्रीहर्षस्य रत्नावली इत्यस्ति तस्याः उदाहरणम् । एषा समृद्धा अभिजातसंस्कृतरङ्गभूमिः आधुनिकयुगे संस्कृतेतरेषां नाटकानां कृते अपि स्रोतोरूपेण उपयुक्ता । सा अद्यापि विविधैः रूपैः जनानां चेतांसि आमोदयति।

वेबर, कीथ, दासगुप्ता, डे, डॉ. गो. के. भट आदिभिः संशोधकैः षोडश-शतकं यावत् विरचितस्य अभिजातसंस्कृतनाट्यस्य आलोडनं कृतम् । तदनन्तरं संस्कृतनाटकस्य आधुनिकम्, अत्याधुनिकं रूपम् अपि अस्माभिः अनुभूयते। अभिजातनाटकेभ्यः एतेषां नाटकानां स्वरूपं भिन्नं, विषयाः भिन्नाः, मञ्चनम् अपि भिन्नम् । ओगेटिपरीक्षितशर्मणा अपि रामायणमहाभारतकथानां नाट्यरूपेण आविष्कारः कृतः । महाराष्ट्रे नैके आधुनिकाः संस्कृतनाटककाराः जाताः । मान्यवरैः ग. बा. पळसुले, श्री. भि. वेलणकरः, श्री. भा. वर्णेकरः,

श्री. वि. पां. बोकिलः इत्यादिभिः अभिजातनाटकानां स्वरूपमाश्रित्य नूतननाटकानि लिखितानि । प्रभाकरभातखण्डेमहोदयेन सामाजिकनाट्यं, बालनाट्यं, सङ्गीतनाटकं, प्रहसनं, लोकनाट्यम् इत्यादयः नैके नूतननाट्यप्रकाराः, अद्यतनीयाः विषयाः च संस्कृतनाट्यरूपेण आविष्कृताः । नैकैः विद्वद्भिः आधुनिकभारतीयभाषासु विख्यातानां नैकेषां नाटकानां संस्कृतेन अनुवादः कृतः । सम्प्रति नैकेषु महाविद्यालयेषु तरुणानां नाट्यसङ्घाः संस्कृतनाटकानि प्रस्तुवन्ति। एतत् संस्कृतनाट्यस्य अत्याधुनिकं रूपमेव । नैकाभिः संस्थाभिः प्रतिवर्षं विविधाः संस्कृतनाट्यस्पर्धाः आयोज्यन्ते यथा, महाराष्ट्र-शासनायोजिता राज्यस्तरीया स्पर्धा। नैके नाट्यसङ्घाः तासु उत्साहेन सहभागिनः भवन्ति । एवं यस्मिन् '**त्रैगुण्योद्भवं नानारसं लोकचरितं**' वर्णितं तस्य काव्यस्य दृक्श्रव्यं स्वरूपं नाम नाट्यम् । यावद् लोकः भवेत् तावद् लोकरञ्जनार्थं तथा लोकशिक्षणार्थं विविधरूपैः एतद् नाट्यम् अवतरेद् एव ।

नाट्यरञ्जनी

नाटकादि-दशरूपक-निरूपणचक्रम् ।

रूपकविधाः	अङ्क :- सङ्ख्या	नायकः सङ्ख्या / प्रकारः	कथावस्तु	रसः	उदाहरणम्
नाटकम्	५-१०	१ धीरोदात्तः देवः/राजा	इतिहासपुराणेषु प्रसिद्धम्	शृङ्गारः/ वीरः	अभिज्ञानशाकुन्तलम्
प्रकरणम्	१०	१ धीरप्रशान्तः अमात्यः/वणिक्	लौकिकम् तथा कल्पितम्	शृङ्गारः	मृच्छकटिकम्
भाणः	१	१ विटः	कविकल्पितम्	वीरः	लीलामधुकरम्
व्यायोगः	१	१ धीरोदात्तः	इतिहासपुराणेषु प्रसिद्धम्	हास्यः/ शृङ्गारः/ शान्तः च वर्जयित्वा अन्ये	सौगन्धिकाहरणम्
समवकारः	३	१२ देवताः / मानवाः	इतिहासपुराणेषु प्रसिद्धम्	वीरः	समुद्रमन्थनम्
डिमः	४	१६ विविधाः	इतिहासपुराणेषु प्रसिद्धम्	रौद्रः	त्रिपुरदाहः
ईहामृगः	४	१/६	ऐतिहासिकं कल्पितं च	शृङ्गारः	कुसुमशेखरविजयादिः
अङ्कः	१	१ साधारणः पुरुषः	इतिहासपुराणेषु प्रसिद्धम्	करुणः	शर्मिष्ठाययातिः
वीथी	१	१ साधारणः पुरुषः	कविकल्पितम्	शृङ्गारः	मालविका
प्रहसनम्	१	१ साधारणः पुरुषः	कविकल्पितम्	हास्यः	कन्दर्पकेलिः

भाषाभ्यासः ।

✲ उचितं विकल्पं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१. भारतविद्या नाम .... प्राचीनेतिहास-संस्कृतिविषयिणी ज्ञानशाखा ।
(सिंहलद्वीपस्य, कम्बोजद्वीपस्य, भारतदेशस्य)

२. ब्राह्मीलिपी .... अनेन विशदीकृता ।
(जेम्स प्रिन्सेप्, जेम्स वॅट, मॅक्सम्यूलर)

३. १८३७ तमे वर्षे .... विशदीकृता ।
(ब्राह्मीलिपी, शारदालिपी, ग्रन्थलिपी)

४. .... सुवर्णकालः इति उच्यते ।
(मौर्यकालः, कुशाणकालः, गुप्तकालः)

५. मालवादीनां गणराज्यानां परिचयः .... एव जातः ।
(हस्तलिखितैः, प्रतिमाभिः, नाणकैः)

६. शक-क्षत्रप-कुशाणादयः .... ।
(राजवंशाः, सङ्घराज्याः, गणराज्याः)

७. मूर्तिविज्ञानशास्त्रे .... मूर्तिप्रमाणं विशदीकुर्वन्ति ।
(पुराणानि, वेदाः, दर्शनवाङ्मयम्)

८. अङ्कोर-मन्दिर-समूहः .... देशे वर्तते ।
(कम्बोडिया, बाली, श्रीलंका)

९. हस्तलिखितनिर्माणे हरिद्रा, कज्जलम् इत्यादीनां नैसर्गिकद्रव्याणाम् उपयोगः .... क्रियते ।
(कर्गजरूपेण, लेखनीरूपेण, मसीरूपेण)

१०. डॉ. वा. वि. मिराशीमहोदयेन पुराभिलेखविद्यासाहाय्येन .... कालनिर्णयः कृतः ।
(अश्वघोषस्य, भवभूतेः, बाणस्य)

११. .... संशोधनेन भीमबेटका-शैलभित्तिचित्राणि प्रकाशितानि ।
(डॉ. ढवळीकरमहोदयस्य, डॉ. वाकणकरमहोदयस्य, डॉ. गोखलेमहोदयायाः)

१२. सङ्कलनं, सूचीकरणं, वाचनं, मुद्रणं, स्पष्टीकरणं तथैव संरक्षणम् इत्येते विषयाः .... अन्तर्भूताः ।
(मूर्तिशास्त्रे, हस्तलिखितशास्त्रे, स्थापत्यशास्त्रे)

१३. प्राचीनकाले उत्कीर्णः अभिलेखः नाम .... ।
(नवाभिलेखः, पुराभिलेखः, अभियोगः)

१४. प्राचीनकाले ब्राह्मी, खरोष्ठी, शारदा, ग्रन्थलिपिः इत्यादयः .... प्रचलिताः ।
(लिपिभेदाः, भाषाभेदाः, लिपिग्रन्थाः)

१५. पुरातत्त्वशास्त्रे....... इति एक: विभाग: वर्तते ।
(उत्खननम्, मुद्रणम्, प्रशस्ति:)

१६. डॉ. शोभना गोखले महोदयाया: योगदानं....... महत्त्वपूर्णम् ।
(नाणकशास्त्रे, मूर्तिविज्ञाने, स्थापत्यशास्त्रे)

१७. पुराभिलेखानां....... प्रकारा: सन्ति ।
(दश, त्रय:, पञ्च)

१८. 'वेसर' इति....... पद्धति: ।
(मन्दिरनिर्माणस्य, नाणकशास्त्रस्य, नगरनिर्माणस्य)

१९. प्राचीनभारतवर्षस्य सर्वेषाम् अङ्गानां सम्यग् अध्ययनं .... समाविष्टम् ।
(मूर्तिविद्यायां, पुराभिलेखविद्यायां, भारतविद्यायां)

२०. साधनमाला-रूपावतार-प्रभृतय: ग्रन्थविशेषा: .... विशदीकुर्वन्ति ।
(चित्रनिर्माणं, लेखनिर्माणं, मूर्तिनिर्माणं)

२१. दानपत्रं, राजाज्ञा, प्रशस्ति: इति .... प्रकारा: ।
(हस्तलिखितानां, नाणकानां, पुराभिलेखानां)

२२. .... वाचनार्थं लिपिशास्त्रस्य ज्ञानम् आवश्यकम् ।
(लिपीनां, चित्राणां, मूर्तीनां)

२३. समन्वेषणं, कालमापनम् इत्यादय: विभागा: .... वर्तन्ते ।
(पुराभिलेखविद्यायां, हस्तलिखितशास्त्रे, पुरातत्त्वशास्त्रे)

२४. प्रासादमण्डनम् इति .... विषयक: ग्रन्थ: ।
(स्थापत्यशास्त्र, पुरातत्त्वशास्त्र, प्रतिमाविद्या)

२५. चित्रकलाशिल्पकलादय: विषया: अपि .... समाविष्टा: ।
(प्रतिमाविद्यायां, भारतविद्यायां, पुराभिलेखविद्यायां)

२६. संस्कृतनाट्यस्य मूलं .... तथा यज्ञविधिषु दृश्यते ।
(वैदिकसूक्तेषु, उपनिषदि, वेदाङ्गेषु)

२७. ऋग्वेदे .... सन्ति ।
(संवादसूक्तानि, चित्रसूक्तानि, नृत्यसूक्तानि)

२८. .... शुन:शेपाख्यानं काव्यस्य कथारूपेण परिवर्तनस्य अन्यतमम् उदाहरणम् ।
(ऐतरेयब्राह्मणे, ऐतरेय-आरण्यके, ऐतरेयोपनिषदि)

२९. महाव्रतविधौ अश्वमेधे च .... क्रियन्ते स्म ।
(कृतककलह:, कृतकसंवाद:, कृतकनाट्यम्)

३०. यज्ञसत्रेषु .... जनानां रञ्जनार्थं गीताभिनयद्वारेण आख्यानानि कथयन्ति स्म ।
(कुशीलवाः, नायकाः, कलाकाराः)

३१. .... नटनर्तकाः वर्णिताः ।
(रामायणमहाभारतयोः, शिक्षाग्रन्थेषु, भारतविद्यासु)

३२. 'नाटकं नाम कान्तः चाक्षुषः क्रतुः' इति .... वर्णयति ।
(कालिदासः, भासः, माघः)

३३. दिङ्नागेन....... इति नाटकं रचितम् ।
(कुन्दमाला, सुभाषितमाला, उत्तररामचरितम्)

३४. भरतमुनिना .... सह देवदानवसङ्ग्रात्मकं नाटकम् इन्द्रध्वजमहोत्सवे प्रस्तुतम् ।
(स्वपुत्रैः, अप्सरोभिः, गन्धर्वैः)

३५. .... नाट्यस्य स्वरूपं 'दृश्यं श्रव्यं च क्रीडनीयकम्' इत्येतैः शब्दैः वर्णितम् ।
(भरतमुनिना, विश्वनाथेन, धनञ्जयेन)

३६. नाट्येतराः सर्वे साहित्यप्रकाराः केवलं .... भवन्ति ।
(श्रव्याः, मनोरञ्जकाः, दृश्याः)

३७. अभिनयस्य....... प्रकाराः भरतेन स्पष्टीकृताः ।
(चत्वारः, त्रयः, पञ्च)

३८. नाट्यस्य .... अङ्गानि सन्ति ।
(सप्त, पञ्च, नव)

३९. भरतमुनिः नाट्यस्य .... प्रकारान् वर्णयति ।
(दश, अष्ट, सप्त)

४०. आद्यः संस्कृतनाटककारः भासः ख्रिस्तपूर्वे .... शतके जातः ।
(पञ्चमे, नवमे, सप्तमे)

४१. .... इति भासेन रचितं नाटकं बहुत्र उद्धृतम् ।
(स्वप्नवासवदत्तम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम्, मृच्छकटिकम्)

४२. .... नाम्ना विदुषा भासस्य त्रयोदशनाटकानि जनानां पुरतः आनीतानि ।
(टी. गणपतिशास्त्री, गणेशशास्त्रिद्रविडः, टी. राजम्माचारी)

४३. 'मृच्छकटिकम्' रूपकस्य .... इति प्रकारः ।
(व्यायोगः, प्रकरणम्, प्रहसनम्)

४४. प्रथमे शतके .... सारिपुत्तप्रकरणं रचितम् ।
(अश्वघोषेण, कालिदासेन, भासेन)

४५. नाटिका इति उपरूपकप्रकारस्य उदाहरणम् .... ।
(मृच्छकटिकम्, दरिद्रचारुदत्तम्, रत्नावली)

४६. काव्येषु नाटकं रम्यं तत्र रम्या .... ।
(शकुन्तला, रत्नावली, कुन्दमाला)

४७. .... मुद्राराक्षसनाटकात् राजकीयकूटनीतेः यथार्थदर्शनं भवति ।
(विशाखदत्तस्य, भारवेः, चारुदत्तस्य)

४८. .... उत्तररामचरिते रामायणस्य कथा एव परिवर्तिता ।
(भवभूतिना, पाणिनिना, कालिदासेन)

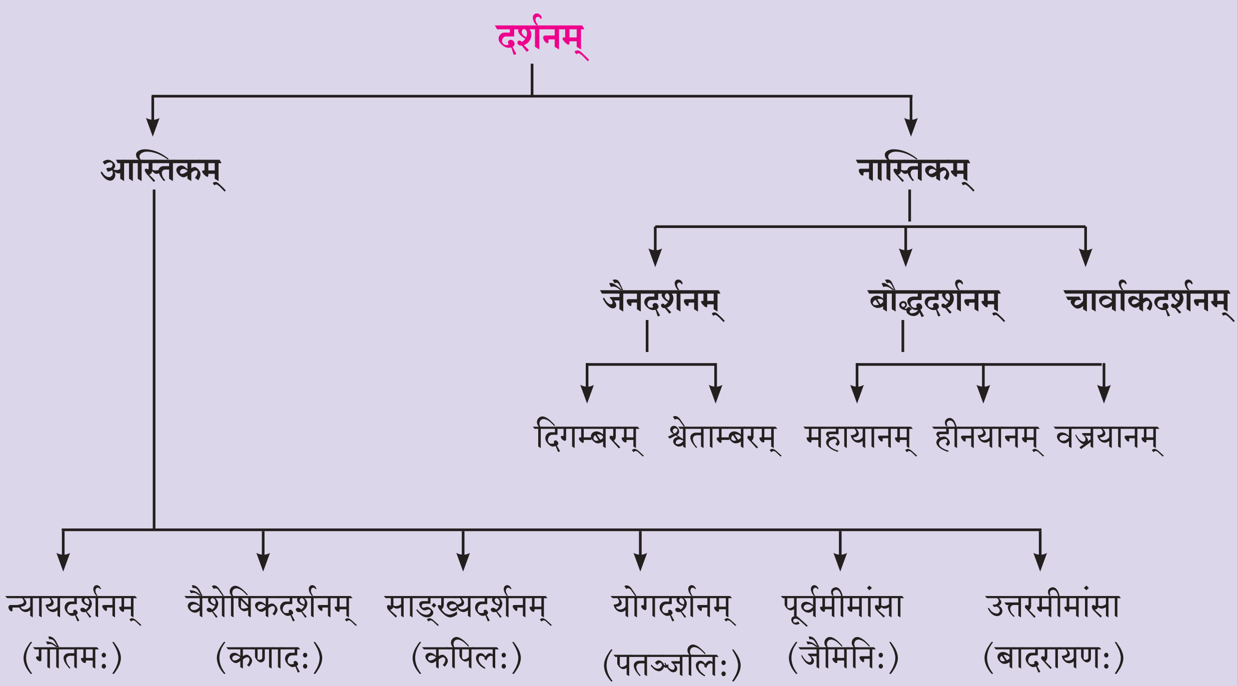
४९. .... नाम भाणः लोके प्रसिद्धः ।
(कर्पूरचरितम्, रामचरितम्, महावीरचरितम्)

५०. वेबर, कीथ इत्यादिभिः संशोधकैः .... यावत् विरचितस्य अभिजातसंस्कृतनाटकस्य आलोडनं कृतम् ।
(षोडशशतकम्, चतुर्दशशतकम्, पञ्चदशशतकम्)

***

ज्ञानरञ्जनी

भारतीयदर्शनं द्विविधम् आस्तिकं नास्तिकं चेति । षट् आस्तिक-दर्शनानि प्रसिद्धानि । तानि च न्याय-वैशेषिक-साङ्ख्य-योग-पूर्वमीमांसा-उत्तरमीमांसा । जैन-बौद्ध-चार्वाकाः नास्तिकदर्शनानि । न्यायदर्शनस्य प्रणेता गौतमः, वैशेषिकस्य कणादः । कपिलमुनेः साङ्ख्यदर्शनं तथा पतञ्जलेः योगदर्शनं प्रसिद्धम् । जैमिनेः पूर्वमीमांसादर्शनं तथा बादरायणस्य उत्तरमीमांसादर्शनम् अपि प्रसिद्धम् । जैनदर्शने श्वेताम्बर-दिगम्बरौ भेदौ तथा महायानं, हीनयानं, वज्रयानम् इति बौद्धदर्शने भेदाः । चार्वाकस्य अपरं नामधेयं लोकायतम् ।

पुत्रसङ्गमः ।

नाटकानि चित्रपटान् दूरदर्शनमालिकाः च अनुलक्ष्य इदं स्पष्टतया लक्ष्यते, यत् किञ्चित् कथाबीजं (theme) कञ्चित् कालं यावत् कविषु तथा वाचक-प्रेक्षकेषु अतीव प्रियं भवति। कविषु तथा नाटकेषु भिन्नेषु सत्सु अपि एकमेव कथाबीजं पुनः पुनः नानाप्रकारैः उपयुज्यमानं दृश्यते । विरोधात् विकसन्ती प्रीतिः, बाल्ये एव वियुक्तौ यमलौ अथवा श्वश्रू-स्नुषयोः सङ्घर्षः एतादृशाः कतिपयाः मध्यवर्तिकल्पनाः पुनः पुनः नाटक-चित्रपटेषु वर्णिताः दृश्यन्ते। प्राचीना संस्कृतनाट्यसृष्टिरपि नैव अपवादभूता। संस्कृतनाट्यसृष्ट्यां पुनः पुनः उपयुज्यमाना केन्द्रीभूता कल्पना अस्ति **'पुत्रसङ्गमः'**। विविधकारणैः पुत्रस्य जन्मनः वा तस्य शैशवाद्वा पितापुत्रयोः वियोगः, कालेन तयोः संयोगवशात् मेलनं, पित्रा क्रमशः पुत्रस्य अभिज्ञानम्, अन्ततो गत्वा उभयोः मनोमेलनम् इत्यनया रीत्या इयं सङ्कल्पना विकसिता भवति । कवयः स्वीयेन प्रतिभाबलेन इमां सङ्कल्पनां विभिन्नतया विकासयन्ति, रसिकान् च नन्दयन्ति। भास-कालिदास-दिङ्नागाः एते भिन्नकालीनाः प्रतिभाशालिनः कवयः इमां सङ्कल्पनां कथम् उन्मीलयन्ति इति एषु नाट्यखण्डेषु स्फुटीभवेत्।

तेषु प्रथमः नाट्यांशः भासकवेः मध्यमव्यायोगात् गृहीतः ।

द्वितीयः नाट्यांशः कालिदासस्य अभिज्ञानशाकुन्तलनाटकात् उद्धृतः ।

तृतीयः नाट्यांशः दिङ्नागकवेः कुन्दमालानाटकात् स्वीकृतः ।

यद्यपि एतेषां नाट्यखण्डानां कथाबीजं रामायणमहाभारताभ्यां गृहीतं, तथापि तस्य विकसने कविप्रतिभायाः नवनवोन्मेषाः लसन्ति । महाभारते हिडिम्बा-भीमयोः विवाहः तथा वियोगः प्रसिद्धः । घटोत्कचः अपि वर्णितः। किन्तु भीम-घटोत्कचयोः मेलनस्य कथांशः नाम भासकवेः हास्यपरिप्लुता अपूर्वा एव निर्मितिः। शाकुन्तलस्य कथाबीजमपि महाभारते वर्तते । किन्तु तत्र राजसभायाम् उपस्थितया शकुन्तलया एव सर्वदमनस्य परिचयः दुष्यन्ताय दीयते । कालिदासः अस्मिन् कथांशे नाट्यमयताम् उन्मीलयति। अत्र पुत्रस्य अभिज्ञानं कथं क्रमशः दृढीभवति तद् आस्वाद्यम्। रामस्य कुशलवाभ्यां सङ्गमः वाल्मीकिरामायणे वर्णितः । किन्तु दिङ्नागकवेः नाट्यरचना प्रेक्षकाणाम् उत्कण्ठां वर्धयति, हास्यकणिकासेचनेन तान् रञ्जयति। कुशलवयोः बालसुलभाः भावाः अपि तेन हृद्यम् आरेखिताः ।

एते त्रयः पुत्रसङ्गमाः संस्कृतनाट्येषु प्रसिद्धाः । पञ्चममण्डलस्य प्रारम्भपाठत्रयस्य मध्यवर्तिकल्पना 'पुत्रसङ्गमः' इत्येव विद्यते । तेषां रसास्वादः छात्रेभ्यः मोदकरः भवेत् ।

प्रथमः पाठः । भीमघटोत्कचयोः ।

भूमिका – विदग्धसंस्कृतकविषु प्राचीनतमः महाकविः भासः। ख्रिस्ताब्दपूर्वं पञ्चमं शतकम् इति तस्य कालः इति केचन विद्वांसः मन्यन्ते । भासनाटकानि १९२० इति ख्रिस्ताब्दे टी. गणपतिशास्त्रिमहोदयेन संशोधितानि प्रकाशितानि च। भासकविना त्रयोदश नाटकानि रचितानि। तेषु महाभारताश्रितानि षट् नाटकानि । तेषु अन्यतमम् अस्ति 'मध्यमव्यायोगः'।

दशरूपकेषु अन्यतमः व्यायोगः। इतिहासपुराणाधारिता वीररसात्मिका कथा, एक एव अङ्कः, वीरः नायकः, द्वन्द्वयुद्धस्य प्राधान्यम् एते व्यायोगस्य विशेषाः ।

वने हिडिम्बा-भीमयोः विवाहानन्तरं बहुकालं यावत् तौ वियुक्तौ आस्ताम् । तयोः पुत्रः घटोत्कचः अपि युवावस्थां प्राप्तः, किन्तु पितापुत्रयोः मेलनं नैव जातम् । पाण्डवानां द्वादशवार्षिकवनवासकाले भीमः पुनरपि तमेव वनं सम्प्राप्तः इति तया ज्ञातम् । भीमेन सह मेलनार्थं हिडिम्बया एका युक्तिः रचिता। तया पुत्रः आज्ञप्तः यत् 'मम उपवासपारणार्थं कश्चित् मानुषः आनेतव्यः'। अतः घटोत्कचेन एकः ब्राह्मणपुत्रः समासादितः, तस्य रक्षणार्थं प्राप्तः भीमः घटोत्कचेन सह अयुध्यत । तदभ्यन्तरे सः स्वपुत्रम् अभ्यजानात् । एषः कथांशः अस्मिन् नाट्यखण्डे वर्तते।

घटोत्कचः : भो मध्यम, मध्यम । शीघ्रमागच्छ ।
(ततः प्रविशति भीमसेनः ।)

भीमः : (आत्मगतम्) अयि, कस्यायं स्वरः । कस्यचित् लोकवीरस्य भवेत् । बहुसदृशो हि अयं धनञ्जयस्वरेण । (विलोक्य) अहो, दर्शनीयोऽयं पुरुषः । सुव्यक्तं राक्षसीजः कस्यचित् पुत्रः । बन्धुरिव मे प्रतिभाति । अनेन ब्राह्मणजनस्य मार्गविघ्नः कृतः। भवतु, निग्रहीष्यामि तावदेनम्। (प्रकाशम्) भोः पुरुष! किमर्थं सज्जनमपराध्यसि। मुच्यतां मुच्यताम् ।

घटोत्कचः : न मुच्यते ।

भीमः : (आत्मगतम्) भोः कस्य पुत्रेणानेन भवितव्यम्? भ्रातॄणां मम सर्वेषां कोऽयं गुणतस्करः ? एतद् बालशौण्डीर्यं दृष्ट्वा अहं सौभद्रं स्मरामि । (प्रकाशम्) भोः पुरुष! मुच्यताम् ।

घटोत्कचः : न मुच्यते ।

मुच्यतामिति विस्रब्धं ब्रवीति यदि मे पिता ।
न मुच्यते तथाप्येष गृहीतो मातुराज्ञया ।।

भीमः : (आत्मगतम्) कथं मातुराज्ञेति । अहो गुरुशुश्रूषुः खल्वयं तपस्वी ।
माता किल मनुष्याणां देवतानां च दैवतम् ।
(प्रकाशम्) पुरुष! प्रष्टव्यं खलु तावदस्ति ।

घटोत्कचः : ब्रूहि ब्रूहि, शीघ्रम् ।

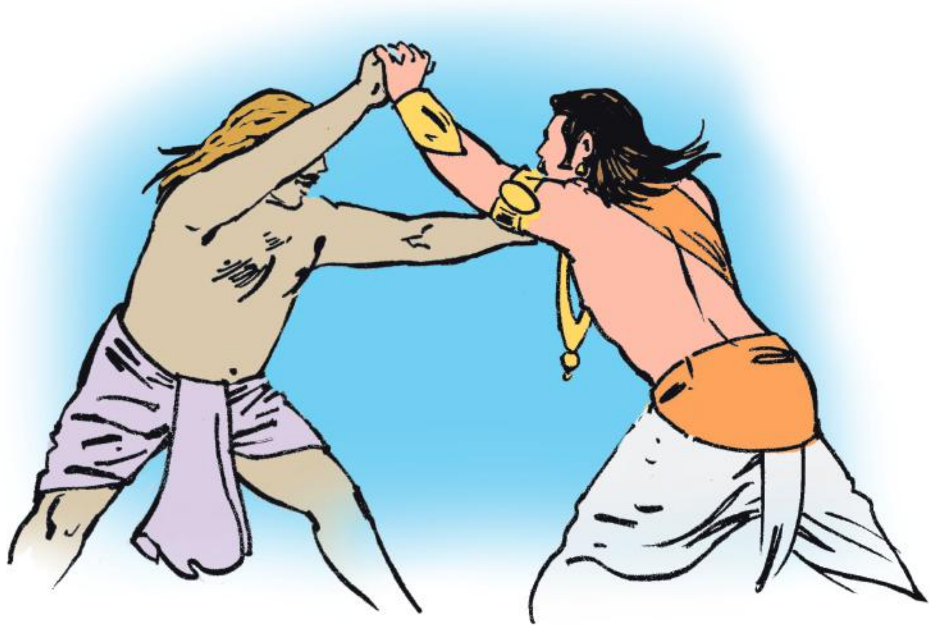
भीमः : का नाम भवतो माता ।

घटोत्कचः : श्रूयतां, हिडिम्बा नाम राक्षसी ।

भीमः : (सहर्षमात्मगतम्) एवं हिडिम्बायाः पुत्रोऽयम् । सदृशः अस्य गर्वः । अस्य रूपं सत्त्वं बलं चैव पाण्डवैः सदृशम्। (प्रकाशम्) भोः पुरुष! मुच्यताम् ।

घटोत्कचः : न मुच्यते ।

भीमः : (ब्राह्मणमुद्दिश्य) भो ब्राह्मण । गृह्यतां तव पुत्रः । वयमेनमनुगमिष्यामः ।

घटोत्कचः : तेन हि भवानेवागच्छतु ।

भीमः : यदि ते शक्तिरस्ति, बलात् मां नय।

घटोत्कचः : गृह्यतामायुधम्।

भीमः : आयुधमिति, गृहीतमेतत् ।

घटोत्कचः : कथमिव ।

भीमः :

काञ्चनस्तम्भसदृशो रिपूणां निग्रहे रतः।
अयं तु दक्षिणो बाहुरायुधं सहजं मम।।

घटोत्कचः : इदमुपपन्नं पितुर्मे भीमसेनस्य ।

भीमः : अथ कोऽयं भीमो नाम!

विश्वकर्ता शिवः कृष्णः शक्रः शक्तिधरो यमः ।
एतेषु कथ्यतां भद्र केन ते सदृशः पिता ।।

घटोत्कचः : सर्वैः ।

भीमः : धिगनृतमेतत् ।

घटोत्कचः : कथं कथमनृमित्याह । क्षिपसि मे गुरुम्। भवतु । इमं स्थूलं वृक्षमुत्पाट्य प्रहरामि । (उत्पाट्य प्रहरति ।) (आत्मगतम्) कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् । किं नु खलु करिष्ये । भवतु, दृष्टम् । एतद्गिरि–कूटमुत्पाट्य प्रहरामि । (प्रहृत्य) कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम्। किं नु खलु करिष्ये । भवतु दृष्टम्। (प्रकाशम्) भोः पुरुष! पूर्वसमयं स्मर ।

भीमः : समयमिति । एष स्मरामि । गच्छाग्रतः। (उभौ परिक्रामतः ।)

घटोत्कचः : इह तिष्ठ । तवागमनमम्बायै निवेदयामि।

भीमः : बाढम् । गच्छ ।

घटोत्कचः : (उपसृत्य) अम्ब! अयमहमभिवादये । चिराभिलषितो भवत्या आहारार्थमानीतो मानुषः ।

हिडिम्बा : जात! चिरं जीव ।

घटोत्कचः : अनुगृहीतोऽस्मि ।
हिडिम्बा : किमेष मानुष आनीतः ।
घटोत्कचः : अम्ब! कोऽयम् ।
हिडिम्बा : दैवतं खल्वस्माकम् ।
घटोत्कचः : आः कस्मात् दैवतम् ।
हिडिम्बा : उन्मत्तक, पिता तव।
घटोत्कचः : भोः तात!

अज्ञानात्तु मया पूर्वं यद्भवान्नाभिवादितः।
अस्य पुत्रापराधस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

अहं धार्तराष्ट्रवनदावाग्निः घटोत्कचः अभिवादये । पुत्रचापलं क्षन्तुमर्हसि ।

भीमः : एह्येहि पुत्र । पुत्रापेक्षीणि खलु पितृहृदयानि । पुत्र, अतिबलपराक्रमो भव ।
घटोत्कचः : अनुगृहीतोऽस्मि ।

वाग्विशेषः ।

१. धार्तराष्ट्रवनदावाग्निः- धृतराष्ट्रस्य पुत्राः धार्तराष्ट्राः नाम कौरवाः । ते धार्तराष्ट्राः एव वनानि । तेषां वनानां दहनाय समर्थः दावाग्निः नाम घटोत्कचः । अत्र रूपक-अलङ्कारः दृश्यते ।
२. संस्कृतनाट्यसंहितायाम् ‘आत्मगतम्’, ‘प्रकाशम्’, ‘अपवार्य’, ‘परिक्रामतः’ इत्यादयः रङ्गसूचनाः वर्तन्ते । नाट्यस्य मञ्चीकरणार्थं दिग्दर्शकस्य नटानां च कृते एताः वर्तन्ते ।

शब्दार्थः ।

१) राक्षसीजः - राक्षसीपुत्रः ।
२) बन्धुः - भ्राता स्वजनः ।
३) शौण्डीर्यम् - अहम्भावः, अहङ्कारः, गर्वः ।
४) सौभद्रः - सुभद्रायाः पुत्रः ।
५) विस्रब्धम् - निःशङ्कम् ।
६) शुश्रूषुः - यः श्रोतुम् इच्छति सः ।
७) विश्वकर्ता - ब्रह्मा ।
८) शक्तिधरः - कार्तिकेयः ।
९) पूर्वसमयः - पूर्ववचनम्, पूर्वोक्तम् ।
१०) सहजम् - स्वाभाविकम् ।
११) अभिलषितः - वाञ्छितः ।

सन्धिविग्रहः ।

१) तथाप्येष = तथा + अपि + एषः ।
२) मातुराज्ञया = मातुः + आज्ञया ।
३) भवानेवागच्छतु = भवान् + एव + आगच्छतु ।
४) बाहुरायुधं = बाहुः + आयुधम् ।

५) भवत्विमं = भवतु + इमम् ।
६) तवागमनमम्बायै = तव + आगमनम् + अम्बायै ।
७) अनुगृहीतोऽस्मि = अनुगृहीत: + अस्मि ।
८) यद्भवान्नाभिवादित: = यत् + भवान् + न + अभिवादित: ।

समासविग्रहः ।

१) राक्षसीज: – राक्षस्या: जायते इति । उपपद-तत्पुरुष: ।
२) लोकवीरस्य – लोकेषु वीर:, तस्य । सप्तमी-तत्पुरुष: ।
३) मार्गविघ्न: – मार्गे विघ्न: । सप्तमी-तत्पुरुष: ।
४) गुणतस्कर: – गुणानां तस्कर: । षष्ठी-तत्पुरुष: ।
५) पुत्रापराधस्य – पुत्रस्य अपराध:, तस्य । षष्ठी-तत्पुरुष: ।
६) धार्तराष्ट्रवनदावाग्नि: – धार्तराष्ट्रा: एव वनम्। कर्मधारय: ।
धार्तराष्ट्रवनानां दावाग्नि: । षष्ठी-तत्पुरुष: ।
७) पितृहृदयानि – पितॄणां हृदयानि । षष्ठी-तत्पुरुष: ।

रूपपरिचयः ।

१) दर्शनीय: – दृश् (१ प.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, प्रथमा, एकवचनम् ।
२) निग्रहीष्यामि – नि + ग्रह् (९ उ.प., अत्र प.प.), लृट्, उत्तमपुरुष:, एकवचनम् ।
३) भ्रातॄणाम् – भ्रातृ, ऋकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, षष्ठी बहुवचनम् ।
४) मुच्यते – मुच् (६ उ.प.), कर्मणि, लट्, प्रथमपुरुष:, एकवचनम् ।
५) मातु: – मातृ, ऋकारान्तम्, स्त्रीलिङ्गम्, पञ्चमी, षष्ठी, एकवचनम् ।
६) पितृभि: – पितृ, ऋकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, तृतीया बहुवचनम् ।
७) हिडिम्बाया: – हिडिम्बा, आकारान्तम्, स्त्रीलिङ्गम्, पञ्चमी-षष्ठी एकवचनम् ।
८) उत्पाट्य – उत् + पट् (१ प.प.), णिजन्तम्, पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
९) ब्रूहि – ब्रू (२ उ.प., अत्र प.प.), लोट्, मध्यमपुरुष:, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) एतद् बालशौण्डीर्यं दृष्ट्वा अहं सौभद्रं स्मरामि ।
२) न मुच्यते तथाप्येष गृहीतो मातुराज्ञया ।
३) अयं तु दक्षिणो बाहुरायुधं सहजं मम ।
४) एतेषु कथ्यतां भद्र केन ते सदृश: पिता ।
५) अस्य पुत्रापराधस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

(१) भीमसेन: घटोत्कचं निग्रहीतुम् इच्छति, यत: –

अ) घटोत्कचेन भीमस्य मार्गविघ्न: कृत: ।
ब) घटोत्कचेन ब्राह्मणजनस्य मार्गविघ्न: कृत: ।

(२) भीमः स्वबाहुं सहजम् आयुधम् मन्यते, यतः –

अ) तस्य बाहुः रिपूणां निग्रहे रतः ।

ब) भीमः आयुधात् बिभेति ।

(३) घटोत्कचः भीमं प्रसादं याचते, यतः –

अ) घटोत्कचः ब्राह्मणजनापराधम् अकरोत् ।

ब) घटोत्कचेन भीमः न पूर्वम् अभिवादितः ।

(४) घटोत्कचः ब्राह्मणपुत्रं न मुञ्चति, यतः –

अ) घटोत्कचः क्षुधितः अस्ति ।

ब) घटोत्कचः मातुः आज्ञां पालयितुम् इच्छति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) घटोत्कचस्य स्वरः – .... ।

अ) राक्षसीस्वरेण सदृशः ।

ब) धनञ्जयस्वरेण सदृशः ।

२) घटोत्कचस्य रूपं सत्त्वं बलं चैव – .... ।

अ) हिडिम्बायाः सदृशम् ।

ब) पाण्डवैः सदृशम् ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) ब्राह्मणजनस्य मार्गविघ्नं कृतवान् – [ ]

२) बालशौण्डीर्यं दृष्ट्वा भीमेन स्मर्यते – [ ]

३) घटोत्कचेन मातुः आहारार्थम् आनीतः मानुषः – [ ]

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) घटोत्कचः कस्याः पुत्रः ?

२) बालशौण्डीर्यं दृष्ट्वा भीमः कं स्मरति ?

३) घटोत्कचः किं किम् उत्पाट्य प्रहरति ?

४) पितृहृदयानि कीदृशानि ?

५) भीमसेनस्य दक्षिणबाहुः कीदृशः ?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) घटोत्कचः 'मुच्यतामिति' पितुराज्ञां पालयति ।

२) माता किल मनुष्याणां देवतानां च न दैवतम् ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) <u>गुरुशुश्रूषुः</u> खल्वयं तपस्वी ।

२) <u>हिडिम्बायाः</u> पुत्रोऽयम् ।

३) अस्य रूपं सत्त्वं बलं चैव <u>पाण्डवैः</u> सदृशम् ।

४) भीमस्य दक्षिणबाहु: रिपूणां निग्रहे रत: ।
५) आहारार्थम् आनीत: मानुष: ।

८. **सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।**
१) अनेन ब्राह्मणजनस्य मार्गविघ्न: कृत: । (घटोत्कच)
२) मातु: आज्ञया एष: गृहीत: । (तद्)
३) अयं तु दक्षिणो बाहुरायुधं सहजं मम । (भीम)

९. **विशेषण–विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।**

अ	आ
१) दर्शनीय:	बाहु:
२) दक्षिण:	तपस्वी
३) स्थूलम्	पुत्रेण
४) पुत्रोपक्षीणि	पुरुष:
५) गुरुशुश्रूषु:	पितृहृदयानि
	वृक्षम्

१०. **सन्धितालिकां पूरयत ।**
१) मातुराज्ञया = ... + ... ।
२) यद्भवान्नाभिवादित: = यत् + ... + न + ... ।

११. **पृथक्करणं कुरुत ।**

(अ) क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

अ) १) भीमेन सौभद्रस्य स्मरणम् ।
२) घटोत्कचस्य शौण्डीर्यप्रदर्शनम् ।
३) भीमेन घटोत्कचस्वरस्य श्रवणम् ।
४) भीमेन धनञ्जयस्वरस्य स्मरणम् ।

ब) १) घटोत्कचेन मातृनामकथनम् ।
२) भीमेन स्वपुत्रस्य घटोत्कचस्य अभिज्ञानम् ।
३) घटोत्कच: बन्धुरिव इति भीमस्य चिन्तनम् ।
४) भीमेन घटोत्कचस्य स्वरस्य श्रवणम् ।

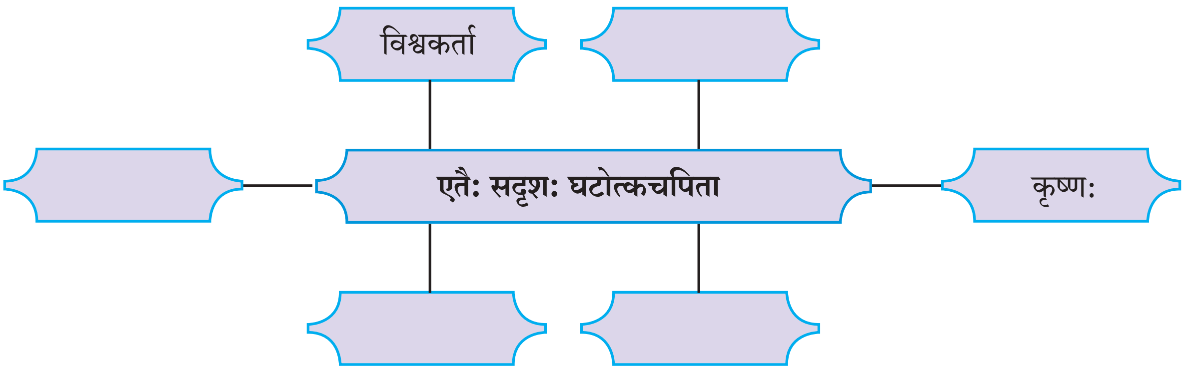
क) १) भीमस्य घटोत्कचानुगमनाय सिद्धता ।
२) भीमद्वारा स्वबाहो: आयुधरूपेण वर्णनम् ।
३) भीमद्वारा ब्राह्मणपुत्रस्य मोचनम् ।
४) घटोत्कचद्वारा वृक्षम् उत्पाट्य प्रहरणम् ।

ड) १) घटोत्कचेन भीमस्य पितृरूपेण अभिज्ञानम् ।
२) हिडिम्बाभीमयो: सम्मुखीभवनम् ।

३) घटोत्कचद्वारा भीमस्य प्रहरणम् ।

४) घटोत्कचेन भीमं प्रति प्रसादयाचनम् ।

(आ) प्रवाहिजालं पूरयत ।

***

रक्षासूत्रं रक्षतु सर्वान्
कलयतु भ्रातृभावम्
भेदमनैक्यं दूरीकुर्वत्
जनयतु जनसौहार्दम् ।।
(रक्षाबन्धनम्)

शुभाशयाः

उद्योगेन बलेनैव
बुद्ध्या धैर्येण साहसात् ।
पराक्रमेणार्जवेन
सिद्धिं विन्दस्व जीवने ।।
(उद्यमारम्भसन्दर्भे)

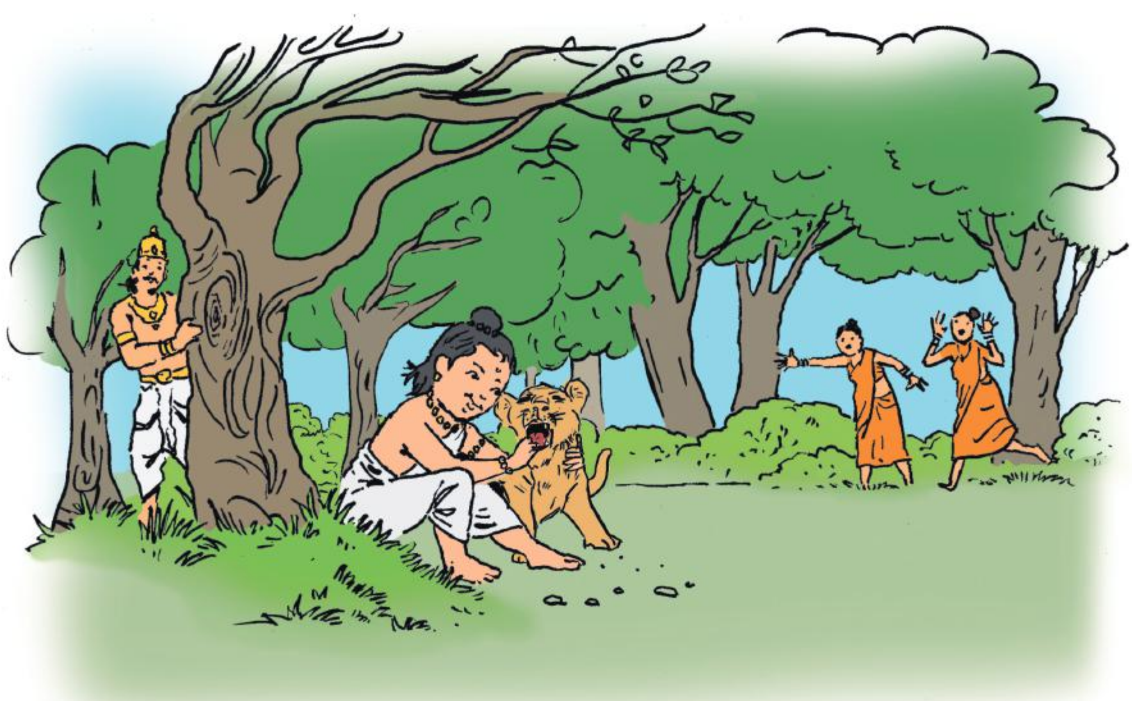
द्वितीयः पाठः । दुष्यन्तसर्वदमनयोः ।

भूमिका – पुरा कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाऽधिष्ठितकालिदासा ।
अद्यापि तत्तुल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव ।।

इत्यस्ति कविकुलगुरु-कालिदासस्य ख्यातिः । कालिदासः ख्रिस्ताब्दपूर्वं प्रथमे शतके अथवा ख्रिस्ताब्दस्य चतुर्थे शतके अजायत इत्यस्ति मतभिन्नता । मालविकाग्निमित्रम्, विक्रमोर्वशीयम्, अभिज्ञानशाकुन्तलम् इति त्रीणि नाटकानि; मेघदूतम्, ऋतुसंहारम् इति द्वे खण्डकाव्ये; कुमारसंभवम्, रघुवंशम् इति द्वे महाकाव्ये एतावती तस्य साहित्यसंपत् ।

दशरूपकेषु प्रथमः तथा प्रमुखः रूपकप्रकारः नाम नाटकम् । इतिहासपुराणमूला कथा, शृङ्गारवीरयोः अन्यतमः मुख्यरसः, श्रेष्ठः नायकः (देवः अथवा राजा), पञ्च वा: सप्त अङ्काः एते सन्ति नाटकस्य विशेषाः ।

अभिज्ञानशाकुन्तलस्य सप्तमाङ्कात् अयं नाट्यांशः स्वीकृतः । दुर्वाससः शापेन जातात् विस्मरणवशात् दुष्यन्तेन गर्भवती शकुन्तला परित्यक्ता । सा मारीच-आश्रमे पुत्रं सर्वदमनं जनितवती। कश्चित् कालानन्तरं दुष्यन्तः दैववशात् तत्रागतः । वृक्षान्तरितः दुष्यन्तः कौतुकेन बाललीलाः दृष्टवान् । तापसीभ्यां संवादमाध्यमेन तेन स्वपुत्रः कथम् अभिज्ञातः इत्यस्ति अस्य नाट्यखण्डस्य विषयः ।

बालः : जृम्भस्व सिंह, दन्तांस्ते गणयिष्ये ।

प्रथमा (तापसी) : अविनीत, हन्त, वर्धते तव संरम्भः । स्थाने खलु ऋषिजनेन 'सर्वदमन' इति कृतनामधेयोऽसि!

राजा : (आत्मगतम्) किं नु खलु बालेऽस्मिन्नौरस इव पुत्रे स्निह्यति मे मनः? नूनमनपत्यता मां वत्सलयति!

प्रथमा : वत्स, एनं बालमृगेन्द्रं मुञ्च । अपरं ते क्रीडनकं दास्यामि ।

सर्वदमनः : कुत्र? देह्येतत् । (इति हस्तं प्रसारयति ।)

राजा : कथं चक्रवर्तिलक्षणमप्यनेन धार्यते!

द्वितीया (तापसी) : सुव्रते, न शक्य एष वाचामात्रेण विरमयितुम्। गच्छ त्वम् । मदीय उटजे मृत्तिकामयूरस्तिष्ठति । तमस्योपहर ।

प्रथमा : तथा । (इति निष्क्रान्ता)

द्वितीया : (राजानमवलोक्य) भद्रमुख, एहि तावत्। मोचयानेन बाध्यमानं बालमृगेन्द्रम् ।

राजा : (उपगम्य, सस्मितम्) अयि भो महर्षिपुत्र।

द्वितीया : भद्रमुख, न खल्वयम् ऋषिकुमारः ।

राजा : (बालकमुपलालयन्) न चेत् मुनिकुमारोऽयम्, अथ कोऽस्य व्यपदेशः?

द्वितीया : पुरुवंशः ।

राजा : (आत्मगतम्) कथमेकान्वयो मम!
(प्रकाशम्) कथमस्य जननी अत्र देवगुरोः तपोवने प्रसूता?

द्वितीया : अप्सरस्सम्बन्धेन ।

राजा : (अपवार्य) हन्त, द्वितीयमिदमाशाजननम् । (प्रकाशम्) अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी?

द्वितीया : कस्तस्य धर्मदारपरित्यागिनो नाम सङ्कीर्तयितुं चिन्तयिष्यति?

राजा : (स्वगतम्) इयं खलु कथा मामेव लक्ष्यीकरोति । यदि तावदस्य शिशोर्मातरं नामतः पृच्छामि? अथवा अनार्यः परदारव्यवहारः ।

(प्रविश्य मृण्मयूरहस्ता ।)

प्रथमा : सर्वदमन, शकुन्तलावण्यं प्रेक्षस्व ।

बालः : (सदृष्टिक्षेपम्) कुत्र वा मम माता?

राजा : (आत्मगतम्) किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या? सन्ति पुनर्नामधेयसादृश्यानि।

सर्वदमनः : रोचते मे एष भद्रमयूरः । (इति क्रीडनकमादत्ते ।)

प्रथमा : (विलोक्य सोद्वेगम्) अहो, रक्षाकरण्डकमस्य मणिबन्धे न दृश्यते।

राजा : अलमलमावेगेन । नन्विदमस्य सिंहशावकविमर्दात् परिभ्रष्टम् । (इत्यादातुमिच्छति ।)

उभे : मा खल्विदमवलम्ब्य । कथं, गृहीतमनेन! (इति विस्मयात् उरोनिहितहस्ते परस्परमवलोकयतः ।)

राजा : किमर्थं प्रतिषिद्धाः स्मः?

प्रथमा : शृणोतु महाराजः । एषाऽपराजिता नामौषधिः भगवता मारीचेन दत्ता । एतां किल मातापितरावात्मानं च वर्जयित्वा अपरो भूमिपतितां न गृह्णाति ।

राजा : अथ गृह्णाति?

प्रथमा : ततस्तं सर्पो भूत्वा दशति ।

राजा : भवतीभ्यां कदाचिदस्याः प्रत्यक्षीकृता विक्रिया?

उभे : अनेकशः ।
(राजा सहर्षं बालं परिष्वजते ।)

सर्वदमनः : मुञ्च माम् । मम खलु तातो दुष्यन्तः। न त्वम् ।

राजा : (सस्मितम्) एष विवाद एव प्रत्याययति।

वाग्विशेषः ।

१. चक्रवर्ती – सार्वभौमः सम्राट् 'चक्रवर्ती' इति कथ्यते । चक्रवर्तिसम्राजः लक्षणानि इत्थं वर्णितानि– 'अतिरिक्तकरो यस्य ग्रथिताङ्गुलिको मृदुः । चापाङ्कुशाङ्कितो यश्च चक्रवर्ती भवेद् ध्रुवम् ।।' यदा सर्वदमनः तापस्या उल्लेखितमात्रस्य मृत्तिकामयूरस्य ग्रहणार्थं हस्तं प्रसारयति तदा राजा दुष्यन्तः तस्य हस्ते एतानि चक्रवर्तिलक्षणानि सुस्पष्टतया पश्यति स्मरति च, ''सर्वथा चक्रवर्तिनं पुत्रम् अवाप्नुहि'' इति ऋषिदत्तम् आशीर्वचनम् ।

२. सर्वदमनः – सर्वान् दमयति इति सर्वदमनः । बाल्ये एव सः तपोवनस्थान् पशून् दमयति इति मारीचेन तस्य नाम 'सर्वदमन' इति कृतम् ।

३. अप्सरस्सम्बन्धः – अप्सरसा सम्बन्धः । शकुन्तला मेनका नाम अप्सरसः पुत्री आसीत् । दुष्यन्तेन परित्यक्तां शकुन्तलां सा मारीचाश्रमे आनयति । अन्यथा न कापि मानुषी स्त्री देवगुरोः मारीचस्य आश्रमे प्रसूता भवेत् इति तापस्याः अभिप्रायः ।

४. शकुन्तलावण्यम् – शकुन्तस्य लावण्यम् । 'शकुन्तः' नाम पक्षी । यदा तापसी सर्वदमनं मृत्तिकामयूरं दर्शयति तदा सा 'मयूरलावण्यं' शब्दस्य स्थाने 'शकुन्तलावण्यम्' इति शब्दस्य प्रयोगं करोति । एषा तु चतुरा नाट्यक्लृप्तिः कालिदासेन प्रयुक्ता । सर्वदमनः वर्णसाम्यात् मातरं स्मरति । एतस्मात् प्रसङ्गात् इदं स्पष्टं भवति यत्, 'शकुन्तला' इति सर्वदमनस्य मातुः नाम ।

शब्दार्थः ।

१) संरम्भः – धार्ष्ट्यम् ।
२) उटजः – पर्णकुटी ।
३) वत्सलयति – वत्सलं करोति ।
४) व्यपदेशः – अन्वयः, वंशः ।
५) शकुन्तः – खगः, पक्षी ।
६) रक्षाकरण्डकम् – रक्षासूत्रम् ।
७) विक्रिया – परिणामः ।
८) स्थाने (अव्ययम्) – योग्यम्
९) विमर्दः – सङ्घर्षः ।

सन्धिविग्रहः ।

१) दन्तांस्ते = दन्तान् + ते ।
२) बालेऽस्मिन्नौरस इव = बाले + अस्मिन् + औरसे + इव ।
३) देह्येतत् = देहि + एतत् ।
४) चक्रवर्तिलक्षणमप्यनेन = चक्रवर्तिलक्षणम् + अपि + अनेन ।
५) मुनिकुमारोऽयम् = मुनिकुमारः + अयम् ।
६) शकुन्तलेत्यस्य = शकुन्तला + इति + अस्य ।
७) मातुराख्या = मातुः + आख्या ।
८) मातापितरावात्मानं = मातापितरौ + आत्मानम् ।

९) कदाचिदस्याः = कदाचित् + अस्याः ।

समासविग्रहः ।

१) कृतनामधेयः – कृतं नामधेयं यस्य सः । बहुव्रीहिः ।
२) चक्रवर्तिलक्षणम् – चक्रवर्तिनः लक्षणम् । षष्ठी–तत्पुरुषः ।
३) पुरुवंशः – पुरुः इति वंशः । कर्मधारयः ।
४) एकान्वयः – एकः (समानः) अन्वयः यस्य सः । बहुव्रीहिः ।
५) शकुन्तलावण्यम् – शकुन्तस्य लावण्यम् । षष्ठी–तत्पुरुषः ।
६) भूमिपतिता – भूमिं पतिता । द्वितीया–तत्पुरुषः ।
७) रक्षाकरण्डकम् – रक्षायै करण्डकम् । चतुर्थी–तत्पुरुषः ।

रूपपरिचयः ।

१) जृम्भस्व – जृम्भ् (१ आ.प.), लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।
२) गणयिष्ये – गण् (१० उ.प., अत्र आ.प.), लृट्, उत्तमपुरुषः, एकवचनम् ।
३) सङ्कीर्तयितुम् – सम् + कीर्त् (१० उ.प.), हेत्वर्थक–धातुसाधित–तुमन्त–अव्ययम् ।
४) प्रेक्षस्व – प्र + ईक्ष् (१ आ.प.), लोट्, मध्यमपुरुषः एकवचनम् ।
५) राजर्षेः – राजर्षि, इकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, पञ्चमी, षष्ठी एकवचनम् ।
६) दास्यामि – दा (१ प.प., ३ उ.प., अत्र प.प.), लृट्, उत्तमपुरुषः, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) नूनमनपत्यता मां वत्सलयति ।
२) हन्त, द्वितीयमिदमाशाजननम् ।
३) अथवा अनार्यः परदारव्यवहारः ।
४) किं वा शकुन्तलेत्यस्य मातुराख्या?
५) एष विवाद एव प्रत्याययति ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

(१) बालकः सिंहाय जृम्भितुं कथयति, यतः –

अ) सः सिंहस्य दन्तान् गणयितुम् इच्छति ।
ब) सः सिंहस्य दन्तान् उत्पाटयितुम् इच्छति ।

(२) तापसी मृत्तिकामयूरम् आनेतुं कथयति, यतः –

अ) सर्वदमनः वाचामात्रेण विरमयितुं न शक्यः ।
ब) सर्वदमनाय क्रीडनकं रोचते ।

(३) तापसीभ्यां राजा रक्षाकरण्डकग्रहणात् प्रतिषिद्धः, यतः –

अ) रक्षाकरण्डकं कण्टकितम् ।
ब) अपराजिता ओषधिः सर्पः भूत्वा राजानं दशेत् इति तयोः मनसि भीतिः ।

३. **उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) सर्वदमनस्य मणिबन्धात् – .... ।

अ) रक्षाकरण्डकं परिभ्रष्टम् ।

ब) मृत्तिकामयूरः परिभ्रष्टः ।

२) द्वितीया तापसी सर्वदमनस्य कृते क्रीडनार्थं – .... ।

अ) मृत्तिकामयूरम् आनेतुं कथयति ।

ब) मृत्तिकासिंहम् आनेतुं कथयति ।

३) सर्वदमनस्य हस्तः – .... ।

अ) चक्रवर्तिलक्षणयुतः अस्ति ।

ब) सिंहदन्तयुतः अस्ति ।

४. **उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।**

१) चक्रवर्तिलक्षणं धारयति – ☐

२) सर्वदमनस्य वंशः – ☐

३) भगवता मारीचेन दत्ता औषधिः – ☐

५. **पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१) ऋषिजनेन बालस्य नामधेयं किं कृतम् ?

२) बालमृगेन्द्रः केन बाध्यमानः आसीत् ?

३) तापसी बालकाय क्रीडनकरूपेण किं यच्छति ?

४) राजा बालस्य प्रसारितहस्ते किं पश्यति ?

५) अपराजिता ओषधिः कस्मिन् परिवर्तते ?

६. **वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।**

१) तापस्याः उटजे काष्ठमयूरः तिष्ठति ।

२) बालकः चक्रवर्तिलक्षणं धारयति ।

३) बालकः ऋषिकुमारः ।

४) बालकस्य वंशः कुरुवंशः ।

५) रक्षाकरण्डकं सिंहशावकविमर्दात् परिभ्रष्टम् ।

६) सञ्जीवनी नामौषधिः भगवता मारीचेन दत्ता ।

७. **रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) <u>रक्षाकरण्डकं</u> मणिबन्धे न दृश्यते ।

२) इदं <u>सिंहशावकविमर्दात्</u> परिभ्रष्टम् ।

३) एषा ओषधिः <u>मारीचेन</u> दत्ता ।

४) <u>अनार्यः</u> परदारव्यवहारः ।

८. **सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) मोचय <u>अनेन</u> बाध्यमानं मृगेन्द्रम् । (सर्वदमन)

२) नूनम् अनपत्यता मां वत्सलयति । (दुष्यन्त)

३) क: अस्य व्यपदेश: । (सर्वदमन)

४) ऋषिजनेन 'सर्वदमन' इति कृतनामधेय: अस्ति । (इदम्)

९. विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) अनार्य:	ओषधि:
२) अपराजिता	मारीचेन
३) भगवता	परदारव्यवहार:
	दत्ता

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) बालेऽस्मिन्नौरस इव = ... + ...+ ....+ .... ।

२) मुनिकुमारोऽयम् = मुनिकुमार: + ... ।

३) .... = मातापितरौ + आत्मानम् ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

अ) १) बालकस्य सिंहेन सह संरम्भ: ।
   २) राज्ञा बालकस्य हस्ते चक्रवर्तिलक्षणदर्शनम् ।
   ३) बालकस्य हस्तप्रसारणम् ।
   ४) तापस्या मृत्तिकामयूरम् आनेतुम् आदेश: ।

ब) १) राज्ञा बालकस्य हस्ते चक्रवर्तिलक्षणदर्शनम् ।
   २) राज्ञ: मनसि बालकविषये स्नेहनिर्माणम् ।
   ३) राज्ञा बालकस्य व्यपदेशज्ञानम् ।
   ४) सर्वदमन: अप्सरस: पुत्र: इति राज्ञा अवगमनम् ।

क) १) राज्ञा सर्वदमनस्य स्वपुत्ररूपेण अभिज्ञानम् ।
   २) बालस्य मणिबन्धात् रक्षाकरण्डकस्य परिभ्रंशनम् ।
   ३) तापसीभ्यां राज्ञ: प्रतिषेध: ।
   ४) राज्ञा रक्षाकरण्डकग्रहणम् ।

(आ) रेखाचित्रं पूरयत ।

ओषधि:

तस्या नामधेयम्? | केन दत्ता? | कुत्र पतिता? | किं भूत्वा दशति?

***

तृतीयः पाठः । रामस्य कुशलवयोः च ।

भूमिका – ख्रिस्ताब्दस्य दशमे शतके जातेन दिङ्नागकविना विरचितम् कुन्दमाला नाम नाटकं रामायणस्य उत्तरकाण्डाधारितम्। रामेण त्यक्ता सीता वाल्मीकेः आश्रमे यमलौ कुशलवौ जनितवती । वाल्मीकिः स्वरचितं रामायणं नवयुवकौ कुशलवौ अपाठ्यत् । तौ अयोध्यां प्राप्य रामस्य पुरतः रामायणगायनं कृतवन्तौ । तदा रामस्य स्वपुत्राभ्यां कथं सङ्गमः अभवत् तदस्मिन् नाट्यभागे आस्वादनीयम् । कुन्दमालानाटकस्य पञ्चम तथा षष्ठ अङ्कयोः अयं भागः स्वीकृतः ।

विदूषकः : वयस्य, कलादर्शनायागतौ द्वौ तापसकुमारौ कुशलवौ इति । तौ किल भगवतो वाल्मीकिमहर्षेः शिष्यौ प्रवीणौ वीणाकलाविज्ञाने ।

रामः : वर्धते मे कुतूहलम् । तत्प्रवेशयाविलम्बितम् । (ततः प्रविशतः तापसौ कुशलवौ ।)

कुशः : (अपवार्य) वत्स लव! इदानीं भगवतो वाल्मीकेरादेशात् अम्बामभिवाद्य प्रस्थिते मयि, त्वं पर्णशालायां किमुपदिष्टः अम्बया?

लवः : सा सन्दिष्टवती, ''वत्स! युवाभ्यां स्वाभाविकमवलेपं परित्यज्य, महाराजं प्रणम्य, कुशलं च परिप्रष्टव्यम्'' इति ।

कुशः : युज्यते कुशलप्रश्नः, प्रणामस्तु कथम्?

लवः : कथम् न?

कुशः : अप्रणन्तारः किल अस्मद्विधाः तापसाः ।

लवः : क एवमाह?

कुशः : अम्बा ।

लवः : प्रणाममपि सा एव उपदिष्टवती । न च गुरुनियोगा विचारमर्हन्ति ।

कुशः : साधयामस्तावत् । अग्रतस्तत्र यत्कालोचितमनुष्ठास्यावः ।

(परिक्रामतः)

रामः : (विलोक्य) किन्नु खल्वेतत् ।

न चैतदभिजानामि नाकूतमपि किञ्चन।
तथाप्यापातमात्रेण चक्षुरुद्बाष्पतां गतम् ।।

रामः : (निर्वर्ण्य) सुव्यक्तमनेन युगलेन कुलीनेन भवितव्यम् ।

(उभौ प्रणमतः ।)

रामः : कतमो वर्ण आश्रमो वा भवतः?

लवः : द्वितीयो वर्णः प्रथम आश्रमः ।

रामः : (आत्मगतम्) अनयोः क्षत्रियवर्णः! (प्रकाशम्) अथ को वा भवतोः वंशस्य कर्ता?

लवः : भगवान् सहस्रदीधितिः ।

रामः : कथमस्मत्समानाभिजनौ संवृत्तौ । कच्चिदस्ति युवयोः मिथः सम्बन्धः?

लवः : भ्रातरौ आवां सोदर्यौ ।

रामः : संवादी सन्निवेशः । वयसस्तु न किञ्चिदन्तरम् ।

लवः : आवां यमलौ ।

रामः : किन्नामधेयो भवतोर्गुरुः?

लवः : ननु भगवान् वाल्मीकिः ।

रामः : केन सम्बन्धेन?

लवः : उपनयनोपदेशेन ।

रामः : अहम् अत्रभवतोः शरीरस्य धातारं पितरं वेदितुमिच्छामि ।

लवः : न हि जानाम्यस्य नामधेयम् । न कश्चिदस्मिंस्तपोवने तस्य नाम व्यवहरति।

रामः : अहो! आश्चर्यम् ।

कुशः : जानाम्यस्य नामधेयम् ।

रामः : कथ्यताम् ।

कुशः : निरनुक्रोशो नाम ।

विदूषकः : निरनुक्रोश इति क एवं भणति?

कुशः : अम्बा ।

विदूषकः : किं कुपितैवं भणत्युत प्रकृतिस्था?

कुशः : यद्यावयोः बालभावजनितं किञ्चिदविनयं पश्यति तदैवमधिक्षिपति, ''निरनुक्रोशस्य पुत्रौ, मा चापलम्'' इति ।

रामः : अपि सन्निहितस्तत्रभवान् निरनुक्रोशो युष्मदाश्रमे?

लवः : न सन्निहितः ।

रामः : भोः किन्नामधेया युवयोर्जननी?

लवः : तस्या द्वे नामनी ।

विदूषकः : कथमिव?

लवः : तपोवनवासिनो देवीति नाम्ना आह्वयन्ति, भगवान् वाल्मीकिर्वधूरिति।

रामः : (जनान्तिकम्) कुमारयोः अनयोः अस्माकं च सर्वसंवादी कुटुम्बवृत्तान्तः!

विदूषकः : कथमिव?

रामः : पश्य, एतावपि क्षत्रियौ सूर्यान्वयौ, पितरि च अनयोर्दारुणत्वसूचनो निरनुक्रोशशब्दः, मातुश्च माहात्म्यविभावनो देवीशब्दः। (ततः प्रविशति तापसः कण्वः।)

कण्वः : शृणोतु महाराजः । सूर्यकुलवधूः देवी सीता वाल्मीकितपोवने इमौ यमौ तनयौ जनयामास। वाल्मीकिमुनिः तयोः नाम कुशलवौ इति चकार ।

रामः : कथमेतावेव सीतातनयौ । हा! पुत्र कुश! हा! पुत्र लव!

कुशलवौ : कथमयं तातः । हा तात । (सर्वे परस्परमालिङ्गन्ति ।)

वाग्विशेषः ।

१. आश्रमव्यवस्था – आश्रमव्यवस्था नाम प्राचीन-भारतीय-समाज-व्यवस्थायाः विशेषः । भारतीयसंस्कृत्यां मनुष्यजीवनस्य चत्वारः विभागाः कल्पिताः । ते 'आश्रम' इति संज्ञया प्रसिद्धाः । प्रथमे ब्रह्मचर्याश्रमे अध्ययनं कर्तव्यम् । द्वितीये गृहस्थाश्रमे विवाह-अपत्यसंवर्धन-उपजीविकादीनि प्रापश्चिकानि कर्तव्यानि तथा सामाजिककर्तव्यानि पूरयितव्यानि । तृतीये वानप्रस्थाश्रमे प्रपश्चात् निवृत्तो भूत्वा, वनं समाश्रित्य, शान्तिपूर्णं जीवनं यापनीयम् । चतुर्थे संन्यासाश्रमे सर्वसङ्गपरित्यागेन मोक्षप्राप्तये यतनीयम् । एतादृशं मनुष्यजीवनस्य व्यवस्थापनम् 'आश्रमव्यवस्था' इति नाम्ना विख्यातम् ।

२. उभौ परिक्रामतः– संस्कृतनाट्ये एषा रङ्गसूचना पुनः पुनः दृश्यते । परिक्रमणं नाम मञ्चे एव मण्डलाकारं भ्रमणम्, पुनः मूलस्थानग्रहणं च । प्राचीनकाले प्रकाशयोजना, रङ्गमञ्चपरिवर्तनं वा शक्यं नासीत् । तदा स्थलपरिवर्तनं सूचयितुं मञ्चे स्थितानि पात्राणि परिक्रमणं कुर्वन्ति स्म ।

शब्दार्थः ।

१) अवलेपः – गर्वः ।
२) नियोगाः – आज्ञाः ।
३) आकूतम् – प्रयोजनम् ।
४) आपातमात्रेण – सहसा, अकस्मात् ।
५) सहस्रदीधितिः – सूर्यः (सहस्रकिरणयुक्तः) ।
६) अभिजनः – वंशः ।
७) संनिवेशः – आकृतिः, रूपम् ।
८) शरीरस्य धाता – जन्मदाता ।
९) निरनुक्रोशः – कठोरहृदयः ।
१०) विभावनः – सूचकः, दर्शकः ।
११) सर्वसंवादी – सर्वदृष्ट्या समानः ।

सन्धिविग्रहः ।

१) वाल्मीकेरादेशात् = वाल्मीकेः + आदेशात् ।
२) चैतदभिजानामि = च + एतत् + अभिजानामि ।
३) तथाप्यापातमात्रेण = तथा + अपि + आपातमात्रेण ।

४) चक्षुरुद्बाष्पताम् = चक्षुः + उद्बाष्पताम् ।
५) कश्चिदस्मिंस्तपोवने = कश्चित् + अस्मिन् + तपोवने ।
६) वाल्मीकिर्वधूरिति = वाल्मीकिः + वधूः + इति ।
७) एतावपि = एतौ + अपि ।
८) यद्यावयोः = यदि + आवयोः ।
९) गुरुनियोगा विचारम् = गुरुनियोगाः + विचारम् ।

समासविग्रहः ।

१) तापसकुमारौ - तापसौ च असौ कुमारौ च । कर्मधारयः ।
२) कुशलवौ - कुशः च लवः च । इतरेतरद्वन्द्वः ।
३) वाल्मीकिमहर्षेः - वाल्मीकिः इति महर्षिः, तस्य । कर्मधारयः ।
४) सहस्रदीधितिः - सहस्रं दीधितयः यस्य सः, बहुव्रीहिः ।
५) प्रकृतिस्था - प्रकृत्यां तिष्ठति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
६) युष्मदाश्रमे - युवयोः आश्रमः, तस्मिन् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।

रूपपरिचयः ।

१) सन्दिष्टवती - सम् + दिश् (६ उ.प.), क्तवत्-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, स्त्रीलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
३) परित्यज्य - परि + त्यज् (१ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
४) युज्यते - युज् (७ उ.प.), कर्मणि-लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
५) भवितव्यम् - भू (१ प.प.), कृत्य-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा एकवचनम् ।
६) अनुष्ठास्यावः - अनु + स्था (१ प.प.), लृट्-लकारः, उत्तमपुरुषः, द्विवचनम् ।
७) धातारम् - धातृ, ऋकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, द्वितीया एकवचनम् ।
८) वेदितुम् - विद् (२ प.प.), हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्ययम् ।
९) नामनी - नामन्, अन्नन्तम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा, द्वितीया, सम्बोधनम्, द्विवचनम् ।
१०) शृणोतु - श्रु (५ प.प.), लोट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
११) चकार - कृ (८ उ.प., अत्र प.प.), लिट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) न च गुरुनियोगा विचारमर्हन्ति ।
२) न कश्चित् तस्मिंस्तपोवने तस्य नाम व्यवहरति ।
३) तस्या द्वे नामनी ।
४) कुमारयोः अनयोः अस्माकं च सर्वसंवादी कुटुम्बवृत्तान्तः ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) कुशः महाराजं प्रणामं कर्तुं न इच्छति, यतः-

अ) तापसाः अप्रणन्तारः इति तस्य अम्बा आह ।
ब) कुशः गर्वान्वितः आसीत् ।

२) **कुशस्य मतानुसारेण तस्य पितु: नाम निरनुक्रोश: इति अस्ति, यत:–**
   अ) भगवान् वाल्मीकि: 'निरनुक्रोशस्य पुत्रौ' इति लवकुशौ अधिक्षिपति ।
   ब) तस्य अम्बा 'निरनुक्रोशस्य पुत्रौ' इति लवकुशौ अधिक्षिपति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) **भगवान् वाल्मीकि: कुशलवयो: मातरं – .... ।**
   अ) 'वधू:' इति आह्वयति ।
   ब) 'देवी' इति आह्वयति ।

२) **सीता कुशलवौ सन्दिष्टवती – .... ।**
   अ) महाराजं केवलं कुशलं परिप्रष्टव्यम् ।
   ब) महाराजं प्रणम्य कुशलं च परिप्रष्टव्यम्

३) **कुशलवौ दृष्ट्वा एव रामस्य – .... ।**
   अ) चक्षु: उद्बाष्पतां गतम् ।
   ब) चक्षु: निमीलितम् ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) कुशलवयो: वंशस्य कर्ता – [ ]

२) कुशलवयो: गुरो: नामधेयम् – [ ]

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) कुशलवौ कस्यां कलायां प्रवीणौ ?
२) लवकुशयो: वंशस्य कर्ता क: ?
३) लवकुशयो: जनन्यां वाल्मीकिमुनि: कथम् आह्वयति ?
४) कुशलवयो: नामकरणं केन कृतम् ?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) कुशलवौ नाट्यकलायां प्रवीणौ ।
२) सहस्रदीधिति: तयो: नाम कुशलवौ इति चकार ।
३) कुशलवयो: आश्रम: द्वितीय: ।
४) कुशलवयो: सन्निवेश: विसंवादी ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) कुशलवौ <u>वीणाकलाविज्ञाने</u> प्रवीणौ ।
२) <u>कुशलवयो:</u> प्रथम: आश्रम: ।
३) <u>तपोवनवासिनो</u> देवीति नाम्ना आह्वयन्ति ।
४) देवी सीता <u>वाल्मीकितपोवने</u> तनयौ जनयामास ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) <u>लवकुशौ</u> किल भगवतो वाल्मीकिमहर्षे: शिष्यौ । (एतद्)
२) त्वं पर्णशालायां किमुपदिष्ट: <u>अम्बया</u> ? (तद्)

९. विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) भगवत:	सन्निवेश:
२) संवादी	आश्रम:
३) कुलीनेन	युगलेन
४) प्रथम:	क्षत्रियौ
५) सूर्यान्वयौ	वाल्मीकिमहर्षे:
	सम्बन्धेन

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) तथाप्यापातमात्रेण = ... + ...+ आपातमात्रेण ।

२) कश्चिदस्मिंस्तपोवने = कश्चित् + ... + तपोवने ।

३) .... = गुरुनियोगा: + विचारम् ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

१) भगवत: वाल्मीके: आदेश: ।

२) अम्बाप्रणमनम् ।

३) अम्बया उपदेशनम् ।

४) कुशलवयो: रामसभाम् आगमनम् ।

(आ) प्रवाहिजालं पूरयत ।

रामद्वारा [............] → [ ] → [............] → [............]

(गुरुविषये पृच्छा, जन्मदातृविषये पृच्छा, वर्णाश्रमविषये पृच्छा, वंशकर्तृविषये पृच्छा ।)

(इ) वृक्षरेखाचित्रं पूरयत ।

कुशलवयो:

वर्ण:	आश्रम:	वंशकर्ता	गुरु:

***

चतुर्थः पाठः । भगवदज्जुकीयम्–प्रहसनम् ।

भूमिका – ख्रिस्ताब्दस्य सप्तदशे शतके जातस्य बोधायनकवेः इयं नाट्यकृतिः । दशरूपकेषु अन्यतमं प्रहसनम्। हास्यरसप्रधानम् एतदिति तस्य नाम्ना एव स्पष्टम् । एकाङ्केऽस्मिन् कविकल्पितं कथानकम् । अस्मिन् तपस्विजनाः, ब्राह्मणाः, गणिकाः, धूर्ताः एतादृशानि पात्राणि सन्ति । तेषां स्वभावविशेषाः, संवादाः, अभिनयः सर्वमेव हास्यकरं भवति।

भगवान् इति एकः परिव्राजकः । अज्जुका नाम गणिका । प्रमादात् यमदूतः एकस्य प्राणान् अन्यस्य शरीरे स्थापयति । तेन आचार्यः गणिकासदृशं व्यवहरति, गणिका च आचार्यसदृशम् । अतः सञ्जायते 'भगवदज्जुकीयम्'।

(परिव्राजकः प्रविशति ।)

परिव्राजकः : शाण्डिल्य, शाण्डिल्य, (पृष्ठतः विलोक्य) न तावद् दृश्यते । न जाने निद्रावशं गतः अथवा मृतः। भवतु, एकमात्रः शिष्यः, दृढं परिपालयितव्यः ।

(ततः प्रविशति शाण्डिल्यः ।)

शाण्डिल्यः : भोः, क्षुधा मां बाधते । अस्माकं गेहे अशननाशेन अतीव बुभुक्षितः अहं भिक्षालोभेन अस्य दुष्टाचार्यस्य भाण्डभारगर्दभः संवृत्तः । का गतिः । भगवन्तम् एव अनुसरामि। एष खलु भगवान्। (उपगम्य) क्षम्यतां, क्षम्यतां भगवन् ।

परिव्राजकः : न भेतव्यम् । आगच्छ, अध्ययनकालः इदानीम् ।

शाण्डिल्यः : अपसार्य अध्ययनं, भिक्षार्थमेव गच्छावः।

परिव्राजकः : मूर्ख, प्रातःकालः अयम्, न भिक्षावेला। तस्माद् अध्ययनार्थम् इदमुद्यानं प्रविशावः ।

शाण्डिल्यः : प्रथमः कल्पः । (उद्यानं प्रविश्य) अहो रमणीयं खलु इदमुद्यानम् ।

परिव्राजकः : इह एव आसिष्यावहे । आगच्छ वत्स, अधीष्व तावत् ।

शाण्डिल्यः : न तावद् अधीष्ये । अध्ययनेन किं भवति ?

परिव्राजकः : अध्ययनेन अष्टसिद्धयः लभ्यन्ते ।

शाण्डिल्यः : अष्टसिद्धयः इति? भगवन्, तेन त्वं परदेहं परगेहं च प्रवेष्टुं समर्थः भवसि?

परिव्राजकः : अथ किम् । छिद्यताम् एषा कथा । तूष्णीं स्थित्वा योगं चिन्तयावः ।

शाण्डिल्यः : (आत्मगतम्) भगवान् तूष्णीं स्थित्वा योगं चिन्तयतु। अहं तु सुसमाहितः ओदनं चिन्तयामि । लड्डुकाः, मोदकाः....

(ततः प्रविशतः गणिका सखी च ।)

गणिका : हञ्जे मधुकरिके, कुत्र खलु सः मम चित्तचौरः रामिलकः ?

शाण्डिल्यः : (दृष्ट्वा) अविधा, का नु खलु एषा? तरुणी, दर्शनीया, अस्य उद्यानस्य अलङ्कारः इव ।

सखी : अज्जुके, वसन्तसेने..

शाण्डिल्यः : अयि, गणिका खलु इयं वसन्तसेना इति मन्ये । स्वरः अपि अस्याः अतिमधुरः। अहो रूपम्। अहो आनन्दः । अधुना यमः आगच्छतु यमदूतः वा आगच्छतु, अहं तु इत्थमेव नेत्राभ्याम् अस्याः सौन्दर्यरसपानं करिष्ये ।

(ततः प्रविशति यमदूतः ।)

यमदूतः : (आत्मगतम्) यमदूतोऽहम् । क्षीणायुषां प्राणिनां प्राणान् हर्तुं यमेन प्रेषितः। उक्तः च 'गणिकायाः

वसन्तसेनायाः प्राणान् अपहर' इति । इयं सा वसन्तसेना ।

गणिका : मधुकरिके, पश्य, दर्शनीयः अशोककिसलयः । एनं गृह्णामि । (तथा करोति ।)

यमदूतः : अयं स कालः । यावत् सर्पो भूत्वा, अशोककोटरे स्थित्वा, दष्ट्वा विषवेगेण प्राणान् हरामि । (तथा करोति ।)

गणिका : हम्, केनापि दष्टाऽस्मि ।(भूमौ पतति ।)

सखी : अज्जुके, अयं सः अशोककोटरात् निर्गतः कालसर्पः । परित्रायतां परित्रायताम् ।

शाण्डिल्यः : अविधा, भगवन्, परित्रायताम् । परित्यजति खलु प्राणान् एषा अज्जुका ।

परिव्राजकः : वासांसि जीर्णानि यथा विहाय..

शाण्डिल्यः : अलं तत्त्वज्ञानप्रवचनेन । शीघ्रं कोऽपि उपायः चिन्त्यताम् । हा हन्त, मृता खलु एषा । (रोदिति ।)

परिव्राजकः : (विचिन्त्य) शाण्डिल्य, अलं रोदनेन । अस्माभिः संन्यासिभिः न शोकः करणीयः ।

शाण्डिल्यः : आः अपेहि निःस्नेह! मन्ये, निष्फलं ते योगसामर्थ्यं यदि अस्याः शरीरे पुनः प्राणसञ्चारं कारयितुं न शक्नोषि ।

परिव्राजकः : किम् आह । मम योगसामर्थ्यं निष्फलमिति । पश्य इदानीम्। (आत्मगतम्) अस्याः गणिकायाः शरीरे मम प्राणान् स्थापयामि ।
(मन्त्रं पठित्वा तथा करोति ।)

गणिका : (उत्थाय) शाण्डिल्य, शाण्डिल्य..

शाण्डिल्यः : (सहर्षम्) अहो, पुनर्जीविता खलु एषा । माम् एव आह्वयति । (उपगम्य) भवति, अयमस्मि ।

गणिका : आगच्छ शाण्डिल्य, अधीष्व तावत् । (भगवान् इव पद्मासने उपविशति ।)

शाण्डिल्यः : हा हन्त । इहापि अध्ययनम् । भवतु, भगवन्तमेव उपसर्पामि । (उपसृत्य) अयि, मृतः भगवान् । हा आचार्य..

(ततः प्रविशति यमदूतः ।)

यमदूतः : अहो प्रमादः । न सा इयं वसन्तसेना । सा तु अन्या । तस्याः प्राणान् हर्तुम् अहं प्रेषितः, न अस्याः। यावद् अस्याः शरीरम् अग्निसंयोगं न उपनीयते तावद् अस्याः प्राणान् अस्याः शरीरे स्थापयामि । (विलोक्य) अयि, उत्थिता खलु इयम् ।
अहो किं नु खलु इदम्? अस्याः प्राणाः मम करे । तथापि कथं सा उत्थिता । अधुना एतान् प्राणान् कुत्र स्थापयामि? (सर्वतः विलोक्य) अत्र कोऽपि परिव्राजकः मृतः दृश्यते। भवतु, दृष्टम्। अस्याः गणिकायाः प्राणान् परिव्राजकशरीरे स्थापयामि । (तथा करोति ।)

परिव्राजकः : (उत्थाय) कुत्र मे प्राणवल्लभः हृदयेश्वरः रामिलकः । एहि रे, त्वां द्रष्टुम् उत्सुका अहम् ।

शाण्डिल्यः : भगवन् किमेतद्? भवतः आश्रमस्य विरुद्धः अयमाचारः ।

परिव्राजकः : न किमपि आश्रमविरुद्धम् । एष खलु यौवनाश्रमः। एहि, उद्याने रामिलकम् अन्विष्यावः । (इतस्ततः परिभ्रमति ।)

शाण्डिल्यः : (गणिकाम् उपसृत्य) भवति ....

गणिका : (क्रोधेन) मूर्ख, मा स्पृश । तूष्णीं स्थित्वा योगं चिन्तय ।

शाण्डिल्यः : भगवन्, किमेतद् ? भवति, किमिदम्? (प्रेक्षकान् उद्दिश्य) भोः, एषः आचार्यः न आचार्यवद् आचरति । एषा अज्जुका न अज्जुकावद् आचरति । (विहस्य) भगवदज्जुकीयं नाम संवृत्तम् ।

वाग्विशेषः ।

१. अष्टसिद्धयः – सिद्धिः नाम आध्यात्मिकी शक्तिः । सा योगमार्गेण अथवा तपश्चर्यया प्राप्यते इति मतम् । नैकाः सिद्धयः सन्ति । तासु एताः अष्ट प्रसिद्धाः–

अणिमा महिमा चैव लघिमा गरिमा तथा ।
प्राप्तिः प्राकाम्यम् ईशित्वं वशित्वं चाष्टसिद्धयः ।।

२. परिव्राजकः – संन्यासाश्रमे मनुष्येण एकस्मिन् एव स्थाने वास्तव्यं नैव करणीयं, बहुषु स्थानेषु अटनं कर्तव्यम् इति अस्ति निर्बन्धः । अतः संन्यासी 'परिव्राजकः' (परितः व्रजति इति) इति नाम्ना ज्ञायते ।

३. यौवनाश्रमः – वस्तुतः ब्रह्मचर्यं, गार्हस्थ्यं, वानप्रस्थं, संन्यासः इति चत्वारः आश्रमाः भारतीयसंस्कृत्यां कल्पिताः । वस्तुतः यौवनाश्रमः न आश्रमः । स्वस्य आचरणस्य समर्थनार्थं परिव्राजकशरीरे स्थिता गणिका वदति, ''एषः यौवनाश्रमः'' इति ।

४. प्रथमः कल्पः – संस्कृतनाट्येषु रूढः वाक्प्रयोगः । उत्तमा कल्पना इति आशयः ।

शब्दार्थः ।

१) अशननाशः – अन्नस्य अभावः ।
२) भाण्डभारगर्दभः – भारवाहकः गर्दभः ।
३) किसलयः – नूतनपल्लवः ।

सन्धिविग्रहः ।

१) यमदूतोऽहम् = यमदूतः + अहम् ।
२) दष्टाऽस्मि = दष्टा + अस्मि ।

समासविग्रहः ।

१) अशननाशेन – अशनस्य नाशः, तेन । षष्ठी-तत्पुरुषः ।

२) भिक्षालोभेन - भिक्षायाः लोभः, तेन । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
३) दुष्टाचार्यस्य - दुष्टः आचार्यः, तस्य । कर्मधारयः ।
४) चित्तचौरः - चित्तस्य चौरः । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
५) परगेहम् - परस्य गेहम् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
६) क्षीणायुषाम् - क्षीणम् आयुः येषां ते, तेषाम् । बहुव्रीहिः ।
७) अशोककिसलयः - अशोकस्य किसलयः । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
८) निष्फलम् - निर्गतं फलं यस्मात् तत् । बहुव्रीहिः ।

रूपपरिचयः ।

१) दृश्यते - दृश् (१ प.प.), कर्मणि लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
२) बाधते - बाध् (१ आ.प.), लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
३) उपगम्य - उप + गम् (१ प.प.), पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-ल्यबन्त-अव्ययम् ।
४) आसिष्यावहे - आस् (२ आ.प.), लृट्, उत्तमपुरुषः, द्विवचनम् ।
५) लभ्यन्ते - लभ् (१ आ.प.), कर्मणि, लट्, प्रथमपुरुषः, बहुवचनम् ।
६) प्राणिनाम् - प्राणिन् इन्नन्तम्, पुंलिङ्गम्, षष्ठी बहुवचनम् ।
७) स्थित्वा - स्था (१ प.प.) पूर्वकालवाचक-धातुसाधित-त्वान्त-अव्ययम् ।
८) कारयितुम् - कृ (८ उ.प.), णिजन्तम्, हेत्वर्थक-धातुसाधित-तुमन्त-अव्ययम् ।
९) वासांसि - वासस्, सकारान्तम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा-द्वितीया बहुवचनम् ।
१०) अधीष्व - अधि + इ (२ आ.प.), लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) हा हन्त इहापि अध्ययनम् ।
२) एषः खलु यौवनाश्रमः ।
३) अयं सः अशोककोटरात् निर्गतः ।
४) भगवदज्जुकीयं नाम संवृत्तम् ।

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

(१) शाण्डिल्यः परिव्राजकस्य भाण्डभारगर्दभः संवृत्तः, यतः-

अ) सः ज्ञानलुब्धः ।
आ) सः भिक्षालुब्धः ।

(२) यमदूतः उद्यानं प्रविशति, यतः-

अ) सः यमेन उद्यानस्य शोभां द्रष्टुं प्रेषितः ।
ब) सः यमेन वसन्तसेनायाः प्राणान् हर्तुं प्रेषितः ।

(३) परिव्राजकः गणिकायाः शरीरे स्वप्राणान् स्थापयति, यतः-

अ) सः स्वयोगसामर्थ्यं दर्शयितुम् इच्छति ।
ब) यमदूतस्य तथैव आदेशः ।

(४) यमदूतः गणिकायाः प्राणान् परिव्राजकशरीरे स्थापयति, यतः-

अ) रामिलकः गणिकायाः प्राणवल्लभः ।
ब) गणिका तु उत्थिता किन्तु परिव्राजकः मृतः ।

३. **उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) यमदूतः गणिकायाः प्राणहरणार्थम् – .... ।

अ) अशोककोटरे सर्पः भूत्वा तिष्ठति ।

ब) अशोककोटरे मधुमक्षिका भूत्वा तिष्ठति ।

२) योगसामर्थ्यात् परिव्राजकः – .... ।

अ) शाण्डिल्यस्य प्राणान् अज्जुकायां शरीरे स्थापयति ।

ब) स्वप्राणान् अज्जुकायाः शरीरे स्थापयति ।

३) यमदूतः गणिकायाः प्राणन् – .... ।

अ) परिव्राजकस्य शरीरे स्थापयति ।

ब) गणिकायाः शरीरे स्थापयति ।

४. **उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।**

१) शाण्डिलस्य बुभुक्षायाः कारणम् – [ ]

२) अञ्जुकायाः चित्तचौरः – [ ]

३) कालसर्पस्य निर्गमनस्थानम् – [ ]

५. **पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।**

१) अध्ययनेन किं भवति ?

२) गणिकायाः चित्तचौरः कः ?

३) यमदूतः यमेन किमर्थं प्रेषितः ?

४) कैः शोकः न करणीयः ?

५) यमदूतः गणिकायाः प्राणान् कुत्र स्थापयति ?

६. **वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।**

१) अहो रमणीयं खलु इदमुद्यानम् ।

२) अध्ययनेन अष्टादशसिद्धयः लभ्यन्ते ।

३) अस्माभिः संन्यासिभिः शोकः करणीयः ।

४) अज्जुका न अज्जुका इव आचरति ।

७. **रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।**

१) तस्माद् <u>अध्ययनार्थम्</u> इदमुद्यानं प्रविशावः ।

२) <u>अध्ययनेन</u> अष्टसिद्धयः लभ्यन्ते ।

३) स्वरः अस्याः <u>अतिमधुरः</u> ।

४) अज्जुका <u>प्राणान्</u> परित्यजति ।

८. **सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।**

१) क्षुधा <u>मां</u> बाधते । (शाण्डिल्य)

२) <u>अध्ययनेन</u> अष्टसिद्धयः लभ्यन्ते (इदम्)

३) <u>केन</u> दष्टा अस्मि । (सर्प)

४) संन्यासिभिः न शोकः करणीयः । (तद्)
५) मम योगसामर्थ्यं निष्फलम् । (परिव्राजक)
६) गणिका माम् एव आह्वयति । (शाण्डिल्य)
७) गणिकायाः प्राणान् परिव्राजकशरीरे स्थापयामि । (किम्)
८) त्वां द्रष्टुम् उत्सुका अहम् । (रामिलक)
९) उद्याने रामिलकम् अन्विष्याव: । (एतद्)
१०) आचार्यः न आचार्यवद् आचरति । (तद्)

९. विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) एकमात्रः	वासांसि
२) अतिमधुरः	स्वरः
३) क्षीणायुषाम्	रामिलकः
४) जीर्णानि	परिव्राजकः
५) प्राणवल्लभः	प्राणिनाम्
	शिष्यः

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) इत्थमेव = ... + ... ।
२) .... = निष्फलम् + इति ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

अ) १) वसन्तसेनायाः उद्यानागमनम् ।
२) परिव्राजकस्य शाण्डिल्यस्य च उद्यानप्रवेशः ।
३) गणिकादर्शनेन शाण्डिल्यस्य आनन्दः ।
४) परिव्राजकस्य योगचिन्तनविषये आदेशः ।

ब) १) सर्पदंशेन गणिकायाः मृत्युः ।
२) यमादेशेन यमदूतस्य उद्यानप्रवेशः ।
३) गणिकामृत्युकारणात् शाण्डिल्यस्य शोक : ।
४) यमदूतस्य सर्परूपधारणम् ।

क) १) गणिकायाः पुनरुज्जीवनम् ।
२) परिव्राजकस्य गणिकादेहप्रवेशः ।
३) गणिकायाः मृत्युः ।
४) गणिकायाः आचार्यवद् भाषणम् ।

***

पञ्चमः पाठः । लोकरञ्जकं लोकनाट्यम् ।

भूमिका – लोकनाट्यं बहुजनप्रियम् । तत् शृङ्गारहास्यरसयुक्तं, सङ्गीतनृत्यसमन्वितम्, सामाजिकव्यङ्गबोधकं भवति । रोचकाः संवादाः तस्य विशेषः । गणेशवन्दनया लोकनाट्यस्य प्रारम्भः तथा भरतवाक्य-प्रार्थनया समाप्तिः भवति । गोपिकाः तथा कृष्णसखा 'पेन्द्या' इति एतेषां प्रवेशकः नाम 'गणगवळण' इति लोकनाट्यस्य प्रास्ताविकम् अङ्गम् ।

प्रभाकर-महादेव-भातखण्डेमहोदयः (जन्म-१९४०) आधुनिक-संस्कृत-कविषु अग्रगण्यः । तेन विंशत्यधिकानि संस्कृत-नाटकानि लिखितानि, दिग्दर्शितानि, प्रस्तुतानि, अभिनीतानि च । संस्कृतनाटकेषु विषयवैविध्यं तथा स्वरूपवैविध्यं साधयितुं सः नित्यं प्रयत्नशीलः । तेन लिखितं 'मुक्ता' नाम संस्कृत-लोकनाट्यं रसिकैः प्रभूतं गौरवितम् । तस्मात् स्वीकृतः अयं नाट्यांशः लोकनाट्यस्य बहून् विशेषान् दर्शयति ।

सूत्रधारः : (पटाभिमुखम् अवलोक्य) आर्ये, इतस्तावद् । सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि । तत्कथय कं विषयमधिकृत्य अद्य नाटकं प्रयोक्तव्यम् इति ।

सखी : (प्रविश्य) तत्रभवती भट्टिनी भवत्सार्धम् अद्य नाटकं न नाटयिष्यति । सा भणति, "भवतः नाटकेषु न नावीन्यं न वा वैविध्यम् । ताः एव पर्युषिताः पुराणकथाः। ते एव राजानः । एते विद्वांसः अपि वारं वारं तादृशमेव नाटकं द्रष्टुं न इच्छन्ति ।" तत्कथं तत्रभवती भूमिकां नाटयेत् ?

नटः : (सहसा प्रविश्य) स्वामिन् ।

सूत्रधारः : किं रे शैलूष ?

नटः : दुष्पचैः विद्वज्जडैश्च नाटकैः अग्निमान्द्यपीडा-सन्तप्तानां रसिकवराणां स्वास्थ्यार्थं, परितोषार्थं, भट्टिन्याश्च प्रकोपशमनार्थं प्रयोक्तव्यम् अस्माभिः ....

सूत्रधारः : किम् ?

नटः : लोकनाट्यम् ।

सूत्रधारः : अब्रह्मण्यम् ! अब्रह्मण्यम् ! लोकनाट्यं नाम तमाशा । किम्, गीर्वाणभाषायां लोकनाट्यं प्रयोक्तव्यम् ?

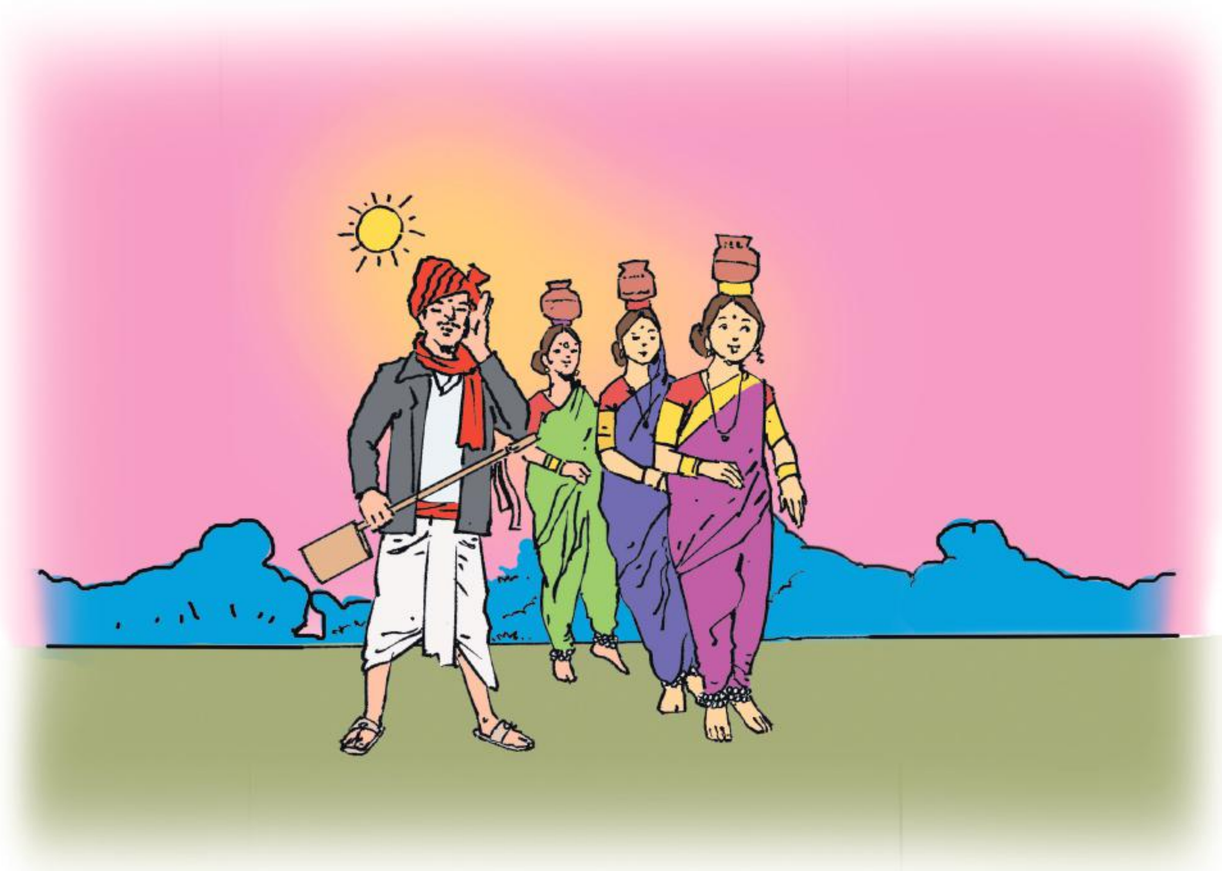
नटः : कस्तत्र दोषः? सुरवाणी न केवलं विद्वद्धनम् । सा अपि लोकभाषा एव। अतः लोकानां साहित्य-नाटक-काव्यादीनां संस्कृते लेखनम् आवश्यकम् एव ।

सखीः : आम् । सत्यं वदति एष नटः ।
(प्रेक्षकाः-(उच्चैः) 'लोकनाट्यं, लोकनाट्यमेव प्रयोक्तव्यम्')

सूत्रधारः : भवतु । त्वमेव सूत्रधारो भूत्वा लोकनाट्यं प्रदर्शय ।

नटः : स्वागतम् । स्वागतं सुहृद्भ्यः रसिकवरेभ्यः । यथाऽदिष्टं भवद्भिः, लोकनाट्यमेव प्रयुज्यते । (पटाभिमुखं वीक्ष्य) अयि भट्टिनि, नटाः, चेटाः, गायकाः, वादकाः, नर्तकाः, आगच्छत। (सर्वे प्रविशन्ति)

गणराज सकलनन्दन । गणराज सकलनन्दन ।।
हे देव सुरवर सिद्धिबुद्धिरमण । गणराज सकलनन्दन ।।१।।

प्रार्थये नाट्यप्रयोगार्थम् ।
जनानां मनोरञ्जनार्थम् ।
वदद्भ्य: संस्कृतमाख्यानम् ।
नटेभ्यो देहि कलाज्ञानम् ।।२।।

नटः : अये कथम् । पेन्द्या आगत: । अरे पेन्द्या, कथं त्वं विमनस्क: दृश्यसे ।

पेन्द्या : अरे... मुक्ता! हे बन्धो, वञ्चितोऽस्मि मुक्तया । कथम् एषा प्राप्तव्या? वशीकर्तव्या?

नटः : पेन्द्या, नाहमत्र समर्थ: । परम् एकं मार्गं प्रदर्शयामि । स: मुक्ताप्राप्तये भविष्यति ।

पेन्द्या : कथय । कथय । किमर्थं विलम्बसे ।

नटः : अस्ति हट्टविभागे एक: वशीकरणाचार्य: । तमेव पृच्छाव: । एहि । (निर्गतौ)
(पुन: प्रविशत: पेन्द्या नटश्च ।)
(भृङ्गाचार्य: प्रविशति ।)

भृङ्गाचार्यः : ॐ भृं भृं भृं भृम् ।

नटः : पेन्द्या, एष भृङ्गाचार्य: । पादवन्दनं क्रियताम् ।

पेन्द्या : महाराज, एका सुन्दरी वशीकर्तव्या ।

भृङ्गाचार्यः : कृता ।

पेन्द्या : किं कृता ।

भृङ्गाचार्यः : वशीकृता । अतीव सुकरमेतद् । परं तदर्थं पञ्च सुवर्णमुद्रा: दातव्या: ।

पेन्द्या : युज्यते । युज्यते । गृह्णातु भवान् (पञ्च सुवर्णमुद्रा: ददाति) अधुना कथय । कदा सा वशमेष्यति ।

भृङ्गाचार्यः : एतन्मलिनं वस्त्रं परित्यज्य आकर्षकाणि वस्त्राणि परिधेयानि । ततश्च सौन्दर्यप्रसाधनैः मुखमण्डनं कार्यम् । सदैव तां परितः भृङ्गेण इव गुञ्जनं कार्यम् । मुक्ता एव त्वया ध्यातव्या। मुक्ता, मुक्ता, मुक्ता, मुक्ता...

नटः : आचार्य, मुक्तिमिच्छामि ।

भृङ्गाचार्यः : प्रथमं तावद् आचारः । त्वया काषायवस्त्रं स्वीकरणीयम् । अन्यच्च सततं भगवतः नामजपः उच्चैः कार्यः, येन परमेश्वरः ते मुक्तिं प्रदास्यति ।

नटः : अनुगृहीतोऽस्मि । अनेनैव मार्गेण मुक्तिं गमिष्यामि । अरे पेन्द्या एहि । गच्छावः । (नटः पेन्द्या च गन्तुम् आरभेते)

भृङ्गाचार्यः : अरे, अरे न त्वया मह्यं दक्षिणा प्रदत्ता ।

नटः : आचार्य, मुक्तोऽहम् । अधुना कथं मया क्षुद्रः अर्थव्यवहारः कार्यः । एष गच्छामि । पेन्द्या, एहि। (निर्गतौ)

भृङ्गाचार्यः : अरे मम दक्षिणा । मम दक्षिणा । (तावनुधावति) (प्रविशन्ति पेन्द्या, नटः तथा वृद्धगोपः विरागः)

विरागः : श्रुतं मया सर्वम् । अनेन मार्गेण न मुक्तेः न वा मुक्तायाः प्राप्तिर्भविष्यति । शृणु । अरे प्रीतिविषये तथा मोक्षविषये बाह्योपचाराः न गण्यन्ते । प्रीतिविषये मनोमेलनं, हृदयसमर्पणं च आवश्यकम्। यदि युवां परस्परानुरक्तौ तर्हि एव मनोमेलनं भवति ।

नटः : कथं मुक्तिं लप्स्ये । मार्गदर्शनं प्रार्थये ।

विरागः : अरे, अस्मादृशैः सामान्यैः जनैः फलेच्छां परित्यज्य नियतानि कर्माणि कर्तव्यानि । कर्मणा पूजितः ईश्वरः अस्मभ्यं मुक्तिं दास्यति इति मे विश्वासः ।

पेन्द्या + नटः : भोः आवामपि एवं श्रद्दध्वहे ।

भोः पेन्द्या, नटाः, चेटाः, गायकाः, वादकाः, नर्तकाः, आगच्छत । श्रीकृष्णं प्रार्थयामहे।

(सूत्रधारसहिताः सर्वे प्रविशन्ति गायन्ति च) सर्वान्गोपानवतु भगवान् सौख्यदाता भवेन्नः ।
प्रीत्या बद्धो हृदयकमले मित्रकृष्णः सदाऽस्तु ।

सूत्रधारः : तथास्तु । तथास्तु । तथास्तु । तथास्तु।

वाग्विशेषः ।

१. लोकनाट्यस्य प्रारम्भे या प्रार्थना वर्तते, सा 'गण' इति नाम्ना प्रसिद्धा । तत्र गणेशादिदेवतानां नमनं क्रियते। अस्य लोकनाट्यस्य सविस्तरः गणः इत्थमस्ति–

नटराज शम्भुशङ्कर। हे दाशरथे रघुवीर ।
हे कृष्ण दुग्धदधिचौर। विठुराय रुक्मिणीवर ।
करवीरनिवासिनि मातः। साईनाथ जगत्त्रयत्रातः।
खण्डेराय जेजुरीनाथ। दत्त नो लोककलाज्ञानम्।।३।।
तं विशालबुद्धिं व्यासम् । मुनिवरं दाशरथिदासम् ।
भरतं च भारतश्रेष्ठम् । कुलगुरुं कालिकादासम् ।
स्थलकालकक्षदैवतम् । सारस्वतसेवकगणम् ।
रसिकं तु नाटके रतम् । सादरं नमनम् अस्माकम्।।४।।

२. लोकनाट्यम् – लोकनाट्यं लोकजीवनेन सह दृढबद्धम् अस्ति । बहुजनानां मनोरञ्जनार्थं प्रस्तुतीकृतं बहुजनसुलभं नाट्यं नाम लोकनाट्यम्। लोकनाट्यम् इति शब्दः यद्यपि आधुनिकं नाट्यप्रकारं वर्णयति, तथापि लोकनाट्यसङ्कल्पनायाः मूलं तु भरतनाट्यशास्त्रे दशरूपकेषु दृश्यते (यथा वीथी) । लोकनाट्यस्य भाषा सर्वलोकावगम्या सरला सौष्ठवपूर्णा च । संवादाः लघवः आकर्षकाः च ।

३. सूत्रधारः – नाट्यप्रयोगस्य समन्वयकः । नाट्यप्रयोगस्य सर्वाणि सूत्राणि यः धारयति सः सूत्रधारः । सः गुरूपदेशात् नाट्यविषये तज्ज्ञः भवति । नाट्यस्य प्रारम्भः तेनैव क्रियते ।

४. रङ्गमङ्गलानि – नाट्यप्रयोगस्य प्रारम्भे क्रियमाणानि पूजादिकानि कर्माणि ।

५. पेन्द्या – इति व्यक्ति-नाम मराठीभाषायां वर्तते । बाललीलासु कृष्णस्य सहायकः अयं कश्चन गोपबालकः। एषः लोहलः (तोतरा/Lispy), पादेन ईषत् पङ्गुः, दरिद्रः सन् अपि कृष्णस्य अतिप्रियः । नामदेवमहाराजः स्वप्रतिभया एतं पात्रविशेषं कल्पयित्वा 'अभङ्ग' इति काव्यप्रकारे योजितवान्। कालान्तरे लोकप्रियतां प्राप्य एषः पेन्द्या लोकनाट्यादिषु प्रसिद्धः जातः ।

शब्दार्थः ।

१) भट्टिनी – राज्ञी ।
२) शैलूषः – नटः ।
३) चेटः – दासः, परिचारकः ।
४) विमनस्कः – दुःखितमनाः ।
५) हट्टविभागः – वस्तूनां क्रय-विक्रय-स्थानम्, विपणिः पण्यवीथिका ।

सन्धिविग्रहः ।

१) भट्टिन्याश्च = भट्टिन्याः + च ।
२) इतस्तावद् = इतः + तावद् ।
३) उभावपि = उभौ + अपि ।

समासविग्रहः ।

१) भवत्सार्धम् – भवता सार्धम् । तृतीया-तत्पुरुषः ।
२) विद्वद्धनम् – विदुषां धनम् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
३) सकलनन्दनः – सकलान् नन्दयति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
४) सुविहितानि – सुष्ठु विहितानि । प्रादि-तत्पुरुषः ।
५) रसिकवराः – रसिकेषु वराः । सप्तमी-तत्पुरुषः ।
६) सुरवाणी – सुराणां वाणी । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
७) सूत्रधारः – सूत्रं धारयति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
८) पादवन्दनम् – पादयोः वन्दनम् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।
९) गोकुलस्थाः – गोकुले तिष्ठन्ति इति । उपपद-तत्पुरुषः ।
१०) मनोमेलनम् – मनसोः मेलनम् । षष्ठी-तत्पुरुषः ।

रूपपरिचयः ।

१) प्रयोक्तव्यम् – प्र + युज् (७ उ.प.) तव्यत्-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, नपुंसकलिङ्गम्, प्रथमा-द्वितीया एकवचनम् ।
२) नाटयिष्यति – नट् (१० उ.प.), लृट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम् ।
३) स्वामिन् – स्वामिन्, इन्नन्तं विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, सम्बोधन-एकवचनम् ।
४) प्रयुज्यते – प्र + युज् (७ उ.प.) कर्मणि लट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्।

५) वदद्भ्यः - वद् (१ प.प.) शतृ-प्रत्ययान्त-विशेषणम्, पुंलिङ्गम्, चतुर्थी-पञ्चमी-बहुवचनम् ।
६) देहि - दा (३ उ.प., अत्र प.प.) लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।
७) लप्स्ये - लभ् (१ आ.प.), लृट्, उत्तमपुरुषः, एकवचनम् ।
८) एष्यति - इ (२ प.प.) लृट्, प्रथमपुरुषः, एकवचनम्।
९) सुहृद्भ्यः - सुहृद्, दकारान्तम्, पुंलिङ्गम्, चतुर्थी-पञ्चमी-बहुवचनम् ।
१०) विलम्बसे - वि + लम्ब् (१ आ.प.) लट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।
११) एहि - आ + इ (२ प.प.) लोट्, मध्यमपुरुषः, एकवचनम् ।

भाषाभ्यासः ।

१. माध्यमभाषया ससन्दर्भं स्पष्टीकुरुत ।

१) सुरवाणी न केवलं विद्वद्धनम् ।
२) त्वमेव सूत्रधारो भूत्वा लोकनाट्यं प्रदर्शय ।
३) प्रीतीविषये तथा मोक्षविषये बाह्योपचाराः न गण्यन्ते ।
४) अधुना कथं मया क्षुद्रः अर्थव्यवहारः करणीयः?

२. उचितं कारणं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) संस्कृते लोकनाट्यस्य प्रयोजनम्, यतः -
अ) लोकनाट्यम् एव आधुनिकः नाट्यप्रकारः ।
ब) संस्कृतं न केवलं विद्वद्धनं, सा लोकभाषा अपि ।

२) पेन्द्या भृङ्गाचार्यं प्रति गच्छति, यतः -
अ) सः गुरोः उपदेशं ग्रहीतुम् इच्छति ।
ब) पेन्द्या मुक्तां वशीकर्तुम् इच्छति ।

३) सामान्यजनैः नियतकर्माणि कर्तव्यानि, यतः -
अ) नियतकर्मणा अर्थलाभः भविष्यति ।
ब) कर्मणा पूजितः ईश्वरः मुक्तिं दास्यति ।

३. उचितं वाक्यांशं चित्वा वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) नटः वदति - भट्टिन्याः प्रकोपशमनार्थम् - .... ।
अ) लोकनाट्यं प्रयोक्तव्यम् ।
ब) पुराणनाट्यं प्रयोक्तव्यम् ।

२) भृङ्गाचार्यः कथयति, मुक्तिप्राप्तये - .... ।
अ) सौन्दर्यप्रसाधनैः मुखमण्डनं, 'मुक्ताया' नामजपः च करणीयः ।
ब) काषायवस्त्रपरिधानं भगवतः नामजपः च करणीयः ।

४. उचितं शब्दं चित्वा चतुष्कोणं पूरयत ।

१) लोकनाट्यस्य अपरं नामधेयम् - [ ]

२) नटेभ्यः कलाज्ञानदाता - [ ]

५. पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखत ।

१) भट्टिनी केन सार्धं नाटकं नाटयितुं न इच्छति ?

२) प्रीतीविषये किम् आवश्यकम् ।

३) नटः केषां कृते गणराजं कलाज्ञानं प्रार्थयते ?

६. वाक्यं पुनर्लिखित्वा सत्यम्/असत्यं लिखत ।

१) सूत्रधारस्य नाटकेषु वैविध्यं वर्तते ।

२) सुरवाणी अपि लोकभाषा एव ।

३) नटः नाट्यप्रयोगार्थं गणराजं प्रार्थयते ।

४) मोक्षविषये बाह्योपचाराः आवश्यकाः ।

५) पेन्द्या दशसुवर्णमुद्राः ददाति ।

७. रेखाङ्कितं पदम् आधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत ।

१) ताः एव पर्युषिताः पुराणकथाः ।

२) भट्टिन्याः प्रकोपशमनार्थं लोकनाट्यं प्रयोक्तव्यम् ।

३) तदर्थं पञ्च सुवर्णमुद्राः दातव्याः ।

४) मुक्ताप्राप्तये मार्गः भविष्यति ।

८. सर्वनामस्थाने नाम/नामस्थाने सर्वनाम प्रयुज्य वाक्यं पुनर्लिखत ।

१) भवतः नाटकेषु न नावीन्यम् । (सूत्रधार)

२) नटेभ्यः देहि कलाज्ञानम् । (तद्)

३) हे बन्धो, वञ्चितोऽस्मि मुक्तया । (इदम्)

९. विशेषण-विशेष्याणां मेलनं कुरुत ।

अ	आ
१) पर्युषिताः	नाटकैः
२) सुविहितानि	पुराणकथाः
३) रसिकवरेभ्यः	रङ्गमङ्गलानि
४) क्षुद्रः	जनैः
५) दुष्पचैः	सुहृद्भ्यः
	अर्थव्यवहारः

१०. सन्धितालिकां पूरयत ।

१) भट्टिन्याश्च = ... + ... ।

२) इतस्तावद् = ... + ... ।

११. पृथक्करणं कुरुत ।

(अ) क्रमेण योजयित्वा वाक्यानि पुनर्लिखत ।

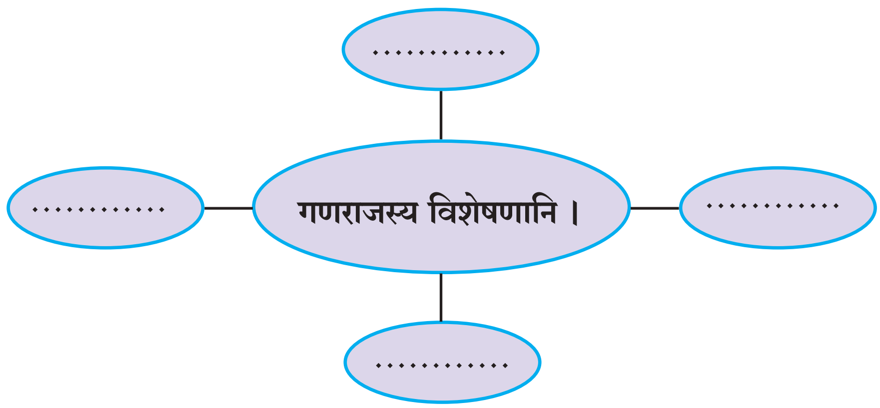
अ) १) सूत्रधारो भूत्वा नटद्वारा लोकनाट्यप्रदर्शनस्य प्रारम्भः ।

२) नटस्य सहसा प्रवेशः ।

३) रङ्गमङ्गलानां सुविधानम् ।
४) नटद्वारा गणराजप्रार्थनम् ।

ब) १) पेन्द्याद्वारा भृङ्गाचार्याय सुवर्णमुद्राप्रदानम् ।
२) पेन्द्यानटयोः भृङ्गाचार्यं प्रति गमनम् ।
३) भृङ्गाचार्यद्वारा नटाय मुक्तिमार्गस्य उपदेशनम् ।
४) पेन्द्यानटद्वारा भृङ्गाचार्यस्य पादवन्दनम् ।

(आ) जालरेखाचित्रं पूरयत ।

***

शुभाशयाः

कार्यक्रमो यशस्वी स्यात्
सज्जनैर्बहुभिः स्तुतः ।
श्रमोत्साहौ नवौ स्यातां
वर्धतां कार्यकृद्बलम् ॥
(समारम्भम् अभिलक्ष्य)

सन्तुष्टो भार्यया भर्ता भर्त्रा
भार्या तथैव च ।
यस्मिन्नेव कुले नित्यं
कल्याणं तत्र वै ध्रुवम् ॥
(मनुस्मृतिः ३-६०)
(विवाहः)

षष्ठमण्डलम् । लेखनकौशलम् ।

१. चित्रपटवर्णनम्

थ्री इडियटस्

प्रकारः – हास्यपटः ।

भाषा – हिन्दीभाषा ।

लेखनम् – विधु-विनोद-चोपडा, राजकुमारः हिरानी, अभिजितः जोशी च ।

दिग्दर्शनम् – राजकुमारः हिरानी ।

मुख्यनटाः – अमिरखानः, आर्. माधवन्, शर्मन् जोशी करिना कपूरः च ।

'थ्री इडियट्स्' इत्यस्य **आङ्ग्लशब्दसमूहस्य अर्थः** 'त्रयः मूर्खाः' इति । वस्तुतः एषा कथा आभियान्त्रिक-महाविद्यालये **एकत्र** पठतां **त्रयाणां** मित्राणाम् । महाविद्यालयस्य प्राचार्येण सह **अध्यापकवर्गः** कठोरः नियमानुरागी शुष्कशास्त्ररटने अनुरक्तः च । छात्रावासजीवनम् अपि **पीडाकरम्** एव ।

स्वेच्छाजीवनं, **मौलिकज्ञानप्राप्तिः** मानवतापालनं च इच्छन्ति त्रयः **सुहृदः** । ते कथम् एतां **प्रतिकूलां** परिस्थितिं जित्वा **छात्रजीवनसागरं** तरन्ति इत्यस्य रम्या कथा एषा ।

तेषां **छात्रजीवने व्यक्तिगतजीवने** च उद्भूताः प्रसङ्गाः कदाचित् **हास्यम्**, कदाचित् **करुणां** जनयन्ति । कदाचित् च गभीरान् **विचारानपि प्रेरयन्ति** । एषः **हास्यपटः** न केवलं रञ्जयति किन्तु बोधयति अपि। **रञ्जनात् प्रबोधनम्** इत्येव अस्य चित्रपटस्य **सूत्रम्** । भारतीय-शिक्षणव्यवस्थायाः विषये **मौलिकभाष्यं** कृतमनेन चित्रपटेन। मानवता, स्नेहः, दया, इत्येव **जीवनस्य** सर्वथा आधाराः भवितुमर्हन्ति इति अस्य चित्रपटस्य मुख्यः **सन्देशः** ।

जाने भी दो यारो

प्रकारः – हास्यपटः ।

भाषा – हिन्दीभाषा ।

लेखनम् – कुन्दन-शाहः तथा सुधीर-मिश्रः ।

दिग्दर्शनम् – कुन्दन-शाहः ।

मुख्यनटाः – नसीरुद्दीन-शाहः, भक्ती-बर्वे, सतीश-शाहः, ओम-पुरी, नीना-गुप्ता पङ्कज-कपूरः च।

चित्रपटे विनोद-सुधीरौ इति द्वौ **सुहृदौ** छायाचित्रकारौ । तौ मुम्बईनगरे **छायाचित्रव्यवसायम्** आरब्धवन्तौ। तयोः व्यवसायः **सफलतां** न भजते । अतः ते एकस्याः **वृत्तपत्रसंस्थायाः** कार्यं स्वीकुरुतः । भ्रष्टजनानां **कृष्णकृत्यानि प्रकाशं** नेतुं प्रयतमानौ एतौ युवकौ किं किं कुरुतः? परिस्थितिवशात् स्वयमेव च कथम् **अभियुक्तौ** भवतः? एषा कथा प्रहासं **जनयति** । एवं च **समाजव्यवस्थानां** विषये **विचारान्** अपि प्रेरयति ।

अस्मिन् चित्रपटे नियमभ्रष्टाः **अधिकारिणः**, स्वार्थान्धाः वणिजः, **प्रसिद्धिलोलुपाः** धनलुब्धाः वृत्तपत्रसंस्थाः एते सर्वे मिलित्वा **लोकतन्त्रं** केवलं **स्वार्थसिद्धये** प्रयोजयन्ति । तस्य **यथार्थदर्शनं** क्रियते अनेन चित्रपटेन ।

अॅवेञ्जर्स एन्फिनिटी वॉर

प्रकारः – अद्भुतपटः ।

भाषा – आङ्ग्लभाषा ।

लेखनम् – जिम्-स्टार्लिन्, जोनथन्-हिकमन् च ।

दिग्दर्शनम् – एन्थनी-रूसः च जो-रूसः च द्वौ भ्रातरौ ।

मुख्यनटाः – रॉबर्ट डॉवनी, शार्लेट जॉन्सन एलिजाबेथ-ओल्सेन् च ।

अस्मिन् चित्रपटे केचन **दिव्यपुरुषाः** च बहवः **खलपुरुषाः** च । खलेषु प्रधानः थेनोस् नाम पुरुषः **मायारत्नं** प्राप्य **विश्वं** जेतुम् इच्छति । तेन **वसुधा** **सङ्कटग्रस्ता** जायते । आयर्नमॅन्, थॉर्, स्पायडरमॅन, हल्क-आदयः नैके दिव्यपुरुषाः **वसुधारक्षणाय** सिद्धाः । अत्र **अन्तरिक्षे** प्रवर्तमानः **साधुखलानां** सङ्घर्षः । तेषां व्यक्तिगतजीवने उद्भूताः नैके **विस्मयजनकाः** प्रसङ्गाः । तैः धैर्येण कृतः **विपदां** प्रतीकारः । इत्येतेषाम् एतद् अतीव रञ्जकं **चित्रणम्** अस्ति । चित्रपटः एषः रोमहर्षकः **मनोहारी** च अस्ति ।

दिव्यपुरुषाणां बाहुल्येन **प्रेक्षकाः** सम्भ्रमिताः न भवन्ति इति तु **पटकथालेखकस्य** कौशलम् एव । **कथायां** प्रत्येकं दिव्यपुरुषस्य कापि विशिष्टा **भूमिका** प्रतीयते । चित्रीकरणे **तन्त्रज्ञानस्य** कुशलः प्रयोगः, आकर्षकाः संवादाः, चित्रपटस्य विषयोचिता शीघ्रा गतिः इत्यादिभिः गुणैः **कथायाः** अन्तं यावत् औत्सुक्यं तिष्ठत्येव ।

बाहुबली

प्रकारः – अद्भुतपटः ।

भाषा – तेलुगुभाषा ।

लेखनम् – विजयेन्द्रप्रसादः ।

दिग्दर्शनम् – राजमौलिः ।

मुख्यनटाः – प्रभासः, राना-दग्गुबाटी, अनुष्का-शेट्टी, रम्या-कृष्णा च ।

एतस्य चित्रपटस्य **द्वौ** भागौ वर्तेते । प्रथमभागे माहिष्मती इति **राज्यस्य** प्रजाप्रियः **राजा** अस्ति अमरेन्द्रबाहुबली । सः कटप्पाख्येन **सेनापतिना** **कपटेन** हन्यते । वने जातः **अमरेन्द्रपुत्रः** महेन्द्रबाहुबली **ग्रामवासिदम्पतिभ्यां** स्वपुत्रः इव परिपाल्यते । युवावस्थां प्राप्तः **गुणवान्** अयं राजपुत्रः **दैववशात्** एव स्वस्य **जन्मनः** रहस्यं जानाति । **स्वपितुः** राज्यं क्रूरेभ्यः **शत्रुभ्यः** रक्षितुम् इच्छति । तस्य सफलतायाः **कथांशः** अस्य चित्रपटस्य द्वितीयः भागः ।

संस्कृतनामानि, संस्कृतगीतं, **संस्कृतवाक्यानि** च एतस्य **चित्रपटस्य** वैशिष्ट्यम् । **सङ्गीतमपि** सुयोग्यं वर्तते । **युद्धचित्रणे** विविधशास्त्राणां **तन्त्राणां** च परिचयः भवति । चित्रपटस्य **नेपथ्यं** नेत्रदीपकं वर्तते । महती चतुरङ्गसेना गजाश्वपदातीनां सर्वमिदं **प्राचीनभारतस्य** ऐश्वर्यसमृद्धिं दर्शयति ।

दिलवाले दुल्हनिया ले जाएंगे

प्रकारः – शृङ्गारपटः ।

भाषा – हिन्दीभाषा ।

लेखनम् – जावेदसिद्दिकी आदित्यचोप्रा च ।

दिग्दर्शनम् – आदित्यचोप्रा ।

मुख्यनटाः – शाहरुखखानः, काजोल, अमरीशपुरी ।

सिम्रन्-नाम्नी एका युवती विदेशे राजः नाम **युवकं** **यात्रायां** मिलति । तौ **आनन्देन** कञ्चित् **कालं** तत्र यापयतः। कालान्तरेण तयोः परस्परम् **अनुरागः** जायते । किन्तु नायिकायाः **बाल्ये** एव तस्याः **विवाहः** पित्रा निश्चितः । **स्वदेशे** प्रत्यागत्य सिम्रन् **यथानिश्चयं** विवाहं कर्तुं सिद्धा जायते । तदैव **नायकः** राजः तत्र प्रविशति। **प्रसन्नस्वभावेन** सः **सर्वेषां** प्रियः जायते। सिम्रन् तेन सह **गृहात्** पलाय्य **विवाहं** कर्तुम् इच्छति । किन्तु पित्रोः **अनुमत्या** विना राजः **विवाहार्थम्** न सिद्धः । राजस्य **प्रतिज्ञापूर्तिः** एव चित्रपटस्य **चरमबिन्दुः** ।

सैराट

प्रकारः – शृङ्गारपटः ।

भाषा – मराठीभाषा ।

लेखनम् – नागराज-मञ्जुळे ।

दिग्दर्शनम् – नागराज-मञ्जुळे ।

मुख्यनटाः – पिङ्कीराजगुरुः, आकाशठोसरः तानाजीगालगुण्डे, अरबाजशेखः च ।

आधुनिककाले **भारतीययुवकानां** मनांसि आकृष्टवान् **मराठीचित्रपटः** नाम सैराट इत्येव । सैराट इति **मराठीशब्दस्य** अर्थः 'स्वैरम्', **'अनिर्बन्धम्'** इति ।

महाविद्यालये पठन्तौ **युवतीयुवकौ** **परस्परम्** अनुरक्तौ । किन्तु तयोः **विवाहः** जातिभेदकारणात् **गृहजनैः** न अनुमतः। तयोः परिवारयोः **वित्तीयस्तरौ** अपि भिन्नौ । अतः उभौ **गृहाभ्यां** पलायनं कृत्वा **दूरवर्तिनं** प्रान्तं व्रजतः। **उपजीविकार्थं** सङ्घर्षं कृत्वा सुखेन जीवनं **यापयतोः** तयोः अपत्यलाभः भवति । किन्तु **मिथ्याप्रतिष्ठया** कन्यायाः **परिवारजनाः** तत्रागत्य उभयोः हत्यां कुर्वन्ति ।

शोकान्तः अपि अयं चित्रपटः **भारते** सर्वत्र लोकप्रियः जातः । आधुनिककाले अपि **भारतदेशे** जातिभेदः कियान् **गहनः** विनाशकः च इत्यस्य **यथार्थं** चित्रणं कृतं । अद्यावधि **षट्सु** भारतीयभाषासु अस्य चित्रान्तरणं सञ्जातम् । जातिभेदः **शोककारकः** इति अस्य चित्रपटस्य **सन्देशः**। अस्य **गीतानि** अपि अतीव **श्रवणीयानि**।

द लायन किङ्ग

प्रकारः – अनुप्राणितचित्रपटः ।

भाषा – आङ्ग्लभाषा ।

लेखनम् – इरेन्, जोनाथन् लिण्डा ।

दिग्दर्शनम् – जॉन् फैवरो ।

'वाल्ट्-डिस्ने' नाम्न्या **निर्मितिसंस्थया** निर्मितस्य चित्रपटस्य पुनः **प्रस्तुतिः** इयम्।

मुफासा, सिम्बा, स्कार्, टैमन्, पुम्बा, इत्यादयः पशवः **आफ्रिकाखण्डे** **वनप्रदेशे** निवसन्ति । **राज्यस्य** कृते तेषां **सङ्घर्षः** अत्र वर्णितः ।

अनुप्राणितपटेषु **तन्त्रज्ञानां** कौशलं तु मौलिकमेव । किन्तु, पार्श्वनिवेदकानाम् अपि **कौशलम्** अतीव महत्त्वपूर्णं भवति। यतः तेषां **स्वराणां** माध्यमेन **रसिकाः** कथां आस्वादयन्ति । **आङ्ग्लभाषापटे** मॅथ्यू-ब्रोडरिक् तथा जेम्स्-अर्ल्-जोन्स इति द्वौ **पार्श्वनिवेदकौ** । अस्य चित्रपटस्य **हिन्दीसंस्करणे** तु **विख्यातः** अभिनेता शाहरुखखानः च तस्य पुत्रः आर्यनखानः च **पार्श्वनिवेदनं** कृतवन्तौ । एतदपि अस्य चित्रपटस्य **भारते** **लोकप्रियतायाः** कारणम् ।

अवतार्

प्रकारः – अनुप्राणितचित्रपटः ।

भाषा – आङ्ग्लभाषा ।

लेखनम् – जेम्स कॅमरन् ।

दिग्दर्शनम् – जेम्स कॅमरन् । ('टैटानिक्'-दिग्दर्शकः)

मानवाः च **परग्रहवासिनः** च, एतयो उभयोः सङ्गमेन जाताः **अवताराः** तथा तेषां परस्परं मैत्रवैरयोः **रमणीया** कथा नाम 'अवतार्' चित्रपटः । चित्रपटस्य कथा **भविष्यद्दर्शिनी** अस्ति । कथानुसारं, **मानवानां** च परग्रहवासिनां च सङ्गमेन जाताः । केचन **मिश्रजीवाः** नाम 'अवताराः' । २१५४ तमे अब्दे पृथिव्यां प्राकृतिकसंसाधनानां सम्पूर्णः **अभावः** जायते। तेन **पार्थिवाः** मानवाः पाण्डोरा-नाम चन्द्रसदृशे उपग्रहे **ऊर्जान्वेषणाय** सिद्धाः भवन्ति। किन्तु पाण्डोरावासिनः मानवानां विरोधं कुर्वन्ति। तेषां विरोधं **शमयितुं** पार्थिवाः **मिश्रजीवान्** अवतारान् तत्र प्रेषयन्ति । अनन्तरं च **अवतारैः** सह कांश्चन **पार्थिवान्** अपि पाण्डोरा-उपग्रहं प्रति प्रेषयन्ति ।

एतेषां सर्वेषां परस्परं **सङ्घर्षं** उत्पद्यते । **युद्धं** च आरभते । **अवतारेषु** जेक-नाम प्रधानः उपग्रहवासिनां **साहाय्यं** करोति। कथायाः अन्ते सर्वे **उपग्रहवासिनः** जीवाः **पार्थिवान्** निष्कास्य **पृथिवीं** प्रति प्रेषयन्ति ।

अस्याः **कथायाः** कृते जेम्स्-महोदयः **विविधविषयाणां** गहनम् अध्ययनम् **अन्वेषणं** च कृतवान् । कथायामागतानि कानिचन **पात्राणि** भारतीय-पौराणिक-देवताः आधृत्य **कल्पितानि** । अयं चित्रपटः **पर्यावरणविषये** जागरणं निर्मातुकामः।

२. वृत्तान्तलेखनम्

विषया:

कार्यक्रमा:
- ग्राहकजागरणदिनम्
- विज्ञानदिनम्
- संस्कृतदिनम्
- स्नेहसम्मेलनम्

गतवर्षे योगदिनादिषु विषयेषु वृत्तान्तस्य लेखनाभ्यास: अस्माभि: कृत: । अधुना अस्मिन् वर्षे कांश्चन अन्यान् विषयान् अधिकृत्य अस्माभि: निमन्त्रणपत्रिकाया: प्रश्नानां साहाय्येन वृत्तान्तलेखरूपान्तरणं कर्तव्यम् । अधोदत्ता: निमन्त्रणपत्रिका: पठित्वा प्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत ।

प्रश्ना: ।

१) क: कार्यक्रम: ?
२) किं निमित्तम् ?
३) कदा/कस्मिन् दिनाङ्के ?
४) कुत्र सम्पन्न: ?
५) प्रमुखातिथि: क: ?
६) क: आयोजक: ?
७) कार्यक्रमस्य समय: क: ?
८) संयोजका: के ?
९) ध्येयवाक्यं किम् ?
१०) कार्यक्रम: केषां कृते ?

निमन्त्रणपत्रिका

ग्राहकजागरणदिनम्–१

निमन्त्रणम् ।

।। भवतु ग्राहक: स्वनिर्भर: ।।

ग्राहकमञ्च:, लातूरनगरम्

आयोजयति

ग्राहकदिननिमित्तेन

ग्राहकाधिकारविषयकं व्याख्यानम्

व्याख्यात्री – श्रीमती समीना राशिद् (न्यायाधीशा, लातूरजनपदन्यायालय:)

व्याख्यानानन्तरं लोकनाट्यप्रस्तुति:

"जागृहि ग्राहक, जागृहि रे!"

स्थलम्– मणिलाल जैन सभागृहम्, लातूरनगरम् ।

समय:– सायम् ६.०० त: ८.०० । दि. २६ डिसेम्बर: २०--

सर्वेषां हार्दं स्वागतम् ।

✻ संयोजका: ✻

सुगन्धा मेश्राम:	**शेखर: सुळे**	**दीपक: सवक:**
अध्यक्षा	कार्यक्रमप्रमुख:	जनसम्पर्कप्रमुख:
smeshram@gmail.com	९८××××××१५	deepak19@gmail.com

ग्राहकजागरणदिनम्–२

निमन्त्रणम्

॥ ग्राहकदेवो भव ॥

ग्राहकदिननिमित्तेन

आपणसङ्कुलम्, मुम्बई नगरम् आयोजयति

'ग्राहकजागरणम् ।'

मुख्यातिथिः – श्री. प्रकाश भेण्डे । (अधिकारी–अन्नौषधप्रशासनम्)

अध्यक्ष : – सौ. सगुणा चौगुले (अध्यक्षः– आपणसङ्कुलम्),

स्थलम् – उपासनासभागृहम्, विलेपारले । समयः – सायं. ५.०० तः ७.०० वादने । दि. २४ डिसेम्बरः२०––

विशेषः– दुर्मिश्रणसंज्ञानप्रात्यक्षिकम् ।

सर्वेषां सहर्षं स्वागतम् ।

संयोजकाः

श्री. संदीपः गोळे	**सौ. रूपा स्वामी**	**श्री. रूपेशः जडे**
विभागप्रमुखः	कार्यक्रम–अधिकारी	प्रमुखसंयोजकः
९५××××××७५	९४××××××१०	८८××××××१५

विज्ञानदिनम् –१

निमन्त्रणम्

॥ विकासार्थं विज्ञानम् ॥

विज्ञानदिननिमित्तेन

बालवैज्ञानिक–शोधसंस्था, पण्ढरपुरम्

आयोजयति

विज्ञानप्रदर्शिनी

प्रमुखातिथिः – डॉ. श्रीकान्तः परळीकरः । (वैज्ञानिकः)

अध्यक्ष : – डॉ. रमेशः हलगीकरः । (निदेशकः–बालवैज्ञानिक–शोधसंस्था)

स्थलम्– कणादसभागृहम्, पण्ढरपुरम्

समयः– सायम् ५.३० तः ८.३० । दि. २८ फेब्रुवारी २०––

सर्वेषां सहर्षं स्वागतम् ।

✻ संयोजकाः ✻

अनिलः जैनः	**निर्मला सातपुते**	**रत्नाकरः सिंहः**
सञ्चालकः	प्रमुखान्वेषिका	सचिवः
ak1970@yahoo.co.in	८५××××××४९	gamesgkv@gmail.com

विज्ञानदिनम् –२

निमन्त्रणम्

॥ आविष्कारेणैव प्रगतजीवनम् ॥

विज्ञानदिननिमित्तेन

डॉ. ए. पी.जे. अब्दुल कलाम विद्यापीठम्, रामटेकम्

आयोजयति

विज्ञानाविष्काराणां पारितोषिकवितरणम्

प्रमुखातिथिः – डॉ. राधा बालकृष्णन् । (विख्याता वैज्ञानिका)

अध्यक्ष : – श्री. गजानन: भोतमाङ्गे । (सञ्चालक: – डॉ. ए. पी. जे. अब्दुल कलाम विद्यापीठम्)

स्थलम्– रमणक्रीडाङ्गणम्, नगरधनम् ।

समयः– सायम् ४.०० त: ५.३० । दि. ५ मार्च: २०––

सर्वेषां सहर्षं स्वागतम् ।

✻ संयोजकाः ✻

सुशीला गणफुले	**सङ्गीता सुतारः**	**सुशान्तः दण्डके**
व्यवस्थापिका	निमन्त्रिका	निबन्धकः
९८××××××५२	sangeeta@yahoo.com	suda24@yahoo.com

संस्कृतदिनम् –१

निमन्त्रणम्

॥ संस्कृतेन हि संस्कृतिः ॥

सरोजिनी–विद्यालयः, मुरबाडग्रामः

आयोजयति

संस्कृतदिननिमित्तेन

संस्कृतवृन्दसङ्गीतम्

(छात्राणां संस्कृत–गीत–नृत्य–प्रस्तुतीकरणम्)

प्रमुखातिथिः – कु. विनी डिमेलो । (लोकप्रिया बालगायिका)

अध्यक्ष : – प्रा. सिसिलिया लोबो (प्राचार्या),

स्थलम्– त्रिवेणी सभागृहम्, मुरबाडग्रामः

समयः– सायम् ५.०० त: ८.०० । दि. १८ ऑगस्ट: २०––

रसिकवराणाम् उपस्थितिः प्रार्थनीया ।

✻ संयोजकाः ✻

नदीमः इब्राहिमः	**नीला गुर्जर**	**सलोनी खारकरः**
संस्कृतशिक्षकः	सङ्गीतशिक्षिका	छात्रप्रमुखा
nadim784@gmail.com	९६××××××८५	८४××××××७५

संस्कृतदिनम् –२

निमन्त्रणम्

।। विद्या विनयेन शोभते ।।

आम्बेडकर–महाविद्यालयः, परभणी

आयोजयति

संस्कृतदिननिमित्तेन व्याख्यानम्

प्राचीननीतिशास्त्रेषु लोकतन्त्रस्य तत्त्वानि

व्याख्यात्री – श्रीमती सुनीता पटेल (संस्कृतज्ञा, विधान–सभा–सदस्या)

प्रमुखातिथिः – डॉ. गोरखनाथः धडफळे । (निवृत्तः न्यायाधीशः, औरङ्गाबाद–न्यायालयः)

स्थलम्– रमाई–सभागृहम्, आम्बेडकर–महाविद्यालयः, परभणी ।

समयः– प्रातः १०.०० तः १२.०० । दि. १६ ऑगस्टः २०––

✻ संयोजकाः ✻

मधुरा काम्बळे	प्रीतेशः कुम्भारः	सुजयः महालमाने
संस्कृतविभागप्रमुखा	छात्रप्रमुखः	कार्यप्रमुखः
sanskritlove4@yahoo.com	९४××××××२३	juli26@gmail.com

स्नेहसम्मेलनम् – १

निमन्त्रणम् ।

।। सम्मिलामहे सम्मोदामहे ।।

स्नेहसम्मेलनम्

गुरुकुल–विद्यामन्दिरम्, सङ्गमनेरम्

आयोजयति

भारतस्य ऐतिहासिकयात्रा

(ऐतिहासिक–लघुनाटिकानां प्रस्तुतीकरणम्)

प्रमुखातिथिः – डॉ. रघुनाथः । (विख्यातः अभिनेता)

अध्यक्षः : – श्री. नयनीशः कवठाळे । (प्राचार्यः)

स्थलम्– सावित्रीबाई–फुले रङ्गमन्दिरम् , सङ्गमनेरम् ।

समयः– रात्रौ ८.०० तः १०.०० । दि. १४ डिसेम्बरः २०––

छात्राणां पालकानां च हार्दं स्वागतम् ।

✻ संयोजकाः ✻

नीलिमा लगडे	सुहासः वैती	विजयः लामकाने
सम्मेलनप्रमुखः	छात्रप्रमुखः	छात्रप्रमुखः
९८××××××३७	s1k2v1@rediffmail.com	skk@hotmail.com

निमन्त्रणम् ।

।। सा विद्या या विमुक्तये ।।

स्नेहसम्मेलनम्

विद्यानिकेतनम्, दापोली

सहर्षम् आयोजयति

पूर्वच्छात्राणां पुनर्मेलनम् ।

प्रमुखातिथिः – श्री. शिवांशः गारगोटे । (भूतपूर्वः प्राचार्यः)

अध्यक्ष : – श्रीमती पङ्कजा पौळ । (वर्तमाना प्राचार्या)

स्थलम्– पु. ल. देशपाण्डेसभागृहम्, दापोली ।

समयः– सायम् ४.०० तः ८.०० । दि. २३ नोव्हेम्बरः, २०––

सर्वेषां हार्दं स्वागतम् ।

✽ संयोजकाः ✽

पूजा देखणे
pnd@gmail.com

गीता लङ्के
gita123@yahoo.com

श्री. सुभाषः रणदिवे
sk@hotmail.com

शुभाशयाः

नववर्षं नवं हर्षं
समृद्धिं सुखसम्पदम् ।
कार्यसिद्धिं परां वृद्धिं
वितनोतु शुभं चिरम् ।।
(नववर्षम्)

दीपावली दीपितसर्वलोका,
देदीप्यमाना हृदये जनानाम् ।
स्नेहं परेषां हितसाधनं च,
संवर्धयन्ती शुभमातनोतु ।।
(दीपावली)

✽ शुभास्ते सन्तु पन्थानः ।

✽ भवतां विदेशगमनं विज्ञाय प्रसन्नता जाता ।

✽ यात्रेयं निर्विघ्ना शुभदा च भूयात् ।

(विदेशगमनार्थम्)

उत्तरा यास्यतो वृद्धिं
मकरस्थरवेर्यथा ।
तथा स्यात्तव तेजोऽपि
वर्धतामुत्तरोत्तम् ।।
(मकरसङ्क्रमणम्)

परिशिष्टम् ।

नाम ।

✻ नामतालिकां पूरयत ।

नाम	प्रातिपदिकम्	अन्तम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
विद्वत्सु	विद्वस्	सकारान्तम्	पुंलिङ्गम्	सप्तमी	बहुवचनम्
व्याधिभिः	व्याधि	इकारान्तम्	पुंलिङ्गम्	तृतीया	बहुवचनम्
मात्रे	मातृ	ऋकारान्तम्	स्त्रीलिङ्गम्	चतुर्थी	एकवचनम्
तपस्वी	तपस्विन्	इन्नन्तम्	पुंलिङ्गम्	प्रथमा	एकवचनम्
प्राणिनाम्	प्राणिन्	इन्नन्तम्	पुंलिङ्गम्	षष्ठी	बहुवचनम्
अनेन प्रकारेण अधोलिखितशब्दानां रूपपरिचयं लिखत ।					
सद्भ्यः					
सखि					
भर्ता					
लक्ष्मीः					
सूनोः					
द्विषताम्					
सीमानम्					
सद्मनि					
चैत्रगौर्याः					
तिथौ					
अम्ब					
माता					
शूली					

नाम	प्रातिपदिकम्	अन्तम्	लिङ्गम्	विभक्तिः	वचनम्
अम्भः					
पद्मे					
मूर्ध्नि					
शशी					
सहस्रांशौ					
चन्द्रमाः					
लक्ष्मीः					
भास्वान्					
राष्ट्रवादिनाम्					
हनुमान्					
शुचा					
सरस्वत्याः					
जगति					
स्त्रियः					
भरतमुनिना					
प्रत्युषसि					
भ्रातृणाम्					
कर्तृभ्यः					
पितृभिः					
गुरुम्					
शिशोः					
पर्णशालायाम्					
धातारम्					

भ्रातरौ					
नामनी					
वधू:					
अष्टसिद्धय:					
भगवन्					
प्राणान्					
भूमौ					
वासांसि					
भट्टिन्या:					

समास: ।

✲ समासतालिकां पूरयत ।

समस्तपदम्	समासविग्रह:	समासनाम
आसेतुहिमाचलम्	**सेतो: आरभ्य हिमाचलपर्यन्तम् ।**	अव्ययीभाव: ।
तापसकुमारौ	तापसौ च असौ कुमारौ च ।	कर्मधारय: ।
तीर्णजलधि:	**तीर्ण: जलधि: येन स: ।**	बहुव्रीहि: ।
गोकुलस्था:	गोकुले तिष्ठन्ति इति ।	उपपद-तत्पुरुष: ।
स्त्रीपुरुषा:	**स्त्रिय: च पुरुषा: च ।**	इतरेतर-द्वन्द्व: ।

अनेन प्रकारेण अधोलिखितानां समस्तपदानां समासविग्रहं समासनाम च लिखत ।

समस्तपदम्	समासविग्रह:	समासनाम
मनोविनोदनम्		
स्तुतिकन्या		
असन्त:		

समस्तपदम्	समासविग्रहः	समासनाम
गुणोत्तरः		
सह्याश्रितः		
सर्वर्तवः		
गोदावरीरोधः		
पञ्चवटी		
सदारः		
विन्यस्तहस्तः		
पवित्राम्भः		
महालसाख्या		
तुलजापुरस्था		
वाजिविभूषणम्		
हतवचाः		
चन्द्रचूडः		
अम्भोधिः		
खद्योतः		
सहस्रांशुः		
पुस्तकस्था		
गदार्तः		
फलदा		

पुरुषसिंह:		
सानिल:		
वितथवृत्ति:		
मज्जनोत्थित:		
बुद्धिविभव:		
साहसयुज्		
अर्थहीना:		
चिन्तनमग्ना:		
कोषगता:		
वर्णविपर्यय:		
प्रतिदिनम्		
स्नानार्थम्		
शिरोमर्दनम्		

अधिकाभ्यासाय

शुक्लशिरोरुह:	कोषदण्डौ	अकृष्या	ग्रामान्तरा:	अनुदकम्
राक्षसीज:	पितृहृदयानि	कृतनामधेय:	चक्रवर्तिलक्षणम्	पुरुवंश:
एकान्वय:	भूमिपतिता	रक्षाकरण्डकम्	कुशलवौ	सहस्रदीधिति:
प्रकृतिस्था	युष्मदाश्रमे	अशननाश:	दुष्टाचार्य:	क्षीणायु:
निष्फलम्	भवत्सार्धम्	लोकनाट्यम्	विद्वद्धनम्	सकलनन्दन:
रसिकवरा:	सूत्रधार:	पादवन्दनम्	वशीकरणाचार्य:	मनोमेलनम्

कृदन्ताः ।

गतवर्षे वयं 'क्त–क्तवतु–शतृ–शानच्–कृत्याः' इत्यादीनां कृत्–प्रत्ययानाम् (कृदन्तानाम्) अध्ययनं कृतवन्तः । इदानीं, वयम् अन्येषां केषाञ्चन कृत्–प्रत्ययानाम् अध्ययनं करवाम ।

धातोः 'ल्युट्' प्रत्ययेन नामशब्दः उद्भवति । एषः शब्दः क्रियां दर्शयति ।

धातोः 'क्तिन्' प्रत्ययेन स्त्रीलिङ्गः नामशब्दः उद्भवति । एषः शब्दः क्रियायाः नाम दर्शयति ।

धातोः 'घञ्' प्रत्ययेन पुंलिङ्गः नामशब्दः उद्भवति । एषः शब्दः क्रियायाः भावं दर्शयति ।

धातोः 'तृच्' प्रत्ययेन विशेषणशब्दः उद्भवति । एषः शब्दः क्रियायाः कर्तारं दर्शयति ।

१. ल्युट्					
प्रसाधनम्	उत्खननम्	उपयोजनम्	धावनम्	सम्मार्जनम्	स्नानम्
विलेपनम्	नाशनम्	परिधानम्	धारणम्	मर्दनम्	धूपनम्
रेखणम्	वन्दनम्	निर्माणम्	अलङ्करणम्	भूषणम्	स्थानम्
विज्ञानम्	उपनयनम्	पालनम्	अतिपातनम्	प्रदानम्	सन्दर्शनम्
वदनम्	ज्ञानम्	निष्कासनम्	निर्धारणम्	दर्शनम्	चिन्तनम्
निर्वचनम्	वचनम्	शमनम्	लेखनम्	नन्दनम्	ज्ञानम्
आकर्षणम्	प्रसाधनम्	मण्डनम्	खननम्	ग्रहणम्	घर्षणम्
फलनम्	रोपणम्	भूषणम्	अध्ययनम्	पानम्	करणम्
२. क्तिन्					
रतिः	गतिः	भक्तिः	विरक्तिः	मुक्तिः	निर्मितिः
वृत्तिः	प्राप्तिः	प्रीतिः	अनुरक्तिः	भीतिः	बुद्धिः
आवृत्तिः	शक्तिः	आसक्तिः	युक्तिः	अनुभूतिः	उक्तिः
३. घञ्					
नाशः	लेपः	वासः	प्रणामः	क्रोधः	संविभागः
रामः	योगः	रागः	लाभः	आचारः	निरनुक्रोशः
४. तृच्					
प्रणन्ता	धाता	कर्ता	श्रोता	भ्राता	भर्ता

तद्धितान्ताः ।

काञ्चन विशिष्टान् प्रत्ययान् योजयित्वा नाम-सर्वनाम-विशेषणेभ्यः तद्धितान्तशब्दाः निर्मीयन्ते । अत्र केचन तद्धितान्तशब्दाः तेषां सामान्यैः अर्थैः सह दत्ताः वर्तन्ते । तेषां सम्यग् अध्ययनम् अस्माभिः कर्तव्यम् ।

१) **शुक्लत्वम्** = शुक्लस्य भावः ।
२) **कण्टकितम्** = कण्टकाः अस्य सन्ति ।
३) **क्षुद्रता** = क्षुद्रस्य भावः ।
४) **श्यामत्वम्** = श्यामस्य भावः ।
५) **मात्सर्यम्** = मत्सरस्य भावः ।
६) **योग्यता** = योग्यस्य भावः ।
७) **दारिद्र्यम्** = दरिद्रस्य भावः ।
८) **मत्सरिणी** = मत्सरः अस्याः अस्ति ।
९) **शूली** = शूलम् अस्य अस्ति ।
१०) **महत्त्वम्** = महतः भावः ।
११) **अद्यतनीयः** = अद्य भवम् ।
१२) **भारतीयः** = भारते भवः ।
१३) **साहित्यम्** = सहितस्य भावः ।
१४) **निरामयत्वम्** = निरामयस्य भावः ।
१५) **बाह्यम्** = बहिः भवम् ।
१६) **नैसर्गिकता** = नैसर्गिकस्य भावः ।
१७) **प्राचुर्यम्** = प्रचुरस्य भावः ।
१८) **प्राकृतिकम्** = प्रकृत्याः उत्पन्नम् ।
१९) **दैवम्** = देवस्य इदम् ।
२०) **उद्योगी** = उद्योगः अस्य अस्ति ।
२१) **पौरुषम्** = पुरुषस्य इदम् ।
२२) **सौकर्यम्** = सुकरस्य भावः ।
२३) **वैविध्यम्** = विविधस्य भावः ।
२४) **नावीन्यम्** = नवीनस्य भावः ।
२५) **स्वास्थ्यम्** = स्वस्थस्य भावः ।
२६) **सौन्दर्यम्** = सुन्दरस्य भावः ।
२७) **शौचम्** = शुचेः इदम् ।
२८) **धैर्यम्** = धीरस्य भावः ।
२९) **चर्मवान्** = चर्म अस्य अस्ति ।
३०) **औपकारिकी** = उपकारेण निर्वृत्ता ।
३१) **स्वाम्यम्** = स्वामिनः भावः ।
३२) **पौण्डरीकम्** = पुण्डरीकाणां समाहारः ।
३३) **शारदम्** = शरदि भवम् । शारदायाः इदम् ।
३४) **देशीयाः** = देशे भवाः ।
३५) **श्रेष्ठत्वम्** = श्रेष्ठस्य भावः ।
३६) **मौलिकम्** = मूले भवम् ।
३७) **सामर्थ्यम्** = समर्थस्य भावः ।
३८) **साधर्म्यम्** = सधर्माणां भावः ।
३९) **मातृत्वम्** = मातुः भावः ।
४०) **सौभद्रः** = सुभद्रायाः अपत्यं पुमान् ।
४१) **पौत्रः** = पुत्रस्य अपत्यं पुमान् ।
४२) **धार्तराष्ट्रम्** = धृतराष्ट्रस्य इदम् ।
४३) **शौण्डीयः** = शुण्डायां भवः ।
४४) **दैवतम्** = देवतानाम् इदम् ।
४५) **मानुषः** = मनोः अपत्यं पुमान् ।
४६) **चापलम्** = चपलस्य भावः इदं वा ।
४७) **स्वाभाविकम्** = स्वभावात् उत्पन्नम् ।
४८) **कुलीनम्** =कुले भवम् ।
४९) **प्राणी** = प्राणाः सन्ति अस्य ।
५०) **यौवनम्** = यूनः भावः ।

अमरकोषः ।

जगत् – त्रिष्वथो जगती लोको विष्टपं भुवनं जगत् ।	त्रिष्वथः, जगती, लोकः, विष्टपम्, भुवनम्, जगत्, ।
शरीरम् – गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्ष्म विग्रहः ।	गात्रम्, वपुः, संहननम्, शरीरम्, वर्ष्म, विग्रहः ।
कुन्तलः – चिकुरः कुन्तलो वालः कचः केशः शिरोरुहः ।	चिकुरः, कुन्तलः, वालः, कचः, केशः, शिरोरुहः ।
वस्त्रम् – वस्त्रमाच्छादनं वासश्चैलं वसनमंशुकम् ।	वस्त्रम्,आच्छादनम्, वासः, चैलम्,वसनम्,अंशुकम् ।
द्विषत् – रिपौ वैरिसपत्नारिद्विषद्द्वेषणदुर्हृदः ।	रिपुः, वैरी, सपत्नः, अरिः, द्विषद्, द्वेषणः, दुर्हृदः ।
सितः – अवदातः सितो गौरो वलक्षो धवलोऽर्जुनः ।	अवदातः, सितः, गौरः, वलक्षः, धवलः, अर्जुनः ।
आयुधम् – आयुधं तु प्रहरणं शस्त्रमस्त्रमथास्त्रियौ ।	आयुधम्, प्रहरणम्, शस्त्रम्, अस्त्रम् ।
मृद् – मृन्मृत्तिका प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्स्ना च मृत्तिका ।	मृद्, मृत्तिका, प्रशस्ता, मृत्सा, मृत्स्ना ।
अटवी– अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम् ।	अटवी, अरण्यम्, विपिनम्, गहनम्, काननम्, वनम् ।
षण्मुखः– कार्तिकेयो महासेनः शरजन्मा षडाननः ।	कार्तिकेयः, महासेनः, शरजन्मा, षडाननः ।
सहस्रांशुः– भानुर्हंसः सहस्रांशुस्तपनः सविता रविः ।	भानुः, हंसः, सहस्रांशुः, तपनः, सविता, रविः ।
द्विरेफः– द्विरेफपुष्पलिड्भृङ्गषट्पदभ्रमरालयः ।	द्विरेफः, पुष्पलिड्, भृङ्गः, षट्पदः, भ्रमरः, अलिः ।
वह्निः– अग्निर्वैश्वानरो वह्निर्वीतिहोत्रो धनञ्जयः ।	अग्निः, वैश्वानरः, वह्निः, वीतिहोत्रः, धनञ्जयः ।
कलहः– अस्त्रियां समरानीकरणाः कलहविग्रहौ ।	समरः, अनीकरणः, कलहः, विग्रहः ।
मार्जारः– ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक् ।	ओतुः, बिडालः, मार्जारः, वृषदंशकः, आखुभुक् ।
गङ्गा– गङ्गा विष्णुपदी जह्नुतनया सुरनिम्नगा ।	गङ्गा, विष्णुपदी, जह्नुतनया, सुरनिम्नगा ।
वीचिः– भङ्गस्तरङ्ग ऊर्मिर्वा स्त्रियां वीचिरथोर्मिषु ।	भङ्गः, तरङ्गः, ऊर्मिः, वीचिः ।
दर्पणः– दर्पणे मुकुरादर्शौ ।	दर्पणः, मुकुरः, आदर्शः ।
विघ्नः– विघ्नोऽन्तरायः प्रत्यूहः स्यादुपघ्नोऽन्तिकाश्रये ।	विघ्नः, अन्तरायः, प्रत्यूहः, उपघ्नः, अन्तिकाश्रयः ।
शक्तिः– शक्तिः पराक्रमः प्राणो विक्रमस्त्वतिशक्तिता ।	शक्तिः, पराक्रमः, प्राणः, विक्रमः, अतिशक्तिता ।
पत्नी– पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी ।	पत्नी, पाणिगृहीती, द्वितीया, सहधर्मिणी ।
शकुन्तः– शकुन्तिपक्षिशकुनिशकुन्तशकुनद्विजाः ।	शकुन्तिः, पक्षी, शकुनिः, शकुन्तः, शकुनः, द्विजः ।
अन्वयः– सन्ततिर्गोत्रजननकुलान्यभिजनान्वयौ ।	सन्ततिः, गोत्रम्, जननम्, कुलम्, अभिजनः, अन्वयः ।
परिव्राजकः– भिक्षुः परिव्राट् कर्मन्दी पाराशर्यपि मस्करी ।	भिक्षुः, परिव्राट्, कर्मन्दी, पाराशरी, मस्करी ।
पद्मा – लक्ष्मीः पद्मालया पद्मा कमला श्रीर्हरिप्रिया ।	लक्ष्मीः, पद्मालया, पद्मा, कमला, श्रीः, हरिप्रिया ।

- **विरुद्धार्थकशब्दान् लिखत ।**

१) लघुः ×	६) सुलभा ×	११) सुकरम् ×	१६) स्वपक्षम् ×
२) सुगन्धः ×	७) श्रेष्ठाः ×	१२) क्षीणायुः ×	१७) पृष्ठतः ×
३) शुक्लः ×	८) द्रुतम् ×	१३) निष्फलम् ×	
४) मिथ्या ×	९) पुरा ×	१४) जीवितः ×	
५) मूढः ×	१०) सज्जनः ×	१५) वृद्धिः ×	

सूचनानुसारं परिवर्तनम् ।

१. अधोलिखितानि वाक्यानि लट्/लङ्/लोट्/विधिलिङ्/लृट् इत्येतेषु लकारेषु परिवर्तयत ।

✻ यथा- राजा बालं परिष्वजते ।

लट्	लङ्	लोट्	विधिलिङ्
राजा बालं परिष्वजते ।	राजा बालं पर्यष्वजत ।	राजा बालं परिष्वजताम् ।	राजा बालं परिष्वजेत ।

१) गर्दभाः गीतं गायन्ति ।
२) स्तुतिकन्या कौमारं वहति ।
३) रामचन्द्रः गोदावरीरोधसि अवसत् ।
४) यात्रिवर्गः नृसिंहवाटीम् आगच्छति ।
५) चन्द्रचूडः वः पातु ।
६) अम्बा कुप्यति ।
७) वीर-सावरकरः तम् अब्रवीत् ।
८) रक्षकः द्वारताडनम् अकरोत् ।
९) वीर-सावरकरः गोलिकाध्वनिम् अशृणोत् ।
१०) सरस्वती पुनः वदति ।
११) भाषाः चिन्तयन्तु ।
१२) प्रसाधनकलायाः षोडश अङ्गानि सन्ति ।
१३) अल्पकोषो हि राजा पौरजानपदान् ग्रसते ।
१४) सीताध्यक्षः कार्पासबीजानि गृह्णीयात् ।
१५) राजा बीजभक्तोपग्रहं कुर्यात् ।
१६) राजा स्तेन-व्याल-व्याधिभिः उपहतान् पशुव्रजान् रक्षेत् ।
१७) अयं स्वरः कस्यचित् लोकवीरस्य भवेत् ।
१८) घटोत्कचः वृक्षम् उत्पाट्य प्रहरति ।
१९) तव संरम्भः वर्धते ।
२०) महाराजः शृणोतु ।
२१) वर्धते मे कुतूहलम् ।
२२) तापसः कण्वः प्रविशति ।
२३) क्षुधा मां बाधते ।
२४) अज्जुका प्राणान् परित्यजति ।
२५) एते विद्वांसः तादृशमेव नाटकं द्रष्टुं न इच्छन्ति ।

२. अधोलिखितानि वाक्यानि एक/द्वि/बहुवचने परिवर्तयत ।

१) गर्दभाः गीतं गायन्ति ।
२) जनाः दोलोत्सवं वितन्वते ।

३) तरुः न वदति ।
४) रक्षकः द्वारभङ्गम् अकरोत् ।
५) भारतीयभाषाः देवीं सरस्वतीम् अगच्छन् ।
६) शब्दकोषाः शब्दानाम् अर्थान् प्रकाशयन्ति ।
७) विविधप्रसाधनसाहित्यस्य प्रभूतम् उपयोजनं भारतीयाः अकुर्वन् ।
८) राजा बीजभक्तोपग्रहं कुर्यात् ।
९) अहं सौभद्रं स्मरामि ।
१०) अहं गिरिम् उत्पाट्य प्रहरामि ।
११) उटजे मृत्तिकामयूरः तिष्ठति ।
१२) बालकः हस्तं प्रसारयति ।
१३) अहं पितरं वेदितुमिच्छामि ।
१४) विद्वांसः नाटकं द्रष्टुं न इच्छन्ति ।
१५) वयं श्रीकृष्णं प्रार्थयामहे ।

३. पूर्वकालवाचकं निष्कासयत ।

१) समुद्रः पीताम्बरं दृष्ट्वा स्वकन्याम् अयच्छत् ।
२) भारतीयाः विविधप्रसाधनसाहित्यस्य प्रभूतम् उपयोजनं कृत्वा स्वसौन्दर्यं वर्धितवन्तः ।
३) रामचन्द्रः वन्यां वृत्तिम् अवलम्ब्य पञ्चवट्याम् अवसत् ।
४) माता वदने जगत् दृष्ट्वा विस्मयवशम् अगच्छत् ।
५) भगवान् तूष्णीं स्थित्वा योगं चिन्तयतु ।
६) सरस्वती स्मितं कृत्वा उक्तवती ।
७) अहम् एतद् बालशौण्डीर्यं दृष्ट्वा सौभद्रं स्मरामि ।
८) अहम् इमं स्थूलं वृक्षमुत्पाट्य प्रहरामि ।
९) प्रथमा तापसी विलोक्य वदति ।

४. पूर्वकालवाचकं योजयत ।

१) भक्तव्रजः क्षेत्रं समागच्छति विठ्ठलं भजति च ।
२) पाण्डुरङ्गः इष्टकायां तिष्ठति भक्तमनोरथान् पूरयति च ।
३) जनाः ऋतुम् अनुसरन्ति प्रसाधनं कुर्वन्ति च ।
४) सरस्वती विहसति वदति च ।
५) विनायकः विवरं सम्प्रविशति बहिः निर्गमे यतते च ।
६) रक्षकः शून्यकक्षम् अवलोकयति भीतिभग्नहृदयो भवति च ।
७) एतद् गिरिकूटम् उत्पाटयामि प्रहरामि च ।
८) रक्षाकरण्डकः सर्पः भवति, तं दशति च ।
९) रामः विदूषकम् आह्वयति वदति च ।
१०) भीमः सौभद्रं स्मरति घटोत्कचं वदति च ।

५. सति–सप्तमी–रचनां निष्कासयत ।

१) यत्ने कृते न सिध्यति चेत् कोऽत्र दोषः?
२) न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ।
३) कार्यकाले समुत्पन्ने न सा विद्या न तद्धनम् ।
४) उदिते तु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ।
५) पथ्ये सति गदार्तस्य भेषजग्रहणेन किम्?
६) चित्ते विषण्णे भुवनं विषण्णम् ।
७) केशधूपे कृते केशाः सुगन्धेन विराजन्ते ।
८) सति कुसुमालङ्कारे सुवर्णादिभिः किं प्रयोजनम्?
९) स्पृष्टे एव तटे जितं मयेत्याह विनायकः ।
१०) चिन्तनमग्नासु सर्वासु भाषासु सरस्वती वदति ।
११) अभिवाद्य प्रस्थिते मयि त्वं किम् उपदिष्टः अम्बया ।

६. वाच्यपरिवर्तनं कुरुत ।

१) वायुना न नीतः याचकः ।
२) गीतं गायन्ति गर्दभाः ।
३) स्तुतिकन्या वहति कौमारम् ।
४) शुष्ककेशानां कृष्णीकरणं तेन उपदिष्टम् ।
५) बाणकविना पटभेदाः निरूपिताः ।
६) कृष्णेन मृद् भक्षिता ।
७) भाषाभिः सरस्वती पृष्टा ।
८) निरुक्तकारेण यास्कमुनिना निर्वचनं निरूपितम् ।
९) चक्रवर्तिलक्षणम् अपि अनेन धार्यते ।
१०) त्वया मह्यं दक्षिणा प्रदत्ता ।
११) अहं भगवन्तम् एव अनुसरामि ।
१२) अहं सर्पेण दष्टा ।
१३) यमेन अहं प्रेषितः ।
१४) नटः सत्यं वदति ।
१५) किं त्वया एषः मानुषः आनीतः?

***

(प्रतिदर्श–वार्तापत्रम्)

आह्लादपत्रिका ।

(संस्कृतवार्षिकम्)

सम्पादकमण्डलम्– संस्कृत–अभ्यासमण्डलम्　　　　प्रकाशनवर्षम् – २०१९–२०

सम्पादकीयम्

अस्य वर्षस्य महाराष्ट्रराज्यस्य संस्कृत–नाट्य–स्पर्धा अधुनैव सम्पन्ना । अस्यां स्पर्धायां विंशत्यधिकैः सङ्घैः विविधानि नाटकानि प्रस्तुतानि । यैः स्पर्धायां पारितोषिकाणि प्राप्तानि यैश्च न प्राप्तानि तेषां सर्वेषां हार्दम् अभिनन्दनम् । नाटकस्य प्रयोगे नटानां, नायकानां, वादकानां, रङ्गभूषाकाराणां, प्रकाशयोजनाकाराणां, लेखकानां, दिग्दर्शकानां, संस्थाचालकादीनां बहूनां जनानाम् अंशदानं भवति । ते सर्वे प्रयत्नपूर्वकं सोत्साहं रसिकरञ्जनार्थं यतन्ते । अतः तेषां सर्वेषां पुनरेकवारम् अभिनन्दनम् ।

यस्मै नाट्यं न रोचते, तादृशः जनः विरलः एव । नाट्ये रसिकाः लोकजीवनस्य प्रतिबिम्बं पश्यन्ति ।

योऽयं स्वभावो लोकस्य सुखदुःखसमन्वितः ।
सोऽङ्गाद्यभिनयोपेतो नाट्यमित्यभिधीयते ॥

नाट्ये कथाः, संवादाः, नृत्यं, गायनं, कलहाः, प्रेमालापाः, लेखकैः प्रयुज्यन्ते । तैः विविधाः रसिकाः आकृष्टाः भवन्ति । मालविकाग्निमित्रे नाटके, गणदासमुखेन कालिदासेन उक्तम्, नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम्' इति, तद् युक्तमेव ।

यद्यपि नाट्यशास्त्रे नाट्यस्य दशविधाः प्रकाराः वर्णिताः तथाऽपि अधुना संस्कृतनाट्ये नवनूतनाः प्रकाराः दृश्यन्ते । क्वचित् लोकनाट्यानुसारिण्यः (तमाशा) रचनाः अपि भवन्ति। यद्यपि कालिदासादिभिः पूर्वसूरिभिः उत्तमोत्तमानि नाटकानि विरचितानि तथापि तेषां नाटकानां कथाः प्रायः राजानम् अधिकृत्यैव लिखिताः । आधुनिककाले गताः ते राजानः तेषां कामसचिवाः, विदूषकाः, प्रणयिन्यः ललनाः, युद्धवार्ताः च । नवरसरुचिराणि तानि नाटकानि रसिकवरैः नैकवारं दृष्टपूर्वाणि । परं मिष्टान्नैः पूरितोदरस्यापि तिन्तिडिकायाम् अभिलाषः सम्भवति । अन्यः खलु मिष्टान्नेषु रसः अन्यश्च चिञ्चास्वादः । उभावपि विभिन्नौ परम् आवश्यकौ एव । अतः कालानुसारं ये नूतनाः विषयाः समुपस्थिताः तान् अधिकृत्य केचन सिद्धहस्ताः लेखकाः नूतनविषयान् अधिकृत्य नूतनम् आकृतिबन्धं च स्वीकृत्य नूतनानि नाटकानि लिखन्ति । तेषामपि प्रयोगाः अस्यां नाट्यस्पर्धायां भवन्ति । स्वागतार्हम् एतत् सर्वम् ।

कैश्चित् सङ्घैः अन्यभाषाभिः अनूदितानि नाटकानि अपि प्रयुज्यन्ते । तदपि स्वागतार्हम् । तेन संस्कृत–नाट्यविश्वम् अधिकं समृद्धं भविष्यति । ये केचन संस्कृतभाषापारङ्गताः सन्ति तैः अभ्यासेन प्रयत्नैश्च नूतनानि संस्कृतनाटकानि रचितव्यानि । नाट्यप्रयोगेन अस्याः पुरातन्याः संस्कृतभाषायाः प्रसारः प्रचारः च आधिक्येन भविष्यति । मानवजातेः आद्यं हृत्स्पन्दनम् अस्यां भाषायां ग्रथितं वर्तते । अमृतमधुरा एषा भाषा नाट्यप्रयोगैः जनहृदयस्था भविष्यति । धन्यवादार्हः एष संस्कृत–राज्य–नाट्य–स्पर्धा–उपक्रमः यः एतावन्ति वर्षाणि प्रचलति । भविष्यति काले च नितरां प्रचलिष्यति ।

अन्यासु लोकभाषासु ये नाट्यप्रयोगाः भवन्ति तेभ्यः धनप्राप्तिः भवति । परं संस्कृते तादृशी अवस्था नास्ति । एकहोरात्मकस्य संस्कृत–नाट्य–प्रयोगस्य कृते अपि बहुलं धनम् आवश्यकं भवति । राज्यशासनं, दानशूराः रसिकाः वा तत्र साहाय्यं कुर्वन्तु इति अस्मदीयम् आवाहनम् ।

जयतु जयतु संस्कृतम्

संस्कृत–विश्वसम्मेलनं सम्पन्नम् ।

संस्कृतप्रसारान्दोलनस्य इतिहासे मानदण्डः इव संस्कृत–विश्वसम्मेलनं ९ तः ११ नोव्हेम्बर २०१९ इति दिनाङ्केषु आयोजितम् । सम्मेलनस्य उद्घाटनं राजधान्यां दिल्लीनगरे कात्यायनीमन्दिरतपोभूमौ जातम् । विश्वस्य २१ देशेभ्यः, भारतस्य पञ्चशताधिकजनपदेभ्यः च आगताः ४२५६ प्रतिनिधयः न केवलं संस्कृतानुरागिणः, अपि तु सम्भाषणशीलाः संस्कृतसंवर्धनाय कृतसंकल्पाः कार्यकर्तारः च आसन् । १२०० स्वयंसेवकाः प्रबन्धनकार्यं कृतवन्तः ।

भारतस्य प्रधानमन्त्री मा. श्री. नरेन्द्रः मोदीमहाशयः सम्मेलनाय शुभाशयान् प्रेषितवान् । सः लिखति, 'अस्माकं संस्कृतिः, ज्ञानं, संस्काराः चेति एतेषाम् अधिष्ठानं संस्कृतं विद्यते ।

केन्द्रसर्वकारस्य स्वास्थ्य–विज्ञान–तन्त्रज्ञान–मन्त्री सम्मेलनस्य स्वागताध्यक्षः डॉ. हर्षवर्धनः उद्घाटने 'संस्कृतं भारतस्य आत्मा' इति उद्घोषितवान् ।

केन्द्रराज्यमन्त्री प्रतापचन्द्रषडंगी पूर्णतः संस्कृतेन व्याख्यानं कृतवान् । उपराष्ट्रपतिः श्री. वैंकय्यः नायडु सर्वेषां कृते मुक्तसत्रे अन्तर्मनसा कृतेन भावपूर्णभाषणेन श्रोतॄणां मनांसि जितवान् । 'संस्कृतसम्पद्' इति प्रदर्शिन्यां संस्कृते विज्ञानम्, अर्थशास्त्रं, नाट्यशास्त्रं चेति समृद्धज्ञाननिधेः दर्शनम् आसीत् ।

सम्मेलनस्य परिसरे सर्वे परस्परं संस्कृतेन भाषमाणाः आसन् । विविधेभ्यः देशेभ्यः आगतानां वैदेशिकानाम् अनुभवान् शृण्वन्तः युवकाः तैः सह स्वच्छायाचित्रं स्वीकर्तुम् उद्यताः आसन् । (वार्ताङ्कनम्– डॉ. प्रज्ञा कोनार्डे श्रिया च ।)

संस्कृतनाट्यमहोत्सवस्य शुभारम्भोऽभूत् ।

वार्ताहरः– एन. ईश्वरी–औरङ्गाबादे लिटिल–फ्लावरविद्यालये महाराष्ट्रसंस्कृतसंस्थानस्य विद्यालयसंस्कृतसमितेश्च संयुक्ततत्त्वावधाने संस्कृतनाट्यमहोत्सवस्य शुभारम्भोऽभूत्। अस्मिन् प्रसङ्गे मुख्यातिथि–रूपेण डॉ. बेन्नी कालिकतमहोदयः उपस्थितः आसीत् । विद्यालयस्य प्रधानाध्यापिका डॉ. अश्विनी उमेशकुमारमहाभागा अध्यक्षस्थानं भूषितवती । उत्तमाभिनयसामर्थ्येन उत्तमनाटकानां प्रस्तुतिः अत्र कृता । प्रमुखातिथिः, अध्यक्षः, विशेषातिथिः डॉ. मङ्गलमहोदयः एते सर्वे छात्रान् प्रेरितवन्तः । कार्यक्रमस्य यशस्वितायै सीमामहोदया, वैशाली–पुराणिक महोदया, तथैव के. बी. खेडकरवर्यः प्रयत्नं कृतवन्तः । अवसरेऽस्मिन् बहवः संस्कृतप्रेमिणः छात्राः, शिक्षकाः, नागरिकाश्च उपस्थिताः आसन् ।

४७ सांसदाः संस्कृतेन शपथम् अगृह्णन् ।

सप्तदश्यां लोकसभायां प्रथमवारं प्रशंसनीया घटना सञ्जाता । निर्वाचनानन्तरं लोकसभायां यः शपथग्रहण–कार्यक्रमः अभवत् तस्मिन् सप्तचत्वारिंशत् (४७) सांसदाः संस्कृतभाषया शपथग्रहणम् अकुर्वन् । संस्कृतप्रचारिणी एका संस्था तेषां सम्मानं करिष्यति । संस्थायाः प्रान्तमन्त्री के. के. तिवारी–महोदयेन प्रतिपादितं यत् गतसमयेऽपि सुषमास्वराजः, डॉ. हर्षवर्धन–सदृशाः नैके सांसदाः संस्कृतेन शपथग्रहणम् अकुर्वन् ।

सुभाषितम् ।

राष्ट्रध्वजो राष्ट्रभाषा राष्ट्रगीतं तथैव च ।
एतानि मानचिह्नानि सदैव हृदि धार्यताम् ॥

'ययाति' संस्कृतभाषायाम् ।

पुणेमराठीग्रन्थालये आयोजिते कार्यक्रमे वि.स.खाण्डेकरलिखितायाः 'ययाति' इति कादम्बर्याः संस्कृतानुवादः प्रकाशितः। प्रकाशनसमारम्भे अनुवादकः श्री. रामकृष्णसुरिमहाभागः उपस्थितः। अखिलभारतीयमराठीसाहित्यसम्मेलनाध्यक्षाणां डॉ. अरुणा ढेरेमहोदयानां करकमलाभ्यां ग्रन्थः प्रकाशितः। आध्यक्ष्यं डॉ. श्री विश्वासवर्यैः ऊढम् ।

अन्तर्जाल–रेडिओ

किं भवन्तः आदिनं संस्कृतं श्रोतुम् इच्छन्ति ? तर्हि भवतां कृते एका आनन्दवार्ता । विश्वस्य प्रथमअन्तर्जालरेडिओ नाम इन्टरनेट रेडिओ इदानीं संस्कृतप्रेमिणां कृते सिद्धोऽस्ति । संस्कृतदिवसावसरे अस्य निर्मितिः सुनील खाण्डबहालेमहोदयेन कृता । Khandbhale.com अस्मिन् सङ्केतस्थले विना शुल्कं सर्वे आकाशवाणी श्रोतुं शक्नुवन्ति ।

व्यङ्ग्यचित्रम्

यदि सम्भाषणार्थं मुखमेव न उद्घाटयामः तर्हि संस्कृतभाषा जीवति इति कथं वक्तुं शक्नुमः ?

डॉ. बापटवर्यायै साहित्य–अकादमी पुरस्कार:

अभिजात–वाङ्मय–लेखनार्थं तथैव संशोधनपरलेखनार्थं दीयमान: ‘भाषा–सम्मान–पुरस्कार:’ संस्कृतभाषाया: तथा बौद्धवाङ्मयस्य विदुष्यै डॉ. शैलजाबापट्–महोदयायै समर्पित: । ‘साहित्य–अकादमी’ नवदेहलीद्वारा एष: पुरस्कार: प्रदीयते । एकलक्षरूप्यकाणि मानपत्रं च इति एतस्य पुरस्कारस्य स्वरूपं विद्यते । ‘A critical Study on Brahmasutras’ एतस्मै संशोधनपरग्रन्थाय एष: पुरस्कार: उद्घोषित: प्रदत्त: च । अकादम्या: सचिव: डॉ. के. श्रीनिवासराव: एताम् उद्घोषणां कृतवान् ।

डॉ. बापट–महोदयया नैकेषां हस्तलिखितानाम् अध्ययनं कृत्वा ‘ब्रह्मसूत्र’ ग्रन्थस्य त्रिषु खण्डेषु निर्माणं कृतम् । डॉ. बापटमहोदया सावित्रिबाई–फुले–पुणे विश्वविद्यालये संस्कृतविभागे अध्यक्षरूपेण कार्यं कृतवती । नैके संशोधनपरा: ग्रन्था: तया लिखिता: । महोदयाया: नैके छात्रा: पीएच्.डी. उपाधिं प्राप्य उच्चस्थानानि विभूषितवन्त: । केवलाद्वैतवेदान्ततत्त्वज्ञानस्य विशिष्टम् अध्ययनं कृतमस्ति बापटवर्यया ।

विशेषसंस्कृतसेविका

महामहोपाध्याया डॉ.पुष्पा दीक्षितमहोदया

डॉ.पुष्पा दीक्षितमहोदया १ जुलाई १९४२ इत्यस्मिन् दिनाङ्के मध्यप्रदेशस्थे जबलपुरनगरे सञ्जाता । तस्या: पिता न्यायवेदान्तायुर्वेदशास्त्रज्ञ: प्राणाचार्य: पण्डित: सुन्दरलालशुक्ल: माता जानकीदेवी च । बाल्यादेव पितु: सकाशात् संस्कृताध्ययनं सा कृतवती । ‘वैयाकरणशिरोमणीनां विदुषां मार्गदर्शनं सा प्राप्तवती ।

सा न केवलं व्याकरणशास्त्रस्य अपि तु विविधानां शास्त्राणाम् अधिकारिणी अस्ति । अष्टाध्यायीसहजबोध:, नव्यसिद्धान्तकौमुदी इत्येतादृशा: तस्या: उपत्रिंशा: मौलिक्य: कृतय: सन्ति । तत्र अग्निशिखा, शाम्भवी इत्येतादृशानि गीतिकाव्यानि किञ्च सन्नन्तकोष:, णिजन्तकोष: इत्येतादृशा: कोषग्रन्था: विराजन्ते ।

सुरभारत्या: उपासनां विधातुं बिलासपुरे महोदयया पाणिनीयशोधसंस्थानं संस्थापितम् । तत्र न केवलं भारतात् अपि तु विदेशेभ्य: नैके जना: संस्कृतपठनस्य इच्छया आगच्छन्ति । सर्वे छात्रा: भक्त्या ‘माताजी’ इति उपाधिना तां सम्बोधयन्ति । स्वोपाधिं सार्थकं कुर्वती एषा वात्सल्यमूर्ति: छात्रेभ्य: **नि:शुल्करूपेण** अध्ययनव्यवस्थाम् आवासव्यवस्थां भोजनव्यवस्थाञ्च कल्पयति । ‘वेद–वेदाङ्ग–सम्मान:, CERTIFICATE OF HONOUR, राजकुमारी–पटनायक–सम्मान:, छत्तीसगढ़–राज्य–अलङ्करण–सम्मान:, वाचस्पति–उपाधि:, महामहोपाध्याय–उपाधि:, संस्कृतात्मा–सम्मान:’ इत्येतै: सम्मानै: मान्या पुरस्कृता ।

संस्कृतमेव सभ्यताया: प्राणकेन्द्रम्–मन्त्रिवर्य: ।

(मुम्बई) भारतीयप्रौद्योगिकसंस्थानस्य (IIT) ५७ तमे दीक्षान्ते समारोहे मानवसंसाधनविकासमन्त्री संस्कृतभाषाया: महत्त्वं प्रतिपादितवान् । पूर्व–विदेशमन्त्रिण्या: वक्तव्यस्य पुनरुच्चारं कुर्वन् स: अवदत् यत् आयुर्वेदस्य चरकसंहिताया: बीजारोपणं जातमस्ति ।

भविष्यत्काले भाषमाणानि सङ्गणकयन्त्राणि निर्मितानि भविष्यन्ति चेत् तदर्थं निर्णायकं योगदानं संस्कृतभाषाया: भवेत् इति सर्वै: अङ्गीकृतम् इत्यपि तेन प्रतिपादितम् । यथा उच्चार्यते तथैव लिख्यते इति संस्कृतभाषाय: वैशिष्ट्यं तेन सुस्मारितम् ।

प्रियव्रत: महापरीक्षाम् (तेनाली) उत्तीर्ण: ।

देवदत्त: तथा अपर्णा एतयो: सुपुत्रेण प्रियव्रतेन इतिहास: रचित: । षोडशवर्षीय: बालक: प्रियव्रत: चतुर्दशचरणात्मिकां महापरीक्षाम् उत्तीर्ण: । अस्माकं प्रधानमन्त्रिणा प्रियव्रत: विशेषेण अभिनन्दित: ।

प्रियव्रत: स्वपितु: सकाशात् वेदान् न्यायशास्त्रं च अधीतवान् । चेन्नईनगरे काञ्चीमठद्वारा व्याकरणशास्त्रम् अनुसृत्य एषा महापरीक्षा आयोजिता आसीत् । अल्पीयसि काले परीक्षाम् उत्तरन् स: प्रथम: छात्र: । महावस्त्रम्, एकलक्षरूप्यकाणि, प्रशस्तिपत्रकम् इति पारितोषिकस्य स्वरूपम् अस्ति ।

प्रियव्रतस्य पिता देवदत्तपाटीलमहोदय: गोवायां गुरुकुलं चालयति यत्र जातिलिङ्गादीन् अविगणय्य शास्त्राणां पठनं पाठनं भवति इति विशेषता ।

संस्कृतप्रतिज्ञा:

- ✻ संस्कृतं मम व्यवहारवाणी अस्ति ।
- ✻ तस्या: समृद्धा–नानाविधा–पौर्विकसम्पत्तिविषये मम अभिमान: अस्ति ।
- ✻ संस्कृतपठनेन मम विनय–आत्मगौरव–सदाचार–सामूहबोध–इत्यादीनां सद्गुणानां विकास: भवति ।
- ✻ ‘सत्यमेव जयते’–‘सर्वेऽपि सुखिन: सन्तु’–‘वसुधैव कुटुम्बकम्’, इत्यादिभि: आप्तवचनै: राष्ट्रस्य अखण्डता ऐक्यं च संस्कृतभाषायां सुरक्षितमिति प्रतिभाति ।
- ✻ अहं जाति–वर्ग–स्त्री–पुरुषभेदबुद्धिं विना संस्कृतभाषाया: पठने पाठने तथा प्रचारणे च सदा सर्वथा यत्नं करोमि ।
- ✻ अहं सर्वदा अन्यभाषाणाम् अपि सम्मानं करिष्ये ।
- ✻ जयतु जयतु संस्कृतम् । जयतु जयतु भारतम् ।

✻ कोष्ठके दत्तेभ्य: अक्षरेभ्य: दश संस्कृतनाटकानां नामानि अन्विष्य लिखत ।

बा	टि	प	व	श्र	ल	क्ष	द	अ	ग	म	श	क	ट
क्ष	ल	र	सं	म	घ	य	त्त	च	श्व	भ	णि	र्ण	इ
स	ख	च	वं	क्ष	वे	णी	सं	हा	र	म्	ई	भा	आ
ध	त	सं	रि	अ	षु	मे	ध्य	षां	तृ	पि	य	र	न
घ	य	सं	पु	त	रि	वि	क्र	मो	र्व	शी	य	म्	ई
प्र	त्त	ङ्गी	श	ञ	म्	रि	कं	स	टो	म्र	त्ति	मा	णा
हृ	सं	त	ह्ल	द्य	अ	भि	ज्ञा	न	शा	कु	न्त	ल	म्
ष्ट	ख	सौ	टि	प	व	श्र	द	अ	ग	ङ्क	ङ्	वि	नि
ऊ	रु	भ	ङ्ग	म्	ल	क्ष	द	अ	ग	म	श	का	ङ्ग
त्र	रू	द्र	श	जे	फ	त्त	रा	क्ष	म्	रि	पु	ग्नि	ञ्ज
क्षि	द्र	म्	ले	मु	द्रा	रा	क्ष	स	म्	म	श	मि	ञ्च
त्त	ष्ट्र	ज	भ	ए	ते	षां	ऐ	म्	स्वे	गृ	ह्ल	त्र	श्वे
क्ष	द	अ	ग	म	श	व	मृ	च्छ	क	टि	क	म्	किं

१) बा ....
२) वे ....
३) सं ....
४) ऊ ....
५) अ ....
६) मा ....
७) मृ ....
८) क ....
९) वि ....
१०) मु ....

ध्रुवासंस्कृतमहोत्सव: ।

मुम्बापुरीस्थितन वझे–केळकरमहाविद्यालयेन ऑगस्टमासे त्रयोविंशति–दिनाङ्के नावीन्यपूर्ण: आन्तरमहाविद्यालयीन – ध्रुवासंस्कृतमहोत्सव: आयोजित: । महोत्सवस्य एतत् चतुर्थं वर्षम् । महोत्सवे नैकासु स्पर्धासु छात्राणां सहर्ष: सहभाग: आसीत् । अस्मिन् वर्षे ‘क्रीडा’ इति वस्तु (Theme) आसीत् ।

संस्कृतशब्दकोषप्रकाशनम् ।

एप्रिलमासस्य एकादशदिने डेक्कन–कॉलेजस्थितेन संस्कृत–कोषशास्त्रविभागेन संस्कृतशब्दकोषस्य चतुस्त्रिंशत्तमखण्डस्य प्रकाशनं राष्ट्रिय–संस्कृत–संस्थानस्य कुलगुरु–परमेश्वरनारायणशास्त्रिमहोदयानां करकमलाभ्यां कृतम् । संस्कृतशब्दकोषप्रकल्पस्य जनकानां सु.म.कत्रेमहाभागानां जन्मदिनं निमित्तीकृत्य अस्य खण्डस्य प्रकाशनम् अभवत् । कार्यक्रमेऽस्मिन् विश्वविद्यालयस्य कुलगुरवः तथा च संस्कृतशब्दकोषप्रकल्पस्य प्रमुखसम्पादकः च उपस्थिताः आसन् । कोषेऽस्मिन् सार्धैकसहस्राधिकशब्दानां सम्पादनं विद्यते ।

नूतनचित्रपटम् ।

अहं ब्रह्मास्मि ।

‘बॉम्बे टॉकीज’ द्वारा प्रस्तुतम् ‘अहं ब्रह्मास्मि’ इति संस्कृतचलचित्रपटं २०१९ तमे वर्षे प्रदर्शितम् । कामिनीदुबे द्वारा निर्मितस्य एतस्य चित्रपटस्य दिग्दर्शक: अस्ति श्रीमान् आजाद महोदय: ।

संस्कृतभाषायां निर्मितं मुख्यधाराप्रवाहेषु प्रदर्शितम् एतद् विशेषचित्रपटम् ।

भारतमातु: कृते यै: जीवनं समर्पितं तेषां देशभक्तानां कथा, भारतीयसंस्कृते: प्रवास: देशप्रेम, संस्कृतभाषामहत्त्वं च अस्मान् बोधयति ।

(संस्कृतविश्वसौजन्येन)

दशरूपकम्

नाटकम्
प्रकरणम्
भाणः
व्यायोगः
समवकारः
डिमः
ईहामृगः
अङ्कः
वीथी
प्रहसनम्

महाराष्ट्रराज्य-पाठ्यपुस्तक-निर्मितिः तथा अभ्यासक्रम-संशोधन-मण्डलम्, पुणे.

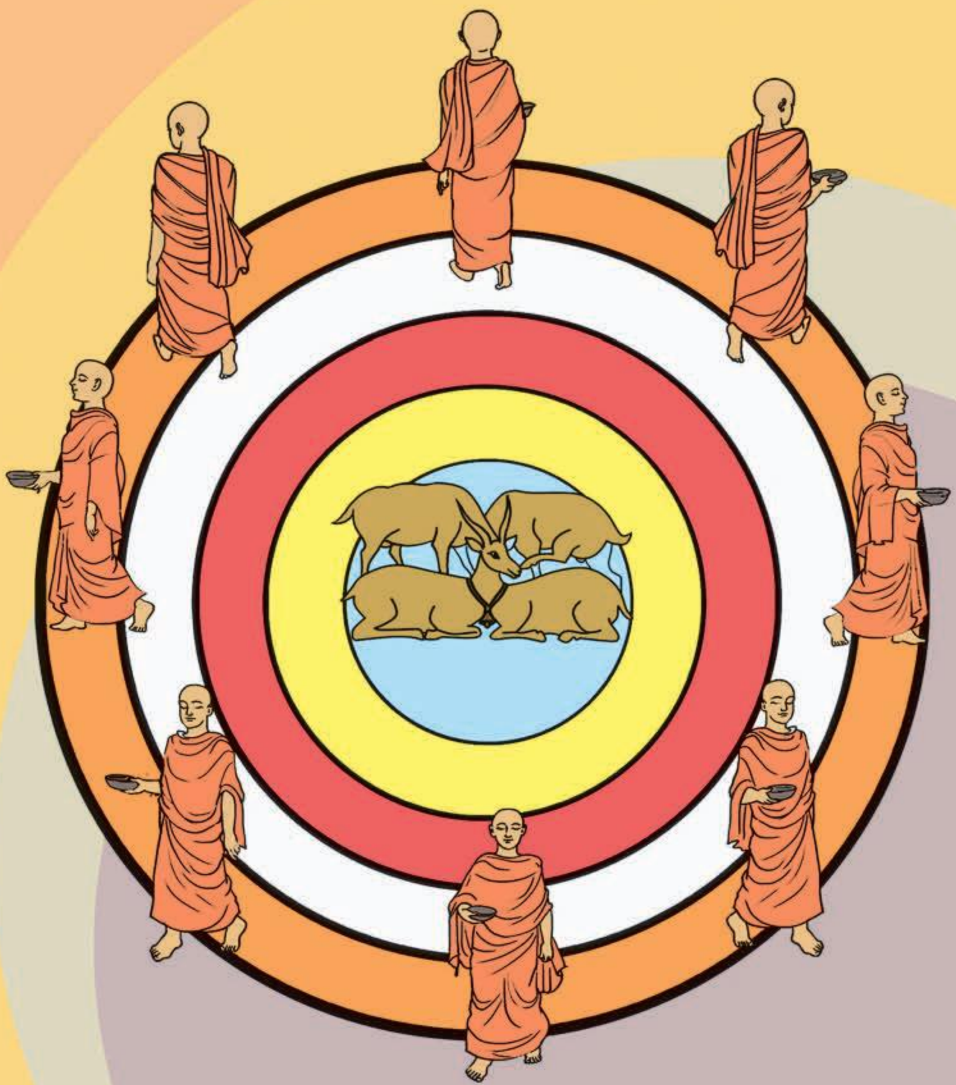
संस्कृत आल्हाद, इयत्ता बारावी

मूल्यम्- ₹ 102.00

पालि पकासो

इयत्ता बारावी

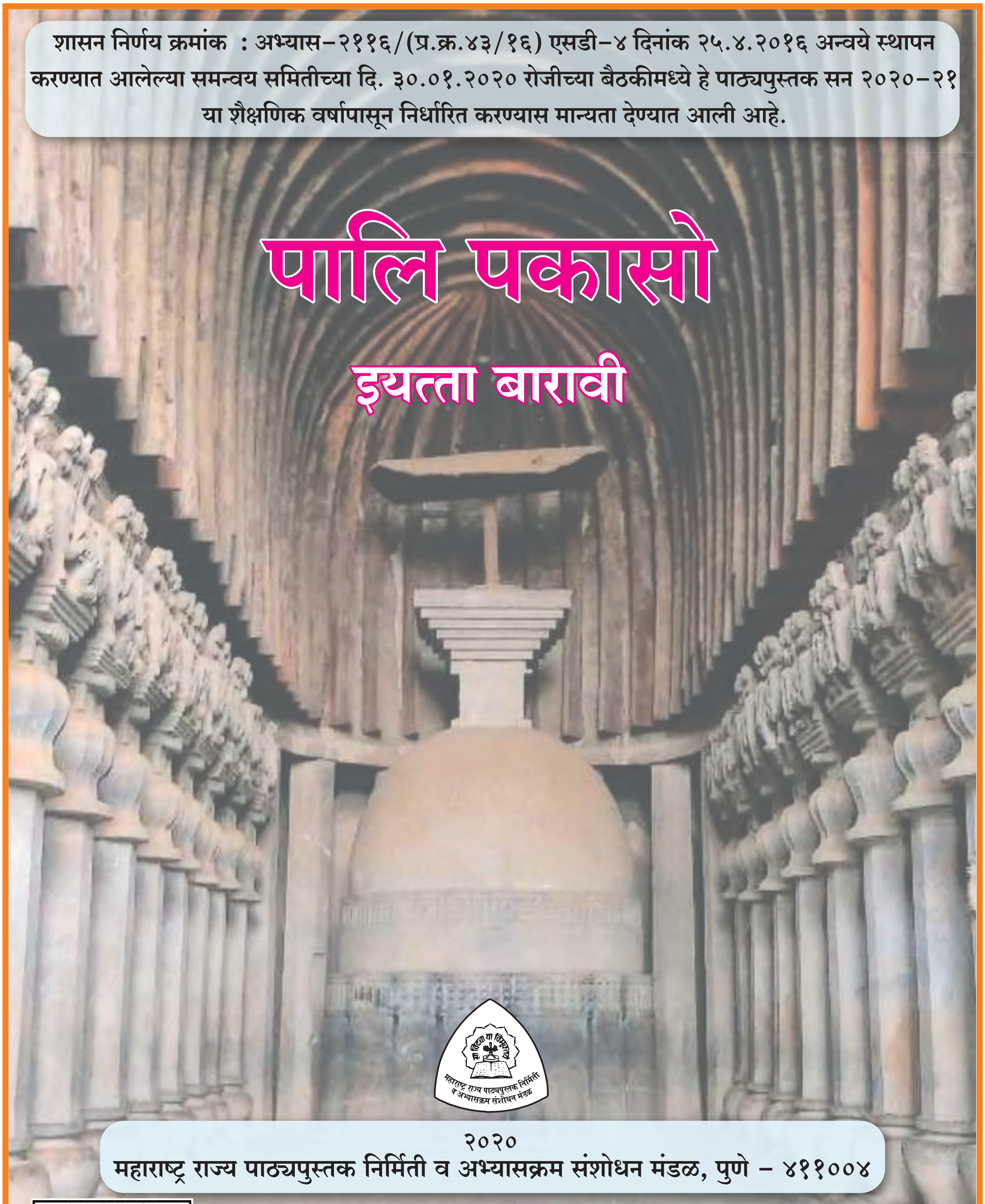

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. ३०.०१.२०२० रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०२०-२१ या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

पालि पकासो

इयत्ता बारावी

२०२०

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे - ४११००४

B9Z8U2

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q.R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

पालि भाषा तज्ज्ञ समिती

डॉ. विमलकिर्ती, नागपूर (अध्यक्ष)
श्री. माधव मेश्राम, अंबाजोगाई (सदस्य)
श्री. अशोक पैठणे, अमरावती (सदस्य)
डॉ. संतोष भोसले, औरंगाबाद (सदस्य)
श्री. पंजाब प्रधान, उल्हासनगर (सदस्य)
डॉ. मोहन वानखडे, नागपूर (सदस्य)
श्री. किर्तीराज लोणारे, अंबाजोगाई (सदस्य)
श्री. सोपान पठाडे, यवतमाळ (सदस्य)
श्रीमती सविता अनिल वायळ (सदस्य सचिव)

पालि भाषा अभ्यासगट सदस्य

डॉ. योजना भगत
डॉ. विश्वनाथ चौरपगार
श्रीमती. तृप्तीराणी तायडे
श्री. रामकृष्ण तागडे
श्रीमती. विणा नकाते
श्रीमती. निरुपमा भोरे
श्री. पुरुषोत्तम सिरसाठ
श्री. दिलीप सोनोने
श्री. प्रभुदास तायडे
श्री. विश्वजीत रगडे
डॉ. मनीष आनंद
डॉ. बालाजी गव्हाळे

मुखपृष्ठ व सजावट

श्री. यशवंत देशमुख, चित्रकार, पुणे

अक्षरजुळणी

भाषा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे

संयोजन

श्रीमती सविता अनिल वायळ
विशेषाधिकारी, मराठी
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.

निर्मिती

सच्चितानंद आफळे
मुख्य निर्मिती अधिकारी

श्री. राजेंद्र चिंदरकर
निर्मिती अधिकारी

श्री. राजेंद्र पांडलोसकर
सहायक निर्मिती अधिकारी

कागद

७० जी.एस.एम.क्रीमवोव्ह

मुद्रणादेश

N/PB/2020-21/0.10

मुद्रक

M/s. Renuka Binders, Pune

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ, प्रभादेवी, मुंबई - २५.

"भारतस्स संविधान"

उद्देसिका

मयं, भारतस्स लोक, भारतस्स एको **बाहुभूमिकं**
सङ्गणिकावादी धम्मनिरपेक्ख लोकसाही गणरज्ज रचयतिस्स
च तस्स सब्बे नागरिकानं;
बाहुजञ्ञ, वित्तिय, च राजनेत्तिक ञाय;
वितक्क अभिवेत्ति, विस्सास, सद्धा
च उपासना एस्स विमुत्ति;
दज्जस च सन्धीस्स समानत्त;
एकंस पापेतु कत्वानं ददातिस्स च
तं सब्बेस्मिं पुग्गलस्स पतिट्ठा
च रट्ठस्स समग्गी च सामग्गीयं
एस्स आन दातु बन्धूता
पवड्ढितुं कितस्स सङ्कप्पपुब्बकं सम्मासङ्कप्प कत्वानं;

अम्हाकं संविधान सभास्मिं

अज्ज दिवांङ्क सव्वीसति कत्तिक, एकूनवीसति एकूनपञ्ञासति दिने
इत्थं अयं **संविधान अधिकत च अधिनियत**
कत्वान **सयं पत समप्पयाम.**

राष्ट्रगीत

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे।।

पटिञ्ञा

भारतो मम देसो ।
सब्बे च भारतीया मम बान्धवा ।
अत्थि देसविसये मे पेमं ।
मम देसस्स या समिद्धता,
या च विविधताय मण्डिता परम्परा, तस्साहं मानि ।
एतं दायज्जं उपसम्पादेतुं अहं दळ्हपरक्कमो भविस्सामि ।
अहं मातापितुन्नं च आचरियानं च पाचरियानं च
वयो–अनुप्पत्तानं सक्करिस्सामि ।
सब्बे जने अहं सोरताय पटिपज्जिस्सामि ।
अहं देसविसये देसबान्धवविसये च दळ्हभत्तिं
पटिजानामि ।
यं तेसं कल्याणं तं एव होतु मे कल्याणं,
या तेसं समिद्धि सा मे समिद्धि
यं तेसं सुखं तं मे सुखं।

प्रस्तावना

प्रिय विद्यार्थी मित्रांनो,

तुम्हा सर्वांचे इयत्ता बारावीच्या वर्गात स्वागत आहे. '**पालि पकासो**' हे इयत्ता बारावी पालि पाठ्यपुस्तक आपल्या हाती देताना आनंद होत आहे.

या पाठ्यपुस्तकाच्या अंतरंगात डोकावल्यानंतर आपल्या लक्षात येईल, की स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या संविधानिक मूल्यांची जाणीव आपल्यामध्ये व्हावी, या दृष्टीने पाठ्यघटकांची निवड करण्यात आलेली आहे. या पाठ्यपुस्तकाचे वैशिष्ट्य म्हणजे प्रत्येक पाठ्यघटकावरील स्वाध्यायांचे स्वरूप आणि त्यामधील विविधता, यामुळे पाठ्यघटकांचे अंतरंग समजून घेण्यास विशेष मदत होऊ शकते. विद्यार्थ्यांची आकलनशक्ती, विचारशक्ती, कल्पनाशक्ती आणि सृजनशीलता विकसित करण्याच्या उद्देशाने स्वाध्यायांतील कृतींची रचना करण्यात आलेली आहे. याच दृष्टीने गद्य-पद्य पाठांची निवड करण्यात आलेली असून त्यातील रंजकता व सुलभता यावर भर देण्यात आलेला आहे. पाठ्यपुस्तकाचा अभ्यास करताना विद्यार्थ्याला अभ्यासाचे ओझे वाटणार नाही, पाठांतराचे दडपणही राहणार नाही, अशा प्रकारची या पाठ्यपुस्तकाची रचना करण्यात आलेली आहे.

विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन कृतिपत्रिकेच्या माध्यमातून होणार आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांना भाषेच्या अध्ययनाची आवड निर्माण होईल, विद्यार्थ्यांची अध्ययन प्रक्रिया शीलप्रज्ञेनेयुक्त होऊन ज्ञानरचनात्मक पद्धतीने गतिमान होण्यास मदत होईल. पाठ्यपुस्तकात दिलेल्या चित्रांमधून तत्कालिन पोशाख, आभूषणे, राहणीमान, जीवनपद्धती इत्यादीबाबतची माहिती सहजतेने होईल. तसेच अभ्यासाच्या दृष्टिकोनातून आवश्यक ती परिशिष्टे देण्यात आली आहेत.

विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जाणीव निर्माण व्हावी, राष्ट्रप्रेम निर्माण व्हावे, ते सदाचारी व्हावेत हा हेतू डोळ्यांसमोर ठेऊनच पाठ्यघटकांची निवड करण्यात आलेली आहे. भिक्खू-भिक्खूनी संघाची संपूर्ण कार्यप्रणाली लोकशाही स्वरूपाची होती. वेगवेगळ्या कुळातून, जातीतून, धर्मातून, प्रांतातून आलेले लोक संघात प्रव्रज्जित झाल्यानंतर ते आपले सर्व भेद विसरून त्यांची केवळ 'शाक्यपुत्रीय श्रमण-श्रमणी म्हणून ओळख असायची, यामधून आपल्याला राष्ट्रीय एकात्मतेचा संदेश मिळतो. 'चरियापिटक' या घटकातून कठिणातील कठीण कार्य करण्याचे, आपत्तीला तोंड देण्याचे, सुख-दु:खात समभावाने राहण्याचे विचार दिसून येतात. सर्वच पाठ्यघटक असे आहेत, की जे आपल्याला सुसंस्कृत आचरण करण्यास प्रेरित करतात.

पाठ्यघटकासंबंधी माहिती मिळविण्यासाठी ॲपच्या माध्यमातून क्यू.आर. कोडद्वारे उपयुक्त दृक-श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल. त्याचा आपणाला अभ्यासासाठी निश्चितपणे उपयोग होईल.

प्रस्तुत पाठ्यपुस्तक तयार करण्याच्या कामी पालि भाषा तज्ज्ञ समिती, पालि भाषा अभ्यासगट सदस्य या सर्वांनी परिश्रम घेऊन पाठ्यपुस्तक तयार केले आहे. पालि भाषेचे शिक्षक व तज्ज्ञ यांच्याकडून या पुस्तकाचे समीक्षण करून घेण्यात आले. समीक्षकांच्या सूचना व अभिप्राय यांचा विचार करून या पुस्तकाला अंतिम स्वरूप दिले आहे.

भाषेच्या विकासाबरोबरच विद्यार्थ्यांची नैतिकता, विचारक्षमता, अभिव्यक्ती कौशल्य, परोपकार भावना, स्वमत प्रकटीकरण आणि राष्ट्रीय मूल्ये यांच्या विकासासाठी '**पालि पकासो**' हे पुस्तक उपयुक्त ठरू शकेल. तसेच विद्यार्थी, पालक, शिक्षक या पुस्तकाचे स्वागत करतील अशी अपेक्षा आहे.

(विवेक गोसावी)
संचालक
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे

पुणे
दिनांक :- २१ फेब्रुवारी, २०२०
भारतीय सौर दिनांक : २ फाल्गुन, १९४१

भाषाविषयक क्षमता : पालि

इयत्ता बारावीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये पालि भाषाविषयक खालील क्षमता विकसित व्हाव्यात, अशी अपेक्षा आहे.

क्षेत्र		क्षमता
श्रवण	•	पालि तिपिटक साहित्यातील भावार्थ समजून घेता येणे.
	•	पालि भाषेतील विविध साहित्यप्रकारांच्या ध्वनिफिती ऐकून त्यांतील स्वराघात, आरोह-अवरोह या वैशिष्ट्यांची जाण होणे.
	•	पालि भाषेतील औपचारिक व अनौपचारिक संवाद, संभाषण व व्याख्याने ऐकून चिकित्सक विचारासह त्यात सहभागी होता येणे.
	•	आपल्या परिसरात बोलल्या जाणाऱ्या विविध बोलीभाषा ऐकून त्यांच्या वैशिष्ट्यांनुसार तुलना करता येणे.
	•	आंतरजालावरून लिंक्स्, क्यू. आर. कोड, व्हिडिओज, यू-ट्यूब व प्रसारमाध्यमे, दृक्-श्राव्य इत्यादी माध्यमांतून अपेक्षित व अध्ययनपूरक संदर्भ विकसित करणे.
भाषण–संभाषण	•	पालि भाषेतील उच्चारवैशिष्ट्यांना अनुसरून तिपिटकातील गाथांचे पठण आणि संभाषण करता येणे.
	•	पाठ्यपुस्तकात अंतर्भूत असलेल्या घटकांचे सादरीकरण करता येणे.
	•	विषयाला अनुसरून स्वत:चे स्वतंत्र विचार संदर्भासह मांडता येणे.
	•	पालि भाषेतील अध्ययन कृतींना विषयाला अनुसरून अनुभव कथन करता येणे.
	•	पालि भाषेत एकमेकांशी संभाषण करता येणे.
वाचन	•	योग्य गतीने व विरामचिन्हांची दखल घेऊन प्रकट वाचन करता येणे.
	•	पालि साहित्यातील तिपिटक व अनुपिटक साहित्यप्रकारांचे वाचन करून त्याचा आस्वाद घेणे.
	•	संकेतस्थळावरील ई-बुक्स, ई-साहित्य शोधून वाचन करता येणे व त्या माहितीचा स्वयंअध्ययनासाठी उपयोग करून त्याची पूर्वज्ञानाशी सांगड घालता येणे.
	•	पाठाशी संबंधित मूळ साहित्य व संदर्भीय साहित्याचे वाचन करणे.
लेखन	•	लेखन करताना शुद्धलेखनाच्या नियमांचे पालन करता येणे.
	•	भाषा नियमांना अनुसरून संवाद, वर्णन, लघुपरिच्छेद लिहिता येणे.
	•	माध्यमभाषेतील भाषा नियमाला अनुसरून अनुवाद लेखन व उपयोजित लेखनाचे तंत्र प्राप्त करणे.
	•	लेखननियमांनुसार मुद्रितशोधनाचे कौशल्य प्राप्त करणे.
	•	पाठाचा आशय व विचार याबाबत स्पष्टीकरणासह स्वत:चे मत स्वत:च्या भाषेत समर्पक शब्दांत लिहिता येणे.
अध्ययन कौशल्य	•	कोणत्याही संदर्भासाठी शब्दकोश अभ्यासता येणे.
	•	पालि भाषेत जालरेखाचित्र निर्माण करता येणे.
	•	पालि भाषेत कथापूर्ती करता येणे.
	•	पालि भाषेत माध्यमभाषेचा अनुवाद करता येणे.
	•	बहुभाषा परिचय करून घेण्याची जिज्ञासा निर्माण होणे.
	•	संगणकावर उपलब्ध असणाऱ्या विविध शैक्षणिक ई-साहित्याचा, ॲप्लीकेशनचा उत्तमरीत्या कृतियुक्त वापर अभ्यासासाठी करता येणे.
भाषाभ्यास	•	इयत्ता बारावीत अभ्यासलेल्या व्याकरण घटकांची उजळणी करणे.
	•	काळ, काळाचे उपप्रकार, संधी, समास, विशेषण, अव्यय, वाक्यात उपयोग इत्यादी घटक जाणून घेणे.
	•	०१ ते १०० अंक (क्रम) जाणून घेणे.
	•	निबंध, अपठित व कथापूर्ती याचे उपयोजन कौशल्यपूर्ण रीतीने करता येणे.
	•	पालि भाषेत संवाद करता येणे.

शिक्षकांसाठी

'पालि पकासो' इयत्ता बारावीचे हे पाठ्यपुस्तक अध्ययन-अध्यापनासाठी आपणांस देताना आनंद होत आहे. विद्यार्थ्यांमधील कौशल्ये, नैतिक मूल्ये अधिकाधिक विकसित होण्याच्या दृष्टीने, विद्यार्थ्यांच्या मनावर सुसंस्कार रुजवता येतील अशा पाठ्यघटकांचा पाठ्यपुस्तकात समावेश केलेला आहे. पाठ्यघटकांमधील आशय विद्यार्थ्यांना सहजतेने स्पष्ट व्हावा या दृष्टीने आशयानुरूप पाठ्यघटकांमध्ये चित्रांचा समावेश करण्यात आलेला आहे. शिक्षकांनी पाठ्यपुस्तकात समाविष्ट असणाऱ्या कृतीबरोबरच इतर विविध कृती व उपक्रम योजून ते विद्यार्थ्यांकडून करून घ्यावेत.

गद्य-पद्य पाठ निवडतांना काही चिरंतन मूल्ये आणि तत्त्वांचा विचार करण्यात आलेला आहे. पाठ्यघटकांची माहिती व्हावी म्हणून पाठ्यघटकाआधी त्याची सारांशरूपात प्रस्तावना देण्यात आलेली आहे. ही प्रस्तावना त्या पाठ्य घटकाचे सार आहे. शिक्षकांनी ही प्रस्तावना अधिक स्पष्ट करताना, पाठ्यघटकांशी संबंधित पालि साहित्यातील इतर संदर्भांचा सुद्धा अध्ययन-अध्यापनात समावेश व्हावा, यासाठी काही पालि संदर्भ ग्रंथांची यादी पाठ्यपुस्तकात देण्यात आलेली आहे.

विद्यार्थ्यांना लेखन-वाचन कौशल्य विकासासाठी पाठ्यपुस्तकातील घटकनिहाय कृती व त्यांचे नमुने दिलेले आहेत. विद्यार्थ्यांना पालि भाषा शिकण्याकरिता, शिकवण्याकरिता या कृती घटकांचा विशेष उपयोग होऊ शकतो. या वैविध्यपूर्ण कृतींमधून विद्यार्थ्यांमधील भाषिक कौशल्य विकसित होणार आहेत. इयत्ता बारावीतील लेखन घटकांची मांडणी करतांना विद्यार्थ्यांना ते सहजतेने समजेल याची दक्षता घेण्यात आलेली आहे. शिक्षकांनी प्रत्येक पाठ्यघटक विद्यार्थ्यांना समजून सांगतांना ते त्याला चांगल्या प्रकारे आकलन होईल या दृष्टीने स्वकौशल्य विकसित केल्यास, विद्यार्थ्यांमध्ये पालि भाषा शिकण्याची आवड निर्माण होईल.

या पाठ्यघटकांमध्ये व्याकरण घटकांची व कृतींची मांडणी सहज, सुलभ व सोप्या पद्धतीने केली आहे. कृतिपत्रिकेमध्ये या व्याकरण घटकांवर आधारित कृतींचा समावेश केला आहे. शिक्षकांनी स्वत: या व्याकरण घटकांच्या सरावासाठी विविध कृती योजाव्यात व विद्यार्थ्यांकडून तसा सराव करून घ्यावा.

पालि भाषेचा जर आपल्याला अभ्यास करायचा असेल तर तो तीन अंगांनी करता येतो, तो म्हणजे – परियति, पटिपत्ति व पटिवेदन. परियति म्हणजे ऐकून, वाचून, शब्दाचा अर्थ समजून घेणे. पटिपत्ति म्हणजे त्यावर चर्चा करणे, विचार-विमर्ष करणे आणि पटिवेदन म्हणजे त्याचा प्रत्यक्ष अनुभव घेणे. पालिमधील शब्दांचे असे तिन्ही अंगांनी जोपर्यंत अनुभूती येत नाही, तोपर्यंत पालि शब्दांचे संपूर्ण ज्ञान होत नाही.

पालि भाषेच्या अध्ययनाच्या दृष्टीने दुसरी महत्त्वाची बाब ही, की इतर भाषांचा अभ्यास हा गद्य, पद्य, नाटक, कथा-कथन इत्यादीपुरताच मर्यादित असतो; परंतु पालि भाषेचा अभ्यास आपण वेगवेगळ्या प्रकारांनी करू शकतो. पालि भाषा ही आपल्याला नऊ अंगांनी शिकता येते. ज्याला 'नवाङ्गसत्थुसासन' असे सुद्धा म्हणतात. म्हणून पालि शिकण्याकरिता वेगवेगळी दालने उपलब्ध आहेत. या सर्वांचा उपयोग आपल्याला अध्यापनामध्ये निश्चित रूपाने होऊ शकतो.

पालि भाषा शिकतांना-शिकवितांना सर्वप्रथम ती भाषा काय आहे, ती आपल्याला कशा पद्धतीने समजून घेता येईल, ती बोलचालची भाषा कशी होईल? या दृष्टीने पालि भाषेचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. यामध्ये शिक्षकाचे अध्ययन-अध्यापन निश्चित रूपाने दिशादर्शक ठरू शकते. कारण प्राचीन काळापासून तर आधुनिक काळापर्यंत बौद्ध संस्कृती, तत्त्वज्ञान, इतिहास, जीवनमूल्ये समजून घेण्याच्या दृष्टिने पालि भाषेचे फार महत्त्व आहे. पालि भाषेच्या या महत्त्वामुळेच आज हा विषय राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पोहोचला आहे. म्हणून असे म्हणता येईल, की आधुनिक भारतात पालि भाषेच्या अध्ययनाचे क्षेत्र निश्चितच व्यापक होत आहे. यामध्ये शिक्षक म्हणून आपले योगदान या विषयाला क्रमप्राप्त आहे. म्हणून शिक्षकांनी स्वतःच्या सृजनशीलतेने, कल्पकतेने या पाठ्यघटकांचे अध्यापन करून विद्यार्थ्यांना पालि विषयाच्या अध्ययनासाठी प्रेरित करणे गरजेचे आहे. त्यातून विद्यार्थ्यांची निरीक्षण क्षमता, विचारक्षमता व कृतीशीलता यांना ही गती प्राप्त होईल. शिक्षक हा केवळ पाठ्यघटकच शिकवत नसतो तर विद्यार्थ्यांमध्ये सर्वांगीण गुणांची वाढ कशी करता येईल? त्यांच्यामधील न्यूनगंड कसा काढता येईल? त्याला समाजाभिमुख कसे करता येईल? ही मूल्ये सुद्धा पाठ्यघटकाच्या अनुषंगाने शिकवत असतो. विद्यार्थ्यांच्या चुकाच न दाखवता त्यांच्यामधील ज्या चांगल्या गोष्टी आहेत त्याची स्तुती करणेही गरजेचे आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांना प्रत्येक कृती चांगल्याप्रकारे करण्याची प्रेरणा मिळते.

मानवी मूल्यांची जपवणूक व संवर्धन करण्याची फार मोठी जबाबदारी शिक्षक म्हणून आपल्या सर्वांवर आहे, कारण या मूल्यांचे बीजारोपण जर आपण विद्यार्थ्यांवर योग्यपणे केले तर उद्याची सशक्त पीढी आपल्या हातून घडणार आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या विविध माध्यमांचा वापर करुन अध्यापनात अधिकाधिक संदर्भ देणे अपेक्षित आहे. यामुळे विद्यार्थ्यांचे सर्वांगिण व्यक्तिमत्त्व अधिक कुशल पद्धतीने विकसित होण्यास मदत होईल व शिक्षकांना सुद्धा एक निकोप, सुदृढ व सम्यक विद्यार्थी घडविण्याचे समाधान प्राप्त होईल.

'पालि पकासो' इयत्ता बारावीचे हे पाठ्यपुस्तक आपणास निश्चितच आवडेल, अशी अपेक्षा आहे.

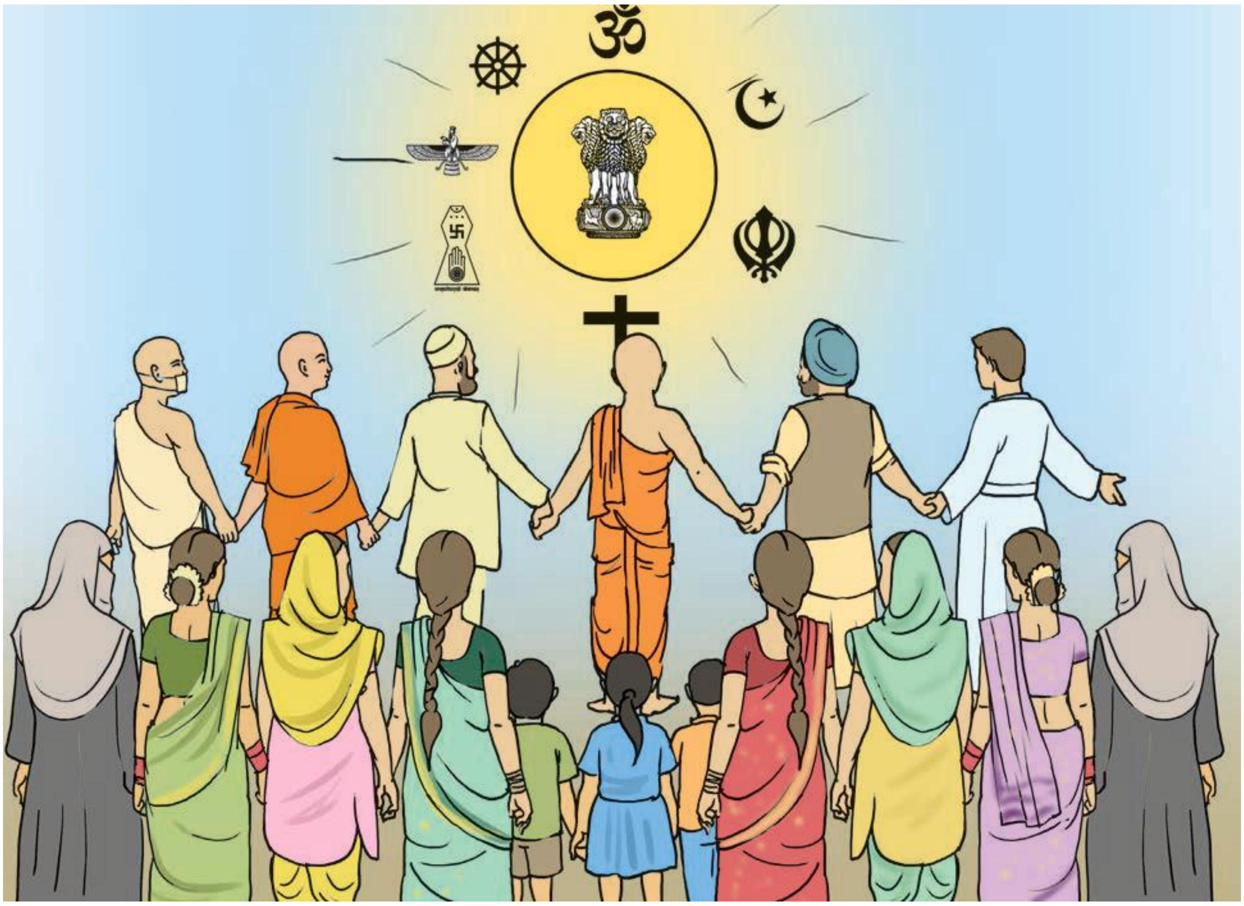
पाठानुक्कमो

१) सङ्घसामग्गी सुत्त

प्रस्तावना

प्रस्तुत पाठ्यघटक 'इतिवुत्तकं' या ग्रंथातून घेतला आहे. यात संघाचे अर्थात कौटुंबिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, राष्ट्रीय एकता व एकात्मता इत्यादींचे महत्त्व सांगितले आहे. या पाठ्यघटकामध्ये संघाची एकता बहुजन हितार्थ सुखकारक असते, हा संदेश दिलेला आहे. कारण तथागताचा संघ हा बहुजनाच्या हितासाठी, सुखासाठी, कल्याणासाठी, लोकांवर अनुकंपा करण्यासाठी आहे. तथागताचा उपदेश जर आचरणात आणला तर तो राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीने सुद्धा महत्त्वपूर्ण ठरू शकतो, यादृष्टीने या पाठ्यघटकाचे विशेष महत्त्व आहे.

''भारताची सार्वभौमता, एकता व एकात्मता उन्नत ठेवणे व त्याचे संरक्षण करणे''

वुत्तं हेतं भगवता, वुत्तमरहता ति मे सुतं–
''एकधम्मो, भिक्खवे, लोके उप्पज्जमानो उप्पज्जति बहुजनहिताय बहुजनसुखाय बहुनो जनस्स अत्थाय हिताय सुखाय देवमनुस्सानं। कतमो एकधम्मो? सङ्घसामग्गी। सङ्घे खो पन, भिक्खवे, समग्गे न चेव अञ्ञमञ्ञं भण्डनानि होन्ति, न च अञ्ञमञ्ञं परिभासा होन्ति, न च अञ्ञमञ्ञं परिक्खेपा होन्ति, न च अञ्ञमञ्ञं परिच्चजना होन्ति। तत्थ अप्पसन्ना चेव पसीदन्ति, पसन्नानं च भिय्योभावो होती''ति। एतमत्थ भगवा अवोच। तत्थेतं इति वुच्चति–

''सुखा सङ्घस्स सामग्गी, समग्गानं चनुग्गहो।
समग्गरतो धम्मट्ठो, योगक्खेमा न धंसति।
सङ्घं समग्गं कत्वान, कप्पं सग्गं मोदती'' ति।।

(संदर्भ–इतिवुत्तकं)

शब्दार्थ

एकधम्म (वि.)– एक सत्य गोष्ट
उप्पज्जति (वर्त.क्रि.)– उत्पन्न होते, उत्पन्न होतो
कतमो (वि.)– कोणते
जन (पु.)– लोक, प्रजा
सङ्घ (पु.)– एकता, एकात्मता
सामग्गी (वि.)– संग्रह, एकत्रिकरण, सामग्री
भण्डनानि (नपु.)– भांडणे, वादविवाद, कलह
अञ्ञमञ्ञं– एकमेकांत, आपापसात, मिळूनमिसळून
परिभासा (पु.)– दोषारोपण, शिवीगाळ
परिक्खेपा (वि.)– परित्याग
परिच्च (पूर्व.क्रि.)– समजून, जाणून
पसीदन्ति (वर्त.क्रि.)– प्रसन्न होतात, श्रद्धाळू बनतात
भिय्यो (वि.)– फार, पुष्कळ, अती
एतमत्थ (नपु.)– या अर्थाला
अवोच (भू. क्रि.)– म्हणाला
वुच्चति (वर्त.क्रि.)– म्हणाले, म्हणाला
योगक्खेम (पु.)– योगक्षेम, आसक्तीपासून मुक्त
मोदति (वर्त.क्रि.)– आनंदीत होते
धंसति (वर्त.क्रि.)– ढासळते, कोलमडते

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) भांडणे कशामुळे होत नाहीत?
२) कशामुळे सुख प्राप्त होते?
३) संघाच्या एकत्रीकरणामुळे काय होते?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य लिहा.

१) सुखा सङ्घस्स सामग्गी।
२) समग्गे चेव अञ्ञमञ्ञं भण्डनानि होन्ति।
३) योगक्खेमा धंसति।
४) पसन्नानं च भिय्योभावो होति।

३. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) सुखा सङ्घस्स सामग्गी	अ) योगक्खेमा न धंसति।
२) समग्गरतो धम्मट्ठो	ब) समग्गानं चनुग्गहो।
३) सङ्घ समग्गं कत्वान	क) एतमत्थ भगवा अवोच।
	ड) कप्पं सग्गं मोदती' ति।

४ रूपे ओळखा.

१) मोदति   २) वुच्चति
३) होन्ति   ४) कत्वान
५) धंसति

५. माध्यम भाषेत अर्थ लिहा.

१) सुखाय   २) सङ्घस्स
३) धम्मट्ठो   ४) उप्पज्जति
५) भण्डनानि

६. संधी करा.

१) एक+धम्मो   २) अत्थ+आय
३) सुख+आय   ४) हित+आय
५) च+एव   ६) एतं+अत्थ
७) तत्थ+एतं   ८) च+अनुग्गहो

७. समास ओळखा.

१) सङ्घसामग्गी   २) भिय्योभावो

८. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

सङ्घसामग्गी सुत्त या पाठात एकत्रीकरणाचे कोणते फायदे सांगितले ते लिहा.

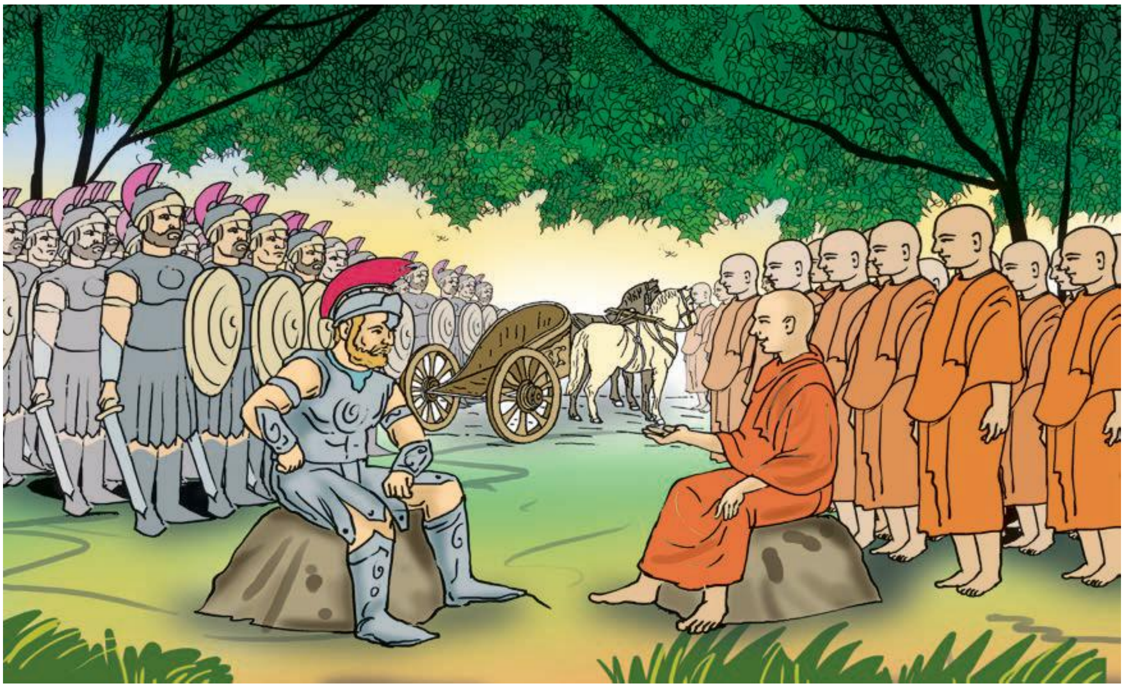
☆☆☆

२) रथो नाम किं?

प्रस्तावना

पालि अनुपिटक साहित्यातील महत्त्वपूर्ण ग्रंथ म्हणजेच 'मिलिंद प्रश्न'(मिलिन्द पञ्हो) होय. ग्रीक देशातील राजा मिलिंद (मिनॅण्डर) तसेच बौद्ध भिक्खु नागसेन यांच्यातील इ.स.पू १५० मध्ये झालेला संवाद असे या ग्रंथाचे स्वरूप आहे. या पाठ्यघटकामध्ये भिक्खु नागसेन यांनी राजा मिलिंद यांनी विचारलेल्या विविधांगी प्रश्नांना वेगवेगळ्या प्रकारच्या उपमा देऊन त्या प्रश्नांची समर्पक उत्तरे दिली आहेत. त्यांची ती उत्तरे तार्किक दृष्टीने आजही प्रेरणादायी आहेत. म्हणून हा पाठ्यघटक विद्यार्थ्यांना दिशादर्शक ठरू शकतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांना मिलिंद व नागसेन या नावाचे किती आकर्षण होते हे त्यांनी औरंगाबादला स्थापन केलेल्या महाविद्यालयाला दिलेल्या 'मिलिंद' नावावरून व त्या महाविद्यालयाच्या परिसराला दिलेल्या 'नागसेनवन' या नावावरून स्पष्ट होते. त्यांनी आधुनिक भारतातील शिक्षक व विद्यार्थ्यांच्या समोर मिलिंद व नागसेनाचे आदर्श ठेवलेले आहेत.

प्रस्तुत पाठ्यघटक 'मिलिंद प्रश्न' या ग्रंथातून निवडला आहे. या पाठातून 'आदर्श संवाद' कसा असावा याविषयीची माहिती मिळते. रथ म्हणजे काय? याविषयी राजा मिलिंद व भिक्खु नागसेन यांचा संवाद या पाठामध्ये आला आहे. **''विज्ञाननिष्ठ दृष्टीकोन, मानवतावाद, शोधकबुद्धी व सुधारणावाद यांचा विकास करणे.''**

नागसेन – ''सचे त्वं महाराज, रथेनागतोसि, रथं मे आरोचेहि''। किन्नु खो महाराज, ईसा रथो''ति?

मिलिन्दो – ''नहि भन्ते''ति।

नागसेन – ''अक्खि रथो''ति?

मिलिन्दो – ''नहि भन्ते''ति।

नागसेन – ''चक्कानि रथो''ति?

मिलिन्दो – ''नहि भन्ते''ति।

नागसेन – ''रथपञ्जरं रथो''ति?

मिलिन्दो – ''नहि भन्ते''ति।

नागसेन – '' रथदण्डको रथो'' ति?

मिलिन्दो – '' नहि भन्ते'' ति।

नागसेन – " युगं रथो" ति?

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति।

नागसेन – " रस्मियो रथो" ति?

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति।

नागसेन – " पतोदलट्ठि रथो" ति?

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति।

नागसेन – "किन्नु खो महाराज, ईसा, अक्ख, चक्ख रथपञ्जर रथदण्ड युग रस्मिंपतोदारथो"ति?

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति

नागसेन – " किं पन महाराज, अञ्ञत्त ईसा, अक्ख, चक्ख रथपञ्जरथ, दण्डयुगरस्मिपतोदा रथो" ति?

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति।

नागसेन – "तमहं महाराज, पुच्छन्तो पुच्छन्तो न पस्सामि रथं"।

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति।

नागसेन – "रथरठ्ठो येव नु खो महाराज रथो" ति?

मिलिन्दो – " नहि भन्ते" ति।

नागसेन – " को पनेत्थ रथो? अलिकं त्वं महाराज भाससि मुसावादं नत्थि रथो"। त्वंसि महाराज, सकलजम्बुदिपे अग्गराजा। कस्स पन त्वं भायित्वा मुसावादं भाससि? सुणन्तु मे भोन्तो पञ्चसता योनका, असितिसहस्सा च भिक्खु। अयं मिलिन्दो राजा एवमाहं- रथेनाहं आगतोस्मी'ति। सचे त्वं महाराज, रथेनागतोसि, रथ मे आरोचेहि'ति वुत्तो समानो रथं न सम्पादेति। कल्ल नु खो तदभिनन्दितुं" ति?

मिलिन्दो – अथ खो मिलिन्दो राजा आयस्मन्तं नागसेनं एतदवोच- "नाहं भन्ते नागसेन, मुसा भणामि। ईसं च पटिच्च,अक्खि पटिच्च चक्कानि पटिच्च, रथपञ्जरं च पटिच्च, रथदण्डकंच पटिच्च रथो'ति सञ्ञा समञ्ञा पञ्जन्ति वोहारो नाममतं पवत्तति"ति।

नागसेन – "साधु खो त्वं, महाराज, रथं जानासि"।

(संदर्भ– मिलिन्द पञ्हो)

शब्दार्थ

रथं (नाम) – रथ

ईसा (स्त्री.)– दांडा

अक्खो (पु.)– आख, आस

रथदण्डका (नपु.)– रथाचा दांडा

युग (नपु.)– जू, जोखड

रथपञ्जरा(वि.)– रथाचा सांगाडा

रस्मिंयो (रस्मिं स्त्री.)– कासरा, लगाम

पतोदलट्ठि (स्त्री.)– चाबकाची काठी

योनका (पु.)– ग्रीक देशातील रहिवासी

वोहारो (पु.)– व्यावहारिक, व्यवहारात

मुसावादं (पु.)– खोटे बोलणे

अग्गराजा (पु.)– श्रेष्ठ राजा

असितीसहस्सा (संख्या वि.)– ऐंशी हजार

पञ्चसता (संख्या वि.)– पाचशे

जम्बुदिप(पु.)– जम्बुद्विप(भारताचे प्राचीन नाव)

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) मिलिंद राजा कोणत्या वाहनात बसून आला होता?

२) मिलिंद राजा मूळ कोणत्या देशाचा होता ?

३) सभेमध्ये किती ग्रीक सैनिक हजर होते?

४) सभेमध्ये किती बौध्द भिक्खु उपस्थित होते?

५) प्राचीन काळी 'जम्बुद्विप' हे कोणत्या देशाचे नाव होते?

६) नागसेन भिक्खुने मिलिंद राजाला कोणत्या वाहनाविषयी प्रश्न विचारले होते?

७) पाठातील संवाद कोणाकोणामध्ये आहे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) ''सचे त्वं महाराज रथेनागतोसि,रथं मे आरोचेहि''।

२) ''त्वंसि, महाराज सकलजम्बुदिपे न अग्गराजा''।

३) ''किन्नु खो महाराज रथपञ्जरं रथो''ति?

४) ''साधु खो त्वं, महाराज,रथं जानासि''।

३. खालील शब्दांचा वाक्यात उपयोग करा.

१) सचे

२) पन

३) न

४) साधु

४. सूचनेनुसार कृती करा.

(१) योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

१) किन्नु खो .... ईसा रथो ति''?। (नागसेन/महाराज)

२) रथरठ्ठो .... नु खो,महाराज रथो''ति?। (नेव/येव)

(२) माध्यम भाषेत अर्थ लिहा.

१) पतोदलठ्ठिं।

२) मुसावादं।

३) अग्गराजा।

(३) संधी विग्रह करा.

१) तमहं।

२) त्वंसि।

३) एवमाहं।

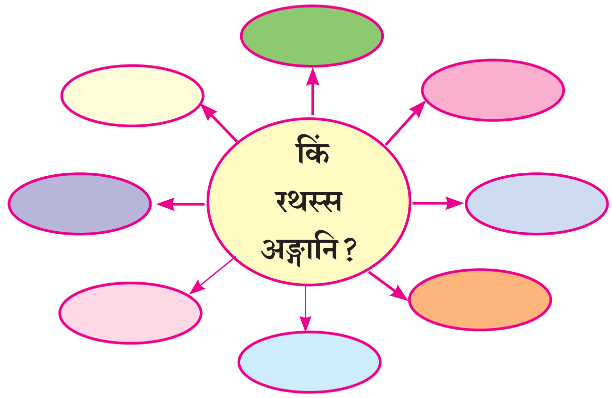
(४) संधी करा.

१) एतद + अवोच

२) न + अत्थि

३) न + अहं

(५) जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

(६) योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) त्वं महाराज भाससि	अ) आगतोस्मी'ति।
२) रथेनाहं	ब) मुसावादं नत्थि रथो''।
३) साधु,खो त्वं महाराज	क) नू खो तदाभिनन्दितुं''ति?
	ड) रथं जानासि।

(७) दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) भिक्खु नागसेन आणि राजा मिलिंद यांच्यातील संवाद लिहा.

२) पाठातील संवाद आपल्या भाषेत लिहा.

☆☆☆

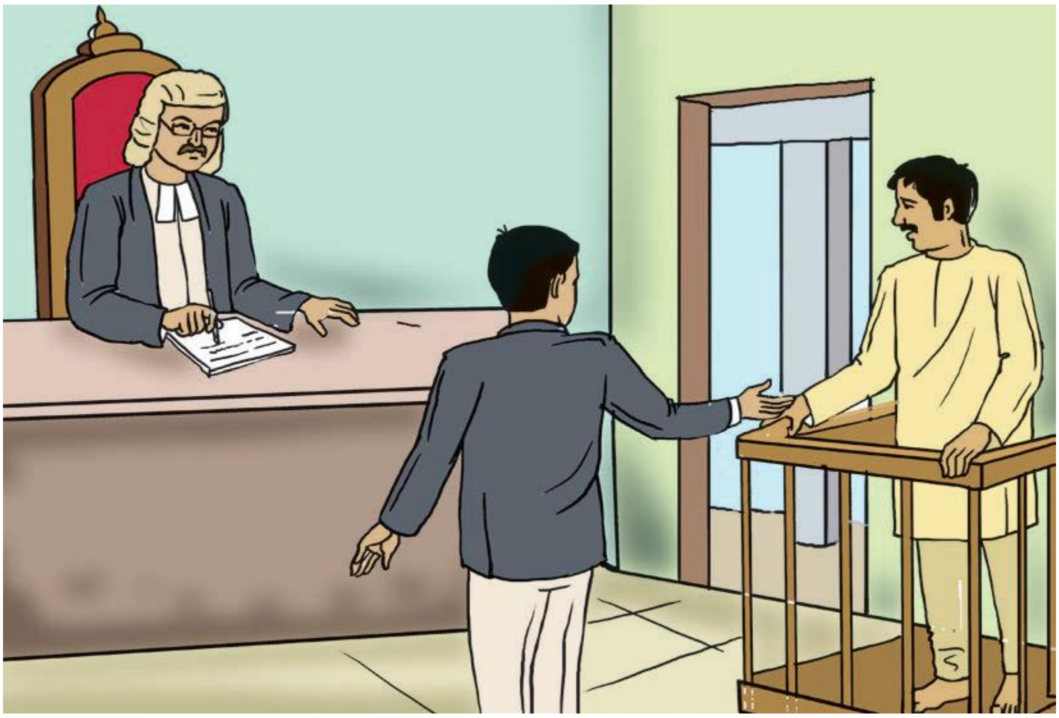
३) विनिच्छय महामत्त वत्थु

प्रस्तावना

प्राचीन काळात भारतामध्ये पंचायत व्यवस्था होती, ज्यामध्ये पंचायतीच्या सदस्यांना समाजामध्ये न्याय करणाऱ्या लोकाच्या रुपामध्ये आदरयुक्त सन्मान प्राप्त होत होता. गावातील वेगवेगळ्या प्रकारच्या समस्यांना सोडविण्याकरीता या व्यवस्थेची स्थापना झाली होती. स्वतंत्र भारतामध्ये भारताचे संविधान बनविताना सविधान निर्मात्यांनी सर्वोच्च न्यायालय, उच्च न्यायालय, दुय्यम न्यायालये अशी न्याय व्यवस्थेची रचना केलेली आहे. या व्यवस्थेच्या माध्यमातून न्यायालयाला मौलिक अधिकारांचे संरक्षण करण्यासाठी संबंधितांना निर्देश, आदेश देण्याचे अधिकार आहेत. न्यायव्यवस्था ही निपक्ष असल्यामुळे सर्वसामान्य व्यक्ती सुध्दा इथे न्यायाची अपेक्षा करीत असतो. न्यायव्यवस्थेच्या निःपक्षपणावरच न्यायव्यवस्थेची विश्वसनीयता अवंलबून असते. 'विनिच्छय महामत्त वत्थु' न्यायव्यवस्थेशीच संबंधित आहे.

प्रस्तुत पाठ 'धम्मपद अट्ठकथा' मधील 'धम्मट्ठवग्गो' यातील आहे. यामध्ये तथागत बुद्धानी, भिक्खूंना न्यायाधिशाविषयी जो अनुभव आला होता, तो त्यांच्याकडून ऐकल्यानंतर तथागतांनी भिक्खुंना अधार्मिक आणि धार्मिक न्यायाधीश कुणाला म्हणतात, याविषयी उपदेश केला आहे.

''**विवक्षित प्रकरणी अटक, निश्चित कायदे व समान न्याय यांची अंमलबजावणी करणे**''

एकदिवसम्हि भिक्खू सावत्थियं उत्तरद्वारगामे पिण्डाय चरित्वा पिण्डपातपटिक्कन्ता नगरमज्झेन विहारं आगच्छन्ति। तस्मिं खणे मेघो उट्ठाय पावस्सि। ते सम्मुखागतं विनिच्छयसालं पविसित्वा विनिच्छयमहामत्ते लञ्जं व गहेत्वा सामिके असामिके करोन्ते दिस्वा ''अहो इमे अधम्मिका, मयं पन इमे धम्मेन विनिच्छय करोन्तीति सञ्जिनो अहुम्हा'' ति चिन्तेत्वा वस्से विगते विहारं गन्त्वा सत्थारं वन्दित्वा एकमन्तं निसिन्ना तमत्थं आरोचेसुं।

सत्था ''न, भिक्खवे, छन्दादिवसिका हुत्वा साहसेन अत्थं विनिच्छिनन्ता धम्मट्ठा नाम होन्ति, अपराधं पन अनुविज्जित्वा अपराधानुरुपं असाहसेन विनिच्छयं करोन्ता एव धम्मट्ठा नाम होन्ती '' ति वत्वा इमा गाथा अभासि –

''न तेन होति धम्मट्ठो, येनत्थं साहसा नये।
यो च अत्थं अनत्थञ्च,उभो निच्छेय्य पण्डितो।।

''असाहसेन धम्मेन, समेन नयती परे।
धम्मस्स गुत्तो मेधावी, धम्मट्ठोति पवुच्चती'' ति।।

तत्थ तेनाति एत्तकेनेव कारणेन, धम्मट्ठोति राजा हि अत्तनो कातब्बे विनिच्छयधम्मे ठितोपि धम्मट्ठो नाम न होति। येनाति येन कारणेन। अत्थन्ति ओतिण्णं विनिच्छितब्बं अत्थं। साहसा नयेति छन्दादीसु पतिट्ठितो साहसेन मुसावादेन विनिच्छेय्य। यो हि छन्दे पतिट्ठाय ञातीति वा मित्तोति वा मुसा वत्वा असामिकमेव सामिकं करोति, दोसे पतिट्ठाय अत्तनो वेरीनं मुसा वत्वा सामिकमेव असामिकं करोति, मोहे पतिट्ठाय लञ्चं गहेत्वा विनिच्छयकाले अञ्ञविहितो विय इतो चितो च ओलोकेन्तो मुसा वत्वा ''इमिना जितं, अयं पराजितो'' ति परं नीहरति, भये पतिट्ठाय कस्सचिदेव इस्सरजातिकस्स पराजयं पापुणन्तस्सापि जयं आरोपेति, अयं साहसेन अत्थं नेति नाम। एसो धम्मट्ठो नाम न होतीति अत्थो। अत्थं अनत्थञ्चाति भूतञ्च अभूतञ्च कारणं। उभो निच्छेय्याति यो पन पण्डितो उभो अत्थानत्थे विनिच्छिनित्वा वदति। असाहसेनाति अमुसावादेन। धम्मेनाति विनिच्छयधम्मेन, न छन्दादिवसेन। समेनाति अपराधानुरूपेनेव परे नयति, जयं वा पराजयं वा पापेति। धम्मस्स गुत्तो ति सो धम्मगुत्तो धम्मरक्खितो धम्मोजपञ्ञाय समन्नागतो मेधावी विनिच्छयधम्मे ठितत्ता धम्मट्ठोति पवुच्चती ति अत्थो।

(संदर्भ– धम्मपद अट्ठकथा)

शब्दार्थ

पिण्डाय (वि.)– भिक्षाटनाकरिता
चरित्वा (पूर्व.क्रि.)– विचरण करून, फिरून
पटिक्कन्तं (कृ.)– परत आलेला
नगरमज्झेन (नपु.)– नगरामध्ये, नगरामधून
आगच्छन्ति (क्रि.)– येतात
खणे (क्रि.वि.)– क्षणात
मेघ (पु.)– ढग, बादल
उट्ठाय (पूर्व.क्रि.)– क्रियाशील
पावस्सि(पु.)– पाऊस, वर्षा
विनिच्छयसाल (नपु.)– न्यायालय, सरकारी कचेरी
पविसित्वा (पूर्व.क्रि.)– प्रवेश करून
विनिच्छयमहामत्ते (पु.)– न्यायाधीश
लञ्चं (नपुं.)– लाच
गहेत्वा (पूर्व.क्रि.)– घेऊन
सामिक (पु.)– स्वामी
करोन्त (कृ.)– करत असताना, करताना
दिस्वा (पूर्व.क्रि.)– पाहून
अहु(प.म.पु.ए.व.)– होणे
चिन्तेत्वा (पूर्व.क्रि.)– विचार करून
वस्स (पु.)– वर्षा, पाऊस
विगत (भू.क्रि.)– निघून गेला
सत्था (पु.)– शास्ता, मार्गदर्शक, बुद्ध
आरोचेसु (भू.क्रि.)– कथन केले
छदन (नपु.)– छत
हुत्वा (पूर्व.क्रि.)– होऊन
साहसेन (नपु.)– स्वैराचार, स्वैरवर्तन
धम्मट्ठ (वि.)– धर्मस्थित
समेन– अपराधानुरुप समानभावाने विचारांचा निर्णय करतो.
अभासि(भू.क्रि.)– म्हटले
तेन (अव्यय)– या कारणाने
नये (पु.)– योग्य परिणाम
अत्थ (वि.)– अर्थ, कल्याणकारक
निच्छेय्य (पु.)– निश्चय, निर्धार
गुत्त (कृ.)– संरक्षित
पवुच्चति (वर्त.क्रि.)– म्हणतो, सांगतो
तत्थ (क्रि.वि.)– तिथे, त्या ठिकाणी
एत्तो (अव्यय)– येथे, येथून
कातब्ब (नपु.)– कर्तव्य
ठित (नपु.)– ठिकाण
ओतिण्ण (कृ.)– अवतरित, येत असता
पतिट्ठितो (वि.)– प्रतिष्ठित
अत्तनो (पु.)– स्वतः, आपोआप
वेरी (वि.)– वैरी, शत्रू
अञ्ञ (पु.)– सन्माननीय व्यक्ती, वेगळा
विहितो (कृ.)– योग्य, उचित
विय (पु.)– समान, सारखा
ओलोकेति (वर्त.क्रि.)– अवलोकन करतो, पाहतो
नीहरति (वर्त.क्रि.)– बाहेर येऊन जातो
परं (वि.)– दुसरा
इस्सर (पु.)– स्वामी, प्रमुख, महान
जाति (स्त्री.)– जन्म
पापुणन्तं (कृ.)– पोहोचता, गाठता
आरोपेति (वर्त.क्रि.)– दोष देतो, आरोप करतो
नेति (वर्त.क्रि.)– नेतो, घेऊन जातो
एसो (सर्व.ना.)– हा
भूत (कृ.)– होऊन गेलेला
विनिच्छिनित्वा (पूर्व.क्रि.)– निर्णय लावून
पापेति (वर्त.क्रि.)– पोहोचवितो, मिळवितो
समन्नागत(वि.)– युक्त
ठितत्त(नपु.)– स्थितत्व, संयत

स्वाध्याय

१.खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) 'विनिच्छय महामत्त' याचा अर्थ सांगा.
२) 'विनिच्छय महामत्त वत्थु' ही धम्मदेसना तथागतांनी कुठे दिली ?
३) 'अधार्मिक' म्हणजे काय ?
४) 'धार्मिक' म्हणजे काय ?
५) 'धार्मिक न्यायाधीश' कुणाला म्हटले जाते ?
६) तथागत बुध्दांनी भिक्खुंना कशाविषयी उपदेश दिला ?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) 'न तेन होति धम्मट्ठो, येनत्थं साहसा नये।'
२) 'अधम्मस्स गुत्तो मेधावी, धम्मट्ठोति, पवुच्चती' ति।
३) 'साहसा नयेति छन्दादीसु पतिट्ठितो साहसेन मुसावादेन विनिच्छेय्य।'
४) असाहसेन धम्मेन समेन नयती परे।
५) साहसेनाति मुसावादेन, धम्मेनाति विनिच्छयधम्मेन, नछन्दादिवसन।

३.योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा पूर्ण करा.

१) एकदिवसम्हि भिक्खू सावत्थियं उत्तरद्वारगामे पिण्डाय .... पिण्डपातपटिक्कन्ता।
(चरित्वा/ कातुं)
२) ''अहो इमे............, मयं पन 'इमे धम्मेन विनिच्छयं करोन्ती ति।''
(अधम्मिका/धम्मिका)
३) अपराधं पन............अपराधानुरुपं असाहसेन विनिच्छयं करोन्ता।
(विजित्वा/अनुविज्जित्वा)
४) मोहे पतिट्ठाय लञ्चं गहेत्वा विनिच्छयकाले ....विय इतो चितो।
(अञ्ञविहितो/विहितो)
५) अयं............अत्थं नेति नाम।
(असाहसेन/साहसेन)

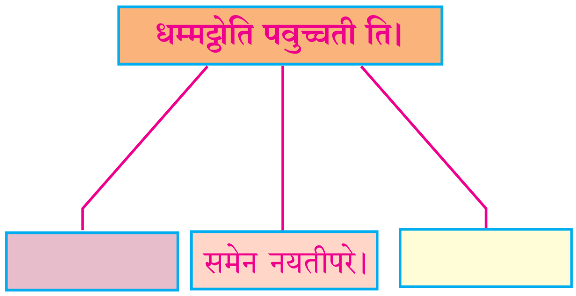
४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) न तेन होति धम्मट्ठो	अ) उभो निच्छेय्य पण्डितो।
२) असाहसेन धम्मेन	ब) येनत्थं साहसा नये।
३) यो च अत्थं अनत्थञ्च	क) धम्मट्ठोति पवुच्चती' ति।
	ड) समेन नयती परे।

५. सूचनेनुसार कृती करा.

१) विहारं आगच्छन्ति। (काळ ओळखा)
२) 'दिस' (पूर्वकालवाचक अव्यय करा.)
३) 'विनिच्छयसालं' (माध्यम भाषेमध्ये अर्थ लिहा)
४) 'धम्मिक न्यायाधिस'(पालिभाषेमध्ये लिहा)

६. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) विनिच्छय महामत्त (न्यायाधीश) यावर स्वमत प्रकट करा.
२) 'विनिच्छय महामत्त वत्थु' या पाठाच्या आधारे धम्मिक आणि अधम्मिक निर्णय याविषयी लिहा.

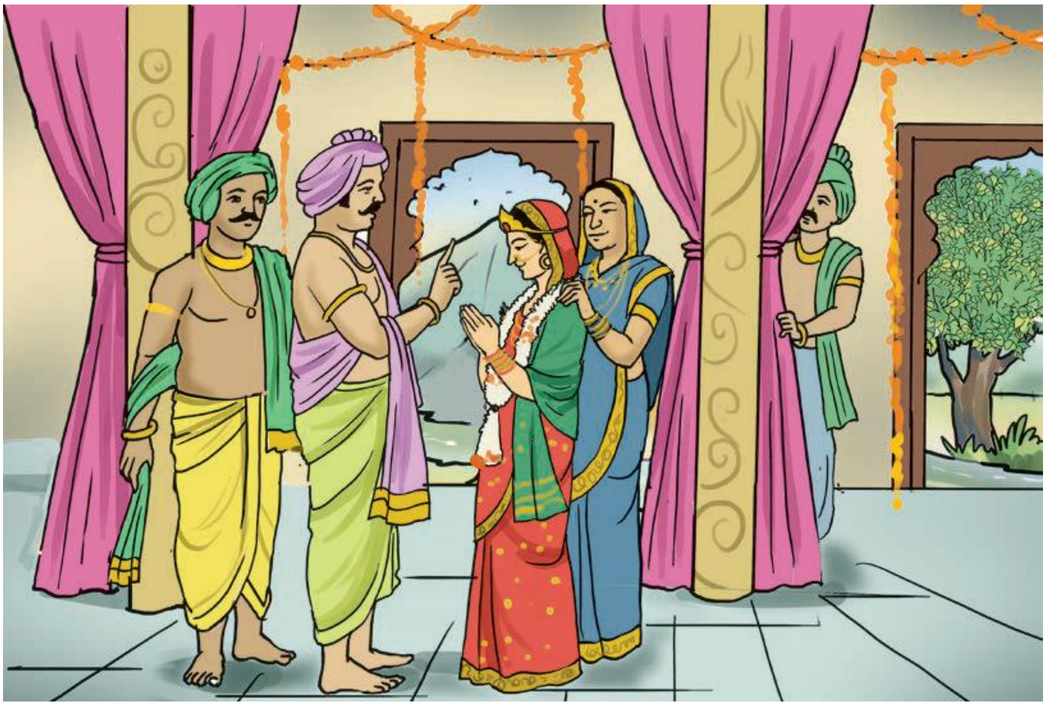
☆☆☆

४) जनकेन तनया ओवादं

प्रस्तावना

प्रस्तुत पाठ्यघटक 'धम्मपद अट्ठकथा' यामधुन घेतलेला आहे. ह्या पाठ्यघटकात विशाखेच्या वडिलांनी तिला सासरी जातांना दहा उपदेश सांगितलेले आहे. तथागत बुद्धाच्या धम्मोपदेशाने तत्कालीन समाजातील, वर्गातील अनेक लोक प्रभावित झाले होते. त्यामध्ये गरीब, श्रीमंत, राजा, सेनापती, शेतकरी, व्यवसायी, गणिका इत्यादींचा समावेश होता. तथागताकडे जो कुणी यायचा तो त्यांच्या उपदेशाने प्रभावित होऊन संघात दीक्षित व्हायचा. असाच प्रकार विशाखाचे आई वडील, धनंजय व सुमना यांच्याबाबतीतही झाला. विशाखा सात वर्षांची असतांनाच तिचे आई वडील भिक्खू संघात दीक्षित झाले होते. विशाखा वयात आल्यानंतर तिच्या आईवडिलांनी श्रावस्ती येथील मिगारश्रेष्ठीचे पुत्र पुण्यवर्धन यांच्याशी तिचा विवाह केला. सासरी जात असताना तिच्या वडिलांनी कोणत्या गोष्टीचे पालन केले पाहिजे याविषयीचे वर्णन या पाठ्यघटकात करण्यात आलेले आहे. जे आजच्या आधुनिक काळात सुध्दा तंतोतंत लागू पडते म्हणून या पाठ्यघटकाचे सामाजिक दृष्टीने विशेष महत्त्व आहे.

''भाषण व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य, भेदभावास प्रतिबंध व संधीची समानता प्राप्त करून देणे''

खिद्दुपुब्बं पुराणकाले पञ्चव्देविसति सा किरं अङ्गरट्ठे भद्दियनगरे मेण्डकसेट्ठि च चन्दपदमा पुत्तस्स धनञ्जयसेट्ठिनो अग्गमहेसिया सुमना कुच्छिस्मिं विसाखा निब्बति। तस्सा सत्तवस्सिक काले खिद्दुपुब्ब पञ्चसति पञ्चदसमो वस्से सत्था सेलबाह्मणावादितं बोधनेय्य बन्धनानं उपनिस्सयसम्पतिं दिस्वा महाभिक्खुसङ्घपरिवारो चारिकं चरमानो तं नगरं पापुणि दिक्खातिं।

सावत्थियं पि खो मिगारसेट्ठिनो पुत्तो पुण्णवड्ढकुमारो नामं वयप्पत्तो कालेन खिद्दुपुब्ब चतुसतिसत्तवस्से परिणय विसाखा पन्धरस वस्स वयस्स अहोसि।

इमिस्सा पन पिता इधागमनकाले इमं ओवदन्तो गुय्हे पटिच्छन्ने दस ओवादे अदासि,तेसं अत्थं जानामि, तेसं मे अत्थ कथेतु?

१) इमिस्सा पन पिता – **'अन्तो अग्गि बहि न नीहरितब्बो ति** आह। सक्का नु खो अम्हेहि उभतो पटिविस्सकगेहानं अग्गिं अदत्वा वसितुं'' ति? ''एवं किर अम्मा ति''?

''ताता मय्हं पिता न एतं सन्धाय कथेसि। इदं पन सन्धाय कथेसि– अम्म, तव सस्सुससुर सामिकानं अगुणं दिस्वा बहि तस्मिं गेहे ठत्वा मा कथेसि। एवरूपो हि अग्गिसदिसो अग्गि नाम नत्थि'' ति?

२) ''अय्या, एतं ताव एवं होतु, इमिस्सा पन पिता **बाहिरतो अग्गिं न अन्तो पवेसेतब्बो' ति** आह। किं सक्का अम्हेहि अन्तो अग्गिम्हि निब्बुतं बाहिरतो अग्गि अनाहरितुं'' ति? एवं किर अम्मा' ति? ''ताता मय्हं पिता न एतं सन्धाय कथेसि, इदं पन सन्धाय कथेसि ''सचे पटिविस्सकगेहेसु हत्थियो वा पुरिसो वा सस्सुससुरसामिकांन अगुणं कन्थेन्ति। तेहि कथितं आहरित्वा 'असुको ' नाम तुम्हाकं एव अगुणं कथेति' ति पुन मा कथेय्यासि। एतेन हि अग्गिना सदिसो अग्गि नाम नत्थि'' ति। एवं इमस्मिं पि कारणं सा निद्दोसा व अहोसि। यथा च एत्थ एवं सेसेसुपि। तेसु पन अयमधिप्पायो''–

३) यम्पि हि तस्सा पितरा **''ये ददान्ति, तेसं येव दातब्बं'' ति** वुत्तं तं ''या चितकं पकरणं गहेत्वा ये पटिदेन्ति,तेसञ्ञेव दातब्बं'' ति सन्धाय वुत्तं।

४) **ये न देन्ति, तेसं न दातब्बं'' ति** इदं पि'ये याचितकं गहेत्वा न पटिदेन्ति, तेसं न दातब्बं'' ति सन्धाय वुतं।

५) **ददन्तस्सापि अददन्तस्सापि दातब्बं''ति** इदं पन दलिद्देसु ञातिमितेसु सम्पतेसु ते पटिदातुं सक्कोन्तु वा मा वा, तेसे दातुमेव वट्ठति'ति सन्धाय कतं।

६) **''सुखनिसिदितब्ब'' ति** इदं पि सस्सुससुरसामिके दिस्वा वुट्ठानब्बट्ठाने निसीदितुं न वट्ठति, ति सन्धाय वुतं।

७) **''सुखं भुञ्जितब्बं'' ति** इदं पन सस्सुससुरसामिकेहि पुरे तरं अभुञ्झित्वा ते परिविसित्वा सब्बेहि लद्धालद्धं ञत्वा पच्छा सयं भुञ्झितु वट्ठति' ति सन्धाय वुतं।

८) **''सुखं निपज्जितब्बं'' ति** इदं पि सस्सुससुरसामिकेहि पुरेत्तरं सयनं आरुय्ह न निपज्जितब्बं, तेसं कतब्बयुत्तकं कत्वा पच्छा सयं निपज्जितुं युत्तं' ति सन्धाय वुतं।

९) **''अग्गि परिचरितब्बो'' ति** इदं पन सस्सु पि ससुरंपि सामिकं पि अग्गिक्खन्धं विय उरगराजानं विय च कत्वा पस्सितुं वट्ठति, ति सन्धाय वुतं।

१०) **''अन्तो देवता नमस्सितब्बा'' ति** इदं सस्सुं च ससुरं च सामिकं च देवता विय कत्वा दट्ठुं वट्ठति' ति सन्धाय वुतं''। एवं सेट्ठि इमेसं दस ओवादानं अत्थं सुत्वा पटिवचनं अपस्सन्तो अधोमुखो निसीदि।

(संदर्भ–धम्मपद अट्ठकथा)

शब्दार्थ

जनक (पु.)– वडील, निर्माता
देसना (स्त्री)– उपदेश
निब्बति (स्त्री)– उत्पन्न होतो, जन्मास येतो
पापुणि (कृ.)– पोहोचला, गाठलेला
ओवदन्तो (कृ.)– सांगण्यासारखे
पटिविस्सक (पु.)– शेजारी, शेजाराचा
सन्धाय (पु.कि.)– मेळ करून, जुळणी करुन
सस्सु ससुर (सा. ना)– सासू सासरा
आहरित्वा (पूर्व.क्रि.)– आणून
असुको (अव्यय)– अमुक
सकोन्तु (नपु.)– समर्थ होणे, शक्य होणे
वुट्ठातब्बट्ठाने (नपु.)– उठून उभे राहणे
वट्ठति (क्रि.)– फिरतो, फिरवितो
निप्पज्जितब्ब (क्रि.)– झोपले पाहिजे
अपसन्तो (वि.)– स्वावलंबी
निसीदि (भू.क्रि.)– बसला, बैठक मारलेला
जनेसि (स्त्री.)– आई, (जन्म देणारी) जननी
बोधनेय्य(वि.)– बुद्धत्व प्राप्त करून घेणारा
इधागमन– येथेच, याच जन्मी
पटिच्छन्ने (कृ.)– झाकलेला, लपविलेला
निहरितब्बो (वि.)– बाहेर नेले, काढले पाहिजे
सामिकानं (पु.)– धन्याला, मालकाला, स्वामीला
अग्गि – अग्नी (उष्णता) तापटपात्र
ओवदे (पु.)– उपदेश, उपदेसक
निद्देसा (पु.)– स्पष्टीकरण, खुलासा
अयमाधिचो (पु.)– कमविते, उत्पन्न करणारे
ञातिमित्तेसु– नातलग-मित्रामध्ये
सम्पति (स्त्री)– धन, श्रीमंती, संपत्ती

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) धनंजय व सुमना यांच्या मुलीचे नांव काय होते?
२) विशाखाच्या आईवडिलाचे नाव काय होते?
३) विशाखाच्या आजी आजोबाचे नाव काय होते?
४) विशाखाचा जन्म केव्हा झाला?
५) विशाखाचे लग्न केव्हा झाले?
६) विशाखाने दीक्षा केव्हा व कोणत्या वर्षी घेतली?
७) विशाखाच्या आईवडिलांनी विशाखाला कोणकोणते उपदेश दिले?
८) विशाखाच्या सासुसासऱ्याचे नाव काय होते?
९) विशाखाच्या सासरचे नाव काये होते?
१०) विशाखाच्या पतीचे नाव काय होते?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) अन्तो अग्गि बहि न नीहरितब्बो।
२) ताता मय्हं पिता न एतं सन्धाय काथेसि।
३) बाहिरतो अग्गि अन्तो पवेसेतब्बो।
४) ददन्तस्सापि अददन्तस्सापि न दातब्बं।
५) देवता विय कत्वा दट्ठुं न वट्ठति।
६) एवरुपो हि अग्गि सदिसो अग्गि नामे होति।

३. रूपे ओळखा.

१) सावत्थियं
२) अहोसिं
३) भुञ्जितुं
४) अदासि
५) जानामि
६) होतु
७) कथेय्यासि
८) सुत्वा
९) निसीदिसुं
१०) कत्वा

४. सूचनेनुसार कृती करा.

१) ....पि खो मिगारसेट्ठिनो पुत्तो पुण्णवड्ढन कुमारो नाम अहोसि। (रिकाम्या जागा भरा.)(सावत्थियं/सारनाथ)
२) येन न देन्ति, तेसं न................ । (वाक्य पूर्ण करा.)
३) ददन्तस्सापि अददन्तस्सापि................। (वाक्य पूर्ण करा.)
४) ....नाम तुम्हाकं एवं च अगुणं कथेति ति।(वाक्य पूर्ण करा.)
५) इमेसं दस ओवादानं अत्थ................ अपस्सन्तो...............निसीदि। (वाक्य पूर्ण करा.)

५. संधी करा.

१) लध्दा + अलध्द
२) इदं + अपि
३) इमं + अस्सा

६. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

किं दस ओवादो अत्थि?
- अन्तो अग्गि बहि नीहरितब्बो।
-
- ये ददन्ति तेसं येव दातब्बं।
-
- ददन्तस्सापि अददन्तस्सापि दातब्बं।
-
- सुखं भुञ्जितब्बं।
-
- अग्गि परिचरितब्बो।
- अन्तो देवता नमस्सितब्बा।

७. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) परिणय विसाखा	अ) पापुणि दिक्खातिं।
२) सुमना कुच्छिस्मि	ब) पुत्तो पुण्णवड्ढन।
३) चरमानो तं नगरं	क) विसाखा निब्बति।
	ड) पन्धरसवस्स वयस्स अहोसि।

८. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) मुलगी सासरी जात असतांना वडिलांनी विशाखेला कोणता उपदेश केला?
२) 'जनकेन तनया ओवादं' चा सारांश लिहा?

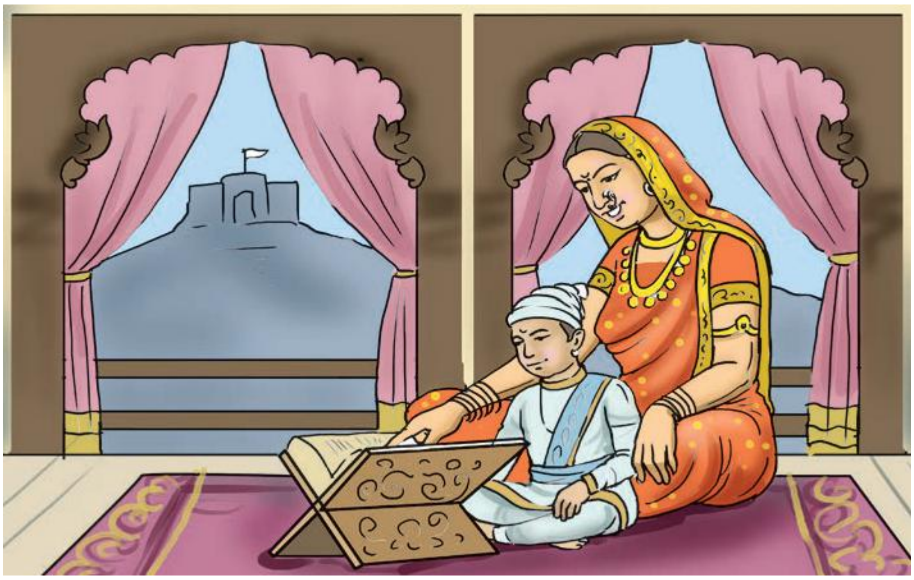
५) बहुजनसङ्घटको छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्याचा इतिहास महत्त्वपूर्ण इतिहास आहे. या महाराष्ट्रामध्ये अनेक महापुरुषांनी जन्म घेतला आणि आपल्या कार्यकर्तृत्वाने ते इतिहासात अजरामर झाले. त्यापैकी एक महत्वपूर्ण नाव म्हणजे छत्रपती शिवाजी महाराज.

छत्रपती शिवाजी महाराज हे राष्ट्राला विदेशी आणि आतताई राजसत्तेपासून स्वतंत्र करून राज्यामध्ये एक सार्वभौम स्वतंत्र राजसत्ता स्थापन करणारे एक महानायक ठरतात, म्हणून ते स्वातंत्र्याचे जनक, मुक्तीदाते तर ठरतातच; परंतु त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे या व्यतिरिक्तही असे अनेक पैलू आहेत जे त्यांना मानवतेचे पुजारी सुध्दा ठरवितात. त्या पैलूमध्ये नैतिक वर्तणूक, स्त्रियांप्रती सन्मान, जात,धर्म,पंथ इत्यादी भेदभावरहित प्रगल्भ वैचारिकता, विज्ञानवादी विचारसरणी, प्रजाहितदक्ष राजा, कुशल आणि कार्यक्षम प्रशासक इत्यादी गुणवैशिष्ट्यांनी त्यांचे व्यक्तिमत्त्व परिपूर्ण होते. ते सर्व धर्मांचा सन्मान करीत असत. त्यांच्या सेनेमध्ये अनेक बहुजन सरदार होते. त्यांचा संघर्ष हा कट्टरता आणि उदंडता याविरुद्ध होता.

'मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात' अशी एक म्हण आहे. त्याप्रमाणेच त्यांची आई व कुशल मार्गदर्शक जिजाई यांनी त्यांचे व्यक्तिमत्त्व घडविले होते, म्हणूनच लहानपणात किल्ले जिंकण्याचा खेळ खेळणारे शिवाजी महाराज नंतर अतिशय कमी वयात वास्तविकरित्या किल्ले जिंकतात. म्हणून व्यक्तीच्या मनात जर इच्छाशक्ती असेल, कार्यक्षमता, धैर्यशीलता व नैतिक मूल्य असतील तर या बळाच्या सहाय्याने तो सर्व समस्यांवर मात करु शकतो, ही प्रेरणा छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या कार्यकर्तृत्वातून घेता येते. याच उद्देशाने या पाठ्यघटकाची रचना करण्यात आली आहे. **''राजाने लोककल्याणाच्या संवर्धनासाठी समाजव्यवस्था प्रस्थापित करून नवीन राज्याची निर्मिती करणे.''**

महारट्ठ रज्जे अनेका इतिहासिका राजवंसेहि रज्जा अकरि। तेसु छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स नाम अग्गट्ठानि अत्थि। पितुनो सहाजि मालोजि भोसले च मातुया जिजाई लखुजी जाधवेनं उदरे बालको सिवाजिस्स सिवनेरि दुग्गस्मिं इसावस्से तिंसति सोळस्ससते फरवरि मासे एकुणवीसति दिवाङ्क पुणे नगरिस्स सन्तिके विजायि।

जिजाईनेन अप्पवयोन्ते' व सिवाजिस्स अन्तकरणस्मिं धम्मनिट्ठा, साधिनता,चरित्तेनिट्ठा च साभिमानो तथेव ञाणं-

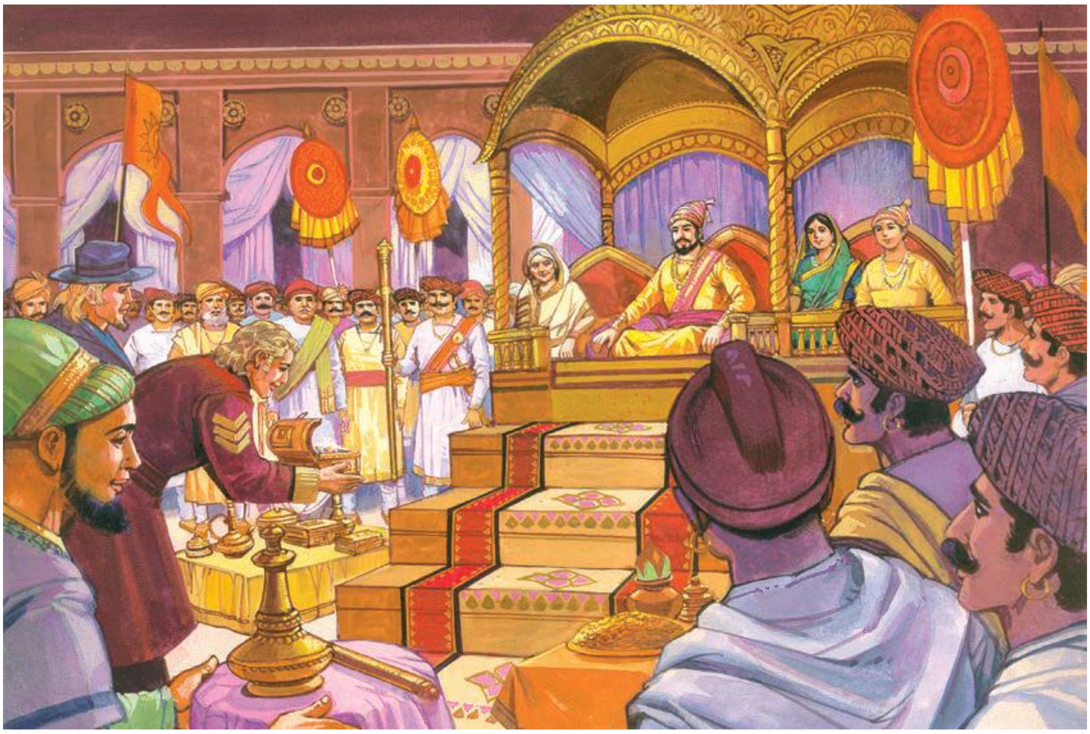
पटिसम्भिदा, विञ्ञाणं च वंसपम्परास्स सङ्खारो अदासि। मूनयो, इसयो परितो असिमो सद्धा अविसित्थता,सुद्धो चारित्तो, सेनासु मादकवहा वत्थु निसेधेति, पुत्तदारका आदिके मा हञ्ञितब्बं ति सो तस्स आणाय होति। किञ्चि इत्थिस्स अवमानेति न भवति इदं परितो दल्हा पायोजेति निम्मनासिप्पी, इदं छत्तपतिस्स गुणविसेसो तस्मिं समये सेनानिस्मिं सन्दिस्सति न सन्ति। छत्तपति सिवाजिस्स इदं गुणा तेसेस्मिं तेसं मातेम्हा अलभि। जिजाई नं वीरकञ्ञा, वीरभरिया च वीरमाता अत्थेन सम्बोधन्ति।

सन्त तुकाराम महाराजानेन सब्ब गामेसु बहुजन समाजानं सामाजिको च राजकियो दिट्ठिया सति-सम्पञ्ञ अकरि। तुकोबा महाराजो दारको सिवाजिस्स 'छत्तपति' अयं उपाधि आयुस्स द्वेदस वस्सी अदासि। छत्तपति करणियेन होति, न जच्चा होति। महारट्ठ पदेसस्मिं सन्ते कतो धम्मिको च सामाजिको च उन्नतेसु छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो राजकियो च सामजिको च अवत्ताना अकरि। छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो साधु-सन्तानं-समणानं सोत्थाना अदित्वा अत्तरज्जस्स पतिट्ठापना अकरि। अत्तरज्जस्स कम्मानं सब्ब संगनिकरतानं (समाजानं) अनुग्गहा लभितुं महारञ्ञो बहुजनानं हत्थेस्मिं सब्बपठमो सत्थ अदासि च 'बहुजनहिताय, बहुजनसुखाय' पवत्तेसि। नत्थि एत्तावता व हवालदारो च सरनोबत इदं धुरन्धरता मराठासमाजं अदासि, तथेव सबनीसो ब्राह्मणसमाजं, कारखानिसो पभूसमाजं,रामोसि च महारो समाज रक्खनानं कम्मं अदासि। इमे सब्बे सुरानं 'मावळे' इति सम्बोधन अकरि।

तथेव छत्तपति सिवाजि महाराजानं अनेका दुग्गे सुरक्खिता रक्खि। छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो च तस्स विचारसरणीनानं सुर वीरेन उत्तरो भारतेसु अनेका पदेसानं अत्तनो दमि। तेसानं पेसावरहि दक्खिणेस्मिं मद्दास याव, बंगालेहि पच्चिमं गुजराते याव रज्जसत्ता पटित्थापना अकरि।

छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो सामाजिको च राजकियो विरोधनासमना पवत्तेन्तुं 'अट्ठपधानमण्डलस्स' पतिट्ठापना अकरि। **महान्नवापधानो**–रज्जस्सपमुखा, **अमाच्च**–हिसाबनिस, **सचिवो**–सन्देसविनिमया, **मन्ति**–हेरपमूखो, **सेनापती**–सेनानं पमुखो, **सुमन्त**–विदेसा उपदेसका, **दण्डन्यायका**–न्यायपमुखो, **पण्डितराव**–धम्म पमुखो।

छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स समत्थिया च सम्पदाना (आचरणा) सल्लक्खनीया अत्थि। महारञ्ञो अत्तरज्जस्स ठापना,पब्बत-निन्नभूमिया सेनाय सहाय्येन 'गनिमीकावा' इदं युज्झनीतिं अत्थेन वड्ढि। उत्तमा सेनानि, विजानाति रञ्ञो रज्जापालन्यायता जानाति (जानकार), धम्मिको अधिवासका, दुतेय्या नेतु, धम्मिका वत्तना, कम्मक्खमा सासना, इत्थिया परितो आदरा, दयादारहा पटिपज्जति

विनासेति (विनासका), मनुजानं यथाभूता उपपरिक्खा, देसीया पेमं, लक्खरो उट्ठि, नाविका दला पटित्थापि। कल्याणपट्ठने आरमारं पतिट्ठापेत्वा पोतुगिजस्स च बिटीसस्स वड्ढमानस्स पभावं विच्छेदं कता च निवारेसि। सुवण्णदुग्गं, सिन्धुदुग्गं इदं समद्दपाकार मापेत्वा समुद्दतीरं रक्खि। ''जनहिताय रज्ज, पजानं सुखा इमे'व रञ्ञोस्स सुखो, पजानं हिता इमे'व रञ्ञोस्स हितो,'' इत्थं पुरातणा चिन्तनानं यथानुरुपं छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो वत्तेतु अहोसि।

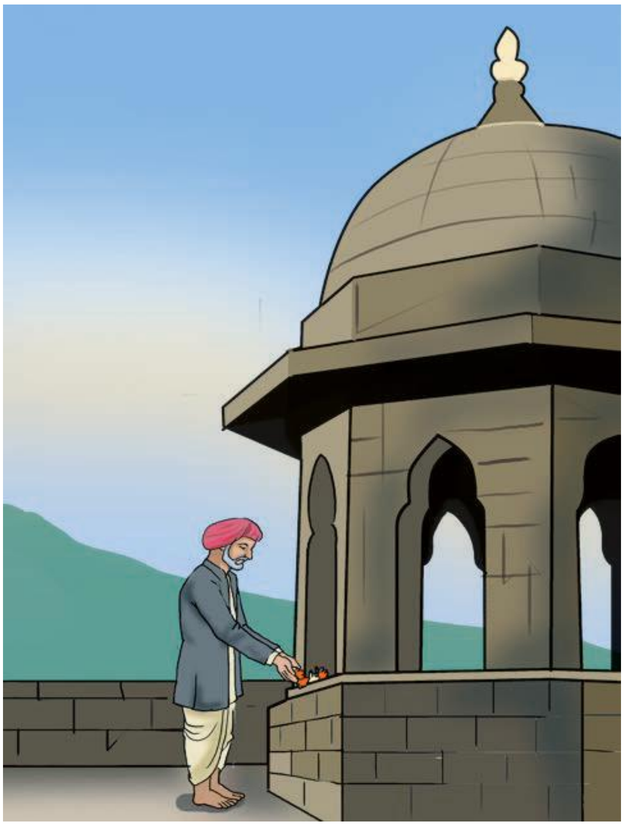
भारत अयं कसिपधान देस अत्थि। रज्जस्स कसिकम्मेसु'व अत्थविन्यासं (परिपालना) निस्सिता अहोसि। छत्तपति सिवाजि महारञ्ञो कसि उन्नमति अभिमुखं विसेसो अवधाना अदासि। कस्सके कसि कातुं उत्तेजिता अदासि। आपतन भूमिं कसिकम्मेसु आहरि। कस्सको च गामिकेन च तेसानं वपितानं आरक्ख अदासि। रज्जेस्मिं कसिनं विञ्ञानुगता गणनायित्वा इति यथानुरुपं खेत्तसारा (कसनया) निच्चिता अकरि। अनाथा कस्सके बीजा-बीजायेण अदासि, उसभा-नवनकुसा अटिग्गण्हातुं रुपिया अदासि, नेसग्गिका अपदा समयी कस्सकानानं पुब्बा खेत्तसारा लोपेति अकरि। दयादानं अदुहालेसु उपलभात जनानं मुत्तित्वा विसेस पच्चहारन्तुं पदत्था (अधिकारी) नियामि। कसिनानं धरणेन च बन्धारेन निम्माणि तथेव दुग्गेसु उत्तमा जलपरिपालना अकरि।

बहुजनानं हत्थेसु सब्ब पठमो 'सत्थ' च गामानं पाटिलकी दायी रञ्ञोस्स' ति' एप्पिले छ सत सहस्सानि असीती रायगडदुग्गे ठाणं निब्बानं अधिगच्छि।

छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स रायगडेस्मिं चेतिया (समाधि) गवेसतित्वा सिवजयन्तिउस्सवो पकाटिकतान्तुं सम्पादकसभा पतिट्ठापेतुं तथेव जगानं पच्चमुखस्मिं सब्बपठमो छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स जयन्ति महाजनायदिट्ठेन आरम्भा करापेतु मानवानं पुजका रट्ठपिता जोतिबा फुले यस्स छत्तपति सिवाजि रञ्ञोस्मिं भूमिदब्बी (पोवाडा) योजित्वा छत्तपति सिवाजि महारञ्ञोस्स पसंसा अकरि च 'कुळवाडी भूसण छत्तपति सिवाजि' एवं कथना अकरि।

तस्मा अज्ज'पि तेसानं कम्मरुपेन ते पच्चेकानं समुत्तेजेन्ति।

(स्वरचित)

शब्दार्थ

रज्ज (नपु.)– राज्य
अग्गट्ठानि (वि.)– अग्रस्थानी
दुग्गस्मिं (पु.)– किल्ल्यावर
साधिनता (पु.)– स्वातंत्र्य
चरित्तनिट्ठा (वि.)– चारित्र्यनिष्ठा
पटिसम्भिदा (वि.)– मीमांसापूर्ण ज्ञान विचारविनिमयातून प्राप्त ज्ञान
संक्खारो (पु.)– संस्कार
असिमो (वि.)– असिम
अवसित्थता (वि.)– साधेपणा
करणियेन (वि.)– कर्तृत्वाने
अवत्ताना (वि.)– क्रांती
सोत्थाना (पु.)– आशीर्वाद
अदित्वा (पूर्व.क्रि.)– घेऊन

अत्त (पु.स.ना.)– स्वतः
किञ्चि (अ.)– काही
उपरि (अ.)– वर
सुर (वि.)– शूर
दमि (भू.क्रि.)– नियंत्रणात आणले
याव (अ)– पर्यंत
पतिट्ठापना (पु.)– स्थापना
अकरि (भू.क्रि.)– केले
विरोधनासमना (नपु.)– सलोखा
पवत्तेन्तु (नि.अ.)– राखण्यासाठी
पमुखो (नपु.)– प्रमुख
उपदेसका(पु.)– उपदेशक
समत्थिया (वि.)– योग्यता, समर्थता
सम्पदाना (वि.)– कामगिरी
सल्लक्खनीया (वि.)– उल्लेखनीय, चिंतनीय
पब्बत (पु.)– पर्वत
विजानाति (वर्त.क्रि.)– जाणतो
वड्ढि (भू.क्रि.)– विकसित केला
वत्तना (स्त्री.)– व्यवहार, वर्तन, आचरण
इत्थि (स्त्री.)– स्त्री, महिला
पभाव (पु.)– प्रभाव
निवारेसि (भू.क्रि.)– थांबविले, संपविले
सुखं (क्रि.वि.)– सुखकारक
पुरातणा (वि.)– प्राचीन
वत्तन (नपु.)– वर्तन, वागणूक
कसि (स्त्री.)– शेती
पधान (नपु.)– प्रधान
निस्सिता (कृ.)– आश्रित, अवलंबून
उन्नमति (वर्त.क्रि.)– प्रगती करतो
कातुं (पूर्व.क्रि.)– करण्यासाठी
उत्तेजिता (स्त्री.)– उत्तेजित करणारी, प्रोत्साहित करणारी
आपत (नपु.)– पडीक
वपित (कृ.)– बीज पेरता
उसभ (पु.)– बैल
अपदा (नपु.)– आपत्ती
पुब्ब (वि.)– पूर्वीचे
खेत्तसारा (पु.)– शेतीकर, जकात
लोपेति (वर्त.क्रि.)– नष्ट होते, लोप पावते
मुत्ति (स्त्री)– मुक्ती, स्वातंत्र्य
विसेस (पु.)– विशेष
पच्चहारन्तुं– परत आणण्यासाठी, वसुलीसाठी
दायी (वि.)– देणारा
कालकिरिया (स्त्री.)– मरण, अंत, शेवट
निब्बान (नपु.)– निर्वाण
अधिगच्छि (भूत.क्रि.)– प्राप्त केले
गवेसतित्वा (पूर्व.क्रि)– शोधून
पसंसा (स्त्री.)– प्रशंसा
पच्चक (वि.)– प्रत्येक
समुत्तेजेन्ति (वर्त.क्रि.)– प्रेरित करतात, उत्तेजित करतात.

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) शिवाजी महाराजांचा जन्म कुठे झाला?
२) शिवाजी महाराजांच्या आई-वडीलांचे नाव काय होते ?
३) शिवाजी महाराजांना कोणती उपाधी मिळाली होती?
४) शिवाजी महाराजांना छत्रपती ही उपाधी कुणी दिली?
५) जिजाबाई यांच्या वडीलांचे नाव काय होते?
६) सर्व शूर-वीरांना कोणत्या नावाने संबोधल्या जात असे?
७) शिवाजी महाराजांनी कोणत्या मंडळाची स्थापना केली व कां केली?
८) पर्वत-डोंगर दऱ्यांमध्ये शिवाजी महाराजांनी कोणते युध्द तंत्र विकसित केले होते?
९) शिवाजी महाराजांचा मृत्यू केव्हा झाला?
१०) शिवाजी महाराजांची समाधी कुणी शोधून काढली?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) बालको सिवाजिस्स सिवनेरि दुग्गस्मि विजायि।

२) जिजाईनं वीरकञ्ञा, वीरमाता न सम्बोधन्ति।

३) सिंहगडदुग्गे अत्तरट्ठस्स अग्गनगरा मापिता।

४) तुकोबा महाराजो दारको सिवाजिस्स छत्तपति उपाधि द्वेदस वस्सी अदासि।

५) सब्बे सुरानं मावळ इत्थं सम्बोधन अकरि।

३. योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

१) सोळसवयोपत्तो........ विजित्वा अत्तरट्ठं पतिट्ठापि। (सिन्धुदुग्गं/तोरणादुग्गं)

२) .... अत्तरट्ठस्स अग्गनगरा मापिता। (रायगडदुग्गे/विजयदुग्गे)

३) सिवाजि महाराजस्स पितु नाम........ अत्थि। (संभाजि भोसले/सहाजि भोसले)

४) कुळवाडी भूसण........ एवं कथना अकरि। (छत्तपति सिवाजि/छत्तपति संभाजि)

५) सिवाजि महारञ्ञा........कालकिरियं अहोसि। (सिंहगडदुग्गे/रायगडदुग्गे)

४. संधी विग्रह करा.

१) तेसानं

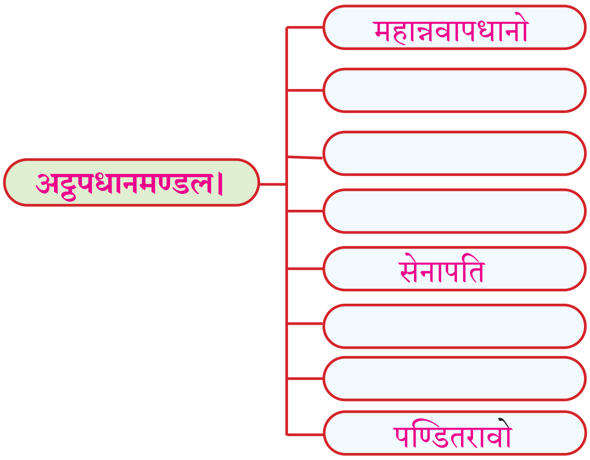
२) तस्मिं

३) तथेव

५. जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) सिवाजिस्स पितुनो	अ) सहाजिरञ्ञो भोसले
२) सिवाजिस्स विजायि इदं दुग्गे	ब) छत्तपति
३) अत्तरट्ठस्स अग्गनगरा	क) सिवनेरि
४) सिवाजिस्स उपाधि	ड) संत तुकाराम महाराज
५) महान सन्तो	इ) रागयडदुग्गे
	फ) तोरणादुग्गे

६. जाळेरेखाचित्र पूर्ण करा.

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) बहुजन संघटक छत्रपती शिवाजी महाराजांची कार्यशैली स्पष्ट करा.

२) प्रजाहितदक्ष आणि मानवतावादी-विज्ञानवादी राजा म्हणून छत्रपती शिवाजी महाराजांचे वर्णन करा.

☆☆☆

६) पियदस्सि असोकस्स थम्भलेखा

प्रस्तावना

प्रियदर्शी अशोकाचे नाव केवळ भारतातच नव्हे तर जगामध्ये मोठ्या आदराने घेतले जाते. प्रियदर्शी अशोकाचा जन्म इ.स.पूर्व ३०४ मध्ये झाला होता. त्यांचा राज्याभिषेक इ.स.पूर्व. २७० मध्ये झाला होता. अशोकाने आपल्या जीवनात कलिंगचे एकच युध्द केले. या युध्दात झालेली जीवित हानी पाहून त्यांनी यापुढे युध्द न करण्याची प्रतिज्ञा घेतली.

अशोकाने शिलालेख, गुहालेख, स्तंभलेख यांच्या माध्यमातून विविध बाबींना प्रोत्साहन दिले. स्तंभलेखाचा दुसरा व पाचवा भाग या ठिकाणी अभ्यासाला घेतलेला आहे. कोणत्याही जीवाची हिंसा करू नये याचा अंगीकार सर्व प्रजेने करावा व हे कार्य चिरकाल चालत राहावे, ही शिकवण अशोकाने टोपरा स्तंभलेख दिल्ली या स्तंभलेखाच्या माध्यमातून प्रजेला दिलेली आहे.

''व्यक्ती व प्राणी यांचे संरक्षण, कृषि व पशुसंवर्धन संरक्षण व्यवस्था करणे.''

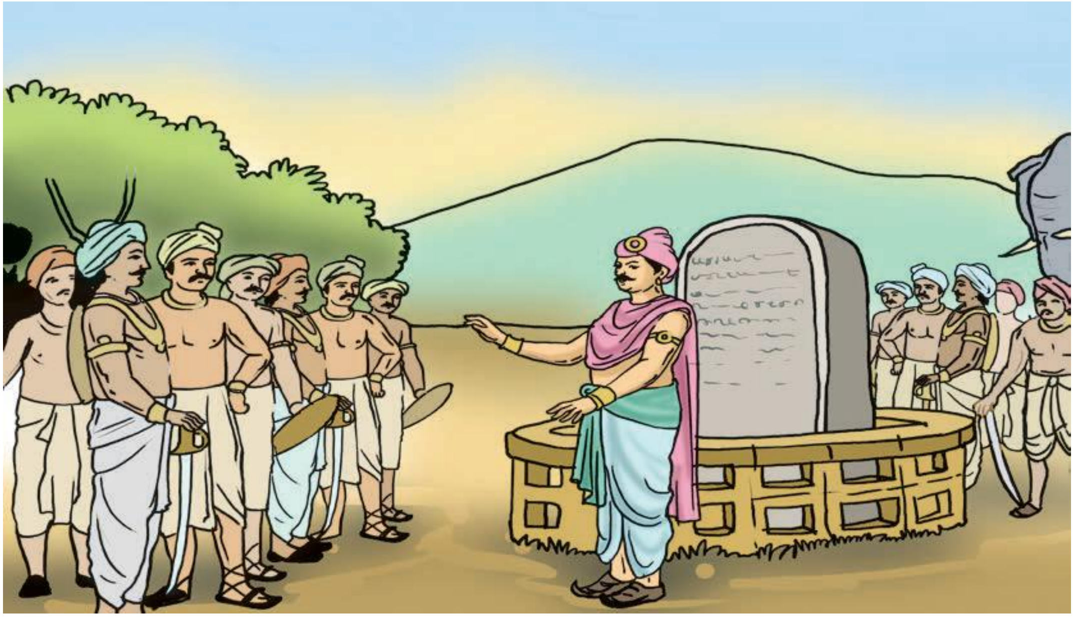

देवानंप्पियो पियदस्सि राजा एवं आह।
धम्मं साधू, कि अयं च धम्मो ? इति अनसनं बहुं अकरि।
दया, दानं, सच्चं सोचेय्य, चक्खुदानं अपि बहुविधा दिन्ना।
दुप्पादचतुप्पादेसु पक्खिवारिचरेसु विविधं मे अनुग्गहं कता, आपानं- दुक्खिणा, अञ्ञानि अपि च मया बहुनि किच्चानि अकरि।
इमं अत्थाय धम्मलिपिं लिखापिता।
इवं अनुपटिपज्जन्तु चिरट्ठितिका च होतु इति।
यो च इदं संपटिपज्जिस्सति सो सुकतं करिस्ससि।

देवानंप्पियो पियदस्सि राजा एवं आह। छब्बीसतिवस्सेन अभिसत्तेन मया इमानि जातानि अवधितुं कातुं। तं यथा सुको, सालिका, अरूणो, चक्कवाको, हसो, नंदिमुखो,

गेलाटो जतुका, अम्बपिपिलका, दण्डी, अनट्ठिकमच्छे, वेदवेयको गंगाकुक्कटा, सुवण्णमच्छा, कुम्मका, सलक्का, पण्णससका, सिमला सण्डके, ओकासहिण्डे, पलासते, सेतकपोता, गामकपोता सब्बे चतुप्पदा ये पटिभोगं; न एतानि खादन्तु। एव्विका, सुकरी च गब्भिनी, वा पायिता एतं अवधिन्तु। च पोतकानि अपि च एकानि अत्थि मासिको। कुक्कटं वधं न कत्तब्बो; तुसे सजीवे न झापेतब्बो, दावो अनत्थाय विहिंसा वा न झापेतेय्युं। जीवेन जीवो न पोसेय्युं। तीणि चातुमासस्स, तीणि पुण्णमिया तीणी दिवसानि चतुद्दिसं पञ्चद्दिसं पटिपज्जेय्युं धुवाय च अनपोसथ, मच्छे अवधिथ न अपि विक्किणाथ। एतानि अयं दिवसानि नागवनेसु, केवटभागेसु यानि अञ्ञानि अपि जीवानी कायानि न हनेय्य। अट्ठमीपक्खे, च चातुद्दसे, पञ्चमद्दसे तिस्से पुनब्बसु तीसु चातुमासे सुदिवसे गोणायं न लक्ख करेय्युं। अजका एळका सुकरा वा अञ्ञानि लक्खति नो लक्खय्युं। तिस्साय, पुनब्बसुनो, चातुमासे, चातुमासपक्खाय अस्सस्स वा गोणस्स लक्खं न कत्तब्बो। याव छबीसतिवस्सो अभिसित्तो मे एताय अन्तरे पञ्चवीस बंधनमोक्खनि कतानि।

(संदर्भ– असोकस्स थम्भलेखा)

शब्दार्थ

अनसनं(नपु.)– वाईट कर्मापासून दूर राहाणे.
सोचय्यं(नपु.)– सुचिता (पवित्रता)
दुप्पादचतुप्पादेसु– दोन पायांच्यामध्ये आणि चार पायांच्यामध्ये
पक्खिवारिचरेसु (पु.)– पक्षी आणि जलचर
अनुग्गहं– उपकार (अनुग्रह)
किच्चानि(नपु.)– सत्कर्म
अनुपटिपज्जन्तु (भ.)– आचरण करतील
चिरट्ठितिका (वि.)– चिरकाल टिकणारे
सकतं(वि.)– सत्कर्म
जातानि (नपु.)– जन्मलेले
अवधितुं (पूका.)– अवध्य
सुको (पु.)– पोपट
सालिका (स्त्री)– मैना
चक्कवाको (पु.)– चक्रवाक, चकवा पक्षी
हंसो (पु.)– हंस
अम्बपिपिलका (स्त्रि)– लहान मुंगी
अनट्ठिकमच्छे(पु.)– बिना हाडाचा मासा
गंगाकुक्कटा (पु.)– एक प्रकारचा कोंबडा
सुवण्णमच्छा (पु.)– सवर्णमासा
कुम्मका (पु.)– कासव
पण्णससका(स्त्रि)– पर्णशश, एकप्रकारची खार (खडुळ)
सिमला (पु.)– बारसिंघा
सण्डके (पु.)– सांड(वळू)
ओकासहिण्डे (पु.)– ओकपिंड, ओक पक्षी
पलासते (पु.)– गेंडा
सेतकपोता (पु.)– श्वेत कबुतर

पटिभोगं (नपु.)– उपयोगात येणारे
एळिका (पु.)– एडका
गब्भिनी (स्त्री.)– गर्भवती
पायिता (स्त्री.)– दूध पाजणारी
पोतक (पु.)– पिल्ले
तुसे (स्त्री.)– भुसा
न झापेतब्बो(क्रि.)– जाळल्या जाऊ नये
दावो (पु.)– जंगल
पटिपज्जेय्युं (स्त्री.)– प्रतिपदेला
केवटभागेसु (पु.)– मासेमारी करणाऱ्यांचे तळे
जिवानि कायानि (वि.)– जीव समूह
सुदिवसे (वि.)– शुभ दिवशी
लक्खं (वि.)– चिन्ह, डाग
बंधनमोक्खानि (नपु.)– बंधनातून मुक्त झालेले.

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) कोणत्या राजाद्वारे धम्मलिपी लिहीली गेली आहे?
२) देवांनाप्रिय प्रियदर्शीराजाने धम्म कशाला म्हटले आहे?
३) देवांनाप्रिय पियदर्शीराजाने कोणत्या कारणाने ही धम्मलिपि लिहीली आहे?
४) देवांनाप्रिय प्रियदर्शी राजाच्या मते कोणत्या दिवशी मासे मारु नयेत व विक्री करू नयेत?
५) देवांनाप्रिय प्रियदर्शी राजाने किती वेळा कैद्यांची कैदेतून सुटका केली

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) दुप्पादचतुप्पादेसु पक्खिवारिचरेसु विविधं मे अनुग्गहं अकता।
२) यो च इदं संपटिपज्जिस्सति सो सुकतं करिस्ससि।
३) छब्बीसतिवस्सेन अभिसित्तेन मया इमानि जातानि वधितुं कातुं।
४) जीवेन जीवो पोसेय्युं।
५) नागवनेसु, केवटभागेसु यानि अञ्ञानि अपि जीवानि कायानि न हनेय्य।
६) सब्बे चतुप्पदा ये पटिभोगं, न एतानि खादन्तु।

३. रूपे ओळखा.

१) अवधिथ २) संपटिपज्जिसति
३) अकरि

४. नकारार्थी वाक्य तयार करा.

१) एळिका, सुकरि च गब्भिनी वा पायिता एतं वधिन्तु।
२) अजका, एळका, सुकरा वा अञ्ञानि लक्खति लक्खेय्युं।

५. होकारार्थी वाक्य तयार करा.

१) दया, दानं, सच्चं, सोचय्यं, चक्खुदानं अपि बहुविधा अदिन्ना।

६. संधी करा.

१) एवं+आह
२) सो + अपि
३) गोण + आयं

७. योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

१) धम्मं साधु, किं अयं च................?। (धम्मो/धम्मं)
२) तिस्साय, पुनब्बसुनो, चातुमासे, चातुमासपक्खाय अस्सस्स वा गोणस्स लक्खं................। (कत्तब्बो/न कत्तब्बो)

८. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

इमे लक्खं न कत्तब्बो।
- ....
- सुकरा
- ....

९. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

प्रियदर्शी अशोकाच्या दुसऱ्या व पाचव्या स्तंभलेखाची माहिती लिहा.

७) चत्तारि दस्सनियानि ठानानि

प्रस्तावना

प्रस्तुत पाठ दीघनिकाय ग्रंथातील महापरिनिब्बाणसुत्त मधून घेण्यात आलेला आहे. या पाठातून तथागत बुध्दाच्या जीवनातील चार महत्त्वाच्या घटना कोणत्या चार ठिकाणी घडल्या ते कळते. शिवाय आजही ह्या स्थानांना प्रेरणादायी स्थळे का म्हटले जाते ते लक्षात येते.

लुम्बिनी, बोधगया, सारनाथ, आणि कुसीनारा अशी नावे असणाऱ्या त्या महत्वांच्या स्थानांवर आजही जगभरातील लोक प्रेरणा घेण्यासाठी येत आहेत हे लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. ही ठिकाणे प्रेरणादायी असून कोणत्या प्रदेशात आहेत याची भौगोलिक माहिती या पाठामध्ये देण्यात आलेली आहे.

“ राष्ट्रीय महत्त्वाची स्मारके, स्थाने आणि वस्तु यांचे संरक्षण तसेच संमिश्र संस्कृतीच्या समृद्ध वारशाचे मोल जाणून ते जतन करणे.”

लुम्बिनी

बोधगया

‘पुब्बे भन्ते! दिसासु वस्सं वुत्था भिक्खु आगच्छन्ति तथागतं दस्सनाय, ते मयं लभाम मनोभावनीये भिक्खु दस्सनाय लभाम पयिरुपासनाय। भगवतो पन मयं भन्ते! अच्चयेन न लभिस्साम मनोभावनीये भिक्खु दस्सनाय न लभिस्साम पयिरुपासनाया’ ति।

चत्तारिमानि आनन्द! सध्दस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयानि संवेजनीयानि ठानानि। कतमानि चत्तारि?

१) ‘इध तथागतो जातो’ ति’(लुम्बिनी) आनन्द! सध्दस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं सवेजनीयं ठानं।

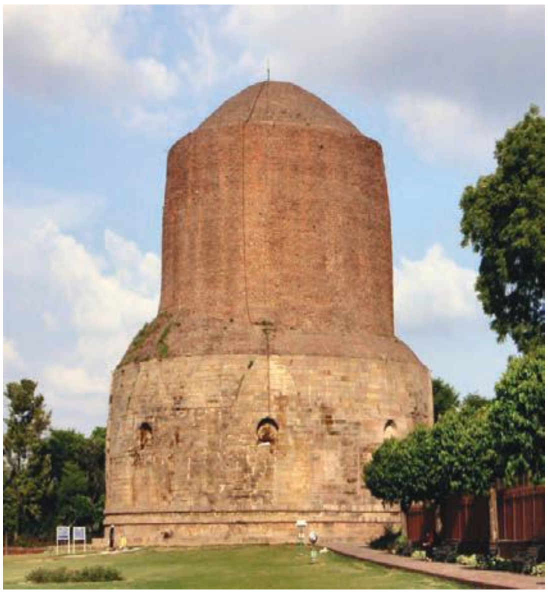
२) ‘इध तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुध्दो’ति’ (बोधगया) आनन्द! सध्दस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं।

३) 'इध तथागतेन अनुत्तर धम्मचक्कं पवतितन्ति' (सारनाथ) आनन्द! सध्दस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं।

४) 'इध तथागतेन अनुपादिसेसाय निब्बाणधातुया परिनिब्बुतो'ति (कुसिनारा) आनन्द! सध्दस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयं संवेजनीयं ठानं।

इमानि खो आनन्द! चत्तारि सध्दस्स कुलपुत्तस्स दस्सनीयानि संवेजनीयानि ठानानि। आगमिस्सन्ति खो आनन्द! सद्धा भिक्खु भिक्खुनिया उपासका उपासिकायो, 'इध तथागतो जातो'ति पि'। 'इध तथागतो अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुध्दो'ति पि। 'इध तथागतेन अनुत्तरं धम्मचक्क पवत्तितन्ति पि। 'इध तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बाणधातुया परिनिब्बुतो ति पि'। येहि केचि आनन्द! चेतियचारिकं अहिण्डन्ता पसन्नचित्ता कालं करिस्सन्ति सब्बे ते कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सग्गं लोकं उपपज्जिस्सन्तिति।

(संदर्भ–दीघनिकाय महापरिनिब्बाणसुत्त)

सारनाथ

कुसिनारा

शब्दार्थ

दिसासु (वि.)– दिशामध्ये
पयिरुपासनाय (स्त्री)– सतत संपर्कात राहण्यासाठी
अच्चयेन (अव्यय.)– नंतर
कुलपुत्त (पु.)– कुळपुत्र, कुळवान, सदाचारी
दस्सनीयानि (वि.)– दर्शनीय
संवेजनीयनि (वि.)– वैराग्य निर्माण करणारा, संवेग निर्माण करणारा
अनुत्तर (नपु.)– सर्वश्रेष्ठ, सर्वोत्तम.
अभिसम्बुध्दो (पु.)– संपूर्ण ज्ञानी
पवतित्तानि (नपु.)– चालू असता, विद्यमान असता.
अनुपादिसेसाय– काहीही शिल्लक न ठेवता,
परिनिब्बुतो (वि.)– पूर्णपणे शांत झालेला
चेतिय चारिकं (नपु.)– चैत्य प्रदक्षिणा, चैत्ययात्रा
पसन्नचित्ता (वि.)– प्रसन्नमनाने

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) सिद्धार्थ गौतम कोठे जन्मले?

२) तथागताने सम्यक सम्बोधि कोठे प्राप्त केली ?

३) तथागताने धम्मचक्र प्रवर्तन कोठे केले?

४) तथागताचे महापरिनिर्वाण कोठे झाले?

५) श्रध्दाळू कुळपुत्रासाठी किती स्थान दर्शनीय आहेत?

६) सुगतीला कशा प्रकारे प्राप्त होतील?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) इध तथागतो जातो' ति।

२) आनन्द, सध्दस्स कुलपुत्तस्स संवेजनीय ठानं नत्थि ।

३) सब्बे ते कायस्स भेदा परं मरणा दुगतिं उपपज्जिस्सन्ति।

३. रुपे ओळखा.

१) लभाम

२) लभिस्साम

३) गच्छन्ति

४) करिस्सन्ति

५) गमिस्सन्ति

४. योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

१) ते मयं लभाम मनोभावनीये..........दस्सनाय। (भिक्खुनि/भिक्खु)

२) ....कुलपुत्तस्स दस्सनीयानि संवेजनीयानी ठानानि। (सध्दस्स/असध्दस्स)

३) ते मयं..........मनोभावनिय भिक्खु दस्सनाय। (लभामि/लभाम)

४) ....तथागतो जातो' ति। (इध/तत्थ)

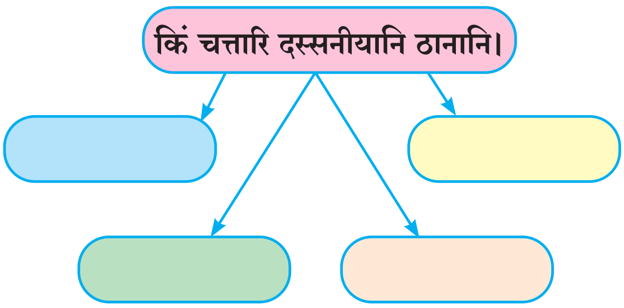
५) येहि केचि आनन्द! चेतियचारिकं अहिण्डता पसन्नचित्ता.......... करिस्सन्ति। (अकालं/ कालं)

६) सब्बे ते कायस्स भेदा परं मरणा..........सग्गं लोक उपपज्जिस्सन्ति।(दुग्गतिं/सुगतिं)

५. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) इध तथागतो जातो ति	अ) कुसिनारा
२) इध तथागतो अनुत्तर सम्मासम्बोधि अभिसम्बुज्झति।	ब) सारनाथ
३) इध तथागतो अनुत्तर धम्मचक्क पवत्तितन्ति	क) लुम्बिनी
४) इध तथागतो अनुपादिसेसाय निब्बाणधातुया परिनिब्बुत्तो' ति	ड) बोधगया
	इ) सावत्थि

६. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

चार दर्शनीय स्थळांची माहिती लिहा?

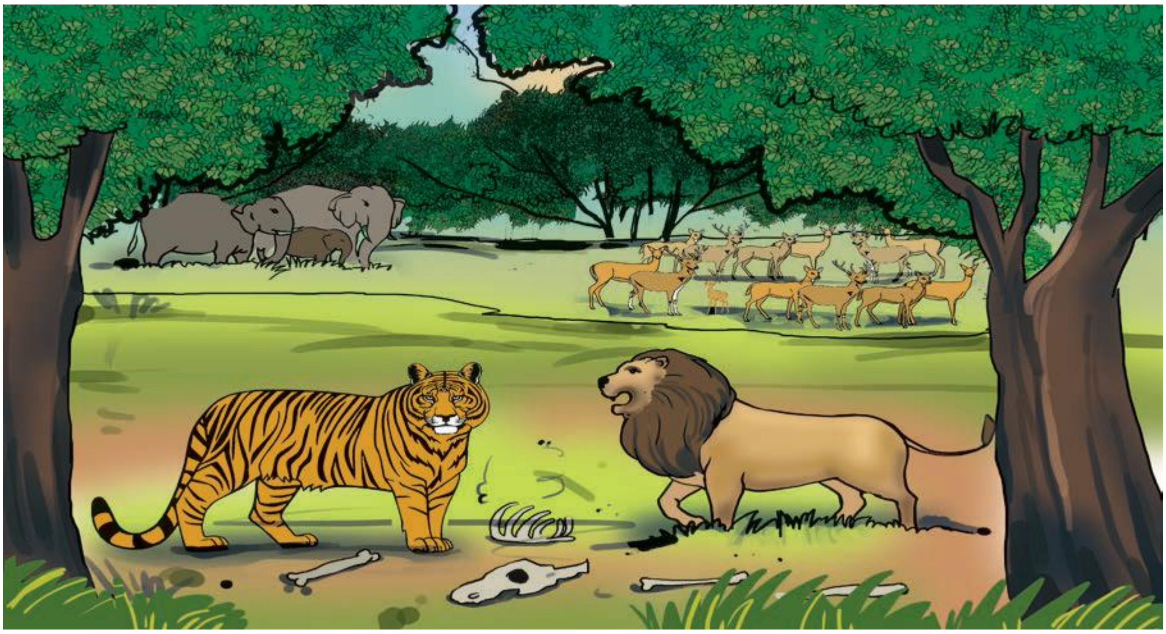
☆☆☆

८. वनरक्खको बोधिसत्तो

प्रस्तावना

पर्यावरणाच्या संवर्धनासाठी वाघाचे महत्त्व, 'वनरक्षक बोधिसत्व' या पाठात विशद केले आहे. पर्यावरणाच्या ऱ्हासाला प्रत्यक्ष- अप्रत्यक्षरित्या मनुष्य कसा जबाबदार आहे, हे लक्षात आणून देण्यासोबतच आपला खरा मित्र कोण? हे स्पष्ट केले आहे. वाघाच्या वाढत्या शिकारीमुळे वाघांच्या संख्येत घट तर झालीच; परंतु इतर पशुपक्षी व मानवसमाज यांच्या अस्तित्वाला सुध्दा धोका निर्माण झाला आहे. जंगल तोड, जंगलातील अतिक्रमण व वाघाची शिकार यामुळे पर्यावरणाचा समतोल कसा बिघडतो तसेच तथागत बुध्दाने आजपासून २५६३ वर्षापूर्वी दिलेला पर्यावरण संवर्धनाचा संदेश आजही किती संयुक्तिक आहे, हे लक्षात येते. प्रस्तुत पाठ हा 'जातकअट्ठकथा' ह्या ग्रंथातून निवडण्यात आलेला आहे.

"वने व वन्य जीवाचे रक्षण तसेच नैसर्गिक पर्यावरणाचे संरक्षण व संवर्धन करणे."

अतिते वाराणसियं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो अञ्ञतरस्मिं अरञ्ञायतने रुक्खदेवता हुत्वा निब्बत्ति। तस्स विमानतो अविदूरे अञ्ञतरस्मिं वनप्पतिजेट्ठके अञ्ञा रुक्खदेवता वसति। तस्मिं वनसण्डे सीहो च व्यग्घो च वसन्ति। तेसं भयेन कोचि तत्थ न खेत्तं करोति, न रुक्खं छिन्दति, निवत्तित्वा ओलोकेतुं समत्थो नाम नत्थि। ते पन सीहव्यग्धा नानप्पकारे मिगे वधित्वा खादन्ति, खादितावसेसं तत्थेव पहाय गच्छन्ति। तेन सो वनसण्डो असुचिकुणपगन्धो होति। अथ इतरा रुक्खदेवता अन्धबाला कारणाकारणं अजानमाना एकदिवसं बोधिसत्तं आह-"सम्म, एते नो सीहव्यग्घे निस्साय वनसण्डो असुचिकुणपगन्धो जातो, अहं एते पलापेमी" ति। बोधिसत्तो "सम्म,इमे द्वे निस्साय अम्हाकं विमानानि रक्खियन्ति, एतेसु पलायन्तेसु विमानानि नो विनस्सिस्सन्ति, सीहव्यग्घानं पदं अपस्सन्ता मनुस्सा सब्बं वनं छिन्दित्वा एकङ्गणं कत्वा खेत्तानि करिस्सन्ति, मा ते एवं रूच्ची" ति वत्वा पुरिमा द्वे गाथा अवोच-

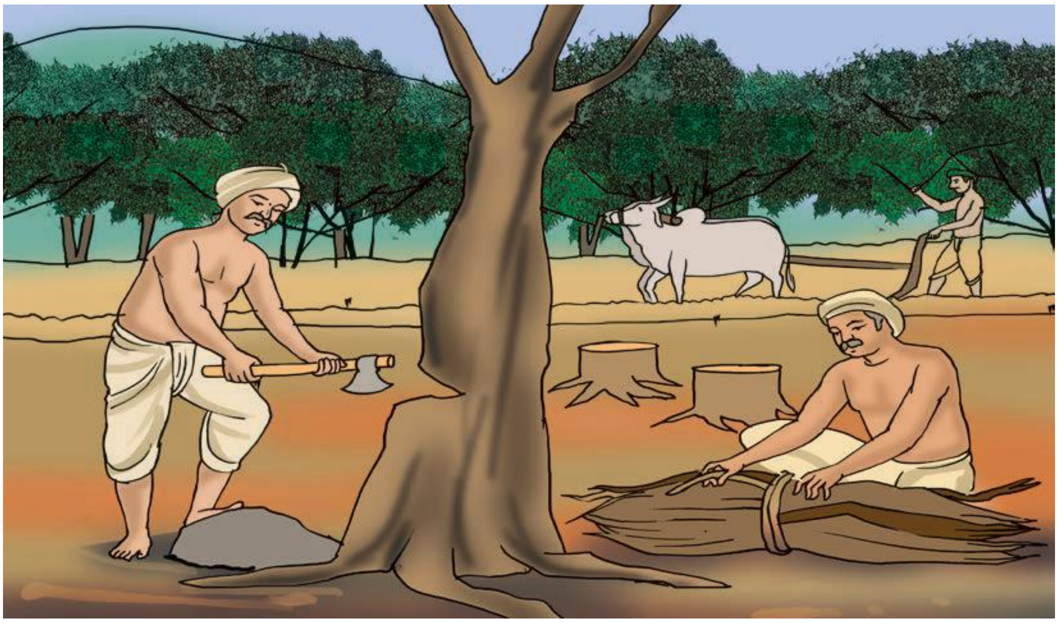
"येन मित्तेन संसग्गा, योगक्खेमो विहिय्यति।
पुब्बेवज्झाभवं तस्स,रक्खे अक्खिव पण्डितो।।
"येन मित्तेन संसग्गा, योगक्खेमो पवड्ढति।
करेय्यत्तसमं वुत्तिं, सब्बकिच्चेसु पण्डितो" ति।।

एवं बोधिसत्तेन कारणे कथितेपि सा बालदेवता अनुपधारेत्वा एकदिवसं भेरवरुपारम्मणं दस्सेत्वा ते सीहव्यग्घे पलापेसि। मनुस्सा तेसं पदवलज्जं अदिस्वा ''सीहव्यग्घा अञ्ञं वनसण्डं गता'' ति ञत्वा वनसण्डस्स एकपस्सं छिन्दिंसु। देवता बोधिसत्तं उपसङ्कमित्वा,''अहं सम्म, तव वचनं अकत्वा ते पलापेसिं, इदानि तेसं गतभावं ञत्वा मनुस्सा वनसण्डं छिन्दन्ति, किं नु खो कातब्ब'' न्ति वत्वा ''इदानि ते असुकवनसण्डे नाम वसन्ति गन्त्वा ते आनेही'' ति वुत्ता तत्थ गन्त्वा तेसं पुरतो ठत्वा अञ्जलिं पग्गय्ह ततियं गाथमाहं –

''एथ व्यग्घा निवत्तण्हो, पच्चुपेथ महावनं।
मा वनं छिन्दि निव्यग्घं, व्यग्घा माहेसु निब्बना'' ति।

मा वनं छिन्दि निव्यग्घन्ति अम्हाकं वसनकवनसण्डं इदानि तुम्हाकं अभावेन निव्यग्घं मनुस्सा मा छिन्दिंसु। व्यग्घा माहेसु निब्बनाति तुम्हादिसा च व्यग्घराजानो अत्तनो वसनट्ठाना पलायित्वा निब्बना वसनट्ठानभुतेन वनेन विरहिता मा अहेसुं। ते एवं ताय देवताय याचियमानापि ''गच्छ त्वं,न मयं आगमिस्सामा'' ति पटिक्खिपिंसुयेव। देवता एकिकाव वनसण्डं पच्चागच्छि। मनुस्सापि कतिपाहेनेव सब्बं वनं छिन्दित्वा खेत्तानि करित्वा कसिकम्मं करिंसु।

(संदर्भ–जातकअट्ठकथा)

शब्दार्थ

रज्जं (नपु.)– राज्य
अरञ्ञातने (नपु.)– अरण्यात
रुक्खदेवता (स्त्री.)– वृक्षदेवता
निब्बति (स्त्री.)– जन्म घेणे, प्रकट होणे
अविदूर (वि.)– जवळ, समीप
वसति (वर्त.क्रि.)– राहतो
सीहो (पु.)– सिंह
खेतं (नपुं.)– क्षेत्र, शेत, जमीन
छिन्दति(वर्त.क्रि.)– कापतो
पलापेसि(भूत.क्रि.)– पिटाळून लावले
योगक्खेम(पु.)– आसक्तीपासुन मुक्त
पण्डितो (पु.)– पंडीत, विद्वान
भयेन (वि.)– भितीने
ओलोकेतुं (हेत्वर्थक अ.)– प्रकाशित करण्याकरिता
छिन्दित्वा (पूर्व.क्रि.)– कापून
करित्वा (पूर्व.क्रि.)– करून
कथिते (क्रि.)– सांगणे, कथन करणे
पवड्ढति (वर्त.क्रि)– प्रौढ होतो, वाढतो
वधित्वा (पूर्व.क्रि.)– वध करून

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) प्राचीन काळी वाराणसीमध्ये कोणता राजा राज्य करीत होता ?
२) त्या वनामध्ये कोण कोणते प्राणी राहत होते ?
३) सिंह व वाघ कोणत्या प्राण्याची शिकार करीत होते ?
४) वन दुर्गंधीयुक्त कशाने होत होते ?
५) प्राण्याच्या पावलांचे ठसे न दिसल्याने लोकांना काय वाटले ?
६) प्राणी दुसऱ्या वनात गेल्याने लोकांनी काय केले ?
७) बोधिसत्वाने वृक्षदेवतेला काय सांगितले ?
८) वृक्षदेवतेने प्राण्यांना कोणती विनंती केली ?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) तेसं भयेन कोचि तत्थ न खेतं करोति।
२) ते पन सिहव्यग्घा नानप्पकारे मिगे वधित्वा न खादन्ति।
३) येन न मित्तेन संसग्गा योगक्खेमो विहिय्यति।
४) वनसण्डस्स एकपस्सं न छिन्दिंसु।
५) ''मा वनं छिन्दि निव्यग्घं, व्यग्घा माहेसु निब्बनो'' ति।
६) देवता एकिकाव वनसण्डं पच्चागच्छि।

३. रुपे ओळखा.

१) वाराणसियं
२) वसन्ति
३) निवतित्वा
४) विनस्सिसन्ति
५) गच्छति
६) छिन्दिंसु

४. समास सोडवा.

१) रुक्खदेवता
२) सीहव्यग्घो
३) महावनं

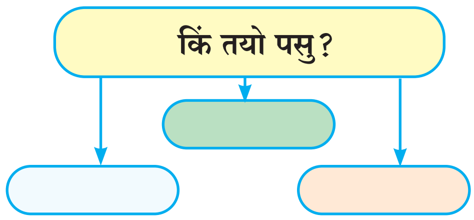
५. संधी विग्रह करा.

१) नत्थि
२) मनुस्सापि
३) गाथमाहं
४) तत्थेव

६. योग्य जोड्या जुळवा.

'अ' गट	'ब' गट
१) वाराणसियं	अ) रुक्खदेवता हुत्वा निब्बति।
२) बोधिसत्तो	ब) ततियं गाथमाहं।
३) गच्छ त्वं	क) ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते।
	ड) न मयं आगमिस्सामा ति।

७. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

८. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

'वनरक्खको बोधिसत्तो' या पाठाचा सारांश व बोध लिहा.

☆☆☆

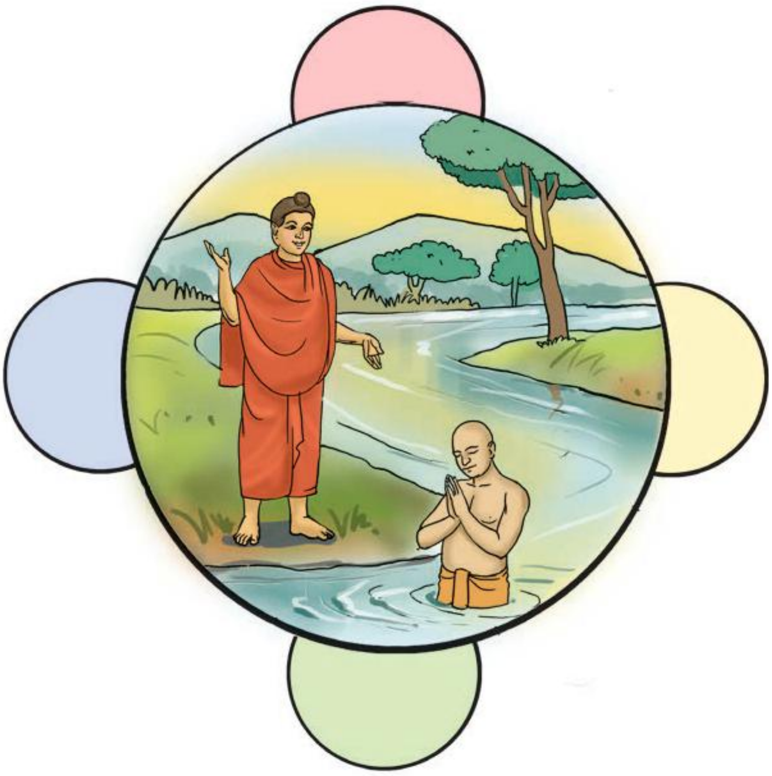
१) सिगालसुत्त

प्रस्तावना

तथागत एकदा पहाटे राजगिरीमध्ये पिण्डपातासाठी जात असताना त्यांना सिगाल गृहपती नदीतील पाण्यात उभा राहून ओल्या कपड्याने सहादिशांना हात जोडून वंदन करताना दिसतो. त्याला 'काय करतोस'? असे विचारले असता सिगाल गृहस्थ सांगतो, की वडिलांनी मरतेसमयी सहा दिशांची पूजा करायला सांगितली आहे, तेच करतोय.

त्यावर बुद्ध त्याला त्याच्या वडिलांच्या शब्दांचे अर्थ समजावून सांगताना सहा दिशा कोणत्या आणि त्यांची पूजा कशी करायची हे स्पष्ट करतात. हुशार, सदाचारी, उद्योगी आणि आदर्श मित्र असणारा व्यक्ती यशस्वी होतो, हे स्पष्ट करतांना संग्रहाचे चार धम्मसुध्दा स्पष्ट करतात.

'' पालकाने पाल्याचे योग्य पालन पोषण व शैक्षणिक संस्काराची संधी उपलब्ध करून देणे.''

''मातापिता दिसा पुब्बा,आचरिया दक्खिणा दिसा।
पुत्तदारा दिसा पच्छा, मित्तामच्चा व उत्तरा''।।१।।

''दासकम्मकरा हेट्ठा, उध्दं समणब्राह्मणा।
एता दिसा नमस्सेय्य, अलमत्तो कुले गिही''।।२।।

''पण्डितो सीलसम्पन्नो, सण्हो च पटिभानवा।
निवातवुत्ति अत्थद्धो, तादिसो लभते यसं''।।३।।

''उट्ठानको अनलसो, आपदासु न वेधति।
अच्छिन्नवुत्ति मेधावी, तादिसो लभते यसं''।।४।।

''सङ्गाहको मित्तकरो, वदञ्ञू वीतमच्छरो।
नेता विनेता अनुनेता, तादिसो लभते यसं''।।५।।

''दानञ्च पेय्यवज्जञ्च, अत्थचरिया च या इध।
समानत्तता च धम्मेसु, तत्थ तत्थ यथारहं''।।६।।

''एते खो सङ्गाह लोके, रथस्साणीव यायतो।
एते च सङ्गाह नास्सु, न माता।
लभेथ मानं पूजं वा, पिता वा पुत्तकारणा''।।७।।

''यस्मा च सङ्गाह एते, सम्मपेक्खन्ति पण्डिता।
तस्मा महत्तं पप्पोन्ति, पासंसा च भवन्ति ते'' ति।।८।।

(संदर्भ–दीघनिकायो पाथिकवग्गपालि)

शब्दार्थ

नमस्सेय्य – नमस्कार

अलमत्तो– पुरेशी मात्र/ प्रमाण

सण्हो– स्नेह

निवातवुत्ति (वि.)– विनम्र, अति लीन

अत्थद्धो (वि.)– अर्थ समजणारा, जाणणारा

अनलसो (वि.)– आळसरहित

आपदासु (नपुं.)– आपत्ती, संकट

अच्छिन्नवुत्ति (वि.)– निर्भयस्वभाव

सङ्गाहको (वि.)– संग्रह करणारा

रथस्साणीव (पु.)– रथवाहक

यायतो (स्त्री.)– जी कोणी, जेथून

सम्मपेक्खन्ति (वर्त.क्रि.)– तपासतात

पप्पोन्ति (वर्त.क्रि.) – मिळतात, पोहोचतात

पासंसा (नपुं.)– स्तुती, प्रशंसा

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) पूर्व आणि उत्तर दिशा कोणासाठी सूचित केली आहे?

२) बायकोमुले आणि नोकरचाकर म्हणजे कोणती दिशा?

३) समण बाह्मण आणि आचरिय म्हणजे कोणती दिशा?

४) कोणास यश लाभते?

५) मेधावी माणसास कशामुळे यश लाभते?

६) चार सङ्गाह कोणते?

७) समाजात सङ्गाह नायक नसल्यास काय होईल?

८) आई वडिलांना सन्मान कशामुळे असतो?

९) हुशार व्यक्तीची प्रशंसा कशी होते?

२. जोड्या जुळवा.

'अ' गट	'ब' गट
१) पण्डितो	अ) अत्थद्धो
२) निवातवुत्ती	ब) अनालसो
३) उट्ठानको	क) सीलसम्पन्नो
४) अच्छिन्नवुत्ति	ड) मेधावी
	इ) धम्मेसु

३. समास सोडवा.

१) मातापिता

२) पुत्तदारा

३) मित्तामच्चा

४) दासकम्मकरा

५) समणब्राह्मणा

४. रूपे ओळखा.

१) वेधति

२) पप्पोन्ति

३) भवन्ति

४) पेक्खन्ति

५. रिकाम्या जागा भरा.

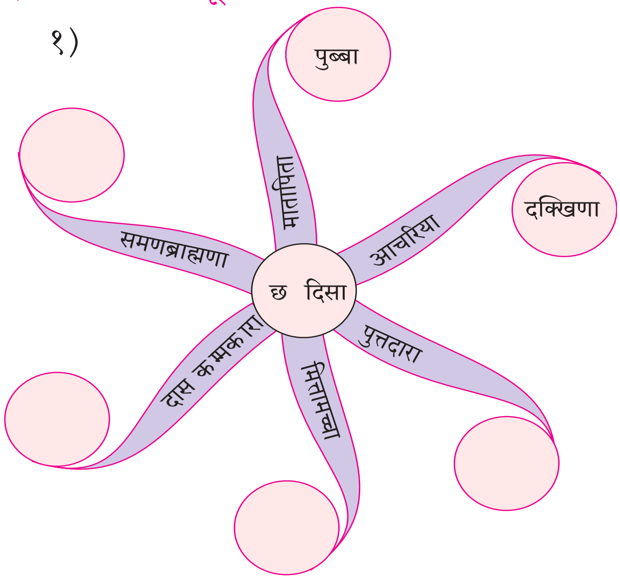
१) मातापिता दिसा,......आचरिया दक्खिणा दिसा। (पच्छा/पुब्बा)

२) दानञ्च, पेयवज्जञ्च अत्थचरिया च या......। (इध/एत्थ)

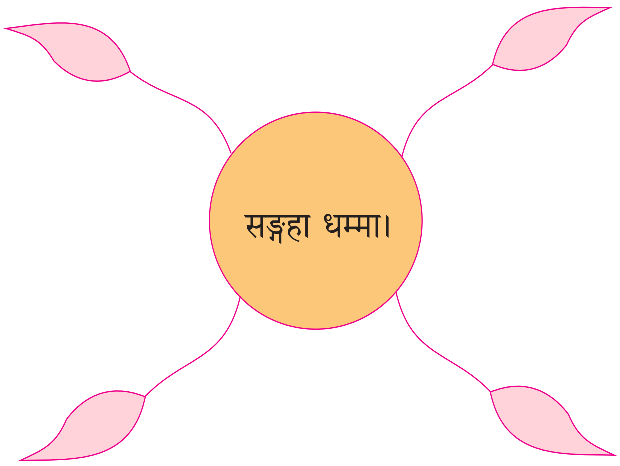
३) ''उट्ठानको......, आपदासु न वेधति। (अनलसो/ अलसो)

६. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

१)

२)

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) सिगालसुत्ताच्या आधारे सहादिशांची पूजा म्हणजे काय ते स्पष्ट करा.

२) सङ्गाह म्हणजे काय? ते स्पष्ट करून संग्रहामुळे समाजामध्ये प्रशंसा कशी होते ते सांगा.

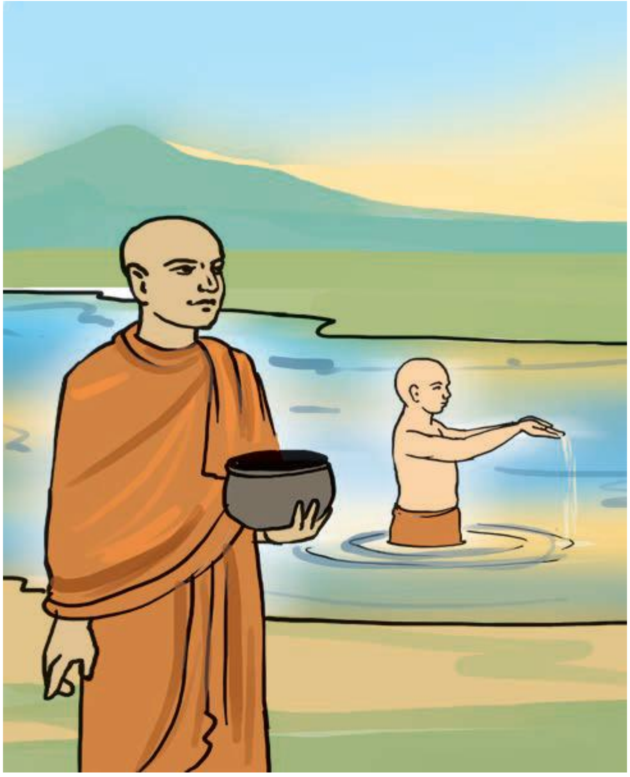
☆☆☆

२) सीलानिसंसा

प्रस्तावना

तिपिटकातील अनेक ग्रंथावर विस्तृत पालि टीका लिहिणारा टीकाकार म्हणजे अट्ठकथाकार म्हणून आचार्य बुद्धघोष प्रसिध्द आहेत. त्यांनी बौद्ध तत्वज्ञानाविषयी 'विसुद्धिमग्ग' नावाचा एक उत्कृष्ट स्वतंत्र ग्रंथही लिहिला आहे. त्यामधून प्रस्तुत उतारा घेतला आहे. शीलगंध म्हणजे सदाचरणाचा सुगंध कसा असतो, याचे वर्णन या गाथांमध्ये केले आहे. तसेच कुठल्याही नदीच्या पाण्यापेक्षा माणसाला पवित्र करण्याचे सामर्थ्य शीलरूपी पाण्यात कसे असते, शील अन्य सर्व अलंकारांना मागे सारून माणसाची शोभा कशी वाढविते, अशाप्रकारे शीलाची प्रशंसा यामध्ये आहे.

'' सर्व लोकात सामंजस्य व बंधुभाव वाढीला लावून त्यांना शील, सदाचार व नितीमूल्याची जाणीव करून देणे''

सासने कुलपुत्तानं, पतिट्ठा नत्थि यं विना।
आनिसंसं परिच्छेद, तस्स सीलस्स को वदे।।१।।

न गङ्गा यमुना चापि, सरयु वा सरस्सति।
निन्नगा वा अचिरवती, मही वा पि महानदी।।२।।

सक्कुणन्ति विसोधेतुं, तं मलं इध पाणिनं।
विसोधयति सत्तानं, यं वे सीलजलं मलं।।३।।

न तं सजलदा वाता, न चा पि हरिचन्दनं।
नेव हारा न मणयो, न चन्दकिरणङ्कुरा।।४।।

समयन्तीध सत्तानं, परिळाहं सुरक्खितं।
यं समेति इदं अरियं सीलं, अच्चन्तसीतलं।।५।।

सीलगन्धसमो गन्धो, कुतो नाम भविस्सति।
यो समं अनुवाते च, पटिवाते च वायति।।६।।

सग्गारोहणसोपानं, अञ्ञं सीलसमं कुतो।
व्दारं वा पन निब्बाननगरस्स पवेसने।।७।।

सोभन्तेव न राजानो, मुत्तामणिविभूसिता।
यथा सोभन्ति यतिनो, सीलभूसन भुसिता।।८।।

अत्तानुवादादिभयं विध्दंसयति सब्बसो।
जनेति कित्तिहासं च, सीलं सीलवतं सदा।।९।।

गुणानं मूलभूतस्स, दोसानं बलघातिनो।
इति सीलस्स विञ्ञेय्यं, ञातिसंसकथामुखं ति।।१०।।

(संदर्भ–विसुद्धिमग्ग)

शब्दार्थ

सीलानिसंसा (स्त्री.) – सदाचरणाची स्तुती, आनंद
सासन (नपु.)– शासन, शिकवण, सिध्दांत
पतिट्ठा (स्त्री.)– स्थैर्य, प्रतिष्ठा
परिच्छेद (पु.)– मर्यादा
निन्नग (स्त्री.)– नदी(वरून खाली वाहणारी)
सीलजलं (नपु.)– सद्गुणरूपी पाणी
चन्दकिरणङ्कुरा (पु.)– चंद्राचे कोवळे किरण
मलं (नपुं.)– मळ
न समयन्ति (वर्त.क्रि.)– शांत करीत नाहीत.
परिळाहं (नपुं.)– दाह
अनुवाते (वि.)– वाऱ्याच्या दिशेने
पटिवात (वि.) – वाऱ्याच्या विरुध्द दिशेने
सग्गारोहणसोपानं (वि.) – सन्मार्गाने जाण्याची पायरी
मुत्तामणिविभूसिता (वि.)– मोती व रत्ने यांनी अलंकृत
अत्तानुवादादिभयं (नपु.) – दुसरे आपली निंदा करतील या भितीने.
कित्तिहासं (वि)– कीर्ती आणि हास्य, आनंद
मूलभूत (नपुं)– उगमस्थान
बलघातिनो (पु,)– बळ नष्ट करणारे

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) कुलपुत्राची कशामुळे प्रतिष्ठा नसते?

२) गंगा, यमुना व इतर नद्यांचे पाणी कोणत्या मळाला स्वच्छ करू शकत नाही?

३) सर्वांत शीतल कोणते जल आहे?

४) शीलाचा सुगंध कोणत्या दिशेने वाहतो?

५) निर्वाणरुपी नगरात प्रवेश करण्यासाठी कोणत्या प्रवेशद्वारासारखे द्वार नाही?

६) भिक्खू कशामुळे शोभून दिसतो?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) सीलगन्धसमो गन्धो कुतो नाम भविस्सति।

२) सासने कुलपुत्तानं, पतिट्ठा यं विना।

३) सग्गारोहणसोपानं, अञ्ञं सीलसमं कुतो।

४) यथा न सोभतियतिनो सीलभूसनभूसिता।

३. खालील प्रश्नांची सूचनेनुसार कृती करून उत्तरे लिहा.

१) तस्स.........को वदे। (सीलस्स/सीलं)
(योग्य पर्याय निवडून वाक्य पूर्ण निवडा)

२) सग्गारोहण........ अञ्ञं सीलसमं कुतो।
(सोपानं/द्वार)(योग्य पर्याय निवडून वाक्य पूर्ण करा.)

३) सीलगन्ध (माध्यम भाषेत अर्थ लिहा.)

४) नत्थि (संधी-विग्रह करा.

४. संधी करा.

१) सोभन्त+एव

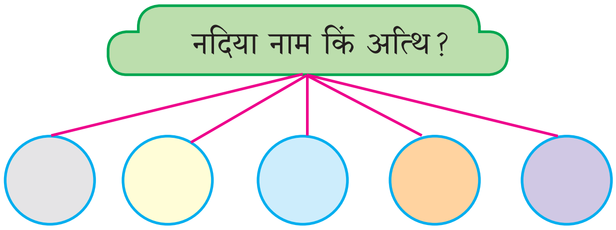
२) चन्दकिरण+ अङ्कुर

३) सत्त + अत्तानं

४) न + एव

५) सील+आनिसंसा

५. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

६. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) सीलगन्धोसमो गन्धो	अ) मुत्तामणिविभूसिता।
२) सग्गारोहणसोपानं	ब) कुतो नाम भविस्सति।
३) सोभन्तेव न राजानो	क) अञ्ञं सीलसमं कुतो।
	ड) सीलभूसन भुसिता।

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) सदाचाराचा सुगंध कसा असतो त्याचे वर्णन करा.

२) सर्व अलंकारामध्ये शीलाचा अलंकार कसा श्रेष्ठ आहे? ते स्पष्ट करा.

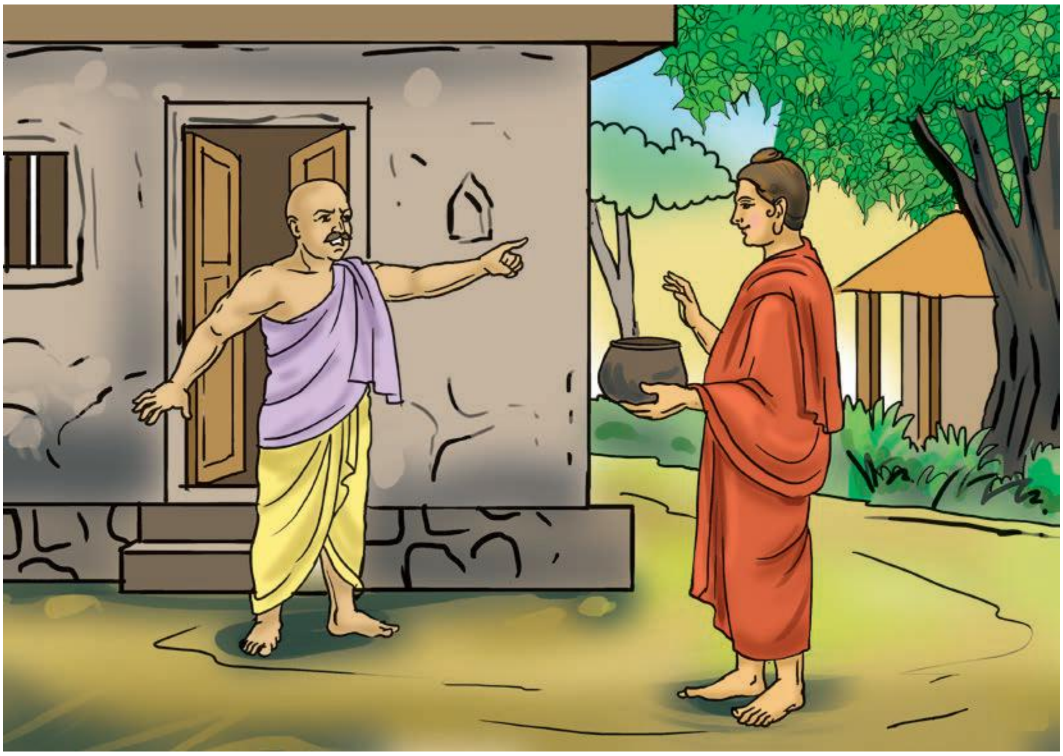
☆☆☆

३) वसलसुत्त

प्रस्तावना

वसलसुत्त हे सुत्तनिपातातील महत्त्वाचे सुत्त आहे. यामध्ये वसल कुणास म्हणावे याविषयी सांगितलेले आहे. एकदा तथागत बुद्ध श्रावस्तीमधील अनाथपिंडिकाच्या जेतवन आरामामध्ये विहार करीत होते. सकाळच्या वेळी ते भिक्षाटन करीत असतांना श्रावस्ती नगरीत राहणाऱ्या अग्गिक भारद्वाजाच्या घराजवळ जाऊन उभे राहिले. अग्गिक भारद्वाजाने तथागतांना दुरूनच येतांना पाहून तिरस्कृत नजरेने म्हटले, हे मुण्डका! हे श्रमण! हे वसल! तिथेच थांब, पुढे येऊ नको. तेव्हा तथागत त्याला शांतपणे म्हणाले, हे ब्राह्मण! वसल कुणाला म्हणावे? किंवा माणुस कशामुळे वसल समजला जातो, हे तू जाणतोस काय? अग्गिक भारद्वाज ब्राह्मणाने नम्रपणे अज्ञान मान्य करून तथागतांना त्या संबंधी उपदेश करण्याची विनंती केली. तेव्हा तथागतांनी आपल्या वैशिष्ट्यपूर्ण शैलीमध्ये वसल कुणास म्हणावे? याविषयी त्या अग्गिक भारद्वाज ब्राह्मणाला उपदेश दिला.

"माणसा–माणसांत कोणत्याही प्रकारचा भेद न करता लोकांच्या कल्याणासाठी समाजव्यवस्थेची निर्मिती करणे."

कोधनो उपनाही च, पापमक्खी च यो नरो।
विपन्नदिट्ठी मायावी, तं जञ्ञा वसलो इति।।१।।

गामे वा यदि वा, रञ्ञे यं परेसं ममायितं।
थेय्या अदिन्नं आदियति, तं जञ्ञा वसलो इति।।२।।

यो हवे इणमादाय, चुज्जमानो पलायति।
न ही ते इणमत्थी'ति, तं जञ्ञा वसलो इति।।३।।

यो अत्तहेतु परहेतू, धनहेतू च यो नरो ।
सक्खिपुट्ठो मुसा बुति, तं जञ्ञा वसलो इति।।४।।

यो मातरं वा पितरं वा, जिण्णकं गतयोब्बनं।
पहु सन्तो न भरति, तं जञ्ञा वसलो इति।।५।।

यो अत्थं पुच्छितो, सन्तो अनत्थमनुसासति ।
पटिच्छन्नेनं मन्तोति तं, जञ्ञा वसलो इति।।६।।

यो वे परकुलं गन्त्वा, भुत्वान सुचिभोजनं ।
आगतं न पटिपूजेति, तं जञ्ञा वसलो इति।।७।।

यो ब्राह्मणं वा समणं वा, अञ्ञं वापि वनिब्बकं।
मुसावादेन वञ्चेति, तं जञ्ञा वसलो इति।।८।।

यो ब्राह्मणं वा समणं वा, भत्तकाले उपट्ठिते ।
रोसेति वाचा न च देति, तं जञ्ञा वसलो इति।।९।।

न जच्चा वसलो होति, न जच्चा होति ब्राह्मणो।
कम्मुना वसलो होति, कम्मुना होति ब्राह्मणो।।१०।।

(संदर्भ– सुत्तनिपात)

शब्दार्थ

वसलो (पु)– नीच
कोधनो (वि.)– रागीट, क्रोधी
उपनाही (वि.)– वैरी
पापमक्खी (वि.)– पापात बुडालेला
विपन्नदिट्ठी (वि.)– ज्याचा दृष्टिकोन किंवा मत चुकीचे आहे असा
ममायितं (नपु.)– माझे, माझे(करतो)
इण (नपु.)– ऋण, कर्ज
सक्खिपुट्ठो (वि.)– साक्ष काढलेला
जिण्णकं (वि.) – म्हातारा
गतयोब्बनं (वि.)– ज्याचे यौवन, तारुण्य नष्ट झाले आहे असा म्हातारा
पहु (वि.)– ताकदवान, समर्थ
वनिब्बकं (पु.)– भिकारी
जच्चा (स्त्री.)– जन्माने

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) वसलसुत्तात तथागतांनी कुणाला उपदेश दिला आहे?
२) वसल व्यक्ती दुसऱ्यांच्या संपत्तीचे काय करतो?
३) वसल व्यक्तीला दिलेले कर्ज मागीतल्यावर काय म्हणून पलायन करतो?
४) स्व:ताच्या हितासाठी खोटी साक्ष कोण देतो?
५) वसल व्यक्ती समर्थ असुनही कोणाचे पालणपोषण करीत नाही?
६) वसल व्यक्ती दुसऱ्यांच्या घरी जाऊन काय करतो?
७) जन्माने कोण होत नाही?

८) दुसरा व्यक्ती आपल्या घरी आल्यावर वसल काय करीत नाही?

९) कर्माने कोण होते?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) अक्कोधनो अपनाहि च पापमक्खीच यो नरो।

२) यो हवे इणमादाय चुज्जमानो पलायति।

३) यो अत्थं पुच्छिन्तो सन्तो अनत्थमनुसासति।

४) मुसावादेन वञ्चेति तं जञ्ञा वसलो इति।

५) रोसेति वाचा न च दोन्ति,तं जञ्ञा वसलो इति।

३. खालील प्रश्नांची सूचनेनुसार कृती करुन उत्तरे लिहा.

१) विपन्नदिट्ठि................ तं जञ्ञा वसलो इति। (अमायावी/मायावी) (योग्य पयार्य निवडून वाक्य पूर्ण करा.)

२) यो.............. पुच्छितो सन्तो अनत्थमनुसासित। (अनत्थं/अत्थ) (योग्य पयार्य निवडून वाक्य पूर्ण करा.)

३) यो ब्राह्मणं वा समणं वा................ उपट्ठिते। (मत्तकाले/भत्तकाले) (योग्य पयार्य निवडून वाक्य पूर्ण करा.)

४) जिण्णकं (माध्यम भाषेत अर्थ लिहा)

५) सुचिभोजनं (माध्यम भाषेत अर्थ लिहा)

६) विपन्नदिट्ठी (माध्यम भाषेत अर्थ लिहा)

७) ब्राह्मणं समणं (समास ओळखा)

८) मातरं पितरं (समास ओळखा)

४. संधी ओळखा.

१) अनत्थं + अनुसासति

२) इण + आदाय

३) एतद + अवोच

४) न + अत्थि

५) वसलो + इति

५. खालील शब्दांचे रूपे ओळखा.

१) पलायति

२) भुत्वान

३) रोसेति

४) इणमादाय

५) भरति

६. खालील पालि शब्दांचा वाक्यात उपयोग करा.

१) न

२) च

३) यो

४) वा

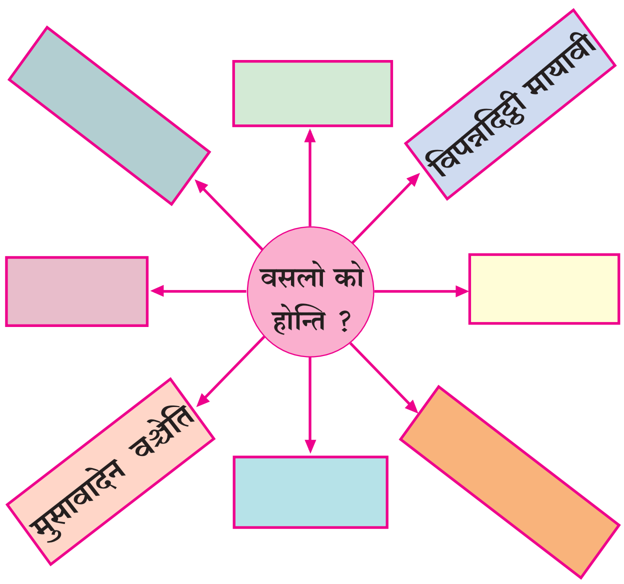
५) तं

६) आगतं

७. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) न जच्चा वसलो होति	अ)कम्मुना होति ब्राह्मणो।
२) कम्मुना वसलो होति	ब) न जच्चा होति ब्राह्मणो।
३) यो ब्राह्मणं वा समणं वा वनिब्बकं	क) मुसावादेन वञ्चेति।
	ड) रोसेति वाचा न च देति।

८. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

९. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

वसल (निच) कुणाला म्हणावे? या विषयीचा तथागत बुद्धाचा उपदेश तुमच्या शब्दांत लिहा.

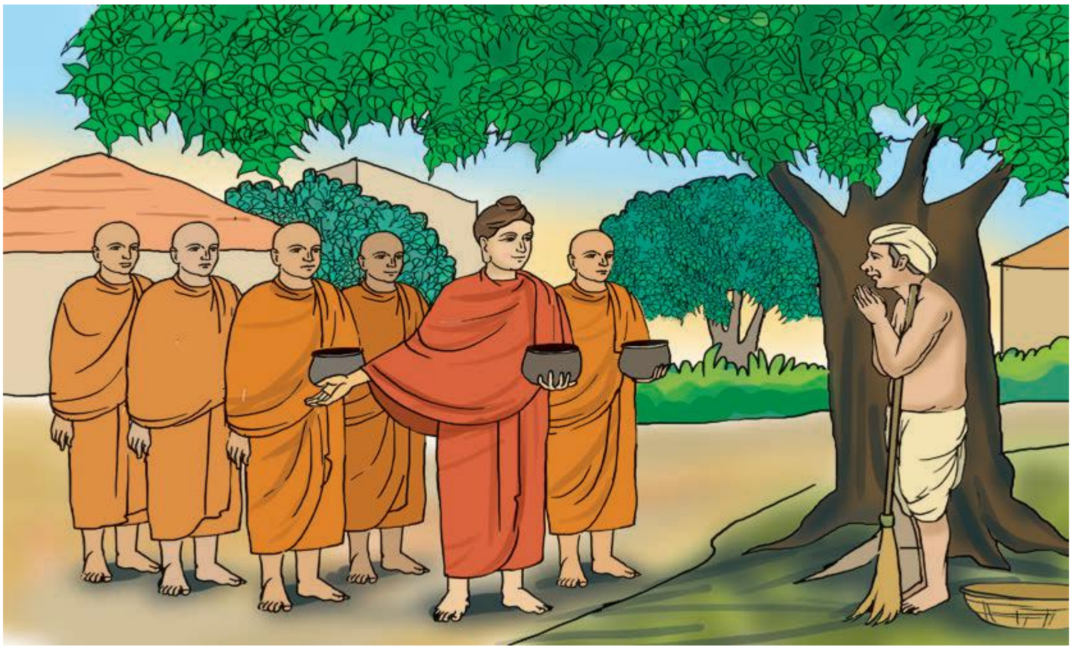
☆☆☆

४) सुनीत थेरो

प्रस्तावना

सुनीत हा राजगृहातील गरीब कुळात जन्माला आला होता. साफसफाईचे आणि झाडूवाल्याचे काम करून तो आपली उपजीविका करीत होता. सहाजिकच लोकांकडून त्याला सतत अपमान आणि उपेक्षेचाच अनुभव येत होता. पण तथागत बुद्धाच्या संघात प्रवेश केल्यावर हीन जातीचा हा त्याच्यावरचा शिक्का आपोआप नष्ट झाला. तो भिक्खु होऊन ज्ञानाच्या आणि ध्यानाच्या मार्गाला लागला. पुढील गाथामध्ये तो आपले पूर्वायुष्य कसे होते हे सांगून सत्य कसे जाणले त्याचे तो कथन करीत आहे.

'' माणसाने माणसाशी माणसाप्रमाणे वागून सर्वांना जगण्याची समान संधी उपलब्ध करू देणे.''

नीचे कुलम्हि जातो'हं, दलिद्दो अप्पभोजनो।
हीन कम्मं ममं आसि, अहोसिं पुप्फछड्डको।।१।।

जिगुच्छितो मनुस्सानं, परिभूतो च वम्भितो।
नीचं मनं करित्वान, वन्दिस्स बहुकं जनं।।२।।

अथ'द्दसासिं सम्बुद्धं, भिक्खुसङ्घपुरक्खतं।
पविसन्तं महावीरं, मगधानं पुरुत्तमं।।३।।

निक्खिपित्वान व्याभङ्गिं, वन्दितुं उपसङ्कमि।
ममेव अनुकम्पाय, अट्ठासि पुरिसुत्तमो।।४।।

वन्दित्वा सत्थुनो पादे, एकमन्तं ठितो तदा।
पब्बज्जं'हं आयाचिं, सब्बसत्तानमुत्तमं।।५।।

ततो कारुणिको सत्था, सब्बलोकानुकम्पको।
'एहि भिक्खु'ति मं आह, सा मे आसुपसम्पदा।।६।।

सोहमेको अरञ्ञस्मिं, विहरन्तो अतन्दितो।
अकासिं सत्थुवचनं, यथा मं ओवदी जिनो।।७।।

रत्तिया पुरिमे यामे, पुब्बजातिमनुस्सरिं।
रत्तिया मज्झिमे यामे, दिब्बचक्खुं विसोधयिं।।
रत्तिया पच्छिमे यामे, तमोक्खन्ध पदालयिं।।८।।

ततो रत्या विवसने, सुरियस्सुग्गमनं पति।
इन्दो ब्रह्मा च आगन्त्वा, मं नमस्सिंसु पञ्जलिं।।९।।

नमो मे पुरिसाजञ्ञ, नमो ते पुरिसुत्तम।
यस्स ते आसवा खीणा, दक्खिणेयो'सि मारिस।।१०।।

ततो दिस्वान मं सत्था, देवसङ्घपुरक्खतं।
सितं पातुकरित्वान, इममत्थमभासथ।।११।।

तपेन ब्रह्मचरियेन, संयमेन दमेन च।
एतेन ब्राह्मणो होति, एतं ब्राह्मणमुत्तमं ति।।१२।।

(संदर्भ–थेरगाथा)

शब्दार्थ

नीच (वि.)– निकृष्ट, हलका
कुल (नपु.)– जात
जाति (स्त्री.)– जन्म
हीन (वि.)– नीच
कम्म (नपु.)– काम, कार्य
दिस (नपु.)– पाहणे
खीण (कृदन्त.)– क्षीण
अप्पभोजनं– अल्पभोजन
दळ्हं (क्रि.वि.)– दृढतापूर्वक
जिगुच्छा (स्त्री.)– घृणा
परिभूत (कृदन्त.) – निंदायोग्य
पुरक्खतं (अ.)– समोर
पुरुत्तम (नपुं.)– उत्तमनगर
व्याभङ्गि – झाडू, केरसुणी
अनुकम्पा– सहानुभूती
सत्थु (पु.)– शास्ता, बुद्ध
पञ्जलिं (क्रि.)– हात जोडले
दक्खिणेय्यो (क्रि.वि.)– दान देण्यायोग्य
पुप्फछड्डको (वि.)– फुलांचा कचरा
एकमन्तं(क्रि.)– एका बाजूला
ठित (भू.क्रि.)– उभा राहिलेला
ततो (अव्य.)– नंतर
अरञ्ञ (नपु)– जंगल, वन
ओवदनं(नपुं)– उपदेश देणे
जिन (वि)– बुद्ध, विजयी
याम (पु.)– प्रहर
विसोधित (कृ.)– शुद्ध केले.
वम्भितो (वि.)– घृणीत
भिक्खुसङ्घ (वि.)– भिक्खु संघ
निक्खिपित्वान (पूर्व.क्रि.)– बाजूला ठेवून
उपसम्पदा (स्त्री.)– बौद्ध भिक्खूसंघाकडून दिली जाणारी भिक्खूदीक्षा, उपसंपदा

अतन्दितो (वि.)– क्रियाशील
अनुस्सरिं (भूत.क्रि.)– स्मरण केले
पदालयिं (भूत.क्रि.)– नाश केला
विवसनं (नपु.)– उजाडल्यावर
सितं (नुपं.)– स्मित हास्य

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) सुनीतचा जन्म कोणत्या कुळात झाला?
२) सुनीत कोणाला वंदन करीत असे?
३) भिक्खुसंघाच्या समोर सुनीतने कोणाला पाहिले?
४) शास्त्याला वंदन करून सुनीत कोठे उभा राहिला?
५) सुनीतची उपसंपदा कशी झाली?
६) सुनीतने रात्रीच्या शेवटच्या प्रहरी काय केले?
७) ब्राह्मण कोणाला म्हणावे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) नीचं मन करित्वान वन्दिस्स एको जनं।
२) ममेव न अनुकम्पाय अट्ठासि पुरिसुत्तमो।
३) सो' हमेको आरामे विहरन्तो अतन्दितो।
४) रत्तिया मज्झिमे यामे दिब्बचक्खु विसोधयिं।
५) बुद्धो ब्रह्मा च आगन्त्वा मं नमस्सिंसु पञ्जलिं।

३. सुचनेनुसार कृती करून उत्तरे लिहा.

१) जिगच्छितो................परिभूतो च वम्भितो (मनुस्सानं/मनुस्सा) (योग्य पर्याय निवडा)
२) वन्दित्वा सत्थुनो ....एकमन्त ठितो तदा। (हत्थे/पादे) (योग्य पर्याय निवडा)
३) अथाद्दसासि (संधी विग्रह करा)
४) पुरिसुत्तमो (संधी विग्रह करा)
५) दलिद्दो. (माध्यम भाषेत अर्थ लिहा)

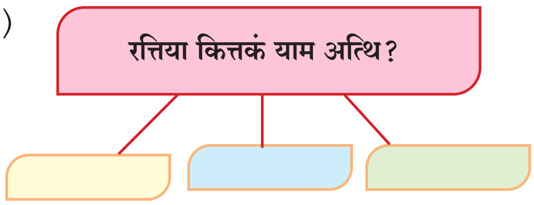
४. संधी करा.

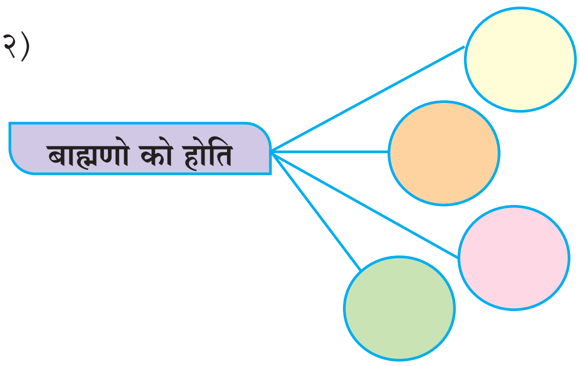
१) जातो + अहं
२) पब्बज्जं + अहं
३) आस + उपसम्पदा
४) एकं+अन्त

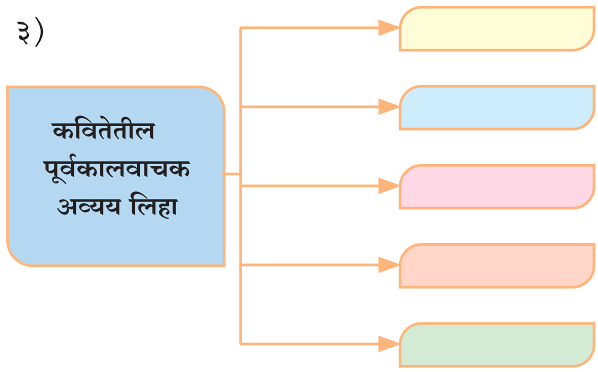
५. योग्य जोड्या जुळवा.

'अ' गट	'ब' गट
१) पविसन्तं महावीरं	अ) वन्दिस्स बहुकं जनं।
२) रत्तिया मज्झिमे यामे	ब) दिब्बचक्खुं विसोधयिं।
३) नीचे कुलम्हि जातो'हं	क) दलिद्दो अप्पभोजनो।
	ड) मगधानं पुरुत्तमं।

६. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

१)

२)

३)

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

सुनीत थेरोचे जीवन चरित्र थोडक्यात लिहा.

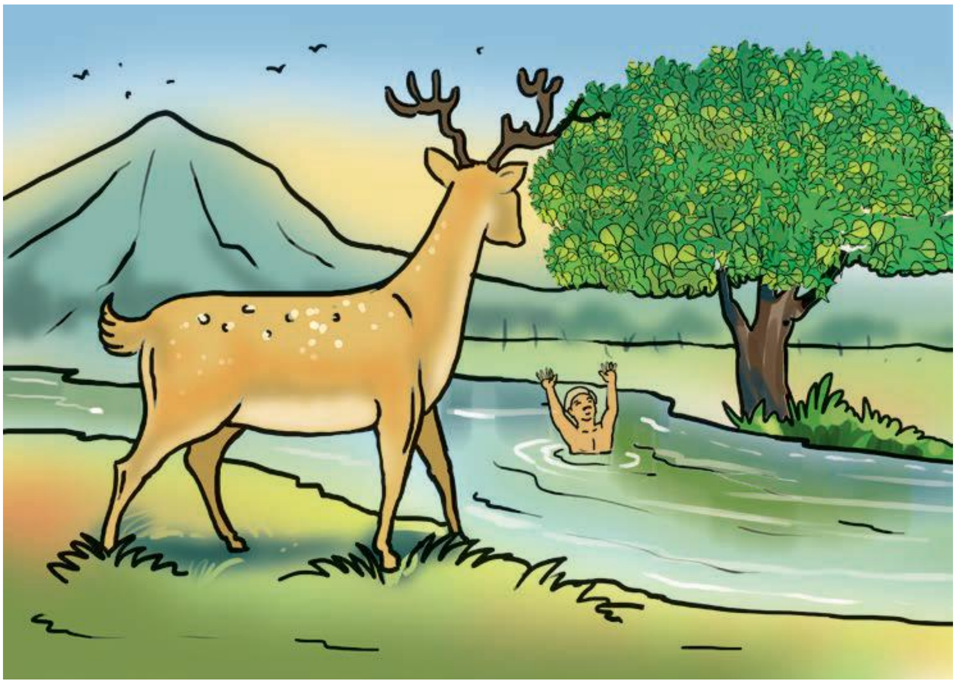
☆☆☆

५) रुरुराजचरियं

प्रस्तावना

पालि तिपिटकात खुद्दकनिकायातील चरियापिटक नावाचा एक लहानसा परंतु महत्त्वपूर्ण ग्रंथ आहे. तथागत बुद्धाच्या पूर्वजीवनातील निरनिराळ्या कथा यामध्ये गाथाबद्ध केलेल्या आहेत. यामध्ये बोधीसत्व हरिणाच्या रूपाने अरण्यात जन्मला हा कथाभाग प्रस्तुत गाथांमध्ये आला आहे. दुसऱ्याचा जीव वाचवून शीलाच्या रक्षणासाठी स्वतःचे बलिदान देणाऱ्या हरिणांच्या राजाची ही कथा आहे.

‘‘ यशस्वी जीवनाची गुरूकिल्ली म्हणजे दृढनिश्चय होय. अडचणीत स्वतःचा जीव धोक्यात घालून मित्राचे प्राण वाचवून शीलाचे रक्षण करणे.’’

‘पुनापरं यदा होमि, सुतत्तकनकसन्निभो ।
मिगराजा रुरुनाम, परमसीलसमाहितो।।१।।

रम्मे पदेसे रमणीय, विवित्ते अमनुस्सके
तत्थं वासं उपागच्छिं, गङ्गाकूले मनोरमे।।२।।

अथ उपरि गङ्गाय, धनकेही परिपीळितो।
पुरिसो गङ्गाय पतति, जीवामि वा मरामि वा।।३।।

रत्तिं दिवं सो गङ्गाय, वुय्हमानो महोदके।
रवन्तो करुणं रवं मज्झे, गङ्गाय गच्छति।।४।।

तस्साहं सद्दं सुत्वान, करुणं परिदेवतो।
गय तीरे ठत्वान, अपुच्छिं कोसि त्वं नरो।।५।।

सो मे पुट्ठो च व्याकासि, अत्तनो कारणं तदा।
धनिकेहि भीतो तसितो, पक्खन्तोहं महानदिं।।६।।

तस्स कत्वान कारुञ्ञं, चजित्वा मम जीवितं।
पविसित्वा नीहरिं तस्स, अन्धकारम्हि रत्तिया।।७।।

अस्सत्थ कालमञ्ञाय, तस्साहमिदमब्रविं।
एकं तं वरं याचामि, मा मं कस्सचि पावद।।८।।

गनरं गन्त्वान आचिक्खि, पुच्छितो धनहेतुको।
राजानं सो गहेत्वान, उपागच्छि ममन्तिकं।।९।।

यावता कारणं सब्बं, रञ्ञो आरोचितं मया।
राजा सुत्वान वचनं, उसुं तस्स विकप्पसि।।१०।।

तमहं अनुरक्खन्तो, निम्मिनि मम अत्तना।
तिट्ठं तेसा महाराज, कामङ्करो भवामि ते।।११।।

अनुरक्खिं मम सीलं, नारक्खि मम जीवतं।
सीलवा हि तदा आसिं, बोधिया येव कारण'।।१२।।

(संदर्भ–चरियापिटक)

शब्दार्थ

मिगराजा (पु.)– हरिणांचा राजा
विवित्ते (वि.)– गर्दीपासून दूर असलेल्या, एकांतातील
उपागच्छि (भूत.क्रि.)– जवळ गेला
वुय्हमानो (वि.)– (पाण्याबरोबर) वाहत जाणारा
रवन्तो (वि.) – ओरडणारा
परिदेवतो (वि.)– रडणारा
व्याकासि (भूत.क्रि.)– सांगितले, स्पष्ट केले
चजित्वा (पूर्व.अव्यय)– त्याग करून
नीहरन्तस्स (वि.)– प्रवाहाबरोबर, लोंढ्याबरोबर वाहत जाणाऱ्यावर (दया दाखवून)
अस्सत्थ कालं (पु.)– सांत्वन करण्याची वेळ, संधी
आचिक्खि (भूत.क्रि.) – सांगितले
उसुं (पु/स्त्री)– सुळावर
विकप्पयि – (भूत.क्रि.)– (सुळावर देण्याचे) ठरविले

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) रुरु नावाचा प्राणी कोण होता?

२) रुरुराज कोठे निवास करीत होते?

३) रुरु मिगराजा कोणते विचार करीत होता?

४) रुरुने नदीच्या काठावर जाऊन, उभे राहून काय विचारले?

५) रुरु मिगराजा कोणाद्वारे भयभीत होते?

६) मिगराजाने सत्य कथन केल्यानंतर काय म्हटले?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) मिगराजा रुरुनाम परमसीलसमाहितो।

२) अथ उपरि यमुनाय पतति धनकेहि परिपीळितो।

३) पुरिसो गङ्गाय पतति जीवामि वा मरामि वा।

४) सो मे पुट्ठो च व्याकासि अत्तनो कारणं तदा।

५) यावता कारणं सब्ब रञ्ञो आरोचितं मया।

६) तमहं अनुरक्खन्तो निम्मिनि मम अत्तना।

७) असीलवा हि तदा आसि बोधि येव कारणा।

३. रिकाम्या जागा भरा.

१) पुनापरं यदा......... सुतत्तकनकसन्निभो।
(होमि/होहि)

२) पुरिसो गङ्गाय पतति...........वा।(जीवाम/जीवामि)

३) रत्तिं दिवं सो गङ्गाय.........महोदके।(वुय्हमानो/अवुय्हमानो)

४) रवन्तो करुणं रवं.........गङ्गाय गच्छति।
(मज्झे/पूरतो)

५) अस्सत्थ.........तस्साहमिदं ब्रविं।(अज्जमञ्ञाय/कालमञ्ञाय)

६) तिट्ठ तेसा महाराज.........भवामि ते।(कामङ्करो/कामङ्करा)

७) सीलवा हि तदा आसिं..........येव कारणा।
(बोधिया/अबोधिया)

४. संधी करा.

१) पुन + आपर

२) महा + ओदके

३) नीह + अरन्त

४) सु + त्वान

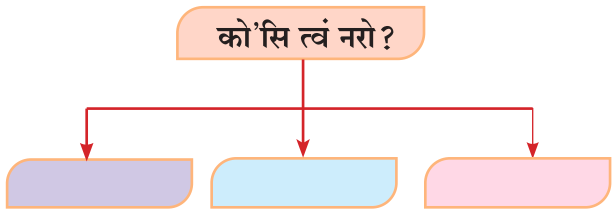
५) न + आरक्खिं

६) तस्साहं + इदमब्रविं

७) मम + अन्तिकं

८) तं + अहं

५. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

६. रूपे ओळखा.

१) जीवामि

२) अपुच्छि

३) आचिक्खि

४) सुत्वान

५) अन्धकाम्हि

६) कारुञ्ञ

७. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) पुनापरं यदा होमि	अ) गङ्गाकुले मनोरमे।
२) तत्थ वासं उपागच्छिं	ब) गङ्गाय गच्छति।
३) पुरिसो गङ्गाय पतति	क) सुतत्तकनकसन्निभो।
	ड) जीवामि वा मरामि वा।

८. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

रुरुराजचरियचा सारांश लिहा.

☆☆☆

६) इणसुत्त

प्रस्तावना

प्रस्तुत पद्यपाठ पालि तिपिटकाच्या अङ्गुत्तरनिकायातील 'छकनिपातो' यातुन घेतला आहे. यामध्ये कर्जाच्या दुष्परिणामाचे वर्णन केले आहे. एखादी व्यक्ती आपल्या दैनंदिन गरजा पूर्ण करण्यासाठी तसेच आपली दारिद्र्यता नष्ट करण्यासाठी दुसऱ्यांकडून कर्ज घेते. त्या घेतलेल्या कर्जाचे त्यास व्याज भरावे लागते. कर्जाच्या रकमेची परतफेड वेळेवर न केल्यास कर्ज देणाऱ्याकडून मानहानी, अपमान, कारागृहात रवानगी, दंड इत्यादी भोगावे लागते. त्यामुळे समाजात आपली प्रतिमा मलिन होते. आपला दोष लपविण्यासाठी काया, वाचा व मनाने दुष्कृत्य घडते. म्हणून व्यक्तीने आपल्या गरजांवर नियंत्रण ठेवून कर्ज न काढता आपला जीवनव्यवहार करावा. अर्थात 'अंथरूण पाहून पाय पसरावे' या म्हणीप्रमाणे जीवन जगावे हा संदेश या पाठात दिलेला आहे.

"कर्जाचे दुष्परिणाम जाणून काया, वाचा व मनावर संयम ठेवून जीवनयापन करणे."

दालिद्दियं दुक्खं लोके, इणादानं च वुच्चति।
दलिद्दो इणमादाय, भुञ्जमानो विहञ्ञति।।१।।

ततो अनुचरन्ति नं, बन्धनम्पि निगच्छति।
एतञ्हि बन्धनं दुक्खं, कामलाभाभिजप्पिनं।।२।।

तथेव अरियविनये, सद्धा यस्स न विज्जति।
अहिरीको अनोत्तप्पी, पापकम्मविनिब्बयो।।३।।

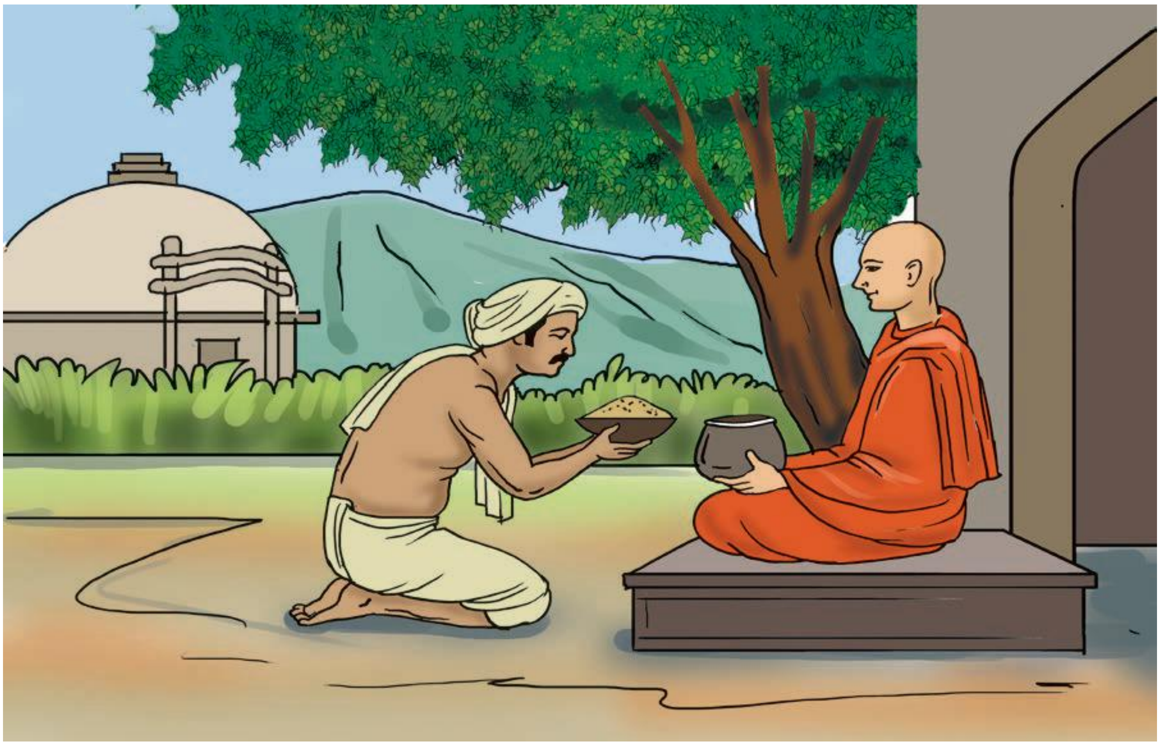
कायदुच्चरितं कत्वा, वचीदुच्चरितानि च।
मनोदुच्चरितं कत्वा, मा मं जञ्ञू' ति इच्छति।।४।।

सो संसप्पति कायेन, वाचाय उद चेतसा।
पापकम्मं पवड्ढेन्तो, तत्थ तत्थ पुनप्पुनं।।५।।

सो पापकम्मो दुम्मेधो, जानं दुक्कटमत्तनो।
दलिद्दो इणमादाय, भुञ्जमानो विहञ्ञति।।६।।

ततो अनुचरन्ति नं, सङ्कप्पा मानसा दुक्खा।
गामे वा यदि वारञ्ञे, यस्स विप्पटिसारजा।।७।।

सो पापकम्मो दुम्मेधो, जानं दुक्कटमत्तनो।
योनिमञ्ञतरं गन्त्वा, निरये वापि बज्झति।।८।।

एतञ्हि बन्धनं दुक्खं, यम्हा धीरो पमुच्चति।
धम्मलद्धेहि भोगेहि, ददं चित्तं पसादयं।।९।।

उभयत्थ कटग्गाहो, सद्धस्स घरमेसिनो।
दिट्ठधम्महितत्थाय, सम्परायसुखाय च।
एवमेतं गहट्ठानं, चागो पुञ्ञं पवड्ढति।।१०।।

तथेव अरियविनये, सद्धा यस्स पतिट्ठिता।
हिरीमनो च ओत्तप्पी, पञ्ञवा सीलसंवुतो।।११।।

एसो खो अरियविनये, सुखजीवी ति वुच्चति।
निरामिसं सुखं लद्धा, उपेक्खं अधितिट्ठति।।१२।।

(संदर्भ– अङ्गुत्तरनिकाय छकनिपातो)

शब्दार्थ

इणं (नपु.)– कर्ज
इणादानं (नपु.)– कर्ज देणे
दालिद्दियं (वि.)– दारिद्र्यता
लोके (पु.)– लोकात, जगात
वुच्चति (वर्त.क्रि.) – म्हणतो
भुञ्चमानो (वि.)– भोगणारा
विहञ्ञति (वर्त.क्रि.)– प्राप्त होतो
अरियविनये (वि.)– बुध्दशासनात
सद्धा (नपुं)– श्रद्धा
अनोत्तप्पी(नपुं.)– निर्भय
कामलाभ (पु.)– कामोपभोगाची प्राप्ती
अहिरीको (वि.)– लज्जारहित, संकोचरहित
काया (स्त्री.)– शरीर
वाचा(स्त्री) – वाणी
मनो (नपुं)– मन (चित्त)
दुच्चरितं (नपु.)– वाईट आचरण
मा (आज्ञार्थ)– नको, नका
जञ्ञु (वि.)– अन्य, कुलीन
इच्छति (वर्त.क्रि.)– इच्छा करतो
पापकम्मं (वि.)– पापकर्म
दुम्मेध (वि.)– वाईट बुद्धीचा
दुक्कट (वि.)– वाईट कृत्य
सङ्कप्प (पु.)– संकल्प
योनिमञ्ञत्तरं (नपु.)– मृत्यूनंतर
धीरो (पु.)– बुद्धिमान
पमुच्चति(वर्त.क्रि.)– मुक्त होतो
लद्ध (कृदन्त)– प्राप्त
गहट्ठं (पु.)– गृहस्थ
चागो (नपु.)– त्याग
पुञ्ञं (नपु.)– पुण्य
पवड्ढति (वर्त.क्रि.)– वाढते, वाढतो
पञ्ञवा (वि.)– प्रज्ञावान
सीलसंवुतो (वि.)– सदाचारी
सुखजीवी (वि.)– सुखी जीवन जगणारा
उपेक्खा (स्त्री.)– उपेक्षा
निरामिस (नपु.)– निरपेक्ष
अधितिट्ठति (वर्त.क्रि.)– (ध्यानात) स्थिर होतो

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) या जगात दुक्ख कशाला म्हणतात?
२) कर्जाची परतफेड न केल्याने कोणत्या समस्यांना सामोरे जावे लागते?
३) पापकर्म कोण करतो?
४) कोणत्या तीन गोष्टी दुसऱ्यांनी जाणू नये असे आपणास वाटते.
५) सुखाची इच्छा असणाऱ्यास कोणत्या कारणांनी दुक्खातच मरण येते?
६) तथागताप्रती श्रध्दा प्रकट केल्यास कशापासून मुक्ती मिळते?
७) घरातील त्याग आणि पूण्य कसे वाढते?
८) सुखजीवी कोणास म्हणावे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) तथेव अरियविनये सध्दा यस्स न विज्जति।
२) मनोदुच्चरितं कत्वा, ''मा मं जञ्ञू' ति न इच्छति।
३) गामे वा यदि वारञ्ञे यस्स विप्पटिसारजा।
४) धम्मलद्धेहि भोगेहि इदं चित्तं न पसादयं।
५) एसो खो अरियविनय 'सुखजीवी ति वुच्चति।

३. रिकाम्या जागा भरा.

१) दलिद्दो इणमादाय भुञ्जमानो................। (विहञ्ञति/जहन्ति)
२) मनोदुच्चरितं कत्वा. मा ....जञ्ञू ति इच्छति। (त्वं/मं)
३) सो................ दुम्मेधो, जानं दुक्कटमत्तनो। (पुञ्ञकम्मो/पापकम्मो)

४. सुचनेनुसार कृती करून उत्तरे लिहा.

१) विज्जति (काळ ओळखा)

२) कत्वा (अव्यय ओळखा)

३) सद्धा (माध्यम भाषेत अर्थ लिहा)

४) सो (विरुध्दार्थी शब्द लिहा)

५. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) एतञ्हि बन्धनं दुक्खं	अ) बन्धनम्पि निगच्छति।
२) ततो अनुचरन्ति नं	ब) कामलाभाभिजप्पिनं।
३) निरामिसं सुख लद्धा	क) चागो पुञ्ञ पवड्ढति।
	ड) उपेक्खं अधितिट्ठति।

६. संधी करा.

१) इणं + आदाय

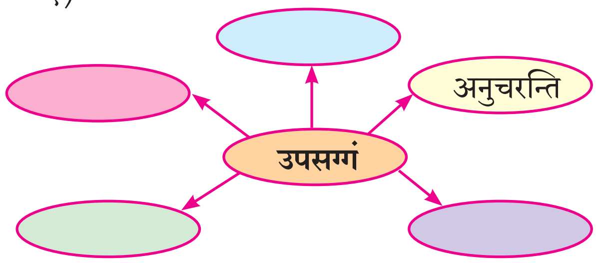
२) तथ + एव

३) एवं + एत

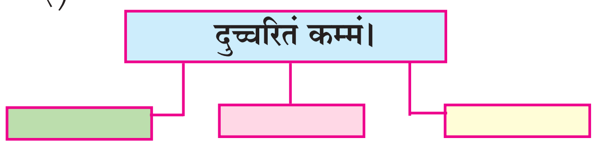
४) वा + अपि

७. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

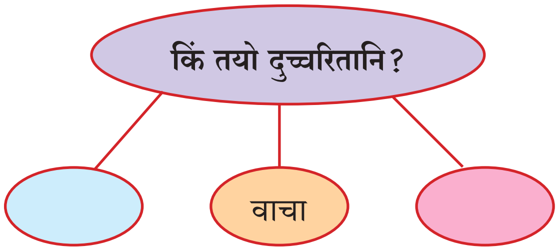
१)

२)

३)

८. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

कर्ज काढण्याचे दुष्परिणाम कोणते ते सांगा.

☆☆☆

७) अम्बपाली थेरी

प्रस्तावना

खुद्दक निकायातील थेरीगाथा या ग्रंथातून हा पद्य उतारा घेतला गेलेला आहे. आम्रपाली अतिशय सुंदर व देखणी होती. तारुण्यात पदार्पण केल्यावर ती इतकी देखणी दिसू लागली, की तिच्या प्राप्तीसाठी अनेक राजपुत्रात स्पर्धा निर्माण झाली. शेवटी सर्वांचीच म्हणून ती गणिका झाली. नंतर तथागताचा उपदेश ऐकूण ती विरक्त झाली व तिने प्रवज्जा घेतली. एकेकाळी ती आपल्या सौंदर्याने सर्वांना आकर्षित करणारी होती; परंतु पुढे त्यातील नश्वरता तिला उमगली. 'पूर्वी मी कशी होते व आता कशी झाली आहे' याचे वर्णन करताना तिने प्रस्तुतच्या गाथा म्हटल्या आहेत. पालिमधील अलंकारीत शैलीचे हे एक उत्कृष्ट उदाहरण आहे. तसेच शरीर सौदर्य नश्वर आहे, याचा साक्षात्कार एका गणिकेला होणे यातील विरोधाभासही आहे.

आम्रपाली तारुण्याची व म्हातारपणाची स्वानुभवावरून तुलना करीत असून जिला सौंदर्यसंपन्नता प्राप्त झाली होती, तिलाच सौंदर्याच्या अनित्यतेचा व क्षणभंगुरतेचा प्रत्यक्ष साक्षात्कार झाला. तो मन संतुलनाला पोषक ठरणारा वाटतो.

''काळका भमरवण्णसदिसा, वेल्लितग्गा मम मुद्धजा अहुं।
ते जराय साणवाकसादिसा, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।१।।

''वासितोव सुरभी करण्डको, पुप्फपूर मम उत्तमङ्गजो।
तं जराय सलोमगन्धिकं, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।२।।

''काननं व सहितं सुरोपितं, कोच्छसूचिविचितग्गसोभितं।
तं जराय विरलं तहिं तहिं, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।३।।

''कण्हखन्धकसुवण्णमण्डितं, सोभते सुवेणीहिअलङ्कतं।
तं जराय खलितं सिरं कतं, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।४।।

''चित्तकारसुकताव लेखिका, सोभते सुभमुका पुरे मम।
ता जराय वलिभिप्पलम्बिता, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।५।।

''भस्सरा सुरुचिरा यथा मणी,नेत्तहेसुमभिनीलमायता।
ते जरायभिहता न सोभरे, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।६।।

''सण्हतुङ्गसदिसी च नासिका, सोभते सुअभियोब्बनं पति।
सा जराय उपकूलिता विय, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।७।।

''कङ्कणं व सुकतं सुनिट्ठितं, सोभते सुमम कण्णपाळियो।
ता जराय वलिभिप्पलम्बिता, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।८।।

''पत्तलीमकुलवण्णसादिसा, सोभते सुदन्ता पुरे मम।
ते जराय खण्डिता चासिता, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।९।।

''काननम्हि वनसण्डचारिनी, कोकिलाव मधुरं निकूजिहं।
तं जराय खलितं तहिं तहिं, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।१०।।

''सण्हकम्बुरिव सुप्पमज्जिता, सोभते सुगीवा पुरे मम।
सा जराय भग्गा विनामिता, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।११।।

''वट्टपलिघसदिसोपमा उभो, सोभते सुबाहा पुरे मम।
ता जराय यथ पाटलिब्बलिता, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।१२।।

''सण्हमुद्दिकसुवण्णमण्डिता, सोभते सुहत्था पुरे मम।
ते जराय यथा मूलमूलिका, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।१३।।

''कञ्चनस्सफलकंव सुम्मट्ठं, सोभते सुकायो पुरे मम।
सो वलीहि सुखुमाहि ओततो, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।१४।।

''एदिसो अहु अयं समुस्सयो, जज्जरो बहुदुक्खानमालयो।
सो पलेपपतितो जराघरो, सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा''।।१५।।

(संदर्भ–थेरीगाथा)

शब्दार्थ

भमरवण्णसदिसा (वि.)– भुंग्याच्या रंगासारखे
वेल्लितग्गा (वि.)– कुरळे
सच्चवादिवचन (नपु.)– सत्य बोलणाऱ्या बुद्धाचे वचन
अनञ्ञथा (वि.)– खरे (खोटे ठरत नाही असे)
पुप्फपूर– (नपु.) फुलांनी माळलेल्या
उत्तमङ्गजो(नपु.)– डोक्यावर वाढणारे केस
सलोमगन्धिक (वि.)– दुर्गंधीयुक्त केस
सोभरे (नपु.)– सुंदर दिसणे
चित्तकारसुकतोव (पु.)– चित्रकाराने रंगविलेल्या
भमुका (स्त्री.)– भुवया
वलि (वि.) – सुरकुत्या
भस्सरा (वि.)– प्रकाशमान
नासिका (स्त्री.)– नाक
अभियोब्बन (पु.)– तरुण
उपकुलिता (स्त्री.)– संकुचित
कण्णपाळियो (वि.)– कानाच्या पाळ्या
दन्ता (नपु.)– दात
चासित(वि.)– काळे (जे पांढरे नाहीत असे)
वनसण्डचारिनी (स्त्री.)– वनात राहणारी
मधुरं (वि.)– गोड आवाज
निकूजिहं (नपु.)– आवाज, पक्षांची चीवचीव
गीवा (स्त्री.)– मान, गळा
बाह (पु .)– बाहु (दंड)
हत्थ (पु.)– हात
बहुदुक्खानमालयो (वि.)– नाना दुःखाचे आगार
जराय (वि.)– म्हातारपणामुळे

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) अम्बपालीचे केस कसे होते?
२) अम्बपालीचे चित्रकाराने कोरल्यासारखे काय होते?
३) पूर्वीची अम्बपालीची मान कशी होती?
४) सत्यवादी बुद्धाचे वचन कसे ठरत नाही?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) सच्चवादिवचनं अनञ्ञथा।
२) तं जराय अविरलं तहिं तहिं।
३) सोभते सु गीवा पुरे ममं।
४) सोभते सुअकायो पूरे ममं।

३. रूपे ओळखा.

१) जराय २) कोकिला.
३) लम्बन्ति ४) भमुका

४. संधी करा.

१) अन+ अञ्ञथा २) उत्तम + अङ्गजो

५. माध्यम भाषेत अर्थ लिहा.

१) सलोमगन्धिकं २) कायो
३) गीवा ४) हत्था

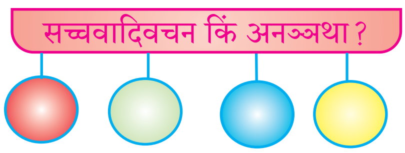
६. योग्य पर्याय निवडून वाक्ये पूर्ण करा.

१) काननम्हि वनसण्डचारिनी कोकिलाव .... निकूजिह। (अमधुर/मधुर)
२) ते जराय साणवाकसादिसा,सच्चवादिवचनं ....। (नञ्ञथा/अनञ्ञथा)
३) ....अहु अयं समुस्सयो। (तदिसो/एदिसो)
४) सोभते...........पति। (सुयोब्बनं/सुअभियोब्बनं)

७. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) काळका	अ) सोभते सुदन्ता
२) भस्सरासुरुचिरा	ब) कोकिलाव
३) सण्हतुङ्गसदिसी	क) भमरवण्णसादिसा
४) पन्तलीमकुलवण्णासादिसा	ड) यथा मणी
	इ) च नासिका

८. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

९. दीर्घोत्तरी प्रश्नाचे उत्तर लिहा.

अम्बपालीने सौंदर्याची अनित्यता कशा प्रकारे सांगितली आहे?

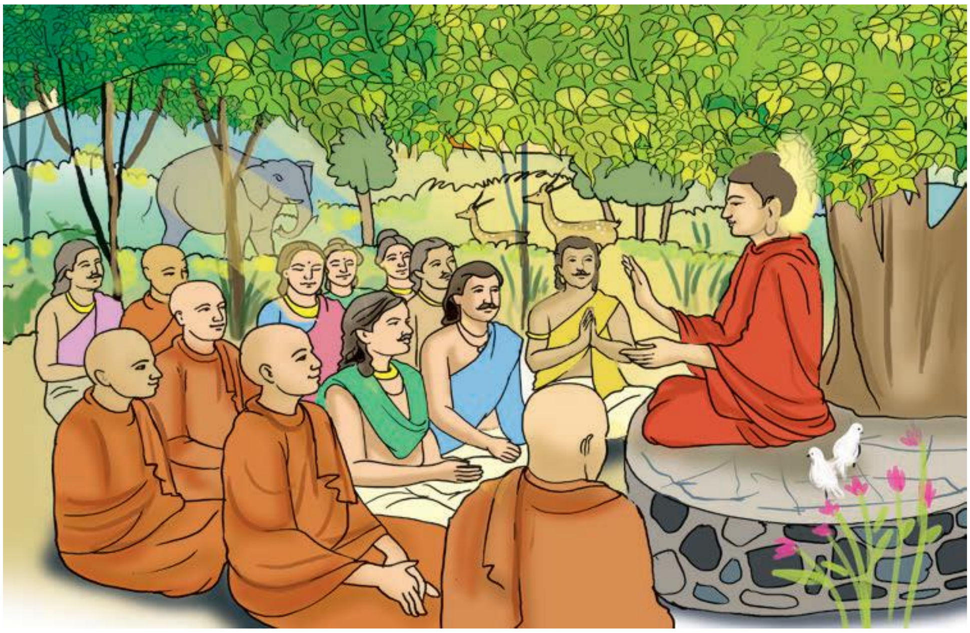
८) पकिण्णानि सुभासितानि

प्रस्तावना

सुभासित हा शब्द 'सु' आणि 'भासित' यांनी मिळून बनलेला आहे, ज्याचा अर्थ असा आहे की योग्य दृष्टी ठेवून सांगितलेले, सुंदर भाषेत सांगितले गेलेले वचन. या सुभाषितांमध्ये सुखी आणि आदर्श जीवनाचे विचार तसेच नीतियुक्त आचरणाचा मार्ग सांगणारे विचार अंतर्भूत आहेत. व्यक्तीच्या जीवनामध्ये सम्यक बदल घडवून आणण्याची प्रेरणा या सुभाषितांमधून प्राप्त होते. एखादे महत्त्वपूर्ण, अर्थपूर्ण वचन मर्यादित शब्दांत व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य या सुभाषितांमध्ये आहे. तिपिटकामधील धम्मपद, सुत्तनिपात इत्यादी ग्रंथात अशी सुभाषिते विपुल प्रमाणात आहेत. वेगवेगळ्या ठिकाणी ते विखुरलेले आहेत. वेगवेगळ्या प्रसंगी तथागतांनी शील-सदाचार यावर आधारीत जे उपदेश सांगितलेले आहेत, त्यांचे संकलन म्हणजे धम्मपद, सुत्तनिपात इत्यादींमधील सुभाषित होत.

प्रस्तुत सुभाषित हे धम्मपदामधील काही गाथांचा संग्रह आहे. या गाथांमधून अहिंसा, शांती, बंधुता, समानता, मानवी मूल्ये इत्यादींचा उपदेश सांगितलेला आहे. मानवी समाजाच्या हिताकरिता, सुखाकरिता, कल्याणाकरिता या सुभाषितांमधील गाथा महत्त्वपूर्ण व प्रेरणादायी आहेत.

''जात, धर्म, पंथ, लिंग, प्रदेश, भाषा या भेदाच्या पलिकडे जावून समाजातील सर्व लोकांत सामंजस्य व नैतिक मूल्ये वाढीस लावण्यासाठी सुभाषितांचे महत्त्व आहे.''

सुभानुपस्सिं विहरन्तं, इन्दियेसु असंवुतं।
भोजनम्हि अमत्तञ्ञुं, कुसीतं हीनवीरियं।
तं वे पसहति मारो वातो रुक्खं व दुब्बलं।।१।। (यमक वग्गो)

असुभानुपस्सिं विहरन्तं, इन्दियेसु असंवुतं।
भोजनम्हि च मत्तञ्ञुं,सद्धं आरध्दवीरियं।
तं वे नप्पसहति मारो, वातो सेलं व पब्बतं।।२।। (यमक वग्गो)

उट्ठानवतो सतिमतो, सुचिकम्मस्स निसम्मकारिनो।
सञ्ञतस्स च धम्मजीविनो, अप्पमत्तस्स यसोभिवड्ढति।।३।। (अप्पमादवग्गो)

कुम्भपमं कायमिमं विदित्वा, नगरूपमं चित्तमदं ठपेत्वा।
योधेय मारं पञ्ञायुधेन, जितं च रक्खे अनिवेसनो सिया।।४।। (चित्तवग्गो)

न परेसं विलोमानि, न परेसं कताकतं।
अत्तनो व अवेक्खेय्य, कतानि अकतानि च।।५।। (पुप्फवग्गो)

यथापि रुचिरं पुप्फं, वण्णवन्तं अगन्धकं।
एवं सुभासिता वाचा,अफला होति अकुब्बतो।।६।। (पुप्फवग्गो)

यावजीवम्पि चे बालो, पण्डितं पयिरुपासति।
न सो धम्मं विजानाति, दब्बी सुपरसं यथा।।७।।(बालवग्गो)

मुहूत्तमपि चे विञ्ञू, पण्डितं पयिरुपासति।
खिप्पं धम्मं विजानाति, जिव्हा सूपरसं यथा।।८।। (बालवग्गो)

सेलो यथा एकघनो, वातेन न समीरति।
एवं निन्दापसंसासु, न समिञ्जन्ति पण्डिता।।९।। (पण्डितवग्गो)

सहस्समपि चे वाचा,अनत्थपदसंहिता।
एकं अत्थपदं सेय्यो, यं सुत्वा उपसम्मति।।१०।। (सहस्सवग्गो)

अलङ्कतो चे पि समं चरेय्य, सन्तोदन्तो नियतो ब्रह्मचारी।
सब्बेसु भूतेसु निधाय दण्डं, सो ब्राह्मणो सो समणो च भिक्खू।।११।। (दण्डवग्गो)

अत्तना व कतं पापं, अत्तना सङ्किलिस्सति।
अत्तना अकतं पापं, अत्तना व विसुज्झति।
सुध्दि असुध्दि पच्चतं, नाञ्ञो अञ्ञं विसोधये।।१२।। (अत्तवग्गो)

ये झाणपसुता धीरा, नेक्खम्मूपसमे रता।
देवापि तेसं पिहयन्ति, सम्बुध्दानं सतीमतं।।१३।। (बुद्धवग्गो)

यो दुक्खस्स पजानाति, इधेव खयमत्तनो।
पन्नभारं विसंञ्ञुतं, तमहं ब्रुमि ब्राह्मणं।।१४।। (ब्राह्मणवग्गो)

(संदर्भ–धम्मपद)

शब्दार्थ

सुभ (नपु.)– शुभ,चांगले
अनुपस्सति(वर्त.क्रि.)– पाहतो, विचार करतो
सुभानुपस्सि (वि.) – चांगले माणून चालणारा
इन्द्रिय (नपु.)– इंद्रिय
संवुत– (वि.) संयमी
असंवुतं (वि.)– असंयमी
मत्तञ्ञू (वि.)– प्रमाण जाणणारा, मात्रा जाणाणारा
अमत्तञ्ञू (वि.)– प्रमाण न जाणणारा
कुसीतं (नपुं.)– आळशी
विरिय (नपु.)– सामर्थ्य, उत्साह
हीनवीरिय (वि.) – उत्साहरहित
तं (सर्व.)– त्याला

वे (अ.)– खरोखर, निश्चितपणे
पसहति (वर्त.क्रि.)– दडपून टाकतो
मार (पु.)– मार, मनातील दुष्ट प्रवृत्ती
वात (पु.)– वारा
दुब्बलं (वि.)– दुर्बल
पब्बतं (पु.)– पर्वत
उट्ठानवतो (वि.)– उत्साहवान
सुचि (नपु.)– पवित्र
निसम्म(पूर्व.क्रि.)– विचार करून
निसम्मकारिनो (वि.)– विवेकाने आचरण करणारा
काय (पु.)– काया, शरीर
कुम्भ (पु.)– घडा
उपम (वि.)– समान/उपमा
विदित्वा (पूर्व.क्रि.)– जाणून
ठपेत्वा (पूर्व.क्रि.)– ठेवून
निवेसन (नपु.)– घर, निवास
पर(वि.)– दुसरा
विलोम (नपुं.)– विरूद्ध
विलोम(नपु.)– दोष
कताकतं(नपु.)–केलेले, न केलेले
अवेक्खति (क्रि.) – पाहतो, विचारात घेतो, अवलोकन करतो
रुचिरं (वि.)– सुंदर
वण्णवन्तं (वि.)– रंग असणारे
गन्धकं (वि.)– वास असणारे
कुब्बतो (वि.)– आचरण करणारा
यावजीवम्पि (स्त्री.)– जीवनभर सुद्धा
पयिरुपासति (वर्त.क्रि)– जवळ बसतो, सेवा करतो
दब्बी (स्त्री.)– पळी, चमचा
सुप(पु.)– स्वाद, रस्सा, आमटी, कढी
विञ्ञू(वि.)– सूज्ञ, पंडित,विद्वान
मुहूत्त(पु.नपुं.)– थोडा वेळ,क्षण
खिप्प (वि.)– चटकन, शीघ्र, तत्काळ
समीरति (वर्त.क्रि)– हलतो
समिञ्जति (वर्त.क्रि)– विचलित होतो, हलतो
अत्थ (पु.)– अर्थ, लाभ, धन
अनत्थ (अन+अत्थ)– अनर्थ, हानी
अत्थपदं(नपु.)– अर्थपूर्ण वचन
सेय्यो (वि.)– श्रेष्ठ
सुत्वा (पूर्व.क्रि.)– ऐकून
अलङ्कतो(वि.)– अलंकृत, सजवलेला
सन्त(वि.)– शांत
नियत(वि.)– स्थिर
दन्त(वि.)– दमन केलेला, संयत
निधाय(पूर्व.क्रि.)– सोडून
सुद्धि(स्त्री)– शुद्धी, पवित्रता
पच्चत्तं (वि.)– वेगवेगळे
विसोधये(कृ.)– शुध्द करणे योग्य
झान(नपु.)– ध्यान
पसुत(पूर्व.वि.)– मग्न राहून, लागून राहून
नेक्खम्मूपसमे(पु.)– परमशांत निर्वाण
रत(कृ.)– अनुरक्त आनंद घेणारा
पिहयन्ति (वर्त.क्रि.)– इच्छा करतो, प्रयत्न करतो
खय (पु.)– क्षय
पन्नभारं (वि.)– ओझे उतरून ठेवलेला
विसत्तं (वि.)– आसक्त

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) आळशी आणि उद्योगहिन माणसाला मार कसा हाणून पाडतो?
२) मनुष्याची यशवृध्दी कशी होते?
३) स्वतःचे अवलोकन कसे करावे?
४) शरीरास कसे समजावे?
५) माराशी युद्ध कसे करावे?
६) शहाणा माणूस धर्माला कसे जाणून घेतो?
७) 'निन्दापसंसा' या शब्दाचा अर्थ सांगा?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) सुभानुपस्सि विहरन्तं, इन्दियेसु सुसंवुतं।
२) असुभानुपस्सि विहरन्तं, इन्दियेसु सुसंवुतं।
३) न परेसं विलामनि, न परेसं कताकतं।
४) यथापि रुचिरं पुप्फं, वण्णवन्तं सुगन्धकं।
५) सेलो तथा एकघनो, वातेन न समीरति।

३. सूचनेनुसार कृती करून उत्तरे लिहा.

१) यावजीव (समास ओळखा)
२) सु (पूर्वकालवाचक अव्यय करा.)
३) दुक्खस्स (विभक्ती ओळखा.)
४) 'इन्द्रियेसु सुसंवुतं'(माध्यम भाषेत अर्थ लिहा)
५) तं वे नप्पसहति मारो,...........।
(गाथा पूर्ण करा.)
६) यथापि रुचिरं पुप्फ वण्णवन्तं गन्धक।
(गाथा दुरुस्त करुन लिहा.)
७) अचूक पालि शब्द ओळखून पुन्हा लिहा.
अ) यावजीवम्पि/ याविजीवम्पि/ याविजींवपि
ब) महत्तमपि/ मुहूत्तमपि/ महुतमपी
क) विसुध्दति/ विसुज्झती/ विसुज्झति

४. योग्य पर्याय निवडून रिकाम्या जागा भरा.

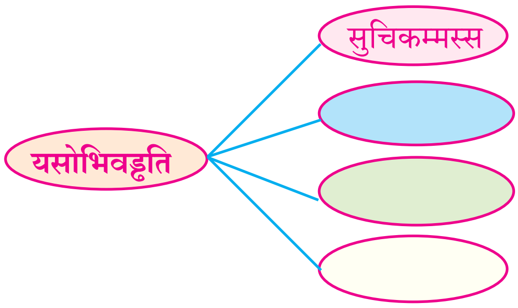
१) भोजनम्हि ...., कुसीतं हीनवीरियं।
(अमत्तञ्ञुं/मत्तञ्ञुं)
२) योधेय मारं पञ्ञायुधेन, जितं च रक्खे ....
सिया। (निवेसनो/अनिवेसनो)
३) अत्तनो व ...., कतानि अकतानिच।
(अवेक्खय्य/वेक्खेय)
४) सहस्समपि च वाचा, ...।
(अत्थपदसंहिता /अनत्थपदसंहिता)
५) यो..........पजानाति, इधेव खयमत्तनो।
(दुक्खस्स/सुखस्स)

५. योग्य जोड्या लावा.

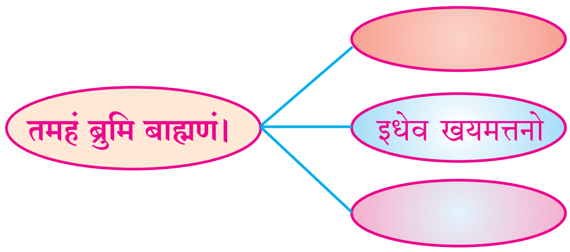
'अ' गट	'ब' गट
१) यावजीवम्पि चे बालो	अ) वातेन न समीरति।
२) सेलो यथा एकघनो	ब) कतानि अकतानि च।
३) अत्तनो व अवेक्खेय्य	क) तमहं ब्रुमि बाह्मणं।
	ड) पण्डितं पयिरुपासति।

६. खालील गाथांच्या आधारे जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

१) उट्ठानवतो सतिमतो, सूचिकम्मस्स निसम्मकारिनो।
सञ्ञतस्स च धम्मजीविनो, अप्पमत्तस्स
यसोभिवड्ढति।

२) यो दुक्खस्स पजानाति, इधेव खयमत्तनो।
पन्नभारं विसंञ्ञुतं, तमहं ब्रुमि ब्राह्मणं।।

७. दीर्घोत्तरी प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) 'धम्मजीविनो' (धम्माप्रमाणे चरितार्थ चालविणारा) विषयी लिहा
२) पालि साहित्यामधील मार संकल्पना स्पष्ट करा.
३) 'पकिण्णानि सुभासितानि' चा सारांश लिहा.

☆☆☆

१) पाचीन विस्सविज्जालयो

प्रस्तावना

इसवी सन पूर्व पाचव्या-सहाव्या शतकामध्ये तथागत बुद्धाचा आणि बौद्ध धम्माचा उदय झाला. बुद्धाच्या आधी जम्बुदीपामध्ये गुरूकुल शिक्षण पद्धती होती. त्यात फक्त उच्च वर्णाच्या आणि जातीच्या लोकांनाच शिक्षणाचा अधिकार होता. बुद्ध काळामध्ये तक्षशिला विश्वविद्यालयाचा उल्लेख पालि तिपिटक साहित्यामध्ये आढळून येतो. त्यानंतर बुद्ध धम्माच्या विकासानंतर सार्वजनिक शिक्षणाची संकल्पना पुढे आली. इसवी सनाच्या दुसऱ्या-तिसऱ्या शतकापासून भारतामध्ये अनेक बौद्ध विद्यापीठांची निर्मिती झाली. या विद्यापीठांमध्ये कला, भाषा, शास्त्र, आयुर्वेद, व्याकरण, रसायन, वास्तुकला, शिल्पकला, मूर्तीकला, धातुशास्त्र, ज्योतिष, गणित, ज्ञान, विज्ञान इत्यादी विषयांचे अध्ययन-अध्यापन केले जात होते. सर्वांना मोफत शिक्षण दिले जात होते. त्यावेळी पालि भाषा नागरी संस्कृती कालीन लोकांची व्यावहारिक भाषा होती. जी भाषा नितीमत्तेचे रक्षण करते, पालन करते ती पालि. त्या भाषेची लिपी ही धम्मलिपी होती.

प्राचीन काळातील विद्यापीठे व शिक्षणप्रणाली नितीमत्तेवर आधारित असल्यामुळे जगाच्या कानाकोपऱ्यातून शिक्षण घेण्याकरिता आशिया खंडातूनच नव्हे तर विश्वातील पाच खंडातील विद्यार्थी शिक्षण घेण्याकरिता येत असत. त्या काळी जम्बुदीपामध्ये २३ विद्यापीठे अस्तित्वात होती. त्यापैकी सहा विद्यापीठांची संक्षिप्त माहिती खालील प्रमाणे आहे.

''राष्ट्राने नेहमी चढती श्रेणी गाठत जाऊन सर्व व्यक्ती व सामुदायिक क्षेत्रात यश संपादन करून वैज्ञानिक दृष्टिकोन, मानवतावाद व संशोधक वृत्ती विकसित करण्यासाठी शिक्षणाची सोय करणे.'' हा या पाठ्यघटकातून बोध घेता येतो.

खिद्रपुब्बं दस सतकेन जम्बद्दिपेहि विस्सविज्जालयो होति। तेन खो पन समयेन धम्मनितीमतेन निस्सयति सङ्गणिकेन सत्ताहि अहोसि। इदम्पि जनपदेहि जम्बुद्दिपेन समयं सिक्खा च ञाण च विञ्ञाणो पमुखो ठाणं अहोसि। तस्सा जम्बुद्दिपेन कित्तिसद्दो वेभवसम्पन्नो जनपदे हि विस्सस गारवेन अहोसि। तं समयेन पालि भासा बहु जनस्स वोहारिको भासा अहोसि। सब्बे जनपदेहि पालेति वा रक्खति, विनयेन 'ति पाली' ति। विज्जा विनयेन सोभति। तं समयेन भासेस्स लिपीयं काले धम्मलिपी वुच्चति। इदंपि लोकेहि तस्स भासास्स जनभासा, लोकभासा च रद्वियं भासा च वदेहि पालि भासा पचलितो ति। निस्साय विस्सस आजिवकेन आगच्छति अज्झतं अज्झायति सिक्खापदं पञ्च खन्धको ही संसोधको आगतं ति इत्वरेहि विस्सविज्जालयो अस्सोसि, तस्मिं सब्बे विस्सविज्जालयेसु ञाणेहि सम्पादेथ।

एको) तक्कसिला विस्सविज्जालयो

जम्बुदिपेन सब्बेन पाचीन विस्सविज्जालयो तक्कसिला अहोसि। यं विस्सविज्जालयो कालेन खिद्रपुब्बं एको सहस्सो त ततो खिद्वं चतु सतकं ति। इध विस्सविज्जालयो **आंभिरञ्ञोस्स पुत्तो तक्खक** नगररञ्ञोस्स ठापेतित्वा। तक्कसिला जनपेदहि नामोसि विस्सविज्जालयो तक्कसिला अहोसि। द्वासत्ति विसयं अज्झायति। तक्कसिलेहि विस्सविज्जालयेन अनुतरं सिक्खा मुत्तेहि सब्ब लोकेस्मिं।

तस्स विस्सविज्जालयो सिक्खापदे साहिच्च, कलेन च विञ्ञाणो गच्छन्ति।

द्वे) नालन्दा विस्सविज्जालयो

खिट्ठपुब्बं सतसतकं तं ततोखिट्ठ बारस सहस्सो कालेन यथापरं विस्सस पाचिन विस्सविज्जालयो नामे हि कित्तिसद्दो अहोसि। तं विस्सविज्जालयस्स ठापेति खिट्ठपुब्बेहि सतसतकेन वस्सोसि रञ्ञो **सकारादिच्चो** हस्से हि ठापेत्वा ति।

नालन्दा विस्सविज्जालयेन सत्त उच्चतम भुतला वसति। विहारेन संघाराम अहोसि। ततो आचरियेन च आजिवको मुत्तं चतु भुतालेन वसतिगेहं वसेति। दस सहस्सेन आजिवको निवासेति च एको पञ्च सतकं आचरियो निवासित्वा अहोसि। एको सहस्सो अज्झापको तिसो विसयं अज्झायति अज्झापनति। एव पञ्चसतकं अज्झापको विसति विसयं अज्झायति' ति। तेन खो पन समयेन विस्सविज्जालयस्स कुलपति **महाथेरो सीलभद्दं** अहोसि। चतुसट्ठी कलेन, च अट्ठदस विज्जा अज्झायनं अज्झायितं मुत्तेहि अज्झतं खन्धको अहोसि।

ततिय) विक्कमसिला विस्सविज्जालयो

पालवंसीय रञ्ञो **धम्मपालेन** नालन्देहि अन्तरेन विक्कमसिला विस्सविज्जालयस्स ततो खिट्ठं नवसतकेन ठापेति। विक्कमसिला विस्सविज्जालयेन द्वेसतंविसट्ठि गब्भेहि ति। तं विस्सविज्जालयेन पमुखोस्स सभापति सम्बोधति। सभापति च द्वारपालो उक्कीनतो रञ्ञोस्स पतिपाति अहोसि। विस्सविज्जालयेन पवेसतो द्वारपालेन करोन्ति। तेसं समयेन सट्ठो द्वारपालो अहोसि।

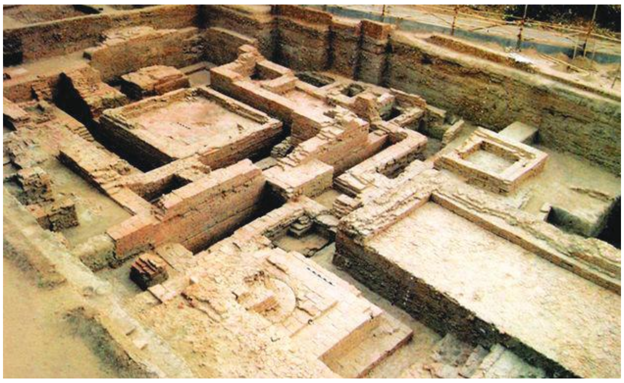
चतु) ओदन्तपुरी (उदन्तपुरी) विस्सविज्जालयो

पाल कुलगोतेहि सन्थापको महारञ्ञो **गोपालं** नालन्दा पदेसो नालन्दा विस्सविज्जालयो परं अन्तरेन बिहारसरीफ निगमो सन्तिके ओदन्तपुरी विस्सविज्जालयस्स बारस सतकेन पतिठापेति। महापण्डितो भिक्खु **पभाकर** तं विस्सविज्जालयस्स कुलपति अहोसि।

पञ्च) वल्लाभि विस्सविज्जालयो

ततो खिट्ठ पञ्चसत कतं बारस्स सतकं इधं विस्सविज्जालयो हिनयान पन्थियस्स महतम केन्द नामेहि विकसितं ति। गुत्त कुलगोत्तेन सेनीयं सेनापती **भट्टारकस्स मेत्तक रञ्ञो** वंसीय राजधानी वल्लभी गुजराथ जनपदेहि एतरहि विस्स विज्जालयो पतिट्ठापेति। वल्लभी विस्सविज्जालयेन आचरियो **बुध्दपालीत** एस्स कुलपति अहोसि ।

छट्ठ) जगदल विस्सविज्जालयो

ततोखिट्ठ एक सहस्सो सतसतति तं एको सहस्सो एकसतकं विसति यथापरं पाचिन बंगालो अन्तरेन बुद्धञाणस्स

पमुख पच्छिमो महतम केन्द जगदल विस्सविज्जालयस्स नामे हि कित्तिसद्दो ति। तं विस्सविज्जालयस्स पतिठापेति पालवंस कुलेहि रञ्ञो **रामपाल** इमेहि खिट्ठ ततो एक सहस्सो सतसतति मे ठापेति। आचरिय **मोक्खकारगुत्त** एस्स विस्सविज्जालयस्स कुलपति अहोसि।

(संदर्भ–संकलित)

शब्दार्थ

खिट्ठपुब्बं– इसवी सनापूर्वी, ख्रिस्तपूर्व
निस्सयति (वि.)– आधारित
कित्तिसद्दो (वि.)– किर्तीमान, वैभवसंपन्न
वुच्चति (क्रि.)– सांगतो, बोलतो, म्हणतो
आगतं (वि.)– येणे
निगम (पु.)– शहर
मुत्तेहि (वि.)– मोफत, विनामूल्य
बहुस्सुतो (वि.)– पंडीत, महापंडीत
भुतल (पु.)– मजले
वेतनिक– शुल्क, फंड
ठापेति (वि.) – स्थापन करणे
महल्ल (पु.)**–** महान
सन्थापको (वि.)– संस्थापक
अस्ससारेन (क्रि.)– आश्वासन देणे
एतरहि (वि.)– आता
निब्बति (वि.)– निर्माण करणे
सङ्गनिका (वि.)– समाज, जनता
गारवेन गोरवान्वित– प्रसिद्धी
निस्साय (वि.)– त्यामुळे
ततो खिट्ठ – इसवी सनामध्ये
ठापेतित्वा (पूर्व.वि.)– स्थापन करुन
अनुतरं– सर्वोत्तम
साहिच्च– साहित्य
भग्गोति (क्रि.)– नष्ट करणे, नाश करणे
विसय (वि.)– विषय
अज्झायति (वि.)– शिक्षण घेणे
भता हि भतकेन (क्रि) भोजनाकरिता
पयोजन (कि.)– प्रयोजन, व्यवस्था
पवेसन्ते– प्रवेश घेणे
गननं (वि.) गिनती करणे, मोजणे
पतिट्ठापेत्वा (पूर्व.कृ.) प्रस्थापित करून
पन्थियस्स– पंथीयांना
मितक– मित्र

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) तक्षशीला विद्यापीठाची शिक्षण पद्धती स्पष्ट करा?
२) नालंदा विद्यापीठाची थोडक्यात माहिती लिहा?
३) विक्रमशीला विद्यापीठाची थोडक्यात माहिती लिहा
४) ओदन्तपुरी विद्यापीठाची थोडक्यात माहिती लिहा?
५) वल्लभी विद्यापीठाची थोडक्यात माहिती लिहा?
६) जगद्दल विद्यापीठाची थोडक्यात माहिती लिहा?

२. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) तक्कसिला विस्सविज्जालयो	अ) मेत्तकरञ्ञो
२) नालन्दा विस्सविज्जालयो	ब) धम्मपालरञ्ञो
३) विक्कमसिला विस्सविज्जालयो	क) आंभिपुत्तो तक्खक
४) वल्लभि विस्सविज्जालयो	ड) रामपाल रञ्ञो
५) जगद्दल विस्सविज्जालयो	इ) सकारादिच्चो हस्स
	ई) गोपालं रञ्ञो

३. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

पाचीन विस्सविज्जालयानि नाम किं अत्थि

वल्लभि

४. तक्ता पूर्ण करा.

अ)

अ.क्र.	विस्सविज्जालय	कुलपति नाम
१	नालन्दा	
२	तक्कसिला	
३	विक्कमसिला	
४	उदन्तपुरी	
५	वल्लभि	

ब)

अ. क्र.	रञ्ञोस्स नामो	विस्सविज्जालयस्स निम्मिति
१	आंभिरञ्ञोपुत्तो तक्खक	
२	सकारादिच्चो रञ्ञो	
३	धम्मपालरञ्ञो	
४	गोपालं रञ्ञो	
५	रामपाल रञ्ञो	
६	मेत्तकरञ्ञो	

☆☆☆

अठरा विद्या(अट्ठादस विज्जा)

१. अङ्गविज्जा = शारीरिक व्यायाम विषयक विद्या
२. वत्थुविज्जा = भूमिस्पर्श व्यायाम विषयक विद्या
३. रयतविज्जा = शासनविषयक (सत्ता मिळवण्याविषयक विद्या
४. सिवविज्जा = सुरक्षा विषयक विद्या
५. भूतविज्जा = भौतिक परिस्थितीविषयक ज्ञान
६. भूरिविज्जा = भूगर्भविषयक ज्ञान
७. अहिविजा = सर्प विषयक विद्या.
८. विसविज्जा = विष, जहर विषयक ज्ञान
९. विच्छिक विज्जा = मनातील इच्छाविषयक मनोविज्ञान
१०. मूसिकविज्जा = उंदिरविषयक ज्ञान
११. सकुणविज्जा = पक्ष्याबद्दलचे ज्ञान
१२. वायसविज्जा = कावळ्याविषयक ज्ञान
१३. तिरच्छानविज्जा = जनावरे पशुविषयक ज्ञान
१४. मिच्छाजीवाविज्जा= चुकीच्या अर्थाच्या शब्दाचे मूल्यमापन विषयक ज्ञान
१५. अस्स विज्जा = अश्वारोहण विषयक ज्ञान
१६. नागआरोहण (हत्थिआरोहण) विज्जा = हत्तीस्वारी विषयक ज्ञान
१७. धनुगहण विज्जा = मूक, सांकेतिक खुणा विषयक ज्ञान
१८. चेलकविज्जा = युद्धकलेविषयक विद्या.

(संदर्भ- दीघनिकाय, सामञ्ञफलसुत्त,महासील)

सम्राट अशोकांनी स्थापन केलेल्या २३ विद्यापीठांची नावे

१. इ.स.पूर्व(ख्रिस्तपूर्व) २८४ उज्जेन विद्यापीठ (महेंद्राच्या जन्मदिनी स्थापन)
२. इ.स.पूव २८२- सांची विद्यापीठ (संघमित्राच्या जन्मदिनी स्थापना)
३. इ.स.पूर्व २८०- तक्षशिला विद्यापीठ(स्थापना, विकास व जीर्णोद्धार)
४. इ.स.पूर्व २७९- गांधार विद्यापीठ
५. इ.स.पूर्व २७०- नालंदा विद्यापीठ
६. इ.स.पूर्व २६८- ओदन्तपुरी विद्यापीठ (बिहार)
७. इ.स.पूर्व २६६- सारनाथ विद्यापीठ
८. इ.स.पूर्व २६५- मथुरा विद्यापीठ
९. इ.स.पूर्व २६४- दन्तपूर विद्यापीठ
१०. इ.स.पूर्व २६०- नागरा विद्यापीठ (गोंदिया जिल्हा)
११. इ.स.पूर्व २६०- पवनी विद्यापीठ (भंडारा जिल्हा)
१२. इ.स.पूर्व २५८- श्रीनगर(कनिष्कपूर) विद्यापीठ
१३. इ.स.पूर्व २५७- गिरनार विद्यापीठ (गुजरात)
१४. इ.स.पूर्व २५६- एरागुडी विद्यापीठ
१५. इ.स.पूर्व २५५- गुन्टूर विद्यापीठ
१६. इ.स.पूर्व २५०- बोधगया विद्यापीठ
१७. इ.स.पूर्व २४५- जगद्दलपूर विद्यापीठ
१८. इ.स.पूर्व २४३- कौसम्बी विद्यापीठ(अलाहाबाद जिल्हा)
१९. इ.स.पूर्व२४०- विक्रमशीला विद्यापीठ (भागलपूर बिहार)
२०. इ.स.पूर्व २३९- अवन्ती विद्यापीठ
२१. इ.स.पूर्व २३८- पोतनिक (पितळखोरा) विद्यापीठ
२२. इ.स.पूर्व २३७- पुण्डरिक (पंढरपूर) विद्यापीठ
२३. इ.स.पूर्व २३६- कारले (कार्ला) विद्यापीठ

(संदर्भ- दै. जागरण, दि. ०५/०४/२०१७ व इंटनेटवरून घेतली)

चतुसट्ठ कलायो (चौसष्ट कला) ६४ कला

१. हत्थियुद्ध = हत्तीवर सवारी, माहूतविषयक युद्धकला.
२. अस्सयुद्ध = घोड्यावरून युद्ध करण्याची कला.
३. मदिसयुद्ध = शारीरिक मालिश करण्याविषयीची कला.
४. उसभयुद्ध = बैलांची झुंज, युद्ध विषयक कला.
५. अजयुद्ध = बकऱ्यांची झुंज विषयक कला.
६. मेण्डयुद्ध = मेंढ्यांची झुंज विषयक कला.
७. कुक्कटयुद्ध = कोंबड्यांची झुंज विषयक कला.
८. वट्ठकयुद्ध = स्थूलपणा कमी करण्याची कला.
९. दण्डयुद्ध = अपराध/ गुन्हाविषयक कला.
१०. मुट्ठीयुद्ध = मूठ मारण्याविषयक (छुमंतर) कला.
११. निब्बुयुद्धं = पोहण्याची कला.
१२. उय्योधिक = लढाईविषयक कला.
१३. बलग्ग = सैन्यबल, सैनिक विषयक कला.
१४. खलिकं = घोड्याची लगाम विषयक कला (घोडेस्वारी)
१५. घटिकं = मातीचे भांडे तयार करण्याविषयीची कला.
१६. सलाकहत्थ = तीर चालवण्याची कला.
१७. अक्खंपङ्गचीरं = लक्ष्यवेध, जुगार कला.
१८. वङ्कक = मासे, गळविषयक कला.
१९. मोक्खचिक = मुक्ती मिळविण्याविषयक कला.
२०. चिङ्गलिक = चकवा, स्वतःभोवती फिरण्याची कला.
२१. पताळहक = ध्वज संचालन कला.
२२. रथकं = रथ चालविण्याची कला.
२३. धनुकं = धनुष्य चालविण्याची कला.
२४. अक्खरिक = क्षणार्धात तीर मारण्याची कला.
२५. मनसिक = मनकवडा, दुसऱ्याच्या मनातील ओळखण्याची कला.
२६. आसान्दिपल्लक गोणकं = खूर्चीवर खेळण्याची कला.
२७. चित्तकं पटिकं पटलिकं = लोकरीचे वस्त्र तयार करण्याची कला.
२८. विकटिकं उद्दलोमि = विक्रिची कला.
२९. कटिस्स कोरियस्सं कुतकं= मटकण्याची, कमर लचकविण्याची कला.
३०. हत्थत्थरं = हात, हस्त पाहण्याची कला.
३१. रथत्थरं = रथ चालविण्याची कला.
३२. अजिनप्पवेणि = बकऱ्यांची झुंज लावण्याची कला.
३३. कदलिमि पवरश्चत्थरणं = मायावी, सोंग करण्याची कला.
३४. उच्छादनं परिमद्दल = अंग चोळणे, मालिश करण्याची कला.
३५. मुखचुण्णं मुखलेपनं = मुखवटा, चेहरे रंगविण्याची कला.
३६. हत्थबन्ध सिखाबन्धदण्डं = भुजांना बावटे बांधण्याची कला.
३७. नालिकं = नालीविषयक कला.
३८. असि = तलवारबाजी विषयक कला.
३९. राजकश्च = राजा बनण्याची कला.
४०. चोरकथं = चोरी करण्याची कला.
४१. भयकथं = भिती निर्माण करण्याची कला.
४२. अन्नकथं = भोजन तयार करण्याची कला.
४३. पानकथ = पाणी पिण्याची कला.
४४. वत्थकथं = वस्त्र तयार करण्याची कला.
४५. गन्धकथं = सुगंधित अत्तर तयार करण्याची कला.
४६. अङ्गनिमितं उप्पात = हवेत वर उडण्याची कला.
४७. सुपिनलक्खणं = स्वप्नांचा अर्थ सांगण्याची कला.
४८. मुसिकच्छिन्नं = उंदीर पकडण्याची कला.
४९. अग्गिहोम = अग्नी लावण्याची कला.
५०. दब्बिहोमं = वास्तू भविष्य कला.
५१. थुसहोमं = आपोआप अग्नि लावण्याची कला, भुसा करणे.
५२. कणहोमं = धान्य फेकून भविष्य सांगण्याची कला.
५३. तंदुरहोमं = तांदूळ फेकून भविष्य सांगण्याची कला.
५४. सप्पिहोमं = साप पकडण्याची कला.
५५. मुखहोमं = चेहरा पाहून भविष्य सांगण्याची कला.
५६. लोहितहोमं = पाण्यापासून रक्त तयार करण्याची कला.
५७. मणिलक्खणं = रत्न, कर्णभूषण कला.
५८. सत्थलक्खणं= शस्त्र चालविण्याची कला.
५९. उसुलक्खणं = तीर चालविण्याची कला.
६०. गोधालक्खणं = घोरपड पकडण्याची कला.
६१. हनुनप्पनं = चेहरा, मुखवटा बदलविण्याची कला.
६२. महतुपट्ठान = मोठेपणा सिद्ध करण्याची कला.
६३. दारकतिकिच्छा = वधुवर परीक्षा करण्याची कला.
६४. सालाकियं सल्लकटियं = डोळ्यात सुई, सळई घालण्याची कला.(संदर्भ = दीघनिकाय, सामञ्ञफलसुत्तं)

२) पटाचारा थेरी अपदानं

प्रस्तावना

थेरीगाथा ग्रंथ प्राचीन कालीन अर्थात बुद्धाच्या काळातील स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचा दस्ताऐवज म्हणून संबोधला जातो. या ग्रंथात एकूण ७३ थेरींचे त्यांचे स्वतःचे अनुभव अंकित केलेले आहेत. या ७३ थेरींपैकी पटाचारा थेरी ही एक थेरी होय. पटाचाराचा जन्म श्रावस्तीतील एका श्रीमंत, संपन्न, खूप धनवान कुळात झाला. तारुण्यात आल्यावर ती एका व्यक्तीबरोबर निघून गेल्यानंतर काही दिवसांनी तिचा पती, दोन्ही मुले, आई, वडील व भाऊ हे सर्व जण मृत्यू पावतात. त्यामुळे ती अतिशय दुःखी, चिंतीत, कृश, अनाथ होऊन इकडे-तिकडे भटकत असताना बुद्धांकडे जाते. अल्पावधीतच बुद्धाच्या उपदेशाने ती प्रवज्जीत होऊन अरहंतपद प्राप्त करते.

पटाचारा थेरीने आपल्या जीवनानुभवाचे, व्यथांचे वर्णन या कवितेत केलेले आहे. तसेच त्याकाळी सुध्दा पुरुषांप्रमाणेच स्त्रियासुध्दा अरहंतपद प्राप्त करून लोकसेवा करीत असत. हा स्त्री-पुरुष समानतेचा संदेश या पद्य घटकातून दिलेला असून हा पद्यघटक पालि अपदान या ग्रंथातून घेतलेला आहे.

'' प्रगतीसाठी व दुक्खमुक्तीसाठी स्त्री-पुरूष असा लिंगभेद न करता लोकसेवेसाठी संधीची समानता, भाषण व अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य प्राप्त करून देणे.''

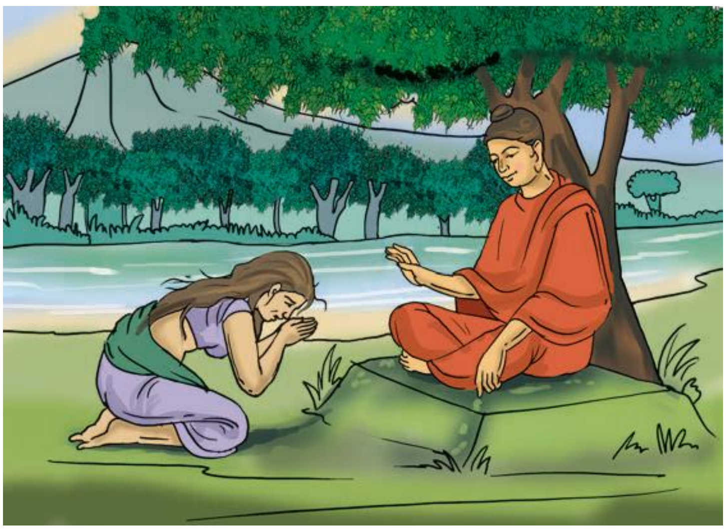
''पच्छिमे च भवे दानि, जाता सेट्ठिकुले अहं।
सावत्थियं पुरवरे, इद्धे फीते महद्धने''।।१।।

''यदा च योब्बनूपेता, वितक्कवसगा अहं।
नरं जारपतिं दिस्वा, तेन सद्धिं आगच्छहं''।।२।।

''एकपुत्तपसूताहं, दुतियो कुच्छिया ममं।
तदाहं मातापितरो, ओक्खामीति सुनिच्छिता''।।३।।

''नारोचेसिं पतिं मय्हं, तदा तम्हि पवासिते।
एकिका निग्गता गेहा, गन्तुं सावत्थिमुत्तमं''।।४।।

''ततो मे सामि आगन्त्वा, सम्भावेसि पथे ममं।
तदा मे कम्मजा वाता, उप्पन्ना अतिदारूणा''।।५।।

''उट्ठितो च महामेघो, पसूतिसमये मम।
दब्बत्थाय तदा गन्त्वा, सामि सप्पेन मारितो''।।६।।

''तदा विजातदुक्खेन,अनाथा कपणा अहं ।
कुन्नदिं पूरितं दिस्वा, गच्छन्ती सकुलालयं''।।७।।

''बालं आदाय अतरिं, पारकूले च एककं।
सायेत्वा बालकं पुत्तं, इतरं तरणायहं''।।८।।

''निवत्ता उक्कुसो हासि, तरुणं विलपन्तकं।
इतरञ्च वही सोतो, साहं सोकसमप्पिता''।।९।।

''सावत्थिनगरं गन्त्वा,अस्सोसिं सजने मते।
तदा अवोचं सोकट्टा, महासोकसमप्पिता''।।१०।।

''उभो पुत्ता कालङ्कता,पन्थे मय्हं पती मतो।
माता पिता च भाता च, एकचितम्हि डय्हरे''।।११।।

''तदा किसा च पण्डु च, अनाथा दीनमानसा।
इतो ततो भमन्तीहं, अद्दसं नरसारथिं''।।१२।।

''ततो अवोच मं सत्था, पुत्ते मा सोचि अस्सस।
अत्तानं ते गवेसस्सु, किं निरत्थं विहञ्ञसि''।।१३।।

''न सन्ति पुत्ता ताणाय, न ञाती नपि बन्धवा।
अन्तकेनाधिपन्नस्स, नत्थि ञातीसु ताणता''।।१४।।

''तं सुत्वा मुनिनो वाक्यं, पठमं फलमज्झगं ।
पब्बजित्वान नचिरं, अरहत्तमपापुणिं''।।१५।।

(संदर्भ–थेरीगाथा अट्ठकथा)

शब्दार्थ

पच्छिमे (वि.)– नंतर
भवे (क्रिया.)– झाली/ होणे
दानि (वि.क्रि) – आता
महद्धने (वि.)–सपन्न
इद्धे (कृदन्त.)– समृद्ध
योब्बनूपेता (पु.)– तारुण्यात आल्यावर
जारपतिं (पु.)– व्यभिचारी परावर्तीत
(इंग्रजीत अर्थ शक्तिमान असा आहे)
दिस्वा– पाहून
नारोचेसिं (क्रिया.)– न सांगता
तम्हि (क्रिया.)– त्यांना दर्शकवाचक
पवेसिते (क्रिया.)– प्रवेश करणे
सामि (पु.)– नवरा
एकिका(स्त्री)– एकाकी, एकटी
निग्गता (कृ)– बाहेर गेलेला
उप्पन्ना (कृदन्त.)– उत्पन्न झालेला
अतदारुणा (वि.)– भयंकर, भयानक
मारिता– मारला गेला
कुन्नदिं –(स्त्री.) लहान, खळखळणारी नदी
सकुलालयं(वि.)– आई वडील, नातेवाईकांचे घर

अनाथा(नपुं.)– निराधार
उभो(सर्वनाम)– दोन्ही
विहञ्ञसि (क्रिया.)– भटकला
गवेसस्सु(क्रिया.)– शोध घेतला पाहिजे
ताणाय(नपु.)– शरण/संरक्षण
बन्धवा(पु.)– नाते/नातलग
सायेत्वा(पूर्व.क्रि.)– उराशी धरून
किसा(वि.)– चिंताक्रांत, दमलेली
पण्डु(वि.)– पिवळी
दिनमानसा(नपुं.)– गरीब, दुःखी
उक्कुसो(पु.)– मासे मारुन खाणारा पक्षी
वही(कृ.)– वाहिलेले
सोतो(पु.)– श्रोत, प्रवाह
कालङ्कता – मृत्यू पावले

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) पटाचारा थेरीचा जीवनवृत्तांत लिहा.

२) तथागताने पटाचाराच्या दुःखाचे निवारण कसे केले ते लिहा.

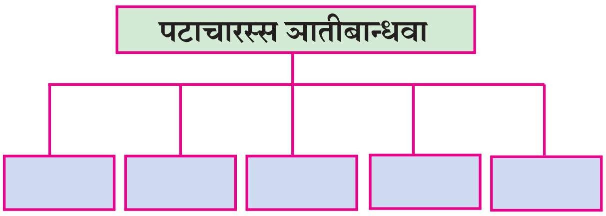
३) पटाचारा थेरीच्या जीवनातील दुःखद प्रसंगातून तुम्ही कोणता बोध घ्याल ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

२. योग्य जोड्या लावा.

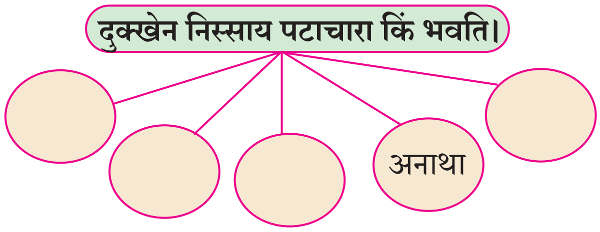
'अ' गट	'ब' गट
१) ''पच्छिमे च भवे दानि	अ) दुतिया कुच्छिया ममं।
२) ''एकपुत्त पसुताहं	ब) न ञाती नपि बन्धवा।
३) ''बालं आदाय अतरिं	क) जाता सेट्ठिकुले अहं।
४) ''उभो पुत्ता कालङ्कता	ड) पारकुले च एककं।
५) ''न सन्ति पुत्ता ताणाय	इ) पन्थे मय्हं पती मतो।
	फ) अरहन्तमपापुणि।

३. जाळरेखाचित्र पूर्ण करा.

अ)

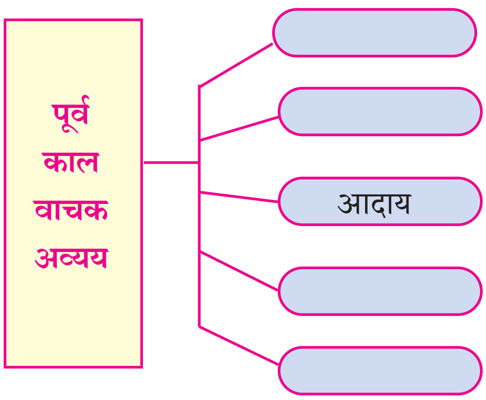

ब)

४) खालील गाथातील पूर्वकालवाचक अव्यय शोधून रेखाजाळे पूर्ण करा.

''ततो मे सामि आगन्त्वा, सम्भावेसि पथे ममं।
तदा मे कम्मजा वाता, उप्पन्ना अतिदारूणा ।।५।।
''उट्ठितो च महामेघो, पसूतिसमये मम।
दब्बत्थाय तदा गन्त्वा, सामि सप्पेन मारितो ।।६।।
''तदा विजातदुक्खेन,अनाथा कपणा अहं ।
कुन्नदिं पूरितं दिस्वा, गच्छन्ती सकुलालयं ।।७।।
''बालं आदाय अतरिं, पारकूले च एककं ।
सायेत्वा बालकं पुत्तं, इतरं तरणायहं ।।८।।

☆☆☆

परिसिट्ठं एकं– वेय्याकरण (व्याकरण)

१) सरं च व्यञ्जनं च वग्गिकरणं

(स्वर आणि व्यंजन वर्गीकरण)

सर (स्वर)

पालि भाषेमध्ये आठ स्वर आहेत – अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ओ.
स्वरांचे तीन भागांमध्ये वर्गीकरण करण्यात येते.

१) रस्स सर अर्थात ऱ्हस्व स्वर – अ, इ, उ
२) दीघ सर अर्थात दीर्घ स्वर – आ, ई, ऊ
३) मज्झिम सर अर्थात मध्यम स्वर – ए, ओ

व्यञ्जन (व्यंजन)

पकारो	वग्गो	कठोर	मुदु	अनुनासिक
१. कण्ठ्य	क – वग्गो	क, ख	ग, घ	ङ (.)
२. तालव्य	च – वग्गो	च, छ	ज, झ	ञ (.)
३. मुर्द्धन्य	ट – वग्गो	ट, ठ	ड, ढ	ण (.)
४. दन्त्य	त– वग्गो	त, थ	द, ध	न (.)
५. ओष्ठ्य	प – वग्गो	प, फ	ब, भ	म (.)
६. अन्त		य, र, ल, व, ळ		
७. उष्माक्षर		स		
८. प्राणध्वनी		ह		
९. निग्गहीत		अं (.)		

वण्णमाला (वर्णमाला)

आपल्या मुखातून जे मूळ ध्वनी बाहेर पडतात त्यांना वण्ण (वर्ण) असे म्हणतात. पालि भाषेमध्ये ८ स्वर आणि ३३ व्यंजने आहेत. असे एकूण ४१ वर्ण आहेत.

सरपरिवत्तनं (स्वर परिवर्तन)

१) मराठीतील किंवा संस्कृतातील ऋ, ऋ, लृ, ऐ, औ, अः हे स्वर पालि भाषेत आढळत नाहीत. 'ऋ' ऐवजी काही ठिकाणी 'अ,' काही ठिकाणी 'इ' आणि काही ठिकाणी 'उ' होतो.
ऋ ऐवजी अ – कृषि – कसि, घृत – घत, मृत – मत, श्रृंखला – संखला इत्यादी
ऋ ऐवजी इ – कृमि – किमी, ऋण– इण, श्रृंग – सिंग, तृण – तिण, इत्यादी
ऋ ऐवजी उ – ऋतु – उतु, ऋषभ – उसभ, मृदु –मुदु, मृषा – मुसा इत्यादी

२) लृ - मराठीत किंवा संस्कृतात फार क्वचितच ठिकाणी आढळतो.
पालि भाषेत त्याचा सर्वथा अभाव आहे.

३) ऐ ऐवजी ए होतो - तैल - तेल, ऐरावत- एरावत, शैल - सेल, वैशाख - वेसाख इत्यादी
ऐ ऐवजी इ होतो - ऐश्वर्य - इस्सरिव, सैन्धव - सिन्धव, वैभव - विभव इत्यादी.

४) औ ऐवजी ओ होतो - औषध - ओसध, गौतम -गोतम, पौर -पोर, औदारिक - ओदारिक इत्यादी
औ ऐवजी अ होतो - सौम्य - सम्म
औ ऐवजी आ होतो - गौरव - गारव
औ ऐवजी उ होतो - मौत्तिक- मुत्तिक, औधत्व - उद्धच्च, औत्सुक्य - उस्सुक्कं

२) व्यञ्जन परिवत्तनं (व्यंजन परिवर्तन)

१) पालिमध्ये **श** आणि **ष** हे ध्वनी नाहीत. त्याऐवजी 'स' चा उपयोग केला जातो.
(श, ष), स - शेष - सेस, आकाश - आकास, (श, ष, छ) - शावक -छावक, षष्ठ - छट्ठ.

२) पालि भाषेत कोणतेही पद हलन्त अर्थात व्यंजनान्त नसते.
भगवा (न्) - भगवा, गुणवा (न्) - गुणवा, या व (त्) - याव विद्यु(त्)- विज्जु, पश्चा(त्) - पच्छा.

३) पालि भाषेत अन्त्य म च्या स्थानी नेहमी अनुस्वार (.)असतो.
चित्तम् - चित्तं, सत्यम् -सच्चं, तीर्थम् - तित्थं

४) पालिभाषेत विसर्गाचा (:) प्रयोग होत नाही. संस्कृतातील अकारान्त पदाच्या शेवटी जो विसर्ग असतो त्याच्या जागी पालिमध्ये '**ओ**' होतो.
इतर ठिकाणी विसर्गाचा अभाव असतो.
बुद्धः- बुद्धो, कः - को, एष - एसो.

५) विसर्गाच्या पुढे जर स, श, ष असेल तर विसर्गाच्या स्थानी **स** होतो.
दु:सह-दुस्सह, नि:शोक - निस्सोक.

६) पालिभाषेत रकार (्र) चा अभाव आहे. उदा. ब्राह्मण - बाह्मण, ब्रह्म - बह्मा.

अ) सर्व ठिकाणी संयुक्त व्यंजनातील **र** चा लोप होतो व आलेला वर्ण द्‌वित्व पावतो.
कर्म - कम्म, कर्ण -कण्ण, पर्ण - पण्ण, वर्ण - वण्ण, वर्ग -वग्ग, धर्म -धम्म, चक्र - चक्क, सर्व - सब्ब, पर्वत - पब्बतो.

आ) मराठी किंवा संस्कृतमधील शब्दांच्या आरंभी **र** युक्त जोडाक्षर असल्यास पालित त्या र चा लोप होतो. परंतु उरलेला वर्ण द्‌वित्व पावत नाही.
प्रजा - पजा, ग्राम-गाम, प्रिय -पिय, ग्रंथ - गंन्थ प्रकार - पकार, प्रपंच- पपंच(पपञ्च)

इ) **र्य** बद्दल **रिय** होतो व **र्य** मागील दीर्घ स्वर ऱ्हस्व होतो. उदा.
भार्या - भरिया, सूर्य -सुरिय, आर्य - अरिय, कदर्य - कदरिय.

७) अ) दीर्घ स्वराच्या पुढे संयुक्त व्यंजन किंवा अनुस्वार आल्यास दीर्घ स्वर ऱ्हस्व होतो. उदा.
तीर्थ- तित्थं, मार्दव -मद्दिवं, ईश्वर - इस्सर, नदीम् - नदिं, शालम् - सालं, कुर्म - कुम्म, पराक्रम - परक्कमं
आ) ऱ्हस्व स्वरावरील अनुस्वाराचा लोप होऊन तो ऱ्हस्व स्वर दीर्घ होतो व दीर्घ स्वरावर अनुस्वार आला असेल तर तो दीर्घ स्वर ऱ्हस्व होतो. उदा.
सिंह- सीह, विंशति - वीसति, मांस- मंस, पांशु -पांसू.

८) पदातील आदि **क्ष** चा **ख** होतो. उदा. क्षीर-खीर, क्षेम-खेम

९) पदातील मध्य क्ष चा काही ठिकाणी **क्ख** तर काही ठिकाणी **च्छ** होतो.

दक्षिण - दक्खिण, मोक्ष - मोक्ख, पक्ष -पक्ख, अक्षि - अच्छि किंवा अक्खि.

१०) ड, ढ चा अनुक्रमे **ळ** किंवा **ळ्ह** होतो. उदा.
गुड - गुळ, दाडिम - दाळिम, षोडस - सोळस, क्रीडा - कीळा, तडाग-तळाक, आषाढ - आसाळ्ह.

११) जोडाक्षरात शेवटचे व्यंजन म्, न्, य् किंवा व् असेल तर त्याचा लोप होतो व उरलेल्यांचे द्वित्व होतो. युग्म-युग्ग, नग्न - नग्ग, सौम्य - सम्म, अध्वा - अद्धा. परंतु म, न, य, व हे वर्ण **ह** शी संयुक्त असतील तर त्याचा लोप होत नाही. पण म, न, य, व बदलते. सह्य - सय्ह, परंतु ब्राह्मण व ब्रह्म याऐवजी बाह्मण, बह्म होतात. ब्राह्मण आणि ब्रह्म हे शब्द पालिमधील नाहीत.

१२) जोडाक्षरातील **व** चा ब होतो व त्याचे द्वित्व होते. उदा. सर्व-सब्ब, पर्वत -पब्बत.

१३) जोडाक्षरांचे पालि शब्दातील इतर काही बद्दल पुढील प्रमाणे आहेत.

अ.क्र	जोडाक्षर	शब्दारंभी	शब्दामध्ये
१)	त्य, थ्य, द्य, ध्य	च, छ, ज, झ त्याग - चाग युति - जुति ध्यान - झान	च्च, च्छ, ज्ज, ज्झ नृत्य - नच्च मद्य - मज्ज तत्थ - तच्छ
२)	स्त, स्थ, ष्ठ	थ, ट, ठ, ट्ठ स्तुति - थुति स्थान - ठान	अष्ठ - अट्ठ गृहस्थ - गहट्ठ काष्ठ - कट्ठ
३)	श्व, प्स, त्स	--	च्छ, आश्चर्य - अच्छरिय अप्सरा - अच्छरा वत्स - वच्छ
४)	ष्क, स्क, क्ष	ख स्कन्ध - खन्ध क्षान्ति - खन्ति	क्ख भिक्षू - भिक्खू शुष्क - सुक्ख
५)	क्ष	छ क्षुब्ध - छुद्ध	च्छ इक्षु - उच्छु
६)	स्प, ष्प	फ स्पदन - फन्दन	प्फ पुष्प - पुप्फ
७)	न्य, ण्य, ज्ञ	ञ न्याय - ञाय	ञ्ञ कन्या - कञ्ञा प्रज्ञा - पञ्ञा अरण्य - अरञ्ञ
८)	ष्ण		ण्ह उष्ण - उण्ह

३) काळ प्रत्यय

पच्चुपन्नकाल (वर्तमानकाळ)

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उत्तम पुरिस)	(अहं) मि	(मयं) म
द्वितीय पुरुष (मज्झिम पुरिस)	(त्वं) सि	(तुम्हे) थ
तृतीय पुरुष (पठम पुरिस)	(सो, सा, तं) ति	(ते, ता, तानि) अन्ति

अतीतकाल (भूतकाळ)

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उ.पु.)	(अहं) इं	(मयं) इम्ह
द्वितीय पुरुष (म.पु.)	(त्वं) इ	(तुम्हे) इत्थ
तृतीय पुरुष (प.पु.)	(सो, सा, तं) इ	(ते, ता, तानि) इंसु, उं

अनागतकाल (भविष्यकाळ)

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उ.पु.)	(अहं) इस्सामि	(मयं) इस्साम
द्वितीय पुरुष (म.पु.)	(त्वं) इस्ससि	(तुम्हे) इस्सथ
तृतीय पुरुष (प.पु.)	(सो, सा, तं) इस्सति	(ते, ता, तानि) इस्सन्ति

आज्ञार्थ

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उ.पु.)	(अहं) मि	(मयं) म
द्वितीय पुरुष (म.पु.)	(त्वं) हि	(तुम्हे) थ
तृतीय पुरुष (प.पु.)	(सो, सा, तं) तु	(ते, ता, तानि) अन्तु

विध्यर्थ

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उ.पु.)	(अहं) एय्यामि	(मयं) एय्याम
द्वितीय पुरुष (म.पु.)	(त्वं) एय्यासि	(तुम्हे) एय्याथ
तृतीय पुरुष (प.पु.)	(सो, सा, तं) ए, एय्य	(ते, ता, तानि) एय्युं

संकेतार्थ

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष (उ.पु.)	(अहं) इस्सं	(मयं) इस्सम्ह
द्वितीय पुरुष (म.पु.)	(त्वं) इस्स	(तुम्हे) इस्सथ
तृतीय पुरुष (प.पु.)	(सो, सा, तं) इस्स	(ते, ता, तानि) इस्संसु

४) सन्धी

एकापुढे एक येणारे जवळजवळचे वर्ण एकत्र जोडण्याच्या प्रकारास 'सन्धी' असे म्हणतात.

पालिमध्ये तीन प्रकारच्या सन्धी आहेत –

१) स्वर सन्धी २) व्यंजन सन्धी ३) निग्गहित (अनुस्वार) सन्धी

१) स्वर सन्धी

दोन स्वर एकापुढे एक असल्यास ते एकमेकांत मिळून जातात. त्यास स्वरसन्धी म्हणतात. पालि भाषेतील स्वरसन्धी विषयाचे काही प्रमुख नियम पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) अ पासून ऊ पर्यंत स्वरापुढे सजातीय (म्हणजे त्याच प्रकारचा) स्वर आल्यास त्या दोहोंबद्दल एक दीर्घ स्वर होतो.

प्रकार	उदाहरणे	सन्धी	प्रकार	उदाहरणे	सन्धी
अ + अ	पन + अयं	पनायं	आ + अ	पाद + अपि	पादापि
आ + आ	तण्हा + आकुला	तण्हाकुला	इ + इ	उपद्दहन्ति + इति	उपद्दहन्तीति
इ + ई	नहि + ईदिसो	नहीदिसो			
उ + ऊ	बहु + ऊसहन	बहूसहन	उ + उ	बहु + उपकारो	बहूपकारा

२) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास दोन पदांची सन्धी होताना क्वचित पहिल्या स्वराचा लोप होतो.

पुरिस + उत्तमो (= अ+उ) = पुरिसुत्तमो

निलानि + एकानि (= इ + ए) = निलानेकानि

तत्र+ इमे (अ +इ) = तत्रिमे

तत्थ + इमे (अ + इ) = तत्थिमे

अज्ज + उपोसथो (= अ + उ) = अज्जुपोसथो

एसो + आवुसो (= ओ + आ) = एसावुसो

३) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास दोन पदांची सन्धी होत असता क्वचित पुढच्या स्वराचा लोप होतो.

रूक्खो + अपि (=ओ + अ) = रूक्खोपि

देवो + अम्हि (= ओ + अ) = देवोम्हि

सो + अहं (=ओ + अ) = सोहं

सो + अपि (= ओ + अ) = सोपि

चत्तारो + इमे (= ओ + इ) = चत्तारोमे

४) स्वराच्या पुढे स्वर आल्यास दोन पदांची सन्धी होत असता कधी कधी दोहोंपैकी एकाही स्वराचा लोप होत नाही.

कञ्ञा + इव (= आ + इ) = कञ्ञाइव

लता + इव (= आ + इ) = लताइव, लतेव, लताव

५) लोप झालेल्या स्वरापुढे 'इ' असेल तर त्याऐवजी 'ए' होतो आणि 'उ' असेल तर त्याचा 'ओ' होतो.

तस्स + इदं (= अ +इ) = तस्सेद

वात + इरितं (= अ + इ) = वातेरितं;

वाम + उरू (= अ + उ) = वामोरू
वि + उदकं (= इ + उ) = वोदक.

६) 'इ' (ऱ्हस्व - दीर्घ) अथवा 'उ' (ऱ्हस्व - दीर्घ) यांच्यापुढे इतर वर्ण आल्यास 'इ' चा 'य' आणि 'उ' चा 'व' होतो.
वि + आकतो (= इ+आ) = व्याकतो
इति + अस्स (= इ + अ) = इत्यस्स
सु + आगतं (= उ + आ) = सुसागतं, स्वागत= सागतं
बहु + आबाधो (= उ + आ) = बव्हाबाधो

२) व्यंजन सन्धी

जेव्हा एक व्यंजन दुसऱ्या व्यंजनाबरोबर अथवा स्वराबरोबर मिळते तेव्हा त्याला व्यंजन सन्धी म्हणतात.

१) जेव्हा एखाद्या स्वरापुढे पर- अक्षर हे जर व्यंजन असेल तर पूर्वी असलेल्या ऱ्हस्व स्वराचा दीर्घ स्वर होतो आणि दीर्घ स्वराचा ऱ्हस्व स्वर होतो.
सम्म + धम्मो (=अ + ध + अ) = सम्माधम्मो
खन्ति + परमं (= इ + प + अ) = खन्तीपरमं
जायति + सोको (= इ + स + ओ) = जायतीसोको
मुनि + चरे (= इ + च +अ) = मुनीचरे

२) स्वरापुढे व्यंजन आले असल्यास केव्हा केव्हा त्या व्यंजनाचे द्वित्व होते.
वि + गहो (= इ + ग + अ) = विग्गहो
प + गहो (= अ + ग +अ) = पग्गहो
दु +कतं (= उ + क + अ) = दुक्कतं

३) 'ए' आणि 'ओ' च्या नंतर कोणताही वर्ण आल्यास 'ए' आणि 'ओ' चा 'अ' होतो.
याचकं आगते (= ए + आ) = याचकमागते सो + सीलवा (= ओ + स् + ई) = स सीलवा

३) निग्गहित (अनुस्वार) सन्धी

अनुस्वारा (निग्गहिता) बरोबर स्वर अथवा व्यंजन मिळते तेव्हा त्याला निग्गहित सन्धी म्हणतात.

१) काही वेळा निग्गहिताचा लोप होतो. उदा.

सं + रत्तो = सारतो	सं + रागो = सारागो	कथं + अहं = कथाहं
गन्तुं + कामो = गन्तुकामो	बुद्धानं + सासनं = बुद्धानसासनं	एवं + अहं = एवाहं

२) निग्गहिता (अनुस्वारा) पुढे आलेल्या स्वराचा काही वेळा लोप होतो. उदा.

त्वं + असि = त्वंसि	किं + इति = किंति
इदं + अपि = इदम्पि	अलं + इदानि = अलन्दानि

३) जर निग्गहितानंतर 'य', 'एव' तसेच 'हि' हे शब्द आल्यास, निग्गहिताचा काही वेळा 'ञ' होतो. तसेच 'य' पुढे आल्यास पूर्वीच्या 'स' शब्दावरील निग्गहिताचा 'ञ' होतो. उदा.

तं + एव = तञ्ञेव	तं + हि = तञ्हि	एवं + आह = एवमाह
सं + यतो = सञ्ञतो	सं + यमो = सञ्ञमो	एवं + एव = एवमेव

५) धातुरुपाविषयी माहिती (काळ)

१) क्रियावाचक शब्दाला 'धातू' म्हणतात. मूळ धातूला परस्मैपदाचे प्रत्यय लावून क्रियापद बनवता येते. एकंदरीत पालिभाषेत आत्मनेपदी क्रियापदांची रूपे कमी आहेत.

२) प्रामुख्याने पालिमध्ये परस्सपदाचा उपयोग करण्यात येतो. आत्मनेपद कर्मणि प्रयोग व कवितेत उपयोगात येते.

३) पालिभाषेत द्विवचन नसल्याने क्रियापद एकवचनी किंवा अनेकवचनी असते.

४) पालि व्याकरणात अनुक्रमे तीन पुरुष आहेत. पालि व मराठी व्याकरणातील पुरुषांमध्ये खालील प्रमाणे क्रम आहेत.

पालि	मराठी	पालि	मराठी	पालि	मराठी
उत्तम पुरिस	प्रथम पुरुष	मज्झिम पुरिस	द्वितीय पुरुष	पठम पुरिस	तृतीय पुरुष

५) काळ व अर्थवाचक काही पालि संज्ञा पुढीलप्रमाणे

पालि	मराठी	पालि	मराठी
१) पच्चुपन्न कालो	वर्तमानकाळ	२) हीय्यत्तनी / अतीत कालो	भूतकाळ
३) भविस्सन्ती/ अनागत कालो	भविष्यकाळ		

पच्चुपन्न कालो (वर्तमानकाळ)

वर्तमानकाळी परस्मैपदी प्रत्यय पुढीलप्रमाणे

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
उत्तम पुरिस	(अहं) मि	(मयं) म
मज्झिम पुरिस	(त्वं) सि	(तुम्हे) थ
पठम पुरिस	(सो, सा, तं) ति	(ते, ता, तानि) अन्ति

पच = शिजविणे

पुरिस (पुरुष)/ वचन	एकवचन	अनेकवचन
उत्तम पुरिस	पचामि	पचाम
मज्झिम पुरिस	पचसि	पचथ
पठम पुरिस	पचति	पचन्ति

खाद, नम, गच्छ, पठ, वस, कस इत्यादी धातू 'पच' प्रमाणे चालतात.

अतीत कालो (भूतकाळ)

भूतकाळी परस्मैपदी प्रत्यय पुढीलप्रमाणे

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
उत्तम पुरिस	(अहं) इं	(मयं) इम्ह
मज्झिम पुरिस	(त्वं) इ	(तुम्हे) इत्थ
पठम पुरिस	(सो, सा, तं) इ	(ते, ता, तानि) इंसु, उं

खाद (खाणे)

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
उत्तम पुरिस	खादिं	खादिम्ह
मज्झिम पुरिस	खादि	खादित्थ
पठम पुरिस	खादि	खादिंसु, खादुं

कीळ, हस, लभ, नम, वस, गच्छ इत्यादी धातू 'खाद' प्रमाणे चालतात.

अनागतकालो (भविष्यकाळ)

भविष्यकाळी परस्मैपदी प्रत्येय पुढीलप्रमाणे

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
उत्तम पुरिस	(अहं) इस्सामि	(मयं) इस्साम
मज्झिम पुरिस	(त्वं) इस्ससि	(तुम्हे) इस्सथ
पठम पुरिस	(सो, सा, तं) इस्सति	(ते, ता, तानि) इस्सन्ति

पठ (शिकणे/वाचणे)

पुरिस (पुरुष) / वचन	एकवचन	अनेकवचन
उत्तम पुरिस	पठिस्सामि	पठिस्साम
मज्झिम पुरिस	पठिस्ससि	पठिस्सथ
पठम पुरिस	पठिस्सति	पठिस्सन्ति

लभ, गच्छ, नम, वस, कस इत्यादी धातू 'पठ' प्रमाणे चालतात.

☆☆☆

६) समास

भाषेत जेव्हा दोन किंवा अधिक शब्द एकत्र येऊन व्याकरण दृष्ट्या एक शब्द होतो तेव्हा त्याला समास किंवा सामासिक शब्द असे म्हणतात. असे समास हे अभिजात भाषांचे वैशिष्ट्य होय. पालि भाषेमध्ये समासांचे प्रमुख प्रकार पुढीलप्रमाणे आहेत –

१) द्वन्द (द्वन्द्व) समास
२) तप्पुरिस (तत्पुरुष) समास
३) बहुब्बीहि (बहुव्रीही) समास
४) अव्वयीभाव (अव्ययीभाव) समास

१. द्वन्द (द्वन्द्व) समासः

दोन अथवा जास्त शब्दातील 'च' (आणि) चा लोप करुन जो समास तयार होतो त्याला 'द्वन्द' (द्वन्द्व) समास असे म्हणतात. यामध्ये सर्व शब्द सारखेच महत्त्वाचे असतात. द्वन्द समास दोन प्रकारे आहेत –

अ) समाहार द्वन्द समास
ब) इतरेतर द्वन्द समास

अ) समाहार : दोन संज्ञा समासात येऊन 'च' ने जोडल्यावर अर्थ प्रगट करतात आणि एक समाहाराचा (समूहाचा) बोध करतात तेव्हा तो समाहार द्वन्द समास होतो, हा समास नपुंसकलिंगी असतो.

उदा.

मुखं च नासिका च – मुखनासिकं
गीतं च वादितं – गीतवादितं
युगं च नङ्गलं च – युगनङ्गलं
डंसो च मकसो च – डंसमकसं
दासि च दासो च – दासिदासं
कण्हो च सुक्को च – कण्हसुक्कं

ब) इतरेतर : जेव्हा समासातील दोन्ही पदे प्रधान असतात तेव्हा त्यास 'इतरेतर द्वन्द समास' म्हणतात. हा समास नित्य बहुवचनी असून शेवटच्या पदाचे लिंग हे त्या संपूर्ण समासाचे लिंग असते.

उदा.

चन्दिमा च सुरियो च – चन्दिमसुरिया
समणो च ब्राह्मणो च – समणब्राह्मणो
माता च पिता च – मातापितरो
पिता च पुत्तो च – पितापुत्ता

२. तप्पुरिस (तत्पुरुष) समास :

तत्पुरुष समासाचे प्रकार पुढीलप्रमाणे आहेत.

१) विभत्ति तप्पुरिस
२) कम्मधारय
३) द्विगु
४) मज्झिमपदलोपी
५) नञतप्पुरिस
६) अलुत्ततप्पुरिस
७) उपपदतप्पुरिसं

१) विभत्तितप्पुरिस (विभक्ती तत्पुरुष) :

दुतिया तप्पुरिस :

उदा. गामं गतो –गामगतो
देसं गतो – देसगतो
बन्धनं गतो – बन्धगतो

ततिया तत्पुरिस :

उदा. बुध्देन भासितं – बुध्दभासितं
पितुना सदिसो – पितुसदिसो

चतुत्थी तप्पुरिस :

उदा. सङ्घाय भत्तं – सङ्घभत्तं
कुण्डलाय सुवण्णं – कुण्डलसुवण्णं
रजनाय दोणि – रजनदोणि
नहानाय जलं – नहानजलं

पञ्चमी तप्पुरिस :

उदा. चोरस्सा भयं - चोरभयं पापस्मा मुत्तो - पापमुत्तो

मुसावादा विरति - मुसावादविरति

छट्ठी तप्पुरिस :

उदा. रुक्खस्स साखा - रुक्खसाखा धञ्ञस्स रासि - धञ्ञरासि रञ्ञो पुत्तो - राजपुत्तो, रञ्ञोपुत्तो

रञ्ञो पुरिसो - राजपुरिसो मगधानं राजा - मगधराजा

सत्तमी तप्पुरिस :

उदा. संसारे दुक्खं - संसारदुक्खं जले कीळा - जलकीळा

आकासे गमनं - आकासगमनं अकाले मेघो - अकालमेघो

२) **कम्मधारय समास (कर्मधारय समास):** जेव्हा समासातील दोन्ही घटक एकाच विभक्तीत असतात. (समानाधिकरण) तेव्हा 'कम्मधारय समास' होतो.

उदा. महन्तो पुरिसो - महापुरिसो मुखं चन्दो विय - मुखचन्दो

पञ्ञा सुरियो विय - पञ्ञासुरियो विज्जा एव धन - विज्जाधनं

बुध्दघोसो येव आचरियो -बुद्धघोसाचरियो

३) **द्विगु :** जेव्हा कम्मधारय समासाचे पहिले पद संख्यावाचक असते तेव्हा द्विगु समास होतो.

उदा. दस सीलानि - दससीलानि एको पहारो - एकप्पहारो

४) **मज्झिमपदलोपि :** कर्मधारय समासात दोन पदांना जोडणारे पद जेव्हा गाळले जाते तेव्हा मज्झिपदलोपि समास होतो.

उदा. गन्धेन मिस्सित तेलं - गन्धतेलं पिट्ठिया उग्गतो पासाणो - पिट्ठिपासाणो

५) **नञतप्पुरिस :** जेव्हा नकारवाचक किंवा निषेधवाचक अव्ययाचा नामाशी समास होतो तेव्हा त्याला नञतप्पुरिस समास म्हणतात.

उदा. न मनुस्सो - अमनुस्सो

न कालो - अकालो

न पण्डितो - अपण्डितो

न वसलो - अवसलो

न ब्राह्मणो - अब्राह्मणो

धम्मस्स विरुद्धो - अधम्मो

संसयस्स अभावो - असंसयो

६) **अलुत्त तप्पुरिस :** या प्रकारात पहिल्या पदाचा विभक्ती प्रत्यय-तसाच राहतो, त्याचा लोप होत नाही.

उदा. परस्स पदं - परस्सपदं अन्ते वसति - अन्तेवासी, उदके चरन्ति - उदकेचरा

७) **उपपद तत्पुरिस :** जेव्हा समासाचे दुसरे पद धातुसाधित असते आणि ते स्वतंत्रपणे वापरता येत नाही तसेच समासाचा विग्रह केला असता त्या धातुसाधित पदाचे क्रियापदात रुपांतर होते. तेव्हा उपपद तप्पुरिस समास होतो.

उदा.फले जायति इति - फलजं कुम्भं करोति इति - कुम्भकारो

धनं ददाति इति - धनदो धम्मं जानाति इति - धम्मञ्ञू

३. बहुब्बीहि (बहुव्रीही) समासः

ज्यावेळी दोन किंवा अधिक पदांचा समास तयार होतो संपूर्ण समास दुसऱ्याच एखाद्या नामाचे किंवा अर्थाचे विशेषण होतो व त्याविषयी माहिती सांगतो त्यावेळी 'बहुब्बीही (बहुव्रीही) समास' म्हणतात.

उदा. बहूनि धनानि यस्स सो बहुधनो.
जितानि इन्दियानि यस्स सो जितिन्द्रियो.
लम्बा कण्णा यस्स सो लम्बकण्णो.
समानं उदरं यस्स सो सोदरियो.
मना सेट्ठा एतेसं इति मनोसेट्ठा.
उदक पीयते अस्मिं इति उदपान.

४. अव्वयीभाव (अव्ययीभाव) समास :

जेव्हा समासाचे पहिले पद अव्यय आणि दुसरे नाम असते तेव्हा संपूर्ण समास अव्यय होतो. म्हणून त्याला 'अव्वयीभाव (अव्ययीभाव) समास' म्हणतात.

उदा. दिन दिने - पटिदिनं
वस्स वस्से - अनुवस्सं
नगरा बहि - बहिनगरे
कम्मं अनतिकम्मं-यथाकम्मं
गङ्गाय समीप - उपगङ्गं

७) अव्यय

१. हेत्वर्थक अव्यय : 'हे करण्याकरिता' या अर्थी हेत्वर्थक अव्यय उपयोगात आणले जाते.

धातूला 'तुं' 'ताये' आणि 'तवे' हे प्रत्यय लावून हेत्वर्थक अव्यय तयार होतात.

उदा. सो भोतुं गच्छति । (तो जेवण्याकरिता जातो.)
कातुं गच्छति। (करण्याकरिता जातो.)
कातवे गच्छति । (करण्याकरिता जातो.)

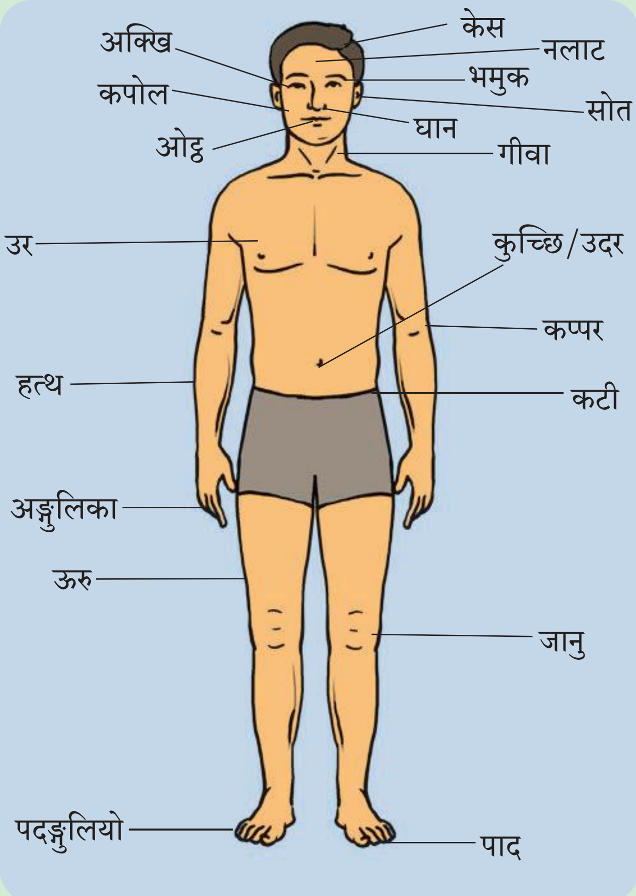
२. पूर्वकालवाचक अव्यय : 'हे काम करून' या अर्थी पूर्वकालवाचक अव्यय उपयोगात आणले जाते. धातूला 'त्वा', 'त्वान', 'तून' हे प्रत्यय लावून पूर्वकालवाचक अव्यय तयार होतात.

उदा. सो विहारं गन्त्वा बुद्धं वन्दति।
(तो विहारात जावून बुद्धाला वंदन करतो.)
सो सुत्वा याति ।
सो सुत्वान याति ।
सो सोतून याति ।
(तो ऐकून येतो)

☆☆☆

परिसिट्ठं द्वे– सुलभो पालि (सुलभ पालि)

१) सरीरस्स अवयवानि

२) ञातिगणा

माता = आई	धीता = मुलगी
पिता = वडिल	सस्सु = सासू
भाता = भाऊ	सालको = मेहुणा
भगिनी = बहिण	दवरो = दीर
मातुलो = मामा	ननन्दरा = नणंद
मातुच्छा = मावशी	भागिनेय्यो = भाचा
पितुच्छ = आत्या	नत्तरो = नातू
अय्यको = आजी	भत्तु = पती
चुळपिता = चुलता/काका	दारा = पत्नी
चुळमाता = चुलती/काकू	पुत्तो = मुलगा
तनय = मुलगा तनया = मुलगी	ससुरो = सासरा

३) वण्णानि (रंगानि)

सेतं (पांढरा)	नीलं (निळा)	पीतं (पिवळा)
लोहितं (लाल)	पिङ्गलं (तपकिरी)	हरित (हिरवा)
कासायं (तांबडा)	कण्हं (काळा)	पाटलं (गुलाबी)

४) रसानि

मधुरं	कटुकं	अम्बिलं	तिखिणं
अम्बं = आंबा	कारवेल्लं = कारले	तक्कं = ताक	मरिचं = मिरची
उच्छुं = ऊस	ओसधं = औषध	दधिं = दही	पलण्डुक = कांदा
पायासं = खीर	काखल्लो = कडू भोपळा	चिचा = चिंच	पिप्पलं = काळीमिरी

५) गेहसेवक पसु

उसभो(बैल)

धेनु(गाय)

महिसा(म्हैस)

ससो/पेलको(ससा)

अजो(बकरा)

एळको (एडका)

सुनखो/कुक्कुरो(कुत्रा)

अस्सो(घोडा)

बिळारो/मज्जारो(मांजर)

मेण्डको (मेंढा)

गदभो(गाढव)

६) तिरच्छाना

सीहो(सिंह)

व्यग्घो(वाघ)

अच्छो(अस्वल)

सिगालो(लांडगा)

कुञ्जरो(हत्ती)

कपि(माकड)

मिगो (हरीण)

करभो(उंट)

खग्गविसाणो(गेंडा)

तरच्छो(तरस)

वको(कोल्हा)

सुकरो(डुक्कर)

७) जलथलगोचरा

उरगो(साप)

मण्डूको(बेडूक)

ककण्टको(सरडा)

गोधा(घोरपड)

उद्रो(पाणमांजर)

सरभू(पाल)

मच्छो(मासा)

कक्कटको(खेकडा)

कुम्भीलो(मगर)

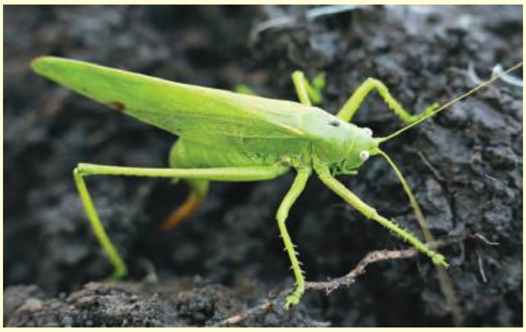

कच्छपो(कासव)

८) किमी

किपिल्लिका(मुंगी)

पटङ्गो (नाकतोडा)

भमरो(भुंगा)

मकसो(मच्छर)

मक्कटकको(कोळी)

मधुपा(मधमाशी)

मकुणो(ढेकूण)

झल्लिका(रातकिडा)

९) सकुणा

मयुरो(मोर)

कुणालो(कोकिळ)

कुक्कटो(कोंबडा)

कुक्कुटी(कोंबडी)

उलूको(घुबड)

कोञ्चो(बगळा)

कोट्ठो(सुतारपक्षी)

यालिया(मैना)

गिज्झो(गिधाड)

काको(कावळा)

चटको(चिमणा)

कपोतो(कबूतर)

https://www.ncertbooks.guru/

१०) फलफलानि च पुष्पानि च

कदली(केळे)

उच्छु(ऊस)

अम्बं(आंबा)

जम्बु(जांभूळ)

बदरं(बोर)

कक्कारिका(काकडी)

पदुमं(कमळ)

कक्कारु(दुधी भोपळा)

लबुजं(फणस)

मल्लिका(चमेली)

कुमुदं(पांढरेकमळ)

११) यानानि

रथं(रथ)

आकासयानं(विमान)

नाव(होडी)

सकटं(बैलगाडी)

१२) आयुधं (हत्यारे)

ककचं(करवत)

असि(तलवार)

वासि(कुऱ्हाड)

कुद्दरलं (कुदळ)

विकन्तह(चाकू)

सूलं(भाला)

छुरिका(सुरी)

खुरं(पाते)

कुटं(हातोडी)

१३) संख्या (अंक)

१	एकं	२९	एकूनतिंसति
२	द्वे	३०	तिंसति
३	तयो/ति/तय	३१	एकतिंसति
४	चतु(चतारो)	३२	द्वात्तिसति
५	पञ्च	३३	तेत्तिंसति
६	छ	३४	चतुत्तिंसति
७	सत्त	३५	पञ्चतिंसति
८	अट्ठ	३६	छत्तिंसति
९	नव	३७	सत्ततिंसति
१०	दस	३८	अट्ठतिंसति
११	एकादस	३९	एकूनचत्ताचाळीसति
१२	द्वादस,(बारस)	४०	चत्ताळीसति
१३	तेळस(तेरस)	४१	एकचत्ताळीसति
१४	चुद्दस, चतुद्दस	४२	द्विचताळीसति
१५	पण्णरस, पञ्चदस	४३	तेचत्ताळीसति
१६	सोळस	४४	चतुचत्ताळीसति
१७	सत्तरस, सत्तदस	४५	पञ्चचत्ताळीसति
१८	अट्ठादस, अट्ठादस	४६	छत्ताळीसति
१९	एकूणवीसति	४७	सत्तचत्ताळीसति
२०	वीसति	४८	अट्ठचत्तालिसति
२१	एकवीसति	४९	एकूनपञ्ञासति
२२	द्वावीसती, बावीसति	५०	पण्णासा,पञ्चासति
२३	तेवीसति	५१	एकपञ्ञासति,एकपण्णासा
२४	चतुवीसति	५२	द्वेपञ्ञासति, द्वेपण्णासा
२५	पञ्चवीसति	५३	तिपञ्ञासति, तिपण्णासा
२६	छब्बसति	५४	चतुञ्ञासति,चतुपण्णासा
२७	सत्तावीसति	५५	पञ्चपञ्ञासति, पञ्चपण्णासा
२८	अट्ठावीसति	५६	छपञ्ञासति,छपण्णासा

५७	सत्तपञ्चासति, सत्तापण्णासा	८०	असीति
५८	अट्ठपञ्चासति, अट्ठपण्णासा	८१	एकासिति
५९	नवु पञ्चासति, एकुणसट्ठि	८२	द्वेअसीति, द्विआसीति
६०	सट्ठि	८३	तेसअसति, तिअसीति
६१	एकसट्ठि	८४	चतुरासीति
६२	द्वासट्ठि, द्विसट्ठि	८५	पञ्चअसीति
६३	तेसट्ठि, तिसट्ठि	८६	सट्ठअसीति
६४	चतुसट्ठि	८७	सत्त असीति
६५	पञ्चसट्ठि	८८	अट्ठअसीति
६६	छसट्ठि	८९	एकुननवुति
६७	सतसट्ठि	९०	नवुति
६८	अठसट्ठि	९१	एक नवुति
६९	एकूनसत्तति	९२	द्वानवुति, द्विनवुत्ति
७०	सत्तति	९३	तेनुवुति, तिनवुति
७१	एकसत्तति	९४	चतुनवुति
७२	द्वासत्तति,द्विसत्तति	९५	पञ्चनवुति
७३	तेसत्तति, तिसत्तति	९६	छनवुति
७४	चतुसत्तति	९७	सत्तनवुति
७५	पञ्चसत्तति	९८	अट्ठनवुति
७६	छसत्तति	९९	एकूनसतं
७७	सत्तसत्तति	१००	सतं
७८	अट्ठसत्तति	१०००	सहस्सं
७९	एकूनासीति	१०,०००	नहुतं

१,००,०००	सत सहस्सं
१,००,००,०००	कोटी
१,०००००००००००००	पकोटी
१,०००००००००००००००००००००	कोटी पकोटी

☆☆☆

परिसिट्ठं तयो– संवाद कौशल्य, निबन्धो (निबंध)

संवाद कौशल्य

१) पोत्थकं किं भासाय लिखितं?
पुस्तक कोणत्या भाषेत लिहिले आहे.?

२) पोत्थकं पालि भासाय लिखिता।
पुस्तक पालि भाषेत लिहीले आहे.

३) पालिभासा मधुरं अत्थि।
पालि भाषा मधुर आहे.

४) तथागतो बुद्धेन पालिभासाय धम्मदेसना ददि।
तथागत बुद्धाने पालिभाषेत धम्मोपदेश केला.

५) पालिभासा धम्मगन्थस्स भासा अत्थि।
पालिभाषा धम्मग्रंथाची भाषा आहे.

६) डॉ. बाबासाहेब आम्बेडकरो पालिसद्दकोसं लिखितं।
डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी पालि शद्वकोश लिहिला आहे.

७) त्वं पालिभासा जानासि?
तू पालिभाषा जाणतोस?

८) अहं पालिभासा जानामि।
मी पालि भाषा जाणतो.

९) तव हत्थस्मिं पोत्थकं किदिसा भासा लिखिता अत्थि।?
तुझ्या हातातील पुस्तक कोणत्या भाषेत लिहीले आहे?

१०) मम हत्थेसु पोत्थकं पालिभासाय लिखितं अत्थि।
माझ्या हातातील पुस्तक पालि भाषेत लिहीले आहे.

११) अहं पालिभासाय अज्झापकं अत्थि।
मी पालिभाषेचा अध्यापक आहे.

१२) मा धितरं भूहणवधं करोथ।
मुलीची भ्रूणहत्या करू नका.

१३) सचे सब्बे माताय पुत्तं इच्छन्ति ते सुण्हा कुहिं लभन्ति।?
जर सर्वच माता मुलांचीच इच्छा करीत असतील तर त्यांना सुना कुठून मिळतील?

१४) त्वं कुहिं वससि?
तू कुठे राहतोस?

१५) अहं लुम्बिनी नगरे वसामि।
मी लुंबिनी नगरात राहतो.

१६) इदं मम गेहं।
हे माझे घर आहे.

१७) मम गेहं एकं उय्यानं समीपं अत्थि।
माझे घर एका उद्यानाजवळ आहे.

१८) विज्जालयं पस्सित्वा ममं अतिव आनन्दो होति।
विद्यालय पाहून मला खूप आनंद होतो.

१९) अहं मातरं च पितरं च वन्दामि।
मी आई आणि वडिलांना वंदन करतो.

२०) अहं आचरियं वन्दामि।
मी आचार्याला वंदन करतो.

२१) मातापितुं उपट्ठानं करेय्य।
आईवडीलांची सेवा करावी.

२२) केचि मनुस्सा न जच्चावं सेट्ठो।
कोणताही माणूस जातीने श्रेष्ठ होत नाही.

२३) सब्बे समसमाना सन्ति।
सर्व समसमान आहेत.

२४) इत्थि च पुरिसो च समाना सन्ति ।
स्त्री पुरुष समान आहेत.

२५) मा मुसा भणथ।
खोटे बोलू नका.

२६) मज्ज मा पिवथ।
मद्य पिऊ नका.

२७) मा पापमित्ते भजथ।
वाईट मित्रांची संगती करू नका.

२८) मा गण्ह अदिन्नं दानं।
न दिलेले घेऊ नको.

२९) द्वेत्थेसु दस अङ्गुलियो।
दोन हाताला दहा बोटे आहेत.

३०) अयं पञ्चसीले धजो।
हा पंचशील ध्वज आहे.
३१) पस्स अयं धजो।
हा ध्वज पहा.
३२) अयं अम्हाक रट्ठधजो।
हा आमचा राष्ट्रध्वज आहे.
३३) रट्ठधजस्स मज्झेभागे असोकचक्कं अत्थि।
राष्ट्रध्वजाच्या मध्यभागी अशोकचक्र आहे.
३४) असोकथम्भे चतारो सीहा भारतस्स राजमुद्दा अत्थि।
अशोकस्तंभावर कोरलेले चार सिंह भारताची राजमुद्रा आहे.
३५) सुप्पभातं।
सुप्रभात.
३६) सागतं! भवतो निसिदाह इमस्मिं आसने ।
स्वागत! कृपा करून येथे या आसनावर बसा.
३७) को तुय्हं पिता नामं?
तुझ्या वडिलांचे नाव काय?
३८) मम पिता नाम भिमरावो अत्थि।
माझ्या वडीलांचे नाव भीमराव आहे.
३९) को अत्थि त्वं?
तू कोण आहे?
४०) अहं एको माणवको अत्थि।
मी एक विद्यार्थी आहे.
४१) कुहित्वा त्वं आगच्छसि?
तू कोठून आला आहेस?
४२) अहं नागपुरनगरे आगच्छामि।
मी नागपूर नगरातून आलो आहे.
४३) तुय्हं मातापितरो कुहिं वसति?
तुझे आईवडील कुठे राहतात?
४४) तव भातरो किं करन्ति?
तुझे भाऊ काय करतात?
४५) तुय्हं आयु कित्तं अत्थि?
तुझे वय किती आहे?
४६) इदं मे अक्खी ।
हे माझे डोळे आहेत.
४७) इदं अक्खिनं अहं पस्सामि।
या डोळ्यांनी मी पाहतो/पाहते.
४८) इदं मे कण्णेन अहं सद्दं सुणामि।
माझ्या कानांनी मी शब्द ऐकतो.
४९) इदं मे मुखं अत्थि।
हे माझे तोंड आहे.
५०) मयस्स मुखेन अहं खादामि।
माझ्या तोंडाने मी खातो.
५१) इदं मम हत्थं अत्थि।
हे माझे हात आहेत.
५२) मम हत्थेन अहं कम्मं करोमि।
माझ्या हाताने मी काम करतो.
५३) अहं विज्जालयं गच्छामि।
मी विद्यालयात जात आहे.
५४) अहं विज्जालयं गच्छि।
मी विद्यालयात गेलो होतो.
५५) अहं विज्जालयं गच्छिस्सामि।
मी विद्यालयात जाईल.
५६) अहं पोत्थकं पठामि।
मी पुस्तक वाचत आहे.
५७) अहं पोत्थकं पठि।
मी पुस्तक वाचले.
५८) अहं पोत्थकं पठिस्सामि।
मी पुस्तक वाचेल.
५९) अहं भोजनं भुञ्जामि।
मी जेवन करीत आहे.
६०) अहं भोजनं भुञ्जि।
मी जेवन केले.

निबन्धो (निबंध)

● **खालील दिलेल्या विषयांवर निबंध लिहा.**

१) पाठसाला
२) धेनु
३) उय्यानं
४) कस्सको
५) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरो
६) आचरियो
७) मयं गामं
८) मम परीवारो

परिसिट्ठं चतु– अपठितो(अपठित उतारे)

गज्जो विभागो

१) सुंसुमार जातकं

अतिते वाराणसियं बह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते हिमवन्तपदेसे बोधिसत्तो कपियोनियं निब्बत्तित्वा नागबलो थामसम्पन्नो महासरीरो सोभग्गपत्तो हुत्वा गङ्गानिवत्तने अरञ्ञायतने वासं कप्पेसि।तदा गङ्गाय एको सुंसुमारो वसि। अथस्स भरिया बोधिसत्तस्स सरीरं दिस्वा तस्स हदयमंसे दोहळं उप्पादेत्वा सुंसुमारं आह, 'अहं सामि, एतस्स कपिराजस्स हदयंमंसं खादितुकामा, ति 'भद्दे मयं जलगोचरा, एस थलगोचरा किन्तु तं गण्हितुं सक्खिस्सामा' ति। 'येन केन उपायेन गण्ह, सचे न लभिस्सामि मरिस्सामि' ति। 'तेन हि मा भायि, अत्थेको उपायो' ति खादापेस्सामि तं तस्स हदयमंसं' न्ति सुंसुमारो समस्सासि। अथेकदिवसं बोधिसत्तस्स गंगाय पानीय पिवित्वा गङ्गातीरे निसिन्नकाले सन्तिकं गन्त्वा एवमाह– 'वानरिन्द, इमस्मिं पदेसे कसटफलानि खादन्तो किं त्वं चिण्णट्ठाने येव चरसि, पारगङ्गाय अम्ब–लबुजादीन मधुरफलानं अन्तो नन्थि,किं ते तत्थ गन्त्वा फलाफलं खादिंतु न वट्टति' ति।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) पूर्वी वाराणसीमध्ये कोण राज्य करीत असे?
२) बोधिसत्व कोणत्या कुळात जन्मला होता?
३) बोधिसत्व शरीराने कसा होता?
४) बोधिसत्व कुठे राहत होता?
५) गंगेमध्ये कोण राहत असे?
६) मगराच्या पत्नीला काय खाण्याची इच्छा निर्माण झाली?
७) प्रस्तुत उताऱ्यात कोणत्या मधुर फळांचा उल्लेख आला आहे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) अतिते वाराणसियं बोधसत्तो रज्जं कारेन्ते।
२) यदा गङ्गाय एको सुंसुमारो वसि।
३) अहं सामि, एतस्स कपिराजस्स हदयमसं खादितुकामा ति।
४) किन्ति तं गण्हितुं सक्खिस्सामा ति।
५) येन केन उपायेन गण्ह, सचे न लभिस्सामि मरिस्सामि ति।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

१) किं जलगोचरा च थल गोचरा

२) किं द्वे गोचरा

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) वाराणसियं ब्रह्मदत्ते	अ) कपियोनिचं निब्बति।
२) हिमवन्तपदेसे बोधिसत्तो	ब) रज्जं कारेन्ते।
	क) वासं कप्पेसि।

२) सठस्स पटिसाठेय्यं

अतीते वाराणसयिं ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो अमच्चकुले निब्बत्तित्वा वयप्पत्तो विनिच्छयामच्चो अहोसि। तदा गामवासी च नगरवासी चाति द्वे वाणिजा मित्ता अहेसुं। गामवासी नगरवासिस्स सन्तिके पञ्च फालसतानि ठपेसि। सो ते फाले विक्किणित्वा मूलं गहेत्वा फालनं ठपेत द्वाने सिकवच्चं आकिरित्वा ठपेसि। उपरभागे गामवासी आगन्ता ''फालं मे देहि'' ति आह। कुटवाणिजो ''फाला ते मूसिकाहि खादिता' ति मूसिकवच्चं दस्सेसि। इतरो खादिता व होन्तु, मूसिकेहि खादिते किं सक्का कातुं ति। गामवासी नहानत्थाय तस्स पुत्तं आदाय गच्छन्तो एकस्स सहायकस्स गेहे इमस्स दारकस्स कत्थचि गन्तुं मा देथा ति वत्वा अन्तोगब्भे निसीदापेत्वा सयं नहायित्वा कुटवाणिजस्स गेहं आगमासि। सो पुत्तो मे कहं ''ति आह'' सम्म,तव पुत्त तीरे ठपेत्वा मम उदके निमुज्जकाले एको कुलको आगन्त्वा तव पुत्त नखपञ्जरेन गहेत्वा आकासे पक्खन्तो, अहं पाणिं पहरित्वा विरवित्वा वायमन्तोपि मोचेतुं नासक्खि ति''।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) बोधिसत्व कोणत्या कुळात जन्मला होता?

२) ग्रामवासीने नगरवासी जवळ काय ठेवले होते?

३) नगरवासीने लोखंडी फाळांचे काय केले?

४) ग्रामवासीने कोणता विचार केला?

५) ग्रामवासींनी स्नानासाठी जाताना कोणाला सोबत नेले?

६) नगरवासीने ग्रामवासीला काय विचारले?

७) ग्रामवासीने नगरवासीला त्याच्या मुलाबद्दल काय सांगितले?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) नगरवासिस्स सन्तिके सत्त फालसतानि ठपेसि।

२) फालं मे देही ति आह।

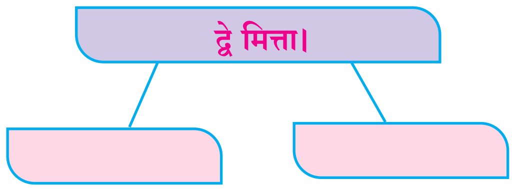
३) इमस्स दारकस्स कत्थचि गन्तुं मा देथा ति।

४) सा पुत्तो मे किं ति आह।

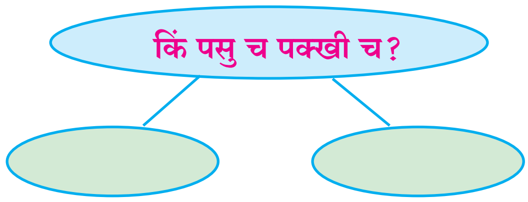
५) तव पुत्तं नखपञ्जरेन गहेत्वा आकासे पक्खन्तो।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

१)

२)

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) तदा गामवासी च नगरवासी च	अ) खादिता'ति।
२) फालं ते मूसिकाहि	ब) किं सक्का कातुं ति?
	क) द्वे वाणिजामित्ता अहेसुं।

३) कम्मेनेव सिद्धि न नामेन

अतीते तक्कसिलायं बोधिसत्तो दिसापामोक्खो आचरियो हुत्वा पञ्चमाणवकसतानि मन्ते वाचेसि। तस्से माणवको पापको नाम नामेन। सो एहि पापक। याहि पापकाति वुच्चमानो चिन्तेसि-'मय्हं नामं अवमङ्गलं', अञ्ञं नामं मे आहरापेस्सामी'ति। सो आचरियं उपसङ्कमित्वा 'आचरिय! मय्हं नामं अवमङ्गलं अञ्ञं मे नामं करोथा' ति आह।

अथ तं आचरियो अवोच-'गच्छ तात!' जनपद-चारिकं चरित्वा अत्तनो अभिरुचितं एकं मङ्गलं नाम गहेत्वा एहि, आगतस्स ते नामं परिवतेत्वा अञ्ञ नाम करिस्सामि ति। सो 'साधू' ति पाथेय्यं गहेत्वा निक्खन्तो गामेनं गामं चरन्तो एकं नगर पापुणि। तत्थ एको पुरिसो कालङ्कतो जीवको नामेन। सो तं ञातिजनेन आलाहनं नीयमानं दिस्वा-'किं नामको नामेस्स पुरिसो'ति? पुच्छि जीवको 'नामेसोति'। जीवकोपि मरतीति। जीवकोपि मरति, अजीवकोपि मरति। नामनामं पण्णतिमत्तं। त्वं बालो मञ्ञेति।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) बोधिसत्व कोठे वास्तव्य करीत होते?

२) आचार्य किती विद्यार्थ्यांना शिकवित होते?

३) त्यामध्ये कोणत्या नावाचा विद्यार्थी होता?

४) पापक इकडे ये असे कोण बोलवत होते?

५) आचार्याकडे येवून पापक काय म्हणाला?

६) आचार्याने पापकाला काय सांगितले?

७) पापकाने कोणाच्या मृत्यूची बातमी ऐकली होती?

८) जिवकाच्या मरणानंतर पापकाला काय वाटले?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) तस्से माणवो पापको नाम नामेन।

२) मय्हं नामं अवमङ्गलं अञ्ञम्मे नाम करोथा ति।

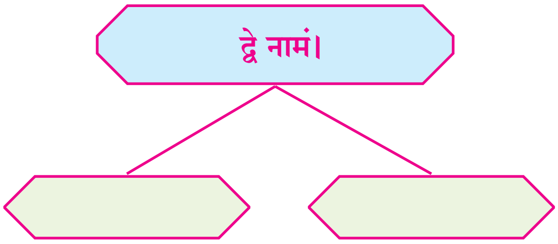
३) तत्थं एको पुरिसो कालङ्कतो पापको नाम नामेन।

४) किं नामको नामेस पुरिसोति पुच्छि।

५) जीवकोपि मरति, अजीवकोपि मरति।

६) त्वं पण्डितो मञ्ञति।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) मय्हं नाम अवमङ्गलं	अ) त्वं बालो मञ्ञेति।
२) जीवकोपि मरति	ब) अञ्ञं मे नाम करोथा'ति।
	क) अजीवकोपि मरति।

४) चीनदेसिय पवासि–युवानच्वांग

अतीते किर भारतस्स विज्जावन्ता पञ्ञावन्ता सब्बत्थ विस्सुता। तेन विविधेही देसेहि जना ञाणं लध्दं सिप्पं च विज्जा च सिक्खितुं एत्थ आगता।चीन देसस्स पि बहवो जना भारतदेसं आगता तेसु एको युवानच्वांग नामको। यदा जम्बुदिपे राजा हस्सवड्ढनो रज्जं कारेन्तो तदा कतिपयानि वस्सानि भारतदेसे वसित्वा सो चीनदेसं पहिनिवतो। हिमवतो उत्तरेन चीनदेसो वत्तति। ततो भारतदेसं आगत्वा यो अध्दा सो अतिविय कठिनो भयपरिपुण्णो च तस्मिं अध्दानि, उच्चा पब्बता च भयङ्करा गुहायो च विसाल नदियाच घोरानि अरञ्ञानि च होन्ति

भारतदेसे पाचिनकाले बहवो राजमग्गा होन्ति। तेहि अध्दानेहि तक्कसिला, वेसाली, राजगहं, पाटलिपुत्तं. सावत्थि, उज्जेनी, वाराणसी, पतिट्ठानं'ति विस्सुतानि नगरानि अञ्ञमञ्ञं सम्बन्धानि। तेसु अध्दानेसु दानरता राजानो विहारे च आरामे च पोक्खरनियो च भोजनसालायो च पथिगेहानि च निम्मिनित्वा पजानं कल्याणाय कम्मं अकरि ति करोन्ति ति युवानच्वांग पण्डितो लिखति।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) युवानच्वांग कोणत्या देशातील प्रवासी होता?

२) तो भारतामध्ये का आला होता?

३) भारताचे प्राचीन नाव काय होते?

४) युवानच्वांग भारतात आल्यावर भारतात कोणता राजा राज्य करीत होता?

५) हिमालयाच्या उत्तरेला कोणता देश आहे?

६) युवानच्वांच्या प्रवासातील समस्या सांगा?

७) भारतात प्राचीनकाळी पुष्कळ काय होते?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) अतीते किर भारतस्स विज्जावन्ता पञ्ञावन्ता सब्बत्थ न विस्सुता।

२) यदा जम्बुदिपे राजा हस्सड्ढवनो रज्जं कारेति।

३) चीन रट्ठतोपि बहवो जना भारतदेसं न आगता।

४) विस्सुतानि नगरानि अञ्ञमञ्ञं सम्बधानि।

५) युवानच्वांग पण्डितो लिखति।

६) भारतदेसे पाचिन काले बहवो राजमग्गा होन्ति।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

जम्बुदिपस्स पाचिन द्वे नगरे।

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) चीन	अ) हस्सवड्ढनो
२) जम्बुदिप	ब) युवानच्वांग
	क) विविधेहि

५) सीहो च सकुणो च

अतीते वाराणसियं ब्रम्हदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो हिमवन्तपदेसे रूक्खकोट्ठकसकुणो हुत्वा निब्बति। अथेकस्स सीहस्स मंसं खादन्तस्स अट्ठि गले लग्गी। गलो उध्दुमायी, गोचरं गण्हितुं न सक्कोति खरा वेदना पवत्तति। अथ नं सो सकुणो गोचरप्पसुतो दिस्वा साखाय निलीनो, किं ते सम्म दुक्खं ति पुच्छि।

सो तं अत्थं आचिक्खि। अहं ते सम्म एतं अट्ठि अपनेय्यं, भयेन पन ते मुखं पविसितुं न विसहामि, खादेय्यासि पि मं, ति। मा भायि सम्म' ति जीवितं मे दे हि ति आह। तं वामपस्सेन निप्पज्जापेत्वा, यथा मुखं पिदहितुं न सक्कोति तथा तस्स अधरोट्ठे च उतरोट्ठेच दण्डकं ठपेत्वा मुखं पविसित्वा अट्ठिकोट्ठि तुण्डेन पहरि। अट्ठि मुखे निपति। सो अट्ठिं पातेत्वा सीहस्स मुखतो निक्खमन्तो दण्डकं तुण्डेन पहरित्वा पातेन्तो व निक्खमित्वा साखग्गे निलियि।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) बोधिसत्व कोठे राहत होता?

२) सिंहाच्या गळ्यात काय अडकले?

३) सिंहाच्या गळ्यात हाड अडकल्याने काय होत होते?

४) सुतारपक्ष्याने सिंहाला काय विचारले?

५) सुतारपक्ष्याने सिंहाला काय म्हटले?

६) सुतारपक्ष्याने सिंहाच्या गळ्यातील हाड काढण्याकरिता काय केले?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) अथेकस्स सीहस्स मंसं खादन्तस्स अट्ठिं गले लग्गि।

२) गलो उध्दमायि, गोचरं गण्हितुं सक्कोति, खरा वेदना पवत्तन्ति।

३) सो तं अत्थं आचिक्खि।

४) मा भायि सम्म, नाहं तं खादामि, जिवीतं मे देहि ति।

५) यथा मुखं पिदहितु सक्कोति तथा तस्स अधरोट्ठे च दण्डकं ठपेत्वा मुखं पविसित्वा, अट्ठिकोटिं तुण्डेन पहरि।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

पसु च सकुणो च नाम।

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) अतीते वाराणसियं	अ) खरावेदना पवत्तति।
२) भयेन पन ते मुखं	ब) ब्रह्मदत्ते रज्जं कारेन्ते।
	क) पविसितुं न विसहामि।

पज्जो विभागो

१) सम्मापणिहितं चित्तं

न तं माता पिता कयिरा, अञ्ञे वा पि ञातका।
सम्मापणिहितं चित्तं, सेय्यसो नं ततो करे।।

दिसो दिसं यं कयिरा, वेरी वा पन वेरीनं।
मिच्छापणिहितं चित्तं, पापियो नं ततो करे।।

यथापि भमरो पुप्फं, वण्णगन्धं अहेठयं।
पलेति रसमादाय, एवं गामे मुनीचरे।।

न परेसं विलोमानि, न परेसं कताकतं।
अत्तनो व अवेक्खेय, कतानि अकतानि च।।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) माणसाचे चांगल्या प्रकारे कोण मंगल करतो?

२) माणसाचे जास्त नुकसान कोण करते?

३) मुनीने गावात कसे वागावे?

४) भ्रमर फुलातील रस कसे ग्रहण करतो?

५) दुसऱ्याचे दोष न पाहता आपण काय करावे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) पलेति रसमादाय एवं गामे मुनीचरे।

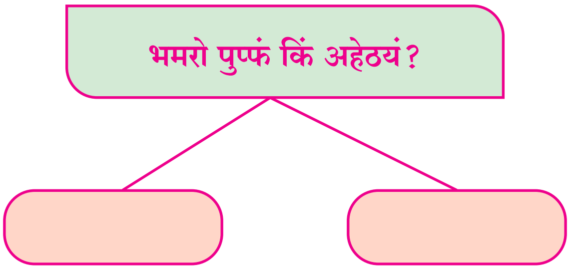
२) अत्तनो व अवेक्खेय कताकतं।

३) सम्मापणिहितं चित्तं सेय्यसो नं ततो करे।

४) सम्मापणिहितं चित्तं पापीयो नं ततो करे।

५) न परेसं विलोमानि न परेसं कताकतं।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) सम्मापणिहितं चित्तं	अ) पापियो नं ततो करे।
२) पलेति रसमादाय	ब) एवं गामे मुनीचरे।
	क) सेय्यसो नं ततो करे।

२) पुण्णिका थेरी

“‘उदहारि अहं सीते, सदा उदकमोतरिं।
अय्यानं दण्डभयभीता, वाचादोसभयद्विता।।

कस्स ब्राम्हण त्वं भीतो सदा उदकमोतरि।
वेधमानेहि गत्तेहि,सीतं वेदयसे भुसं’।।

‘जानन्ती च तुवं भोति, पुण्णिके परिपुच्छसि।
करोन्तं कुसलं कम्मं, रून्धन्तं कम्मं पापकं।।

‘को’ नु ते इदमक्खासि, अजानन्तस्स अजानतो।
उदकाभिसेचना नाम, पापकम्मा पमुच्चति।।

सग्गं नून गमिस्सन्ति, सब्बे मण्डूककच्छपा।
नागा च सुंसुमारा च, ये च’ ञ्ञे उदकेचरा।।

ओरब्भिका सूकरिका,मच्छिका मिगबन्धका।
चोरा च वज्झघाता च, ये चञ्ञे पापकम्मिनो।
उदकाभिसेचना ते पि, पापकम्मा पमुच्चरे।।

स्वाध्याय

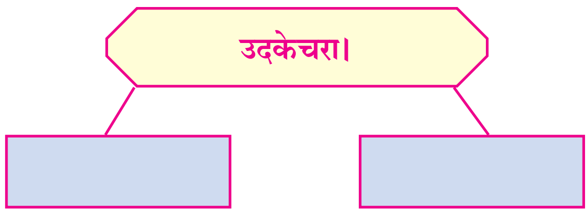
१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) पुण्णिका कोणते काम करीत होती?
२) कोणाच्या भीतीने ती थंडीतही काम करीत असे?
३) पुण्णिकेने ब्राम्हणास कोणता प्रश्न विचारला?
४) पापकर्मी कोणास म्हटले आहे?
५) कोणते कर्म करावयास पुण्णिकेने ब्राम्हणास सांगितले?
६) पापकर्म कशाने नष्ट होतात?
७) या पद्यामध्ये कोणाकोणामध्ये संवाद झाला आहे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) अय्यानं दण्डभयभीता,वाचादोसभयद्विता।
२) करोन्त अकुसलं कम्मं, रून्धन्तं कम्मं पापकं।
३) को नु ते इदमक्खासि, अजानन्तस्स अजानतो।
४) वेधमोहि गत्तेहि, उण्हं वेदयसे भुसं।
५) कस्स ब्राह्मण त्वं भीतो सदा उदकमोतरि।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

४. योग्य जोड्या लावा.

‘अ’ गट	‘ब’ गट
१) उदहारी	अ) गमिस्सन्ति।
२) सग्गं नून	ब) पापकम्मिनो।
	क) अहं सीते।

३) चंपा नगरी

एसा चम्पा नाम नगरी अत्थि।
तत्थ एको आचरियो वसति।।

तस्स सन्तिकं बहवो मानवका अज्झयनं करोन्ति।
सुनितो नामं बुध्दिमन्तो माणवको अत्थि।।

सो विविधेसुं विसयेसु पारंगतो होति।
सुनितो राजगहे पितु सन्तिकं गच्छति।।

तत्थ तस्स विसाखा नाम भगिनी अत्थि।
सुनितो च विसाखा च सायं समये विहारं गच्छन्ति।।

तत्थ तानि बुध्दं वन्दन्ति, थुति च गायन्ति।
सुनितो च विसाखा च, बुध्दं धम्मं च संङ्घं च सरणं गच्छन्ति।।

स्वाध्याय

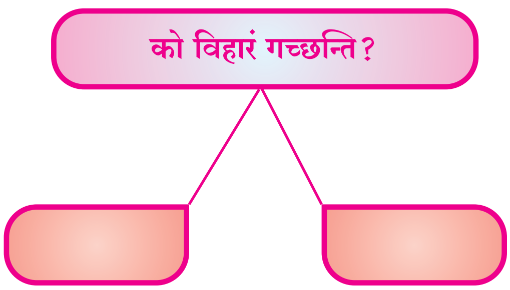
१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) आचार्य कोणत्या नगरीत राहत होते?
२) आचार्याजवळ विद्यार्थी कशाकरीता येत असत?
३) सुनित नावाचा विद्यार्थी कसा होता?
४) सुनित एकदा कुठे गेला होता?
५) सुनित कोणाच्या जवळ गेला होता?
६) सुनितच्या बहिणीचे नाव काय आहे?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) एसा चम्पा नाम नगरी नत्थि।
२) विसाखा नामं बुध्दिमन्तो माणवको अत्थि।
३) सुनितो राजगहे पितु सन्तिकं गच्छति।
४) तत्थ तस्स विसाखा नाम भगिनी अत्थि।
५) सुनितो च विसाखा च सायं समये विहारं गच्छन्ति।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) तत्थ एको	अ) माणवको अत्थि।
२) सुनितो राजगहे	ब) आचरियो वसति।
	क) पितुं सन्तिकं गच्छति।

४) पराभव सुत्त

सुविजनो भवं होति, सुविजानो पराभवो।
धम्म कायो भवं होति, धम्मदेसी पराभवो।।

निद्दासीली सभासीली,अनुट्ठाता च यो नरो।
अलसो कोधपञ्ञाणो, तं पराभवतो मुखं।।

यो मातरं वा पितरं वा, जिण्णकं गतयोब्बनं।
पहु सन्तो न भरति, तं पराभवतो मुखं।।

जातित्थध्दो,धनत्थध्दो, गोत्तत्थध्दो च यो नरो।
सञ्ञातिं अतिमञ्ञेति, तं पराभवतो मुखं।।

इत्थिधुतो सुराधुतो,अक्खधुतो च यो नरो।
लध्दं लध्दं विनासेति, तं पराभवतो मुखं।।

इत्थिं सोण्डिं विकिरणिं, पुरिसं वा पि तादिसं।
इस्सरियस्मिं ठापेति,तं पराभवतो मुखं।।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) कोणता पुरुष सहजतेने ओळखता येतो?

२) धर्मद्वेषी पुरुषाचे काय होते?

३) आळशी व्यक्तीच्या अधोगतीचे कारण कोणते?

४) आईवडीलांचे पालन पोषण न करण्याने काय होते?

५) कोणती स्त्री अद्योगतीचे कारण होऊ शकते?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) धम्म कायो भवं होति, धम्मदेसी पराभवो।

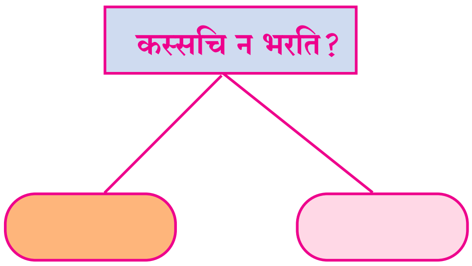
२) पहु सन्तो भरति, तं पराभवतो मुखं।

३) सञ्ञातिं अतिमञ्ञेति तं पराभवतो मुखं।

४) इत्थिं सोण्डि विकिरणी, पुरिसा वा पि तादिसं

५) अलसो कोधपञ्ञाणो, तं पराभवतो मुखं।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) निद्दासीली सभासीली	अ) गोत्तत्थद्धो च यो नरो।
२) जातित्थद्दो धनत्थद्धो	ब) अक्खुधुतो च यो नरो।
	क) अनुट्ठाता च यो नरो।

५) गोतमचरियं

हिमवन्तं पस्सतो,कोसलेसु निकेतिनो।
साकिया नाम जातिया, धनविरियेन सम्पन्ना।।

तस्स सकियानं गामे, जनपदे लुम्बिनीवने।
बोधिसत्तो मनुस्सानं हितसुखाय जातो।।

सो सब्बस्स अत्थस्स, सिद्धी कत्ता' ति।
तस्स सिद्धत्थ नाम अकंसु।।

तस्स महेसिनो सुद्धोदन नाम पिता।
बुद्धस्स माता पन नामो महामया।।

मगधेसु उरुवेलायं, बोधिमूले महामुनी।
वेसाखपुण्णिमायं सो, पत्तो सम्बोधिमुत्तमं।।

कुसिनारायं यमकसालानं अन्तरे वने।
वेसाखपुण्णमाय सो, दीपो लोकस्स निब्बुतो ।।

स्वाध्याय

१. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) हिमवंत प्रदेशाजवळ कोणते धनसंपन्न राज्य होते?

२) सिध्दार्थाचा जन्म कोणत्या ठिकाणी झाला?

३) बोधिसत्वाचा जन्म कशासाठी होतो?

४) सिद्धार्थास ज्ञानप्राप्ती कोणत्या पौर्णिमेला झाली?

५) सिद्धार्थास ज्ञानप्राप्ती कोणत्या ठिकाणी झाली?

६) बुद्धाचे महापरिनिर्वाण कोणत्या ठिकाणी झाले?

२. खालील वाक्ये सत्य/असत्य ओळखा.

१) तस्स महेसिनो सुध्दोदन नाम पिता।

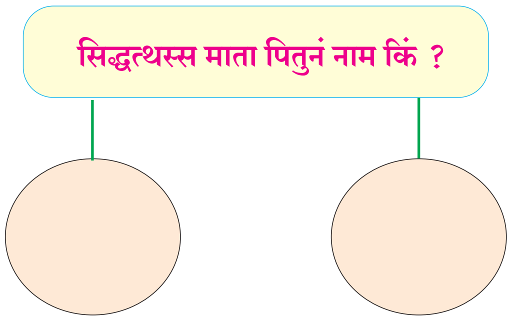
२) कोलिया नाम जातिया,धनविरियेनसम्पन्ना।

३) बोधिसत्तो मनुस्सानं अहितसुखाय जातो।

४) मगधेसु उरुवेलायं बोधिमूले महामुनी।

५) तस्स राहूलो नाम अकंसु।

३. खालील रेखाजाळे पूर्ण करा.

४. योग्य जोड्या लावा.

'अ' गट	'ब' गट
१) तस्स सकियानं गामे	अ) नाम अकंसु।
२) तस्स सिध्दत्थ	ब) जनपदे लुम्बिनीवने।
	क) कोसलेसु निकेतिनो।

☆☆☆

परिसिट्ठं पञ्च– कथापुत्ती (कथापूर्ती)

१) बकजातकं

अतीते एकस्मिं अरञ्ञायतने....... अञ्ञतरं पदुमसरं निस्साय ठिते .... हुत्वा निब्बति। तदा अञ्ञतरस्मि नातिमहन्ते सरे निदाघसमये .... मन्दं अहोसि, बहु चेत्थ मच्छ होति। अत्थेको.........ते मच्छे दिस्वा, एकेन उपायेन इमे.......वञ्चेत्वा खादिस्सामी, ति गन्त्वा उदकपरियन्ते चिन्तेन्तो निसिदी। अथ तं मच्छा। किं अय्य चिन्तेन्तो निसिन्नोसी, ति पुच्छिसु। तुम्हाकं........ निसिन्नोम्ही' ति। अम्हाकं किं चिंतेसी......,ति। इमस्मिं सरे उदकं परित्तं,गोचरो च मन्दो.......च महन्तो इदानिमे मच्छा किं नाम करिस्सन्ति ति तुम्हाकं चिन्तेन्तो..........ति।

(रुक्खदेवता, बोधिसत्तो, बको, उदकं ,दिस्वा, मच्छे, अय्या, चिन्तेन्तो, निसिन्नोम्ही, निदाघो)

२) नक्खतजातकं

अतीते वाराणसियं ब्रह्मदत्ते .... कारेन्ते। नगरवासिनो जनपदवासिनं .... वारेत्वा दिवसं ठपेत्वा अत्तनो कुलूपकं .... पुच्छिंसु-भन्ते। अञ्ञ अम्हाकं एका ....सोभनं नु खो.......न्ति? सो इमे अत्तनो रूचिया .... ठपेत्वा इदानि मं पुच्छन्ती ति......अञ्ञ नेसं मङ्गलन्तरायं.........ति चिन्तेत्वा....... अज्ज नक्खन्तं। सचे करोथ..........पापुणिस्सथाति। ते तस्स सद्दहित्वा नागमिंसु।

(धीतरं, रज्जं, मङ्गलकिरिया, आजीविकं, दिवसं, नक्खत्तं, कुज्झित्वा, असोभनं, करिस्सामी, महाविनासं)

३) कलहो हि विनासमुलो

अतीते .... ब्रम्हदत्ते रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो ..... निब्बतित्वा अनेक वट्टकसहस्स......... अरञ्ञे वसति। तदा एको वट्टकलुद्दको तेसं....... गन्त्वा वट्टकवस्सिकं कत्वा तेस .... ञत्वा,तेसं उपरि जालं खिपित्वा, परियन्तेसु.......... सब्बे एकतो कत्वा पच्छि पुरेत्वा, घरं गन्त्वा, ते विकिणित्वा, तेन मूलेन.......कप्पेति। अथेकदिवसं....... ते वट्टके आह अयं साकुणिको अम्हाकं..........विनासं ञातके,अहं एकं उपायं.......।

(जीविकं, परिवारो, वाराणसियं, महन्तो, जानामि, वट्टकयोनियं, वसनट्ठानं,सन्निपतितभाव, ञातके, बोधिसत्तो.)

४) सीलविमंसनं

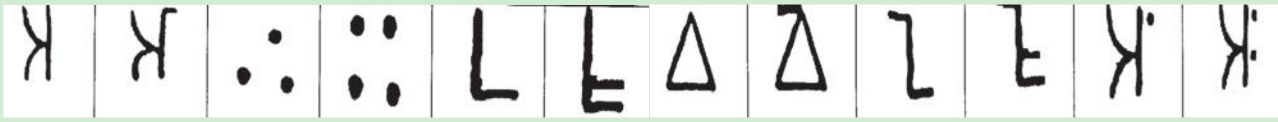
''अतीते वाराणसियं.........रज्जं कारेन्ते बोधिसत्तो.......... निब्बतित्वा वयप्पतो तथेव दिसापामोक्खस्स सन्तिके......... माणवकसत्तानं जेट्ठो हुत्वा सिप्पं......।आचरियस्स वयप्पत्तधीता..........। सो चिन्तेसि इमेसं माणवकानं सीसं ....सीलसम्पन्नस्सेत...........'' ति। सो एकं दिवसं.........आमन्तेत्वा 'ताता, मय्हं.......... वयप्पता विवाहं अस्सा कारेस्सामि............लध्दुं वट्ठति।

(विमंसित्वा, अत्थि, माणवके, वत्थलङ्कारं, बह्मदत्ते, उग्गण्हि, बाह्मणकुले, दस्सामि, धीता, पञ्चन्न)

☆☆☆

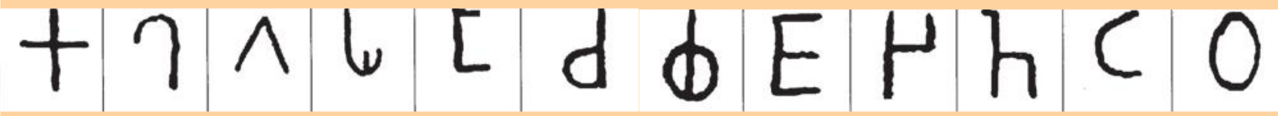
परिसिट्ठं छ – धम्मलिपी

स्वर वर्ण

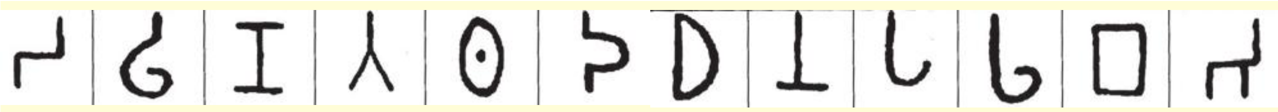

अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ अं अः

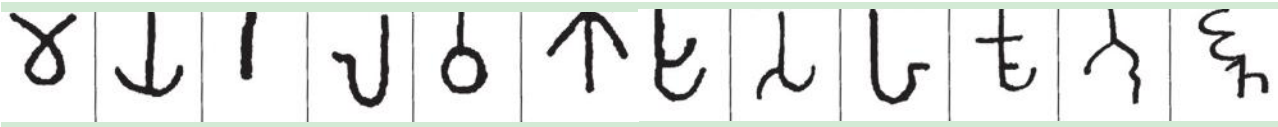
व्यंजन वर्ण

क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठ

ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ

म य र ल व श ष स ह क्ष त्र ज्ञ

व्यंजन वर्णांसोबत स्वरांचा उपयोग

क का कि की कु कू के कै को कं

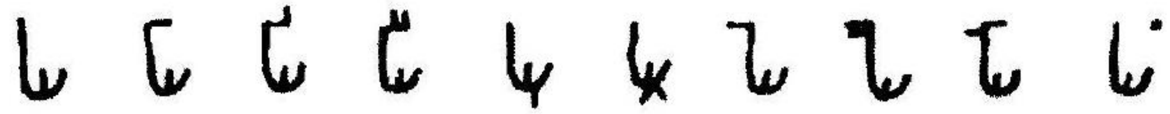
ख खा खि खी खु खू खे खै खो खं

ग गा गि गी गु गू गे गै गो गं

घ घा घि घी घु घू घे घै घो घ

च चा चि ची चु चू चे चै चो चं

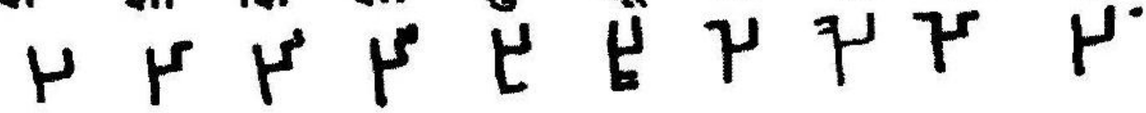
छ छा छि छी छु छू छे छै छो छं

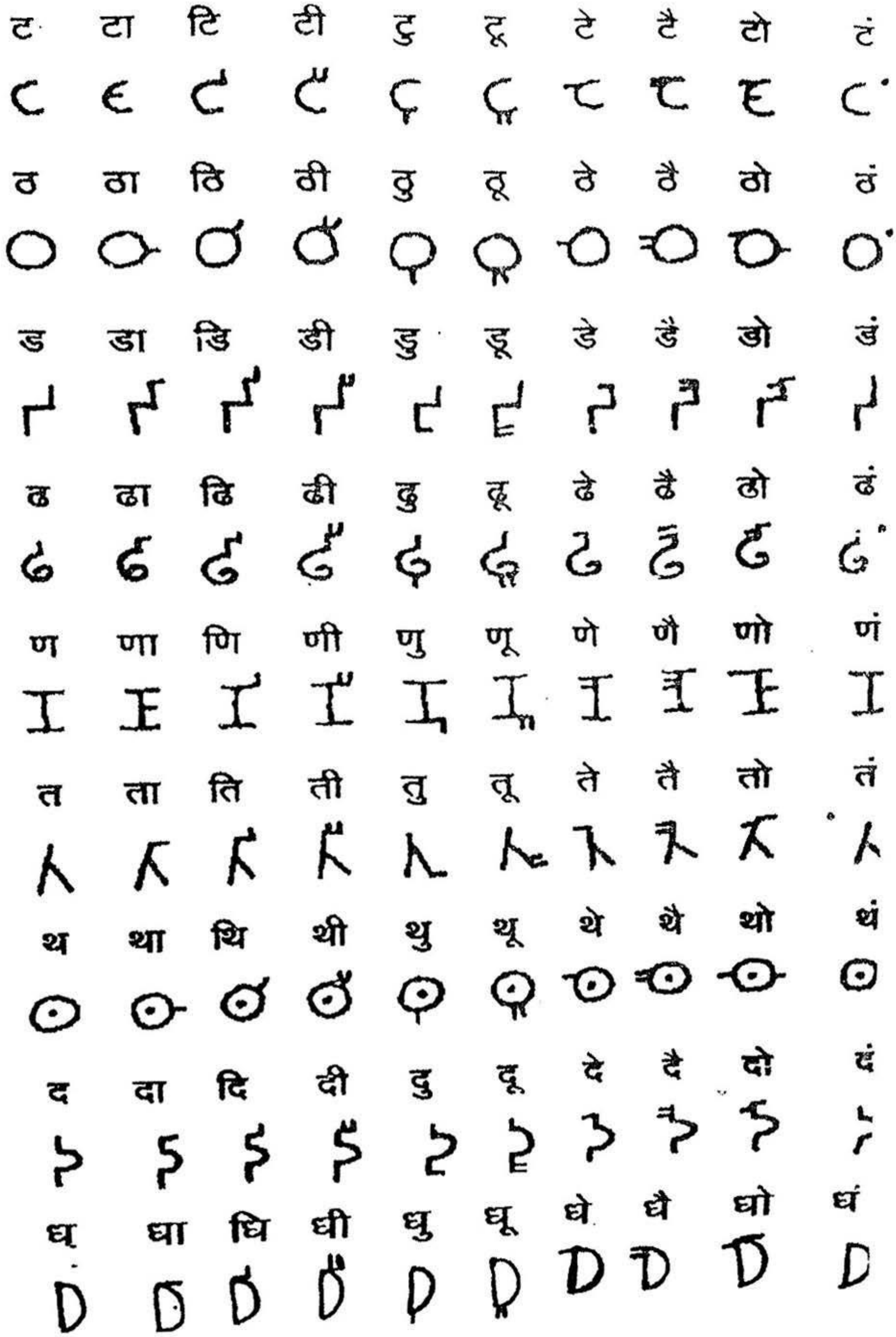

ज जा जि जी जू जु जे जै जो जं

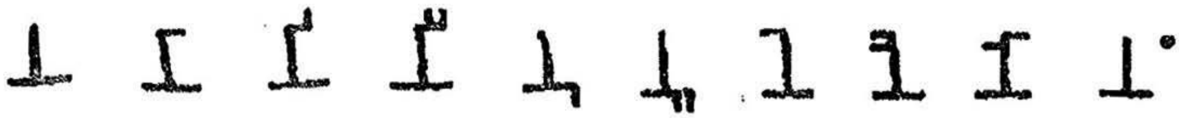

झ झा झि झी झु झू झे झै झो झं

ट टा टि टी टु टू टे टै टो टं
ठ ठा ठि ठी ठु ठू ठे ठै ठो ठं
ड डा डि डी डु डू डे डै डो डं
ढ ढा ढि ढी ढु ढू ढे ढै ढो ढं
ण णा णि णी णु णू णे णै णो णं
त ता ति ती तु तू ते तै तो तं
थ था थि थी थु थू थे थै थो थं
द दा दि दी दु दू दे दै दो दं
ध धा धि धी धु धू धे धै धो धं

न ना नि नी नु नू ने नै नो नं

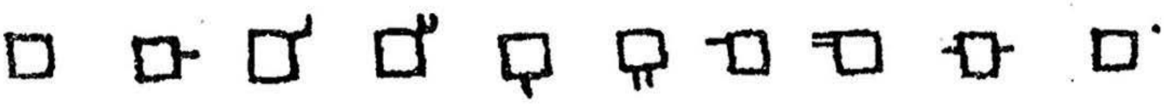
प पा पि पी पु पू पे पै पो पं

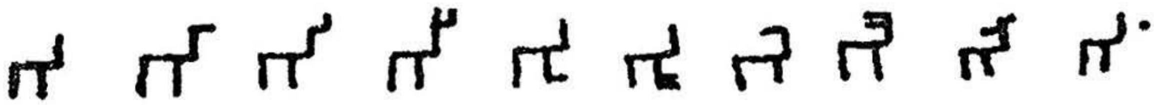
फ फा फि फी फु फू फे फै फो फं

ब बा बि बी बु बू बे बै बो बं

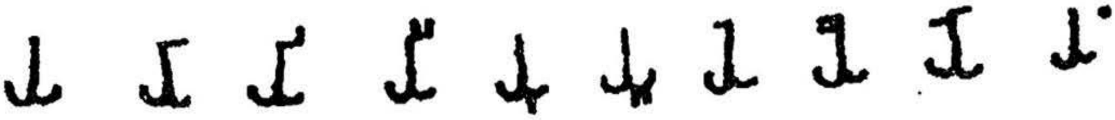
भ भा भि भी भु भू भे भै भो भं

म मा मि मी मु मू मे मै मो मं

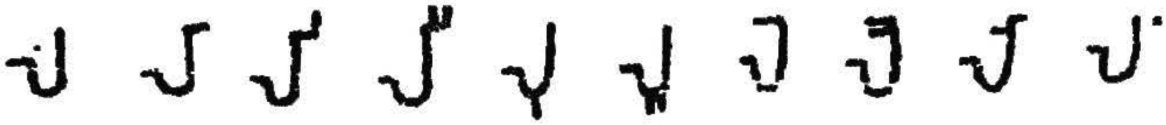
य या यि यी यु यू ये यै यो यं

र रा रि री रु रू रे रै रो रं

ल ला लि ली लु लू ले लै लो लं

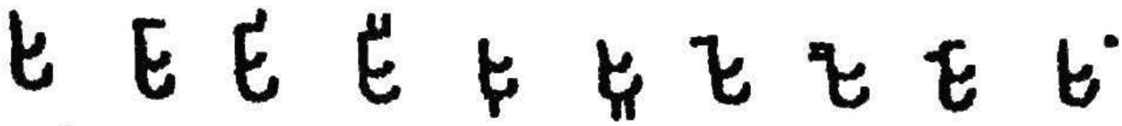
व वा वि वी वु वू वे वै वो वं

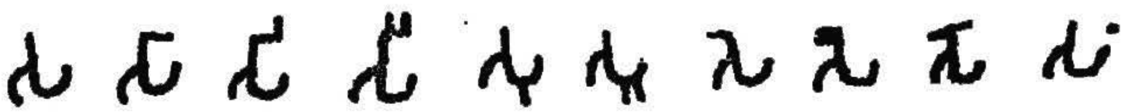
श शा शि शी शु शू शे शै शो शं

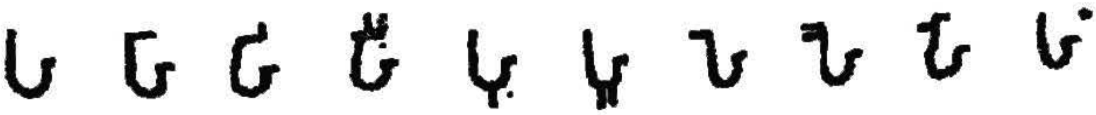
ष षा षि षी षु षू षे षै षो षं

स सा सि सी सु सू से सै सो सं

ह हा हि ही हु हू हे है हो हं

परिसिट्ठं सत्त– पालि भाषेचे महत्त्व

भाषा ही देवाणघेवाणीचे साधन आहे. एकमेकांचे विचार, भावना व्यक्त करण्याचे माध्यम आहे. बोली भाषा म्हणजे सर्वसामान्यांना समजणारी, रोजच्या व्यवहारात बोलली जाणारी लहानांपासून मोठ्यांपर्यंत सर्वांना समजणारी भाषा होय. प्राचीन भारतात पालि ही बोलीभाषा होती. त्यामुळे बुद्धांनी जेव्हा धम्म शिकवायचे ठरविले तेव्हा त्यांनी तो सर्वांना समजावे म्हणून तो पालि भाषेत म्हणजेच सर्वसामान्यांच्या भाषेत दिला.

धम्म म्हणजे निसर्गाचा नियम. आपण ज्या सृष्टीत राहतो त्यात घडणाऱ्या घडामोडींचे कारण माहित होणे म्हणजेच ज्ञान प्राप्त होणे असे समजायला हकरत नाही. बुद्धाला जेव्हा सर्व गोष्टींचे ज्ञान प्राप्त झाले तेव्हा त्यांनी ते इतरांना समजून सांगितले, ज्याला आपण धम्म म्हणतो. उदाहरणार्थ आगीचा धम्म आहे जळणे आणि जाळणे. जगात कुठेही असली तरी आग जाळणार आणि जळणारच. मनात आलेला राग, द्वेष तिरस्कार ही सुद्धा आगच आहे, ती आपल्यालाच जाळणार हे सत्य आहे. कारण तो निसर्गाचा नियम आहे. त्यामुळे आपल्याला जळायचे नसेल तर आग पेटवायची नाही, पेटली की जळणार आणि जाळणारच. असे सत्य आणि निसर्गाचे नियम जेव्हा बुध्द सोप्या रीतीने, गोष्टींमधून , उपमा देऊन समजून सांगतात त्यालाच धम्म म्हणतात.

बुद्ध जवळ जवळ ४५ वर्षे धम्म शिकवीत फिरत होते, मिळालेले ज्ञान अत्यंत करूणेने सर्वांना वाटत होते. आपल्याला आता जर बुध्दाने काय शिकविले हे समजून घ्यायचे असेल तर आपल्याला पालि भाषा आली पाहिजे, कारण बुद्धाने ते ज्ञान पालि भाषेत सांगितले आहे आणि म्हणून पालि भाषा शिकणे महत्त्वाचे आहे. मनात साठवून जोपासले पाहिजे, कारण ते प्रत्येकाला उपयोगी तर होतेच शिवाय दुक्खातून देखील मुक्त करीत होते. गमतीची गोष्ट म्हणजे बुध्द धम्म देताना तो सर्वांना लक्षात राहावा म्हणून गोष्टींतून, उपमा सांगून, विविध प्रकारे पाठांतर करून घेऊन लक्षात ठेवायला मदत करायचे. त्यामुळे बोलीभाषेतील हा धम्म सर्वजण समजू शकत तर होतेच पण ते लक्षात ठेवून अनुभवही करू शकायचे. अनुभवयाचे ज्ञान कसे काय विसरता येईल?

उदाहरण द्यायचे झाले तर आपण सर्वांत सोपे उदाहरण घेऊ या. सर्वांनी कमळाचे फुल तर पाहिले असेलच. जेव्हा सर्वजण बुध्दाला विचारायचे की भन्ते! तुम्हांला ज्ञान प्राप्त झाले, तुम्ही बुद्ध झाले म्हणजे काय झाले? बुद्धाने समजवून सांगितले. सांगतांना ते विचारतात की तुम्ही कमळाचे फुल पाहिले का? सर्व म्हणाले– होय. ते कुठे उगवते? चिखलात. फुलाला चिखल लागलेला असतो का? नाही. त्याच्या पानांवर, पाकळ्यांवर पाण्याचा थेंब सुद्धा थांबत नाही आणि ते चिखलातून वर येते, सुंदर असते, तसाच मी आहे. हे जीवन जरी आपल्याला चिखलात मिळाले असले तरी आपण चिखलातल्या कमळासारखे असायला हवे. म्हणून प्रत्येकानी दुक्खातून, दुक्खाच्या चिखलातून वर यायचे आहे, दुक्ख आपल्याला चिटकू द्यायचे नाही. अशी सुंदर उपमा देऊन बुद्धाने सांगितल्यावर सामान्यांना कळणार नाही असे होणारच नाही.

त्यामुळे सर्वजण बुद्धाचा धम्म अनुसरत आणि आपल्या दुक्खातून बाहेर येत. आपला फायदा झाला, आपण दुक्खातून बाहेर पडलो. दुसऱ्याचा देखील फायदा व्हावा, तो देखील त्याच्या दुक्खातून बाहेत

पडावा, असे प्रकर्षाने वाटायला लागते आणि त्यामुळे धम्माचा प्रचार-प्रसार दूर दूरपर्यंत झाला. धम्म पालि भाषेत असल्यामुळे पालि भाषा देखील दूर दूरपर्यंत पोहोचली. धम्माची भाषा म्हणून पालि भाषाच ओळखली जाऊ लागली. धम्म सांभाळून ठेवणारी भाषा म्हणजे पालि असाही तिचा अर्थ झाला.

कालांतराने भाषेमध्ये बदल होत गेले. जवळ जवळ दोन हजार वर्षानंतर बोलली जाणारी पालि आजची मराठी झाली, बंगालमधली बंगाली झाली, गुजरात मधली गुजराती झाली आणि अशा प्रकारे मूळ पालि भाषा परिवर्तित होऊन काळाच्या विस्मृतीच्या पडद्या आड गेली; परंतु बुद्धाचा धम्म असल्यामुळे २५०० वर्षापूर्वीची पालि त्यांच्या शिष्यांनी जतन करून तशीच ठेवली. सम्राट अशोकाने त्याच भाषेत ब्राम्ही लिपीत शिलालेख लिहून तिला लिपिबध्द देखील केले. जसे गुरु - शिष्य परंपरेनुसार मुखोद्गत करून पिढ्यानपिढ्या बुद्धांचा धम्म जपला गेला तशीच पालि भाषाही जपली गेली.

दुर्दैवाने भारतातून बुद्धाचा धम्म लयाला गेला. भाषा विसरली गेली आणि लिपी वाचता येईनाशी झाली. परंतु श्रीलंका, म्यानमार सारख्या आपल्या शेजारच्या देशांनी बुद्धाच्या धम्मासह पालि भाषेचे जतनच केले नाही तर ती भाषा जोपासली, वाढवली आणि दूरवर पसरवली. जगभरातील बौद्ध राष्ट्रांमध्ये अभ्यासली जाणारी पालि भाषा भारतात मात्र परकी आणि नवीन भाषा असल्यासारखी वाटते. पण आपण हे विसरायला नको की पालि भाषा ही आज भारतात बोलल्या जाणाऱ्या सर्व भाषांच्या आदिभाषेसारखी आहे आणि त्यामुळे आपल्याला खूप जवळची आहे. ऐकताना ओळखीची वाटते आणि कित्येक शब्द तर अगदी बोली भाषेतील वाटतात.

पण पुन्हा प्रश्न पडतो की आता पालि भाषाच कशाला शिकायची? पालि भाषेतील बुद्धाचा धम्म तर इंग्रजीतून, मराठीतून सुद्धा शिकता येतो, समजून घेता येतो. मग पालि भाषाच का शिकायची किंवा जगभरातील लोक आता २५०० वर्षापूर्वीची भाषा कशाला शिकतात किंवा बोलतात किंवा अभ्यासतात? तर त्याचे उत्तर असे आहे की बुद्धाने जो धम्म दिला, जे ज्ञान दिले ते जितके सखोल, सूक्ष्म, गंभीर आहे तितकेच सोपे, सुंदर आणि अतुलनीय आहे, परंतु ते ज्ञान जगातील कोणत्याही भाषेत योग्यप्रकारे भाषांतरीत करता येत नाही. कारण जगभरातील कोणत्याही भाषेत तो शब्दच राहतो त्याचे भाषांतर करता येत नाही ज्याला, ज्ञान प्राप्त झाले, तो अशी त्या शब्दाची व्याख्या करता येते पण भाषांतरित करता येत नाही. त्यामुळे जगातील सर्व भाषेत बुद्धच म्हणतात. संपूर्ण पालि भाषा अशीच असल्यामुळे भाषांतरात फार चुका होतात.

अजून एक उदाहरण बघूया, 'भग्ग रागो, भग्ग दोसो, भग्ग मोहो ति भगवा,' ही पालि भाषेतील भगवा ह्या शब्दाची व्याख्या मराठीतून समजल्यासारखी वाटते. असं वाटतं की सोप तर आहे. ज्याने आपला राग, दोष आणि मोह भग्न केला तो भगवा. पण ते चुकीचे आहे. पालि मधील राग आणि मराठीतील राग यामध्ये जमीन -अस्मानाचा फरक आहे. पालितील राग म्हणजे मराठीतील लोभ, मोह किंवा आसक्ति तसेच पालितील दोस म्हणजे तिरस्कार, प्रचंड द्वेष आणि मोह म्हणजे अज्ञान, अविद्या किंवा अंधार आणि भग्ग म्हणजे नष्ट करणे, फक्त तोडणे नव्हे.

अजून एक महत्त्वाची गोष्ट पालि भाषेतील शब्दांमध्ये आहे आणि ते म्हणजे पटिवेदन अर्थात अनुभव. पालितील प्रत्येक शब्दाचा अनुभव करता यतो जो इतर भाषांतरित शब्दाचा करता येईलच असे नाही. त्यामुळे मूळ पालि भाषा शिकणे सोपे आहे. 'पा पालेति, रक्खती ति पालि' अर्थात जी पालन करते, रक्षण करते ती पालि. बुद्धवचनांचे पालन करते, रक्षण

करते म्हणून पालि.

पालि तिपिटकामध्ये तथागत बुद्धाच्या त्या काळातील चारिकांचा विस्तारने उल्लेख आलेला आहे. अगं, मगध, कासी, कोसल, वज्जी, मल्ल, चेदि, वत्स, कुरु, पांचाळ, मत्स, सौरसेन, अस्मत, अवंती, गांधार, आणि कंबोज या सोळाही जनपदांमध्ये तथागतांनी विचरण केल्याचे आणि पालि भाषेमधून उपदेश केल्याचे उल्लेख आपल्याला पालि साहित्यात आढळून येतात, म्हणजे तथागत बुद्ध जिथे- जिथे जात तिथे तिथे ते पालिमध्येच उपदेश देत असत आणि तेथील लोक सुध्दा तथागत बुद्धांच्या उपदेशांना ऐकत असत, समजून घेत असत व ग्रहण करीत असत.

तथागतांनी स्वतः पहिल्यांदा कुठे बौद्धिक विकास केला, त्यांनी उच्चतम अशा स्वरूपाचे ज्ञान प्राप्त केले, विशुद्ध आचरण केले, त्यांनी आपल्या मनातील सर्व विकारांना नाश करून संपूर्ण मानवतेप्रति प्रेम, दया, करूणा, मैत्री, मुदिता, उपेक्षा, मानवी संवेदनशिलता निर्माण करून लोकांना दुक्ख मुक्तीवर मार्ग सांगितला. ते आपल्या वयाच्या ३५ व्या वर्षी बुद्धत्वाला प्राप्त करून निरंतर ४५ वर्षापर्यंत आपल्या धम्म विचारांचा उपदेश लोकांना देत राहिले. त्यांचा तो उपदेश म्हणजेच पालि साहित्य होय, तिपिटक साहित्य होय.

पालि भाषेचा जर आपल्याला अभ्यास करावयाचा असेल तर तो तीन अंगांनी करता येतो, तो म्हणजे - परियत्ति, पटिपत्ति व पटिवेदन. परियत्ति म्हणजे ऐकून, वाचून, शब्दाचा अर्थ समजून घेणे. पटिपत्ति म्हणजे त्यावर चर्चा, विचार-विमर्श करणे आणि पटिवेदन म्हणजे त्याचा प्रत्यक्ष अनुभव घेणे पालिमधील शब्दांची असे तिन्ही अंगांनी जोपर्यंत अनुभूती येत नाही, तोपर्यंत पालि शब्दांचे संपूर्ण ज्ञान होत नाही.

पालि भाषेच्या अध्ययानाच्या दृष्टीने दुसरी महत्त्वाची बाब ही की, इतर भाषांचा अभ्यास हा गद्य, पद्य, नाटक, कथा- कथन इत्यादी पुरताच मर्यादित असतो; परंतु पालि भाषेचा अभ्यास आपण वेगवेगळ्या प्रकारांनी करू शकतो. पालि भाषा ही आपल्याला नऊ अंगांनी शिकता येते, तिला 'नवांगसत्थुसासन' असे सुद्धा म्हणल्या गेलेले आहे. ते म्हणजे -

१) सुत्त २) गेय्य ३) वेय्याकरण ४) गाथा
५) उदान ६) इतिवुत्तक ७) जातक
८) अब्भूतधम्म आणि ९) वेदल्लं (जाणून घेणे).

म्हणून पालि शिकण्याकरिता वेगवेगळी दालने उपलब्ध आहेत. आज पालि साहित्य सुद्धा मोठ्या प्रमाणात उपलब्ध आहे.

पालि भाषा शिकण्याच्या दृष्टीने व समजण्याच्या दृष्टीने सोपी आहे. मोग्गलायन व्याकरणानुसार पालि भाषेमध्ये अक्षरांची संख्या ४३ आहे व कच्चायन व्याकरणनुसार ४१ आहे. मोग्गलायन व कच्चायन व्याकरणामध्ये अक्षरांच्या संख्येमध्ये हा जो फरक पडलेला आहे, तो पालिमधील व्यंजन संख्येमध्ये नसून पालिमधील स्वरांच्या संख्येमध्ये आहे. या भाषेमध्ये व्याकरण सूत्रांची संख्या सुद्धा ७००/८०० पेक्षा जास्त नाही. म्हणून आधुनिक भाषाशास्त्राच्या दृष्टीने सुद्धा या भाषेला फार महत्त्व आहे.

पालि भाषेचा अभ्यास करताना पालि भाषा ही मराठी, हिंदीच्या जवळची आहे असे जाणवते. व्याकरणाचा भाग सोडून दिला तर अनेक शब्द मराठी-हिंदी भाषेमध्ये पहायला मिळतात. उदा. सदा, परम, सुकर, अहित, यदा-कदा, अङ्गार, सीत, थूल, अङ्गुली, वेसभूसा, जननी, मुट्ठी, नगर, नुतन इत्यादी. पालि भाषा अधिक सोपी करावयाची असेल तर पालिमधील शब्द आपण मातृभाषेत बोलतांना रूढ केले पाहिजे. उदा. प्रमुख-पमुख, निर्वाण-निब्बान, दुर्लभ - दुल्लभ, वर्ष - वस्स, अग्नि-अग्गि, सर्व-

सब्ब, नित्य-निच्च, पुस्तक-पोत्थक, विद्यालय - विज्झालय, क्लेश-किलेस, औषध-ओसध, मार्ग-मग्ग इत्यादी. म्हणून पालि भाषा शिकतांना सर्वप्रथम ती भाषा काय आहे? ती आपल्याला कशा पद्धतीने बोलता येईल? ती व्यवहारामधील बोलचालची भाषा कशी होईल? यादृष्टीने पालि भाषेचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे.

सर्वसाधारण पालि व्याकरणाच्या अभ्यासाच्या दृष्टीने सुद्धा पालि भाषेची स्वतंत्र व्याकरण परंपरा आहे. प्राचीन काळापासून तर आधुनिक काळापर्यंत बौद्ध संस्कृती, तत्वज्ञान, इतिहास, जीवनमूल्ये समजून घेण्याच्या दृष्टीने पालि भाषेचे फार महत्व आहे. प्राचीन भारताचा इतिहास, राजकारण, अर्थकारण, समाजकारण, भूगोल, सांस्कृतिक देवाण-घेवाण, भूभाग इत्यादींना समजून घेण्याच्या दृष्टीने सुद्धा पालि भाषेच्या अध्ययनाचे महत्व आहे.

मानवी जीवनात निर्माण होणारी दुक्ख हे आपल्या अज्ञानामुळे अविचारामुळे निर्माण होतात. प्रज्ञाबुद्धीने, विवेकबुद्धीने न वागल्यामुळे निर्माण होतात, पालि भाषेमधील हा धम्मविचार इहवादाला स्विकारणारा आहे, मानवतावाद निर्माण करणारा आहे.

पालि हा विषय इयत्ता आठवीपासून तर पदवी, पदवीव्युत्तर पर्यंत शिकविला जातो. तसेच या विषयात संशोधनही केले जाते. दिवसेंदिवस या विषयाचा अभ्यास करणाऱ्यांची संख्या वाढत असल्याचे दिसत आहे. सध्या हा विषय महाराष्ट्रामधील अनेक शाळा, महाविद्यालय व विद्यापीठांमध्ये शिकविला जातो. यामध्ये प्रामुख्याने मुंबई, पुणे, नागपूर, गडचिरोली, अमरावती, औरंगाबाद, सोलापूर, नांदेड इत्यादी विद्यापीठांमध्ये शिकविला जातो. या विद्यापीठांमध्ये सुद्धा विद्यार्थ्यांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत असल्याचे जाणवते. याचे कारण हे आहे, की या विषयामध्ये स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय ही जीवनमूल्ये, सामाजिक मूल्ये शिकविली जातात. त्यामुळे प्रत्येकाला शिकविताना या विषयाचे महत्त्व सांगताना हा विषय संविधानिक पद्धतीने सांगता येतो. यामुळे असे म्हणता येईल की, पालि विषयाचे महत्त्व विद्यार्थ्यांमध्ये आणि समाजामध्ये भारतीय संविधानिक मूल्ये रुजविण्याच्या दृष्टीने सुद्धा अतिशय महत्त्वाचा विषय आहे.

पालि विषयाच्या या महत्त्वामुळेच आज हा विषय आंतरराष्ट्रीय स्तरावर पोहोचलेला आहे. भारतातील विविध विभागीय शिक्षण मंडळ (एस. एस.सी, एच.एस.सी.) तसेच अनेक विद्यापीठांमध्ये हा विषय शिकविला तर जातोच, परंतु जगातील अनेक देशांमध्ये सुद्धा हा विषय शिकविला जातो. तिसऱ्या संगितीपासून याची सुरुवात झाली. आज या भाषेचा अतिशय मोठ्या प्रमाणात प्रचार-प्रसार देश-विदेशांत होत आहे. यामध्ये प्रामुख्याने श्रीलंका, थायलंड, बांगला देश, चीन, जपान, कंबोडिया, म्यानमार इत्यादी अनेक देशांचा उल्लेख करता येईल.

☆☆☆

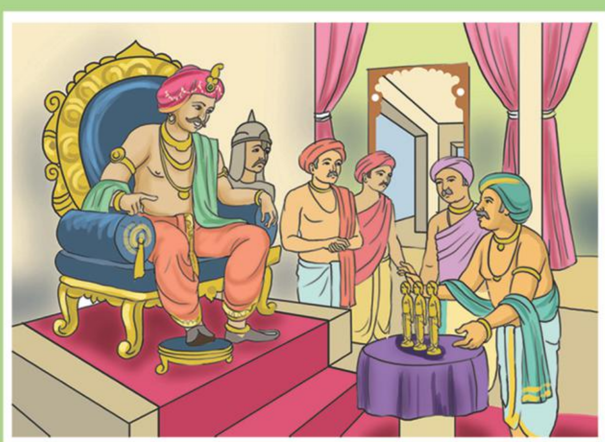

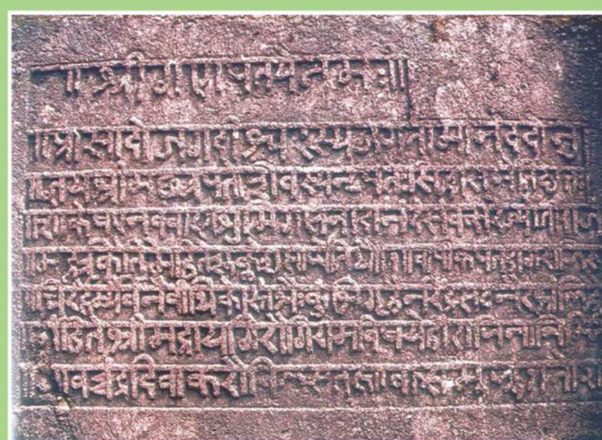
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ,
पुणे–४११००४.
पालि पकासो, इयत्ता बारावी ₹ 102:00

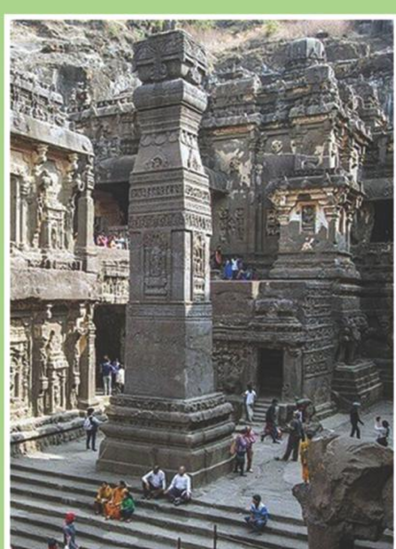
अर्धमागधी - प्राकृत

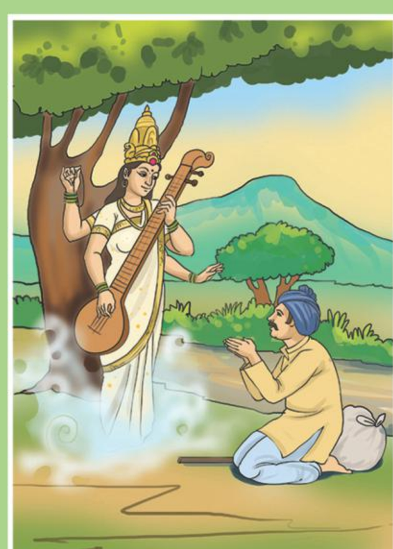
इयत्ता बारावी

https://www.ncertbooks.guru/

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास-२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी-४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. ३०.०१.२०२० रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०२०-२१ या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

अर्धमागधी - प्राकृत

इयत्ता बारावी

२०२०

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे - 411004

U5F9Z6

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q.R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्-श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

संयोजक :
श्रीमती सविता अनिल वायळ
विशेषाधिकारी, मराठी
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे

चित्रकार :
श्री. यशवंत देशमुख

मुखपृष्ठ :
श्री. यशवंत देशमुख

निर्मिती :
श्री. सच्चिदानंद आफळे, मुख्य निर्मिती अधिकारी
श्री. राजेंद्र चिंदरकर, निर्मिती अधिकारी
श्री. राजेंद्र पांडलोस्कर, सहायक निर्मिती अधिकारी

अक्षरजुळणी :
बलदेव कंप्युटर्स, मुंबई
भाषा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे.

कागद :
७० जी. एस. एम. क्रीमवोव्ह

मुद्रणादेश :
N/PB/2020-21/0.01

मुद्रक :
M/s. Renuka Binders,
Pune

अर्धमागधी–प्राकृत भाषा तज्ज्ञ समिती

श्री. बाळासाहेब भानुदास भगरे (अध्यक्ष)
श्रीमती वनमाला बाळासाहेब भगरे
श्रीमती सरोज श्रीपाल पाटील
श्रीमती उज्ज्वला प्रदिप मगदूम
श्रीमती सुनंदा अशोक चौगुले
श्रीमती अरुणा अरविंद पाटील
श्री. सदाशिव कमकेरी
श्री. महावीर पाटील
श्रीमती सविता अनिल वायळ
(सदस्य – सचिव)

: प्रकाशक :
श्री. विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक,
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई – २५.

भारताचे संविधान

उद्देशिका

आम्ही, भारताचे लोक, भारताचे एक सार्वभौम समाजवादी धर्मनिरपेक्ष लोकशाही गणराज्य घडविण्याचा व त्याच्या सर्व नागरिकांस:

सामाजिक, आर्थिक व राजनैतिक **न्याय;**
विचार, अभिव्यक्ती, विश्वास, श्रद्धा
व उपासना यांचे **स्वातंत्र्य;**
दर्जाची व संधीची **समानता;**

निश्चितपणे प्राप्त करून देण्याचा
आणि त्या सर्वांमध्ये व्यक्तीची प्रतिष्ठा
व राष्ट्राची एकता आणि एकात्मता
यांचे आश्वासन देणारी **बंधुता**
प्रवर्धित करण्याचा संकल्पपूर्वक निर्धार करून;

आमच्या संविधानसभेत
आज दिनांक सव्वीस नोव्हेंबर, १९४९ रोजी
याद्वारे हे संविधान अंगीकृत आणि अधिनियमित करून स्वत:प्रत अर्पण करीत आहोत.

https://www.ncertbooks.guru/

राष्ट्रगीत

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता ।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता ।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे ।।

पइण्णा

भारहो मम देसो अत्थि। सव्वे भारह–वासिणो मम बंधवा संति।

मज्झ मम देसम्मि पेम्मं अत्थि। मज्झ देसंसि विज्जमाणाणं समिध्दाणं विविहयाए विभूसियाणं च परंपराणं मे अहिमाणो अत्थि। तेसिं परंपराणं रक्खगो होउं समत्थो होज्ज अहं निच्चं पयत्तं करिस्सामि।

अहं मज्झ पालगाणं गुरुयणाणं जेट्ठगाणं च सम्माणं करिस्सामि, पच्चेगेण सध्दिं सुयणत्तणेण य आयरिस्सामि।

मम देसे, मम देस–बंधवाणं च मह निट्ठा–रक्खणस्स अहं पइण्णं करेमि। तेसिं कल्लाणे समिध्दीए य मज्झ सोक्खं समाविट्ठं होइ।

प्रस्तावना

अर्धमागधी-प्राकृत ही एक प्राचीन भारतीय बोलीभाषा होय. या बोलीभाषेत भगवान महावीरांनी आपल्या धर्माचे तत्त्वज्ञान सांगितले. शिवाय आपल्या शिष्य-प्रशिष्यांनाही या प्राकृत भाषेतूनच धर्मोपदेश करण्यास सांगितला. त्यामुळे या प्राकृत भाषेचा विकास होत जाऊन ही भाषा भारताच्या कानाकोपऱ्यात पोहोचली.

या भाषेतच सम्राट अशोकांनी आपले शिलालेख कोरून घेतले. शिवाय सम्राट अशोक, सम्राट खारवेल, सातवाहन आदी राजांनी प्राकृत भाषेला राजदरबाराची भाषा म्हणून सन्मानित केले. त्यामुळे या भाषेत विविध प्रकारचे साहित्य लिहिलेले दिसून येते. या साहित्याच्या अध्ययनाने प्राचीन भारतीय समाजाचा, तसेच संस्कृतीचा, रूढी परंपरेचा, राजकीय, भौगोलिक, सांस्कृतिक इत्यादी बाबींचा परिचय होण्यास मदत होते. याशिवाय भाषाशास्त्रीयदृष्ट्याही प्राकृत भाषा महत्त्वपूर्ण असल्याने आधुनिक भारतीय भाषांच्या उत्पत्तीच्या अभ्यासासाठी ही भाषा अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे.

महाराष्ट्र शासनाने तयार केलेल्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार जून २०२० पासून इयत्ता बारावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी हे पाठ्यपुस्तक तयार करण्यात आलेले आहे. या पाठ्यपुस्तकामध्ये प्रत्येक पाठाच्या प्रारंभी प्रस्तावना, पाठाचा उद्‌देश, कठीण शब्दार्थ, पाठाच्या मजकूरास अनुरूप चित्रे, कृती इत्यादी दिलेल्या आहेत. शिवाय परिशिष्टामध्ये वर्णबदल, काळ, विभक्ती, सर्वनाम इत्यादींचा संक्षिप्त परिचय, कृदन्त परिचय, प्रयोग, समास इत्यादींचा समावेश केलेला आहे. तसेच लेखन कौशल्य या घटकात अपठित उतारे, प्राकृत भाषेत अनुवाद, निबंध लेखन यांचाही परिचय करून दिलेला आहे. त्यामुळे प्राकृत भाषेचे अध्ययन करताना विद्यार्थ्यांमध्ये प्राकृत भाषेविषयी गोडी निर्माण होत राहील.

अर्धमागधी भाषा तज्ज्ञ समिती, अभ्यासगट सदस्य आणि चित्रकार यांच्या आस्थापूर्वक परिश्रमातून हे पाठ्यपुस्तक तयार झाले आहे. हे पाठ्यपुस्तक जास्तीत जास्त निर्दोष व दर्जेदार व्हावे या दृष्टीने महाराष्ट्राच्या सर्व भागातील निवडक शिक्षक, तसेच काही शिक्षणतज्ज्ञ व विषयतज्ज्ञ यांच्याकडून या पाठ्यपुस्तकाचे समीक्षण करण्यात आले. त्यांच्या आलेल्या सूचना व अभिप्राय यांचा काळजीपूर्वक विचार करून या पुस्तकाला अंतिम स्वरूप देण्यात आले आहे.

अर्धमागधी भाषा तज्ज्ञ समिती, अभ्यासगट सदस्य, समीक्षक व चित्रकार या सर्वांचे मंडळ मन:पूर्वक आभारी आहे. या पाठ्यपुस्तकाचे विद्यार्थी, शिक्षक व पालक स्वागत करतील, अशी आशा आहे. या पाठ्यपुस्तकाबरोबर अभ्यासाला पूरक असे दृक्-श्राव्य साहित्य आपल्याला पहिल्या पानावर असलेल्या Q.R. Code च्या माध्यमातून उपलब्ध होईल. विद्यार्थ्यांनी त्याचा अध्ययनासाठी उपयोग करून घ्यावा.

(विवेक गोसावी)
संचालक
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

पुणे
दिनांक : २१ फेब्रुवारी, २०२०
भारतीय सौर दिनांक : २ फाल्गुन, १९४१

अर्धमागधी-प्राकृत

भाषाविषयक क्षमता

इयत्ता बारावीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये अर्धमागधी-प्राकृत भाषाविषयक पुढील क्षमता विकसित व्हाव्यात, अशी अपेक्षा आहे.

क्षेत्र	क्षमता
श्रवण	• अर्धमागधी-प्राकृत साहित्यातील भाव, संदर्भ आणि अर्थ समजून घेता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत साहित्यातील विविध प्रकारच्या ध्वनिफिती ऐकून त्यातील स्वराघात, अवरोह इत्यादींची जाणीव होणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेतील औपचारिक व अनौपचारिक संवाद व संभाषण ऐकून चिकित्सक विचारांसह त्यामध्ये सहभागी होता येणे. • त्या त्या परिसरात बोलल्या जाणाऱ्या विविध प्रकारच्या बोलीभाषा ऐकून त्या त्या भाषांच्या वैशिष्ट्यांनुसार तुलना करता येणे.
भाषण	• अर्धमागधी-प्राकृत भाषेतील उच्चारवैशिष्ट्यांनुसार योग्य गाथांचे पठण आणि संभाषण करता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषा माध्यमात अध्ययनकृतींना व विषयाला अनुसरून अनुभव कथन करण्याची क्षमता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत चर्चा आणि संभाषण करता येणे.
वाचन	• विरामचिन्हांनुसार अर्थपूर्ण प्रकट वाचन करण्याची क्षमता येणे. • विविध साहित्यप्रकार समजावून घेऊन वाचन करून त्याचा आस्वाद घेणे. • संकेतस्थळावर उपलब्ध असलेल्या 'ई' साहित्याचे वाचन करून त्या माहितीचा स्वयंअध्ययनासाठी उपयोग करता येणे.
लेखन	• लेखन करताना शुद्धलेखनांच्या नियमांचे पालन करता येणे. • भाषा नियमांना अनुसरून संवाद, वर्णन, लघुपरिच्छेद लिहिता येणे. • माध्यम भाषेतील भाषा नियमांना अनुसरून अनुवाद करता येणे.
अध्ययन कौशल्य	• कोणत्याही संदर्भासाठी शब्दकोश पाहता येण्याची क्षमता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत शब्दजाल निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत कथापूर्ती करता येणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत अनुवाद करता येणे. • संगणकावर उपलब्ध असणाऱ्या विविध शैक्षणिक ॲप्लिकेशन्सचा अभ्यासासाठी वापर करण्याची क्षमता येणे.
भाषाभ्यास	• इयत्ता दहावी आणि इयत्ता अकरावीपर्यंत अभ्यासलेल्या व्याकरण घटकांची उजळणी करणे. • अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत सरळ संवाद करणे. • एक ते शंभर आणि त्यापुढील आवश्यक अंक (क्रम) जाणून घेणे.

शिक्षकांसाठी

अर्धमागधी-प्राकृत इयत्ता बारावीचे हे पाठ्यपुस्तक अध्ययन-अध्यापनासाठी आपणांस देताना अतिशय आनंद होत आहे. विद्यार्थ्यांमधील भाषिक कौशल्ये अधिकाधिक विकसित होण्याच्या दृष्टीने पाठ्यपुस्तकामध्ये विद्यार्थ्यांच्या भावविश्वाशी संबंधित पाठ, कविता, कृती व आशयानुरूप चित्रे यांसारख्या अनेक घटकांचा समावेश केलेला आहे. शिक्षकांनी पाठ्यपुस्तकात समाविष्ट असणाऱ्या भाषाविषयक क्षमतांचा विचार करून विद्यार्थ्यांमधील भाषिक क्षमता विकसित होण्यासाठी पाठ्यपुस्तकातील कृतींबरोबरच इतर विविध कृती व उपक्रम योजून ते विद्यार्थ्यांकडून करवून घ्यावेत.

क्षमता क्षेत्रातील भाषाभ्यास या शीर्षकाखाली दिलेल्या सर्व व्याकरण घटकांची उजळणी शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांकडून करून घेणे अपेक्षित आहे. शिक्षकांनी स्वतः या व्याकरण घटकांच्या सरावासाठी विविध कृती योजाव्यात व त्या विद्यार्थ्यांकडून सोडवून घ्याव्यात.

शिक्षकांनी स्वतःच्या सृजनशीलतेने, कल्पकतेने विविध भाषिक कृतींची रचना करावी, त्याचबरोबर अशा विविध कृती तयार करण्यासाठी विद्यार्थ्यांनाही प्रेरित करावे. त्यातून विद्यार्थ्यांची निरीक्षणक्षमता, विचारक्षमता व कृतिशीलता यांनाही संधी मिळणार आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या विविध माध्यमांचा वापर करून अध्यापनात अधिकाधिक संदर्भ देणे अपेक्षित आहे. पाठ्यपुस्तकातील गद्य व पद्य पाठांमधील कठीण शब्दांचे अर्थ पाठाच्या शेवटी दिलेले आहेत. शिक्षकांनी आवश्यकतेनुसार पाठातील इतर शब्दांचे अर्थ समजून घेण्यासाठी शब्दकोशाचा वापर करावा, तसेच विद्यार्थ्यांना संदर्भ म्हणून शब्दकोश पाहण्यासाठी प्रेरित करावे.

अर्धमागधी-प्राकृत इयत्ता बारावीचे हे पाठ्यपुस्तक तुम्हांला नक्कीच आवडेल, अशी आशा आहे.

अणुक्कमणिया

[illegible]

(अ) संभासण-कोसल्ल-घटकं

प्रत्येक भाषेत संभाषणाला अत्यंत महत्त्व असते. ज्या व्यक्तीने संभाषण कौशल्य आत्मसात केलेले आहे त्या व्यक्तीचा इतरांच्यावर एक वेगळाच प्रभाव पडतो. म्हणून प्रत्येक व्यक्तीने संभाषण कौशल्य प्राप्त केलेच पाहिजे.

संभाषण कौशल्य प्राप्त करण्यासाठी नाम, सर्वनाम, काळ, विभक्ती इत्यादींचे प्रत्यय आणि शब्दसंग्रह याचे ज्ञान असणे अत्यंत आवश्यक असते. ते ज्ञान नसेल तर आपण इतरांशी संभाषण करूच शकत नाही.

इयत्ता अकरावीच्या वर्गात नाम, सर्वनाम, काळ, अर्थ, विभक्ती प्रत्यय आणि धातूंचे (मूळ क्रियांचे) विविध प्रकार इत्यादींचा सविस्तर परिचय करून घेतलेला आहे. त्याच्या आधारे आपण प्राकृत भाषेत लहान-लहान वाक्ये कशी केली जातात ते पाहू. त्यामुळे आपले लेखन आणि संभाषण कौशल्य विकसित होण्यास मदत होणार आहे.

सुलभ प्राकृत या भागामध्ये प्रथम आपण नाम आणि सर्वनामांनी युक्त अशी वाक्ये कशी तयार केली जातात ते पाहू.

मराठी भाषेतील सर्वनामे आणि प्राकृत भाषेतील तुलनात्मक सर्वनामे खालीलप्रमाणे दिलेली आहेत.

सर्वनामे

	मराठी–		प्राकृत
(i)	मी	→	अहं, हं
(ii)	आम्ही	→	वयं, अम्हे
(iii)	तू	→	तुमं, तुं
(iv)	तुम्ही	→	तुम्हे, तुब्भे
(v)	तो	→	सो
(vi)	ती	→	सा
(vii)	ते	→	तं
(viii)	ते	→	ते
(ix)	त्या	→	ताओ, तीओ
(x)	ती	→	ताणि

	मराठी–		प्राकृत
(i)	माझा, माझी, माझे	→	मम
(ii)	तुझा, तुझी, तुझे	→	तव
(iii)	आमचा, आमची, आमचे	→	अम्हाण, अम्हाणं
(iv)	तुमचा, ची, चे	→	तुम्हाण, तुम्हाणं
(v)	हा	→	एसो, इमो
(vi)	ही	→	एसा, इमा
(vii)	हे	→	एस, एए
(viii)	याचा	→	एयस्स, इमस्स
(ix)	हिचा	→	एयाए, इमाए

प्रश्नार्थक शब्द पुढीलप्रमाणे

किं → काय

कहिं → कोठे

केरिसं → कशाप्रकारे

केण → कोणी

के → कोण, कोणते (नपुंसकलिंगी)

को → कोण (पुल्लिंग)

का → कोण (स्त्रीलिंग)

(ब) पाइय-वक्करयणा

(i) अहं गोविंदो।
(ii) मिलिंद, अहं तव पिया।
(iii) मिलिंद, अहं कमला।
(iv) मिलिंद, अहं तव माया।
(v) मिलिंद, एसा ललिया।
(vi) मिलिंद, एसा तव भगिणी।

(i) अहं कमला।
(ii) अहं तव माया।
(iii) भरह, तुमं मम भाऊ।
(iv) लिला, एसो मम भाऊ।
(v) माला, अम्हे वागरणं पढामो।
(vi) माला, तुमं वि वागरणं पढसि।

(i) को एसो?
(ii) एसा कमला।
(iii) एसा मम पियामहिं।
(iv) इमो पुत्तो, इमाए मायाए अत्थि।
(v) भो राम! अहं तुमं नमामि।
(vi) इमेसु फलेसु सुयंधो अत्थि।

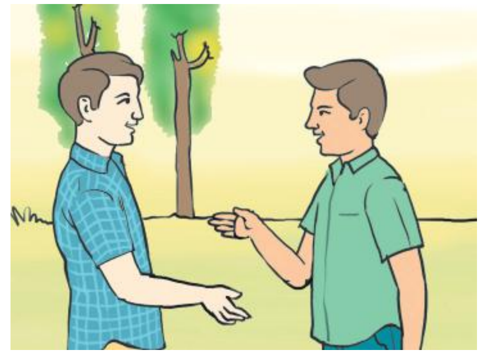

(i) भो माला! अहं भरहो।
(ii) अहं तव बंधुस्स मित्तो।
(iii) सो मम वग्गम्मि पढइ।
(iv) माला, तुमं किं पढसि?
(v) भरह, अहं कहा पढामि।
(vi) माला, अहं वि कहा पढामि।

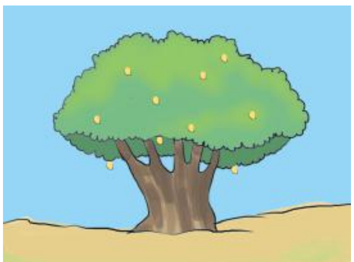

(i) अहं नेत्तेहिं पासामि।
(ii) तुमं हत्थेण लिहसि।
(iii) अहं लेहणीए लेहं लिहामि।
(iv) सउंदला जलेण रुक्खे सिंचइ।
(v) अहं माया-पिया-गुरूस्स य आणा मण्णेमि।
(vi) अम्हाणं माया-पिया मंदीरं गच्छन्ति।

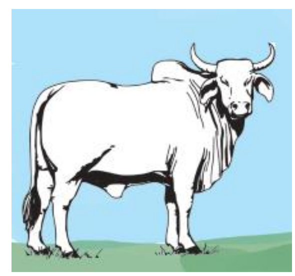

मिलिंदो : ⟶ माला, को एसो?
माला : ⟶ एसो मम पिया।
मिलिंदो : ⟶ तुमं कहिं वससि?
माला : ⟶ अहं वाणारसी-नयरीए वसामि।
मिलिंदो : ⟶ रामो, तुमं किं पढसि?
रामो : ⟶ अहं कव्वं पढामि।

रामो : ⟶ को एसो रूक्खो?
माला : ⟶ इमो अंबरूक्खो।
रामो : ⟶ एयस्स के विसेसो?
माला : ⟶ एयस्स आयारो परिमंडलो।
एयस्स छाया सीयला।
एयस्स फलाइं अईव महुराइं।

मिलिंदो : ⟶ को एसो?
लया : ⟶ एसो बइल्लो।
मिलिंदो : ⟶ केरिसं एयस्स सरीरं?
लया : ⟶ एयस्स सरीरं थूलं।
मिलिंदो : ⟶ के एयस्स विसेसा?
लया : ⟶ एयस्स सिंगाइं दीहाइं वंकाइं य। एयस्स वण्णं धवलं अत्थि।
एयस्स खुरा कढिणं अत्थि। एयस्स उयरं दीहं अत्थि।

तुलनात्मक वाक्यरचना तक्ता

साधा वर्तमानकाळ	साधा भूतकाळ	साधा भविष्यकाळ	आज्ञार्थ
(i) अहं नमामि	(i) अहं नमित्था।	(i) अहं नमिस्सामि।	(i) अहं नमामु।
(ii) वयं पढामो।	(ii) वयं पढिंसु।	(ii) वयं पढिस्सामो।	(ii) वयं पढामो।
(iii) तुमं पाससि।	(iii) तुमं पासित्था।	(iii) तुमं पासिस्ससि।	(iii) तुमं पाससु।
(iv) तुम्हे (तुब्भे) णच्चह।	(iv) तुम्हे (तुब्भे) णच्चिंसु।	(iv) तुम्हे (तुब्भे) णच्चिस्सह।	(iv) तुम्हे (तुब्भे) णच्चह।
(v) सो पिबइ।	(v) सो पिबित्था।	(v) सो पिबिस्सइ।	(v) सो पिबउ।
(vi) सा गाइ।	(vi) सा गाइत्था।	(vi) सा गाइस्सइ।	(vi) सा गाउ।
(vii) तं गच्छइ।	(vii) तं गच्छित्था।	(vii) तं गच्छिस्सइ।	(vii) तं गच्छउ।
(viii) ते गच्छन्ति।	(viii) ते गच्छिंसु।	(viii) ते गच्छिस्सन्ति।	(viii) ते गच्छन्तु।
(ix) ता करेन्ति।	(ix) ता करिंसु।	(ix) ता करिस्सन्ति।	(ix) ता करेन्तु (करन्तु)।
(x) ताणि सुणन्ति।	(x) ताणि सुणिंसु।	(x) ताणि सुणिस्सन्ति।	(x) ताणि सुणन्तु।

अपूर्ण क्रियांचा तुलनात्मक वाक्यरचना तक्ता

अपूर्ण वर्तमानकाळ	अपूर्ण भूतकाळ	अपूर्ण भविष्यकाळ
नियम :	**नियम :**	**नियम :**
(1) कर्ता पुल्लिंग असेल तर धातूला 'न्त' किंवा 'माण' जोडून अपूर्ण वर्तमानकाळाचे रूप तयार केले जाते.	(1) भूतकाळातील अपूर्ण क्रिया दर्शविण्यासाठी धातूला 'इअ' किंवा 'अ' प्रत्यय जोडून रूप तयार केले जाते.	(1) धातूला 'स्सन्त' आणि 'स्समाण' प्रत्यय जोडून अपूर्ण भविष्यकाळाचे रूप तयार केले जाते.
(2) कर्ता नपुंसकलिंगी असेल तर धातूला अनुस्वार 'न्त' देऊन रूप तयार केले जाते.	(2) पुल्लिंग ⟶ इओ	(2) पुल्लिंग ⟶ न्तो, माणो
(3) कर्ता स्त्रीलिंगी असेल तर 'न्त' चा इकार करून स्त्रीलिंग रूप तयार केले जाते.	(3) स्त्रीलिंग ⟶ इई (4) नपुंसकलिंग ⟶ इअं	(3) स्त्रीलिंग ⟶ न्ती, माणी (4) नपुंसकलिंग ⟶ न्तं, माणं
(i) अहं नमन्तो (नममाणो)।	(i) अहं नमिओ।	(i) अहं नमिस्सन्तो (नमिस्समाणो)।
(ii) वयं पढन्तो (पढमाणो)।	(ii) वयं पढिओ।	(ii) वयं पढिस्सन्तो (पढिस्समाणो)।
(iii) तुमं पासन्तो (पासमाणो)।	(iii) तुमं पासिओ।	(iii) तुमं पासिस्सन्तो (पासिस्समाणो)।
(iv) तुम्हे णच्चन्तो (णच्चमाणो)।	(iv) तुम्हे णच्चिओ।	(iv) तुम्हे णच्चिस्सन्तो (णच्चिस्समाणो)
(v) सो पिबन्तो (पिबमाणो)।	(v) सो पिबिओ।	(v) सो पिबिस्सन्तो (पिबिस्समाणो)।
(vi) सा गायन्ती (गायमाणी)।	(vi) सा गाइई।	(vi) सा गाइस्सन्ती (गाइस्समाणी)।
(vii) तं गच्छन्तं (गच्छमाणं)।	(vii) तं गच्छिअं।	(vii) तं गच्छिस्सन्तं (गच्छिस्समाण)।
(viii) ते गच्छन्तो (गच्छमाणो)।	(viii) ते गच्छिओ।	(viii) ते गच्छिस्सन्तो (गच्छिस्समाणो)।
(ix) ता करेन्ती (करेमाणी)।	(ix) ता करिओ (करिई)।	(ix) ता करिस्सन्ति (करिस्समाणी)।
(x) ताणि सुणन्तं (सुणमाणं)।	(x) ताणि सुणिअं।	(x) ताणि सुणिस्सन्तं (सुणिस्समाणं)।

[illegible]

१. [illegible]

जीवन आनंदमय आहे की दुःखमय हे ज्याच्या त्याच्या विचारांवर आणि आचारांवर अवलंबून असते. अज्ञानाने आणि अविचारी आचरणाने मनाचा समतोल बिघडल्याने टोकाची भूमिका घेणाऱ्यांची संख्या समाजात अधिक असलेली दिसून येते. त्यामुळे जीवनामध्ये ताणतणाव निर्माण होतात.

आपल्या सभोवतालची परिस्थिती विचारात घेऊन आचरण केल्याने अनेक प्रकारचे अनर्थ टळण्यास मदत होते. शिवाय आपले जीवन म्हणजे सर्व सुखाचे निवासस्थान होण्यासही मदत होते; परंतु जे लोक अज्ञानाने, अविवेकाने आचरण करतात ते लोक स्वतःचे आणि इतरांचेही जीवन दुःखमय कसे करतात, ते या पाठातील चंडसोमाच्या उदाहरणातून स्पष्ट केलेले आहे. विद्यार्थ्यांनी ते लक्षात घेऊन आपल्यामध्ये असलेले अज्ञान, अविवेक, संशयी वृत्ती इत्यादींचा त्याग करून विवेकी विचाराने आचरण करून आपले व इतरांचेही जीवन सुखी, आनंदी करण्याचा प्रयत्न करावा असा या पाठाचा उद्देश्य आहे.

सदर पाठ हा आचार्य उद्योतनसूरींनी लिहिलेल्या 'कुवलयमाला कहा' या प्राकृत कथाग्रंथातून घेतलेला आहे. या ग्रंथात कुवलयमाला आणि कुवलयचंद्र यांच्या प्रेमाची कथा दिलेली आहे व त्या कथेतून मानवी जीवनास योग्य अशा तत्त्वांचे प्रबोधन केलेले आहे.

रगडा नाम संणिवेसो। तत्थ सुसम्मदेवो नाम एगो गिहवइ वसइ। तस्स भद्दसम्मो णाम पुत्तो। सो य बालत्तणे चंडो, चवलो, गव्विओ, णिट्ठुरो, अभद्द-वयणो, अणवराहिणो अण्ण-डिंभे परिवाडयंतो परिभमइ। तस्स तारिस्स सहावं दट्ठूण अण्ण-डिंभे तस्स चंडसोमो त्ति णामेण संबोहइ।

अण्णया तस्स माया-पियेण निय-कुल-समाण गुण-सील, माण-विहव बंभण कुलाए कण्णाए सह तस्स पाणिग्गहणं कया। तयणंतर तस्स माया-पिया तस्सेव उवरिं कुटुंबभारं णिक्खिऊण तित्थयत्ता-णिमित्तं णिग्गया।

एगम्मि दिणे तम्मि रगडा गामे एक्क णड-पेडयं संपत्ता। राईए पढम-जामे जोग्गो त्ति कलिऊण णडपेडेहिं गीय-मुरय-सद्दं आरंभन्ति। तं महुर सद्दं सुणिऊण सव्व गामउडा णाडयं पेच्छणत्थं गच्छिउं पयत्ता। तं दट्ठूण चंडसोमो चिंतिउं आढत्तो।

'अहं वि णाडयं पेच्छणत्थं गच्छामि। किंतु जइ णाडयं पेच्छणत्थं वच्चामि ता एसा मे जायाए कहं रक्खामि? ता णडो ण दट्ठव्वो। तीए वि णेज्जा ता ण जुत्तं होइ। तम्मि ठाणे बहुलं जुवाणाण णयणेहिं सा कवलियं होइ। मम भाया वि तं णडं दट्ठुं गओ त्ति। ता किं कायव्वं? सो चिंतेइ- 'मम भारियाए सिरिसोमाए भगिणीए गिहे ठविऊण णडं दट्ठुं वच्चामि' त्ति चिंतिऊण निय-भारियाए समं गओ सिरिसोमाए भगिणीए गिहे सा ठवइ।

किंचिए वेलाए सिरिसोमा भणिया नंदिणी, 'हला नंदिणी! अम्हे वि णडं पेच्छउं गच्छामो। तओ नंदिणी भणइ, 'हला सिरिसोमा! किं ण जाणसि णिय - भाउणो सहावं जेण एवं भणसि। णाहं अत्तणो जीवएण णिव्विणा। तुमं पुण जं जाणसि तं कुणसु' त्ति भणिऊण सा ठिया तत्थ। सिरिसोमा गया तं णडं दट्ठुं ति।

इओ य णडं पेच्छमाणस्स तस्स चंडसोमस्स पिट्ठीए एक्क-जुवाण-मिहुणगं मंतेउं आढत्तं। भणियं च जुवाणेण, 'सुंदरि! तुमं निच्चं मम सुमिणे दीससि, हियए वससि, सव्व दिसासु घोलसि। किंतु अज्ज पच्चक्खं दिट्ठसि। ता अज्ज तुज्झ संगमजलेण मम मणोरहं पुण्णं होइ तं करेसु।' एयं मंतिज्जमाण वयणं सुयं च चंडसोमेण आसण्ण-संठिएण। दिण्णं च णेण कण्णं।

तम्मि वेलाए सा तरूणीए भणइ, 'हे बालय! अहं पि जाणामि तुमं पियंवओ, दढ–सोहिओ, कयण्णु परं मम पई चंडो सि। सो एत्थ कहिं पि णडं पेच्छइ।' चंडसद्दं सोऊण चिंतियं चंडसोमेण, 'णूणं एसा सा दुरायारा मम भारिया अत्थि, अहं इह आगयं जाणिऊण इमिणा केण वि विडेण सह मंतयंती। किंतु तेण ममं ण पेच्छइ। ता पुणो वि सुणेमि किं इमाणं दुरायारा बोल्लन्ति।'

तओ पडिभणियं जुवाणेण, 'सुंदरि, तव पइ चंडो सोमो व्व, इंदो जमो व्व होइ ता वि तुं अज्ज महं मिलियव्वं। अण्णहा तुज्झ पुरिस–वहस्स पावं लग्गइ।' तओ सा तरूणीए भणियं, 'जइ एवं तुह णिच्छओ ता जाव मम पई इह कहिं पि णडं पेच्छइ ताव अहं णिय–गेहं गच्छामि। तुमं पि मम मग्गालग्गेण तत्थ आगंतव्वा' त्ति भणिऊण सा णिग्गया।

तं सुणिऊण चंडसोमेण चिंतियं, 'रे रे! सा च्चिय एसा दुरायारा मम भारिया जेण भणियं इमीए, 'चंडो मह

पइ त्ति। अण्णं 'इह चेय पेच्छणए सा कहिं पि समागओ त्ति ण तीए एत्थ अहं दिट्ठो' त्ति। सो चिंतइ, 'पेच्छ, मम भारिया दुरायारा दुस्सीला य। तओ से सीसं अवस्सं छिंदामि त्ति चिंतंतो समुट्ठिओ।

महाकोह–धमधमायमाणो हियओ णियय–घराहुत्तं गंतूण घर–फलिहस्स पट्ठिभाए कोंटी–पहार–सज्जो अच्छिउं समाढत्तो।

इओ य उक्खेडे पेच्छणाए तस्स भाया भइणी य घर–फलिहय–दुवारेण पविसमाणा दिट्ठा चंडसोमेण कोह–वसएण–अंधेण जुत्तं चंडसोमेण पहओ कोंटीए भाया भइणी वि य। ते य दुवे वि णिवडिया धरणिवट्ठे। तओ कोहवस–चंडसोमो बोल्लइ, 'किर, एसो पुरिसो, एसा वि सा मम दुरायारी भारिया'।

तं सुणिऊण जग्गइ तस्स णंदिणी भारिया। तं दट्ठूण ससंभमाए णंदिणीए भणियं, 'हा, हा दुरायार! किं एयं तए करियं। णियय बहिणी–भाया च घाइया तुमं।' तं च वयणं सोऊण ससंभणेण णिरूविया जाव पेच्छइ ताव णिय भइणी–भाया च दिट्ठियं। तओ संजाय–गरूय–पच्छायावेण चिंतियं तेण–

'हा, हा! मए अकज्जं कह णु कयं पाव–कोव–वसएणं।
मिच्छा–वियप्प–कप्पिय जाया अलिया–अवरोहण'।।

शब्दार्थ

अलिय – खोटे, असत्य
संणिवेसो – गाव, वाडी, वस्ती
गिहवइ – गृहपती
चंडो – भयंकर
चवलो – चपल
गव्विओ – गर्विष्ठ
णिट्ठुरो – निष्ठुर
अभद्दवयणो – अभद्र वचनी, वाईट बोलणारा
अणवराहिणो – अपराधरहित
डिंभे – मुले
परिवाडयंतो – मारत, मारहाण करत
तारिसं – त्या प्रकारचा
संबोहइ – संबोधने
अण्णया – एकदा
विहव – वैभव
जाया – पत्नी
कण्णाए – कन्येशी
णिक्खिऊण – टाकून, देऊन
णड–पेडयं – नटांचा समूह
संपत्ता – पोहोचणे, येणे
राईए – रात्री
जामे – प्रहर, वेळ
मुरय – मृदंग
सद्द – शब्द
गामउडा – गावकरी, लोकांचा समूह
णाडयं – नाटक
पयत्ता – प्रवृत्त होणे
आढत्तो – आरंभ करणे
तव – तुझा
इंदो – इंद्र
जमो – यम
व्व – प्रमाणे, समान, सारखा
णिच्छओ – निश्चय
णियय, णिय – स्वतःच्या
धमधमायमाण – धगधगत असताना
घराहुत्तं – घराच्या दिशेने, घराकडे
फलिहस्स – फळीच्या, दरवाजाच्या
मिच्छा – मिथ्यत्व खोटे
अवरोहणं – अपराध, आरोप
वच्चामि – जातो
जायाए – पत्नीस
कहं – कसे
णेज्जा – नेणे
बहुलं – पुष्कळ
कवलियं – खाणे, ग्रासणे
कायव्वं – करावे
हला – सखी
वियप्प – विकल्प, विचाराने
अत्तणो – स्वतःच्या
णिव्विणा – विरक्त होणे
ठिया – थांबणे, राहाणे
इओ – इकडे
मिहुणगं – जोडी
मंतेउं – चर्चा करताना
सुमिणे – स्वप्नात
हियए – हृदयात
घोलसि – दिसणे, भास होणे
सुयं – ऐकणे

आसण्ण – जवळ
संठिएण – थांबणे, राहाणे
णूणं – खरोखर
इह – येथे
इमिणा – हिने, ही
विडेण – परपुरुषांशी, दुराचारी पुरुषांशी
पडिभणियं – उत्तर देणे
पट्ठिभाए – पाठीमागे
कोंटी – शस्त्र, हत्यार
अच्छिउं – राहाणे, थांबणे
उक्खेडे – संपणे, उपटून टाकणे
पहओ – प्रहार, आघात केला
णिवडिया – पडला
किर – खरोखर
ससंभमाए – गोंधळलेल्या अवस्थेत
घाइया – घात केलास, मारलेस
संजाया – होणे, झाला

कृती

1. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) भद्रसोमाचा स्वभाव कसा होता?
(ii) भद्रसोमास चंडसोम असे नाव का देण्यात आले?
(iii) भद्रसोमास नाटक पाहण्याची इच्छा का झाली?
(iv) चंडसोमाने आपल्या पत्नीस नाटक पाहण्यासाठी का नेले नाही?
(v) चंडसोमाने आपल्या पत्नीस कोठे व का ठेवले?
(vi) सिरिसोमा कोण होती?
(vii) सिरिसोमाने नंदिनीस कोणती विनंती केली?
(viii) नंदिनी नाटक पाहण्यास का गेली नाही?

2. संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

(i) 'अहं वि णाडयं पेच्छणत्थं गच्छामि'।
(ii) 'किं ण जाणसि णिय-भाउणो सहावं'।
(iii) 'सुंदरि! तुम निच्चं मम सुमिणे दीससि'।
(iv) 'णूणं एसा सा दुरायरा मम भारिया अत्थि'।
(v) 'तुज्झ पुरिस-वधस्स पावं लग्गइ'।
(vi) 'हा, हा दुरायारं! किं एयं तए करियं'।

3. रिकाम्या जागा भरा.

(i) जइ णाडयं पेच्छणत्थं वच्चामि ता एसा मे ------- रक्खामि।
(ii) ------- णडं पेच्छिउं गच्छामो।
(iii) हे बालय, अहं पि ------- पियंवओ।
(iv) जइ एवं तुह ------- ता तुमं पि मम ------- तत्थं आगंतव्वा।
(v) णिय बहिणी भाया य -------।

4. खालील शब्दांसाठी पाठातील प्राकृत शब्द लिहा.

(i) पत्नी → ☐
(ii) यम → ☐
(iii) हृदय → ☐
(iv) खरोखर → ☐
(v) पाठीमागून → ☐
(vi) प्रिय बोलणारा → ☐
(vii) चर्चा करताना → ☐
(viii) जवळ → ☐

5. कोण ते लिहा.

(i) बहिण-भावाचा वध करणारा -

(ii) चंडसोमाची पत्नी -

(iii) नाटक पाहण्याची इच्छा करणारा -

(iv) तुझा पती चंड असो की सोम; इंद्र असो की यम म्हणणारा -

(v) हे, हे! दुराचारा! तू हे काय केलेस म्हणणारी -

6. खालील वाक्यांची प्राकृत भाषेत कृती करा.

(i) मीही नाटक पाहण्यासाठी जातो.

(ii) माझ्या पत्नीस बहिणीच्या घरी ठेवतो.

(iii) आपल्या भावाचा स्वभाव जाणत नाहीस काय?

(iv) सुंदरी! तू मला स्वप्नातही दिसतेस.

(v) खरोखर, हाच तो पुरुष आणि हीच ती दुराचारी पत्नी.

7. उपक्रम :

क्रोधाचे आणि संशयी स्वभावाचे दुष्परिणाम या विषयावर दहा ते पंधरा ओळीत माहिती लिहा.

२. [illegible]

अहंकार हा व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासाच्या नाशास कारणीभूत होतो. अहंकारी व्यक्तीचे आचरण अविनयी असते. त्यामुळे ती व्यक्ती कितीही विद्‌वान असली, तरी त्याच्या विद्‌वत्तेचा उपयोग कोणालाही होत नाही.

भानुदास नावाचा एक अत्यंत विद्‌वान पंडित होता. त्याला त्याच्या विद्‌वत्तेचा खूप गर्व झाला होता. तेव्हा त्याच्या विद्‌वत्तेचा गर्व नष्ट करण्याचे सरस्वती देवीने ठरविले. वृद्‌ध स्त्रीचे रूप घेऊन सरस्वती देवीने भानुदासाचे गर्वहरण कसे केले, याचे अत्यंत सुंदर चित्रण प्रस्तुत पाठात केले आहे.

तेव्हा विद्यार्थ्यांनीही प्राप्त केलेल्या ज्ञानाचा अहंकार न धरता ते ज्ञान स्वतःच्या व इतरांच्या विकासासाठी कसे उपयुक्त होईल यासाठी प्रयत्नशील रहावे, हे प्रस्तुत पाठातून स्पष्ट केले आहे.

भाणुदासो नामस्स एगो पंडिओ अत्थि। सो विविह कला-विज्जा संपण्णो अत्थि। तेण सो अच्चंतं गव्विओ होइ। अन्नया सो अण्णं गामं गच्छंतो पवासम्मि तण्हाए तसं होइ। तम्मि वेलाए कहिं अंतराए एगा वुड्ढ-इत्थि कूवाए जलं भरइ। तीए समीवं गच्छिऊण सो भणइ, 'भो माया! अहं तण्हाए बहुलं वाउलं होमि। ता ममं थोवं जलं देहि। तेण तुमं पुण्णं लब्भइ।'

वुड्ढइत्थी – 'बालय! अहं तुमं ण जाणामि। किवाए पढमं तुमं परिचयं देसु।'

भाणुदासो – अहं एगो पवासी अत्थि।

वुड्ढइत्थी – 'वच्छ! केवलं दुवे च्चिय पवासी सन्ति। एगो चंदो, बीओ य सूरिओ। एए दुवे वि रत्तिए दिणे पवासं करेन्ति।

भाणुदासो – अम्मो! अहं अतिथी। सव्वठाणे लोगा अतिथीं जलं देन्ति। तओ ममं जलं देसु।

वुड्ढइत्थी – 'रे वच्छ! इमे लोए दुवे च्चिय अतिथी आसि। एगं धणं, बीओ य तारुण्णं। एए दुवे वि दीह-कालं ण वसन्ति। तओ सच्चं कहेसु तुमं को अत्थि?'

भाणुदासो – 'अम्मा! अहं सहणसीलो। एण्हिं ता ममं जलं देसु।'

वुड्ढइत्थी – 'अरे, पुत्त! दुवे चिय सहणसीला सन्ति। एगा धरणीमाया, बीओ य रूक्खो। धरणीमाया पुण्णवंत-अपुण्णवंत य लोगाणं वि भारं सहेइ। जे लोग रूक्खोवरि पहरन्ति ताणं वि सो महुरं महुरं फलं पुष्पं च देइ।

भाणुदासो – (वुड्ढ-महिलाए तं वयणं सुणिऊण भणइ) 'अंबा! अहं निब्बंधं जाणिऊण देसु ममं उदगं।'

वुड्ढइत्थी – 'रे पुत्त! णहिं, णहिं तुमं निब्बंधं वि न

होसि। इह लोए दुवे चिय निब्बंधं। एगो नहं, बीओ केसं।' ताणं सययं खुड्डइ तओ वि ते णिच्चं वड्ढन्ति। (एवं पयारे सा वुड्ढइत्थीए चउरजुत्तं वयणं सुणिऊण भाणुदासो ससंभमं पडइ। अईव वाउलं होऊण भणइ)

भाणुदासो – 'भो माया! अहं मुक्खो अत्थि। एण्हिं ता मम उदगं देहि।'

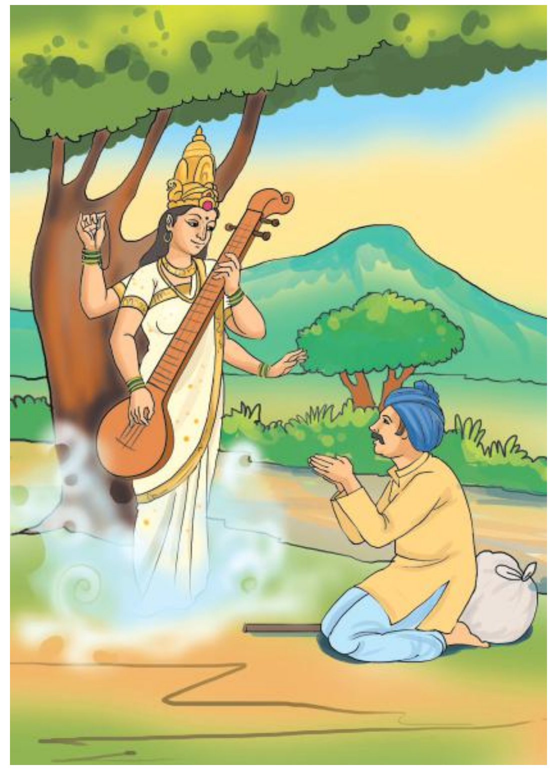
वुड्ढइत्थी – 'रे बालय! एए पुहवीए दुवे चिय मूढा अत्थि। एगो राया, सो निबुद्धो होऊण वि सव्वोवरिं रज्जं करेइ। बीओ पंडिअ-जणा, जे रन्नाए रंजणत्थं असच्च-घडणा वि सच्चं ति सिद्धं करणत्थं पयत्तं करेन्ति।

भाणुदासो – तं वुड्ढाए वयणं सुणिऊण भाणुदासो मोणं धारणं करेइ। तीए वुड्ढाए चरणं निय मत्थयं ठविऊण अईव वाउलं होऊण विण्णवइ, 'अम्मो, ममं णिरं देसु।'

वुड्ढइत्थी – 'उट्ठसु वच्छ! उट्ठसु।'

(एवं भिण्णं रवं सुणिऊण विम्हिय-मणेण भाणुदासो उवरिं पासइ ताव तस्स वुड्ढइत्थिए ठाणे पच्चक्खं सरस्सइदेवी दिट्ठइ। विलक्खिओ सो अईव विणएण तं सरस्सइदेवीं वंदणं करेइ।)

वुड्ढइत्थी – 'भो भाणुदास-वच्छे! विज्जाए णाणस्स वुड्ढीं होइ। अहंकारेण सव्वणासं चिय होइ। तुमं तुज्झ णाणस्स गव्वं होइ। अहंकारेण मणुस्सं जसं, सम्माणं, कित्ती ण लब्भइ।' 'विज्जा विणएण सोहइ' तओ जइ तुमं जसं-कित्ति-सम्माणं इच्छसि ता तुज्झ हियए गव्वं मुंचसु। एयं पडिबोहणत्थं मए वुड्ढइत्थीए रूवं घेइ।'

शब्दार्थ

अन्नया – एकदा
पवास – प्रवास
वुड्ढ-इत्थी – वृद्ध स्त्री
वाउलं – व्याकूळ
रूक्ख – वृक्ष
मुक्ख – मूर्ख
वयणं – बोलणे
विम्हिय – विस्मय, आश्चर्य
विलक्खिओ – आश्चर्यचकित झालेला
मुंच – सोडणे, त्यागणे
महुर – गोड
पुप्फ – फुले
खुड्ड – तोडणे
वि – सुद्धा
ससंभमं – संभ्रमित होणे
उयय – पाणी
निब्बधं – निर्बुद्ध, हट्टी
रन्ना – राजा
पच्चक्खं – प्रत्यक्ष
हियय – हृदय
पडिबोह – प्रतिबोध

कृती

1. खालील आकृती पूर्ण करा. (कोण ते लिहा)

1) विद्वत्तेचा गर्व करणारा → [ ]
2) पाण्यासाठी याचना करणारा → [ ]
3) केवळ दोनच प्रवासी → 1) [ ] 2) [ ]
4) भानुदासास प्रतिबोधित करणारी → [ ]

2. जोड्या जुळवा.

'अ' गट	'ब' गट
1) धरती आणि वृक्ष	अ) अतिथी
2) चंद्र आणि सूर्य	ब) मूर्ख
3) नख आणि केस	क) प्रवासी
4) धन आणि तारुण्य	ड) हट्टी
5) राजा आणि पंडित	इ) सहनशील

3. गटात न बसणारा शब्द ओळखा.

1)	धणं	दव्वं	कव्वं	→
2)	अक्ख	रूक्ख	दुम	→
3)	पुहवी	धरणी	वसदी	→
4)	गव्व	सव्व	अहंकार	→
5)	सुरय	भारय	वासरमणी	→

4. भानुदासाच्या गर्वहरणाचा प्रसंग सविस्तर लिहा.

[illegible]

समाजात केवळ उपदेश देणारे विद्वान लोक अनेक आहेत; परंतु उपदेशाप्रमाणे आचरण करणारे विद्वान लोक फारच कमी असतात. कारण एका कानाने ऐकून दुसऱ्या कानाने सोडून देणारे लोक अधिक आहेत, तर काही लोक धार्मिकच आचार-विचारांवर व्यर्थ बडबड करत असतात. त्यांच्याकडून एकाही धार्मिक आचार-विचाराचे पालन होत नाही. त्यामुळे ते लोक स्वतःचा विकास कसा करणार?

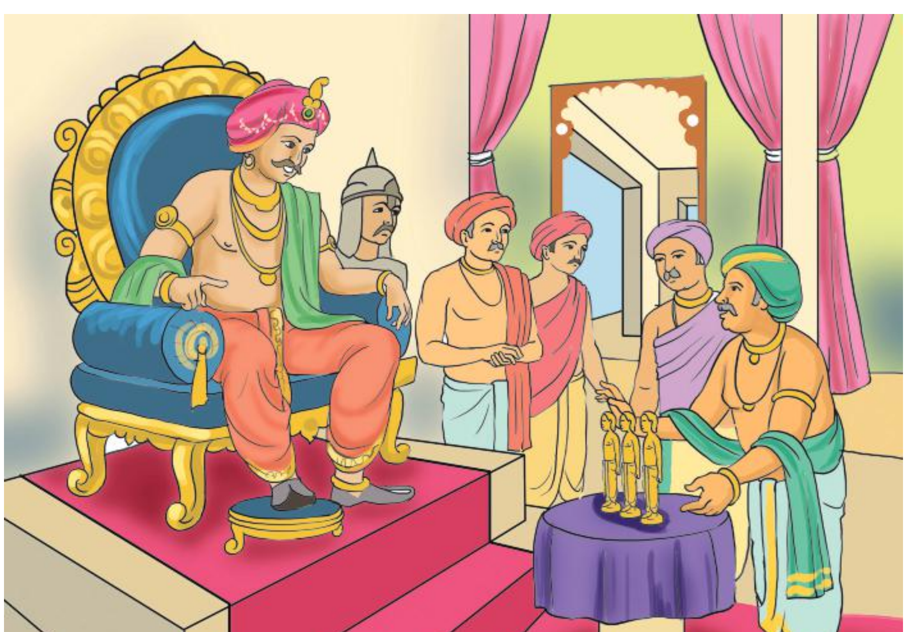
परंतु जे लोक आपल्यापेक्षा श्रेष्ठ व्यक्तीकडून धर्मोपदेश किंवा हितकर वचन ऐकून त्याचा प्रत्यक्ष आचरणात उपयोग करतात त्यांनाच जीवनामध्ये यश प्राप्त होते; परंतु जे लोक गुरुजनांच्या हितकर उपदेशाकडे दुर्लक्ष करतात. त्यांना जीवनात यश कसे प्राप्त होणार?

जीवनात यश प्राप्त करावयाचे असेल, तर पाठातील तिसऱ्या पुतळ्याप्रमाणे विद्यार्थ्यांनी गुरूंचा हितकर उपदेश आत्मसात केला पाहिजे. तरच विद्यार्थ्यांना जीवनात श्रेष्ठत्व प्राप्त होईल.

तसेच या पाठातील तीन पुतळ्यांच्या परीक्षणातून कालिदासाचे बौद्धिक श्रेष्ठत्वही स्पष्ट होते. विद्यार्थ्यांनीही कालिदासाप्रमाणे बुद्धिचातुर्य प्राप्त करून आपले श्रेष्ठत्व स्पष्ट केले पाहिजे असेही या पाठातून स्पष्ट केले आहे.

सदर पाठ हा आचार्य विजय-कस्तूर-सूरींनी लिहिलेल्या 'पाइय-विण्णाण-कहा' भाग-1 मधून घेतलेला असून त्यातून आचरणाचे महत्त्व स्पष्ट केलेले आहे.

भोय-नरिंद-सहाए एगया को वि वइएसिओ आगओ। तया तीए सहाए कालिदासाइणो अणेगे विउसा संति। सो वइएसिओ नरिंदं पणमिऊण कहेइ, 'भो नरिंदं! अणेग-विउस-वरं अलंकियं तव सहाए नच्चा पुत्तलिगा-तिग-मुल्ल-करणत्थं तुम्ह समीवे हं आगओ म्हि।' एवं कहिऊण सो तं पुत्तलिया रन्नस्स करे अप्पिऊण कहेइ, 'जइ सिरिमंताणं विउस-वरा एयासिं उइयं मुल्लं करिस्संति, तया अन्न-नर-वर-सहासु मए लब्भा जे विजयंकित-लक्ख चंदगा ते दायव्वा, अन्नहा अहं विजयंकिय-सुवण्ण-चंदगं एगं गिण्हिस्सं।'

तओ रन्ना पुत्तलीओ मुल्ल-करणत्थं विउस-हत्थेसु अप्पियाओ। को वि विउसो कहेइ, 'पुत्तलिगा-गय-सुवण्णस्स परिक्खं निहसेण भो मणिगारा, तुम्हे कुणेह परिक्खा।' तेण ताण पुत्तलिगा तुलाए आरोविऊण मुल्लं अंकेह। तया सो वइसेओ ईसिं हसिऊण कहेइ, 'एरिस-प्पयारेण मुल्ल-निरुवगा जयम्मि बहवे लोगा संति। एस्स सच्चं मुल्लं जं सिया, तं नाउं भोय-नरिंद-सभाए समागओ म्हि।'

एवं सोच्चा पंडिया पुत्तलिगाओ करे गहिऊण सम्मं निरुविंति, किंतु पुत्तलिगा-तिगस्स रहस्सं नाउं न तीरंति। तया कुद्धो नरिंदो वएइ, 'एयाए महईए परिसाए कोवि एयासिं मुल्लं काउं ण समत्थो? धि, द्धि तुम्हाणं।'

तयणंतरं सो राया कालिदासो पंडिओ बोल्लाविऊण कहेइ- 'दिण-त्तएण-आवस्सं एयं मुल्लं कहेसु' त्ति। कालिदासो तं पुत्तलिगा गहिऊण घरम्मि गओ। सो ताओ पुणो पुणो निरिक्खेइ। तया तेण ताणं पुत्तलीणं कण्णेसु छिद्दाइं पासेइ, पासित्ता तेसु छिद्देसु तणुगं सलागं पक्खिवेइ। एवं सव्वाओ सलागा-पक्खिऊण निरुविय तासि मुल्लं पि अंकेइ।

ति-दिण-अंते कालिदासो नरिंद-सहाए गंतूण ताणं पुत्तलिगा निवस्स पुरओ कमेण ठवेइ। तेण नरिंदं वुत्तं, 'भो नरिंद! एसा पढमाए पुत्तलिगाए मुल्लं एगं कवड्डियामेत्तं अत्थि। बीआए एगं रुवगं मुल्लं। तइआए मुल्लं एगं लक्ख-रुवगं अत्थि। तं पुत्तलिगाए मुल्लं सुणिऊण सव्वे सहाजणा अच्छेरं जायं। किंतु वइएसिएण कहियं - 'एएण सच्चं मुल्लं कहेइ। अहं वि एयं चिय अणुमयं देमि।'

राइणा कालिदासो पुट्ठो, 'एआसिं पुत्तलिगा वण्ण रूवाणं समाण-पमाणं अत्थि तओ वि कहं विसमं मुल्लं कहियं' त्ति? कालिदासो कहेइ, 'भो नरिंद! एए पढम-पुत्तलिगाए मुल्लं कवड्डिमेत्तं अत्थि। जओ इमीए कण्ण-च्छिद्दे सलागा पक्खिविया, तओ सा सलागा बीअ-कन्न-च्छिद्दाओ बाहिरं निग्गया।' तओ सा एवं उवएसेइ, 'जयम्मि धम्म-सोयारा ति-विहा-पयारा अत्थि। पढमो सोयारो एरिसो होइ। जो अप्पहिय-कारग-वयणं सुणिऊण अवर-कण्णाओ निस्सारेइ, न य तयणुसारेण पयट्टेइ। सो सोयारो पढम पुत्तलिगा-सरिसो होइ। तेण तस्स किं पि मुल्लं नत्थि। अओ मए पढम-सोयारा-सम-पढम-पुत्तलियाए मुल्लं कवडिया-मेत्तं कहियं।'

बीअ-पुत्तलियाए कण्णे पक्खित्ता सलागा मुहेण निग्गया। सा पुत्तलियाए एवं कहेइ, 'जयम्मि के वि सोयारा एयारिसा हुंति। जे अप्प-हियगरं वयणं सुणंति, किंतु तं वयणं अन्नं च उवएसंति, किंतु सयं न आयरन्ति। एरिसा सोयारा बीय-पुत्तलिगा-सरिसा नायव्वा। तेण बीय-पुत्तलिगाए मुल्लं मए रूवगं एगं कहियं।'

तइय-पुत्तलियाए कण्णे पक्खित्ता सलागा बाहिरं न निग्गया, सा हियए ओइण्णा। सा एवं उवदेसइ, 'केवि भव्व-जीवा इमं सरिच्छा हवंति। जे उ परलोग-हियगर-वयणं उवउत्ता सम्मं सुणेइ, धम्म-कज्जेसु जह-सत्तिं पवट्टंते। एरिसा सोयारा तइय-पुत्तलिगाए मुल्लं लक्ख-रूवगं त्ति जाणावियं।'

एवं पयारं कालिदासस्स वयणं सोच्चा भोय-राया अन्ने वि य पंडिया संतुट्ठा। सो वइएसिओ तं चंदग-लक्खं नरिंदग्गओ ठवेइ। राया तं सव्व-धणं कालिदासस्स अप्पेइ।

शब्दार्थ

वइएसिय (वैदेशिक) – परदेशी व्यक्ती

विउस – विद्वान

नच्चा – जाणून

नाउं – जाणण्यासाठी

पुत्तलिगा – पुतळी

उइय – योग्य (उचित)

ईसिं – थोडेसे, किंचित

अंकेह – निश्चित केले

सिया – असलेले

सोच्चा – ऐकून

वुत्तं – बोलले, म्हणले

अवर – दुसऱ्या

पराइय (पराजित) – पराभूत

पवट्ट – प्रवृत्त होणे

निहस (निकष) – कसोटीचा दगड

अओ – म्हणून, त्यामुळे

नायव्वा – जाणावे

लक्खचंदग – चांदीचे एक लक्ष रुपये, चांदीचे पदक

निरूव – निरखून बघणे

सुहुमदिट्ठी – बारकाईने पाहण्याची नजर

तणुगा (तनुका) – बारीक

सलागा (शलाका) – काडी, तार

पक्खिवेइ – टाकले, फेकले

कवड्डिया – कवडी

धम्मसोयारा – धर्म श्रोते

अप्पहियगर – स्वतःच्या फायद्याचे

ओइण्णा (अवतीर्णा) – उतरलेली

करे – हातात

वएइ – बोलणे

तीरंति – समर्थ, शक्य होते

त्तएण – तीन

पुरओ – पुढे

पुट्ठो – विचारले

कृती

1. खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

(i) कालिदासाने तीन पुतळ्यांचे मूल्य कसे ठरविले ?

(ii) या पाठातील तीन पुतळीवरून कोणते तीन प्रकारचे श्रोते सूचित केले आहेत ?

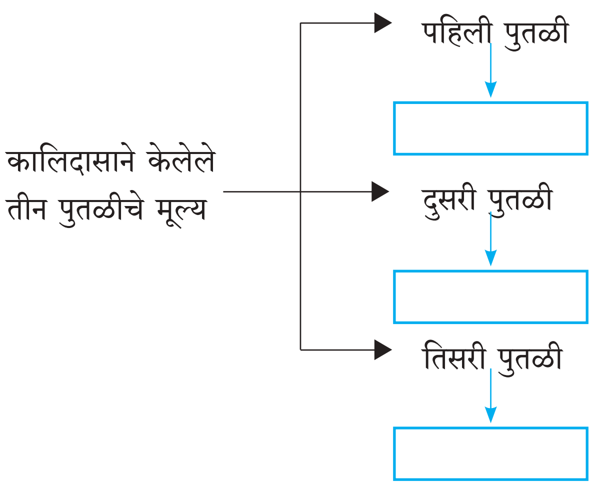
2. कारणे लिहा.

(i) पहिल्या पुतळीचे मूल्य कवडीमूल्य आहे. कारण –

(ii) भोजराजा क्रोधिष्ठ झाला. कारण –

(iii) तिसऱ्या पुतळीचे मूल्य लक्ष रुपये आहे. कारण –

3. आकृती पूर्ण करा.

4. संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.

(i) 'एया महईए परिसाए कोवि एयासि मुल्लं काउं न समत्थो ? धिद्धि तुम्हाणं।'

(ii) 'दिणत्तएण-आवस्सं एयं मुल्लं कहेसु।'

(iii) 'एएण सच्चं मुल्लं कहेइ।'

(iv) 'एआसि पुत्तलिगा वण्ण रूवाणं समाण-पमाणं अत्थि तओ वि कहं विसमं मुल्लं कहियं त्ति ?'

5. अर्धमागधी–प्राकृत भाषेत रूपांतर करा.

(i) शलाका –

(ii) सभा –

(iii) सुवर्ण –

(iv) लक्षचंद्रक –

(v) उचित –

(vi) श्रोता –

6. योग्य ते पर्याय शोधून वाक्ये पुन्हा लिहा.

(i) दिण-त्तएण-आवस्सं एयं मुल्लं -----। (कहेसु / कहेह / कहेइ)

(ii) एएण सच्चं मुल्लं -----।
(कहेइ / कहेसि / कहेमि)

(iii) पंडिया पुत्तलिगाओ करे ----- सम्मं निरुविंति। (गहिऊण / गहिउं / गहिमि)

(iv) कालीदासो तं पुत्तलिगा गहिऊण ----- गओ। (घरम्मि / घरसि / घरेइ)

7. पुढील समासांचा विग्रह करून नावे द्या.

(i) पुत्तलिगामुल्लं

(ii) चंदगलक्खं

(iii) जहसत्तिं

(iv) भव्वजीवा

[illegible]

आयुष्यभर वाईट कर्म करणाऱ्या व्यक्तीच्या हातून अजाणतेपणे एखादे शुभ कर्म किंवा पुण्यकर्म घडले तर तेवढ्याशा शुभकर्मामुळेही त्या व्यक्तीचे आयुष्य पूर्णपणे कसे बदलून जाते, ते या पाठात पुढीलप्रमाणे स्पष्ट केलेले आहे.

या पाठात तीन प्रकारच्या व्यक्तींची व्यक्तिचित्रणे आलेली आहेत. पहिले व्यक्तिमत्त्व चोरीसारखे वाईट कर्म करून संपत्तीचा संग्रह करणारा मंडिकचोर. दुसरे व्यक्तिमत्त्व म्हणजे चोरीसारख्या वाईट कार्यात आपल्या चोर भावास मदत करणारी त्याची चोर भगिनी आणि तिसरे व्यक्तिमत्त्व म्हणजे जनतेला कोणत्याही प्रकारचा त्रास होऊ नये म्हणून सतत दक्ष असलेला मूलदेव राजा.

जनतेला त्रास होऊ नये म्हणून कष्ट घेणाऱ्या राज्यकर्त्यांची संख्या दिवसेंदिवस कमी होत चाललेली आहे; परंतु या पाठातील मूलदेव राजा मात्र स्वतःचा जीव धोक्यात घालून अत्यंत धैर्याने व संयमाने जनतेला लुटणाऱ्या चोरांचा शोध तर घेतोच शिवाय चोरांनी चोरलेली संपत्तीही जनतेला परत करतो. चोरीसारखे अशुभ कर्म करणाऱ्या भावास सहकार्य करणाऱ्या चोर भगिनीच्या हातून अजाणतेपणे एकास जीवदान देण्याचे एक पुण्यकर्म घडते. त्या कर्माचे फळ म्हणून तिला राजाची राणी होण्याचे भाग्य लाभते. म्हणून प्रत्येकाने समाजाला व इतरांना घातक ठरणारे वाईट कर्म न करता समाजाला लाभदायक कर्म करावे. त्यामुळे त्या व्यक्तीस श्रेष्ठत्व कसे प्राप्त होते, ते या पाठातून चोर भगिनीच्या उदाहरणातून स्पष्ट केलेले आहे.

आ. देवेंद्रगणींनी लिहिलेल्या 'सुखबोध-लघुवृत्ती' (अ.4 पान 94-95) मधून ही कथा घेतलेली असून चांगल्या कर्माचे चांगले फळ कसे प्राप्त होते ते येथे स्पष्ट केले आहे.

वेण्णायडे नयरे मंडिओ नाम तुण्णाओ अत्थि। सो निच्चं परदव्वस्स हरणं करेइ। सो दुट्ठ-गंडो मि त्ति जणे पगासंतो जाणु-देसे निच्चमेव अद्दव-लेव-लित्तेण बद्ध-वण-पट्टं करिऊण रायमग्गे तुण्णाग-सिप्पं उवजीवइ। चक्कमंतो वि य दंडधरिएण पाएणं किलिमंतो कहं वि चक्कमइ रत्तिं च खत्तं खणिऊण दव्वजायं घेत्तूण नयर-सन्निहीए उज्जाणग-देसे भूमिघरं तत्थ निक्खिवइ।

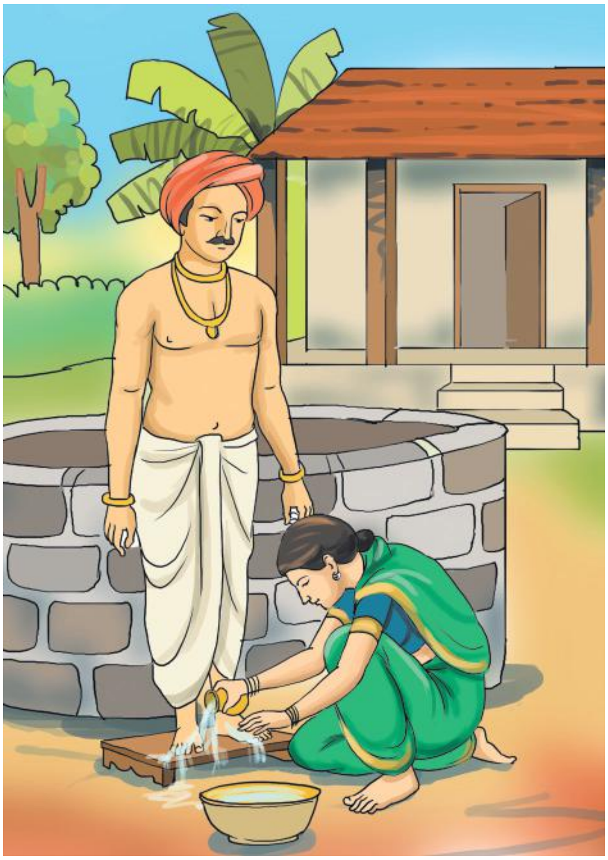
तम्मि भूमिघरम्मि से भगिणी कन्नगा चिट्ठइ। तस्स भूमिघरस्स मज्झे एगो कूवो। जं च पुरिसे सो चोरो दव्वेण पलोभेउं दव्वं गेण्हविउं आणेइ। तओ तस्स भगिणी तं पुरिसं कूव-समीवे पुव्वत्थ-आसणे निवेसेउं पाय-सोय-लक्खेण पाए गेण्हिऊण तम्मि कूवए पक्खिवइ। तेण सो पुरिसो विवज्जइ।

एवं कोइ कालो वच्चइ किंतु नयरं मुसंतस्स तत्थेव चोरग्गाहा न सक्केंति तं गेण्हिउं, तओ नयरे बहुरवो जाओ। तत्थ मूलदेवो राया। कहिओ य तस्स पउरेहिं तक्कर-वइयरो जहा, 'एत्थ नयरे पभूय-कालो मुसंतस्स वट्टइ, 'कस्स वि तक्करस्स, न य तीरइ'। केण वि गेण्हिउं, ता करेउ किं पि उवाय'। ताहे सो अन्नं नयर-रक्खियं ठवेइ। सो वि न सक्कइ चोरं गेण्हिउं।

एगया मूलदेवो सयं नील-पडं पाउणिऊण रत्तिं निग्गओ। मूलदेवो अणज्जंतो एगाए साहाए निसण्णो अच्छइ, जाव सो मंडिय-चोरो समीवं आगंतुं भणइ, 'को एत्थ अत्थि'? मूलदेवेण भणियं, 'अहं कप्पडिओ' त्ति, तेण भणइ, 'मणुण्णं करेमि'। मूलदेवो उट्ठिऊण तस्स मग्गाओ गच्छइ।

मंडिय-चोरेण एगम्मि सेट्ठिस्स घरे खत्तं कयं। अंतं गच्छिऊण बहुलं दव्वं बाहिं कड्ढेइ। तं दव्वं मूलदेवस्स मत्थयं उवरिं ठविऊण नयरस्स बाहिरियं गच्छिउं पयट्टो। मूलदेवो पुरओ चलइ। चोरो असिं कड्ढिऊण पिट्ठिओ

गच्छइ संपत्ता भूमिगिहं। मंडिओ चोरो तं दव्वं निय-गिह-अंगणे निहिउं आरद्धो। तेण निय भगिणीं भणिया, 'एयस्स पाहुणयस्स पाय-सोयं देहि'।

तओ तीए मूलदेवं कूवतडे सन्निविट्ठे आसणे निवेसिओ। पाय-सोयत्थं जाव 'पाओ गहिओ कूवे छुहामि' त्ति ताव मूलदेवस्स अईव सुउमारा-पायं दिट्ठिऊण सा चिंतेइ, 'एएण पुव्वं कोवि काले रज्जसुहं अणुभवइ किंतु संपयं कम्म-दोसेण विहलिय-अंगो होइ'। तीए हियए तस्स कए अणुकंपा जाया। तओ तीए मूलदेवस्स पायतले-सण्णिओ करिऊण 'इयाओ सिग्घं नस्सह त्ति मा मरिज्जिहिसिं' ति। तीए सण्णिएण सो वि पलाओ।

तयणंतरं सा भगिणी उच्चसरेण भणइ, 'सो पलाइओ, पलाइओ' त्ति। तं सुणिऊण मंडिओ चोरो असिं कड्ढिऊण तस्स मग्गे ओलग्गो। तं चोरस्स समीवं आगच्छंतं दिट्ठिऊण मूलदेवो रायपहे मंदीरे सिवपडिमा-अंतरिओ ठिओ। चोरो तत्थ गच्छिऊण तं सिव-लिंग 'एसो च्चिय सो पुरिसो' त्ति नाऊण निय-असिणा दढ-पहारेण सिव-लिंगस्स दुवे भागा करिऊण पडिनियत्तो। तस्स भएण मूलदेवो रत्तीए तत्थेव वसिऊण पहायाए गओ रायभवणे।

बीय-दिणे मूलदेवेण निय रायपुरिसेहिं सद्दाविओ मंडिओ चोरो। तओ मंडियचोरेण चिंतियं जहा, 'रत्तिए सो पुरिसो नूणं न मारिओ अवस्सं च सो राया भविस्सइ' त्ति। रायपुरिसेहिं वि सो आणिओ रायसहाए तओ अब्भुट्ठाणेण सम्माणियं राइणा। आसणे निवेसाविओ। सुहं च अभा-सिऊण राइणा भणइ, 'तव भगिणिं मम देहि' त्ति। मंडिएण तं पडिवन्ना। मूलदेवराइणा तस्स भगिणीए समं विवाहं कया।

कइवए दिणेसु गएसु मूलदेवो राइणा मंडिओ भणियं, 'दव्वेण कज्जं' ति। तओ मंडिएण सुबहुं दव्वं दिन्नं। कइवए दिणेण मंडिअ-चोरस्स सम्माणिऊण पुणो वि दव्वं मग्गिओ तेण पुणो वि बहुलं दव्वं दिन्नं।

एएण पयारेण राइणा मंडिओ चोराओ समीवाओ सव्व-दव्वं गिण्हियं। राइणा मंडिय-चोर भगिणीए पुच्छिया 'तव बंधुस्स पासे केत्तियं दव्वं अत्थि? तीए भणियं, 'एत्तियं चेव दव्वं अत्थि?' तओ नयरीए-सव्वाण-लोगाण सद्दाविऊण पुव्वा-वेइय-लेखाणुसारेण सव्व-दव्वं दावाविऊण मंडिओ चोरो सूलाए आरोविऊण मच्चूदंडं देइ।

(सुखबोधालघुवृत्ती अ. 4, पान 94-95)

शब्दार्थ

अद्दाव – द्रवरहित, कोरडा
अंतरावणे – मार्गावरील दुकान
अब्भुट्टाए – ऊठून उभे राहणे
असिं असिण्णा – तलवार
आसणे – पाठ, आसन
आभासिऊण – विचारपूस, चौकशी करून
ओलग्गिउं – सेवा करणे, पाठीमागून जाणे
उवजीवइ – उपजीविका जगणे
कंक – एकप्रकारचे तीक्ष्ण हत्यार
कप्पडिओ – भिकारी

किलिम्मंतो – क्लेशाने, कष्टाने

खत्तं-खयं – भिंत, भूभाग खोदून, छिद्र, भगदाड पाडणे

गंडो – एकप्रकारचा गुडघ्याचा रोग

चक्कमइ –, **चक्कमंतो** – अडखळत, लंगडत चालणे

चोरग्गाहा – चोराला पकडणारे सेवक

चिट्ठइ – राहतो

छुहामि – स्पर्श करतो, धक्का मारतो

तक्कर – तक्रार करणारा, चोर

तुण्णाग – तुणणारा, कपडे शिवणारा

तडे – काठावर, कडेला

निक्खिवइ – पाहिले

निवेसाविओ –, **निवेसिओ** – बसविले

निहणिउं – पुरून ठेवून

नूणं – खरोखर

णेण – त्याने

पउरेहिं – लोकांनी

पगासेंतो – प्रकट करणे

पड – कापड, पट

पयट्टा – प्रवृत्त होणे

पाउणिऊण – पांघरूण, लपेटून, गुंडाळून

पायसोय – पाय धुणे

पुव्वत्थं – पूर्वीच, अगोदर

अंतरिओ, अंतं – आत, मध्ये

अणज्जंतो – ओळखले जाणार नाही

अच्छइ – बसला, थांबला

पडिनियत्तो – परत जाणे

मणुण्णं – मन आनंदी करणे, इच्छा पूर्ण करणे

मुसंतस्स – फसविणे, लुटणे

बहुरवो – पुष्कळ, गोंधळ

वइयरो – वृत्तांत, बातमी

वणपट्टं – जखम बांधणे, मलमपट्टी बांधणे

वट्टइ – होइ

विहलियंगो – विकलांगी, व्याकूळ

संपत्त – पोहोचले

सण्णिओ – संकेत, इशारा केला

संलत्तो – चर्चा केली, विचारले

सन्निविट्ठे – जवळ ठेवलेले, जवळ असलेले

सन्निहिए – सान्निध्यात, जवळ असणे

सद्दाविओ – बोलावले

कृती

1. कोण ते लिहा.

1) वेन्नातट नगरीत शिलाई व्यवसाय करणारा.

2) वेन्नातट नगरीतील लोकांना लुटणारा.

3) चोरीच्या कामात मदत करणारी.

4) चोरास पकडण्यासाठी स्वतः प्रयत्न करणारा.

5) मूलदेव राजास जीवदान देणारी.

6) चोराच्या बहिणीशी विवाह करणारा.

2. योग्य पर्यायाची निवड करा.

1) मंडिओ निच्चं परदव्वं -------।
(हरह, हरामि, हरेइ)

2) मंडिय-चोरेण ------- घरे खत्तं कयं।
(सेट्ठी, सेट्ठीस्स, सेट्ठिहिं)

3) एयस्स ------- पाय-सोयं देहि।
(पाहुणयस्स, पाहुणो, पाहुणाउ)

4) इयाओ सिग्घं नस्सह त्ति -------
मरिज्जिहिसि ति। (सा, मा, सो)

5) तव भगिणिं मम ------- त्ति।
(देइ, देमि, देहि)

3. खालील शब्द अर्धमागधी-प्राकृत भाषेत लिहा.

1) नागरिक ⟶ [ ]
2) शिंपी ⟶ [ ]
3) विहीर ⟶ [ ]
4) गुडघा ⟶ [ ]
5) प्रतिमा ⟶ [ ]
6) बहिण ⟶ [ ]

4. अर्धमागधी-प्राकृत भाषेतील समानार्थी शब्द लिहा.

1) कन्ना ⟶ [ ]
2) कूव ⟶ [ ]
3) दव्व ⟶ [ ]
4) मग्ग ⟶ [ ]
5) गिह ⟶ [ ]

5. खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

1) मूलदेव राजा स्वतः चोरास पकडण्यासाठी का गेला?
2) मंडिक चोर कोणता व्यवसाय करीत होता?
3) चोर भगिनीने मूलदेवास पळून जाण्याचा इशारा का केला?
4) मूलदेवाने चोर भगिनीशी विवाह का केला?
5) मूलदेवाने मंडिक चोराजवळील संपत्ती कशी काढून घेतली?

6. उपक्रम :

वाईट कर्म करणाऱ्यास सन्मार्गावर आणलेली एक-दोन उदाहरणे तुमच्या शब्दांत लिहा.

[illegible]

'सउन्दलाए णिव्वुदीं' हा पाठ कवी कालिदासाने लिहिलेल्या 'अभिज्ञान शाकुंतल' या प्राचीन भारतीय नाटकातील चौथ्या अंकातून घेतलेला आहे. कवी कालिदास हे प्राचीन भारतीय साहित्यातील एक श्रेष्ठ कवी आणि नाटककार होत. त्यांनी 'रघुवंश', 'मेघदूत', 'कुमारसंभव', 'ऋतुसंहार' हे श्रेष्ठ काव्यसंग्रह लिहिले. त्याप्रमाणे 'मालविकाग्निमित्र', 'विक्रमोर्वशीय' आणि 'अभिज्ञान शाकुंतल' अशी तीन श्रेष्ठ नाटकेही लिहिली.

तारुण्यावस्थेतील दुष्यंत राजा आणि ऋषिकन्या शकुंतला हे परस्परांच्यावर आकर्षित होऊन वडिलांच्या अपरोक्ष गांधर्व पद्धतीने विवाह करतात. (गांधर्व विवाह म्हणजे प्रेमविवाह) त्यातून शकुंतलेस गर्भावस्था प्राप्त होते; परंतु प्रवासाहून परत आलेल्या कण्वऋषिंना (वडिलांना) ही घटना सांगण्याचे धाडस शकुंतलेस किंवा तिच्या मैत्रिणींनाही होत नाही; परंतु दैवीवाणीच्या प्रभावाने ही घटना कण्वऋषिंना समजते. कण्वऋषि ही घटना ऐकून अत्यंत दुःखी होतात; परंतु मुलीच्या सुखासाठी, आनंदासाठी कण्वऋषि (वडील) आपले दुःख आपल्या हृदयात ठेवून मुलीला सासरी पाठविण्याची तयारी करतात. एवढेच नव्हे तर सासरी गेल्यानंतर पतीशी, सवतीराण्यांशी, सेवकवर्गांशी, वडीलधाऱ्या व्यक्तींशी आदराने आचरण करण्याचा सल्ला देतात. याशिवाय शर्मिष्ठेच्या पुरू पुत्राप्रमाणे चक्रवर्ती पुत्रास जन्म देणारी माता हो. असा आशीर्वादही देतात.

तेव्हा शकुंतलेप्रमाणे वर्तमानकालीन तरुण-तरुणींनी केवळ कामविकार भोगण्याचाच विचार (उद्देश) करून प्रेमविवाह न करता आपल्याला लहानाचे मोठे करणाऱ्या, मुलामुलींच्या शिक्षणासाठी आपल्या इच्छा-आकांक्षा दूर ठेवणाऱ्या, सतत दुःख-कष्ट सहन करणाऱ्या आईवडिलांचा थोडातरी विचार करावा. आपले शिक्षण पूर्ण झाल्यानंतर तसेच जीवन जगण्याचे सामर्थ्य प्राप्त झाल्यानंतर तरुण-तरुणींनी वैवाहिक जीवनाचा विचार करावा; अन्यथा शकुंतलेप्रमाणे दुःख-कष्ट भोगण्याची वेळ येते हे या पाठातून स्पष्ट केलेले आहे.

अनसूया – पिअंवदे! जइ वि गंधव्वेण विहिणा णिव्वुत्त-कल्लाणा सउन्दला अणुरूव-भत्तु-गामिणी संवुत्तेति णिव्वुदं मे हिअअं तह वि एत्तिअं चिन्तणिज्जं।

पियंवदा – कहं विअ।

अनसूया – अज्ज सो राएसी इट्ठिं परिसमाविअ इसीहिं विसज्जिओ। अत्तणो णअरं पविसिअ अन्तेउरं समागदो इदोगदं वुत्तंतं सुमरदि वा ण वे त्ति।

पियंवदा – वीसद्धं होहि। ण तादिसा आकिदि-विसेसा गुण-विरोहिणो होन्ति। तादो दाणिं इमं वुत्तंतं सुणिअ ण जाणे वि पडिवज्जिस्सदि त्ति।

अनसूया – जह अहं देक्खामि तह तस्स अणुमदं भवे।

पियंवदा – कहं विअ।

अनसूया – गुणवदे कण्णआ पडिवाद-णिज्जे त्ति अअं दाव पढमो संकप्पो। तं जई देव्वं एव्व संपादेदि णं अप्पआसेण किदत्थो गुरूअणो।

पियंवदा – जइ वि णाम विसअ-परम्मुहस्स वि जणस्स एदं ण विदिअं; तह वि तेण रण्णा सउंदलाए अणज्जं आअरिदं।

अनसूया – णं सहिगामी दोसो त्ति व्ववसिदा वि ण पारेमि पवास-पडिणिउत्तस्स ताद कण्णस्स दुस्सन्त-परिणीदं आवणसत्तं

सउंदलं, णिवेदिदुं। इत्थंगए अम्हेहिं किं करणिज्ज।

पियंवदा – सही! तुवर, तुवर सउंदलाए पत्थाण-कोदुअं णिव्वत्तिदुं।

अनसूया – सहि! कहं एदं।

पियंवदा – तदो जाव एणं लज्जावणद-मुहि परिस्संजिअ ताद-कण्णेण एव्वं अहिणंदिदं-दिट्ठिआ भणइ, 'वच्छे, सुसिस्स परिदिण्णा विज्जा विअ असोअ-णिज्जा संवुत्ता। अज्ज एव्व इसि-रक्खिदं तुमं भत्तुणो सआसं विसज्जेमि त्ति।

अनसूया – अह केण सुइदो ताद-कण्णस्स वुत्तन्तो।

पियंवदा – अग्गि-सरणं पविट्ठस्स सरीरं विणा छंदोमईए वाणिआए।

अनसूया – (प्रियंवदामाश्लिष्य) सहि! पिअं मे किंदु अज्ज एव्व सउंदला णीअदि ति उक्कंठा-साधारणं परितोसं अणुहोमि।

तापसी – (शकुंतला प्रति) जादे! भत्तुणो बहुमाण-सूअअं महादेवी-सद्द कहेहि।

द्वितीय तपसिनी – वच्छे! वीर-प्पसविणी होहि।

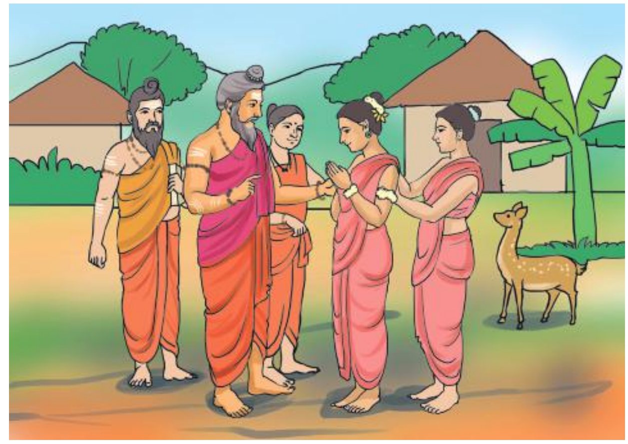
तृतीय तपसिनी – वच्छे! भत्तुणो बहुमदा होहि।

कण्व – (ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः कण्वः।)

यास्यत्यद्य शकुंतलेति हृदयं सस्पृष्टं उत्कंठया।
कंठः स्तम्भित-बाष्पवृत्ति-कलुषक्षिन्ताजडं दर्शनम्।
वैक्तव्यं मम तावदी-दृशमिदं स्नेहादरण्यौकसः।
पीडयन्ते गृहिण कथं नु तनयाविश्लेषण-दुःखैर्नवैः।।1।।

गोतमी – जाते! एसो दे आणंद-परिवाहिणा चक्खुणा परिस्सजन्तो, विअ गुरू अवट्ठिदो। आआरं दाव पडिवज्जस्स।

कण्व – वत्से!
ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्बहुमता भव।
सुतं त्वमषि सम्राजं सेव पुरूमवाप्नुहि।।2।।

गोतमी – भगवं, वरो क्खु एसो ण आसीसा।

कण्व – शार्गरव! इति त्वया मद्वचनात्स राजा शकुंतला पुरस्कृत्य वक्तव्यः।

शार्गरव – आज्ञापयतु भवान्।

कण्व –
अस्मान्साधु विचित्य संयम-धनानुच्चैः कुलं चाष्मन्।
स्त्वय्यास्याः कथमप्य-बांधव-कृता स्नेह-प्रवृत्तिं च ताम्।
सामान्य-प्रतिपति-पूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया।
भाग्यत्यत्तमतः परं न खलु तद्वाच्यं वधू-बंधुभिः।।3।।
वत्से! त्वम् इंदानीं अनुशासनीयाऽसि। वनौकसो अपि सन्तो लौकिकज्ञा वयम।

शार्गरव – न खलु धीमता कश्चिद-विषयो नाम।

कण्व – सा त्वमितः पतिकुलं प्राप्य।
शुश्रूषस्व गुरून्कुरू प्रियसखी-वृत्तीं सपत्नी जने;
पत्युर्विप्रकृताऽपि रोषण तया मा स्म प्रतीपं गमः।
भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी
यान्त्येवं गृहिणीपदं युक्तयो वामा कूलस्याहायंः।।4।।
कथं वा गौतमी मन्यते।

गोतमी – एतिओ बहुजणस्स उवदेसो। जादे! एदं क्खु सव्वं ओधारेहि।
(शकुंतला पितुः पादयोः पतति)

कण्व – गच्छ! शिवास्ते पंथानः सन्तु।

शब्दार्थ

विहिणा – विधीने, पद्धतीने
णिव्वुत्त–कल्लाणा – निरोप देणे, शुभाशिर्वाद देणे
भत्तु – भर्तार, पती
णिव्वुदं – आनंदित
हिअअ – हृदयास, मनास
एत्तिअं – एवढी, एक
वीसद्ध – विश्वस्थ, निश्चित राहणे
दाणिं – आता
ताद, तादो – तात
तदो – तेव्हा
इमं – हा
जाणे – समजणे
पडिवज्जिस्सदि – प्रतिक्रिया व्यक्त करणे, वागणे
देक्खामि – वाटतो, पाहातो
भवे – होईल, देतील
अअं – हाच
दाव – पासून
संपादेदि – प्राप्त करतो, मिळवितो
अप्पासेण – अल्पशा प्रयत्नाने
तं जई – जर तर
किदत्थो – कृतार्थ, आनंदित होणे
णाम – नाही, नसणे (सूचक अव्यय)
विदिअं – सांगितले
एदं – एवढे, हे
अणज्जं – अयोग्य
आअरिदं – आचरित
क्खु, नु, णं – खरोखर
परिमि – शक्य होणे
पडिणिउत्तस्स – परत आलेल्या
कहं विअ – कोणती, कसली, ते कसे
इसीहिं – ऋषिंनी
अत्तणो – स्वतःच्या
समागदो – आलेल्या, गेलेल्या
इदोगदं – येथे घडलेल्या घटना
सुमरदि – स्मरणे, आठवणे
परिणीदं – विवाह केला
णिवेदिदु – सांगणे
इत्थंगए – येथे, याप्रसंगी
पत्थाण – प्रस्थान, प्रवासास
णिव्वत्तिदुं – निवृत्तीची, निरोपाची
तुवर–तुवर – लवकरात लवकर
अहिणंदिद–दिट्ठिआ – अभिनंदन करण्याच्या दृष्टीने
सुसिस्स – चांगल्या शिष्यास
असोअणिज्जा – शोकरहित, दुःखरहित
संवुत्ता – वाटणे, होणे
भत्तुणो – पती
सआसं – जवळ
सुइदो – सूचित केले
अह – आता, अशाप्रकारे
अग्गि–सरण – यज्ञ–शाळा
सरीरं विणा – शरीररहित (आकाश)
छंदोमईए – छंदाने युक्त
वाणिआए – वाणी, वार्ता, बोलणे
आश्लिष्य – आलिंगन देणे, मिठी मारणे
णीअदि – जाणे, पाठविणे, नेणे
अणुहोमि – अनुभव असणे
प्पसविणी – जन्म देणारी माता
बहुमदा – आवडणारी

स्नानोत्तीर्णः – स्नान करून

आआरं – आदर

दाव – आता

पडिवज्जस्स – आदर, स्वागत करणे

आसिसा – आशीर्वाद

इति – अशाप्रकारे

त्वया – तू

मद्‌वचनात्स – माझ्या बोलण्याप्रमाणे

स्त्वय्यास्या – स्वतःच

वृत्ती – प्रमाणे, स्वाभाविकपणे

तद्‌वाच्यं – ते बोलणे, ते सांगणे

त्वम् – तुला

स्तम्भित – रोखल्याने, दाटून येणे

बाष्प – अश्रू

सस्पृष्टं – स्पष्टपणे

उत्कंठया – उत्कंठित होणे, धडधडणे

तावदी – तपस्वीची

इदृश – अशाप्रकारची

पीडयन्ते – दुःख, त्रास होणे

गृहिण – गृहस्थ

तनया – कन्या, मुलगी

जाते, जादे – मुली

चक्खूणा – डोळ्यांतून

परिलाहिणा – वाहात, भरलेले असताना

अवट्ठिदो – येणे

बहुमता – आदर करणारा

त्वमषि – तुझाही, त्याप्रमाणे

पुरूमवं – पुरूप्रमाणे

सम्राजं – सम्राट, चक्रवर्ती

पुरस्कृत्य – मार्फत

वक्तव्य – वचन

अस्मान्साधू – आमच्यासारखे सामान्य

आष्मन – आपल्यासारखे

इदार्नी – आता, हे

अनुशासनीया – सांगतो

सन्तो – असणे, राहणे

लौकिकज्ञा – व्यवहार

वयम् – आम्ही

कश्चिद् – कोणता

नाम – आहे

प्राप्य – प्राप्त होणे, जाणे

वृत्ती – प्रमाणे

ओधारेहि – धारण, अवलंब करणे

पत्युर्विप्रकृता – विरुद्‌ध, निराधार होणे

मन्यते – योग्य, मान्य असणे

कृती

1. खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

(i) अनसूया मैत्रिणीच्या मनात कोणती शंका आली होती?

(ii) सासरी जाणाऱ्या शकुंतलेस कोणी कसा निरोप दिला?

(iii) कण्वऋषिंनी दुष्यंत राजास शार्ंगरवामार्फत कोणता संदेश दिला?

(iv) कण्वऋषिंनी सासरी जाणाऱ्या शकुंतलेस कोणता हितोपदेश केला?

(v) पिता म्हणून कण्वऋषिंचे व्यक्तिचित्रण स्पष्ट करा.

2. एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) दुष्यंत आणि शकुंतलेच्या गांधर्व विवाहाची बातमी कण्वऋषिंना कोणी सांगितली?

(ii) कण्वऋषिंनी शकुंतलेविषयी कोणता संकल्प केला होता?

(iii) गुरूंना आनंद केव्हा वाटतो?

(iv) आश्रमाच्या रक्षणासाठी आलेल्या दुष्यंताने आश्रमात कोणता गैरव्यवहार केला?

3. रिकाम्या जागा भरा.

(i) दुष्यंत राजा ------- च्या रक्षणासाठी कण्व आश्रमात आलेला होता?

(ii) दुष्यंत राजा आणि शकुंतलेच्या विवाहाविषयी ------- च्या मनात शंका निर्माण झाली.

(iii) गुणी व्यक्तीस आपली कन्या द्यावी हा ------- चा संकल्प होता.

(iv) दुष्यंत राजा आणि शकुंतलेच्या विवाहाची बातमी कण्वऋषींना ------- येथे गेल्यानंतर ------- ने ऐकवली.

(v) ------- च्या पुत्राप्रमाणे तुझाही पुत्र चक्रवर्ती राजा होवो.

4. कोणी कोणास म्हटले ते लिहा.

(i) 'मुली, पतीच्या आदरास पात्र होणारी प्रमुख राणी हो.' [ ]

(ii) 'मुली, तू वीरपुत्राला जन्म देणारी माता हो.' [ ]

(iii) 'पुरूपुत्राप्रमाणे तुझ्याही पुत्रास चक्रवर्ती पद प्राप्त होवो.' [ ]

(iv) 'मुली, पतीच्या घरी गेल्यानंतर वडिलधाऱ्यांची सेवाशुश्रूषा कर.' [ ]

(v) 'आपल्या भाग्याचा गर्व करू नको.' [ ]

5. आकृती पूर्ण करा.

शकुंतलेच्या मैत्रिणी → [ ] , [ ]

6. अर्धमागधी-प्राकृत भाषेतील शब्द लिहा.

(i) निरोप → [ ]

(ii) हृदय → [ ]

(iii) संकल्प → [ ]

(iv) राजा → [ ]

(v) दुष्यंत → [ ]

(vi) प्रस्थान → [ ]

7. उपक्रम :

'गांधर्व विवाह' योग्य की अयोग्य या विषयीचे आपले विचार स्पष्ट करा.

[illegible]

पुरुष असो की स्त्री प्रत्येकाला आपले चारित्र्य अत्यंत प्रिय असते. त्याच्या रक्षणासाठी प्रत्येक स्त्री-पुरुष हे सतत दक्ष असतात. एवढेच नव्हे तर आपल्या चारित्र्यरक्षणासाठी स्वतःचे प्राणही दिलेले आढळून येतात. मग एखाद्या लहान-मोठ्या संकटाचे, कष्टाचे त्यांना काहीच वाटत नाही. कारण कलंकित, अपमानित जीवन जगणे त्यांना कठीण होते, त्यामुळे त्यांना मरण सुखकर वाटते.

परंतु आज चारित्र्यापेक्षाही मान, सन्मान, संपत्ती, सत्ता इत्यादीला अधिक महत्त्व प्राप्त झाल्याने चारित्र्याकडे दुर्लक्ष होत आहे. अपमानित, कलंकित जीवन जगण्यातच श्रेष्ठत्व मानले जात आहे. त्यामुळे समाजात भ्रष्टाचार, लुटालुट इत्यादीसारख्या गैरमार्गाचा अवलंब करून विविध सुखसोयी उपभोगल्या जात आहेत. त्यामुळे नैतिक मर्यादांचा ऱ्हास होत आहे. म्हणून प्रत्येकाने चारित्र्ययुक्त सन्मानित जीवन जगण्याचा प्रयत्न करावा.

या पाठातील नर्मदासुंदरी ही विविधप्रकारची दुःख व संकट सहन करत आपले चारित्र्य रक्षण कसे करते ते या पाठात स्पष्ट केलेले आहे. राजाची राणी होण्याची संधी प्राप्त होऊनही आपल्या चातुर्याने व मोठ्या कष्टाने नर्मदासुंदरी आपल्या चारित्र्याचे रक्षण करते. तेव्हा प्रत्येकाने तिचा आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून चारित्र्य संपन्न जीवन जगण्याचा प्रयत्न केला पाहिजे, असे यातून स्पष्ट केलेले आहे.

सदर पाठ महेंद्रसूरींनी लिहिलेल्या 'नम्मया-सुंदरी-कहा' या प्राकृत कथा ग्रंथातून घेतलेला आहे.

अन्नया नम्मयासुंदरीए रुव-वण्णणं सुणिऊण राइणा पेसिओ दंडवासिओ। दंडवासिओ नम्मयाए गिहं आगओ। परियणेण कया तस्स पडिवत्ती। पुच्छिओ य किं आगमणं पओयणं? दंडवासिएण भणियं, 'रन्ना तुह दंसणुक्कंठियं ममं आइट्ठो हरिणीए ठाण-ट्ठवियं राणियं सिग्घं आणेहि' ता तुरियं कीरउ गमणेण पसाओ। तओ नम्मयाए भणियं, 'अहं

जं इच्छामि तं चेव तुमए मज्झ आइट्ठं'। मम पुण्णइं अत्थि तेण संभरिया इंदसेण राइणा।

करिणीए भणियं 'सुंदरं एयं, पज्जंतु मणोरहा नम्मयाए भणियं 'सलक्खणा ते जीहा'। एरिसं आसीवायं मम दिज्जाहि' त्ति भणंतीए दंडवासिओ उवणीया सिविया आरूढा चलिया नयराभिमुहं। अंतराले घडिजंतं वहमाणं दट्ठूण नम्मया भणियं दंडवासिअं, 'तन्हाइया अहं उत्तारेह मं जेण एत्थ सहत्थेण पाणियं पियामि'। तओ 'जं आणवेसि' त्ति भणंतेण उत्तारिया दंडवासिएण, पत्ता विमल-जल-भरिय-सारणिं।

तत्थ पाऊण पाणियं कुहिय-चेक्कण-जंबाल-भरिय-खड्डाए लद्धावसरा फेल्हुसण-मिसेण झड त्ति निवडिया खड्डाए। खड्डाए उवरिं आगच्छिऊण अट्टाहासाए पुव्वं भणिया, 'अहो! राइणा मं एयं आभरणं पेसियं ति भणंतीए सव्व सरीरं लिपियं कुहिय-चेक्कणं।

एत्थंतरे 'हा सामिणि! किं एयं?' त्ति भणमाणो समुह-आगच्छंतो दंडवासिओ। अहो! गहो त्ति कओ जणेण कोलाहलो। विगराली-कय-लोयणा निल्लालिय-जीहा सिवारवं कुणंति पहाविया जणसमुह-समुहं, 'अहो! रायभारियं गहिल्लं उल्लवह त्ति संचल्लह रायउलं जेण दंसेमि दुब्भासिय-फलं'।

एवं अलजालई पलवंतीए दंडवासिओ राय-सगासं साहिउं पयत्तो, 'देव, सच्चं एयं सावराई सयमेव देव-संगम-उसुया मम विन्नवियं सोऊण बहलं रोमंच-कंचुयं तुरियं कय-सिंगारं मम वयणेण समारूढा सिबियं ति।

तीए दट्ठूण लोगा चिंतन्ति, 'एसा पच्चक्खा लच्छी, एसा विय रंभा, एसा च्चिय तिलोत्तिमा, णही णही एसा मयण-घरणि' त्ति। मए वि चिंतिउं लग्गो 'एए देवाउ इत्थीए थोवं थोवं रूव-लायण्णं घेत्तूण महारायस्स कए एसा विहिणा निम्मविय त्ति। महाराय! ण जाणामि किं तीए चक्खु-दोसो! किल जलं णियंतीए उत्तेडियं किं पि? खड्डा-तीरेण गच्छंति धस त्ति निवडिया विगंधे जंबाल-मज्झे। तओ गह-गहिया इव आयरणं करेइ'।

तं सुणिऊण राइणा संभंतेण भणिओ, 'गच्छ, गच्छ सिग्घं ति। तिहुयण-भूयवाइयं आणेहि। अहं पि तीए समीवं गच्छामि। तओ दंडवासिएण समाहूओ चेव आगओ तिहुयणो भूयवाइओ। रन्ना भणिओ, 'निरूवेहि को एस गहो? केण-उवाएण नियत्तइ'। सुचिरं परिभाविऊण संलत्तं तिहुयणो 'महाराय-संगम-पाविऊण ताणं उप्पज्जइ। मंत-तंताणं एयस्स इच्छाभंगो न कायव्वो। एसा जं मग्गइ तं चेव दिज्जइ, न य चंकारिज्जइ त्ति तओ कालेण सयमेव उवसमइ त्ति'।

तओ नम्मया-सुंदरीए भागधेय-चोइएण भूयवाइएण भणिएण रन्ना उग्घोसावियं नयरे, 'जो एयाए राय-वल्लहाए गरूए अवराहे कए वि, को वि तीए मंगुलं भणिस्सइ करिस्सइ वा तं अहं महादंडेण दंडिस्सामि' त्ति। तम्मि वेलाए नम्मया-सुंदरी जणस्स पच्चय-हेउं गह-चेट्ठिय पयासेइ। चेक्खलं दट्ठूण पुणो पुणो सव्वंगं लिंपइ। सीसे कयावि छारं खिवइ। दिणम्मि नयरे भमइ रत्तिं देउले गंतुं नियजीवं भणइ-

'रे जीव! मा किलम्मसु एयाए लज्जणेज्ज-किरियाए।
जं च्चिय सहिंति दुक्खं ति तं च्चिय सुह-भायणं होन्ति।।
सीलरयणं महग्घं किच्छेण वि जइ तरिज्ज रक्खेउं।
ता होज्ज मज्झ तुट्ठी तिहुयण-रज्जोवलंभे व्व।।

एवं पयारे नम्मया-सुंदरीए निय-सील रयणस्स रक्खणं कया। तं जाणिऊण सव्वे जणा वि निय-सील-रयणस्स रक्खणं करियव्वं।

शब्दार्थ

अलजालई – खोटे, दोषारोपाचे
अंतराले – मार्गामध्ये
अट्टहासाए – अट्टाहासाने, आग्रहाने
असज्झो – असाध्य, बरे न होणारा
अवराहे – अपराध
आइट्ठो – आदेश, आज्ञा, हुकूम
आणावेसि – आज्ञेप्रमाणे, हुकुमाप्रमाणे
इव – प्रमाणे, सारखे, समान
उवणीय – उपस्थित होणे, आणलेले
उवसमइ – शांत होणे, व्यवस्थित होणे
उल्लवह – बोलणे, म्हणणे
उसुया – उत्सुक, आतुर, उत्कंठीत होणे
उत्तेडिया – उत्तेजित, उन्मत्त झाल्याने
एरिसं – अशाप्रकारे
पओयणं – प्रयोजन, कारण, हेतू, उद्देश
मा – नको, पुरेसे होणे
मयण–घरिणी – मदनाची गृहिणी, रती
राया–भारियं – राजाच्या पत्नीस, राणीस
रोमंच, कंचुयं – आनंदित, रोमांचित होणे
वराई – बिचारी
विहिणा – विधीने
विगराली – विक्राळ, मोठे करणे
कओ – केले
करिणीए – स्त्रीचे नाव, कार्य करणारी
किलम्मसु – किल्मिष, दुःख, कष्ट
किला–विज्जंतो – क्रीडा, क्रिया करत असताना
कोलाहलो – कोलाहल, गोंधळ
कए – करिता, साठी
कुहिय–चेक्कण – दुर्गंधीयुक्त चिखलाने

पहाविया – धावणे, पळत जाणे
परिभाविऊण – विचार करून
पच्चय, पच्चक्ख – प्रत्यक्ष, समक्ष
पयासेइ – प्रकट करते
पयत्तो – प्रवृत्त होते, प्रारंभ करते
पलवंतीए – बोलण्याचे, बडबडण्याचे
पियंतीए – पिल्याने
पज्जंतु – पूर्ण होणे
फेल्हुसण–णिसेस – पाय घसरल्याच्या निमित्ताने
बहल – पुष्कळ, अतिशय
भायणं – सहभागी
भागधेय – भाग्याने, नशिबाने
भूयवाइ – भूतवादी
महग्घं – महाग, मौल्यवान
मंगुल – वाईट, अशुभ
किच्छेण – कष्टाने
खिवइ – टाकतो, फेकतो
घडिजंतं – रहाट यंत्र
गह–गहिया – भूतबाधा होणे
गह–चेट्ठिया – ग्रहबाधा, बुद्धिभ्रष्ट
गहिल्ल – ग्रहबाधा, बुद्धिभ्रष्ट
चेट्ठइ – राहतो
चेक्खल्ल – चिखल
चंकारिज्जइ – इलाज, उपाय
चक्खुदोसे – चक्षू दोषाने, न दिसणे
चोइएण – चेतविणे, प्रभावाने
छार – राख, धूळ, माती
जंबाल – चिखल
जीहा – जीवा

तण्हाइया – तहानलेली
तुरियं तुरियं – ताबडतोब
तुट्ठि – आनंद, संतुष्ट होणे
दुब्भासिय – अशुभ, वाईट बोलण्याचे
तिहुयणा – त्रिभुवन, व्यक्तीचे नाव
धणियं – अधिक, पुन:पुन्हा
निवडिया – पडले
निल्लालिया – बाहेर काढली
सगास – जवळ
साहिउं – सांगण्यासाठी
सलत्तं – बोलणे
सहिंत – सहन करीत
संचल्लह – चालणे, जाणे
सारणि – जलप्रवाह, ओढा
समाहुओ चेव – येताच, बोलविताच
संभारिया – सतत आठवण
सलक्खणा – शुभलक्षणी
सिग्घं – शीघ्र, ताबडतोब
सिविया – शिबिका, मेणा, डोली
सिवारव – मोठ्याने ओरडते
वाहमाण – चालू असलेले

कृती

1. खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

(i) इंद्रसेन राजाने कोणास; कोणाकडून निरोप दिला?

(ii) नर्मदासुंदरीने शीलरक्षणासाठी कोणत्या उपायाचा अवलंब केला?

(iii) इंद्रसेन राजाने भूतवादी वैद्यास का बोलावले? त्याने काय सांगितले?

(iv) इंद्रसेन राजाने नर्मदासुंदरीच्या शीलरक्षणासाठी अप्रत्यक्ष कसे सहकार्य केले?

2. कोणी कोणास म्हटले ते स्पष्ट करा.

(i) 'हरिणीच्या पदावर जिची नेमणूक झाली तिला घेऊन या.' -----------

(ii) 'मी ज्याची इच्छा करत होते तिच तुम्ही आज्ञा देत आहात.' -----------

(iii) 'माझे पुण्य म्हणूनच इंद्रसेन राजास माझी आठवण झाली असावी.' ---------

(iv) 'मला तहान लागलेली आहे; मला खाली उतरवा.' -----------

(v) 'ताबडतोब जाऊन भूतवादी वैद्यास घेऊन या.' -----------

(vi) 'जे दु:ख सहन करतात तेच सुखाचे भागीदार होतात.' -----------

3. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) इंद्रसेन राजाने दंडाधिकाऱ्यास कोणती आज्ञा दिली?

(ii) नर्मदासुंदरीने स्वत:च्या अंगास चिखल लावून का घेतला?

(iii) इंद्रसेन राजाने त्रिभुवन भूतवादी वैद्यास का बोलावून घेतले?

(iv) इंद्रसेन राजाने आपल्या राज्यात कोणती घोषणा केली?

(v) नर्मदासुंदरी देवालयात जाऊन स्वत:स कोणता बोध देत होती?

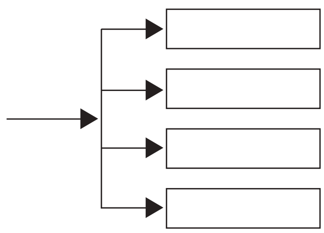
(vi) 'नर्मदासुंदरीचे चातुर्य' हा पाठ कोणत्या ग्रंथातून घेतलेला आहे?

4. जोड्या जुळवा.

(अ)	(ब)
1) इंद्रसेन	(i) गणिका
2) करणी	(ii) राजाचा सेवक
3) नर्मदासुंदरी	(iii) नगराचा राजा
4) दंडाधिकारी	(iv) चारित्र्यसंपन्न स्त्री

5. आकृती पूर्ण करा.

पाठातील पात्रे

6. समानार्थी शब्द लिहा.

(i) गिहं →

(ii) जालं →

(iii) लोयणं →

(iv) सरीरं →

7. उपक्रम :

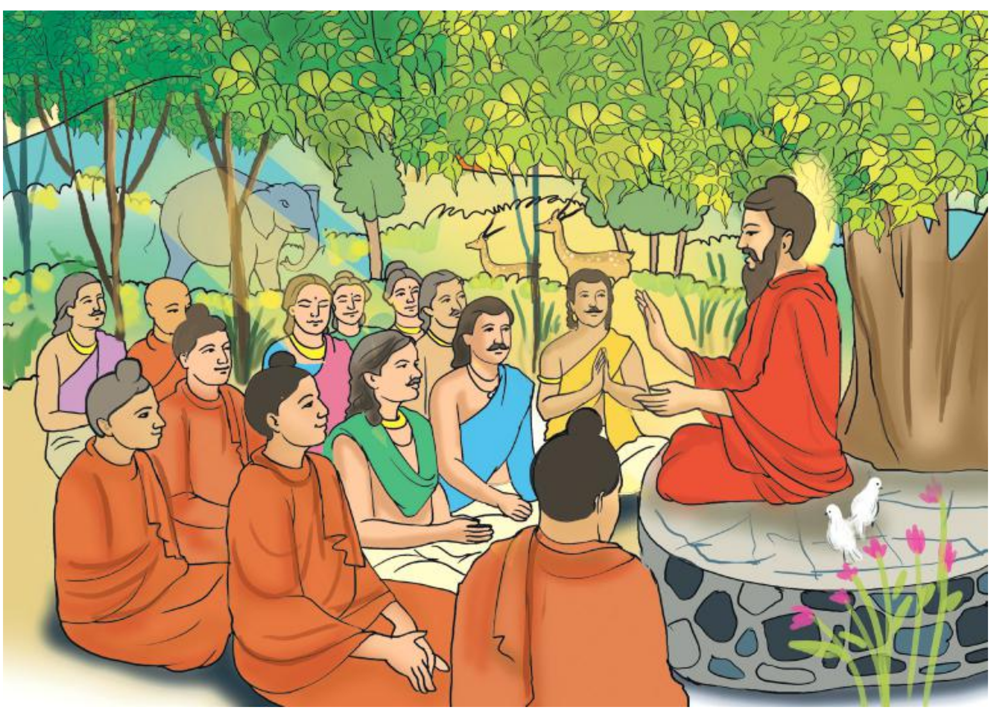
(i) चारित्र्यसंपन्न स्त्री म्हणून नर्मदासुंदरीचे व्यक्तिचित्रण लिहा.

(ii) इंद्रसेन राजाचे व्यक्तिचित्रण करा.

[illegible]-[illegible]

१. [illegible]

शिक्षणाची जी प्रमुख उद्दिष्ट्ये आहेत त्यापैकीच 'नैतिक मूल्यांचा विकास' हे एक उद्दिष्ट होय. गुलाबाचा अर्क इवल्याशा कुपीत बसावा, तसाच विविध अनुभवांचा, ज्ञानाचा अर्क अत्यंत मोजक्या व मार्मिक शब्दांत कवी सुभाषितात सूत्रबद्ध करतात, त्यांनाच सुभाषित म्हणतात. सुभाषिते ही सुगंधित फुलासारखी नित्यपणे सर्वांना आल्हाददायक असतात. तसेच व्यावहारिक शहाणपणाची शिकवणूकही देणारी असतात. सुभाषितांमध्ये कल्पनांचे, विचारांचे व शब्दांचे विशेष सौंदर्य असते, त्यामुळेच ती आकर्षक बनतात. कोणत्याही भाषेतील सुवचने ही विचारांची, आचारांची संपत्तीच असते. त्यामुळे मानवी जीवनात सुभाषितांचे स्थान अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. म्हणून सुभाषितांना रत्नांचीही उपमा दिली जाते. प्राकृत साहित्यात अशी सुभाषिते विविध ग्रंथात दिसून येतात. शिवाय प्राकृत साहित्यात सुभाषितांचे काही ग्रंथ प्रसिद्ध आहेत. त्यामध्ये कवी हालरचित 'गाथासप्तशती' आणि जयवल्लभ रचित 'वज्जालग्गं' हे दोन ग्रंथ अत्यंत महत्त्वपूर्ण सुभाषितसंग्रह आहेत.

लोहाविट्ठो नरो वित्तं पासइ नेव आवयं।
दुद्धं पासइ मज्जारो दंडाघायं न देक्खइ।।1।।

पोत्थगत्था उ जा विज्जा, पर-हत्थ-गयं धणं।
कज्ज-काले ण समुपन्ने, न सा विज्जा न तं धणं।।2।।

गंगा पावं, ससी तावं, दालिद्दं कप्प-पायवो।
पावं, तावं च दालिद्दं नासेंति सुयणा सया।।3।।

विएसेसु धणं विज्जा, वसणेसु धणं मई।
पर-लोए धणं धम्मो, सीलं हु सव्वया धणं।।4।।

पओसे दीवगो चंदो, पच्चूसे दीवगो रवी।
तेल्लोक्के दीवगो धम्मो, सु-पुत्तो कुल-दीवगो।।5।।

सव्व-नासे समुप्पन्ने, अद्धं चयइ पंडिओ।
अद्धेण कीरए कज्जं सव्व-नासो हि दूसहो।।6।।

माया सत्तू, पिया वेरी, जेण बालो न पाढिओ।
न सोहइ सहा-मज्झे, हंस-मज्झे बगो जहा।।7।।

दुस्सीलो य सढो मित्तो, भिच्चो आणा-परम्मुहो।
स-सप्पे य गिहे वासो, मच्चू एव्व न संसओ।।8।।

सहावो नोवएसेण, तीरए काउमन्नहा।
सुतत्तं पि जलं पेच्छ, पुणो हवइ सीयलं।।9।।

सो अत्थो जो हत्थे, तं मित्तं जं निरंतरं वसणे।
तं रुवं जत्थ गुणा, तं विन्नाणं जहिं धम्मो।।10।।

जं कल्ले कायव्वं, तं अज्ज चिय करेह तुरमाणा।
बहु वग्घो हि मुहुत्तो, मा अवरण्हं पडिक्खेह।।11।।

अणुचिंतिय वियागरे, मोहरिए सच्चवयणस्स पलिमंथू।
मुसाभासा निरत्थिया, अपुट्ठिओ न भासेज्जा।।12।।

शब्दार्थ

लोहाविट्ठ – लोभाधीन
आवयं – संकट
पोत्थगत्था – पुस्तकात असलेली
परहत्थगय – दुसऱ्याच्या हातातील
समुप्पन्नं – उपस्थित झाल्यावर
कप्पपायव – कल्पवृक्ष
पओस – सायंकाळ
पच्चूस – सकाळ
पाढिओ – शिकवले
सढ – धूर्त
आणापरम्मुह – आज्ञा न पाळणारा
संसअ – संशय
सब्भाव – सद्भावना
अवरण्ह – दुपार
पडिक्ख – प्रतीक्षा
जाय – झाले

भाए – वाट्यास
मुसाभासा – खोटारडी भाषा
मोहरिए – वाचाळता
पलिमंथू – घात करणारी

कृती

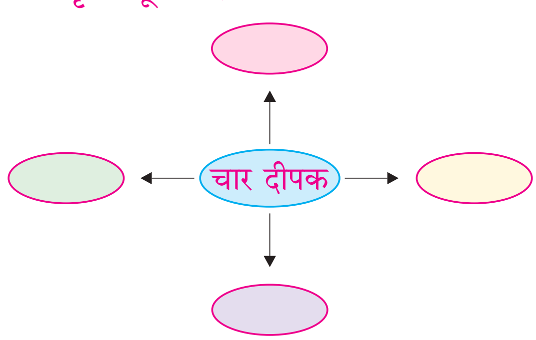
1. विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

(i) सुपुत्त × ☐
(ii) वेरी × ☐
(iii) पच्चूस × ☐
(iv) धम्म × ☐
(v) सुयण × ☐
(vi) दुक्ख × ☐
(vii) धवल × ☐
(viii) पाव × ☐

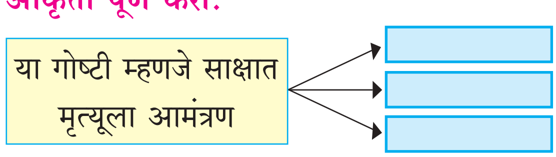
2. आकृती पूर्ण करा.

(i) गंगा → पाप नाहीसे करते
(ii) चंद्र → ☐
(iii) कल्पवृक्ष → ☐
(iv) सज्जन → ☐

3. आकृती पूर्ण करा.

4. आकृती पूर्ण करा.

5. खालील शब्दांना अर्धमागधी प्रतिशब्द लिहा.

(i) पुत्त → ☐
(ii) धण → ☐
(iii) माया → ☐
(iv) जल → ☐
(v) मुह → ☐
(vi) पिया → ☐
(vii) गिह → ☐
(viii) पायव → ☐

6. रिकाम्या जागा भरा.

(i) लोभाधीन मनुष्य ------- पाहतो.
(ii) गंगा, चंद्र व कल्पवृक्ष यांच्यापेक्षा ----- श्रेष्ठ आहे.
(iii) विद्या, बुद्धी व धर्म यांपेक्षा ------- चा महिमा श्रेष्ठ आहे.
(iv) ------- भाषा निरर्थक असते.
(v) जे आपल्या पुत्राला शिक्षण देत नाहीत असे मातापिता त्या मुलांचे ------- असतात.

7. उपक्रम :

(i) तुम्हांला आवडणाऱ्या प्राकृत सुभाषितांचा संग्रह करा.
(ii) तुम्हांला आवडणाऱ्या सुवचनांचा संग्रह करा.

२. □□□-□□

प्रस्तुत पद्यपाठ रत्नशेखरसूरींनी लिहिलेल्या 'सिरीसिरीवाल कहा' या प्राकृत काव्य ग्रंथातून घेतलेला असून पूर्व जन्मातील कर्मानुसारच जीव चांगले-वाईट फळ कसे भोगतो ते, या कवितेत स्पष्ट केलेले आहे.

विवाहामुळे कौटुंबिक जीवनामध्ये स्थैर्य प्राप्त होत असल्यामुळे भारतीय संस्कृतीमध्ये विवाहास अत्यंत महत्त्वपूर्ण स्थान असलेले दिसून येते. त्यामुळे आईवडील किंवा इतर नातेवाईक आपल्या मुलामुलींचे विवाह करून देतात. त्यातील काहींचे वैवाहिक जीवन पूर्णता सुखी होते तर काहींचे जीवन पूर्णता दु:खाने भरलेले असते.

ज्यांचे जीवन दु:खमय आणि संकटमय होते ते तरुण-तरुणी विवाह ठरविणाऱ्यांना किंवा आपल्या आईवडिलांना किंवा नातेवाईकांना दोष देत असतात; परंतु अशाप्रकारे इतरांना दोष देणे अज्ञानपणाचे आणि व्यर्थ असते. कारण हा परिणाम म्हणजे पूर्वी केलेल्या (म्हणजे पूर्वजन्मातील असो की या जन्मातील) कर्माचे फळ म्हणून ते या जन्मात दु:ख कष्ट भोगत असतात. तेव्हा आईवडिलांना किंवा इतरांना दोष न देता शांतपणे आणि धैर्याने केलेल्या कर्माचे फळ भोगले पाहिजे, तरच त्यांना सुखाची प्राप्ती होऊ शकते. हे या कवितेतून मदनसुंदरी राजकन्येच्या उदाहरणातून स्पष्ट केलेले आहे.

अह मयणसुंदरी वि हु रन्ना नेहेण पुच्छिया, 'वच्छे।
केरिसओ तुज्झ वरो कीरउ'? मह कहसु अविलंबं।।1।।

सा पुण जिण-वयण-वियार-सार-संजणिय-निम्मल-विवेआ।
लज्जागुणिक्क-सज्जा अहो-मुही जा न जंपेइ।।2।।

ताव नरिंदेण पुणो पुट्ठा सा भणइ ईसि हसिऊणं।
'ताय' विवेय-समेयं मं पुच्छसि तं सि किमजुत्तं।।3।।

जेण कुल-बालिआओ न कहंति हवेउ एस मज्झ वरो।
जो किर पिऊहिं दिन्नो सो चेव पमाणियव्वु त्ति।।4।।

अम्मा-पिउणो वि निमित्त-मित्तमेवेह वर-पयाणम्मि।
पायं पुव्व-निबद्धो, संबंधो होइ जीवाणं।।5।।

जं जेण जया जारिसमुवज्जियं होइ कम्मं सुहमसुहं।
तं तारिसं तया से, संपज्जइ दोरिय-निबद्धं।।6।।

जा कन्ना बहु-पुण्णा, दिन्ना कु-कुले वि सा हवइ सुहिया।
जा होइ हीण-पुण्णा, सु-कुले दिन्ना वि सा दुहिया।।7।।

ता ताय! नाय-तत्तस्स तुज्झ नो जुज्जए, इमो गव्वो।
जं मज्झ कय-पसायापसायओ सुह-दुहे लोए।।8।।

तो दुम्मिओ य राया भणेइ 'रे तं सि मह पसाएण।
वत्थालंकाराइ पहिरंती कीसिमं भणसि?'।।9।।

हासिऊण भणइ मयणा, 'कय-सुकय-वसेण तुज्झ गेहम्मि।
उप्पन्ना ताय! अहं तेणाणुहवामि सुक्खाइं'।।10।।

पुव्व-कयं सु-कयं चिय जीवाणं सुक्ख-कारणं होई।
दुकयं च कयं दुक्खाणं कारणं होइ निब्भंतं।।11।।

शब्दार्थ

मयणसुंदरी – मदनसुंदरी
वच्छे (वत्से) – मुली
कहसु – आज्ञा, सांग
वियारसार – विचार, तात्पर्य
रन्ना – राजा
नेह – वात्सल्य
केरिस – कसा
दुम्मिय – दुखावलेला
लज्जगुणिक्कसज्जा – शालीनतेच्या गुणाच्या अलंकाराने सुशोभित
ईसि – किंचित
विवेयसमेयं – विवेकी
किर – खरोखर
संजणिय – उत्पन्न झालेला
निम्मलविवेय – शुद्ध, सारासार विचार
अहोमुही – नतमस्तक
जंप – बोलणे
जेण – ज्यायोगे
हवेउ – असावा
पिऊहिं – वडिलांनी
वरपयाण – (वरप्रदान) वर शोधून देणे
पायं – बहुतांशी
संपज्जइ – प्राप्त करतो
बहुपुण्णा – पुण्यवान

नायतत्त – तत्त्वज्ञान जाणणारा

उवज्जिय – संपादित, संचित

दोरिय-निबद्धं – दोऱ्याने बांधलेले

नो जुज्जए – योग्य नाही

पहिरंती – परिधान करणारी

निब्भंतं – नि:संशय

उप्पन्ना – जन्मास आले

कय-पसायापसायओ – कृपा किंवा अवकृपा करण्यामुळे

कृती

1. समानार्थी शब्दांच्या जोड्या जुळवा.

'अ' गट	'ब' गट
(i) नरिंद	अ) कन्ना
(ii) वर	आ) पई
(iii) सुद्‌ध	इ) किंचि
(iv) बालिया	ई) राया
(v) ईसि	उ) निम्मल

2. खालील शब्दांचे अर्धमागधी शब्द लिहा.

(i)	राजा	
(ii)	मदनसुंदरी	
(iii)	वडील	
(iv)	मुलगी	
(v)	जिनवचन	
(vi)	वात्सल्य	

3. गटात न बसणारा शब्द ओळखा व लिहा.

(i)	रन्ना	नरेंद्र	पन्ना	
(ii)	अम्मा	दिया	माया	
(iii)	बालिया	कन्ना	सुय	
(iv)	माय	ताय	पिऊ	
(v)	मुह	लोयण	वयण	

4. खाली दिलेल्या गाथेचे संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

अम्मा-पिऊणो वि निमित्त-मित्तमेवेह वर-पयाणम्मि।
पायं पुव्व-निबद्‌धो, संबंधो होइ जीवाणं।।

5. चौकटी पूर्ण करा.

(i) लज्जेने अधोमुखी होणारी → ☐

(ii) मदनसुंदरीवर क्रोधिष्ट झालेला → ☐

(iii) कर्मसिद्‌धांतावर श्रद्‌धा ठेवणारी → ☐

6. मदनसुंदरीच्या कथेच्या आधारे कर्मसिद्‌धांत स्पष्ट करा.

[illegible]

प्राचीन काळापासून भारतीय स्त्रिया ह्या सर्व क्षेत्रात श्रेष्ठ असल्याचे विविध ग्रंथातून वर्णिलेले दिसून येते. कौटुंबिक जबाबदारी सांभाळण्यापासून ते मृत्यूसारख्या संकटावरही मात करणाऱ्या सावित्रीसारख्या अनेक स्त्रिया या भारतभूमीत होऊन गेल्या. त्यांच्या या अफाट शक्तीस पाहून कोणी त्यांना शक्तीदेवता मानले तर कोणी त्यांचे आर्थिक नियोजन पाहून त्यांना धनलक्ष्मी म्हटले. त्यांचे बुद्धीचातुर्य आणि कलागुणातील श्रेष्ठत्व पाहून कोणी त्यांना विद्येची देवता सरस्वती म्हणून सन्मानित केले.

आधुनिक काळात तर स्त्रिया पुरुषांच्या बरोबरीने प्रत्येक क्षेत्रात यशस्वीपणे आपली जबाबदारी सांभाळत असलेल्या दिसून येतात.

स्त्रियांचे हे श्रेष्ठत्व जाणून आ. हरिभद्रसूरींनीही आपल्या 'धूर्ताख्यान' या प्राकृत काव्य ग्रंथात खंडपाणा या धूर्त स्त्रीच्या बुद्धीचातुर्याचे, अभ्यासूवृत्तीचे, धैर्याचे तसेच दातृत्वाचे वर्णन केलेले आहे. एवढेच नव्हे तर हजारो धूर्तांचे प्रमुख होण्याचा मान ती कसा मिळविते तेही या 'धूर्ताख्यान' ग्रंथात स्पष्ट केले आहे.

आ. हरिभद्रसूरी हे प्राकृत साहित्यातील एक श्रेष्ठ ग्रंथकार होते. त्यांनी आपल्या विनोदी व व्यंगात्मक शैलीने धार्मिक ग्रंथातील अविश्वसनीय घटनावर टीका करून ग्रंथातील घटनांना वास्तविक स्वरूप देण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. या ग्रंथातील मूलदेव, कंडरीक, एलाषाढ, शश आणि खंडपाना या पाच धूर्तांच्यापैकी खंडपाना ही एक धूर्त स्त्री व्यक्तिमत्त्व होय. ती आपल्या बुद्धीचातुर्याने सहकार्यांना भोजन कसे मिळवून देते, ते या कवितेतून स्पष्ट केलेले आहे.

सा (खंडपाणा) भणइ हसंता 'पुव्विं विण्णाविया मया तुब्भे।
भो, गव्वमुव्वहंता ओहसह सव्वे मं अबुद्धिया' ।।1।।

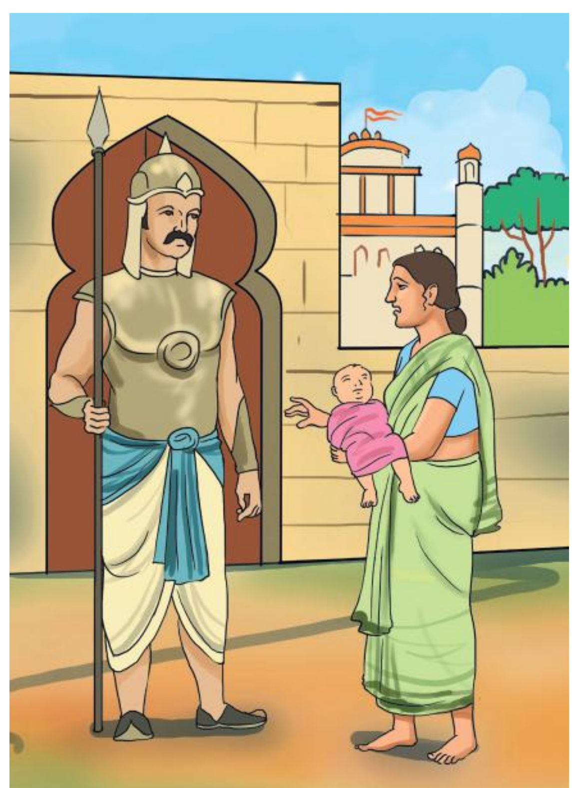
'उप्पत्तिय-बुद्धीए अम्हे अभिसंधिया तुमे सुयणु।
तो सव्वे वि भणामो अम्हं भत्तं पयच्छाहि' ।।2।।

'बाढं' त्ति भणिऊणं पेयवणं सा गया सुबीहणयं।
अचिर-विमुक्कं बालं खंडा तं गिण्हिऊण ण्हावइ ।।3।।

अब्भंगेऊण तयं जर-चीवर-सुसंगयं करेऊणं।
उज्जेणीइ पविट्ठा सिट्ठिस्स घरं धण-समिद्धं ।।4।।

दिट्ठो अणाइ सिट्ठी आसणोवविट्ठो जणेहि परिकिण्णो।
भणिओ अणाए 'भाओ, सुत्तिय-धूया मि दुग्गइया ।।5।।

कइवय-दिवस-पसूया अबंधवा असरणा विदेसत्था।
तुब्भे महप्पभावा पिइहर-मुल्लं ममं देह'।।6।।

सिट्ठी वाउल-चित्तो पुणो पुणो तीइ उच्चरंतीए।
रूसिओ भणइ पुरिसे 'सिग्घं नीणेह दमिय' त्ति ।।7।।

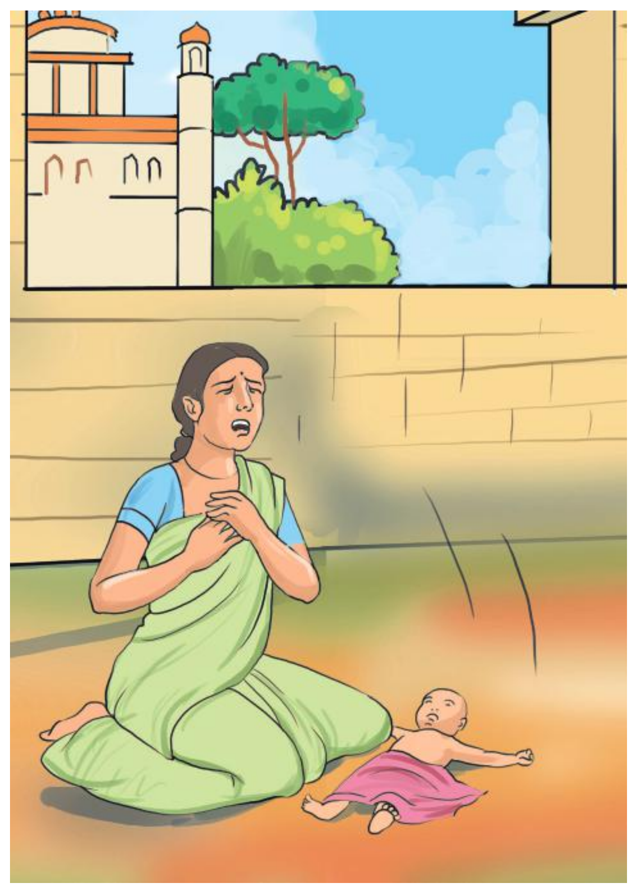
'निग्गच्छसु' त्ति भणिया अह जंपइ 'मा छिवसु बालस्स।
अन्नं ठाणं बप्पिकयं तो मे मा पिल्लेह' ।।8।।

निग्गच्छिउं नेच्छइ तेहिं च पुरिसेहि पिल्लिया सहसा।
धरणीयले निवडिया भणइ- 'मह मारिओ पुत्तो' ।।9।।

हा मज्झ अणाहाए नाहो होहि त्ति चिंतत्तीए।
सो वि मणोहर-तंतू छिन्नो निच्छित्त-गत्तेहि ।।10।।

'भो पिच्छह, जण-समुदय इमेण धण-गव्विएण वणिएण।
अट्ठारस-दोस-विवज्जियाइ मह मारिओ पुत्तो' ।।11।।

अह पहरिउमारद्धा सीसे य उरे य असाहारं।
भणइ सिट्ठिं 'मज्झं भग्गं भिक्खा-कवालु' त्ति ।।12।।

तो सिट्ठि आदण्णो सव्व-पयत्तेण परियण-समग्गो।
अणुणेइ विलवमाणि करेह मा सुयणु बोलं त्ति ।।13।।

दिन्ना य कण्णिया सा भणिया 'घित्तूण वच्चसु पुत्तं।
मा रुयसु, मा य कंदसु तुह एत्तियं जीवणं दिन्नं'।।14।।

घित्तूण कण्णियं मयं कलेवरं च सा तओ अइक्कंता।
सिट्ठिस्स निराबाहं जायं दाण-प्पभावेणं ।।15।।

सिसु-मडयं छड्डित्ता खंडा विउलत्थलाह-परिसुद्धा।
मणि-कणय-रयण-मुत्तिय-चमर-समिद्धं गया हट्टं ।।16।।

काऊण य विणिओगं तेसिं धुत्ताणं सीय-विहुराणं।
बहु-खज्ज-पिज्ज-कलियं सुसक्कयं भोयणं देइ ।।17।।

भुत्तयंतेहि तओ सव्वेहिं पि हट्ठ-तुट्ठ-मणसेहि।
भणिया य खंडपाणा सुजीवियं जीवियं तुज्झ ।।18।।

जं ते बुद्धि-बलाओ धुत्त-जणो निज्जिणित्तु सयराहं।
संतोसिओ खु हत्थो विउलेणं भत्त-पाणेणं ।।19।।

शब्दार्थ

अबुद्‌धिय (अबुद्‌दिक) – निर्बुद्ध, मूर्ख
अभिसंध – फसविणे, पराभव करणे
पयच्छ – देणे
बाढं – ठीक आहे, अशी स्वीकारसूचक उक्ती
पेयवण – स्मशान
सुबीहण – अतिशय भयानक
जर – जीर्ण, जुने
चीवर – वस्त्र
परिकिण्ण – वेष्टित
दुग्गय – दरिद्री, विपत्तिग्रस्त
बप्पिकयं – आधार, आश्रय घेईन
पिइहर – पित्याचे घर, माहेर
पिल्ल (पीडय्) – पिडणे, त्रास देणे
भिक्खाकवाल – भिक्षापात्र
आदण्ण (दे) – व्याकूळ
बोल (दे) – कलकल, कोलाहल, बोलणे
कण्णिया (कर्णिका) – मुद्रिका, अंगठी
कंद (क्रन्द) – आक्रोश करणे
सयराह – शीघ्र, एकाच वेळी
सुत्तिय – ब्राम्हण
हट्ट – बाजारपेठ
निज्जिणित्तु – जिंकले

कृती

1. थोडक्यात उत्तरे लिहा.

(i) खंडपानाने व्यापाऱ्याला कसे फसविले ते तुमच्या शब्दांत लिहा.

(ii) खंडपानाने धूर्त मित्रांना भोजन कसे दिले ते स्पष्ट करा.

2. असे कोण म्हणाले ?

(i) अठरा दोषाने रहित अशा माझ्या मुलाला मारले.

(ii) ताबडतोब हिला बाहेर हाकला.

(iii) उपजत बुद्धीने आम्ही तुला फसविले आहे.

(iv) 'भिक्षापात्र हेच माझ्या भाग्यात आहे.'

(v) 'हे सुंदरी, कोलाहल करू नकोस.'

3. संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.

(i) 'भाओ सुत्तिय-धुया मि दुग्गइया।'

(ii) 'मा छिवसु बालस्स अन्नं ठाणं बप्पिकयं ता मे मा पिल्लेह।'

(iii) 'धण गव्विएण वाणिएण अट्ठारस-दोस विवज्जियाइ मह मारिओ पुत्तो।'

(iv) 'मज्झ भग्गं भिक्खा-कवालु त्ति।'

4. आकृती पूर्ण करा.

(i) पाच धूर्त → ____ , ____ , ____ , ____ , ____

(ii) ग्रंथ → खंडपाणाए चउरत्तणं → ग्रंथकार

5. समानार्थी शब्द लिहा.

(i) धूया ⟶ ☐
(ii) वणिय ⟶ ☐
(iii) धरणी ⟶ ☐
(iv) पुत्त ⟶ ☐

6. वर्ण बदल स्पष्ट करा.

(i) पुव्विं ⟶
(ii) पेयवण ⟶
(iii) उज्जेणी ⟶
(iv) पुत्त ⟶
(v) दुग्गय ⟶
(vi) कण्णिया ⟶

7. रूपे ओळखा.

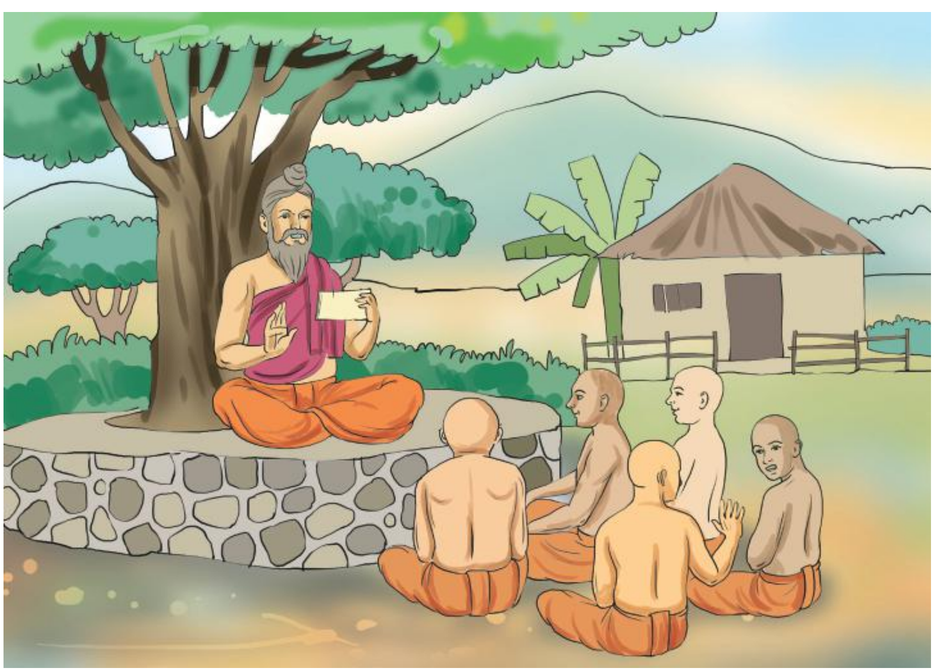
(i) वच्चसु
(ii) भणइ
(iii) होमि
(iv) जंपइ
(v) देह

[illegible]

विनय म्हणजे नम्रता, विनय म्हणजे आदरभाव, विनय म्हणजे आत्मविकास, विनय म्हणजे आज्ञाधारकता, विनय म्हणजे दुराचाराचा त्याग, विनय म्हणजे क्षमा, विनय म्हणजे चारित्र्यसंपन्नता. अशा विविध गुणांनी युक्त विनयी व्यक्तींचा सर्वत्र आदर केला जातो. विनयी व्यक्तीचे सर्वांशी मैत्रीचे संबंध असतात; परंतु अविनयी व्यक्तीच्या अविनयी आचार-विचारांमुळे शत्रुत्वच वाढत जाते. अविनयी व्यक्तीचा कोणीही आदर करत नाही. थोडक्यात अविनयी आचरण म्हणजे आत्मनाशाची पहिली पायरीच होय.

ज्ञान देणाऱ्या गुरूंशी विनयाने आचरण केल्याने विद्येची प्राप्ती होते; परंतु गुरूंच्याविषयी मनात गैरसमज करून घेतलेल्या व्यक्तीस विद्येची, ज्ञानाची प्राप्ती तर होत नाहीच, उलट त्या व्यक्तीवर अज्ञानाने संकटेच येतात. अविनयी व्यक्ती म्हणजे आयुष्याचा मार्ग चुकलेली व्यक्तीच होय, म्हणून सर्वांशी विनयी आचरण करणे लाभदायक असते.

जैन आगमग्रंथातील 'उत्तरज्झयणसुत्त' या ग्रंथातील 'विणइज्जं' अध्यायातून काही निवडक गाथा घेतलेल्या आहेत. विद्यार्थ्याने आपल्या गुरूंशी विनयाने आचरण केल्याने आणि अविनयाने आचरण केल्याने काय परिणाम होतो, ते या कवितेतून स्पष्ट केलेले आहे. त्यामुळे विद्यार्थी आणि गुरू यांच्यामधील नाते अधिक दृढ होण्यास मदत होईल असे वाटते.

आणा-निद्देसयरे गुरूण-उववाय-कारए।
इंगियागार-संपन्ने से विणयीए त्ति वुच्चई।।1।।

आणा-निद्देसयरे गुरूणं अणुववाय-कारए।
पडिणीए असंबुद्धे अविणयीए त्ति वुच्चई।।2।।

जहा सुणी पूइ-कण्णी निक्कसिज्जइ सव्वसो।
एवं दुस्सील-पडिणीए मुहरी निक्कसिज्जइ।।3।।

तम्हा विणयं एसिज्जा सीलं पडिलभेज्जए।
बुद्ध-पुत्त-नियागट्ठी न निक्कसिज्जइणं कण्हुई।।4।।

निसंते सियामहुरी बुद्धीण अंतिए सया।
अट्ठ-ज्जुत्ताणि सिक्खिज्जा निरट्ठाणि उ वज्जाए।।5।।

अणुसासिओ न कुप्पिज्जा, खंतिं सेविज्ज पंडिए।
खुड्डेहिं सह संसग्गिं हासं कीलं च वज्जए।।6।।

आहच्च चंडालियं कट्टु न निण्हविज्ज कयाइ वि।
कडं कडे त्ति भासेज्जा, अकडं नो कडि त्ति य।।7।।

अणासवा थूलवया कुसीला मिउं पि चंडं पकरिंति सीसा।
चित्ताणुया लहु दक्खोववेया पसायए ते हु दुरासयं पि।।8।।

ना पुट्ठो वागरे, किंचि पुट्ठो वा नालियं वए।
कोहं असच्चं कुव्वेज्जा, धारेज्जा पियमप्पियं।।9।।

पडणीयं च बुद्धाणं वाया अदुवा कम्मुणा।
आवी वा जइ वा रहस्से नेव कुज्जा कयाइ वि।।10।।

जम्मे बुद्धा-अणुसासंति सीएण फरूसेण वा।
मम लाभो त्ति पेहाए समओ तं पडिस्सुणे।।11।।

रमए पंडिए सीसं हयं भद्दं व वाहए।
बालं सम्मइ सासंतो गलियस्सं व वाहए।।12।।

पुत्तो मे भाया नाइ त्ति साहू कल्लाणं मन्नइ।
पाव-दिट्ठी उ अप्पाणं सीसं दासु त्ति मन्नई।।13।।

न कोवए आयरियं अप्पाणं पि न कोवए।
बुद्धोवघाई न सिया, न सिया तोत्त-गवेसए।।14।।

आयरियं कुवियं नच्चा पत्तिएण पसायए।
विज्झवेज्जा पंजलिउडो व एज्ज न पुणु त्ति य।।15।।

धम्मज्जियं ववहारं, बुद्धेहा-आयरियं सया।
तमायरंतो ववहारं गरहं नाभिगच्छई।।16।।

('उत्तरज्झयण सुत्त' अ-1, गाथा 1 ते 42)

शब्दार्थ

आणा-निद्देसयरे – आज्ञेनुसार वागणाऱ्या
उववाय – संपर्क, सान्निध्यात
इंगियागार – हावभाव
संपन्ने – जाणण्यात कुशल
से – त्यास, त्याला
अनिद्देसयरे – न वागणारे
पडिणीए – प्रतिकूल
असंबुद्धे – तत्त्व न जाणणारा, अज्ञानी
सुणी – कुत्री
पूइ-कण्णी – कान सडलेली
निक्कसिज्जइ – हाकलणे, बाहेर काढणे
कट्टु – घडणे, करणे, होणे
पडिलभेज्जए – लाभ होणे, प्राप्ती होणे
अणुसासिओ – समज देणे
कुप्पिज्जा – रागवले
खंति – क्षमा
खुड्डेहि – क्षुद्र, सामान्य
कडं कडे – केले तर केले
भासेज्जा – सांगावे
अणासवा – आज्ञा मोडणारे
थूल-वया – अविचाराने बोलणारे
चित्ताणुया – चित्त, मनाप्रमाणे वागणारे
दक्खोववेया – दक्षतेने वागणारे
पुट्ठो – विचारले
वागरे – बोलणे
नालियं – खोटे न बोलणे
पियमप्पियं – प्रिय अप्रिय
अदुवा – अथवा
कम्मुणा – कर्माने, क्रियेने
जम्मे – जेव्हा, ज्यावेळी
सीएण – शीतल, कोमल
फरूसेण – कठोर
पेहाए – दक्षता, एकाग्रतेने
त्ति – असा, अशी, असे
गलियस्स – गळणारे, निकृष्ट, अडेल
वुच्चई – म्हणणे
मुहरी – बडबडणारा
तम्हा – म्हणून
एसिज्जा – इच्छा करणे
बुद्ध – आचार्यांना, गुरूंना
नियागट्ठी – मोक्षाची इच्छा
कण्हुई – कोठेही
निसंते – शांत असावे
सिया – सतत, नेहमी
अट्ठज्जुत्ताणि – अर्थपूर्ण
निरट्ठाणि – निरर्थक
वज्जाए – वर्ज्य करणे
संसग्गि – संपर्क करणे
चंडालिय – अपराध, दुरावा
निण्हविज्ज – लपविणे
कयाइ वि – केव्हाही, कधीही
मिउं – मृदू, कोमल, शांत
चंड – क्रोधिष्ठ
सीसा – शिष्य
पसायए – प्रसन्न करणे
दुरासयं पि – कठोर, तापट
वाया, वए – बोलणे, वाणी
असच्चं – असत्य, निष्फळ करणे

कुव्वेज्जा – करावे
नेव – नाही
आवी – उघडपणे
रहस्से – गुप्तपणे
पडिस्सुणे – ऐकावे
हयं – घोडा
भद्द – उत्तम, चांगले
बालं – मूर्ख, अज्ञानी
सम्मइ – थकणे
सासंतो – शिकविणे, शासनकाळ
नाइ – नातेवाईक
कल्लाणं – चांगला
उवघाई – विघातक
तोत्त – त्रस्त, दुःख, त्रास
गवेसिए – शोधणे
बुद्धेहायरियं – बुद्धीवानांनी आचरलेले
तमायरंतो – त्याचे आचरण करताना
नच्चा – जाणून
मेहावी – ज्ञानी
जायाए – होणे
भूयाणं – जीवांचा
पत्तिएण – प्रयत्नपूर्वक, आदराने
एज्ज – करणे
विज्झवेज्जा – शांतपणे
पंजलि–उडो – हात जोडून
गरह – निंदेला
नाभि–गच्छई – जात नाही, होत नाही
सरणं – आधारस्थान
जगई – पृथ्वी, जग

कृती

1. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

(i) विनयी विद्यार्थी कोणास म्हटले जाते ?

(ii) विनयी विद्यार्थ्यांची तुलना कोणाशी केली जाते ?

(iii) कोणता विद्यार्थी गुरूंच्या आदरास पात्र होतो ?

2. संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.

(i) 'न कोवए आयरियं अप्पाणं पि न कोवए।'

(ii) 'नच्चा नमइ मेहावी, लोए कित्ती से जायए।'

(iii) 'जहा सुणी पूइ–कण्णी निक्कसिज्जई सव्वसो।'

3. कोण ते लिहा.

(i) गुरूंच्या विषयी गैरसमज करून घेणारा ☐

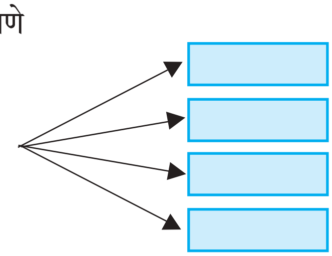
(ii) उत्तम जातीच्या घोड्यावरून प्रवास करणारा ☐

(iii) आचार्यांना पुत्राप्रमाणे असणारा ☐

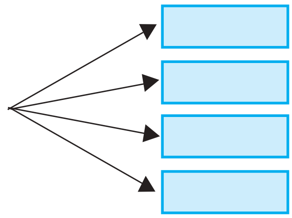
4. आकृती पूर्ण करा.

(i) उत्तर–अध्ययन सूत्र ग्रंथाचे आगम ग्रंथातील स्थान → ☐

(ii) विनयी विद्यार्थ्याची लक्षणे

(iii) अविनयी विद्यार्थ्यांची
 लक्षणे

5. खालील गाथा पूर्ण करा.

(i) तम्हा विणयं एसिज्जा -------।

(ii) नच्चा नमइ मेहावी -------।

(iii) धम्मज्जियं ववहारं -------।

(iv) ना पुट्ठो वागरे किंचि पुट्ठो वा -------।

(v) कडं कडे त्ति भासेज्जा, अकडं ------।

6. खालील शब्दांना प्राकृतातील शब्द सांगा.

(i) बडबडणारा –

(ii) क्षमा –

(iii) शिष्य –

(iv) घोडा –

7. उपक्रम :

वर्तमानकाळातील गुरू आणि शिष्य यांच्यातील संबंधाविषयी माहिती लिहा.

[illegible]

'बळी तो कान पिळी' या म्हणीप्रमाणे प्राचीन काळापासून जगामध्ये सर्वत्र व्यवहार चालत असलेला दिसून येतो. ज्याची शक्ती जास्त तो आपल्या शक्तीच्या प्रभावाने सामान्यांच्यावर अत्याचार करत असतो. त्या बलाढ्य शक्तीस विरोध करणाऱ्यास एखाद्या वेळेस जीवासही मुकावे लागते किंवा भयग्रस्त अवस्थेत जीवन जगावे लागते. परंतु ज्यांच्याकडे संयम, बुद्धिमत्ता आणि बोलण्यातील चातुर्य असते त्याच व्यक्ती विचारपूर्वक आचरण करून बलाढ्य शक्तीस आवडेल असे आचरण करून संकटापासून आपली सुटका करून घेतात.

जेव्हा दोन किंवा दोहोंहून अधिक बलाढ्य शक्ती असणाऱ्यांच्यामध्ये एखाद्या विषयावर वाद किंवा चर्चा चाललेली असेल तेव्हा सामान्याने त्या दोघांपैकी कोणत्याही एकाची बाजू न घेता शांतपणे तटस्थ आचरण केले पाहिजे. अन्यथा एकाच्या मनात आपल्याविषयी नाराजी निर्माण होऊन धोका निर्माण होण्याची शक्यता असते. म्हणून दोन्हीही बलाढ्य शक्ती संतुष्ट कशा होतील असेच सामान्यांचे आचरण असले पाहिजे. हे या कवितेत वाघ-सिंह आणि मांजर यांच्या उदाहरणातून स्पष्ट केले आहे. हे लक्षात घेऊन विद्यार्थ्यांनीही कोणत्याही बलाढ्य शक्तीचे शत्रुत्व निर्माण होणार नाही असेच आचरण करून आपले जीवन संकटरहित, सुखी, समाधानी जगावे असे या कवितेतून स्पष्ट केले आहे.

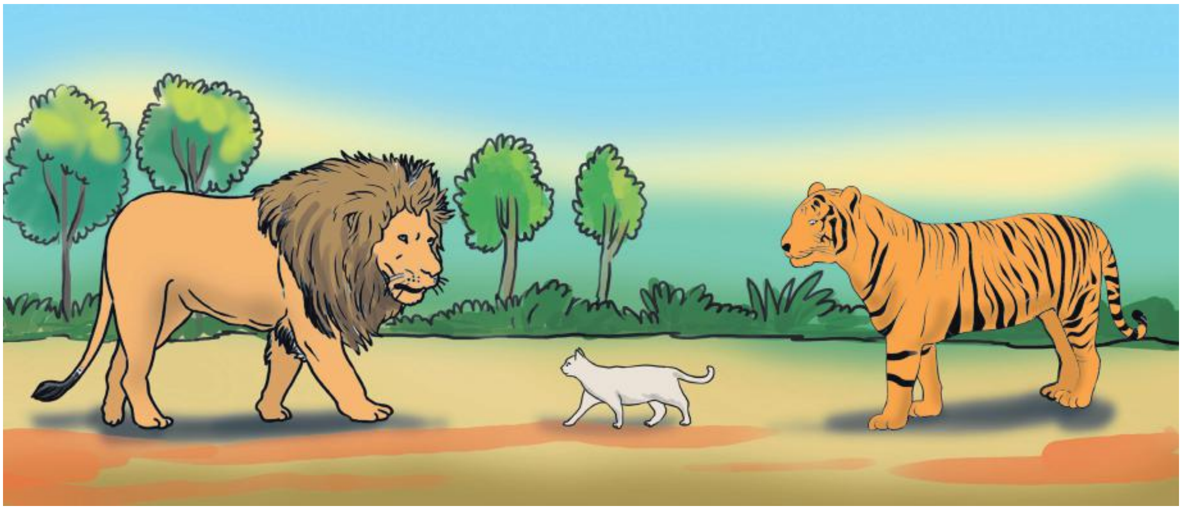
ही कविता आ. हरिभद्रसूरींनी लिहिलेल्या 'मणिपतिचरियं' या प्राकृत कथा ग्रंथातून घेतलेली आहे. 'मणिपतिचरियं' या ग्रंथात एकूण सोळा कथा असून 'मूलदेव कथा' ही त्यापैकी एक कथा आहे. या कथेतून मूलदेवाचे बुद्धिचातुर्य, धैर्य इत्यादींचे श्रेष्ठत्व वर्णन केलेले दिसून येते.

एगम्मि अरणम्मि वग्घो सीहो दुवे संति।
तेसिं पुणो संलावो एवं वुत्तो महं पडइ सीयं।।
किं पोसे माहे वा? भणियं वग्घेण 'पोसम्मि' ।।1।।

सीहेण पुणो भणियं, 'अहियं सीयं पडइ माहम्मि'।
तेहिं पुणो वि भणियं, 'पुच्छामो बहुस्सुयं कं पि' ।।2।।

अह तेसिं अदूरम्मि बिलम्मि पविसइ जुण्ण-मज्जारो।
दिट्ठं-सुई-कुसलो उंदुरं आईण खयकारी ।।3।।

गंतूण तब्बिल-दारे भणियं, तेहिं तु 'ताय, ताय' त्ति।
सो किं पुत्ता, पुत्तं' त्ति जंपिरो तत्थ संपत्तो ।।4।।

पभणइ 'धन्नो हं, अज्ज जाणामि लच्छी मे आगया।
जं मज्झण्हय-काले दो वि जणा आगया पासे' ।।5।।

'तं सागयं ति पुत्ता, केण निमित्तेण आगया एत्थ?'
पडिभणियं तेहिं इमं 'अम्हाणं अत्थि तु विवादो ।।6।।

किं पोसे माहे वा बहुलं सीयं पडइ? इय तुमं छिंद'।
सोऊणेव भीओ मज्जारो चिंतिउं लग्गो ।।7।।

'जंव्वयणं न भणिस्सामि सो य ममं मारिही धुवं'।
एयम्मि काले संभरिया मूलदेव-कहा तस्स ।।8।।

जह किर महाडवीए दुवे पिसाया, वसंतया मिलिया।
ताणं इहो कहासु जायासु भणियं एगेणं ।।9।।

'मह महिला रूववई', बीओ वि भणइ 'मज्झ न तुज्झ'।
एवं च वयंताण ताणं भवियव्वया-वसओ ।।10।।

रत्तिम्मि मूलदेवो एगागी तेण चेव मग्गेण।
वच्चंतो दिट्ठी-पहे पडिओ नाओ य एएहिं ।।11।।

दोहि वि करेहि गहिओ धाविता तेहिं झत्ति भणिओ।
'पंडिय, कहेसु अम्हं कस्स महिला अइ-रूववई?' ।।12।।

भणियं च मूलदेवेण 'निय-निय-जायाण कहेइ गुण-वण्णणं'।
भणियं तेहिं, 'सयं चिय जाणासि न य वियाणामो' ।।13।।

तेसिं हिययाणुसारओ तह य जाइ-पच्चयओ।
वीमंसिय तेणेक्को भणिओ निसुणेहि भज्ज-गुणा ।।14।।

अच्छीसु नूली, हसिएण मक्कडी, जंपिएण भेरूंडी।
चंकमिएण य उट्टी, सील-वसओ अत्तण-गुणेण ।।15।।

हसिऊण तेण भणियं, 'सच्चं एए गुणा मइ वि जायाए'।
बीओ वि तेण भणिओ 'तुमं पि जाया गुणे सुणसु' ।।16।।

नालत्ता आलवइ, भणिया पडिभणइ पंच-दसवारा।
अज्जा-गले व्व घंटा छिक्काछिक्का कणकणेइ ।।17।।

तेण वि भणियं 'सच्चं एयाणं का हु रूववई?'।
'निसुणेह सावहाणा' अह भणियं मूलदेवेण ।।18।।

'जा जस्स पिया सा तस्स सुंदरी नत्थि मंगुलं तीए'।
इय भणइ मूलदेवो हत्थे गहिओ पिसाएहिं ।।19।।

तं ते तुट्ठा दोन्नि वि मुंचंति य 'साहु साहु' भणिऊण।
'अहं वि तोसइस्से एए' चिंतित्तु संलवइ ।।20।।

'पोसे वा माहे वा जइया वाएइ मारूओ।
तया पडंति सीयाइं मासा एत्थ न कारणं' ।।21।।

अइ-तुट्ठा ते दोन्नि वि भणंति 'साहु साहु पन्ना ते'।
सट्ठाणेसु गया ते बिलम्मि पत्तो य मज्जारो ।।22।।

(मणिपतिचरियं - 80 ते 102)

शब्दार्थ

संति – असणे
संलावो – चर्चा, संभाषण
वुत्तो – म्हणणे, म्हणाले
महं – अधिक
सीयं – थंडी, शीत
माहे – माघ
वा – अथवा
अहियं – अधिक
बहुस्सुयं – बहुश्रुत, विद्‌वान
जुण्ण–मज्जारो – वृद्‌ध मांजर
सुई–कुसलो – शास्त्रतज्ज्ञ
खयकारी – नाश करणारे, ठार मारणारे
ताय ताय – तात, तात
जंपिरो – बोलणारा
संपत्तो – पोहोचला
पासे – जवळ
हु, तु – खरोखर
अइ – अति, अधिक
बहुलं – अधिक, जास्त
छिंद – छेदणे, मिटविणे, तोडणे
जंव्वयणं – ज्याच्यासारखे वचन
धुवं – निश्चितपणे
संभरिया – स्मरण झाले
कहा – कथा
किर – खरोखर, दाट
महाडवीए – मोठ्या अरण्यात
वसंतया – वसंत ऋतूत
पिसाया – पिशाच्च
इहो – अशाप्रकारे

कहासु – कथा, गप्पागोष्टी
जायासु – पत्नीविषयी
बीओ – दुसरा
वच्चंतो – जात असताना
दिट्ठी–पहे – दृष्टिक्षेपात
नाओ – जाणले, समजले
एएहिं – त्यांनी
निय–निय – स्वत:, स्वतःच्या
जायाण – पत्नीचे
वियाणामो – जाणणे
हिययाणुसारओ – हृदयातील, मनातील भावानुसार
जाइ–पच्चयओ – जाती प्रत्यक्ष, अंतर्ज्ञानाने
वीमंसिय – विचार करून
निसुणेहि – ऐक
भज्जगुण – बायकोचे गुण
अच्छीसु – डोळ्यांत
नूली – (नकुली) मुंगसिन
मक्कडी – माकडीणीप्रमाणे
जंपिएण – बोलण्यात
भेरंडी – भेरूंड पक्ष्याप्रमाणे (कर्कश)
चंकमिए – चालण्यात
सील–वसओ – स्वभाव, आचरण, चारित्र्य
अत्तण – आत्म्याचे, स्वभावाचे
तोसइस्से – संतुष्ट, आनंदित करणे
संलवइ – बोलतो, म्हणतो
पन्ना – बुद्‌धी, प्रज्ञा
एए – हे
नालत्ता – न बोलता
आलवइ – बोलते, बडबडते

वारा – वेळा
व्व – प्रमाणे
अज्जागले – शेळीच्या गळ्यातील अवयवाप्रमाणे
छिक्काछिक्का – कणकण, घणघण वाजणे
सावहाणा – सावधानपणे
एयाणं – असेच
का – कोण
मंगुलं – वाईट, अयोग्य
गहिओ – पकडलेल्या
मुंचंति – सोडतात
साहु साहु – छान छान
वाएइ – वाहाणे
मारूओ – वारा
पत्तो – जाणे, पोहोचणे

कृती

1. खालील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे लिहा.

(i) वाघ आणि सिंह यांच्यात कोणता वाद निर्माण झाला? हा वाद मिटविण्यासाठी ते कोणाकडे गेले?

(ii) मांजराने वाघ आणि सिंह यांच्यातील वाद कसा मिटविला?

(iii) मांजराने वाघ आणि सिंहास कोणता दृष्टांत सांगितला?

(iv) मूलदेवाने पिशाच्यांचा वाद कसा मिटविला?

(v) पिशाच्यांमध्ये कोणता वाद निर्माण झाला? तो वाद कोणी व कसा मिटविला ते स्पष्ट करा.

2. खालील शब्दांचे अर्धमागधीत शब्द लिहा.

(i) माघ ⟶ [ ]
(ii) रूपवती ⟶ [ ]
(iii) पिशाच्च ⟶ [ ]
(iv) विद्‌वान ⟶ [ ]
(v) पत्नी ⟶ [ ]
(vi) मुंगुस ⟶ [ ]

3. समानार्थी शब्द लिहा.

(i) भणइ (iv) रण्णं
(ii) सुणइ (v) दिट्ठी
(iii) वाया (vi) भज्जा

4. खालील ओळी पूर्ण करा.

(i) 'ते सागयं त्ति पुत्ता, केण निमित्तेण ----- एत्थ।' (आगया / गच्छामि)

(ii) पभणइ ------- अज्ज जाणामि लच्छी मे आगया। (धन्नो हं / दुब्भागं हं)

(iii) किं पोसे माहे वा बहुलं ------- पडइ? (सीयं / उण्णं)

(iv) भणियं च मूलदेवेण निय-निय ------- कहेइ गुण वण्णणं। (जायाण / मायाण)

(v) अइ तुट्ठा ते दोन्नि वि भणंति ------- पन्ना ते। (साहु साहु / दुहिं दुहिं)

5. उपक्रम :

आपल्या परिसरामध्ये जर कलह निर्माण झाला तर तो तुम्ही कसा मिटवाल? त्याच्या प्रमुख मुद्द्यांसह स्पष्ट करा.

[illegible]

मानवी जीवनामध्ये निःस्वार्थी प्रेमाला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे; परंतु वर्तमानकाळातील तरुण-तरुणी निःस्वार्थी प्रेमापेक्षाही कामविकार किंवा अन्य कोणता तरी हेतू मनामध्ये ठेवूनच प्रेमाचे नाटक करतात. त्यामुळे त्यांच्या प्रेमाला सफलता येईलच याची खात्रीही नसते. त्यामुळे त्या प्रेमाचा शेवट दुःखमय झालेला दिसून येतो.

या पद्यपाठात उदयन आणि वासवदत्ता यांच्या आदर्श प्रेमाचे वर्णन केले आहे. कारण यांचे प्रेम हे कामविकारावर किंवा सौंदर्यावर आकर्षित होऊन केलेले प्रेम नव्हते. त्यांचे प्रेम परस्परांच्या गुणांवर, संयमावर, कर्तव्याला प्रथम प्राधान्य देणारे होते. भवितव्याचा विचार करणारे प्रेम असल्याने प्रेम प्रकट करण्याची वेळ येईपर्यंत ते स्वतःवर नियंत्रण ठेवणारे व दूरदृष्टीने युक्त होते. त्यामुळे त्यांच्या प्रेमाला सफलता प्राप्त होते.

वर्तमानकाळातील तरुण-तरुणींना आपले प्रेम सफल व्हावे असे वाटत असेल, तर प्रथम त्यांनी आपले (शैक्षणिक) कर्तव्य पूर्ण केले पाहिजे. प्रेमामध्ये कोणत्याही प्रकारचा स्वार्थ किंवा कामविकार भोगण्याचा उद्देश असू नये. उदयन व वासवदत्ता यांच्याप्रमाणे संयम व दूरदृष्टीने आचरण केले पाहिजे. तसेच प्रेमाचा देखावा न करता प्रेम प्रकट करण्याची वेळ येईपर्यंत स्वतःवर नियंत्रण ठेवून आचरण केले तर त्यांचे प्रेम निश्चितच सफल होईल. तेव्हा प्रत्येक तरुण-तरुणींनी उदयन-वासवदत्ता यांच्या प्रेमाचा आदर्श डोळ्यांसमोर ठेवून प्रेमाचा अवलंब केला तर त्यांचेही प्रेमच नव्हे तर जीवनही सफल होईल असे वाटते.

प्रस्तुत पद्य पाठ हा अंबदेवसूरींनी लिहिलेल्या 'आख्याणक-मणिकोश-वृत्ति' या प्राकृत कथाग्रंथातून घेतलेला आहे. विद्यार्थ्यांना या पाठातून निश्चितच योग्य मार्गदर्शन होईल असे वाटते.

अह अन्नया नलगिरी भग्ग-आलाणो भमइ नयरिं।
नरिंदेण अभयकुमारो पुट्ठो, तेण वि पयं पियं एयं ।।1।।

'वच्छाहिवई गायउ जो चिट्ठइ उदयणो इह-आणीओ।
सो किह?' पज्जोय-सुया वासवदत्ता कला-कुसला ।।2।।

गंधव्व-कला-कुसलो न तम्मि समयम्मि उदयणादन्नो।
ता आणिज्जउ एसो एईए सिक्खण-निमित्तं ।।3।।

'सो कह आणेयव्वो' अभएण वुत्तं 'सो गयवरं दट्ठुं।
गीएण कुणइ सवसं' तो कित्तिम-करिवरो विहिओ ।।4।।

मुक्को य तस्स विसए कित्तिम-करि, वणयरेण केणवि।
दिट्ठो, कहिओ य तओ गंतुं उदयण-नरिंदस्स ।।5।।

तत्तो बल-सहिओ सो समागओ गयवरस्स पासम्मि।
मोत्तुं खंधावारं अल्लिणो गय-समीवम्मि ।।6।।

अइ-महुर-अराव-पूरिय-दियंतरो जाव गायइ नरिंदो।
ताव गइंदो अविचल-गत्तो पसुत्तो व्व ।।7।।

पच्चासन्नो जाओ राया पच्छन्न-संठिय-नरेहिं।
धरिऊण चंड-पज्जोय-राइणो तेहिं उवणीओ।।8।।

भणिओ य 'मज्झ-धूयं काणं, सिक्खवसु सुंदरं गेयं।
न तए निरिक्खियव्वा, जओ इमा लज्जिही अहियं' ।।9।।

कहियं तीय वि 'वच्छे, एयं गुरूं कोढाभिभूय-सव्वंगं।
मा पेच्छसु तं तुज्झ वि मा संचरिही इमो वाही' ।।10।।

सो जवणियंतर-ठिय कुमरिं सिक्खवइ तस्स सद्देण।
अवहरिय-मणा सा तं पलोइउं कोउयं वहइ ।।11।।

परमवलोयइ न हु रोग-संग-भीया अइ अन्नया कुमरी।
सम्मं सर-संगहणं न कुणइ रूट्ठेण तो तेण ।।12।।

भणिया 'काणे, किं पढसि कूडयं' तो सरोसं एसा वि।
जंपइ, 'किं न वियाणसि अप्पाणं कोढिय-निहीण' ।।13।।

'जारिसओ हं कोढी, नूणं काणा वि तारिसा एसा'।
इय चिंतिऊण जवणियं उक्खिविउं जाव सो नियइ ।।14।।

ताव पेच्छइ तं कुमरिं अहिणव-जोव्वण-मणोहर-अवयवं।
सो सापिवासं तीय वि सच्चविओ कुसुम-बाणो व्व ।।15।।

अवरोप्पर-अणुराओ संजाओ ताण मुणइ न हु कोइ।
मोत्तुं कंचणमालं, नलगिरी-करिबंधण-निमित्तं ।।16।।

भणिओ पज्जोय-निवेण उदयणो 'कुणसु सुंदरं गीयं'।
पभणइ 'गाएमि अहं वासवदत्ताए संजुत्तो' ।।17।।

आरूढो भद्दवइं करेणुयं 'तो तहा कयं तेहिं'।
अंतर-दिन्न-पडेहिं गहिओ हत्थी तओ राया ।।18।।

आरोवियाओ सद्दिंध वासवदत्ताए निय-पुराभिमुहं।
सिग्घं पलाइओ सो अवंतीए जाया य अग्गमहिसी वासवदत्ता ।।19।।

(अंबदेवसूरिविरइयं 'आख्यानक-मणिकोश-वृत्ति'
गाथा 220 ते 245)

शब्दार्थ

अहियं – अधिक
अदन्नो – शिवाय
आलाणो – खांब
आणेयव्वो – आणावे
आरव – आवाज
अवहरिय – अपहरण
अग्गमहिसी – प्रमुख राणी
अल्लिणो – एकटा
एईए – याला
एयं – हा
कित्तिमकरी – कृत्रिम हत्ती
कोढाभिभूय – कुष्ठरोगाने युक्त
खंधावार – सैन्यांचे शिबीर
गेय – गीत
जवणिय – जवनिका, पडदा
नूणं – खरोखर
निरिक्खिय – निरीक्षण केले
पयंपियं – बोलतो
पलोइओ – पाहतो, निरीक्षण केले
पच्छन्न – झाकले, लपविले
पज्जोय – प्रद्योत, व्यक्तीचे नाव
भग्ग – नष्ट झाले, पळून गेले
मुक्को – मुक्त करणे
वच्छाहिवई – वच्छाधिपती
वाही – रोग, व्याधी
सरसंग्गह – स्वरसंग्रह
सवसं – ताब्यात घेणे
सच्चाविओ – सत्य पटविले
सद्दिंध – सह, समवेत
गायउ – गायन करणे

कृती

1. खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

(i) उदयन राजास उज्जैनीस का आणण्यात आले?
(ii) उदयनास आणण्यासाठी कोणती योजना केली होती?
(iii) प्रद्योताने उदयनास कोणती विनंती केली?
(iv) प्रद्योताने मुलीस गुरूविषयी काय सांगितले?

2. खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

(i) वासवदत्ताच्या गुरूंचे नाव काय होते?
(ii) हत्ती निश्चल का झाला?
(iii) नगरात कोण फिरत होते?
(iv) प्रद्योत राजाने कन्येच्या बाबतीत उदयनास काय सांगितले?

3. संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

(i) 'मज्झ-धूयं काणं सिक्खवसु सुंदरं गेयं'।
(ii) 'काणे, किं पढसि कूडयं'।
(iii) 'जारिसओ हं कोढी, नूणं काणा वि तारिसा एसा'।

4. आकृती पूर्ण करा.

ग्रंथकाराचे नाव	←	उदयन-वासवदत्ता कहाणयं	→	ग्रंथाचे नाव

5. अर्धमागधीत शब्द लिहा.

(i) राजा – ☐
(ii) हत्ती – ☐

(iii) कन्या – ☐ (iii) वाही → ☐

(iv) आवाज – ☐ (iv) गय → ☐

6. समानार्थी शब्द लिहा.

(i) राया → ☐

(ii) कन्ना → ☐

परिसिट्ठं

(अ) वागरण-विभागो

1. काळ, विभक्ती, सर्वनाम इत्यादींचा संक्षिप्त परिचय
2. प्राकृत कृदन्त
3. प्रयोग
4. समास

(ब) लेहण-कोसल्लं

1. अपठित उतारे
2. प्राकृत भाषेत अनुवाद
3. निबंध लेखन

(क) अर्धमागधी-प्राकृत काव्यसाहित्य परिचय

1. प्राकृत काव्य साहित्य परिचय
2. खंडकाव्य
3. मुक्तक काव्य

[illegible]

[illegible]) [illegible]-[illegible]

1) काळ, विभक्ती, सर्वनाम इत्यादींचा संक्षिप्त परिचय

बहुसंख्य विद्यार्थ्यांना व्याकरणाची भीती वाटत असते. त्यामुळे विद्यार्थी व्याकरण शिकण्याची टाळाटाळ करताना दिसतात किंवा परीक्षेत व्याकरणाचे प्रश्न सोडवतच नाहीत. एवढेच नव्हे तर वर्तमानकाळात एक गैरसमज असलेला दिसून येतो. तो म्हणजे ज्यांना भाषा विषय शिकावयाचा आहे त्यांनीच व्याकरण समजून घ्यावे; परंतु हे पूर्णत: चुकीचे आहे, कारण भाषेवर प्रभुत्व मिळवावयाचे असेल तर त्या त्या भाषेचे व्याकरण शिकणे अत्यंत आवश्यक असते.

एखाद्यास भाषण, संभाषण, लेखन इत्यादी कला आत्मसात करायच्या असतील, तर त्या भाषेचे व्याकरण जाणून घेतलेच पाहिजे, कारण संभाषणात अधिक शुद्धता असेल तर त्या व्यक्तीच्या व्यक्तिमत्त्वाचा इतरांच्यावर अधिक प्रभाव पडतो.

एक गुरू आपल्या शिष्याला व्याकरणाचे महत्त्व स्पष्ट करताना म्हणतात, 'हे बाळ! तुला जास्त शिकता आले नाही तरी एक वेळ चालेल; परंतु तू जी भाषा आत्मसात केलेली आहे किंवा तू जी भाषा बोलतोस त्या भाषेचे व्याकरण शिकण्याचे मात्र टाळू नको.' यावरून व्याकरणाचे महत्त्व स्पष्ट होते.

व्याकरण शिकण्याचे फायदे :

(i) गद्य-पद्य पाठांच्या तुलनेने व्याकरणाचा अभ्यास मर्यादित असतो.

(ii) थोड्या वेळेत आणि थोड्याशा श्रमाने अधिक गुण मिळतात.

(iii) व्याकरणामुळे लेखन आणि संभाषण कौशल्याचा विकास होतो.

(iv) लेखनात आणि संभाषणात शुद्धता व सुबकता येते.

(v) व्याकरणामुळे शब्दांच्या अर्थातील बारकावे स्पष्ट होतात.

(vi) बोलण्यातील उच्चार स्पष्ट होण्यास मदत होते.

म्हणून व्याकरण शिकणे अत्यंत महत्त्वाचे असते.

प्राकृत वाक्यरचना :

आपल्या मनातील भाव स्पष्ट करण्यासाठी आपण विविध प्रकारच्या शब्दांचा आधार घेतो, या शब्दसमूहालाच वाक्य म्हणून संबोधले जाते.

अनेक शब्द एकत्र करून आपण वाक्यरचना करत असतो. वाक्यरचना करण्यासाठी कमीत कमी एक कर्ता आणि एक क्रिया असावीच लागते. केवळ कर्ता किंवा क्रिया असूनही चालत नाही. केव्हा केव्हा एखादी व्यक्ती केवळ क्रियेने किंवा कर्त्यानेही बोलू शकते; परंतु त्यातून अर्थबोध होईलच असे नाही.

उदा : 'गेला नाहीस'? येथे फक्त क्रियाच आहे, तर 'कोण आहे तिकडे' तेव्हा तिकडून उत्तर आले 'मी'.

वरील दोन्ही वाक्यातील एकात केवळ क्रियापद आहे, तर दुसऱ्या वाक्यात केवळ कर्ताच आहे. त्यामुळे त्यांना वाक्य म्हणताच येत नाही. वाक्यरचना परिपूर्ण होण्यासाठी काळ, विभक्ती, अर्थ तसेच शब्दसंग्रह इत्यादी आवश्यक असतात.

(i) **नाम :** एखाद्या व्यक्तीस, प्राण्यास, वस्तूस अगर अन्य घटकांचा परिचय ओळख होण्यासाठी एखाद्यास नावाने, शब्दाने संबोधले जाते त्यास **'नाम'** असे म्हटले जाते.

उदा : राम, लक्ष्मण, सीता, माला इत्यादी नामे होत.

(ii) **सर्वनाम:** नामाऐवजी वापरण्यात येणाऱ्या शब्दांना **'सर्वनाम'** म्हणून संबोधले जाते.

उदा : मी–आम्ही तो, ती, ते
तू–तुम्ही ते, त्या, ती

(iii) **क्रिया (धातू) :** मूळ क्रियेलाच प्राकृत भाषेत **'धातू'** असे म्हणतात. या मूळ धातूंना काळाचे प्रत्यय जोडून क्रियापद तयार केले जाते.

(iv) **विभक्ती :** विभक्त करणाऱ्या किंवा विभाजन करणाऱ्या प्रत्ययांना **'विभक्ती'** म्हटले जाते.

विभक्ती प्रत्यय जोडून नामे आणि सर्वनामाचे संबंध स्पष्ट केले जातात.

आता आपण काळ, अर्थ, विभक्ती इत्यादी प्रत्ययांचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे करून घेऊ.

(i) वर्तमानकाळाचे प्रत्यय –

	ए.व.	अ.व.
प्र.पु.	मि	मो
द्वि.पु.	सि	ह
तृ.पु.	इ	अन्ति/न्ति

(ii) भविष्यकाळाचे प्रत्यय –

ए.व.	अ.व.
स्सं, स्सामि	स्सामो
स्ससि	स्सह
स्सइ	स्सन्ति

(iii) भूतकाळाचे प्रत्यय –

	ए.व.	अ.व.
प्र.पु.	इत्था	इंसु
द्वि.पु.	,,	,,
तृ.पु.	,,	,,

(iv) आज्ञार्थाचे प्रत्यय –

	ए.व.	अ.व.
प्र.पु.	मु	मो
द्वि.पु.	0, सु, हि	ह
तृ.पु.	उ	न्तु

(v) विध्यर्थाचे प्रत्यय –

	ए.व.	अ.व.
प्र.पु.	एज्जा, एज्जामि	एज्जामो
द्वि.पु.	एज्जा, एज्जासि, एज्जाहि	एज्जाह
तृ.पु.	एज्जा	एज्जा

(vi) संबंध कृदन्त (ल्यबन्त) प्रत्यय –

(i) अकारांत धातू → 'इऊण'

(ii) आकारांत धातू, एकारांत धातू, ओकारांत धातू → 'ऊण'

(vii) हेत्वर्थक कृदन्त (तुमन्त) प्रत्यय –

(i) अकारांत धातू → 'इउं'

उदा : पास+इउं = पासिउं

(ii) आकारांत धातू, एकारांत धातू, ओकारांत धातू → 'उं'

उदा : गा+उं = गाउं
ने+उं = नेउं
हो+उं = होउं

(viii) विभक्ती प्रत्यय –

	ए.व.	अ.व.
प्रथमा	ओ (कर्ता)	आ
द्वितीया	अनुस्वार (कर्म) (स,ला,ते)	ए,आ
तृतीया	एण (ने, कडून)	एहि, एहिं
चतुर्थी/षष्ठी	स्स (चा, ची, चे)	आण, आणं
पंचमी	आओ, आउ (पासून)	आओ, एहिंतो
सप्तमी	ए, म्मि (आत, मध्ये)	एसु, एसुं
संबोधन	मूलरूप	आ

वरीलप्रमाणे काळ, अर्थ, ल्यबंत, तुमंत, विभक्ती इत्यादींचे प्रत्यय संक्षिप्त स्वरूपात दिलेले आहेत, त्याच्या आधारे विद्यार्थ्यांना प्राकृत भाषेत वाक्यरचना करता येईल.

2) प्राकृत कृदन्त

इयत्ता अकरावीच्या वर्गामध्ये आपण काळादींचे प्रत्यय शिकलो. आता आपणास कृदन्ताच्या प्रत्ययांचा परिचय करून घ्यायचा आहे. तेव्हा कृदन्त म्हणजे काय, ते प्रथम समजावून घेतले पाहिजे.

- **व्याख्या :**

संस्कृत भाषेत धातुसाधित विशेषणांनाही कृदन्त म्हणून संबोधले जाते. त्यामुळे **धातुसाधिते म्हणजे 'कृदन्त' होय.**

(i) ज्या धातुसाधिताचा स्वतंत्रपणे वाक्यात उपयोग करता येत नाही अशा धातुसाधितांना कृदन्त म्हणून संबोधले जाते.

(ii) धातूंच्या शेवटी प्रत्यय जोडून जे संज्ञावाचक विशेषण आणि अव्ययवाचक शब्द तयार होतात त्या शब्दांना 'कृदन्त' म्हटले जाते.

- **कृदन्ताचा उपयोग :**

कोणत्याही काळातील अपूर्ण क्रिया दर्शविण्यासाठी किंवा क्रिया अपूर्ण आहे; क्रिया चालू आहे, हे दर्शविण्यासाठी कृदन्ताचा उपयोग केला जातो.

उदा :

(i) राम धावत आहे. (अपूर्ण वर्तमानकाळ)

(ii) राम धावत होता. (अपूर्ण भूतकाळ)

(iii) राम धावत राहील. (अपूर्ण भविष्यकाळ)

(iv) रामाने धावावे. (आज्ञार्थ, विध्यर्थक)

- **कृदन्ताचे प्रकार :**

कृदन्ताचे पुढील पाच प्रकार आहेत.

(i) वर्तमानकाळी कृदन्त

(ii) भूतकाळी कृदन्त

(iii) भविष्यकाळी कृदन्त

(iv) हेत्वर्थक (तुमंत) कृदन्त

(v) विध्यर्थक कृदन्त

1) वर्तमानकाळी कृदन्त :

(i) वर्तमानकाळातील अपूर्ण क्रिया दर्शविण्यासाठी वर्तमान कृदन्ताचा उपयोग केला जातो.

(ii) वर्तमानकाळी कृदन्ताचे रूप तयार करण्यासाठी धातूला 'न्त' किंवा 'माण' प्रत्यय जोडून कृदन्ताचे रूप तयार केले जाते.

(iii) पुल्लिंगी कृदन्ताचे रूप तयार करण्यासाठी 'न्त आणि माण' या प्रत्ययातील अकाराचा ओकार केला जातो. परंतु अकारांत धातूचे 'न्त' आणि 'माण' प्रत्यय लागतो. आ, ए, ओ या धातूंना फक्त 'न्त' प्रत्यय लावला जातो.

उदा : न्त = न्तो   माण = माणो

पढ+न्त+ओ = पढन्तो	पढ+माण+ओ = पढमाणो (वाचत असताना)
सुण → सुणन्तो	सुणमाणो (ऐकत असताना)
धाव → धावन्तो	धावमाणो (धावत असताना)
ने → नेन्तो	(नेत असताना)
जा → जायन्तो	(जाताना)
हो → होन्तो	(होत असताना)

(iv) 'न्त' आणि 'माण' प्रत्ययांना इकार जोडल्याने स्त्रीलिंगी रूप तयार होते.

उदा : पढ+न्ती = पढन्ती. (वाचत असताना)

पढ+माणी = पढमाणी, पढिमाणी

सुण+माणी = सुणमाणी, सुणिमाणी

जा+माणी = जायमाणी

(v) 'न्त' आणि 'माण'च्या अंत्याक्षरावर अनुस्वार दिल्याने (अनुस्वारात रूपांतर केल्याने) नपुंसकलिंगी रूप तयार होते.

उदा : पढ+न्तं = पढन्तं, पढिअंतं, पढिअमाणं

सुण+न्तं = सुणन्तं, सुणिअंतं, सुणिअमाणं

2) भूतकाळी कृदन्त :

भाव, विचार प्रकट करण्यासाठी भूतकाळी कृदन्ताचा उपयोग केला जातो.

(i) धातूला 'इअ' किंवा 'अ' प्रत्यय जोडून भूतकाळी कृदन्ताचे रूप तयार केले जाते.

(ii) केव्हा केव्हा धातूला 'य, त, द' प्रत्यय जोडूनही भूतकाळी कृदन्ताचे रूप तयार केले जाते.

उदा : हस – हसिय, हसित, हसिद

पुल्लिंग, स्त्रीलिंग आणि नपुंसकलिंगामध्ये बदलणारी तुलनात्मक उदाहरणे

मूळधातू	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	नपुंसकलिंग	
पढ	पढिओ	पढिआ	पढिअं	(वाचत होता, ती, ते)
कर	करिओ	करिआ	करिअं	(करत होता, ती, ते)
हस	हसिओ	हसिआ	हसिअं	(हसत होता, ती, ते)

4) संबंधसूचक (ल्यबन्त) कृदन्त :

जेव्हा कर्ता एक क्रिया पूर्ण करून दुसरी क्रिया करतो तेव्हा पहिल्या क्रियेसाठी संबंधसूचक कृदन्ताचा उपयोग केला जातो.

(i) संबंधसूचक कृदन्तामध्ये दोन क्रियेचा संबंध जोडला जातो म्हणून त्यास संबंधसूचक कृदन्त (ल्यबन्त) म्हणतात.

(ii) संबंधसूचक कृदन्तास 'ल्यबन्त' म्हणूनही संबोधले जाते.

(iii) अकारान्त धातूला 'इऊण' आणि 'आ, ए, ओ' या धातूंना 'ऊण' प्रत्यय जोडला जातो.

(iv) वरील (इऊण आणि ऊण) प्रत्ययाशिवाय 'तुं, अ, तूण, तुआणं, इत्ता, इत्ताण, एत्ता, आए' इत्यादी प्रत्ययही जोडले जातात. तरीही 'इऊण, ऊण' प्रत्ययांचा अधिक वापर होत असलेला दिसून येतो.

अकारान्त धातू	अकारान्तेतर धातू
पढ+इऊण = पढिऊण, पढेऊण	गा+ऊण = गाऊण
पढ+इत्ता = पढित्ता, पढित्ताण	जा+ऊण = जाऊण
पढ+आए = पढाए, पढिआए	ने+ऊण = नेऊण
पढ+तुआण = पढितुआण	दे+ऊण = देऊण
पढ+अ = पढिअ, पढेअ	हो+ऊण = होऊण

5) हेत्वर्थक कृदन्त (तुमन्त) :

(i) जेव्हा कर्ता एखादे निश्चित किंवा इच्छित कार्य करण्यासाठी जाणार असतो (कार्य करणार असतो) तेव्हा हेत्वर्थक कृदन्ताचा उपयोग केला जातो.

(ii) हेत्वर्थक कृदन्तास 'तुमन्त' म्हणूनही संबोधले जाते.

(iii) हेत्वर्थक (तुमन्त) कृदन्ताचे रूप तयार करण्यासाठी धातूला 'उं किंवा इउं' तसेच 'त्तए, इत्तए, एत्तए' प्रत्यय जोडूनही हेत्वर्थक कृदन्ताचे रूप तयार केले जाते.

(iv) अकारांत धातूला 'इउं' आणि 'आ, ए, ओ' या धातूंना 'उं' प्रत्यय जोडून हेत्वर्थक (तुमंत) रूप तयार केले जाते.

उदा :	पढ+इउं = पढिउं	(वाचण्यासाठी, वाचण्याकरिता)
	पढ+इत्तए = पढित्तए	,, ,,
	पढ+एत्तए = पढेत्तए	,, ,,
	जा+उं = जाउं	(जाण्यासाठी)
	ने+उं = नेउं	(नेण्यासाठी)
	हो+उं = होउं	(होण्यासाठी)

6) विध्यर्थक कृदन्त :

(i) कर्त्यास दुसरे कोणीतरी कार्य करण्यास प्रेरित करत असते. तेव्हा विध्यर्थक कृदन्ताचा उपयोग केला जातो.

(ii) धातूला 'ज्जं, तव्वं, यव्वं आणि ज्जं आणि यं' इत्यादी प्रत्यय जोडून विध्यर्थक कृदन्ताचे रूप तयार केले जाते.

(iii) अकारान्ताचे इकारान्तामध्ये रूपांतर करून नंतर प्रत्यय जोडले जातात.

उदा :	कर+ज्जं = करिज्जं	(कर, करावे, करावेस)
	कर+तव्वं = करितव्वं, करियव्वं	(,, ,, ,,)
	करेतव्वं, करेयव्वं	(,, ,, ,,)
	कर+अणिज्जं = करिणिज्ज, करणिज्जं	(,, ,, ,,)
	कर+अणीयं = करणीयं, करेणीयं	(,, ,, ,,)

7) कर्तृसूचक कृदन्त :

केव्हा केव्हा पुल्लिंगामध्ये धातूंना 'इर' आणि स्त्रीलिंगामध्ये धातूला 'इरा' प्रत्यय जोडूनही कर्तृसूचक कृदन्ताचे रूप तयार केले जाते.

उदा : पढ+इरो = पढिरो (पुल्लिंग) (पठन करणारा)

पढ+इरा = पढिरा (स्त्रीलिंग) (पठन करणारी)

कृदन्ताची काही उदाहरणे

मराठी	प्राकृत
(i) तो पाहत जात आहे.	→ सो पासन्तो गच्छइ।
(ii) राम वाचन करत चिंतनही करत आहे.	→ रामो पढन्तो चिंतणं वि करेइ।
(iii) गीता नृत्य करत गायन करत आहे.	→ गीया नच्चन्ती गायइ।
(iv) बालिका हसत हसत येत आहे.	→ बाला हसन्ती आगच्छइ।
(v) माता स्वयंपाक करत कथा सांगत आहे.	→ माया रंधियमाणी कहा कहेइ।
(vi) राम खेळत असताना पडला.	→ रामो खेलमाणो पडिओ।
(vii) हसणारा मुलगा.	→ हसन्तो (हसमाणो) बालो।
(viii) नाचणारी स्त्री.	→ नच्चंती (णच्चमाणी) नारी।
(ix) उमलत असलेले फूल.	→ वियसंतं (वियसमाणं) पुप्फं।
(x) एक वृद्ध दुसऱ्या गावाला जात असताना थकला.	→ एगो वुड्ढो अण्णं गामं गच्छंतो संतो भुओ।
(xi) परिश्रम करणाऱ्या लोकांना धन मिळते.	→ परिस्समो करेंता लोगा धणं लब्भइ।

□) □□□□

प्रत्येक भाषेत योग्य प्रकारच्या वाक्यरचनेला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान असते. वाक्यरचना व्यवस्थित नसेल तर त्या वाक्यातून योग्य तो अर्थबोध होऊ शकत नाही, म्हणून वाक्यातील कर्ता, कर्म आणि क्रियापद यांचा योग्य तो क्रम (ठिकाण) असणे अत्यंत आवश्यक आहे.

उदा : खेळतात मुले चेंडूने . (किंवा)

चेंडूने खेळतात मुले.

या दोन्ही वाक्यातील कर्ता, कर्म आणि क्रियापद यांचा क्रम योग्य नाही. परंतु 'मुले चेंडूने खेळतात.' या वाक्यातील कर्ता, कर्म आणि क्रियापद यांचा क्रम (ठिकाण) योग्य असल्याने वाक्य बोलण्यासाठी आणि अर्थबोध होण्यासाठी सहजसुलभ वाटते.

वाक्याच्या क्रमालाच प्रयोग म्हणून संबोधले जाते. वाक्याचा क्रम कसा असावा त्यासाठी व्याकरणकारांनी काही नियमावली, तंत्र सांगितलेले आहे या नियमावलीस, तंत्रास **'प्रयोग'** म्हटले जाते.

वाक्यरचनेच्या दृष्टीने 1) कर्तरी प्रयोग 2) कर्मणि प्रयोग 3) भावे प्रयोग असे प्रयोगाचे प्रमुख तीन प्रकार आहेत. याशिवाय 1) अकर्मक 2) सकर्मक 3) द्विकर्मक असे प्रयोगाचे तीन उपप्रकारही आहेत; परंतु प्राकृत वाक्यरचनेत (प्रयोगात) द्विकर्मक प्रयोग हा प्रकार असत नाही.

1. कर्तरी प्रयोग

(i) ज्या वाक्यामध्ये कर्ता प्रमुख असतो त्यास कर्तरी वाक्य (प्रयोग) म्हणून संबोधले जाते.

(ii) कर्तरी प्रयोगात कर्त्याची प्रथमा विभक्ती वापरतात आणि कर्माची द्वितीया विभक्ती वापरतात.

(iii) कर्तरी प्रयोगात क्रियापद कर्त्यानुसार वचन (ए.व. किंवा अ.व.) आणि पुरुष (प्रथम, द्वितीय, तृतीय) वापरले जाते.

(iv) कर्तरी प्रयोग हा अकर्मक किंवा सकर्मक अशा दोन प्रकारचा असतो.

उदा :

(i) बालो देवं वंदइ।
(ii) अहं धणं अज्जामि।
(iii) सावया धम्मं सुणन्ति।
(iv) तुमं गीयं गासि।
(v) वयं पाढसालं गच्छामो।
(vi) मेहा जलं वरिसंति।
(vii) किंकरा भारं वहन्ति।
(viii) गुरू छात्तं पाढं पढइ।
(ix) पोत्तगा पितामहं नमन्ति।
(x) नरिंदो रज्जं पालेइ।

वरील सर्व वाक्यांमध्ये कर्म असल्याने ही सर्व वाक्ये सकर्मक प्रयोगाची असून या वाक्यातील कर्ता प्रथमा विभक्तीमध्ये आहे आणि कर्म द्वितीया विभक्तीत आहे. तर क्रियापद कर्त्याच्या पुरुष आणि वचनाप्रमाणे असलेले दिसून येते.

ज्या वाक्यात कर्म नाही त्या वाक्यांना अकर्मक कर्तरी प्रयोगाचे वाक्य म्हटले जाते.

(i) अकर्मक कर्तरी वाक्यामध्ये कर्ता आणि क्रियापद या दोहोंचाच समावेश असतो. त्याची काही उदाहरणे पुढीलप्रमाणे–

उदा : (i) अहं जामि। (मी जातो.)

(ii) तुमं खेलसि। (तू खेळतोस.)

(iii) सा नच्चइ। (ती नाचते.)

(iv) ताणि धावन्ति। (ते धावतात.)

(v) ताओ पढन्ति। (त्या वाचतात.)

(vi) लया भणइ। (लता म्हणते.)

(vii) रामो भक्खइ। (राम खातो.)

2. कर्मणी प्रयोग

ज्या वाक्यांमध्ये कर्म हे प्रमुख असते आणि कर्ता हा गौण असतो त्यास **'कर्मणी प्रयोग'** वाक्य म्हटले जाते.

(i) कर्मणी प्रयोगात कर्मासाठी प्रथमा विभक्तीचा उपयोग केला जातो आणि कर्त्यासाठी तृतीया विभक्तीचे प्रत्यय वापरले जातात.

(ii) कर्मणी प्रयोगातील क्रियापदासाठी (मूळ धातूला) 'इज्ज' प्रत्यय जोडून त्या त्या काळानुसार आणि वचनानुसार रूपे तयार केली जातात.

उदा : पास+इज्ज = पासिज्ज

सुण+इज्ज = सुणिज्ज

गा+इज्ज = गाइज्ज

ने+इज्ज = नेइज्ज

हो+इज्ज = होइज्ज

विविध काळातील कर्मणी रूपे पुढीलप्रमाणे –

(i) वंद+इज्ज = वंदिज्ज ⟶ वंदिज्जामि (वर्तमानकाळ)

(ii) वंद+इज्ज = वंदिज्ज ⟶ वंदिज्जित्था (भूतकाळ)

(iii) वंद+इज्ज = वंदिज्ज ⟶ वंदिज्जिस्सामि (भविष्यकाळ)

(iv) वंद+इज्ज = वंदिज्ज ⟶ वंदिज्जामु (आज्ञार्थ)

(v) वंद+इज्ज = वंदिज्ज ⟶ वंदिज्जामि (विध्यर्थ)

काही अनियमित कर्मणी अंगे

कर ⟶ कीर, किज्ज	पास ⟶ दीस
भण ⟶ भण्ण	जाण ⟶ नज्ज, जाणज्ज
लह ⟶ लब्भ	हण ⟶ हम्म
बंध ⟶ बज्झ	खा ⟶ खज्ज

सुण → सुण्ण　　　　पा → पिज्ज

वय → वुच्च　　　　ने → निज्ज

डह → डज्झ

3. भावे प्रयोग

(i) ज्या वाक्यामध्ये भावाची (विचार, उद्देश्याची) प्रमुखता असते त्यास **'भावे प्रयोग'** म्हटले जाते.

(ii) भावे प्रयोगामध्ये वाक्यातील कर्ता तृतीया विभक्तीमध्ये असतो. त्यामुळे क्रियापदही तृतीय पुरुषांमध्येच येते.

उदा : (i) मालाए हसिज्जइ।

(ii) रामेण आगच्छिज्जइ।

(iii) भाववाचक वाक्यामध्ये तिन्ही पुरुष आणि दोन्ही वचनांमध्ये क्रियापदासाठी 'इज्ज' प्रत्यय जोडून वर्तमान, भूतकाळ, आज्ञार्थ, विध्यर्थ इ. चे प्रथम पुरुष एकवचनाचे प्रत्यय जोडले जातात.

उदा : →

	मूळधातू		प्रत्यय		भावेप्रयोगी रूप	वर्तमानकाळ	भूतकाळ	आज्ञार्थ
(i)	हस	+	इज्ज	=	हसिज्ज	हसिज्जइ,	हसिज्जित्था,	हसिज्जउ
(ii)	पास	+	इज्ज	=	पासिज्ज	पासिज्जइ,	पासिज्जित्था,	पासिज्जउ

(iv) भविष्यकाळी भावेप्रयोगी रूप तयार करण्यासाठी इतर काळाप्रमाणे 'इज्ज' हा प्रत्यय न जोडता तिन्ही पुरुषांमध्ये आणि दोन्ही वचनांमध्ये नेहमी तृतीय पुरुष एकवचनाचाच उपयोग केला जातो.

उदा : हस + हि + इ = हसिहिइ

(v) भावे प्रयोगामध्ये केव्हा केव्हा तिन्ही पुरुषात आणि दोन्ही वचनात धातूला 'ईय' प्रत्ययही जोडला जातो. त्यानंतर तृतीय पुरुष एकवचनाचा प्रत्यय जोडला जातो.

उदा : हस + ईय = हसीय + इ (तृ.पु.ए.व.) = हसीयइ

* कर्तरी वाक्यांचे भावे प्रयोगामध्ये रूपांतर करण्याची सोपी पद्धत पुढीलप्रमाणे –

	कर्तरी प्रयोग वाक्ये		भावे प्रयोग वाक्ये
(i)	रामो भक्खइ।	→	रामेण भक्खिज्जइ।
(ii)	अमच्चा भणंति।	→	अमच्चेहिं भणिज्जइ।
(iii)	निवो जाणिस्सइ।	→	निवेण जाणिज्जिस्सइ।

4) समास

संस्कृत-प्राकृत-पालि या प्राचीन भारतीय भाषांमध्येच नव्हे तर जगातील सर्व भाषांमध्ये समासास अत्यंत महत्त्वपूर्ण स्थान असलेले दिसून येते. कारण या समासामुळे वाक्यरचनेस एक प्रकारचे सौंदर्य तर प्राप्त होतेच शिवाय वाक्यालाही एक प्रकारचा सुटसुटीतपणा येतो. या समासाच्या प्रक्रियेमुळे मोठमोठाले आशयही मोजक्या शब्दांत व्यक्त केले जातात. असे असले तरीही प्राकृत व्याकरणकारांनी सोप्या व सरळ स्पष्ट होणाऱ्या समासांचाच अधिक उपयोग केलेला दिसून येतो. सामान्यता नाम, विशेषण, क्रिया विशेषण, अव्यय, शब्दयोगी अव्यय आदि प्रकारच्या शब्दांचीच समासाची पदे असतात.

दुसरे म्हणजे समासामधील दोन्ही पदे समान दर्जाची असतीलच असे नाही. त्यामुळे प्रमुख पद आणि गौणपद असे समासाचे दोन विभाग पडतात.

समासाची व्याख्या :

(i) समास म्हणजे शब्दांचे संक्षिप्तीकरण होय.

(ii) मोजक्या शब्दांमधून अधिक अर्थ सांगणाऱ्या प्रक्रियेस **'समास'** म्हणतात.

(iii) विभक्ती प्रत्ययाने रहित असलेल्या आणि परस्परांशी संबंधित असलेले दोन किंवा दोहोंपेक्षा जास्त शब्द (पदे) एकत्र जोडल्याने तयार होणाऱ्या सामासिक (जोड) शब्दास समास म्हणतात.

(iv) जोडशब्दांना **'समास'** म्हणतात.

समास विग्रह :

(i) दोन जोडशब्दांमधील परस्परांचा संबंध स्पष्ट करण्याच्या क्रियेला **समासाचा विग्रह** म्हणतात.

(ii) समासाचा अर्थ स्पष्ट करणाऱ्या शब्दाला किंवा **वाक्याला विग्रह** असे म्हणतात.

(iii) वि म्हणजे विशेष. ग्रह म्हणजे धारणा, अर्थ. **एखाद्या शब्दाचा विशेष अर्थ स्पष्ट करणाऱ्या क्रियेस विग्रह करणे असे म्हटले जाते.**

(iv) विभक्ती प्रत्यय लावून किंवा समासात नसलेले दुसरेच शब्द वापरून दोन किंवा दोहोंहून अधिक पदांमधील संबंध दर्शविण्याच्या क्रियेला विग्रह करणे म्हणतात.

समासाचे प्रकार :

समासात असणारी दोन्ही पदे केव्हा केव्हा समान दर्जाची असतात तर केव्हा केव्हा समान दर्जाची नसतात. कारण समासातील पहिले पद प्रमुख असेल तर दुसरे पद गौण असते, तर केव्हा केव्हा दुसरे पद प्रमुख असते तर पहिले पद गौण असते. केव्हा केव्हा तर समासात नसलेल्याच व्यक्तीचा किंवा वस्तूचा बोध होतो. त्यावरून समासाचे प्रमुख चार प्रकार असले तरीही प्रत्येक समासाचेही विविध उपप्रकार असलेले दिसून येतात. प्रथम आपण प्रमुख चार समासांचा संक्षिप्त परिचय करून घेऊ.

समासाचे प्रकार :

समासाचे 1) द्वंद्व समास 2) अव्ययीभाव समास 3) तत्पुरुष समास 4) बहुव्रीही समास, असे चार प्रमुख प्रकार आहेत.

(i) दोन्हीही (उभय) पदे समान दर्जाची - **द्वंद्व समास.**

(ii) पूर्व (प्रथम) पद गौण आणि उत्तर (दुसरे) पद प्रमुख - **तत्पुरुष समास**

(iii) दोन्हीही पदे गौण असून (समासाबाहेरील) एखाद्या तिसऱ्याच पदास महत्त्व दिले जाते तेव्हा त्यास बहुव्रीही समास म्हणतात.

(iv) एखाद्या अव्ययाने प्रारंभ होणरा किंवा पूर्व पद प्रधान आणि उत्तर पद गौण सामासिक शब्दास **अव्ययीभाव समास** म्हणतात.

1. द्‌वंद्‌व समास :

दोन किंवा दोहोंपेक्षा जास्त नामे (संज्ञा), विशेषण एकत्र येऊन जो सामासिक (जोड) शब्द तयार होतो त्यास **'द्‌वंद्‌व समास'** म्हटले जाते.

(i) हा समास अनेकवचनी असतो. (समासातील शेवटच्या पदाचे, शब्दाचे जे लिंग, वचन असेल तेच या समासाचे लिंग, वचन असते.)

(ii) या समासातील प्रत्येक पद हे प्रमुख असते. त्यामुळे प्रत्येक शब्दातून स्वतंत्र अर्थबोध होतो. एकाला दुसऱ्याचा आधार घेण्याची गरज नसते.

(iii) द्‌वंद्‌व समासाचा विग्रह करताना 'य, च, वा' इत्यादींपैकी एका अव्ययाचा उपयोग करून समासाचा विग्रह (वेगळा) केला जातो.

(iv) द्‌वंद्‌व समासाचे 'इतरेतर द्‌वंद्‌व' आणि 'समाहार द्‌वंद्‌व' असे उपप्रकार आहेत.

I. इतरेतर द्‌वंद्‌व :

(i) या समासातील दोन्ही पदे समान दर्जाची (प्रमुख) असतात.

(ii) हा समास अनेकवचनी असतो.

(iii) अंत्यपदाचे जे लिंग, वचन असेल ते सर्व समासाचे लिंग, वचन असते.

(iv) या समासाचा विग्रह 'य' अथवा 'च' या अव्ययाने केला जातो. केव्हा केव्हा 'वा' ही वापरले जाते.

(v) या समासातील पदांमधून दोन किंवा तीन वस्तूंचा, नामांचा बोध होतो; परंतु समूहाचा बोध होत नाही.

उदा : जीवाजीवा → जीवा य अजीवा य। (पुल्लिंगी)
मित्तबंधवा → मित्ता य बंधवा य। (पुल्लिंगी)
नरनारीओ → नरा य नारीओ य। (स्त्रीलिंगी)
गंधपुप्फ → गंधं च पुप्फं च। (नपुंसकलिंगी)
नेत्ताइ → नेत्तं च नेत्तं च। (नपुंसकलिंगी)
निंदापसंसाओ → निंदाओ य पसंसाओ य।
मायापिया → माया य पिया य।
देवदेवीओ → देवा य देवीओ य।
इत्थिपुरिसा → इत्थि य पुरिसा य।
जणणीजणया → जणणी य जणया य।

II. समाहार द्‌वंद्‌व :

समाहार म्हणजे समूह, समुदाय, समूह किंवा समुदाय नेहमी एकच असतो. (समूहामध्ये अनेकांचा जरी सहभाग असला तरी त्या समूहास कोणत्यातरी एकाच नावाने संबोधले, ओळखले जाते.)

(i) या समासातील प्रत्येक पदास प्राधान्य न देता त्यांच्या समुदायास प्राधान्य दिले जाते.

(ii) शारीरिक अवयव, प्राणी, पदार्थ किंवा इतर सामान्य नामाच्या शब्दांच्या, समूहाचा बोध करण्यासाठी या समासाचा उपयोग केला जातो.

(iii) या समासाचा विग्रह करतेवेळी विशेषत: 'य' आणि 'च' चा उपयोग केला जातो. तरीही केव्हा केव्हा 'वा' या शब्दाचाही उपयोग केला जातो. तरीही या समासामध्ये 'च' चा अधिक वापर केला जातो.

(iv) या समासातील शब्द भिन्न भिन्न लिंगी असले तरीही हा समास नेहमी नपुंसकलिंगी एकवचनात असतो.

(v) विग्रह करताना 'एयाणं' किंवा 'तेसिं' समाहारो असा केला जातो.

उदा : भत्तपाणं → भत्तं च पाणं च तेसिं समाहारो।
अन्नपाणं → अन्नं च पाणं च एयाणं समाहारो।
मंससोणियं → मंसं च सोणियं च एयाणं समाहारो।
तवसंजयं → तवं च संजयं च एयाणं समाहारो।
सुहदुक्खं → सुहं च दुक्खं च तेसिं समाहारो।
वत्थगधं → वत्थं च गंधं च तेसिं समाहारो।
ण्हाणविलेपणं → ण्हाणं च विलेपणं च तेसिं समाहारो।
णाणदंसणचरित्तं → णाणं च दंसणं च चरित्तं च एयाणं समाहारो।

पुण्णपावं → पुण्णं च पावं च।

लाभालाभो → लाभो वा अलाभो वा।

सत्तूमित्तो → सत्तू वा मित्तो वा।

2. अव्ययीभाव (अव्वई) समास :

ज्या समासामधील पहिले पद हे एखादे अव्यय असते आणि दुसरे पद हे नाम असते त्यास **'अव्ययीभाव समास'** म्हणतात.

(i) अव्ययीभाव समासातील पहिले पद अव्यय असून ते त्या समासातील प्रमुख पद असते. म्हणून या समासास पूर्वपदप्रधान समास म्हणूनही संबोधले जाते. दुसरे पद नाम असते.

(ii) वाक्यामध्ये या समासाचा उपयोग क्रिया-विशेषणासारखा केला जातो.

(iii) विग्रह करताना केव्हा केव्हा दुसरे पद प्रथम लिहिले जाते आणि दोन्हीही शब्द (पदे) विभक्त केले जातात.

उदा : अणुरूवं → रूवं अणु।

अणुदिणं → दिणे दिणे।

पइदिणे → दिणे दिणे।

पइवरिसे → वरिसे वरिसे।

जहासुहं → जहा सुहं तहा।

जावज्जीवं → जाव जीवो ताव।

उवगुरुं → गुरूणो समीवं।

जहासत्ति → जहा सत्ति तहा।

जहाउयं → जहा आउयं तहा।

3. तत्पुरुष (तप्पुरिस) समास :

(i) ज्या समासातील उत्तर (दुसरे) पदाच्या अर्थाचे प्रभुत्व (प्रमुख) असते त्या समासास **'तत्पुरुष समास'** म्हणतात.

(ii) या समासातील दुसऱ्या पदाचे जे लिंग, वचन असते तेच लिंग, वचन विग्रह केल्यानंतरही कायम राहाते.

(iii) या समासात ज्या विभक्तीचा उपयोग केला जातो त्यानुसार त्या समासाचे विविध प्रकार पडतात.

(iv) समासातील प्रथम पदातील ज्या विभक्तीचा लोप केला जातो त्यानुसार त्या समासास त्या त्या विभक्तीचे नाव दिले जाते.

उदा : द्वितीया विभक्तीचा लोप केला तर द्वितीया तत्पुरुष नाव दिले जाते. तृतीया असेल तर तृतीया अशाप्रकारे सप्तमी विभक्तीपर्यंतची पाच नावे दिली जातात. तेच त्याचे प्रकार मानले जातात.

(v) वरील प्रकाराशिवाय तत्पुरुष समासाचे कर्मधारय, द्विगु, नञ्तत्पुरुष, उपपद, अलुय (अलुक्)

(vi) तत्पुरुष समासास बहुव्रीही-रूपक-तत्पुरुष समास म्हणूनही संबोधले जाते. तरी दोहोंमध्ये विग्रह करताना फरक दिसून येतो.

बहुव्रीही-रूपक-तत्पुरुष समासातील विग्रहात अव्ययाचा अर्थ कायम राहातो परंतु बहुव्रीही समासात अव्ययाचा अर्थ कायम राहात नाही.

तसेच बहुव्रीही समासात उत्तर (दुसऱ्या) पदाचे लिंग आहे ते न राहता ते विशेषण होते आणि विशेष्यानुसार चालते.

तत्पुरुष समासाचे विविध प्रकार असले तरीही इयत्ता बारावीच्या वर्गातील विद्यार्थ्यांसाठी येथे फक्त कर्मधारय, द्विगु, नञ्तत्पुरुष समासांचाच परिचय दिलेला आहे.

I. कर्मधारय समास :

(i) कर्मधारय समास हा तत्पुरुष समासाचाच एक उपप्रकार आहे.

(ii) या समासातील दोन्हीही पदे ही एकाच विभक्तीची म्हणजे प्रथमा विभक्तीची असतात.

(iii) या समासातील पहिले पद हे दुसऱ्या पदाची विशेष माहिती सांगण्यासाठी आलेले असते. म्हणजेच या समासातील पहिले पद गौण आणि दुसरे पद हे मुख्य असते.

(iv) पहिले पद हे विशेषण असते आणि दुसरे पद हे नाम, सर्वनाम किंवा सामान्यनाम असते.

उदा : नीलकमल

(सूचना- मराठी भाषेतील काही उदाहरणे पुढीलप्रमाणे)

(v) केव्हा केव्हा उत्तर पदही विशेष्य असते आणि दुसरे पद विशेषण असते.

उदा : पुरुषोत्तम (उत्तम पुरुष)

(vi) केव्हा केव्हा या समासातील दोन्हीही पदे विशेषणे असतात.

उदा : निळासावळा (निळा आणि सावळा)

(vii) केव्हा केव्हा पहिले पद उपमान आणि दुसरे पद नाम असते.

उदा : कमलनेत्र (कमळासारखे नेत्र) येथे पहिले पद उपमान

(viii) केव्हा केव्हा उत्तर (दुसरे) पद उपमान असते.

उदा : मुखचंद्र (चंद्रासारखे मुख किंवा मुख हाच चंद्र)

अशाप्रकारे कर्मधारय समासाचे विविध उपप्रकार आहेत.

उदा : सीओदगं → सीयं उदगं।
सीओण्हं → सीयं उण्हं।
पुरिसोत्तमो → उत्तमो पुरिसो।
वडरुक्खो → वडो रुक्खो।
सुक्कनई → सुक्का नई।
अद्धच्छिन्नं → अद्धं छिन्नं।
मुहकमलं → मुहं इव कमलं (मुहं कमलं इव)
सुपुरिसो → सोहणो पुरिसो।
अहिंसाधम्मो → अहिंसा एव धम्मो।
दयाधम्मो → दया एव धम्मो (दया धम्मो)
दुस्सीलं → दुसीलो सीलो
मच्चुसीहो → सीहो एव मच्चू

II. नञ् तत्पुरुष समास :

ज्या समासाची सुरुवात 'अ' किंवा 'अण' या नकारार्थी पदाने होते त्यास **'नञ् तत्पुरुष समास'** म्हणतात.

(i) या समासातील दुसरे पद नाम असते.

(ii) या समासातील विग्रह करताना 'न' प्रारंभी येते.

अकारण → न कारणं।
अणलसो → न अलसो।
असच्चं → न सच्चं।
अहिंसा → न हिंसा।
अधम्मो → न धम्मो।
अलोहो → न लोहो।
अण्णाणी → न णाणी।
अरइं → न रइं।
अणिट्ठं → न इट्ठं
अणायारो → न आयारो।
अणत्थो → न अत्थो।
अणसणं → न असणं।

III. द्विगु समास :

हा एक तत्पुरुष समासाचाच प्रकार आहे.

(i) ज्या समासातील पहिले पद संख्यात्मक असते आणि दुसरे पद नाम असते त्यास **'द्विगु समास'** म्हणतात.

(ii) ज्या सामासिक शब्दातून समुदायाचा बोध होतो त्यास द्विगु समास म्हणतात.

(iii) द्विगु समास नेहमी नपुंसकलिंगी एकवचनी असतो.

(iv) या समासातून समुदायाचा बोध होतो म्हणून समाहारो (समुदाय) असा विग्रह केला जातो.

उदा : णवतत्तं → णवण्हं तत्ताण्हं समाहारो।
तिलोय → तिण्हं लोयाणं समाहारो।
चउक्कसायं → चउण्हं कसायाणं समाहरो।
दोमासं → दोण्हं मासाणं समाहारो।
तिहुयणं → तिण्हं भुवणाणं समाहारो।
दसदिणं → दसण्हं दिणाणं समाहारो।
तिसंझं → तिण्हं संझाणं समाहारो।
चउरंगुलं → चउण्हं अंगुलाणं समाहारो।
सत्तसइं → सत्तण्हं सइणं समाहारो।
छट्ठपूयं → छट्ठण्हं पूयाणं समाहारो।

4. बहुव्रीही समास :

ज्या समासातील दोन्ही पदे गौण असून ती दोन्हीही पदे समासातील पदांच्या बाहेरील घटकांचा अर्थ (बोध) स्पष्ट करतात. त्या समासास **'बहुव्रीही (बहुव्वीही) समास'** म्हणतात.

(i) बहुव्रीही म्हणजे पुष्कळ प्रकारे, अनेक प्रकारचा अर्थ स्पष्ट करणारा सामासिक शब्द होय.

(ii) या समासातील कोणतेही (पहिले किंवा दुसरे) पद स्वतंत्र अर्थ दर्शवित (स्पष्ट करत) नाही.

(iii) समासाचा विग्रह करताना 'ज' या सर्वनामाची वेगवेगळ्या विभक्तीची योग्य रूपे योजलेली असतात. त्यामुळे या समासास विभक्ती बहुव्रीही समास म्हणूनही संबोधले जाते.

(iv) 'ज'च्या विभक्तीनुसार या समासाचे द्वितीय विभक्ती बहुव्रीही, तृतीया वि. बहु., पंचमी वि. बहु., षष्ठी वि. बहु. आणि सप्तमी विभक्ती बहुव्रीही असे पाच उपप्रकार पडतात.

(v) (i) या समासातील दोन्ही पदे विशेषण आणि विशेष्य असते (मंदभग्गो)

(ii) काही वेळा दोन्ही पदे नाम असतात (चंदाभिहाणा)

(iii) केव्हा केव्हा पहिले पद अव्ययही असते (निद्दओ)

(iv) केव्हा केव्हा पहिले पद उपमान आणि दुसरे उपमेय असते (चंदवयणा)

या समासाचेही काही उपप्रकार आहेत ते पुढीलप्रमाणे-

(i) नञ् बहुव्रीही

(ii) सहबहुव्रीही

1) विभक्ती बहुव्रीही :

(i) द्वितीया बहुव्रीही :

(i) पत्तगंगो → पत्ता गंगा जं सो।

(ii) तृतीया बहुव्रीही :

(i) जिइंदिओ → जियाणि इंदियाणि जेण सो।

(ii) जियपरिसहो → जिया परिसहा जेण सो।

(iii) गहियविज्जो → गहिया विज्जा जेण सो।

(iv) आसवपीओ → आसवो पीओ जेण सो।

(iii) पंचमी बहुव्रीही :

(i) गयरागो → गओ रागो जाओ सो।

(ii) निद्दओ → निग्गया दया जाओ सो।

(iv) षष्ठी बहुव्रीही :

(i) एगदंतो → एगो दंतो जस्स सो।

(ii) पीअंबरो → पीअं अंबरं जस्स सो।

(iii) मंदबुद्धी → मंदं बुद्धी जस्स सो।

(iv) मंदपुण्णो → मंदं पुण्णं जस्स सो।

(v) चक्कपाणी → चक्कं पाणिम्मि जस्स सो।

(vi) चक्कहत्थे → चक्कं हत्थे जस्स सो।

(vii) चित्तघडहत्थगओ → चित्तघडो हत्थ गओ जस्स सो।

(viii) चंदाअभिहाणा → चंदा अभिहाणं जीए सा।

(v) सप्तमी बहुव्रीही :

(i) बहुधणं → बहुं धणं जम्मि तं।

नञ् (न) बहुव्रीही :

(i) ज्या समासातील दोन्हीही पदे गौण असून समासातील पहिले पद 'अ' किंवा 'अण' या नकारार्थी पदाने होते त्यास **'नञ् (न) बहुव्रीही समास'** असे म्हणतात.

(ii) या समासातील पहिले पद नकारार्थी आणि दुसरे पद नाम असते.

(iii) नञ् बहुव्रीही समासाला स्वतंत्र असा अर्थ नसतो कारण ते अन्य शब्दाचे विशेषण असते.

उदा :

(i) अपुत्तो → अविज्जमाणो पुत्तो जस्स सो।

(ii) अणगारो → अविज्जमाणं अगारं जस्स सो।

(iii) अणंतो → अविज्जमाणं अंतो जस्स सो।

(iv) निद्दओ → निग्गया दया जाओ सो।

(v) अणाहो → णत्थि णाहो जस्स सो।

(vi) अणरूवो → णत्थि रूवो जस्स सो।

(vii) णीलज्जो → णिग्गया लज्जा जस्स सो।

सहबहुव्रीही समास :

ज्या समासातील पहिले पद 'स' किंवा 'सह' असते आणि दुसरे पद नाम असते म्हणजे ज्या समासाची सुरुवात 'स' किंवा 'सह' या शब्दाने होते त्या समासास **'सहबहुव्रीही समास'** म्हणतात.

उदा :

(i) समित्तो → मित्तेण सह जो होइ सो।

(ii) सदुक्खं → दुक्खेण सह जहा तहा।

(iii) सविम्हय → विम्हएण सह जहा तहा।

(iv) सवेरग्गो → वेरग्गेण सह जो होइ सो।

(v) सहेउयं → हेउयं सह जो होइ सो।

(vi) सहोयरो → उयरं सह जो होइ सो। (समाणं उयरं जस्स सो)

(vii) सकारण → कारणेण सह जो होइ।

(viii) सवयंसो → वयंसेहिं सह जो होइ सो।

अशाप्रकारे समासांचा संक्षिप्त परिचय दिलेला आहे. विद्यार्थी त्याचा लाभ घेतील असे वाटते.

□) □□□-□□□□

1) अपठित उतारे

आतापर्यंत विद्यार्थ्यांनी आपल्या अभ्यासक्रमातील पठित प्राकृत पाठांचे अध्यापकांच्या मदतीने अध्ययन केलेले आहे. या अध्ययनातून स्वतः आत्मसात केलेल्या प्राकृत भाषेच्या ज्ञानाचे मूल्यमापन स्वतःच करावे या उद्देशाने काही अपठित उतारे पुढीलप्रमाणे दिलेले आहेत. या उताऱ्यांच्या खाली काही कठीण शब्दार्थही दिलेले आहेत. त्याच्या आधारे विद्यार्थ्यांनी या अपठित उताऱ्यांचे आपल्या मातृभाषेत अनुवाद करावा अशी अपेक्षा आहे.

1

एगो पुरिसो अईव दोग्गच्चेण बाहिओ। किसि-कम्माइं करेंतस्स वि तस्स ण किंचि फलइ। तओ सवेरग्गो निग्गओ गिहाओ। एगम्मि य गामे देवालयम्मि रत्तिं वासं करित्था। तत्थ एगो चित्त-घड-हत्थ-गओ सिद्धपुरिसो आगओ। सो तं चित्तघडं एगठाणे ठविऊण तं पुइऊण भणइ, 'लहुं मे परम-रमणिज्जं वासहरं सज्जेहि'। तं चित्तघडेण तक्खणमेव तहेव कयं। तयणंतरं तेण सिद्धपुरिसेण तं घडेण आसण-अन्न-पाणाइं करावियं। सो जं जं भणइ तं तं चित्तघडो करेइ। तेण दरिद्देण तं सव्वं दिट्ठं।

कठीण शब्दार्थ

अईव – अतिशय
दोग्गच्चेण – दुर्गतीने, दारिद्र्याने
बाहिओ – बाधित, पीडित
किसि-कम्माइ – कृषी कर्म
सवेरग्गो – निराशेने, विरक्ततेने
लहुं – ताबडतोब

2

जलं एव जीवाणं। जलस्स बिइयं नाम 'जीवणं' ति। णाणसंपण्णो जणो जीवणस्स हाणी कहं सहइ? एयम्मि विसयम्मि चिंतणं सेयं। आगच्छ, अम्हे तव्विसए किं पि चिंतेमो। भारहदेसे जलस्स समस्सा अईव गहीरा अत्थि त्ति अम्हे सव्वे जाणामो। अम्हाण मरहट्ठरज्जो महंतो तहवि रज्जम्मि अज्जवि पाणियस्स अभावो दिसइ। नयरे निवसमाणा जणा विउलं जलं पाउणंति, तस्स महत्तं ण जाणन्ति तेण जलं नासेन्ति।

अज्ज वि गामीणभागम्मि सच्छ-महुरं य जलं ण लब्भइ। एएण कारणेण जणाणं पिबिउं पि जलं ण उवलब्भइ। ते अईव कट्ठेण जलं लहंति। महिलाओ जलट्ठं गामाओ गामं परिभमन्ति। सरीर-गिह-सुद्धि-रंधण-कज्जे निच्च-कम्मम्मि य जलस्स उवओगो अत्थि। जइ पसासण-नियुत्ता हियविक्खिणो सव्व-कज्ज-वड्ढावया कज्ज-दक्खा य होस्सन्ति ता लोगा अणेगा समस्साए समाहाणं पाविस्संति।

कठीण शब्दार्थ

बिइयं – दुसरे
गहीरा – गंभीर
महंतो – मोठे, महान
पाउणन्ति – प्राप्त होणे
गिहसुद्धिं – घरशुद्धी
रंधण – स्वयंपाक
पसासण-नियुत्ता – प्रशासन नियुक्त

3

एगया राया मित्तवई देवीए सह रायसहाए चिट्ठइ। तओ जिणपालो नाम सुवण्णयारो पडिच्छंद-सरिसं नेउरं घडित्ता तत्थ आगओ। तं नेउर-जुयं रायस्स हत्थे अप्पियं। राया तं दिट्ठिऊण विम्हिएण भणइ, 'धन्ना तव कला'। कामदेव-सरिसं तं जिणपाल-सुवण्णयारं पासिऊण सा मित्तवई देवी कामवियारेण उम्मत्तिया जाया। राएण तं नेउर-जुयलं देवीए हत्थे दिन्नं। सा संभमिया जाया। राइणा परमत्थं नायं।

रत्तीए जाव राया मंचए पसुत्तं णाऊण मित्तवई सणियं उट्ठिऊण वत्थालंकारेण विभूसिया होऊण जिणपालियस्स गिहे गया। अलिय-पसुत्तो राया वि तीए अणुमग्गो गओ। दार-ट्ठिओ य सुणिउं लग्गो।

पणामं काऊण सा भणइ, 'भो जिणपालो! अहं तवोवरिं अणुरत्ता। मए समं भुंजसु रइ-सुहं'। तओ जिणपालो भणिया, 'देवी, अहं धन्नो तव अणुग्गहिओ किंतु अहं अभग्गो म्हि। देवी, अपुरिसो खु अहं'।

कठीण शब्दार्थ

चिट्ठइ – बसणे
पडिच्छंद – प्रतिबिंब
सरिसं – समान
नेउरं – पैंजन
अलियं – खोटा बहाणा केला
अणुमग्गो – पाठीमागून गेला
उम्मत्तिया – उन्मत्त, व्याकुळ झालेली
जाया – झाली
नाय – जाणते
सणियं-सणियं – हळूहळू
अणुग्गाहिओ – अनुग्रह, कृपा
जुयं – जोडी

4

कम्हि गामे कोइ गामेल्लओ गहवई परिवसइ। सो य अन्नया कयाइ पंजरगयं बंधेत्ता नयरे चलइ। नयर-गओ तत्थेव गंधिय-पुत्तेहिं दिट्ठीओ। गंधिय-पुत्तेहिं पुच्छिओ 'किं एयं ते पंजराए? तेण भणियं, 'तित्तिरिं ति। तओ तेहिं पुच्छियं, 'किं इमा सगड-तित्तिरी विक्कायइ'? तेण भणियं, 'आमं, विक्कायइ। तेहिं भणिओ- 'किं लब्भइ'? सागडिएण भणियं, 'काहावणेणं' ति। तओ तेहिं काहावणो दिन्नो। सगडं तित्तिरं च घेत्तुं पयत्ता। तओ तेण सागडिएण भणइ, 'कीस एयं सगडं नेहि'? तेहिं वुत्तं, 'मोल्लेण घेइ। तओ ताणं ववहारो जाओ। जिओ सो सगडो तित्तिरीए समं।

कठीण शब्दार्थ

गामेल्लओ – ग्रामीण, खेडवळ
गहवई – घरप्रमुख, गृहपती
गंधिय-पुत्त – अत्तर विकणारी मुले
पंजराए – पिंजऱ्यात
तित्तिरि – तितिरी, पक्ष्याचे नाव
जिओ – जिंकणे
सगड – गाडी
आम – होकार देणे
काहावणेण – कार्षापणाने
पयत्ता – प्रवृत्त झाला
वुत्त – म्हटले, सांगितले

5

अत्थि उज्जेणी नाम नयरी। तत्थ विक्कमाइच्चो नाम राया। तस्स रज्जे विविह-सत्ति-जुत्ता अणेगे पुरिसा संति। राया वि परकाय-प्पवेस-विज्जा सिक्खिउं अईव उस्सुगो होइ। रज्जं सुत्थं काऊण सो बडुणा सह सिद्ध-पुरिस-समीवं गओ। राया तं सेविउं आढत्तो। सिद्धो पुरिसो भणइ, 'किमत्थं मं सेवेसि? रण्णा भणइ, 'अहं परकाय-प्पवेस-विज्जा सिक्खिउं इच्छामि'। सिद्ध-पुरिसेण वुत्तं- 'तुम सिक्खिउं जोग्गो सि, किंतु, एए तुमं मित्तो परकाय-प्पवेस-विज्जा सिक्खिउं ण जोग्गो।' रण्णा वुत्तं 'सो मम सहायओ, तं कहं वंचेमि?' तओ सिद्धपुरिसेण दुवे वि सिक्खिविया परकाय-प्पवेस-विज्जा।

कठीण शब्दार्थ

सत्ति-जुत्ता – शक्तीने युक्त

सुत्थं – व्यवस्था करणे, व्यवस्थित करणे

बडूणा – बटू, बुटका

एए – हा

वुत्तं – म्हटले

वंचेमि – सोडू

आढत्तो – प्रारंभ करणे

6

अन्नया वेसाए दासिं पेसिऊण कीडणत्थं सेट्ठी-समीवाओ सुगो मग्गाविओ। तं हत्थे घेत्तूण रूट्ठा सा तस्स पक्खे छिंदित्ता दासिं भणइ, 'एस सुगो भोयणट्ठं रंधियव्वो'। एवं वुत्तुण कज्जत्थं सा अन्नत्थ गया।

लद्धावसरो सो सुगो नास्सिऊण खालम्मि पविट्ठो। दासीए इओ तओ गवेसिओ न लद्धो। तओ तीए अवरं मंसं रंधियं। सा वेसा भोयणा-समए तं मंसं भुंजंती वयासि- 'रे दुट्ठ सुग! तुमए सेट्ठिणो बुद्धिदाणेण मम धणं हारियं। एण्हिं कयफलं चिय पासहि'। तओ तीए वयणं खाल-संठिओ सुगो सुणंतो छण्णं आसी। मरण भयाभिभूओ सुगो खालगयं अन्नं खायंतो कमेण जाय-पक्खो उड्डेऊण वणम्मि गओ।

कठीण शब्दार्थ

खालम्मि – मोरीत, गटारात

इओ-तओ – इकडे तिकडे

गवेसिओ – शोधले

वयासि – बोलली

जाय – होणे, येणे

एण्हिं – आता

सुग – पोपट

कयफल – केलेल्याचे फळ

संठिओ – थांबला

छण्ण – लपून राहणे

2) प्राकृत भाषेत अनुवाद

प्राकृत भाषेत अनुवाद (कृती) करा.

1

भाषा हे आपले विचार व्यक्त करण्याचे एक प्रभावी साधन आहे. कानावर पडणारे शब्द आणि डोळ्यांनी दिसणारे जग यातूनच भाषासंस्कार निर्माण होतात. बालपणात कानांवर पडणारे शब्द हे सुसंस्कृत आणि संवादप्रिय व्यक्तींचे असतील तर ऐकणाऱ्या व्यक्तीचे भाषिक ज्ञान वाढण्यास मदत होते.

भाषिक ज्ञान वाढविण्यात आईवडील, भावंडे, मित्र, शेजारी इत्यादींचे मोठे योगदान असते. जी भाषा अगोदरच्या लोकांच्याकडून बोलली जाते त्या भाषेतून दिलेले ज्ञान हे सहजपणे ज्ञात होते. त्यामुळेच माणसाला मातृभाषेतून दिलेले ज्ञान सहजपणे अवगत होते आणि त्या भाषेत बोलताही येते. परंतु परभाषा प्रयत्नपूर्वकच शिकावी लागते.

2

आई आणि वडील ही जीवनातील दोन मोठी सामर्थ्ये आहेत. कोणाच्या जीवनावर आईचा प्रभाव पडतो तर कोणाच्या जीवनावर वडिलांचा अधिक प्रभाव पडतो. ज्या वयात आधाराशिवाय जगता येत नाही त्या वयात आईवडील हेच त्या बालकाचे सर्वस्व असतात. आईच्या स्पर्शात माया असते. म्हणूनच बालकास संकटाची चाहूल लागताच मूल आईच्या कुशीचा विश्वासाने आधार घेते.

3

मुलांना वेळ देण्यासाठी आईबाबांना वेळच नसतो; तर आजोबा-आजीला वेळ जात नसतो. त्यामुळे वृद्ध माणसेच लहान मुलांच्या सान्निध्यात अधिक वेळ असतात, म्हणून वृद्धांना लहान मुले आवडतात आणि मुलांना आजी-आजोबाच अधिक आवडतात.

नातवंडे म्हणजे दोन पिढ्यांना सांधणारा एकप्रकारचा सेतूच असतो. तरीही घरातील विश्वासू आजी-आजोबांच्या जवळ मुलांना न ठेवता पगारी माणसाकडे ठेवले जाते हा आधुनिक कुटुंबातील दोषच होय. याचा विचार करण्याची आता वेळ आलेली आहे.

4

तुम्हांला भूक लागली तर प्रसंगी स्वतःला स्वयंपाकही करता आला पाहिजे. उत्तमोत्तम कपडे परिधान करणे आवडत असेल तर स्वतःचे कपडे स्वतःला धुताही आली पाहिजेत. घरातील लहान-मोठी कामे करताना मुलांना कमीपणा वाटत असेल तर तो दोष मुलांचा नसून त्यांच्या आईवडिलांचाच होय. कारण जसे पालक शिकवतात तसेच त्यांची मुलेही आचरण करत असतात. पालकांचे आचरण मुलांच्यात जसेच्या तसे उतरते. म्हणून पालकांनी प्रथम स्वतः सुधारणे हाच मुले सुधारण्याचा खरा मार्ग होय.

5

परमेश्वर हा सर्वांचा आद्य गुरू असला तरीही शिक्षकांनी विद्यार्थीपरायण असावे. विद्यार्थ्यांनी ज्ञानपरायण असावे; आणि ज्ञान हे समाजसेवापरायण असावे. विद्यार्थी घडविणे हे एकप्रकारचे समाजकार्यच आहे हे जाणून शिक्षकांनी प्रामाणिकपणे शिकविण्याचे कार्य करत राहावे.

शिक्षकांनी असे शिकवावे, की जे लोक शिकलेले नाहीत त्यांनाही शिकण्याचा मोह निर्माण व्हावा. ज्यांना शिकविलेले कळत नाही त्यांना समजेपर्यंत शिक्षकांनी समजावून शिकवित राहावे; परंतु शिकू इच्छिणाऱ्यास दोष देऊ नये.

6

लोकशाही ही लोकमतावर आधारलेली असते. लोकमत हे अनेकवेळा ऐकीव माहितीवर आधारित असते. परंतु ज्ञानावर आधारित विवेकी लोकमत असावे. कारण विवेकी लोकमत हाच खरा लोकशाहीचा आधार असतो. ज्ञानाशिवाय व्यक्त होणारे लोकमत हे निराधार असते. ज्ञानातून, चिंतनातून आणि चर्चेतून विकसित होणारे लोकमत हे लोकशाहीच्या रक्षणासाठी अत्यंत आवश्यक आहे.

प्रत्येक नागरिकाला आपला नेता, राज्यकर्ता निवडण्याचा अधिकार असणे हेच लोकशाहीचे वैशिष्ट्य होय. विचारपूर्वक आणि न विसरता मतदान करणे म्हणजेच लोकशाही बळकट करणे होय. परंतु मतदान न करणे म्हणजे लोकशाही धोक्यात आणणे होय. हे मतदारांनी लक्षात ठेवावे.

7

प्रौढांनी प्रौढत्व जपले नाहीतर केव्हा केव्हा लहानांनाच प्रौढ व्हावे लागते. म्हणून प्रौढांनी आपले प्रौढत्व आचार-विचारातून प्रकट केले पाहिजे. प्रौढांनी हसावे परंतु खिदळू नये. चालावे परंतु पळू नये. बोलावे परंतु शांतपणे आणि विचारपूर्वक बोलावे. मतभेद असलेच तर योग्य शब्दांत व्यक्त करावेत. कारण प्रौढत्व हा नियतीने माणसाला दिलेला पुरस्कारच होय.

प्राकृत भाषेत अनुवाद

प्राकृत भाषेत अनुवाद (कृती) करा.

1) सीता वनात गेली.
2) फळ झाडावरून पडले.
3) आम्ही महावीरांना वंदन करतो.
4) तू कोठे जात आहेस?
5) माधव खाली बस.
6) प्रिया, तू प्रश्नाचे उत्तर दे.
7) कमला गाणे गाते.
8) पक्ष्यांमध्ये गरुड श्रेष्ठ आहे.
9) हत्तींमध्ये ऐरावत श्रेष्ठ आहे.
10) पैसा कोणाला प्रिय नाही?
11) अहिंसा सर्व धर्मांचे मूळ आहे.
12) रत्न समुद्रात पडले.
13) दिव्यापासून प्रकाश मिळतो.
14) प्राकृत काव्याला नमस्कार.
15) सीता रामाबरोबर वनात गेली.
16) विद्या राज्यापेक्षा श्रेष्ठ आहे.
17) कौशांबी नावाची नगरी होती.
18) मुलांनी फळे खाल्ली.
19) नेहमी खरे बोलावे.
20) पक्षी सकाळी गातात.
21) धनाचा लोभ करू नये.
22) हातच्या कंकणाला आरसा कशाला?
23) भारत माझा देश आहे.
24) माझ्या देशावर माझे प्रेम आहे.
25) शील हे कुलापेक्षा श्रेष्ठ आहे.
26) जो आईचा तिरस्कार करतो त्याला कोणाचाही आधार मिळत नसतो.
27) दुष्टांची मैत्री नसावी.
28) अमृताला मरण नसते.
29) ज्ञानाने अर्थबोध होतो.
30) अर्थ समजून घेतल्याशिवाय पाठांतर करू नये.
31) अज्ञान हे भयाचे मूळ आहे.
32) आपण जसे बोलतो तसेच उत्तर येते.
33) कोणतेही काम प्रथम स्वत: करून नंतर इतरांना सांगावे.
34) कोणाचे गुणदोष न पहाणे हाच उत्तम गुण होय.
35) आपण काहीतरी दिल्याशिवाय आपणास इच्छित गोष्टींची प्राप्ती होत नाही.

3) निबंध लेखन

इयत्ता अकरावी आणि इयत्ता बारावीच्या वर्गामध्ये अर्धमागधी-प्राकृत भाषेच्या अभ्यासाने विद्यार्थ्यांनी आत्मसात केलेल्या प्राकृत भाषेतील शब्दसंग्रहांच्या आणि व्याकरणाच्या आधारे विद्यार्थी एखाद्या विषयाशी संबंधित असे विचार सुलभ, लहान-लहान प्राकृत भाषेत वाक्यरचना करतील अशी अपेक्षा गृहीत धरून काही विषयांवर उदाहरणे म्हणून प्राकृत भाषेतील निबंध लेखन खालीलप्रमाणे लिहून दिलेले आहेत. ते पाहून आणि आपल्या अध्यापकांच्या मदतीने विद्यार्थ्यांनीही प्राकृत भाषेत निबंध लेखन करण्याचा प्रयत्न करावा. अशी अपेक्षा आहे.

1. पाइय-भासा

पाइयभासा पाईण-भारहदेसस्स एगं जणभासा अत्थि। इमाए भासाए लोगाण ववहारं होन्ति। तेण कारणेण सम्माट (समराट) असोग-सम्माट खारवेल-हालराया-पवरसेणराया आइ विविह रायाण रायदरबारम्मि पाइयभासा चिअ रायभासा अत्थि। भगवं महावीरेण वि निय-धम्मस्स तत्तं पाइयभासाए उवएसइ। जिणधम्मस्स आगम-गंथस्स भासा वि पाइयभासा चिअ अत्थि।

मागही, अद्धमागही, सोरसेणी, मरहट्ठी, पेसाची, अपब्भंसाइ पाइयभासाए उवभासा अत्थि। पाइयभासा पुप्फ इव सुउमारं अत्थि। तेण सव्व-सद्दाण अत्थं सुहं फुडं होइ। पाइयभासाए छायाए सक्कय-भासाए कढिण-वयणस्स अत्थं वि फुडं होइ। तेण सक्कय-भासाए नाडयगंथम्मि वि पाइयभासाए समावेसं करेइ।

पाइय-भासाए महाकव्व-खंडकव्व-चरित्तकव्व-मुत्तककव्व-आइ विविह-पयारस्स गंथसंपदा अत्थि। एए पाइयभासाओ चिय आहुणिय भारहीय भासाए उप्पत्ती होइ। तेण पाइय-भासा सव्व-भासाए जणणी अत्थि। तेण वाक्पइराय कवी निय-गंथम्मि भणइ, 'सयलाओ इमं वाया विसंति, एत्तो य नेंति वाआओ'। तेण णाणीजणा भणंति, 'जेण पाइयकव्वस्स निम्मियं तस्स नमो। जे पाइयभासाए पाइयकव्वं य पढिऊण वियाणंति ताहं चिय णमामो'।

2. धम्मो

पच्चेग जीवस्स निय-सभावं ति धम्मं होइ। जे आयार-वियारा मणुस्साण दुट्ठ-कम्माओ दूरं करिऊण सम्मं कम्मम्मि थिरं करेइ, सो सच्च-धम्मो अत्थि। जे आयार-वियारा मणुस्सा दुट्ठ-कम्मम्मि थिरं करेइ सो अधम्मो होइ। सच्च-धम्मो मणुस्साण नीइमाण-सयाचारी सुसक्कयं य करेइ। अधम्मो मणुस्साण पसूं करेइ। तेण विवेगजुत्त हिययं चिय धम्ममंदीरं होइ। सम्मं आयार-वियारं च त्ति धम्मो होइ।

सच्चधम्मो दयाजुत्त-परोवयारी य अत्थि। जस्स धम्मम्मि दया-परोवयार-खमा-संजम-आइ नत्थि। सो अधम्मो अत्थि। अधम्म-आयरणम्मि किंचि वि सुहं नत्थि। धम्मेण विणा जीवाण सुहं न लब्भइ। तेण धम्मो सव्वं मंगलम्मि मंगल अत्थि। धम्मो चिय सव्व-दुक्खस्स उवरिं ओसहं अत्थि। धम्मेण मणुस्साण सम्माणं मिलइ। धम्म-पभावेण पावरूव-अंधयारं नट्ठं होइ। धम्मेण चिय जीवाण मोक्खं पावइ।

सच्चधम्मो कोवि गंथम्मि नत्थि। मंत-तंतम्मि वि धम्मं नत्थि। सुह-आयार-वियारम्मि धम्मो अत्थि। सव्वे सुपुरिसा विय एयं चिय भणंति।

जे कण्णा सम्मं वयणं सुणन्ति सो कण्णस्स धम्मो होइ। णयणेण सम्मं पासन्ति सो णयणस्स धम्मं होइ। जो हत्थेण सम्मं कम्मं करेइ सो हत्थस्स धम्मं होइ। जो हियएण सम्मं वियारं करेइ सो हिययस्स धम्मं होइ। मणुस्सेण माणव-इव आयरणं करेह सो मणुस्सस्स धम्मं होइ। एवं पयारे सव्व-धम्मम्मि माणव-धम्मो सेट्ठ-धम्मं होइ।

3. महिलाओ

भारहीय-सक्कतीए महिलाण अच्चंतं सम्माणस्स ठाणं अत्थि। पच्चेगे कुटुंबम्मि वि महिला चिय कुटुंबस्स पमुह-आहारं अत्थि। जस्स कुटुंबम्मि महिला उज्जोगा अत्थि तस्स चिअ कुटुंबस्स विकासं होइ। तेण कारणेण महिलाण सत्ति-देवया त्ति मण्णंति। सव्वे महिलाओ ववहार-कुसला अत्थि तेण ताओ लच्छीदेवया-गिहदेवया त्ति मण्णंति। सा पुरिसाओ विय चउरा-बुहीमाणी अत्थि तेण ताओ विज्जाए देवया सरस्सवई-देवयाए सम्माणं देइ। महिलाओ जम्माओ विविह-कलागुण-संपण्ण त्ति तेण तीए कलादेवया वि मण्णन्ति ।

महिलाण हिययं कोमलं चिय अत्थि तेण ताण माउ-माया-माऊली-आइ विविह नामेण संबोधन्ति। महिलाओ निय बाल-बालियाण पोसणं करेंति। ताओ पोसण-कज्जाए समं सक्कारं विय करेन्ति। तेण छतरपइ शिवराय इव सराज्जस्स रक्खणं कराविय महापुरिसं निम्माणं होइ। महप्पा गांधी इव भारहस्स पियामहो वि निम्माणं होइ।

महिलाण सहावं धम्मियं अत्थि। तेण पच्चेगे गिहे विविह धम्मियखण-उस्सवा होन्ति। वत्तमाणकाले पुरिसाओ विय महिला चिय पच्चेग-धम्मस्स रक्खणं करेन्ति। महिलाण जइ माया-पिया-भाया-पई आइयाओ य सहयारं होइ ता ताओ विविध-खेत्ते निय सेट्ठत्तं पयडं करेन्ति। महोदया पतिभा-पाटील , इंदिरा-गांधी, कप्पणा-चावला एयस्स उत्तमं उदाहरणा संति।

एवं पयारे अणाइकालाओ महिलाओ पच्चेग-खेत्तम्मि अग्गेसरं संति। तेण सव्वे समाजम्मि महिलाण ठाणं सेट्ठं अत्थि।

4. अहिंसा-धम्मो

भारहीय-भूमीए विविह-पयारस्स धम्मं अत्थि। तेण भारहीयभूमी धम्मभूमी ति पसिद्धं अत्थि। सव्व-धम्मम्मि अहिंसा-तत्तं एगं पमुह-तत्तं अत्थि। अहिंसा-तत्तं सव्व-धम्मस्स मूलं अत्थि। जस्स धम्मम्मि अहिंसा-दया-खमा-आइ तत्तं नत्थि सो धम्मं नत्थि। सो अधम्मं अत्थि। तेण अहिंसा सव्व-धम्मस्स पमुहं आहारं अत्थि।

जिण-बुद्ध-धम्मेण अहिंसाए चिय धम्मस्स पमुह-तत्तं मण्णइ। सव्व जीवोवरिं दयाभाव करेइ त्ति अहिंसा धम्मस्स पालणं होइ। दया तत्तेण सव्वजीवाण मेत्तिभावं होइ। तेण भणन्ति, 'सव्व-धम्मो मंगलं उक्किट्ठं अहिंसा-धम्मो।'

भगवं महावीर-भगवं बुद्ध-आइ महापुरिसेण निय-रज्ज-विहवस्स मोहं चइऊण एए अहिंसा-धम्मस्स उवएसं करेइ। समराट असोगेण जुज्झाए हिंसा दट्ठूण अहिंसा-धम्मस्स अवलंबं करेइ। अहिंसाए पयारत्थं विविह-ठाणे असोग राएण सिलालेहं लिहिऊण ठवेइ। महप्पा-गांधी-महाभागेण एए अहिंसाए पभावेण भारहदेसं सातंत्तं पाविऊण देइ।

भाहरदेसे पाचीण-कालाओ अहिंसा-धम्मस्स पालणं होइ। तेण कारणेण भारहीय-लोएण धम्मकारणाए को वि काले सत्थस्स अवलंबं ण करेइ। अज्ज वत्तमाणकाले वि भारहभूमीए एए अहिंसा-धम्मस्स पालणं होइ। भारहीय-सुपुरिसे वि हिंसा-अंधसद्धा-अधम्म-आइ विरुधं उवएसं करिऊण समाजम्मि दया-खमा-संजम-सयाचार-आइ वियारस्स विकासत्थं अहिंसा-मग्गस्स चिय अवलंबं करेन्ति। तेण अहिंसा सव्व-धम्मस्स मूल-तत्तं अत्थि। अओ अंधसद्धा-अधम्म-आइस्स पालणं ण करेह। अहिंसा-दयाभाव-खमाइस्स पालणं करिऊण माणवधम्मस्स वियासं करेह।

5. 'अत्थो'

अत्थं धण-संपइ-दव्वं आइ य विविह-णामेण संबोहइ। अत्थस्स देवयाए लच्छीदेवया त्ति भणइ। लच्छीदेवया धणस्स पमुह-देवया अत्थि। तेण लोगा लच्छीदेवयाए निच्चं पूया करेन्ति। सव्वे जणा अत्थत्थं विविह-पयारस्स कट्ठं करिऊण अत्थं पावन्ति। अज्ज वत्तमाणकाले अत्थं अच्चंतं महप्पं एइ। तेण सव्वे जणा अत्थस्स परमभत्तं होन्ति। अत्थत्थं नियसुहं विय हरन्ति। अणेगा लोगा अत्थत्थं को वि दुट्ठ-कम्मं करेन्ति। को वि जणा धणस्स कए निय-मित्तस्स वि घायं करेन्ति। को वि जणा धणस्स कए देसंतरं वि करेन्ति। अत्थस्स लोहेण मणुसाण विवेगं वि नट्ठं होइ। अत्थस्स कए मणुसो दयाभावं वि मुंचइ। निय-माया-पिया-भाया-भगिणी आइ य संबंधं वि ण जाणइ। किंतु सो ण जाणइ, एए पयारस्स धणेण सुहं न मिलइ। जे मणुस्सो विवेगेण धणं पावइ सो चिय सुहीं होइ। तेण सव्वे सुपुरिसा भणन्ति, 'धम्म-मग्गेण जो धणं अज्जेइ सो चिय सुहं पावइ'। जइ तुमं इच्छसि ता धम्ममग्गेण धणं पावेह। को वि काले धणस्स अत्थस्स लोहं न करेह।

6. मयण-महूसवो

भारहदेसस्स लोगा उस्सव-पियं अत्थि। तेण भारहदेसस्स लोगा भिण्ण-भिण्ण-कालाए णिच्चं विविह-पयारस्स ऊसवं करिऊण आणंदं पावन्ति। दसहरा-दीपावली आइ उसवं इव मयण-महुसवो वि एगो भारहीय उसवं अत्थि। एसो ऊसवो वसंतउउ-काले एइ। तेण एयं वसंतऊसवो त्ति वि संबोधइ। एए ऊसवो फग्गुणमासे एइ। वसंतउऊ सव्वे जणाणं आणंदयारी अत्थि। तम्मि समए सव्वे जणा निय-निय बाल-बालियाओ मायापिया-भारियाओ समं उज्जाणम्मि गच्छिऊण भगवं मयणदेवस्स पूया करेन्ति। एसो ऊसवो तरूणजणाण ऊसवो अत्थि। तेण सव्वे जुवाजणा आणंदेण नच्चन्ति-गायन्ति य।

वसंतउउकाले सव्व-पुहवीए उवरिए रुक्खलया-वेली आइ फुल्लन्ति, वियसियं होंति। अंब-रुक्खा वि फलं फलन्ति। कोइला वि महुर-महुरं सरेण गीयं गायन्ति। पोक्खरणीए कमलाइं वियसन्ति। तेण पोक्खरणीए वि सोहइ। एवं पयारे वसंतकाले सव्वे जणा मयण-ऊसवो करेन्ति।

- **विद्यार्थ्यांनी प्राकृतभाषेत निबंध लेखन करावे म्हणून खालीलप्रमाणे विषय दिलेले आहेत.**

(i) छत्तपई सिवरायं
(ii) भारहदेसं
(iii) मम माया-पिया
(iv) मम साला / मम विज्जालयं
(v) जलं समस्सा
(vi) पदूसण समस्सा
(vii) हालियस्स समस्सा
(viii) लोगसाही

[illegible]

1. प्राकृत काव्यसाहित्य परिचय

प्रस्तावना :

भारतीय समाज हा कथा आणि काव्य ऐकण्यात नेहमीच उत्सुक असल्याने परंपरेने चालत आलेल्या लोककथा आणि लोककाव्ये आजही भारतीय समाजाचे मनोरंजनाचे एक प्रभावी साधन असलेले दिसून येते. या लोककथांचे आणि लोककाव्यांचे दुसरे वैशिष्ट्य म्हणजे ह्या लोककथा आणि लोककाव्ये ही धर्माचरणाशी, 'व्रतवैकल्यांशी जोडलेली असल्याने या लोककथा आणि लोककाव्ये ऐकणे म्हणजे एक प्रकारचे धार्मिक कार्य करून पुण्यप्राप्ती घडते असा एक चांगला समज समाजात असल्याने या लोककथांना व लोककाव्यांना भारतीय साहित्यात अधिक महत्त्व असलेले दिसून येते.

या लोककथा आणि लोककाव्यातून भारतीय संस्कृतीचे, समाजाचे, रूढीपरंपरांचे तसेच राजकीय, सामाजिक, भौगोलिक स्थितीचे ज्ञान होण्यास मदत होते. थोडक्यात सांगावयाचे तर या लोककथा आणि ही लोककाव्ये म्हणजे प्राचीन भारतीय समाजाचा, संस्कृतीचा संक्षिप्त इतिहासच होय. म्हणून नवीन पिढीला या लोककथांचा आणि लोककाव्यांचा परिचय होणे अत्यंत महत्त्वाचे आहे कारण विद्वानांची प्रतिभा म्हणजे (कधीही न भंगणारे)अभंगच होत.

काव्य म्हणजे अनुभूती आणि कल्पनेतून साकारलेली जीवनधारा. काव्य म्हणजे कोमल-कोमल शब्दरचनांच्या माध्यमातील मधुर कल्पनाविलासच होय. तसेच उद्रेकमय भावनांनी हृदयस्पर्शी भाषा म्हणजे काव्य होय. अशाप्रकारे विविध वैशिष्ट्यांनी युक्त असलेल्या या मानवतावादी तत्त्वज्ञान साहित्याबरोबर या प्राकृत भाषेत रसयुक्त साहित्याचीही रचना असलेली दिसून येते. या साहित्यातील नायक आणि इतर पात्रेही समाजातील सामान्यांपासून असामान्यांपर्यंतच्या व्यक्ती असलेल्या दिसून येतात. त्यामुळेच सामान्यातील सामान्यांनाही हे प्राकृत साहित्य आपले साहित्य वाटते. ही वास्तवता कोणीही नाकारूच शकत नाही.

प्राकृत काव्यरचनेतील काही तत्त्वे :

(i) कथात्मकता आणि छंदोबद्धता.

(ii) सर्गबद्धता किंवा खंडविभाजन आणि कथाविस्तार.

(iii) जीवनातील विविध अंगांचे चित्रण.

(iv) कथातत्त्वांनी युक्त कथानक.

(v) मनोरंजक व कोमल भाषाशैली.

प्राकृत काव्याचे प्रकार :

इतर भाषेप्रमाणे प्राकृत भाषेतही विविध प्रकारच्या काव्यरचना असल्या तरीही काही प्रमुख काव्यप्रकार पुढीलप्रमाणे-

(i) महाकाव्य

(ii) खंडकाव्य

(iii) मुक्तककाव्य

(iv) चरित्रकाव्य

(v) चंपूकाव्य

वरीलप्रमाणे प्राकृत काव्याचे प्रकार आहेत त्यांचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे-

महाकाव्याची वैशिष्ट्ये :

भारतीय संस्कृतीमध्ये राम आणि कृष्ण यांना अत्यंत महत्त्वपूर्ण स्थान असल्याने 'रामायण आणि महाभारतातील नायक 'राम आणि कृष्ण' यांचा आदर्श डोळ्यांसमोर ठेवून भारतीय कविंनी आपल्या काव्यरचना केलेल्या दिसून येतात. तरीही दंडीसारख्या विद्वानांनी आपल्या 'काव्यदर्शन' ग्रंथात काव्याची लक्षणे (वैशिष्ट्ये) पुढीलप्रमाणे दिलेली दिसून येतात.

(i) महाकाव्याचा प्रारंभ मंगलाचरण, देवदेवतांना वंदन किंवा आशीर्वादाने केलेला असतो.

(ii) त्यानंतर कविंनी काव्यरचना करण्याचा उद्‌देश, कारण दिलेले असते.

(iii) काव्यरचनेतील कथानकाचा नायक हा चतुर, व्यवहारकुशल, धीरोदात्त असतो.

(iv) कथानक हे एखाद्या ऐतिहासिक विषयावर, सत्यघटनेवर किंवा काल्पनिक विषयावर आधारित असते.

(v) कथानकात निसर्गवर्णन, प्रवास, युद्‌ध, उत्सव इत्यादींचे वर्णन असते.

(vi) काव्यात शांतरस, वीररस, शृंगाररसाचे तसेच विविध अलंकारांचा उपयोग केलेला असतो.

(vii) काव्यरचना सुलभ व ऐकण्यास मधुर आणि लोकरंजक असते.

(viii) काव्य सर्ग, आश्वास, प्रस्ताव, संधी इत्यादींमध्ये विभागलेले असते.

(ix) काव्य कथानकामध्ये नायकाच्या जन्मापासून दीक्षा घेण्यापर्यंतच्या विविध घटनांचे वर्णन असते.

(x) मुख्य कथानकाबरोबर काही उपकथानकांचाही समावेश असतो.

प्राकृत महाकाव्यामध्ये सेतुबंध, गउडवध, लीलावईचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे–

1) सेतुबंध :

'सेतुबंध' हे प्राकृत साहित्यातील एक श्रेष्ठ आणि महत्त्वपूर्ण असे महाकाव्य आहे. याची रचना प्रवरसेन राजाने केलेली आहे. या महाकाव्याचा मुख्य विषय रामायणातील असला तरीही वानरसेनेकडून समुद्रावर सेतू बांधून रावणाचा वध कसा करण्यात आला या विषयाचे वर्णन या ग्रंथात आलेले आहे. याचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे–

ग्रंथकाराचा परिचय :

'सेतुबंध' या प्राकृत महाकाव्याची रचना कवी प्रवरसेन राजाने केली आहे. कवी प्रवरसेन म्हणजेच विदर्भातील वाकाटक राजघराण्यातील दुसरा प्रवरसेन राजा होय. कवी कालिदास हे या प्रवरसेन राजाचे राजकीय सल्लागार होते. त्यांच्या प्रेरणेनेच प्रवरसेनांनी या 'सेतुबंध' महाकाव्याची रचना केल्याचे मानले जाते. प्रवरसेन राजास प्राकृत भाषेविषयी आदर असल्यानेच प्राकृत भाषेला राजदरबाराची भाषा म्हणून सन्मानित केलेले होते. कालिदासासारख्या संस्कृत पंडिताच्या सान्निध्यात राहूनही 'सेतुबंधा'सारखे महाकाव्य प्राकृतभाषेत लिहिले हे प्रवरसेनांचे एक वेगळे वैशिष्ट्य स्पष्ट होते. साधारणपणे इ.स. 420 ते 450 मध्ये हे काव्य रचल्याचे मानले जाते.

सेतुबंध महाकाव्याचा परिचय : →

'सेतुबंध' हे प्राकृत साहित्यातील एक श्रेष्ठ महाकाव्य असून यामध्ये 1299 गाथा 15 अश्वासामध्ये (अध्यायांमध्ये) विभागलेल्या आहेत. यामध्ये वाल्मिकी, रामायणातीलच विषय असला तरीही समुद्रावर सेतू बांधून रावणाचा वध कसा केला एवढा मर्यादित विषय घेतलेला आहे. यातील 1247 गाथा या आर्या वृत्तातील असून बाकीच्या 44 गाथा या वेगवेगळ्या वृत्तातील आहेत. शिवाय या ग्रंथातील भाषा ही महाराष्ट्री प्राकृत आहे.

सेतुबंध ग्रंथातील विषय :

'सेतुबंध' या महाकाव्याचा विषय वाल्मिकी रामायणातीलच असला तरीही वाल्मिकी रामायणाप्रमाणे संपूर्ण रामकथेचे वर्णन केलेले नसून वानरांच्याकडून समुद्रावर सेतू बांधून रामाने रावणाचा वध कसा केला एवढाच मर्यादित विषय असलेला दिसून येतो.

हनुमानाकडून सीतेच्या शोधाचा वृत्तांत समजल्यानंतर समुद्र पार करून लंकेस कसे जावयाचे? या चिंतेने राम चिंताग्रस्त झालेला असताना स्वतः समुद्रदेवता रामासमोर येऊन सेतू बांधून समुद्र ओलांडून जाण्याचा सल्ला देते. त्याप्रमाणे हनुमानाच्या मार्गदर्शनाखाली समुद्रावर सेतू बांधला जातो त्याचे सविस्तर वर्णन या 'सेतुबंध' महाकाव्यात आलेले आहे. म्हणूनच या महाकाव्यास 'सेतुबंध' हे शीर्षक देण्यात आलेले आहे.

राम हा या काव्याचा नायक असून त्यास देवाचा अवतारी पुरुष न मानता एक आदर्श, धीरोदात्त पुरुष मानून त्यास सामान्य माणसाप्रमाणे सुखदुःखाच्या भावना असल्याचे वर्णन केले आहे. तर रावण हा प्रतिनायक असून त्याने सीतेचे अपहरण केले असले तरीही तो अत्याचारी

नसून तो मनाने उदार, पराक्रमी, कुशल प्रशासक होता. अशाप्रकारे वाल्मिकी रामायणापेक्षा वेगळा विषय या ग्रंथात वर्णिलेला दिसून येतो.

2) लीलावई :

प्रस्तावना :

'लीलावई' हे प्राकृत भाषेतील एक श्रेष्ठ महाकाव्य होय. याची रचना कोउहल (कुतूहल) या कविंनी केलेली आहे. काव्याच्या नायिकेचेच या ग्रंथास शीर्षक दिलेले दिसून येते. या ग्रंथामध्ये सातवाहन वंशातील 'हाल राजा आणि सिंहल-द्वीपाची (श्रीलंकेची) राजकन्या लीलावई' यांच्या प्रेमाची कथा वर्णिलेली आहे.

ग्रंथकारांचा परिचय :

कवी कोउहलांनी आपल्या 'लीलावई' या ग्रंथाच्या प्रारंभीच्या 18 ते 42 गाथांमध्ये स्वतःविषयी थोडीफार माहिती दिलेली आहे. त्यामुळे कवी कोउहलांचा संक्षिप्त परिचय होण्यास मदत होते. ती पुढीलप्रमाणे-

कवी कोउहल हे वैष्णवपंथी ब्राम्हण होते. त्यांच्या कुळात विद्वत्तेची मोठी परंपरा होती. त्यांचे वडील भूषणभट्ट हे वेदविद्येमध्ये अत्यंत पारंगत होते. त्यांचे चारही वेद तोंडपाठ होते. त्यांचे आजोबा बहुलादित्य हे यज्ञातील जाणकार होते.

कुतूहल हे त्याचे खरे नाव नसून त्यांनी ते टोपणनाव धारण केलेले असावे. तसेच 'लीलावई' हा ग्रंथ खासकरून पत्नीच्या प्रेमाचे व आदराचे प्रतीक म्हणून लिहिल्याचे ग्रंथात स्पष्ट केले आहे. त्यांचा काळ साधारणपणे 7-8 व्या शतकाचा मानला जातो.

ग्रंथाचा परिचय :

'लीलावई' या ग्रंथाची रचना कोउहलाने केली आहे. या काव्यग्रंथामध्ये 1350 गाथा आहेत. यामध्ये लीलावती आणि हाल राजा यांच्या प्रेमाची कथा वर्णिलेली आहे. या प्रेमकथेबरोबर महानुमती आणि सिद्धकुमार माधवानिल तसेच कुवलयावली-चित्रांगद यांच्याही प्रेमाच्या दोन उपकथा आलेल्या आहेत. या काव्यग्रंथाचे दुसरे वैशिष्ट्य म्हणजे मानवी आणि दैवी पात्रांचा सुरेख संगम साधलेला आहे. या ग्रंथाचे संपादन डॉ. ए.एन. उपाध्ये यांनी केले असून भारतीय ज्ञानपीठामार्फत याचे प्रथम प्रकाशनही केलेले आहे.

ग्रंथाचा विषय :

सातवाहन वंशातील हाल राजा आणि सिंहल-द्वीपाची राजकन्या लीलावती यांच्या प्रेमाची कथा हा या ग्रंथाचा प्रमुखविषय आहे.

'लीलावती' ही सिंहलद्वीपाच्या (श्रीलंकेच्या) शिलामेघ राजाची (शरदश्री राणीपासून झालेली) कन्या होय. लीलावती तारुण्यात आल्यानंतर तिचा विवाह करण्याचे ठरवून तिला विविध राजांची व राजकुमारांची चित्रे दाखविते. तेव्हा सातवाहन वंशीय हाल राजाचे चित्र पाहून लीलावती मोहित होते. एवढेच नव्हेतर स्वतः एकटीच होडीत बसून समुद्रमार्गे गोदावरीच्या किनारी असलेल्या पैठण नगराकडे जाऊ लागते.

योगायोगाने हाल राजाचा सेनापती विजयानंद यांच्याशी तिची भेट होते. लीलावती आपला सर्व वृत्तांत विजयानंदास सांगते. विजयानंद सेनापती पैठण नगरात येऊन लीलावतीचा वृत्तांत सांगतो. त्यानंतर हाल राजा लीलावतीशी विवाह करतो. असे या काव्याचे कथानक आहे.

हा ग्रंथ महाराष्ट्री प्राकृत भाषेतील एक श्रेष्ठ ग्रंथ म्हणून प्रसिद्ध आहे.

3) गौडवध (गउडवहो) :

प्रस्तावना :

'गौडवध' हे एक प्राकृत महाकाव्यग्रंथातील एक प्रमुख ग्रंथ होय. याची रचना 'वाक्पतिराज' यांनी केली आहे. कनोजच्या यशोवर्मा राजाने गौड देशाच्या राजाचा युद्धात कसा वध केला याचे वर्णन, या महाकाव्यात केलेले आहे. या ग्रंथास 'यशोवर्मा विजयगाथा' या नावानेही संबोधले जाते. या ग्रंथाचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे-

ग्रंथकाराचा परिचय :

'गौडवध' या महाकाव्याची रचना कवी वाक्पतिराज यांनी केली. वाक्पतिराज हे कनोजच्या यशोवर्मा राजांच्या दरबारात कविराज म्हणून प्रसिद्ध होते. आपल्या स्वामींच्या ऋणातून मुक्त होण्यासाठी कदाचित त्यांनी या काव्यग्रंथाची रचना केलेली असावी.

कविंनी 'गौडवध' या महाकाव्याची रचना करण्यापूर्वी 'मधुमय विडय' नावाचा एक काव्यग्रंथ लिहिल्याचा उल्लेख मिळतो; परंतु आज तो कोठेही उपलब्ध होत नाही. वाक्पतिराज यांचा काळ साधारणपणे इ.स. 700 ते 740 चा मानला जातो.

ग्रंथाचा परिचय :

'गौडवध' या काव्यामध्ये कनोजच्या यशोवर्मा राजाने गौड देशाच्या राजाचा युद्धात कसा पराभव किंवा कसा वध केला ते 1209 गाथामध्ये वर्णन केलेले आहे. या ग्रंथातील विभागास 'कुलक' म्हणून संबोधलेले आहे. ह्या ग्रंथात राजकीय स्थितीचे वर्णन असले तरी तत्कालीन समाजातील विविध चालीरीतींचेही वर्णन आलेले दिसून येते.

ग्रंथाचा विषय :

या ग्रंथात गौड राजाच्या वधाचे वर्णन आणि यशोवर्मा राजाच्या विजयाचे वर्णन हा प्रमुख विषय आहे. 1 ते 61 गाथांमध्ये मंगलाचरण आहे 62 ते 98 मध्ये कवीची माहिती दिली आहे. 99 ते 191 मध्ये काव्याच्या प्रमुख विषयास प्रारंभ होऊन यशोवर्मा राजाची स्तुती केलेली आहे. 192 ते 413 मध्ये युद्धयात्रा वर्णन व गौड राजाच्या वधाचे वर्णन आहे. त्यानंतर यशोवर्मा राजाची स्तुती आलेली आहे.

हा ग्रंथ महाराष्ट्री प्राकृत भाषेत लिहिला आहे. हाल राजाच्या 'गाथासप्तशती' प्रमाणे या ग्रंथात ग्रामीण जीवनाचे वर्णनही अत्यंत सुरेख असलेले दिसून येते. याशिवाय ग्रंथाच्या शेवटी उत्तमोत्तम सुभाषितेही आलेली आहेत.

2. खंडकाव्य

प्राकृत भाषेत महाकाव्याप्रमाणे खंडकाव्य हाही एक काव्यप्रकार असलेला दिसून येतो. खंडकाव्याची संख्या अत्यंत कमी असली तरीही प्राकृत साहित्यात खंडकाव्य हा एक प्रकार अस्तित्वात असलेला दिसून येतो. प्राकृत साहित्यात (i) कंसवध (ii) उषानिरुद्ध (उसाणिरूद्ध) असे दोनच खंडकाव्य ग्रंथ उपलब्ध असलेले दिसून येतात. बाकीचे ग्रंथ कदाचित काळाच्या प्रवाहात नष्टही झालेले असतील.

खंडकाव्याची वैशिष्ट्ये :

प्राकृत साहित्यातील महाकाव्याची जशी वैशिष्ट्ये आहेत. त्याप्रमाणे विद्वानांनी खंडकाव्याचीही काही वैशिष्ट्ये (लक्षणे) सांगितलेली आहेत. ती पुढीलप्रमाणे–

(i) महाकाव्यामध्ये नायकाच्या संपूर्ण जीवनाचे वर्णन केलेले असते, परंतु खंडकाव्यात मुख्य कथेतील कोणत्याही एका घटनेचे, एका भागाचे, एका खंडाचे वर्णन केलेले असते, म्हणून त्या काव्यास **खंडकाव्य** म्हटले जाते.

(ii) खंडकाव्य 2 ते 4 सर्गामध्ये (भागामध्ये) विभागलेले असते.

(iii) खंडकाव्याचा नायक हा पौराणिक किंवा ऐतिहासिक असतो.

(iv) मुख्य कथानकासमवेत एक-दोन उपकथानकांचाही खंडकाव्यात समावेश केलेला असतो.

(v) महाकाव्याप्रमाणे खंडकाव्यातही लोकजीवनाचे वर्णन असते.

(vi) खंडकाव्यात नायकाच्या शौर्याचे विशेष वर्णन असल्याने खंडकाव्यात वीररसाचे प्राबल्य अधिक असते.

(vii) प्राकृतातील खंडकाव्याचा विकास हळूहळू होत गेलेला दिसून येतो.

वरीलप्रमाणे प्राकृत खंडकाव्याची वैशिष्ट्ये दिसून येतात. तेव्हा प्राकृतातील खंडकाव्याचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे–

(1) कंसवध (कंसवहो) :

कंसवध (कंसवहो) हे प्राकृत साहित्यातील एक महत्त्वपूर्ण खंडकाव्य आहे. कृष्णाने कंसाचा वध का व कसा केला याचे कथानक यामध्ये दिलेले आहे. याची रचना रामपाणिवाद यांनी केलेली आहे.

ग्रंथकारांचा परिचय :

कंसवध आणि उषानिरुद्ध या दोन्ही प्राकृत खंडकाव्याची रचना रामपाणिवाद यांनी केलेली आहे. रामपाणिवाद हे केरळ राज्यातील दक्षिण मलबारातील मंगलग्राम गावातील ब्राह्मण कुटुंबात जन्मले होते. त्यांचे वडील शिवमंदिरात पुरोहिताचे काम वंशपरंपरेने करत होते. संस्कृत नाटकात काम करणाऱ्या नटांना सहकार्य म्हणून ते पडघम वाजविण्याचे काम करत असल्याने पाणिवाद (हाताने वाद्य वाजविणारे) या नावाने त्यांना ओळखले जाऊ लागले. रामपाणिवादांचे वडील संस्कृत भाषा जाणकार होते. त्यामुळे त्यांनाही वडिलांच्याकडून संस्कृत भाषेचे ज्ञान मिळाले होते. रामपाणिवाद हे कृष्णाचे परमभक्त होते. त्यामुळेच त्यांनी आपल्या दोन्ही खंडकाव्यातून कृष्णाचे श्रेष्ठत्व वर्णिलेले दिसून येते.

ग्रंथाचा परिचय :

'कंसवध' या खंडकाव्याच्या शीर्षकावरूनच ग्रंथाचा परिचय होण्यास मदत होते. या खंडकाव्यात एकूण 233 गाथा असून त्या चार सर्गात (विभागात) विभागलेल्या दिसून येतात. प्रथम विभागात 64 गाथा, दुसऱ्या विभागात 60, तिसऱ्या विभागात 59 आणि चौथ्या सर्गात 60 गाथा आहेत. कंसाच्या वधाचेच केवळ वर्णन या काव्यात असल्याने या काव्यास खंडकाव्य म्हणून ओळखले जाते.

ग्रंथाचा विषय :

'कंसवध' या नावावरून ग्रंथाचे स्वरूप आणि ग्रंथाचा विषय समजण्यास मदत होते. कृष्ण गोकुळातून निघाल्यापासून ते कंसाचा वध होईपर्यंतच्या विविध घटनांचे वर्णन या ग्रंथात केलेले आहे.

पहिल्या सर्गात (विभागात) प्रारंभी विष्णू व इतर देवदेवतांना वंदन करून कंसाने आरंभलेल्या धनुष्य उत्सवाचे निमंत्रण घेऊन आलेल्या अक्रुराच्या आगमनाचे वर्णन तसेच त्या निमंत्रणानुसार कृष्ण आणि बलराम यांचे मथुरेकडे प्रयाण, गोपिकांचा शोक इत्यादी घटनांचे वर्णन आलेले आहे.

दुसऱ्या सर्गात (विभागात) रजकाचे उपकथानक, कुब्जेस सौंदर्य प्राप्ती, मथुरानगरीचे व चापघराचे वर्णन इत्यादी घटना आलेल्या आहेत.

तिसऱ्या सर्गात (विभागात) कृष्णभक्ताकडून कृष्णाची स्तुती, उन्मत्त हत्तीचा नाश, मल्लयुद्धाचे वर्णन आणि कंसवध इत्यादी प्रमुख घटनांचे वर्णन आलेले आहे.

चौथ्या सर्गात (विभागात) अक्रुराकडून कंसाच्या वधाचे कथन, कृष्णाच्या पूर्वजन्माचे वर्णन इत्यादी घटनांचे वर्णन करून कृष्णाचे श्रेष्ठत्व वर्णन केलेले आहे.

अशाप्रकारे कंसाच्या वधाचे वर्णन या खंडकाव्यात आलेले आहे. हा ग्रंथ महाराष्ट्रीय प्राकृत भाषेत लिहिलेला असला तरीही काही ठिकाणी शौरसेनी आणि मागधी प्राकृत भाषांचेही अस्तित्व दिसून येते. तसेच या ग्रंथात संस्कृत भाषेचाही प्रभाव दिसून येतो. **एका संस्कृत पंडिताकडून प्राकृत भाषेत दोन खंडकाव्ये लिहिली जातात हे प्राकृत भाषेच्या दृष्टीने अत्यंत गौरवास्पदच आहे.**

(2) उषानिरूद्‌ध (उसाणिरूद्‌धं) :

उषानिरूद्‌ध (उसाणिरूद्‌धं) हे एक प्राकृत साहित्यातील एक उत्कृष्ट खंडकाव्य होय. याची रचना कवी रामपाणिवाद यांनी केलेली असून यामध्ये बाणासूराची कन्या उषा आणि श्रीकृष्णाचा नातू अनिरूद्‌ध यांच्या प्रेमाची आणि विवाहाची कथा वर्णिलेली आहे.

ग्रंथकाराचा परिचय :

ग्रंथकाराच्या परिचयासाठी 'कंसवध' ग्रंथातील ग्रंथकारांचा परिचय पाहणे (कारण दोन्हीही ग्रंथाचे निर्माते रामपाणिवाद आहेत.)

ग्रंथाचा परिचय :

उषा आणि अनिरूद्‌ध यांच्या प्रेमाची सरस कथा या ग्रंथात वर्णिलेली आहे. या कथेचा प्रमुख आधार श्रीमद्‌भागवत आहे. हा ग्रंथ दोन सर्गामध्ये (विभागामध्ये) विभागलेला आहे.

ग्रंथाचा विषय :

रामपाणिवाद हे कृष्णभक्त असल्याने कृष्णाचे श्रेष्ठत्व वर्णन करण्यासाठी उषा आणि अनिरूद्‌ध यांच्या प्रेमाच्या कथानकाचा आधार घेऊन 'उषानिरूद्‌ध' या खंडकाव्याची रचना केलेली दिसून येते.

बाणासुर राक्षसाची कन्या उषा आणि कृष्णाचा नातू अनिरूद्‌ध हे परस्परांवर आकर्षित होतात; परंतु कृष्णाचे आणि बाणासुराचे शत्रुत्वाचे संबंध असल्याने बाणासुर उषा आणि अनिरूद्‌ध यांच्या प्रेमास विरोध करतो. एवढेच नव्हेतर रात्री गुप्तपणे भेटीसाठी आलेल्या अनिरूद्‌धास बाणासुर आपल्या सेवकांच्या मदतीने कैद करतो. ही बातमी कृष्णास समजते तेव्हा कृष्ण बाणासुरास आपल्या अनिरूद्‌ध नातवास सोडण्याची विनंती करतो, परंतु बाणासुर ऐकत नाही. तेव्हा कृष्ण बाणासुराशी युद्‌ध करून अनिरूद्‌धाची सुटका करतो. शिवाय उषा आणि अनिरूद्‌ध यांचा विवाहही करून देतो.

या खंडकाव्यात उषानिरुद्‌ध यांची प्रेमकथा असल्याने शृंगाररस यातील प्रमुख रस असलेला दिसून येतो तर कृष्ण आणि बाणासुर यांच्यातील युद्‌ध प्रसंगाने वीररसही आलेला दिसून येतो. याशिवाय इतरही काव्य वैशिष्ट्यांनीही युक्त असे हे खंडकाव्य असलेले दिसून येते.

3. मुक्तक काव्य

प्राकृत साहित्यात प्राचीन काळापासून म्हणजेच आगमग्रंथ रचनेपासूनच मुक्तक काव्य लिहिले जात असलेले दिसून येते, कारण आगम साहित्यात अनेक ठिकाणी उपदेश, नैतिकता इत्यादीचे वर्णन करण्यासाठी रसयुक्त पद्याचा उपयोग केला जात असलेला दिसून येतो. त्यातूनच मुक्तक काव्यरचना करण्याची पद्धत अस्तित्वात आलेली असावी. इ.स. दुसऱ्या, तिसऱ्या शतकात होऊन गेलेल्या सातवाहन वंशीय राजा 'हाल' यांनी 'गाहासत्तसई' नावाचे प्रथम मुक्तक काव्याचे संपादन केले. त्यानंतर जयवल्लभांनी 'वज्जालग्गं नावाचे मुक्तक काव्य लिहिले.

मुक्तक काव्य म्हणजे संस्काराचा, संस्कृतीचा एक मौल्यवान ठेवाच होय. यामध्ये सुवचनांचा, उपदेशांचा, मार्गदर्शनांचा, संत-सत्पुरुषांच्या आचार विचारांचा, नीतिमूल्यांचा संग्रह असतो. त्यामुळे कोणत्याही साहित्यात मुक्तक काव्याचे महत्त्व अधिक असलेले दिसून येते. या मुक्तक काव्याची काही वैशिष्ट्ये (लक्षणे) पुढीलप्रमाणे-

मुक्तक काव्याची वैशिष्ट्ये :

ज्या काव्यातून किंवा गाथांतून स्वतंत्र विचार प्रकट होतात किंवा ज्या काव्यातून इतर गाथांचा आधार न घेता अर्थ स्पष्ट होतो त्या काव्याला **मुक्तक काव्य** म्हणून संबोधले जाते.

(i) मुक्तक काव्यामध्ये धार्मिक तत्त्वावर अधिक भर दिलेला असतो.

(ii) मुक्तक काव्यातून शृंगाररसाप्रमाणे वीर रसाचाही प्रभाव स्पष्ट होतो.

(iii) सज्जन-सत्पुरुषांच्या गुणवर्णनातून शांत रसही स्पष्ट होतो.

(iv) रौद्र, अद्भूत, चमत्कार इत्यादींचा अभाव असतो.

(v) मुक्तक काव्यातून करूणरसही स्पष्ट होतो.

(vi) मुक्तक काव्यातून एकाच कथनकाचे किंवा एका व्यक्तीचे व्यक्तिचित्रण न करता विविध विषयांवरील गाथांचा संग्रह केलेला असतो.

(vii) मुक्तक काव्यातील गाथा या विविध ग्रंथातून संग्रहित केलेल्या असतात.

प्राकृत साहित्यात 'गाथासप्तशती' आणि 'वज्जालग्गं' हे दोन ग्रंथ मुक्तक काव्य ग्रंथ म्हणून ओळखले जातात. त्यांचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे-

(1) गाहासत्तसई (गाथासप्तशती) :

'गाहासत्तसई' (गाथासप्तशती) हा प्राकृत साहित्यातील एक श्रेष्ठ मुक्तक काव्य ग्रंथ होय. सातवाहन वंशीय हाल राजाने या ग्रंथाची रचना केली. हा ग्रंथ म्हणजे प्राचीन महाराष्ट्रातील ग्रामीण जीवनाचे चित्रण करणारा पहिला ग्रंथ होय. त्याचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे-

(i) ग्रंथकाराचा परिचय :

'गाहासत्तसई' या ग्रंथाची रचना कवी हालाने केली. कवी हाल हे सातवाहन वंशीय राजांमधील सतरावे राजे होते. हालराजा जसा पराक्रमी राजा होता तसा तो प्राकृतभाषा प्रेमीही होता. त्याच्या दरबारात जवळजवळ 112 प्राकृत भाषा विद्वान होते. त्यामुळेच हाल राजास 'कवी वत्सलराजा' म्हणून सन्मानित केले गेले होते. विविध कवींनी आणि विद्वानांनी लिहिलेल्या विविध ग्रंथातील निवडक गाथा घेऊन 700 गाथांनी युक्त 'गाहासत्तसई' या श्रेष्ठ ग्रंथाची रचना केली. **हाल राजास पराक्रमी राजा म्हणून जेवढी प्रसिद्धी मिळाली असेल त्याच्या कितीतरी अधिक पटीने प्रसिद्धी 'गाथासप्तशती' या ग्रंथरचनेमुळे मिळाली.**

(ii) गाहासत्तसई ग्रंथाचा परिचय :

'गाहासत्तसई' या ग्रंथाची रचना कवी हालाने केली. तत्कालिन शेकडो प्राकृत ग्रंथातील एक कोटी गाथामधून 700 निवडक गाथांचा संग्रह करून गाहासत्तसईची रचना केली. 100 गाथांचे एक शतक (एक विभाग) याप्रमाणे हा ग्रंथ सात शतकांमध्ये (विभागात) विभागलेला आहे. प्रारंभी

या ग्रंथास 'गाथाकोश' या नावाने ओळखले जात होते, परंतु ग्रंथात 700 गाथांचा समावेश असल्याने या ग्रंथास 'गाथासप्तशती' (गाहासत्तसई) या नावाने संबोधले जाते. प्रत्येक शतकाच्या शेवटी हा ग्रंथ कवी हालाने रचल्याचे म्हटले आहे. यातील प्रत्येक गाथा ही एक स्वतंत्र विषय मांडत असल्याने या ग्रंथाचा समावेश मुक्तक काव्यग्रंथ म्हणून केला जातो.

(2) वज्जालग्गं :

'वज्जालग्गं' हा प्राकृत साहित्यातील एक सुभाषित ग्रंथ होय. याची रचना जयवल्लभ यांनी केली. हा ग्रंथ म्हणजे कवी हाल राजाच्या गाथासप्तशती या ग्रंथाची सुधारित आवृत्ती म्हटले तर अयोग्य होणार नाही. गाथासप्तशतीप्रमाणे या ग्रंथातही विविध विषयावरील गाथांचा संग्रह केलेला दिसून येतो. त्याचा संक्षिप्त परिचय पुढीलप्रमाणे–

(i) ग्रंथकाराचा परिचय :

'वज्जालग्गं' या सुभाषित ग्रंथाची रचना जयवल्लभांनी केलेली असली तरीही त्यांनी या ग्रंथात स्वतःविषयी किंचितही माहिती दिलेली नाही. त्यामुळे त्यांच्याविषयी अधिक माहिती मिळत नाही. तरीही जी काही माहिती मिळते ती पुढीलप्रमाणे–

जयवल्लभ हे श्वेतांबर पंथीय जैन होते. जयवल्लभ किंवा जगवल्लभ या नावाने त्यांना संबोधले जात होते. आचार्य धर्मचंद्र यांच्या विनंतीवरून त्यांनी 'वज्जालग्गं' या ग्रंथाची रचना केल्याचे मानले जाते. 'वज्जालग्गं' या ग्रंथाची रचना त्यांनी केलेली असली तरीही त्यामध्ये त्यांची स्वतःची एकही गाथा नाही. त्यांचा काळ साधारणपणे दहाव्या शतकाचा मानला जातो.

(ii) ग्रंथाचा परिचय :

'वज्जालग्गं' हा प्राकृत साहित्यातील अत्यंत सूत्रबद्ध आणि श्रेष्ठ मुक्तक काव्य ग्रंथ म्हणून प्रसिद्ध आहे. 'वज्जा' म्हणजे एकाच विषयावरील गाथांचा समूह. 'वज्जा' म्हणजे रांगा, मालिका, जोड होय. वज्जा म्हणजे सुवचन, पद्धत, पाठ, प्रकरण, अधिकार, विभाग असे विविध अर्थ होतात.

या ग्रंथात विविध विषयांवरील 995 गाथा असून सर्वसाधारणपणे 94-95 विभागात, वज्जामध्ये त्या विभागलेल्या आहेत. या ग्रंथाचे सर्वांत महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे **भारतीय साहित्यातील सर्वांत पहिला आणि सुसूत्रबद्ध सुभाषित ग्रंथ म्हणून सर्वत्र या ग्रंथाची ओळख आहे.** त्यानंतर विविध भाषेत सुभाषित रचना झाल्या त्या 'वज्जालग्गं' ग्रंथास आदर्श मानूनच.

(iii) वज्जालग्गं ग्रंथाचा विषय :

विविध विषयांवरील सुभाषित गाथांचे संकलन करून निर्माण केलेला हा ग्रंथ प्राकृत साहित्यातील श्रेष्ठ ग्रंथ होय. कवी जयवल्लभांनी व्यक्तिगत हितापेक्षाही सामाजिक हितावर भर देऊन या ग्रंथाची रचना केलेली दिसून येते. मानवतावादी जीवनमूल्यांना प्रतिष्ठा प्राप्त करून देण्यासाठी परोपकार, मित्रता, नैतिकता, सज्जन स्तुती आणि दुर्जनांची निंदा, धैर्य, प्रेम, स्नेह, उदारता, कृतज्ञता, विनय, क्षमा, काव्य, श्रोत्यांचे महत्त्व आदी विविध विषयांच्या विभागवार गाथा या ग्रंथात दिलेल्या दिसून येतात. त्यामुळे वाचकास एक प्रकारचा आनंद मिळत राहातो. तसेच काही गाथा हृदयास स्पर्श करणाऱ्या असल्याने वाचकाच्या आचार-विचारात परिवर्तन घडविणाऱ्या असल्याचे दिसून येते.

हा ग्रंथ महाराष्ट्री प्राकृत भाषेत रचलेला दिसून येतो. त्यामुळे मराठी वाचकासही सहज स्पष्ट होणारा हा ग्रंथ आहे.

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे – 411004

अर्धमागधी – प्राकृत, इयत्ता बारावी

₹ 102.00

گلهای فارسی

برای کلاس دوازدهم

سرکاری فیصلہ نمبر : ابھیاس-۲۱۱٦/ (پر۔نمبر۱٦/۴۳) ایس ڈی-۴ مؤرّخہ ۲۵/اپریل ۲۰۱٦ء کے مطابق قائم کردہ رابطہ کارکمیٹی کی ۲۰/جنوری ۲۰۲۰ءکو منعقدہ نشست میں اس کتاب کو تعلیمی سال ۲۱-۲۰۲۰ء سے درسی کتاب کے طور پر منظوری دی گئی۔

گُلهای فارسی

برای کلاس دوازدهم

Gul-hai-Farsi

Std. XII

مہاراشٹر راجیہ پاٹھیہ پستک نرمتی و ابھیاس کرم سنشودھن منڈل

پونہ — 411 004

V7P3R1

اپنے اسمارٹ فون میں انسٹال کردہ Diksha App کے توسط سے درسی کتاب کے پہلے صفحے پر درج Q.R. code اسکین کرنے سے درس وتدریس کے لیے مفید سمعی و بصری وسائل دستیاب ہوں گے۔

Coordinator	:	Khan Navedul Haque Inamul Haque Special Officer for Urdu, Arabic & Persian, Balbharati
Cover	:	Asif Nisar Sayyed
D.T.P. & Layout	:	Yusra Graphics 305 - Somwar Peth, Pune - 11.
Production	:	Shri Sachchitanand Aphale (Chief Production Officer) Shri Rajendra Chindarkar (Production Officer) Shri Rajendra Pandloskar (Asstt Production. Officer)
Paper	:	70 GSM Creamwove
Print Order	:	N/PB/2020-21/0.08
Printer	:	M/s. S Graphix (India) pvt ltd., Thane
Publisher	:	**Shri Vivek Uttam Gosavi** Controller, M.S. Bureau of Textbook Production, Prabhadevi, Dadar, Mumbai - 400 025.

دستورِ هند

سر آغاز

ما مردمانِ هند بامتانت و سنجیدگی تصمیم می گیریم که هند را یك جمهوریۀ مستقل و اجتماعی و غیر مذهبی بسازیم و برای شهریانش حاصل کنیم ......

انصاف : اجتماعی و اقتصادی و سیاسی

آزادی : آزادیِ فکر و اظهار و عقیده و ایمان و عبادت

مساوات : به اعتبارِ حیثیت و موقع؛ نیز بینِ همه مردمان

اُخوت را برای عظمتِ فرد و تیقّنِ اتّحادِ سالمیّت ترقی بدهیم۔

در مجلسِ دستور ساز ما امروز بتاریخ بیست و شش ماه نومبر ۱۹۴۹ میلادی بذریعۀ هٰذا این دستور را وضع می کنیم و اختیار می نمائیم و بر خودمان نافذ می کنیم۔

راشٹر گیت

جَنَ گَنَ مَنَ - اَدِھ نایَک جیَہ ہے
بھارَتَ - بھاگیَہ وِدَھاتا۔
پَنجابَ ، سِندُھ ، گُجراتَ ، مَراٹھا ،
دراوِڑَ ، اُتکَلَ ، بَنگَ ،
وِندھیہ ، ہِماچَلَ ، یَمُنا ، گنگا ،
اُچّھلَ جَلَ دِھ تَرَنگَ ،
تَوَشُبھَ نامے جاگے ، تَوَشُبھَ آشِسَ ماگے ،
گاہے تَوَجیَہ گاتھا ،
جَنَ گَنَ منگل دَایَکَ جیَہ ہے ،
بھارَتَ - بھاگیَہ وِدھاتا۔
جیَہ ہے ، جیَہ ہے ، جیَہ ہے ،
جَیَہ جَیَہ جیَہ ، جیَہ ہے۔

عہد

بھارت میهنِ من است۔ همه بهارتیان برادران و خواهرانِ من اند۔
من میهنِ خویش را دوست می دارم و به اِرثِ عظیم و گوناگونِ آن فخر می کنم۔

من دائم سعی خواهم کرد که در خورِاِرثِ آن بشَوَم۔ من پدر و مادر ، آموزگاران و بزرگانِ خویش را احترام خواهم کرد و از هر یك سلوكِ خوش خُلقی خواهم کرد۔

من عهد می کنم که خود را برای میهنِ خویش و مردمانِ میهنِ خویش وقف می کنم۔ در بهداشتِ آنها مسرّتِ من است۔

Preface

The Maharashtra State Board of Secondary and Higher Secondary Education has, in the light of the National Syllabus 2010, revised the State Syllabus for Std. XII. The Board has prepared the draft of the Syllabi of all the subjects and languages for Std. IX and Std. X and for Std. XI and Std. XII. While preparing the syllabus, the syllabi of other states were also considered. The draft syllabi of different subjects and languages were seen by the experts and the necessary changes were incorporated while they were finalised, to enable to meet the challenges of the 21st century.

The Board has made provisions for learning different languages both at the secondary level and the higher secondary level. At the higher secondary level alongwith modern Indian languages or mother tongue, provision of studying classical languages is also made, as an option, thus making it possible for student to learn Persian for those desiring to learn the language.

The Editorial Board for Persian prepared the draft of the syllabus of Persian and has prepared the textbook for Std. XII in the light of the approved syllabus. The Editoral Board has taken care to see that the syllabus and the textbook based on it has an Indian reference. This is because Persian language has nearly eight centuries long association with India, has made great impact on Indian culture and contributed to the rich cultural heritage of our country. Study of Persian at this level would enable the student to become aware of the links among the Indian languages.

The State Board is thankful to the Chairman and the members of the Editoral Board and the Coordinator for taking efforts to prepare this textbook. The Board is also thankful to the writers, poets and institutions from where the material has been obtained.

The Director of the Bureau of Textbook and Curriculum Research has to be specially thanked for timely printing and distributing this book.

(Vivek Gosavi)
Director
Maharashtra State Bureau of Textbook
Production and Curriculum Research, Pune

Pune
Date: 21-02-2020
Indian Solar year: 2 Phalguna, 1941

فارسی: جماعت دوازدہم - نصاب کا خاکہ

درسی کتاب (قدیم و جدید)

نثر : ۴۰رصفحات (تعارفی نوٹ، مشقی سرگرمیاں، ذخیرۂ الفاظ کے علاوہ)
شخصی خاکے، سفرنامے، کہانیاں، ادب پارے

نظم : ۱۴رصفحات، ۱۰۰راشعار (شعری اصناف: غزل، نظم، قطعہ اور رباعی)

مضمون نگاری:

۱) درسی کتاب سے کسی آسان موضوع پر دس سطروں پر مشتمل توضیحی اور بیانیہ پیرا گراف لکھنا۔

۲) فارسی سے ذریعۂ تعلیم کی زبان مثلاً اُردو، انگریزی، مراٹھی، ہندی اور گجراتی میں ترجمہ، نیز ذریعۂ تعلیم کی زبان سے فارسی میں ترجمہ۔

۳) دیے گئے عنوان پر پندرہ سطروں پر مشتمل آسان زبان میں مضمون لکھنا۔

قواعد:

۱) ثانوی سطح کی سابقہ جماعتوں کے نصاب کا اعادہ
۲) صنائع و بدائع : تلمیح، مراعات النظیر، تجاہلِ عارفانہ، اشتقاق، حسنِ تعلیل، لف ونشر مرتب، لف ونشر غیر مرتب
۳) مصادر
۴) حرفِ اضافہ
۵) امر و نہی
۶) حرف ھای استفہام
۷) فعل
۸) ماضی مطلق، ماضی قریب، ماضی بعید، مضارع، حال
۹) جنس
۱۰) عروض - بحر متقارب مثمن سالم
بحر ہزج مثمن سالم

آموزشی ماحصل (متوقع صلاحیتیں)

یہ توقع کی جاتی ہے کہ بارھویں جماعت کے تعلیمی سال کے آخر تک طلبہ میں زبان کی درج ذیل صلاحیتوں کو فروغ حاصل ہو۔

سننا

۱۔ فارسی الفاظ کے تلفظ اور ادائیگی سے واقف ہوتا ہے۔ درسی متن کی عبارت کو سن کر الفاظ کو متن کے حوالے سے سمجھتا ہے۔

۲۔ فارسی نثر کے اقتباس کو سن کر اس کا مفہوم سمجھتا ہے۔ فارسی الفاظ اور فقروں کو سن کر ان کا مفہوم سمجھتا ہے۔

۳۔ فارسی شعر کی قرأت اور نثر کو سن کر ان کے بیچ فرق سے واقف ہوتا ہے۔

۴۔ مختلف اشیا کے فارسی نام سن کر ان اشیا کو پہچانتا ہے۔

۵۔ فارسی نظم کے آہنگ اور لے کو سن کر اس سے لطف اندوز ہوتا ہے۔

۶۔ فارسی نظم کو سن کر شاعر کے لہجے اور شاعری کے پیغام کو سمجھتا ہے۔

۷۔ درسی اقتباس کو سننے اور سمجھنے کے بعد فارسی کے غیر درسی آسان اقتباس کو سن کر اس کے مفہوم کو سمجھتا ہے۔

بولنا

۱۔ فارسی الفاظ سن کر انھیں بولتا ہے۔ آسان اُردو الفاظ کے فارسی متبادلات کی ادائیگی کرتا ہے۔ فارسی عبارت / اقتباس سے پوچھے گئے فقروں کو دہراتا ہے۔

۲۔ اعداد اور ہندسوں کے فارسی مترادفات کو جماعت میں بول کر دِکھاتا ہے۔ دنوں، ہفتوں اور مہینوں کے نام فارسی میں بتاتا ہے۔

۳۔ جانوروں، پرندوں اور جسمانی اعضا کے نام فارسی میں بتاتا ہے۔

۴۔ دیے ہوئے عنوان پر آسان فارسی میں جملے بولتا ہے۔

۵۔ کسی واقعے یا تجربے کو آسان فارسی جملوں میں بتاتا ہے۔

پڑھنا

۱۔ فارسی لسانی مواد کو دیکھ کر پڑھتا ہے۔ فارسی اقتباس کو نثر کے موزوں طرز میں پڑھتا ہے۔

۲۔ صحیح تلفظ اور املے کا لحاظ رکھتے ہوئے کسی نثر پارے کی بلند خوانی کرتا ہے۔ متن کا سرسری اور بغور مطالعہ کرتا ہے۔

۳۔ متن کو اس طرح پڑھتا ہے کہ اس کا سیاق وسباق واضح ہو جائے۔

۴۔ فارسی جملوں کو علاماتِ اوقاف کا لحاظ کرتے ہوئے پڑھتا ہے۔

۵۔ فارسی نثر ونظم کو اضافتوں کے موافق پڑھتا ہے۔

۶۔ کسی ادھورے شعر کو مکمل کر کے پڑھتا ہے۔

۷۔ سرسری مطالعہ کا متن سمجھ کر پڑھتا ہے۔

لکھنا

۱۔ دیے ہوئے الفاظ کی مدد سے خالی جگہیں پر کرتا ہے۔ سبق سے پوچھے گئے الفاظ تلاش کر کے لکھتا ہے۔

۲۔ پوچھے گئے درسی سوالات کے جوابات لکھتا ہے۔

۳۔ دیے گئے عنوان پر اپنی زبان میں چند جملے لکھتا ہے۔ دیے گئے الفاظ کی مدد سے آسان فارسی میں جملے لکھتا ہے۔

۴۔ معمے حل کرتا ہے۔ الفاظ کی ضدیں تلاش کر کے لکھتا ہے۔

۵۔ دیے گئے الفاظ کو اپنے جملوں میں استعمال کرتا ہے۔

۶۔ خود کے روزمرہ معمولات کو آسان فارسی میں لکھتا ہے۔

۷۔ کسی شعر یا نظم کے مفہوم کو اپنے الفاظ میں لکھتا ہے۔

۸۔ بے ترتیب جملوں کو درست ترتیب میں لکھتا ہے۔

قواعد

۱۔ فارسی الفاظ کے واحد جمع بناتا ہے۔

۲۔ فارسی الفاظ کی تذکیر وتانیث بناتا ہے۔

۳۔ دیے گئے مصادر سے فعل امر بناتا ہے۔

۴۔ نظم سے زیرِ اضافت کے الفاظ چن کر لکھتا ہے۔

۵۔ پوچھے گئے الفاظ کے ہم معنی الفاظ لکھتا ہے۔

۶۔ مصدر، فعل اور مضارع کی شناخت کرتا ہے۔

۷۔ ماضی قریب، ماضی بعید اور زمانۂ حال کے افعال کو پہچانتا ہے۔

۸۔ تلمیح، مراعات النظیر، حسنِ تعلیل، اشتقاق، لف ونشر مرتب، لف ونشر غیر مرتب ان صنائع بدائع کو پہچانتا ہے۔

۹۔ غزل کے اشعار کی تقطیع کرتا ہے اور بحر کی شناخت کرتا ہے۔

ترجمہ

۱۔ پوچھے گئے فقروں / محاوروں کا ترجمہ اپنی زبان میں کرتا ہے۔

۲۔ دیے گئے جملوں کا ترجمہ اپنی زبان میں کرتا ہے۔

۳۔ دیے گئے مصرعوں / اشعار کا ترجمہ اپنی زبان میں کرتا ہے۔

۴۔ پوچھے ہوئے الفاظ کے معنی اُردو میں لکھتا ہے۔

۵۔ اُردو فقروں کا ترجمہ آسان فارسی میں کرتا ہے۔

۶۔ پوچھے گئے اشعار کی تشریح اپنی زبان میں کرتا ہے۔

فہرست

بخشِ نثر [Prose Section]

بخشِ نظم [Poetry Section]

سرسری مطالعہ [Rapid Reading]

نثر

نظم

بخشِ قواعد۔نثر [Grammar Section– Prose]

بخشِ قواعد۔نظم [Grammar Section– Poetry]

بخشِ نثر
PROSE SECTION

۱۔ حضرت سعد بن ابی وقّاص رضی اللہ عنہ

ادارہ

تمہید : حضرت سعد بن ابی وقاصؓ پیغمبرِ اسلام حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم کے جلیل القدر صحابی تھے۔ ان کا شمار ان دس خوش نصیب صحابہ میں ہوتا ہے جن کو نبی کریمؐ نے ان کی زندگی ہی میں جنت کی بشارت دے دی تھی۔ دنیا میں جنت کی خوش خبری پانے والے ایسے دس خوش نصیب صحابہ کو 'عشرۂ مبشرہ' کہا جاتا ہے۔

حضرت سعد بن ابی وقاصؓ نہایت بہادر اور ماہر تیر انداز تھے۔ انھوں نے تمام غزوات میں نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم کے ساتھ شرکت کی اور اسلامی حکومت کی حفاظت اور توسیع کے لیے بے مثال کارنامے انجام دیے۔ حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ کے دورِ خلافت میں حضرت سعدؓ کی سپہ سالاری میں ایران جیسا اہم ملک فتح ہوا۔ ذیل کے سبق میں حضرت سعد بن ابی وقاصؓ کی زندگی اور ان کی خدمات کو بیان کیا گیا ہے۔

حضرت سعد بن ابی وقّاصؓ یکی از آن ده نفر بود که پیامبرِ گرامیؐ در حیاتِ آنها بشارتِ بهشت داده است۔ به این معنی که آنها لازماً به بهشت خواهند رفت۔

حضرت سعدؓ صحابیِ پیامبرؐ فرماندۂ لشکرِ مسلمانان بود۔ او مردِ دلیر و شجاع بود و در غزوات همراهِ نبیِ کریمؐ شریکِ پیکار بوده است۔ او در تیر اندازی مهارتِ تامّه داشت و اولین کسی بود که برای مدافعتِ اسلام تیری پرتاب کرد۔

کنیۂ حضرت سعدؓ ابو اسحاق بود۔ نامِ پدرش مالك بن وهیب و کنیه اش ابی وقاص بود۔ او در عمرِ نوزده سالگی اسلام آورد۔ اسلام آوردنش در زمانی بود که مشرکینِ مکّه بر مسلمانان ظلم و جور می کردند۔ این همه مصیبت و آفت ها قدمِ شان را هیچ لرزه و جنبش نیاوردند و بر دینِ اسلام ثابت قدم بود۔

وقتی که به حکمِ رسولِ خدؐا ، مسلمانان از مکّه به مدینه هجرت نمودند، حضرت سعدؓ هم به مدینه منوره رفت و آنجا سکونت اختیار نمود۔ او در هر غزوه شرکت کرد یعنی از غزوۂ بدر تا غزوۂ حنین و غزوۂ طایف تا غزوۂ تبوك همراهِ نبی کریمؐ شرکت کرد و دلیرانه جنگید۔

پس از رحلتِ پیامبرِ گرامیؐ وقتی خلیفۂ دوم حضرت عمرؓ او را به عهدۂ تصمیمی به فوج کشی به ایران نمود و حضرت سعدؓ را فرماندۂ لشکر مقرر فرمود۔ وقتی ایران به دستِ مسلمانان

فتح شد ، حضرت عمرؓ او را به عهدهٔ والیٔ ایران منصوب کرد۔ در آن زمان حضرت سعدؓ شهر کوفه را بنیان گذاری نمود و در محله های مختلف قبیله های مختلفی را حکمِ سکونت داد و مسجدِ بزرگ ساخت که در آن قریباً چهل هزار مصلّیان نماز می خواند۔ حضرت سعدؓ بجای مدائن، آن شهرِ نَو را مرکزِ حکومت قرار نمود۔ او در بیست و شش هجری از کارِ دولت دست کشید و گوشه نشینی اختیار کرد۔ در پنجاه و پنج هجری از دارِ فانی به دارِ ابدی رخت بست۔ او را در البقیع مدفون کردند۔

حضرت سعدؓ عالمِ بلند مرتبه بود۔ او برای تحصیلِ علوم به خدمتِ نبی کریمؐ همه وقت حاضر می بود۔ خشیتِ الٰهی و زُهد و تقویٰ و بی نیازی و انکساری وصف های او بودند۔ شخصیتِ او در تاریخِ اسلام روشن و ممتاز است۔

Glossary فرهنگ

نفر	شخص	Person
بشارت	خوش خبری	Good news
مهارتِ تامّه	کامل مہارت	Expertise
پرتاب کردن	پھینکنا	To fling, to shoot
جور	ستم، ظلم	Oppression
رحلت	موت	Demise, death
تصمیم	پکا ارادہ	Determination, resolve
فرماندهٔ لشکر	فوج کا کمانڈر	Army officer / commander
منصوب	مقرر کیا ہوا	Appointed
مرکزِ حکومت	حکومت کا صدر مقام	Capital
گوشه نشینی	تنہائی	Seclusion
البقیع	مدینہ منورہ کا قبرستان	Cemetery at Madinah
خشیتِ الٰهی	اللہ کا خوف	Fear of Allah
زُهد و تقویٰ	عبادت و پرہیزگاری	Worship and abstinence
انکساری	عاجزی	Humility

نوٹ : غزوہ کی جمع غزوات ہے۔ غزوہ اُس جنگ کو کہتے ہیں جس میں نبی کریمؐ نے اپنے صحابہؓ کے ساتھ بذاتِ خود شرکت فرمائی ہو۔

Exercise تمرین

۱۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔

Fill in the blanks with appropriate words .

۱۔ کنیۂ حضرت سعدؓ .... است۔

۲۔ این همه مصیبت و آفتها قدمِ شان را هیچ لرزه .... نیاوردند و در دینِ اسلام ثابت قدم بود۔

۳۔ حضرت سعدؓ هم به .... رفت و آنجا سکونت اختیار نمود۔

۴۔ حضرت عمرؓ او را به عهدۂ .... منصوب کرد۔

۵۔ حضرت سعدؓ .... بلند مرتبه بود۔

۲۔ درج ذیل شبکی خاکہ مکمل کیجیے۔

Complete the following web-diagram.

	اوصافِ حضرت سعد بن ابی وقّاصؓ	

۳۔ درج ذیل سرگرمیاں مکمل کیجیے۔

Complete the following activities.

۱۔ حضرت سعدؓ در چه چیز مهارتِ تامّه داشت، بنویسید۔

۲۔ کنیۂ حضرت سعدؓ بنویسید۔

۳۔ نامِ پدرِ حضرت سعدؓ بنویسید۔

۴۔ حضرت سعدؓ در عمر کَی سالگی اسلام آورد، بنویسید۔

۵۔ اسم های غزوات که در آن حضرت سعدؓ شرکت کرد، بنویسید۔

۴۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔

Solve the following crossword with the help of given clues.

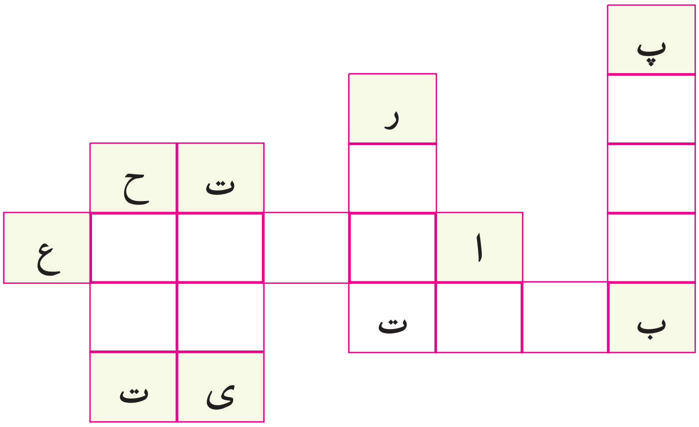
دائیں سے بائیں :

۱۔ مدینے کا قبرستان　　۲۔ جنت

اوپر سے نیچے :

۱۔ پھینکنا　　۲۔ انتقال

۳۔ پرہیزگاری　　۴۔ زندگی

۵۔ درج ذیل کی مناسب جوڑیاں لگائیے۔

Match the columns.

الف	ب
شهرِ هجرتِ پیامبرِ گرامیؐ	پنجاه و پنج هجری
وفاتِ حضرت سعدؓ	البقیع
بنیان گذار شهرِ کوفه	مدینه منوّره
مدفنِ حضرت سعدؓ	حضرت سعدؓ

۶۔ درج ذیل جملے صحیح ہیں یا غلط، شناخت کیجیے۔

Find out the correct or incorrect sentences from the following.

۱۔ حضرت سعدؓ در غزوات همراهِ نبی کریمؐ شریکِ پیکار بوده است۔

۲۔ خلیفهٔ دوم حضرت عمرؓ تصمیمی به فوج کشی بر مصر نمود۔

۳۔ در آن زمان حضرت سعدؓ شهر کوفه را بنیان گذاری نمود۔

۴۔ مسجد بزرگ ساخت که در آن قریباً سی هزار مصلّیان نماز می خواند۔

۵۔ او در بیست و شش هجری از کار دولت دست کشید۔

۷۔ حضرت سعدؓ کے کارہائے نمایاں کو مختصراً بیان کیجیے۔

Write in brief about outstanding works of Hazrat Saad (R.A.).

عملی کام

عشرۂ مبشّرہ کے نام تلاش کرکے اپنی بیاض میں لکھیے۔

Find the names of the companions known as 'عشرۂ مبشّرہ' and write in your book.

۲۔ مولانا حسرؔت موهانی

ادارہ

تمہید : ہمارے ملک ہندوستان کو انگریز حکومت کے تسلط سے آزاد کرانے کے لیے جن رہنماؤں نے مسلسل جدوجہد کی اور بے انتہا قربانیاں دیں، ان میں مولانا حسرؔت موہانی کا نام سرفہرست ہے۔
مولانا حسرؔت اُتر پردیش کے ایک قصبے موہان میں پیدا ہوئے۔ انھوں نے علی گڑھ میں تعلیم حاصل کی اور یہیں سے اپنی سیاسی زندگی کا آغاز کیا۔ وہ ایک بہترین شاعر، بے باک صحافی اورصفِ اوّل کے سیاسی رہنما تھے۔ انھوں نے اپنے رسالے 'اُردوئے معلّٰی' کے ذریعے انگریز حکومت کے خلاف عوام میں بیداری پیدا کی۔ سودیشی تحریک میں بڑھ چڑھ کر حصہ لیا۔ ۱۹۲۱ء میں احمد آباد میں منعقد ہونے والے کانگریس کے سالانہ اجلاس میں انگریزوں سے کامل آزادی کا مطالبہ کیا۔ انگریز حکومت نے حسرؔت پر مصیبتوں کے پہاڑ توڑے اور انھیں کئی بار قید و بند سے گزارا۔ اس سبق میں حسرؔت کی بے مثال زندگی کے بعض پہلوؤں کو پیش کیا گیا ہے۔

مولانا حسرؔت موهانی یکی از سربازانِ آزادیِ هند بود۔ او یك روزنامه نگارِ بی باك و شاعرِ بلند پایه بود۔ نامش سیّد فضل الحسن بود و نامِ پدرش سیّد اظهر حسن بود۔ او در ۱۸۸۱ میلادی در قصبه موهان ضلع اُناؤ چشم بدنیا کشود۔ او تحصیلِ مقدماتی را در زاد گاهش فرا گرفت و برای تحصیل اعلیٰ در دانشکدۀ محمدن اینگلو اورینتیال کالج، علی گره داخل شد و در درجۀ امتیازی موفق گشت۔

پس از تحصیلِ علم در شهر علی گره سکونت گزید۔ آن زمان در طول و عرضِ هند نهضتِ آزادی روان بود۔ او از آن متاثر گشت و در دلش جذبۀ شدید برای آزادی فروغ یافت و به آغازِ روزنامه نگاری شریكِ نهضتِ آزادی شد۔ وقتی که در هند سودیسی تحریك برپا شد، مولانا حسرؔت موهانی در این تحریك شرکت کرد و اشیای خارجی را تحریم کرد۔ او یك مغازه برای فروختنِ اشیای ملّی بنا نهاد۔ او تا آخرِ زندگانی غیر از جامه های مُلکی زیب تن نکرد۔

مولانا حسرؔت موهانی برای مخالفتِ دولتِ انگلیسیه در هند در ۱۹۰۳ میلادی یك مجلّه بنام 'اُردوئے معلّٰی' را تاسیس نمود۔ در آن مجلّه افکار و عقایدِ خویش را در بارۀ دولتِ انگلیسیه چاپ می کرد۔ این مجلّه شمعِ نهضتِ آزادی را در دلِ مردمِ هند روشن کرد۔ از مقالۀ مولانا، انگلیسیان به خشم آمدند و او را در ژوئن ۱۹۰۸ میلادی گرفتار کردند و داخلِ زندان کردند۔ سخت اذیت دادند۔ سر انجام در ژوئن ۱۹۰۹ میلادی رهای یافت۔

مولانا حسرت موهانی از لحاظِ افکارِ سیاسی رفیقِ لوك مانیه تلك بود و او را راهنمای خود

می دانست و احترام می نمود۔ او هواخواهِ استقلالِ کامل بود و از این کم راضی نبود۔ نعرۂ 'انقلاب زنده باد' به هندیان داده بود۔ در ۱۹۲۱ میلادی در شهر احمدآباد ، در یك اجلاسِ سالانه کانگریس سخنرانی کرد و مطالبۂ استقلالِ کامل کرد۔ از این مطالبه دولتِ انگلیسیه در خشم آمد و او را باز گرفتار کرد۔ پس از سه سال از این قید رهائی یافت۔

مولانا حسرتؔ موهانی یکی از معروف ترین شعرای زبانِ اُردو است۔ او 'دیوانِ غزلیات' و کتابی بعنوان 'مشاهداتِ زندان' نوشت که نامش را زندۂ جاوید کرد۔ او شرحِ دیوانِ غالبؔ هم نوشت۔ اشعارش بعنوان 'کلیاتِ حسرتؔ' چاپ شده، او یك انتخابِ شعرای مشاهیرِ اُردو نیز مرتب کرد و بنام 'انتخابِ سخن' منتشر کرد۔

پس از استقلالِ هند مولانا حسرتؔ رکنِ مجلسِ دستور ساز و رکنِ پارلیمان گشت۔ در ماهِ مه ۱۹۵۱ میلادی رخت از جهان بَست۔ او را قبرستانِ فرنگی محل در لکهنؤ تدفین نمودند۔

فرهنگ Glossary

سرباز	سپاہی	Soldier
تحصیل مقدماتی	ابتدائی تعلیم	Primary education
زادگاه	جاے پیدائش	Birthplace
فرا گرفتن	سیکھنا	Learn
نهضت	تحریک	Movement
تحریم	منع، روکنا	Prohibition
مغازه	دُکان	Shop
مجلّه	رسالہ	Magazine
ژوئن	جون	June
افکار	خیالات	Ideas
چاپ کردن	چھاپنا	Print, publish
خشم آمدن	غصّے میں آنا	Become angry
سر انجام	بالآخر، آخرکار	Finally
هوا خواه	حمایتی	Supporter
مه	مئی	May
سخنرانی	تقریر	Speech

تمرین Exercise

۱۔ مندرجہ ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔

Fill in the blanks with appropriate words.

۱۔ مولانا حسرتؔ موهانی یکی از .... هند بود۔

۲۔ نامِ پدرش .... بود۔

۳۔ مولانا حسرتؔ موهانی در ۱۸۸۸ م. در قصبه .... ضلع اناؤ چشم بدنیا کشود۔

۴۔ او را .... تدفین نمودند۔

۲۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔

Solve the following crossword with the help of given clues.

دائیں سے بائیں :

۱۔ کالج

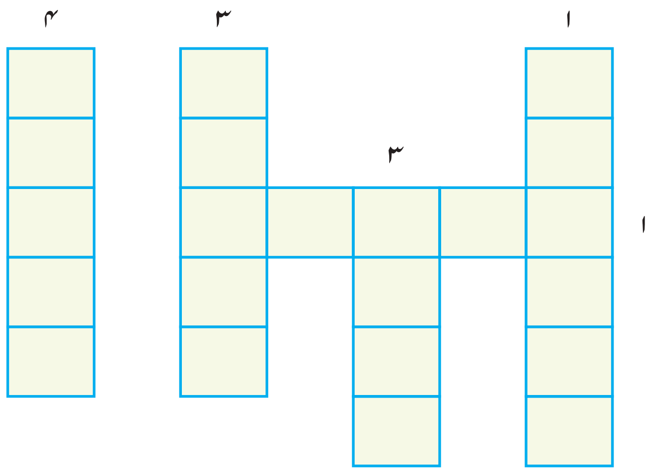
اوپر سے نیچے :

۱۔ پیدائش کا مقام

۲۔ تحریک

۳۔ خیالات

۴۔ ایک قصبے کا نام

۳۔ درج ذیل کی مناسب جوڑیاں لگائیے۔

Match the columns.

الف	ب
دانش کده	۱۹۰۸ میلادی
گرفتاریِ مولانا حسرتؔ	محمدن اینگلو اورنتیال کالج
رهایِ مولانا حسرتؔ	انقلاب زنده باد
نعرهٔ آزادی	۱۹۰۹ میلادی

۴۔ درج ذیل سرگرمیاں مکمل کیجیے۔

Complete the following activities.

۱۔ نامِ مجلّهٔ حسرتؔ موهانی بنویسید۔

۲۔ نامِ رفیقِ سیاسی مولانا حسرتؔ موهانی بنویسید۔

۳۔ نامِ کتاب که حسرتؔ را زندۂ جاوید کرد، بنویسید۔
۴۔ نامِ انتخابِ شعرای مشاهیرِ اُردو بنویسید۔
۵۔ سالِ وفاتِ مولانا حسرتؔ موهانی بنویسید۔

۵۔ درج ذیل جملوں کو سبق کے لحاظ سے ترتیب دیجیے۔ **Arrange the following sentences in correct order.**

۱۔ او تا آخرِ زندگانی غیر از جامه های مُلکی زیب تن نکرد۔
۲۔ مولانا حسرتؔ موهانی در این تحریك شرکت کرد۔
۳۔ او یك روزنامه نگارِ بیباك و شاعرِ بلند پایه بود۔
۴۔ پس از تحصیلِ علم در شهر علی گره سکونت گزید۔
۵۔ او تحصیلِ مقدماتی را در زاد گاهش فرا گرفت۔

۶۔ سبق سے زیرِ اضافت والے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔ **Find out the words from lesson having 'zer izaafat'.**

۷۔ سبق سے درج ذیل واحد الفاظ کی جمع لکھیے۔ **Make plurals of the following singulars from lesson.**

سرباز ، شئی ، فکر ، شاعر ، عقیده

۸۔ سبق سے واوِ عطف والے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔ **Find out the words from lesson having 'Waw atf'**

۹۔ سبق سے درج ذیل الفاظ کی ضد تلاش کر کے لکھیے۔ **Write the antonyms of the following words from lesson.**

بُزدل ، داخلی ، خریدن ، موافقت ، انجام ، آزاد

۱۰۔ مولانا حسرتؔ موہانی کے کردار کی خصوصیات اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔
Write the importance of the character of Maulana Hasrat Mohani in Urdu or English.

۱۱۔ درج ذیل عبارت کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔
Translate the following text into Urdu or English.

او هوا خواهِ استقلالِ کامل بود و از این کم راضی نبود۔ نعرۂ 'انقلاب زنده باد' به هندیان داده بود۔ در ۱۹۲۱ میلادی در شهر احمد آباد، در یك اجلاس سالانه کانگریس سخنرانی کرد و مطالبۂ استقلالِ کامل کرد۔

ذاتی رائے

سودیسی تحریک پر مختصر معلومات اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔
Give brief information on 'Swadeshi Movement' in Urdu or English.

عملی کام

''مولانا حسرتؔ موہانی مجاہدِ آزادی تھے۔'' اس بیان پر اپنی رائے اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔
Write your views on "Maulana Hasrat Mohani was a freedom fighter" in Urdu or English.

۳۔ پولا

اداره

تمہید : ہمارا ملک ہندوستان مختلف مذاہب اور تہذیبوں کا گہوارہ ہے۔ یہاں مختلف مذاہب کے ماننے والے اپنے عقائد کے مطابق مختلف قسم کے مذہبی جشن اور تہوار مناتے ہیں۔ اس کے علاوہ بھی مختلف علاقوں میں الگ الگ تہوار منائے جاتے ہیں۔ پولا ایسا ہی ایک تہوار ہے جو مہاراشٹر کے تہذیبی جشن کے طور پر منایا جاتا ہے۔ پولا خالص کاشتکاروں کا تہوار ہے جسے ریاست بھر میں بڑی عقیدت سے منایا جاتا ہے۔ بیل کسانوں کے لیے نہایت کارآمد جانور ہوتا ہے۔ پولا تہوار بیلوں کے لیے منایا جاتا ہے۔ اس دن کسان اپنے بیلوں کو نہلاتے ہیں، انھیں سجاتے ہیں، ان کی پوجا کرتے ہیں۔ اس دن گاؤں میں کسی مقام پر میلہ لگتا ہے جہاں بیلوں کو سجا کر لے جایا جاتا ہے۔ مختلف قسم کے کھیل تماشے ہوتے ہیں۔ اس طرح پولا تہوار منایا جاتا ہے۔ ذیل کے سبق میں اس کی تفصیل پیش کی گئی ہے۔

در این دنیا وطنِ عزیزِ ما از لحاظِ تهذیب و ثقافت حیثیتِ جداگانه و معروف دارد۔ این جا طبقه های مختلف جشن های متنوّع و گوناگون دارند۔ عِدّه ای آنها آن قدر زیاد است که به شمار نمی رود۔ بعضی از جشن ها متعلق به طبقهٔ مخصوص هستند۔ مثلًا چندین جشن ها متعلق به کشاورزانِ کشورِ ما هستند۔ آنها را 'اونم' و 'پونگل' و 'پولا' می خوانند۔

اونم، بالخصوص در ایالتِ کیرالا، 'پونگل' در ریاستِ تامل نادو و 'پولا' در مهاراشترا برپا می شود۔ 'پولا' یکی از مهم ترین جشن های کشاورزانِ مهاراشترا است۔ مردمان باجوش و خروش این جشن را برپا می کنند۔

ما می دانیم که گاو نر در مهاراشترا برای زراعت خیلی مفید است۔ آن را برای خیش زنیِ کشت و بیخ کنی استفاده می کنند۔ علاوه ازین برای اَرابه کشیدن و نقل و حمل و کالاهای گوناگون بکار می بَرند۔ در معنیِ دیگر گاو نر یکی از قسمت های حیاتِ کشاورزان است۔ هر سال چون کارهای کشت زاری به پایان می رسد، کشاورزان از برای اظهارِ اُلفت با گاو نر، جشنی برپا می کنند که آن را 'پولا' می نامند۔

'پولا' در اصل برای گاو نر روزِ استراحت و تعطیل است۔ این جشن در سراسر مهاراشترا بروزِ آخرِ ماهِ شراون که یکی از ماه های تقویمِ هندوی است، برپا می شود۔ کشاورزان گاو نر خود را آن روز می شویند و می آرایند، تا آن زیبا بنمایند۔ تن را رنگ های گوناگون می دهند۔ در گردنِ آن حلقهٔ گُل می اندازند و بر پشتِ آن چادرِ نقاشی می نهند۔ آنها را غذای مخصوص 'پورن پولی' و دیگر غذا های شیرین می دهند۔ عده ای از کشاورزان گاو نرِ خود را پرستش نیز می کنند و آن را به مندر می بَرند۔ بعد از آراستنِ آنها همه کشاورزان برای نمایشِ آنها را به یك

میدان می بَرند۔ آنجا عدۂ زیادی از مردان و زنان و بچه ها حاضر می شوند۔ بر مقامِ جشن مغازه های شیرینی ها و حلویات و اسبابِ بازی ها مهیا می شوند۔ بچه ها در غلتانه و چرخش و گهواره سوار می شوند و لذّت می بَرند۔ بعد از پایانِ جشن کشاورزان با گاو نر به خانه های خود می گردند۔

فرهنگ Glossary

Pola	بیلوں کا تہوار (مہاراشٹر)	پولا
Of various kind	مختلف قسم کا	متنوّع
Diverse	قسم قسم کا	گوناگون
A festival of Kerala	کیرالا کا ایک تہوار	اونم
Province	علاقہ	ایالت
A festival of Tamilnadu	ریاست تامل ناڈو کا ایک تہوار	پونگل
Ploughing	جوتنا	خیش زنی
Uprooting	جڑ سے اُکھاڑنا	بیخ کنی
Cart	چھکڑا، گاڑی	اَرابه
Goods	جنس، مال	کالا
Bull	بیل	گاو نر
Farming	زراعت، کھیتی	کِشت زاری
Rest	آرام	استراحت
An Indian lunar month	ہندی کیلنڈر کا مہینہ	ماهِ شراون
Calendar	کیلنڈر	تقویم
They wash	وہ دھوتے ہیں	می شویند
They decorate	وہ سجاتے ہیں	می آرایند
Merry-go-round	چکری نما جھولا	چرخش
Swing	جھولا	گهواره

Exercise تمرین

۱۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

۱۔ بعضی از جشن ها متعلق به طبقه .... هستند۔

۲۔ پولا یکی از مهم ترین جشن های .... مهاراشترا است۔

۳۔ ما می دانیم که گاو نر در مهاراشترا برای .... خیلی مفید است۔

۴۔ پولا در اصل برای گاؤ نر روزِ استراحت و .... است۔

۵۔ تنِ گاو نر را رنگ های .... می دهند۔

۲۔ درج ذیل خاکے مکمل کیجیے۔ **Complete the following web-diagrams.**

کشاورزان گاو نر خود را → [ ] [ ]

جشن های کشاورزان → [ ] [ ] [ ]

۴۔ درج ذیل کی مناسب جوڑیاں لگایئے۔ **Match the columns.**

الف	ب
اونم	مهاراشترا
پونگل	کیراله
پولا	تامل نادو

۴۔ درج ذیل جملے مکمل کیجیے۔ **Complete the following sentences.**

۱۔ تنِ آن را رنگ ....

۲۔ در گردنِ آن ....

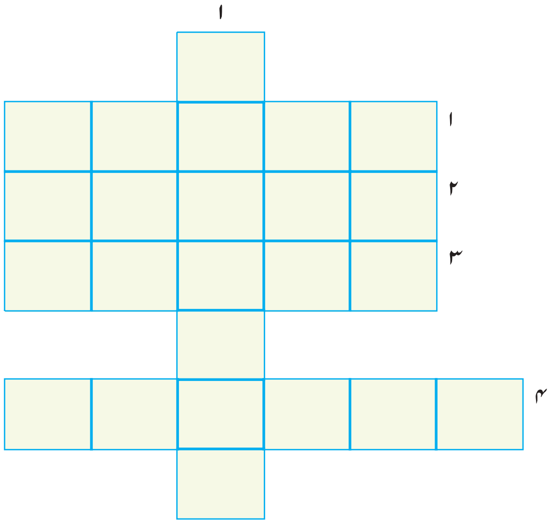
۳۔ بر پشتِ آن ....

۴۔ عده ای از کشاورزان ....

۵۔ آن را به ....

۵۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔
Solve the following cross-word.

دائیں سے بائیں:

١۔ کیلنڈر

٢۔ جنوبی ہند کا تہوار

٣۔ ہندوستانی کیلنڈر کا مہینہ

۴۔ کسان

اوپر سے نیچے:

١۔ مختلف

٦۔ درج ذیل الفاظ کو فارسی جملوں میں استعمال کیجیے۔
Make sentences in Persian using the following words.

وطن ، جشن ، زراعت ، زیبا ، پرستش

٧۔ سبق سے درج ذیل الفاظ کی ضدیں لکھیے۔
Write antonyms of the following words from lesson.

کم ، مُضر ، عداوت ، تلخ ، خار

٨۔ سبق سے درج ذیل کے فارسی ہم معنی الفاظ لکھیے۔
Write synonyms of the following words in Persian from lesson.

وطن ، کسان ، عبادت ، خوب صورت ، جھولا

٩۔ درج ذیل الفاظ کی جمع سبق سے تلاش کر کے لکھیے۔
Write plurals of the following words from the lesson.

جشن ، رنگ ، مرد ، زن ، بچّہ

١٠۔ درج ذیل بیانات صحیح ہیں یا غلط، پہچان کر لکھیے۔
Find out whether the following statements are true or false.

١۔ این جا طبقه های مختلف جشن های متنوع و گوناگون دارند۔

٢۔ چندین جشن ها متعلق به دوستانِ کشورِ ما هستند۔

٣۔ گاو نر در مهاراشترا برای زراعت خیلی مضر است۔

۴۔ پولا دراصل برای گاؤ نر روزِ استراحت و تعطیل است۔

۱۱۔ درج ذیل بیان پر اپنی رائے اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write your opinion on the given statement in Urdu or English.

"وطنِ عزیزِ ما از لحاظِ تہذیب و ثقافت حیثیتِ جداگانہ و معروف دارند۔"

۱۲۔ 'پولا' تہوار کے لیے بیلوں کی آرائش کو اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Describe the decoration of bulls for 'Pola' festival in Urdu or English.

عملی کام

کسی ایک ہندوستانی تہوار کی معلومات ۵ سے ۱۰ سطروں میں اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write about any one Indian festival in Urdu or English in 5 to 10 sentences.

۴- زبان های فست فود

ادارہ

تمہید : انسان کی صحت اور تندرستی میں غذا اہم کردار ادا کرتی ہے۔ اس لیے بیماریوں سے بچنے اور اچھی صحت کے لیے ہمیشہ تازہ اور متوازن غذا استعمال کرنا ضروری ہوتا ہے۔ مکمل احتیاط کے ساتھ گھر میں پکائی ہوئی غذا صحت کے لیے ہر لحاظ سے مفید ہوتی ہے۔
موجودہ زمانے میں روایتی غذاؤں کے مقابلے فاسٹ فوڈ (فوری غذاؤں) کا چلن عام ہوتا جا رہا ہے۔ یہ غذائیں ہوٹلوں اور ٹھیلوں پر فوری طور سے اور بہت ہی کم وقت میں تیار کی جاتی ہیں۔ ان غذاؤں کے استعمال سے مختلف قسم کی بیماریاں لاحق ہو رہی ہیں اور انسان کی عمومی صحت متاثر ہو رہی ہے۔ اس لیے ان غذاؤں سے پرہیز کرنا ضروری ہے۔ ذیل کے سبق میں فاسٹ فوڈ کے استعمال اور اس سے صحت پر پڑنے والے مضر اثرات سے آگاہ کیا گیا ہے۔

فست فود (به انگلیسی : Fast Food) یا غذای فوری یا غذای سریع عنوانی است برای غذا هـای کـه به سرعـت طبخ و آماده می شوند۔ انواع 'ساندویچ'، بویژه 'همبرگر' از فست فود های رایج هستنـد۔ فست فود در موردِ غذاهای خانگی به کار نمی رود بلکه بیشتر غذاهای فوری در رستوران ها تهیّه می شوند۔

رای نشان دادن اثراتِ مضر فست فودها بر سلامتِ انسان در ۲۰۰٤ میلادی فیلمِ مستندی ساخته شد که کارگردانِ این فیلم در مدتِ یك ماه، هیچ چیز بجز فست فودهای 'میك دونالد' را نمی خورد و هیچ ورزش و فعالیتی انجام نمی داد۔ در پایانِ این مدت او بسیار چاق شده و به بیماری هـای مـختلفی نیز دُچار شده بود۔ نتایج آخر این مطالعاتِ دانشمندان نشان می دهد : جوانانی که در یـکـی از وعـده هـای غـذای روزانۂ خود فست فود می خورند ، نسبت به سایر هم سالانِ خود کـالری، نمك و چربیِ بیشتر و ویتامین و مواد معدنی کمتری دریافت می کنند۔ یافته های جدید مـحـقـقان نشان می دهند : جوانانی که به فست فود عادت دارند باچاقی و مشکل های ناشی از آن دست و پنجه نرم می کنند۔ نتایج یك مطالعه ۱۵ سالـه روی جوانانی که پا به سِن گذاشته اند ، نشـان داد : آن هـای کـه در جوانی فست فود ها را به عنوانِ یکی از وعده های غذای خود قرار داده بـودند، چاق تر از دیگران هستند۔ تحقیقاتِ دیگری نشان می دهد : نوجوانانی که لاغرند نسبت به آن هـای کـه چـاق تـرنـد ، در یك رستوران فست فود بیشتر غذا می خورند و این نشان می دهند : تـوانـایـیِ بـدن در مـصـرفِ کالری های اضافی به اینکه چه قدر اضافه وزن داریم ، بر می گردد۔ هم چـنـین در مـنـاطـقـی کـه تعدادِ رستوران های فست فود کمتر است ، بیماری های قلبی و عروقی کـاهـش می یابد ، برعکس در مناطقی که مردم به غذا های فست فود عادت دارند، علاوه پُرارزش هـای غـذای این غذا ها ، شیوعِ عادت های بد مانند پُر خوری، کم تحرّکی و سریع غذا خوردن به اثراتِ مُضر فست فود ها بر سلامتیِ انسان می افزاید۔

Glossary فرهنگ

To Cook	پکانا، سینکنا	طبخ
Sandwich	سینڈوچ	ساندویچ
Hamburger	ہیم برگر	همبرگر
Documentary film	دستاویزی فلم	فیلمِ مستند
Director	ہدایت کار	کارگرد
Activity	سرگرمی	فعالیت
Fatty	فربہ، موٹا	چاق
A specific food	ایک مقررغذا	یکی از وعده های غذا
Callorie	کیلوری	کالری
Research scholars	تحقیق کرنے والے، محقق کی جمع	محققان
Arising problems	مسائل پیدا ہونا	مشکل های ناشی
Areas, zones, belts	علاقے، مقامات	مناطق (منطقه)
Artery	شریان	عروق
Decrease	کمی آنا، کم ہونا	کاهش یافتن
Value	قیمت	ارزش
Develop	بڑھنا، پروان چڑھنا	شیوع
Gluttony	زیادہ کھانے کی عادت	پُر خوری
Inactivity (laziness)	کاہلی، سستی	کم تحرّکی

Exercise تمرین

ا۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

۱۔ فست فود غذای .... یا غذای .... است۔

۲۔ فست فوددر موردِ غذا های .... به کار نمی رود۔

۳۔ در .... این مدت او بسیار چاق شده بود۔

۴۔ نتایج آخر این مطالعاتِ .... نشان می دهد۔

۵۔ بیماری های قلبی و .... کاهش می یابد۔

۲۔ درج ذیل شبکی خاکہ مکمل کیجیے۔
Complete the following web-diagram.

مضر اثراتِ فست فود

۳۔ ہدایت کے مطابق عمل کیجیے۔
Do as directed.

۱۔ تعریفِ فست فود را بنویسید۔

۲۔ طریقۂ آمادۂ فست فود بنویسید۔

۳۔ چند نام های فست فود بنویسید۔

۴۔ سالِ فیلم مستندی بنویسید۔

۵۔ نام راستورانِ فست فود بنویسید۔

۴۔ سبق سے درج ذیل الفاظ کی جمع لکھیے۔
Write plurals of the following.

نوع ، اثر ، دانش مند ، مشکل ، غذا

۵۔ اس سبق سے انگریزی الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔
Find out the English words used in the lesson.

۶۔ فاسٹ فوڈ کھانے کے اثرات تفصیل سے تحریر کیجیے۔
Write in detail the ill effects of fast food.

۷۔ گھر میں بنائی گئی غذا کھانے سے ہونے والے فوائد مختصراً بیان کیجیے۔
Write briefly about the benefits of home cooked food.

۸۔ درج ذیل بیان پر فارسی میں ۴ تا ۵ جملے لکھیے۔
Write 4 to 5 sentences in Persian on the following statement.

”خوردن فست فود عادتِ بَد است۔“

۹۔ درج ذیل الفاظ کو فارسی جملوں میں استعمال کیجیے۔
Make sentences in Persian using the following words.

دانش مند ، کمتر ، لاغر ، مطالعه ، جدید

۱۰۔ درج ذیل عبارت کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔ **Translate the following text in Urdu or English.**

برعکس در مناطقی که مردم به غذا های فست فود عادت دارند، علاوه پُر ارزش های غذای این غذا ها ، شیوع عادت های بد مانند پُر خوری، کم تحرکی و سریع غذا خوردن به اثرات مضر فست فود ها بر سلامتیِ انسان می افزاید۔

عملی کام

۱۔ کلاس میں طلبہ کے درمیان مباحثہ کروائیں جس میں فاسٹ فوڈ کے مضر اور مفید پہلوؤں پر گفتگو کی جائے۔

Arrange a debate among students on advantages and disadvantages of fast food.

۲۔ فاسٹ فوڈ کے استعمال سے ہونے والی بیماریوں پر ایک پروجیکٹ تیار کیجیے اور مختلف تصاویر کے ذریعے اسے دیدہ زیب بنائیے۔

Make an assignment on the diseases arising out of eating fast food.

ماخوذ

۵ - گرمایشِ جهانی

تمہید : یہ عہد سائنس اور تکنالوجی کا عہد ہے۔ سائنس اور تکنالوجی کی برق رفتار ترقی سے جہاں انسان کو بے شمار فائدے حاصل ہوئے ہیں وہیں اسے زبردست نقصانات کا سامنا بھی کرنا پڑا ہے۔ مختلف قسم کے کارخانوں، فیکٹریوں اور مشینوں سے نکلنے والے دھویں نے زمین کے درجۂ حرارت میں بے انتہا اضافہ کیا ہے۔ وقت کے ساتھ درجۂ حرارت میں ہونے والے اضافے نے زمین پر کئی مسائل پیدا کیے ہیں۔ ذیل کے سبق میں زمین کے درجۂ حرارت میں ہونے والے اضافے اور اس کے انسانی زندگی پر پڑنے والے اثرات کو بیان کیا گیا ہے۔

گرمایشِ جهانی یا گرم شدن زمین نام پدیده ای است که مُنجر به افزایشِ میان گین دمای زمین و سطح اقیانوس ها شده است۔ طی ۱۰۰ سال گذشته ، کرۂ زمین به طور غیر طبیعی حدود ۰٫۷۴ درجۂ سلسیوس گرم تر شده است۔ برخی از دانش مندان معتقدند که دهه های پایانی قرن بیستم ، گرم ترین سال های ٤٠٠ سال اخیر بوده است۔ به نظر می رسد فعّالیت های صنعتی در ایجادِ این مشکل بسیار مؤثّر بوده اند و به گرم شدنِ کرۂ زمین کمك می کنند۔

از سال ۱۸۸۰ اندازه گیری دمای هوای کرۂ زمین آغاز شده است و تاکنون نیز ادامه دارد۔ هم چنین گفته می شود گرم شدنِ کرۂ زمین ، در سال ۲۱۰۰ باعث خشك سالیِ شدید، گرمایِ سوزان و طوفان های وحشت ناك خواهد شد۔

تحقیقات نشان می دهند که نخستین عامل بین افزایش میزان گاز های گلخانه ای موجود در اتمسفر با گرم شدنِ کرۂ زمین ارتباطِ مستقیمی وجود دارد۔ جنگل زدائی دو مین عامل است۔ سومین عامل تولیدِ میلیون ها تن گازِ کربن دی اکسید است۔ و تنها در کشورِ ما سالانه ۲۲۷٤ تن کربن دی اکسید تولید می شود۔

گرم شدنِ زمین باعث شده است که دمای داخلی یخچال های طبیعی واقع در نقاطِ مختلف جهان از جمله یخچال های واقع در شمالگان ، جنوبگان و چین افزایش پیدا کند و در نتیجه با آب شدنِ تدریجی ، حجم زیادی از ذخایر این یخچال ها ذوب شود۔ این مسئله از آنجا حائزِ اهمیت است که این یخچال ها بخش عمده ای از ذخایر آب آشامیدنی جهان را تشکیل می دهند۔ بنا بر این منابعِ آب آشامیدنی سالم رو به کاهش می گذارد و احتمال شیوع بیماری های که از طریق آب آشامیدنیِ ناسالم شیوع می یابند ، بیشتر می شود۔ گرمایشِ زمین هم چنین تأثیر به سزای در کاهش تعداد جوجه پنگوئن ها دارد۔ طبق بر آورد های سازمانِ بهداشتِ جهانی ، بیماری های که از تغییرات اقلیمی و گرم شدن زمین ناشی می شود ، هر ساله باعث مرگ و میر ۸۰ هزار نفر در کشور های آسیای می شود۔ مقامات سازمان ملل تاکنون چندین بار دربارۂ پیامدهای گرم

شدنِ زمین هشدار داده اند و خواستار اقدام فوری اعضای این سازمان در جلوگیری از این پدیده شده اند۔

فرهنگ Glossary

گرمایش	حرارت	Warming
پدیده	مظاہرہ	Phenomenal
مُنجر	نتیجے میں، نتیجتاً	Leading to
میان گین	اوسط	Average
دَما	درجہ حرارت	Temperature
اقیانوس	سمندر	An ocean
بَرخی	کچھ، چند	Few
سلسیوس	سیلسی اَس	Celsius
کمک	مدد	Help
ادامه داشتن	جاری رہنا	To be continued
سوزان	تپتی ہوئی	Burning, scorching
گلخانه	گرین ہاؤس	Greenhouse
اتمسفر	آب وہوا	Atmosphere
ارتباط	تعلق	Relation
جنگل زدائی	جنگلوں کی کٹائی	Deforestation
تولید	ولادت	Birth
یخچال	ریفریجریٹر	Refrigerator
ذوب	پگھلنا	Melting
حائزِ اهمیت	اہمیت کا حامل	Important
منابعِ آب	پانی کے منابع	Water resources
شیوع بیماری ها	بیماریوں کا پھیلنا	Spread of diseases
سازمانِ بهداشتِ جهانی	عالمی ادارۂ صحت	World Health Organisation
پیامد	نتیجہ	Consequence
جلوگیری	تدارک، روک تھام	Prevention

Exercise تمرین

۱۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

۱۔ کرۂ زمین به طور غیر طبیعی حدود ۰ء۷٤ درجۂ حرارت سلسیوس .... شده است۔

۲۔ گرمای سوزان و طوفان های .... خواهد شد۔

۳۔ جنگل زدائی دو مین .... است۔

۴۔ سومین عاملِ تولید میلیون ها تن گازِ .... است۔

۵۔ تنها در .... ما سالانه ۲۲۷٤ تن کربن دی اکسید تولید می شود۔

۲۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔

Solve the following crossword with the help of given clues.

دائیں سے بائیں :

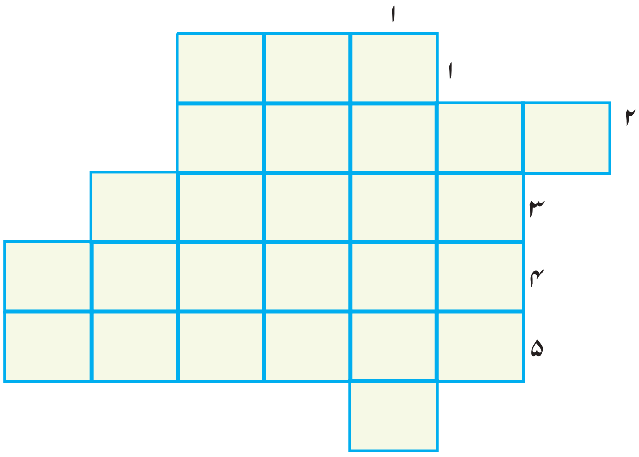
۱۔ گیس ۲۔ ولادت

۳۔ ریفریجریٹر ۴۔ ادارہ

۵۔ ایک آبی پرندہ

اوپر سے نیچے :

۱۔ گرین ہاؤس

۳۔ درج ذیل جملوں کو مکمل کیجیے۔ **Complete the following sentences.**

۱۔ گرمایشِ جهانی یا گرم شدنِ زمین نام ....

۲۔ برخی از دانش مندان معتقدند که دهه های پایانی ....

۳۔ از سال ۱۸۸۰ اندازه گیری دمای هوای ....

۴۔ این مسئله از آنجا حائزِ اهمیت است که ....

۵۔ گرمایشِ زمین هم چنین تأثیر به سزای در ....

۴۔ ہدایات کے مطابق عمل کیجیے۔ **Do as directed.**

۱۔ نامِ گاز های مهلك بنویسید۔

۲۔ عواملِ گرمایشِ جهانی را بنویسید۔

۳۔ نامِ یك جاندارِ آبی را بنویسید که در سبق آید۔

۵۔ درج ذیل الفاظ کو جملوں میں استعمال کیجیے۔ **Make sentences from the following words.**

افزایش ، ایجاد ، آغاز ، کشور ، ذخایرِ آب

۶۔ سبق سے واوعطف والے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔

Find out the words having واو عطف from lesson.

۷۔ زمین کا درجۂ حرارت بڑھنے سے ہونے والے نقصانات اپنے الفاظ میں لکھیے۔

Write the effects of global warming in your own words.

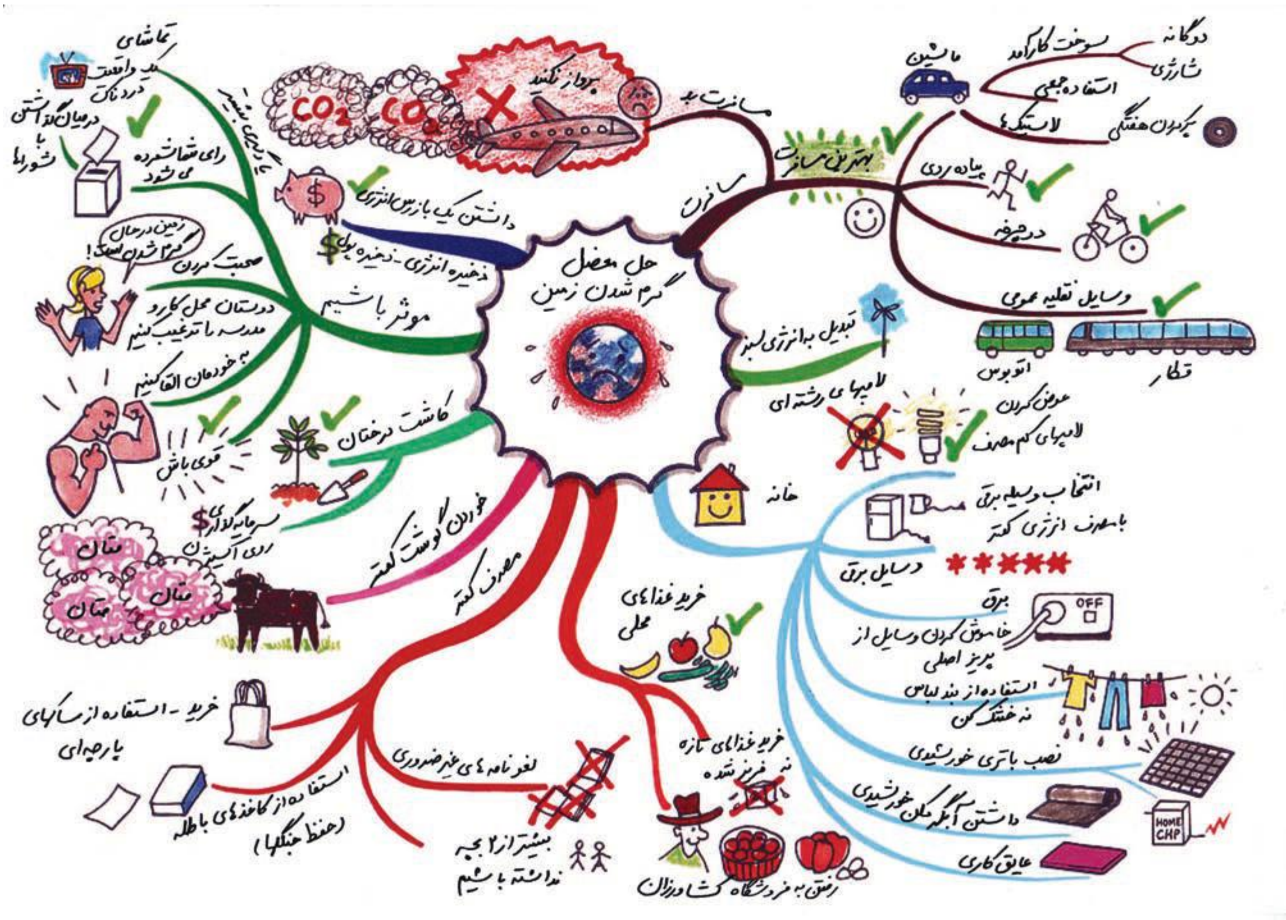
۸۔ درج ذیل درسی عبارت کا ترجمہ کیجیے۔ **Translate the following extract.**

مقاماتِ سازمانِ ملل تاکنون چندین بار دربارۂ پیامدهای گرم شدنِ زمین هشدار داده اند و خواستارِ اقدام فوری اعضای این سازمان در جلوگیری از این پدیده شده اند۔

عملی کام

پینگوئن کے متعلق معلومات مع تصاویر جمع کیجیے۔

Collect information about penguins with their pictures.

٦- هیلن کیلر

ماخوذ

تمہید : یہ حقیقت ہے کہ انسان اپنے نام سے عظیم نہیں بنتا بلکہ اس کا کام اسے عظیم بناتا ہے۔ انسانی تاریخ میں کئی ایسی شخصیات گزری ہیں جنھوں نے اپنی جسمانی کمزوری اور معذوری کے باوجود حیرت انگیز کارنامے انجام دے کر صحت مند لوگوں کو تعجب میں ڈال دیا ہے۔
ہیلن کیلر (Helen Keller) ایسی ہی ایک نابینا خاتون تھیں جنھوں نے اپنی جسمانی کمزوری کی پروا کیے بغیر عزم و ہمت سے کام لے کر کئی اہم کارنامے انجام دیے۔ انھوں نے علم حاصل کیا، سماجی خدمات انجام دیں، کتابیں لکھیں اور مسلسل فعال زندگی گزار کر دنیا تک یہ پیغام پہنچایا کہ اگر عزم و ہمت اور مستقل مزاجی سے کام لیا جائے تو جسمانی نقص انسان کی ترقی کی راہ میں حائل نہیں ہو سکتے۔
ذیل کے سبق میں اسی نابینا خاتون ہیلن کیلر کی زندگی، ان کے عزم و حوصلے اور ان کی خدمات کو بیان کیا گیا ہے۔

هیلن کیلر در ۲۷ ژوئن سنه ۱۸۸۰ در ’تاسکامبیا‘ در ایالت آلاباما متولد شد۔ او هنگامی که ۱۸ ماه بیشتر از زندگی اش نمی گذشت ، در اثر ابتلا به بیماریِ مننژیت، بینای و شنوایِ خود را از دست داد و ارتباطش با دنیای بیرون قطع شد۔ هنگامی که کیلر شش سال داشت، یك معلم را برای آموزشِ او مقرر کردند۔ کیلر می نویسد، زندگیِ واقعیِ او تقریباً ۷ ساله بود، باورود معلّمش به زندگیِ او آغاز شد۔ او از این روز به عنوانِ مهم ترین روزی که در زندگی به خاطر دارد، یاد می کند۔

در عرض چند ماه کیلر فرا گرفت که چگونه اشیای را که لمس می کند ، به آن حروف ربط دهد و آن ها را هجی کند۔ او هم چنین ، موفق شد تا به وسیلۂ لمس کارتهای که حروفِ برجسته بر آن ها نوشته شده بود ، جمله ها را بخواند و با کنار هم چیدنِ حروف در یك لوح ، خود جمله بسازد۔ بین سال های ۱۸۸۸ و ۱۸۹۰، کیلر زمستان ها را در مؤسسه پرکینز ، برای آموزشِ خطِ بریل گذراند، سپس زیر نظر ’سارا فولر‘ در بوستون، برای آموختن صحبت کرده، دوره ای آموزشی و تدریجی را آغاز کرد۔ او هم چنین لب خوانی از طریق لمس دهان و گلوی شخصِ صحبت کننده را فرا گرفت۔

در سن ١٤ سالگی، هیلن کیلر در یك مدرسۂ ناشنوایان در نیو یورك ثبت نام کرد و در ١٦ سالگی به مدرسۂ کمبریج بانوانِ جوان راه یافت۔ هیلن کیلر در ۱۹۰۰ توسطِ کالج رادکلیف پذیرفته شد و چهار سال پس از آن ، به کمكِ آنی سالیوان معلّمِ خود ، که سخن رانی ها را در کفِ دستِ او می نوشت، از آنجا فارغ التحصیل شد۔ در این مدّت او توانست بافشار دادنِ انگشت بر گلوی آنی و تقلیدِ ارتعاشاتِ صوتیِ او صحبت کردن را بیاموزد ، بنا بر این او اوّلین فردِ نابینای و ناشنوای بود که از دانشگاه فارغ التحصیل شد۔

هیلـن کیلر از زمانی که در دانشگاهِ راد کلیف دانشجو بود، نگارش را آغاز کرد و این حرفه را ۵۰ سال ادامه داد۔ علاوه بر زندگیِ من ، ۱۱ کتاب و مقالات بیشماری در زمینۂ نابینای و ناشنوای مسایلِ اجتماعی و حقوقِ زنان به رشتۂ تحریر در آورده است۔

در ۱۹۳۶، هیلـن کیلـر به ایستن ، کنکتیکت رفت و تاپایان عمر در آن جا ساکن بود۔ او در یکم ژوئن ۱۹۶۸ در سن ۸۸ سالگی در گذشت۔

Glossary فرهنگ

State	ریاست	ایالت
Maggot, Meningitis	سرسام کی بیماری	بیماریِ مننژیت
To spell	ہجا کرنا	هجی کردن
Institute of Perkins	انسٹی ٹیوٹ آف پرکینز	مؤسّسه پرکینز
Braille script	بریل رسم الخط	خط بریل
Deaf	بہرہ	ناشنوا
Vibration	لہر	ارتعاش
Skill	ہنر	حرفه
To be continued	جاری رکھنا	ادامه دادن

Exercise تمرین

ا۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

ا۔ يك معلم را برای .... او مقرر کردند۔

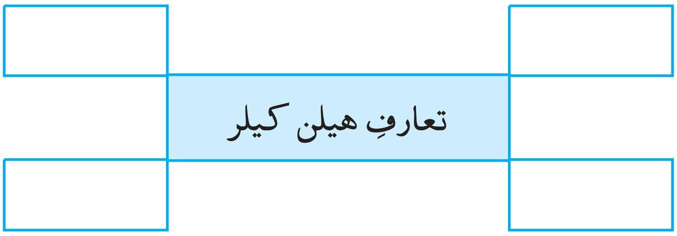
۲۔ او ازین روز به عنوانِ مهم ترین روزی که در .... به خاطر دارد، یاد می کند۔

۳۔ در سن ۱۴ سالگی هیلن کیلر در يك مدرسۂ ناشنوایان در .... ثبتِ نام کرد۔

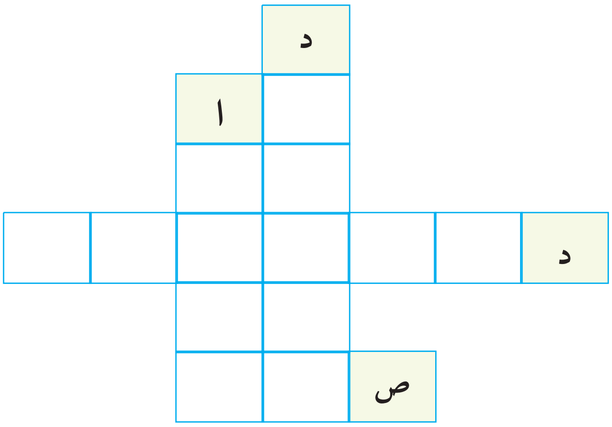
۴۔ هیلن کیلر در ۱۹۰۰ توسطِ کالج .... پذیرفته شد۔

۵۔ در .... هیلن کیلر به ایستن .... رفت۔

۲۔ درج ذیل شجری خاکہ مکمل کیجیے۔
Complete the following web-diagram.

۳۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔
Solve the following crossword.

دائیں سے بائیں :

۱۔ یونیورسٹی

۲۔ آواز

اوپر سے نیچے :

۱۔ کالج کا طالب علم

۲۔ اُنگلی

۴۔ ہدایات کے مطابق عمل کیجیے۔
Do as directed.

۱۔ نامِ بیماریِ هیلن کیلر بنویسید۔

۲۔ نامِ معلّمِ هیلن کیلر بنویسید۔

۳۔ سالِ آموزشِ خطِ بریل بنویسید۔

۴۔ نامِ قصبه بنویسید که هیلن کیلر ایامِ آخرش گذاریده بود۔

۵۔ سالِ وفاتِ هیلن کیلر بنویسید۔

۵۔ سبق سے درج ذیل الفاظ کی ضدیں لکھیے۔
Write antonyms of the following words.

دست ، بیرون ، زندگی ، نابینا

۶۔ سبق سے درج ذیل الفاظ کی جمع لکھیے۔
Write plurals of the following words.

دانش جو ، کتاب ، مقاله ، مسئله ، زن

۷۔ سبق سے انگریزی زبان کے الفاظ/تراکیب تلاش کر کے لکھیے۔

Find out the English words / terms used in the lesson.

۸۔ ہیلن کیلر نے اپنی تحصیل کس طرح کی؟ مختصراً اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write in brief about Helen Keller's education in Urdu or English.

۹۔ ہیلن کیلر کے انسٹی ٹیوٹ آف پرکینز کے تجربات/احوال اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write the experiences of Helen Keller at Institute of Perkins in Urdu or English.

۱۰۔ نیویارک میں ہیلن کیلر کی تعلیمی کاوشوں کو اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write in Urdu or English about Helen Keller's efforts at New York in acquiring education.

عملی کام

کسی نابینا کی مدد کے لیے آپ کون سے اقدام کریں گے، اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

How will you help a blind person? Write in Urdu or English.

۷- سفرنامۂ هند

ماخوذ

تمہید : سفرنامہ نثر کی ایک صنف ہے۔ انسان بنیادی طور پر سیر و سیاحت کا شوقین ہوتا ہے۔ وہ مناظرِ فطرت سے دلچسپی رکھتا ہے۔ اپنے اس شوق کی تسکین کے لیے اس نے رختِ سفر باندھا اور اپنے تجربات، مشاہدات اور محسوسات میں دوسرے لوگوں کو شامل کرنے کے لیے سفر کے حالات و کوائف کو لکھنا شروع کیا۔ سفرنامے میں مصنف ان تمام مقامات کا آنکھوں دیکھا حال دلچسپ انداز میں بیان کرتا ہے جس سے قاری گھر بیٹھے ان تمام باتوں سے واقف ہو جاتا ہے۔ یہی وجہ ہے کہ سفرنامے کی مقبولیت دن بدن بڑھتی جا رہی ہے۔
ذیل کے سفرنامے میں مصنف نے دہلی اور آگرہ کی سیر و سیاحت کے بعد اپنے مشاہدات کو نہایت دلچسپ انداز میں بیان کیا ہے۔

هند سرزمینِ افسانه ای، سرزمینی که دهها هزار تن از پارسیانِ اصیل را چهارده قرن است در دامانِ خود پرورده، پیوسته روحِ مرا به سوی خویش می خواند و آرزویم این بود که از آنجا ، از مردمِ نجیبش و از هم وطنانی که قرنها از ما دورند، دیدن کنیم۔

شهرِ زیبای دهلی برای هر توریست بخصوص آنها که جهان دیده هستند بسیار جالب است۔ این شهر متشکل از جمعی ساختمان های بلند و کوتاه زیبا محصور در پارك های وسیع و خیابان های عریض و طویل مملو از درخت های کهن سال ، زیبا و رنگارنگ است۔

دهلی دارای خیابان های وسیعی است۔ هوای دهلی در اوائلِ اسفند خوب است و آزار دهنده نیست و سبزه همه جا را پوشانده است۔

مسجدی بسیار بزرگ بامناره های متعدد وجود دارد که در زمانِ شاهجهان ساخته شده و موردِ استفادۀ مسلمینِ هند است۔ مسجد بر روی یك بلندی واقع شده و با پله های فراوان و طولانی از کفِ خیابان بداخلِ مسجد راه دارد ، این مسجدِ جامع مقابل قلعۀ سرخ است و قلعۀ سرخ نیز از ساخته های شاهجهان است ، روی کارِ مسجد و قلعۀ سرخ هر دو برنگِ سرخ می باشند۔

تاج محل زیبا ترین آثارِ تاریخیِ هند است و یکی از هفت آثارِ عجایبِ دنیا ست و معمارِ آن آقای محمد عیسٰی آفندی بوده و امانت خان شیرازی آیاتِ قرآن را در سراسرِ ورودیِ آن حُك کرده است۔

برای ساختمانِ تاج محل ۲۰ هزار کارگر مدتِ بیست و دو (۲۲) سال کار کرده اند تا این بنای عظیم را که برای آن قیمتی نمی توان تعیین کرد بانجام رسانده اند۔

خلاصۀ داستانِ عشقیِ اِحداثِ تاج محل این است که خانم ممتاز بیگم عیالِ شاهجهان در ۱۰۴۰ در سن ۳۸ سالگی موقعِ وضعِ حملِ چهاردهمین بچۀ خود می میرد و شاهجهان چون خیلی او را دوست داشته برای بزرگ داشتِ او بنای عظیم تاج محل را دستور می دهد و سر انجام پس از ۲۲ سال آماده می شود۔

فرہنگ Glossary

قرن	صدی	Century
نجیب	شریف	Noble
جالب	قابلِ توجہ	Attractive
محصور	گھرا ہوا (حصار میں)	Surrounded
مملو	پُر (بھرا ہوا)	Full
کهن سال	قدیم	Very old
اسفند	ایرانی مہینے کا نام	An Iranian month
آثار	یادگار	Memorials, monuments
معمار	تعمیر کرنے والا	Architect
حُك كردن	کَندہ کرنا	Engrave
اِحداث	تعمیر	Construction

تمرین Exercise

۱۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

۱۔ هوای دهلی در اوائلِ .... خوب است۔

۲۔ مسجدی بسیار بزرگ .... متعدد وجود دارد۔

۳۔ مسجدِ جامع مقابلِ قلعۂ .... است۔

۴۔ تاج محل .... آثارِ تاريخيِ هند است۔

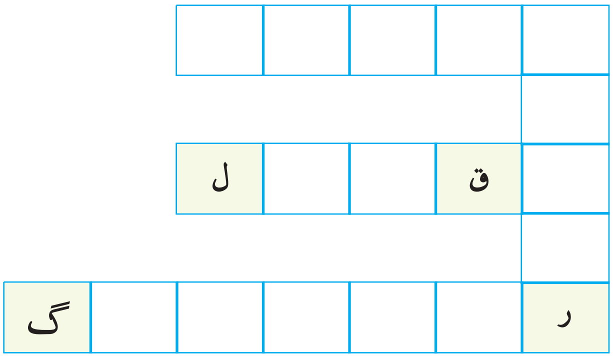
۲۔ درج ذیل کی مناسب جوڑیاں لگائیے۔ **Match the columns.**

الف	ب
معمارِ تاج محل	ممتاز بيگم
تعميرِ قلعۂ سرخ	دهلی
عيالِ شاهجهان	در دَورِ شاهجهان
مسجدِ جامع	محمد عيسیٰ آفندی

۳۔ درج ذیل شبکی خاکہ مکمل کیجیے۔ **Complete the following web-diagram.**

۴۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔ **Solve the following cross-word.**

دائیں سے بائیں:

۱۔ گھرا ہوا ۲۔ سامنے

۳۔ رنگین

اوپر سے نیچے:

۱۔ تعمیر کرنے والا

۵۔ ہدایات کے مطابق عمل کیجیے۔ **Do as directed.**

۱۔ اسمِ مغل شهنشاه که تاج محل را بنا کرده بنویسید۔

۲۔ اسمِ حُک کنندۂ آیات بر تاج محل بنویسید۔

۳۔ سالِ وفاتِ ممتاز بیگم بنویسید۔

۶۔ سبق سے واوعطف کی مثالیں تلاش کر کے لکھیے۔

Find out the words from the lesson having 'واو عطف'

۷۔ سبق سے متضاد الفاظ کی جوڑیاں تلاش کر کے لکھیے۔ **Find out pairs of opposite words from the lesson.**

۸۔ سبق سے جمع والے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔ **Find plurals from the lesson.**

۹۔ دہلی شہر کی خصوصیات اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔ **Write the characteristics of Delhi in Urdu or English.**

۱۰۔ درج ذیل الفاظ کو فارسی جملوں میں استعمال کیجیے۔ **Make sentences in Persian using following words.**

خیابان ، تاج محل ، زیبا ، عجایب ، قرآن

۱۱۔ درج ذیل عبارت کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔ **Translate the following text in Urdu or English.**

تاج محل زیبا ترین آثارِ تاریخیِ هند است و یکی از هفت آثارِ عجایبِ دنیا ست و معمارِ آن آقای محمد عیسٰی آفندی بوده و امانت خان شیرازی آیاتِ قرآن را در سراسرِ ورودیِ آن حُک کرده است۔

عملی کام

ہندوستان کی دیگر تاریخی عمارات کی تصاویر جمع کیجیے اور ان کے متعلق معلومات لکھیے۔

Collect pictures of Indian monuments and write information about them.

ماخوذ

۸ - ارمُغانِ طوطیان

تمہید : انسانی سماج میں داستان گوئی کی روایت بڑی قدیم ہے۔ انسان نے ہر دَور میں داستان، حکایت اور کہانی میں دلچسپی لی ہے، یہ اصناف اخلاق و کردار کو سنوارنے کا بہترین ذریعہ رہی ہیں۔ طلبہ کی تعلیم و تربیت میں بھی کہانی اور حکایت کی اہمیت کو ہمیشہ محسوس کیا جاتا رہا ہے۔ درج ذیل حکایت میں ہمدردی اور بھائی چارے کے ساتھ ساتھ آزادی حاصل کرنے کی ترکیب کو حسن و خوبی سے بیان کیا گیا ہے۔

بازرگانی طوطیِ زیبا و سخن گوی داشت۔ روزی بازرگان خواست هندوستان رود۔ هر یك از اهلِ منزل اَرمغانی از بازرگان خواستند۔ بازرگان به طوطی گفت : "ای مرغِ خوش آهنگ، برای تو چه ارمغان همراه آورم؟"

طوطی که مدّتها در قفس مانده و افسرده بود ، گفت : "من از تو هیچ ارمغانی نمی خواهم ولی خواهشِ من این است که وقتی به هندوستان رسیدی و در جنگل های خرّم و سرسبز، طوطیانِ آزاد را در پرواز دیدی سلامِ مرا به آنها برسانی و بگویی : این شرطِ دوستی و هم جنسی نیست که شما از آزادی برخوردار باشید و به میل خود در جنگل ها و باغ های خرّم پرواز کنید و من در قفس زندانی باشم۔ آخر از منِ دور افتاده و در قفس مانده هم یادی کنید و چاره ای به حالِ من بیندیشید۔"

بازرگان پذیرفت که پیامِ او را برساند و جواب باز آرد۔ وقتی به هندوستان رسید ، گذارش در جنگل به چند طوطی افتاد و پیامِ طوطیِ خود را به یاد آورد۔ توقّف کرد و آن را برای طوطیانِ آزاد باز گفت۔ هنوز گفتارِ بازرگان به پایان نرسیده بود که یکی از آن طوطیان بر خود لرزید و از بالای درخت بر زمین افتاد۔ بازرگان اندوهناك شد۔

ولی پشیمانی دیگر فایده نداشت۔ بازرگان کارِ خود را به انجام رسانید و به شهرِ خود بازگشت و برای هر یك از اهلِ منزل ارمغانی آورد۔

طوطی گفت : "ارمغانِ من کو؟ طوطیانِ آزاد را دیدی؟ آیا پیامِ مرا به آنها گفتی؟ هم جنسانِ من در جواب هر چه گفتند بی کم و کاست برای من نقل کن۔"

بازرگان گفت : "ای طوطیِ زیبای من ، از این سخن در گذر که از رساندنِ آن پیام سخت پشیمانم و پیوسته خود را ملامت می کنم۔ به خدا که آنچه من دیده ام تو طاقتِ شنیدنِ آن نداری۔"

طوطی گفت : "مگر چه اتّفاق افتاده که تو را تا این اندازه غمگین کرده است۔"

بـازرگان گفت : "وقتی پیامِ تو را به طوطیان گفتم یکی از آنها بر خود لرزید و از شاخ بر زمین افتـاد۔ مـن از گـفتـهٔ خـود پشیـمـان شدم و لی پشیمانی سود نداشت ، آن طوطیِ نازك دل از غصّه هلاك شد۔"

همـین کـه سخنِ بازرگان به پایان رسید، طوطی در قفس بر خود لرزید و مانندِ مُردگان افتاد و دم فـرو کـشیـد۔ بـازرگـان از دیدنِ آن حالت فریاد کـشید و شیون سر داد، و لی طوطی مرده بود و با نـالـه و شیـون زنـدگـی از سر نـمی گـرفـت۔ بـازرگـان ناچار در قفـس را باز کرد و طوطی را بیرون انـداخـت۔ طـوطـی بـه شتاب پرواز کرد و بر شاخِ درخت نشست۔ بازرگان دهانش از تعجّب باز مـانـده بـود و نـمی دانست چه بگوید۔ طوطی رو به بازرگان کرد و گفت : "از تو سپاس گزارم که بهتـریـن ارمغان را برای من آوردی۔ این ارمغان، 'آزادی' بود۔ آن طوطی با عملِ خود به من یاد داد که چگونه خود را آزاد سازم۔"

فرهنگ Glossary

بازرگان	تاجر	Trader
ارمُغان	تحفہ	Gift
خوش آهنگ	اچھی آواز والا	Melodious
افسرده	رنجیدہ	Depressed
برخوردار شدن	لطف اُٹھانا	Enjoy
توقّف کردن	رُکنا، ٹھہرنا	Stay, stop
سوختن	جلنا	Burn
گفتِ خام	فضول بات	Raw speech
بی کم و کاست	بغیر کمی بیشی کے	Entire, completely
در گذر	نظر انداز	Avoid
ملامت	لعنت، سرزنش	Blame
دَم فرو کشیدن	سانس روکنا	To hold one's breath
به شتاب	تیزی سے	Hurriedly

Exercise تمرین

۱۔ مناسب الفاظ کی مدد سے ذیل کی خانہ پُری کیجیے۔
Fill in the blanks with appropriate words.

۱۔ روزی بازرگان خواست به .... رود۔

۲۔ برای تو چه .... همراه آورم۔

۳۔ بازرگان پذیرفت که پیامِ او را برساند و .... باز آرد۔

۴۔ ولی .... دیگر فایده نداشت۔

۵۔ آیا .... مرا به آنها گفتی؟

۲۔ درج ذیل جملے صحیح ہیں یا غلط، پہچان کر لکھیے۔
Find out whether the following statements are true or false.

۱۔ بازرگانی خروسِ زیبا و سخن گوی داشت۔

۲۔ من از تو هیچ ارمغانی نمی خواهم۔

۳۔ طوطیانِ آزاد را در پرواز دیدی سلامِ مرا به آنها برسانی و بگویی۔

۴۔ سلامِ طوطیِ خود را به یاد آورد۔

۵۔ یکی از آن طوطیان بر خود رقصید۔

۳۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔
Solve the following cross-word.

دائیں سے بائیں:

۱۔ ملک کا نام

اوپر سے نیچے:

۱۔ رنجیدہ ۲۔ دُکھی

۳۔ شکریہ ۴۔ پیڑ

۵۔ تحفہ

ا							ا
						غ	
		د	س				
ن		ت					ه

۴۔ درج ذیل جملوں کا اُردو یا انگریزی میں ترجمہ کیجیے۔
Translate the following sentences in Urdu or English.

۱۔ بازرگان کارِ خود را به انجام رسانید و به شهرِ خود باز گشت۔

۲۔ آیا پیامِ مرا به آنها گفتی؟

۳۔ به خدا که آنچه من دیده ام تو طاقتِ شنیدنِ آن نداری۔

۴۔ من از گفتهٔ خود پشیمان شدم ولی پشیمانی سود نداشت۔

۵۔ بازرگان از دیدنِ آن حالت فریاد کشید و شیون سر داد۔

۵۔ درج ذیل الفاظ کی مدد سے فارسی میں جملے بنایئے۔

Make sentences in Persian using the following words.

ارمغان ، طوطی ، خواهش ، آزادی ، قفس ، درخت

۹ - اُصولِ نامه نویسی

ماخوذ

تمہید : نامہ نویسی یعنی خط نویسی کا تعلق موضوعی صنفِ ادب سے ہے۔خطوط کے ذریعے دواشخاص ایک دوسرے سے مخاطب ہوتے ہیں۔ اپنے احساسات اور خیالات کو دوسروں تک پہنچایا جاتا ہے۔خط اظہارِ ذات کا وسیلہ بھی ہے۔خط میں مکتوب نگار اُن باتوں کا ذکر بھی کرتا ہے جو صیغۂ راز میں رہتی ہیں۔نامہ نویسی نئی نسل کی تربیت اور انھیں اخلاق وکردار اور آداب سکھانے کا بھی ایک اہم وسیلہ رہی ہے۔ذیل میں نامہ نویسی کے چند اہم اُصول بیان کیے گئے ہیں۔

نامه نویسی راه و رسمی دارد که باید آنها را به کار بریم۔

نامۀ خوب باید دار ای تاریخ، نام و نامِ خانوادگی و نشانیِ نویسنده ، عنوانِ گیرندۀ نامه، متنِ نامه، عبارتِ پایان نامه و امضای نویسندۀ نامه باشد۔

تاریخِ نامه را معمولاً در بالای نامه ، گوشۀ سمتِ چپ آن می نویسیم۔ تاریخ نامه را باید همیشه کامل بنویسیم ، مثلاً پنجشنبه۔ یکم ژانویه ۲۰۲۰۔ در بعضی از شرکت ها یا اداره ها، تاریخ را به اختصار چنین می نویسند "۱/۱/۲۰۲۰"۔

نام و نشانيِ خود را ، علاوه بر روی پاکت ، در زیر نامه هم بنویسیم۔

نامِ گیرندۀ نامه و هر چند کلمه ای که به آن اضافه می کنیم همیشه در اوّلِ نامه نوشته می شود و به آن 'عنوانِ نامه' می گویند۔ کلماتِ محبت آمیز و محترمانه ای که بر نامِ گیرنده اضافه می کنیم، نشانۀ علاقه و احترام ما نسبت به اوست۔ مانند 'پسرِ عزیزم'، 'فرزندِ گرامی'، 'برادرِ عزیزم'، 'پدرِ بزرگوارم'، 'دخترِ عزیزِ من'۔

اگر بخواهیم نامه ای به یکی از اداره ها یا سازمانهای دولتی و ملّی بنویسیم، عنوان های دیگر به کار می بریم۔ یا نامِ آن اداره یا سازمان را می نویسیم ، یا نام و شغلِ گیرندۀ نامه را می نویسیم۔ مانند این عنوانها :

(۱) ادارۀ وزارتِ دارایی، ممبئی۔ (۲) ریاستِ محترم بانكِ مِلّی هند دهلی۔

متنِ نامه مهم ترین قسمتِ نامه است۔ مطالبِ خود را خوب می اندیشیم پس از آن بنویسیم۔ نوشتنِ متنِ نامه را همیشه پایین تر از عنوانِ نامه شروع می کنیم۔

وقتی که نامه را تمام کردیم باید آن را اِمضا کنیم۔ جای امضای نامه، زیر یا سمتِ چپِ عبارتِ پایانِ نامه است۔ پس از آن نامه را در پاکت می گذاریم۔ در روی پاکت نام و نشانی و نامِ شهر، گیرندۀ نامه و در پشتِ آن، نام و نشانی خود را می نویسیم۔

نمونۂ نامہ

۵ آوریل ۲۰۲۰ء

فرزندِ عزیزم!

عمرت دراز باد۔ همین که از ادارهٔ خود آمد زوبیه، نامهٔ شما آورد، به من داد۔ خواندم و خیلی خوش وقت شدم۔ و یك گونه اطمینان یافتم۔ راست است که بچگانِ رشید اوقاتِ خود را ضائع نمی کنند۔ بچگان که اوقاتِ خود را ضایع می کنند، انجام کار پشیمان می شوند۔ و لی چرا کاری کند عاقل که باز آید پشیمانی۔

پورِ عزیزم ! از پیش رفتِ شما در اسباق فخری کنم۔ احترام و عزّتِ خانواده ات به شما مفوَّض است۔ بکوشید تا در دین و دنیا ناموری و شهرت حاصل بکنید۔ تماشای سینما و تیاتر مردمانِ آواره را زیب می دهد۔ بعد از فراغتِ تعلیم، تیاتر ها را تماشا توانید کرد۔

از مادرت و برادر و خواهرت دعا و سلام ها۔

پدرِ شما

عبد الرحمان

فرهنگ Glossary

اِمضا	دستخط	Signature
گوشه	کنارہ، حاشیہ	Margin
چپ	بایاں	Left
ژانویه	جنوری	January
سازمان	ادارہ	Office
دولتی	حکومتی	Governmental
ملّی	قومی	National
اتمام کردن	مکمل کرنا	Complete
مُفوَّض	حوالے کرنا، سونپنا	Entrusted
تیاتر	تھیٹر	Theatre

Exercise تمرین

۱۔ مناسب الفاظ کی مدد سے ذیل کی خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

۱۔ نامه نویسی .... و .... دارد که باید آنها را به کار بریم۔

۲۔ نام و نشانیِ خود را علاوه بر روی .... ، در زیر نامه هم بنویسیم۔

۳۔ کلماتِ محبت آمیز و .... که بر نامِ گیرنده اضافه می کنیم۔

۴۔ متنِ نامه .... قسمتِ نامه است۔

۵۔ وقتی که نامه را تمام کردیم باید آن را .... کنیم۔

۲۔ درج ذیل جملوں کو درست ترتیب میں لکھیے۔ **Arrange the following sentences in correct order.**

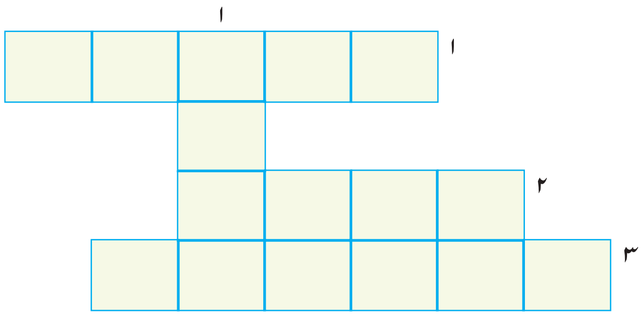
۱۔ زیر یا سمتِ چپ عبارت پایان نامه است۔

۲۔ مطالبِ خود را خوب می اندیشیم پس از آن بنویسیم۔

۳۔ عنوان های دیگر بکار می بریم۔

۴۔ تاریخِ نامه را باید همیشه کامل بنویسیم۔

۳۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔ **Solve the following cross-word.**

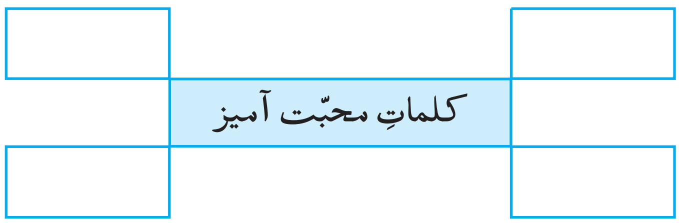
دائیں سے بائیں:

۱۔ پتا ۲۔ حوالے کرنا

۳۔ ادارہ

اوپر سے نیچے: ۱۔ دستخط

۴۔ درج ذیل شبکی خاکہ مکمل کیجیے۔ **Complete the following web-diagram.**

۵۔ درج ذیل الفاظ کو فارسی جملوں میں استعمال کیجیے۔

Make sentences in Persian using the following words.

نامه ، نشانی ، کلمه ، شهر

٦۔ سبق سے درج ذیل کے مؤنث یا مذکر لکھیے۔
Write feminine or masculine gender of the following.

محترم ، عزیز ، دختر ، مادر ، خواهر ، خان

۷۔ سبق سے واوعطف والے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔
Find out the words from the lesson having 'واو عطف'

۸۔ درج ذیل خط کشیدہ الفاظ کی جگہ سبق سے صحیح لفظ لکھیے۔
Write correct word from the lesson in place of the underlined word .

۱۔ عمرت زیاد باد۔
۲۔ خواندم و بسیار خوش وقت شدم۔
۳۔ تا در دین و دنیای ناموری و دولت حاصل بکنید۔
۴۔ از مادرت و برادرت و خواهرت دعا و سلام ها۔

۹۔ درج ذیل عبارت کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔
Translate the following extract in Urdu or English.

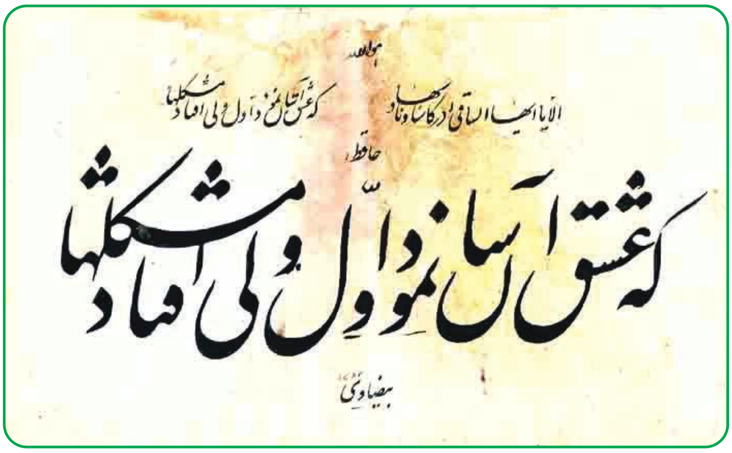
پورِ عزیزم ! از پیش رفتِ شما در اسباق فخری کنم۔ احترام و عزّتِ خانواده ات به شما مفوَّض است۔ بکوشید تا در دین و دنیا ناموری و شهرت حاصل بکنید۔ تماشای سینما و تیاتر مردمانِ آواره را زیب می دهد۔ بعد از فراغتِ تعلیم تیاتر ها را تماشا توانید کرد۔

۱۰۔ خط نویسی کی اہمیت مختصراً بیان کیجیے۔
Describe in brief 'importance of letter writing'.

۱۱۔ ایک اچھے خط کی خوبیاں بیان کیجیے۔
Write characteristics of a 'good letter'.

عملی کام

اپنے دوست/سہیلی کو فارسی میں خط لکھیے اور اُسے اپنی سالگرہ میں آنے کی دعوت دیجیے۔
Write a letter in Persian to your friend inviting him / her at your birthday.

١٠۔ گفتگوی بینِ مسافر و مُدیر هتل

ادارہ

تمہید : 'مکالمے' کے معنی کلام کرنا یا بات چیت کرنا ہوتے ہیں۔ زندگی کی عام ضرورت کے علاوہ اس کا استعمال ڈرامے، ناول، افسانے اور بیانیہ شاعری میں بھی کیا جاتا ہے۔ عام طور پر اس میں دو لوگوں کی آپسی گفتگو کو قلم بند کیا جاتا ہے۔ بعض اوقات دو سے زیادہ افراد بھی کسی مکالمے کا حصہ ہوتے ہیں۔ مکالمے کے ذریعے ہمیں گفتگو کے آداب معلوم ہوتے ہیں۔ یہی وجہ ہے کہ مکالموں کو درسی کتابوں میں شامل کیا جاتا ہے۔ ذیل میں ایک مسافر کا ہوٹل کے مینیجر سے مکالمہ دیا جا رہا ہے۔

(شیرازی به وقتِ شام به هتل رسید و مُدیر را خواند)

شیرازی : مُدیرِ هتل کجا تشریف دارند؟

پیش خدمت : دفترِ شان ، اُطاقِ دستِ راست۔

(شیرازی در دفترِ مُدیر داخل شد)

شیرازی : صبحِ شما بخیر آقای مُدیر۔

مدیر : خوش آمدید ، صبحِ شما خوش۔

شیرازی : من می خواهم چند روز در هتلِ شما بمانم۔ آیا اطاقِ یك نفری دارید؟

مدیر : بلی، بفرمائید اطاق شماره '٥'۔

شیرازی : کرایۀ این اطاقِ یك نفری برای پنج روز چه قدر می شود؟

مدیر : کرایۀ اطاق روزی پنج صد روپیه است و لی اگر اقامتِ مسافر از یك هفته بیشتر باشد صدی ده تخفیف می دهم۔

شیرازی : قیمتِ غذا چه قدر می شود؟

مدیر : صبحانه هشتاد روپیه ، ناهار یك صد و پنجاه روپیه ، شام یك صد و پنجاه روپیه می شود۔ چیزی میل می فرمائید آقا؟

شیرازی : بلی، حالا یك فنجانِ قهوه حاضر کنید۔ صبحانه چه ساعت حاضر می شود؟

مدیر : حسبِ منشای آقا۔

شیرازی : من خسته هستم، صبح زود بلند نمی شوم۔ برای من صبحانه ساعتِ نُه حاضر کنید۔

مدیر : آقا چه چیز ها برای صبحانه میل می فرمائید؟

شیرازی : من برای صبحانه دو تا تخمِ مرغ نیم بند و مقداری نان و کره می خواهم۔ من صبحانه را در اُطاقِ خودم می خورم، ولی برای ناهار به اُطاقِ ناهار خوری می روم۔

مدیر : چشم ، هر طوری که میلِ شما باشد۔

شیرازی : خواهش می کنم صورتِ غذا را بمن نشان بدهید- برای من ماهی، چلو کباب و سیبِ زمینی برای ناهار درست کنید- من دوغ را دوست ندارم-

(مدیر پیش خدمت را صدا زد، آمد)

مدیر : چمدانِ آقا را به اُطاقِ شماره '۵' ببرید-

پیش خدمت : چشم ، بفرمائید- آقا-

(شیرازی در اُطاقِ هتل آمد و از پیش خدمت پرسید)

شیرازی : شما لباس شوئی در همین نزدیکی ها دارید؟

پیش خدمت : بلی ، آقا ! این سهولت هم در هتل موجود است-

شیرازی : من مقداری لباس برای لباس شوئی دارم- دو عدد پیراهن، دو عدد شلوار، چهار دانه دستمال- لباس های من کَی حاضر می شود؟

پیش خدمت : روزی دیگر- خواهید درست شُد-

شیرازی : آقای پیش خدمت ، لطفاً شلوارِ مرا اُطو کنید- این کُت را مجدداً اُطو کنید-

پیش خدمت : لطفاً، سلام آقا-

(شیرازی پنج روز در هتل بگذارید و از هتل رخصت شود)

مدیر : آقا ! اُمیدوارم که وقتِ شما در هتلِ ما به آرام می گذرد-

شیرازی : خیلی ممنونم آقای مدیر- بمن در هتلِ شما بسیار خوش گذشت-

مدیر : سایهٔ تان کم نباشد- خدا حافظِ شما-

شیرازی : خدا حافظ!

فرهنگ Glossary

مُدیر	مینیجر	Manager
هتل	ہوٹل	Hotel
پیش خدمت	ملازم	Waiter, servant
اُطاق	کمرہ	Room
یك نفری	ایک شخص کے لیے	Single (for one)
اقامت	قیام	Stay
تخفیف	رعایت، چھوٹ	Concession, discount
صبحانه	ناشتہ	Breakfast
ناهار	دوپہر کا کھانا	Lunch

میل	خواہش، رغبت	Choice, desire
فنجان	پیالہ	Cup
بلند شدن	جاگنا، بیدار ہونا	Wake up
تخم نیم بند	آدھا اُبلا انڈا	Half boiled egg
کره	مکھن (مسکہ)	Butter
أطاقِ ناهار خوری	کھانے کا کمرہ	Dining room
صورتِ غذا	مینو کارڈ، پکوان کی فہرست	Menu card
نشان دادن	بتا دینا	To guide
چلو کباب	کباب کا پلاؤ (ایرانی پکوان)	Pulav of Kebab
سیبِ زمینی	آلو	Potato
دوغ	دہی	Curd
لباس شوئی	لانڈری	Laundary
پیراهن	کرتا، قمیص	Shirt, kurta
شلوار	پتلون	Pant
دستمال	رومال	Towel, handkerchief
اطو کردن	استری کرنا	Ironing of clothes
کُت	کوٹ، جیکٹ	Coat
مجدداً	دوبارہ	Again

Exercise تمرین

ا۔ ہدایت کے مطابق عمل کیجیے۔ **Do as directed.**

١۔ شیرازی به وقتِ شام کجا آمد؟

٢۔ پیش خدمت شیرازی را چه پاسخ داد؟

٣۔ شیرازی در هتل چرا آمد؟

۴۔ کرایۀ یك اطاق برای پنج روز چه قدر است؟

۵۔ دربارۀ تخفیفِ کرایۀ اطاق مدیرِ هتل چه گفت؟

٦۔ قیمتِ صبحانه و ناهار چه قدر است؟

٧۔ شیرازی برای صبحانه چه چیزی خواست ؟

٨۔ شیرازی برای غذای خود چه خواهش کرد؟

۹۔ شیرازی چه چیز را دوست داشت؟

۱۰۔ مقدارِ لباسِ شیرازی را به شمارید و بنویسید۔

۲۔ مناسب الفاظ کی مدد سے ذیل کی خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with suitable words.**

۱۔ خواهش می کنم .... را بمن نشان بدهید۔

۲۔ من مقداری لباس برای .... دارم۔

۳۔ لطفاً شلوارِ مرا .... کنید۔

۴۔ وقتِ شما در هتلِ ما به .... می گذرد۔

۳۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔ **Solve the following cross-word.**

اوپر سے نیچے :

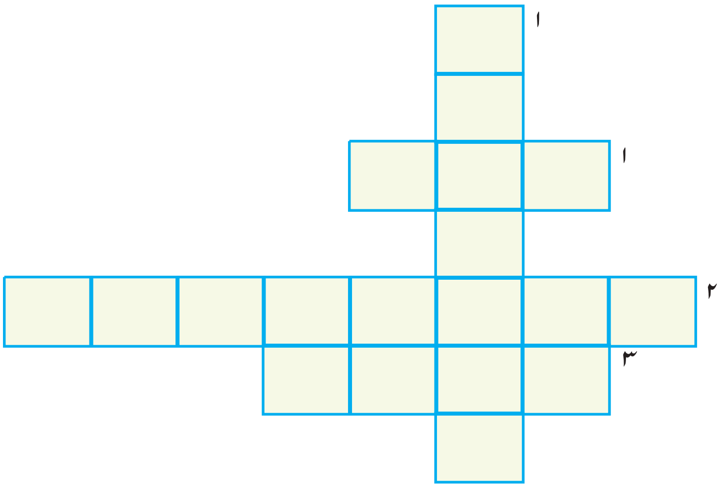
۱۔ گوشت پلاؤ

دائیں سے بائیں :

۱۔ دودھ سے بننے والی چیز

۲۔ ایک قسم کی ترکاری

۳۔ آبی جانور

۴۔ درج ذیل الفاظ کی جمع لکھیے۔ **Write plurals of the following words.**

أطاق ، ماهی ، چشم ، لباس

۵۔ مصدر 'پوشیدن' اور 'نشستن' سے ماضی مطلق کی گردان لکھیے اور ان کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Write declension (گردان) of infinitives پوشیدن and نشستن in Past Indefinite Tense and translate them in Urdu or English.

۶۔ قوسین میں دیے ہوئے الفاظ سے مناسب لفظ منتخب کرکے خالی جگہ پُر کیجیے۔

Fill in the blanks with suitable words from the brackets.

۱۔ مُدیر هتل .... تشریف دارند؟ (چرا ، کجا ، کَی)

۲۔ قیمتِ غذا .... می شود؟ (چندتا ، چگونه ، چه قدر)

۳۔ .... این قدر غصّه می خورید؟ (چرا ، چه طور ، کجا)

۴۔ ما .... بایستیم؟ (چه قدر ، چگونه ، چرا)

۵۔ اسمِ پدرِ شما .... است ؟ (کدام ، کجا ، چه)

بخشِ نظم
POETRY SECTION

۱۔ حمد

نظامی گنجوی

تمہید: حمد اس صنفِ شاعری کو کہتے ہیں جس میں شاعر اللہ تعالیٰ کی تعریف و توصیف اور حمد و ثنا بیان کرتا ہے۔ مناجات کے تحت اللہ تعالیٰ کے سامنے دستِ دعا دراز کر کے اپنی ضرورتوں کے لیے التجائیں کرتا ہے۔ درج ذیل نظم میں حمد اور مناجات دونوں شامل ہیں۔ ابتدائی چار شعروں میں شاعر نے خدا کی تعریف و توصیف کی ہے۔ بقیہ اشعار میں اس کے حضور اپنی ضرورتوں کا اظہار کیا ہے۔

تعارفِ شاعر: نظامی گنجوی کا اصل نام جمال الدین ابو محمد الیاس تھا۔ وہ ۱۱۴۱ء میں گنجہ (آذربائیجان) میں پیدا ہوئے۔ بچپن ہی میں ان کے سر سے والدین کا سایہ اُٹھ گیا تھا اس لیے ان کے ماموں نے ان کی پرورش کی۔ انھوں نے درسیات سے فارغ ہو کر شاعری کی طرف توجہ کی اور اس میں ایسا کمال حاصل کیا کہ سلاطین کو بھی ان سے ملنے کا اشتیاق پیدا ہوا۔ اکثر بادشاہوں نے ان کی تصانیف اپنے نام پر مُعنوَن کروائیں۔ انھیں مثنوی نگاری میں زبردست مہارت حاصل تھی۔ مخزنِ اسرار، شیریں و خسرو، ہفت پیکر، لیلیٰ و مجنوں اور سکندر نامہ ان کی پانچ مشہور مثنویاں ہیں جو 'خمسۂ نظامی' کہلاتی ہیں۔ انھوں نے مثنویوں کے علاوہ قصائد، قطعات اور غزلیات بھی نظم کی ہیں۔ نظامؔی کا انتقال ۱۲۰۹ء میں گنجہ میں ہوا۔

ای همه هستی زتو پیدا شده — خاكِ ضعیف از تو توانا شده
زیر نشین علمت کائنات — ما به تو قائم چو تو قائم به ذات
هستیِ تو صورت و پیوند ، نه — تو به کس و کس به تو مانند نه
آنچه تغیر نپذیرد تویی — وآنکه نمردست و نمیرد تویی
ما همه فانی و بقا بس تراست — ملك تعالی و تقدس تراست
هر که نه گویای تو خاموش بِه — هر چه نه یاد تو ، فراموش بِه
از پی تست این همه اُمید و بیم — هم تو ببخشای و ببخش ای کریم
جز درِ تو ، قبله نه خواهیم ساخت — گر نه نوازی تو، که خواهد نواخت
در گذر از جرم که خواهنده ایم — چارۂ ما کن که پناهنده ایم
بنده نظامیؔ که یکی گوی تست — در دو جهان خاك سرِ کوی تست
خاطرش از معرفت آباد کن — گردنش از دامِ غم آزاد کن

خلاصه در فارسی : شاعر در ثنای خدا می گوید که تو این جهان و انسان را خلق کرده است و همه عالم از قدرتِ تو قائم است۔ هستیِ تو جسم و صورت ندارد و مانندِ تو کسی نیست۔ ذاتِ تو تغییر پذیر نیست۔ ما همه فانی ایم و ترا فنا نیست۔ ما بجز تو قبله نخواهیم ساخت۔ از این رو ما را ببخش و پناه بِدِه و دلِ نظامیؔ را معرفتِ خویش عطا کن و گردنش را از همه رنج و غم آزاد کُن۔

خلاصہ (اُردو) : اس نظم میں شاعر اللہ تعالیٰ کی تعریف بیان کر رہا ہے۔ وہ کہتا ہے کہ دنیا کی ہر چیز تو نے پیدا کی ہے۔ تیری وجہ سے مٹی کا کمزور پتلا توانا ہو گیا ہے۔ تو سب سے اعلیٰ وارفع ہے۔ نہ تو کوئی تیرے مماثل ہے اور نہ ہی تو کسی کی مانند ہے۔ دنیا کی ہر چیز فانی ہے اور صرف تیری ہی ذات باقی رہنے والی ہے۔ ہم ہر قسم کی اُمید تجھی سے وابستہ رکھتے ہیں۔ ہم تیری ہی عبادت کرتے ہیں اور تجھی سے رجوع کرتے ہیں۔ شاعر اللہ تعالیٰ سے اپنے گناہوں کی معافی کا خواستگار ہے اور اللہ کے حضور اپنی بے بسی کا اظہار کرتے ہوئے اس کی معرفت چاہتا ہے۔

فرهنگ Glossary

همه هستی	تمام موجودات	All existence
تغیّر	تبدیلی	Change
نپذیرد	قبول نہ کرے	May not accept
بیم	خوف	Fear
نواختن	نوازنا	Bestow
معرفت	خدا کی پہچان	Enlightenment of Almighty

تمرین Exercise

ا۔ درج ذیل اشعار مکمل کیجیے۔ **Complete the following couplets.**

۱۔ زیر نشین علمت کائنات

....

۲۔ ....

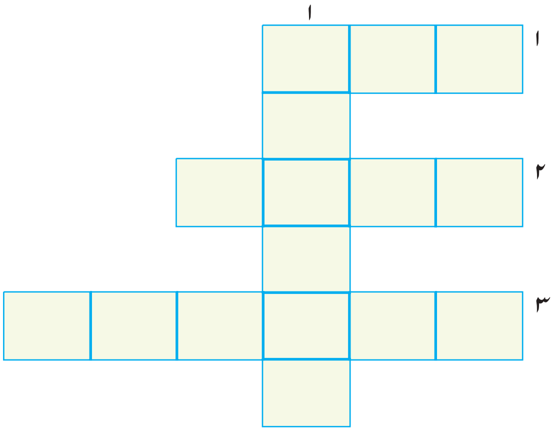
و آنکه نمردست و نمیرد تویی

۳۔ در گذر از جرم که خواهنده ایم

....

۲۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔

Solve the following cross-word.

دائیں سے بائیں:

۱۔ مٹی

۲۔ کمزور

۳۔ بھولنا

اوپر سے نیچے:

۱۔ دنیا

۳۔ درج ذیل شبکی خاکہ مکمل کیجیے۔

Complete the following web-diagram.

۴۔ مندرجہ ذیل اشعار کا ترجمہ وضاحت کے ساتھ کیجیے۔

Translate and explain the following verses.

۱۔ هستیِ تو صورت و پیوند ، نه
تو به کس و کس به تو مانند نه

۲۔ از پی تست این همه اُمید و بیم
هم تو ببخشای و ببخش ای کریم

۵۔ اللہ تعالیٰ کی عنایات اپنے الفاظ میں اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write the favours of Almighty in Urdu or English in your own words.

۶۔ درج ذیل مصرعے پر اظہارِ خیال کیجیے۔

Express your opinion on the following line.

'ما همه فانی و بقا بس تراست'

۷۔ حمد سے متضاد الفاظ والے اشعار تلاش کر کے لکھیے۔

Find out the couplets from 'Hamd' having pairs of opposite words .

۸۔ حمد میں شاعر نے جو دعائیں مانگی ہیں، انھیں اپنے الفاظ میں لکھیے۔

Write in your words the blessings sought by the poet in 'Hamd'.

۲۔ ایّامِ برشگال

مسعود سعد سلمان

تمہید : برسات قدرت کا ایک اہم عطیہ ہے۔ اگر برسات نہ ہوتی تو انسان کاشتکاری بھی نہیں کرسکتا تھا اور نہ ہی اس کے لیے زندگی گزارنے کا سامان مہیا ہوسکتا تھا۔ یہ خوش گوار موسم ہر طرح سے انسان کے لیے فائدہ مند ہے۔ اس میں باغوں میں پھول کھلتے ہیں، پرندے چہچہانے لگتے ہیں، خوش گوار ہوائیں چلتی ہیں اور مناظرِ فطرت پر ہر طرف شباب نظر آ تا ہے۔ شاعر نے ذیل کی نظم میں اس حقیقت کی عکاسی کی ہے۔

تعارفِ شاعر : مسعود سعد سلمان ۱۰۴۶ء میں لاہور میں پیدا ہوئے۔ ان کا عروج و زوال ابراہیم شاہ غزنوی کے عہد سے وابستہ ہے۔ ابراہیم شاہ کی نظرِ کرم سے مسعود کو پنجاب کی حکومت ملی لیکن کچھ عرصے بعد اس نے مسعود کو بدگمانی کے باعث قید کر دیا تھا۔ مسعود نے معذرت میں بادشاہ کی شان میں قصیدے کہے لیکن کچھ حاصل نہ ہوا۔ جب ابراہیم شاہ کا انتقال ہوگیا تو بارہ برس کے بعد مسعود کو قید سے رہائی ملی۔ مگر چند روز بعد پھر سلطانِ وقت کو لوگوں نے ورغلایا اور انھیں مزید بیس برس قید میں کاٹنا پڑے۔ وہ جب رہا ہوئے تو ان کو بادشاہوں سے نفرت ہوگئی اور انھوں نے گوشہ نشینی اختیار کر کے عبادت میں زندگی گزاری۔ ۱۱۲۱ء میں ان کا انتقال ہوا۔

مسعود شاعری میں عدیم النظیر تھے۔ انھوں نے بے مثل قصائد نظم کیے ہیں۔ انھوں نے عربی، ہندی اور فارسی تینوں زبانوں میں دیوان مرتب کیے تھے مگر اب محض فارسی کا کلام ہی ملتا ہے۔ یہ دیوان کی صورت میں شائع ہو چکا ہے۔

برشگال ای بهارِ هندستان　　ای نجات از بلای تابستان
دادی از تیرمه بشارت ها　　باز رستیم از آن حرارت ها
هر سو از ابر لشکری داری　　در امارت مگر سری داری
بادهای تو میغ ها دارند　　میغ های تو تیغ ها دارند
رعدهای تو کوس ها کوبند　　چرخ گوید همی که بکشوبند
طبع و حالِ هوا دگر کردی　　دشت ها را همه ثمر کردی
سبزه ها را طراوتی دادی　　عمرها را حلاوتی دادی
راغ را گُل زمرّدین کردی　　باغ را شاخِ بُسّدین کردی
تیر بگذشت ناگهان بر ما　　منهزم گشت لشکرِ گرما

حبّذا ابرهای پُرنمِ تو !
خُرَّما سبزهای خرّمِ تو !

خلاصه در فارسی : شاعر در بارۂ فصلِ باران می گوید که تو برای هندستان فصلِ بهاری است۔ ما از بلای تابستان رهایی می یابیم و از ماہِ تیر بشارت های آب می دهی۔ لشکرِ تو سپاہِ ابر می دارد۔ بادهای تو ابر می آورند و این ابر مانندِ تیغ است۔ رعدهای تو کوسها می کوبند۔ تو طبع و حالِ هوا را تغییر می دهی و در دشت ها سبزه می روید۔ در باغ گل ها می شگافند و لشکرِ گرما هزیمت می گیرد و دورِ شادمانی می آید۔

خلاصہ (اُردو) : اِس نظم میں شاعر نے موسمِ برسات کی عنایات بیان کی ہے۔ شاعر موسمِ باراں سے مخاطب ہوتے ہوئے کہتا ہے کہ تو ہمارے ملک کا موسمِ بہار ہے۔ تیری وجہ سے ہمیں گرمی کے سخت موسم سے نجات ملتی ہے۔ تیرمہ کے مہینے نے تیرے آنے کی بشارت دی۔ تو نے ہر طرف ابر کے لشکر بھیج دیے۔ تیری ہوائیں ابر لے کر آتی ہیں۔ تیرے بادلوں میں تلوار کی سی چمک ہوتی ہے۔ بادلوں کی گڑگڑاہٹ نقارے بجاتے ہوئے آتی ہے۔ تیری آمد سے سبزہ تر و تازہ ہوگیا ہے اور زندگی میں مٹھاس پیدا ہوگئی ہے۔ تیری آمد سے ہماری زندگیوں سے یکبارگی اندھیرا دور ہوگیا اور موسمِ گرما شکست کھا کر اُلٹے پاؤں لوٹ گیا۔ تیری آمد پر ہم آفرین کہتے ہیں۔

فرہنگ Glossary

برشگال	برسات	Monsoon
بَلا	مصیبت، پریشانی	Trouble
تیرمہ	ایرانی کیلنڈر کا چوتھا مہینہ	Fourth month of Iranian calendar
اِمارت	اِمارت، امیری	Authority
میغ	ابر	Cloud
تیغ	تلوار	Sword
رعد	بجلی کی کڑک	Thunder, lightning
کوس	بڑا نقارہ	Kettle drum
چرخ	آسمان	Sky
طبع	فطرت	Nature
حال	حالت، کیفیت	Condition
طراوت	تازگی	Freshness
حلاوت	شیرینی، مٹھاس	Sweetness
راغ	چمن	Meadow
زمرّدین	زمرد کے رنگ کا	Emerald coloured
بُسَّدین	مونگے کی طرح سرخ	Coral red

منہزِم	شکست کھایا ہوا، ہزیمت اُٹھایا ہوا	Defeated, vanquished
حبّذا	آفرین، شاباش (کلمۂ تحسین)	Bravo!
خُرّما	خوش ہوجا!	Be happy
خرّم	سرسبز وشاداب	Fresh

تمرین Exercise

۱۔ درج ذیل مصرعوں کو قوس میں دیے ہوئے مناسب الفاظ سے مکمل کیجیے۔

Complete the following lines with the help of words given in the brackets.

۱۔ ای نجات از بلای ………………… (زمستان ، تابستان)

۲۔ هر سو از ابر لشکر می ………………… (کاری ، داری)

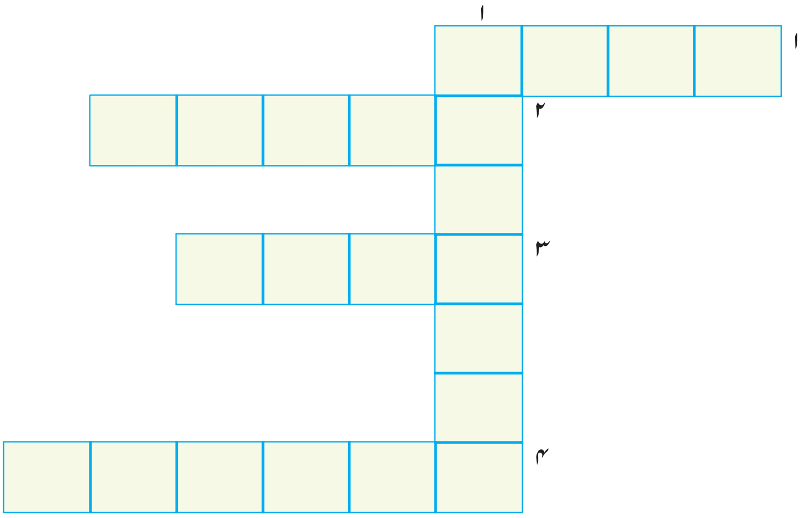
۳۔ میغ های تو تیغ ها ………………… (سازند ، دارند)

۴۔ دشت ها را همه ثمر………………… (کردی ، بردی)

۵۔ منهزم گشت لشکرِ ………………… (سرما ، گرما)

۲۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔

Solve the following cross-word.

دائیں سے بائیں:

۱۔ رہائی

۲۔ امیری

۳۔ ہریالی

۴۔ اچانک

اوپر سے نیچے:

۱۔ موسمِ گرما

۳۔ نظم سے جمع کے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔

Find out the plurals from the poem.

۴۔ درج ذیل الفاظ کو فارسی زبان میں لکھیے۔

Write the following words in Persian.

برسات ، مصیبت ، موسمِ گرما ، آسمان ، هوا

۵۔ درج ذیل اشعار کا ترجمہ اور وضاحت اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Translate and explain the following couplets in Urdu or English.

برشگال ای بہارِ ہندستان ای نجات از بلای تابستان
دادی از تیرمہ بشارت ھا باز رستیم از آن حرارت ھا

٦۔ برسات کے موسم کی خوش گوار تبدیلیوں کو اپنے الفاظ میں اُردو یا انگریزی میں بیان کیجیے۔

Write in Urdu or English the pleasant changes seen in the rainy season.

٧۔ نظم کا مرکزی خیال اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write the central idea of the poem in Urdu or English.

عملی کام

انسانی زندگی پر برسات کے اثرات پر اُردو یا انگریزی میں ایک مضمون لکھیے۔

Write an essay on 'The Effects of Rain on Human Life' in Urdu or English.

۳۔ شبِ مہتاب

محمود خان افشاؔر

تمہید : اس کائنات میں اللہ تعالیٰ نے مختلف قسم کے مناظر کو پیدا کیا ہے جس سے ہر انسان لطف اندوز ہوتا رہتا ہے۔ اونچے اونچے پہاڑ، خوشنما باغات، چاندنی رات کا دلکش سماں، ان تمام چیزوں کی خوب صورتی انسان کو اپنی جانب کھینچتی رہتی ہیں۔ چاندنی رات کی خوب صورتی بھی انسان کو ہمیشہ دعوتِ نظارہ دیتی رہتی ہے۔ شاعر نے مندرجہ ذیل نظم میں چاندنی رات کی خوب صورتی کو شاعرانہ انداز میں پیش کیا ہے۔

تعارفِ شاعر : محمود خان افشار ۱۸۹۵ء میں یزد میں پیدا ہوئے۔ تیرہ سال کی عمر میں ممبئی آئے۔ تین سال یہاں تعلیم حاصل کر کے تہران کے مدرسہ سیاسی میں داخل ہوئے۔ اُنیس سال کی عمر میں یورپ گئے اور تمام یورپی ممالک کی سیاحت کی۔ لوزان یونیورسٹی سے سیاسیات میں ڈگری حاصل کر کے ۱۹۲۱ء میں تہران واپس آئے۔ اوّل 'مدرسہ سیاسی' میں سیاسیات و اقتصادیات کی تعلیم پر مامور ہوئے۔ سیاسیات آپ کا خاص مضمون تھا۔ آپ کے مضامین لندن اور لوزان کے رسائل کے علاوہ حبل المتین (کولکاتا) اور تہران کے بلند پایہ رسائل 'ایران'، 'شفق' وغیرہ میں شائع ہوتے رہے۔ اسی زمانے میں آپ نے ایک کتاب 'دولِ یورپ کی ایران میں سیاسی جدوجہد' پر فرانسیسی زبان میں لکھی جو برلن میں طبع ہو کر شائع ہوئی اور مقبول ہوئی۔ تہران سے ایک ادبی اور سیاسی رسالہ 'آیندہ' نکالا جو کئی سال تک جاری رہا۔ آپ کو شعر و سخن سے خاص ذوق ہے اور آپ کا شمار موجودہ دور کے مستند اہلِ قلم اور بلند پایہ شعرا میں ہوتا ہے۔

شبی از نورِ مہ چون روزِ روشن — فروزندہ مہی گسترده خرمن
تو گفتی آسمان طاقی بلند است — چراغِ مَہ بران طاق است آون
و یا مانندِ اقیانوس آرام — مَہِ تابان بسانِ "پرتو افگن"
همه سیارگان بر گِردِ آن ماه — درخشنده ولی چون نوکِ سوزن
نژند و لاغر و پژمان و بیرنگ — چراغی را مثل کش نیست روغن
ثوابت چون هزاران شمعِ کم نور — کہ عمداً برفروزی روزِ روشن
نیارم وصف آن شب کرد زین پیش — فصاحت را بود حَدّی مُعَیَّن
منوچهری اگر می بود می گفت — زبانِ من بود در وصفش الکن
چنان فرخندہ شب را گر بہ بینی — همانا می شوی دیوانہ چون من

بباید دیدنِ آن شب را کہ گویند
"شنیدن کَی بود مانندِ دیدن"

خلاصه در فارسی : درین نظم شاعر وصفِ شبِ مهتاب را بیان می کند۔ این شب از نورِ ماه چون روزِ روشن است و ماهِ روشن خرمنِ نور را می گُسترد۔ آسمان مانندِ طاقِ بلند است۔ در آن طاقِ بلند چراغِ ماه آون است۔ یا آسمان مثلِ دریا است و ماه بر آن پرتو افگن است۔ و همه سیارگان که گردِ آن ماه اند ، اگرچه روشن اند۔ امّا مانند نوکِ سوزن لاغر و بی رنگ اند و آنها مثلِ چراغِ بی روغن کم نوراند۔ برای من بیان کردنِ وصفِ این شب ، کارِ دشوار است۔ منوچهری هم می گفت که زبانِ من در بیانِ وصفِ شبِ مهتاب الکن است۔ بهتر است که بیایید و ببینید چرا 'شُنیدن کَی بود مانندِ دیدن'۔

خلاصہ (اُردو) : اس نظم میں شاعر نے چاندنی رات کی عکاسی کی ہے۔ یہ رات چاند کی روشنی کی وجہ سے دن کی طرح ہوتی ہے۔ اور روشن چاند چاندنی بکھیر رہا ہے۔ آسمان ایک بلند طاق کی مانند ہے اور چاند اس میں قندیل کی طرح آویزاں ہے یا آسمان سمندر کی مانند ہے اور چاند اس پر روشنی ڈال رہا ہے اور وہ تمام ستارے جو اس چاند کے اطراف ہیں، سوئی کی نوک کی مانند نظر آ رہے ہیں۔ ان کی روشنی کم ہے۔ شاعر کہتا ہے کہ چاندنی رات کی منظرکشی سے میں قاصر ہوں۔ بہتر ہے کہ خود آئیے اور اس کا نظارہ کیجیے کیونکہ سنا ہوا دیکھے ہوئے کے برابر نہیں ہوسکتا۔

فرهنگ Glossary

فروزنده	چمکدار، روشن	Shining
گسترده	پھیلا ہوا	Spread
خرمنِ ماه	ہالہ	Halo
آون	لٹکا ہوا (آویزاں)	Hanged
اقیانوس	سمندر	An ocean
پَرتو افگن	روشن کرنے والا، چمک ڈالنے والا	Radiant
سیارگان	سیارے	Planets
سوزن	سوئی	Needle
نژند	غمگین	Sad, upset
لاغر	کمزور، نحیف	Thin, meager
پژمان	دل شکستہ	Unhappy, dejected
کش	چراغ کی بتّی	Wick
ثوابت	ثابت کی جمع	Fixed stars
فصاحت	روانی	Eloquence

مِنوچِهر	بہشت جیسے چہرے والا، ایران کے پیشدادی خاندان کے بادشاہ ایرج کا بیٹا، فریدون کا جانشین	Heavenly countenance. The son of Iraj king of the Pishdadian dynasty, successor of Fareedon.
الکن	زبان کی لکنت	Stammering

نوٹ : 'شنیدہ کَی بود مانند دیدہ' ضرب المثل کے طور پر مستعمل ہے۔

تمرین Exercise

۱۔ درج ذیل مصرعوں کو نظم کی ترتیب میں لکھیے۔ **Arrange the following lines according to the poem.**

۱۔ ثوابت چون هزاران شمعِ کم نور

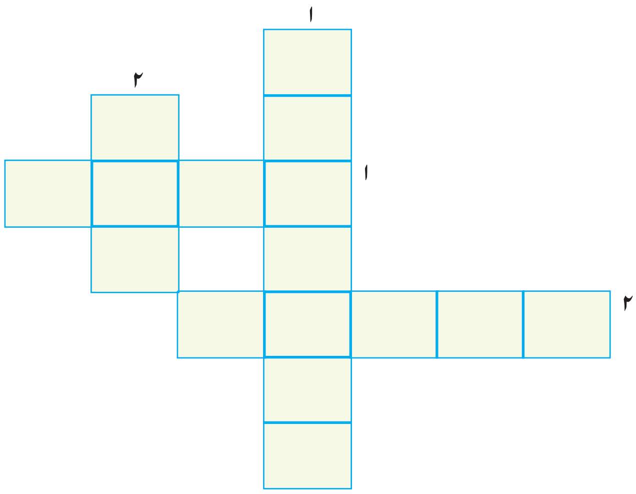
۲۔ همه سیارگان بر گِردِ آن ماه

۳۔ درخشنده ولی چون نوکِ سوزن

۴۔ شبی از نورِ مه چون روزِ روشن

۵۔ تو گفتی آسمان طاقی بلند است

۲۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔ **Solve the following cross-word.**

دائیں سے بائیں:

۱۔ چاند کا ہالہ

۲۔ سادہ

اوپر سے نیچے:

۱۔ چمکدار

۲۔ چراغ

۳۔ نظم سے صنعتِ تضاد کا شعر تلاش کر کے لکھیے۔

Find out the couplet that has صنعتِ تضاد in it.

۴۔ نظم سے ہم صوت الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔ **Find out rhyming words from the poem.**

۵۔ درج ذیل کی ضدیں لکھیے۔ **Write antonyms of the following words.**

آسمان ، بلند ، لاغر ، روشن ، شب

۶۔ درج ذیل واحد کی جمع اور جمع کے واحد لکھیے۔
Write singulars and plurals of the following

واحد	وصف	روز	چراغ	....	....
جمع	....	....	....	سیارگان	ثوابت

۷۔ نظم سے اپنی پسند کا کوئی شعر لکھیے اور اس کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔
Copy any couplet of your choice from the poem and translate it in Urdu or English.

اضافی معلومات

ضرب الامثال

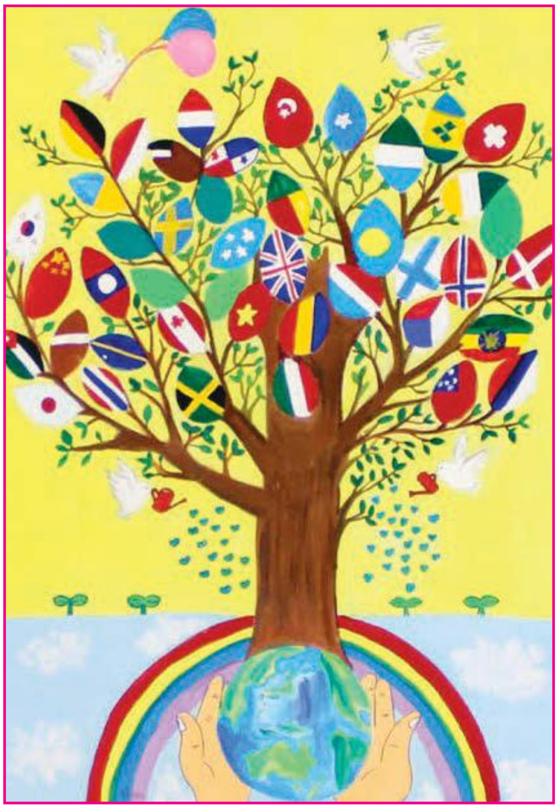
۱۔ افسردہ دل افسردہ کند انجمنی را۔
۲۔ شاد باید زیستن ناشاد باید زیستن۔
۳۔ شنیدہ کَی بود مانندِ دیدہ۔
۴۔ فکرِ هر کس بقدرِ همّتِ اوست۔
۵۔ قهرِ درویش بر جانِ درویش۔
۶۔ کوہ کَندن و کاہ بر آوردن۔
۷۔ گویم مشکل ، و گر نه گویم مشکل۔
۸۔ این خانه همه آفتاب است۔
۹۔ نه پای رفتن نه جای ماندن۔
۱۰۔ مشك آنست که خود ببوید نه آنکه عطار بگوید۔

۴۔ آشتی

دکتر ش. دیباج

تمہید : عہدِ حاضر فتنہ وفساد کے گھیرے میں ہے۔ آئے دن کوئی نہ کوئی خبر آتی رہتی ہے جو نسلِ انسان کو شدید نقصان پہنچا رہی ہے۔ اقتدار کی ہوس میں ایک ملک دوسرے کا دشمن بنا ہوا ہے جس کا انجام جنگ کی صورت میں ظاہر ہوتا ہے۔ شاعر نے اس نظم میں مذکورہ حالات کے پس منظر میں لوگوں کو امن و آشتی کی دعوت دی ہے۔ انھوں نے اس نظم میں لوگوں کو تصادم سے ہٹا کر صلح و آشتی کی طرف مائل کیا ہے۔

صدای مهر و آشتی
زهر صدا درین زمانه خوشتر است
بیا، عزیز من
دوباره آشتی کنیم
بیا، دوباره باغ های خنده را
به یاریِ محبت و صفا
بهار و سبز و بارور کنیم
بیا، که قلب های مان
ز هرزه خارهای خشم و کین
تمام خارزار گشته است
بیا، که خارهای خشم و کینه را
ز بیخ بر کَنیم
و دانه های آشتی و مهر را
دوباره در زمینِ قلب های مان بپروریم
و باز باغِ خنده را
شگوفه بار و سبز و بارور کنیم
سلام ، بر صدای مهر و آشتی ، سلام
بیا ، دوباره آشتی کنیم

خلاصه در فارسی : شاعر می گوید ، ای عزیزِ من ! در این زمانه از هر صدا ، صدای آشتی خوشتر است۔ بیا ما دوباره باغ های خنده و یاری و محبت را بارور کنیم۔ و از قلب های مان خارزارِ خشم و کینه را بیخ کنیم و در قلب های مان دانه های آشتی و محبت را بکاریم۔

خلاصہ (اُردو) : اس نظم میں شاعر کہتا ہے کہ اس زمانے میں ہر آواز سے محبت اور صلح کی آواز بہتر ہے۔ اے میرے عزیز! آ، ہم دوبارہ صلح کرلیں۔ آ! تاکہ ہم مسکراہٹ کے باغوں کو محبت اور خلوص کی مدد سے دوبارہ بارآور کرلیں۔ آ! تاکہ ہم اپنے دلوں کو، جو غصّے اور انتقام کے کانٹوں سے خارزار ہوگئے ہیں، پاک کریں۔ اور ان میں صلح ومحبت کے بیج بوئیں تاکہ وہ دوبارہ پھل دار ہوجائیں۔ محبت اور صلح کو سلام!

Glossary فرهنگ

مهر و آشتی	امن ومحبت	Love and peace
آشتی	امن	Peace
خوشتر	بہترین	Very good, fine
صفا	سچائی	Truth
بارور	پھل دار، فائدہ مند	Fruitful
هرزه	بے ہودہ، فضول	Useless
خشم و کین	غصہ ودشمنی	Enmity and anger
خارزار	کانٹوں بھرا	Thorny
کینه	نفرت	Hatred
از بیخ کَندن	جڑ سے اُکھاڑنا	To get rid of
شگوفه	غنچہ	Blossom, bud

Exercise تمرین

ا۔ مندرجہ ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔ **Fill in the blanks with appropriate words.**

۱۔ زهر صدا درین .... خوشتر است

۲۔ بیا .... باغ های خنده را

۳۔ بهار و سبز و .... کنیم

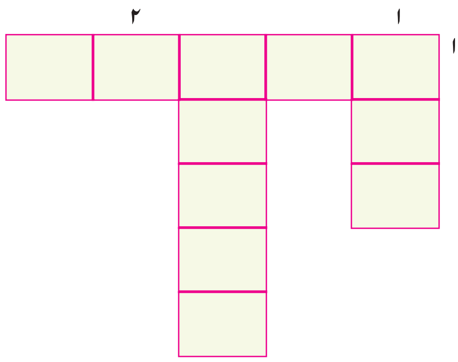
۴۔ ز هرزه خارهای .... و کین

۵۔ دوباره در .... قلب های مان بپروریم

۲۔ درج ذیل کی مناسب جوڑیاں لگائیے۔ **Match the columns.**

الف	ب
صدای	باغ های خنده را
بیا دوباره	محبت و صفا
به یاری	قلب های مان
تمام خارزار	مهر و آشتی
بیا که	گشته است

۳۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔ **Solve the following cross-word.**

اوپر سے نیچے :

۱۔ کانٹا

۲۔ کلی

دائیں سے بائیں :

۱۔ بہترین

۴۔ درج ذیل کو نظم کی ترتیب سے لکھیے۔ **Arrange the following according to the poem.**

۱۔ بیا که قلب های مان

۲۔ بیا ، دوباره باغ های خنده را

۳۔ بیا ، که خار های خشم و کینه را

۴۔ بیا دوباره آشتی کنیم

۵۔ بیا ، عزیزِ من

۵۔ درج ذیل بند کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔ **Translate the following stanza in Urdu or English.**

بیا ، که خارهای خشم و کینه را
ز بیخ بر کَنیم
و دانه های آشتی و مهر را
دوباره در زمین قلب های مان بپروریم
و باز باغِ خنده را
شگوفه بار و سبز و بارور کنیم

سلام ، بر صدای مهر و آشتی ، سلام
بیا ، دوبارہ آشتی کنیم

٦۔ نظم سے درج ذیل الفاظ کی ضدیں لکھیے۔
Write antonyms of the following words.

خوشتر ، باغ ، محبت ، خارزار ، زمین

٧۔ نظم سے واوِعطف والے الفاظ تلاش کر کے لکھیے۔

Find from the poem words having واو عطف .

٨۔ نظم کے پیغامِ آشتی کو اپنے الفاظ میں اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write message of the poem in your own words in Urdu or English.

۵۔ مادر

ابو القاسم حالتؔ

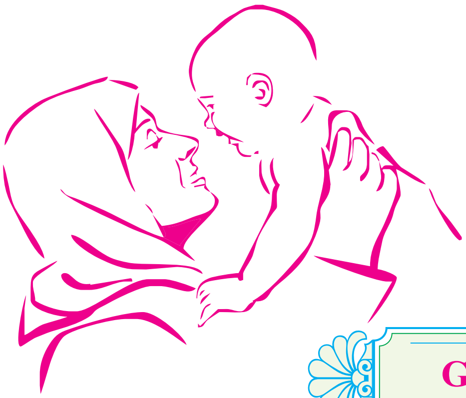
تمہید انسان کی زندگی میں ماں کی بڑی اہمیت ہے۔ ماں ایک ایسی نعمت ہے جس کے قدموں تلے جنت ہے۔ یہی وہ ہستی ہے جو اپنے بچے کی پرورش کرتی ہے۔ جب وہ شیر خوار ہوتا ہے تو اس کی ہر ضرورت کا خیال رکھتی ہے۔ بیماری کی حالت میں رات بھر جاگ کر گزار دیتی ہے لیکن اپنے بچے کو کسی بھی قسم کی تکلیف نہیں ہونے دیتی۔ اس کا یہ احسانِ عظیم ہے جسے کبھی بھلایا نہیں جاسکتا۔ شاعر نے ذیل کی نظم میں اس حقیقت کو بیان کیا ہے۔

تعارفِ شاعر ابوالقاسم حالتؔ کا لقب ابوالعینک تھا۔ وہ فارسی زبان کے خوش گو شاعر تھے۔ وہ ۱۹۱۹ء میں پیدا ہوئے۔ انھوں نے ابتدائی تعلیم کے بعد ایامِ جوانی میں عربی زبان سیکھی اور ۱۹۳۵ء میں شعرگوئی کا آغاز کیا۔ ابوالقاسم حالتؔ جدید شعری انقلاب سے ذرا بھی متاثر نہ ہوئے اور روایتی طرزِ شاعری کو اپنائے رکھا۔ ابتدا میں انھوں نے طنزیہ و مزاحیہ رنگ اختیار کیا۔ ان کے چار طنزیہ و مزاحیہ شعری مجموعے شائع ہو چکے ہیں۔ انھیں مترجم کی حیثیت سے بھی شہرت حاصل ہوئی۔ ان کی سنجیدہ شاعری کے دیوان کو بھی قبولِ عام حاصل ہوا۔ ۲۵/ اکتوبر ۱۹۹۲ء کو ابوالقاسم حالتؔ نے وفات پائی۔

ای مادرِ عزیز کہ جانم فدای تو ۔۔۔ قربان مہربانی و لطف و صفای تو
ہرگز نشد محبتِ یاران و دوستان ۔۔۔ ہم پایۂ محبت و مہر و وفای تو
مہرت برون نمی رود از سینہ ام کہ ہست ۔۔۔ این سینہ خانۂ تو و این دل سرای تو
ای مادرِ عزیز کہ پرورده ای مرا ۔۔۔ سہل است اگر کہ جان دہم اکنون برای تو
خوشنودیِ تو مایۂ خوشنودیِ من است ۔۔۔ زیرا بود رضای خدا در رضای تو
گر بود اختیارِ جہانی بہ دست من ۔۔۔ می ریختم تمام جہان را بہ پای تو

خلاصہ در فارسی شاعر می گوید کہ ای مادرم! من آمادہ ہستم کہ بر تو جانم را فدا بکنم زیرا کہ تو خیلی مہربان و لطف کنندہ است۔ این نامکن است کہ محبتِ ترا ، محبتِ دوستان و یاران محو بکند۔ سینۂ من مہرت دارد و این ہرگز بیرون نخواہد رفت۔ سینۂ من خانۂ تو است و دلم سرای تو است۔ ای مادرِ عزیز تو مرا پرورده ای ازین رو برای من آسان است کہ برایت جانم بدہم۔ خوشنودیِ تو برایم مایہ و نعمت است۔ زیرا در رضای تو رضای خداوندی است۔ اگر اختیارِ جہان را دارم این را بہ پای تو خواہم ریخت۔

خلاصہ (اُردو) اس نظم میں شاعر نے ماں کی محبت، عظمت اور تقدس کو بیان کیا ہے۔ شاعر اپنی ماں پر اپنی جان فدا کرنے کا خواہش مند ہے۔ وہ اس کی عنایات و مہربانیوں پر قربان ہو جانا چاہتا ہے۔ شاعر کہتا ہے کہ ماں کی محبت کا کوئی بدل نہیں ۔ ماں کی محبت کبھی دل سے ختم نہیں ہو سکتی۔ ماں بچے کی بہترین انداز میں پرورش کرتی ہے۔ ماں کی رضا مندی ہی میں خدا کی رضا مندی ہے۔

Glossary فرھنگ

فدا	نثار	Dispersion, sacrifice
لطف	مہربانی	Kindness
صفا	پاکی	Purity
هم پایه	ہم رتبہ	Equal
سرای	دنیا، گھر	World, house
اکنون	ابھی	At present
مایهٔ خوشنودی	خوشی کی دولت	Wealth of pleasure
رِضا	خوشنودی	Consent
ریختن	چھڑکنا، بہانا	Pour, shed

Exercise تمرین

۱۔ درج ذیل قوس میں دیے ہوئے مناسب الفاظ سے مصرعے مکمل کیجیے۔

Complete the following verses with appropriate word from the brackets.

۱۔ ای مادرِ عزیز که .... فدای تو (خانم ، جانم)

۲۔ هم پایهٔ محبت و مهر و .... تو (جفای ، وفای)

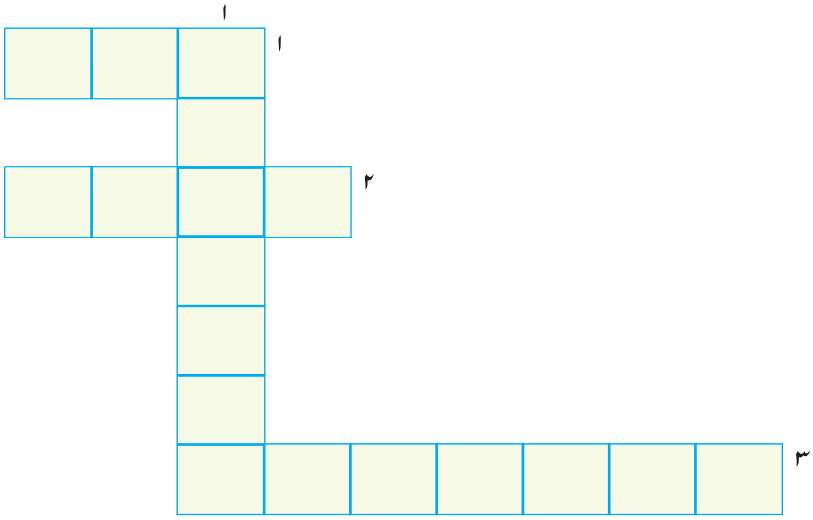
۳۔ ای مادرِ .... که پرورده ای مرا (عزیز ، رقیب)

۴۔ زیرا بود رضای خدا در .... تو (سزای ، رضای)

۵۔ می ریختم تمام .... را به پای تو (آسمان ، جهان)

۲۔ اشاروں کی مدد سے درج ذیل معما حل کیجیے۔

Solve the following cross-word.

دائیں سے بائیں:

۱۔ محبت

۲۔ گھر

۳۔ رضا

اوپر سے نیچے:

۱۔ نوازش

۳۔ نظم سے درج ذیل الفاظ کی ضدیں لکھیے۔

Write antonyms of the following words.

مہربانی ، وفا ، بَرون ، سہل ، رضا

۴۔ نظم سے اضافت کی مثالیں تلاش کرکے لکھیے۔

Find examples of زیر اضافت from the poem.

۵۔ درج ذیل اشعار کا ترجمہ اور وضاحت اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Translate and explain the following couplets in Urdu or English.

ای مادرِ عزیز کہ جانم فدای تو
قربان مہربانی و لطف و صفای تو

ہرگز نہ شد محبت یاران و دوستان
ہم پایۂ محبت و مہر و وفای تو

۶۔ 'مہر و وفای مادر' کو اپنے الفاظ میں اُردو یا انگریزی میں بیان کیجیے۔

Explain in your own words 'مہر و وفای مادر' in Urdu or English

عملی کام

آپ اپنی والدہ سے کتنی محبت کرتے ہیں اور اُن کے لیے کیا کیا کر سکتے ہیں، اُردو یا انگریزی میں اپنے خیالات کا اظہار کیجیے۔

Write your feelings in Urdu or English about how much you love your mother and what you can do for her.

٦۔ از رحمتِ خدا نامید مشو

صفّا علی شاہ

تمہید انسان کومشکلات میں گھرنے کے باوجود بھی گھبرانا نہیں چاہیے بلکہ عزم و ہمت سے کام لے کر حالات کا مقابلہ کرنا چاہیے۔اس نظم میں شاعر نے ایک واقعے کے تناظر میں ہمت و جواں مردی کی تعلیم دی ہے اور یہ پیغام دیا ہے کہ اللہ تعالیٰ کی رحمت سے کبھی نا اُمید نہیں ہونا چاہیے۔

تعارفِ شاعر صفّا علی شاہ کا اصل نام علی خان ظہیر الدولہ تھا۔ وہ ۲۰/اگست ۱۸٦۴ء کو پیدا ہوئے۔ وہ اپنی زندگی میں اپنے قلمی نام صفا علی شاہ سے مشہور ہوئے۔ صفا علی کا شمار ایران کے اہم سیاست دانوں اور شاعروں میں ہوتا ہے۔ ان کے والد کی وفات کے بعد ناصر الدین شاہ نے انھیں اپنا وزیر مقرر کیا۔ ناصر الدین شاہ انھیں بہت عزیز رکھتا تھا۔ اس نے اپنی ایک بیٹی ان کے عقد میں دے دی۔ جب ایران میں دستوری حکومت کی تحریک شروع ہوئی تو صفا علی شاہ اس تحریک میں شامل ہو گئے۔ ۲۹/جون ۱۹۲۴ء کو ان کا انتقال ہوا۔

یکی موری به دریا اندر اُفتاد　　همی زد دست و پا و کرد فریاد
که یا رب خشك کن دریا برایم　　نما این بحر را صحرا برایم
چه شد بی تاب اندر آب بشنفت　　که یك ماهی به امثالش همی گفت
چه بودی گر همه کوه و در و دشت　　سراسر آبِ شور و تلخ می گشت
که بودی بیشتر زین ها فضا مان　　فراهم بیشتر بودی غذا مان
چو بشنید این سخن آن مور نالان　　بگفتا دست باید شستن از جان
که گر کامم بر آید جمله بی آب　　شوند این ماهیان اندر تب و تاب
چرا باید بشوره تخم افشاند　　نشاید بحر موری بحر خشکاند
چو شد نومید در غرقابِ زحمت　　بموج آمد همی دریایِ رحمت
در آن ساعت که شست از زندگی دست　　بطی آمد بروی آب بنشست
پرش بگرفت پس آن مورِ بی تاب　　پرید آن مرغ و خارج کردش از آب
برونش برد از دریا به صحرا　　همان کش برد از صحرا به دریا
الٰهی می نگویم وضعِ عالم　　بده تغییر و نیکو ساز حالم
بود قدرت ترا در کلِّ اشیا　　توانایی و بینایی و دانا
به شد نومید از بیگانه و خویش
صفّا را وارهان زین بحرِ تشویش

خلاصه در فارسی

موری به دریا افتاد و دست و پای زد و فریاد می کرد که یا رب این دریا را خشك کن، و این بحر را صحرا بساز۔ در آن وقت یك ماهی به او گفت که چه بودی اگر همه زمین به دریایِ شور مبدّل بشود۔ این دریا برای مان غذا فراهم می کند و ما ماهیان در آب زندگانی می کنیم۔ چو آن مور شنید از زندگی مایوس شد۔ همان وقت یك موج آمد و او را به پرِ بطی انداخت۔ و آن بط پرید و او را به آب خارج کرد۔ آن موری گفت : الٰهی من نمی گویم که وضعِ عالم را تغییر بده ، تو توانایی و دانایی و ما باید که از رحمت خداوندی نومید نه شوئیم۔

خلاصہ (اُردو)

ایک چیونٹی سمندر میں گری اور ہاتھ پیر مارنے لگی۔ وہ فریاد کرنے لگی کہ اے خدا! میرے لیے سمندر کو خشک کردے اور اسے میرے لیے صحرا بنادے۔ بہت بے چین ہوگئی تو اس نے ایک مچھلی کو یہ کہتے سنا کہ کیا ہوگا اگر سب پہاڑ اور زمین نمکین پانی میں تبدیل ہوجائیں کیونکہ ان میں سے زیادہ تر ہمارے ماحول کے حصے ہیں اور ہمیں غذا فراہم کرتے ہیں۔ جب یہ بات اس چیونٹی نے سنی تو کہا کہ جان سے ہاتھ دھونا پڑے گا۔ اگر سب بغیر پانی کے ہوجائیں تو یہ مچھلیاں تڑپیں گی۔ کس طرح اس سمندر میں بیج بوئے جائیں گے۔ اس لیے مناسب نہیں کہ ایک چیونٹی کے لیے سمندر خشک ہوجائے۔ اس ناامیدی کے وقت ایک موج آئی اور اس نے چیونٹی کو پانی میں بیٹھی بطخ کے پروں پر پہنچا دیا۔ وہ بطخ اُڑ کر ساحل پر گئی اور اس طرح چیونٹی کی جان بچ گئی۔ اس نے کہا، اے خدا! میں نہیں کہتی ہوں کہ سمندر خشک ہوجائے اور کسی کو بھی رحمتِ خداوندی سے مایوس نہیں ہونا چاہیے۔

فرہنگ Glossary

مور	چیونٹی	Ant
بی تاب	مضطرب	Restless, impatient
شنفتن	سننا	Hear
شور	نمکین	Salty
تلخ	کڑوا	Bitter
تب و تاب	جوش وجذبہ	Enthusiasm and passion
غرقاب	ڈوبا ہوا	Drowned
ساعت	وقت	Time
بَط	بطخ، مرغابی	Duck
بیگانه	اجنبی	Stranger
وارهانیدن	باہر نکالنا	Help out, save

Exercise تمرین

۱۔ درج ذیل اشعار مکمل کیجیے۔ **Complete the following couplets according to the poem.**

۱۔ یکی موری بدریا اندر اُفتاد ....

۲۔ .... نما این بحر را صحرا برایم

۳۔ .... سراسر آبِ شور و تلخ می گشت

۴۔ چو شد نومید در غرقاب زحمت ....

۵۔ الٰھی می نگویم وضعِ عالم ....

۲۔ نظم سے قافیے تلاش کر کے لکھیے۔ **Find the ryhming words from the poem.**

۳۔ ہدایات کے مطابق عمل کیجیے۔ **Do as directed.**

۱۔ مور کجا افتاد ، بنویسید۔

۲۔ فریادِ مور بنویسید۔

۳۔ جوابِ ماھی بنویسید۔

۴۔ آبِ شور و تلخ چه می دھد ، بنویسید۔

۵۔ اسمِ جانداران که در این نظم آمد ، بنویسید۔

۴۔ نظم سے صنعتِ تضاد کا شعر تلاش کر کے لکھیے۔ **Find a couplet from the poem having 'antithesis'**

۵۔ نظم کا مرکزی خیال اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔ **Write central idea of the poem in Urdu or English.**

۶۔ درج ذیل اشعار کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Translate the following couplets in Urdu or English.

۱۔ چه بودی گر همه کوه و در و دشت
سراسر آبِ شور و تلخ می گشت

۲۔ که بودی بیشتر زین ها فضا مان
فراهم بیشتر بودی غذا مان

۷۔ غزلیات

غزل ۱ - حافظؔ شیرازی

تعارفِ شاعر حافظؔ کا اصل نام شمس الدین محمد تھا۔ وہ آٹھویں صدی ہجری کے اوائل میں شیراز میں پیدا ہوئے۔ اُن کے والد کا نام بہاؤ الدین تھا۔ حافظؔ نے اپنے زمانے میں جید علما سے مختلف علوم حاصل کر کے بلند مقام پایا۔ وہ حافظِ قرآن تھے اور اسی رعایت سے انھوں نے اپنا تخلص حافظؔ اختیار کیا تھا۔ وہ فارسی غزل کے ایک بلند پایہ شاعر ہیں۔ انھوں نے ۷۹۱ھ میں شیراز میں وفات پائی اور وہ اپنی محبوب ترین سیرگاہ گل گشت مصلیٰ میں سپردِ خاک کیے گئے۔

دل می رود ز دستم صاحب دِلان خدارا ‌ ‌ ‌ دردا کہ رازِ پنھان خواھد شد آشکارا
ده روزه مهر و گردون افسانه ایست و افسون ‌ ‌ ‌ نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا
کشتی شکستگانیم ای بادِ شُرط برخیز ‌ ‌ ‌ باشد کہ باز بینیم آن یارِ آشنا را
ای صاحبِ کرامت شکرانهٔ سلامت ‌ ‌ ‌ روزی تفقّدی کن درویشِ بی نوا را
آسایشِ دو گیتی تفسیرِ این دو حرفست ‌ ‌ ‌ بادوستان تلطُّف بادشمنان مدارا
هنگامِ تنگ دستی در عیش کوش و مستی ‌ ‌ ‌ کاین کیمیای هستی قارون کند گدا را

حافظؔ بخود نپوشید این خرقهٔ مَی آلود
ای شیخِ پاك دامن معذور دار ما را

فرہنگ Glossary

دردا	افسوس	Alas
گردون	فلک	Sky
بادِ شُرط	موافق ہوا	Favourable wind
تفقّد	ہمدردی	Compassion
بی نوا	مجبور	Helpless
آسایش	راحت، آرام	Comfort
تفسیر	توضیح، وضاحت	Explanation
تلطف	مہربانی	Kindness
مُدارا	احتیاط	Caution

کیمیا	سونا بنانے کا عمل	Alchemy
خِرقه	پوشاک	Robe

تمرین Exercise

۱۔ درج ذیل اشعار مکمل کیجیے۔ Complete the following couplets.

۱۔ ده روزه مهر و گردون افسانه ایست و افسون
....

۲۔ ....
بـــادوستـــان تـــلـــطف بـــادشـــمـــنـــان مـــدارا

۲۔ غزل سے ہم صوت الفاظ چن کر لکھیے۔ Write rhyming words from the ghazal.

۳۔ غزل سے مقطع تلاش کر کے لکھیے اور اُردو یا انگریزی میں اس کی تشریح کیجیے۔
Find 'Maqta' of the ghazal and explain it in Urdu or English.

۴۔ غزل سے صنعتِ تضاد کا شعر تلاش کر کے لکھیے۔ Find a couplet from the ghazal having 'antithesis'.

۵۔ غزل سے زیر اضافت کی مثالیں تلاش کر کے لکھیے۔ Find the words having 'zer izafat' from the ghazal.

۶۔ غزل سے صنعتِ تلمیح کا شعر تلاش کر کے لکھیے۔ Find a couplet from the ghazal having 'allusion'.

۷۔ مناسب متبادل کی مدد سے مصرعے مکمل کیجیے۔
Complete the lines with appropriate word from the brackets.

۱۔ دردا که رازِ پنهان خواهد شد .... (صدا را ، آشکارا)

۲۔ ده روزه مهر و گردون افسانه ایست و .... (افسون ، گردون)

۳۔ باشد که باز بینم آن یارِ .... (آشنا را ، آنها را)

۴۔ روزی تفقّدی کن درویشِ بی .... (نوا را ، صدا را)

۵۔ ای شیخِ پاك دامن معذور دار .... (شما را ، ما را)

غزل ۲ - نظیریؔ نیشاپوری

تعارفِ شاعر نظیریؔ کا اصل نام محمد حسین تھا۔ وہ ۱۴۱۲ء میں نیشاپور میں پیدا ہوئے۔ انھوں نے خراسان اور کاشان میں بحیثیت شاعر نام پیدا کیا۔ پھر وہ ہندوستان آئے اور عبدالرحیم خانِ خاناں کے دربار سے وابستہ ہوگئے۔ انھوں نے خانِ خاناں کے علاوہ اکبر، جہانگیر اور شہزادہ مراد کی تعریف میں کئی قصیدے لکھے۔ نظیریؔ نے فریضۂ حج بھی ادا کیا۔ نظیریؔ کا اصل رنگ غزل میں نمایاں ہوتا ہے۔ انھوں نے فارسی غزل کو فکری و معنوی لحاظ سے معراج عطا کی۔ غزل کو جدید لفظیات اور تراکیب سے آراستہ کیا۔ آخری عمر میں گوشہ نشین ہوگئے۔ نظیریؔ نے احمد آباد میں وفات پائی۔

کُجا بودی که امشب سوختی آزرده جانی را
بقدرِ روزِ محشر طول دادی هر زمانی را
سوالی کُن ز مَن امروز تا غوغا به شهر اُفتد
که اعجازِ فلانی کرد گویا بی زبانی را
به هر نرخی که می گیرند اخلاصِ وفا خوب است
پس از عمری گزار افتاد بر ما کاروانی را
به افسون موم آهن کردن آسان تر ازان باشد
که از کین بر سرِ مهر آوری نامهربانی را
نمی دانم نظیریؔ کیست چون می آمدم زانکو
بحالِ مرگ دیدم بر سرِ ره ناتوانی را

فرہنگ Glossary

آزرده	پریشان	Depressed
روزِ محشر	قیامت کا دن	Day of Resurrection
غوغا	شور، ہنگامہ	Uproar
اعجاز	معجزہ	Miracle
نرخ	قیمت	Cost
افسون	جادو، سحر	Spell, magic

تمرین Exercise

۱۔ غزل سے مطلع کا شعر لکھیے۔

Write the opening couplet (matla) of this ghazal.

۲۔ غزل میں آئے ہوئے قافیوں کو ترتیب سے لکھیے۔

Write rhyming words of this ghazal in sequence.

۳۔ درج ذیل اشعار کی وضاحت اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Explain the following couplets in Urdu or English.

۱۔ سوالی کُن ز مَن امروز تا غوغا به شهر اُفتد
که اعجازِ فلانی کرد گویا بی زبانی را

۲۔ بافسون موم آهن کردن آسان تر ازان باشد
که از کین بر سرِ مهر آوری نامهربانی را

۴۔ ’آزردہ جانی‘ اِس ترکیب کی وضاحت اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Explain the term ‘آزردہ جانی’ in Urdu or English.

۵۔ درج ذیل مصرعوں کو غزل کی ترتیب میں لکھیے۔

Arrange the following lines in correct order.

۱۔ پس از عمری گزار افتاد بر ما کاروانی را
۲۔ بحالِ مرگ دیدم برسرِ ره ناتوانی را
۳۔ کُجا بودی که امشب سوختی آزرده جانی را
۴۔ به افسون موم آهن کردن آسان تر ازان باشد
۵۔ بقدرِ روزِ محشر طول دادی هر زمانی را

غزل ۳ - عارفؔ قزوینی

تعارفِ شاعر

میرزا ابوالقاسم عارفؔ ۱۸۸۲ء میں قزوین میں پیدا ہوئے۔ عربی اور فارسی کی تعلیم حاصل کرنے کے ساتھ ہی موسیقی اور خوش نویسی میں مہارت حاصل کی۔ ۱۸۹۷ء میں رشت گئے اور ۱۸۹۸ء میں تہران آ کر موثق الدولہ امیر کی مصاحبت میں داخل ہو گئے لیکن تحریکِ جمہوریت کے شروع ہوتے ہی سب کچھ چھوڑ کر آزادی کی تحریک میں شامل ہو گئے۔ آخر میں وہ ہجرت کر کے قسطنطنیہ چلے گئے۔ عارفؔ نے قدیم صنفِ نظم 'تصنیف' کو زندہ کیا جسے صرف ماہرینِ موسیقی ہی گا سکتے ہیں۔ اس قسم کی نظموں کے سوا آپ کا کلام زیادہ تر غزلیات پر مشتمل ہے۔ آپ کا دیوان ۱۹۱۳ء میں برلن سے شائع ہو چکا ہے۔ ان کا انتقال ہمدان میں ۲۱/جنوری ۱۹۳۴ء کو ہوا۔

بغیرِ عشق نشان از جهان نه خواهد ماند — بماند عشق و لیکن جهان نه خواهد ماند

خزانِ عمرِ من آمد ، بهارِ عمر تو شُد — بهارِ عمرِ تو هم ای جوان نه خواهد ماند

به زیر سایهٔ دیوار نیستی است سرم — رهینِ منّتِ هفت آسمان نه خواهد ماند

بدانکه مملکتِ داریوش و کشورِ جم — بدستِ فتنهٔ بیگانگان نه خواهد ماند

به رنجبر ببر از من پیام کز اشراف — دگر بدوشِ تو بارِ گران نه خواهد ماند

بکار باش ، مده وقت را ز کف من بعد — مجال و وقت بعاجز کشان نه خواهد ماند

گدای کوی خرابات را بشارت ده — هم عنقریب شهِ کامران نه خواهد ماند

بماند از پسِ سی قرن عدلِ مزدك ليك — بغیرِ ظلم ز نوشیروان نخواهد ماند

بگو به عارفِ بی خانمانِ خانه بدوش
که جز خدا و تو کس لامکان نه خواهد ماند

فرهنگ Glossary

رهینِ منت	احسان کے تابع	Under obligation, be holden
داریوش	ایک ایرانی بادشاہ	An Iranian King
جَم	جمشید بادشاہ کا مخفف	Abbreviation of Jamshed (Iranian King)
فتنه	شر، برائی	Sedition
بیگانه	اجنبی	Stranger
رنجبر	مزدور، محنت کش	Labour, toiler

اشراف	شریف لوگ، نواب	The noblesse
دوش	کندھا، شانہ	Shoulder
خرابات	ویران جگہ	Ruin
بشارت	خوش خبری	Good news
بی خانمان	بے گھر	Homeless
لا مکان	بے گھر	Without abod, placeless

مزدك – ایران کے بادشاہ قباد کے عہد میں مزدک نے ایک نیا مذہب پیش کیا تھا جس کی بنیاد اشتراکیت پر تھی۔ وہ بالآخر اس کے بیٹے نوشیروان کے حکم سے قتل ہوا اور اس کے پیرو بھی مارے گئے۔

Mazdak – Founder of a dualistic, communistic religion who was killed by Nowshirvan the Iranian king.

تمرین Exercise

ا۔ ویب خاکہ مکمل کیجیے۔

Complete the following web-diagram.

نام		سن پیدائش
	تعارفِ شاعر	
تخلص		مقامِ پیدائش

۲۔ درج ذیل مصرعوں کی مناسب جوڑیاں لگائیے۔

Match the column.

الف	ب
بغیرِ عشق نشان از	نیستی است سرم
بزیرِ سایۂ دیوار	بار گران نخواهد ماند
گدای کوی خرابات	جهان نخواهد ماند
دگر بدوش تو	کامران نخواهد ماند
هم عنقریب شه	را بشارت بده

۳۔ غزل کے قافیے تلاش کر کے ترتیب وار لکھیے۔

Write the rhyming words from the ghazal in correct order.

۴۔ غزل سے صنعتِ تضاد کا شعر تلاش کر کے لکھیے ۔ **Find out the couplet having Antithesis.**

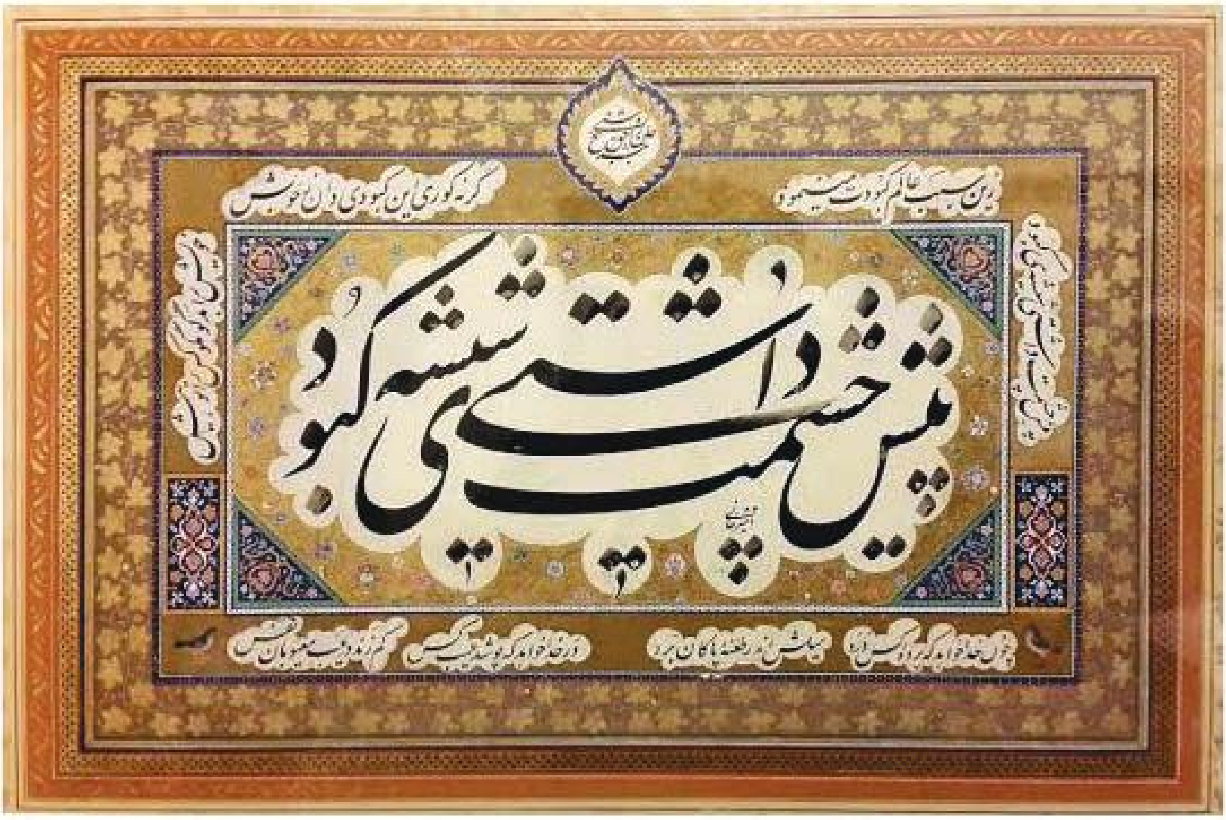
۵۔ غزل سے صنعتِ تلمیح کا شعر تلاش کر کے لکھیے ۔ **Find out the couplet having Allusion.**

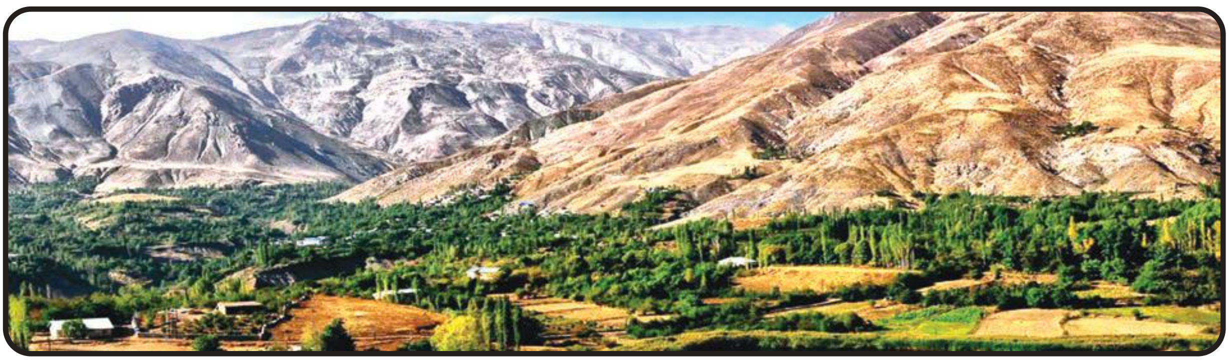
۶۔ ''دنیا ہمیشہ رہنے کی جگہ نہیں ہے۔'' اس مفہوم کو واضح کرنے والا شعر تلاش کر کے لکھیے ۔
Mention a couplet which specifies the concept that the world is not forever.

۷۔ درج ذیل اشعار کی اُردو یا انگریزی میں تشریح کیجیے۔ **Explain the following couplets in Urdu or English.**

۱۔ خزانِ عمرِ من آمد ، بهارِ عمر تو شُد
بهارِ عمر تو هم ای جوان نه خواهد ماند

۲۔ بماند از پس سی قرن عدلِ مزدك لیك
بغیر ظلم ز نوشیروان نه خواهد ماند

غزل ۴ - فرخیؔ یزدی

تعارفِ شاعر

فرخی یزدی : میرزا محمد فرخی ۱۸۸۸ء میں یزد میں پیدا ہوئے۔ تحصیلِ علم کے بعد کسبِ معاش اور دنیاداری میں مصروف ہوگئے۔ تحریکِ انقلاب میں بھی حصہ لیا۔ ۱۹۰۴ء میں جشنِ نوروز کے موقع پر ایک پرجوش انقلابی مسدس پڑھ کر سنائی۔ حاکم ضیغم الدولہ قشقائی کے حکم پر ان کا منہ سی دیا گیا اور قیدخانے میں ڈال دیا گیا۔ ۱۹۲۱ء میں آپ نے ادبی اور سیاسی اخبار 'طوفان' جاری کیا لیکن بعد میں حکومت نے اس اخبار کو بند کردیا۔ آپ ایک قادر الکلام شاعر تھے۔ آپ کی منظومات، غزلیات اور رباعیات قومی جذبات اور جوشِ ملکی سے لبریز ہیں۔

شرطِ خوبی نیست تنها جانِ من گفتارِ خوب
خوبیِ گفتار داری بایدت رفتارِ خوب

گر تو را تعمیرِ این ویران عمارت لازم است
باید از بهرِ مصالح آوری معمارِ خوب

بت پرستِ خوب به از خود پرستِ بد رفیق
یارِ بد بدتر بود صد بار از اغیارِ خوب

خوب دانی کیست پیشِ خوب و بد در روزگار
آنکه می ماند ز کارِ خوبِ او آثارِ خوب

رشتۀ تسبیحِ سالوسی بد آمد در نظر
زین سپس دستِ من و زلفِ تو و زنّارِ خوب

نام آزادی ز بد کیشان نمی آید بننگ
کشورِ ویرانِ ما را بود اگر احرارِ خوب

کارِ 'طوفان' خوب گفتن نیست هر پیکاره را
کار می خواهد ز اهلِ کار آنهم کارِ خوب

Glossary فرہنگ

گفتار	بات	Speech
رفتار	رویہ، روش	Manner, behaviour
مَصالح	اصلاح، درستی	Repairing
معمار	تعمیر کرنے والا، بنانے والا	Architect
خود پرست	اَنا پسند	Egoist
روز گار	زمانہ، دنیا	Time, world
آثار	اثر کی جمع	Effects
سالوسی	منافقت	Hypocrisy
زنّار	جنیو۔ وہ دھاگا جو ہندو گلے میں ڈالتے ہیں۔	Sacred thread worn by Hindus
بد کیش	بے دین	Impious, irreligious
ننگ	بدنامی	Infamy
احرار	آزاد لوگ	Free men

Exercise تمرین

۱۔ غزل سے ہم صوت الفاظ تلاش کرکے لکھیے۔
Write rhyming words from the ghazal.

۲۔ غزل سے مطلع کا شعر لکھیے۔
Write opening couplet (Matla) of the ghazal.

۳۔ غزل سے صنعتِ تضاد کا شعر تلاش کرکے لکھیے۔
Find the couplet of Tazaad from the ghazal.

۴۔ غزل سے اپنی پسند کا شعر لکھیے اور پسندیدگی کی وجہ لکھیے۔
Write the couplet you liked the most and mention the reason for it.

۵۔ مندرجہ ذیل اشعار کی تشریح اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔
Translate and explain the following couplets in Urdu or English.

۱۔ بت پرست خوب بہ از خود پرست بد رفیق
یار بد بدتر بود صد بار از اغیار خوب

۲۔ خوب دانی کیست پیشِ خوب و بد در روز گار
آنکہ می ماند ز کارِ خوب او آثارِ خوب

۸۔ قطعہ

ابنِ یمینؔ

تعارفِ شاعر

ابنِ یمینؔ کا نام امیر فخر الدین محمود بن یمین فریومدی تھا۔ وہ ۸۷-۱۲۸۶ء میں مغربی خراسان کے قصبہ فریومد میں پیدا ہوئے۔ ان کے والد یمین الدولہ ترکی النسل تھے اور سلطان الجائیتو کے زمانے میں آ کر فریومد میں مقیم ہوئے تھے۔

خواجہ علاؤ الدین وزیرِ سلطان ابوسعید ان کے مربی تھے۔ ابنِ یمین نے اپنے آخری دیوان کے پیشِ لفظ میں اقرار کیا ہے کہ ان کا دیوان جنگ میں ضائع ہوگیا۔ اخلاقی شاعری میں ان کے قطعات بہت بلند پایہ ہیں۔ ان کی تمثیلات میں تخیل نہایت قوی ہے۔ کبھی کبھی رموزِ فلسفہ اور نکاتِ تصوّف بھی نظم کرتے ہیں۔ انھوں نے ۱۳۶۸ء میں فریومد میں ہی انتقال کیا۔

ای پسر هم نشین اگر خواهی
هم نشینی طلب ز خود بهتر
مثلِ اخگر که باهمه گرمی
سرد گردد بوصلِ خاکستر
ورچه باشد فسرده طبع انگشت
چون به آتش رسد شود اخگر
گر تو خواهی که نیك نام شوی
دور باش از بد ، ای عزیزِ پدر
وین سخن را که گفت ابنِ یمینؔ
در صلاح و فسادِ آن بنگر
گر پسندیده نایدت مشنو
ور پسند آیدت ازان مگذر

Glossary فرہنگ

هم نشین	ساتھی	Friend, companion
اخگر	چنگاری	Spark of fire
خاکستر	خاک، راکھ	Ash
فسرده طبع	غمگین طبیعت	Depressed nature
صلاح	خوبی	Goodness
فساد	خرابی	Evil

Exercise تمرین

۱۔ درج ذیل کی مناسب الفاظ سے خانہ پُری کیجیے۔

Fill in the blanks with appropriate words.

۱۔ ای پسر .... اگر خواهی

۲۔ مثلِ .... که باهمه گرمی

۳۔ سرد گردد بوصلِ ....

۴۔ چون .... رسد شود اخگر

۵۔ ور چه باشد فسرده .... انگشت

۲۔ درج ذیل الفاظ کی ضدیں لکھیے۔ **Write antonyms of the following words.**

بهتر ، سرد ، فسرده ، نیك نام ، پسندیده

۳۔ قطعے سے واوِعطف کی مثال تلاش کر کے لکھیے۔ **Find words from Qata having 'واوِعطف'**

۴۔ قطعے سے زیرِاضافت کی مثالیں تلاش کر کے لکھیے۔ **Write examples of 'زیرِاضافت' from the Qata.**

۵۔ اُردو یا انگریزی میں اس قطعے کے بنیادی خیال پر روشنی ڈالیے۔

Explain in Urdu or English the central idea of this Qata.

۶۔ ابنِ یمین نے اپنے بیٹے کو جو نصیحت کی ہے، اسے اُردو یا انگریزی میں تحریر کیجیے۔

Write the advice given by Ibn Yameen to his son, in Urdu or English.

۷۔ درج ذیل اشعار کو نثر کی صورت میں اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write in prose the following couplets in Urdu or English.

۱۔ ای پسر هم نشین اگر خواهی
هم نشینی طلب ز خود بهتر

۲۔ گر تو خواهی که نیك نام شوی
دور باش از بد ، ای عزیزِ پدر

۳۔ گر پسندیده نایدت مشنو
ور پسند آیدت ازان مگذر

۹۔ رباعیات

عمر خیّام

تعارفِ شاعر عمر خیاّم کا شمار اپنے دَور کے جید اہلِ علم و فضل میں ہوتا تھا۔ وہ ۱۸؍مئی ۱۰۴۸ء کو نیشاپور میں پیدا ہوئے۔ انھیں سلاطینِ وقت اپنے برابر بٹھایا کرتے تھے۔ انھیں فقہ، حدیث، فلسفہ اور ریاضیات میں زبردست مہارت حاصل تھی۔ ’رصد خانہ ملک شاہی‘ اور ’زیج ملک شاہی‘ ان کا ایسا کارنامہ ہے جو ہمیشہ یادگار رہے گا۔ انھوں نے ریاضی اور نجوم میں کئی رسائل تصنیف کیے لیکن ان تمام فضل و کمال کے باوجود ان کا نام رباعیوں کی وجہ سے مشہور ہوا۔ دنیا کی بیشتر زبانوں میں ان کی رباعیوں کے ترجمے ہوچکے ہیں۔ انھوں نے اپنی رباعیوں میں جس حسن و خوبی سے اپنے خیالات ظاہر کیے ہیں وہ بے مثال ہیں اور ان کی نظیر ملنا مشکل ہے۔ عمر خیام نے ۴؍دسمبر ۱۱۳۱ء کو نیشاپور میں وفات پائی۔

(۱)

مرد آن نبود که خلق خوارند او را
و ز بیمِ بدی نیك شمارند او را
رندی که نمود روی دستی به کرم
رندان همه پشت دست دادند او را

(۲)

ای دل ز زمانه رسمِ احسان مَطَلَب
و ز گردشِ دوران سروسامان مَطَلَب
درمان طلبی دردِ تو افزون گردد
بادرد بسانه هیچ درمان مَطَلَب

(۳)

سر از همه ناکسان نهان باید داشت
راز از همه اَبلهان نهان باید داشت
بنگر که بجای مردمان می چه کنی!
چشم از همه مردمان همان باید داشت

(۴)

بادشمن و دوست فعل نیکو نیکو است
بَد کَی کند آنکه نیکیش عادت و خوست
بادوست چو بَد کنی شود دشمنِ تو
بادشمن اگر نیك کنی گردد دوست

Glossary فرہنگ

(۱)

بیم	خوف	Fear
بدی	برائی	Wickedness
رِند	عیار، لا اُبالی (جمع: رِندان)	Cunning, sly, libertine

(۲)

رسم	رواج	Custom
احسان	نیکی	Good deed
درمان	چارہ، علاج	Remedy, cure
بسان	مانند	Similar, like

(۳)

ناکس	کم مایہ، کمینہ	Mean
نہاں	پوشیدہ، مخفی	Hidden
اَبلہ	احمق	Stupid, fool

(۴)

فعل	عمل، کام	Action, doing
خو	عادت	Habit

Exercise تمرین

(۱)

۱۔ خیاؔم نے رباعی میں جو پیغام دیا ہے، اُسے اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write the message given by 'Khayyam' through this Rubai in Urdu or English.

۲۔ رباعی سے زیرِ اضافت والے الفاظ تلاش کرکے لکھیے۔

Find words having 'zer izafat' from the Rubai.

۳۔ رباعی کا ترجمہ اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Translate the Rubai in Urdu or English.

(۲)

ا۔ رباعی سے ہم صوت الفاظ لکھیے۔

Write rhyming words from the Rubai.

۲۔ 'گردشِ دوراں' اس ترکیب کی وضاحت اُردو یا انگریزی میں کیجیے۔

Define the term 'گردشِ ایام' in Urdu or English.

۳۔ اس رباعی میں شاعر نے جو پیغام دیا ہے، اُسے اپنے الفاظ میں لکھیے۔

Write the message of the poem given through this Rubai.

(۳)

ا۔ اِس رباعی کے ذریعے شاعر کے پیغام کو تحریر کیجیے۔

Write the message of the poet given through this Rubai.

۲۔ رباعی سے ہم صوت الفاظ تلاش کرکے لکھیے۔

Write rhyming words from this Rubai.

۳۔ رباعی سے ایسے الفاظ تلاش کیجیے جو جمع کے صیغے میں استعمال ہوئے ہیں۔

Write the plural words from the Rubai.

(۴)

ا۔ رباعی سے واوِ عطف کی مثالیں تلاش کرکے لکھیے۔

Write the examples of 'Waw ataf' from the Rubai.

۲۔ اس رباعی میں سے باہم متضاد الفاظ تلاش کرکے لکھیے۔

Write the opposite words from this Rubai.

۳۔ خیاّم نے اس رباعی کے ذریعے جو پیغام دیا ہے، اُسے تحریر کیجیے۔

Write down the message given by Khayaam through this Rubai.

Google Doodle celebrated Omar Khayyam's 971st Birthday on May 18, 2019

سرسری مطالعه

۱۔ حضرت یوسفؑ در زندان

ماخوذ

(زندانیان و یوسفؑ و دو نفر زندانی – یوسفؑ ایستاده و زندانیان در زنجیراند)

زندانیِ اوّل : آخر پیر مردِ زندانیان قدری آب بما برسان که از تشنگی هلاك شدیم (یوسفؑ آب برایش می برد)

زندانیِ دوم : آقا! زندانیان ما را زیرِ دستِ شما قرار داده حاشا که شما خدمت ما را بکنید!

یوسفؑ : منتهای سعادت من وقتی تأمین می شود که بنی نوع خود را کمك و خدمت نمایم۔

(ساقی و خبازِ فرعون با یك فراش وارد می شوند)

فراش : (کاغذی بدست زندانیان داده) حکمی است که از طرف فرعون راجع به حبس این دو نفر صادر شده است۔ (خارج می شود)

زندانیان : (کاغذ را خوانده) شما ساقی فرعون هستید؟

ساقی : بله قربان۔

زندانیان : (به خباز) شما خبازِ شاهی هستید؟

خباز : یك وقتی بودم۔

زندانیان : بروید در توی زندان (بیوسف)۔ این دو نفر را هم بدست شما می سپارم۔

یوسفؑ : آقایان ممکن است علت توقیف خود تانرا بمن بگوئید؟ (زندانیان گوش می دهد)

ساقی : من ای آقا بجرم اینکه یك دفعه در جام فرعون مگسی افتاده بود، محکوم بحبس شدم۔

یوسفؑ : (به خباز) شما برای چه؟

خباز : من بی تقصیر حبس شدم زیرا فقط گفتند در نان پادشاه آشغال و کثافتی پیدا شده است۔

ساقی : ای آقا ! جازه می دهید قدری استراحت کنیم؟

یوسفؑ : راحت باشید من هم در خدمت شما خواهم بود (ساقی و خباز می خوابند)

(به خود) خدایا فراق بس است دوری از پدر تا کَی؟ کسی از راه نمی رسد که خبرِ مرا به یعقوب برساند یا خبرِ یعقوب را بمن۔

زندانیان : یوسفؑ ! چرا این قدر دل تنگی می کنید و غصّه می خورید؟ شما که می گوئید خدا باشما است۔

یوسفؑ : البتّه می دانم که خدا حافظِ اسرائیل است لیکن بر حسبِ ظاهر چه طور غصّه نخورم؟ از یك طرف نمی دانم پدر پیرم در کنعان غمِ مرا چگونه بسر برد آیا هنوز زنده است یا خیر؟ از طرفِ دیگر دلم بحال برادرانِ خودم می سوزد که باعث این وضعیات شدند و یقین دارم از کردۂ خود پشیمان و در فراقِ من پریشان هستند۔ خدایا آنها را ببخشای۔

زندانیان : یوسف ! آیا راضی بودید که اقلّا باندازۂ این دو نفر تقصیر داشته باشید که حبس شدن شما را الزام نماید؟

یوسفؑ : چه فرمایشی است؟ افتخار در این است که آدم در همه حال بی تقصیر باشد و لو این که هستی خود را بباد دهد۔

زندانیان : زهی خوش بختی شما که دارای این عقیده هستید و این مذهب را می پرستید مسلك ما مصریها بکلی بر خلافِ این است از این ساعت من مرید و مطیع شما خواهم بود۔

یوسفؑ : از مرحمتِ شما خیلی تشکر می کنم۔

(ساقی و خباز بیدار شده باهم صحبت می کنند)

یوسفؑ : (به ساقی و خباز) آقایان چرا باین زودی از خواب بیدار شدید و برای چه این طور غمگین بنظر می آیید؟

ساقی : آقا ما را شگفتی هست هر دو خواب های دیده ایم که زمینۂ آنها یکی است و تعبیرِ آنها نامعلوم۔

یوسفؑ : ممکن است خواب های خود را بمن باز گوئید؟

خباز : ای آقا چه فایده دارد گفتنِ خواب در صورتیکه تعبیر نشود؟

یوسفؑ : آیا تعبیر از جانبِ خدا نیست؟ ولی بیان کردنِ راز اقلّا تا یك اندازه انسان را راحت می کند۔

ساقی : (به خباز) گمان می کنم این مرد مردِ تعبیر است۔ نمی بینی چگونه نورِ الٰهی در جبینش پیدا است؟ (به یوسفؑ) من ای آقا خواب دیدم که درخت تاکی در جلو من بود که سه شاخه داشت، شاخه ها فوراً شگوفه کرد و انگور های رسیده داد اتفاقاً جامِ فرعون در دست من بود بلا فاصله انگورها را چیده در جام فشردم و بدستِ

فرعون سپردم۔

خباز : من هم خواب دیدم۔

یوسفؑ : صبر کن تا تعبیرِ ساقی گفته شود۔ ساقی! سه شاخه سه روز است۔ بعد از سه روز فرعون تو را بمنصبِ اوّل خودت خواهد گماشت و جام ویرا همان طور که در سابق می دادی بعد از این هم بدستش خواهی داد ولی خواهش دارم موقعی که بمنصبِ خود باز گشتی مرا فراموش نکنی و احوالِ مرا نزدِ فرعون متذکر شوی، شاید مرا از این زندان رهائی دهد زیرا حقیقتاً مرا از زمین عبرانیان دزدیده اند و در اینجا هم واقعاً خلافی نکرده ام که مرا بدین سیاه چال انداخته اند۔

خباز : (به خود) به به تعبیرِ ما هم اِن شاء الله خیر است۔

یوسفؑ : خوابِ شما چیست؟

خباز : (با تأنی و تفرعن) بلی من هم خواب دیدم که اینك سه سبد نانِ سفید بر سرِ من است و در سبد بالائی همه قسم طعام برای فرعون موجود است و مرغان هوا آنها را از روی سرم برداشته می خورند۔

یوسفؑ : تأسف دارم که تعبیرِ این خواب خوش آیند نیست۔

خباز : یعنی چه؟ لا بدم این هم مثل آن یکی خواب است او ساقیِ پادشاه بود من هم خبازِ پادشاه هستم اصلاً دیگر تعبیر نمی خواهد اظهر مِنَ الشّمس است۔

یوسفؑ : سه سبد سه روز است۔

خباز : (بساقی) دیدی ، گفتم؟

یوسفؑ : تأمل کن ـ بعد از سه روز فرعون سرِ تو را از تنت جدا کرده بدارت خواهد آویخت و مرغانِ هوا گوشتت را خواهند خورد۔

خباز : (خشم گین شده) هر آینه اگر چنین که تو گفتی نشد همین مکافات را بر سرِ خودت خواهم آورد۔

ساقی : و اگر همین طور شد و تو کشته شدی لا بد حق التعبیر را باید در آن دنیا بدهی۔

خباز : حواسش مختل است۔ حرفِ واهی می زند۔

Glossary فرہنگ

Jail	قیدخانہ	زندان
Cup-bearer	شراب پلانے والا	ساقی
Baker	نانبائی	خباز
Sweeper	صفائی کرنے والا	فراش
Prison	قید	حبس
Imprisonment	گرفتاری	توقیف
Honey bee	شہد کی مکھی	مگس
Litter	کوڑا کرکٹ	آشغال
Dirtiness (Dirt)	گندگی	کثافت
Prophet Yakub's title, Israili nation	حضرت یعقوبؑ کا لقب،قومِ اسرائیل	اسرائیل
Forehead	پیشانی	جبین
Vineyard	انگور کی بیل	تاک
Basket	ٹوکری	سبد
Inadvertent	لازمی	لا بد

Exercise تمرین

۱۔ قیدخانے میں قیدیوں نے جو خواب دیکھے تھے، انھیں اپنے الفاظ میں بیان کیجیے۔

Describe in your own words the dreams the prisoners had in the prison.

۲۔ حضرت یوسفؑ نے قیدیوں کے خوابوں کی جو تعبیر بتائی، لکھیے۔

Write down how Hazrat Yusuf interpreted the dreams of the prisoners.

۳۔ حضرت یوسفؑ کی سیرت پر روشنی ڈالیے۔

Cast light on the life of Hazrat Yusuf.

۲۔ عدلِ خورشید شاہ

ماخوذ

چون روز روشن شد از لشکرِ ارمنشاہ ، یکی ہم باقی نماندہ بود۔ ہمہ کشتہ شدہ بودند۔ لشکرِ خورشید شاہ خُرم شدند و دست بہ تاراج و غارت گشودند۔

سمك در بُنِ چاہ بود۔ چون خروش خوابید، باکارد بر دیوارِ چاہ کوبید و از چاہ بیرون آمد۔ نگاہ کرد۔ ہیچ کس ندید، جز کشتگان۔ روی بہ لشکرگاہِ خورشید شاہ نہاد۔ چون بہ بارگاہ رسید، خورشید شاہ او را کنار گرفت و احوال پرسید۔ سمك آنچہ رفتہ بود باز گفت۔

از آن جانب، خبر بہ ماچین رسید کہ ارمنشاہ بہ کوہِ خاور گریختہ است۔ طلامہ پہلوان، کہ ارمنشاہ او را بہ شہر فرستادہ بود تا آن را نگاہ دارد، چون این سخن را شنید، بہ ہمہ کدخدایان و پہلوانانِ شہر گفت : ”اکنون ارمنشاہ گریختہ است و مصلحت نباشد کہ ما با خورشید شاہ جنگ کنیم۔ وقتی ارمنشاہ و دبور و قزل ملك و غرامہ و دیگر پہلوانان توان ایستادن در برابر آنہا را نداشتند۔ ما چگونہ بایستیم؟ باید بہ خدمتِ خورشید شاہ رویم و زمینِ ادب را بوسہ دہیم۔“

ہمگان گفتند: ”آنچہ پہلوان کند، ما ہمہ راضی باشیم۔“

طلامہ گفت: ”دروازہ ہا ، ہمہ را بگشایید تا ما بہ خدمتِ خورشید شاہ رویم۔“

بہ فرمودۂ طلامہ، ہجدہ دروازۂ ماچین را گشودند و طلامہ بالشکری کہ در شہر بودند، پیادہ روی بہ لشکرگاہِ خورشید شاہ نہادند: امان خواہان و با ہدایای بسیار، زنان و کودکان نیز بر بامہا بودند و نالہ و زاری می کردند۔

چون طلامہ و لشکریان بہ کنارِ لشکرگاہِ خورشید شاہ رسیدند، کسی بیامد و احوال را با خورشید شاہ گفت ۔ خورشید شاہ فرمان داد تا ہمہ را بیاورند۔ طلامہ با چند پہلوان بہ بارگاہِ خورشید شاہ رفتند۔ خدمت کردند و زمینِ ادب ببوسیدند۔ خورشید شاہ طلامہ را در کنار گرفت و بر کرسیِ زرین نشاند و پیران و پہلوانانِ دیگر را جدا جدا در کنار گرفت و برنایان را ہمہ بنواخت و احوالِ مردمِ شہرِ ماچین پرسید۔ پیران گفتند : ”ای شاہ ، بہ فریادِ درویشان و زنان و کودکان رس کہ ہیچ ندارند، نہ آب و نہ نان! در شہر، یك من غلہ یافت نشود۔ از بسیاری ظلم و ستمِ ارمنشاہ ہمہ جا ویرانہ است۔“

خورشید شاہ گفت : ”دل فارغ دارید کہ از بہرِ شما ہفت سال خراج از مردمِ ماچین نگیرم۔“

خاص و عام او را دعا کردند و فغفور گفت : ”ای شاہزادہ ، باید کہ بہ شہر رویم و آنجا را امن کنیم تا مردم در آسایش زندگی کنند۔“

خورشید شاه گفت : ”برویم۔“

همگی روی به شهر نهادند۔ در شهر، خورشید شاه در سرای ارمنشاه فرود آمد و تمامی مرد و زن بر او آفرین گفتند۔

خورشید شاه فرمان داد تا منادی کردند که داد و عدل است و بیداد نیست و روزگار ظلم به سر آمده است و هیچ کس را با هیچ کس کاری نباشد و هیچ کس بر هیچ کس ظلم و ستم نکند۔

تا یك هفته منادی این را در شهر و ولایات می گفت و فریاد می کرد۔ آن گاه خورشید شاه فرمان داد تا از ولایاتِ دیگر غله و گندم بیاورند و به مردم دهند۔ از بسیاری غله که از هر جانب می آوردند، هیچ کس را رغبتی به خرید غله نبود۔ معتمدانِ ارمنشاه بیامدند و کلیدِ گنجها را به خورشید شاه دادند۔ خورشید شاه فرمان داد تا در گنجها را گشودند و مالِ فراوان جمع شد۔ پس فرمان داد تا منادی کنند که هر کس از وی چیزی به زور گفته اند۔ بیاید و باز پس گیرد۔ خلق می آمدند و هر چه می گفتند، خورشید شاه ایشان را باز پس می داد۔ درویشان را می نواخت و بزرگان را مراعات می کرد و خلعت می داد۔ چون چند روزی این چنین گذشت، مردم گفتند : ”تاکنون، هرگز شهرِ ماچین به این خوبی و خوشی نبوده است و این از عدل و دادِ خورشید شاه است که ولایات آبادان شده است۔“

فرهنگ Glossary

ارمنشاه	ایک ایرانی بادشاہ کا نام	Name of an Iranian king
تاراج	لوٹ مار، برباد کرنا	Ruin, ravage, plunder
غارت	لوٹ مار	Pillage, rapine
سمك	ایک کردار کا نام	Name of a character
چاه	کنواں	Well
کدخُدا	بستی یا علاقے کا سردار	Headman for a village
طلاهه	ایک کردار کا نام	Name of a character
برنا	جوان	Young
ناله و زاری	فریاد	Lament
خَراج	محصول	Tax
مُنادی	اعلان	Announcement

خلعت	بادشاہ کی طرف سے عطا کردہ شاہی لباس	Clothes given by a king
دبور	ایک کردار کا نام	Name of a character
قزل مِلك	ایک کردار کا نام	Name of a character
غرامه	ایک کردار کا نام	Name of a character
ماچین	مشرقی ترکستان	East Turkistan
به زور گفتن	غنڈہ گردی کرنا	Bullying

Exercise تمرین

۱۔ ارمنشاہ کے فرار ہونے پر اس کے ساتھیوں نے حملہ آور بادشاہ کے ساتھ جو کیا، مختصراً اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

Write in brief in Urdu or English about the situation after the escape of Armanshah, what did his companions do with the conquerer king.

۲۔ خورشید شاہ نے ماچین پر قبضے کے بعد اس کی عوام کے ساتھ جو سلوک کیا، اُسے اُردو یا انگریزی میں لکھیے۔

What did Khurshid Shah do with the subjects of Maachin after conquering it? Write it in Urdu or English.

۳۔ خورشید شاہ کے عدل و انصاف کے متعلق مختصراً لکھیے۔

Write briefly in Urdu or English about Khurshid Shah's justice among his subjects.

۳- آزاده مرد

شیخ سعدی

شنیدم که از نیك مردی فقیر — دل آزرده شد پادشاهی کبیر
مگر بر زبانش حقی رفته بود — ز گردن کشی بر وی آشفته بود
به زندان فرستادش از بارگاه — که زور آزمای است بازوی جاه
ز یاران کسی گفتش اندر نهفت — مصالح نبود این سخن گفت، گفت:
رسانیدنِ امرِ حق طاعت است — ز زندان نترسم که یك ساعت است
همان دم که در خُفیه این راز رفت — حکایت به گوشِ ملك باز رفت
بخندید که ظنِ بیهوده بُرد — نداند که خواهد در این حبس مُرد
غلامی به درویش برد این پیام — بگفتا به خسرو بگو ای غلام
مرا بارِ غم بر دلِ ریش نیست — که دنیا همین ساعتی بیش نیست
منه دل بر این دولتِ پنج روز — به دودِ دلِ خلق خود را مسوز
نه پیش از تو بیش از تو اندوختند — به بیداد کردن جهان سوختند
چنان زی که ذکرت به تحسین کنند — چو مردی نه بر گور نفرین کنند
نباید به رسمِ بد آیین نهاد — که گویند لعنت بر آن کاین نهاد
بفرمود دل تنگ رَوی از جفا — که بیرون کنندش زبان از قفا
چنین گفت مردِ حقایق شناس — کزین هم که گفتی ندارم هراس
من از بی زبانی ندارم غمی — که دانم که ناگفته داند همی
اگر بی نوایی برم وَر ستم — گرم عاقبت خیر باشد چه غم

Glossary فرهنگ

گردن کَشی	نافرمانی،تکبر	Disobedience
بارگاه	دربار	Court
جاه	مقام،شان وشوکت	Position, status
ظنِ بیهوده	فضول گمان	Absurd thought
دل ریش	زخمی دل	Wounded heart
دود	دھواں، بھاپ کا نکلنا	Smoke
بیداد	ظلم	Cruelty
دل تنگ	ناراض	Displeased
قفا	گردن سے پکڑنا (نرخرہ)	Nap of the neck
هراس	خوف	Fear

Exercise تمرین

ا۔ درج ذیل سوالوں کے جواب لکھیے۔ **Answer the following questions.**

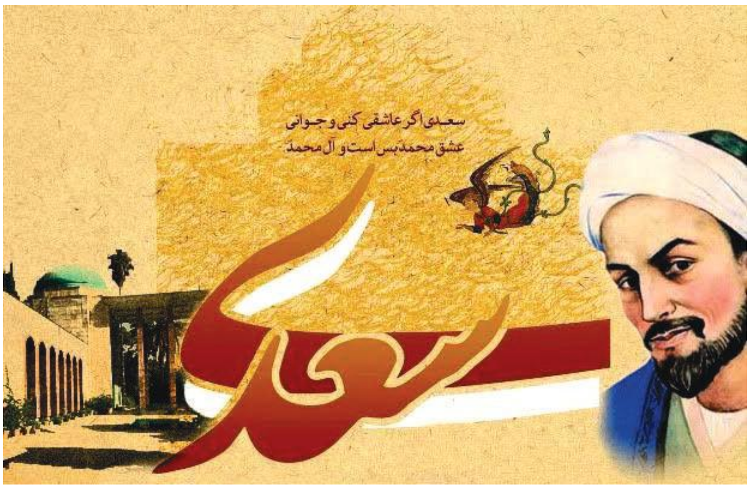
١۔ پادشاه از چه کسی آزرده شد؟

٢۔ یکی از یارانِ مردِ فقیر به او چه گفت؟

٣۔ آن نیك مرد در جواب چه گفت؟

۴۔ آن گاه که تهدیدِ شاه به مردِ زندانی رسید، چه گفت؟

۵۔ به فرمودۂ پیامبرِ بزرگ، برترین جهاد چیست؟

۴۔ نصیحت به پسر

ملّا عبد الرحمن جامیؔ

بیا ای جگر گوشه فرزندِ من — بنه گوش بر گوهرِ پندِ من
صدف وار بنشین دمی لب خموش — چو گوهر فشانی به من دار گوش
شنو پند و دانش به آن یار کن — چو دانستی ، آن گه برو کار کن
بزرگان که تعلیمِ دین کرده اند — به خوردان وصیت چنین کرده اند
به هر کار دل باخدا راست دار — که از راستکاری شوی رُستگار
به طاعت چه حاصل که پشتِ دوتاست — چو روی دِلت نیست باقبله راست
همی باش روشن دل و صاف رأی — به انصاف بابندگانِ خدای
دم صبحگاهان چو گردان سپهر — به آفاق مگشای جز چشم مهر
چو باید بزرگیت پیرانه سر — به چشم بزرگی به پیران نگر
به درویش محتاج بخشش نمای — فروبسته کارش به بخشش گشای
تواضع کن آن را که دانشور است — به دانش زتو قدر او برتر است

فرهنگ Glossary

گوهر	قیمتی موتی	Precious pearl
صدف	سیپ	Shell
پند	نصیحت	Advice, admonishment
دانش	علم	Knowledge
خوردان	بچے	Children
راستکاری	ایمان داری	Honesty
رستگار	نجات پایا ہوا	Saved
طاعت	اطاعت، فرماں برداری	Obedience
صبحگاهان	صبح سویرے	Early in the morning
تواضع	ادب	Courtesy

Exercise تمرین

۱۔ اس نظم کا مرکزی خیال اُردو یا انگریزی میں تحریر کیجیے۔

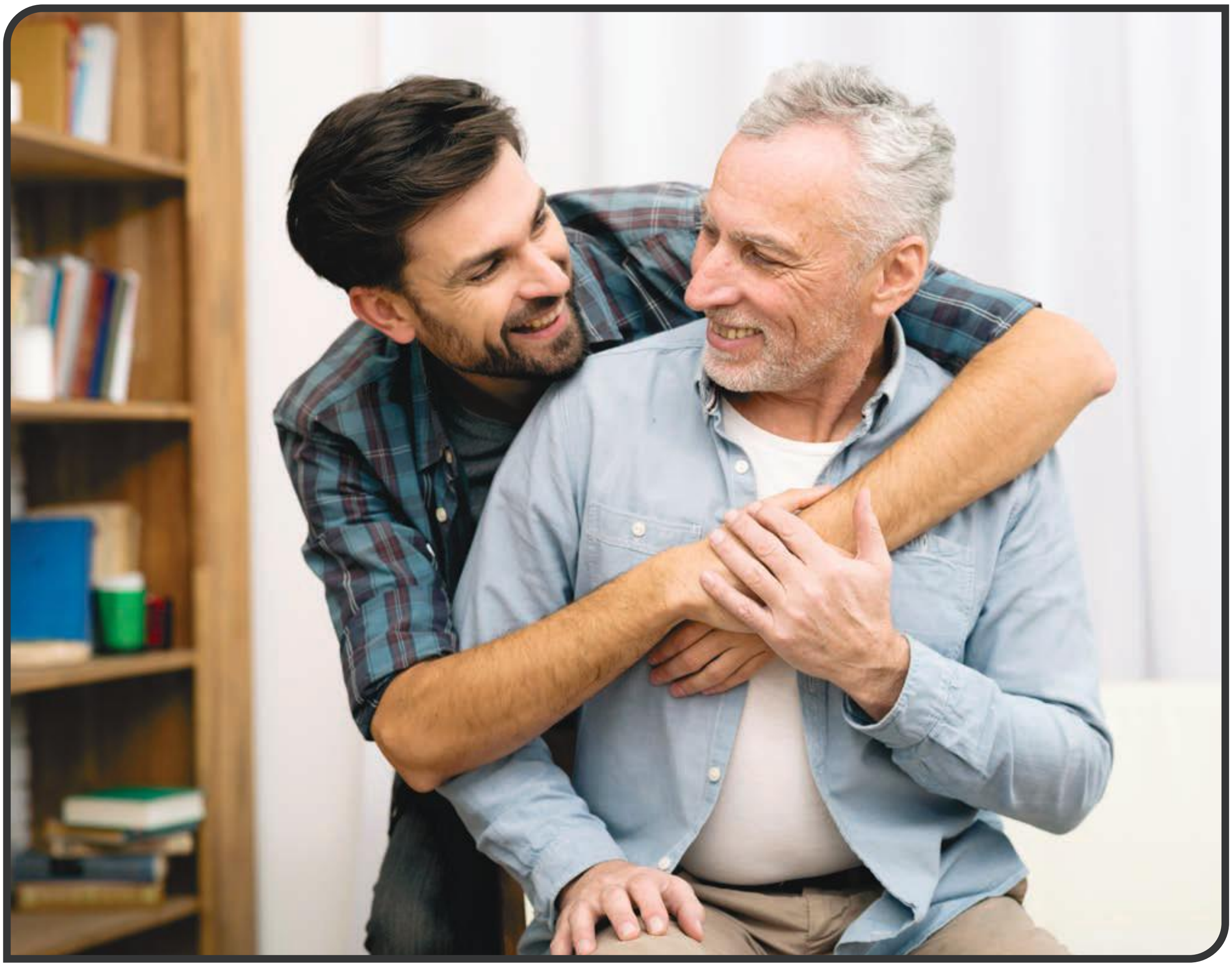
Write the central idea of this poem in Urdu or English.

۲۔ نظم میں ایک باپ نے اپنے بیٹے کو جو نصیحتیں کی ہیں، انھیں اپنے الفاظ میں لکھیے۔

Write in your own words advices given by a father to his son in this poem.

۳۔ بزرگوں کی نصیحتیں نہ ماننے کا جو انجام ہوتا ہے، اُسے مختصراً بیان کیجیے۔

Write in brief the consequences of disobeying elders.

بخشِ قواعد - نثر
(GRAMMAR SECTION - PROSE)

۱- مصادر

مصادر'مصدر' کی جمع ہے۔فارسی میں مصدر کے آخر میں 'دن' یا 'تن' آتا ہے۔اُردو میں فعل کے آخر میں 'نا' اور انگریزی میں verb کے شروع میں 'to' آتا ہے۔انھیں 'علامتِ مصدر' کہتے ہیں۔مثلاً آمدن یعنی آنا، نشستن یعنی بیٹھنا۔

ہر مصدر کے آخر میں 'ن' آتا ہے۔اگر مصدر سے 'ن' نکال دیں تو مادّۂ ماضی (ماضی مطلق صیغۂ واحد غائب) بن جاتا ہے۔جیسے آمدن سے آمد (وہ آیا) اور نشستن سے نشست (وہ بیٹھا) وغیرہ۔ذیل میں مادّۂ ماضی اور مادّۂ مضارع دیے جارہے ہیں۔

مصدر (Infinitive)	اُردو معنی	Meaning in English	مادّۂ ماضی (Past stem)	مادّۂ مضارع (Present stem)
آمدن	آنا	To come	آمد	آید
رفتن	جانا	To go	رفت	رود
نوشتن	لکھنا	To write	نوشت	نویسد
خواندن	پڑھنا	To read	خواند	خوانَد
خوردن	کھانا	To eat	خورد	خورد
نوشیدن	پینا	To drink	نوشید	نوشد
خندیدن	ہنسنا	To laugh	خندید	خندد
گریستن	رونا	To weep	گریست	گرید
آوردن	لانا	To bring	آورد	آورَد
بُردن	لے جانا	To carry, to take away	بُرد	بُرد
خریدن	خریدنا	To buy	خرید	خرَد
فروختن	بیچنا	To sell	فروخت	فروشد
زیستن	جینا، زندہ رہنا	To live	زیست	زیَد
مُردن	مرنا	To die	مُرد	میرد
ایستادن	کھڑا ہونا	To stand	ایستاد	ایِستد
نشستن	بیٹھنا	To sit	نشست	نشیند
دیدن	دیکھنا، ملنا	To see, to meet	دید	بیند
پُرسیدن	پوچھنا	To ask	پُرسید	پُرسد
گفتن	کہنا	To say, to tell	گفت	گوید
ساختن	بنانا	To make, to build	ساخت	سازد
خوابیدن	سونا	To sleep	خوابید	خوابد
بَرخاستن	اُٹھنا	To rise	بَرخاست	بَرخیزد

مصدر (Infinitive)	اُردو معنی	Meaning in English	مادّۂ ماضی (Past stem)	مادّۂ مضارع (Present stem)
زدن	مارنا	To strike, to beat	زد	زند
کُشتن	(جان سے) مارنا	To kill	کُشت	کُشد
کردن	کرنا، انجام دینا	To do	کرد	کُنَد
کَندن	کھودنا، اکھیڑنا	To dig, to root out	کَند	کَند
کشیدن	کھینچنا	To draw	کشید	کَشد
شناختن	پہچاننا، جاننا	To recognise, to know	شناخت	شناسد
آراستن	سجانا	To decorate	آراست	آراید
بُریدن	کاٹنا	To cut	بُرید	بُرد
پَریدن	اُڑنا	To fly	پَرید	پَرد
باریدن	بارش ہونا	To rain	بارید	بارد
چیدن	چننا، ترتیب دینا	To pick up, to arrange	چید	چیند
پوشیدن	پہننا	To wear	پوشید	پوشد
دادن	دینا	To give	داد	دهد
جَستن	اُچھلنا، کودنا، چھلانگ لگانا	To climb, to jump	جَست	جسد
جُستن	ڈھونڈنا	To search, to find	جُست	جُوید
ترسیدن	ڈرنا	To fear	ترسید	ترسد
داشتن	رکھنا	To have	داشت	دارد
برداشتن	اُٹھانا، لینا	To lift, to take	برداشت	بردارد
آموختن	سیکھنا، سکھانا	To learn, to teach	آموخت	آموزد
روئیدن	اُگنا	To grow	روئید	روید
کاشتن	اُگانا، بونا	To grow, to sow	کاشت	کارد
فرستادن	بھیجنا	To send	فرستاد	فرستد
نمودن	دِکھلانا	To show	نمود	نماید
دَویدن	دوڑنا	To run	دَوید	دَود
رِسانیدن	پہنچانا	To reach	رِسانید	رِساند
رسیدن	پہنچنا، میوہ کا پکنا	To arrive, to reach, to ripe	رسید	رسد
سوختن	جلنا، جلانا	To burn	سوخت	سوزد

مادّۂ مضارع (Present stem)	مادّۂ ماضی (Past stem)	Meaning in English	اُردو معنی	مصدر (Infinitive)
افروزد	افروخت	To kindle, to shine	روشن کرنا، روشن ہونا	افروختن
گریزد	گریخت	To flee, to run away	بھاگنا، فرار کرنا	گریختن
آفریند	آفرید	To create	پیدا کرنا	آفریدن
باشد	باشید	To be	ہونا	باشیدن
شود	شُد	To be, to become	ہونا	شدن
خواهد	خواست	To desire, to wish	مانگنا، چاہنا	خواستن
تواند	توانست	To can	سکنا	توانستن
باید	بایست	To be necessary, must	چاہنا، لازم ہونا	بایستن
شاید	شایست	To be fit, to be worthy of	چاہنا، مستحق ہونا	شایَستن
شوید	شست	To wash	دھونا	شستن
آمیزد	آمیخت	To mix	ملانا	آمیختن
آزارد	آزُرد	To annoy	ستانا	آزُردن
آزماید	آزمود	To test	آزمانا	آزمودن
اندوزد	اندوخت	To amass	جمع کرنا، ذخیرہ کرنا	اندوختن
بخشد	بخشید	To forgive	خطا بخشنا	بخشیدن
بندد	بست	To shut, to tie	باندھنا	بستن
داند	دانِست	To know	جاننا	دانِستن
شنود	شنید	To hear	سننا	شُنیدن
نهد	نهاد	To put, to place	رکھنا	نهادن
یابد	یافت	To find, to get	پانا	یافتن

1. Infinitives (مصادر)

In Persian, the infinitive is the form of verb which ends with 'دن' or 'تن'. In Urdu it ends with نا whereas in English, it is followed by 'to'.These suffixes to infinitives are called علامتِ مصدر in Persian. Eg. آمدن to come; نشستن to sit. In Persian, every infinitive ends with ن. If ن is removed from a مصدر , then simple past tense is obtained. Eg. آمد is obtained from آمدن (He/she came); نشست from نشستن (He/she sat) etc.

۲۔ حرفِ اضافه

'حرفِ اضافہ' وہ حروف ہیں جن سے جملے یا ترکیب میں اس کا دوسرے لفظ سے تعلق ظاہر ہوتا ہے۔
فارسی میں حرفِ اضافہ دو گروہ میں تقسیم ہوتا ہے:

۱۔ وہ جن میں زیرِ اضافت استعمال نہیں ہوتا ہے۔ مثلاً

با ، به ، در ، از ، بی ، بر ، تا

۲۔ وہ جن میں زیرِ اضافت استعمال ہوتا ہے۔ مثلاً

برای ، زیر ، پیش ، بیرون ، نزد ، طرف ، روی ، بدون

(الف) مندرجہ ذیل جملوں کا مطالعہ کیجیے۔ Study the following sentences.

مُدیر در اُطاق است۔
مدرسه به طرفِ باغ است۔
قلم زیرِ میز است۔
فرهنگ بر روی میز است۔
قلم نزدِ کتاب است۔
احمد از ناگپور آمد۔
پیشِ اسلم رایانه است۔
صندلی نزدِ در است۔
سبد پُر از میوه ها برای خوردن است۔
مزید چند حرفِ اضافہ یہ ہیں: تا – طرف – بی – بدون

(ب) مندرجہ ذیل جملوں کا مطالعہ کیجیے۔ Study the following sentences.

این قطار از کولکاتا حرکت کرده به سمتِ لکھنؤ راھی می شود۔
آن مرد به سوئی صحرا می رود۔
این معلّم بدونِ کلاه است۔
ناصر از شنبه تا هفته کار می کند۔
دفترِ من طرفِ مدرسه است۔

2. Preposition

Preposition 'حرفِ اضافه' is a word placed before a noun or a pronoun to show the relation between it and some other word in the sentence.

In Persian, prepositions fall in two groups:

(1) Those used without *ezafat* (zer) as:

با ، به ، در ، از ، بی ، بر ، تا ، را

(2) Those used with *ezafat* (zer) as:

برای ، زیر ، پیش ، بیرون ، نزد ، طرف ، روی ، بدون

(A) Study the following sentences:

Manager is in the room.	مُدیر در اُطاق است۔
The school is towards the garden.	مدرسه به طرفِ باغ است۔
The pen is under the table.	قلم زیرِ میز است۔
Dictionary is on the table.	فرهنگ بر روی میز است۔
Pen is near the book.	قلم نزدِ کتاب است۔
Ahmed came from Nagpur.	احمد از ناگپور آمد۔
The computer is infront of Aslam.	پیشِ اسلم رایانه است۔
Chair is near the door.	صندلی نزدِ در است۔
The basket full of fruits is for eating.	سبد پُر از میوه ها برای خوردن است۔

بدون – بی – طرف – تا are also prepositions.

(B) Study the following sentences:

This train leaves from Kolkata and is running towards Lucknow.	این قطار از کولکاتا حرکت کرده به سمتِ لکهنؤ راهی می شود۔
That man is going towards the desert.	آن مرد به سوئی صحرا می رود۔
This teacher is without a cap.	این معلّم بدونِ کلاه است۔
Nasir works from Sunday to Saturday.	ناصر از شنبه تا هفته کار می کند۔
My office is towards the school.	دفترِ من طرفِ مدرسه است۔

Exercise تمرین

ا۔ قوسین میں دیے ہوئے حرفِ اضافہ سے خالی جگہ پُر کیجیے۔

Fill in the blanks with suitable prepositions from the brackets.

۱۔ او .... تیر اندازی مهارتِ تامّه داشت۔ (در ، بر)

۲۔ مسلمانان .... مکّه .... مدینه هجرت نمودند۔ (به ، از)

۳۔ برای اظهار اُلفت .... گاو نر جشنی برپا می کنند۔ (زیر ، با)

۴۔ مسجد .... روی یك بلندی واقع شده۔ (بر ، در)

۵۔ من .... از تو هیچ ارمغانی نمی خواهم۔ (در ، از)

۶۔ آقا چه چیزها .... صبحانه میل می فرمائید۔ (را ، برای)

۷۔ آقا زندانیانِ ما را .... دستِ شما قرار داده۔ (تا ، زیر)

۳۔ امر و نہی

(الف) اَمر (Imperative):

'امر' وہ فعل ہے جس میں کسی کام کے کرنے کا حکم پایا جائے۔ چوں کہ حکم صرف مخاطب ہی کو دیا جاتا ہے، اس لیے اس کے صرف دو ہی صیغے ہوتے ہیں: واحد حاضر اور جمع حاضر۔

قاعدہ: مادّۂ مضارع کے شروع میں 'ب' بڑھا دینے سے امر بنتا ہے۔ جیسے 'رفتن' سے رَو سے پہلے 'ب' بڑھائیں تو بِرو اور بروید بن جائے گا۔

مثال: (۱) صیغۂ واحد حاضر : برو = تو جا ، (۲) صیغۂ جمع حاضر : بروید = تم جاؤ/تم سب جاؤ

مثالیں: جواب بده ، آبِ تازه بنوشید ، به مدرسه برو ، جواب بنویسید۔

(ب) نہی (Prohibitive or Negative Imperative):

'نہی' وہ فعل ہے جس میں کسی کام کے نہ کرنے کا حکم پایا جائے۔ فعل امر کی طرح اس کے بھی دو ہی صیغے ہوتے ہیں۔

قاعدہ: فعل امر کے شروع میں بجائے 'ب' کے 'م' یا 'ن' لگانے سے 'فعل نہی' بن جاتا ہے۔

فعلِ امر		فعلِ نہی			
واحد حاضر	جمع حاضر	واحد حاضر		جمع حاضر	
برو	بروید	مرو / نرو	(تو نہ جا)	مروید / نروید	(آپ مت جائیے)
بخور	بخورید	مخور / نخور	(تو نہ کھا)	مخورید / نخورید	(آپ نہ کھائیے)
بیا	بیایید	میا / نیا	(تو مت آ)	میایید / نیایید	(آپ مت آئیے)
بکُن	بکنید	مکُن / نکُن	(تو مت کر)	مکُنید / نکُنید	(آپ نہ کیجیے)
بیآزار	بیآزارید	میآزار / نیآزار	(تو نہ ستا)	میآزارید / نیآزارید	(آپ نہ ستائیے)
بگو	بگویید	مگو / نگو	(تو نہ بول)	مگویید / نگویید	(آپ نہ کہیے)
بنویس	بنویسید	منویس / ننویس	(تو مت لکھ)	منویسید / ننویسید	(آپ مت لکھیے)

مثالیں: از خانه بیرون مرو ، کسی را دشنام مده ، امشب در عبادتِ الٰهی مشغول بباش ، کارِ امروز بفردا مگذار ، به آواز بلند بخوانید ، امشب به خانهٔ من میا ، خاموش بنشین سرو صدا مکُن ، آنچه ندانی مگو ، روی کتاب منویس ، حسرت نخورید خدا بزرگ است۔

۴۔ حرف های استفهام

وہ کلمے جو کسی بات کے پوچھنے کے لیے استعمال کیے جاتے ہیں 'حرف های استفهام' کہلاتے ہیں۔ مثلاً

کی (کہ)، چه ، چرا ، چطور ، چند تا ، کجا ، کَی (چه وقت) ، کدام ، آیا ، چگونه۔

4. Interrogative Particles

The words used for asking a question are called interrogative words or interrogative particles.

Eg. کی (که)، چه ، چرا ، چطور ، چند تا ، کجا ، کَی (چه وقت) ، کدام ، آیا ، چگونه۔

مثالیں (Examples)

۱۔ کی از دهلی آمد ؟ * محمود از دهلی آمد۔

۲۔ حامد به کُجا رفت ؟ * حامد به بازار رفت۔

۳۔ زبیر چطور به مدرسه رفت؟ * زبیر با دو چرخه به مدرسه رفت۔

۴۔ تو چند تا خواهر داری ؟ * من سه خواهر دارم۔

۵۔ شما کَی (چه وقت) از امراوتی آمدید؟ * من دیروز صبح از امراوتی آمدم۔

Exercise تمرین

۱۔ قوسین میں دیے ہوئے الفاظ کی مدد سے خالی جگہ پُر کیجیے۔

Fill in the blanks with suitable word from the brackets.

۱۔ شما .... این کار کردید؟ (چه ، چرا ، آیا)

۲۔ ایشان .... از دهلی آمدند؟ (کَی ، چه ، کُجا)

۳۔ تو برادرِ شکیل را .... جواب دادی؟ (کی ، چندتا ، چه)

۴۔ او این کتاب را از .... خرید؟ (چه ، کی ، کدام)

۵۔ اسمِ مادرش .... است؟ (کُجا ، چه ، چطور)

۵۔ فعل

زمانے کے اعتبار سے فعل کی تین قسمیں ہیں: (۱) زمانۂ ماضی (۲) زمانۂ حال (۳) زمانۂ مستقبل

فارسی میں زمانۂ ماضی کی چھے (۶) قسمیں ہیں:

(۱) ماضی مطلق (۲) ماضی قریب یا ماضی نقلی (۳) ماضی بعید

(۴) ماضی استمراری (۵) ماضی شکی یا احتمالی (۶) ماضی تمنائی یا شرطی

فارسی جملہ : فارسی جملے میں پہلے 'فاعل' اور آخر میں 'فعل' آتا ہے۔ باقی متعلقات درمیان میں آتے ہیں۔ جملوں میں فعل، فاعل کے مطابق ہوتا ہے۔ اگر فاعل واحد ہو تو فعل بھی واحد ہوگا۔ فاعل جمع ہو تو فعل بھی جمع ہوگا۔ گویا فعل کی گردان فاعل یا ضمیر کے مطابق ہوگی۔

مثلاً : فیروز از بازار آمد۔ پسران از بازار آمدند۔

5. Verb

There are three main tenses of verb: (1) Past tense (2) Present tense (3) Future tense.

In Persian, there are six sub-tenses of past tense:

(1) Past Indefinite (ماضی مطلق)

(2) Present Perfect (ماضی قریب یا ماضی نقلی)

(3) Past Perfect (ماضی بعید)

(4) Past Continuous (ماضی استمراری)

(5) Past Dubious Tense (ماضی شکی یا احتمالی)

(6) Past Conditional (ماضی تمنائی)

In Persian, the sentence begins with a subject and ends with the verb with all other insertions in between these two. If the subject is singular, the verb will also be singular. If the subject is plural, the verb will also be plural. Eg.: فیروز از بازار آمد۔ , پسران از بازار آمدند۔

٦۔ ماضی مطلق

'ماضی مطلق' وہ فعل ہے جس میں گزرے ہوئے زمانے میں کام کا ہونا ظاہر ہوتا ہے لیکن کام ہونے کے صحیح وقت کا تعین نہیں ہوسکتا کہ آیا کام قریب کے گزرے ہوئے زمانے میں ہوا ہے یا دور کے۔

قاعدہ : ماضی مطلق بنانے کا قاعدہ یہ ہے کہ مصدر کے آخر کا 'ن' گرادیں تو ماضی مطلق کا صیغۂ واحد غائب بنتا ہے۔ جسے ہم مادّۂ ماضی کہتے ہیں۔ جیسے 'آمدن' سے 'آمد' یعنی وہ آیا۔ 'رفتن' سے 'رفت' یعنی وہ گیا۔ باقی صیغوں کے لیے 'آمد' اور 'رفت' کے بعد علامتِ ضمیر لگاتے ہیں۔

6. Past Indefinite Tense

Past indefinite tense, the verb shows that the action is over but it does not specify the time.

Rule: In Persian, the past indefinite tense is obtained by removing ن from the infinitive such as آمد (he/she came) from آمدن and رفت (he/she went) رفتن

علامتِ ضمیر اور مصدر 'آمدن' سے ماضی مطلق کی گردان۔

جمع متکلم	واحد متکلم	جمع حاضر	واحد حاضر	جمع غائب	واحد غائب	صیغے
یم	م	ید	ی	ند	–	علامتِ ضمیر
گفتیم	گفتم	گفتید	گفتی	گفتند	گفت	گردان
ہم نے کہا	میں نے کہا	تم سب نے کہا	تو نے کہا	انھوں نے کہا	اس نے کہا	ترجمہ
We said	I said	You all said	You said	They said	He/she said	

۷۔ ماضی قریب (ماضی نقلی)

'ماضی قریب' وہ فعل ہے جس میں قریب کے گزرے ہوئے زمانے میں کام کا ہونا ظاہر ہوتا ہے۔

قاعدہ : ماضی مطلق کے صیغۂ واحد غائب یا مادّہ ماضی کے آگے 'ہ است' بڑھانے سے ماضی قریب بنتا ہے۔ مثلاً آمدن سے ماضی مطلق واحد غائب آمد۔ آمد کے آگے 'ہ است' لگائیں تو 'آمدہ است' صیغۂ واحد غائب بنتا ہے۔ باقی صیغوں کے بنانے کے لیے 'است' کی جگہ علامتِ ضمیر استعمال کی جاتی ہے۔

7. Present Perfect Tense

In present perfect tense, the verb shows that the action has taken place.

Rule: In Persian, the present perfect tense is obtained by adding 'ہ است' to the verb in past indefinite tense. Eg. from رفتن we get رفت and then we add 'ہ است' to make it رفتہ است (he/she came) present perfect tense.

مثالیں (Examples):

Translation	ترجمہ	گردان	علامتِ ضمیر	صیغے
He/she has gone.	وہ گیا ہے۔	رفته است	–	واحد غائب
They have gone.	وہ گئے ہیں۔	رفته اند	ند	جمع غائب
You have gone.	تو گیا ہے۔	رفته ای	ی	واحد حاضر
You have gone.	تم سب گئے ہو۔	رفته اید	ید	جمع حاضر
I have gone.	میں گیا ہوں۔	رفته ام	م	واحد متکلم
We have gone.	ہم سب گئے ہیں۔	رفته ایم	یم	جمع متکلم

مثالیں (Examples):

خدا زمین و آسمان را آفریده است۔ ایشان برای ما میوه های تازه فرستاده اند۔ من آبِ خنک نوشیده ام ۔ ما او را کتاب های خوب داده ایم۔ تو برادرِ حمید را نامه نوشته ای۔ شما میز و صندلی خریده اید ۔ او کتابم بُرده است ۔ ما قلمِ قشنگی آورده ایم۔ من 'گلستانِ سعدی' را خوانده ام۔

Exercise تمرین

۱۔ مصدر 'گفتن'، 'خواندن' اور 'خریدن' سے زمانۂ ماضی قریب کی گردان لکھیے اور ان کا ترجمہ بھی کیجیے۔

Write declension (گردان) of infinitives خواندن , گفتن and خریدن in present perfect tense and translate the same in Urdu or English.

۲۔ مناسب ضمائر سے جملے مکمل کیجیے۔

Complete the sentence with suitable pronouns.

۱۔ .... نان آوردہ اند۔

۲۔ .... از قلمِ سرخ نوشتہ ام۔

۳۔ .... کارِ خوب کردہ اید۔

۳۔ اُردو یا انگریزی میں ترجمہ کیجیے۔

Translate in Urdu or English.

۱۔ پیامبر گرامیؐ در حیاتِ آنها بشارتِ بهشت دادہ است۔

۲۔ در نانِ پادشاہ کثافتی پیدا شدہ است۔

۳۔ ما خواب ها دیدہ ایم۔

۴۔ تو 'داستانِ الف لیلیٰ' شنیدہ ای؟

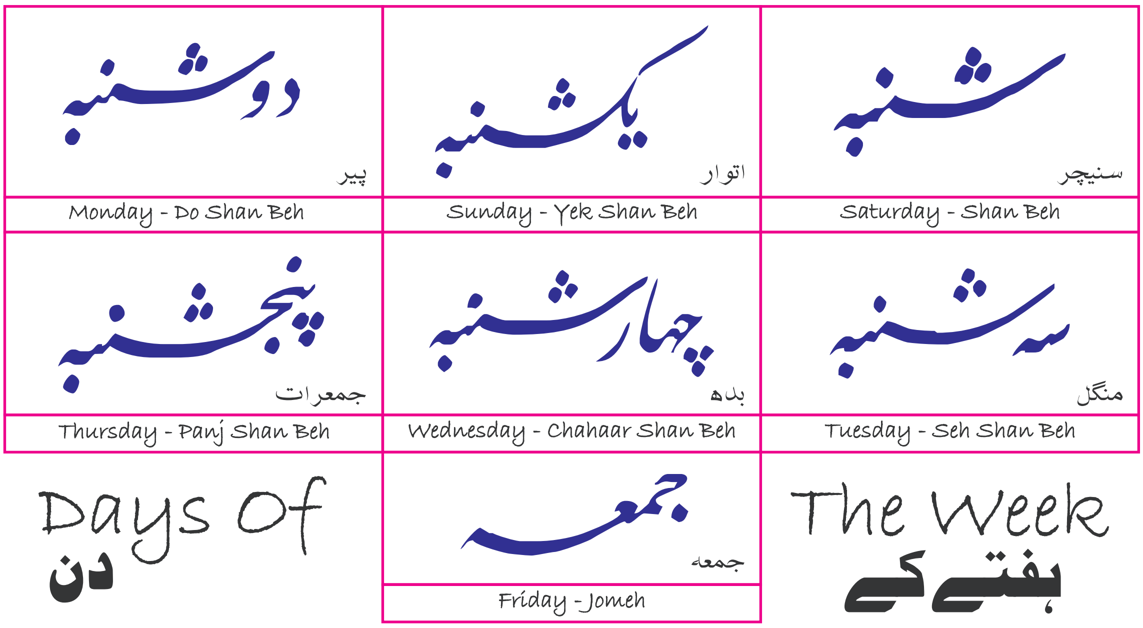
۵۔ ایشان خوشنود شدہ اند۔

۶۔ شما برای گردش کردن رفتہ اید۔

۷۔ من درسِ خود را حاضر کردہ ام۔

۸۔ او در غزواتِ نبیِ کریمؐ شریکِ پیکار بودہ است۔

۹۔ مسایلِ اجتماعی و حقوقِ زنان بہ رشتۂ تحریر در آوردہ است۔

۸۔ ماضی بعید

'ماضی بعید' وہ فعل ہے جس میں دور کے گزرے ہوئے زمانے میں کام کا ہونا ظاہر ہوتا ہے۔ یا یہ ظاہر ہوتا ہے کہ گزرے ہوئے زمانے میں کام بہت پہلے ہو چکا تھا۔

قاعدہ : ماضی مطلق واحد غائب (یا مادۂ ماضی) کے آگے 'ہ بود' بڑھانے سے 'ماضی بعید' واحد غائب بن جاتا ہے۔ جیسے :

آمد + ہ + بود = آمدہ بود (وہ آیا تھا)

باقی صیغوں کے لیے گردان اُسی طرح ہوگی جس طرح ہم نے ماضی مطلق یا ماضی قریب میں علامت ضمیر آخر میں لگائی ہیں۔

8. Past Perfect Tense

In past perfect tense, the verb shows that the action has completed in the past.

Rule: In Persian, the past perfect tense is obtained by adding 'ہ بود' to the verb in past indefinite tense. Eg. from آمدن we get آمد and then we add 'ہ بود' to make it آمدہ بود (he/she had come) in past perfect tense.

مصدر : 'خوردن' سے ماضی بعید میں گردان :

Translation	ترجمہ	گردان	علامتِ ضمیر	صیغے
He/she had eaten.	اُس نے کھایا تھا۔	او خوردہ بود	–	واحد غائب
They had eaten.	ان لوگوں نے کھایا تھا۔	ایشان خوردہ بودند	ند	جمع غائب
You had eaten.	تو نے کھایا تھا۔	تو خوردہ بودی	ی	واحد حاضر
You had eaten.	تم لوگوں نے کھایا تھا۔	شما خوردہ بودید	ید	جمع حاضر
I had eaten.	میں نے کھایا تھا۔	من خوردہ بودم	م	واحد متکلم
We had eaten.	ہم سب نے کھایا تھا۔	ما خوردہ بودیم	یم	جمع متکلم

مثالیں (Examples):

او انعام یافتہ بود۔ تو قلمش بردہ بودی۔ من از باغ سیبی رسیدہ آوردہ بودم۔ شما شیرِ گرم نوشیدہ بودید۔ ما در جنگل پلنگ دیدہ بودیم۔ ایشان دیروز بہ کجا رفتہ بودند۔

Exercise تمرین

ا۔ مصدر 'خوردن' اور 'نشستن' سے ماضی بعید میں مع ترجمہ گردان کیجیے۔

Write declension (گردان) of infinitives خوردن and نشستن in past perfect tense and translate the same.

۲۔ ماضی بعید کے مناسب افعال لکھ کر جملے مکمل کیجیے۔

Complete the following sentences with suitable verbs in past perfect tense.

۱۔ من از پرویز .... (پُرسید)

۲۔ ایشان کارِ نیك .... (کردن)

۳۔ او 'گلستانِ سعدی' .... (خواندن)

۴۔ شما در اُتاق روی نیمکت .... (نشستن)

۳۔ فارسی میں ترجمہ کیجیے۔ **Translate in Persian.**

۱۔ تم نے بلی کو دیکھا تھا؟ ۲۔ وہ کیوں یہاں آیا تھا؟

۳۔ اکبر اور جمیل نے امتحان دیا تھا؟ ۴۔ ہم اسکول گئے تھے۔

۹۔ مضارع

'مضارع' وہ فعل ہے جس میں زمانۂ حال اور مستقبل دونوں کے معنی پائے جاتے ہیں۔ مثلاً 'رفتن' سے 'رود' یعنی وہ جاتا ہے یا جائے گا۔ 'آمدن' سے 'آید' یعنی وہ آتا ہے یا آئے گا۔ 'یافتن' سے 'یابد' یعنی وہ پاتا ہے یا پائے گا وغیرہ۔

مصدر سے مضارع بنانے کے کوئی آٹھ قاعدے ہیں، لیکن اس ابتدائی مرحلے میں ان کی تفصیلات میں جانا مناسب نہیں۔ مصدر کے ساتھ ہم نے پچھلے سبق میں 'مادّۂ مضارع' یاد کیا ہے۔

مادّۂ مضارع سے فعل مضارع بنانا زیادہ آسان ہے۔ جدید فارسی گرامر میں اسی طریقے کو استعمال میں لایا گیا ہے۔ چنانچہ فعل مضارع بنانے کے لیے مادّۂ مضارع کے آگے 'د' بڑھا دیں اور 'د' سے پہلے والے حرف پر زبر لگا دیں تو فعل مضارع واحد غائب بن جاتا ہے۔

ترجمہ	فعل مضارع	مادّۂ مضارع	مصدر
وہ لائے۔	آوَرد	آور	آوردن
وہ کرے۔	کُنَد	کُن	کردن

9. Aorist

Aorist (مضارع) is such form of verb which has the meanings of both present and future. Eg. from رفتن we get رَوَد which means he goes or he will go; from آمدن we get آید which means he comes or he will come and so on.

There are 8 formulas to make aorist from the infinitive but we shall avoid the details here as we have studied مادّۂ مضارع in the previous lesson.

It is simple to make فعل مضارع from مادّۂ مضارع. In modern Persian grammar, the same method is used. To make فعل مضارع we add 'د' after مادّۂ مضارع and put a زبر on the letter before 'د'. It becomes فعل مضارع in 'third person singular'.

مصدر	مادّۂ مضارع	فعل مضارع	Translation
آوردن	آور	آوُرد	He brings.
کردن	کُن	کُنَد	He does.

Exercise تمرین

Translate in Urdu or English. ۱۔ **اُردو یا انگریزی میں ترجمہ کیجیے۔**

۱۔ روزی بازرگان خواست که هندوستان برود۔

۲۔ نامِ خود را بنویسیم۔

۳۔ کارهای خشم و کینه را از بیخ بر کنید۔

۴۔ حالا چه کُنیم و کُجا برویم؟

۵۔ در نامه چه بنویسند؟

۶۔ اگر تو دوا بخوری خوب بشوی۔

۷۔ بچّه ها مار را نَزَنَند مَبادا بگزَد۔

۸۔ اگر با ما دیگر کاری ندارید مُرَخّص شویم۔

۱۰۔ زمانۂ حال

'زمانۂ حال' وہ فعل ہے جس سے موجودہ زمانے میں کام کا ہونا ظاہر ہوتا ہے۔ مثلاً 'می آید' وہ آتا ہے یا وہ آرہا ہے۔ 'می رود' وہ جاتا ہے یا وہ جارہا ہے۔

مضارع کے صیغوں سے پہلے 'می' بڑھادینے سے زمانۂ حال بنتا ہے۔

10. Present Tense

In present tense, the verb shows the action is taking place in present tense.

Eg. می آید (he/she comes); می رود (he/she goes or he is going)

We get present tense in Persian by adding می after the مضارع .

مصدر دادن سے زمانۂ حال کی گردان :

جمع متکلم	واحد متکلم	جمع حاضر	واحد حاضر	جمع غائب	واحد غائب	صیغے
می دهیم	می دهم	می دهید	می دهی	می دهند	می دهد	گردان
ہم دیتے ہیں	میں دیتا ہوں	تم دیتے ہو	تو دیتا ہے	وہ دیتے ہیں	وہ دیتا ہے	ترجمہ
ہم دے رہے ہیں	میں دے رہا ہوں	تم دے رہے ہو	تو دے رہا ہے	وہ دے رہے ہیں	وہ دے رہا ہے	

مثالیں (Examples):

من از دبستان می آیم۔ شما کارِ خود را انجام می دهید۔ او نامۂ من می خواند۔
من امروز به ناگپور می روم۔ در تابستان هوا گرم می شود۔ تو به کجا میں روی؟
امروز پدرِ من از دهلی می آید۔

تمرین Exercise

۱۔ مصدر 'آمدن' اور 'رفتن' سے زمانۂ حال میں گردان مع ترجمہ کیجیے۔

Write declension (گردان) of infinitives آمدن and رفتن in present tense and translate the same.

۲۔ اُردو یا انگریزی میں ترجمہ کیجیے۔ Translate in Urdu or English.

۱۔ هلن کلر می نویسد۔
۲۔ من پیوسته خود را ملامت می کنم۔
۳۔ گمان می کنید۔
۴۔ در فصلِ بهار میوه ها می رسند۔
۵۔ شما کجا می رفتید؟

۳۔ فارسی میں ترجمہ کیجیے۔ Translate in Persian.

۱۔ وہ خط لکھ رہا ہے۔ ۲۔ بچے کیوں ڈر رہے ہیں؟
۳۔ سیما مدرسے سے گھر جا رہی ہے۔ ۴۔ تم بلّی کو کیوں ستا رہے ہو؟

۱۱۔ جِنس

'جنس' سے نر اور مادہ کا اظہار ہوتا ہے یا کسی شخص یا شے میں صنف کا نہ ہونا ظاہر ہوتا ہے۔
جس اسم سے نر کا اظہار ہوتا ہے اسے جنس مذکر کہتے ہیں۔ مثلاً اسپِ نر، خروس، پدر، برادر۔
اور جس اسم سے مادہ معلوم ہوتا ہوا سے جنسِ مونث کہتے ہیں۔ مثلاً اسپِ ماده، ماکیان، مادر، خواهر۔
وہ اسم جس سے بے جان شے معلوم ہوا سے جنسِ معرّیٰ یا لا جنس کہتے ہیں۔ مثلاً کتاب، باد، سنگ وغیره۔
اور وہ اسم جس سے نر یا مادہ دونوں ظاہر ہوتے ہیں، اسے جنسِ مشترک کہتے ہیں۔ مثلاً پرنده، دوست۔
جب ہم کسی جنس کا خاص طور پر اظہار کرنا چاہتے ہیں تو لفظ کے بعد نر یا مادہ کا اضافہ کر دیتے ہیں۔ مثلاً شیر نر، شیر ماده، سگِ نر، سگِ ماده، فیلِ نر، فیلِ ماده۔
کبھی کبھی مرد یا زن کے الفاظ بھی جنس کو ظاہر کرنے کے لیے استعمال ہوتے ہیں۔ مثلاً مرد گدا، زن گدا، پیر مرد، پیرزن، شیر مرد، شیرزن۔

فارسی میں جنس کی بنیاد پر مصدر میں کوئی تبدیلی نہیں ہوتی۔ مثلاً

(۱) او رفت – وہ گیا۔ وہ گئی۔ (۲) فرحان آمد – فرحان آیا۔

(۳) عفیفه آمد – عفیفہ آئی۔

11. Gender

Gender shows male or female of a person or no gender of any object. Indication of male is called 'Masculine gender'; indication of female is called 'Feminine gender' and the object which does not indicate any gender is called 'Neuter gender'.

Examples of Masculine gender: اسپِ نر ، خروس ، پدر ، برادر

Examples of feminine gender: اسپِ ماده ، ماکیان ، مادر ، خواهر

Examples of Neuter gender: کتاب ، باد ، سنگ

The gender which indicates both, the masculine and feminine gender is called 'Common gender', such as پرنده ، دوست

To indicate a gender, we add suffix نر or ماده to the noun, such as سگِ نر , شیرِ ماده , شیرِ نر , سگِ ماده , فیلِ نر , فیلِ ماده etc.

Sometimes the words مرد and زن are also used to indicate gender, such as پیر زن , زن گدا , مرد گدا , شیر زن , شیر مرد , پیر زن , مرد

In Persian, the infinitive does not change with the change of gender. For example.

(1) او رفت – He went. She went.

(2) فرحان آمد – Farhan came. (3) عفیفه آمد – Afifa came.

Exercise تمرین

۱۔ ذیل کے اسموں کی جنسِ مذکر لکھیے۔

Write masculine gender of the following words.

مادر ، خواهر ، عروس ، ماکیان ، شترماده ، اسپ ماده ، پیرزن ، خانم ، بانو ، بیگم ، بُز ماده ، زنِ رختشو ، خاتون ، شهربانو ، دُختر ، آهوی ماده ، زن۔

۲۔ ذیل کے اسموں کی جنسِ مؤنث لکھیے۔

Write feminine gender of the following words.

مردِ خیاط ، داماد ، بُزبُز ، خان ، خُروس ، آقا ، بیگ ، پدر ، برادر ، خواجه ، پسر ، شهریار ، آهوی نر ، شیر نر ، شیر مرد ، مردِ درویش شوهر ، مرد۔

۳۔ ذیل کے الفاظ کی جنس پہچانیے۔

Identify the gender of the following words.

آدم ، درخت ، سنگ ، مرد ، خواهر ، چشم ، سبزی ، آتش ، داماد ، دوست ، شریك ، همدم ، مشتری۔

١٢- افعالِ معیّن

'افعالِ معین' سے کسی چیز کی موجودگی اور غیر موجودگی ظاہر ہوتی ہے۔ اثبات یا موجودگی ظاہر کرنے کے لیے زمانۂ حال میں 'است' اور "اند" نیز زمانۂ ماضی میں "بود" اور "بودند" استعمال کرتے ہیں مثلاً

آن مداد است۔ (وہ پنسل ہے)

آن ها درختان هستند۔ (وہ درخت ہیں)

نفی یا غیر موجودگی ظاہر کرنے کے لیے "نیست" اور "نیستند" استعمال کرتے ہیں مثلاً

این قلم نیست۔ (یہ قلم نہیں ہے)

این ها شاگردانِ مدرسه نیستند۔ (یہ لوگ مدرسے کے طالب علم نہیں ہیں)

12. AUXILIARY VERBS (Forms of to be)

زمانۂ ماضی (Present Tense)			زمانۂ حال (Past Tense)	
جمع (Plural)			جمع (Plural)	واحد (Singular)
		مثبت		
بودند / باشند	بود / باشد		هستند / استند / اند	است / ست / هست
تھے / تھیں (were)	تھا / تھی (was)		ہیں (are)	ہے (is)
		منفی		
نبودند / نباشند	نبود / نباشد		نیستند	نیست
نہیں تھے / نہیں تھیں were not (weren't)	نہیں تھا / نہیں تھی was not (wasn't)		نہیں ہیں (are not - aren't)	نہیں ہے (is not - isn't)

جمع متکلم I Person Plural	واحد متکلم I Person Singular	جمع حاضر II Person Plural	واحد حاضر II Person Singular	جمع غائب III Person Plural	واحد غائب III Person Singular	صیغہ
هستیم	هستم	هستید	هستی	هستند	هست	علاماتِ ضمیر (زمانۂ حال) (Personal Endings)
ایم	اَم	اید	اِی	اند	است	مثبت (Positive)
نیستیم	نیستم	نیستید	نیستی	نیستند	نیست	منفی (Negative)

علاماتِ ضمیری (زمانۂ ماضی)

صیغہ	واحد غائب III Person Singular	جمع غائب III Person Plural	واحد حاضر II Person Singular	جمع حاضر II Person Plural	واحد متکلم I Person Singular	جمع متکلم I Person Plural
مثبت (Positive)	بود	بودند	بودی	بودید	بودم	بودیم
منفی (Negative)	نبود	نبودند	نبودی	نبودید	نبودم	نبودیم

مصدر 'باشیدن' (ہونا) : to be — 'مادّہ مضارع' (Present stem) — باش

مثبت (Positive)	باشد	باشند	باشي	باشيد	باشم	باشيم
منفی (Negative)	نباشد	نباشند	نباشي	نباشيد	نباشم	نباشيم

مصدر 'شدن' (ہونا) : to be ; to become — 'مادّہ مضارع' (Present stem) — شو

مثبت (Positive)	شود	شوند	شوی	شوید	شوم	شویم
منفی (Negative)	نشود	نشوند	نشوی	نشوید	نشوم	نشویم

مصدر 'خواستن' (مانگنا، چاہنا) : to desire, to wish — 'مادّہ مضارع' (Present stem) — خواہ

مثبت (Positive)	خواهد	خواهند	خواهي	خواهيد	خواهم	خواهيم
منفی (Negative)	نخواهد	نخواهند	نخواهي	نخواهيد	نخواهم	نخواهيم

مصدر 'بایستن' (چاہنا [جیسے بنانا چاہیے]، لازم ہونا): to be necessary/must — 'مادّہ مضارع' (Present stem) — بایی

مثبت (Positive)	باید	بایند	بایی	بایید	بایم	باییم
منفی (Negative)	نباید	نبایند	نبایی	نبایید	نبایم	نباییم

بخشِ قواعد - نظم
(GRAMMAR SECTION - POEMS)

۱- صنایع بدایع

۱ تلمیح

کلام میں کسی مشہور تاریخی یا مذہبی قصہ یا کسی مشہور شخص کی طرف اشارہ کرنا 'صنعتِ تلمیح' کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which a poet refers a well-known event may be historical or religious or concerned with any famous person is called "Sanat-e-Talmeeh".

مثال: Examples:

۱- در فراق تو چنان ای بت محبوب کنم
صبر ایوب کنم گریۂ یعقوب کنم

۲- جمالِ یوسفی از کلك صنع می ریزد
همی تو دیدۂ یوسف شناس پیدا کن!

۳- مطلب طاعت و پیمان درست از من مست
که به پیمانه کشی شهره شدم روزِ الست

۴- گلستان کند آتشی بر خلیل
گروهی بر آتش برد ز آبِ نیل

۲ مراعات النظیر

کلام میں ایسے الفاظ استعمال کرنا جن کے معنی ایک دوسرے کے ساتھ مناسبت رکھتے ہوں، صنعتِ مراعات النظیر کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which a poet uses such words which according to the meaning are connected with each other is called "Sanat-e-Maraatun Nazeer"

مثال: Examples:

۱- آمد بهار و شد چمن و لاله زار خوش
وقتی ست خوش بهار که وقتِ بهار خوش

۲۔ شمیم مهر ز باغ وفا نمی آید
به هر چمن که تو بشگفته ای صبا خفت است

۳ تجاہلِ عارفانہ

کلام میں کسی چیز سے متعلق علم ہونے کے باوجود اس سے لاعلمی ظاہر کرنا 'صنعتِ تجاہلِ عارفانہ' کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which a poet expresses his ignorance about a known fact is called "Sanat-e-Tajaahul-e-Aarifana".

مثال: Examples:

۱۔ سرو قدِ تو دیده ام ، آهِ اَلَف کشیده ام
نرگس دیده ، دیده ام ، سروِ روان کیستی

۲۔ یاران که بوده اند ندانم کجا شدند
یا رب چه روز بود که از ما جدا شدند

۳۔ کدام قافلۂ شوق زین چمن بگذشت
هزار نقش محبت ز خاك او پیدا است

۴ اشتقاق

کلام میں ایسے چند الفاظ استعمال کرنا جو ایک ہی اصل سے مشتق ہوں، یعنی ایک ہی اسم یا فعل سے بنے ہوں 'اشتقاق' کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which the poet uses such words which are derived from the same words may be noun or verb, is called "Sanat-e-Ishteqaaq".

مثال: Examples:

۱۔ بجز سنگدل کی کند معده تنگ
چو بیند کسان برشکم بسته سنگ

۲۔ هر چه بری ، ببر ، مبر رشتۂ اُلفت مرا
هر چه کنی ، بکن ، مکن ، خانۂ اختیار من

۳۔ حکیم آنکس که حکمت نیك داند
سخن محکم بحکمِ خویش راند

۵ حسنِ تعلیل

کلام میں اپنے تخیل سے کسی چیز یا امر کی ایسی وجہ بیان کرنا جو دراصل اس کی وجہ نہ ہو بلکہ اس میں کوئی شاعرانہ جدت و نزاکت مقصود ہو، 'صنعتِ حسنِ تعلیل' کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which a poet assigns a beautiful imaginary cause for a particular thing which in fact is not the real cause is called "Sanat-e-Husn-e-Taleel".

مثال: Examples:

۱۔ از روی تو ماہ آسمان را
شرم آمد و شد ھلال باریك

۲۔ وضع زمانہ قابل دیدن دوبارہ نیست
رو پس نہ کرد ، ہر کہ ازین خاکدان گذشت

۳۔ تا نفتد بزینتش چشمِ سپھر فتنہ باز
بستہ بچھرۂ زمین برقع نسترن نگر

۴۔ تا چشم تو ریخت خونِ عشّاق
زلفِ تو گرفت رنگِ ماتم

۶ لف و نشر مرتب

شعر کے پہلے مصرعہ میں چند چیزوں کو ایک ترتیب سے بیان کرکے دوسرے مصرعہ میں ان کے منسوبات اسی ترتیب سے بیان کرنا 'صنعتِ لف ونشر مرتب' کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which a poet uses number of words in the first line of the couplet and then he uses their correlated words in the same serial order in second line is called "Sanat-e-Laff-o-Nashr Murattab."

مثال: Examples:

۱۔ خیال نازك آخر می فروشد چھرۂ شھرت (۱، ۲)
مِہِ نو می شود ماہِ تمام آھستہ آھستہ (۱، ۲)

۲۔ سپید سیم زدہ بود و دُر و مرجان بود (۱، ۲)
ستارۂ سحری بود ، قطرہ باران بود (۱، ۲)

۳۔ چو جود و جلال و ھنر و طبع و کفِ او (۱، ۲، ۳، ۴، ۵)
ابر و فلك و اختر و دریا و مطر نیست (۱، ۲، ۳، ۴، ۵)

۷ لف و نشر غیر مرتب

شعر کے پہلے مصرعہ میں بیان کی گئیں چیزوں کے مناسبات دوسرے مصرع میں بے ترتیب بیان کرنا 'لف ونشر غیر مرتب' کہلاتا ہے۔

The figure of speech in which the poet uses some words in the first line of the couplet and their correlated words used in the second line of the couplet are not in the same serial order, is called "Sanat-e-Laff-o-Nashr Ghair Murattab".

Examples: مثال:

۱۔	گاهی می شبانه (۱) و گه بادۂ صبوح (۲)	بنگر وظیفۂ (۲) سحر و درد شامِ (۱) ما
۲۔	در صومعه (۱) نگنجد رندِ (۲) شراب خانه	عنقا چه گونه (۲) گنجد در کنجِ (۱) آشیانه
۳۔	در پیری (۱) از هزار جوان (۲) زنده دل تریم	صد نو بهار (۲) رشک برد بر خزانِ (۵) ما

فارسی میں گنتی کیسے کریں؟
How to count in Persian?

0	zero	صفر	sefr		
1	one	یک	yek		
2	two	دو	do		
3	three	سه	seh		
4	four	چهار	chaahaar		
5	five	پنج	panj		
6	six	شش	shesh		
7	seven	هفت	haft		
8	eight	هشت	hasht		
9	nine	نه	noh		

۲۔ عروض (Prosody)

ا۔ بحر متقارب مثمّن سالم
Bahr-e-Mutaqarib Musamman Salim

اس بحر کا وزن ہے:

فعولن فعولن فعولن فعولن

ایک مصرعے میں چار بار، پورے شعر میں آٹھ بار۔

Its foot is فعولن which is repeated four times in a line and eight times in a couplet.

اشعار: Couplets:

ا۔ بیابان و کہسار و راغ آفریدی
خیابان و گلزار و باغ آفریدم

۲۔ ازان بُرد گنجِ مرا دُزد گیتی
کہ در خواب بودم گِہ پاسبانی

تقطیع: Scansion:

پہلا شعر

وزن / مصرعہ	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
مصرعۂ اولیٰ	بیا با	نُ کہ سا	رُ را غا	ف ری دی
مصرعۂ ثانی	خیا با	نُ گل زا	رُ باغا	ف ری دم

دوسرا شعر

وزن / مصرعہ	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
مصرعۂ اولیٰ	ازِا بُر	دگن جِی	مرا دُز	دگی تی
مصرعۂ ثانی	ك در خا	ب بو دم	گ ھی پا	س بانی

۲۔ بحر ھزج مثمن سالم
Bahr-e-Hazaj Musamman Salim

اس بحر کا وزن ہے:

مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن

ایک مصرعے میں چار بار، پورے شعر میں آٹھ بار۔

Its foot is مفاعیلن which is repeated four times in a line and eight times in a couplet.

اشعار: Couplets:

۱۔ اگر ساقی نہ باشد شیشۂ می خوشۂ تاکی
به شمعِ یك جهان فانوس بر خاکم چراغان کن

۲۔ به مغرب می تواند رفت در یك روز از مشرق
گذارد هر که چو خورشید گام آهسته

تقطیع: Scansion:

پہلا شعر

مصرعہ / وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
مصرعۂ اولیٰ	اگر ساقی	ن با شد شی	شئی مَی خو	شئی تاکی
مصرعۂ ثانی	بِ شم عی یك	جها فانو	س بر خاکم	چرا غا کن

دوسرا شعر

مصرعہ / وزن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
مصرعۂ اولیٰ	ب مغ رب می	توا ند رف	ت در یك رو	زا اَز مش رق
مصرعۂ ثانی	گذا رد هر	ك چو خُر شی	د گا ما هس	ت آ هس ته

Exercise تمرین

تقطیع بکنید و نامِ بحر را بنویسید :

۱۔ عـزیـزِ مصر می گردد دل از فیضِ ریاضت ها
زلیـخـا ! یوسفی داری به او تحویلِ زندان کن

۲۔ ز تـدبیـرِ جنـونِ پختـه کـارِ عـقـل مـی آید
کـه مـجـنـون آهوان را کرد رام آهسته آهسته

۳۔ تبر آفـریـدی نـهالِ چمن را
قفس ساختی طائرِ نغمه زن را

۴۔ اگـر سـروِ من در چـمـن جا بـگیـرد
عـجـب بـاشـد از سـرو بـالا بـگیـرد

۵۔ اگر شهرت هـوس داری اسیر دامِ عزلت شو
کـه در پرواز دارد گـوشـه گـیری نامِ عنقا را

۶۔ بـه بـزمِ مـی پـرستـان محتسب خوش عزّتی دارد
کـه چـون آیـد به مجلس شیشه خالی می کند جا را

۷۔ بـه بـزمِ مـی پـرستان سرکشی بر طاق نِه زاهد
کـه مـی ریـزنـد مستانِ بی محابا خونِ مینا را

۸۔ بـدم گـفتـی و خـر سـندم عفاك الله نکو گفتی
جـوابِ تـلـخ مـی زیـبـد لـبِ لـعلِ شکر خـارا

مہاراشٹر راجیہ پاٹھیہ پستک نرمتی وابھیاس کرم سنشودھن منڈل، پونہ

MAHARASHTRA STATE BUREAU OF TEXTBOOK PRODUCTION AND CURRICULUM RESEARCH, PUNE.

गुल-हाय-फारसी (पर्शियन) इयत्ता १२ वी **₹ 102:00**

https://www.ncertbooks.guru/

महाराष्ट्री प्राकृत

मरहट्ठी सरिआ

इयत्ता बारावी

https://www.ncertbooks.guru/

शासन निर्णय क्रमांक : अभ्यास–२११६/(प्र.क्र.४३/१६) एसडी–४ दिनांक २५.४.२०१६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या समन्वय समितीच्या दि. ३०.०१.२०२० रोजीच्या बैठकीमध्ये हे पाठ्यपुस्तक सन २०२०–२१ या शैक्षणिक वर्षापासून निर्धारित करण्यास मान्यता देण्यात आली आहे.

महाराष्ट्री प्राकृत

मरहट्ठी सरिआ

इयत्ता बारावी

२०२०

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे – ४११००४

H9L3F8

आपल्या स्मार्टफोनवरील DIKSHA APP द्वारे पाठ्यपुस्तकाच्या पहिल्या पृष्ठावरील Q.R. Code द्वारे डिजिटल पाठ्यपुस्तक व पाठ्यपुस्तकातील प्रत्येक पाठासंबंधित अध्ययन अध्यापनासाठी उपयुक्त दृक्–श्राव्य साहित्य उपलब्ध होईल.

प्रथमावृत्ती : २०२०

महाराष्ट्री प्राकृत भाषा तज्ज्ञ समिती

डॉ. सदानंद मोरे (अध्यक्ष)
डॉ. कमलकुमार जैन (सदस्य)
डॉ. राजश्री मोहाडीकर (सदस्य)
डॉ. विमल बाफना (सदस्य)
डॉ. आर. टी. पाटील (सदस्य)
डॉ. मैत्रेयी देशपांडे (सदस्य)
डॉ. श्रीनंद बापट (सदस्य)
डॉ. महावीर शास्त्री (सदस्य)
श्री. बाळकृष्ण जोशी (सदस्य)
श्रीमती मेघा कढे (सदस्य)
श्रीमती प्राजक्ता धर्मराव (सदस्य)
श्रीमती सविता अनिल वायळ (सदस्य सचिव)

निर्मिती

श्री. सच्चिदानंद आफळे
मुख्य निर्मिती अधिकारी

श्री. राजेंद्र चिंदरकर
निर्मिती अधिकारी

श्री. राजेंद्र पांडलोसकर
सहायक निर्मिती अधिकारी

संयोजन

श्रीमती सविता अनिल वायळ
विशेषाधिकारी, मराठी.
पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे

प्रकाशक

विवेक उत्तम गोसावी
नियंत्रक
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडळ,
प्रभादेवी, मुंबई - २५.

चित्रकार : श्री. तेजस गोगावले
मुखपृष्ठ : श्री. तेजस गोगावले
अक्षरजुळणी : भाषा विभाग, पाठ्यपुस्तक मंडळ, पुणे
कागद : ७० जी. एस. एम. क्रीमवोव्ह
मुद्रणादेश : N/PB/2020-21/0.005
मुद्रक : M/s. Renuka Binders, Pune

भारहस्स संविहाणं

उद्देसिआ

अम्हे, भारहस्स जणा, भारहं संपुण्ण-पहुत्त-संपण्णं,
समाअवाइं, धम्मणिरवेक्खं, लोअतंतिअं गणरज्जं विहाउं,
तस्स समत्ता णाअरिओ अ
सामाइयं, अत्थिअं, राजणेइअं च णायं,
विआरस्स, अहिवत्तीए, अत्थाए, धम्मस्स, उवासणाए अ सातंतं,
पइट्ठाए, अवसरस्स अ समाणअं पाऊणिउं;
तेसु सव्वेसु अ
वत्तिगारवस्स रट्ठस्स अ एकआए,
अखंडआए अ सुणिच्छाइअं बंधुअं पवड्ढिउं;
कयदढसंकप्पा एआए अम्हाणं संविहाणसहाए
अज्ज, ईसवीए १९४९ तमे वस्से नवंबरमासस्स २६ तमे दिणे
(२००६ - तमे विक्कमसंवच्छरे मग्गसीसमासस्स सुक्कपक्खे सत्तमी-तिहीए)
एएण इणं संविहाणं अंगीकअं, अहिणियमिअं, अप्प-अप्पियं च करेमो।

रट्ठगीअं

जनगणमन–अधिनायक जय हे
भारत–भाग्यविधाता।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा,
द्राविड, उत्कल, बंग,
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा,
उच्छल जलधितरंग,
तव शुभ नामे जागे, तव शुभ आशिस मागे,
गाहे तव जयगाथा,
जनगण मंगलदायक जय हे,
भारत–भाग्यविधाता।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय, जय हे।।

पइण्णा

भारहो मम देसो अत्थि ।
सव्वे भारहवासिणो मज्झ बंधुणो संति ।
मज्झ देसम्मि मम पेम्ममत्थि ।
मज्झ देसंसि विज्जमाणाणं
समिद्धाणं विविहआए विहूसिआणं च
परंपराणं मे अहिमाणो अत्थि ।
ताणं परंपराणं रक्खओ होउं समत्थो होज्ज त्ति
अहं णिच्चं पअत्तं करिस्सामि ।
अहं मज्झ पालआणं गुरुअणाणं जेट्ठाणं च।
सम्माणं काहिमि, पच्चेकेण सद्धिं
सुअणत्तणेण य आयरिस्सामि।
मम देस–बंधवाणं च णिट्ठारक्खणस्स अहं पइण्णं करेमि।
तेसिं कल्लाणे समिद्धीए अ
मज्झ सोक्खं समाविट्ठं भवइ ।

प्रस्तावना

प्रिय विद्यार्थी मित्रांनो,

इयत्ता बारावीच्या वर्गात तुम्हा सर्वांचे स्वागत आहे. महाराष्ट्री प्राकृत भाषेतील 'मरहट्ठी सरिआ' हे इयत्ता बारावीचे पाठ्यपुस्तक तुमच्या हाती देतांना खूप आनंद होत आहे. हे पाठ्यपुस्तक तुम्हांला निश्चितच आवडेल असा विश्वास वाटतो.

इयत्ता अकरावीच्या पाठ्यपुस्तकामध्ये मराठी व महाराष्ट्री प्राकृत यांचा जवळचा संबंध कसा आहे हे आपण पाहिले आहे. 'महाराष्ट्री प्राकृत' हे आधुनिक मराठीचे प्राचीन रूप आहे. त्यामुळेच मराठी भाषेला 'अभिजात भाषा' असे म्हणता येते. 'मरहट्ठी सरिआ' या पाठ्यपुस्तकाच्या माध्यमातून महाराष्ट्री प्राकृतची ओळख जास्त दृढ होईल, हे निश्चित. ऐच्छिक भाषा या विषयासाठी हे पुस्तक इयत्ता बारावीसाठी तयार केले आहे. हाच धागा पकडून आपण महाराष्ट्री प्राकृतचा पुढील अभ्यास करणार आहोत.

आपले विचार दुसऱ्यांपर्यंत पोहोचवण्याचे भाषा हे अत्यंत प्रभावी साधन आहे, हे जरी खरे असले तरी त्या त्या भाषेतील विशिष्ट वाक्यरचना, म्हणी, शब्द इत्यादींच्या समर्पक उपयोगामुळे भाषा अजूनच समृद्ध व प्रभावी होते, हे ही तेवढेच खरे. यासाठी प्राकृत भाषेतील विविधअंगी साहित्य अभ्यासण्याने आपल्याला प्राकृत व मराठी दोन्ही भाषांचा समृद्ध व प्रभावी वापर करता येईल.

या पाठ्यपुस्तकामध्ये जे पाठ, कविता निवडल्या आहेत, त्यामध्ये प्राचीन काळातील बुद्धिचातुर्य, व्यवसायकौशल्य, व्यवहारचातुर्य यांच्याशी निगडित कथा निवडल्या आहेत. या कथांच्या अभ्यासाने विद्यार्थ्यांमध्ये निश्चितपणे व्यवहार, आर्थिक निर्भरता आणि व्यवसाय यातील खाचाखोचा समजून बुद्धिचातुर्य व व्यवहारचातुर्य वाढीला लागेल, हे नक्की.

प्रत्येक पाठासंबंधी अधिक माहिती देण्यासाठी ॲपच्या माध्यमातून क्यू.आर. कोडद्वारे उपयुक्त दृक्‌श्राव्य साहित्य आपणास उपलब्ध होईल. त्याचा तुम्हांला अभ्यासासाठी निश्चितच उपयोग होईल.

भाषिक विकासाबरोबरच विचारक्षमता, अभिव्यक्ति-कौशल्ये आणि सृजनशीलता यांच्या विकासासाठी उपयुक्त असलेले हे पाठ्यपुस्तक तुम्हांला नक्की आवडेल, असा विश्वास आहे.

विवेक गोसावी
(संचालक)
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे

पुणे
दिनांक : २१ फेब्रुवारी, २०२०
भारतीय सौर दिनांक : २ फाल्गुन, १९४१

भाषाविषयक क्षमता : महाराष्ट्री प्राकृत

इयत्ता बारावीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये महाराष्ट्री प्राकृत भाषाविषयक खालील क्षमता विकसित व्हाव्यात, अशी अपेक्षा आहे.

क्षेत्र	क्षमता
श्रवण	• प्राकृत साहित्यातील संदर्भ, भाव व अर्थ समजून घेता येणे. • प्राकृतांतील विविध साहित्यप्रकारांचे ध्वनिमुद्रित साहित्य ऐकून त्यातील स्वराघात, आरोह-अवरोह इत्यादी वैशिष्ट्यांची जाण होणे. • प्राकृत भाषेतील औपचारिक व अनौपचारिक संभाषण व संवाद ऐकून त्यात सहभागी होता येणे. • परिसरात बोलल्या जाणाऱ्या विविध बोलीभाषांचे ज्ञान आणि त्यांच्या वैशिष्ट्यांची तुलना करता येणे.
भाषण-संभाषण	• उच्चार-विशेषानुसार महाराष्ट्री-प्राकृतांतील योग्य असे गाथांचे पठन आणि संभाषण करता येणे. • कथासाहित्याच्या वैशिष्ट्यानुसार कथा-कथन व प्रबोधन करता येणे. • विषयाला अनुसरून महाराष्ट्री प्राकृत माध्यमातून अनुभव कथन करता येणे. प्राकृतचा अभ्यास करून विविध शब्द, म्हणी अथवा वाक्प्रचार यांच्या भेंड्या सारखे खेळ खेळता येणे. • विविध शब्दांची योजना करून प्राकृत भाषेत चर्चा करता येणे.
वाचन	• विरामचिह्नांची दखल घेऊन अर्थपूर्ण प्रकट वाचन करता येणे. • प्राकृत साहित्यातील विविध साहित्यप्रकारांचा आस्वाद घेणे. • भाषेच्या अध्ययनाने प्राचीन महाराष्ट्रीय व भारतीय-संस्कृती समजून घेणे. • संकेतस्थळांवर उपलब्ध असलेल्या 'ई' साहित्याचे वाचन करून त्या माहितीचा उपयोग स्वयंअध्ययनासाठी करता येणे.
लेखन	• लेखनाची पद्धती जाणून शुद्धलेखनाच्या नियमांचे पालन करता येणे. • भाषा नियमांना अनुसरून निबंध/संवाद/वर्णन/लघुपरिच्छेद लिहिता येणे. • माध्यम भाषेतील भाषा नियमाला अनुसरून अनुवाद करता येणे.
अध्ययन कौशल्य	• प्राकृतात होणारे स्वर, मुळाक्षर आणि जोडाक्षरांचे बदलसंबंधी नियम समजून घेणे. • कोणत्याही संदर्भासाठी शब्दाची व्युत्पत्ती करणे व शब्दकोश पाहता येणे. प्राकृत भाषेत शब्दकोडे निर्माण करण्याचा प्रयत्न करणे. • प्राकृत भाषेत कथापूर्ती आणि अनुवाद करता येणे. • अध्ययनाकरिता संगणकीय साहित्याचा उपयोग करता येणे.
भाषाभ्यास	• अकरावीत अभ्यासलेल्या व्याकरण घटकांची उजळणी करणे. शब्दसंपत्ती, तत्सम,तद्‌भव, देशी, समानार्थी, विरुद्धार्थी, विभक्तीप्रत्यय, काल-प्रत्यय. • कर्तरि-कर्मणी प्रयोग, विशेष्य-विशेषण, समास एवं वृत्तज्ञान करून घेऊन त्यांचा उपयोग करता येणे. • प्राकृत आणि देशी व मातृभाषेतील शब्दांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे. • महाराष्ट्री-प्राकृत भाषेत संवाद करणे. • एअतीस ते सय/सअअ (३१-१००) अंक (क्रम) जाणून घेणे.

शिक्षकांसाठी

इयत्ता बारावीचे महाराष्ट्री प्राकृतचे 'मरहट्ठी सरिआ' हे पाठ्यपुस्तक अध्ययन-अध्यापनासाठी आपल्या हातात देतांना अतिशय आंनद होत आहे. विद्यार्थ्यांची भाषिक तसेच व्यावहारिक कौशल्ये विकसित होण्यासाठी या पाठ्यपुस्तकात विद्यार्थ्यांना रुचतील, आवडतील, उपयुक्त ठरतील अशा पाठांचा, कवितांचा, कृतींचा समावेश केला आहे. पाठांना अनुरूप चित्रांचाही अंतर्भाव केला आहे. या बाबींचा तसेच पाठांचा गाभा समजून घेऊन शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांकडून भाषिक तसेच व्यावहारिक कृती करून घ्याव्यात.

क्षमता विधानातील भाषाभ्यास या घटकाकडे शिक्षकांनी विशेष लक्ष पुरवावे. या घटकाखाली येणाऱ्या व्याकरणाचा सराव विद्यार्थ्यांकडून करून घेण्यासाठी शिक्षकांनी वेगवेगळ्या युक्त्यांचा उपयोग करावा. जसे तक्ते, कोष्टके, चित्रे पूर्ण करणे, भरणे इ. पाठ्यपुस्तकातील गद्य व पद्य पाठातील कठीण शब्दांचे अर्थ समजून घेण्यासाठी शब्दकोशाचा वापर करायला उद्युक्त करावे, जेणेकरून एका शब्दाचे अनेक अर्थ व छटासुद्धा विद्यार्थ्यांच्या लक्षात येतील.

भाषेची आवड व गोडी निर्माण होण्यासाठी रोजच्या व्यवहारातील, वापरातील, उपयोगातील मराठीतील शब्दांशी साम्य असणारे प्राकृत शब्द शोधून काढणे, ते शब्द प्राकृतमधून मराठीत येतांना काय बदल होतात ते सांगितल्याने विद्यार्थ्यांना वेगळीच गंमत वाटेल. उदा. नक्क पासून नाक, तक्क पासून ताक, चक्क पासून चाक.

या पुस्तकातील बहुतेक पाठ मूळ जैन प्राकृत ग्रंथातून घेतले असल्याने तिथे असलेल्या 'य' श्रुती (क, ग, च, ज, त, द, प) च्या ऐवजी बहुतांश ठिकाणी अ ठेवला आहे तसेच न चा ण केला आहे

प्राकृत साहित्यातील ग्रंथसंपदा jain e-library स्वरूपात उपलब्ध आहे.(उदा. https://jainelibrary.org/book-detail/?srno=001669) त्यांच्याही उपयोग अभ्यासकरिता हिताचा ठरेल. ज्या ग्रंथातून पाठ निवडले आहेत, ते मूळ ग्रंथ शिक्षकांनी स्वतः पहावेत तसेच विद्यार्थ्यांनासुद्धा दाखवावेत.

– अनुक्रमणिका –

सुगम प्राकृत

क्रियापदे

कड्ढइ

चलइ

पिवइ

धरइ

उवएसइ

अच्चइ

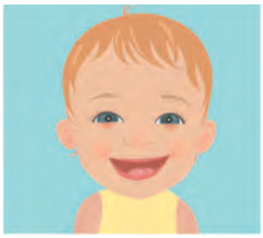

मारेइ

ठाइ

उवविसइ

सुवइ/सोवइ

हसइ

वियरइ

आमंतेइ

तरइ

देइ

सम्माणेइ

कीलइ

कुप्पइ

पडइ

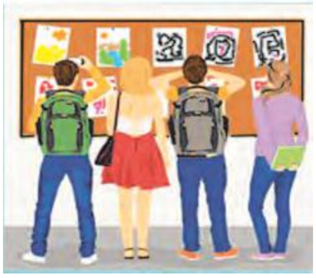

गायइ

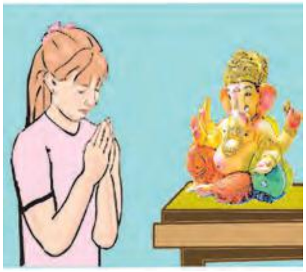

कंडूयइ

जग्गइ

बीहइ

दंसेइ

पासइ

णमइ

धावइ

भमइ

पविसइ

खिवेइ

तीन काळांची वाक्ये

माआ ओअणं पचइ ।

माआ ओअणं पचित्था ।

माआ ओअणं पअइस्सइ ।

सीआ मालं गुंफेइ ।

सीआ मालं गुंफित्था ।

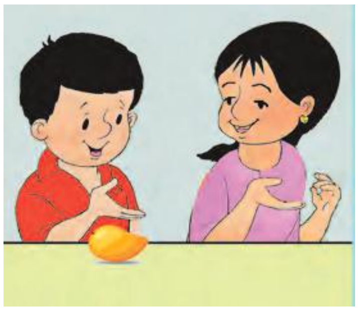
सीआ मालं गुंफिस्सइ ।

तुमे अंबं भक्खेसि ।

तुमे अंबं भक्खित्था ।

तुमे अंबं भक्खिस्ससि ।

वाणरो रुक्खे चडइ ।

वाणरो रुक्खे चडित्था ।

वाणरो रुक्खे चडिस्सइ ।

छत्ता पुत्थआणि पढंति ।

छत्ता पुत्थआणि पढिंसु ।

छत्ता पुत्थआणि पढिस्संति ।

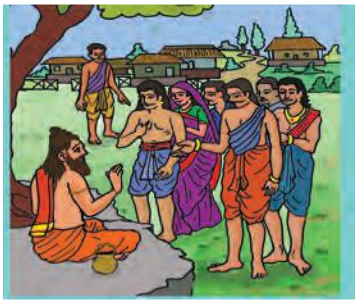
अहं विज्जालअं गच्छामि ।

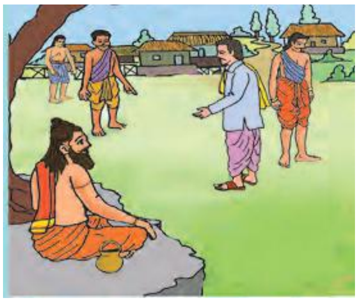
अहं विज्जालअं गच्छित्था ।

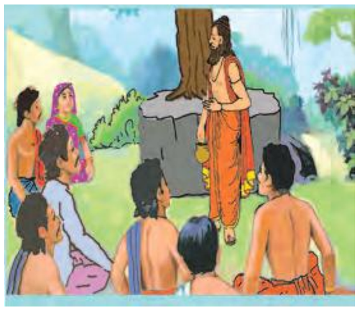
अहं विज्जालअं गमिस्सामि ।

साहू धम्मं कहेइ ।

साहू धम्मं कहित्था ।

साहू धम्मं कहिस्सइ ।

ऋतू (उऊ)

वसंतो

गिम्हो

वरिसा

सरओ

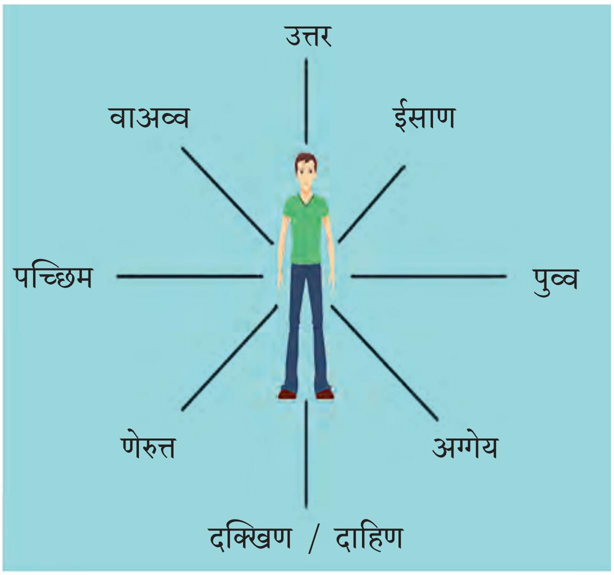

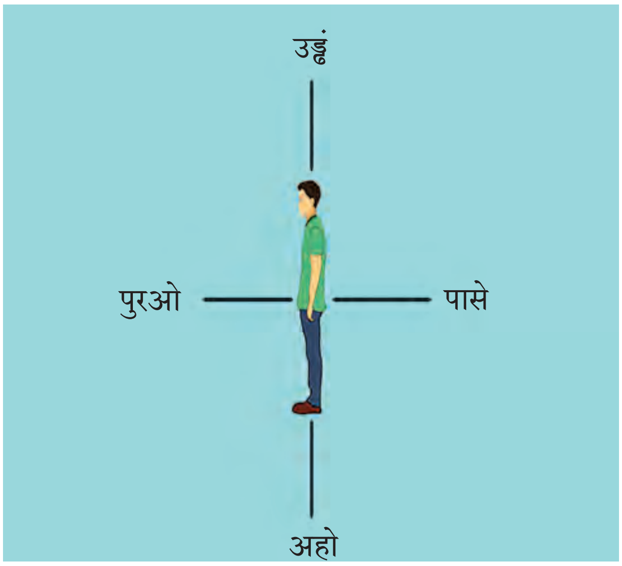
हेमंतो

सिसिरो

दिशा

चित्रमालिका

१)

सव्वे छत्ता सालं आगच्छंति

→

सालाए पत्थणा होइ

→

कक्खाए सव्वे छत्ता उवविसंति

→

अज्झावओ पाढं पाढेइ

→

अज्झयणाणंतरं भोयणावकासो होइ

२)

अहं णिद्दाए जग्गामि

→

अहं भोयणं करेमि

→

अहं सालं गच्छामि

→

अहं अज्झयणं करेमि

→

अहं मित्तेहिं सह कीलामि

३) → →

किसीवलो पभाए घरकज्जं करेइ — खेत्ते गच्छइ — हलं कड्ढइ

→ →

भोयणं करेइ — गिहं आगच्छिऊण सुवइ

४) → →

रामेण धणुहभंगं कयं — राम-सीयाए विवाहो — रामस्स सीया-लक्खणेहिं सह वणवासो

→ →

रावणेण सीयाहरणं कयं — रावणवहं

५) → →

कण्हजम्मो — महुराणयरिं गमणं — कंसवहो

→ →

सिसुवालवहो — महाभारहजुद्धं

सज्झाओ

१) चित्रे पाहून त्यासाठी वापरले जाणारे क्रियापद सांगा.

१)

४)

२)

५)

३)

६)

२) चित्रे पाहून वाक्याचा काळ सांगा.

१)

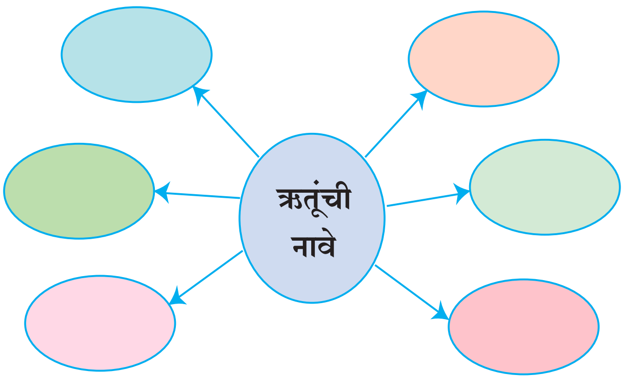
३)

२)

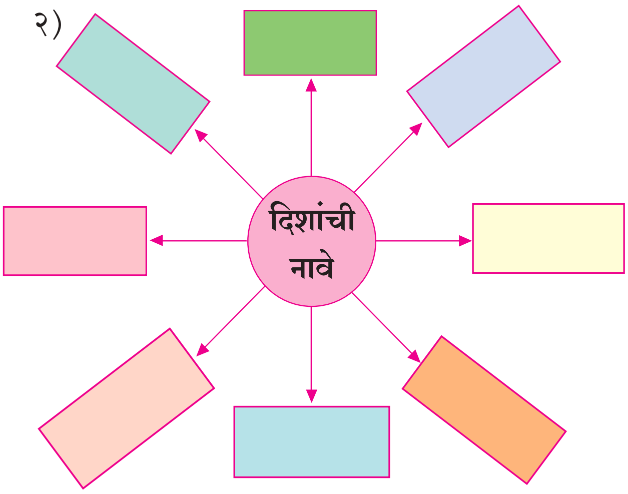
४)

३) रेखाजाल पूर्ण करा.

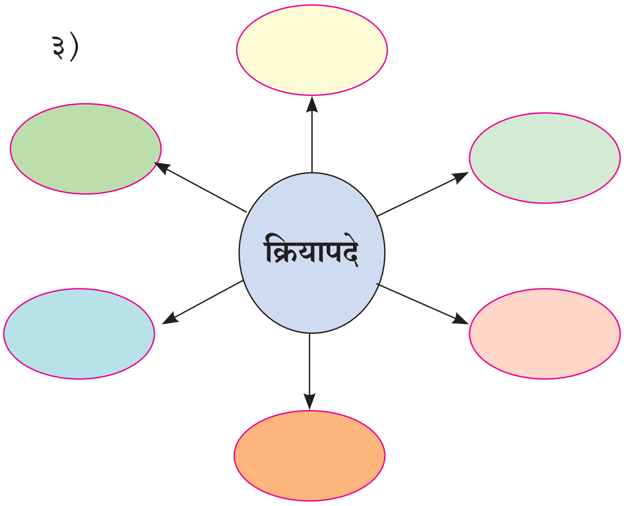
१)

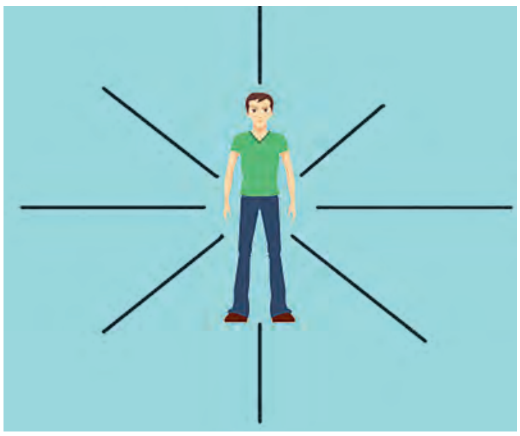
२)

३)

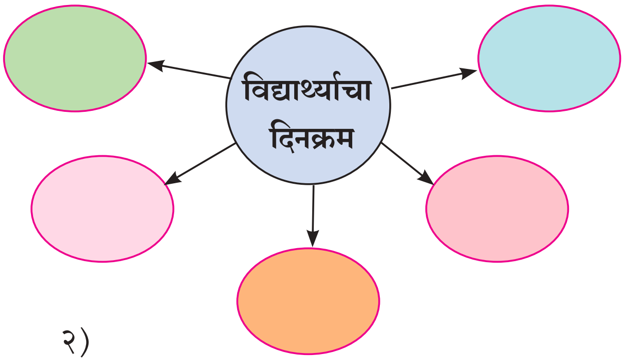

४) दिशा पाहून रिकाम्या जागा भरा.

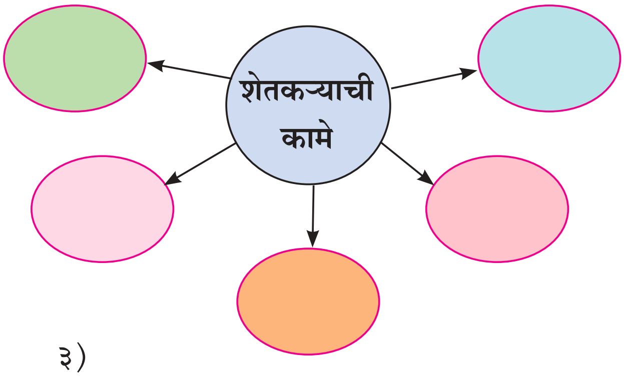

५) गोलातील सूचनेप्रमाणे रिकाम्या जागा भरून रेखाजाल पूर्ण करा.

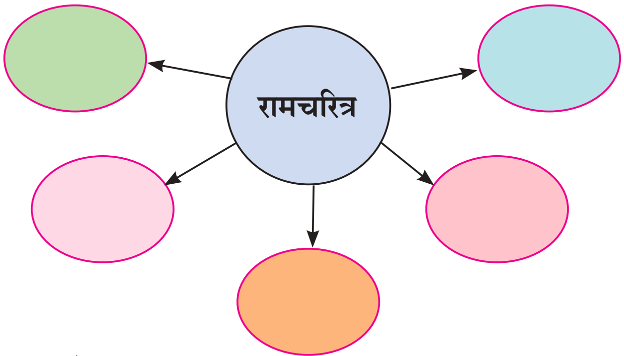
१)

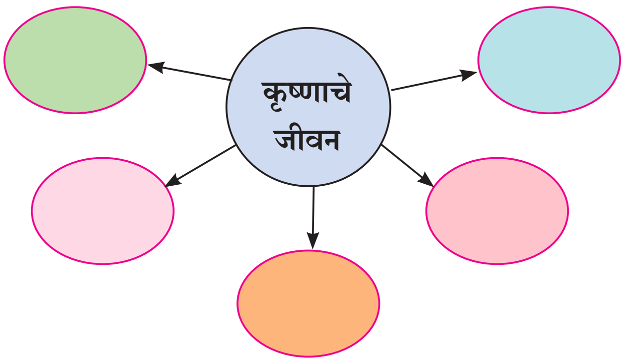
२)

३)

४)

६) चित्रांचा अर्थसंगत क्रम लावा.

१)

२)

३)

१) मरहट्ठी भासाए गोरवं

मराठी आणि महाराष्ट्री प्राकृत भाषेचा खूप जवळचा संबंध आहे. आज आपण जी मराठी भाषा बोलतो तिचे महाराष्ट्री प्राकृत हे मूळ रूप आहे. या प्राचीनतेमुळेच आपण मराठी भाषेला अभिजात भाषा म्हणू शकतो. एकमेकांशी संवाद साधण्यासाठी, आपले विचार, मते, कल्पना, भावभावना व्यक्तीसमोर योग्य आणि प्रभावीपणे मांडण्यासाठी त्या भाषेवर प्रभुत्व असणे आवश्यक आहे. या पाठामध्ये याच महाराष्ट्री प्राकृत भाषेची माहिती सांगितली आहे.

महाराष्ट्री प्राकृत भाषा शिकण्यास सोपी असून सर्वांना उपयोगाची आहे असे शिक्षिका विद्यार्थ्यांना सांगत आहेत. प्राचीन काळी महाराष्ट्री प्राकृत भाषा सामान्य लोकांची बोलीभाषा होती. या भाषेमध्ये व्याकरण, कथा, गद्य-पद्यमय चंपू व इतर साहित्यसुद्धा रचले गेले आहे.

राहिआ- आअरिआ ! अम्हे मरहट्ठी पाइअभासा सिक्खिउं इच्छामो। किं मरहट्ठी पाइअभासा कढिणा अत्थि ?

अज्झाविआ- वच्छे राहिआ! णत्थि णत्थि। मरहट्ठी पाइअभासा अच्चंता सुलहा सरला अ।

रोहिओ- आअरिआ! अज्ज मरहट्ठी पाइअभासा ववहारस्स भासा णत्थि, तओ इमाए भासाए अज्झअणस्स किं उवओअं?

अज्झाविआ- आहुणिआ मरहट्ठी भासा णाउं सुलहा। आहुणिअ-संतस्स णाणेसरस्स णाणेसरी वि मरहट्ठी पाइअभासाए रइआ एव। जआ तुमं पाईण-मरहट्ठि-भासा णाउं समत्था तआ तुमं लीलाचरिअं, णाणेसरी, रुप्पिणि-चरिअं च णाउं वि समत्थो होसि।

अणुराहा- आयरिआ! मरहट्ठी पाइअभासा कस्सिं काले वट्टित्था? किं सा जणभासा होत्था?

अज्झाविआ- आम। पाईणे काले मरहट्ठदेसस्स बहुजणाणं जणभासा मरहट्ठी पाइअं एव। 'महा रट्ठो' त्ति मरहट्ठदेसस्स अत्थो। अओ मरहट्ठी पाइअभासा महा-रट्ठस्स भासा आसी। पाईणकाले महा-रट्ठे राअउआणा-मज्झ-पएसाणं समावेसो वि होत्था। अओ मरहट्ठी

भासा पाईणे काले मरहट्ठ-राअउआणा-मज्झपएसाणं जणभासा हूआ।

पडिमा– आयरिआ ! मरहट्ठी पाइअभासाए विसिट्ठं किं ?

अज्झाविआ– ण सा केवला जणभासा, अवि उ गंथस्स भासा वि अत्थि। जइण-सेअंबरेहिं आअरिएहिं जइण-गंथ-लेहणं मरहट्ठी भासाए एव कअं। अओ सा गंथभासा वि जइण-मरहट्ठी पाइअं णामेण पसिद्धा। तहा य आअरिएहिं हेमचंदेहिं पाइअवागरण-रअणासमए पहाणओ मरहट्ठी पाइअभासाए वागरणं एव णिबद्धं अत्थि।

राहिआ– आअरिए ! मरहट्ठी पाइअभासाए पमुहा पसिद्धा अ गंथा के संति ?

अज्झाविआ– इमाए भासाए अणेआ पसिद्धा गंथा गंथआरा अ संति। तेसु कइवआणि णामाणि साहेमि, जहा अ- हालसालिवाहणस्स गाहासत्तसई, पवरसेणस्स सेउबंधो, वप्पइराअस्स गउडवहो, कोऊहलस्स लीलावई, रामपाणिवाअस्स कंसवहो तहा अ विमलसूरीणं पउमचरिअमाइं। एए गंथाणं पढणेण अम्हाणं भासा तहा जीवणं उण्णअं होइ। गंथेसु जे अणुभवा णिबद्धा संति ते अम्हाणं जीवणं समिद्धं करेंति।

रोहिओ– इमेसु गंथेसु केवलं जइण-तच्चणाणं अक्खिअं किं ?

अज्झाविआ– ण छत्ता। इमेसुं गंथेसुं पेमकहा, सुहासिआणि, जुज्झवण्णणं, रामकहा, कण्हकहा अवि वण्णिआ। केवलं तच्चणाणं णत्थि। सव्वाणि गंथाणि णाणवड्ढणं मणोरंजणं च करेंति। गाहासत्तसई तु तक्कालीण-समाअ-सक्किईणं विसालो कोसो एव। वज्जालग्गगंथे विविहविसएसु जीवणोवओगी सुहासिआणि रइआणि कईहिं। तेसिं जणाणं विआरा णाउं एए गंथा अईव महत्तपुण्णा। अओ मरहट्ठी पाइअभासाए अज्झअणं अम्हाणं कए तु बहु आवस्सअं एव।

सव्वे छत्ता– अज्झाविए! धण्णवाओ। अहुणा अम्हे सव्वे तुम्हाणं समीवे उवविसिऊण मरहट्ठिं पाइअभासं पढिस्सामो। तुम्हे पाढिस्सह किं ?

अज्झाविआ– आम। सव्वे छत्ता कल्ले आगच्छंतु मम समीवे। वयं पाढारंभं करिस्सामो।

सद्दत्था

सिक्खिउं – शिकण्याची
मरहट्ठी पाइअभासा – महाराष्ट्री प्राकृत भाषा
कढिणा अत्थि ? – कठीण आहे का ?
अच्चंता सुलहा सरला अ – अतिशय सोपी आणि सरळ आहे
ववहारस्स भासा – व्यवहाराची भाषा
किं उवओअं ? – काय उपयोग ?
णाउं – जाणून घेण्यासाठी, समजण्यासाठी
णाणेसरस्स णाणेसरी – ज्ञानेश्वरांची ज्ञानेश्वरी
जणभासा – लोकांची भाषा, बोली भाषा
राअउआणा-मज्झपएसाणं – राजपुताना व मध्यप्रदेशांचा
पाईणे काले – प्राचीन काळी
जइण-सेअंबरेहिं आअरिएहिं – जैन श्वेतांबर आचार्यांनी
पाइअवागरण-रअणासमए – प्राकृत व्याकरण लिहित असताना
णिबद्धं– रचलेले
हालसालिवाहणस्स गाहासत्तसई – राजा हाल सातवाहनाची गाथासप्तशती
पवरसेणस्स सेउबंधो – प्रवरसेनाचे सेतुबंध
वप्पइराअस्स गउडवहो – वाक्पतिराजाचे गौडवध
कोऊहलस्स लीलावई – कुतूहल/कौतूहल याची लीलावती (कथा)
रामपाणिवाअस्स कंसवहो – रामपाणिवाद यांचा कंसवध
उण्णअं – उन्नत/ विकसित
समिद्धं – समृद्ध
जुज्झवण्णणं – युद्धाचे वर्णन

तच्चणाणं – तत्त्वज्ञान (आत्मा व संसार याविषयीचे ज्ञान)
तक्कालीण–समाअ–सक्किईणं – त्याकाळातील समाज आणि संस्कृती यांचा
महत्तपुण्णा – महत्त्वाचे, महत्त्वपूर्ण
आम (अव्यय)– हो, ठीक आहे
पाढारंभं – शिकण्यास सुरुवात (करू)

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) राहिआ– आअरिआ ! ...... अज्झअणस्स किं उवओअं ?
२) रोहिओ– इमे गंथा ...... बहु आवस्सअं एव।
३) पडिमा– आअरिआ ! ...... पसिद्धा अ गंथा के संति ?

२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) महाराष्ट्री प्राकृत भाषा कोणत्या प्रदेशाची जनभाषा होती?
२) ज्ञानेश्वरांनी ज्ञानेश्वरी कोणत्या भाषेत लिहिली आहे?
३) हेमचंद्र यांनी कोणत्या भाषेचे व्याकरण लिहिले आहे?

३) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) महाराष्ट्री प्राकृत ग्रंथांची नावे लिहा.
२) महाराष्ट्री प्राकृत ग्रंथांमधील विषय सांगा.
३) 'महाराष्ट्री प्राकृत भाषा जनभाषा होती', स्पष्ट करा.

४) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) महाराष्ट्री प्राकृत भाषेची वैशिष्ट्ये तुमच्या शब्दांत लिहा.
२) महाराष्ट्री प्राकृत भाषा शिकण्याचे महत्त्व तुमच्या शब्दांत मांडा.

५) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) जआ तुमं पाईण–मरहट्ठी भासा णाउं समत्था, तआ तुमं लीलाचरिअं, णाणेसरी, रुप्पिणि–चरिअं च णाउं वि समत्थो होसि ।
२) अओ मरहट्ठी पाइअभासा महा–रट्ठस्स भासा आसी।
३) केवलं तच्चणाणं णत्थि ।

६) योग्य शब्द निवडून तक्ता पूर्ण करा.

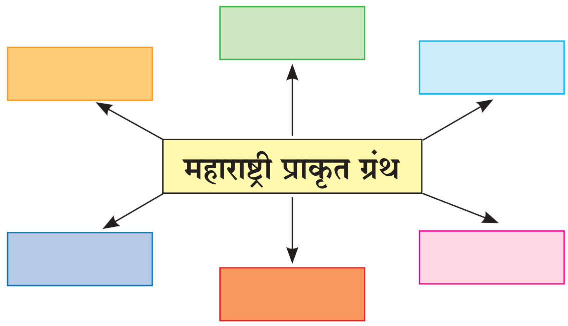
सिक्खिउं, णाउं, उवविसिऊण, भाविऊण, रइआ, हूआ, होत्था, आसी.

पूर्वकालवाचक	हेत्वर्थक	कर्म.भू. धा. वि.	भूतकाळ

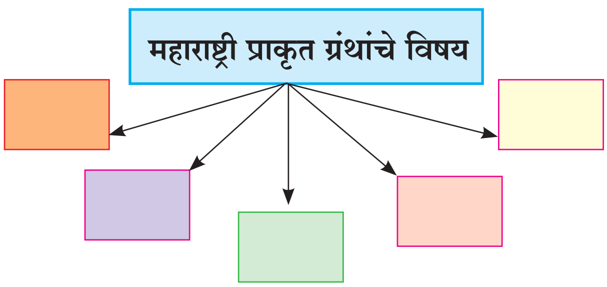
७) जोड्या लावा.

गट अ	गट ब
१) लीलावई	अ) हालसालिवाहणो
२) गाहासत्तसई	ब) विमलसूरी
३) पउमचरिअं	क) वप्पइराओ
४) सेउबंधो	ड) कोऊहलो
५) गउडवहो	इ) पवरसेणो

८) पाठातील महाराष्ट्री प्राकृत ग्रंथांची नावे लिहून रेखाजाल पूर्ण करा.

९) पाठातील महाराष्ट्री प्राकृत ग्रंथाचे विषय निवडून रेखाजाल पूर्ण करा.

२) ववहारकुसलो हालिओ

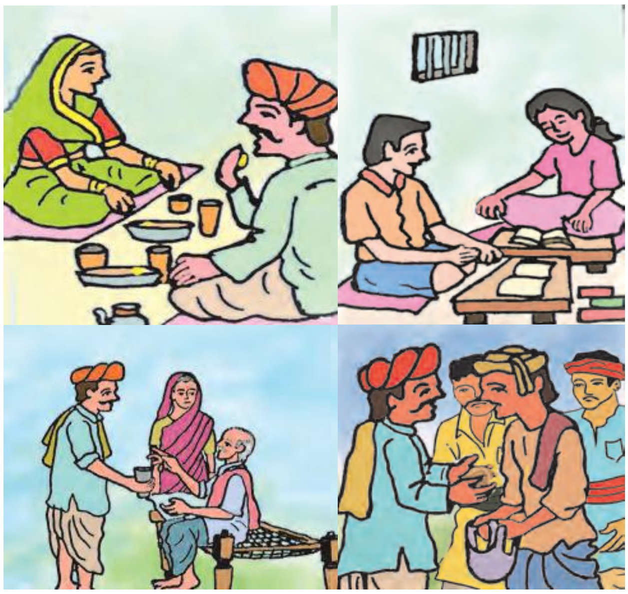
विजयकस्तूरसूरीश्वरजी यांचा जन्म गुजरातमधील पाटनगर येथे इ.स. १८९९ मध्ये झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव अमीचंदभाई व आईचे नाव चंपाबेन होते. त्यांचे गृहस्थाश्रमातील नाव कांतिलाल होते. इ.स. १९१८ मध्ये त्यांनी दीक्षा घेतली व मुनी श्रीविजयकस्तूरजी या नावाने ते प्रसिद्ध झाले. त्यांनी 'प्राकृत रूपमाला', 'प्राकृतविज्ञानपाठमाला', 'श्री ऋषभनाथचरित्र' इत्यादी अनेक ग्रंथांबरोबर प्राकृतमध्ये श्रीचंद्रराजाचे चरित्र लिहिले. श्री विजयकस्तूरसूरीजी महाराज सतत शास्त्रांच्या चिंतनात मग्न असत. शिकविण्याची त्यांना आवड होती. अध्ययन–अध्यापनात तत्पर असल्यामुळे ते 'गुरुजी' या नावाने देखील प्रसिद्ध झाले. त्यांनी 'पाइअविन्नाणकहा' भाग १ व भाग २ हे कथासंग्रह महाराष्ट्री प्राकृत भाषेत लिहिले.

प्रस्तुत 'ववहारकुसलो हालिओ' हा पाठ 'पाइअविन्नाणकहा' भाग १ या कथासंग्रहातून घेतला आहे. या कथासंग्रहात एकूण पंचावन्न कथा आहेत. त्यापैकी ही कथा पन्नासावी आहे. या कथेत शेतकऱ्याच्या प्रभावी बुद्धीचे वर्णन आले आहे. शेतकरी आपल्या बुद्धिचातुर्याने राजाला कोड्यात टाकतो. आपल्या बुद्धिप्रभावाने शेतकरी राजाचा सन्मान कसा प्राप्त करतो, याचे रसाळ वर्णन या कथेत आले आहे.

णीए वि सुहकम्मेहिं, धीमंतो जायए कुले।
हालिएणावि बुद्धीए, रंजिओ भूमिपालओ।।१।।

को वि णरिंदो चित्तविणोयणत्थं णयराओ बाहिरं विविहवणराइं पासंतो बहुदूरं गओ। तत्थ एगंमि खेत्ते किसिकम्मं कुणंतं हालियं पेक्खेइ, तं दट्ठूण पुच्छेइ– 'पइदिणं कियंतदव्वं अज्जेसि?', सो कहेइ– 'एगं रूवगं लहेमि'। तया णरिंदो कहेइ– 'तेण दव्वेण कहं णिव्वहेसि'? तेण वुत्तं 'तस्स रूवगस्स चउरो भागे करेमि, तत्तो एगं भागं अहं भक्खेमि, बीअं भागं उद्धारए देमि, तइअं अंसं रिणमोक्खत्थं वावरेमि, चउत्थं भागं कूवंमि पक्खिवामि।' एवं सुणिऊण तब्भावत्थं अजाणमाणो पुणो वि णरिंदो 'किं एयस्स रहस्सं' ति पुच्छेइ।

सो हालिओ वएइ– 'पढमेण भागेण अहं अप्पाणं णियभज्जं च पोसेमि। बीयभागेण पुत्ताणं भरणं कुणेमि, जओ ते वि पुत्ता वुड्ढत्तणंमि अम्हे पालिस्संति, तओ वुत्तं उद्धारगे देमि त्ति। तइअभागं मायपियराणमट्ठं वएमि, जओ हं बालत्तणे तेहिं पालिओ, तओ उत्तं रिणमोक्खत्थं वावरेमि। चउत्थं भागं परलोगसुहाय दाणे देमि, तेणुत्तं कूवंसि खिवेमि त्ति, जओ तं दव्वं परलोगंमि सुहाय होस्सइ'। एवं तस्स

अणुभवजुअं इहलोग–अच्चंतहियकारिणिं पर–लोगसुहावहं वायं सुणिऊण णरिंदो अईव तूसीओ। पुणो वि सो वएइ– ‘हे करिसअ! तुम्हारिसेहिं मइमंतपुरिसेहिं च्चिय मम रज्जं विराएइ। अओ तुमं कहेमि– ‘जाव सयहुत्तं मम मुहं दिट्ठं ण सिया, ताव तुमए एसा वट्टा कासइ ण कहियव्व’ त्ति कहिऊण णरिंदो णियावासे गओ।

एगया सहाए वरसीहासणसंठिओ णरवरिंदो णिय–पहाणपुरिसाणमग्गओ हालिअस्स गूढवक्कस्स रहस्सं पुच्छेइ– ‘जं एगं भागं भुंजइ, बीअं उद्धारके देइ, तइअं रिणमोक्खाय अप्पेइ, चउत्थं कूवंमि णिक्खिवेइ’ ‘तस्स को भावत्थो?’। एवं सुणिऊण सव्वे पहाणा पच्चुत्तरं दाउं असमत्था परुप्परं पेक्खेइरे। तया णरिंदेण कहियं– ‘पण्णरसदिवसाणमब्भिंतरम्मि तुम्हेहिं एयस्स उत्तरं दायव्वं, अण्णह तुम्हे सव्वे दंडिस्सं’ ति कहिऊण सहा विसज्जिआ।

ताणं पहाणाणं मज्झे एगो वियक्खणो पहाणो जणपरंपराओ णरिंदकिसीवलाणं मिलणपसंगं णाऊण तस्स करिसगस्स घरंमि गओ। तं किसीवलं तस्स वयणस्स रहस्सं पुच्छइ। बुद्धिमंतो हालिओ तं कहेइ– ‘हे पहाणवर! सयहुत्तं णरिंदस्स मुहं जाव ण पासेज्जा, ताव इमस्स वयणस्स रहस्सं कस्स वि मए ण कहिअव्वं’ ‘एवं णरिंद–वयण–पासपडिबद्धो म्हि, तओ हं कहिउं कहं पारेमि?’। पहाणो वि तस्स वयणजुत्तिं इंगियागारेण णच्चा हालिअस्स पुरओ णरिंदपडिगिइ–अंकियसुवण्ण–मुद्दासयं ठवेइ। तया णरिंदागिइवंत–मुद्दासयं दट्ठूण तेण हालिएण तस्स वयणस्स रहस्सं जाणाविअं।

पक्खदिवसंते सहामज्झंमि पुणरवि णरिंदेण सो च्चिय पण्हो पुच्छिओ, तया सेसपहाणेसु मउणेण ठिएसु णरिंदस्स पुरओ तेण मंतिणा पच्चुत्तरं दिण्णं। तं सुणिऊण णरवरिंदो कहेइ ‘तुमए अवस्सं हालिआओ एयं जाणियं सिया’। णरिंदो हालिअं बोल्लाविऊणं सक्कोहं पुच्छइ– ‘कहं वयणभंगो कओ?’ तेण वुत्तं ‘मए वयणभंगो ण कओ, जओ पुव्वं मए सयहुत्तं सिरिमंताणं मुहं पासिऊण तस्स वयणस्स रहस्सं कहियं’। णरिंदो कहेइ– ‘कया कत्थ वा मम मुहं दिट्ठं?’ तया तेण णरिंदमुहंकियसुवण्णमुद्दासयं दंसिऊण कहियं ‘एआसु सुवण्णमुद्दासु मुहं दिट्ठं’ त्ति। तओ तस्स पच्चुत्तरदाणकुसलाए पण्णाए तुट्ठो णरिंदो तं मुद्दासयं तस्स च्चिअ देइ। एवं एसो हालिओ बुद्धिप्पहावेण रायमाणणिज्जो जाओ।।

उवएसो –

हालियस्स कह एयं, परत्थेह य सोक्खयं।
सुणिऊण ‘भविया! तुम्हे, पयत्तेह जहासुहं’।।

सद्दत्था

हालिओ– शेतकरी
णीए वि – स्वतःच्याच
सुहकम्मेहिं – शुभ किंवा चांगल्या कर्मांनी
धीमंतो – हुशार, बुद्धिमान
जायए कुले – (चांगल्या) कुळात जन्म घेतलेला
हालिएणावि – शेतकऱ्याने सुद्धा

रंजिओ – प्रसन्न केले
भूमिपालओ /भूमिपालगो – भूमिपालक, राजा
चित्तविणोयणत्थं – मन रमविण्यासाठी, मनोरंजनासाठी
अज्जेसि – मिळवतोस
रूवगं – रुपया
लहेमि – (मला) मिळतो
णिव्वहेसि – निर्वाह/चरितार्थ/उपजीविका करतोस
उद्धारए – उद्धार करणाऱ्याला
अंसं – अंश, भाग
रिणमोक्खत्थं – कर्जातून मुक्त होण्यासाठी
कूवंमि/कूवंसि – विहिरीमध्ये
सुणिऊण – ऐकून
तब्भावत्थं – त्याच्या भावार्थाला
णियभज्जं – स्वतःच्या पत्नीला
पोसेमि – (मी) पोसतो
वएमि – (मी) खर्च करतो, वापरतो
इहलोगअच्चंतहियकारिणिं – या लोकासाठी/इहलोकासाठी अतिशय लाभदायक
परलोगसुहावहं – परलोकासाठी सुखकर
तूसीओ – संतुष्ट झाला
वएइ – म्हणाला, बोलला
सयहुत्तं – शंभरवेळा
वट्टा – बातमी
कासइ – कोणालाही
णियावासे – णिय + आवासे– स्वगृही, स्वतःच्या घरी
सहाए – सभेमध्ये
वरसीहासणसंठिओ – उत्कृष्ट सिंहासनावर बसलेला
गूढवक्कस्स – गूढ किंवा रहस्यमय वाक्याचा
णियपहाणपुरिसाणमग्गओ–णियपहाणपुरिसाणं+अग्गओ– आपल्या मुख्य/महत्त्वाच्या मंत्र्यांसमोर
भुंजइ – उपभोग घेतो
णिक्खिवेइ – फेकतो
पच्चुत्तरं – प्रत्युत्तर, उत्तर
परुप्परं – पर + उप्परं– एकमेकांना/एकमेकांकडे
पेक्खेइरे – बघू लागले
दायव्वं – द्यायला हवे
पण्णरसदिवसाणमब्भिंतरम्मि – पण्णरसदिवसाणं + अब्भिंतरम्मि– पंधरा दिवसांच्या आत
विसज्जिआ – विसर्जित केली
वियक्खणो – हुशार, विद्वान, चतुर
जणपरंपराओ – लोकांकडून (एकाकडून दुसऱ्याला, दुसऱ्याकडून तिसऱ्याला, अशा पद्धतीने)
णरिंदकिसीवलाणं मिलणपसंगं – राजा आणि शेतकऱ्याच्या भेटीचा प्रसंग
णाऊण / णच्चा – जाणून
ण कहिअव्व – सांगू नये
णरिंदवयणपासपडिबद्धो – राजाच्या वचनरूपी पाशामध्ये अडकलेला
वयणजुत्तिं – बोलण्यातला गर्भितार्थ
इंगियागारेण – इशाऱ्याने/हावभावाने
णरिंदपडिगिइअंकिय–सुवण्णमुद्दासयं– राजाची प्रतिकृति/आकृती कोरलेल्या १०० सोन्याच्या मुद्रा/नाणी
ठवेइ – ठेवतो
जाणाविअं – जाणवून दिले, समजावून सांगितले
पक्खदिवसंते – पंधराव्या दिवसाच्या शेवटी
सिया – असणार/असेल
बोल्लाविऊण – बोलावून
सक्कोहं – रागाने, क्रोधपूर्वक
रायमाणणिज्जो – राजाने मान द्यावा असा
परत्थेह – परत्थ + इह– तिथे आणि इथे/परलोकात व इहलोकात

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) को वि णरिंदो ...... ‘एगं रूवगं लहेमि’।
२) ताणं पहाणाणं ...... कहिउं कहं पारेमि?।
३) णरिंदो हालिअं ...... रायमाणणिज्जो जाओ।

२) एका वाक्यात उत्तरे द्या.

१) शेतकऱ्याने प्रधानाला दिलेले उत्तर सांगा.
२) राजा शेतकऱ्यावर प्रसन्न झाला ते कारण सांगा.
३) राजा फिरत फिरत जिथे गेला ते ठिकाण सांगा.

३) थोडक्यात उत्तरे द्या.

१) राजा व शेतकरी यांचा संवाद लिहा.

२) शेतकऱ्याने धनाच्या/रुपयाच्या दुसऱ्या भागाचा केलेला वापर स्पष्ट करा.

३) प्रधानाने शेतकऱ्याकडून उत्तर जाणून घेण्यासाठी वापरलेली युक्ती स्पष्ट करा.

४) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) शेतकऱ्याने सांगितलेल्या धनाच्या भागांची विभागणी स्पष्ट करा.

२) 'ववहारकुसलो हालिओ' या पाठाचे सार सांगा.

३) राजाने सभेला विचारलेल्या प्रश्नाचे विवेचन करा.

५) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) 'सयहुत्तं णरिंदस्स मुहं जाव ण पासेज्जा, ताव इमस्स वयणस्स रहस्सं कस्स वि मए ण कहिअव्वं?'

२) 'हे करिसअ ! तुम्हारिसेहिं मइमंतपुरिसेहिं च्चिय मम रज्जं विराएइ।'

३) एआसु सुवण्णमुद्दासु मुहं दिट्ठं ।

६) पाठातून योग्य शब्द निवडून रिकाम्या जागा भरा.

१) एगंमि खेत्ते .... कुणंतं हालियं .... ।

२) .... भागेण अहं अप्पाणं णियभज्जं पोसेमि ।

३) सुणिऊण 'भविया!........,पयत्तेह........'।

४) पहाणो वि तस्स वयणजुत्तिं........णच्चा हालिअस्स पुरओ .... ठवेइ ।

५) एसो हालिओ........रायमाणणिज्जो जाओ ।

७) समास सोडवा.

१) भूमिपालओ –

२) परलोगसुहावहं –

३) जणपरंपराओ –

४) णरिंदपडिग्गिई –

५) सुवण्णमुद्दा –

८) प्राकृत समानार्थी शब्द द्या.

१) हालिअ – ४) णरिंद –

२) धीमंत – ५) मुह –

३) घर – ६) खेत्त –

९) प्राकृत विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

१) सुह – ४) पच्चुत्तर –

२) हिय – ५) परलोय –

३) दिट्ठं – ६) जाणमाण –

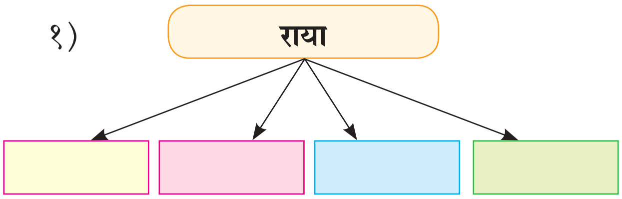
१०) विभक्त्यांप्रमाणे शब्द भरून तक्ता पूर्ण करा.

सुहकम्मेहिं, किसिकम्मं, हालिएण, विविहवणराइं, एगंमि, णरिंदेहिं, कूवंसि, परलोगंमि, णरिंदस्स, घरंमि

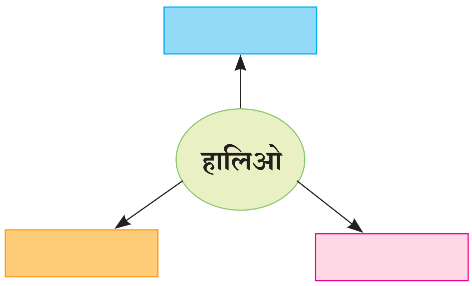
तृतीया	सप्तमी	द्वितीया

११) पाठातील योग्य विशेषणे निवडून रेखाजालचित्र पूर्ण करा.

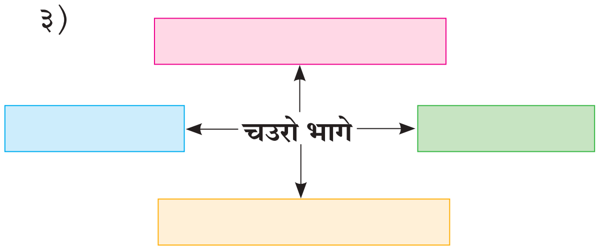
१)

२)

३)

१२) शेतकऱ्याने रुपयाचे चार भाग करण्याची कारणे.

३) अभयदाणं

हा उतारा हरिभद्रसूरींच्या 'समराइच्चकहा' या ग्रंथातून घेतला आहे. आचार्य हरिभद्रसूरी हे जैन आगमग्रंथांचे प्रसिद्ध टीकाकार असून ते इ.स. ८ व्या शतकात होऊन गेले. त्यांनी संस्कृत व प्राकृत अशा दोन्ही भाषांमध्ये ग्रंथ रचले. चित्तोड येथे राहणाऱ्या हरिभद्र यांनी जिनदत्तांजवळ दीक्षा घेतली. 'समराइच्चकहा' (समरादित्यकथा) ही त्यांची उत्कृष्ट धर्मकथा आहे. यामध्ये राजा समरादित्य आणि प्रतिनायक अग्निशर्मा यांच्या नऊ जन्मांची (भवांची) कथा आहे.

साहित्यकारांनी प्राकृत ग्रंथांमध्ये श्रावक किंवा गृहस्थांसाठी आहारदान, औषधदान, ज्ञानदान, अभयदान अशी चार प्रकारची महत्त्वाची दाने सांगितली असून त्यापैकी अभयदान हे सर्वात श्रेष्ठ आहे, हे या वेच्यात सांगितले आहे. फाशीसाठी नेल्या जात असणाऱ्या चोराला पाहून राणीला वाईट वाटते. राणी, चोराला अभयदान देण्याची, राजाला विनंती करते व तिच्या विनंतीमुळे पुढे काय घडले हे या कथेमध्ये दिले आहेत.

अत्थि इहेव बंभउरं णयरं। तत्थ कुसद्धओ राया रज्जं करेइ। तस्स कमलुया महादेवी, तारावलि-प्पमुहाओ अण्ण-देवीओ। अण्णया राया वायायणोवविट्ठो समं कमलुया-पमुहाहिं चउहिं अग्गमहिसीहिं अक्ख-जूय-विणोएण चिट्ठइ। तओ अणेय-कसा-घाय-दूमिय-देहो बद्धो रज्जूए दंडवासिएण आणिओ तक्करो। भणियं च णेण- 'देव, कयमणेण परदव्वावहरणं।'

राइणा भणियं- 'वावाएहि एयं।'

पयट्टाविओ दंडवासिएण वज्झ-भूमिं। तओ पाण-वल्लहयाए अवलोइऊण दीण-वयणेण तीए दिसाए अक्कंदियमणेण- 'अहो, पढम-चोरकारी असंपत्त-मणोरहो वावाइज्जामि अहण्णो।'

एयमायण्णिऊण सोगियाओ देवीओ। विण्णत्तो ताहिं राया- 'अज्जउत्त, मा असंपत्त-मणोरहो वावाइज्जउ। अज्जउत्त-पसाएण किं पि करेमो एयस्स।'

अणुमअं राइणा, भणियं- 'करेह।'

तओ एगीए मोयाविऊण अब्भंगाविओ सहस्सपागेण, मद्दाविओ सप्पओयं, ण्हावाविओ गंधोयगाहिं, दिण्णं च खोम-जुयलं। लग्गा दस-सहस्सा। भणिओ य तीए- 'एत्तियगो मे विहवो।'

अण्णाए काराविओ आसव-पाणं, भक्खाविओ विलंके, विलिंपाविओ जक्ख-कद्दमेणं, दिण्णं च कडि-सुत्तयं। परिच्चाओ वीसं सहस्साइं। भणिओ य तीए- 'एत्तियगो मे विहवो।'

अण्णाए भुंजाविओ कामियं, पायाविओ दक्खा-पाणगाइं, भूसाविओ दिव्वाहरणेहिं, दिण्णं च तंबोलं । लग्गो एत्थ लक्खो । भणिओ य तीए- 'एत्तियगो च्चिय मे विहवो' ।

मउलिया कमलुया। भणिया णरिंदेण- 'ण देसि तुमं किं चि?'

तीए भणियं 'अज्जउत्त, णत्थि मे विहवो एयस्स सुंदरयर-दाणे।'

राइणा भणियं- 'जीवलोय-सार-भूया मे तुमं। पहवसि ममं पाणाणं पि। ता कहं णत्थि?'

तीए भणियं- 'अज्जउत्त, महा-पसाओ। जइ एवं, ता देमि किंचि अहं अज्जउत्ताणुमईए।'

राइणा भणियं- 'एवं करेहि।'

भणिओ य कमलुया-देवीए चोरो- 'भद्द, दिट्ठो तए अकज्ज-बीय-तरु-कुसुमुग्गमो।'

तेण भणियं- 'सामिणि, सुट्ठु दिट्ठो। अओ चेव संजाय-पच्छायावो विरओ अहं जावज्जीवमेवाकज्जायरणस्स।'

देवीए भणियं- 'जइ एवं, ता दिण्णं मए इमस्स अभयं।'

राइणा भणियं - 'सुदिण्णं।'

हरिसिओ चोरो, मोइयं सुंदरयरं ति।

परितुट्ठा कमलुया। हसिअं सेस-देवीहिं। महादेवीए भणियं- 'किमिमिणा हसिएण?' एयं चेव पुच्छह 'किमेत्थ सुंदरयरं?' ति।

पुट्ठो चोरो। भणियं च णेण- 'मरण-भयाहिभूएण ण णायं मए सेसं ति ण याणामि विसेसं। संपयं पुण सुहिओ म्हि।'

'एवमेयं' ति पडिवण्णं सेस-देवीहिं।

सद्दत्था

तारावलिप्पमुहाओ – तारावली ज्यात मुख्य आहे (अशा राण्या)
अण्णदेवीओ – इतर राण्या
अण्णया – एकदा
वायायणोवविट्ठो – खिडकीपाशी बसलेला
अग्गमहिसीहिं (समं)– पट्टराण्यांसह
अक्खजूयविणोएण – फाशांनी द्यूत खेळून मनोरंजन करीत असताना
अणेयकसाघायदूमियदेहो – चाबकाच्या (कसा) अनेक तडाख्यांनी (आघात) ज्याच्या शरीराला दुखापत (दूमिय) झाली आहे असा (देह असलेला चोर)
दंडवासिएण – कोतवालाने, फौजदाराने
तक्करो – चोर
पयट्टाविओ– वळविले, प्रवृत्त केले
पाणवल्लहयाए – प्राण/जीव प्रिय असल्याने
अक्कंदियं – आक्रोश केला, हंबरडा फोडला
असंपत्तमणोरहो – ज्याच्या इच्छा पूर्ण झालेल्या नाहीत असा
वावाइज्जामि – मी ठार मारला जात आहे
वावाएहि – ठार करा
वज्झभूमिं – फाशी देण्याची जागा
अहण्णो – कमनशिबी, हतभागी, दुर्दैवी
आयण्णिऊण – ऐकून
सोगियाओ – दु:खी झाल्या
विण्णत्तो – विनविले
अज्जउत्तपसाएण – आर्यपुत्रांच्या कृपेने, प्राचीनकाळी स्त्रिया पतीला संबोधून 'अज्जउत्त' असे म्हणत असत
अणुमअं – परवानगी दिली
मोयाविऊण – मुक्तता करून
अब्भंगाविओ सहस्सपागेण – हजार औषधींनी तयार केलेले तेल त्याला चोपडवून घेतले.
मद्दाविओ सप्पओयं – शास्त्रशुद्ध पद्धतीने मालीश करविले
ण्हाविओ – स्नान घालायला लावले
गंधोयगाइहिं – सुगंधी पाणी इत्यादीने
खोमजुयलं – रेशमी वस्त्रांची जोडी, उत्तरीय व अधोवस्त्र अशी जोडी
लग्गा दससहस्सा – दहा हजार (नाणी) लागले / खर्च झाला, 'लग्ग'चा प्रयोग मराठी प्रमाणे आहे
एत्तियगो – एवढा, एवढे, एवढी
विहवो – वैभव, ऐश्वर्य
काराविओ – करविले
आसवपाणं – फळांचा रस इत्यादी, कदाचित् या ठिकाणी औषधी काढा असाही 'आसव'चा अर्थ असू शकेल
विलंके– औषधीगुणयुक्त भोजन
विलिंपाविओ – लेप लावविला
जक्खकद्दमेण – एक प्रकारच्या औषधी सुगंधी लेपाने - कापूर, अगरू, कस्तूरी आणि कंकोल हे समभाग घेऊन तयार केलेला लेप किंवा मलम

कडिसुत्तयं – कडदोरा, करदोटा, करदोडा
परिच्चाओ – व्यय केले, खर्च केले
भुंजाविओ – जेवण/भोजन करविले
पायाविओ – प्यायला दिले, पिण्यास द्यायला लावले.
दक्खापाणगाइं – शक्तिवर्धक पेये इ.(द्राक्षे इ. पासून तयार केलेले)
भूसाविओ – अलंकृत केले, सजविले, सजवायला लावले (सांगितले)
दिव्वाहरणेहिं – उत्तम दागिन्यांनी
लक्खो – एक लाख (नाणी)
पहवसि – अधिकार गाजवतेस
अणुमईए – परवानगीने
अकज्जबीयतरुकुसुमुग्गमो – अयोग्य कृत्यरूपी बीजातून उगवलेल्या झाडावर उत्पन्न झालेले फूल
सुट्ठु – चांगल्या प्रकारे
संजायपच्छायावो – ज्याला पश्चात्ताप झालेला आहे असा तो
विरओ – परावृत्त झाला आहे असा
जावज्जीवं – जिवंत असेपर्यंत, तहहयात
मोइयं सुंदरयरं ति – चांगल्या प्रकारे सुटका झाली म्हणून
परितुट्ठा – संतुष्ट झाली
याणामि – जाणतो
सुहिओ – सुखी, समाधानी
पडिवण्णं – कबूल केले, मान्य केले

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.
१) अत्थि इहेव ...... परदव्वावहरणं।'
२) अण्णाए भुंजाविओ ...... एयस्स सुंदरयर-दाणे।'
३) परितुट्ठा कमलुया ...... सुहिओ म्हि।'

२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.
१) राजाच्या नगरीचे नाव सांगा.
२) चोराची विशेषणे सांगा.

३) संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.
१) 'भद्द, दिट्ठो तए अकज्ज-बीय-तरु-कुसुमुग्गमो।'
२) कयमणेण परदव्वावहरणं ।
३) ता देमि किंचि अहं अज्जउत्ताणुमईए।

४) कंसातील योग्य शब्द निवडून रिकाम्या जागा पूर्ण करा.
१) बंभउरं णयरं, तत्थ ..... राया रज्जं करइ। (कुसट्ठओ, पालओ)
२) पयट्टाविओ ..... वज्झ-भूमिं। (दंडवासिएण, रक्खएण)
३) तओ एगीए मोयाविऊण .... सहस्सपागेण । (अब्भंगाविओ, ण्हाविओ)
४) अज्जउत्त, णत्थि मे विहवो एयस्स सुंदरयर-.....। (दाणे, आसणे)

५) कारणे लिहा.
१) फौजदाराने चोराला पकडले –
२) दु:खी राण्यांनी चोराला न मारण्याची विनंती केली–

६) एका शब्दात उत्तरे लिहा.
१) राजाला ज्यांनी विनंती केली त्या –
२) ज्याच्या इच्छा पूर्ण झाल्या नव्हत्या तो –

७) समास सोडवा.
१) अणेयकसाघायदूमियदेहो –
२) परदव्वावहरणं –
३) वज्झभूमिं –
४) अकज्जबीयतरुकुसुमुग्गमो –

८) प्रत्येकी दोन प्राकृत समानार्थी शब्द द्या.
१) राया –
२) तक्करो –
३) वल्लहो –
४) कुसुमं –
५) साहू –
६) अग्गमहिसी –
७) तुट्ठ –
८) विरओ –

९) प्राकृत विरुद्धार्थी शब्द द्या.

१) सुंदर –
२) मलिण –
३) इत्थि –
४) कज्ज –
५) भय –
६) सुगंध –

१०) रूपे द्या.

१) बंभउर – प्रथमा बहुवचन –
२) राया – तृतीया एकवचन –
३) एग – स्त्रीलिंगी पंचमी एकवचन –
४) कद्दम – सप्तमी एकवचन –
५) महादेवी – षष्ठी एकवचन –
६) चोर – सप्तमी बहुवचन –
७) मणोरह – तृतीया बहुवचन –
८) रज्जु – द्वितीया एकवचन –

११) खालील कोष्टक पूर्ण करा.

शब्द	मूळशब्द	लिंग	वचन	विभक्ती
णयरं				
कुसद्धओ				
देवीओ				
अग्गमहिसीहिं				
रज्जूए				
ताहिं				
खोमजुयलं				
मे				
तुमं				
पाणाणं				
अहं				
सामिणि				
चउहिं				
देवीहिं				

शब्द	मूळधातू	पुरुष	वचन	व्याकरण
करइ				
अत्थि				
पयट्टाविओ				
वावाएहि				
मोयाविऊण				
अवलोइऊण				
वावाइज्जउ				
ण्हावाविओ				
काराविओ				
देसि				
पहवसि				
करेहि				
भणियं				
दिट्ठो				
परितुट्ठा				

१२) संधी सोडवा.

एयमायण्णिऊण	
अक्कंदियमणेण	
अज्जउत्ताणुमईए	
कुसुमुग्गमो	
जावज्जीवमेवा– कज्जायरणस्स	
किमिमिणा	
किमेत्थ	
सुहिओम्हि	
मरणभयाहिभूएण	
वायायणोवविट्ठो	

https://www.ncertbooks.guru/

४) णाअसीलो मेहरो

'मणोरमाकहा' हा धर्मोपदेश-कथांचा संग्रह ग्रंथ आहे. हा ग्रंथ श्रीवर्धमानसूरींनी गुजरातमधील धंधुका या गावामध्ये इ.स. १३८३ मध्ये लिहिला. या ग्रंथामध्ये मनोरमेच्या चार जन्मांचे (भवांचे) वर्णन केले आहे. हे चार भवांचे वर्णन चार अध्यायांमध्ये (अवसरांमध्ये) केले आहे. यामध्ये एकूण ८० कथा आल्या आहेत.

प्रस्तुत उतारा धनगुप्ताच्या चार मुलांबद्दलचा आहे. या उताऱ्यामध्ये धनगुप्ताच्या मृत्यूनंतर त्याच्या चार मुलांमध्ये मालमत्तेवरून भांडणे होऊ लागली. हे भांडण एक अशिक्षित गवळी आपल्या बुद्धिचातुर्याने कसे मिटवतो? ही हकीकत आपल्याला प्रस्तुत उताऱ्यातून दिसते.

अत्थि वंग-विसय-सारा मुत्तिवई णाम णअरी। तीए णअरीए लोग-ववहार-कुसलो पच्छिम-वए वट्टमाणो धण-धणदत्त-धणमित्त-धणचंदाभिहाणाणं चउण्हं पुत्ताणं पिआ धणगुत्तो सेट्ठी। सो जरा-जज्जरिअ-काओ, सूलाइ-तिव्व-रोगाभिभूओ पाण-संसए वट्टइ। मिलिआ सुहि-सयणा। भणिओ तेहिं सेट्ठी- 'धरमाणो चेव तहा करेहि जहा पुत्ताणं पच्छा विरोहो ण हवइ'। तेण भणिअं- 'तुम्ह साहेज्जेण एअं सिज्झइ'। तेहिं भणियं- 'सहाया वयमेत्थ पओयणे'। सेट्ठिणा भणिअं- 'जइ तो, संति अणेण चउसु वि कोणेसु मंदिरस्स चत्तारि कलसा। किज्जंतु पत्तेयं धणाइ-णामंकिआ। जस्स जत्थ णामयं सो चेव तेण लेअव्वो विसंवाए भवंतो सक्खिआ'। तहेव कअं। गआ सट्ठाणं सयणाइया।

अण्णया उवरओ सेट्ठी। कइवय-दिणेहिं कय-मय-किच्चा, विगय-सोगा, घर-कज्जाणि विचिंतिउमाढत्ता तणया। वच्चंति वासरा। कलहंति परोप्परं तेसिं जायाओ। तण्णिमित्तं ताण वि जायइ चित्त-खंडणा। अण्णम्मि दिणे भणिआ धणेण धणदत्ताइया- 'संपयं जइ पुढो हविज्जइ तो सोहणं'।

पडिवण्णं सव्वेहिं। सोहण-दिणे सुहि-सयण-समक्खं उक्खणिओ धणेण णिअ-णामंकिय-कलसो, जाव तत्थ धूली चेव केवलं। ठिओ अहो-मुहो लज्जाए। धणदत्तेण वि उक्खणिओ णिय-कलसो। तस्स पुण अट्ठीणि चेव केवलाणि। सो वि विलक्ख-वयणो सयण-जण-मुहाणि जोइउमाढत्तो। धणमित्तेण वि उक्खणिओ णिअ-कलसो। तत्थ वि वहियाओ चेव केवलाओ। सो वि संजाअ-विलक्खो ठिओ अहो-मुहो। धणचंदेण वि कड्ढिओ णियकलसो। सो पुण रुप्प-सुवण्ण-मणि-मोत्तिएहिं पडिपुण्णो दिट्ठो।

हरिसिअ-हिअओ, विअसिय-वअण-णअणो, कलसं गहाय गच्छंतो भणिओ धणचंदो धणाईहिं- 'वच्छ! कहिं गम्मइ? मुंच कलसं। सअल-साहारणो एस अत्थो।

समभागेहिं कीरउ। किं ण अम्हे ताय-तणआ?' सो कहेइ- 'ताएण जं दिण्णं तं गिण्हह'। एवं तेसिं विसम-वयंताण जाअं भंडणं। णिवारिआ सुहि-सयण-वग्गेण धणाइणो- 'ण एत्थ तुब्भेहिं किं पि लहेयव्वं जीवंतेण वि सेट्ठिणा छिण्णो तुब्भाण ववहारो'।

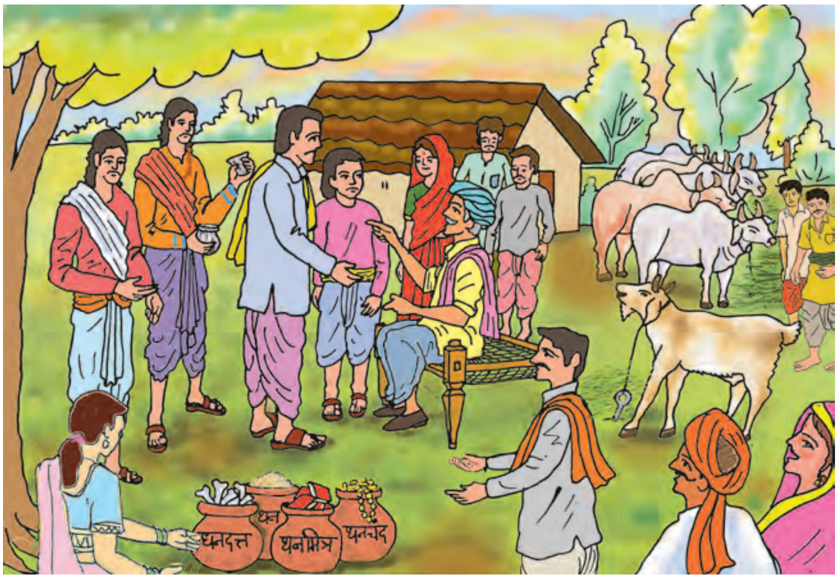
परिभूयं अत्ताणं मण्णमाणा ते पंचउलमुवट्ठिआ। तेण वि विण्णाय-वुत्तंतेण णिवारिया। अमच्च-सामंत-रण्णा

वि 'जुत्तमेअं' ति णिवारिआ। 'ण एत्थ छिण्णो ववहारो' त्ति भणिऊण संचलिआ चउरो वि वसंतपुराभिमुहं। मग्गे समासण्ण-गोउले सव्वे ठिआ। दिट्ठो मेहरो णाम गोउलाहिवई। तेण पुच्छिआ, 'के तुब्भे? किं णिमित्तं वा इहागआ?' कहिओ तेहिं सव्वो वइयरो।

साहाविअ-मइ-विहवेण मेहरेण जंपिअं- 'ण तुम्हाण पिउणो एगस्स वि परिभवो कओ। णवरं जो जत्थ कुसलो, सो तस्स सामिओ समाइट्ठो। पढमो खेत्त-घर-हट्टाण। बीओ गवाइ-चउप्पयाण। तइओ कलंतराइ-दिण्ण-दविणस्स। चउत्थो 'बालो' त्ति काऊण रुप्प-सुवण्णाईण सामी कओ'।

संजाय-पच्चएण भणियं धणेण- 'घडइ ते वयणं। जओ कुसलो अहं घराइ-कज्जेसु'। बीएण भणिअं- 'अहं पुण चउप्पय-विसएसु'। तइएण भणियं- 'अहं उग्गाहणियाए'। 'अओ चेव ताएण एवंविहा कलसा कय' त्ति हरिसिय-मणसा समागया स-णअरं। समीव-संठिएण सुओ एस वइयरो पुरिसेण। कहियं रण्णो। बीय-दिणे सद्दाविओ मेहरो।

संभंत-चित्तो समागओ गहिऊण दहि-दुद्धाइ-पाहुडं। पणमिऊण णराहिवं णिविट्ठो। पुच्छिओ राइणा- 'कहिं तए एरिसो विवाअ-परिच्छेओ सिक्खिओ?' तेण भणिअं- 'महाराअ! रण्णे जायाणं, रण्णे चेव संवड्ढियाणं, कत्तो

सिक्खागमो अम्हारिस-पुरिसाण? साहाविआ मे मई।' सम्माणिऊण वत्थाईहि विसज्जिओ मेहरो।

सद्दत्था

वंगविसयसारा – वंग प्रांतातील प्रमुख (नगरी)
मुत्तिवई – नगरीचे नाव
पच्छिमवए – उतारवयात, म्हातारपणी
सूलाइ – शूल इत्यादी. शूल हे रोगाचे नाव, पोटशूळ इत्यादी
पाणसंसए – आसन्न मरण अवस्थेत
सुहिसयणा – जवळचे स्वत:चे लोक / नातेवाईक (मित्र इत्यादी)
किज्जंतु – केला जावा
लेअव्वो – घ्यावा
सक्खिआ – साक्षीदार
उवरओ – निधन पावला
कय-मय-किच्चा – मृत्यूचे संस्कार (अंत्य-संस्कार) केलेले (ते)
विगयसोगा – शोक / दु:ख दूर झाले आहे असे ते
जायाओ – पत्नी (बहुवचनी शब्द)
संपयं जइ पुढो हविज्जइ तो सोहणं – आता आपण वेगळे झाल्यास उत्तम होईल
पुढो – वेगळे
पडिवण्णं सव्वेहिं – सर्वांनी त्याचा स्वीकार केला
उक्खणिओ – खणले
अट्ठीणि – अस्थि, हाडे
विलक्खो – लज्जित
जोइउमाढत्तो – जोइउं + आढत्तो- पाहण्यास सुरुवात केली
वहियाओ (दे.) – हिशोब लिहिण्याच्या वह्या
साहारणा – साधारण (बहुवचन)
परिभूयं – अपमानित
मण्णमाणा – मानणारे
विण्णायवुत्तंतेण – वृत्तांत/हकीकत जाणल्याने/जाणून घेतल्याने
ववहारो – तंटा, कलह, भांडण
समासण्ण – जवळच्या असलेल्या
गोउलाहिवई – गवळी-वाड्याचा प्रमुख
वइयरो – प्रसंग
साहाविअमइविहवेण– नैसर्गिक/उपजत बुद्धीच्या वैभवाने, अत्यंत हुशारीने
परिभवो – अपमान
णवरं (अव्यय)– केवळ
हट्ट – बाजार, दुकान
गवाइचउप्पयाण – गाय इ. चतुष्पाद प्राण्यांचा
कलंतराइ – व्याज इत्यादी
दविणस्स – संपत्ती, पैसे यांचा
संजाय-पच्चएण – योग्य काय आहे ते कळल्यामुळे
उग्गाहणियाए – वसुली, तगादा यांमध्ये
पाहुडं – भेट, उपहार

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) अत्थि वंग-विसय-सारा ..... वयमेत्थ पओयणे'।

२) सोहण-दिणे ...... ठिओ अहो-मुहो।

३) परिभूयं अत्ताणं ...... वइयरो ।

४) संभंत-चित्तो ...... विसज्जिओ मेहरो।

५) हरिसिय-हियओ ...... तुब्भाण ववहारो'।

२) एका वाक्यात उत्तरे द्या.

१) 'मुत्तिवई' नगरीतील व्यवहारकुशल श्रेष्ठीचे नाव सांगा.

२) श्रेष्ठीने आपल्या मुलांच्या नावाचे कलश तयार करण्याचे कारण सांगा.

३) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) 'ताएण जं दिण्णं तं गिण्हह।'

२) 'तुम्ह साहेज्जेण एअं सिज्झइ।'

३) 'घडइ ते वयणं। जओ कुसलो अहं घराइ-कज्जेसु'

४) समास ओळखा.

१) ववहारकुसलो -
२) पंचउलं -
३) गोउलाहिवई -

५) जोड्या लावा.

अ गट	ब गट
१) पिआ	अ) गोउलाहिवई
२) धणं	ब) अट्ठिकलसो
३) मेहरो	क) रुप्प-सुवण्ण-कलसो
४) धणदत्तो	ड) पढमो पुत्तो
५) धणचंदो	इ) धणगुत्तो

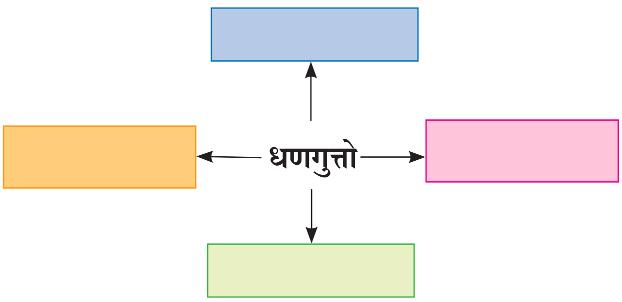
६) मराठी प्रतिशब्द द्या.

१) रुप्प - .....
२) ववहार - .....
३) सेट्ठी - .....
४) कलस - .....
५) वहिया - .....
६) दविण - .....

७) खालील शब्दांतून तीन अर्थपूर्ण वाक्ये तयार करा.

पिआ, गंतुं, ण्हाणं, पुप्फाइं, गिण्हिऊण, देवयापूयाणं, मालाओ, करेइ, सो, सा, आवणे(हट्टे), घराओ, य, णिग्गओ, गुंफेइ।

८) धनगुप्ताच्या मुलांची नावे लिहून रेखाजाल पूर्ण करा.

९) या धड्यातील उपसर्गासहित शब्द शोधून उपसर्ग व धातू वेगळे करून लिहा.

१०) रूपे द्या.

१) विलक्ख - पुलिंगी षष्ठी बहुवचन
२) उवरम - कर्मणि भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण, स्त्रीलिंगी तृतीया एकवचन -
३) भण - वर्तमानकाळ द्वितीय पुरुष बहुवचन -
४) लह - विध्यर्थक विशेषण -
५) कर - भविष्यकाळ तृतीय पुरुष एकवचन -
६) दिण - सप्तमी एकवचन -
७) मंदिर - षष्ठी एकवचन -
८) लज्जा - सप्तमी बहुवचन -
९) मोत्तिय - तृतीया बहुवचन -

११) गटात न बसणारा शब्द शोधा.

१) जह, तहा, जहा, वयण
२) वयणं, णयणं, कमलं, सीया
३) भट्ठो, हरिसिओ, लज्जिओ, हसित्था
४) कमला, णेहा, भाणुमई, धणदत्तो

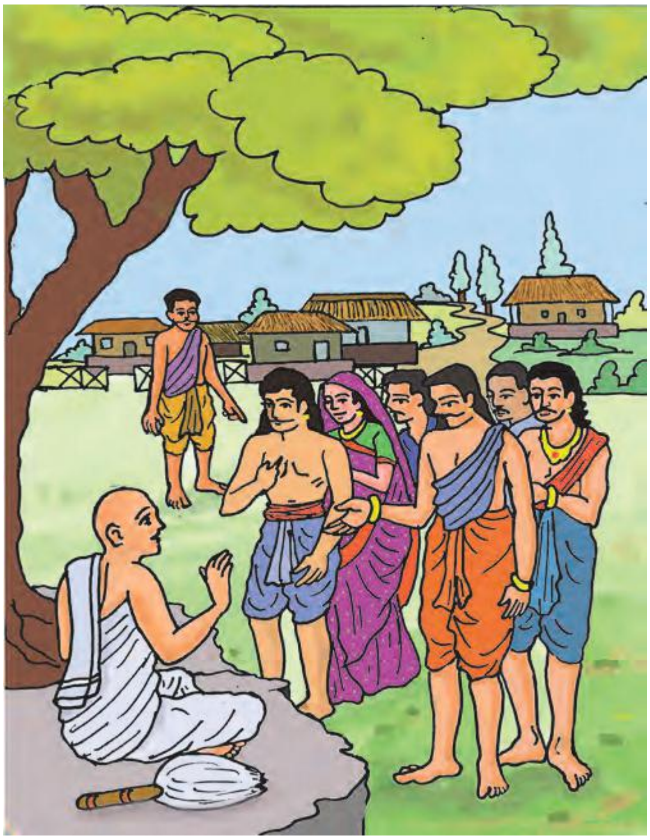
५) चंडचूडस्स णियमो

देवेंद्रगणी ऊर्फ आचार्य नेमिचंद्रसूरी यांनी अकराव्या शतकात महाराष्ट्री प्राकृत भाषेमध्ये 'आख्यानकमणिकोश' या नावाचा त्रेपन्न गाथांचा छोटा पण महत्त्वाचा ग्रंथ लिहिला. आचार्य आम्रदेवसूरींनी या ग्रंथावर इ.स. ११३४ मध्ये चौदा हजार श्लोकप्रमाणाचा प्रचंड टीकाग्रंथ रचला. यात लोकव्यवहार, धर्म व उपदेशप्रधान अशा अनेक कथा समाविष्ट केल्या आहेत. सर्व कथा पद्यात असल्या तरी त्यामध्ये ही चंडचूडाची एकच कथा गद्यात आहे. या ग्रंथामध्ये १२७ आख्यानके (कथा) असून बहुतांश कथा प्राकृत भाषेत आहेत. काही कथा संस्कृत व अपभ्रंश भाषेतही रचल्या आहेत.

आम्रदेवसूरींनी या कथेच्या माध्यमातून जीवनातील व्रत किंवा नियम ह्यांचे महत्त्व पटवून दिले आहे.

अत्थि इहेव भारहे वासे सुहत्थलाभिहाणो णाम गामो। तम्मि अ एगो कुलपुत्तओ परोवहसणसीलो सहावकुडिलो चंडचूडाभिहाणो परिवसइ। अवरो वि तग्गिह-समीवे दुग्गयाभिहाणो कुंभआरो खल्लिहडओ। सो अ चंडचूडो पइदिणं पेच्छइ रविकिरणेसु झलझलायंतं तस्स खल्लिं। तं दट्ठूण सो दुग्गयं उवहसइ।

अण्णया एगो महामुणी सुहत्थलम्मि समागओ। चंडचूडो पासइ साहुसमीवे सावयाइजणं मज्ज-मंसाइ-णियमे गिण्हंतं। उवहासपरो सो तत्थागंतूणं पभणइ 'भो!

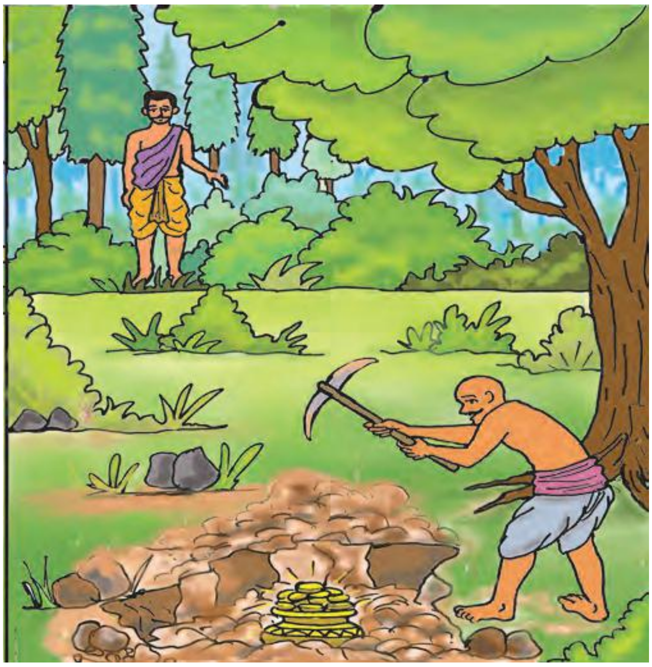

जइ एयारिसेहिं णियमेहिं धम्मो भवइ ता अहमवि एअस्स दुग्गयकुंभारस्स खल्लिं ण पेच्छामि ताव ण भुंजामि, मज्झ वि होउ एस णिअमो'। मुणिणा भणिअं 'जइ णिच्छएण परिपालेसि ता अत्थि फलं'। गहिओ अ अवण्णाए णिअमो, पालेइ अ तं तहा कल्लाणभायणत्तणेण सम्ममेसो।

अण्णया अ गओ सो कुंभयारो अणुग्गए चेव दिवसअरे मट्टियाखणणत्थं। जायमवरण्हं। सुइरं णिरिक्खिओ वि ण दिट्ठो कुंभआरो। दढपइण्णत्तणओ ण भुंजए एसो। पुच्छिओ भारिआए- 'किं ण भुंजसि?' भणियं च णेण- 'मए एरिसो णियमो अंगीकओ'। तीए पणयपुव्वमुवहसिओ- 'तुज्झ वि केरिसो णियमो?' तेण भणियं- 'भद्दे! मा भणसु एवं। पडिवण्णाणिव्वहणे केरिसं पुरिसत्तणं?' तओ तीए तस्स णिच्छअं जाणिऊण पुच्छियाणि दुग्गयमाणुसाणि। भणियं च तेहिं गओ मट्टिया-णिमित्तं खाणीए। तत्थेव गओ चंडचूडो तद्दंसणत्थं।

एत्थंतरे दुग्गओ मट्टियाखणणत्थं कुद्दालिआए पहारे देइ। एगप्पहारेण अ णिहाणभायणं खणक्खणेइ। 'दिट्ठो दिट्ठो' त्ति भणिऊण वलिओ चंडचूडो। दुग्गएण संकिएण 'णायमणेण' ति वालिओ। तेण वि चंडचूडेण भिउडिं वंकं काऊण भेसिऊण कुंभआरो भणिओ- 'मम पुव्विल्लएहिं एत्थ दव्वं णिहाणीकयासि'। तहवि कुंभारस्स दीणारसहस्सं दाऊण वसीकयं दविणजायं। जाओ य चंडचूडो दव्वपहावेण जणपूयणिज्जो। कुणइ अ चाय-भोग-विलासाइयं। सव्वजणा तस्स बहुमाणं देंति।

चिंतियं च तेण चंडचूडेण अणुभूय-णियमफलेण- 'अहो! मे पयइकुडिलत्तणं। अहो! मे पुरिसाहमत्तणं।

अहो! मे परलोयणिरवेक्खत्तणं। जेण मए सुतिक्खतुंडेण परमम्मवेहिणा सव्वजणा संताविआ। परोवआरणिरआ, समसत्तुमित्ता तारिसा साहुणो वि 'एए सुवड्डुया, असंबद्धभासिणो, भोगंतरायकारय' त्ति पावकम्मुणा णिंदिआ। एए वि सावआ जीव-दयापरायणा, असच्चवावारविरया, पर-दव्वावहारभीरुणो, सकलत्तसंतुट्ठा अपरिमिअ-परिग्गह-राइभोयण-मज्ज-मंसाइ-परिभोयणियत्त-चित्ता अयाणमाणेण मए उवहसिया। पेच्छ, मम उवहासपरस्स वि एरिसं, एत्तिअं णिअमफलं जाअं।'

तओ तेण तक्काले चेव दुवालसविहो सावयधम्मो गहिओ। अणंतरं मुणी होऊण मुणिधम्मं सम्मं पालेइ। आउक्खए पत्तो सो सग्गं। तओ चुओ कमेण पाविही परमपयं।

सद्दत्था

सुहत्थलाभिहाणो – शुभस्थल नावाचे (गाव)
परोवहसणसीलो – दुसऱ्याची थट्टा करण्याचा स्वभाव असणारा
सहावकुडिलो – स्वभावाने दुष्ट असणारा
खल्लिहडओ – टक्कल असलेला
झलझलायंतं – झळाळणारे
मज्जमंसाइणियमे – मद्यमांस इत्यादी त्यागासंबंधीचे नियम
गिण्हंतं – घेत असताना
परिपालेसि – पाळशील, पालन करशील
अवण्णाए – तिरस्काराने, उपहासाने
कल्लाणभायणत्तणेण – कल्याणासाठी पात्र होऊ या हेतूने
मट्टियाखणणत्थं – माती खणण्यासाठी
दढपइण्णत्तणओ – कठोर प्रतिज्ञा घेतल्यामुळे
तीए पणयपुव्वमुवहसिओ – ती नम्रपणे खोचक हसली. (नम्रपणे उपहासाने तिच्याकडून (तो) हसला गेला) (कर्मणी रचना)
पडिवण्णाणिव्वहणे –पडिवण्ण+अणिव्वहणे–स्वीकारलेले पार न पाडण्यात/पालन न करण्यात
कुद्दालिआए – कुदळीने
णिहाणभायणं – खजिन्याचे पात्र/भांडे
खणक्खणेइ – खणखणले, वाजले
वलिओ – वळला, मागे फिरला
वालिओ – वळविले, परत बोलावले
भेसिऊण – घाबरवून/ भीती दाखवून
पुव्विल्लएहिं – पूर्वजांनी
चायभोगविलासाइयं – त्याग-भोग-विलास इत्यादी
पयइकुडिलत्तणं – स्वभावतः असणारा कुटिलपणा
सुतिक्खतुंडेण – धारदार मुखाने (वाणीने), दुखावणाऱ्या शब्दांनी
परमम्मवेहिणा – दुसऱ्याच्या मर्मावर (दुखऱ्या नसेवर) घाव घालणाऱ्या
सुवड्डुया – गलेलठ्ठ, जाडजूड
भोगंतरायकारय – भोग/विलास यामध्ये विघ्न निर्माण करणारे
अयाणमाणेण – न जाणता, अजाणतेपणाने
दुवालसविहो – बारा प्रकारची व्रते : (१) अहिंसा, (२) सत्य, (३) अचौर्य, (४) ब्रह्मचर्य, (५) अपरिग्रह, (६) दिग्व्रत, (७) देशावकाशिक, (८) अनर्थदंडत्याग, (९) भोगोपभोगपरिमाण, (१०) सामायिक, (११) प्रोषधोपवास, (१२) अतिथिसंविभाग
सम्मं – चांगल्या प्रकारे
आउक्खए – आयुक्षय, आयुष्य संपल्यावर
चुओ – च्युत झाला, इथे च्युत होवून असा अर्थ आहे
पाविही – प्राप्त करेल, मिळवेल

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) अण्णया एगो ...... सम्ममेसो।
२) पुच्छिओ भारिआए ...... चंडचूडो तद्दंसणत्थं।
३) चिंतियं च तेण ...... मए उवहसिया।

२) एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१) चंडचूडाच्या गावाचे नाव सांगा.
२) चंडचूडाने घेतलेले व्रत सांगा.
३) कुंभार कुदळ घेऊन कोठे गेला.
४) पाठात आलेले कुंभाराचे विशेषण सांगा.
५) चंडचूडाला नियमपालनाचे मिळालेले फळ सांगा.

३) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) चंडचूडाने व्रत घेतले ती परिस्थिती स्पष्ट करा.
२) चंडचूड आणि त्याची पत्नी यांच्यातील संवाद मांडा.
३) चंडचूडाचा कुंभाराशी झालेला संवाद आपल्या भाषेत लिहा.

४) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) पाठाचा सारांश सांगा.
२) चंडचूडाने केलेले नियमपालन सांगा.
३) नियमपालनाचे फळ मिळाल्यामुळे चंडचूडाने केलेला विचार स्पष्ट करा.

५) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) 'जइ णिच्छएण परिपालेसि ता अत्थि फलं' ।
२) दढपइण्णत्तणओ ण भुंजए एसो ।
३) 'मम पुव्विल्लएहिं एत्थ दव्वं णिहाणीकयासि' ।
४) मम उवहासपरस्स वि एरिसं णिअमफलं जाअं ।

६) संधी सोडवा.

१) सुहत्थलाभिहाणो –
२) तद्दंसणत्थं –
३) तत्थागंतूणं –
४) जायमवरण्हे –

७) रूपे ओळखा.

१) समागओ –
२) उवहसिओ–
३) झलझलायंतं –
४) खणक्खणेइ –
५) काऊण –
६) पूयणिज्जो –

८) समास सोडवा.

१) पइदिणं –	
२) सहावकुडिलो –	
३) णिहाणभायणं –	
४) दव्वपहावेण –	
५) जणपूयणिज्जो –	
६) दुवालसविहो–	

९) खालील शब्दांचे तक्त्यामध्ये सूचनेप्रमाणे वर्गीकरण करा.

भेसिऊण, चिंतियं, दट्ठूण, गिण्हंतं, होऊण, णिरिक्खिओ, पुच्छियाणि, विज्जमाणो, करंतो

कर्म.भू.धा.वि.	पूर्वकालवाचक	व.का.धा.वि.

१०) कोण कोणास म्हणाले ते लिहा.

१) किं ण भुंजसि ?
२) 'भद्दे! मा भणसु एवं। पडिवण्णाणिव्वहणे केरिसं पुरिसत्तणं?'।
३) 'जइ णिच्छएण परिपालेसि ता अत्थि फलं' ।

६) कम्म-परिणामो

'वसुदेवहिंडी' या ग्रंथाला जगभरातील कथासाहित्यामध्ये महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. इ.स.च्या सहाव्या शतकात संघदासगणी यांनी श्रीकृष्णाचे वडील वसुदेवाच्या प्रवासाचे वर्णन प्राकृत भाषेमध्ये केले आहे. हिंडी म्हणजे हिंडणे, प्रवास. म्हणून या ग्रंथाचे नाव वसुदेवहिंडी होय. या ग्रंथात वसुदेवाच्या प्रवासासोबत कौरव-पांडव यांची कथासुद्धा संक्षिप्त स्वरूपात दिलेली आहे. हा ग्रंथ २ खंडांमध्ये विभागला असून या ग्रंथाचा दुसरा खंड धर्मदासगणी यांनी रचला आहे. या ग्रंथामध्ये मोठ्या प्रमाणात तत्कालीन समाजाचे प्रतिबिंब पडलेले दिसते. याचसोबत या ग्रंथामध्ये विविध विषयांवरील अनेक कथा आलेल्या असून या कथा अत्यंत रोचक आणि उपदेशप्रद आहेत.

कर्मांचा परिणाम दाखवणारी प्रस्तुत कथा देखील या कथांप्रमाणेच रोचक आणि उपदेशप्रद आहे. माणसाला त्याच्या आसक्तीचे कसे फळ मिळते हे या कथेत मांडलेले आहे.

अत्थि मगहा णाम जणवओ। तस्संतिए पलासगामो णाम गामो। तत्थ कोंकणओ णाम एगो माणुसो परिवसइ। तेण य खेत्तब्भासे समिरुक्खो रोविओ। तत्थ य तेण देवया ठविया। सो य माणुसो वरिसे वरिसे तम्मि देवयाए रुक्खमूले बंभण-किवण-वणीमगाणं पभूयमण्ण-पाणं देइ, छगलं च णिवेदेइ। एवं च सो कालेण बहुएण कालगओ। तओ गिद्ध-गढिअ-मुच्छिअ-अज्झोववण्णो तव्वत्तियाए य तिरिक्खजोणियणिव्वत्तियाउओ अप्पणो चेव घरे छगलियापुत्तो जाओ।

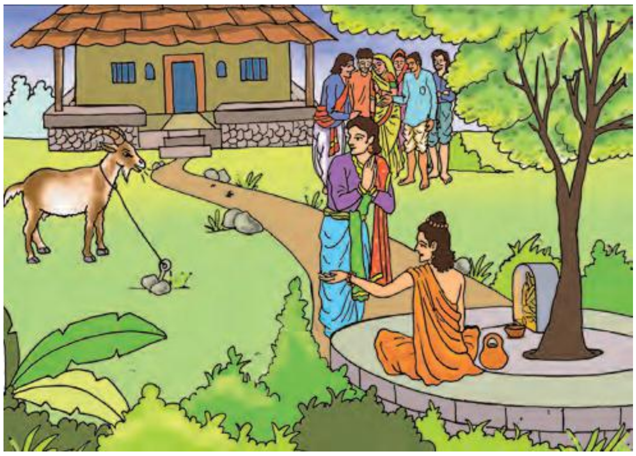

ततो केणइ कालंतरेण तस्स पुत्तेहिं 'अम्हाणं उवरओ ताओ' त्ति काऊणं भोयणं सज्जावियं। ततो ते मित्त-बंधवसहिया उवाइउं जइउं गया। छगलो वि य मंडेउं तत्थेव णीओ। गंध-पुप्फ-मल्ल-पूयाविसेसेण य अच्चिया देवया। घरमहत्तरएहिं च भणियं- छगलओ उवणिज्जउ। ततो तस्स पुत्तो देवयदिण्णो णाम छगलयं आणेउं गओ। सो य तं गलए बंधिऊण बेबयंतं आणेइ।

तेण य समएणं समणा समियपावा साहुजोग्गदेसभाए रुक्खाभासे वीसमंति। सो य तेण पएसेण आणिज्जइ। तओ अइसयसमावण्णेणं तत्थ साहुणा भणिओ-

सयमेव य रुक्ख रोविए,अप्पणियाए वितड्डि कारिया।
उवाइयलद्धया य से, किं छगला! बे वि त्ति वाससे?।।

तं च साहुणो वयणं तस्स पुत्तेण सुयं। सो य छगलओ तुण्हिक्को ठिओ । ततो से पुत्तो साहुसगासे उवगंतूण भणइ- 'किं भयवं ! तुब्भेहिं एस छगलओ भणिओ जेण तुण्हिक्को ठिओ?' तओ तेण साहुणा अणलियवयण-परमत्थेण भणिओ- 'देवाणुप्पिया ! एस छगलओ तुब्भं पिया भवइ। एयं तुब्भं साहइ- अहं ते पिया, मा मं मारेह त्ति। तुब्भे ण परियच्छह।' तओ तेण कोंकणअपुत्तेण साहू भण्णइ- 'किह पुण अम्हेहिं पत्तियव्वं ? जहा एस अम्हं पिया भवइ' त्ति। तओ सो साहू पुव्ववुत्तंतं साहइ, सहेउयं सकारणं

साभिण्णाणं से परिकहेइ।

तओ से पुत्तो तद्दरिसाविओ पायवडिउट्ठिओ य, तेसिं भाउयाण सव्वं जहाभूअत्थं साहइ। तओ ते परमविम्हय-समावण्णा साहुणो पायमूलं गंतूणं वंदिऊण, मित्त-बंधव-सयण-परियण-सहिया सव्वे संवेगसमावण्णा सीलव्वयाइं घेत्तूण छगलयं च सघराइं गया। छगलओ वि साहुपसाएण मुक्को। ताणं चिय तप्पभिइं अरहंतदेवया, साहुणो य दक्खिणेया।

तं एयं जहा तेणं कोंकणएणं सयं-कयकम्म-विवागजणियं दुक्खं संसारो य संपत्तो एवं तुमए वि अप्पणो पुत्तो सयमेव संसारमहाकडिल्ले छूढो।

सद्दत्था

मगहा – मगध नावाचे राज्य, ज्याला सध्या बिहार राज्य म्हणून ओळखले जाते.
जणवओ – जनपद, राज्य
तस्संतिए – त्याच्या आत, जवळ
पलासगामो – पलाशग्राम नावाचे गाव
कोंकणओ – कोंकणक नावाचा एक माणूस
खेत्तब्भासे – शेताजवळ
रोविओ – लावला, रोवला
ठविया – ठेवली
वरिसे वरिसे – दरवर्षी
पभूयं – भरपूर, प्रभूत
छगलं/छगलयं – बोकडाला
णिवेदेइ – नैवेद्य दाखवत असे, बळी देत असे
कालगओ – मरण पावला
गिद्धगढिअमुच्छिअअज्झोववण्णो – आसक्त, रत, मोहित, त्याच विचारात गढलेला तो
तिरिक्खजोणियणिव्वत्तियाउओ – तिर्यंच (पशुपक्ष्यांच्या) योनीत जन्माला आलेला
उवरओ – निधन झाले (म्हणून)
सज्जाविय़ं – तयार करविले
उवाइउं जइउं – नवस फेडण्यासाठी
घरमहत्तरएहिं – घरातल्या मोठ्या माणसांनी
उवणिज्जउ – जवळ आणावे
देवयदिण्णो– देवदत्त (नावाचा)
बेबयंतं – बें बें आवाज करीत
समियपावा – ज्यांची पापे शमन झाली आहेत असे
साहुजोग्गदेसभाए – साधूंना बसण्यास योग्य अशा जागी
रुक्खाभासे – झाडाच्या जवळ
वीसमंति – विश्रांती घेत होते
अइसयसमावण्णेणं – अतिशय (ज्ञान) मिळवल्याने, आत्मज्ञान चांगल्या प्रकारे मिळवल्यामुळे
अप्पणियाए – स्वतःच
वितड्डि – पार (देवासाठी बांधलेला)
उवाइयलद्धया – नवसाने प्राप्त
वाससे – (बें बें असे का) बोलत आहेस ?
तुण्हिक्को – शांत झालेला, मौन धारण केलेला
साहुसगासे – साधूंच्या जवळ
उवगंतूण – जवळ जाऊन
अणलियवयणपरमत्थेण – खोटे न सांगता सद्भावाने
साहइ – सांगत आहे
ण परियच्छह – ओळखले नाही
पत्तियव्वं – (आम्ही कसा) विश्वास ठेवावा
साभिण्णाणं – खाणाखुणांसहित
तद्दरिसाविओ – ते दाखवलेला
पायवडिउट्ठिओ – पाया पडून उठला
जहाभूअत्थं – जसे घडले तसे
संवेगसमावण्णा – विरक्ती प्राप्त झालेले
सीलव्वयाइं – शीलव्रते इ. नियम (सदाचरणाचे नियम) (येथे शीलव्रते म्हणजे जैन तत्त्वज्ञानानुसार ५ अणुव्रते, ३ गुणव्रते व ४ शिक्षाव्रते असे एकूण १२ नियम अभिप्रेत आहेत)
तप्पभिइं – तेव्हापासून
अरहंतदेवया – तीर्थंकर, अत्यंत पूजनीय असे देव
दक्खिणेया – ते पूजनीय / वंदनीय झाले (त्यांना दक्षिणा दिली जाऊ लागली)
सयं-कयकम्मविवागजणियं – स्वत: केलेल्या कर्मांच्या परिणामातून निर्माण झालेले
संसारमहाकडिल्ले – संसाररूपी घनदाट अरण्यात
छूढो – सोडले आहे

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) अत्थि मगहा ...... छगलियापुत्तो जाओ।

२) तओ से पुत्तो ...... दक्खिणेया ।

३) ततो केणइ ...... बेबयंतं आणेइ।

४) तं च साहुणो ...... पिया भवइ त्ति ।

२) उत्तरे लिहा.

१) कोंकणकाच्या कर्माचा परिणाम सांगा.

२) साधूने बोकडाला केलेल्या मदतीचे स्वतःच्या शब्दात वर्णन करा.

३) वडिलांच्या मृत्यूनंतर मुलांनी दिलेल्या गावजेवणाचे वर्णन करा.

३) संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.

१) किं छगला! बे वि त्ति वाससे?

२) देवाणुप्पिया! एस छगलओ तुब्भं पिया भवइ।

४) कारणे लिहा.

१) कोंकणकाला तिर्यंच योनीत बोकडाचा जन्म मिळाला, कारण

२) बोकडाची साधूच्या कृपेने मुक्तता झाली, कारण

५) चौकटी पूर्ण करा.

१) मगहो जणवए ठिओ गामस्स णाम– [ ]
(पलासगामो/धुंधओ गामो)

२) कोंकणअस्स बीओ जम्मो – [ ]
(वाणरस्स/छगलअस्स)

३) छगलं वहाओ मुक्तो जणो – [ ]
(मित्तो/साहू)

६) रूपे ओळखा.

१) काऊणं –

२) उवणिज्जउ –

३) गतो –

४) आणेइ –

५) ठितो/ठिओ –

६) घेत्तूण –

७) समास सोडवा.

१) बंभणकिवणवणीमगा –

२) मित्तबंधवसयणपरियणा –

३) खेत्तब्भासे –

४) णरणारीओ –

८) समास ओळखा.

१) अण्णपाणं –

२) अहोरत्तं –

३) इत्थीपुरिसा –

९) समास करा.

१) वरिसे-वरिसे –

२) जहा आउयं तहा –

३) लाभो वा अलाभो वा –

४) जाव जीवो ताव –

१०) प्राकृत समानार्थी शब्द लिहा.

१) जणवओ –

२) अब्भासो –

३) मित्तो –

४) बंधवा–

११) प्राकृत विरुद्धार्थी शब्द लिहा.

१) किवण –

२) वणीमग –

३) तुण्हिक्क –

४) दुक्ख –

१२) या पाठाबद्दल तुमचे मत/विचार मांडा.

७) सिप्पिपुत्तो

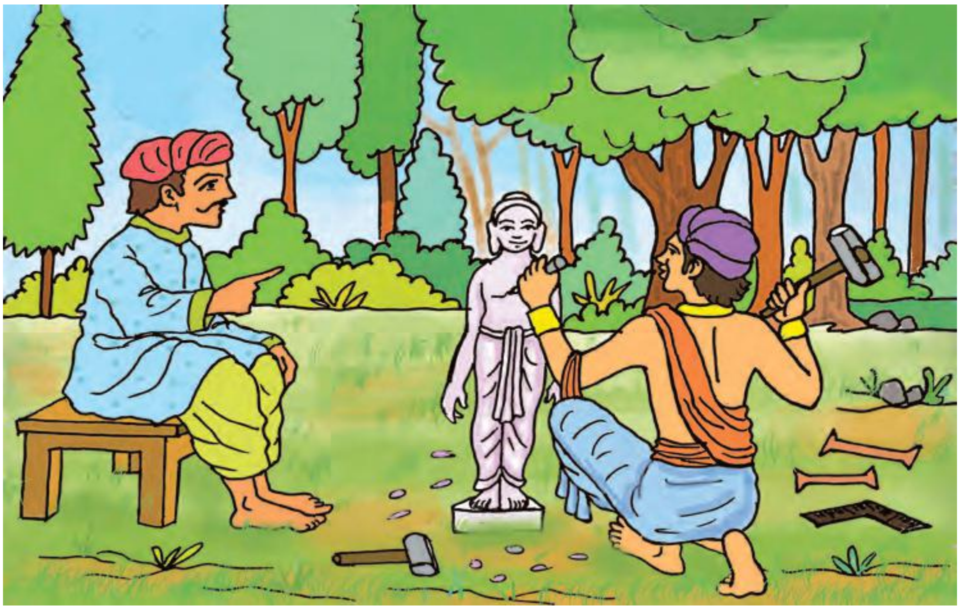
'सिप्पिपुत्तो' हा धडा 'पाइअविन्नाणकहा' या ग्रंथातून निवडला आहे. याचे लेखक विजयकस्तूरसूरीश्वरजी हे आहेत. (या लेखकाची माहिती 'ववहारकुसलो हालिओ' या पाठात दिली आहे). शिक्षक जरी सतत विद्यार्थ्यांच्या चुका दाखवत असले तरी त्यामागे विद्यार्थ्यांचे भले व्हावे, तो विद्यार्थी त्या विषयात पारंगत व्हावा हाच हेतू असतो, असा बोध या पाठातून दिला आहे.

अवंतीए पुरीए इंददत्तो णाम सिप्पिवरो अ पुत्तो सोमदत्तो णाम । सो पिउस्स सगासंमि सिप्पकलं सिक्खंतो कमेण पिअराओ वि अईव सिप्पकलाकुसलो जाओ । सोमदत्तो जाओ पडिमाओ णिम्मवेइ, तासु तासु पिआ कंपि कंपि भुल्लं दंसेइ, कया वि सिलाहं ण कुणेइ । तओ सो सुहुमदिट्ठीए सुहुमं सुहुमं सिप्पकिरियं कुणेऊण पियरं दंसेइ, पिआ तत्थ वि कंपि खलणं दरिसेइ, 'तुमए सोहणयरं सिप्पं कयं' ति ण कयाई तं पसंसेइ ।

तेण सुमिणेण अमुगाए भूमीए पहावसालिणी गणेसस्स पडिमा अत्थि' त्ति संबोहिओ ।

तया लोगेहिं सा पुढवी खणिआ, तीए पुहवीए सुंदरयमा अणुवमा गणेसस्स मुत्ती णिग्गया । तद्दंसणत्थं बहवा लोगा समागया, तीए सिप्पकलं अईव पसंसिरे ।

तया सो इंददत्तो वि सपुत्तो तत्थ समागओ । सो गणेसपडिमं दट्ठूणं पुत्तं कहेइ- 'हे पुत्त ! एसच्चिअ सिप्पकला कहिज्जइ । केरिसी पडिमा णिम्मविआ, इमाए

अपसंसमाणे पिउम्मि सो चिंतेइ-'मम पिआ मज्झ कलं कहं ण पसंसेज्जा ? तओ तारिसं उवायं करेमि, जओ पियरो मे कलं पसंसेज्ज ।' एगया तस्स पिआ कज्जप्पसंगेण गामंतरे गओ, तया सो सोमदत्तो सिरिगणेसस्स सुंदरयमं पडिमं काऊण, तीए हिट्ठंमि गूढं णियणामंकियचिण्हं करिऊण, तं मुत्तिं णियमित्तद्दारेण भूमीए अंतो ठवेइ । कालंतरे गामंतराओ पिआ समागओ । एगया तस्स मित्तो जणाणमग्गओ एवं कहेइ- 'अज्ज मम सुमिणो समागओ,

णिम्मवगो खलु धण्णयमो सलाहणिज्जो य अत्थि । पासेसु, कत्थ वि भुल्लं खुण्णं च अत्थि ? जइ तुमं एआरिसिं पडिमं णिम्मवेज्ज, तया ते सिप्पकलं पसंसेमि, णण्णहा ।'

पुत्तो वि कहेइ- 'हे पियर ! एसा गणेसपडिमा मए च्चिय कया । इमाए हिट्ठंमि गुत्तं मए णामंपि लिहिअमत्थि'। पिआवि लिहिअणामं वाइऊण खिण्णहियओ पुत्तं कहेइ- 'हे पुत्त ! अज्जदिणाओ तुमं एरिसं सिप्पकलाजुत्तं सुंदरयमं पडिमं काउं कया वि ण तरिस्सइ । जया हं तव सिप्पकलासु

भुल्लं दंसंतो, तया तुमं पि सोहणयरकज्जकरणतल्लिच्छो सण्हं सण्हं सिप्पं कुणंतो आसि, तेण तव सिप्पकलावि वड्ढंती हुवीअ । अहुणा मम सरिच्छो णण्णो । इह मंदूसाहेण तुम्हम्मि एआरिसी सिप्पकला ण संभविहिइ ।'

एवं सो सरहस्सं पिउवयणं सुणिऊण पाएसु पडिऊण पिउत्तो पसंसा-करावण-सरूव-णिआवराहं खामेइ, परंतु सो सोमदत्तो तओ आरब्भ तारिसिं सिप्पकलं काउं असमत्थो जाओ।

सद्दत्था

सिप्पिवरो– श्रेष्ठ, कुशल शिल्पकार
सिक्खंतो– शिकत असताना
सरिच्छो – सारखे
सगासंमि – जवळ
णिम्मवेइ – निर्माण करत असे
भुल्लं – चूक
सिलाहं – प्रशंसा
सुहुमदिट्ठीए– बारीक नजरेने
सुहुमं – सूक्ष्म
खलणं – त्रुटी, कमतरता
सोहणयर/-यरं – चांगल्यातील चांगले, जास्त सुंदर
कयाइ – कधीही
पसंसेइ – प्रशंसा करतो
अपसंसमाणे – प्रशंसा केली नसताना
सुमिणो – स्वप्न
अमुगाए – अमुक अमुक
संबोहिओ – सांगितले
खणिआ – खणली
णिग्गआ – निघाली
पसंसिरे – प्रशंसा करू लागले
कहिज्जइ – म्हणतात, म्हटले जाते
णिम्मवगो – निर्माता, रचनाकार
सलाहणिज्जो – प्रशंसनीय
खुण्णं – खंडित
णण्णहा – ण+अण्णहा – अन्यथा नाही
हिट्ठंमि – खाली
गुत्तं – गुप्त रूपाने
वाइऊण – वाचून
ण तरिस्सइ – करू शकणार नाही
कज्जकरण – काम करण्यात
सण्हं – बारीक, सूक्ष्म
कुणंतो – करत असताना
तल्लिच्छो – तल्लीन
मंदूसाहेण – मंद + ऊसाहेण– उत्साह कमी झाल्यामुळे
सरहस्सं– अर्थपूर्ण, सहेतु
हुवीअ – झाली

अहुणा– आता (काळवाचक अव्यय)
णण्णो – ण+अण्णो– दुसरा कोणी नाही
खामेइ – माफी मागतो, क्षमा मागतो
णिआवराहं – स्वतःच्या अपराधाची

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) अपसंसमाणे ..... पडिमा अत्थि ।
२) पुत्तो वि कहेइ ...... वड्ढंती हुवीअ ।
३) तया लोगेहिं सा ...... य अत्थि ।
४) एवं सो सरहस्सं ...... असमत्थो जाओ।

२) सविस्तर उत्तरे द्या.

१) इंद्रदत्ताने सोमदत्ताची प्रशंसा न करण्यामागील विचार स्वतःच्या शब्दात मांडा.
२) अतिप्रशंसेचा परिणाम काय होतो, हे पाठाबाहेरील उदाहरण देऊन स्वतःच्या शब्दात मांडा.
३) शिल्पकलेचे महत्त्व सांगा.

३) संदर्भासह स्पष्टीकरण द्या.

१) 'अज्ज मम सुमिणो समागओ, तेण सुमिणेण अमुगाए भूमीए पहावसालिणी गणेसस्स पडिमा अत्थि।'
२) जइ तुमं एआरिसिं पडिमं णिम्मवेज्ज, तया ते सिप्पकलं पसंसेमि, णण्णहा।
३) हे पियर! एसा गणेसपडिमा मए च्चिय कया।
४) 'मम सरिच्छो णण्णो। इह मंदूसाहेण तुम्हम्मि एआरिसी सिप्पकला ण संभविहिइ।'

४) एका शब्दात उत्तरे द्या.

१) इंद्रदत्त शिल्पकाराच्या नगरीचे नाव –
२) इंद्रदत्ताच्या मुलाचे नाव –
३) सोमदत्ताने बनवलेली प्रतिमा –

५) कारणे लिहा.

१) इंद्रदत्ताने सोमदत्ताच्या शिल्पकलेची प्रशंसा केली नाही –
२) सोमदत्ताने गणेशाची मूर्ती जमिनीखाली लपवून ठेवली –

६) समानार्थी शब्दांच्या जोड्या लावा.

अ गट	ब गट
१) भुल्लं	अ) भूमी
२) पुहवी	ब) मुत्ती
३) पडिमा	क) चुक्कं

७) योग्य शब्द निवडून तक्ता पूर्ण करा.

सिक्खंतो, कुणेऊण, पसंसेज्जा, जाओ, कयं, काऊण, गओ, करिऊण, समागओ, खणिआ, णिग्गया, दट्ठूणं, सलाहणिज्जो, वड्ढंती, सुणिऊण, दंसंतो

पूर्वकाल वाचक	उपसर्ग लागलेले धातू	व.का. धा.वि.	विध्यर्थक	कर्म.भू. धा.वि.

१) सुहासिआइं

गाथासप्तशती हा महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये रचलेला आद्य ग्रंथ आहे. सातवाहन कुळातील राजा हाल याने गाथासप्तशती संपादित केली आहे असे मानले जाते. इसवी सनाचे पहिले शतक हा हाल राजाचा काळ मानला जातो. सातवाहन कुळाचा प्राकृतभाषेकडे ओढा होता. त्यामुळे प्राकृत भाषेच्या प्रचार-प्रसारासाठी त्यांनी खूप प्रयत्न केले.

गाथासप्तशती हा मुक्तककाव्य या प्रकारातील गाथासंग्रह आहे. या गाथा मुख्यत्वेकरून ग्रामवासियांकडून एकत्रित केल्यामुळे यामध्ये सर्वसामान्य जनतेचे रोजचे अनुभव ग्रथित केलेले दिसतात. त्यामुळे या गाथांमधून वाचकाला तत्कालीन सामाजिक संदर्भ समजण्यास मदत होते. तसेच या गाथा भावनाप्रधान असून शृंगाररसाबरोबरच शांतरस, रौद्ररस, करुणरस इ. रसांचा आणि वात्सल्याचा ही परिपोष झालेला दिसतो. या ग्रंथामध्ये सज्जन, दुर्जन, प्रेमभावना, नातेसंबंध अशा अनेक विषयांवर गाथा रचलेल्या आहेत. असे असले तरी स्त्रिया, त्यांचे मन(भावना), त्यांचे सामाजिक स्थान इ. गोष्टींचाही विशेष विचार गाथासप्तशतीमध्ये आढळतो.

गाथांचा सुभाषित म्हणून विचार करताना केवळ उपदेशपरवचन एवढाच मर्यादित विचार न करता सुभाषित म्हणजे 'चांगल्या प्रकारे सांगितलेले' असासुद्धा विचार करायला हवा. या व्याख्येनुसार सुंदर, नाविन्यपूर्ण कविकल्पना यांना सुद्धा सुभाषितच म्हणता येईल. गाथासप्तशती अशा सुंदर सुंदर कल्पनांनी भरलेली आहे. त्यांचा अभ्यास करणे हे सुद्धा वैशिष्ट्यपूर्ण ठरेल.

(१ ते १० गाथा पाठांतरासाठी नेमल्या आहेत)

सज्जन

दढ-रोस-कलुसिअस्स वि सुअणस्स, मुहाहि विप्पिअं कत्तो।
राहु-मुहम्मि वि ससिणो किरणा, अमअं विअ मुअंति।।१।।

अवमाणिओ वि ण तहा दुम्मिज्जइ, सज्जणो विहव-हीणो।
पडिकाउं असमत्थो, माणिज्जंतो जह परेण।।२।।

कलहंतरे वि अविणिग्गआइं, हिअअम्मि जरमुवगआइं।
सुअण-कआइ रहस्साइं, डहइ आउ-क्खए अग्गी।।३।।

वसणम्मि अणुव्विग्गा, विहवम्मि अगव्विआ, भए धीरा।
होंति अहिण्ण-सहावा, समेसु विसमेसु सप्पुरिसा।।४।।

जीहाइ कुणंति पिअं, भवंति हिअअम्मि णिव्वुइं काउं।
पीडिज्जंता वि रसं जणंति, उच्छू कुलीणा अ।।५।।

दुर्जन

उअअँ लहिऊण उत्ताणिआणणा, होंति के वि सविसेसं।
रित्ता णमंति सुइरं, रहट्ट-घडिअ व्व कापुरिसा।।६।।

उल्लावंतेण ण होइ, कस्स पास-ट्ठिएण ठड्ढेण।
संका मसाण-पाअव,-लंबिअ-चोरेण व खलेण।।७।।

धण्णा बहिरा अंधा ते च्चिअ, जीअंति माणुसे लोए।
ण सुणंति पिसुण-वअणं, खलाणं रिद्धिं ण पेक्खंति।।८।।

संकीर्ण

ण गुणेण हीरइ जणो, जो जेण भाविओ तेण।
मोत्तूण पुलिंदा मोत्तिआइँ, गुंजाओं गेण्हंति।।९।।

चावो सहाव-सरलं विच्छिवइ, सरं गुणम्मि वि पडंतं।
वंकस्स उज्जुअस्स अ संबंधो, किं चिरं होइ?।।१०।।

सव्वाअरेण मग्गह पिअं जणं, जइ सुहेण वो कज्जं।
जं जस्स हिअअ-दइअं, तं ण सुहं जं तहिं णत्थि।।११।।

जं जं आलिहइ मणो, आसावट्टीहिं हिअअ-फलअम्मि।
तं तं बालो व्व विही, णिहुअं हसिऊण पम्हुसइ।।१२।।

जे जे गुणिणो, जे जे अ चाइणो, जे विअड्ढविण्णाणा।
दारिद्द! रे विअक्खण!, ताणँ तुमं साणुराओ सि।।१३।।

सद्दत्था

दढ – खूप, अतिशय, दृढ
रोस – क्रोध, राग
कलुसिअस्स – गढूळ झालेल्याचा, ग्रासलेल्याचा
राहू – पुराणातील एक ग्रह, राहू चंद्राला गिळतो म्हणून चंद्रग्रहण होते अशी पौराणिक आख्यायिका आहे. पण आधुनिक विज्ञानाच्या दृष्टीने सूर्य आणि चंद्राच्या मधोमध पृथ्वी येते आणि तिची सावली चंद्रावर पडते हे चंद्रग्रहण होय
अमअं – अमृताला
मुअंति – बाहेर टाकतात
ससी – चंद्र
दुम्मिज्जइ – दुःखी होतो
विहवहीण – संपत्तिरहित, दरिद्री
पडिकाउं – परतफेड करण्यास
माणिज्जंतो – सत्कार केला जात असताना
अविणिग्गआइं – बाहेर न पडलेली, उघड न सांगितलेली
हिअअम्मि – अंतःकरणात
जरमुवगआइं – वृद्ध झालेली
रहस्साइं – गुपिते
आउक्खए – मृत्यू झाल्यावर, मरणानंतर
वसणम्मि – संकटात
अणुव्विग्गा – खिन्न होत नाहीत, अनुद्विग्न
अगव्विआ – गर्विष्ठ नसतात, गर्वरहित
अहिण्णसहावा – स्वभावात बदल होत नाही, स्थितप्रज्ञ
समेसु विसमेसु – अनुकूल व प्रतिकूल परिस्थितीत
जीहा – जीभ
णिव्वुइ – आनंद, समाधान
पीडिज्जंता वि – पिळून काढले तरी
उच्छू – ऊस
उत्ताणिआणणा – तोंड वर केलेले
रित्ता – रिकामी (झाल्यावर)
रहट्टघडिअ – रहाटगाडगे
कापुरिसा – दुर्जन (बहुवचन)
ठड्ढेण – स्तब्ध झालेल्याकडून, न बोलता उभ्या राहिलेल्या
मसाण – स्मशान, अंत्यसंस्काराची जागा
संका – भीती
पिसुणवअणं – दुष्टांचे बोलणे
रिद्धिं – ऐश्वर्याला
पुलिंदा – शिकारी, व्याध (ब.व.)
मोत्तिआइँ – मोती (बहुवचन)

विच्छिवइ – (धनुष्य) फेकते
वंकस्स – वाकड्याचा, दुष्ट स्वभावाचा
उज्जुअस्स – सरळ स्वभावाचा
मग्गह – शोध घ्या
हिअअ-दइअं – मनाला भावणारे, आवडणारे
आलिहइ – विचारतो, रेखाटतो
आसावट्टीहिं – आशारूपी कुंचल्यांनी
विही – ब्रह्मदेव
णिहुअं – हळूच, गुपचुप
पम्हुसइ – पुसून टाकतो
चाइणो – त्यागी
विअड्ढ-विण्णाणा – शास्त्रनिपुण
विअक्खण – अरे हुशार, चतुर (रे दारिद्र्या)
साणुराओ – प्रेम करणारा

सज्झाओ

१) एका वाक्यात उत्तरे द्या.

१) चंद्राच्या किरणांचे सज्जनांशी दाखवलेले साधर्म्य सांगा.
२) अंध व बहिरे कोणत्या गोष्टीसाठी धन्य आहेत.
३) मनुष्य अशावेळी प्रसन्न होतो.

२) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) दारिद्र्याचे वर्णन करा.
२) पुलिंदाची उपमा स्पष्ट करा.

३) सविस्तर उत्तरे द्या.

१) पाठामध्ये सांगितलेली दुर्जनांची वैशिष्ट्ये लिहा.
२) पाठाच्या आधारे सज्जनांचे वर्णन करा.

४) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) पीडिज्जंता वि रसं जणंति उच्छू कुलीणा अ ।
२) वंकस्स उज्जुअस्स अ संबंधो किं चिरं होइ ?
३) तं तं बालो व्व विही, णिहुअं हसिऊण पम्हुसइ।

५) पाठातून योग्य शब्द निवडून गाथा पूर्ण करा.

१) सुअण-कआइ .... डहइ .... अग्गी ।
२).........मग्गह पिअं.........सुहेण वो......... ।
३) संका मसाण-पाअव-लंबिअ-चोरेण .... ।
४) ....अणुव्विग्गा, विहवम्मि........,भए धीरा ।

६) विषयानुरूप गाथा निवडून खालील तक्ता पूर्ण करा.

अवमाणिओ वि ण तहा दुम्मिज्जइ सज्जणो विहवहीणो।,
रित्ता णमंति सुइरं रहट्ट-घडिअ व्व कापुरिसा।,
दारिद्द! रे विअक्खण! ताणँ तुमं साणुराओ सि।,
कलहंतरे वि अविणिग्गआइं हिअअम्मि जरमुवगआइं।,
ण गुणेण हीरइ जणो जो जेण भाविओ तेण।,
संका मसाण-पाअव-लंबिअ-चोरेण व खलेण।,
जं जस्स हिअअ-दइअं, तं ण सुहं जं तहिं णत्थि।,
ण सुणंति पिसुण-वअणं, खलाणं रिद्धिं ण पेक्खंति।

सज्जन
दुर्जन
संकीर्ण

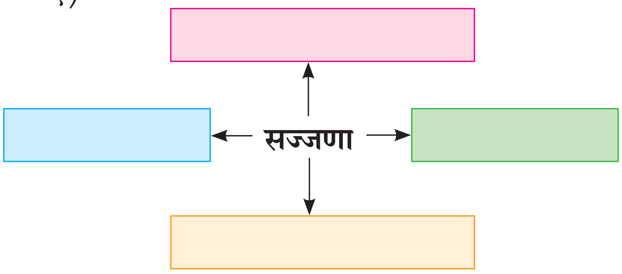
७) कंसातील योग्य शब्द निवडून समानार्थी-विरुद्धार्थी शब्दांच्या जोड्या लावा.

(दुक्खं, दुज्जणो, अकुलीणा, जीवणं, हिअं)

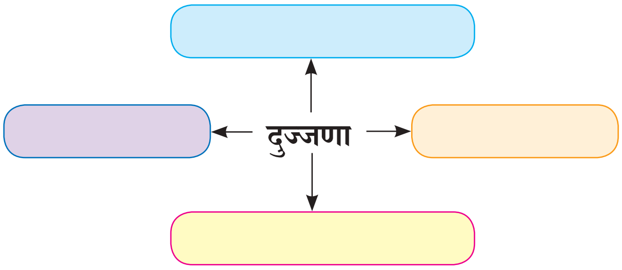
सज्जणो	
कुलीणा	
उअअं	
सुहं	
अहिअं	

८) समानार्थी शब्द योजून रेखाजाल पूर्ण करा.

१)

२)

२) लोहस्स परिणामो

बाराव्या शतकात होऊन गेलेल्या सोमप्रभाचार्यांनी 'कुमारपालप्रतिबोध' नावाचा ग्रंथ लिहिला. सोमप्रभसूरींनी सामाजिक, नैतिक आणि धार्मिक आचाराविषयी जागरुकता निर्माण करण्यासाठी 'कुमारपालप्रतिबोध' या कथा-ग्रंथाची रचना केली. सोमप्रभसूरी यांचा जन्म प्राग्वाट कुळातील वैश्य परिवारामध्ये झाला. हे संस्कृत, प्राकृत आणि अपभ्रंश प्राकृतचे प्रकांड पंडित होते. आचार्य हेमचंद्र यांच्या उपदेशाने प्रभावित होऊन चालुक्यवंशी राजा कुमारपाल याने जैन धर्माचा स्वीकार केला होता. कुमारपालाच्या मृत्यूनंतर अकरा वर्षांनी 'कुमारपालप्रतिबोध' या कथाग्रंथाची रचना करण्यात आली. या ग्रंथामध्ये एकूण ५ अध्याय (प्रस्ताव) असून त्यामध्ये ५६ कथा आहेत.

या उताऱ्यात सागर व्यापाऱ्याची कथा आली असून द्रव्याच्या लोभामुळे त्याच्यावर, एकामागून एक संकटे कशी कोसळतात त्याचे सुंदर वर्णन आलेले आहे.

अत्थि भरहम्मि णयरी मिहिला, रमणीया मणहरागारा।
पायारेण वरेणं परियरिया, जा परागम्मा।।१।।

वेसमण-समाण-धणो, तत्थ वणी अत्थि साअरो णाम।
अत्थं चिय पुरिसत्थं, मण्णइ सो लोभ-गह-गहिओ।।२।।

करिसण-हट्ट-कलंतर,-वणिज्ज-पमुहे धणज्जणोवाए।
विविहे सो कुणइ सया, अगणंतो अप्पणो दुक्खं।।३।।

कइया वि तेण दिट्ठो, जोगप्पो जोगिओ गरुय-गव्वो।
तत्तो 'का तुह सत्ति?' त्ति, पुच्छिओ दंसिओ जोई।।४।।

तो साअरेण वुत्तो 'जोगिंद, ण मे पओयणं किं पि।
गह-गिरि-पमुहेहिं, पाडिएहिं उप्पाडिएहिं वा।।५।।

जइ अत्थि कणय-सिद्धी, ता तं दंसेसु मे, किमण्णेण?'।
तो जोगिएण भणियं, 'कणगं आणेसु किंचि तुमं।।६।।

तं झत्ति जेण दुगुणं करेमि', तो साअरेण आणीअं।
कणअस्स करिसमेक्कं, कवडेण तमग्गिणा धमिअं।।७।।

खिविऊण णिअय-कणयं, छण्णं तं जोगिणा कअं दुगुणं।
तो कुणइ विम्हिओ, तस्स आयरं सागरो गरुअं।।८।।

जोगी भणइ किलेसेण, 'इत्तिएणेव होइ बहुयं पि'।
तो कणग-पल-सयं, सागरेण जोगिस्स उवणीयं।।९।।

तं सयल-णिसं दोहि वि, धमियं जलणेण तो चरमजामे।
सुत्तम्मि सायरे गिण्हिऊण, तं जोगिओ णट्ठो।।१०।।

'हा! मुट्ठो' त्ति विसण्णो, कयाऽवि केणाऽवि सागरो भणिओ।
'देसंतर-वाणिज्जे कीरंतं, होइ धण-लाहो'।।११।।

काऊण महा-सत्थं, गहिऊण कयाणआइं विविहाइं।
लंघिय-विसम-अरण्णो, सो पत्तो तामलित्तिपुरिं।।१२।।

कअ-विक्कए कुणंतस्स, तस्स जाओ तहिं बहुअं लाहो।
सो तहऽवि असंतुट्ठो, समुद्दमवगाहिउं महइ।।१३।।

तेण गहियं पवहणं, कट्ठमअं अप्पणो चरित्तं व।
चित्तं ण जत्थ थेवो वि, विलसए लोह-संबंधो।।१४।।

दीवंतर-जुग्गाइं किणियाइं, कयाणगाइं विविहाइं।
कण-घय-तिल्ल-जलिंधण,-पमुहाणं संगहो विहिओ।।१५।।

अह पिल्लियं पवहणं, वज्जंताउज्ज-रव-भरिय-भुवणं।
तत्थ कय-मंगलो, परियणेण सह सागरो चडिओ।।१६।।

मउम्मत्तो व्व विसंठुल,-पयप्पयारो महोयही जाओ।
फुट्टं तओ पवहणं, पडियं उद्दाउ भंडं च।।१७।।

अह साअरेण लद्धं फलयं, पिय-माणुसं व हियएण।
घित्तूण तं समुद्दे सो, भमिओ सत्त-दियहाइं।।१८।।

पत्तो कहं पि तीरे सो, दिट्ठो णिद्दएहिं मिच्छेहिं।
पावंति लोह-विवसा जं, वसणुत्तिरिविडिं जीवा।।१९।।

सद्दत्था

मिहिला – मिथिला (नगरी)
मणहरागारा – सुंदर आकार असणारी
पायारेण – प्राकाराने, तटबंदीने
वरेणं – श्रेष्ठ (मजबूत)
परियरिया – वेढलेली (होती)
परागम्मा – (जिच्या) पलिकडे जाण्यास अवघड, शत्रूंना दुर्जय
वेसमणसमाणधणो – कुबेराप्रमाणे धनी/श्रीमंत असणारा
वणी – व्यापारी
लोभगहगहिओ – लोभरूपी ग्रहाने (पिशाच्चाने) पछाडलेला
करिसणहट्टकलंतरवणिज्जपमुहे – शेती, दुकान, (व्याजावर) पैसे देणे, व्यापार यांच्यामध्ये प्रमुख
धणज्जणोवाए – पैसा मिळविण्याचे उपाय
अगणंतो – पर्वा न करता
जोगप्पो – योगात्मा, योगी
गरुयगव्वो – मोठा गर्व/अभिमान असणारा, अत्यंत गर्विष्ठ, अभिमानी
सत्ति – सामर्थ्य, शक्ती
कणयसिद्धी – सोन्याची प्राप्ती
दुगुणं – दुप्पट
करिसमेक्कं – एक पल, (कोणत्याही) वजनाचा चौथा हिस्सा
कवडेण – कपटाने
धमिअं/धमियं – तापवले
खिविऊण – टाकून
छण्णं – कपट, माया
विम्हिओ – आश्चर्यचकित झालेला
किलेसेण – क्लेशाने, कष्टाने
उवणीयं – जवळ ठेवले, जवळ आणले
सयलं णिसं – संपूर्ण रात्र
चरमजामे – शेवटच्या प्रहरी
मुट्ठो – (मी) लुटला गेलो
महासत्थं – मोठा तांडा/समूह
कयाणआइं/कयाणगाइं – विकण्याचे सामान
लंघियविसमअरण्णो – भयंकर अरण्य ओलांडून
महइ – इच्छा करतो
पवहणं – नौका/यान
कट्ठमअं – लाकडाची, लाकडी
थेवो – अल्प, थोडे
किणियाइं – खरेदीचे सामान
पिल्लियं – (नौका) ढकलली/हाकारली
वज्जंताउज्जरवभरियभुवणं – वाजत असलेल्या वाद्यांच्या निनादाने जग भरून गेले असता
विसंठुलपयप्पयारो – झोकांड्या देत पावले टाकणारा
उद्दाउ – उद्र नावाच्या प्राण्याच्या कातड्यापासून बनविलेली थैली
णिद्दएहिं – निष्ठुरांकडून
मिच्छेहिं – म्लेच्छांकडून (एक प्रकारची जात)
लोहविवसा– लोभाच्या आधीन झालेले
वसणुत्तिरिविडिं – संकटांची उतरंड

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) अत्थि भरहम्मि ...... लोभ-गह-गहिओ।।
२) तो साअरेण ...... आणेसु किंचि तुमं।।
३) जोगी भणइ ...... तं जोगिओ णट्ठो।।
४) अह सागरेण ...... वसणुत्तिरिविडिं जीवा।।

२) प्राकृतमध्ये उत्तरे द्या.

१) का णयरी रमणीया अत्थि ?
२) सागरो कस्सिं समाणो अत्थि ?
३) जोगिएण सागरो किं आणिउं कहिओ ?
४) कणयं केण साहेज्जेण धमियं ?
५) महोयही केण समो जाओ ?
६) सायरो समुद्दे कइवय-दिअहाइं भमिओ ?

३) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) ताम्रलिप्ती नगरीला जाताना सागर स्वत:बरोबर घेऊन गेलेल्या वस्तूंची नावे लिहा?
२) सागर व्यापाऱ्यावर लोभाचा झालेला परिणाम सांगा ?
३) सागर व्यापाऱ्याला योगी-महाराजांकडून काय हवे होते?

४) सविस्तर उत्तरे द्या.

१) मिथिला नगरीचे वर्णन करा.
२) योग्याने सागर व्यापाऱ्याला कसे फसविले ?
३) खवळलेल्या समुद्राचे वर्णन कवीने कसे केले आहे?
४) 'लोहस्स परिणामो' या काव्याचे विवेचक रसग्रहण करा.

५) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) अत्थं चिय पुरिसत्थं मण्णइ सो लोभ-गह-गहिओ।
२) तत्तो 'का तुह सत्ति ?' त्ति पुच्छिओ जंपिओ जोई।
३) जइ अत्थि कणय-सिद्धी ता तं दंसेसु मे किमण्णेण?।
४) 'हा! मुट्ठो' त्ति विसण्णो कयाऽवि केणाऽवि सागरो भणिओ।

६) समास ओळखून विग्रह करा.

१) धणज्जणोवाओ -
२) कणघयतिल्लजलिंधणाणं-
३) पियमाणुसं -
४) मणहरागारा -
५) पवणुप्पाडिओ -
६) कयंतमहिसो-

७) अ) खालील तक्ता पूर्ण करा.

शब्द	विभक्ती	लिंग	वचन	शब्दार्थ
भरहम्मि				
रमणीया				
रत्तीए				
पायारेण				
जोगिणा				
भूमियले				
सागरो				
किलेसेण				
कणयस्स				
अहं				
पवहणं				

७) ब) धातूंची तक्त्यात सांगितलेली रूपे द्या.

धातू	कर्म.भू. धा.वि.	वर्त. विशेषण	विध्यर्थ. तृ.पु.ए.व.	भविष्यकाळ द्वि.पु.ए.व.
भम				
पाव				
कर				
उव+णी				
विलस				
गिण्ह				
मह				
पुच्छ				
खिव				
तर				

३) पइट्ठाण-णअरं

'लीलावईकहा' (लीलावतीकथा) या नावाचे महाकाव्य महाकवी कुतूहल/कौतूहल (कोऊहल) याने लिहिले आहे. या कवीबद्दल खात्रीलायक अशी फारशी माहिती मिळत नाही. परंतु काही साहित्यिकांच्या कृतींमध्ये कुतूहल/कौतूहल कवीबद्दल जे संदर्भ मिळतात, त्यावरून या कवीचा काळ इ.स. ८०० मानता येतो. 'लीलावईकहा' या काव्यात कवीने स्वतःचा परिचय दिला नसला तरी त्याचे आजोबा बहुलादित्य व वडील भूषणभट्ट यांचा परिचय दिला आहे. आजोबा बहुलादित्य हे तीन वेदांमध्ये पारंगत असून होमहवनाद्वारे त्यांनी देवतांना संतुष्ट केले होते. तसेच धर्म, अर्थ, काम हे तीनही पुरुषार्थ प्राप्त केले होते. त्याचप्रमाणे भूषणभट्ट हे चारही वेदांमध्ये पारंगत असून समाजामध्ये आदरणीय होते, असे संदर्भ सापडतात.

या काव्याची नायिका लीलावती ही सिंहल द्वीपाची (सध्याचे श्रीलंका) राजकन्या आहे. या पाठामध्ये महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध तीर्थक्षेत्र पैठणची माहिती आली आहे.

पलय-वराह-समुद्धरण,-सोक्ख-संपत्ति-गरुय-भावाए।
णाणा-विह-रयणालंकियाए, भयवईए पुहईए।।१।।

णीसेस-सस्स-संपत्ति,-पमुइयासेस-पामर-जणोहो।
सुव्वसिय-गाम-गोहण,-भंभारव-मुहलिय-दियंतो।।२।।

अइ-सुहिय-पाण-आवाण,-चच्चरी-रव-रमाउलारामो।
णीसेस-सुह-णिवासो, आसय-विसओ त्ति विक्खाओ।।३।।

जो सो अविउत्तो कय-जुयस्स, धम्मस्स संणिवेसो व्व।
सिक्खा-ठाणं व पयावइस्स, सुकयाण आवासो।।४।।

सासणमिव पुण्णाणं, जम्मुप्पत्ति व्व सुह-समूहाणं।
आयरिसो आयाराण, सइ सुछेत्तं पिव गुणाणं।।५।।

अच्छउ ता णिय-छेत्तं, सेसाइं वि जत्थ पामर-वहूहिं।
रक्खिज्जंति मणोहर,-गेयारव-हरिय-हरिणाहिं।।६।।

इय एरिसस्स सुंदरि मज्झम्मि, सुजणवयस्स रमणीयं।
णीसेस-सुह-णिवासं, णअरं णामं पइट्ठाणं।।७।।

जणग्गि-धूम-सामलिय,-णहयलालोयणेक्क-रसिएहिं।
णच्चिज्जइ ससहर-मणि,-सिलायले घर-मयूरेहिं।।८।।

ण तरिज्जइ घर-मणि-किरण,-जाल-पडिरुद्ध-तिमिर-णियरम्मि।
अहिसारियाहिं आमुक्क,-मंडणाहिं पि संचरिउं।।९।।

साणूर-थूहिया-धय-,णिरंतरंतरिय-तरणि-कर-णियरे।
परिसेसियायवत्तं, गम्मइ संगीय-विलयाहिं।।१०।।

सरसावराह-परिकुविय,-कामिणी-माण-मोह-लंपिक्कं।
कलयंठि-उलं चिय कुणइ, जत्थ दोच्चं पियाण सया।।११।।

अह णवर तत्थ दोसो जं, वियसिय-कुसुम-रेणु-पडलेण।
मइलिज्जंति समीरण-वसेण, घर-चित्त-भित्तीओ।।१२।।

तत्थेरिसम्मि णयरे, णीसेस-गुणावगूहिय-सरीरो।
भुवण-पवित्थरिय-जसो, राया सालाहणो णाम।।१३।।

जो सो अविग्गहो वि हु, सव्वंगावयव-सुंदरो सुहओ।
दुद्दंसणो वि लोयाण, लोयणाणंद-संजणणो।।१४।।

सूरो वि ण सत्तासो, सोमो वि कलंक-वज्जिओ णिच्चं।
भोई वि ण दोजीहो, तुंगो वि समीव-दिण्ण-फलो।।१५।।

सद्दत्था

पलयवराह – प्रलयकाळी पृथ्वीला उचलून धरणारा वराह
समुद्धरण – वर काढणे
सोक्खसंपत्ति – सुख-संपत्ती
रयणालंकियाए – (रयण + अलंकियाए) रत्नांनी अलंकृत झालेल्या
पामरजणोहो – शेतकरी किंवा सामान्य नागरिकांचा ओघ
सुव्वसियगाम – चांगल्या तऱ्हेने वसलेले गाव
गोहण – गोधन, गायरूपी धन
भंभारव – (गाईंच्या) हंबरण्याचा आवाज
आवाण – जास्त पिणे
चच्चरी – गायनासहित असलेले नृत्य
आसयविसओ – अश्मकविषय (म्हणजेच महाराष्ट्र देश)
कयजुयस्स – सत्ययुगाचे
संणिवेसो – आश्रयस्थान
सुकयाण – चांगले काम करणाऱ्यांचे
जम्मुप्पत्ति – (जम्म+उप्पत्ति) जन्म व उत्पत्ती
आयरिसो – आदर्श, आरसा
सइ – (अव्यय) सदा, नेहमी
सुछेत्तं – चांगले क्षेत्र/योग्य जागा
णियछेत्तं – स्वतःचे शेत
पामरवहूहिं – सामान्य लोकांच्या पत्नींकडून
गेयारव – गाण्याचे आवाज

पइट्ठाणं – पैठण (महाराष्ट्रातील प्रसिद्ध तीर्थक्षेत्र)
जण्णग्गिधूम – यज्ञातून उत्पन्न झालेला अग्नी आणि धूर
सामलियणहयलालोयणेक्करसिएहिं – अंधारून आलेले आकाश बघण्यात मग्न केकारव करणाऱ्या (मोरांनी)
ससहरमणि – चंद्रकांत मणी
सिलायले – दगडाच्या फळीवर
घरमयूरेहिं – घरातील (पाळीव) मोरांनी
तरिज्जइ – अशक्य होते
पडिरुद्ध – अडविलेले
तिमिरणियरम्मि – अंधाराच्या समूहामध्ये, दाट अंधारामध्ये
अहिसारियाहिं – अभिसारिकांनी (प्रियकराला गुप्तपणे भेटायला जाणाऱ्या नायिका)
साणूर – देवालय
थूहिया – स्तूप
परिसेसियायवत्तं – सूर्याच्या किरणांपासून बचाव करण्यासाठी डोक्यावर धारण केलेले छत्र बाजूला करून/त्या छत्राशिवाय
संगीयविलयाहिं – संगीतामध्ये रमलेल्या स्त्रियांकडून, गायिकांकडून
सरसावराह – रममाण झाल्यामुळे घडलेला अपराध
लंपिक्क – हरण करणारा
कलयंठिउलं – कोकिळांचा समूह किंवा कुटुंब
दोच्चं – दूत कर्म
वियसियकुसुमरेणुपडलेण – फुललेल्या फुलांच्या रज:कणांच्या पटलाने
मइलिज्जंति – मलीन होतात.
समीरणवसेण – वाऱ्याच्या प्रभावामुळे
णीसेसगुणावगूहियसरीरो – सर्व गुणांनी युक्त असे शरीर धारण केलेला
भुवणपवित्थरियजसो – पृथ्वीवर विस्तृत यश असणारा
अविग्गहो – अशरीरी; पण इथे युद्धादी कलह ज्याला मान्य नाहीत असा
दुद्दंसणो – दुर्दर्शन, ज्याचे दर्शन होणे कठीण आहे असा
सूरो – सूर्य, शूर, पराक्रमी
ण सत्तासो – सात अश्व नसणारा (सूर्याच्या रथाला सात घोडे असतात असे मानले जाते), त्रास न देणारा
सोमो – चंद्र, सौम्य
कलंकवज्जिओ – कलंक नसणारा, निष्कलंक
भोई – साप, भोग घेणारा
दोजीहो – दोन जीभा असणारा, दुटप्पी वागणारा
तुंगो – उंच, ज्याची समाजात प्रतिष्ठा आहे, विरोधकरहित आहे असा, याच्यापेक्षा मोठी प्रतिष्ठा नसणारा
समीवदिण्णफलो – त्वरित फळ देणारा

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) ण तरिज्जइ ...... संगीय-विलयाहिं ।।
२) अह णवर ...... सालाहणो णाम।।
३) पलय-वराह- ...... -मुहलिय-दियंतो।।
४) जो सो अविउत्तो ...... आवासो।।
५) सासणमिव पुण्णाणं, ... पिव गुणाणं।।

२) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) भगवती पृथ्वीचे वर्णन करा.
२) 'घराच्या भिंती मलीन झाल्या' हे स्पष्ट करा.
३) शेतांचे रक्षण करणाऱ्यांचे वर्णन करा.
४) प्रतिष्ठान (पैठण) नगरीच्या राजाचे नाव व विशेषणे लिहा.

३) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) प्रतिष्ठान नगरीचे वर्णन करा.
२) अश्मक देशाचे वर्णन करा.

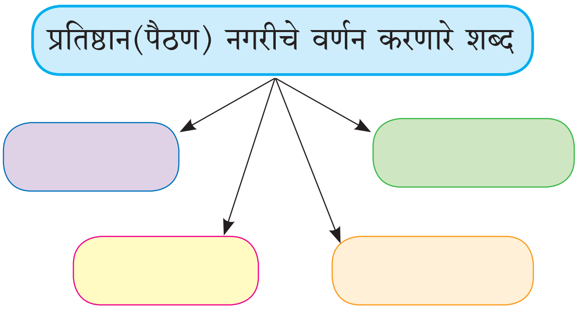
४) खालील गाथेतील श्लेष स्पष्ट करा.

सूरो वि ण सत्तासो, सोमो वि कलंक-वज्जिओ णिच्चं।
भोई वि ण दोजीहो, तुंगो वि समीव-दिण्ण-फलो।।

६) खालील धातूंची पाठात आलेली कर्मणी रूपे शोधून पुढील तक्ता पूर्ण करा.

धातू	कर्मणी रूप	व्याकरण
तर		
मइल		
रक्ख		
पडिराव		
णच्च		
अहिलस		

७) कृती करा.

८) समास ओळखून विग्रह करा.

रयणालंकिया –	
सस्ससंपत्ती –	
अविउत्तो –	
पयावई –	
सुकयाण –	
जण्णग्गी –	
सिलायले –	
कुसुमरेणुपडलेण –	
लोयणाणंदो–	
दुद्दंसणो–	

९) पाठातील उपसर्गसहित रूपांची यादी करून उपसर्ग, धातू व प्रत्यय वेगवेगळे करा.

उपसर्ग	धातू	प्रत्यय

१०) पाठात आलेली 'य'श्रुतीची उदाहरणे देवून 'य'श्रुतीचा नियम स्पष्ट करा.

४) मूलदेव-धुत्तस्स अक्खाणअं

प्राकृत साहित्यामध्ये आचार्य हरिभद्रसूरी हे अत्यंत विद्वान ग्रंथकार, तत्त्ववेत्ते, धर्मप्रचारक होऊन गेले. त्यांनी जवळ जवळ १५० ग्रंथांची निर्मिती केली असे म्हटले जाते. त्यामध्ये 'समरादित्यकथा' आणि 'धूर्ताख्यान' हे ग्रंथ साहित्याच्या दृष्टीने विशेष प्रसिद्ध आहेत. हरिभद्रसूरी हे पुरोगामी विचारांचे लेखक, कवी, धार्मिक तत्त्ववेत्ते होते. त्यांनी रामायण, महाभारत, पुराण इ. ग्रंथांमधील अद्भुतता, अतिशयोक्ती तसेच काही असंभव काल्पनिक घटना 'धूर्ताख्यान' या ग्रंथात व्यंगप्रधान शैलीतून प्रभावीपणे मांडल्या आहेत.

पावसाळ्यामध्ये निवाऱ्यासाठी नगरउद्यानात सर्व धूर्त एकत्र आले होते. सर्व धूर्तांनी आपल्याला आलेले साहसी व अद्भुत अनुभव रामायण, महाभारत, पुराण या ग्रंथांच्या आधारे सांगावेत अशी मूलदेव आपल्या धूर्त मित्रांना विनंती करतो. तेव्हा सर्व धूर्त मूलदेवाच्या विचारांशी सहमत होऊन मूलदेवासच विनंती करतात, की 'प्रथम आपणच आपल्या अभूतपूर्व घटनांचे, स्वानुभवाचे कथन करावे' तेव्हा धूर्त मूलदेव आपले अनुभव पुढीलप्रमाणे कथन करतो.

अह भणइ मूलदेवो, 'जं अणुभूअं मए तरुण-भावे।
तं णिसुणेह अवहिआ, कहिज्जमाणं सुजुत्तीए।।१।।

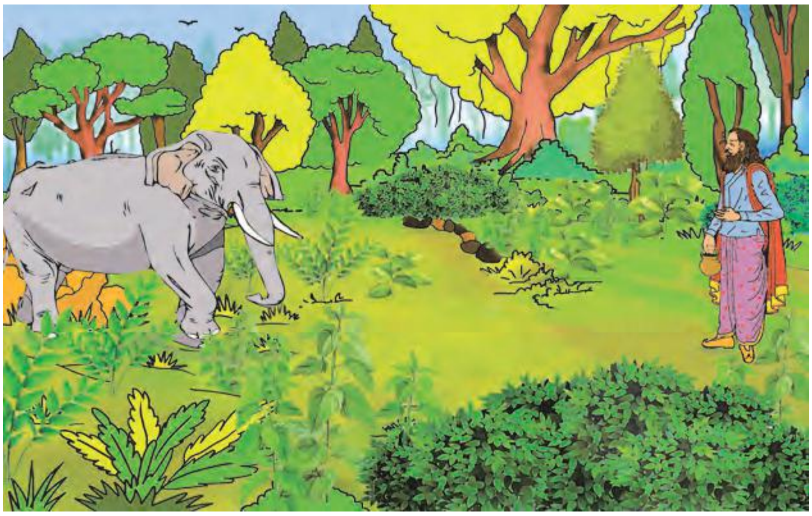
तरुणत्तणम्मि अहअं, इच्छिअ-सुह-संपयं अहिलसंतो।
धारा-धरणट्ठाए, सामि-गिहं पत्थिओ सुइरं।।२।।

छत्त-कमंडलु-हत्थो, पंथं वाहेमि गहिअ-पच्छयणो।
मत्तं पव्वय इत्तं, पिच्छामि अ गय-वरं इंतं।।३।।

मेहमिव गुल-गुलिंतं, पभिण्ण-करडामुहं महामत्तं।
दट्ठूण वण-गइंदं, भएण वेवंत-गत्तो हं।।४।।

अत्ताणो अ असरणो, कत्थ णिलुक्कामि हं ति चिंतंतो।
तो सहसा अ अइगओ, कमंडलुं मरण-भय-भीओ।।५।।

अह सो वि मत्त-हत्थी, ऊसविअ-करो सरोस-रत्तच्छो।
मज्झाणुमग्ग-लग्गो, कमंडलुं अइगओ सिग्घं।।६।।

तो हं भय-संभंतो, समंतओ विद्दुअं पलोअंतो।
हत्थिं कमंडलुम्मी, वामोहेऊण छम्मासं।।७।।

गीवाइ णिग्गओ हं, हत्थी वि ममाणुमग्गओ णिग्गंतो।
लग्गो बालऽग्गंते, कुंडिअ-गीवाइ छिद्दम्मि।।८।।

अहमवि अ णवरि पुरओ, गंगं पिच्छामि रंगिर-तरंगं।
फेण-णिअरऽट्टहासं, वण-गय-दंत-क्खय-तडग्गं।।९।।

पहमण्णं अलहंतो तो, हं इसुवेअ-वाहिणिं सिग्घं।
बाहाहिं समुत्तिण्णो, गोपयमिव भारहिं विउलं।।१०।।

तो सामि-गिहं गंतुं, छुह-तण्हा-परिसहेहिं सहमाणो।
छम्मासा सीसेणं, धरेमि धारा धरट्ठाए।।११।।

धारेऊण य धारं, पयओ अहिवंदिऊण महसेणं।
संपत्तो उज्जेणिं तुब्भेहिं, समं च मिलिओ हं।।१२।।

तो जइ सच्चं एअं, तो मे हेऊहिं पत्तिआवेह।
अह मण्णह अलिअं तं, धुत्ताणं देह तो भत्तं'।।१३।।

अइ भणइ कंडरीओ, 'को भणिही तुममसच्च-वयणं ति।
भारह-पुराण-रामायणाणि, पुरिसो विआणंतो'।।१४।।

परिभणइ मूलदेवो, 'सो हत्थी कुंडिआइ कह माओ?
कह भमिओ छम्मासं, कमंडले तम्मि वणहत्थी।।१५।।

सुहुम-च्छिद्देण कमंडलाओ, कह णिग्गओ अहं सो अ।
णिग्गंतो वणहत्थी, बालऽग्गंते कहं लग्गो।।१६।।

कह गंगा उत्तिण्णा, बाहाहिं मए सुदूरतर-पारा।
कह छम्मासं धरिआ, भुक्खिअ-तिसिएण-उदय-धारा?'।।१७।।

सद्दत्था

तरुणभावे – तरुणावस्थेत
अवहिआ – सावधचित्ताने
सुजुत्तीए – युक्तिपूर्वक, तर्कशुद्ध
अहअं– मी
अहिलसंतो – अभिलाषा किंवा इच्छा करीत
धाराधरणट्ठाए – (जल) धारा धारण करण्यासाठी
सुइरं– खूप वेळ (क्रियाविशेषण)
वाहेमि – चालत होतो, जात होतो
पच्छयणो – शिदोरी
मत्तं – मदोन्मत्त
इत्तं– एवढा
पिच्छामि – पाहिले
इंतं– येणारा
गुलगुलिंतं– हत्तीचा चीत्कार, गडगडाट
पभिण्णकरडामुहं – उन्मळलेल्या वृक्षाप्रमाणे मुख असणारा
वेवंतगत्तो – थरथरणारे शरीर असलेला
अत्ताणो – त्राण नसलेला
असरण – निराधार
कत्थ णिलुक्कामि – मी कोठे लपू ?
अइगओ – आत शिरला

ऊसविअकरो– सोंड उंचावलेला
रत्तच्छो– लाल डोळे असणारा
विद्दुअं – त्रासलेला
वामोहेऊण – वशीकरण मंत्र उच्चारून
णिग्गंतो – निघत असताना
बालग्गंते– शेपटीचा मागील भाग
कुंडिअ – कमंडलू
गीवाइ – मानेतून (पंचमी वि.) किंवा तोटीतून
रंगिर – इकडे तिकडे वाहणाऱ्या, उसळणाऱ्या
फेणणिअर– फेसाचा समूह
अट्टहासं– जोराचा आवाज
तडग्गं– किनाऱ्याचे / कडेचे टोक
पहमण्णं– पहं+अण्णं– दुसरा मार्ग
इसुवेअवाहिणिं – धनुष्यातून सुटलेल्या बाणा प्रमाणे वेगाने वाहणारी
समुत्तिण्णो – तरून गेला, ओलांडले
गोपयमिव – गोपदाप्रमाणे (गाईच्या पाया इतके माप)
छुहतण्हापरिसह– भूक तहान इ. त्रास
पत्तिआवेह – पुरावा किंवा प्रचिती द्या
सुदूरतरपारा – पार करण्यास अत्यंत कठीण
भुक्खिअतिसिएण– भुकेलेल्या तहानलेल्या
उदय – पाणी

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) मेहमिव ...... वेवंत–गत्तो हं।।
२) अह सो वि ...... सिग्घं।।
३) पहमण्णं ...... विउलं।।
४) कह गंगा ...... उदयधारा।।

२) एका वाक्यात उत्तरे द्या.

१) मूलदेव स्वामिगृही गेला ते कारण सांगा.
२) नदीच्या तटाला दिलेली उपमा लिहा.
३) हत्तीचा कमंडलू मध्ये राहण्याचा काळ सांगा.
४) नदीच्या वेगाला दिलेली उपमा सांगा.

३) खालील प्रश्नांची तीन ते चार वाक्यात उत्तरे द्या.

१) जंगली हत्तीला बघून मूलदेवाच्या झालेल्या अवस्थेचे विवेचन करा.
२) वनहत्तीचे वर्णन करा.
३) गंगानदीची वैशिष्ट्ये सांगा.
४) मूलदेवाने धूर्तांना विचारलेल्या प्रश्नांचे विवेचन करा.

४) संदर्भासह स्पष्टीकरण द्या.

१) तं णिसुणेह अवहिआ।
२) को भणिही तुममसच्च–वयणं ति।
३) सो हत्थी कुंडिआइ कह माओ।
४) अह मण्णह अलिअं तं धुत्ताणं देह तो भत्तं।

५) पाठातून योग्य शब्द निवडून गाथा पूर्ण करा.

१) .....–.....–हत्थो पंथं वाहेमि गहिअ–.......।
२) ...... कमंडलुं अइगओ सिग्घं।
३) दट्ठूण ...... भएण वेवंत–गत्तो हं।
४) बाहाहिं ...... गोपयमिव भारहिं विउलं।

६) समास ओळखून विग्रह करा.

१) भारहपुराणरामायणाणि –
२) सुजुत्तीए –
३) इच्छिअसुहसंपयं –
४) इसुवेअवाहिणिं –
५) छुहतण्हापरिसहेहिं –

७) रूपे ओळखा.

१) सुजुत्तीए   २) कहिज्जमाणं   ३) तरुणत्तणम्मि
४) सामिगिहं   ५) दट्ठूण   ६) पलोअंतो
७) गंतुं   ८) मण्णह

८) खालील यादीतून सर्वनामे व अव्यये वेगळी करून कोष्टक तयार करा.

हं, जं, अहअं, अ, अवि, सुइरं, अहं, णवरि, इव, समं, जइ, कह

९) या पाठातील वर्तमानकाळवाचक विशेषणे ओळखून तक्ता तयार करा.(धातू, प्रत्यय आणि व्याकरण)

५) वज्ज-परिक्खा

जैन श्रीमाल-धांधिया गोत्रीय, कन्नाणा-निवासी, श्री. ठक्कुर फेरू हे अल्लाउद्दीन खिलजी यांच्या मंत्रिमंडळातील एक अतिशय अनुभवी बहुश्रुत विद्वान व रत्नपारखी होते. त्यांचा मुद्राशास्त्र आणि भारतीय मुद्रांचे विवेचन करणारा 'द्रव्यपरीक्षा' नावाचा ग्रंथ आहे. तसेच 'भूगर्भ-प्रकाश' नावाचा भूगर्भ विज्ञान या विषयावरील ग्रंथ देखील त्यांनी रचला आहे. ठक्कुर फेरू यांनी इ.स.१३१५ मध्ये आपला मुलगा हेमपालासाठी, १३२ गाथांचा, 'रयण-परिक्खा' नावाचा ग्रंथ, प्राकृतमध्ये लिहिला. या ग्रंथामध्ये अनेक रत्नांबरोबर त्यांनी सुरवातीस वज्र (हिरा) या रत्नाविषयीची लक्षणे, फळ आदि माहिती उत्तम रीतीने दिली आहे.

हेमंत-सूरपारय-कलिंग,-मायंग-कोसल-सुरट्ठेसु।
पंडुर-विसएसु तहा वेणु,-णईए वज्ज-ठाणाइं।।१।।

तंब-सिय-णील-कुक्कुस,-हरियाल-सिरीस-कुसुम-घणरत्ता।
इय वज्ज-वण्ण-छाया, कमेण आगर-विसेसाओ।।२।।

परं विसेसोऽयं -
कोसल-कलिंग-पढमे, दुइए हेमंते तह मायंगे।
पंडुर-सुरट्ठ-तईए, वेणुज-सोपारय-सेसे।।३।।

छक्कोणअट्ठफलहा, बारस-धारा य हुंति वज्जा य।
अट्ठगुणा णव-दोसा, चउछाया चउरवण्ण-कमा।।४।।

सम-फलह-उच्च-कोणा, सुतिक्ख-धारा य वारितर-अमला।
उज्जल-अदोस-लहुतुल, इय वज्जे होंति अट्ठ-गुणा।।५।।

काग-पग-बिंदु-रेहा, सामला फुट्टा य एग-सिंगा य।
वट्टा य जवाकारा, हीणाहिय-कोण-णव-दोसा।।६।।

चत्तारि वि वण्णा तह, पियारुणा णरवराण रिद्धि-करा।
सेसा णिय-णिय-वण्णे, सुहंकरा वज्जा णायव्वा।।७।।

लच्छीए आयड्ढी थंभइ, अरिणो परक्कमं समरे।
तेण अरुणं पीयं, णरेसरो धरइ वर-वज्जं।।८।।

जह दप्पणेण वयणं, दीसइ तह उत्तमेण वज्जेण।
णर-तिरिय-रुक्ख-मंदिर,-तहिंदधणुहाइं दीसंति।।९।।

समपिंड-सगुण-णिम्मल,-गुरुतुल्ला हीणपिंड-लहुमुल्ला।
फार-लहुतुल्ल-वज्जा, बहुमुल्ला सम-समा मुल्ला।।१०।।

वज्जं लहु-फलह-सिरं, वित्थर-चरणं तिलोवरिं काउं।
जो जडइ अह जडावइ, तस्स धुवं हवइ बहु-दोसं।।११।।

वज्जेण सव्वे रयणा, वेहं पावंति हीरए हीरा।
कुरुविंदो पुण वेहइ, णीलस्स ण अण्ण-रयणस्स।।१२।।

अयसार-कच्च-फलिहा, गोमेयग-पुंसराय-वेडुज्जा।
एयाउ कूड-वज्जा कुणंति, जे होंति कल-कुसला।।१३।।

कूडाण इय परिक्खा, गुरु-विण्णाया सुहुम-धारा य।
साणायं सुह-घसिया, दुह-घसिया रयण-जाइ-भवा।।१४।।

सद्दत्था

हेमंत – हिमालयाचा प्रदेश, तिसऱ्या श्लोकात हिरे (वज्र) जेथे सापडतात त्या सर्व प्रदेशांची नावे दिली आहेत. परंतु वैशिष्ट्य असे की, पहिल्या प्रकारचे हिरे कलिंग देशात तर दुसऱ्या प्रकारचे हिरे हेमंत व मातंग प्रदेशात सापडतात.
वेणुणई – वेण्णानदी (ही नदी मराठवाडा-विदर्भ या प्रदेशात आहे)
हरियाल – पिवळ्या वर्णाचा
परं विसेसोऽयं – परंतु विशेष असे की
सूरपारय/सोपारय – सोपारक/शूर्पारक नावाचा देश (जो सध्या नालासोपारा या नावाने प्रसिद्ध आहे)
वज्जठाणाइं – हिऱ्याच्या खाणी
कुक्कुस – धान्यादीचे फोलपट (तशा प्रकारचा रंग)
घण – अत्यंत, प्रगाढ
आगर – खाण
वारितरअमला – पाण्यापेक्षाही निर्मळ
अदोस – निर्दोष
कागपग – कावळ्याचा पाय
वट्ट – गोलाकार, वर्तुळ
सिय – शुभ्र, धवल
विग्घ – संकट
रिद्धि – वैभव
णायव्वा – जाणावेत
आयड्ढी – आकर्षण
वेह – छेद, वेधन
कूड – खोटे
फलह – हिऱ्याचे समतल पृष्ठभाग
चप्पडि – चपटे
समपिंड – समान गुणधर्म (वजन व आकार)
जडइ, जडावइ – (जो हिरे) जडवितो व जडवून घेतो
कुरुविंदो – या नावाचे रत्न
वेहइ – वेध घेतला जातो. भावार्थ – रत्न हिऱ्याने कापता येते; हिरा हिऱ्याने कापता येतो पण निळा हिरा मात्र 'कुरुविंद' नावाच्या हिऱ्यानेच कापता येतो
अयसारकच्च... होंति कलकुसला – अयसार(लोहभस्म), काच, स्फटिक, गोमेदक, पुष्कराज व वैडूर्य यांपासून कृत्रिम रत्ने कलाकुशल कारागीर तयार करू शकतात

सज्झाओ

१) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) ज्यामुळे मोठा दोष लागतो अशा हिऱ्याचे वर्णन करा.

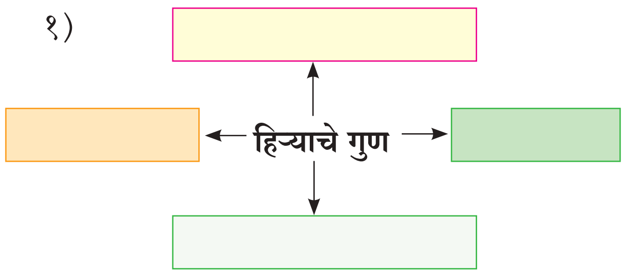
२) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) हिऱ्याच्या खाणी असणाऱ्या प्रदेशांची नावे सांगा.
२) हिऱ्याच्या प्रकाराची नावे सांगा.
३) हिऱ्याचे गुणदोष सांगा.
४) हिरा ओळखण्यासाठी असणारे निकष तुमच्या शब्दांत मांडा.

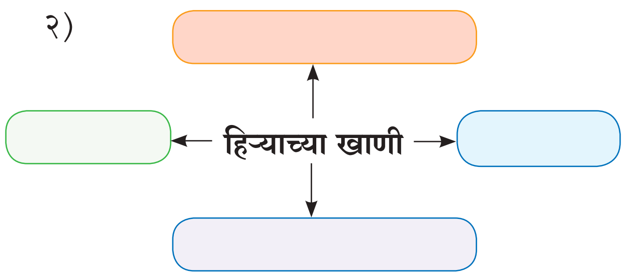
३) पाठात हिऱ्यासाठी आलेल्या उपमा तुमच्या शब्दांत स्पष्ट करा.

४) पाठातील शब्द निवडून रेखाचित्र पूर्ण करा.

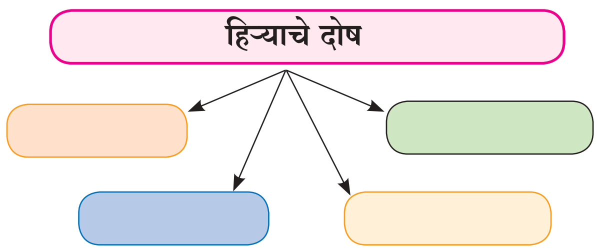
१)

२)

३)

५) शब्द निवडून तक्ता पूर्ण करा.

हेमंत, बारस-धारा, कागपग, सूपारय, कलिंग, कोसल, हीणाहिय-कोण, अमला, फुट्टा

गुण	दोष	जागा

६) हिरेपारख्यांना भेटून आधुनिक रत्नपरीक्षा कशी केली जाते याबद्दल प्रकल्प तयार करा.

❀❀❀

६) फुल्ल-विण्णाण-कुसला तरंगलोला

इ.स.च्या पहिल्या शतकात, पादलिप्ताचार्यांनी 'तरंगवई' नावाचे प्रदीर्घ असे महाकाव्य प्राकृतमध्ये लिहिले. आगमांवरील टीकाग्रंथांमध्ये या कथेचा उल्लेख येतो. पण आज हा ग्रंथ मूळ स्वरूपात उपलब्ध नाही. केवळ मौखिकी स्वरूपात हा ग्रंथ उपलब्ध होता. या ग्रंथाच्या निर्मितीनंतर, साधारणपणे १००० वर्षांनी, नेमिचंद्रगणी यांनी यश नावाच्या आपल्या शिष्याच्या अध्ययनासाठी 'तरंगलोला' हे संक्षिप्त रूप रचले. त्यानंतर ११ व्या शतकात होऊन गेलेल्या भद्रेश्वरांनी 'तरंगलोला' या संक्षिप्त कथेचा संक्षेप केवळ ४२५ प्राकृत गाथांमध्ये 'तरंगवईकहा' या नावाने केला. प्रस्तुत पाठ नेमिचंद्रगणींच्या 'तरंगलोला' या ग्रंथातून निवडण्यात आला आहे. फुलांच्या विज्ञानामध्ये प्रवीण झालेल्या तरंगलोलेचा हा प्रसंग येथे घेतला आहे.

तो सत्तिवण्णस्स पढम-कुसुम,-पिंडिउ पुडय-संपुडए।
घेत्तूण तत्थागया, फुल्लहरी सा भणइ तायं।।१।।

गहवइ वट्टइ सरओ, णट्ठा सत्तूहिं ते समं मेहा।
संपइ जह पउम-सरं, तह सेवउ ते चिरं लच्छी।।२।।

एवं भणिऊण सा, फुल्लहरी गहवइस्स।
उवणेइ संपुडियं, पुडयं तं सत्तवण्णाणं।।३।।

तत्थुग्घाडिय-णिग्गय,-पहाविओ दस-दिसासु पूरेंतो।
गयवर-मय-गंधो विव, गंधो सो सत्तिवण्णाणं।।४।।

पेच्छइ य उक्खिवंतो, सारय-ससि-णिम्मलेहि कुसुमेहिं।
करि-दंत-पंडुराओ, पिंडीओ सत्तिवण्णाणं।।५।।

तत्तो हासाविय-मुहो, मज्झ पणामेइ तं कुसुम-पिंडिं।
भणइ य 'मुणेहि पुत्ति, इमीए वण्णाहिगारमिणं।।६।।

तं पुप्फ-जोणि-सत्थं, सुसिक्खिया गंध-जुत्ति-सत्थं च।
ता कोसल्लं होही, तुज्झ भणिमो तुमं तेण।।७।।

पगईए पंडुराओ, पिंडीउ अत्थि सत्तिवण्णाणं।
कारण-जाएण इमा, मणे केण पीइया पिंडी?'।।८।।

तो भणइ तत्थ ताओ, 'वणस्स मज्झम्मि होहिइ कत्तो'।
पंकय-रयस्स पुत्ति, उववत्ती सत्तिवण्णम्मि।।९।।

तो हं भणामि 'सुम्मउ, ताय विणा कारणेण ण हु कज्जं'।
दीसइ य इमा पिंडी, पंकय-रय-पिंजरा तेण।।१०।।

पुप्फाण पभव-रुक्खस्स, सत्तिवण्णस्स तस्स आसण्णे।
भवियव्वो पउम-सरो, सरयाले पीवर-सिरीओ।।११।।

तत्थ दिवायर-कर-बोहिएसु, णियय-रस-पिंजरीएसु।
पउमेसु छप्पय-गणा, णिलेंति मयरंद-लोहेणं।।१२।।

तो तत्तो उड्डीणा, बहुसो मयरंद-पिंजरा भमरा।
ओलेंति सत्तिवण्णस्स, तस्स पुप्फाण थवएसु।।१३।।

ताहे छप्पय-गण-पय,-विलीण-संकामिएणिमा पिंडी।
पीएण लच्छिहर-वर,-रएण परिपीइया जाया।।१४।।

एत्तिय-मेत्तं एयं, णत्थि विअप्पो' त्ति जंपियम्मि मए।
तो फुल्ल-ढोइणी सा, 'सुट्ठु हु मुणियं' ति भणिया।।१५।।

अवयासेऊण य मं, सीसे अग्घाइऊण तो ताओ।
हरिसाऊरिय-हियओ, पुलइय-अंगो इमं भणइ।।१६।।

'सुट्ठु हु मुणियं' पुत्ति, हियय-गयं मह वि एत्तियं चेव।
विण्णाण-सिक्खियं पुण, परिक्खिउं पुच्छिया सि मए।।१७।।

विणय-गुण-रूव-लायण्ण,-सील-णाण-संपण्णो।
होही हु सो कयत्थो, जस्स तुमं पाविहिसि हत्थं'।।१८।।

सद्दत्था

सत्त/सत्तिवण्णस्स – सप्तपर्ण वृक्षाची
पिंडिउ – गुच्छ
पुडय-संपुडए – दोन टोपल्यांमध्ये
फुल्लहरी – माळीण
पउमसरं – कमळांनी भरलेले सरोवर
चिरं – दीर्घ काळ (क्रि.वि.)
उवणेइ – नेते, जवळ नेते
पहाविओ – धावला
उक्खिवंतो – उचलताना
करिदंतपंडुराओ – हत्तीच्या दातांप्रमाणे पांढरे
मुणेहि – (तू) जाण
वण्णाहिगारं – वर्णांच्या बाबतीत तुझी योग्यता
गंधजुत्तिसत्थं – गंधाद्वारे/वासावरून फूल ओळखण्याचे शास्त्र
कोसल्लं – कौशल्य, पारंगतता
पगईए – प्रकृतीने, मुळात, प्राथमिकत:
मणे – मला वाटते
पीइया – पिवळी
सुम्मउ – सुण, कर्मणी आज्ञार्थ तृ.पु.ए.व,(आपण) ऐका
पंकयरयस्स – कमळाच्या रज:कणांची
पिंजरा – पिवळसर लाल रंगाचे
आसण्णे – जवळ
सरयाले – शरद ऋतूमध्ये
पीवरसिरीओ – पुष्ट, संपन्न (सौंदर्याने)
दिवायरकरबोहिएसु – सूर्याच्या किरणांनी फुललेल्या
छप्पयगणा – भुंग्यांचा समूह
मयरंदलोहेण – मधाच्या लोभाने
उड्डीणा – उडणारे
ओलेंति – बसतात, भरून टाकतात, आस्वाद घेतात
थवएसु – गुच्छांवर
विअप्पो – विकल्प, शंका
फुल्लढोइणी – फुले घेऊन आलेली, फुलांची भेट घेवून आलेली, माळीण
अवयासेऊण – आलिंगन देऊन, मिठी मारून
अग्घाइऊण – वास घेऊन
हरिसाऊरियहियओ – आनंदाने मन भरून गेलेला
परिक्खिउं – परीक्षा पाहण्यासाठी
सुट्ठु – उत्तम, छान
कयत्थो – कृतार्थ
पाविहिसि – प्राप्त करशील

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) गहवइ वट्टइ ...... चिरं लच्छिं।।
२) तत्थुग्घाडिय-...... सो सत्तिवण्णाणं।।
३) तो हं भणामि ...... पिंजरा तेण।।
४) तो तत्तो ...... पुप्फाण थवएसु।।

२) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) या पाठाचे सार आपल्या शब्दात लिहा.
२) वडिलांनी आपल्या मुलीच्या घेतलेल्या परीक्षेचे वर्णन करा.
३) मुलीने आपल्या वडिलांच्या शंकेचे केलेले समाधान आपल्या शब्दात सांगा.

३) संदर्भासह स्पष्टीकरण करा.

१) मुणेहि पुत्ति इमीए वण्णाहिगारमिणं ।
२) होही हु सो कयत्थो जस्स तुमं पाविहिसि हत्थं ।
३) करि-दंत-पंडुराओ पिंडीओ सत्तिवण्णाणं ।
४) ता कोसल्लं होही तुज्झ भणिमो तुमं तेण ।

४) एका शब्दात उत्तरे लिहा.

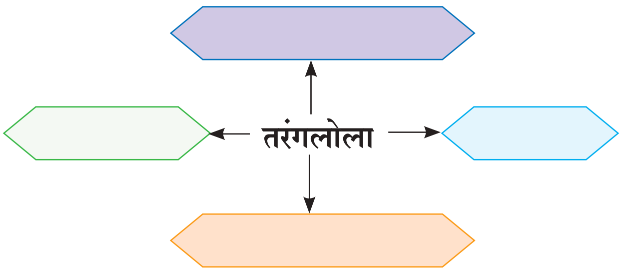
१) पंडुरकुसुमं कस्स रुक्खस्स अत्थि- ....
२) सत्तिवण्णस्स कुसुमपिंडी काए आणीआ- ....
३) रायं इमं हत्थिदंतो व्व भासइ -.........
४) सत्तिवण्णस्स गंधो कहं अत्थि -.........
५) पिंडी णाम -.........

५) शब्द निवडून तक्ता पूर्ण करा.

घेत्तूण, भणइ, उवणेइ, काऊण, गहिऊण, उक्खिवंतो, भणिमो, अवयासेऊण, परिक्खिउं, हासाविय, पहाविओ, कहिज्जइ

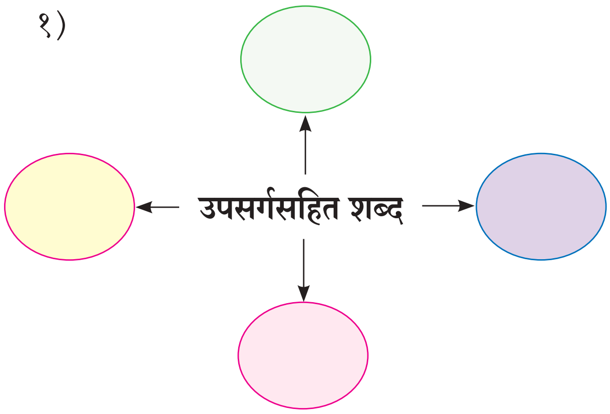
वर्तमान काळ	पूर्वकाल वाचक	हेत्वर्थक	वर्तमान कालवाचक विशेषण	क.भू. धा.वि.

६) पाठाच्या आधारे विशेषणे लिहून रेखाजाल पूर्ण करा.

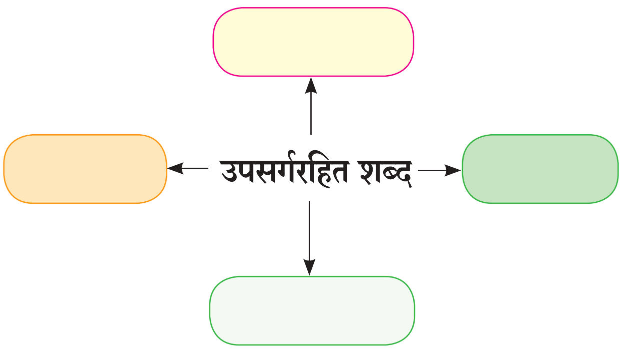

७) पाठातील उपसर्गसहित आणि उपसर्गरहित शब्द ओळखून रेखाजाल पूर्ण करा.

१)

२)

७) साहसवज्जा

'वज्जालग्गं' हा प्राकृतातील एक उत्कृष्ट नीति-सुभाषितसंग्रह आहे. यातील रचना विषयवार असून प्रत्येक विषयावरील गाथासमूहाला 'वज्जा' असे नाव दिले आहे. 'वज्जा' म्हणजे पद्धती किंवा समूह. वज्जालग्गं या ग्रंथाचा कर्ता जयवल्लभ हे श्वेतांबर जैन मुनी असून त्यांचा काळ १३वे शतक मानला गेला आहे. यात एकूण ९५ वज्जा असून सुमारे ८०० गाथांचे संकलन केलेले आहे. श्लेषात्मक शब्दरचना हे वज्जालग्गंचे आणखी एक वैशिष्ट्य आहे. साहसाचे महत्त्व सांगून साहसाशिवाय यशप्राप्ती होत नाही याविषयी चर्चा या पाठात आलेली आहे.

साहसमवलंबंतो, पावइ हियइच्छिअं ण संदेहो।
जेणुत्तमंगमेत्तेण, राहुणा कवलिओ चंदो।।१।।

तं किं पि साहसं, साहसेण साहंति साहससहावा।
जं भाविऊण दिव्वो, परंमुहो धुणइ णियसीसं।।२।।

थरथरइ धरा खुब्भंति, साअरा होइ विम्हलो दइवो।
असम-ववसायसाहस,-संलद्ध-जसाण धीराणं।।३।।

अगणिय-समविसमाणं, साहसतुंगे समारुहंताणं।
रक्खइ धीराण मणं, आसण्ण-भयाउलो दइवो।।४।।

तं किं पि कम्मरयणं, धीरा ववसंति साहसवसेणं।
जं बंभ-हरि-हराण वि, लग्गइ चित्ते चमक्कारो।।५।।

धीरेण समं समसीसियाइ, रे दिव्व आरुहंतस्स।
होहिइ किं पि कलंकं, धुव्वंतं जं ण फिट्टिहिइ।।६।।

जह जह ण समप्पइ, विहिवसेण विहडंत-कज्जपरिणामो।
तह तह धीराण मणे, वड्ढइ बिउणो समुच्छाहो।।७।।

फलसंपत्तीइ समोणयाइ, तुंगाइ फलविपत्तीए।
हिअआइ सुपुरिसाणं, महातरूणं व सिहराइं।।८।।

हियए जाओ तत्थेव, वड्ढिओ णेय पयडिओ लोए।
ववसायपायवो, सुपुरिसाण लक्खिज्जइ फलेहिं।।९।।

ववसायफलं विहवो, विहवस्स अ विहलजणसमुद्धरणं।
विहलुद्धरणेण जसो, जसेण भण किं ण पज्जत्तं।।१०।।

आढत्ता सप्पुरिसेहिं, तुंगववसायदिण्णहियएहिं।
कज्जारंभा होहिंति, णिप्फला कह चिरं कालं।।११।।

ण महुमहणस्स वच्छे, मज्झे कमलाण णेय खीरहरे।
ववसायसायरे, सुपुरिसाण लच्छी फुडं वसइ।।१२।।

तद्दियहारंभ-वियावडाण, मित्तेक्क-कज्जरसियाणं।
रविरहतुरयाण व, सुपुरिसाण ण हु हिअअ-वीसामो।।१३।।

सद्दत्था

साहसं – धाडसी कृत्य
हियइच्छिअं – मनापासून हवे ते
उत्तमंगेण– (फक्त) मस्तकाने
राहुणा – राहू या ग्रहाने
कवलिओ – घास घेतला
साहंति – साधतात
भाविऊण – विचार करून
दिव्वो – दैव, नशीब
धुणइ – हलवतो
थरथरइ – थरथरतो
धरा – पृथ्वी
खुब्भंति – (समुद्र) खवळतात
विम्हल – विह्वल, व्याकुळ होईल
दइव – दैव
असमववसायसाहससंलद्धजसाण – उत्तम प्रयत्न (आणि) धाडसाने यश मिळवले आहे अशा लोकांचे
धीराणं/धीराण – धैर्यवान लोकांचे
अगणिय – महत्त्व न देता
साहसतुंगे – साहसरूपी शिखरावर
समारुहंताणं– आरूढ होत असणाऱ्यांना
आसण्णभयाउलो – जवळ आलेल्या भयामुळे व्याकुळ झालेला
कम्मरयणं – कर्मरूपी रत्नाला
बंभहरिहराणं – ब्रह्मा, विष्णू, महेश यांचे
समसीसियाइ – समान पातळीवर
आरुहंतस्स – आरूढ होणाऱ्याचे
धुव्वंतं – धुतला जात असताना
फिट्टिहिइ – नष्ट होईल
विहिवसेण – नशीबामुळे
विहडंतकज्जपरिणामो – कर्माचा नष्ट होणारा परिणाम
बिउणो – द्विगुण, दुप्पट
समुच्छाहो – उत्साह
समोणयाइ – झुकलेले, वाकलेले
सिहराइं – शिखरे, इथे झाडाचे शेंडे
वड्ढिओ – वाढला
पयडिओ – प्रकट केला, उघड केला
ववसायपायवो– उद्योगरूपी वृक्ष
लक्खिज्जइ– लक्षात येतो
विहलजणसमुद्धरणं – व्याकुळ झालेल्या लोकांचा उद्धार करण्यासाठी
पज्जंतं – पर्याप्त, पुरेसे
आढत्ता – सुरुवात केली
वच्छे – वक्षस्थळावर, छातीवर
खीरहरे – क्षीरसागरामध्ये
तद्दियह – त्याच दिवशी
वियावडाण – व्यापृत, व्यस्त असलेल्यांसाठी
मित्तेक्ककज्जरसियाणं – मित्रांच्या कामामध्ये रममाण होणाऱ्यांसाठी
हिअअवीसामो – हृदयाला (मनाला) विश्रांती

सज्झाओ

१) माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) साहसमवलंबंतो ..... चंदो।।
२) थरथरइ धरा ..... धीराणं।।
३) तं किं पि ..... चमक्कारो।।
४) जह जह ण समप्पइ ..... समुच्छाहो।।
५) ण महुमहणस्स ..... फुडं वसइ।।

२) थोडक्यात उत्तरे लिहा.

१) राहूने चंद्राला गिळले त्याचे वर्णन करा.
२) धैर्यवान माणसाचा उत्साह वाढवणाऱ्या गोष्टी सांगा.
३) सत्पुरुषाच्या हृदयाची तुलना स्पष्ट करा.
४) सत्पुरुष व घोड्यामधील साम्य सांगा.

३) सविस्तर उत्तरे लिहा.

१) सत्पुरुष व उद्योगरूपी वृक्ष हा दृष्टांत स्पष्ट करा.

२) 'सत्पुरुषाचे कार्य फार काळ निष्फळ राहू शकत नाही' हे स्पष्ट करा.

३) लक्ष्मी कायमस्वरूपी राहण्याचे ठिकाण व कारण सांगा.

४) 'अंगात साहस असेल तर कोणतेही काम अवघड नसते', या दृष्टांताची चर्चा करा.

४) संदर्भासहित स्पष्टीकरण करा.

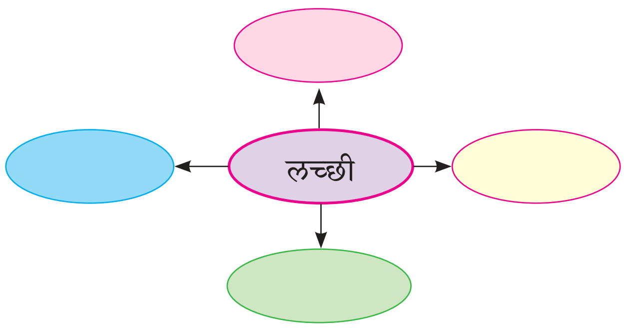
१) रक्खइ धीराण मणं आसण्णभयाउलो दइवो।

२) जं बंभहरिहराण वि लग्गइ चित्ते चमक्कारो।

३) जं भाविऊण दिव्वो परंमुहो धुणइ णियसीसं।

४) हिअआइ सुपुरिसाणं महातरूणं व सिहराइं।

५) मराठी समानार्थी शब्द भरून रेखाजाल पूर्ण करा.

६) खालील शब्दामधील उपसर्ग, धातू आणि प्रत्यय वेगळे करून लिहा.

शब्द	उपसर्ग	धातू	प्रत्यय
सुपुरिसाणं			
समोणयाइ			
समुच्छाहो			
आरुहंतं			
णिप्फला			

७) पाठातील योग्य शब्द निवडून गाथेतील रिकाम्या जागा भरा.

१) फलसंपत्तीइ ..... तुंगाइ फलविपत्तीए।

२) ववसायपायवो सुपुरिसाणं लक्खिज्जइ .....।

३) ण ..... वच्छे मज्झे कमलाण णेय खीरहरे।

८) समास ओळखा व सोडवा.

१) हियइच्छिअं

२) साहससहावा

३) बंभहरिहराण

४) आसण्णभयाउलो

५) कज्जपरिणामो

६) फलसंपत्ती

७) सुपुरिसाण

८) ववसायपायवो

९) रूपे द्या.

१) वच्छ - सप्तमी बहुवचन -

२) सुपुरिस - तृतीया बहुवचन -

३) वड्ढ - कर्मणी भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण, स्त्रीलिंगी द्वितीया बहुवचन -

४) आ+रभ - कर्म भू.धा.वि. नपुंसकलिंगी पंचमी बहुवचन -

५) महातरु - प्रथमा बहुवचन -

१०) रूपे ओळखा.

१) सिहराइ

२) विहवो

३) जाओ

४) चित्ते

५) राहुणा

६) साहसं

७) वसइ

८) होहिंति

९) धीराणं

१०) फिट्टिहिइ

११) भाविऊण

१२) संदेहो

व्याकरण विवेचन

१) विध्यर्थकाचे प्रत्यय आणि क्रियापदाची रूपे

१) हे करावे, हे केले पाहिजे, कर्तव्याचा उपदेश यासाठी विध्यर्थक क्रियापदांचा उपयोग केला जातो.

२) एखादे काम करण्यासाठी प्रेरणा, इच्छा, काही वेळा नकार दर्शवण्यासाठी विध्यर्थक क्रियापदांचा उपयोग केला जातो.

३) शंका किंवा शक्यता दर्शवण्यासाठी सुद्धा विध्यर्थक क्रियापदांचा उपयोग केला जातो.

प्रत्यय

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	एज्जा, एज्जामि	एज्जाम
द्वितीय पुरुष	एज्जा, एज्जासि, एज्जाहि	एज्जाह
तृतीय पुरुष	ए, एज्जा	एज्जा

रूपे

'पास' – पाहणे

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	पासेज्जा, पासेज्जामि	पासेज्जाम
द्वितीय पुरुष	पासेज्जा, पासेज्जासि, पासेज्जाहि	पासेज्जाह
तृतीय पुरुष	पासे, पासेज्जा	पासेज्जा

'गा' – गाणे

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	गाएज्जा, गाएज्जामि	गाएज्जाम
द्वितीय पुरुष	गाएज्जा, गाएज्जासि, गाएज्जाहि	गाएज्जाह
तृतीय पुरुष	गाए, गाएज्जा	गाएज्जा

'णे' – नेणे

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	णेज्जामि	णेज्जाम
द्वितीय पुरुष	णेज्जासि	णेज्जाह
तृतीय पुरुष	णेज्जा	णेज्जा

'हो' – असणे

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	होज्जा, होज्जामि	होज्जाम
द्वितीय पुरुष	होज्जा, होज्जासि, होज्जाहि	होज्जाह
तृतीय पुरुष	होज्जा	होज्जा

विकरणासहित हो धातूची रूपे –

पुरुष	एकवचन	अनेकवचन
प्रथम पुरुष	होइज्जामि, होएज्जामि	होइज्जाम, होएज्जाम
द्वितीय पुरुष	होइज्जासि, होएज्जासि, होइज्जाहि, होएज्जाहि	होइज्जाह, होएज्जाह
तृतीय पुरुष	होइज्जा, होएज्जा	होइज्जा, होएज्जा

सर्वनामे

दर्शक, संबंधदर्शक व प्रश्नार्थक या तीनही सर्वनामांची पुल्लिंगी व स्त्रीलिंगी रूपे इयत्ता अकरावी मध्ये आपण शिकलो आहोत. आता त्याच सर्वनामांची नपुंसकलिंगी रूपे पाहू.

दर्शक सर्वनामे– १) एय (एतद्) २) इम (इदम्) ३) अमु (अदस्)

एय (एतद्) नपुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	एयं, एअं, एस, इणं, इणामो	एआइं, एयाइं, एयाणि, एआइँ, एयाइ
कर्म (द्वि.)	एयं	एआइं, एयाइं, एयाणि, एआइँ, एयाइ
करण (तृ.)	एएण, एएणं	एएहि, एएहिं
संप्रदान (च./ष.)	एअस्स, से	एएसिं, एआण, एयाणं
अपादान (पं.)	एआओ, एअत्तो	एएहिन्तो
संबंध (ष.)	एअस्स, से	एएसिं, एआण, एयाणं
अधिकरण (स.)	एअंसि, एयंसि, एयम्मि	एएसु, एएसुं

इम (इदम्) नपुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	इमं, इदं, इणं	इमाइं, इमाणि
कर्म (द्वि.)	इमं, इदं, इणं	इमाइं, इमाणि
करण (तृ.)	इमेण, इमेणं, इमिणा, णेण	इमेहि, इमेहिं
संप्रदान (च./ष.)	इमस्स, अस्स, से	इमेसिं, एसिं
अपादान (पं.)	इमाओ, इमत्तो	इमेहिंतो
संबंध (ष.)	इमस्स, अस्स, से	इमेसिं, एसिं, इमाण, इमाणं
अधिकरण (स.)	इमंसि, अस्सिं	इमेसुं, इमेसु

अमु (अदस्) नपुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	अह, अमुं	अमूइं, अमूइँ, अमूणि
कर्म (द्वि.)	अमुं	अमूइं, अमूइँ, अमूणि
करण (तृ.)	अमुणा	अमूहि, अमूहिं, अमूहिँ
संप्रदान (च./ष.)	अमुणो, अमुस्स	अमूण, अमूणं
अपादान (पं.)	अमुणो, अमुत्तो, अमूओ	अमुत्तो, अमूओ, अमूउ,

	अमूउ, अमूहिन्तो	अमूहिंतो, अमूसुंतो
संबंध (ष.)	अमुणो, अमुस्स	अमूण, अमूणं
अधिकरण (स.)	अयम्मि, इअम्मि, अमुम्मि	अमूसु, अमुसुं

('साहु' या उकारान्त पुल्लिंगी नामाप्रमाणे पुल्लिंगी 'अमु'ची रूपे होतात)

संबंधदर्शक सर्वनाम
ज (यद्) नपुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	जं	जाइं, जाणि
कर्म (द्वि.)	जं	जाइं, जाणि
करण (तृ.)	जेण, जेणं	जेहिं, जेहि
संप्रदान (च./ष.)	जस्स	जेसिं, जाण, जाणं
अपादान (पं.)	जाओ, जत्तो, जा, जम्हा	जेहिंतो, जेसुंतो
संबंध (ष.)	जस्स	जेसिं, जाण, जाणं
अधिकरण (स.)	जंसि, जम्मि	जेसुं, जेसु

प्रश्नार्थक सर्वनाम
क (किं) न. पुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	किं	काइं, काणि
कर्म (द्वि.)	किं	काइं, काणि
करण (तृ.)	केण, केणं	केहि, केहिं
संप्रदान (च./ष.)	कस्स	केसिं, काण, काणं
अपादान (पं.)	काओ, कत्तो, कम्हा	केहिंतो, कासुंतो, केसुंतो, काहिंतो
संबंध (ष.)	कस्स	केसिं, काण, काणं
अधिकरण (स.)	कंसि, कस्सिं, कम्मि कत्थ, कहिं	केसु, केसुं

तृतीयपुरुषी सर्वनाम
स (तद्) तो, ती, ते
स (तद्) पुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	सो, से, स	ते
कर्म (द्वि.)	तं	ते, ता
करण (तृ.)	तेण, तेणं	तेहि, तेहिं
संप्रदान (च./ष.)	तस्स	तेसिं, ताण, ताणं
अपादान (पं.)	ताओ, ता, तम्हा	तेहिंतो, ताहिंतो, तेसुंतो
संबंध (ष.)	तस्स	तेसिं, ताण, ताणं
अधिकरण (स.)	तंसि, तम्मि	तेसु, तेसुं

सा (तद्) स्त्री.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	सा	ताओ, तीओ
कर्म (द्वि.)	तं	ताओ, तीओ
करण (तृ.)	ताए, तीए	ताहिं
संप्रदान (च./ष.)	ताए, तीए, तीसे	ताणं, ताण
अपादान (पं.)	ताओ	ताहिंतो, तासुंतो, ताओ
संबंध (ष.)	ताए, तीए, तीसे	ताणं, ताण
अधिकरण (स.)	तीए, तीसे	तासुं, तासु

स (तद्) नपुं.

कारक	एकवचन	अनेकवचन
कर्ता (प्र.)	तं	ताइं, ताणि
कर्म (द्वि.)	तं	ताइं, ताणि
करण (तृ.)	तेण, तेणं	तेहिं, तेहि
संप्रदान (च./ष.)	तस्स	तेसिं, ताणं, ताण
अपादान (पं.)	ताओ	तेहिंतो, तासुंतो, ताओ
संबंध (ष.)	तस्स	तेसिं, ताण, ताणं
अधिकरण (स.)	तंसि, तम्मि	तेसुं, तेसु

२) क्रियापदांची कर्मणी रूपे व प्रयोग

कर्मणी प्रयोगामध्ये धातूचे कर्मणी रूप वापरतात. सर्व वर्गातील धातूंना 'इज्ज' प्रत्यय लावून कर्मणी रूपे तयार करतात. मूळ धातूंना इज्ज प्रत्यय लागल्यावर तयार होणाऱ्या रूपाला 'कर्मणी अंग' म्हणतात.

उदा. पास + इज्ज = पासिज्ज गच्छ + इज्ज = गच्छिज्ज

गा + इज्ज = गाइज्ज णे + इज्ज = णेइज्ज हो + इज्ज = होइज्ज

ह्या कर्मणी अंगाला काळाचे किंवा अर्थाचे प्रत्यय लावतात. जसे – वर्तमानकाळी (वंदिज्जामि), भूतकाळी (वंदिज्जित्था), भविष्यकाळी (वंदिज्जिस्सामि), आज्ञार्थी (वंदिज्जामु), विध्यर्थी (वंदिज्जिज्जामि) अशी रूपे होतात.

सर्व कर्मणी अंगे अकारांत असल्यामुळे ती पहिल्या प्रकारातील 'पास' धातूप्रमाणे चालतात.

	पास – कर्मणी वर्तमानकाळ		णे – कर्मणी वर्तमानकाळ	
	एकवचन	अनेकवचन	एकवचन	अनेकवचन
प्र.पु.	पासिज्जामि	पासिज्जामो	णेइज्जामि	णेइज्जामो
द्वि.पु.	पासिज्जसि	पासिज्जह	णेइज्जसि	णेइज्जह
तृ.पु.	पासिज्जइ	पासिज्जंति	णेइज्जइ	णेइज्जंति

महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये काही कर्मणी अंगे (रूपे) संस्कृतमधून आली असून त्यांना सिद्ध रूपे म्हटले जाते. त्यांना अनियमित कर्मणी अंगे (रूपे) म्हणतात. उदा. –

कर – कीर, किज्ज (कीरइ / किज्जइ)	पा – पिज्ज (पिज्जइ)	दे – दिज्ज (दिज्जइ)
पास – पासिज्ज/दीस (पासिज्जइ/दीसइ)	णे – णिज्ज (णिज्जइ)	लह – लब्भ (लब्भइ)
सुण – सुव्व, सुम्म (सुव्वइ/सुम्मइ)	भण – भण्ण (भण्णइ)	जाण – णज्ज (णज्जइ)
हण – हम्म (हम्मइ)	तर – तीर (तीरइ)	वय – वुच्च (वुच्चइ)
बंध – बज्झ (बज्झइ)	मुंच – मुच्च (मुच्चइ)	खा – खज्ज (खज्जइ)
डह – डज्झ (डज्झइ)	णट्ट – णच्च (णच्चइ)	थुण – थुव्व (थुव्वइ)

२.१ प्रयोग विचार

मराठी व संस्कृतप्रमाणे महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये तीन प्रयोग आहेत. – (१) कर्तरी, (२) कर्मणी व (३) भावे.

कर्तरी प्रयोग – या प्रयोगात कर्ता प्रथमेत, कर्म द्वितीयेत व क्रियापद कर्त्याप्रमाणे असते. वाक्यात कर्म असल्यास त्याला सकर्मक कर्तरी प्रयोग म्हणतात.

उदा. णरिंदो रज्जं पालेइ। **मेहा जलं वरिसंति।**
सीया रामं पेक्खइ। **चेडा भारं गेण्हंति।**
अहं विउलं धणं लहिस्सामि।

वाक्यात कर्म नसल्यास त्याला अकर्मक कर्तरी प्रयोग म्हणतात.

उदा. सा हसिऊण उवविसइ। णट्टियाओ णच्चंति। किंकरो गाढं पसुत्तो। चोरा आगच्छंति।

क्रियापद सकर्मक असून सुद्धा कर्म अध्याहृत असते त्याला 'अध्याहृत-कर्म कर्तरी प्रयोग' म्हणतात.

उदा. रामो भक्खइ। णिवो भणइ। रावणो पासइ।

कर्मणी प्रयोग – कर्मणी प्रयोगात कर्ता तृतीयेत, कर्म प्रथमेत व क्रियापद कर्माप्रमाणे असते.

उदा. णरिंदेण रज्जं पालिज्जइ। मए धणं लहिज्जिस्सइ। समणेण धम्मो सुणिज्जइ।

भावे प्रयोग – भावे प्रयोगात कर्ता तृतीयेत व क्रियापद नेहमी तृतीय पुरुषी एकवचनी असते. भावे प्रयोगाचा क्वचितच वापर केला जातो.

उदा. देवयाए हसिज्जइ। **चोरेहिं आगच्छिज्जइ।**

कर्म अध्याहृत असेल तर 'रामेण भक्खिज्जइ।' असे वरील प्रमाणेच बदल होतील.

प्रयोग खालीलप्रमाणे बदलता येतात.

सकर्मक कर्तरी	**कर्मणी**
समणो मोक्खं लहइ।	समणेण मोक्खो लब्भइ। (लहिज्जइ)
मेहा जलं वरिसंतु।	मेहेहिं जलं वरिसिज्जउ।
रावणो तवं करेइ।	रावणेण तवो कीरइ।
अहं मउडं देमि।	मए मउडो दिज्जइ।
अणगारो सच्चं जंपेज्जा।	अणगारेण सच्चं जंपिज्जिज्जा।
अध्याहृत-कर्म कर्तरी	**अध्याहृत-कर्म भावे**
रामो भक्खइ।	रामेण भक्खिज्जइ।
अमच्चा भणंति।	अमच्चेहिं भणिज्जंति।
णिवो जाणिस्सइ।	णिवेण जाणिज्जिस्सइ।

कर्मणी व भावे प्रयोगाचा कर्तरी प्रयोग करताना नियम उलट लावावेत (म्हणजेच कर्ता प्रथमेत, कर्म द्वितीयेत

व क्रियापद कर्त्याप्रमाणे करावे) मात्र कर्मणी प्रयोगात कर्मणी भूतकाळवाचक धातुसाधित विशेषण (कर्मणी भू.धा. वि.) अगर कर्मणी विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण (कर्म.विध्य.धा.वि.) वापरले असल्यास त्याबद्दल अनुक्रमे कर्तरी भूतकाळवाचक धातुसाधित विशेषण (कर्त.भू.धा.वि.) व विध्यर्थ योजावे.

उदा. –

कर्मणी प्रयोग	**कर्तरी प्रयोग**
वग्घेण वाणरो हओ।	वग्घो वाणरं हयवंतो। (हणित्था)
सियालेण मओ हत्थी दिट्ठो।	सियालो मयं हत्थिं दिट्ठवंतो। (पासित्था)
समणेहिं धम्मो कहिअव्वो।	समणा धम्मं कहेज्जा।
णिवेण पआ पालिअव्वा।	णिवो पअं पालेज्जा।

कर्मणी अंगाचा उपयोग ज्यामध्ये झाला आहे. अशा काही गाथांचे उदाहरण

खंडिज्जइ विहिणा ससहरो वि सूरस्स होइ अत्थमणं ।
हा दिव्व–परिणइए **कवलिज्जइ** को ण कालेण ।।
मणहरवण्णं पि हु कण्णियार–कुसुमं ण एइ भमराली ।
रूवेण किं व **कीरइ** गुणेण छेया **हरिज्जंति** ।।
हद्धी ! कह ण **मरिज्जइ** मराललीला विलासगोज्जाए ।
तवणलिणीए **खंडेइ** वायसो जत्थ अहरदलं ।।
णिद्दं च्चिय **वंदिज्जइ** किं **कीरइ** देवयाहिं अण्णाहिं ।
जीए पसाएण पिओ **दीसइ** दूरे वि णिवसंतो ।।
गुणसंगेण वि गुरुया जयम्मि सव्वत्थ होंति गारविया ।
ठाणभट्ठं भट्ठं **वंदिज्जइ** चंदणं, उयह ।।

२.२ धातुसाधिते

- **'च्वि'रूप–**

अगोदर अस्तित्वात नसलेली एखादी गोष्ट 'अस्तित्वात येणे' किंवा 'आणणे' असा अर्थ असताना वाक्यात 'च्वि'रूप वापरतात. तसेच जे नाही ते करणे किंवा तसे होणे असा अर्थ देखील या रूपांमधून व्यक्त होतो. नाम किंवा विशेषणे यांना कृ(कर) व भू/हू (भव/हव) या धातूंची रूपे जोडून 'च्वि'रूप तयार केले जाते. त्याचप्रमाणे धातुसाधित विशेषण वापरूनही 'च्वि'रूपे तयार केली जातात. उदा. –

वसीकरेमि – 'कर' 'च्वि'रूप, वर्तमानकाळ प्रथम पुरुष एकवचन
वसीकरेइ – 'कर' 'च्वि'रूप, वर्तमानकाळ तृतीय पुरुष एकवचन
विरलीहूआ – 'भू–हू''च्वि'रूप, कर्मणी भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषण
लक्खीकआ – 'कर' 'च्वि'रूप, कर्मणी भूतकाळवाचक धातुसाधित विशेषण
किंकिरीकआ – 'कर' 'च्वि'रूप, कर्मणी भूतकाळवाचक धातुसाधित विशेषण.

- **कर्मणी भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषणे (कर्म.भू.धा.वि.)–**

कर्मणी भूतकालवाचक धातुसाधित विशेषणांद्वारे भूतकाळी अर्थ सांगितला जातो. विशेषण आणि क्रियापद अशा दोनही अर्थी ही विशेषणे वापरली जातात. महाराष्ट्री प्राकृत भाषेमध्ये भूतकालवाचक विशेषणांसाठी मुख्यत्वे **इअ/इय** हा प्रत्यय वापरला जातो. पण य आणि क्त=त हे प्रत्यय देखील वापरले जातात. शिवाय प्रयोजक भूतकालवाचक

विशेषणे देखील वापरलेली दिसून येतात. त्याची पुल्लिंगी रूपे पुढीलप्रमाणे –

१) इअ/इय – गम – गमिओ / गच्छिओ हस – हसिओ चिंत – चिंतिआ (ब.व.)
वल – वलिओ वर – वरिओ फुर – फुरिओ
णिवेस– णिवेसिओ चल – चलिओ कर – करिओ

२) संस्कृतमध्ये क्त प्रत्यय लागून कर्म.भू.धा.वि. होते. त्या रूपांना 'सिद्ध रूपे' म्हणतात. ही रूपे वर्णविकाराने जशीच्या तशी महाराष्ट्री प्राकृत मध्ये वापरली जातात.

जात: = जाओ/जातो अवनत: = ओणओ/ओणतो आगत: = आगओ
प्रणत: = पणओ समागत: = समागओ संजात: = संजाओ

३) क्त प्रत्ययाशिवाय संस्कृतमध्ये सिद्ध असणारी रूपे महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये वर्णविकाराने येतात.

उक्तं = वुत्तं प्रवृत्तः = पयट्टो मृतं = मडं
कृतं = कडं दृष्ट: = दिट्ठो तुष्टा = तुट्ठा

४) प्रयोजक – हस – हसाविओ / हासिओ कर – कराविओ /कारिओ
पढ – पढाविओ / पाढिओ पास – पासाविओ

- **कर्तरी व कर्मणी वर्तमानकालवाचक धातुसाधित विशेषणे (कर्त/कर्म. व. का. धा. वि.)–**

एखादी क्रिया करत असताना अन्य क्रिया दाखवण्यासाठी व.का.धा. विशेषणांचा वापर केला जातो. त्यासाठी **अंत** व **माण** हे दोन प्रत्यय वापरले जातात. कर्तरी विशेषणे तयार करताना हे प्रत्यय प्रत्यक्ष धातूला लावले जातात. पण कर्मणी विशेषणे तयार करताना धातूचे प्रथम कर्मणी रूप तयार करून घ्यावे लागते. वर्तमानकालवाचक अर्थ या विशेषणाने सांगितला जातो. प्राकृत साहित्यात या विशेषणांचा भरपूर वापर केलेला दिसतो. विशेषणे कर्त्याच्या लिंग, वचन, विभक्तीप्रमाणे चालतात.

१) कर्तरी विशेषणे –

कीर – कीर + अंत – कीरंत = कीरंतो पहर – पहर + अंत – पहरंत = पहरंतो
कील – कील + अंत – कीलंत = कीलंतो पड – पड + अंत – पडंत = पडंतो
गच्छ – गच्छ + माण– गच्छमाण = गच्छमाणा कह – कह + माण – कहमाण = कहमाणा
कड्ढ – कड्ढ + माण– कड्ढमाण = कड्ढमाणं विहर – विहर + माण – विहरमाण = विहरमाणं

२) कर्मणी विशेषणे –

गा – गाइज्ज = गाइज्जंतो ताड – ताडिज्ज = ताडिज्जंतो
पढ – पढिज्ज = पढिज्जंतो हस – हसिज्ज = हसिज्जमाणा
कर = करिज्ज/कीर = करिज्जमाणा/कीरमाणा

- **कर्मणी विध्यर्थक धातुसाधित विशेषण –**

हे करावे, हे केले पाहिजे, हे करण्यास योग्य आहे असा अर्थ कर्म. विध्य. धा. विशेषणांमधून सांगितला जातो. संस्कृतमध्ये या विशेषणांसाठी य, तव्य आणि अनीय हे प्रत्यय वापरले जातात. महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये णिज्ज, इयव्व/इअव्व आणि यव्व/अव्व हे प्रत्यय वापरले जातात. अकारांत धातूंना णिज्ज आणि इयव्व/इअव्व हे प्रत्यय लागतात. आ, ए व ओकारांत धातूंना यव्व/अव्व प्रत्यय लागतो. त्याची रूपे पुढीलप्रमाणे –

परि + हर + इयव्व = परिहरियव्व/परिहरिअव्व दट्ठ + यव्व = दट्ठव्व

पूय + णिज्ज = पूयणिज्ज/पूअणिज्ज

ज्ञा = जा + इयव्व = जाणियव्व/जाणिअव्व

सिक्ख + आव + इयव्व = सिक्खावियव्व (प्रयोजक)

चिंत + इयव्व = चिंतियव्व/चिंतिअव्व

हो + यव्व = होयव्व/होअव्व

हस + आव + इयव्व = हसावियव्व

अभ्यास

१. मराठीत भाषांतर करा –

१) चंदो धवलिज्जइ पुण्णिमाए ।

२) ण णज्जइ भीसणे वणे किं हवइ।

२. प्रयोग ओळखून नाव लिहा –

१) एक्ककुसुमंसि बे तिण्णि गुणा ण लब्भंति।

२) जूए पराइया पंडवा वणं गच्छिंसु।

३) तओ रण्णा भणियं।

३. प्रयोग बदला –

१) महावीरो णिवेहिं वि वंदिज्जइ।

२) वग्घो सीहं दिठ्ठवंतो।

३) चोरो वत्थाणि हरइ।

४) देवी आगच्छइ।

४. पुढील सुभाषितांचे मराठीत भाषांतर करा –

१) जंपिज्जइ पियवयणं किज्जइ विणओ, दिज्जइ दाणं।
परगुणगहणं किज्जइ आमूलमंतं वसीकरणं ।।

२) कोवि ण अब्भत्थिज्जइ, किज्जइ कस्स वि ण पत्थणाभंगो।
दिण्णं च ण जंपिज्जइ, जीविज्जइ जाव इहलोए।।

३) अभिहाणमभणंती वि हु होइ पयडो गुणेहिं सप्पुरिसो।
छिण्णो वि चंदणतरू किं ण कहिज्जइ परिमलेणं।।

५. पुढील वाक्यात गाळलेले शब्द भरा –

(कायव्वो, खमीयउ, दिज्जउ, थुव्वइ, कवलिज्जइ)

१) राया बंदिजणेण ....।

२) ण उण ..... पमाओ।

३) ..... को ण कालेण?

४) देव, मम एस अवराहो ......।

५) ताय, ... रज्जं महापउमस्स।

३) प्रयोजक विचार

एखादी क्रिया आपण स्वतः न करता, जेव्हा दुसऱ्याकडून करवून घेतो, त्यावेळी धातूचे प्रयोजक रूप वापरतात.

उदा. –

राया परिणेइ। (राजा विवाह करतो)

राया अभयकुमारं परिणावेइ। (राजा अभयकुमाराला लग्न करायला लावतो)

मराठीतही सामान्यतः 'वि' प्रत्यय लावून प्रयोजके बनवितात. उदा. करणे – करविणे, हसणे – हसविणे, रडणे–रडविणे. महाराष्ट्री प्राकृतमध्येसुद्धा मूळ धातूला प्रत्यय लावून प्रयोजक धातू तयार करतात.

३.१ प्रयोजकाचे प्रत्यय

१) अकारान्त धातूंना 'आवे' प्रत्यय लावतात.

उदा. पास - पास+आवे - पासावे = पासावेइ, कर - करावे = करावेइ, गच्छ - गच्छावे = गच्छावेइ.

२) आकारान्त धातूंना 'वे' प्रत्यय लावतात.

उदा. गा - गावे = गावेइ, ठा - ठावे = ठावेइ, ण्हा - ण्हावे = ण्हावेइ.

३) एकारान्त व ओकारान्त धातूंना 'आवे' हा प्रत्यय लागताना 'आ' चा 'या' होतो व 'यावे' असा प्रत्यय तयार होतो.

उदा. णे - णेयावे = णेयावेइ, बे - बेयाव = बेयावेइ, हो - होयावे = होयावेइ.

४) काही विशिष्ट धातूंना 'ए' प्रत्यय लावून व उपांत्य स्वर ऱ्हस्व असल्यास दीर्घ करून प्रयोजक बनवितात.

उदा. मर-मारे = मारेइ, कर-कारे = कारेइ, पड-पाडे = पाडेइ, लभ-लाभे = लाभेइ.

३.२ काही अनियमित प्रयोजके

ठा(स्था) ठावे, दक्ख(दृश्) दरिसे, दक्खावे, पव्वय(प्र+व्रज्) पव्वावे, भम(भ्रम) भमावे, विण्णव(वि+ज्ञा) विण्णवे, णास(नश्) णासे, णासवे.

प्रयोजके सुद्धा क्रियापदेच असल्यामुळे ती सर्व काळात चालतात व इतर धातुसाधित रूपेही तयार होतात.

सर्व प्रयोजक क्रियापदे एकारांत असल्यामुळे ती दुसऱ्या वर्गातील 'कर' धातूप्रमाणे चालतात.

उदा. पासावेमि, पासावेत्था, पासाविस्सइ, पासावेमु, पासावेज्जा, पासावेऊण, पासावेउं.

अभ्यास

१. अकारांत व एकारांत धातूंना प्रयोजकांचे जे प्रत्यय जोडले जातात ते सांगा.

२. प्रयोजक वाक्ये तयार करा.

१) णिवो हसइ।
२) किंकरो भारं णेइ।
३) माया भुंजइ।
४) पुरिसो कम्मं करेइ।
५) बालो पडइ।
६) पिआ हसइ।

३. भाषांतर करा.

१) अहं हिंसं ण करेमि, ण अ करावेमि।
२) कणयमंजरी पढमं जणअं भुंजावेइ।
३) तवस्सी ण छिंदे, ण छिंदावए, ण पए, ण पयावए। (पय-(पच्)शिजवणे)
४) समणा अदिण्णं ण गेण्हंति, परं ण गेण्हावेंति ।
५) माणवो हिंसगं मुसं च ण वएज्जा, ण अण्णं वयावेज्जा (मुसा - खोटे, वय - बोलणे)

४) तर-तम-भाव दर्शक विशेषणे

महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये विशेषणांना **तर** किंवा **अर/यर** हे प्रत्यय लावले असता **तर -** भाव दर्शक विशेषण बनते; **तम** किंवा **अम/यम** हे प्रत्यय लावले असता **तम -** भावदर्शक विशेषण बनते. तर- भावदर्शक विशेषणाने 'हून, पेक्षा, अधिक' असा अर्थ होतो; तम- भावदर्शक विशेषणाने 'सर्वात अधिक' असा अर्थ होतो. **उदा. -**

विशेषण	तर-भावदर्शक	तम-भावदर्शक
कढिण (कठीण)	कढिणअर, कढिणयर, कढिणतर	कढिणअम, कढिणयम, कढिणतम
गोर (गौर)	गोरअर, गोरयर, गोरयतर	गोरअम, गोरयम, गोरतम

सामान्यतः दोन व्यक्ती किंवा वस्तू यांमध्ये तुलना करावयाची असल्यास **तर** हे भावदर्शक विशेषण वापरतात आणि ज्यापेक्षा जास्त असे सांगायचे त्याची पंचमी विभक्ती केली जाते. तसेच दोनपेक्षा अधिक व्यक्तींमध्ये श्रेष्ठता दाखविताना **तम** हे भावदर्शक विशेषण वापरतात. **तम** प्रत्ययान्त विशेषणे ही बहुधा षष्ठी किंवा सप्तमीच्या अनेकवचनांबरोबर वापरतात.

याच विशेषणांची महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये काही संस्कृतप्रमाणे तयार झालेली रूपे दिसून येतात.

उदा. – जेट्ठ (ज्येष्ठ – सर्वात मोठा), सेयं (श्रेयस्–चांगले), सेट्ठ (श्रेष्ठ – सर्वोत्तम), कणीयस (कनीयस् – धाकटा), पाविट्ठ (पापिष्ठ – अत्यंत पापी)

अभ्यास

१. तर–तम–भाव याचा अर्थ सांगा.

२. पुढील विशेषणांची तर–तम–भावदर्शक रूपे तयार करा.

धवल, अहिअ, उत्तुंग, कसिण, कट्ठ, कणिट्ठ

३. भाषांतर करा.

१) कण्हेण भणिअं – 'मुंच, मुंच, मम सुट्ठुयरं/सुट्ठुअरं दुक्खं समुप्पज्जइ।'

२) जरकुमारेण चिंतिअं – 'अहो कट्ठं कट्ठयरं/कट्ठअरं' त्ति। 'कहमहं वसुदेवपुत्तो होऊण सयमेव कणीयसं भायरं विणासेहामि।'

५) उपसर्ग

उपसर्ग म्हणजे मूळची अव्यये. उपसर्ग धातूंच्या आधी जोडले जातात. नेहमी उपयोगात येणारे उपसर्ग त्यांच्या विशिष्ट अर्थासह खाली दिले आहेत.

अइ – (अति) – पलीकडे	अइक्कम – पलीकडे जाणे
अणु – (अनु) – मागाहून	अणुसर – मागाहून जाणे
अव – (अप) – बाजूला	अवसर – बाजूला होणे
अव – (अव) – खाली	अवअर, अवतर – खाली उतरणे
वि – (वि) – विशिष्ट	विकुव्व – विशिष्ट प्रकारे करणे, बनविणे
णिस – (निस्) – बाहेर	णिक्खम – बाहेर जाणे
सम – (सम्) – समान	संगम – समान जाणे = एकत्र येणे

उपसर्गांमुळे धातूंचा मूळ अर्थ बदलतो पण काही वेळा अर्थात फारसा फरक पडत नाही.

उदा. विसइ – पविसइ चिंतेइ – विचिंतेइ

काही वेळा मूळ अर्थावर जास्त जोर येतो.

उदा.

णास – नाश पावणे	विणास – पूर्ण नाश करणे
लस – चमकणे	विलस – विशेष चमकणे
राअ, राय – शोभणे	विराअ, विराय – विशेष शोभणे
चअ, चय – त्याग करणे	परिच्चअ, परिच्चय – सर्वस्वी त्याग करणे

मूळ अर्थात बदल होणारी काही उदाहरणे –

तर – तरणे
हर – नेणे
वाहर – बोलणे
विहर – क्रीडा करणे
संहर – नाश करणे
भव – असणे, होणे
गच्छ – जाणे
अणुगच्छ – पाठोपाठ जाणे
अवगच्छ – जाणणे
उवागच्छ – जवळ जाणे
संगच्छ – मिळून एकत्र जाणे
पडिगच्छ – परत जाणे
वितर – देणे
आहर – आणणे
पहर – प्रहार करणे
परिहर – टाळणे
उवसंहर – आवरणे
अणुहव – अनुभवणे
आगच्छ – येणे
अभिगच्छ/अहिगच्छ – सामोरे जाणे
णिग्गच्छ – बाहेर जाणे
अइगच्छ – पलीकडे जाणे
अहिगच्छ – मिळविणे
पच्चुत्तर – प्रत्युत्तर देणे

अभ्यास

माध्यम भाषेत भाषांतर करा.

१) चंपाणअरीए एगो माणुसो परिवसइ।
२) तस्स पुत्तो छगलअं आणेउं गओ।
३) राया वणे जं लहइ तं आहारेइ।
४) भो णागसेट्ठि, उवसंहरसु संरंभं, खमसु अवराहं।
५) कत्तारं एव अणुजाइ कम्मं।
६) घरमहत्तरेहिं भणिअं – 'छगलओ उवणिज्जउ'।
७) बलदेवो तत्थ सिग्घं समागओ।
८) णायदत्तो भारिआविरहेण विलवइ।
९) अम्मो णिव्विण्णकामो हं पडिणिक्खमामि।

(पडिणिक्खम – दीक्षा घेणे, णिव्विण्ण – त्रस्त, अणुजाइ – अनुसरणे, उवसंहर – आवरणे, संरंभ – क्रोध)

६) समास–विवेचन

दंदो दिगुरवि चाहं, मग्गेहे णिच्चमव्वईभावो ।
तप्पुरिस–कम्म–धारे, होज्जं एण बहुव्वीही ।।

दोन किंवा अधिक शब्दांतील विभक्ति–प्रत्यय गाळून तयार झालेल्या शब्दांना **समास** म्हणतात. अर्थातच समासात कमीत कमी दोन शब्द असतात. समासातील शब्दांना **पदे** म्हणतात. प्रत्येक पदाचा अर्थ स्वतंत्र असला तरी संपूर्ण सामासिक शब्दाचा अर्थ वेगळा असतो. विभक्ती प्रत्यय लावून किंवा स्वत:चे शब्द वापरून समासातील दोन पदांमधील संबंध दाखविण्याच्या क्रियेला **विग्रह करणे** असे म्हणतात. सामान्यतः नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, अव्यय आणि शब्दयोगी अव्यय या जातीचे शब्द समासांची पदे होऊ शकतात. समासाच्या पदांचे **प्रधानपद (मुख्यपद)** व **गौणपद** असे दोन भेद असतात. यावरून समासांचे चार मुख्य प्रकार होतात.

१) दोन्ही पदे प्रधान म्हणजेच उभयपदप्रधान – दंद (द्वन्द्व)
२) पूर्व पद गौण व उत्तर पद प्रधान – तप्पुरिस (तत्पुरुष)
३) दोन्ही पदे गौण व तिसराच एखादा अर्थ प्रधान – बहुव्वीही (बहुव्रीही)
४) पूर्व पद प्रधान, उत्तर पद गौण व सामासिक शब्द अव्यय – अव्वईभाव (अव्ययीभाव)
(पूर्व–प्रथम येणारे, उत्तर–नंतर येणारे)

१) दंद (द्वंद्व) – (उभय पद प्रधान) –

दोन किंवा अधिक समान महत्त्वाची नामे एकत्र येऊन जो एक सामासिक शब्द तयार होतो, त्यास **द्वंद्व** असे म्हणतात. तो शब्द अनेकवचनी असून अंत्य पदाचे लिंग हेच जर संपूर्ण सामासिक शब्दाचे लिंग असेल तर त्याला **इतरेतर द्वंद्व** असे म्हणतात.

उदा. – बंभविण्हुमहेसा – बंभो अ विण्हू अ महेसो अ। (पुल्लिंगी)
जीवाजीवा – जीवा अ अजीवा अ। (पुल्लिंगी)
णरणारीओ – णरा अ णारीओ अ। (स्त्रीलिंगी)

समासातील प्रत्येक पदाला महत्त्व न देता त्या पदापासून तयार होणाऱ्या समूहाला जेव्हा महत्त्व दिलेले असते, तेव्हा त्या समासास **समाहारद्वंद्व** असे म्हणतात. समासाचा विग्रह करताना **'एआणं/एयाणं समाहारो'** असे सांगण्याची पद्धत आहे. समाहार द्वंद्व समास नेहमी नपुंसकलिंगी एकवचनात असतो.

उदा. – अण्णपाणं – अण्णं च पाणं च एआणं समाहारो ।
मंससोणियं – मंसं च सोणियं च एआणं समाहारो ।

दोन किंवा अधिक विशेषणे एकत्र येऊन झालेल्या समासास **द्वंद्व** म्हणतात.

उदा. – उच्चणीअं – उच्चं च णीअं च,
कल्लाणपावगं – कल्लाणं वा पावगं वा

काही द्वंद्व समासांचा विग्रह करताना 'वा' हे विकल्प सांगणारे उभयान्वयी अव्यय वापरले जाते.

उदा. – जयाजए – जओ वा अजओ वा।
लाभालाभे – लाभे वा अलाभे वा।

२) तप्पुरिस (तत्पुरुष) – (उत्तर–पद–प्रधान) –

तप्पुरिस समासाचे सात पोटभेद आहेत.

अ) विभत्ति–तप्पुरिस

यामध्ये दुसरे (उत्तर) पद मुख्य असते. पहिल्या पदाची योग्य ती विभक्ती वापरून त्या विभक्तिप्रमाणे विग्रह करून समासाचा अर्थ सांगितला जातो. दुसऱ्या पदाचे जे लिंग असते, तेच सर्व समासाचे लिंग बनते. ज्या विभक्तीने दोन पदांमधील संबंध दर्शविला जातो त्या विभक्तीचे नाव त्या समासास दिले जाते. प्रथमा व संबोधन सोडून इतर सर्व विभक्ती हा संबंध दर्शवितात.

उदा.
बिइया (द्वितीया) त. – आसारूढो – आसं आरूढो। विरागसमावण्णो – विरागं समावण्णो।
तइया (तृतीया) त. – विणयसंपण्णो – विणएण संपण्णो। सुरवंदिओ – सुरेहिं वंदिओ।
पंचमी त. – चोरभयं – चोराओ भयं। संसारमुक्को – संसाराओ मुक्को
छट्ठी (चतुर्थी/षष्ठी) त. – रुक्खमूले – रुक्खस्स मूले। भोयणकालो – भोयणस्स कालो।
सत्तमी (सप्तमी) त. – वणवासो – वणे वासो। जुज्झणिउणो – जुज्झे णिउणो।

ब) कम्मधारय (कर्मधारय)

तत्पुरुष समासातील पूर्वपद आणि उत्तरपद एकाच विभक्तीत (प्रथमेत) असतील तर त्या समासाला **कर्मधारय** असे म्हणतात. कर्मधारय समासातील पदे सात प्रकारची असतात.

उदा.

पहिले पद	दुसरे पद	उदाहरण
विशेषण	विशेष्य	सीओदगं – सीअं उदगं।
		सुहकम्माइं – सुहाइं कम्माइं।
विशेष्य	विशेषण	पुरिसोत्तमो – उत्तमो पुरिसो।
		धम्माणुत्तरं – अणुत्तरं धम्मं।
विशेष्य	विशेषण	हिमधवलं – हिमं इव धवलं।
(विशेषणाला नामाची उपमा)		समुद्दगंभीरो – समुद्दो इव गंभीरो।
विशेषण	विशेषण	सीउण्हं – सीअं च उण्हं च।
		भुक्खिअतिसिआ– भुक्खिआ अ तिसिआ अ।
नाम	नाम	वडरुक्खो – वडो रुक्खो।
		अहिंसाधम्मो – अहिंसा एव धम्मो।
अव्यय (उपसर्ग)	नाम	सुगुरू – साहू गुरू।
		दुज्जणो – दुट्ठो जणो।
उपमेय	उपमान	चरणकमलं – चरणं कमलं इव।
		मुहचंदो – मुहं चंदो इव।

क) नञ् तप्पुरिस (नञ् तत्पुरुष) –

ज्या तत्पुरुष समासातील प्रथम पद नकारार्थी असते त्याला **नञ् तत्पुरुष** असे म्हणतात. समासातील उत्तरपदाचे पहिले अक्षर स्वर असेल तर **‘अण’** आणि उत्तरपदाचे पहिले अक्षर व्यंजन असेल तर **‘अ’** ही नकारार्थी पूर्वपदे दिसतात.

उदा. अणलसो – ण अलसो । अकज्जं – ण कज्जं।

ड) उववय तप्पुरिस (उपपद तत्पुरुष) –

ज्या तत्पुरुष समासातील उत्तरपद हे क्रियापदाचे रूप असते त्या समासाला **उपपद तत्पुरुष** समास म्हणतात. हे क्रियापदाचे अवशिष्ट रूप स्वतंत्रपणे वाक्यात उपयोगात आणता येत नाही. समासाचा विग्रह करताना क्रियापदाच्या रूपापुढे ‘त्ति’ हे अव्यय जोडतात.

उदा. कुंभआरो – कुंभं करेइ त्ति। सुहदो – सुहं देइ त्ति।

इ) दिगु (द्विगु) –

कर्मधारय समासातील प्रथम पद जर संख्याविशेषण असेल तर त्या समासाला **द्विगु** असे म्हणतात. द्विगु समास नेहमी एकवचनी असतो आणि या समासाने समूहाचे ज्ञान करून दिले जाते.

उदा. तिहुयणं – तिण्हं भुवणाणं समाहारो। दोमासं – दोण्हं मासाणं समाहारो।

फ) अलुय-तप्पुरिस (अलुक् तत्पुरुष) –

खरेतर समास होताना दोन पदांमधील विभक्ति-प्रत्ययांचा लोप झाला पाहिजे. परंतु काही तत्पुरुष समासातील पहिल्या पदाचे विभक्ति-प्रत्यय सामासिक शब्दातही राहिलेले आढळतात. त्यास **अलुक्** (लोप न होणे) **तत्पुरुष** असे म्हणतात. काही समासातील उत्तरपद एखादे कृदन्त (क्रियापदाचे रूप) असते.

उदा. अंतेवासी – अंते वसइ। खेयरो – खे चरइ।

ग) मज्झमपयलोवी (मध्यमपदलोपी) –

समासात असणाऱ्या दोन पदांमधील संबंध जोडणारे एक पद संपूर्णच गाळलेले असते. ते पद घेतल्याखेरीज समासाचा विग्रहच होऊ शकत नाही. अशा समासास मध्यमपदलोपी समास असे म्हणतात. ह्या समासातील पहिले पद

सामासिक असून त्या सामासिक पदाचे मध्यमपद लुप्त असते. लुप्तपद हे विशेषण असते.

उदा. चिंतामणी – चिंतापूरओ मणी।   गंधतेल्लं – गंधमिस्सियं तेल्लं।

३) बहुव्वीही (बहुव्रीही) – (अन्य पद प्रधान) –

समासातील दोन्ही पदे गौण असून त्यातील पदाच्या अर्थाहून वेगळा असा तिसराच एखादा अर्थ सूचित केला जात असेल व संपूर्ण समास जर त्या शब्दाचे विशेषण असेल तर त्याला **बहुव्रीही समास** म्हणतात. बहुव्रीही समासात विशेषणे व नामे येतात. त्यांचा विग्रह करताना 'ज' या संबंधवाचक सर्वनामाचा उपयोग करावा लागतो व त्याच्या विभक्तीवरून बहुव्रीही समासाला त्या विभक्तीचे नाव दिले जाते. विभक्ति-तत्पुरुषाप्रमाणे विभक्ति-बहुव्रीहीचेही पांच प्रकार आहेत.

अ) विभत्ति बहुव्वीही (विभक्ति – बहुव्रीही) –

१. द्वितीया बहुव्रीही – पत्तगंगो – पत्तो गंगं जो सो।

२. तृतीया बहुव्रीही – जिइंदिओ – जियाणि इंदियाणि जेण सो।

३. पंचमी बहुव्रीही – गयराओ – गओ राओ जाओ सो।

४. चतुर्थी/षष्ठी बहुव्रीही – मंदपुण्णो – मंदं पुण्णं जस्स सो।

५. सप्तमी बहुव्रीही – बहुधणं – बहुं धणं जम्मि तं।

ब) नञ् बहुव्वीही (नञ् बहुव्रीही) –

ह्या बहुव्रीही समासांतील पहिले पद नकारात्मक असते. नञ् तत्पुरुषाहून हा समास भिन्न आहे कारण नञ् बहुव्रीहीला स्वतंत्र अर्थ नसून ते अन्य शब्दाचे विशेषण असते.

उदा. अणंतो – अविज्जमाणो अंतो जस्स सो।   अपुत्तो – ण पुत्तो जस्स सो।

क) सह बहुव्वीही (सह बहुव्रीही) –

यातील पहिले पद 'स' किंवा 'सह' तर दुसरे पद नाम असते.

उदा. सवयंसो – वयंसेहिं सह।   सहोयरो – समाणं उयरं जस्स सो।

४) अव्वईभाव – (अव्ययीभाव) – (पूर्व-पद-प्रधान) –

अव्ययीभाव समासातील पहिले पद बहुधा एखादे अव्यय असून उत्तर पद नाम असते. संपूर्ण समास हा अव्यय असून अंत्यस्वर दीर्घ असल्यास तो ऱ्हस्व होऊन त्यावर अनुस्वार असतो.

उदा. – अणुरूवं – रूवं अणु। (योग्यताअर्थाने)   जावज्जीवं – जाव जीवो ताव।

अणुदिणं – दिणे दिणे। (क्रमश: या अर्थाने)   जहासुहं – जहा सुहं तहा।

पइवरिसं – वरिसे वरिसे।   पइदिणं – दिणे दिणे।

अभ्यास

१. पुढील समास ओळखा –

१) जिणसासणं – जिणस्स सासणं।

२) चंदवअणा – चंदो इव वअणं जीसे सा।

३) दसदिणं – दसण्हं दिणाणं समाहारो।

४) अदीणो – ण दीणो ।

५) पाणिपायं – पाणिणो (पाणीओ) अ पाया अ।

६) देवदाणवा – देवा अ दाणवा अ।

७) वणयरो – वणे चरइ।

८) बंधमुक्को – बंधाओ मुक्को।

९) सहभिच्चो – भिच्चेण सह।

१०) णिद्दओ – णिग्गआ दया जाओ सो।

७) अव्यय

ज्या शब्दाच्या रूपांमध्ये काहीही बदल होत नाही त्याला **अव्यय** असे म्हणतात. जसा शब्द आहे तसाच अव्ययाचा वाक्यामध्ये प्रयोग केला जातो. अव्ययाला कोणतेही वचन अथवा विभक्ती लागत नाही. **काही अव्यये पुढीलप्रमाणे –** तं, आम, णवि, मिव, पिव, विव, व्व, व, विय, इव, जेण-तेण, णइ, चेअ, चिअ, च्चिअ, णवर, णवरि, अलाहि, अण, णाइं, माइं, हद्धि, वेव्व, मामि, हला-हले, हुं, हु-खु, थू, रे, अरे, ओ, अव्वो, अइ, वणे, मणे, अम्मो, अप्पणो, पाडिक्कं, पाडिएक्कं, उअ, इहरा, दर, इ, जे, र, पि, वि, अवि.

ह्या अव्ययांचे नियम पुढीलप्रमाणे –

१) **'तं'** हे अव्यय वाक्याच्या सुरुवातीला वापरले जाते. उदा. – तं तिअसबंदिमोक्खं ।

२) **'आम'** हे अव्यय 'स्वीकारणे, मान्य करणे, ठीक आहे' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – आम अहं भोअणं रंधेमि।

३) **'णवि'** हे अव्यय 'विपरीत' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – णवि हा वणे ।

४) **'मिव, पिव, विव, व्व, व, विअ, इव'** ही अव्यये उपमा दाखवण्यासाठी वापरली जातात. उदा. – कुमुअं मिव, चंदणं पिव, हंसो विव, सायरो व्व, खीरोओ व, कमलं विअ, भमरं इव.

५) **'जेण-तेण'** ही अव्यये लक्षण (अवस्था) दर्शवण्यासाठी वापरली जातात. उदा. – भमररुअं जेण कमलवणं। भमररुअं तेण कमलवणं।

६) **'णइ, चेअ / च्चेअ, चिअ / च्चिअ'** ही चार अव्यये 'निश्चय' या अर्थाने वापरली जातात. उदा. – गइए णइ, जं चेअ मउलणं लोअणाणं, अणुबद्धं तं चिअ कामिणी, ते च्चिअ धण्णा, ते च्चेअ सप्पुरिसा।

७) **'णवर'** हे अव्यय 'केवळ, मात्र, फक्त' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – णवर पिआइं चिअ णिव्वडंति।

७) **'णवरि'** हे अव्यय 'नंतर' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – णवरि अ से रहुवइणा ।

८) **'अलाहि'** हे अव्यय पुरे, या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – अलाहि किं वाइएण लेहेण ?

९) **'अण, णाइं व माइं'** हे निषेध किंवा नाही या अर्थाने वापरले जातात. उदा. – अण चिंतिअममुणंती । णाइं करेमि रोसं । माइं काहीअ रोसं ।

१०) **'हद्धि, हद्धी'** हे अव्यय 'खेद किंवा मनस्ताप' या अर्थाने वापरले जाते. उदा.– हद्धि! हद्धी! इद्धि ।

११) **'वेव्व, वेव्वे'** ही अव्यये 'आमंत्रण' या अर्थी वापरली जातात. उदा.वेव्व माले। वेव्वे सउंदले वहसि पाणिअं।

१२) **'मामि, हला, हले, सहि'** ही अव्यये मैत्रिणीला बोलावण्यासाठी वापरली जातात. उदा. मामि, सरिसक्खाणंपि। पणवह माणस्स हला । हले हयासस्स । सहि, एरिसिच्चिअ गइ ।

१३) **'हुं'** हे अव्यय दान, चौकशी व निवारण या अर्थी वापरले जाते. उदा. – हुं (दानार्थे) गिण्ह अप्पणो च्चिअ। हुं (चौकशी) साहसु सब्भावं । हुं (निवारण) णिल्लज्ज समोसर ।

१४) **'हु-खु'** ही अव्यये निश्चय, वितर्क, शक्यता व विस्मय / आश्चर्य अशा अर्थाने वापरली जातात. उदा. – निश्चय – तं पि हु अच्छिण्णसिरि । वितर्क – ण हु णवरं संगहिया । एअं खु हसइ । संशय – जलहरो खु धूमवडलो खु । शक्यता – तरिउं ण हु णवर इमं । विस्मय/आश्चर्य – को खु एसो सहस्ससिरो ।

१५) **'थू'** अव्ययाचा 'निंदा' या अर्थाने वापर केला जातो. उदा. – थू णिल्लज्जो लोओ ।

१६) **'रे, अरे'** ही अव्यये संभाषण सुरू करण्यासाठी वापरली जातात. उदा. – रे/अरे हिअअ मडह सरिआ। अरे मं समं मा करेसु उवहासं ।

१७) **'अव्वो'** हे अव्यय 'सूचना, दुःख, संभाषण, खेद, अपराध, विस्मय, आनंद, आदर, भय, विषाद, पश्चात्ताप' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – अव्वो (सूचना) दुक्करकारय ।

१८) **'अइ'** हे अव्यय लक्ष वेधून घेण्यासाठी वापरले जाते. उदा. – अइ दिअर ! किं ण पेच्छसि ?
१९) **'अम्मो'** हे अव्यय 'आश्चर्य' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – अम्मो कह पारिज्जइ ?
२०) **'अप्पणो'** हे अव्यय 'स्वत:' या अर्थाने क्वचित वापरले जाते. उदा. – विसयं विअसंति अप्पणो कमलसरा।
२१) **'पाडिक्कं, पाडिएक्कं, पत्तेयं'** ही अव्यये 'प्रत्येक' अशा अर्थाने वापरले जातात.
२२) **'उअ'** हे अव्यय 'पहा' या अर्थाने कधीतरी वापरले जाते. उदा. – उअ लोआ गच्छंति ।
२३) **'इहरा'** हे अव्यय 'अन्यथा' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – इहरा णिसामण्णेहिं ।
२४) **'दर'** हे अव्यय 'अर्ध व अल्प' या अर्थाने वापरले जाते. उदा. – दर विअसिअं ।
२५) **'इ, जे, र'** ही तीन अव्यये 'पादपूरणासाठी' वापरली जातात.
२६) **'पि, वि, अवि, अपि'** ही अव्यये 'सुद्धा' या अर्थाने वापरले जातात.

८) संख्याविशेषणे

आपण गेल्या वर्षी १ – ३० पर्यंत संख्या पाहिल्या आहेत. आता या वर्षी आपण त्यापुढील संख्या पाहूया.

३१ एयतीस, एअतीस	५६ छवण्ण, छप्पण्ण	८० असीइ
३२ बत्तीस	५७ सत्तावण्ण	८१ एगासीइ, एकासीइ
३३ तेत्तीस	५८ अट्ठावण्ण	८२ बासीइ, बाईसी
३४ चोत्तीस, चउतीस	५९ एगूणसट्ठि	८३ तेसीइ, तेयासी
३५ पणतीस	६० सट्ठि	८४ चोरासी, चउरासीइ
३६ छत्तीस	६१ एगट्ठि, एगसट्ठि	८५ पंचासीइ
३७ सत्ततीस	६२ बासट्ठि, बावट्ठि	८६ छलसीइ
३८ अट्ठतीस	६३ तेसट्ठि, तेवट्ठि	८७ सत्तासीइ
३९ एगूणचत्तालीस	६४ चउसट्ठि, चउवट्ठि	८८ अट्ठासीइ
४० चत्तालीस	६५ पणसट्ठि, पण्णट्ठि	८९ एगूणणउइ
४१ एगचत्तालीस, एकचत्तालीस	६६ छावट्ठि, छासट्ठि	९० णउइ
४२ बायालीस	६७ सत्तवट्ठि, सत्तसट्ठि	९१ एक्कणउइ
४३ तेयालीस	६८ अट्ठसट्ठि, अढसट्ठि	९२ बाणउइ, बेणउइ
४४ चोयालीस	६९ एगूणसत्तरि, अउणसत्तरि	९४ चउणउइ
४५ पणयालीस, पणयाल	७० सत्तरि	९५ पंचणउइ
४६ छायालीस	७१ एक्कसत्तरि, एगसत्तरि	९६ छण्णउइ
४७ सीयालीस, सत्तचत्तालीस	७२ बावत्तरि	९७ सत्तणउइ
४८ अट्ठयालीस	७३ तेवत्तरि	९८ अट्ठाणउइ, अट्ठणउइ
४९ एगूणपण्णास, एगूणपण्ण, अउणापण्ण	७४ चोवत्तरि	९९ णवणउइ
५० पण्णास	७५ पंचहत्तरि, पण्णत्तरि	१०० सय, सअअ
५१ एक्कावण्ण, एगावण्ण	७६ छावत्तरि	१००० सहस्स, सहस्सी
५२ बावण्ण	७७ सत्तहत्तरि	१०००० अयुत
५३ तेवण्ण	७८ अट्ठहत्तरि	१००००० सयसहस्स, सयसहस्सी, लक्ख
५४ चउवण्ण	७९ एगूणासीइ	१०००००० कोडी
५५ पणवण्ण		

अकरा ते नव्याण्णवपर्यंत जे सामासिक संख्यावाचक शब्द तयार होतात, त्यासंबंधी खालीलप्रमाणे सर्वसाधारण नियम सांगता येतील :

१) दो चा दु किंवा बे किंवा बा होतो. जसे - दुवालस, बावण्ण, बेणउइ इत्यादी

२) ति चा ते होतो. जसे - तेरस, तेवीस, तेत्तीस इत्यादी

३) चउ चा चो होऊन पुढील व्यंजनाचे द्वित्व होते. जसे - चोद्दस, चोत्तीस इत्यादी

४) पंच चे पण किंवा पण्ण होते. जसे - पण्णरस, पणवीस इत्यादी

५) छ च्या पुढे स्वर आल्यास छ चे छल होते व व्यंजन आल्यास त्याचे द्वित्व होते. जसे - छलसीइ, छव्वीस इ.

६) सत्त तसाच राहतो. जसे - सत्तरस, सत्ततीस

७) अट्ठ चे अट्ठा होते किंवा अट्ठ तसाच राहतो. उदा. अट्ठारस, अट्ठावीस, अट्ठतीस, अट्ठचत्तालीस

८) णव तसाच राहतो. णवणउइ वगैरे.

काही संख्यावाचक शब्द संस्कृतप्रमाणे एकोण किंवा अउण प्रत्यय लावून तयार होतात.

एक या गणनावाचक विशेषणाची तिन्ही लिंगी रूपे स्वतंत्र होतात. दो, ति, चउ ही तिन्ही विशेषणे स्वतंत्रपणे चालतात. परंतु त्यांची रूपे तिन्ही लिंगी एकच असतात.

पाचपासून अठरापर्यंतची गणनावाचके पंचप्रमाणे चालतात व सर्व लिंगी त्यांची रूपे एकच असतात. मात्र एकोणीस पासून अठ्ठेचालीस पर्यंतची गणनावाचके पुल्लिंगी व नपुंसकलिंगी, इकारान्त अकारान्त व स्त्रीलिंगी आकारान्त नामाप्रमाणे चालतात.

एकोणपन्नास ते नव्याण्णव पर्यंतची गणनावाचके प्रथमेत व द्वितीयेत, नपुंसकलिंगी इकारान्त नामाप्रमाणे व इतर विभक्त्यांमध्ये ईकारांत नामाप्रमाणे चालतात.

लिंगाप्रमाणेच वचनाबाबतही गणनावाचकात एकवाक्यता नाही. एकवचन, अनेकवचन याचा शब्दशः अर्थ घेतल्यास 'एअ'/'एक'/'एग' हे एकच गणनावाचक एकवचनी व त्याव्यतिरिक्त सर्व अनेकवचनी असावयास हवी. परंतु तसे होत नाही.

'एअ'/'एक'/'एग' हे एकवचनी चालते.

दोन ते अठरापर्यंतची गणनावाचके जरी अनेकवचनी विशेष्यांची विशेषणे असली तरी त्यांची रूपे मात्र एकवचनीच असतात.

एकोणपन्नास ते अट्ठावन्न पर्यंतची गणनावाचके अनेकवचनी चालतात.

एकोणसाठ (एकूणसट्ठि/एगूणसट्ठि/एऊणसट्ठि) ते नव्याण्णव पर्यंतची सर्व गणनावाचके अनेकवचनी विशेष्य असले तरी फक्त एकवचनी चालतात.

शंभरापासून कोटी पर्यंतची गणनावाचके अंत्यस्वरानुसार निरनिराळ्या प्रकारे उभयवचनी चालतात.

पटवाचक :

संख्यावाचकांना **खुत्तो, हा, सो,** हे प्रत्यय लावून पटवाचके होतात. उदा. दुखुत्तो (दोनदा), तिखुत्तो (तीनदा), अट्ठखुत्तो (आठदा/आठवेळा), चउहा (चारवेळा), सयसो (शंभर वेळा), सहस्ससो (हजार वेळा). मात्र एकदा या अर्थाचे सइं असे रूप होते.

आवृत्तीवाचक :

संख्यावाचकांना 'विह' प्रत्यय लावला म्हणजे आवृत्तीवाचके तयार होतात. काही वेळा 'हा' प्रत्यय लागतो. उदा. एअविह/एकविह/एगविह, दुविह, तिविह, चउविह, अट्ठहा, सयहा, सहस्सहा.

अपूर्णांकात्मक :

जो अपूर्णांक हवा असेल त्याच्या पुढील पूर्णांकाच्या पूर्वी अपूर्णांकात्मक शब्द जोडला म्हणजे अपूर्णांकात्मक विशेषण तयार होते. उदा. अद्धट्ठम (साडेसात), अद्धपंचम (साडेचार), अद्धबारस (साडे अकरा) इ. मराठीमध्ये अपूर्णांकवाचक शब्द आधी येतो. परंतु पुढील पूर्णांक न घेता मागील पूर्णांक घेतला जातो. उदा. साडेआठ म्हणजे ८ + १/२, परंतु महाराष्ट्री प्राकृतात अद्धट्ठम मराठीत साडेआठ, पण याचा अर्थ ८ अधिक अर्धा =८ - १/२ तर महाराष्ट्री प्राकृतात ८ वजा अर्धा = म्हणजे ८ - १/२ = ७-१/२. काही वेळा अपूर्णांकवाचक शब्द नंतरही येतो. उदा. दिड्ढ, दिअड्ढ = १-१/२.

उदाहरणार्थ खालील गाथांमध्ये जैनधर्मविषयक काही कल्पना व्यक्त करणारी पदे आली आहेत. या उदाहरणातून आपणास संख्याविशेषण व विशेष्याची लिंग, वचन व विभक्ती एकच असते हे कळते.

एगा सत्ता दुविहो णओ य कालत्तयं गइचउक्कं।
पंचेव अत्थिकाया दव्वछक्कं च सत्त-णया।।
अट्ठेव य कम्माइं णव-तत्ताइं दसविहो धम्मो।
एगारस-पडिमाओ बारस-वयाइं गिहीणं च।।
वरगामाण सहस्सं सयं गइंदाणं विउलभंडारं।
पाइक्काणं लक्खं तुरयाणं दससहस्साइं।।

सत्ता – (सत् तत्त्व) – आत्म्याचे अस्तित्व.

णअ/णय – कोणत्याही वस्तूचे ती वस्तू जाणून घेणाऱ्यास होणारे अंशात्मक ज्ञान.
त्याचे मुख्य प्रकार दोन : (१) द्रव्यार्थिक नय, (२) पर्यायार्थिक नय.

कालत्तय – तीन काळ : (१) वर्तमानकाळ, (२) भूतकाळ, (३) भविष्यकाळ.

गइचउक्कं – आत्म्यास त्याच्या कर्मानुसार प्राप्त होणाऱ्या चार प्रकारच्या स्थिती किंवा गती : (१) नरकगती, (२) तिर्यक् (पशुपक्ष्याची) गती, (३) मनुष्यगती, (४) देवगती.

अत्थिकाय – विश्व व्यापून राहणाऱ्या पाच प्रकारच्या गोष्टी : (१) जीव, (२) अजीव, (३) धर्म, (४) अधर्म, (५) आकाश.

दव्वछक्कं – सहा प्रकारची द्रव्ये : (१) जीव, (२) अजीव, (३) धर्म, (४) अधर्म, (५) आकाश आणि (६) काल.

सत्तणय – नयाचे सात उपप्रकार : (१) नैगम, (२) संग्रह, (३) व्यवहार, (४) ऋजुसूत्र, (५) शब्द, (६) समभिरूढ, (७) एवंभूत.

अट्ठकम्म – आठ प्रकारची कर्मे : (१) ज्ञानावरणीय, (२) दर्शनावरणीय, (३) वेदनीय, (४) मोहनीय, (५) आयु, (६) नाम, (७) गोत्र, (८) अंतराय.

णवतत्त – नऊ तत्त्वे : (१) जीव, (२) अजीव, (३) आस्रव, (४) पुण्य, (५) पाप, (६) बंध, (७) संवर, (८) निर्जरा, (९) मोक्ष.

दसविहो धम्मो – दहा प्रकारचा धर्म : (१) क्षमा, (२) मार्दव, (३) आर्जव, (४) सत्य, (५) शौच, (६) संयम-इंद्रिय दमन, (७) तप, (८) त्याग, (९) अकिंचन, (१०) ब्रह्मचर्य.

एआरस/एगारस पडिमाओ – अकरा प्रकारच्या प्रतिमा- आत्मोन्नतीच्या अवस्था : (१) दर्शन, (२) व्रत, (३) सामायिक, (४) पोषध, प्रोषध (५) नियम, (६) ब्रह्मचर्य, (७) सचित्तत्याग, (८) आरंभत्याग, (९) प्रेष्यारंभत्याग, (१०) उद्दिष्टत्याग, (११) श्रमणभूत.

बारसवयाइं – बारा प्रकारची व्रते : (१) अहिंसा, (२) सत्य, (३) अचौर्य, (४) ब्रह्मचर्य, (५) अपरिग्रह, (६) दिग्व्रत, (७) देशावकाशिक, (८) अनर्थदंडत्याग, (९) भोगोपभोगपरिमाण, (१०) सामायिक, (११) प्रोषधोपवास, (१२) अतिथिसंविभाग.

अभ्यास

१. पुढील अंक महाराष्ट्री प्राकृतमध्ये (अक्षरामध्ये) लिहा.

४, ११, १२, १५, १९, ३३, ३६, ४०, ४७, ५६, ६२, ७४, ७९, ८४, ९३, ९९

२. मराठीत भाषांतर करा.

१) एको बुद्धिमंतो अमच्चपुत्तो अत्थि।
२) वाणारसीए णअरीए दो विप्पा भाअरो।
३) चत्तारि गोपालदारआ वणं गच्छंति।
४) अट्ठ विज्जाहर-धूयाओ दिट्ठाओ।
५) कुमारो चउद्दस-विज्जाओ गेण्हइ।
६) दसमे दिणे बालअस्स मेहो त्ति णामं कअं।
७) चउत्थो वरो तत्थेव ठिओ।
८) हत्थे पंचंगुलिआओ संति।

परिशिष्ट १

अवांतर वाचन

(१)

मध्ययुगातील पुरातन साहित्य म्हणून शिलालेख अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहेत. शिलालेख सर्वप्रथम सम्राट अशोकाने प्रथमत: लिहवून घेतले. या शिलालेखांची भाषा प्राकृत आहे. हे शिलालेख म्हणजे प्राकृतभाषा राजदरबाराची भाषा होती याचा पुरावाच आहेत. त्यामुळे प्राकृत भाषेचे श्रेष्ठत्व स्पष्ट होण्यास मदत होते. तसेच सम्राट अशोकाच्या राज्याच्या सीमा समजण्यास ही मदत होते. हे शिलालेख भारताच्या विविध भागात आढळतात. यांची संख्या जवळजवळ ३० आहे. गिरनार येथे अशोकाचे १४ लेख आहेत. अशोकाप्रमाणेच वाकाटक राजांचे, सातवाहन राजांचे शिलालेखही सापडतात. हे शिलालेख म्हणजेच प्राकृत भाषेतील प्रथम लिखित साहित्य होय. विद्यार्थ्यांना या प्राकृत शिलालेखाचा परिचय व्हावा म्हणून गिरनार येथील एक शिलालेख येथे दिला आहे.

१) इयं धंमलिपी देवानं प्रियेन प्रियदसिना राञा लेखापिता
२) इधं न किं चि जीवं आरभित्पा प्रजूहितव्यं
३) न च समाजो कतव्यो
४) बहुकं हि दोसं समाजम्हि पसति देवानं प्रियो प्रियद्रसि राजा
५) अस्ति पि तु एकचा समाजा साधुमता देवानं प्रियस प्रियदसिनो राञो
६) पुरा महानसम्हि देवानं प्रियस प्रियदसिनो राञो अनुदिवसं बहुनि प्राण-सत-सहस्रानि आरभिसु सूपाथाय
७) से अज यदा अयं धंमलिपी लिखिता ती एव प्राणा आरभरे सूपाथाय द्वो मोरा एगो मगो सो पि मगो न ध्रुवो
८) एते पि त्री प्राणा पछा न आरभिसरे

सद्त्था

इयं – ही, **धंमलिपी** – धर्मलिपी, शिलालेख (हे पूर्वी राजाच्या आज्ञा देण्यासाठी सुद्धा वापरले जात असत), **प्रियदसिना**– प्रियदर्शी, प्रिय असणाऱ्या, **लेखापिता** – लिहवून घेतले आहेत, **आरभित्पा** – मारून, हत्या करून, **प्रजूहितव्यं** – हवन करू (नये), **समाजो** – सामूहिक उत्सव, समारंभ (ही तांत्रिक संज्ञा आहे.), **कतव्यो** – करण्यास योग्य, **महानसम्हि**– स्वयंपाकघरात, **सूपाथाय** – रश्या(सूपा)साठी, **अज** – आज(पासून), **द्वो** – दोन, **एगो** – एक, **मगो** – मृग (हरिण प्राणी), **ध्रुवो** – निश्चित, **त्री** – तीन, **पछा** – नंतर, **न आरभिसरे**– मारू नये.

(२)

भगीरहेण बहुं तवं काऊण गंगा पुढवीअले आणिआ, अओ जणा तं भागीरहि त्ति कहेइ। एसा भगवई भागीरही। णईसु भागीरही अईव पवित्ता। भागीरहीए जलं णिम्मलं। 'पयागे' जउणा भागीरहीए मिलइ। भागीरहीए जलं सेअं, जउणाए अ सामलं। अत्थ गंगा-जउणा-सरस्सईणं संगमो होइ। अओ जणा एत्थ गंगं तिवेणी वयंति। भागीरहीए तीरे वाणारसी णअरी अत्थि। सा 'कासी' णामेण वि पसिद्धा।

पइ-वरिसं, पइ-दिणं बहवे जणा पावं पक्खालिउं, पुण्णं अज्जिउं च भागीरहीतीरे आगच्छंति ण्हाणं च करेंति। लोगाणं विविहेहिं सुद्धिकज्जेहिं पयइ-पवित्ता वि भागीरही अज्ज दूसिआ दीसइ। अओ गंगाजलस्स सुद्धीकरण-कज्जं पज्जावरण-विउसेहिं अहुणा एव आरद्धं। गंगाए महिमा अम्हाणं पोराण-गंथेसु सुपसिद्धो –

सरीरे जज्जरीहूए वाहिग्गत्थे कलेवरे।
ओसहं जण्हवी-तोयं वेज्जो णारायणो हरी।।

सद्दत्था

पुढवीअले – भूतलावर, **भागीरही** – गंगा नदी, **सेअं** – पांढरे शुभ्र, **जउणा** – यमुना नदी, **तिवेणी** – त्रिवेणी, **वाणारसी**– वाराणसी, काशी, बनारस नगरी, **पक्खालिउं** – धुण्यासाठी, **सुद्धिकज्जेहिं** – शुद्धीकरणासाठी, **दूसिआ** – अशुद्ध, **दीसइ**– दिसून येते, **पज्जावरणविउसेहिं** – पर्यावरणशास्त्रज्ञांनी, **पोराण** – पुराण (ग्रंथ), **जज्जरीहूए** – क्षीण झाल्यावर, **कलेवरे** – देह, **वाहिग्गत्थे** – रोगपीडित, **ओसहं** – औषध, **जण्हवीतोयं** – गंगेचे पाणी, **णारायणो/हरी** – विष्णू

(३)

एयंमि जंतालए दससहस्सा जणा कज्जं कुणंति। एगआ सो जंतालओ सहसा णिस्संचारेण थिरो जाओ। कहं पि ण चलेइ। तआ जंतालअसंचालओ जंतालअ-चालण-णिण्हाअं सिप्पिं बोल्लावेइ। सो आगओ जंतालयं पासेइ, पासिऊण कहेइ। दससहस्सं रूवअं गिण्हिऊण एअं जंतालअं संचालिस्सं। अंगीकुणंते समाणे सिप्पिणा बुद्धीए जत्थ थले, जेण कारणेण खलिओ अहेसि, तं कारणं णाऊण तट्ठाणं मोग्गरेण पहरिअं। तओ, सो जंतालओ चलिउं लग्गो। तेण सिप्पिणा दससहस्सरूवअं मग्गिअं। तआ जंतालयाहिवो कहेइ। ''ताडणस्स उ एगं चिअ रुप्पअं, दससहस्सं अजुत्तं मम भाइ, ताडणं तु मम किंकरो वि कुणेज्जा।'' सो सिप्पी कहेइ ''सच्चं मए मोग्गरपहारस्स रूवगमेक्कमेव गहिअं, किंतु एगूणं दससहस्सं तु सो मोग्गरो पहारो ''कत्थ कीइ जुत्तीए दायव्वो, तं बुद्धीए जाणिऊण गहिअं, णण्णहा।''

सद्दत्था

जंतालओ – कारखाना, यंत्रालय, **णिस्संचारेण** – (ते यंत्र) काम करत नसल्याने, त्या यंत्राचे काम थांबल्याने, **णिण्हाअं**– निष्णात, हुशार, पारंगत, **सिप्पिं** – अभियंत्याला, यंत्र दुरुस्त करणाऱ्याला, **संचालिस्सं** – सुरू करेन, **अंगीकुणंते समाणे**– ते मान्य केल्यावर, **खलिओ** – चूक, दोष, **अहेसि** – होता, **णाऊण** – जाणून, **मोग्गरेण** – हातोडीने, **भाइ** – मला वाटते की, **एगूणं दससहस्सं** – रु. ९९९९/-, **णण्णहा** – ण+अण्णहा- उगीच (घेतले) नाही

(४)

अत्थि एगम्मि णअरे चाउव्वेदो बंभणो। दुवे छत्ता तं विण्णवेंति- ''तुम्हे अम्हाणं वेयंतं वक्खाणह''। बंभणो भणइ- ''अहं तुब्भे वेयंतं सिक्खावेमि। किंतु तत्थ विहाणमत्थि''। तओ एओ छत्तो बीअं भणइ- ''तुमं आअरिअं पुच्छ केरिसं तं विहाणं ति''। सो बंभणं पुच्छइ- ''भयवं, वयं तुब्भेहिंतो सोउं इच्छामो केरिसं तं विहाणं ति''। आयरिओ भणइ- ''तुमए कालचउद्दसीए सेओ छालओ मारेयव्वो जत्थ ण कोइ पासइ। तत्थ तस्स मंसं भुंजिअव्वं। तओ वेयंतसुणण-जोग्गो होसि''। एओ छत्तो पडिभणइ- ''मए एअम्मि जत्तो किज्जइ। तुम्हे आसीसं देह''। बंभणो भणइ- ''मम आसीसा तुज्झाणं कए अत्थि एव । किंतु तुम्हाणं बुद्धीए परिक्खा अत्थि''। छत्ता भणंति- ''अम्हे गच्छामो''। आयरिओ आसीसं देइ भणइ अ- ''तुम्हेसुं जो विहाणं सम्मं करेइ, सो मज्झ पट्टसीसो''।

तओ एगो छत्तो सेयछालगं गेण्हइ, कालचउद्दसीरत्तीए सुण्णरत्थाए अ गच्छइ। छगलअं मारेइ। तस्स मंसं भुंजइ, पडिणियत्तइ अ । उवज्झाओ जाणइ- 'अजोग्गो, ण किंचि परिणयमेयस्स' त्ति । ण वक्खाणेइ तस्स वेअ-रहस्सं। दुइओ वि तहेव सुण्णरत्थाए गच्छइ। चिंतेइ अ- 'एत्थ तारआ पेच्छंति'। तओ देव-उलं गच्छइ, चिंतेइ य- 'एत्थ देवो पेच्छइ'। तओ सो सुण्णागारे गच्छइ, तत्थ वि चिंतेइ- 'एत्थ अहं, एस छगलओ अइसअणाणी अ पेच्छंति'। 'जत्थ ण कोइ पासइ तत्थ मारेअव्वो' त्ति उवज्झाय-वअणं। ता एस भावत्थो- 'एसो ण मारेयव्वो' त्ति। पडिगच्छइ उवज्झायस्स पायमूले। साहेइ तं जं तस्स परिणमिअं। संतुट्ठो उवज्झाओ भणइ- ''तं बुद्धिमंतो, अज्जप्पहुइ मम पट्टसीसो तुमे'' त्ति।

सद्दत्था

चाउव्वेदो – चार वेद जाणणारा, **दुवे** – दोन, **छत्ता** – शिष्य, विद्यार्थी, इथे दोन विद्यार्थी, **वेयंतं** – वेदातील शेवटचा भाग, तत्त्वज्ञान, **वक्खाणह** – विवरण करावे, शिकवावे, **बंभणं** – ब्राह्मणाला, द्विजाला, **सिक्खावेमि** – शिकवतो, **विहाणं** – विधी, शास्त्रानुसार सांगितलेली पद्धत, **आअरिअं** – (आचार्याला) आचार्यांना, **सोउं** – ऐकण्यासाठी, **कालचउद्दसीए**– कृष्णपक्षातील चतुर्दशीला, **सेओ** – पांढरा, **छालओ** – बकरा, **मारेअव्वो** – मारावा, **पासइ** – पाहतो, **मंसं** – मांस, **भुंजिअव्वं** – खाल्ला जावा, **जोग्गो** – पात्र, **जत्तो** – प्रयत्न, **आसीसं** – आशीर्वाद, **सम्मं**– योग्य, **पट्टसीसो**– मुख्य शिष्य, **सुण्णरत्थाए** – निर्मनुष्य, ओसाड जागेत, कोणतीही रहदारी नाही अशा रस्त्यावर, **अजोग्गो** – अयोग्य, **परिणयं**– (आशय) समजलेला, लक्षात आलेला, **वेअरहस्सं** – वेदांचे रहस्य, वेदांचे ज्ञान, **तारआ** – तारे, चांदण्या, **देवउलं**– देऊळ, **सुण्णागारे** – रिकामी, ओसाड जागा तिथे, **अइसअणाणी** – सर्वज्ञ, **उवज्झाओ** – गुरु, शिक्षक, **भावत्थो** – सारांश, आशय, **पडिगच्छइ** – परत जातो, **साहेइ** – सांगतो, **अज्जप्पहुइ** – आजपासून.

(५)

रामायणे वि सुव्वइ सीआ-हरणे जडाउ-गिद्धु त्ति ।
पंखाउहो महप्पा जुज्झेणं रावणस्स ठिओ ।।
तेण वि से रुट्ठेण चंदाहासेण लूडिआ पंखा ।
तो लुअ-पंखो पडिओ मंदर-सिहरो व्व महिवट्ठे ।।
सीआ सो भणिओ सीलवईणं सईण तेएणं ।
दट्ठूण रामदूअं होहिंति पुणो वि ते पंखा ।।
कस्स वि कालस्स तओ तओ हणुमंतो राहवेण आणत्तो ।
सीया-पउत्ति-हेउं हिंडंतो आगओ तहियं ।।

सद्दत्था

सुव्वइ – ऐकले आहे, **सीआ-हरणे** – सीताहरणामध्ये, **जडाउ-गिद्धु** – जटायु नावाचे गिधाड, **पंखाउहो** – पंखांच्या शस्त्राने, **महप्पा** – महान असा तो, **जुज्झेणं** – युद्धासाठी, **ठिओ** – थांबला/उभा ठाकला, **चंदाहासेण** – चंद्रहासाने, चंद्रहास या नावाच्या खड्गाने/तलवारीने, **लूडिआ** – तोडले, **लुअ-पंखो** – पंख तुटलेला, **मंदर-सिहरो व्व** – मेरू पर्वताच्या शिखराप्रमाणे, **महिवट्ठे** – जमिनीवर, **दट्ठूण** – पाहून, **रामदूअं** – रामाच्या दूताला, **सीया-पउत्ति-हेउं** – सीतेच्या हकीकतीसाठी, सीतेची हाल हवाल विचारण्यासाठी

(६)

संतेहि असंतेहि य परस्स किं जंपिएहिं दोसेहि ।
अत्थो जसो ण लब्भइ सो वि अमित्तो कओ होइ ।।
अप्प-हिअं काअव्वं जइ सक्कइ पर-हिअं च काअव्वं ।
अप्प-हिय-पर-हियाणं अप्प-हियं चेव कायव्वं ।।
सीलं वरं कुलाओ, दालिद्दं भव्वयं च रोगाओ ।
विज्जा रज्जाउ वरं, खमा सुट्ठुं वि तवाओ ।।

जं जि खमेइ समत्थो, धणवंतो जं ण गव्वं उव्वहइ ।
जं च सविज्जो णमिरो तिसु तेसु अलंकिआ पुहवी ।।
छंदं जो अणुवट्टइ मम्मं रक्खइ गुणे पआसेइ ।
सो णवरि माणुसाणं देवाणं वि वल्लहो होइ ।।

सद्दत्था

संतेहि – असणाऱ्या, **असंतेहि** – नसणाऱ्या, **किं जंपिएहिं** – बोलून / बोलल्याने काय उपयोग?, **अत्थो** – पैसा, **ण लब्भइ**– मिळत नाही, **अमित्तो** – शत्रू, **अप्प–हिअं** – आपले हित, **काअव्वं** – करावे, **सक्कइ** – शक्य असेल तर, **पर–हिअं**– दुसऱ्याचे हित, **सीलं** – चारित्र्य, **वरं** – श्रेष्ठ, **कुलाओ** – कुळापेक्षाही, **दालिद्दं** – दारिद्र्य, **भव्वयं** – उत्तम, **रोगाओ**– रोगांपेक्षाही, **रज्जाउ** – राज्यापेक्षा, **सुट्ठु वि तवाओ** – उत्तम तपापेक्षाही, **जं** – जो, **जि** – खरोखर, **खमेइ** – क्षमा करतो, **समत्थो** – प्रबळ, बलवान, सामर्थ्यवान, **गव्वं** – गर्व, **(ण) उव्वहइ** – धारण करत नाही, **सविज्जो** – विद्यावान, **णमिरो** – नम्र, **तिसु** – तीन, **छंदं** – (समोरच्या व्यक्तीच्या) बोलण्याप्रमाणे, **अणुवट्टइ** – वागतो, **मम्मं** – मर्म, रहस्ये, गुपिते, **रक्खइ**– दडवतो, सांभाळतो, **पआसेइ** – प्रकाशित करतो, सर्वांसमोर प्रकट करतो, **णवरि** (अव्यय) – खरोखर, **वल्लहो** – प्रिय

(७)

तुच्छं पि सुपत्तंमि उ दाणं णिअमेण सुहफलं होइ ।
जह गावीए दिण्णं तिणं पि खीरत्तणमुवेइ ।।
सअलाणं पि णईणं उअहिं मोत्तूण णत्थि आहारो ।
तह जीवदयाए विणा धम्मो वि ण विज्जए लोए ।।
जो कुणइ परस्स दुहं पावइ तं चेव अणंतगुणं ।
लब्भंति अंबयाइ ण हि णिंबतरुम्मि ववियम्मि ।।

सद्दत्था

खीरत्तणं – दूध देण्याचा स्वभाव, **उवेइ** – देते, **उअहिं** – पाण्यामध्ये, **मोत्तूण** – सोडून, **विज्जए** – असते, **लब्भंति** – मिळतात, **अंबयाइ** – आंबा इत्यादी, **णिंबतरु** – लिंबोणीचे झाड, **ववियम्मि** – लावले असता

(८)

लोहाविट्ठो णरो वित्तं, पासइ णेव आवअं।
दुद्धं पासइ मज्जारो, दंडाघाअं ण देक्खइ।।१।।
पोत्थगत्था उ जा विज्जा, पर–हत्थ–गअं धणं।
कज्ज–काले समुप्पण्णे, ण सा विज्जा ण तं धणं।।२।।
गंगा पावं ससी तावं, दालिद्दं कप्प–पायवो।
पावं तावं च दालिद्दं, णासेंति सुयणा सआ।।३।।
विएसेसु धणं विज्जा, वसणेसु धणं मई।
पर–लोए धणं धम्मो, सीलं हु सव्वदा धणं।।४।।
पओसे दीवओ चंदो, पच्चूसे दीवगो रवी।

तेल्लोक्के दीवओ धम्मो, सु-पुत्तो कुल-दीवगो।।५।।
अप्पणो मुह-दोसेण, बज्झंति सुग-सारिआ।
बगा तत्थ ण बज्झंति, मोणं सव्वत्थ-साहणं।।६।।
सव्व-णासे समुप्पण्णे, अद्धं चयइ पंडिओ।
अद्धेण कीरए कज्जं, सव्व-णासो हि दूसहो।।७।।
माया सत्तू पिआ वेरी, जेण बालो ण पाढिओ।
ण सोहइ सहा-मज्झे, हंस-मज्झे बगो जहा।।८।।
दुस्सीलो य सढो मित्तो, भिच्चो आणा-परम्मुहो।
स-सप्पे य गिहे वासो, मच्चू एव्व ण संसओ।।९।।
सहावो णोवएसेण, तीरए काउमण्णहा।
सुतत्तं पि जलं पेच्छ, पुणो हवइ सीअलं।।१०।।

सद्दत्था

लोहाविट्ठो – लोभाने ग्रासलेला, **वित्तं** – धन, पैसा, **आवअं** – संकट, **दंडाघाअं** – सोट्याचा प्रहार, **देक्खइ** – पाहतो, **पोत्थगत्था** – पुस्तकात असलेली, पुस्तकी, **विज्जा** – शिक्षण/ज्ञान, पांडित्य, **कज्ज-काले** – वेळप्रसंगी, **समुप्पण्णे**– उपस्थित झाल्यावर, **परहत्थगअं**– दुसऱ्याच्या हातातील, **पावं** – पाप, **तावं** – उष्णता, ताप, **दालिद्दं** – गरिबी, **कप्पपायवो**– कल्पवृक्ष, **सुयणा** – सज्जन, **विएसेसु** – परदेशात, **मई** – बुद्धी, **पओसे** – सायंकाळी, **पच्चूसे** – सकाळी, **दीवओ/दीवगो** – दिवा, **तेल्लोक्के** – त्रिभुवनामध्ये, **अप्पणो** – स्वतःच्या, **मुहदोसेण** – बडबडण्याने, वाचाळपणाने, **बज्झंति** – बद्ध होतात, बंधनात पडतात, **सुगसारिआ** – पोपट व मैना, **बगा** – बगळे, **मोणं** – मौन, गप्प बसणे, **सव्वत्थसाहणं**– सर्व गोष्टी मिळवण्याचे साधन, **सव्वणासे समुप्पण्णे** – सर्वनाशाच्या वेळी, **अद्धं** – अर्धा भाग, निम्मे, **चयइ** – सोडतो, **कीरए** – केले जाते, **दूसहो** – सोसण्यास कठीण, **माया** – आई, **पिआ** – वडील, **वेरी** – शत्रू, **पाढिओ**– शिकवले, **सोहइ**– शोभतो, **सहामज्झे** – सभेत, **दुस्सीलो** – दुराचारी, दुष्ट, **सढो** – धूर्त, कपटी, **आणापरम्मुहो** – आज्ञा न पाळणारा, **ससप्पे गिहे** – सर्पासहित घरात, **मच्चू** – मरण, **संसओ** – संशय, **भिच्चो** – नोकर, **सहावो** – स्वभाव, **तीरए** – शक्य असणे, **णोवएसेण**– (ण+उवएसेण) उपदेशाने नाही, **काउमण्णहा** – (काउं + अण्णहा) अन्य करणे, **सुतत्तं** – चांगले तापवलेले, **पेच्छ** – पहा, **पुणो** – पुन्हा, **सीअलं** – थंड

परिशिष्ट २

लेखन कौशल्य

२.१ संवाद लेखन

अ) आवण-वण्णणं

रामो– रे मित्त ! आगच्छ।

पराओ – आगच्छामि । तुमं गामो बहुसुंदरं अत्थि। रे, किं विसेसं अत्थि तुज्झ गामे अज्ज?

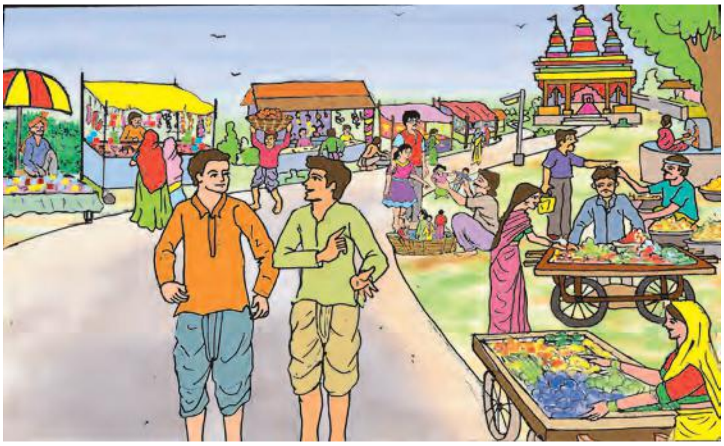
रामो – आम। अज्ज अम्हाणं गामे अट्ठाहआवणं वट्टइ। एयंसि आवणे जत्ता अवि अत्थि। जत्ताए बहवा आवणिआ आगच्छंति।

पराओ – किं गच्छामो वयं आवणे?

रामो – आम। चलउ। अहं दंसेमि तुमं सव्वं आवणं/हट्टं।

पराओ – जत्ता तु बहु विसाला अत्थि।

रामो – उअ, विविहा आवणिआ बहूणि वत्थूणि तहा साकं वि विक्किणेउं आणेंति । जत्ताए विविहाणि मणोरंजणसाहणाणि संति।

पराओ – पस्स, एसो आवणिओ। किं विक्किणेइ?

रामो – एअस्स समीवे णूअणाणि वत्थूणि संति। एआणि वत्थूणि केवलं णअरंसि मिलेंति। अओ सव्वे जणा कोऊहलेण ताणि ताणि वत्थूणि पासंति।

पराओ – राम, इमेण आवणिकेण सह किमत्थं कलहं?

रामो – रे पराअ, जणा सव्वाणि वत्थूणि अप्पमुल्लेण एव इच्छंति। आवणिकस्स कए तं ण सक्कं। अओ तत्थ कलहं।

पराओ – आवणस्स समीवे मंदिरं अत्थि किं?

रामो – अत्थि गणेसस्स मंदिरं। आवणिआ अण्णजणा अ मंदिरे वीसमंति।

पराओ – आवणे सव्वाणि गिहोवओगाणि वत्थूणि एव दीसंति।

रामो – ण पराअ, किसीवलाणं कए, घरणीणं कए, जुवईणं कए, सव्वाणं कए वत्थूणि संति। बहवा अलंकारा वि संति जुवई-बालिआणं कए।

पराओ – अण्णगामाओ वि जणा एत्थ वत्थूणि साकं च कीणेउं आगच्छंति किं?

रामो – आम। साहारणजणेहिं सह वावारीजणा वि अण्णगामाओ आगच्छंति।

पराओ – सुट्ठु तुमं आवणं/हट्टं। पुणो आगच्छामि अहं तुमं गामे। अहुणा अहं कंचि कंचि वत्थूणि कीणामि । अलंकारा वि कीणामि बहिणीए कए। ताहे ममं साहेज्जं करे सु। चलउ।

ब) क्रियाविशेषणे

१) एत्थ, अत्थ, इह – अहं एत्थ वसामि। रामो अत्थ खेलइ। तुमं इह गच्छ। सो अत्थ झत्ति आगओ।
२) तत्थ, तहिं – सीमा तत्थ उवविसिऊण मालं गुंफेइ । लक्खणो तहिं कीलइ।
३) जत्थ, तत्थ – जत्थ धूमो, तत्थ अग्गी अत्थि।
४) जहिं, तहिं – जहिं सुहिजणा, तहिं पुत्थआणि संति । जहिं केत्तिला मुक्खा संति। तेण सद्धिं तुमं तहिं गच्छ।
५) कत्थ, कहिं – तुमं कत्थ गओ सि?। रामो कहिं पि ण दीसइ।
६) इओ, तओ, जओ – तुमं जओ आगओ तत्थ चेअ गच्छ । णअरं इओ अइदूरं णत्थि। तुमं तओ णाणं लह।
७) एत्तो, तत्तो – भरहो एत्तो पस्सइ, तत्तो अंबं दीसइ।
८) अण्णत्थ – सीया अत्थ णत्थि। सा अण्णत्थ गआ।
९) सव्वत्थ – वाऊ सव्वत्थ पसरइ।
१०) उड्ढं – मम उड्ढं वीअणं चलइ।, रुक्खस्स उड्ढं विहगा उड्डेंति।
११) बाहिं – घराओ बाहिं पुप्फाणि विअसंति।
१२) अग्गओ – विज्जालए मम अग्गओ मम मित्तो चिट्ठइ।
१३) पच्छा – अहं पढामि, पच्छा तुमं पढ। भोअणस्स पच्छा सो सोअइ/सुवइ।
१४) कआ – महुमक्खिआ जणा कआ पीडेइ ?
१५) जाव.....ताव – जाव तुमं ओअणं पाअअसि ताव अहं सुवेमि।
१६) इआणिं – इआणिं मम समीवे बहुधणं अत्थि।
१७) जाहे, ताहे – जाहे सिप्पी मुत्तिं करेइ ताहे एव सिप्पी धणं लहेइ।
१८) कल्लं – मया कल्लं पाढं सिक्खाविअं।
१९) सिग्घं – मोहण, सिग्घं हट्टं गच्छ।
२०) सुट्ठु – सुट्ठु कअं तुमं।

क) प्रसंगानुरूप वाक्यप्रचार व म्हणी

१) नवीन वर्षाच्या हार्दिक शुभेच्छा –	णववरिसस्स सुहेच्छा।
२) दिवाळीच्या हार्दिक शुभेच्छा –	दीवुच्छवस्स सुहकामणाओ।
३) शुभेच्छा –	सुहेच्छा / कल्लाणं होउ।
४) सफलतेबद्दल अभिनंदन –	सहलयाए अहिणंदणं।
५) कार्यक्रम यशस्वी होवो –	कज्जक्कमो जसस्सी होउ/हवउ।
६) जीवेत् शरद: शतम् –	जीवेज्ज सरओ सयं।
७) वाढदिवसाच्या हार्दिक शुभेच्छा–	जम्मदिणस्स/जम्मदिवसस्स सुहासयाओ/सुहकामणाओ।
८) शुभास्ते पन्थान: सन्तु –	सुहा ते पंथाणो हवंतु।
९) गणेशोत्सवाच्या हार्दिक शुभेच्छा –	गणेसूसवस्स हद्दिआ सुहेच्छा।
१०) नाताळच्या हार्दिक शुभेच्छा –	एसुजम्मस्स (येशुजन्म) हद्दिआ सुहेच्छा।
११) परीक्षेसाठी शुभेच्छा –	सोहग्गं ते परिक्खत्थं।
१२) हातच्या काकणाला आरसा कशाला –	हत्थे कंकणं किं दप्पणेण?
१३) धावत्या घोड्याला साक्षीची काय गरज –	तुरयस्स सिग्घत्तणे किं सक्खिं पुच्छिज्जं?
१४) करावे तसे भरावे –	जं करिज्जइ तं भरिज्जइ।

१५) बळी तो कान पिळी –	जो बलिट्ठो सो कण्णं पीलेइ।
१६) जोवरी पैसा तोवरी बैसा –	जाव धणं ताव आसणं।
१७) शितावरून भाताची परीक्षा –	ओअणकणेणं भत्तस्स परिक्खा।
१८) सोनाराने कान टोचावेत –	सुवण्णकारेण एव कण्णं विंझिअव्वं।
१९) अर्ध्या हळकुंडाने पिवळे होणे –	अद्धहलद्दिआए पीइकअं।
२०) मांजराच्या गळ्यात घंटा कोण बांधणार? –	मज्जारिआए गले को घंटं बंधेइ ।

२.२ पत्र लेखन

१) पिउणो / पिउकए पत्तं –

राहिआ मणोहर टोपे
सेणिईसाला विज्जालअस्स वसहिगिहं,
कक्खकमंको ५, सेणिई-साला, पुणे.
दि. २०/१०/२०१९

परमपुज्जणीओ पिआ,

अहं अज्ज पभाए सुहेण अत्थ पुण्णणअरीए पत्ता । मम सहीओ वि पभाए एव आगच्छिंसु। एत्थ सव्वं सुंदरं अत्थि। वसहिगिहे सव्वा सुविहा एव अत्थि। वसहिगिहस्स समीवं विसालं आवणमवि अत्थि। तत्थ सव्वाणि वत्थूणि मिलेंति। अओ मम चिंता मा करउ। कल्लाओ ममं साला पभाए एव। वयं सव्वा मिलिऊण कल्लाओ सालं गच्छिस्सामो।

अज्ज पढमदिवसो अम्हाणं। अओ दसवायणे अहं सालं गच्छित्था। सव्वे छत्ता, अज्झावआ वि दसवायणे आगच्छिंसु । अम्हाणं सव्वा अज्झावअ-अज्झाविआओ बहु सरला संति। सव्वे अज्झावआ पेमिल्ला एव। अहुणा अस्सिं वरिसे वयं बहवाणि विसयाणि पढिस्सामो। इमेसु विसएसु मरहट्ठी भासा, सक्कयभासा तहा पाइयभासा वि अत्थि। पाइयभासाए अज्झाविआ कहेंति – एसा भासा बहु सरला सुलहा च त्ति। तुम्हे जाणह किं एसा भासा? कहं अत्थि सा? एसा णूअणा भासा अहं कोऊहलेण पढामि।

तुम्हे अप्पप्पणो आरुग्गं पयत्तेण रक्खिअव्वं। अहं सज्झाए चित्तेकग्गयाए पयत्तामि ।

तुम्हाणं पिआ पुत्ती
राहिआ

२) मित्तस्स / मित्तकए पत्तं –

रमेसो सुहासो काळे
कसबा पेठ,
इअलअरंजी

पिअमित्त सुरेस,

मित्तवज्ज, कहं अत्थि तुमं? कल्लमेव मम परिक्खा समत्ता। सव्वविसयाणं परिक्खा उत्तमा जाआ। अहं मण्णे, तुम्हं परिक्खा वि उत्तमा हवित्था।

सुवे मम विज्जालए दीआलिआए विरामो पणरसदिअहाणं हवइ। अहं अम्हाणं गामं कए दुवे दिअहाणंतरं णिग्गच्छामि । तुम्ह विरामो कआ आरद्धेइ? जओ हं गामे आगच्छामि तओ तुमं उवलद्धो सि अहवा ण?

मम आगमणाणंतरं वयं मिलिऊण ऊसवो करेमो। विविहाइं भोयणपआराइं आसाएमो। दीआलिआणिमित्तं जे जे

असणपाणसाइमखाइमं संति ते ते खाइउं मह अईव रोअंति। तवेव वि अईव रुएइ। दीवुच्छवे फोडयाणं कए वि अईव उस्साहो वट्टए मम। वयं विविहाणि फोडयप्पयाराणि फोडिस्सामो।

अत्थु। कहं ते माआपिअराइं? तेसिं साअरं णमणं।
मिलामो सिग्घं ।

तुज्झ मित्तो
रमेसो

---

३) पमुहज्झावअस्स पत्तं –

सिवाणी धणंजओ कुलअण्णी
एगारह–कक्खा
पुणे
दि. ०५/०७/२०१९

पइ,
पमुहज्झावओ,
स. प. कणिट्ठ–महाविज्जालओ

विसओ – पाइयभासज्झावगाणं ववत्था करणत्थं

महाभागो,

मम णाम सिवाणी धणंजओ कुलअण्णी। अहं अस्सिं स. प. कणिट्ठ–महाविज्जालए एआरहम्मि कक्खाए पढामि। अहं सक्कयभासाए सह पाइयभासा वि पढिउं इच्छामि। किंतु अम्हाणं कणिट्ठ–महाविज्जालए पाइयभासाए अज्झावओ णत्थि। तहा परिक्खत्थं वि पाइयभासाविसओ णत्थि। तओ बहवा छत्ता इच्छंता वि पाइयभासा पढिउं असमत्था। अओ किवया पाइयभासज्झावगाणं ववत्था सिग्घं करेंतु त्ति वयं सव्वे छत्ता विण्णवेंति।

भवईया
सिवाणी धणंजओ कुलअण्णी

---

४) णिमंतणपत्तं–

गरवारे कणिट्ठ–महाविज्जालओ, पुणे

सिरिमंतो,

अम्हाणं पमुहज्झावओ सिरी असोओ काळे–महोदओ अस्सिं मासंते कज्जणिव्वुत्ता भविस्संति। ते सव्वभासाविसए पारंगओ त्ति सव्वे जाणंति एव। ते बहुकालाओ अम्हाणं पमुहज्झावगरूवेण कज्जरआ। अओ णिव्वुइदिणे तेसिं सम्माणिउं वयं एकं सम्मेलणं आयोजिअं अत्थि। अस्सिं सम्मेलणे सव्वे विज्जज्जणा छत्ता अ पमुहज्झावयं पइ मणोगअं पअडिस्संति। तयाणंतरं अप्पोवहारं गहिऊण कज्जक्कमो समत्तेइ।

तुम्हे बहुकालाओ काळेमहोदआणं सहआरीओ संति। अओ वयं सव्वे तुम्हाणं सव्वाणं णिमंतेउं हरिसिआ । वयं सव्वे मिलिऊण काळेमहोदआणं कज्जकालस्स अंतिमं दिणं सुमरणीअं करेज्जामो।

दिणंको – ३०/१०/२०१९
कज्जक्कमस्स ठाणं – कणिट्ठ–महाविज्जालअस्स सहागिहं
समयं – १०.०० वायणाओ

भवईया
सव्वे अज्झावगा छत्ता अ

२.३ निमंत्रण लेखन

सिवाई कणिट्ठ–महाविज्जालओ, पंढरउरं

वस्सिअ–णेहसंमेलणं

अंकुरं २०१९

सुक्कवासरो, दि. २० डिसेंबर २०१९, साअं ०५.०० वाअणे

अज्झक्खा
मा. सुणीआ रावो
(सिक्खणाहिआरी)

पमुहाइही
मा. विअयरावो विहुए
(पसिद्धो अहिवत्ता)

पमुहातिही

सिरी ताणाई लोहंडे
अज्झक्खो

सिरिमई सोणाली जाहवो
सइवो

सिरी हणमंतो कअमो
कोसज्झक्खो

एआणं मण्णवराणं उवत्थिइम्मि कज्जक्कमो संपण्णो भविस्सइ । तण्णिमित्ते अहोलिहिया कज्जक्कमा आयोजिया।

१) साअयं तहा सक्कारसमारंभो
२) पारिओसिअविअरण–समारंभो
३) आदंस–छत्ताणं सम्माणो
४) मण्णवराणं मणोगयं
५) समारोवो

सायं – ६.०० – ६.३० – कसाअपेअपाणं

छत्ताणं विविहाणि गुणदंसणकज्जक्कमा

(सायं ०६.३० – ०८.०० वाअणपज्जंतं)

ठाणं
महाविज्जालअस्स सहागिहं

णिमंतओ
पमुहज्झावओ

सिवाई कणिट्ठ–महाविज्जालअं

२.४ बातमी

णूअण–मराठी विज्जालअस्स सम्मेलणं संपुण्णं –

अज्ज डिसेंबरमासस्स दसमे दिणंके णूयणमराठी विज्जालए सव्वे जणा सम्मेलणत्थं सम्मिलिआ। पसिद्धो वेज्जो तहा जोसी–चिकिच्छालअस्स पमुहवेज्जो पयासो जोसी पमुहातिहिरूवेण पत्तो। सम्मेलणस्स आरंभे विज्जालअस्स छत्तेहिं अइहीणं तहा पमुहज्झावगाणं सागयगीएण सागयं कअं । तयाणंतरं पाढसालाए अज्झाविआहिं पुप्फेहिं पमुहातिहीणं आअरसक्कारं कअं। अणंतरं मुक्खज्झावएहिं विज्जालअस्स परिचयं दत्तं। विज्जालअस्स विआसो वि कहिओ। तहा छत्ताणं उवएसो वि कओ।

अणंतरं पमुहातिहीहि वेज्जो पयासो जोसी महोदएहिं विज्जालअस्स अहिणंदणं कयं। अप्पाणं खेत्ते के के पज्जाया संति, ते कहं संति, तेसिं कए किं कत्तव्वं, के अणुभवा संति त्ति सव्वं कहियं। एसो छत्ताणं कए बहूवओगो उवएसो। जोसी महोदएहिं सरलतया कहियं। अओ सव्वे छत्ता वि आणंदिआ। भासणाणंतरं छत्तेहिं विविह–कज्जक्कमा कआ। णच्चं, णाडअं, गीयगायणमाइ विविहा–कज्जक्कमा वि हूआ। कज्जक्कमाणंतरं जोसीमहोदएहिं विज्जालअस्स कए दससहस्स–रूवगाणि दाणरूवेण दिण्णं। सम्मेलणस्स अंते सव्वाणं कए भोअणं पि आसी। सव्वे अईव संतुट्ठा होऊण संमेलणाओ णिग्गआ ।

परिशिष्ट ३

निबंध लेखन

१) पज्जावरणं/रुक्खपज्जावरण-संबंधो/रुक्खसंवड्ढणं अवस्सकरणीयं

पुढवीए रूवं अईव मणोहरं। पुहवीए अंगे अणेआ णईओ, पव्वआ, वणा, पसुपंछीओ इच्चाइणो विराअंति। ते सव्वा पुढवीए अलंकारा एव। इमाणं रक्खणं अम्हाणं करणिज्जं।

पुढवीए अणेगा उउणो संति। एए उउणो पुढवीए रूवपवत्तणे महत्तपुण्णा। एअम्मि रूवपवत्तणम्मि रुक्खावि अत्तणो सरूवं पवत्तंति। पुढवीए सुंदरत्तणे रुक्खाणं भूमिआ वियारणीआ। रुक्खा पुढवीए पज्जावरण-रक्खणत्थं आवस्सआ एव। रुक्खा वसुंधरालल्लणाए णासिआ एव। एयाए णासियाए साहेज्जेण एव वसुंधरा/धरा/मही सासुच्छवासं करेइ। सासुच्छवासं जीवधारणत्थं अईव आवस्सयं। सासणिस्सासणत्थं पाणवाउणो केत्तियं महत्तं वयं सव्वे जाणामो एव।

पाणवाउणो णिम्माणं ण सुलहं। एअट्ठं रुक्खाणं संवड्ढणं महत्तपुण्णं। सुज्जप्पयासे रुक्खा पाणवाऊणं उस्सज्जणं करेंति। तेण पाणवाऊणमेव भूमीए जीवजंतूणं जीवणं पअलइ। रुक्खा पसुपंछीणो आलओ वि संति। पंछीओ रुक्खे चिट्ठंति। तेहिं सह रुक्ख-बीआणि इओ तओ पसरंति। अओ णूअणं रुक्खाणं उप्पत्ती हवेइ। तेण महीए पाणवाउणो संतुलणं वि होइ।

रुक्खा धराए धूवं अवि रोहेइ। तेण पुढवीए सुहलत्तं वड्ढेइ अहिआइं सस्साइं वि लहेइ। रुक्खाओ पाउसमाणमवि जोग्गत्तमेइ। तेण दुब्भिक्खं दुक्कालवसणं पि दूरं भवइ।

णअरविआसे मणुजेण अणेगा रुक्खा छिण्णा। तेण पज्जावरणस्स संतुलणं आवइगत्ते पडिअं। रुक्खसंवड्ढणेण अम्हेहिं पज्जावरणं संतुलिउं पयत्तं अवस्समेव करणिज्जं। तेण अम्हाणं पुढवीए सुंदेरं वड्ढिउं रक्खणं च करेउं सक्केमो।

२) मम विज्जालओ / विज्जालअं

एसो मम विज्जालओ। अहं कण्णासालाए पढामि। अहं पइदिणं विज्जालअं गच्छामि। मम सव्वा आयरिआ वि इत्थीओ संति। मम विज्जालए विसालं कीलंगणं पि अत्थि। मम विज्जालओ णअर-पमुहमग्गे एव। विज्जालए सहागेहं तहा विसालं पुत्थआलयं पि अत्थि। छत्ता पुत्थआणि घेत्तूण पढंति। सहागिहे छत्ता विविहा कज्जक्कमा करेंति । सव्वे छत्ता अणुसासणप्पिआ। अम्हाणं पमुहज्झाविआ बहुणाणी तहा सव्वछत्ताणं पिअअरा अत्थि। सा अईव णेहिल्ला। पइवासे विज्जालअस्स वड्ढावणदिणे समारोहो होइ। पाढसालाए अज्झाविआ अम्हाणं बहवा विसआ पाढयंति। विज्जालए दिणारंभे पत्थणा होइ। पाढसालाए भोयणावआसे सव्वे छत्ता भोयणं कुव्वंति। विज्जालअस्स परिसरे सुंदरं उज्जाणं पि अत्थि । बहवा बालिआओ सायंकाले तत्थ कीलंति । मम विज्जालओ ममं अईव पिओ।

३) उज्जाणं

उज्जाणप्पएसं अइरमणीअं। तम्मि अणेगाओ लआओ बहवे रुक्खा संति। लआसु रुक्खेसु य हरियाणि पण्णाणि विविह-वण्णाणि पुप्फाणि अ संति। पुप्फाणि लआओ अ रुक्खेसु विहूसेंति। रुक्खा फलाणि वि धारेंति। रुक्खाण आहारेण लआओ वड्ढंति फुल्लंति अ। विविहा विहंगमा रुक्खेसु वसंति। सूरोदए ते गाएंति। उज्जाणे पुक्खरिणी वि अत्थि । तीए पोक्खरिणीए कमलेसु भमरसमूहो गुंजारवं करेइ। पभाए आबालवुड्ढा उज्जाणे हिंडंति योगासणाणि करेंति अ। संझासमए इत्थीओ, बालाओ बालिआओ अ उज्जाणे रमंति। संझाए बाला-बालिआ उज्जाणे कीलंति। पोक्खरिणीए समीवं एगं मंदिरंपि अत्थि। जणा पइदिणे वंदणत्थं मंदिरं आगच्छंति। उज्जाणाओ बहिं विविहाणि भोअणगिहाणि वि अत्थि। जणा भोइउं सआ तत्थ आगच्छंति।

४) महापुरिसो

सुपुरिसो लोए सुअणो, सप्पुरिसो, महापुरिसो त्ति पसिद्धो। कइणा भणियं –

''छिज्जउ सीसं अह होउ बंधणं चयउ सव्वहा लच्छी।
पडिवण्णपालणे सुपुरिसाण जं होइ तं होउ।।''

महापुरिसो दप्पणु व्व सुद्धसहावो। सो ण कुप्पइ ण मंगुलं चिंतइ फरुसं च ण भासइ। सो परं ण हसइ, अप्पयं च ण थुणइ। सो सआ पिअं चिअ भासइ। सो परावयारं ण इच्छइ, परोवआरं च णिच्चं करेइ। सो दीणाणाहाणं अब्भुद्धरइ, सरणागयस्स हिअं करेइ, अवरद्धेसु वि खमइ। पडिवण्णपालणे सुयणो मरणेवि अण्णहा ण होइ। गुरुवसणपडिपेल्लिओ वि महापुरिसो णिअजीहं खंडिऊण मरइ परं अण्णं ण पत्थेइ। सुअणो चंदणतरु व्व णिअसरीरेण परहिअं करेइ। णमो एवंविहाणं महापुरिसाणं।

५) मम गामो

मम गामस्स णामो कोल्हाउरो त्थि। कोल्हाउरं पंचगंगाणई तीरे परिवसइ। कुंभी, कासारी, भोगावई, तुलसी तहा लुत्ता सरस्सई णईओ मिलिऊण पंचगंगा होइ। विसालं रेलयाणठाणअं वि अत्थि। गामे महालच्छीए पसिद्धं विसालं देऊलं अत्थि। सव्वे जणा महालच्छीए वंदणत्थं कोल्हाउरं आगच्छंति। मंदिराओ बहिं विसालं आवणं पि अत्थि। आवणे सागं, वत्थं, पत्तं तहा सुवण्णालंकारा मिलेंति। अलंकारे 'कोल्हापुरी साज' बहु पसिद्धा। गामस्स मज्झे एगो महासरो वि अत्थि। 'रंकाळा' ति तस्स णामं। सराओ बहिं उज्जाणं अत्थि। बाला बालिआओ अ उज्जाणे खेलिउं आगच्छंति। कोल्हाउरे संकरायरियाणं पसिद्धं करवीरपीढं पि अत्थि। संकरायरियाणं विसालो मढो त्थि णईसमीवे । कोल्हाउरे दिअंबर-जइणाणं जिणमंदिराणि संति तहा एगो मढो वि अत्थि। मम गामे पहाणरूवेण इक्खुसस्सं होइ। अओ कोल्हाउरस्स गुडो लोए पसिद्धा। 'मिसळ' वि बहु पसिद्धा। अओ सव्वत्थ 'कोल्हापुरी मिसळ' णामा फलआ संति। गामे बहवा उज्जाणा संति। अणेआ विज्जालआ-महाविज्जालएहिं सह सिवाई विज्जापीढं पि अत्थि। गामस्स समीवे बहवा जंतालआ संति। मम गामं बहु सुंदरं अत्थि।

६) जलस्स महत्तणं

जलं एव जीवणं। जलस्स बिइयं नाम 'जीवणं' एव। भारहदेसे जलस्स समस्सा अईव गहीरा अत्थि त्ति अम्हे सव्वे जाणामो। अम्हाणं मरहट्ठरज्जो महंतो, तहवि रज्जम्मि अज्जवि पाणियस्स अभावो दीसइ। सरीर-गिहसुद्धि-रंधणकज्जे णिच्चकम्मम्मि य जलस्स उवओओ अत्थि। परं जणा जलस्स महत्तणं ण जाणंति, जलं णासेंति। विण्णाणजाणमाणेहिं सोहणकज्जेहिं उग्घडिअं 'पुढवीतले जलस्स मत्ता अईव णीअं गच्छंती दीसइ' त्ति विहाणं सच्चं। तम्हा सव्वे जणा जलस्स रक्खणट्ठं पयत्तं करेज्जा। सव्वे जणा अम्हाणं भाउबहिणीओ संति, ता ताण कए जलसमस्साविसए चिंता करणीआ। पुणो अम्हारिसा इअरा जीवा वि जलं इच्छंति, तम्हा पओअणेण विणा जलस्स णासं ण करेयव्वो। तहा जलसंचयकरणत्थे विविहउवाआ जोइअव्वा। वासारत्ते आगासाओ विउलं जलं वरिसंति। तं जलं अणुऊल-ठाणे संठवियव्वा। जलं रुंधिअव्वं संठिअव्वं च। एएहिं उवाएहिं जलस्स मत्ता वड्ढइ। जइ पत्तेगजणो जलस्स मोल्लं जाणेइ तओ सोहणं होज्जा। सव्वजीवाण सुहस्स मूलं जलम्मि एव।

निबंधासाठी काही विषय –

१) गणेसूसवो	२) दीवुच्छवो	३) भारहदेसो	४) दूरदंसणं
५) णईओ	६) समायारपत्तं	७) मम पिओ णेया	८) मम पिओ पसू

परिशिष्ट ४

प्राकृत साहित्य प्रकार

प्राकृत भाषेमध्ये अनेक विषयांवरील साहित्य रचले गेले. जसे - तत्त्वज्ञानविषयक साहित्य, शिलालेखीय साहित्य, शास्त्रीय महाकाव्ये, चरित काव्ये, मुक्तक काव्ये, सट्टक व नाटक साहित्य व कथा साहित्य. याच बरोबर पुराण, इतिहास, ज्योतिष, भूगोल, खगोल आदी विषयांवर प्राकृत भाषेमध्ये विपुल साहित्य दिसून येते. त्यापैकी आपण कथासाहित्य आणि त्यातील महत्त्वाचे चार कथाग्रंथ यांची माहिती घेणार आहोत.

१) प्राकृत कथा साहित्य

संपूर्ण जगामध्ये प्रत्येक देशाचे प्रत्येक भाषेमध्ये कथासाहित्य सापडते. या कथांचे उद्देश्य वेगवेगळे असतात. काही वेळा केवळ मनोरंजन हाच उद्देश असतो तर काही वेळा काही उपदेश देणे व तात्पर्य सांगणे हा उद्देश असतो. प्राकृत साहित्यामध्ये जे कथासाहित्य आहे त्याचा मूळ उद्देश कथांच्या द्वारे धर्मोपदेश आणि आत्मकल्याण करणे हाच आहे.

प्राकृत कथा साहित्यामध्ये कथांचे तीन मुख्य प्रकार सांगितले आहेत. ते म्हणजे अकथा, विकथा व कथा. जी कथा, एखादा अज्ञानी माणूस चुकीच्या समजुतीने सांगतो, स्पष्ट करतो, त्यामुळे या संसारात परिभ्रमण करण्याचे कारण ठरते, ती अकथा होय. ज्या कथेमुळे, समाज विकृत होतो समाजामध्ये वाईट गुण वाढीला लागतात, ती कथा विकथा होय. ज्या कथेमुळे समाजामध्ये तप, संयम, दान शील सारखे चांगले गुण वाढीस लागून समाजकल्याण साधले जाते, ती कथा किंवा सत्कथा होय.

कथांचे विश्लेषण विषयांच्या दृष्टीने अर्थकथा, कामकथा, धर्मकथा आणि मिश्रकथा असे ही केलेले आढळते. या कथांमध्ये अनुक्रमे पैशाअडक्याशी संबंधित, गृहस्थजीवन, धर्माचरण व हे सर्व विषय एकत्र असे चार प्रकारचे विचार येताना दिसतात. कथेतील पात्रानुसारसुद्धा कथांचे प्रकार ठरविले आहेत. म्हणजे दिव्य, मानुषी आणि दिव्यमानुषी. ज्या कथांमध्ये दिव्य किंवा दिव्य/देवलोकातीलच पात्रे असतात, ती कथा दिव्य कथा होय. ज्या कथेमध्ये दिव्यलोकातील तसेच मानवी पात्रे असतात, ती कथा दिव्यमानुषी. तर ज्या कथेमध्ये फक्त माणसेच असतात, ती कथा मानुषी होय.

याशिवाय कथांचे इतरही पाच प्रकार सांगितले आहेत. ते असे - सकलकथा, खंडकथा, उल्लापकथा, परिहासकथा व संकीर्णकथा. ज्यामध्ये शेवटी सर्व ईप्सित गोष्टी प्राप्त होतात, ती सकल कथा होय. खंडकथेचा आत्मा अगदी छोटा असतो आणि ती आपल्या जीवनातील एखाद्याच अनुभवावर आधारित असते. उल्लावकथा ही एक प्रकारे साहसकथा असून त्यामध्ये समुद्रयात्रा, विविध साहसकथा यांचा समावेश केलेला असतो तर परिहासकथा ही व्यंगात्मक असून जीवनातील प्रसंगावर मार्मिक टीका करणारी असते. संकीर्णकथा ही या चारही कथांचे मिश्रण असून, शेवटी धर्मकथेच्या स्वरूपात असते.

प्राकृत साहित्यामध्ये या सर्व प्रकारच्या कथा सापडतात, उदा. हरिभद्रसूरिविरचित - समराइच्चकहा, उद्योतनसूरिविरचित- कुवलयमालाकहा, विविध रामकथा इत्यादी. आपण या पुस्तकामध्ये तरंगलोला, कुवलयमालाकहा इ. कथांचे विषय व त्यांची हाताळणी पाहिली आहे.

२) कुवलयमालाकहा

कुवलयमालाकहा हा ग्रंथ उद्योतनसूरी यांनी लिहिला आहे. उद्योतनसूरी यांना दाक्षिण्यचिह्न अशी पदवी देखील होती. उद्योतनसूरींचा काळ इ.स. ७७८ मानला जातो. कुवलयमालाकहा ही एक कथा आहे. प्राकृत साहित्यामध्ये कथा हे माध्यम धर्मोपदेशासाठी वापरले जाते. या कथांचे स्वरूप प्राकृत साहित्यामध्ये कसे सांगितले आहे, ते आपण पाहिले आहे. कुवलयमालाकहा हे नाव नायिकेच्या नावावरून दिले आहे.

कथावस्तू - मध्य देशामध्ये विनीता नावाची नगरी असते. तिथे दृढवर्मा नावाचा राजा राज्य करत असतो. त्याची पट्टराणी प्रियंगुश्यामा असते. एकदा दृढवर्मा राजाचा सेनापती सुषेण मालवदेश जिंकून येतो. तेंव्हा मालवदेशाच्या पाच वर्षाच्या राजपुत्रालासुद्धा आणतो. दृढवर्माराजाने त्याला जवळ घेतल्यावर तो राजपुत्र रडू लागतो. त्या राजकुमाराचे पालनपोषण राजा दृढवर्मा करू लागतो. यथावकाश दृढवर्मा राजाला प्रियंगुश्यामा राणीपासून मुलगा होतो. त्याचे नाव कुवलयचन्द्र असे ठेवले जाते. कुमार मोठा झाल्यावर समुद्रकल्लोल नावाच्या घोड्यावर स्वार होतो. तेंव्हा तो घोडा कुवलयचंद्राला घेऊन जंगलाकडे पळून जातो. त्याचवेळेस एका अदृश्य शक्तीकडून प्रहार होऊन घोडा मरून पडतो व आकाशवाणी राजकुमाराला दक्षिण दिशेला जायला सांगते. दक्षिण दिशेला असलेल्या विंध्य पर्वताच्या जंगलात गेल्यावर कुवलयचन्द्राला एक साधू दिसतात त्यांच्या एका बाजूला सिंह बसलेला असतो. ते मुनी कुवलयचंद्राला आकाशवाणी विषयी माहिती देतात. तसेच घोड्याने पळवून नेण्याचे रहस्य सांगतात. मुनी म्हणतात की वत्सदेशामध्ये कौशांबी नगरीमध्ये पुरंदरदत्त नावाचा राजा व वासव नावाचा प्रधान आहे. त्याच उद्यानात धर्मानंद आचार्यदेखील आपल्या शिष्यांसहित आलेले असतात. महाराज पुरंदरदत्त मुनींना विरक्तीचे कारण विचारतो तेव्हा ते सांगतात की क्रोध, अभिमान, माया, लोभ, मोह हे पाच कषाय हेच संसार परिभ्रमणाचे प्रमुख कारण आहे. या कषायांमुळे परिभ्रमण करणाऱ्या चंडसोम, मानभट, मायादित्य, लोभदेव व मोहदत्त यांच्या अनेक जन्मांच्या कथा कुवलयमालाकथा या ग्रंथामध्ये सांगितल्या आहेत. हे पाचहीजण संयमाचे पालन करून मरण पावल्यानंतर सौधर्म नावाच्या स्वर्गात उत्पन्न होतात व एकमेकांना मोक्षासंदर्भात आठवण करून देण्याचे ठरवतात/निश्चय करतात.

यानंतर त्यांचा जन्म अनुक्रमे वणिक्पुत्र, राजपुत्र, सिंह, कुवलयमाला व कुवलयचन्द्र यांच्या रूपात होतो. कुवलयमाला ही दक्षिणापथातील विजया-नगरीतील विजयसेन राजाची कन्या असते. ती पुरुषांचा द्वेश करणारी असते. तिचा विवाह अयोध्यानगरीचा राजकुमार कुवलयचंद्राशी होण्याचे भाकित केलेले असते. या भाकिताप्रमाणेच सर्व गोष्टी होतात. तसेच एकमेकांना भेटल्यानंतर आत्मकल्याणाची आठवण करून देऊन प्रबोधित करतात.

कुवलयमालाकथा ही मुख्यत्वेकरून क्रोध, मान, माया इ. पाच कषायांचा परिणाम दाखविण्यासाठी लिहिली आहे. या कथेमध्ये चमत्कार, साहस, अद्भुतता इ. सर्व घटकांचा समावेश असल्यामुळे कथा रंजक झाली आहे. या रंजकतेबरोबरच कथा उपदेशप्रधानसुद्धा आहे. साहित्यशास्त्रीयदृष्ट्यासुद्धा ही कथा सुंदर दृष्टांत, अलंकार, काव्य यांनी नटलेली आहे.

३) लीलावती कहा

काव्यशास्त्रज्ञांच्या मतानुसार 'लीलावतीकहा' ही पद्य-कथा आहे. रुद्रटाने केलेल्या व्याख्येप्रमाणे या काव्यात महाकाव्याचे लक्षण दिसतात. महाकवी कुतूहल हा या महाकाव्याचा कवी आहे. आपल्या वंशाची ओळख करून देताना तो सांगतो की त्याच्या आजोबांचे नाव बहुलादित्य होते व वेदविद्येमध्ये पारंगत होते. ते इतके यज्ञ करीत होते की त्या धुरामुळे चंद्र देखील काळ्या रंगाचा झाला होता असे म्हटले जाते. याचप्रमाणे त्यांनी त्यांचे वडील भूषणभट्ट हे चारही वेदांचे महान पंडित होते असेही सांगितले. या पंडित-परंपरेतील कुटुंबात लीलावती-कथेचा लेखक कवी कोऊहल (कुतूहल/कौतूहल) याचा जन्म झाला होता. जरी त्याने स्वत:ला अज्ञानी, काव्यक्षेत्रात मतिमंद म्हटले असले तरी यामध्ये कवीचा विनय, निरहंकार व पूर्वकवींच्या विषयाची आदर भावना व्यक्त होते. प्रस्तुत काव्याची रचना कोठे व केव्हा झाली याचा स्पष्ट उल्लेख सापडत नाही. काही इतर पुराव्यांवरून कोऊहलाचा काळ इ. स. ७५० से ८४० मध्ये सिद्ध होतो.

प्रस्तुत कथेत प्रतिष्ठान (वर्तमान पैठण) चा राजा सातवाहन (अथवा शालिवाहन) व सिंहलद्वीप (वर्तमान श्रीलंका) ची राजकुमारी लीलावती यांच्या प्रेमकथेचे रसभरित वर्णन आलेले आहे. यामध्ये प्रासंगिक उपकथांच्या धागेदोऱ्यांची वीण अत्यंत आकर्षक आहे. एक प्रसंग असा आहे की, राजर्षी विपुलाशयाला रंभा नावाच्या अप्सरेपासून झालेल्या मुलीचे नाव कुवलयावली होते. संधी साधून तिने गंधर्वकुमार चित्रांगदाबरोबर प्रेम-विवाह करतो. यामुळे विपुलाशय खूप क्रोधित झाला

व त्याने चित्रांगदाला शाप दिला. त्यामुळे चित्रांगद भीषणासन नावाचा राक्षस झाला. कुवलयावली दु:खाने आत्महत्या करण्यास प्रवृत्त झाली. परंतु रंभेने तिला धीर दिला व नलकूबर यक्षाच्या आश्रयाला ठेवले.

नलकूबराचे लग्न वसंतश्री नावाच्या विद्याधरीशी झाले होते. त्यांच्या मुलीचे नाव महानुमती होते. महानुमती व कुवलयावली या दोघींमध्ये घनिष्ठ मैत्री झाली. एकदा त्या दोघी विमानात बसून मलयपर्वतावर गेल्या. तेथे महानुमतीचे माधवानल नावाच्या सिद्धकुमारावर प्रेम जडले. तेथून परत आल्यावर ती त्याच्या विरहाने दु:खी राहू लागली. नंतर त्या दोन्ही मैत्रिणी गोदावरीच्या तटावर भवानीची पूजा करीत राहू लागल्या.

लीलावती-कथेत सिंहलाची राजकन्या लीलावती हिचा जन्म शारदश्री विद्याधरीपासून झाला होता. एके दिवशी लीलावती प्रतिष्ठानचा राजा (सातवाहन-हाल)चे चित्र बघून त्याच्या प्रेमात पडली. ती आपल्या आई-वडिलांची आज्ञा घेवून त्याच्या शोधार्थ बाहेर पडली. रस्त्यात गोदावरीच्या तटावर महानुमतीशी तिची भेट झाली. महानुमतीने तेथेच तिला कुवलयावलीचाही परिचय करून दिला. आता तिन्ही विरहिणी धर्माराधना करीत काळ घालवू लागल्या.

प्रतिष्ठानचा राजा सातवाहन प्रतापी सम्राट होता. त्याने सिंहलद्वीपावर आक्रमण करण्याचे ठरविले. तेव्हा त्याच्या सेनापतीने त्याला युद्ध न करण्याचा सल्ला दिला. राजाने सेनापतीला सिंहलराजाच्या जवळ दूत म्हणून पाठविले. दुर्दैवाने त्याची नाव फुटल्यामुळे तो गोदावरीच्या काठावरच थांबला. सेनापतीला समजले की लीलावती आपल्या मैत्रिणींबरोबर तेथे राहत आहे. त्याने परत जाऊन सातवाहनाला सूचना दिली. सातवाहन राजा सैनिकांबरोबर तेथे पोहोचला व लीलावतीला मागणी घातली. लीलावती म्हणाली, महानुमतीचा प्रियकर माधवानल जो पर्यंत तिला मिळत नाही तो पर्यंत ती लग्न करणार नाही.

लीलावतीची प्रतिज्ञा ऐकून राजा सातवाहन पाताळलोकात गेला व तेथून माधवानलाची सुटका करून त्याला घेऊन आला. त्यानंतर त्याने भीषणानल राक्षसावर आक्रमण केले. युद्धात झालेल्या जखमांमुळे तो परत राजकुमार झाला.

याप्रमाणे कर्मधर्मसंयोगाने नलकूबर, विद्याधर हंस व सिंहलद्वीपाचा राजा सर्वच एकत्र आले. त्यांनी आपल्या मुलींची लग्ने त्यांच्या इच्छेप्रमाणे समोर उपस्थित वरांशी लावून दिली. त्या प्रसंगी विद्याधर, किन्नर, सिद्ध, यक्ष, राक्षस व मनुष्य यांनी आनंद व्यक्त करीत वर-वधूंना विविध सिद्धी प्रदान करून आशीर्वाद दिला.

लीलावतीकथा एकसंधपणे लिहिलेली आहे. तिचे भाग पाडलेले नाहीत. संपूर्ण कथा विविध अलंकार, छंद यांनी नटलेली असून विविध रस, निसर्गसौंदर्य, पर्वत, नद्या, वन-उपवन, सूर्योदय-सूर्यास्त यासारखी वर्णनेही आली आहेत.

४) समराइच्चकहा

समराइच्चकथेचे प्राकृत साहित्यात महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. ही धर्मकथा आहे. या कथेचे लेखक आचार्य हरिभद्रसूरी हे आहेत. ते विद्याधरगच्छातील साधू होते. गच्छपती आचार्यांचे नाव जिनभट्ट, दीक्षागुरूंचे नाव जिनदत्त व पालनपोषण करणाऱ्या मातेचे नाव साध्वी याकिनी महत्तरा असे होते. त्यांचा जन्म राजस्थानातील चित्तोडनगरमध्ये झाला होता. हरिभद्रसूरी हे जन्माने ब्राह्मण होते. त्यांच्या विशेष पांडित्यामुळे तेथील राजा जितारी याचे ते राजपुरोहित होते. दीक्षा घेतल्यानंतर जैन साधू म्हणून त्यांचे आयुष्य राजपुताना व गुजरात प्रांतात विशेषकरून व्यतीत झाले.

आचार्य हरिभद्रांच्या जीवनात बदल घडवणारी घटना त्यांच्या धर्म परिवर्तनाची आहे. त्यांची अशी प्रतिज्ञा होती की 'ज्या विद्वानाचे वचन मी समजू शकणार नाही त्याचे शिष्यत्व मी पत्करेन.' एके दिवशी राजाचा मदोन्मत्त हत्ती त्याला बांधलेला खांब उचलून नगरात पळू लागला. हत्तीने अनेक लोकांना चिरडून टाकले. हरिभद्र जीव वाचविण्यासाठी एका उपाश्रय (साधू साध्वी विहार करतात ते स्थान) मध्ये आले. तेथे याकिनी महत्तरा नावाच्या साध्वीला खालील गाथेचे वाचन करताना ऐकले -

चक्कीदुगं हरिपणगं पणगं चक्कीण केसवो चक्की।
केसव चक्की केसव दु चक्की केसव चक्की य।।

या गाथेचा अर्थ त्यांना समजला नाही म्हणून त्यांनी साध्वीला त्याचा अर्थ विचारला. साध्वीने त्यांना आचार्य जिनदत्ताजवळ पाठविले. आचार्यांनी स्पष्ट केलेले अर्थ ऐकून त्यांनी तेथेच त्याक्षणी दीक्षा घेतली. नंतर त्यांची विद्वत्ता व सदाचरण बघून आचार्यांनी हरिभद्रांना आपले पट्टशिष्य केले. हरिभद्रसूरींनी त्यांच्या धर्मपरिवर्तनास कारणीभूत साध्वी याकिनी महत्तरा यांना आपली धर्ममाता मानले. ते स्वतःला याकिनीसूनु असे म्हणवीत असत. आचार्य हरिभद्रांचा काळ सामान्यत: इ.स. ८५७ मानला जातो.

आचार्य हरिभद्रसूरी जैन साहित्यातील अत्यंत प्रज्ञावान व विचारवंत लेखक आहेत. धर्म, दर्शन, न्याय, कथासाहित्य व योगसाधना इत्यादी विषयी अनेक विषयांवर गंभीर व पांडित्यपूर्ण रचना उपलब्ध आहे. 'अनेकांतपताका' सारखा कठीण न्यायग्रंथ लिहिणारे हरिभद्र समराइच्चकहा व धूर्ताख्यानासारखे सुरस मनोरंजक कथाप्रधान ग्रंथांची रचना करतात ही आश्चर्याची गोष्ट आहे. एकीकडे हृदयाची सरलता व बुद्धीची प्रौढता दिसून येते. आचार्य हरिभद्रांनी एकूण १४४४ ग्रंथ लिहिले असे मानले जाते.

'समराइच्चकहा' या ग्रंथाचा मुख्य विषय जन्मोजन्मींच्या कर्मांचा परिणाम आहे. समरादित्य उज्जैनीचा राजकुमार होता. पूर्वजन्मात समरादित्याचे नाव गुणसेन होते व त्याच्या प्रतिस्पर्धी नायकाचे नाव अग्निशर्मा होते. जंबुद्वीपावर असणाऱ्या विदेह देशात क्षितिप्रतिष्ठित नावाचे नगर होते. तेथे पूर्णचंद्र नावाचा राजा राज्य करीत होता. त्याच्या मुख्य राणीचे नाव कुमुदिनीदेवी असे होते. या दांपत्याला गुणसेन नावाचा मुलगा झाला. या राजाच्या पुरोहिताचे नाव यज्ञदत्त होते. यज्ञदत्ताला अग्निशर्मा नावाचा मुलगा झाला. तो कुरूप होता. कुतूहलाने कुमार गुणसेन मुलांच्या घोळक्याबरोबर अग्निशर्माला गाढवावर बसवून, त्याच्या डोक्यावर तुटक्या सुपाचे छत्र ठेवून, ढोल, मृदंग, बासरी इत्यादी वाद्य वाजवित नगराच्या रस्त्यांवर मिरवित असे. राजकुमाराच्या या वागण्यामुळे अग्निशर्मा खूप दु:खी होई. दररोज त्याला अपमान सहन करावा लागत असे. म्हणून तो अशा आयुष्याला कंटाळला होता. त्यामुळे अग्निशर्मा गुणसेनाचा अधिकाधिक द्वेष करू लागला व कौंडिन्य नावाच्या तापस कुलपतीच्या जवळ जाऊन अग्निशर्म्याने तापस-दीक्षा घेतली. परंतु दीक्षा घेऊनही अग्निशर्मा सतत गुणसेनाशी असणारे वैरच चिंतित असे. त्यामुळे या दोघांचे वैर नऊ जन्मे सुरू राहिले. म्हणून राजकुमार गुणसेन व अग्निशर्मा यांचे नऊ जन्म या कथेत वर्णिले आहेत.

नायक शुभकर्मांच्या फळामुळे शाश्वत सुख प्राप्त करतो व प्रतिनायक किंवा खलनायक हा त्याच्यामधील शत्रुत्वामुळे अनंत संसारात भ्रमण करतो. या कथेत गुणसेनाचे व्यक्तित्व सद्गुणी व त्या उलट अग्निशर्माचे व्यक्तित्व वाईट भावांच्या अभिव्यक्तीचे आहे. गुणसेनाचे जीवन मोक्षमार्गाकडे जाणारे व अग्निशर्माचे जीवन अधोगतीला जाणारे होते.

५) वसुदेवहिंडी

भारतीय साहित्यातच नव्हे तर विश्वकथासाहित्यातही वसुदेवहिंडीचे स्थान महत्त्वपूर्ण आहे. वसुदेवहिंडीमध्ये संघदासगणींनी प्राकृत भाषेमध्ये वसुदेवाच्या भ्रमणाचा वृत्तांत लिहिला आहे. हे वासुदेव कृष्णाचे पिता होते म्हणून या कथाकृतीला 'वसुदेव-चरित' असेही म्हणतात. 'वसुदेवहिंडी' हा ग्रंथ इ.स.च्या ६ व्या शतकात किंवा तत्पूर्वी लिहिला गेला असावा असे मानले जाते. या ग्रंथात मुख्यत्वाने हरिवंशाची महती सांगितली आहे व त्याबरोबर कौरव पांडवांच्या कथा देखील गुंफल्या आहेत.

हा ग्रंथ गद्य-पद्य मिश्रित आहे. ग्रंथाची भाषा प्राचीन महाराष्ट्री प्राकृत आहे. भाषा, साहित्य, इतिहास इत्यादी विविध दृष्टिंनी या ग्रंथाचे महत्त्व आहे. या ग्रंथाचे प्रथम आणि द्वितीय असे दोन खंड आहेत. पहिल्या खंडात २९ लंबक (अध्याय) असून त्यामध्ये अकरा हजार श्लोकप्रमाणात विस्तार आहे. दुसऱ्या खंडात ७१ लंबक आणि सतरा हजार श्लोकप्रमाणात विस्तार आहे. संपूर्ण ग्रंथात १०० लंबक आहेत. प्रथम खंडाचे रचनाकार संघदासगणी व दुसऱ्या खंडाचे रचनाकार धर्मदासगणी आहेत.

वसुदेवहिंडीत कथानकाचे सहा भाग केले आहेत. कथोत्पत्ती प्रकरणानंतर व पीठिका या भागामध्ये ५० पृष्ठांचे धम्मिल्लहिंडी नावाचे एक स्वतंत्र व महत्त्वपूर्ण प्रकरण आहे. या धम्मिल्लहिंडी प्रकरणात धम्मिल्ल नावाच्या सार्थवाहपुत्राची कथा आलेली आहे. त्याने देश विदेशात भ्रमण करून बरेच विवाह केले. कुरंगपुरामध्ये जितशत्रू राजा आपली पत्नी धारिणी हिच्या बरोबर राहत होता आणि राज्य करीत होता. या नगरात सुरेंद्रदत्त नावाचा अत्यंत श्रीमंत सार्थवाह सुखाने राहत होता. त्याच्या पत्नीचे नाव सुभद्रा होते. गर्भावस्थेत तिला धर्माचरणाविषयी डोहाळे लागले. म्हणून मुलाचे नामकरण धम्मिल्ल असे केले. या 'धम्मिल्लहिंडी' नावाच्या या स्वतंत्र कथानकात धम्मिल्ल हा नायक प्रथम धार्मिक वृत्तीचा असतो. मित्रांकडून त्याला रसिक बनविण्याचा खटाटोपात तो वसंततिलका नावाच्या गणिकेच्या प्रेमात पडून तिच्याच घरी राहू लागतो. तो निर्धन झाल्यावर गणिकेची माता धम्मिल्लाला हाकलण्याचा प्रयत्न करते. धम्मिल्ल किती निरुपयोगी आहे, हे विविध उदाहरणांनी पटवते असे हे कथानक आहे.

शीलमती, धनश्री, विमलसेना, ग्रामीण गाडीवान, वसुदत्ताख्यान, रिपुदमन, नरपती, चारुदत्त इत्यादी आख्यानके, या खूपच सुंदर लोककथा आहेत. या कथांमध्ये लोककथांची सर्व लक्षणे व गुण आहेत. शेवटी धम्मिल्लाच्या सुनंदभव आणि सरहभव हे आख्यानकांचाही समावेश आहे. वसुदेवहिंडी हे प्राकृतमधील अनेक चरित्र, कथा इ.चा स्रोत आहे. यामध्ये तत्कालीन समाज, संस्कृती, चालीरीती इ. विषयी माहिती मिळते. मनोरंजनाबरोबरच कुतूहल आणि ज्ञानवर्धनाचाही विचार केला आहे. असे असूनही धर्मोपदेशाचीही गुंफण सुंदर पद्धतीने केलेली दिसते.

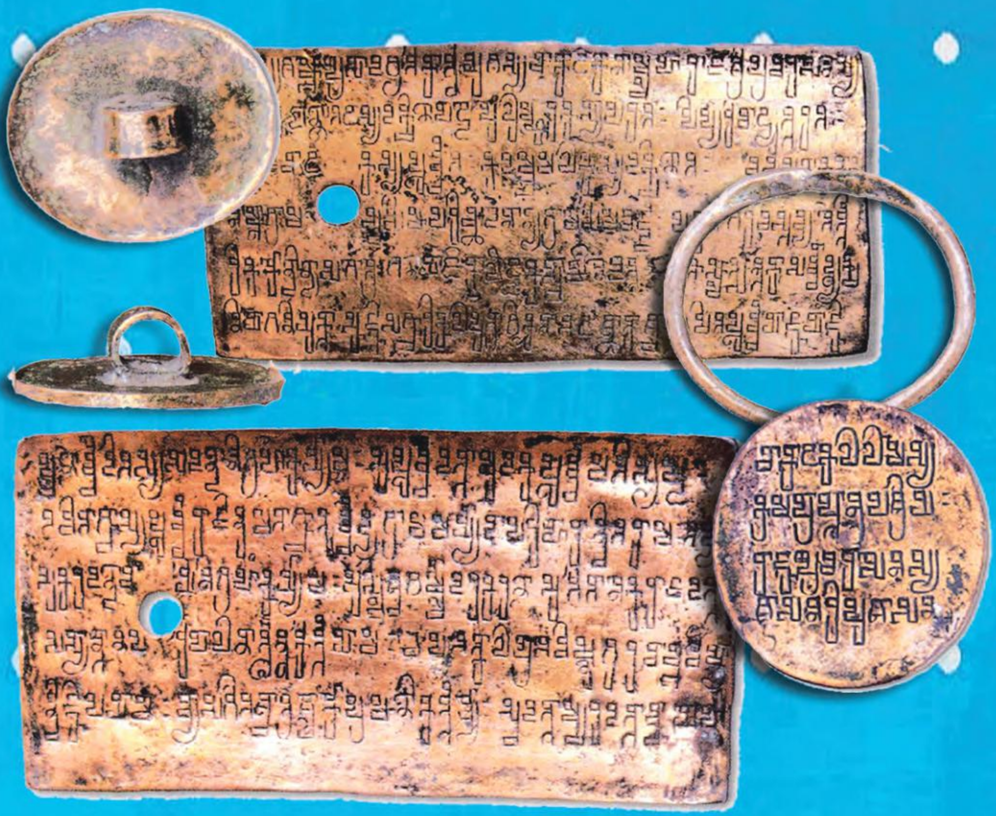
परिशिष्ट ५

काही नित्योपयोगी व आवश्यक प्राकृत क्रियापदे

अडवितो – रुंधइ/रोडइ/रोहइ	अतिक्रमण करतो – अइक्कमइ	अनुकरण करतो – अणुकरइ, अणुकरेइ
अनुग्रह करतो – अणुग्गहइ	अपमान करतो – अवगणइ	आक्रमण करतो – अक्कमइ
आक्रोश करतो – अक्कोसइ	आचमन करतो (हात धुतो)– आचमइ	आटोक्यात ठेवतो, दमन करतो – दमइ
आठवतो – सुमरेइ	आडवे पडतो/झोपतो – लुढइ	आणतो – आणेइ
आदर देतो – आयरेइ	आदेश देतो – आइसइ	आनंदित करतो – तिप्पइ
आनंदित होतो – हरिसइ	(एखाद्या कामाचा) आरंभ करतो–आरंभइ	आश्रय घेतो – अवलंबेइ
आवडतो – रुच्चइ	इच्छा करतो – इच्छइ, वंछइ	उठतो – उट्ठइ, उट्ठेइ
उडतो – उड्डेइ	उडी मारतो – कुद्दइ	उत्पन्न होतो – उप्पण्णइ
उद्धार करतो – उद्धरइ, उद्धरेइ	उपदेश देतो – उवइसइ	उमलतो – विअसइ
उलटे लोंबकळतो – ओणल्लइ	ऐकतो – सुणइ	ओढतो – करिसइ, कड्ढइ
ओलांडतो – लंघइ, उल्लंघइ	करतो – करइ, कुणइ	करू शकतो – सक्कइ
कापतो – कप्पइ, लुअइ, छिंदइ	कीव करतो – अणुकंपइ	कुटतो – कुट्टइ
केशरचना करतो–केसाणं विवरइ	कोमेजतो – पमिलायइ	क्षमा करतो – खमइ
खणतो – खणइ, खणेइ	खाजवतो – कंडूअइ	खातो – खाअइ, भुंजइ, अणुगिलइ
खिजवतो – खिज्जइ	खेचतो – लुंचइ, कड्ढइ	खेळतो – खेलइ, कीलइ, लीलायइ
खोकतो – खासइ	गर्जना करतो – गज्जइ	गातो – गायइ
गाळतो – गालइ	गिळतो – गिलइ	गुंफतो – गुंथइ, गुंफेइ
गोळा करतो – चिणइ	घाबरतो – वज्जइ, बीहइ	घुसळतो – घुसलइ
घेतो – गिण्हइ, घेत्तइ, लेइ	घोषणा करतो – घोसइ	चमकतो – विलसइ
चाखतो – चक्खइ	चाटतो – लिहइ, चट्टइ	चालतो – चलइ
चित्र काढतो – चित्तेइ	चुकतो – पमाइ	चुंबन घेतो – चुंबइ
चोरतो – चोरेइ, मुसइ	छापला जातो – ओमीलइ	जन्म देतो – जणेइ
जन्माला येतो – जायइ	जप करतो – जवइ	जळतो – जलइ, दहइ, डहइ
जागा होतो – जग्गइ	जाणतो – जाणइ	जातो – गच्छइ
जिंकतो – जयइ, जिणइ, जीयइ	जिवंत असतो – जीवइ	जीर्ण होतो – जरइ
झाकतो – पिंधई, ढक्कइ	झिरपतो – झरइ	झोपतो – सयइ, लोट्टइ, सुवइ
टाकतो – उक्खिवइ	टीका करतो – अक्खिवइ	ठेवतो – ठवइ / ठावेइ
तडफडतो – तडप्फडइ	तयार होतो – सज्जइ	तरून जातो – तरइ
तर्क करतो – तक्कइ	तुटतो – तुट्टइ, भंजइ	तुलना करतो – तोलइ
तोडतो – विद्धइ, तुट्टेइ	त्याग करतो – चयइ, पजहइ	त्रासतो – तवइ

त्रास देतो – पीडइ	थकून जातो – थक्कइ	थांबतो – ठाइ, चिट्ठइ, थंभइ
थुंकतो – थुक्कइ	दळतो – पीसइ	दाखवतो – दरिसइ, दंसेइ
दाबतो – चंपइ	दु:ख करतो – जूरइ	दूध काढतो – दुहइ
दूषण देतो – दूसइ	देतो – देइ	धरतो – धारइ, धरइ
धारण करतो – परिहइ, परिहाइ	धावतो – धावइ, पलायइ	धिक्कार करतो – धिक्कारइ
धुतो–धावइ,धोवइ,धुत्तेइ,सम्मज्जेइ	ध्यान करतो – झाइ	नमस्कार करतो – णमइ, वंदइ, पणमेइ
नाच करतो, नाचतो – णच्चइ	नाश होतो – णस्सइ	निंदा करतो– जुउच्छइ, दुगुच्छइ, णिंदइ
निमंत्रण देतो – णिमंतेइ	निर्माण करतो – णिम्मइ	निवडतो – वरइ
निवेदन करतो – विण्णवइ	निषेध करतो / अडवितो – णिसेहइ	पडतो – पडइ
परत फिरतो – विणिवट्टइ	परत येतो – पडिवच्चइ	पराभूत होतो – पराजयइ
परित्याग करतो – उम्मुंचइ	पवित्र करतो – पुणइ	पसरतो – पत्थरइ
पळून जातो – पलाएइ	पाठवतो – पेसइ	पार करतो – पारइ
पालन करतो – पालइ	पाहतो – पेच्छइ, पासइ	पितो – पिवइ, पिज्जइ
पिंजतो – पिंजइ	पूजा करतो – अच्चइ	पूर्ण होतो – संपज्जइ
(बी) पेरतो/रोवतो – रुप्पइ	पोषण करतो – पोसइ	पोहोचतो – पहुच्चइ
प्रकट होतो – फुडइ	प्रकट करतो – पागडइ	प्रतिबोध देतो – पडिबोहइ
प्रयत्न करतो – उज्जमइ	प्रवेश करतो – पविसइ	प्रशंसा करतो – पसंसइ
प्रहार करतो – पहरइ	प्रार्थना करतो – पत्थइ	फसवतो – पयारेइ, वंचइ
फाटतो – फट्टइ	फाडतो – फाडइ	फिरतो – अडइ, भमइ, हिंडइ
फुलतो – पुप्फइ, फुल्लइ	फेकतो – खिवइ, विउसइ	बसतो – अच्छइ, चिट्ठइ
बहरतो, फळतो – फलइ	बाजूला होतो – णीसरइ	बांधतो – बंधइ
बाहेर काढतो – विरेअइ	बुडतो – बुड्डइ	बोलतो – कहइ, भणइ, बोल्लइ, जंपइ, रवइ, रटइ, साहइ
बोलावतो – सद्देइ, हुक्कारइ	भांडण करतो – कलहइ	भिजतो – तिम्मइ
भुंकतो – बुक्कइ	मनोरंजन करतो – रंजइ	मागतो – मग्गइ
मातीचा लेप देतो – खरडइ	मारतो – ताडइ, हणइ, घायइ	मार्गदर्शन करतो – ओगाहइ
मिटतो – णिमइ	मिळवण्याची इच्छा करतो – लंभइ	मूर्च्छित होतो – मुच्छइ
मोजतो – गणइ	मोडतो – मोडइ	मृत्यू पावतो – मरइ
युद्ध करतो – जुज्झइ	येतो – आगच्छइ	रडतो – रोवइ, रुवइ
रमतो – रमइ	राहतो – वसइ	रुसतो – कुज्झइ, रूसइ
लपतो – लुक्कइ	लपवतो – गोवेइ	लाजतो – लज्जइ
लाजवतो – लज्जावइ	लांछन देतो / कलंक लावतो – लंछइ	लिंपतो – लिप्पइ, लिंपइ
लिहितो – लिहइ	लुटतो – लुट्टइ, लुंटइ	लोप करतो – लोवेइ

लोभ करतो/हाव करतो –लुब्भइ	वर्णन करतो – वण्णइ	वर्षाव करतो – वरिसइ
वाचतो – पढइ	वाढतो – बड्ढइ	वाद घालतो – वायइ, वाएइ
वास घेतो – जिंघइ	वाहून नेतो – वहइ, वाहइ	वाळतो – सूसइ
विकत घेतो – कीणइ	विकतो – विक्कीणइ	विकसित होतो – उल्लसइ
विचार करतो – चिंतइ, विअप्पइ	विचारतो – पुच्छइ	विरोध करतो – बाहइ
विवाह करतो – विवहइ, परिणेइ	विसकटतो – विक्खरइ	विसरतो – पम्हरइ, भुल्लइ
विहार करतो – विहरइ	वेगळा होतो – विरमइ	वेगळे करतो – विओजइ
व्यवहार करतो – ववहरइ	शंका घेतो – आसंकइ	शाप देतो – सवइ
शिकवतो – सिक्खइ	शिंकतो – छिक्कइ	शिजवतो – पचइ, रंधइ
शिंपडतो – सिंचइ	शिवतो – सिव्वइ	शोधतो – गवेसइ
शोभतो – विलसइ, सोहइ	श्रद्धा ठेवतो – सद्दहइ	समर्थ असतो – सक्कइ
सज्ज होतो – सज्जइ	सटकतो, घसरतो – फेल्लुसइ	समजतो – जाणइ , बुज्झइ, बोहइ
संपन्न होतो – संपज्जइ	सरकतो – सरइ	साठा करतो – चिणइ, संचयइ
सुगंधित करतो – सुरहइ	सुटतो – छुट्टइ	सेवा करतो – अणुचरइ, सेवइ, पडिचरइ
सोडतो – मुंचइ, मोत्तइ	स्तुती करतो – थुणइ	स्नान करतो – ण्हाइ
स्पर्श करतो – फासइ	स्फुरतो – फुरइ	स्मरण करतो – सुमरेइ
स्वच्छ करतो – पमज्जइ	स्वीकारतो – अंगीकरइ	हसतो – हसेइ
हरतो – हरइ	हिंसा करतो – हिंसइ	होतो – हवइ, होइ

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे.

महाराष्ट्री प्राकृत, इयत्ता बारावी

किंमत:- ₹ १०२.००

https://www.ncertbooks.guru/

తెలుగు

యువభారతి

12వ తరగతి

[illegible] -211[illegible]/([illegible].43/1[illegible]) [illegible]-4 [illegible] 25.4.2[illegible]1[illegible] [illegible]
[illegible] 3[illegible].[illegible]1.2[illegible]2[illegible] [illegible] 2[illegible]2[illegible]-21 [illegible]

తెలుగు
యువభారతి
12వ తరగతి

2020

మహారాష్ట్ర రాష్ట్ర పాఠ్యపుస్తక నిర్మితి మరియు
పాఠ్యప్రణాళిక పరిశోధన సంస్థ, పుణె-411 004.

Q2A7Q8

మీ స్మార్ట్‌ఫోన్‌తో DIKSHA APP నుపయోగించి పాఠ్యపుస్తకం మొదటి పుటలోని QR CODE ను స్కాన్ చేసిన డిజిటల్ పాఠ్యపుస్తకం మరియు ప్రతి పాఠంలోని QR cODE ను స్కాన్ చేసిన ఆ పాఠానికి సంబంధించిన అధ్యయన-అధ్యాపనలకు ఉపయుక్తమగు దృశ్య-శ్రవణ సాహిత్యం లభిస్తుంది.

First Edition : 2020 / ప్రథమ ప్రచురణ: 2020

Telugu Language Committee
Smt. B. Sarada, Chair Person
Smt. T. Suseela, Member
Sri K. Y. Kondanna, Member
Smt. M. Vidya Benerji, Member
Smt. K. Anuradha, Member
Sri B. Vijaybhaskar Reddy, Member
Smt. Y. Sitamahalakshmi, Member
Sri Mallesham Krishnahari Bethi, Member

తెలుగు భాషా సమితి
శ్రీమతి భమిడిపాటి శారద, అధ్యక్షులు
శ్రీమతి టి. సుశీల, సభ్యులు
శ్రీ కె. వై. కొండన్న, సభ్యులు
శ్రీమతి ఎమ్. విద్యా బెనర్జీ, సభ్యులు
శ్రీమతి కె. అనురాధ, సభ్యులు
శ్రీ భూమనపల్లి విజయభాస్కర్‌రెడ్డి, సభ్యులు
శ్రీమతి వై. సీతామహాలక్ష్మి, సభ్యులు
శ్రీ మల్లేశం కృష్ణహరి బేతి, సభ్యులు

Co-ordination
Dr. Smt. Thulasi Bharat Bhushan
Special Officer, Telugu

ప్రధాన సమన్వయకులు
డా॥ శ్రీమతి తులసీ భారత్ భూషణ్
విశేషాధికారిణి, తెలుగు
మహారాష్ట్ర రాష్ట్ర పాఠ్యపుస్తక నిర్మితి
మరియు పాఠ్యప్రణాళిక
పరిశోధన సంస్థ, పుణె

Cover:
Sri Vivekananda Patil

ముఖచిత్రం:
శ్రీ వివేకానంద పాటిల్

Illustrations
Sri Yogesh Patankar
Smt. Monica Y. Patankar
Sri Ganduri Srinivas

చిత్రాలు
శ్రీ యోగేష్ పాటన్‌కర్
శ్రీమతి మోనిక వై. పాటన్‌కర్
శ్రీ గండూరి శ్రీనివాస్

Telugu Language Study Group
Smt. V. Rajeswari
Smt. A. S. Yadav
Sri Rajkumar Mutyalvar
Smt. Laxmi Prasad Chalasani
Sri Sridhar Pembatla

తెలుగు భాషా అధ్యయన మండలి
శ్రీమతి వి. రాజేశ్వరి
శ్రీమతి ఎ. ఎస్. యాదవ్
శ్రీ రాజ్‌కుమార్ ముత్యాల్‌వార్
శ్రీమతి లక్ష్మీ ప్రసాద్ చలసాని
శ్రీ శ్రీధర్ పెంబట్ల

Publisher
Sri Vivek Uttam Gosavi
Controller

ప్రకాశకులు
శ్రీ వివేక్ ఉత్తం గోసావి
నియంత్రకులు
మహారాష్ట్ర రాష్ట్ర పాఠ్యపుస్తక నిర్మితి
మరియు పాఠ్యప్రణాళిక
పరిశోధన సంస్థ, ప్రభాదేవి,
ముంబయి–25.

Typesetting
M/s.Vijay Art Printers,
Pune

అక్షరకూర్పు
మె. విజయ్ ఆర్ట్ ప్రింటర్స్,
పుణె

Production
Sri Sachchidanand Aphale
Chief Production Officer
Sri Rajendra Chindarkar
Production Officer
Sri Rajendra Pandloskar
Asst. Production Officer

నిర్మితి
శ్రీ సచ్చిదానంద అఫ్లే
ముఖ్య నిర్మితి అధికారి
శ్రీ రాజేంద్ర చిందర్‌కర్
నిర్మితి అధికారి
శ్రీ రాజేంద్ర పాండ్లోస్కర్
సహాయ నిర్మితి అధికారి

Paper: 70 GSM Creamwove
కాగితము :

Print Order No : N/PB/2020-21/0.01
ముద్రణాదేశము :

Printer: M/s. S Graphix (India) pvt ltd., Thane
ముద్రణ :

భారత సంవిధానము

ప్రస్తావన

భారతదేశ ప్రజలమగు మేము, భారతదేశమును **సార్వభౌమ్య**
సామ్యవాద లౌకిక ప్రజాస్వామ్య గణరాజ్యముగ
నెలకొల్పుటకు మరియు అందలి పౌరులెల్లరకు
సామాజిక, ఆర్థిక, రాజకీయ **న్యాయమును**,
భావము, భావప్రకటన, విశ్వాసము,
ధర్మము, ఆరాధన -- వీటి **స్వాతంత్ర్యమును**,
అంతస్తులోను, అవకాశములోను **సమానత్వమును**
చేకూర్చుటకు; మరియు వారందరిలో
వ్యక్తి గౌరవమును, జాత్యైక్యతను,
అఖండతను తప్పక ఒనగూర్చు **సౌభ్రాత్రమును**,
పెంపొందించుటకు; సత్యనిష్ఠా పూర్వకముగ తీర్మానించుకొని,
ఈ 1949వ సంవత్సరము నవంబరు ఇరువది యారవ
దినమున **మా సంవిధాన సభయందు ఇందుమూలముగ,**
ఈ సంవిధానమును అంగీకరించి, అధిశాసనము చేసి
మాకు మేము ఇచ్చుకొన్నవారమైతిమి.

జాతీయ గీతము

జనగణమన – అధినాయక జయ హే
భారత – భాగ్యవిధాతా
పంజాబ, సింధు, గుజరాత, మరాఠా,
ద్రావిడ, ఉత్కల, బంగ,
వింధ్య, హిమాచల, యమునా, గంగా,
ఉచ్చల జలధితరంగ,
తవ శుభ నామే జాగే, తవ శుభ ఆశిస మాగే,
గాహే తవ జయగాథా,
జనగణ మంగలదాయక జయ హే,
భారత – భాగ్యవిధాతా
జయ హే, జయ హే, జయ హే,
జయ జయ జయ, జయ హే

ప్రతిజ్ఞ

భారతదేశం నా మాతృభూమి. భారతీయులందరు నా సహోదరులు.

నేను నా దేశాన్ని ప్రేమిస్తున్నాను. సుసంపన్నమైన, బహువిధమైన నా దేశ వారసత్వ సంపద నాకు గర్వకారణం. దీనికి అర్హత పొందడానికి సర్వదా నేను కృషిచేస్తాను.

నా తల్లిదండ్రుల్ని, ఉపాధ్యాయుల్ని, పెద్దలందర్ని గౌరవిస్తాను. ప్రతివారితోను మర్యాదగా నడచుకొంటాను.

నా దేశంపట్ల, నా ప్రజలపట్ల సేవానిరతితో ఉంటానని ప్రతిజ్ఞ చేస్తున్నాను. వారి శ్రేయోభివృద్ధిలే నా ఆనందానికి మూలం.

ప్రస్తావన

ప్రియమైన విద్యార్థి మిత్రులారా!

మీ అందరికి పన్నెండవ తరగతిలోకి స్వాగతం. ఈ నూతన పన్నెండవ తరగతి తెలుగు యువభారతి పాఠ్యపుస్తక నేస్తం ఆకర్షణీయమైన హంగులతో నవ్యతను సంతరించుకొని మీకు ఆహ్వానం పలుకుచున్నది.

విద్యార్థుల సర్వతోముఖాభివృద్ధి, భాషా సామర్థ్యాల, జీవన కౌశల్యాల వికాసం జరిగి, ప్రస్తుత పోటీ ప్రపంచంలో సునాయాసంగా ముందంజ వేయగల సమర్థత, క్రియాశీల ఆలోచనలు గల పౌరులుగా వారిని తీర్చిదిద్దడమే నూతన పాఠ్య ప్రణాళిక ముఖ్యోద్దేశ్యము.

భాషకు, మానవ మనుగడకు గల సంబంధం విడదీయరానిది. అందున మాతృభాషకు గల ప్రాముఖ్యత అత్యధికం. అట్టి మాతృభాషను నిత్యవ్యవహారములో ప్రభావవంతంగా ఉపయోగించడం నేర్చుకోవాలనే విధంగా దృష్టిని కేంద్రీకరించి **'తెలుగు భాషా విషయాన్ని'** అభ్యసించాలి. ఇందులకు గాను ఒక ప్రధాన సాధనంగా ఈ పాఠ్యపుస్తకం రూపొందించబడినది. ఈ పుస్తకాన్ని మీకు అందించుచున్నందుకు మిక్కిలి ఆనందించుచున్నాము. పాఠ్యాంశాలను కంఠస్థం చేసే భారం తొలగి విషయావగాహన, జ్ఞాన సముపార్జన చేసికొని మీ ఆలోచనలను, సృజనాత్మకతను స్వయంగా మీదైన భాషలో, మీ బాణీలో వ్యక్తపరచుటకు అవకాశము కల్పించబడినది. పాఠ్యపుస్తకంలోని అంశాలు కేవలం ఉద్యోగావకాశాలకే గాక జీవితానికి ఉపయోగపడే విధంగా ప్రణాళిక చేసి అందుకుగాను ఉపయుక్తమైన పద్యగద్యాలు, అభ్యాసాలు, ప్రాజెక్టులు, లేఖనకౌశల్యాలు, ప్రత్యక్ష అనుభవానికిగాను అంశాలు ఈ పుస్తకములో పొందుపరుచబడ్డాయి. వీనిని తప్పక సద్వినియోగ పరచుకోగలరు. అంతేగాక పాఠ్యపుస్తకంలోని క్యు.ఆర్.కోడ్ ద్వారా మీ అధ్యయనానికి ఉపయుక్తమగు సాహిత్యం లభిస్తుంది.

ఈ పాఠ్యపుస్తకాన్ని ఆనందంగా అభ్యసించండి. ఈ పుస్తకాన్ని గురించిన మీ భావనలు, అభిప్రాయాలను మాకు తప్పక తెలియజేయండి.

శుభం భూయాత్.

(వివేక్ గోసావి)
సంచాలకులు
మహారాష్ట్ర రాష్ట్ర పాఠ్య పుస్తక నిర్మితి మరియు
పాఠ్యప్రణాళిక పరిశోధన సంస్థ, పుణె-411004.

పుణె
తేది: 21 ఫిబ్రవరి 2020
భారతీయ సౌరమాన తేది :
2 ఫాల్గుణం 1941

విషయ సూచిక

పద్యభాగం

గద్యభాగం

సాహితీ ప్రక్రియలు

లేఖన కౌశల్యాలు

12వ తరగతి - తెలుగు - భాషాధ్యయన సామర్థ్యాలు

- సంభాషణలు, ప్రసంగాలు, ఉపన్యాసాలు, వక్తృత్వాలు, ముఖాముఖి, చర్చలు, కళాశాలలోని ప్రకటనలు మొదలగునవి అవగాహనతో విని ప్రతిస్పందిస్తారు.
- వివిధ రకాల వ్యావహారిక, గ్రాంథికభాషల్లోని కథలను అవగాహనతో వింటారు.
- ప్రసార మాధ్యమాలలోని అంశాలపై తార్కికంగా ప్రతిస్పందిస్తారు.
- తమకు కావల్సిన సమాచారాన్ని 'అంతర్జాలంలో' అన్వేషించి విని అధ్యయనానికి ఉపయోగించుకుంటారు.
- వివిధ ప్రాచీన, ఆధునిక గద్య, పద్య పాఠ్యాంశాల్లోని భాషా విశిష్టతను గుర్తించుటకై జరిపిన చర్చలను అవగాహనతో వింటారు.
- వివిధ రకాల ప్రాచీన, ఆధునిక సాహిత్యాన్ని చదివి ఆకళింపు చేసుకుంటారు. రసాస్వాదన చేస్తారు. కావ్య సౌందర్యం గ్రహిస్తారు.
- ఈ-లెర్నింగ్ ద్వారా విని నేర్చుకున్న సమాచారాన్ని వినియోగించుకుంటారు.
- కవితలు, గేయాలు భావానుగుణంగా పాడుతారు.
- నాటకాలను పాత్రోచితంగా నాటకీకరణ చేస్తారు.
- పాఠ్య, పాఠ్యేతర అంశాలను చదివి వారి భావాలను సొంతమాటల్లో అభివ్యక్తీకరిస్తారు.
- చర్చలు, సంవాదాలలో పాల్గొంటారు. ఇచ్చిన అంశంపై అప్పటికప్పుడు ఆసక్తితో ఉపన్యసిస్తారు.
- మాతృదినోత్సవం, విహారయాత్ర మొదలగు వాటి గురించి చర్చించి, ప్రణాళికాబద్ధంగా నిర్వహిస్తారు.
- వివిధ రంగాలకు చెందిన వ్యక్తులతో ముఖాముఖి సంభాషించి, విషయ సేకరణ చేస్తారు.
- ఉపన్యాసం, వక్తృత్వపు పోటీలలో తొట్రుపడకుండా, సమర్థవంతంగా ఉపన్యసిస్తారు.
- తల్లిదండ్రులు, ఉపాధ్యాయులు, సహాధ్యాయులు మొదలగువారిని అడిగి తెలియని అంశాలను తెలుసుకుంటారు.
- దినపత్రికలు చదివి ఏరోజు సమాచారం ఆరోజు విద్యార్థులకు తెలియ జేస్తారు.
- వివిధ సాహిత్య ప్రక్రియలను అవగాహనతో చదువుతారు.
- స్థానిక వార్తలతో పాటు ప్రాచుర్యం పొందిన సంఘటనలకు చెందిన వార్తలను అవగాహనతో చదువుతారు.
- వివిధ పత్రికలు చదివి అందలి కథలు అర్థం చేసుకుంటారు.
- విహారయాత్రా స్థలాలలో, పరిసరాలలోని బోర్డులపై గల వివరాలను అర్థవంతంగా, అవగాహనతో చదువుతారు.
- వివిధ వ్యాసాలను చదివి అందలి విషయాలను గ్రహిస్తారు. వ్యావహారిక భాషకు, గ్రాంథిక భాషకు ఉన్న తేడాను గ్రహించగలుగుతారు.
- పాఠ్య, పాఠ్యేతర అదనపు సాహిత్యాన్ని చదివి, వాటి ద్వారా జీవన కౌశల్యాలను నైతిక విలువలు గ్రహిస్తారు.
- అంతర్జాలంలో ఈ-పుస్తకాలను, ఈ-వార్తలు మరియు ఈ-సాహిత్యాన్ని పఠనం చేస్తారు.
- దృశ్య శ్రవణ ప్రసార మాధ్యమాలకు చెందిన కార్యక్రమాలపై అభిప్రాయాలను సొంతమాటల్లో లిఖిత రూపంలో వ్యక్తపరుస్తారు.
- అతిథుల ప్రసంగాలు, కార్యక్రమాలు వింటూ ముఖ్యాంశాలను పుస్తకంలో నమోదు చేసుకుంటారు.
- విషయానుగుణంగా, అంశాల ఆధారంగా చక్కని వ్యాసాలు, కథలు రాస్తారు.
- అపరిచిత పరిచ్ఛేదంపై ప్రశ్నలను తయారు చేస్తారు.
- ఉపవాచక పరిచ్ఛేదాలపై అడిగిన ప్రశ్నలకు సొంతవాక్యాలలో సమాధానాలు రాస్తారు.
- స్వీయ అధ్యయనం ద్వారా సందర్భాన్ని బట్టి నిఘంటువులను చూచి పదాల అర్థాన్ని గ్రహిస్తారు.

- వివిధ భాషాక్రీడల ద్వారా పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుంటారు.
- సంధి, సమాస పదాలను గుర్తించి సందర్భోచితంగా ప్రయోగిస్తారు. అకార, ఇకార, ఉకార, యడాగమ, సవర్ణదీర్ఘ, గుణసంధులను, ద్వంద్వ, ద్విగు, తత్పురుష, కర్మధారయ సమాసాలను గుర్తిస్తారు.
- భాషాభాగాలు, వాక్యరకాలు, వాక్యభేదాలు, విభక్తులు, వాక్యాంగాలు, వచనములు, వాచకములను గుర్తిస్తారు.
- శబ్దాలంకారాలను గుర్తించి వాక్యరచనలో ప్రయోగిస్తారు. ఉపమా, స్వభావోక్తి, అర్థాంతరన్యాసాలంకార లక్షణాలను తెలుసుకొంటారు.
- వివిధ రకాల లేఖన కౌశల్యాలను, సృజనాత్మక లేఖనాన్ని అలవరచుకుంటారు.
- విభిన్న సాహితీ ప్రక్రియలను చదివి రసాస్వాదన చేస్తారు.
- భిన్నత్వంలో ఏకత్వం ప్రతిబింబించే విధంగా విభిన్న సంస్కృతుల కార్యక్రమాల్లో పాల్గొని వాటిని అర్థం చేసుకొని ప్రశంసిస్తారు.
- దివ్యాంగులు, వృద్ధులు, ప్రాణుల యెడ సమానుభూతిని గలిగి తగిన సహాయ సహకారాలు అందిస్తారు.
- ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు ఈ-మెయిల్ ద్వారా జరపటం నేర్చుకుంటారు.
- చిన్న చిన్న సంభాషణలు, కథలు, గేయాలు రాస్తారు.
- అంతర్జాలాన్ని తగిన విధంగా ఉపయోగించుకుంటారు. తమదగ్గరున్న ప్రామాణికమైన అంశాలను వికీపీడియా బ్లాగులకు అందిస్తారు.
- సోషల్ మీడియాను తగిన రీతిలో బాధ్యతాయుతంగా ఉపయోగించాలనే జ్ఞానాన్ని గ్రహిస్తారు.

ఉపాధ్యాయులకు, తల్లిదండ్రులకు .....

- కంఠస్థము చేయు అలవాటును తొలగించి, అవగాహన చేసికొని కృత్యాలు చేయునట్లు విద్యార్థులకు శిక్షణనివ్వాలి. దానికి తగిన సంప్రదింపు సాహిత్యాన్ని గ్రంథాలయాలు, అంతర్జాలం, ప్రసారమాధ్యమాల ద్వారా పొందుటకు తగిన అవకాశం కల్పించాలి.
- పాఠ్యాంశాలలోని విషయ గ్రహణం, రసాస్వాదన, కవితా సౌందర్య గ్రహణంతోబాటు ఆయా అంశాల ఆధారంగా భాషా కౌశల్యాలను తద్వారా భాషావికాసాన్ని పెంపొందించుకొనుట ముఖ్యోద్దేశ్యముగా గ్రహించాలి.
- అటులనే పాఠ్యాంశాల మాధ్యమంద్వారా, వాటి ఆవల మీరు తెలియజేయు అధిక సమాచారం ద్వారా జీవన కౌశల్యాలను, నైతిక విలువలను పెంపొందించుకొని పాఠశాల విద్య జీవితాంతం ఉపయోగపడు విధంగా బోధనపై దృష్టిని కేంద్రీకరించాలి.
- సాహితీ ప్రక్రియలు : విద్యార్థుల పఠనాసక్తిని, అవగాహనను పెంపొందిచుటయే ఈ విభాగపు ముఖ్యోద్దేశ్యము. కావున విద్యార్థులే స్ఫూర్తిని పొంది స్వయంగా వాటిని చదివేటట్లు ప్రోత్సహించగలరు.
- భాషావికాసానికి, భాషపై ప్రభుతకు వ్యాకరణం పట్టుకొమ్మ. కాని దానిని సాంప్రదాయ పద్ధతిలో కాక ప్రాయోగిక లేక అన్వయ పద్ధతిలో బోధించుట ఆశించబడినది. కావున ''భాషావగాహన'' శీర్షిక క్రింద ఇచ్చిన అంశాలను ఈ పద్ధతిలో నేర్పగలరు. సౌలభ్యార్థం పుస్తకం చివర అంశాలు చేర్చడం జరిగినది.
- నిత్యజీవితంలోఆయా సందర్భాలలో ఆత్మవిశ్వాసంతో, సరియైన ఉచ్చారణతో చక్కని భాష మాట్లాడుట ఎంతేని అవసరం. అందుకుగాను పాఠ్యపుస్తకంలోని 'స్వీయవ్యక్తీకరణ' 'స్వీయస్పందన' శీర్షికలకు ప్రాధాన్యమివ్వవలెను. విద్యార్థులందరూ వైయక్తికంగా ఇద్దరేసి మరియు జట్లులలో నిర్భయంగా, స్వేచ్ఛగా తమ అభిప్రాయాలను, భావాలను, అనుభవాలను వెల్లడించుటకు అవకాశం, ప్రోత్సాహం ఇవ్వగలరు.

ఈ పాఠ్యపుస్తక ముఖచిత్రంలో భాషానైపుణ్య సముపార్జన ద్వారా లభ్యమగు అవకాశాలు, మలి చిత్రంలో ఆదికాలం నుండి, అర్వాచీన కాలం వరకు భాషా ప్రవాహం చూపబడినది. వీటిగురించి విద్యార్థులతో విపులంగా చర్చించగలరు.

1. జన్మభూమికి వెలుగునిద్దాం

ఉన్ముఖం:

నినాదాలను జతపరచండి:

సత్యమేవ జయతే	బాలగంగాధర్ తిలక్
ఇన్‌క్విలాబ్ జిందాబాద్	పండిట్ మదన్‌మోహన్ మాలవ్యా
జై జవాన్ - జై కిసాన్	భగత్‌సింగ్
స్వరాజ్యం నాజన్మహక్కు	లాల్‌బహదూర్ శాస్త్రి

జన్మభూమికి వెలుగునిచ్చే - జాతిజెండా ఎగురవేద్దాం
నేతలందరి స్మరణ కోసం - నాటిపండుగ చేసుకొందాం
కదలిరండి కలిసిపోదాం - కన్నభూమికిరా, మన పుణ్యభూమికిరా

భగత్‌సింగ్‌కు వారసుడవై భారతావనికండగా
అల్లూరి అడుగుజాడలే - ఆత్మశక్తికి సాక్షిగా
ఝాన్సిలక్ష్మి సాహసాలే - జనుల గుండెకు సానగా
కన్నతల్లిని కంటిలోన - దాచగలిగే బిడ్డగా
కదలిరండి కలసిపోదాం - కన్నభూమికిరా మన పుణ్యభూమికిరా

శాంతి సహనం నీకు నేర్పిన - నెహ్రూజీ నీ వెలుగుగా
జాతిపితగా మనసు పంచిన - గాంధీజీ వారసుడిగా
అమరజీవుల త్యాగఫలితపు - ఆశాజ్యోతి నీవుగా
మంచితనమును పెంచగలిగే - మానవత్వపు మనిషిగా
కదలిరండి కలిసిపోదాం - కన్నభూమికిరా, మన పుణ్యభూమికిరా.

భరతమాతకు కవచమైన - సైనికుడవు నీవుగా
భరతభువిపై పసిడిపంటల - కాంతులద్దిన రైతుగా
కాశి నుండి కన్యవరకు - కలిపి నడిపే నేతగా
అందరిని ప్రేమించగలిగే - కరుణసింధువు నీవుగా
కదలిరండి కలిసిపోదాం - కన్నభూమికిరా, మన పుణ్యభూమికిరా

భరతకీర్తిని ఆకసానికి - ఎత్తగలిగే ధీరుగా
భరత సంస్కృతిలోని మేలిని - తోడి తేగల మేటిగా
భావిభారత వైభవానికి - పందిరులు మీరేయగా
విశ్వశిఖరము మీద తల్లిని - కొలువు దీర్చగ వేడ్కతో
యువకులారా, యువతులారా - నడుంకట్టి సాగిరండి.

కవి పరిచయం : డా. ఎన్. ఈశ్వరరెడ్డిగారు ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలోని చిత్తూరు జిల్లా వెదురుకుప్పం మండలం మొండి వెంగనపల్లి గ్రామంలో 1-5-1971 తేదీన చెంగలరాయరెడ్డి, లక్ష్మమ్మ పుణ్యదంపతులకు జన్మించారు. శ్రీ యోగి వేమన విశ్వవిద్యాలయం, కడప నందు అసిస్టెంట్ ప్రొఫెసరుగా కొనసాగుతున్నారు. వీరి ఇతర రచనలు ''కన్నీటి సీమ, రైతన్న మేలుకో - ఆత్మహత్య మానుకో''. సామాజిక సమస్యలపై వివిధ సందర్భాలలో రాసిన గేయాలు వీరికి మంచి గుర్తింపును తెచ్చిపెట్టాయి. గేయకవిగా, వచనకవిగా, విమర్శకుడుగా వీరి సాహిత్యప్రస్థానం సాగుతోంది. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం 'మనసు పాట' అను గేయకవితా సంపుటి నుండి గ్రహించబడింది.

I చర్చించండి.

1) జై జవాన్ – జైకిసాన్ 2) వివిధ దేశభక్తి గేయాలు – వాటి విశిష్టత

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం - భావాన్ని తెలుసుకుందాం.

జన్మభూమి = పుట్టినదేశము, పుట్టిన స్థలము; స్మరణ = జ్ఞాపకము; వారసులు = వంశపారంపర్యముగా వచ్చు ఆస్తికి హక్కుదారులు; కవచము = ఇనుపతొడుగు; కరుణ సింధువు = దయాసముద్రము; మేలిమి = శ్రేష్ఠమైన

మాతృభూమి కీర్తిని చాటే జెండాను ఎగురవేద్దాము. మనం స్వాతంత్ర్య దినోత్సవం జరుపుకొని దేశనాయకులను స్మరించుకొందాం. అల్లూరి, భగత్‌సింగ్ అడుగుజాడలలో నడుద్దాం. దేశానికి అండగా ఉందాం. ఝాన్సిలక్ష్మి పరాక్రమ సాహసాలు జనులను ఉత్తేజ పరచగా ఐకమత్యంతో ముందుకు వెళదాం. కంటిరెప్పలా భరతమాతను కాపాడుకుందాం.

శాంతి సహనాలు నేర్పిన నెహ్రూ ఆదర్శంతో, జాతిపిత గాంధీ వారసులుగా ముందుకెళదాం. అమరజీవుల ఆశాజ్యోతిగా, మంచిని పెంచే మానవత్వంతో కలిసి నడుద్దాం. భరతమాతను రక్షించే సైనికులుగా, భారతదేశాన్ని పాడిపంటలతో అభివృద్ధి చేసే రైతుగా కాశినుంచి కన్యాకుమారి వరకు పరిపాలించే నేతగా అందరిని ప్రేమించే కరుణాసముద్రుడుగా ముందుకెళదాం. భారతదేశపు కీర్తిని ఆకాశానికి వ్యాపింపచేద్దాం. భారతీయసంస్కృతిలోని విశిష్టతను తెలియజేద్దాం. భావిభారత వైభవానికి పందిరి వేద్దాం. ప్రపంచంలోనే భరతమాతను ఉన్నత శిఖరాలపై నిలబెట్టే కుతూహలంతో యువతీ యువకులారా, నడుంకట్టి ముందుకు సాగండి.

III అ) సమాధానాలు రాయండి.

1) నెహ్రూ నేర్పించినవి

2) దీనికి పందిరులు వేద్దాం

3) జన్మభూమికి వెలుగునిచ్చే దీన్ని ఎగురవేద్దాం.

4) వీరి అడుగుజాడలు ఆత్మశక్తికి సాక్షి

ఆ) మూడు/నాలుగు వాక్యాల్లో సమాధానాలు రాయండి.

1) భరతమాత కీర్తిని చాటిచెప్పే విధం.

2) ''జన్మభూమికి వెలుగునిద్దాం'' పాఠంలో చెప్పిన వివిధ దేశనాయకుల విశిష్టత.

ఇ) కింది గేయపాదాలను తగిన రీతిలో జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) కదలిరండి కలిసిపోదాం	అ) కాంతులద్దిన రైతుగా
2) జాతిపితగా మనసుపంచిన	ఆ) జనుల గుండెకు సానగా
3) భరతభువిపై పసిడిపంటల	ఇ) కన్నభూమికిరా, మన పుణ్యభూమికిరా
4) ఝాన్సిలక్ష్మి సాహసాలే	ఈ) గాంధీజీ వారసుడిగా

ఈ) కింది ఖాళీలను సరైన పదములతో పూరించండి.

1) కన్నతల్లిని ____________ దాచగలిగే బిడ్డగా.

2) అమరజీవుల త్యాగఫలితపు ____________ నీవుగా.

3) విశ్వశిఖరము మీద తల్లిని ____________ వేడ్కతో.

ఉ) కవితా సౌందర్యాన్ని వ్యక్తీకరించండి.

శాంతి సహనం నీకు నేర్పిన – నెహ్రూజీ నీ వెలుగుగా ....

.... కదలిరండి కలిసి పోదాం – కన్నభూమికిరా, మనపుణ్యభూమికిరా.

ఊ) కింది గేయమును చదివి మీరు పొందిన రసాస్వాదనను వ్యక్తీకరించండి.

''భరతమాతకు కవచమైన – సైనికుడవు నీవుగా .....

కదలిరండి కలిసిపోదాం – కన్నభూమికిరా, మన పుణ్యభూమికిరా.''

IV స్వీయ వ్యక్తీకరణ:

1) నీవు నీ దేశభక్తిని ఏ సందర్భంలో ఏ విధంగా ప్రదర్శించినది వ్యక్తీకరించుము.

2) ''దేశమంటే మట్టి కాదోయ్, దేశమంటే మనుషులోయ్'' అనుటలో మీ అభిప్రాయం.

V భాషావగాహన:

అ) కింది పదాలను కలిపి రాయండి.

1) నేతలు + అందరి = ______

2) భారత + అవని = ______

3) కాంతులు + అద్దిన = ______

ఆ) విగ్రహవాక్యం రాసి సమాసాన్ని గుర్తించండి.

i) ఝాన్సిలక్ష్మి సాహసాలు ______ → సప్తమీ తత్పురుషసమాసము / షష్ఠీ తత్పురుష సమాసము / నఞ్ తత్పురుషసమాసము

ii) శాంతి సహనాలు ______ → ద్విగు సమాసము / ద్వంద్వ సమాసము / షష్ఠీ తత్పురుషసమాసము

iii) జాతిపిత ______ → చతుర్థీ తత్పురుష సమాసము / పంచమీ తత్పురుష సమాసము / షష్ఠీ తత్పురుషసమాసము

ఇ) గీతగీసిన ప్రత్యయాలు ఏ విభక్తులో గుర్తించండి.

1) కన్నతల్లిని కంటిలోన దాచగలిగే బిడ్డ. ______

2) భరతమాతకు కవచమైన సైనికుడవు. ______

ఈ) కింది పదాలను సొంతవాక్యాల్లో రాయండి.

1) మానవత్వము 2) అడుగు జాడలు

ఉ) కింది గేయ పాదములోని అలంకారమును గుర్తించండి.

కదలిరండి కలిసిపోదాం – కన్నభూమికిరా, మన పుణ్యభూమికిరా. ______

VI సృజనాత్మకత :

1) దేశభక్తి గేయాలను మరికొన్ని సేకరించండి.
   మీరు సొంతంగా దేశభక్తి గేయాన్ని రాయటానికి ప్రయత్నించండి.

2) నేడు మనదేశం ఎదుర్కొంటున్న సమస్యలను గూర్చి చర్చించి, వాటి నివారణకై కొన్ని అంశాలను తెలియజేయండి.

3) ''కలిసివుంటే కలదు సుఖం'' – అన్న విషయంపై సొంతంగా కథను రాయండి.

సంస్కృత సంధులు

సవర్ణదీర్ఘ సంధి :

సూత్రము : అ, ఇ, ఉ, ఋ వర్ణములకు సవర్ణములు పరమైనచో దీర్ఘము ఏకాదేశమగును.

వర్ణము = అక్షరము, సవర్ణము = అదే అక్షరము, పరమైన = రెండవ పదంగా వచ్చిన, దీర్ఘము ఏకాదేశమగుట = రెండు అచ్చులకు మారుగా దీర్ఘము వచ్చును.

ఉదా: పుండరీక + అక్షుడు = పుండరీకాక్షుడు
అ అ ఆ

ముని + ఇంద్రుడు = మునీంద్రుడు
ఇ ఇ ఈ

గురు + ఉత్తముడు = గురూత్తముడు
ఉ ఉ ఊ

పితృ + ఋణము = పితౄణము
ఋ ఋ ౠ

VII క్షేత్ర సందర్శనం (Field Visit) :

- తరగతి మిత్రులతో కలిసి మీ ఊరిలోని స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల విగ్రహాలు సందర్శించండి. వివరాలు సేకరించి కంప్యూటర్ ప్రెజంటేషన్ చేయండి.
- మీ ప్రాంతంలో స్వాతంత్ర్య సమర యోధుల జ్ఞాపకార్థం పెట్టిన వీధుల/కట్టడాల పేర్ల జాబితా తయారు చేయండి. వీధి నామ ఫలకాలు సరియైన స్థితిలో లేనిచో మున్సిపాలిటి వారికి తెలియ జేయండి.

నేనివి నేర్చుకున్నా :

1) దేశభక్తిని గురించి.

2) దేశనాయకుల త్యాగం గురించి.

2 భ్రాతృవాత్సల్యము

ఉన్ముఖం:

ఏకాలమునందైనను పదవులపై ప్రీతిలేనివారు మిక్కిలి అరుదు. రాజ్యకాంక్షతో ధరిత్రిని రక్తసిక్తము గావించిన రాజులు లెక్కకు మిక్కిలి గానవత్తురు చరిత్రపుటలు తెరచినచో. కాని ప్రాప్తించిన రాజ్యాధికారాన్ని చేబూనక ఇతిహాసములో వన్నెకెక్కిన భ్రాతృసేవా తత్పరుడు ఎవరు? ఏమాకథ? పాఠం చదివి తెలుసుకుందామా!

శా. అన్నా! మీదగుపద్ధతింగనిన నాయం దేదియో కార్యమై
యున్నట్లున్నది, యేదో చెప్పుటకునై యూహించినట్లుండె మీ
సన్నల్, నాదెస వీడికోలుకొని మీసాకేత మేగంగ నై
న న్నిక్కంబుగ సంశయించెదరొ! యింతం జెప్పఁగా వచ్చునే! 1

క. ఏనును ని న్నిది యడుగం
గా నూహించితిని, జడలుకట్టెం దల, నీ
వైనను న్యగ్రోధక్షీ
రానన్ ముడిచితివె జుత్తు రఘుధాత్రీశా! 2

ఆ. తండ్రిమాటకై వ్రతంబు బూనినవాడు
కావి చీర లిట్లు కట్టవచ్చు
తండ్రిమాట కొఱకు ధాత్రి నేలెడివాఁడు
కావి నారచీర కట్టరాదు. 3

గీ. అనిన భరతుండు లేచి కృతాంజలి యయి
కరుణచూడుము! నీ కయి కదలివచ్చె
నీ యయోధ్య సర్వంబును, నిట్లె మఱల
రాజు లేకుండఁ దిరిగిపో రాదయోధ్య. 4

చ. భరతుఁడు, స్వామి! నే నెఱుఁగఁబాప, మయోధ్యకువచ్చు దాఁక నీ
జరిగిన దెల్లనుం జరుగుచాయయె నాకు నెఱుంగరా దహో!
గురువులు నన్ను రమ్మనిరి కూరిమిమీఱఁగ నిన్ను ధారణీ
వరునిఁ గనంగవచ్చితిని వచ్చినదాఁక నెఱుంగ నేమియున్. 5

క. నా తమ్మునితన మదియును
చేతశ్శుద్ధముగ నీవు చెప్పితివేనిన్
నాతో రావె! యయోధ్యకు
నీతో ముడివెట్టుకొంటి నిక్కము రామా! 6

కవి పరిచయం : కీ.శే. డా॥ విశ్వనాథ సత్యనారాయణగారు ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రం కృష్ణాజిల్లా నందమూరు గ్రామంలో 10-9-1895న శోభనాద్రి, పార్వతమ్మ దంపతులకు జన్మించిరి. వీరు అనేక శతకాలు, గేయకావ్యాలు, నాటకాలు, నవలలు రచించారు.

విశ్వనాథవారు జ్ఞానపీఠం అవార్డు పొందిన తొలి తెలుగు రచయిత. వీరు రచించిన ''వేయిపడగలు'' గ్రంథానికి ప్రతిష్ఠాత్మకమైన ఈ అవార్డు లభించింది. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం వీరు రచించిన 'శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షం' నందలి అయోధ్యాకాండ నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి.

1) రామాయణంలోని మానవీయ విలువలు.

2) సోదర ప్రేమను తెలియజేయు మరోగ్రంథము.

3) గుహుడు, శబరి, విభీషణుడు, వాలి మున్నగు పాత్రల ఔచిత్యము.

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

1. పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం - భావాన్ని తెలుసుకుందాం :

భ్రాతృవాత్సల్యము = సోదరప్రేమ; కార్యము = పని; సన్నల్ = సంజ్ఞలు/సైగలు; సంశయము = సందేహము; అనుమానం

శ్రీరాముడు భరతుని చూచి ఈ విధముగా పలికెను. మీ పద్ధతి చూచినచో నాతో మీకేదియో కావలసిన పని ఉన్నట్లున్నది. మీ సైగలు చూచినచో ఏదియో చెప్పవలెనని అనుకొనుచున్నట్లు కనపడుచున్నది.

నన్ను వదలి సాకేతపురము వెళ్ళుటకు మీరు ఇంత సందేహించుటెందులకు? మీ మనస్సులోని విషయమును చెప్పవలసినది.

2. న్యగ్రోధక్షీరము = మఱ్ఱిపాలు; ముడిచితివె = ముడివేసి నావె; ధాత్రీశా = భూమికి ప్రభువా! / రాజా!

ఓ రఘువంశ ప్రభూ! నేనును నిన్ను ఇదె అడుగదలచితిని. నీ జుట్టు జడలు కట్టినది. నీవు కూడ మఱ్ఱిపాలతో జుట్టును ముడివేసితివా.

3. కావిచీర = కాషాయరంగు వస్త్రము; ధాత్రి = భూమి;

తండ్రిమాట పాలించు వ్రతము చేపట్టినవాడు ఈ విధముగా కాషాయవస్త్రములు కట్టవచ్చును. తండ్రి మాటకొఱకు రాజ్యమును పాలించవలసిన వాడు ఈ విధముగా కాషాయవస్త్రములు కట్టరాదు.

4. కృతాంజలి = నమస్కారము;

ఈ విధముగా రాముడు పలుకగా భరతుడు లేచి నమస్కరించి యిట్లు పలికెను. నీవు దయ చూడవలసినది. ఈ అయోధ్యా నగరమంతయును నీకోసము కదలి వచ్చినది. మరల రాజులేకుండ అయోధ్యకు తిరిగి వెళ్ళదు.

5. ఛాయ = జాడ; కూరిమి = ప్రేమ, స్నేహము; కనంగ = చూచుటకు; ధారణీవరుడు = రాజులలో శ్రేష్ఠుడు

ఇంకను భరతుడు యిట్లు పలికెను. ఓ ప్రభూ! నేను ఏ పాపము ఎఱుగను. నేను అయోధ్యకు వచ్చువరకు ఈ జరిగిన విషయము ఏ మాత్రము తెలియదు. నన్ను గురువులు ప్రేమతో రమ్మని పిలిచిరి. నేను రాజులలో శ్రేష్ఠుడవైన నిన్ను చూచుటకు వచ్చితిని. ఇక్కడకు వచ్చువరకు నా కేమియు తెలియదు.

6. చేతశ్శుద్ధము = పవిత్రమైన మనస్సు

ఓ రామా! నీ తమ్ముని మనసు పవిత్రమైనదని తలచినచో నాతో రావలసినది. నేను అయోధ్యకు వెళ్ళుటన్నది నీతో ముడిపెట్టుకొంటిని. ఇది నిజము.

III వినండి - చర్చించండి - రాయండి.

అ) ఒక్కవాక్యంలో జవాబులు రాయండి.

1. కాషాయవస్త్రములు ఎవరు కట్టరాదు?
2. రాముని కోసం కదిలి వచ్చినదేది?
3. భరతుడు ఎందుకు వచ్చాడు?

ఆ) నాలుగైదు వాక్యాలలో సమాధానాలు రాయండి.

1. అరణ్యమునకు వచ్చిన భరతునితో రాముడేమనెను?
2. భరతుడు జరిగిన దానిలో తన తప్పేమియు లేదని చెప్పిన విధము.

ఇ) ఎవరు ఎవరితో అనిరి

1. యేదో చెప్పుటకునై యూహించినట్లుండె. ______ → ______
2. కావి నారచీర కట్టరాదు. ______ → ______
3. వచ్చినదాఁక నెఱుంగ నేమియున్. ______ → ______
4. అయోధ్యకు నీతో ముడివెట్టుకొంటి ______ → ______

ఈ) తప్పొప్పులను గుర్తించుము.

1. రాజు లేకుండ తిరిగి పోయెదమయోధ్య. ( )
2. కావిచీరలిట్లు కట్టవచ్చు. ( )
3. నీ కయి కదలి రాలేదు ఈ అయోధ్య సర్వంబును. ( )
4. నిన్ను ధారణీ వరునిఁ గనంగ వచ్చితిని. ( )

ఉ) కింది పద్యానికి భావసౌందర్యము రాయండి.

''అన్నా! మీదగుపద్ధతింగనిన నాయం దేదియో
....
....
.... యింతం జెప్పఁగా వచ్చునే.''

ఊ) కింది పద్యాన్ని చదివి దాని ద్వారా మీరు పొందిన రసస్వాదన వివరించండి.

''అనిన భరతుండు లేచి కృతాంజలి యయి
....
....
.... రాజులేకుండఁదిరిగిపో రాదయోధ్య.''

IV స్వీయ వ్యక్తీకరణ :

1. రాముడు – భరతుడు – వీరి మధ్య జరిగిన సంభాషణను మీ స్వంతమాటలలో రాయండి.
2. 'భ్రాతృ వాత్సల్యము' – అన్న అంశముపై మీ అభిప్రాయం.

V భాషాంశాలు

అ) కింది పట్టికను అడిగిన విధంగా పూరించండి.

	పదము		విడదీయుట		సంధిపేరు
1.	నాయందు	—>		=	
2.		—>	నీవు + ఐనను	=	
3.	కృతాంజలి	—>		=	
4.	జరిగినదెల్ల	—>		=	

ఆ) కింది పదాలను ఆయా సమాసాల కింద రాయండి.

(షష్ఠీ తత్పురుష సమాసము, తృతీయా తత్పురుష సమాసము, విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయ సమాసము.)

1) న్యగ్రోధక్షీరము 2) కావిచీర 3) నాదెస

4) నారచీర 5) తండ్రిమాట 6) ధారుణీవరుడు

ఇ) గీత గీసిన ప్రత్యయం ఏ విభక్తో రాయండి.

1) నా యందు యేదియో కార్యమై.

2) ఏనును నిన్నిది యడుగంగా నూహించితిని.

3) తండ్రి మాట కొరకు ధాత్రి నేలెడువాడు.

4) నీతో ముడివెట్టుకొంటి.

ఈ) వాక్యభేదములను గుర్తించి రాయండి.

(నిశ్చయార్థకము, ఆశ్చర్యార్థకము, వ్యతిరేకార్థకము, ప్రశ్నార్థకము)

1) రాజు లేకుండ దిరిగి పోరాదు.

2) ఇంతం జెప్పగా వచ్చునే.

3) నీవైనను న్యగ్రోధక్షీరానన్ ముడిచితివె?

4) నిన్నిది యడుగంగా నూహించితిని.

VI సృజనాత్మకత :

1) సోదరి ప్రేమను తెలియజేయు పండుగను గురించి పది వాక్యాలు రాయండి.

2) కావిరంగు బట్టలు ధరించుటలోని అంతరార్థము గ్రహించి సొంతమాటల్లో వివరించండి.

VII అంతర్జాలం :

అంతర్జాలంలో తెలుగు ''ఈ-పుస్తకాల''లో రామాయణకథలను చదవండి. వాటిని ''కథాకథన శైలి''లో స్వాభినయంతో తరగతి/పాఠశాలలో ప్రభావవంతంగా చెప్పండి.

గుణసంధి : అకారమునకు 'ఇ' ఉ, ఋ, ౠ' లు పరమైన క్రమముగా 'ఏ, ఓ, అర్ అల్'లు ఆదేశమగును. ఏ, ఓ, అర్, అల్ అను వానిని గుణములందురు. గుణములు ఆదేశముగా వచ్చును కావున ఇది గుణసంధి.

ఆదేశము అనగా సంధి జరుగునపుడు ఉన్న అక్షరమును తొలగించి దాని స్థానమున వేరొక అక్షరము వచ్చి చేరుట.

ఉదా: దేవ + ఇంద్రుడు : ఇచట సంధి సూత్రము ప్రకారము పూర్వస్వరంబయిన అకారము తొలగిపోయి దేవ్ + ఇంద్రుడు = దేవింద్రుడు అని రావలెను. కాని గుణసంధి సూత్రము ప్రకారము రెండవ పదములోని మొదటి అచ్చు 'ఇ' స్థానములో ఏ వచ్చి చేరును. అప్పుడు దేవ్ + ఏంద్రుడు = దేవేంద్రుడు అను రూపము వచ్చును. ఇట్లే

ఉదా: 1. మహా + ఇంద్రుడు = మహేంద్రుడు.

2. మహా + ఉపకారము = మహోపకారము.

3. దేవ + ఋషి = దేవర్షి.

భాషాక్రీడ

రామాయణంలోని పాత్రల పేర్లు

- 5 అక్షరాలతో పదిరథములు కలవాడు అనే అర్థం.

- 3 అక్షరాలతో జనకుని కుమార్తె.

- 4 అక్షరాలతో రాముని అనుగమించిన సోదరుడు.

- 4 అక్షరాలతో లంకకు అధిపతి.

రా	వ	ణు	డు

నేనివి గ్రహించా:

1. పితృవాక్య పాలనలో రాముని నిష్ఠ.
2. భరతునికి రాముని యందున్న భక్తి గౌరవాలు.

3. వర్షసుందరి

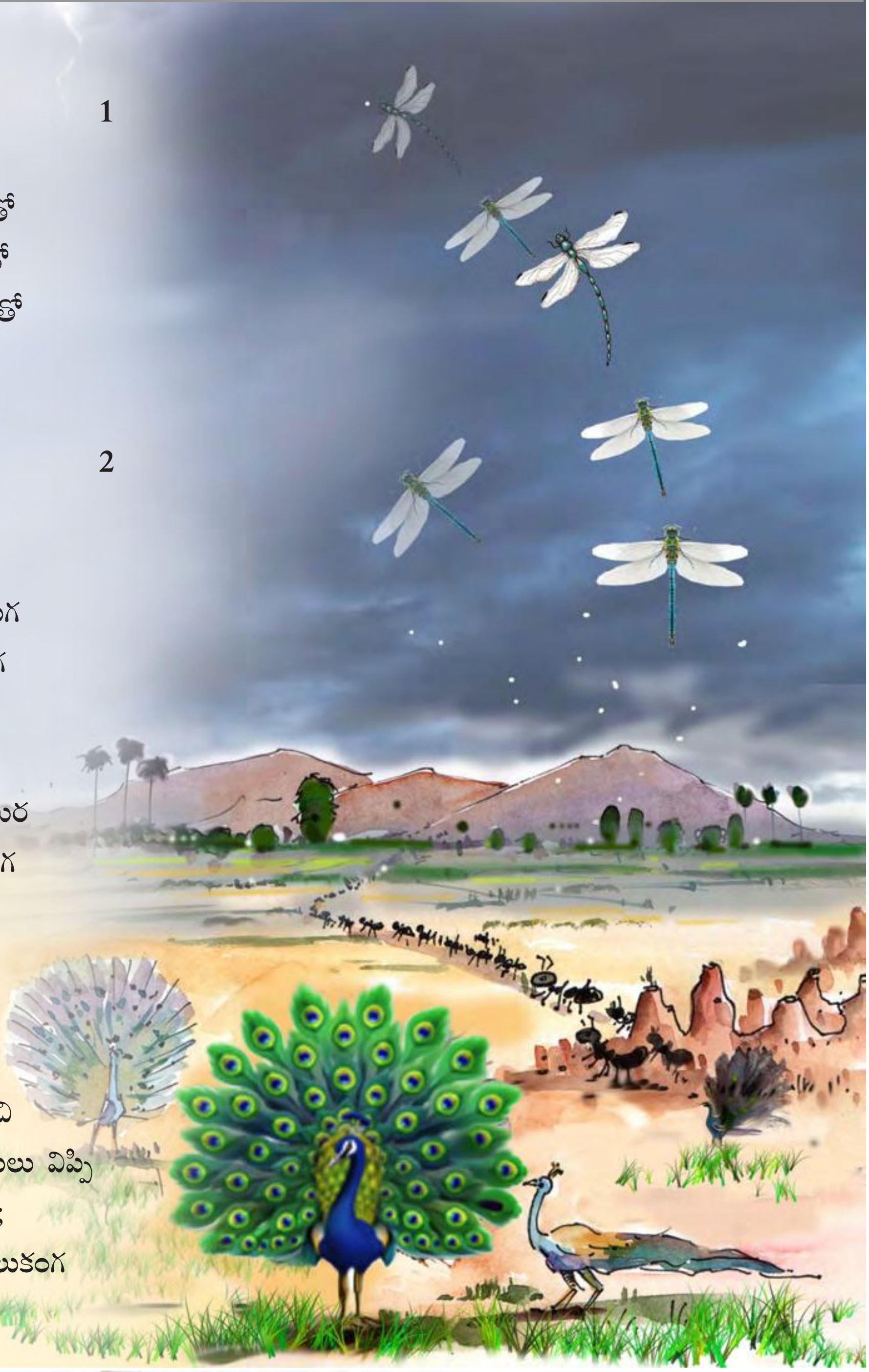

ఉన్ముఖం:

భారతదేశం వ్యవసాయ ప్రధానమైన దేశం. అందుకే ఇచట పిల్లలు.

"వానావానా వల్లప్ప
వాకిలి తిరుగు చెల్లప్ప
తిరుగు తిరుగు తిమ్మప్ప
నే తిరుగలేను నరసప్ప......"

येरे येरे पावसा
तुला देतो पैसा అంటూ స్వాగత గీతాలు పాడి వానరాకడకై ఉవ్విళ్లూరుతూ ఎదురు చూడటం, పెద్దలు సైతం వాన కొరకు ఆశగా ఆకాశంవైపు చూడటం పరిపాటే.అట్టివానను ఈ గేయంలో కవి ఎలా వర్ణించాడో చూద్దామా!

వర్షసుందరి భువికి వచ్చిందీ!
హర్షాలు మోసుకుని తెచ్చిందీ! 1

మదపుటేనుగుల బోలు-మబ్బు సైన్యాలతో
కళ్ళుచీకటి కమ్ము-మెరుపు దివిటీలతో
దిశలు బ్రద్దలుచేయు-ఉరుము భేరీలతో

కదనాని కన్నటుల కదలిందీ!
దివినుండి భువి కేగుదెంచిందీ! 2

వానరాకడ తెలిసి చీమ సంతతులన్ని
పుట్టలన్నియు వీడి పుట్టలుగ, పుట్టలుగ
మిట్టలకు గుట్టలకు బారులుగ సాగంగ

వానవాసనబట్టి తూనీగ గుంపులవె
రెక్కలను విప్పుకొని చక్కదనములు మీర
రకరకపు విన్యాసములు సలుప సాగంగ

కులుకుతూ పలుకుతూ వచ్చిందీ!
దివినుండి భువి కేగుదెంచిందీ! 3

నల్లమబ్బుల బారు తిలకించి పులకించి
వన మయూరములన్ని ఘన పింఛములు విప్పి
వయ్యారములు మీర నర్తించ సాగంగ;
సారించి తమ గొంతు స్వాగతము పలుకంగ

రకరకపు నడకలతో వచ్చిందీ!
దివినుండి భువి కేగుదెంచిందీ! 4

ఏటి పొడుగున భూమి పాటుపడి పండించి
కష్టనష్టాలకోర్చి పాడిపంటలు తావృద్ధినొందింప
తిండిగింజలకెట్టి లోటుండ రాదనుచు
హర్షముతో వర్షముకు ఎదురు తెన్నులు చూడ

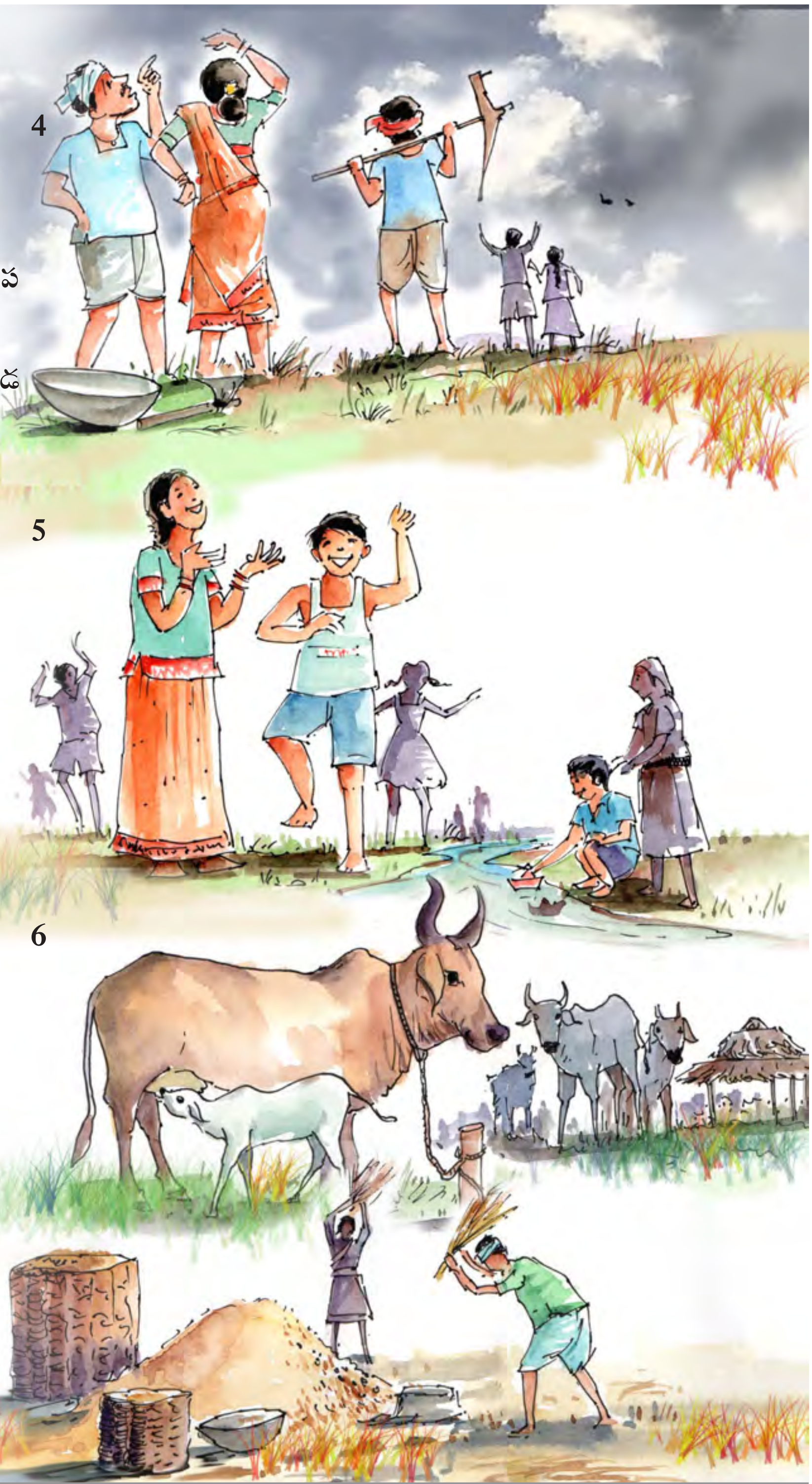
ఉరుములతొ మెరుపులతొ వచ్చిందీ!
దీవెనలు కొల్లలుగ తెచ్చిందీ! 5

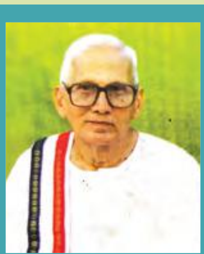
పాటుపడుదామన్న పనిలేక పస్తులతో
గోడు గోడున ఏడ్చు పొలంపని వారలు
మేఘాల తిలకించి పని దొరకు ననియెంచి
చాతకంబుల వోలె పరితపించగ సాగ

ఆశలను మోసుకొని తెచ్చిందీ
ఆశీర్వదించగా వచ్చిందీ! 6

ఆమె కరుణలు లేక ఈ లోకమే సున్న;
ఆమె రాకడ లోక ప్రాణి కోటికి రక్ష!
క్షీరములు ధాన్యములు ఆమె పెట్టిన భిక్ష
మనసు మెత్తని దేవి మనసు చల్లని దేవి

మనసార స్వాగతం పలుకండీ!
మనసు కోరికలన్ని పొందండీ! 7

కవి పరిచయం : కీ.శే. చావలి రామచంద్రరావు (కలం పేరు సమతారావు)గారు తమ రచనల ద్వారా బాలలలో చదివే అలవాటును, ఆలోచనాశక్తిని, మంచిజ్ఞానాన్ని పెంపొందించారు. బాల సాహిత్యంలో వారు చేసిన కృషికి గుర్తింపుగా తెలుగు బాలల రచయితల సంఘ స్వర్ణోత్సవాలలో ఘనసన్మానాన్ని పొందారు. వారి ఇతర రచనలు వెలుగుపూలు, చిన్నారి పాపలు, తెలుగువెలుగులు, పసిడిపలుకులు, గేయకథలు, క్రాంతిపూలు మొదలగునవి. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం వీరు రచించిన ‘‘బాలలగేయాలు, గేయకథలు’’ నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి.

1. వానాకాలం పిల్లలకు ఎంతో సంబరాన్ని తెస్తుంది.
2. భారతదేశం వ్యవసాయ ప్రధాన దేశం.

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం, భావాన్ని తెలుసుకుందాం.

హర్షాలు = ఆనందాలు, సంతోషాలు; మదపుటేనుగు = మదించిన ఏనుగు; దివిటి = నూనెలో ముంచిన గుడ్డ కర్రకు కట్టి వెలిగించినది, కాగడా; భేరి = తీవ్రమైన శబ్దం, దూరంలో ఉన్న వారిని సిద్ధంకమ్మని చెప్పడానికి ఉపయోగించే సాధనం; కదనానికి = యుద్ధానికి; సంతతులు = సంతతివారు, జాతులు; వీడి = వదిలి; బారులు = వరుసలు; విన్యాసములు = వివిధ భంగిమలు; సలుప = చేయగా; సాగంగా = కదిలింది; ఏగుదెంచింది = వచ్చింది; వనమయూరములు = అడవిలోని నెమళ్ళు; సారించి = సరిచేసుకొని; స్వాగతము = ఆహ్వానము; ఏటిపొడుగునా = ఏడాది అంతా; సమర్పించి = చెల్లించి; లోటు = తక్కువ; ఎదురు తెన్నులు = ఎదురు చూపులు; పాటు = శ్రమ; పస్తులు = ఉపవాసములు; తిలకించి = చూసి; యెంచి = భావించి; చాతకంబుల = చాతకపక్షుల; వోలె = వలె; పరితపించి = అనేక విధములుగా ఆలోచించి, బాధపడు; క్షీరము = పాలు; ధాన్యము = తినే గింజలు.

భావములు :

1. వర్షం భూమిపై పడటానికి వస్తూ, తనతోపాటుగా ఎన్నో సంతోషాల్ని, ఆనందాల్ని తెచ్చింది.
2. మదించిన ఏనుగులను పోలు మబ్బులు అనెడి సైన్యముతో వర్షసుందరి కదలి వచ్చింది. కళ్ళు చీకట్లు కమ్మే మెరుపు తీగలు అనే దివిటీల వెలుగుతో భువికి దిగి వచ్చింది. దిక్కులు బద్దలయ్యే విధంగా ఉరుముల శబ్దాలతో యుద్ధానికి వస్తున్నట్లు వర్షసుందరి ఆకాశం నుండి భువికి అరుదెంచింది.
3. వాన వస్తుందని తెలుసుకున్న చీమ జాతులన్నీ వాటి వాటి పుట్టలను విడిచి గుంపులు గుంపులుగా బారులు తీరి కొండల మీదికి, గుట్టల మీదికి చేరుకున్నాయి. వాన వచ్చేముందు వాసనను పసిగట్టి తూనీగలు తమరెక్కలు విప్పుకొని అందంగా అనేక విధముల విన్యాసములు సలుపుచుండగా సంతోషముతో వర్షసుందరి తరలి వచ్చింది.
4. బారులుగా ఉన్న మబ్బులను చూసి అడవిలో ఉండే నెమళ్ళన్నీ తమ పింఛములను విప్పి సంతోషముతో అందంగా నాట్యము చేయుచున్నవి. గొంతులను సవరించుకొని వర్షానికి స్వాగతం పలుకుచుండగా రకరకాల నడకలతో పైనుండి భూమికి వచ్చింది.
5. ఏడాదంతా రైతు ఎంతో శ్రమపడి పాడిపంటలను వృద్ధి చేస్తాడు. కష్టనష్టాలను ఎదుర్కొని, రైతు తిండి గింజలకు లోటు రాకూడదనుచు వర్షమునకై ఎదురు తెన్నులు చూస్తాడు. రైతుల ఎదురుచూపు ఫలితాన్నిచ్చిందా అన్నట్లు ఉరుములు, మెరుపులతో వర్షం వచ్చింది.
6. వానలు లేక పనులు చేద్దామన్నా, పని లేక పొలంపని వారందరూ దుఃఖిస్తున్న సమయంలో, ఆకాశములో కనిపించిన మబ్బులను చూసి ఇకపై పని దొరుకుతుందనే ఆశతో చాతకపక్షుల వలె ఎదురుచూచుచున్న వారిని ఆశీర్వదించుటకు వర్షసుందరి వచ్చింది.
7. ఆ వర్షసుందరి కరుణ లేకపోతే పంటలుపండక పోవడమేకాదు, తాగటానికి నీరు కూడ దొరకదు. ఆమె రావడం ప్రాణులందరికి రక్ష. పాడిపంటలు వర్షము యొక్క భిక్ష. మెత్తని సున్నితమైన మనసున్న ఆ దేవతకు మనసారా స్వాగతం పలికి, మనసులో ఉన్న కోరికలను సాధించుకొమ్మని కవి సమతారావుగారు అంటున్నారు.

III అ) కింది వాటికి ఒక వాక్యములో జవాబులు రాయండి.

1. చీమ సంతతులు కదిలి వెళ్ళినచోటు.
2. వాన వాసనకు తూనీగలు తమ ఆనందాన్ని తెలిపిన తీరు.
3. పొలంపనివారలు వాన కొరకు ఎదురు చూచుటకు కారణం.

ఆ) కింది వాటికి ఐదు-ఆరు వాక్యాలలో జవాబులు రాయండి.

1. వర్షసుందరి దివినుండి భువికి చేరిన తీరు.
2. వర్షపురాకను గమనించి వివిధ జీవులు సంతోషాన్ని వ్యక్తపరచిన తీరు.
3. వర్షసుందరి తెచ్చిన సంతోషాలు.

ఇ) సరియైన పదాలు ఎన్నుకొని గడులను పూరించండి.

1. నల్లమబ్బుల ______ తిలకించి పులకించి.
(బారు, మీరు, గోరు)
2. మదపుటేన్గుల బోలు ______ సైన్యాలతో
(జబ్బు, మబ్బు, సుబ్బు)
3. వానవాసనబట్టి ______ గుంపులవె
(ఈగ, తూనీగ, తేనెటీగ)
4. ______ మోసుకొని తెచ్చింది.
(ఆశలను, దురాశను, పేరాశను)

ఈ) జతపరచండి :

'క' వర్గము		'చ' వర్గము	
1)	చాతకంబుల వోలె	అ)	పుట్టలుగ, పుట్టలుగ
2)	పుట్టలన్నియు వీడి	ఆ)	ఘన పింఛములు విప్పి
3)	దిశలు బ్రద్దలుచేయు	ఇ)	పరితపించగ సాగ
4)	వన మయూరములన్ని	ఈ)	ఉరుము భేరీలతో

ఉ) కింది పద్యమునందలి కవితాసౌందర్యమును వ్యక్తీకరించండి.

''మదపుటేన్గుల బోలు మబ్బు సైన్యాలతో
....
....
.... దివినుండి భువి కేగుదెంచిందీ.''

ఊ) కింది పద్యాన్ని చదివి మీరు పొందిన రసాస్వాదన వ్యక్తీకరించండి.

''నల్లమబ్బుల బారు తిలకించి పులకించి
....
....
.... దివినుండి భువి కేగుదెంచిందీ.''

IV స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1. వర్షదేవత విశిష్టత
2. వర్షాకాలమందలి ప్రకృతి సౌందర్యము.

V భాషావగాహన :

అ) కింది పట్టికను అడిగిన విధంగా పూరించండి.

	పదము		విడదీయుట		సంధిపేరు
1.	కదనానికన్నటుల	=		—>	
2.	మయూరములన్ని	=		—>	ఉకారసంధి
3.		=	సయ్యాటలు + ఆడుతూ	—>	
4.	లోటుండరాదు	=		—>	

ఆ) కింది పట్టికను అడిగిన విధంగా పూరించండి.

	పదము		విగ్రహవాక్యము		సమాసము పేరు
1.	చీమ సంతతులు	=		—>	
2.	నల్ల మబ్బులు	=		—>	
3.		=	ఘనమైన పింఛములు	—>	
4.	పాడిపంటలు	=		—>	
5.		=	కష్టమును, నష్టమును	—>	

ఇ) గీతగీసిన వాటియొక్క విభక్తులను గుర్తించండి.

1.	వర్షసుందరి భువికి వచ్చింది.	
2.	రెక్కలను విప్పుకొని	
3.	హర్షముతో వర్షముకు ఎదురు తెన్నులుచూడ.	
4.	దిశలు బ్రద్ధలు చేయు	

ఈ) ఏ వాచకమో తెలుపండి.

1.	ఏనుగు	—>		3.	సుందరి	—>	
2.	కవి	—>		4.	తూనీగ	—>	

ఉ) కింది గేయపాదములందలి అలంకారాన్ని గుర్తించండి.

1) వర్షసుందరి భువికి వచ్చిందీ.
హర్షాలు మోసుకొని తెచ్చిందీ.

2) మనసార స్వాగతం పలుకండీ.
మనసు కోరికలన్ని పొందండీ.

VI సృజనాత్మకత :

1. పకృతి సౌందర్యమును వర్ణించు కవితలను చదివి, వాటిపై మీ అభిప్రాయమును తెలియచేయుము.
2. పర్యావరణ పరిరక్షణ ఆవశ్యకత గురించి జట్లుగా చర్చించండి.

VII క్షేత్ర సందర్శనం (Field Visit) :

మీ వీధిలో ఎన్ని ఇండ్లు/భవనాలలో వర్షపు నీటి ఇంకుడు గుంతలు (rainwater harvesting) పద్ధతి అవలంబించబడుతుందో నమోదు చేయండి. జనజాగృతి కలిగించండి.

శబ్దాలంకారాలు :

యమకము :

ఉపయోగించిన పదాలనే అర్థ భేదము కలుగునట్లు మరల మరల ప్రయోగించుట.

ఉదా : మన సుభద్ర సుకృతి మహిమ ఏమనవచ్చు
మనసు భద్రమయ్యె మనకు నెల్ల

ఈ పద్యపాదంలో ''మన సుభద్ర'' అనునపుడు మన యొక్క సుభద్ర అని అర్థము చెప్పుకొందుము.

రెండవ పాదమందు ''మనసు భద్రమయ్యె'' అనగా మనందరి మనసు కుదుటపడెను అని అర్థ భేదమును చెప్పుకొందుము.

''మనసుభద్ర'', ''మనసుభద్ర'' అని రెండు మార్లు అవే పదాలను ఉపయోగించినను ఆ పద విభజనలో మార్పువల్ల అర్థ భేదం కలుగుతున్నది. (మన సుభద్ర మనసు భద్ర)

అదే విధంగా

లేమా దనుజుల గెలువగ
లేమా నీవేల కడగి లేచితి విటురా
లేమాను మానవేనిన్
లేమా! విల్లందు కొనుము లీలంగేలన్

పై పద్యంలో 'లేమా' అనే అక్షరద్వయం ''లేమా! లేమా? లే-మాను, లే-మాను (ఆవు అనే అర్థంలోను-వాడబడి అర్థ భేదంగా ఉన్నందున 'యమకాలంకారం' అయింది.

ముక్త పదగ్రస్తం :

విడిచిన పదాన్నే అవ్యవధానంగా మరల మరల ప్రయోగించుట.

ఉదా : సుదతీ నూతన మదనా
మదనాగ తురంగ పూర్ణ మణిమయ సదనా
సదనా మయ గజ రదనా
రదనాగేంద్ర నిభకీర్తి రస నరసింహా!

ఈ పద్యము నందు మొదటిపాదము ''మదనా'' అను పదముతో ముగియుచుండగా రెండవ పాదములో మొదటి పదం 'మదనా'తో ప్రారంభింపబడింది. అట్లే రెండవ పాదం చివరి పదం 'సదనా' తో ముగియగా, మూడవ పాదము మొదటిపదం 'సదనా తో ప్రారంభించబడింది. ఈ విధంగా విడిచిన పదాన్ని తిరిగి స్వీకరించుటనే 'ముక్త పదగ్రస్తము' అందురు.

నేనివి గ్రహించా :

1) వర్షాకాలంలోని ప్రకృతి సౌందర్యము. 2) నీరు - జీవనాధారం.

4. సంవాదము

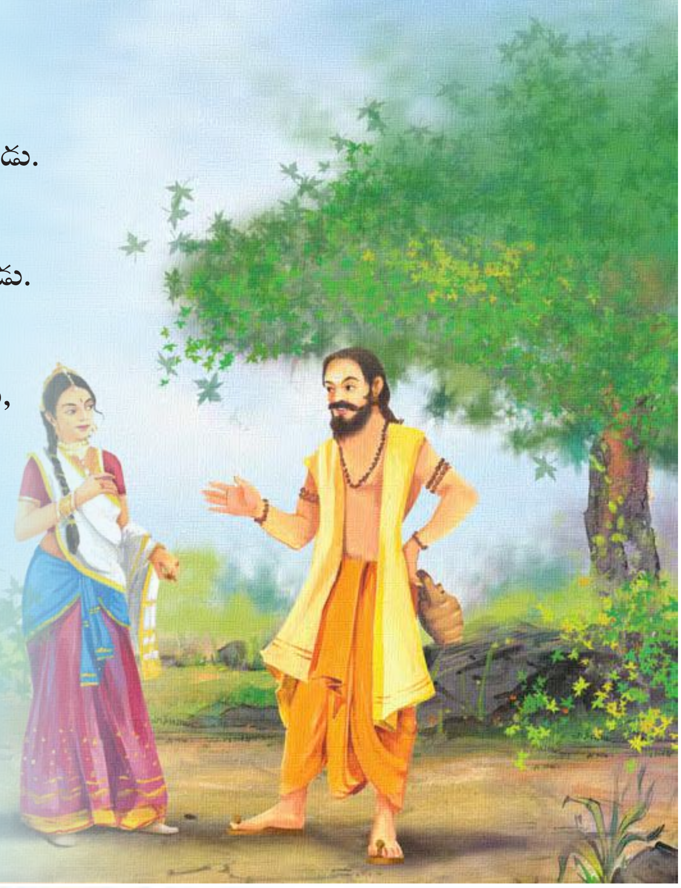
ఉన్ముఖం:

మీరు మీ పాఠశాలలో వివిధ ప్రాణులు వ్యక్తులవలె మారు వేషము వేసుకొని పోటీలలో పాల్గొనియుందురు. మనమెవరమో తెలియనీయక వేరొక ప్రాణి/వ్యక్తి వలె వేషభాషలను మార్చుకొని నటించుటను మారువేషం అందురు. పూర్వకాలమున రాజులు కూడా తమ పరిపాలనలో ప్రజలు ఎటులున్నారో తెలిసికొనుటకు మారు వేషములను వేసికొనిన కథలను కూడా మనము చదివాము. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగంలో యతి వేషమున వచ్చినదెవరు? ఎందులకు? — పాఠ్యభాగము మరియు ఉపాధ్యాయుల సహాయముతో తెలుసుకోండి.

మ. ‘‘అవుఁ గా, మీరిటమున్న గన్గొనని చాయల్ లేవుగా: నాఁటినుం
డి విశేషంబులు కొన్ని మిమ్ము నడుగన్ వేడ్కయ్యెడున్ నాకు; నె
య్యవి గన్గొంటిరి పుణ్యభూము? లట రాజ్యంబు ల్మనోజ్ఞంబు లె
య్యవి? యేయే పురము ల్గనంబడియె మీ కందందు మార్గంబునన్ 1

కం. మీ రింద్రప్రస్థముఁ గని
నారా? పాండవులఁ జూచినారా? సుఖులై
వారందఱు నొకచో ను
న్నారా? వీరాగ్రగణ్యునరు నెఱుఁగుదురా? 2

సీ. ఎగు బుజంబుల వాఁడు మృగరాజ మధ్యంబుఁ
బుడికి పుచ్చుకొను నెన్నడుము వాఁడు.
నెఱి వెండ్రుకల వాఁడు, నీలంపు నికరంపు
మెఱుఁగుఁజామన చాయ మేని వాఁడు.
గొప్ప కన్నుల వాఁడు, కోదండ గుణ కిణాం
కములైన ముంజేతు లమరు వాఁడు,
బవిరి గడ్డము వాఁడు, పన్నిదం బిడి డాఁగ
వచ్చు నందపు వెన్ను మచ్చవాఁడు

తే. గరగరని వాఁడు, నవ్వు మొగంబు వాఁడు,
చూడఁగలవాఁడు, మేలైన సొబగు వాఁడు,
వావి మేనత్త కొడుకు కావలయు నాకు,
నర్జునుండు పరాక్రమోపార్జునుండు. 3

కం. తడవాయె భూప్రదక్షిణ
మడరింపఁగఁ బోయి యా మహామహుఁడు, పదం
పడి పుణ్యస్థలముల నె
న్నఁడు మీ రందందు నరుగ నరుఁ గానరు గా?'' 4

కం. అన విని ''సమస్త భూములు
గనినారము, తీర్థయాత్రఁ గావించు నెడఁ
గనుఁగొనినారము సంక్రం
దన నందను''; ననిన ముద మెదం జెన్నొందన్. 5

ఉ. ''ఎచ్చటఁ గంటిరో విజయు నిక్కువ? నిక్కువ మౌనె? రాఁడుగా
యిచ్చటి'' కంచుఁ గోరికల యీరిక లీరిక లెత్తఁ బల్కఁగా,
నొచ్చెము లేని బీర మెద నూరఁగ, నూఱఁగఁ సాగె వెంటనే
పచ్చని వింటివాఁడపుడు పైదలి పైఁ దలిరాకుఁ గైదువుల్ 6

ఉ. కోమలి యీగతి న్మది తగుల్పడఁ బల్కిన, నవ్వి, 'నిర్జర
గ్రామణి సూను మీ రెచటఁ గంటిరొ యంటివి; కన్న మాత్రమే
యేమని చెప్పవచ్చు, నొక యించుక భేదములేక యాయనే
మే మయి యున్నవారము సుమీ వికచాంబుజ పత్త్రలోచనా. 7

కవి పరిచయం : కీ.శే. శ్రీ చేమకూర వేంకటకవి క్రీ.శ. 1630 కాలానికి చెందినవాడు. సాహితీప్రియుడైన తంజావూరు నాయకరాజులలో ప్రసిద్ధుడైన రఘునాథరాజు కొలువులో ప్రముఖ కవి. వీరు దక్షిణాంధ్ర సాహిత్యయుగంలో ముఖ్యస్థానం వహించారు. వీరు సారంగధర చరిత్ర, విజయ విలాసం అను గ్రంథములను రచించారు. దక్షిణాంధ్రయుగంలోని ప్రబంధకవులలో అత్యున్నత స్థాయిని అందుకున్న కవి చేమకూర వేంకటకవి. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం 'విజయవిలాసం' ద్వితీయాశ్వాసం నుండి గ్రహించబడింది.

I చర్చించండి.

1. కురు, పాండవ గాథను తెలుపు కావ్యము.
2. పాండవ మధ్యముడని ఎవరిని అంటారు? ఎందుకు?
3. ప్రబంధమని పిలువబడునది ఏది? దానికి గల లక్షణం.

II ఆలోచించండి - రాయండి.

పదజాలం పెంపొందించుకుందాం-భావాన్ని తెలుసుకుందాం.

1. మున్ను = పూర్వము; కన్గొనని చాయల్ = చూడని ప్రదేశాలు; మనోజ్ఞంబు = ఇంపయిన.

భావము : మీరు ఇంతకు పూర్వము చూడని ప్రదేశాలు లేవుకదా? మీ దర్శనమయిన నాటి నుండి కొన్ని విషయములు అడిగి తెలుసుకొనవలెనని కోరిక కలుగుచున్నది. మీరు ఏయే పుణ్య భూములు చూచినారు. మీకు నచ్చిన రాజ్యము లేవి? మీరు వచ్చు మార్గమున ఏయే పట్టణములు కనిపించినవి అని యతి వేషమున నున్న అర్జునుని సుభద్ర ప్రశ్నించెను.

2. కనినారా = చూచినారా? వీరాగ్రగణ్యు = వీరులలో మొదట లెక్కింపదగిన; నరుని = అర్జునుని.

భావము: మీరు పాండవుల రాజధాని అయిన ఇంద్రప్రస్థము చూచినారా? వారందరూ సుఖముగా ఒక చోట నున్నారా? వీరులలో శ్రేష్ఠుడయిన అర్జునుని మీరు ఎరుగుదురా?

3. పుడికి పుచ్చుకొను = పిడికిట పట్టుకొను, నెఱ = అందమయిన; నెఱి = వంకరలు తిరిగిన; నికరంపు = అచ్చమయిన; మేను = శరీరము; కోదండ = ధనుస్సు యొక్క; గుణ = అల్లెత్రాటి; కిణ అంకములైన = కాయలను గుర్తులుకల; బవిరి = గుండ్రమైన; వన్నిదంబిడి = వందెము వేసి; డాగవచ్చు=దాగుటకువచ్చు; వెన్ను=వీపు; గరగరని వాడు = నాగరికత కలవాడు; సొబగు = చక్కదనము; పరాక్రమోపార్జునుండు = పరాక్రమమందు కార్తవీర్యార్జునునితో సమానమైన వాడు.

భావము: ఎత్తైన భుజములు కలవాడు, సింహపు నడుము వంటి నడుము కలవాడు, ఉంగరాల జుత్తు కలవాడు; నీలమణుల కాంతిని బోలు శరీర ఛాయ కలవాడు; విశాలనేత్రుడు, వింటి అల్లెత్రాటి దెబ్బలవల్ల కాయలు కాచిన ముంజేతులు కలవాడు, విశాలమైన వీపు భాగమున మచ్చయున్నవాడు, నవ్వు మొగముకలవాడు, చూడచక్కనివాడు, పరాక్రమంలో కార్తవీర్యార్జునుని వంటి వాడయిన అర్జునుడు నాకు మేనత్తకొడుకు అని సుభద్ర యతితో పలికెను.

4. అడరింప = చేయుటకు; తడవు = చాలా కాలము; పదంపడి = ఆ వెనుక; ఎన్నటు = ఎప్పుడైనా; అందందు = ఆయాస్థలముల; అరుగన్ = పోయినపుడు; నరున్ = అర్జునుని; కానరుగా = చూడలేదా?

భావము : అర్జునుడు భూప్రదక్షిణ చేయుటకు వెళ్ళి చాలా కాలమయినది. మీరు తిరిగిన పుణ్యస్థలములలో ఎప్పుడునూ అర్జునుని చూచి యుండలేదా?

5. సమస్త భూములున్ = అన్ని ప్రదేశాలు; కావించునెడ = చేయుచున్న సమయమున; సంక్రందన = ఇంద్రుని యొక్క; నందనుని = కుమారుడైన (అర్జునుని) ముదము = సంతోషము; చెన్నొందన్ = అతిశయించగా.

భావము : భూమిపైగల ప్రదేశములన్నిటిని చూచితిమి. తీర్థయాత్ర చేయునపుడు ఇంద్రుని కుమారుడయిన అర్జునుని చూచినాము అని యతీశ్వరుడు చెప్పగా సంతోషము మనస్సంతా వ్యాపించుచుండగా సుభద్ర.

6. ఇక్కువ = ఉనికి; నిక్కువ మానె = నిజమౌనా; ఈరిక లీరిక లెత్త = కోరికల అంకురాలు మొలకెత్తగా; ఒచ్చెము లేని = లోపము లేని; బీరము = పరాక్రమము; పచ్చని వింటివాడు = మన్మథుడు; పైదలిపై = సుభద్రపై; తలిరాకు = చిగురాకు; కైదువు = కత్తి, ఆయుధము.

భావము : విజయుని నిజముగా చూచినారా? ఇక్కడికి రాడా అనుచు తన మనస్సున అతనిని చూడవలెనన్న కోరిక అతిశయింపగా యతిని ప్రశ్నించెను. అర్జునుని చూడవలెనని తహతహలాడుచున్న సుభద్రపై ప్రయోగించుటకు మన్మథుడు చిగురాకు కత్తులు నూరసాగెను.

7. కోమలి = సుభద్ర; మది తగుల్పడన్ = మనసు తెలియునట్లు; గ్రామణి సూనుడు = దేవతల ప్రభువగు ఇంద్రుని కుమారుడు; ఇంచుక = కొంచము.

భావము : అర్జునుని చూడవలెనన్న తన మనస్సులోని కోరిక తెలియునట్లుగా సుభద్ర పలికిన మాటలు విని యతి ఆమెతో ''మీరు అర్జునుని ఎచ్చట చూచితిరి అని అంటివి, చూచుటయేకాదు ఆయనే నేను, నేనే అర్జునుడు అన్నంత అభేదంగా ఉన్నాము అని నవ్వుతూ సుభద్రతో పలికెను.

III వినండి - చర్చించండి - రాయండి.

అ) ఒకటి - రెండు వాక్యములలో జవాబులు రాయండి.

1. సుభద్ర తెలిసికొనదలచిన విషయం.
2. అర్జునుని వర్ణిస్తూ సుభద్ర చెప్పిన ఏవేని రెండు లక్షణములు.
3. అర్జునుని మీరెచటనయినా చూశారా అని సుభద్ర యతిని ప్రశ్నించుటకు కారణం –
4. ''ఆయనే మేమయి వున్నవారము'' – అని యతి పలుకుటలోని ఆంతర్యము –

ఆ) ఐదు లేక ఆరు వాక్యాలలో జవాబులు రాయండి.

1. అర్జునుని సుభద్ర వర్ణించిన తీరు.
2. సుభద్ర ఆత్మతను గ్రహించిన యతి అర్జునుని గురించి తెలిపిన విధం.
3. ''మన్మథుడు చిగురాకు కత్తులను నూరసాగెను'' – అనుటలోని అంతరార్థం.

ఇ) ఎవరు ఎవరితో అనిరి :

1. ''యేయే పురము ల్గనంబడియె మీ కందందు మార్గంబునన్.'' ______ → ______
2. ''వీరాగ్రగణ్యునరు నెఱుఁగుదురా'' ______ → ______
3. ''కనుగొని నారము సంక్రందన నందను'' ______ → ______
4. ''మీరందందు నరుగ నరుఁగానరు గా.'' ______ → ______

ఈ) కింది వానిలోని తప్పొప్పులను గుర్తించుము.

1. మెఱుగు, జామున చాయ కనుల వాడు. (   )
2. వాని మేనత్త భర్త కావలయునాకు. (   )
3. అర్జునుండు పరాక్రమోపార్జునుండు. (   )
4. సమస్త భూములు వినినారము. (   )
5. మరెచట వినిరొయంటివి. (   )

IV స్వీయ వ్యక్తీకరణ :

1. యతి సుభద్రతో తానే అర్జునుడనని అన్యాపదేశంగా చెప్పిన సందర్భాన్ని మీ సొంతమాటల్లో తెలపండి.
2. సుభద్ర అర్జునుని గూర్చి ప్రశ్నించిన విధము.

V భాషావగాహన :

అ) సంధులను అడిగిన విధంగా రాయండి.

	పదము	విడదీయుట	సంధిపేరు
1.	వారందరు		
2.	వీరాగ్రగణ్యుడు		
3.	నిక్కువ మౌనె		
4.	ఇచ్చటికంచు		
5.	మేమయి		

ఆ) సరియైన సమాస నామమును గుర్తించి రాయండి.

1. మృగరాజు — సప్తమీ తత్పురుష / షష్ఠీ తత్పురుష
2. పుణ్యస్థలము — విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము / తృతీయా తత్పురుష
3. భూప్రదక్షిణ — చతుర్థీతత్పురుష / షష్ఠీ తత్పురుష
4. గొప్పకన్నులు — చతుర్థీ తత్పురుష / విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము

ఇ) కింది పద్యపాదములందలి అలంకారములను గుర్తించండి.

1) ''గరగరని వాడు, నవ్వు మొగంబు వాడు.
చూడగలవాడు, మేలైన సొబగువాడు. [ ]

2) మీరందరందు నరుగ నరుఁగానరుగా? [ ]

3) కనుగొనినారము సంక్రందన నందను. [ ]

VI సృజనాత్మకత :

1) అర్జునుడు 'భూప్రదక్షిణకై వెళ్ళిన కారణమును తెలిసికొనండి (అంతర్జాలము ద్వారా)
2) అర్జునుడు తానే యతిరూపంలో వచ్చినట్లు అన్యాపదేశంగా ఎందుకు తెలిపినది తెలిసికొనండి.
3) అర్జునుడు యతిరూపంలో వచ్చుటకు కారణం గ్రహించండి.
4) అర్జునుడు ఇంద్రనందను డెట్లయ్యెనో గురువులద్వారా గ్రహించండి.

VII గ్రంథాలయ సమయం :

గ్రంథాలయంలో మహాభారత కథలను చదవండి. మీకు నచ్చిన ఘట్టాలను నాటకరూపంలో రాయండి. వార్షికోత్సవంలో ప్రదర్శించండి.

భాషాక్రీడ

భారతంలోని పాత్రలు

- ధర్మానికి ప్రతిరూపమైనవాడు
  ___ ర్మ ___ ___
- పాండవ మధ్యముడు
  అ ___ ___ ___
- దేవకీ వసుదేవుల సుతుడు
  ___ ___ ష్ణ ___
- దానగుణంలో అనుపమానుడు
  ___ ర్ణ ___
- పద్మవ్యూహంలోకి ప్రవేశించిన వీరుడు
  ___ ___ మ ___ డు
- ద్రుపదుని కుమార్తె
  ___ ప ___

కృత్యం

కింది పద్యాలను చదివి సూచనానుసారం కృత్యాలు చేయండి.

1. కింది పద్యపాదములను జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) గరగరని వాఁడు	అ) మేలైన సొబగు వాడు.
2) వాని మేనత్త కొడుకు	ఆ) పరాక్రమోపార్జునుండు
3) చూడగలవాడు	ఇ) నవ్వు మొగంబు వాడు
4) అర్జునుండు	ఈ) కావలయు నాకు.

''ఎగు బుజంబులవాడు .....

..... పరాక్రమో పార్జునుండు'' అను సీసపద్యం.

2) అ) i) పైన ఇచ్చిన పద్యంలోని మొదటి నాలుగు పాదములలోని కవితాసౌందర్యమును వర్ణించండి.

ii) సీసం కింది గీత పద్యములోని కవితా సౌందర్యాన్ని వివరించండి.

ఆ) పై పద్యంలో అర్జునుని వర్ణిస్తూ కవి ప్రయోగించిన

i) అలంకార రచనద్వారా మీరు పొందిన రసాస్వాదనను వివరించండి.

ii) సుభద్ర అర్జునుని రూపాన్ని వర్ణించుటలోని ఔచిత్యము.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారం:

సామాన్యాన్ని విశేషం చేతగాని, విశేషాన్ని సామాన్యం చేతగాని సమర్థించి చెబితే అర్థాంతరన్యాసాలంకారం అందురు.

ఉదా.: 1. ఆంజనేయుడు సముద్రమును లంఘించెను.
మహాత్ములకు సాధ్యంకాని కార్యం ఉంటుందా?

2. గొప్పవస్తువుతో కూడియుండుట వలన స్వల్ప వస్తువు కూడ గౌరవము పొందును.
పూలతో కూడియుండుట వలన దారముకూడ శిరస్సున ధరింపబడుచున్నది కదా!

నేనివి గ్రహించా :

1. అలంకార ప్రయోగం వల్ల పద్యరచన వర్ణనల్లో ఏర్పడిన సౌందర్యం.
2. పదాల విరుపుల్లో వచ్చే అర్థ భేదం, దానివల్ల పద్యరచనలో ఏర్పడే ఆలంకారికత.

5. పక్షి-వరిపొలము

ఉన్ముఖం:

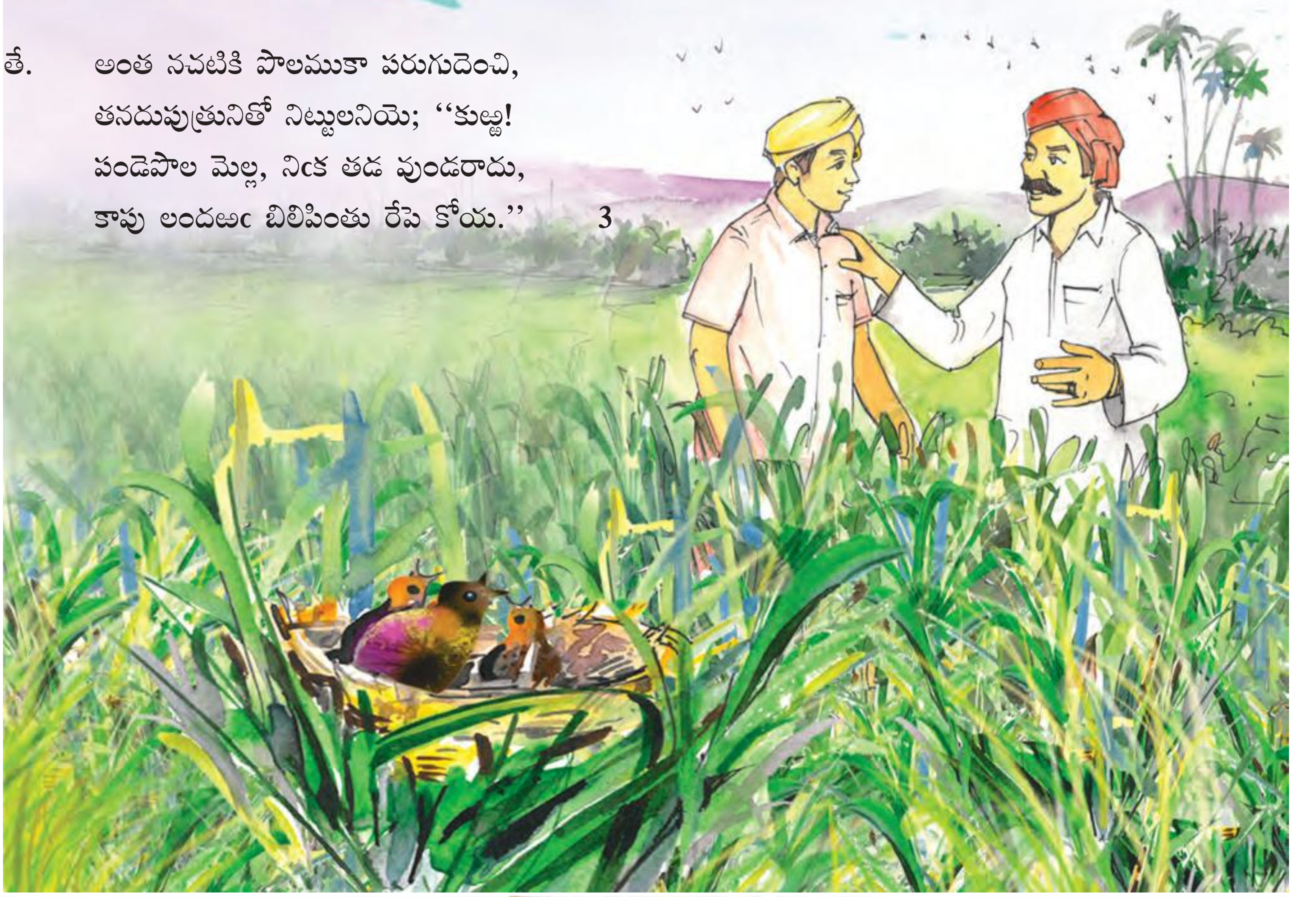
ఇతరుల మీద పెట్టుకున్న నమ్మకం సడలిపోవచ్చు. మనల్ని మనం నమ్ముకుంటే ఆ పనికి తిరుగేలేదు. అందుకే ఆంగ్లంలో self help is the best help అనీ A helping hand is at the end of your own Arm అంటారు. ప్రయత్నిస్తే నీకు సహాయపడే చేతులు నీవద్దే ఉన్నాయి. దీనిని గురించి తరగతిలో చర్చించండి. ఈ విషయంలో మీ స్వీయ అనుభవాన్ని మీ కుటుంబ సభ్యుల/స్నేహితుల అనుభవాలని పంచుకోండి. ఈ విషయానికి ప్రస్తుత పాఠానికి గల సంబంధాన్ని గమనించండి.

తే. ఊరివెలుపల, నొక సెలయేఱుదరిని
పండఁబాఱిన పొలమందు, పక్షి యొకటి
గూటిలోఁ దాను పిల్లలు గూడిమాడి
కాపురము చేయుచుండె సౌఖ్యంబు మీఱ. 1

తే. చంచువుల గింజ లిరికించికొంచు పక్షి
ప్రేమతో కందువులఁ దినిపించుచుండె;
అపుడె మొలచిన ఱెక్క లల్లార్చికొనుచు
కొదమపులుఁగులు కిలకిల కూయుచుండె. 2

తే. అంత నచటికి పొలముకా పరుగుదెంచి,
తనదుపుత్రునితో నిట్టులనియె; ''కుఱ్ఱ!
పండెపొల మెల్ల, నిఁక తడ వుండరాదు,
కాపు లందఱఁ బిలిపింతు రేపె కోయ.'' 3

తే. ''అమ్మ! వింటివె పొలముకా పన్నమాట?
నిలువవచ్చునె మన మిందు నిముసమైన?
ప్రొద్దుపుచ్చితి మిన్నాళ్లు ముదము మీఱ,
ఎందు బోవుదు మక్కటా! ఇప్పుడింక?'' 4

తే. అనుచు పిల్లలు వచియింప, అనియె తల్లి;
''ఇందె యుందము, అప్పుడే తొందరేల?
రేపె జరుగవు కోతలు, కాఁపువాఁడు
ఒరులసాయ మపేక్షించియుండెఁ గాన.''' 5

తే. కడచె కొన్నాళ్లు; మరల నాకాఁపువాఁడు
పొలమునకు వచ్చి వచియించె పుత్రుతోడ:
''ఒరులపైఁ బెట్టి మన మింక నుండఁదగునె?
నేఁడె కోతము స్వయముగ నీవు నేనె.'' 6

తే. అంత పిల్లలతో నిట్టులనియె తల్లి;
''గడియ యైనను మన మింక తడయరాదు;
పరులసాయంబు లేకయె స్వయముగానె
కార్య మొనరింప సమకట్టె కాఁపువాఁడు. 7

తే. ''రమ్య మగు నొక్కపద్మాకరంబుపొంత
గూడు కట్టితి నొక చెట్టుకొమ్మమీఁద;
హాయిగా నందు సకలసౌఖ్యములతోడ
నుంద మెప్పుడు నాముద్దుకందులార!'' 8

కవి పరిచయం : కీ.శే. నాళం కృష్ణారావు గారు 1881 జనవరి 18వ తేదీన ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని తూర్పుగోదావరి జిల్లా మండపేట గ్రామంలో లక్ష్మమ్మ, కామరాజు అను పుణ్యదంపతులకు జన్మించారు. వీరికి 'బాలసాహిత్యబ్రహ్మ, మధురకవి, తెలుగు వైతాళికుడు' మొదలగు బిరుదులు కలవు. గోరుముద్దలు, మీగడతరకలు, తేనెచినుకులు, పాలతరగలు మొదలగునవి వీరి ఇతర రచనలు. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం ''మీగడతరకలు'' నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి.

1. పొలంలో చేసే పనులు.
2. పల్లెలు – పంట పొలాలు.
3. పక్షుల వలన పంటకు కలుగు నష్టము.

II ఆలోచించండి - రాయండి.

పదజాలం పెంపొందించుకుందాం - భావాన్ని తెలుసుకుందాం.

1. వెలుపల = బయట; సెలయేఱుదరికి = సెలయేటి ఒడ్డున; గూడిమాడి = కలిసి; సౌఖ్యంబు = సుఖము.

భావము : ఊరి బయట సెలయేటి పక్కన పచ్చగా పండిన ఒక వరిపొలములో పక్షి బయట గూడు కట్టుకొని తన పిల్లలతో కలిసి సంతోషముగా, సుఖముగా జీవించుచుండెను.

2. చంచువు = ముక్కు; కందువులు = పిల్లలు; అపుడే మొలచిన = అప్పుడేవచ్చిన; కొదమపులుగులు = చిన్న పక్షులు.

భావము: తల్లిపక్షి తన ముక్కున గింజలు నింపుకొని ప్రేమతో తన పిల్లలకు తినిపించుచుండెను. అప్పుడప్పుడే వస్తున్న తమ రెక్కలను సంతోషముతో ఊపుతూ ఆపక్షి పిల్లలు కిలకిలమని శబ్దం చేయుచుండెను.

3. కాపు+అరుదెంచి = కాపు వచ్చి; పుత్రునితో = కుమారునితో; కుఱ్ఱ=బిడ్డా, అబ్బాయి; పొలమెల్లా = పొలమంతా; తడవు = సమయం, ఆలస్యం; పిలిపింతు = పిలిపిస్తాను.

భావము: ఆ పొలము యజమాని అక్కడికి వచ్చి తన కుమారునితో ''బాబూ మన పొలమంతా మంచిగా పండి, కోతకు సిద్ధంగా ఉంది. మనం ఇక ఆలస్యం చెయ్యకూడదు. కూలీలను పిలిపించి రేపే పంటను కోయిద్దాం''. అనెను.

4. ప్రొద్దు పుచ్చితిమి = కాలము గడిపితిమి; ముదముమీఱ = ఆనందము పొంగగా.

భావము : పక్షిపిల్లలు తల్లిపక్షితో ''అమ్మా పొలము ఆసామి ఏమి అన్నాడో వింటివా? మనము ఇంకా ఇక్కడే ఉండవచ్చా? మనకే ప్రమాదం రాదా? ఇన్నాళ్ళు మనము ఇక్కడ ఆనందంతో కాలం గడిపేశాము. ఇప్పుడు ఎక్కడికి వెళ్ళాలి? అని పలికినవి.

5. వచియింప = చెప్పగా/పలుకగా; తొందర= వేగిరపాటు; ఒరుల = ఇతరుల; అపేక్షించి = ఆశించి, కోరి; కాన = కావున.

భావము : తన పిల్లలు భయంతో చెప్పిన మాటలు విని, ఇక్కడే ఉందాం. భయమేమి లేదు. తొందర పడవలసిన అవసరం లేదు. రేపే కోతలు జరుగవు. కాపువాడు ఇతరుల సహాయంను కోరుతున్నాడు (ఇతరులపై ఆధారపడినచో పనులు సకాలంలో జరుగవని భావం) కాబట్టి ఇక్కడే వుందాం అని తల్లిపక్షి సమాధానపరిచెను.

6. కొన్నాళ్ళు = కొన్ని దినములు; పుత్రుడు = కుమారుడు, కొడుకు; ఉండదగునే = ఉండవచ్చా? స్వయముగా = సొంతముగా.

భావము : కొన్ని దినములు అయిన తర్వాత ఒకనాడు రైతు మళ్ళీ పొలము వచ్చాడు. తన కుమారునితో, ఇప్పటికే కోతలకు ఆలస్యం అయింది. ఇతరులపై (పరులపై) ఆధారపడక మనం ఈ పనిని, ఇప్పుడే నువ్వు, నేను కలిసి చేసుకుందామనెను.

7. ఇట్టుల = ఈవిధంగా; తడయరాదు = ఆలస్యం చేయరాదు; ఒనరింప = చేయు; సమకట్టే = సంకల్పించి, నిర్ణయం తీసుకొనెను.

భావము : రైతు మాటలు విన్న తల్లి, తనపిల్లలతో మనమింక ఆలస్యం చేయరాదు. రైతు ఇతరులపై ఆధారపడకుండా తానే స్వయంగా చేద్దాం అన్నాడు. (ఆ మాటలు పక్షిలో భయాన్ని కల్పించాయి.)

8. రమ్యమైన = మనోహరమైన, అందమైన; పద్మాకరంబు = పద్మములున్న సెలయేరు, చెరువు; పొంత = దగ్గర; సకల = అన్నిరకముల; సౌఖ్యములు = సుఖములతో; కందులారా = బిడ్డలారా, శిశువులారా.

భావము: అందంగా, మనోహరంగా ఉన్న ఒక తామరపూవులున్న కొలను ప్రక్కనున్న చెట్టుకొమ్మపై గూడు కట్టాను. ఇక ఎప్పటికీ, ఎల్లప్పటికి మనం సంతోషముగా అన్ని సుఖాలు అనుభవిస్తూ ఉందాం అని తల్లిపక్షి తన పిల్లలకు చెప్పి భయం పోగొట్టి సంతోష పరిచింది.

III అ) కింది వాటికి ఒక వాక్యములో జవాబులు రాయండి.

1. పక్షి తన పిల్లలతో ఎచట జీవించుచున్నది?
2. కాపువాని మాటలు విన్న పక్షి పిల్లలు తల్లితో ఏమన్నాయి?
3. తల్లిపక్షి వేరే గూడు ఎందుకు కట్టవలసి వచ్చెను?

ఆ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యములలో జవాబులు రాయండి.

1. పొలముకాపు తన పుత్రునితో పలికినది.
2. పక్షి తన బిడ్డల ఆందోళన తొలగించుటకు చెప్పిన మాటలు.
3. పక్షి కొత్తగూడు గురించి తన బిడ్డలతో పలికినది.
4. పక్షి వెంటనే వెళ్ళిపోవలెనని పిల్లలతో చెప్పుటకు కారణం.

ఇ) ఎవరు, ఎవరితో పలికిరి.

1. ''కుఱ్ఱ! పండె పొలమెల్ల నిక తడవుండరాదు.'' ______ → ______
2. ''నిలువవచ్చునే మనమిందు నిముషమైన?'' ______ → ______
3. ''రేపే జరుగవు కోతలు'' ______ → ______
4. ''ఒరులపై పెట్టి మనమింక నుండ దగునే'' ______ → ______
5. ''కార్యమొనరింప సమకట్టె కాపువాడు.'' ______ → ______

ఈ) కింది గేయ పాదాలను జతపరచండి.

''క'' వర్గము	''చ'' వర్గము
1. చంచువుల గింజలిరికించికొంచు పక్షి	అ) ఎందుబోవుదుమక్కటా! ఇప్పుడింక
2. అపుడెమొలచిన ఱెక్కలల్లార్చుకొనుచు	ఆ) ప్రేమతో కందువుల దినిపించుచుండె
3. ప్రొద్దు పుచ్చితిమిన్నాళ్ళు ముదము మీఱ	ఇ) కార్యమొనరింప సమకట్టె కాపువాడు.
4. పరుల సాయంబు లేకయే స్వయముగానె	ఈ) కొదమ పులుగులు కిలకిల కూయుచుండె

ఉ) కవితా సౌందర్యాన్ని వ్యక్తీకరించండి.

''అమ్మ! వింటివె పొలముకా పన్నమాట ......
.... ఎందుబోవుదు మక్కటా! ఇప్పుడింక.''

ఉ) క్రింది పద్యమును చదివి మీరు పొందిన రసాస్వాదనను వ్యక్తీకరించండి.

"అంత పిల్లలతో నిట్టులనియె తల్లి ......

.... కార్యమొనరింప నముకట్టె కాపువాడు."

IV స్వీయవ్యక్తీకరణ:

1. పక్షి తన పిల్లలను పోషించుటకు తీసుకున్న శ్రద్ధ మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.
2. పొలం కోతల గురించి రైతు ఆలోచనలను మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.

V భాషావగాహన :

అ) క్రింది వాక్య భేదాలను గుర్తించి రాయండి.

(నిశ్చయార్థక వాక్యము, ప్రశ్నార్థక వాక్యము, ఆశ్చర్యార్థక వాక్యము, వ్యతిరేకార్థక వాక్యము)

1. ఎందుబోవుదు మక్కటా! ——> [ ]
2. గడియయైనను మనమింక తడయరాదు. ——> [ ]
3. ప్రొద్దు వుచ్చితిమిన్నాళ్ళు ముదము మీఱ. ——> [ ]
4. అప్పుడే తొందరేల? ——> [ ]

ఆ) క్రింది సంధి కార్యములు పూరించండి.

1.	చేయుచుండె	=	చేయుచు +	–>	
2.		=	పక్షి + ఒకటి	–>	
3.	సాయమపేక్షించి	=		–>	ఉకార సంధి
4.		=	ప్రొద్దుపుచ్చితిమి + ఇన్నాళ్ళు	–>	
5.	ఇట్టులనియె	=		–>	అకార సంధి
6.	ఇందెయుందము	=	ఇందె + ఉందము	–>	

ఇ) క్రింది సమాసకార్యములు పూరించండి.

1.		=	ఊరి యొక్క వెలుపల	–>	
2.	కొదమ పులుగులు	=		–>	విశేషణ పూర్వ పదకర్మధారయ సమాసం
3.	పరులసాయంబు	=		–>	

ఈ) గీతగీసినవి ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1. ఊరివెలుపల నొక సెలయేఱు దరిని. [ ]
2. పండబారిన పొలమందు పక్షియొకటి [ ]

3. తనదు పుత్రునితో నిట్టులనియె. [ ]

4. పొలమునకు వచ్చి వచియించె పుత్రుతోడ [ ]

ఉ) సొంత వాక్యములలో ఉపయోగించి రాయండి.

1. కిలకిల, 2. సౌఖ్యం, 3. స్వయంగా, 4. హాయిగా

VI సృజనాత్మకత :

1. ''పక్షి – వరిపొలము'' పాఠ్య సారాంశాన్ని సంభాషణ రూపంలో రాయండి.
2. కింది ఇచ్చిన అంశాల ఆధారంతో ''పర్యావరణ పరిరక్షణ'' గురించి పదివాక్యాలు రాయండి.

పర్యావరణం అనగా

↓

కాలుష్యం ఏర్పడుటకు కారణం

↓

ధ్వని కాలుష్యము, వాయుకాలుష్యము, నీటికాలుష్యము, భూకాలుష్యము

↓

నివారణోపాయాలు, దానికి ప్రభుత్వం తీసుకుంటున్న చర్యలు

↓

జనజాగృతి – పౌరుల బాధ్యతలు

VIII క్షేత్రసందర్శనం (Field visit)

ప్రకృతి రమ్యమైన స్థలం/పంటపొలాన్ని సందర్శించండి. అచ్చట కన్పించే పక్షులు/ప్రాణులను గమనించండి. వాటి ప్రత్యేకతలను (ఆహారం, నివాసం, ముక్కు, తల, తోక మొ. వాటి రంగు, ఆకారం) వివరాలను నోటు పుస్తకంలో నమోదు చేసుకోండి. అంతర్జాలం సహాయంతో వాటి పేర్లను తెలుసుకోండి.

ప్రత్యక్ష అనుభవం – రైతునవుతా :

డిసెంబరు 23వ తేదీ 'జాతీయ రైతు దినోత్సవం' సందర్భంగా పంట పొలాలకు వెళ్ళండి. అచ్చటి వారి నుండి పొలం పనులు–పనిముట్లు మొదలగు వివరాలను తెలుసుకోండి. వారితో పాటు పనిచేసి ప్రత్యక్ష అనుభూతిని పొందండి. ఆనందించండి. మన దేశానికి వెన్నెముక అయిన రైతులను అభినందించండి. కృతజ్ఞతలు తెలపండి.

6. ప్రపంచపదులు

ఉన్ముఖం:

కింది ప్రతిపాదనలను చదివి అర్థం చేసుకుందాం. అవి పాఠంలోని ఏ పంచపదికి సరిపోతాయో చూద్దాం.

చీమ పావురం కథలో చీమ చిన్నదైనా చేసినమేలు ఎంతో గొప్పది.

మనకేమికావాలో ఆలోచించి నిర్ణయించుకోవాలి. ఆపై ఎంపిక చేసుకోవాలి. తర్వాత ప్రశ్నించి లాభంలేదు.

తనకోపమే తనశత్రువు.

మనసామర్థ్యాలను సక్రమంగా వినియోగించుకున్నప్పుడే వాటికి సాఫల్యం.

మర్రిచెట్టు చూసి అనకు మామిడిపళ్ళేవి అని
ముళ్ళతీగ చూసి అనకు మల్లెపూలు లేవే అని
ఎంచుకున్ననాడె కాస్త ఇంగితముండాలిసుమా-
మంచుపొగలు చూసి అనకు మబ్బుకురవలేదే అని
కబురుకలలు చూసి అనకు కరువు తీరలేదే అని. 1

పక్షిరెక్కలకు మబ్బులు గొడుగులు పట్టినప్పుడే సార్థక్యం
పారేయేటికి పైరుగొంతులో పాడినప్పుడే సార్థక్యం
ఏ లక్ష్యానికి కట్టుపడక బతుకీడ్చుకుపోతే ఏంలాభం-
నేర్చిన చదువుకు జాతి జాతకం మార్చినప్పుడే సార్థక్యం
కట్టు బానిసకు సంకెళ్ళు మట్టిగరిచినప్పుడే సార్థక్యం. 2

చీకటికి చురకపెడుతుందిలే చిన్ని మిణుగురు పురుగు
మొండివానను ఆపుతుందిలే రెండు మూరల గొడుగు
మంచి ఏ కొంచెమైనా చాలు మార్పుతేవాలంటె-
దూరాన్ని చెరిపివేస్తుందిలే బారుచీమల పరుగు
పాపాన్ని కడిగివేస్తుందిలే పాలనవ్వుల నురుగు. 3

వెలిగే చూపులలో మసి పులుముతుంది ద్వేషం
కమ్మని తలపులలో కసి కలుపుతుంది ద్వేషం
ద్వేషం తలకెక్కితే వినాశం తప్పదులే-
మాటల పొదలో విషమై మసలుతుంది ద్వేషం
మనిషి గుండెలో మృగమై మరుగుతుంది ద్వేషం. 4

విజ్ఞానం వికసించదు విదేశాలు తిరిగొస్తేనే
పరిణతమతి ప్రసరించదు పురాణాలు తిరగేస్తేనే
పదునెక్కిన తపనలేక తుదిలక్ష్యం అందేదెట్లా-
పరమనీతి మొలకెత్తదు ప్రమాణాలు చెల్లిస్తేనే
అసలు లోతు చేజిక్కదు ప్రసంగాలు వల్లిస్తేనే. 5

కవి పరిచయం : కీ.శే. డాక్టర్ సింగిరెడ్డి నారాయణరెడ్డి గారు కరీంనగర్ జిల్లా, హనుమాజీపేట అను గ్రామంలో జులై 29, 1931లో సింగిరెడ్డి మల్లారెడ్డి, బుచ్చమ్మ అనుపుణ్యదంపతులకు జన్మించారు. ప్రముఖ ఆధునిక గేయకవి. • వక్త • వ్యాఖ్యాత • పరిశోధకులు • బహుభాషావేత్త • ప్రామాణికమైన వీరి పరిశోధన గ్రంథం ''ఆధునికాంధ్ర కవిత్వము – సంప్రదాయములు, ప్రయోగములు''.

వీరు చాలాకాలం ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో తెలుగు శాఖలో ఆచార్యులుగా ఉన్నారు. తరువాత అధికార భాషా సంఘం అధ్యక్షులుగాను, అంబేద్కర్ సార్వత్రిక విశ్వవిద్యాలయానికి, తెలుగు విశ్వవిద్యాలయానికి వైస్ ఛాన్స్‌లర్‌గా పని చేశారు.

నాగార్జున సాగరం, కర్పూర వసంతరాయలు, మధ్యతరగతి మందహాసం, విశ్వంభర మొదలైన కావ్యాలు నలభైకి పైగా వ్రాశారు. ''విశ్వంభర'' కావ్యానికి ప్రతిష్ఠాత్మకమైన జ్ఞానపీఠ బహుమతి అందుకున్నారు. పద్మభూషణ్ బిరుదు పొందారు. వీరు జూన్ 12, 2017న స్వర్గస్థులయ్యారు.

ఈ పాఠ్యాంశం వీరి 'ప్రపంచపదులు' కావ్యం నుంచి గ్రహించబడింది. ఈ ప్రపంచపదుల్లో మనిషిని – అతని సాధక బాధకాలను చిత్రించడమే కాకుండా మనిషి జీవితం సాఫీగా సాగటానికి తగిన పరిష్కారాలు, సూచనలు కూడా ఉన్నాయి.

I చర్చించండి.

1. అవార్డులను ఎటువంటి సందర్భాలలో ప్రకటిస్తారు?
2. తెలుగు సాహిత్యంలో జ్ఞానపీఠ అవార్డు పొందినకవులు.
3. నారాయణరెడ్డిగారి ఏ కావ్యానికి జ్ఞానపీఠ అవార్డు లభించింది.
4. ఆధునిక కవులలో పేరెన్నికగన్న కొందరు కవులను పేర్కొనండి.

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం - భావాన్ని తెలుసుకుందాం.

ఎంచుకొను = తలంచు, లెక్కించు; ఇంగితము = తెలివి, అభిప్రాయము; సార్థక్యము = ప్రయోజనము; మృగము = జంతువు; లక్ష్యము = కోరబడినది, గురి చేయబడిన వస్తువు.

1. మానవుడు తాను చేయదలచిన పనిని ముందుగా ఆలోచించి సరియైన నిర్ణయాన్ని తీసుకోవాలి. తీసుకున్న నిర్ణయాన్ని బట్టి ఫలితం ఆధారపడి వుంటుందని కవి సూచిస్తున్నారు. మర్రిచెట్టుకు మామిడి పళ్ళు, ముళ్ళతీగకు మల్లెపూలు ఆశించడం అవివేకం. మంచుపొగలు వర్షాన్ని కురిపించలేవు. కలలు కంటూ కూర్చుంటే కరువుతీరదు. తెలివి తేటలతో చేయవలసిన పనిని ఎంచుకుంటే ఆశించిన ఫలితం లభిస్తుంది.

2. ప్రతి మనిషి తన జీవితం సార్థకత చెందటానికి మార్గం ఏర్పరచుకోవాలి. ఆకాశమంత ఎత్తుకి ఎగరగలిగితేనే పక్షి రెక్కలకు సార్థకత. పంట పొలాలలో ప్రవహించినపుడే పారే యేరుకి సార్థకత కలుగుతుంది. మనం నేర్చిన చదువు సార్థకత పొందాలంటే అది జాతికి ఉపయోగపడాలి. తరతరాలుగా బానిసలుగా బతుకుతున్న వారికి విముక్తి లభించాలి. లక్ష్య సాధనకై ప్రయత్నిస్తూ జీవితంలో ముందడుగు వేయాలని, ఏ గమ్యము లేని వారి బ్రతుకు వ్యర్థమని కవి భావన.

3. జన జీవనంలోమార్పు రావాలంటే ప్రయత్నించి చిన్న మంచిపనైనా చేయమని కవి సూచిస్తున్నారు. మార్పురావాలని అందరూ కోరుకోవటం కంటే దానికై చిన్న ప్రయత్నాన్నైనా చేయమని చెపుతున్నారు కవి. చిన్న మిణుగురు పురుగు చీకటిని తొలగిస్తుంది. గొడుగు జడివానను ఆపటానికి ఉపకరిస్తుంది. చీమలు చిన్నవి అయినా తమ ప్రయత్నంతో దూరాన్ని చేరుకుంటాయి. మనసులోని కల్మషాన్ని మలినం లేని చిరునవ్వు తొలగిస్తుంది. అందుకే మంచి అన్నది కొంత అయినా సాధన ద్వారా మార్పును తప్పకుండా తీసుకు రాగలదని కవి భావన -

4. ద్వేషం అన్నది వినాశనానికి నాంది అవుతుంది అంటారు కవి. ద్వేషంతో నిండిన చూపు మంచిని చూడలేదు. మంచి ఆలోచనలు రాకుండా కసిని పెంచుతుంది. ద్వేషము. ద్వేషంతో రగులుతున్న మనిషి మాటలు విషతుల్యమైనవి. ద్వేషం అన్నది మానవుడిని మృగంగా మారుస్తుంది. అది వినాశానికి కారణం అవుతుంది. కనుక ద్వేషాన్ని తొలగించుకొని, మంచిని పెంచుకొమ్మని కవి ఉద్బోధిస్తున్నారు.

5. మానవుడు తన జీవితానికి ఒక లక్ష్యం అంటూ ఏర్పరచుకోవాలి. ఆ లక్ష్య సాధనకై నిరంతరం శ్రమించాలి. లక్ష్యాన్ని సాధించాలన్న తపన అనుక్షణం అతని తలపుల్లో మెసలుతుండాలి. అప్పుడే లక్ష్యసాధన సాధ్యం అంటారు కవి. విదేశాలు తిరిగి వచ్చినంత మాత్రం చేత విజ్ఞానం లభించదు. పురాణాలు తిరగేసినంత మాత్రాన మనసుకు పరిపూర్ణత సిద్ధించదు. సూక్తులను వల్లించినంత మాత్రాన నీతిమంతుడు కాడు. ప్రసంగాలు చేసినంత మాత్రంచేత జీవితపు లోతులను చూడలేడు. దేనినైనా సాధించాలి అంటే పదునెక్కిన తపన అవసరం అని కవిభావన.

III వినండి - చర్చించండి - రాయండి.

అ) ఒక వాక్యంలో జవాబులు రాయండి.

1) పారేసెలయేటికి సార్థకత కలుగునదెన్నడు.

2) జడివానను ఆపుటకు ఉపయోగించుసాధనం.

3) ద్వేషం తలకెక్కితే జరుగు పరిణామం.

ఆ) ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) ''ఎంచుకున్ననాడే ఇంగితముండాలి'' - వివరించండి.

2) ''మార్పు తేవాలంటే చిన్న ప్రయత్నమయినా చాలు'' అని కవి సమర్థించిన విధం.

3) లక్ష్యాన్ని సాధించటానికి కావలసింది.

ఇ) సరియైన పదాలతో గడులను పూరించండి.

(వినాశం, ఇంగితం, బారుచీమల, జాతి, ప్రసంగాలు)

1) ఎంచుకున్ననాడె కాస్త [ ] వుండాలి సుమా.

2) నేర్చిన చదువుకు [ ] జాతకం మార్చినపుడే సార్థక్యం.

3) దూరాన్ని చెరిపివేస్తుందిలే [ ] పరుగు.

4) ద్వేషం తలకెక్కితే [ ] తప్పదులే.

5) అసలు లోతు చేజిక్కదు [ ] వల్లిస్తేనే.

ఈ) కింది గేయ పాదాలను జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) కట్టు బానిసకు సంకెళ్ళు	అ) తుదిలక్ష్యం అందేదెట్లా.
2) పదునెక్కిన తపనలేక	ఆ) మబ్బు కురవలేదే అని
3) కమ్మని తలపులలో	ఇ) కసి కలుపుతుంది ద్వేషం
4) మంచుపోగలు చూసి అనకు	ఈ) మట్టికరచినపుడే సార్థక్యం

ఉ) కింది వాక్యాలలోని తప్పొప్పులను గుర్తించండి.

1. మర్రిచెట్టు చూసి అనకు రావిపళ్లేవీ అని ( )
2. ఏ లక్ష్యానికి కట్టుపడక బతుకీడ్చుకుపోతే ఏంలాభం ( )
3. మొండివానను ఆపుతుందిలే మూడు మూరల గొడుగు ( )
4. మనిషి మనసులో మృగమై మరుగుతుంది ద్వేషం. ( )

ఊ) కింది పద్యాన్ని చదివి అందలి కవితాసౌందర్యమును వ్యక్తీకరించండి.

''మర్రిచెట్టు చూసి అనకు మామిడి పళ్ళేవి అని.....

....

కబురుకలలు చూసి అనకు కరవు తీరలేదే అని.''

ఋ) కింది పద్యాన్ని చదివి మీరు పొందిన రసాస్వాదనను వ్యక్తీకరించండి.

''వెలిగే చూపులలో మసిపులుముతుంది ద్వేషం.

....

మనిషి గుండెలో మృగమై మరుగుతుంది ద్వేషం''.

IV స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1) ''జీవితానికి ఒక లక్ష్యం అవసరం అన్నవిషయాన్ని.'' మీ సొంతమాటల్లో వ్యక్తీకరించండి.

2) నీ పరిసరాలను పరిశుభ్రంగా వుంచుకోవటానికి నీవు తెచ్చిన కొన్ని మార్పులను వివరించుము.

V భాషావగాహన :

అ) సరియైన సంధిపేరును గుర్తించి గడిలో రాయండి.

1) పళ్ళేవి – (ఇకారసంధి, ఉకారసంధి, అకారసంధి) [ ]

2) పాడినప్పుడు – (ఉకారసంధి, అకారసంధి, ఇకారసంధి) [ ]

3) కొంచెమైన – (ఇకారసంధి, యడాగమసంధి, ఉకారసంధి) [ ]

4) అందేదెట్లా – (సరళాదేశము, యడాగమము, ఇకారసంధి) [ ]

ఆ) పదము విడదీసి – సంధిపేరు రాయండి.

	పదము		విడదీయుట		సంధి పేరు
1.	పట్టినప్పుడు	=		→	
2.	కలుపుతుంది	=		→	
3.	తలకెక్కదు	=		→	
4.	మొలకెత్తదు	=		→	

ఇ) కింది పదాలకు పట్టికలో అడిగిన విధంగా రాయండి.

	పదము	విగ్రహవాక్యము	సమాసనామం
1.	మర్రిచెట్టు		
2.		పక్షియొక్కరెక్క	
3.	మొండివాన		
4.	రెండు మూరలు		
5.		పరిణతమైనమతి	

ఈ) కింది పాదములలో గుర్తించబడిన ప్రత్యయాలు ఏ విభక్తులో రాయండి.

1) పారే యేటికి పైరుగొంతులో పాడినప్పుడే సార్థక్యం. [ ]

2) మొండివానను ఆపుతుందిలే. [ ]

3) మనిషి గుండెలో మృగమై మరుగుతుంది ద్వేషం. [ ]

4) కమ్మని తలపులలో కసి కలుపుతుంది. [ ]

ఉ) కింది పాదాల్లోని అలంకారాన్ని గుర్తించి రాయండి.

1) చీకటికి చురక పెడుతుందిలే చిన్ని మిణుగురు పురుగు
మొండివానను ఆపుతుందిలే రెండు మూరల గొడుగు. [ ]

2) పరమనీతి మొలకెత్తదు ప్రమాణాలు చెల్లిస్తేనే
అసలు లోతు చేజిక్కదు ప్రసంగాలు వల్లిస్తేనే.

VI సృజనాత్మకత :

1) గేయ రచనకు, పద్యరచనకు గల భేదము, గేయ, పద్య కవితలు చదివి గ్రహించండి.

2) సి.నా.రె గారి ప్రపంచపదులలోని సూక్తులను పోలిన వాటిని మీరు ఏయే కవుల పద్యాలలో గమనించారో తెలియజేయండి.

నేనివి నేర్చుకున్నా :

1) జీవితానికి లక్ష్యమంటూ ఏర్పరచుకోవాలి.

2) సమాజంలో మంచి మార్పును తీసుకురావటానికి ఏ చిన్న ప్రయత్నమయినా చేయటానికి ముందడుగు వేయాలి.

3) ద్వేషం అన్నది మానవుని పతనం వైపు నడిపిస్తుంది.

భాషాక్రీడలు

1) ○ ○ ○ ○ ○ ○ ○ (1 2 3 4 5 6 7)

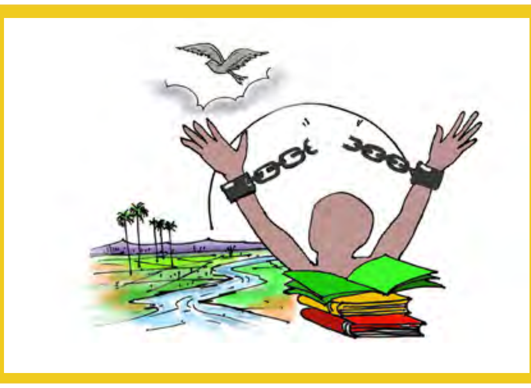
ఆధారాలు : ఖగోళ, గణిత, జ్యోతిష్య శాస్త్రాలలో నిష్ణాతుడైన భారతీయ పండితుడు.

- 1, 6, 7 అక్షరాలు = పెళ్ళికొడుకు.
- 2, 6 అక్షరాలు = 'వస్తారు'కు వ్యతిరేకపదం
- 3, 6, 7 అక్షరాలు = శివుడు
- 2, 7 అక్షరాలు = 'వస్తాడు'కు వ్యతిరేకపదం

2) ○ ○ ○ ○ ○ ○ (1 2 3 4 5 6)

ఆధారాలు : వీరి పుట్టినరోజును 'జాతీయ యువజనోత్సవంగా భారతదేశం జరుపుకుంటుంది.

- 1, 2 అక్షరాలు = దేవుణ్ణి ఇలా అంటాడు.
- 3, 6 అక్షరాలు = 'వింటాం' కు వ్యతిరేకపదం.
- 4, 5, 6 అక్షరాలు = శ్రీకృష్ణుడు ఇతని ఇంట పెరిగాడు.

1. దీక్ష

ఉన్ముఖం:

కృషితో నాస్తి దుర్భిక్షమ్. పట్టుదల, కృషి ఉంటే సాధించలేనిది లేదు. దీనికి నిదర్శనంగా సాలీడు ద్వారా స్ఫూర్తిని పొందిన రాబర్ట్‌బ్రూస్ కథను చెప్పుకోవచ్చు.

స్కాట్‌లాండ్ రాజైన రాబర్ట్ బ్రూస్ తన రాజ్యానికి శత్రురాజుల నుండి స్వేచ్ఛ నొసగడానికి అనేక మార్లు దండెత్తి విఫలుడయ్యెను. చివరికి శత్రురాజులనుండి తప్పించుకొని పారిపోయి అడవిలోని ఒక గుహలో తలదాచుకొనెను. పట్టుదలను కోల్పోయి ఉదాసీనులైన అతడు నిర్లిప్తతతో ఉండెను. అప్పుడతడు కొంచెం కొంచెంగా జరుగుతూ తన గూటికి చేరుకోబోతూ కింద పడటం మరలా ప్రయత్నించడం, కింద పడటం ఒక్కోసారి దాదాపు చేరుకోబోతూ చటుక్కున కింద పడటం ఇలా పెక్కుమార్లు చేస్తూ చివరకి గమ్యాన్ని చేరిన సాలీడును చూసి ఇంత చిన్న కీటకం అపజయాలకు నిరాశ చెందక విజయం సాధించగా నేనెందుకు చేయగూడదని తలచి, మెల్లిగా సైన్యాన్ని కూడ గట్టుకుని ప్రయత్నించి శత్రురాజులను జయించాడు.

ఫణి పుట్టిన రోజు పార్టీ ఎంతో ఘనంగా జరుగుతోంది.

ఎన్నడూ నాకు ఇది కావాలి అని నోరు తెరిచి అడగని ఫణి వారం క్రితం తల్లిదండ్రుల దగ్గరికి వచ్చి ''ఈ స్కూలులో నాది ఆఖరి సంవత్సరం. అందుకని ఈ సారి నా స్నేహితులందరికి పార్టీ ఇద్దామనుకుంటున్నాను'' అని అడిగినప్పుడు కాదనలేకపోయారు.

మనోహర్, మృదుల దంపతుల సుపుత్రుడు ఫణి. విశాఖపట్నంలోని ఒక పేరుమోసిన స్కూలులో పదవతరగతి చదువుతున్నాడు. ఫణి 3వ తరగతిలో ఉండగా మనోహర్‌కి బదిలీ అవటంతో విశాఖపట్టణానికి మకాము మార్చడం జరిగింది.

ఫణి సహజంగా తెలివైనవాడు, ఏకసంథాగ్రాహి, చదువులో చురుకుతనంతో పాటు ప్రపంచ జ్ఞానం కూడా ఎక్కువే. స్వతహాగా మితభాషి.

మనోహర్ ఆఫీసు ప్రోజెక్ట్ పనిమీద ఒక సంవత్సరం పాటు విదేశాలకి వెళ్ళి వారం రోజులయ్యింది. తండ్రి దూరంగా వెళ్ళడంతో దిగులుగా ఉన్న ఫణిని చూసి, తనతో చెప్పకపోయినా, వాడు తండ్రి మీద బెంగ పెట్టుకున్నాడని అర్థంచేసుకుంది మృదుల. ఫణికి వాళ్ళ నాన్నగారి దగ్గర చాలా చనువు. ఇది వాడి చదువుపైన ఏం ప్రభావం చూపుతుందోనని ఆందోళన చెందసాగింది.

విదేశాలకి వెళ్ళేముందు ''మృదులా! ఫణిని జాగ్రత్తగా చూసుకో. ఈ యుక్త వయసు చాలా సున్నితమైనది. పిల్లలు ఏ మాటని ఎలా అర్థం చేసుకుంటారో, ఏ విషయం వాళ్ళని ఎలా ప్రభావితం చేస్తుందో చెప్పడం కొంచెం కష్టం. అందుకనే ఏదైనా చర్చించాల్సి వస్తే వెంటనే నాకు మెయిల్ ఇవ్వమని ఫణికి కూడా చెప్పాను.

ఎటువంటి సమస్య ఎదురైనా మనం కలిసి చర్చించుకుని పరిష్కారం ఆలోచిద్దాము. నేను నీకు అండగా ఉంటాను అన్ని సమయాలలో. అసలే ఈ సంవత్సరం వాడికి బోర్డు పరీక్షలు, ఈ సమయంలో నేను కూడా దూరంగా వెళ్ళడం నాకు కొంచెం బాధగానే ఉన్నా తప్పనిసరి. నువ్వే వాడిని అహర్నిశలు కనిపెట్టుకుని ఉండాలి, సరేనా?'' అంటూ మనోహర్ చెప్పిన మాటలు జ్ఞప్తికి వచ్చాయి.

ఫణికి పదవ తరగతి ఫైనల్ పరీక్షలకు ముందు రెండు ప్రీ-ఫైనల్ పరీక్షలు ఉన్నాయి.

మొదటి విడత ప్రీ-ఫైనల్ పరీక్షలు ముగిశాయి. ఫణికి 75% మార్కులు వచ్చాయి.

స్కూలు చదువులలో ఉన్నంతకాలం పిల్లల తెలివితేటలకి కొలబద్ద పరీక్షలలో మార్కులే కనుక ఫణి మార్కులు చూసి కొంచెం దిగులు పడింది మృదుల.

తెలివి తేటలకు కొలబద్ద పరీక్షలేనా! చర్చించండి.

మనోహర్ దంపతులెప్పుడూ కూడా 'నీ స్నేహితులకి అంత మంచి మార్కులు వస్తున్నాయి మరి నీకెందుకు ఇంత తక్కువ వచ్చాయి?'' అంటూ కొడుకుని ఎవరితోను పోల్చలేదు.

ఒకవేళ తనకి తక్కువమార్కులు వచ్చాయని కొడుకే దిగులుపడినా ఎందుకు తక్కువ వస్తున్నాయో, ఎక్కడ తప్పు జరుగుతుందో అని నీకు నువ్వే ప్రశ్నించుకుని, తిరిగి ఆ తప్పులు పునరావృతం కాకుండా జాగ్రత్తలు తీసుకో అని మాత్రమే సలహా ఇస్తుండేవారు.

ఒక రోజు మృదుల టి.వి. పెట్టుకుని వార్తలు చూస్తుంటే తాను కూడా కూర్చున్నాడు ఫణి.

టి.వి.తో వాడి చదువుకి భంగం కలుగుతోందేమో, ఇది చెప్పటానికి మొహమాట పడుతున్నాడేమో అని సందేహించిన మృదుల ''నీకు గొడవగా ఉన్నట్లుంది కదా ఫణీ! కేబుల్ తీయించేస్తానులే'' అంది.

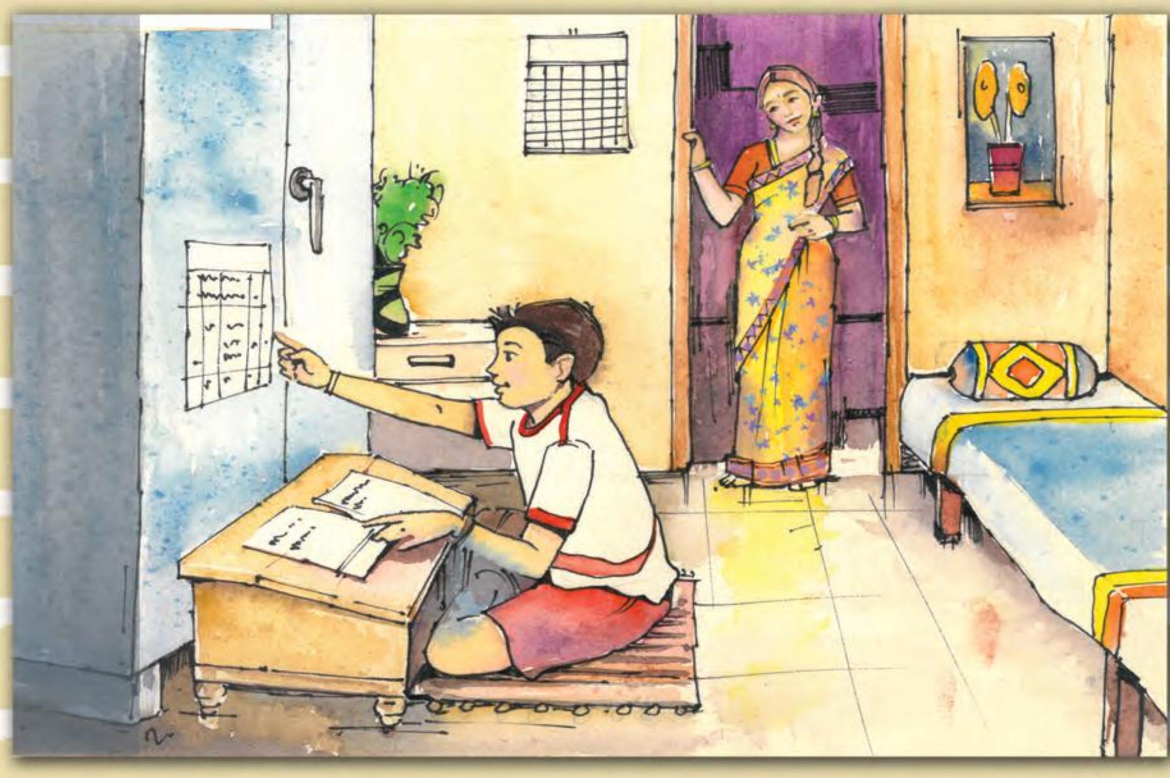
''వద్దమ్మా! నాకేమీ గొడవగాలేదు. నా కోసం నువ్వు ఈ ఒక్క కాలక్షేపాన్ని కూడా మానుకోవద్దు. నేను చూడను. పైగా నాకు కూడా ఎప్పుడైనా చదువులోంచి విరామం కావాలంటే వచ్చి కూర్చుని కాసేపు కాలక్షేపం కోసం చూడటానికి ఉంటుంది'' అన్నాడు తల్లితో.

అన్న మాటమీద నిలబడ్డాడు కూడా.

''అమ్మా! మా స్నేహితులందరూ లెక్కలు, హిందీ పాఠ్యాంశాలకు ట్యూషన్లకు వెళుతున్నారు'' అన్నాడు ఒకనాడు.

ఒకవేళ వాడికి కూడా ట్యూషన్లకు వెళితే బాగుంటందనిపిస్తోందా అని సందేహం కలిగి ''నువ్వు కూడా ట్యూషన్లకి వెళతానంటే చెప్పు ఏర్పాటు చేస్తాను'' జవాబుగా అంది కొడుకుతో మృదుల.

''వద్దమ్మా! ట్యూషన్లకి వెళ్ళిరావటంతోనే చాలా సమయం వృథా అవుతుంది. నేను ఇంట్లోనే చదువుకుంటాను. పాఠ్యాంశాలలో ఏమైనా సందేహాలు వస్తే

నీ సహాయం తీసుకుంటానులే'' అన్న కొడుకు మాటలలో నేను సొంతంగా చదువుకోగలను అని వాడిపైన వాడికున్న నమ్మకానికి, అవసరమైతే అమ్మ నాకు సహాయం చేయగలదు అని తన తల్లి పైన ఉన్న విశ్వాసానికి మృదుల అబ్బురపడింది.

పట్టుదలతో కష్టపడి చదివి రెండవ విడత ప్రీ-ఫైనల్ పరీక్షలలో 85% మార్కులు తెచ్చుకున్న ఫణిని చూసి మృదులకెంతో ముచ్చట వేసింది.

బోర్డు పరీక్షలు ఇంకో పదిహేను రోజుల్లోకి వచ్చాయి. ఒకరోజు ప్రొద్దున్నే లేచి చూసిన మృదులకి, ఫణి స్కేలు, పెన్సిలు ఉపయోగించి లైన్లు గీస్తూ ఒక తెల్ల కాగితంపై ఏకాగ్రతతో ఏదో వ్రాస్తుండటం కనిపించింది.

''ఏమిటో?'' అనుకుందిగానీ వాడిని అడగలేదు. తరువాత చూస్తే అది రాబోయే బోర్డు పరీక్షలకి ఏరోజు ఏ సమయానికి ఏ సబ్జెక్ట్ చదవాలి అనే విషయంపై తయారుచేసుకున్న టైమ్ - టేబుల్.

నీ విద్యకు మరియు అభిరుచులకు సమయాన్ని ఎలాప్రణాళిక వేసుకుంటావు?

అది తన గదిలో మంచం ఎదురుగా ఉన్న అల్మారాపై అతికించి, ఆ రోజునించి దాని ఎదురుగా మఠం వేసుకుని కూర్చుని అనుకున్న ప్రకారం చదువు మొదలు పెట్టాడు.

కొడుకు బోర్డు పరీక్షలకి చదువుతున్న పద్ధతిచూస్తే వాడు ఏదో మహత్కార్యానికి దీక్ష బూనినట్లుగా అనిపించింది మృదులకి. అలా ఆనాడు పట్టిన దీక్షని చివరి బోర్డు పరీక్షనాడు విరమించాడు ఫణి.

ఆ సంవత్సరం బోర్డు పరీక్షలలో 95% మార్కులు తెచ్చుకుని స్కూలులోనే మొదటి స్థానంలో నిలిచాడు.

స్కూలు వార్షికోత్సవం సందర్భంగా జరిగిన బహుమతి ప్రధానోత్సవంలో ఒక ఆధ్యాత్మిక గురువు చేతులమీదుగా అవార్డు కూడా అందుకున్నాడు ఫణి.

తండ్రి మీద బెంగ ఫణి చదువుపై ఎలాంటి ప్రభావం చూపిస్తుందో అని మృదుల కలవరపడుతున్న తరుణంలో ఆమె ఆలోచనలను తారుమారు చేస్తూ పట్టుదలగా దీక్షతో చదివి విజయం సాధించి, 'నిశ్చయించుకుంటే ఎటువంటి కష్టతరమైన పరిస్థితులను కూడా అధిగమించి విజయం సాధించగలను' అని నిరూపించిన కొడుకుని చూస్తే ఎంతో ఆనందంగా గర్వంగా అనిపించింది మృదులకి.

రచయిత్రి పరిచయం : శ్రీమతి దినవహి సత్యవతిగారు ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని గుడివాడలో 13/7/1963న పి.వి.యస్.కె. శర్మ, సీతామహాలక్ష్మి దంపతులకు జన్మించిరి. వివాహమైన తరువాత భర్తగారి ఉద్యోగరీత్యా చెన్నైలో స్థిరపడ్డారు.

వీరు అనేక కథలు, కవితలు, వ్యాసములు, పదప్రహేళికలు మొదలగునవి రచించారు. జనజాగృతి సాహితిసమాఖ్య - పలాస వారు నిర్వహించిన జాతీయస్థాయి 2016 కవితల-పోటీలలో ఉత్తమ, కవితా పురస్కారం అందుకొన్నారు. వీరు రచించిన 'చైతన్య దీపికలు' నుండి ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి..

1) ''చేపట్టిన పనులలో దీక్ష అవసరము''

2) ఎటువంటి సమస్య ఎదురైనా కలిసి చర్చించుకొని పరిష్కరించుకొనుట మంచిది - చర్చించండి.

3) ''నిశ్చయించుకుంటే ఎటువంటి కష్టతరమైన పరిస్థితులను కూడా అధిగమించి విజయం సాధించవచ్చును- చర్చించండి.

II పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం.

ఏకసంథాగ్రాహి = ఒక్కసారివిని గుర్తుంచుకునే వ్యక్తి; మితభాషి = తక్కువగా మాట్లాడేవాడు; అహర్నిశలు = పగలు, రాత్రులు; జ్ఞప్తి=జ్ఞాపకం; పునరావృతం=గతంలో జరిగిన సంఘటనలు మళ్ళీ జరగడం; మహత్కార్యం=గొప్పపని; అధిగమించు=దాటు.

III చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యాలలో జవాబులు రాయండి.

1) మృదుల ఆందోళన చెందుటకు కారణము.
2) విదేశాలకు వెళ్తూ మనోహర్ చెప్పిన మాటలు.
3) మృదుల అబ్బురపడుటకు కారణము.
4) ఫణి బోర్డుపరీక్షలకు దీక్ష బూనిన విధము.
5) మనోహర్ దంపతులు ఫణికి సలహా ఇచ్చిన విధము.

ఆ) కింది గడులను కుండలీకరణంలో ఇచ్చిన సరియైన పదములతో పూరించండి.

(ముచ్చట, అవార్డు, విశాఖపట్టణానికి, ప్రీ-ఫైనల్, విజయవాడ)

1) మనోహర్‌కు బదిలీ అవటంతో [ ] మకాము మార్చడం జరిగింది.
2) ఫైనల్ పరీక్షలకు ముందు రెండు [ ] పరీక్షలు ఉన్నాయి.
3) ఫణిని చూసి మృదులకెంతో [ ] వేసింది.
4) ఒక ఆధ్యాత్మిక గురువు చేతుల మీదుగా [ ] కూడా అందుకున్నాడు ఫణి.

ఇ) ఎవరు ఎవరితో పలికిరి :

1) ''ఈసారి నాస్నేహితులందరికి పార్టీ ఇద్దామనుకుంటున్నాను'' [ ] → [ ]
2) ''నీకు గొడవగా ఉన్నట్లుంది కదా ఫణీ కేబుల్ తీయిస్తానులే'' [ ] → [ ]
3) ''నాకోసం నువ్వు ఈ ఒక్క కాలక్షేపాన్ని కూడా మానుకోవద్దు'' [ ] → [ ]
4) ''నువ్వుకూడా ట్యూషన్లకి వెళతానంటే చెప్పు ఏర్పాటు చేస్తాను'' [ ] → [ ]

III స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1) పిల్లలకు తక్కువ మార్కులు వచ్చినప్పుడు వారిని ఇతరపిల్లలతో పోల్చుట వలన కలుగు పరిణామం - సొంతమాటల్లో రాయుము.
2) 'పట్టుదలగా, దీక్షతో చదివితే విజయాన్ని సాధించవచ్చును' – వివరించండి.

IV భాషావగాహన :

అ) కింది వాక్యాలలో గుర్తింపబడిన పదాలు ఏ భాషాభాగములకు చెందినవో రాయండి.

1) <u>ఫణి</u> పుట్టినరోజు పార్టీ ఎంతో <u>ఘనంగా</u> జరుగుతోంది.

[ ] [ ]

2) ఏమిటో? అనుకుందిగాని <u>వాడిని</u> <u>అడగలేదు</u>.

[ ] [ ]

ఆ) కింది పదాలకు సంధికార్యాలు రాయండి.

	పదము		విడదీయుట		సంధినామం
1)	నీకెందుకు	=	+	→	
2)		=	పాఠ్య + అంశాలు	→	
3)	వార్షికోత్సవం	=	+	→	
4)		=	కావాలి + అంటే	→	

ఇ) కింది వాటికి సమాసకార్యాలను రాయండి.

	పదము		విగ్రహవాక్యము		సమాసనామం
1)	తల్లిదండ్రులు	=		→	
2)		=	మంచివైన మార్కులు	→	
3)	పాఠ్యాంశాలు	=		→	
4)		=	పదిహేను సంఖ్యగల రోజులు	→	

ఈ) గుర్తింపబడిన ప్రత్యయాలు ఏవిభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) ఈ స్కూలులో నాది ఆఖరి సంవత్సరం. [ ]

2) ఫణి పట్టుదలతో కష్టపడి చదివాడు. [ ]

3) మా స్నేహితులు లెక్కలు హిందీ, ట్యూషన్లకు వెళుతున్నారు. [ ]

4) నువ్వే వాడిని అహర్నిశలు కనిపెట్టుకొని ఉండాలి. [ ]

ఉ) కింది వాక్యాలలో గుర్తింపబడిన పదాలు ఏ వాచకములకు చెందినవో రాయండి.

1) మనోహర్ మృదుల దంపతుల సుపుత్రుడు ఫణి.

[ ]

2) ఫణికి నాన్నగారి దగ్గర చాలా చనువు.

[ ]

3) టీవీతో వాడి చదువుకు భంగం కలుగుతుందేమో.

[ ]

ఊ) కింది వాక్యాలలో గుర్తింపబడిన పదాలు ఏ వాక్యాంగాలో తెలపండి.

1) నేను నీకు అండగాఉంటాను.

2) మృదుల టీవీ పెట్టుకొని వార్తలు చూస్తున్నది.

3) ఫణి అనుకున్న ప్రకారం చదువు మొదలుపెట్టాడు.

ఋ) కింది వాక్యములు సామాన్య/సంశ్లిష్ట/సంయుక్తములలో ఏ రకమునకు చెందినవో రాయండి.

1) ఫణి బోర్డు పరీక్షలలో 95% మార్కులు తెచ్చుకొని, స్కూలులోనే మొదటి స్థానంలో నిలిచాడు.

2) మృదులకి ఎంతో ఆనందంగా, గర్వంగా అనిపించింది.

3) నేను ఇంట్లోనే చదువుకుంటాను.

V సృజనాత్మకత :

మీ కళాశాల వార్షికోత్సవం ఎలాజరుపుకుంటారో సొంతవాక్యాలలో రాయండి.

VI ప్రాజెక్టు పని:

మీరు వేసవి సెలవులలో యోగాభ్యాసం, వ్యాయామం, మీ అభిరుచులు, ఇంటిపనులు, బంధుమిత్రులకు ఉత్తరాలు/ఈ-మెయిల్ రాయుట, తోటపని, సంఘసేవ/జనజాగృతి మొదలగు పనులను ఏయే రోజులలో/సమయాలలో చేస్తారో ప్రణాళిక పట్టికను కంప్యూటర్‌లో తయారుచేయండి, ఆచరించండి.

వ్యాకరణము

సమాసములు :

కర్మధారయము : విశేషణము, విశేష్యము కలిసి ఏర్పడునది కర్మధారయము.

1. విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయము : సమాసమునందు విశేషణము పూర్వపదముగానున్నచో విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయ మందురు.

   ఉదా. సరససల్లాపములు – సరసములైన సల్లాపములు.

2. విశేషణ ఉత్తరపద కర్మధారయము : సమాసమునందు విశేషణము రెండవ పదముగానున్నచో విశేషణ ఉత్తరపద కర్మధారయమనబడును.

   ఉదా: కపోతవృద్ధము – వృద్ధమైన కపోతము

3. విశేషణ ఉభయపద కర్మధారయము : సమాసము నందలి రెండు పదములు విశేషణములైనచో విశేషణ ఉభయపద కర్మధారయమనబడును.

   ఉదా: మృదుమధురము – మృదువును మధురమును అయినది.

4. ఉపమాన పూర్వపద కర్మధారయము : సమాసమునందు ఉపమానము మొదటి పదముగా కలది.

   ఉదా: చిగురుకేలు – చిగురు వంటి కేలు.

5. ఉపమాన ఉత్తరపద కర్మధారయము : సమాసమునందు ఉపమానము రెండవ పదముగా కలది.

   ఉదా: పాదపద్మములు – పద్మముల వంటి పాదములు.

6. సంభావనా పూర్వపద కర్మధారయము : సమాసమునందు పేరు మొదటి పదముగా నుండును.

   ఉదా: కృష్ణానది – కృష్ణ అను పేరుగల నది.

7. అవధారణ పూర్వపద కర్మధారయము (రూపక సమాసము): సమాసమునందు ఉపమాన ఉపమేయములకు అభేదము చెప్పుట.

   ఉదా: సంగీతస్రవంతి – సంగీతమనెడి స్రవంతి.

కృత్యం

కింది గద్యమును చదివి సూచనానుసారం కృత్యాలను చేయండి.

అ) కింది వాక్యాలను ఎవరు ఎవరితో పలికిరో రాయండి.

1) ''ఫణిని జాగ్రత్తగా చూసుకో''. →

2) ''ఆ తప్పులు పునరావృతం కాకుండా జాగ్రత్తలు తీసుకో'' →

''ఫణి సహజంగా తెలివైన వాడు ...... నుండి ..... అని మాత్రమే సలహా ఇస్తుండేవారు'' .... వరకు.

ఆ) కింది అల్లికను పూరించండి :

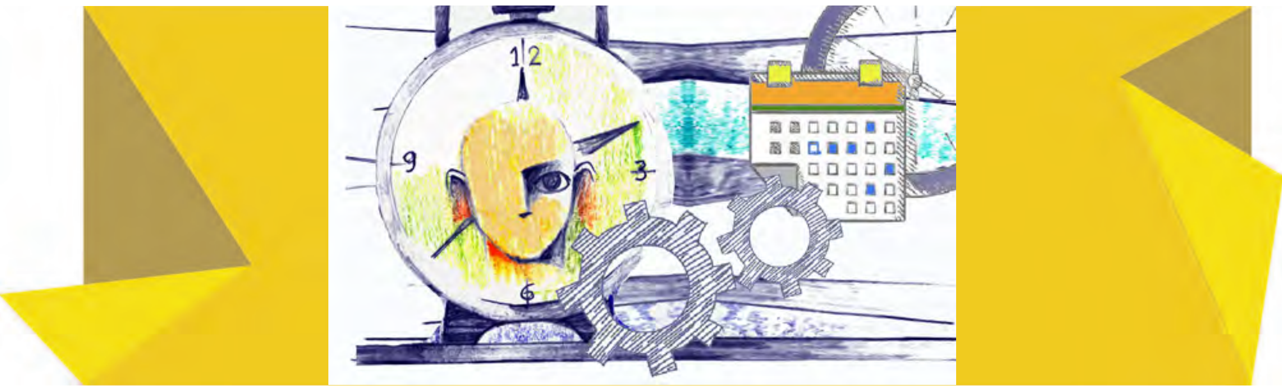
ఫణి యొక్క సహజ గుణాలు

ఇ) స్వీయస్పందన:

నీ చదువు మరియు నీకు మనోల్లాసాన్ని కలిగించే మంచి అభిరుచులకు సమయాన్ని ఎలా కేటాయిస్తావో కంప్యూటర్‌లో పట్టిక తయారుచేయి.

నేనిది గ్రహించా :

మనము దీక్షతో పనిచేస్తే దేనియందైనను విజయం సాధించవచ్చును.

2 కొత్త వెలుగు

ఉన్ముఖం:

"Give a man a fish and feed him for a day; teach a man to fish and you feed him for a life time."

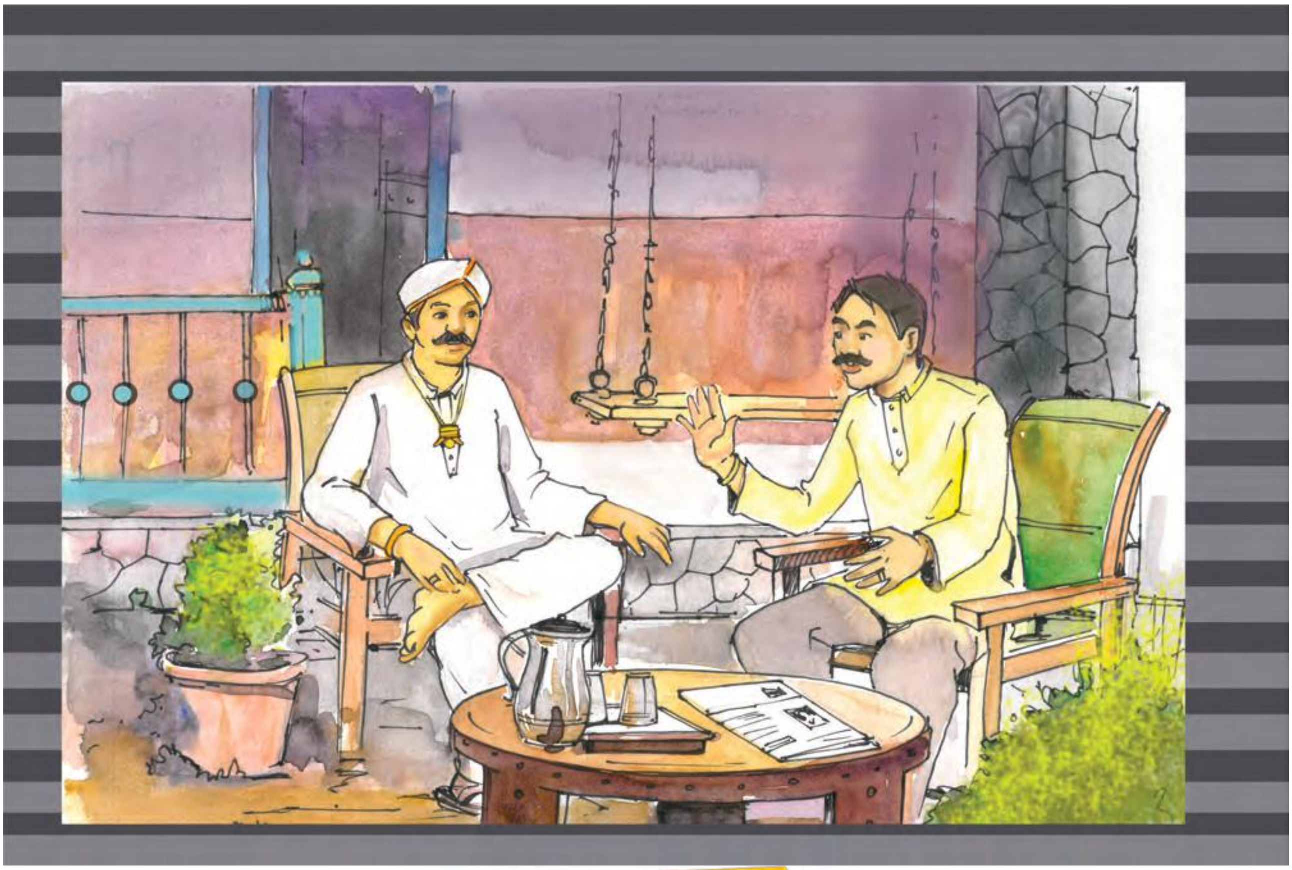
ఒక వ్యక్తికి కావలసినది ఇచ్చి సహాయపడితే అదితాత్కాలికం. కానీ అతనికి ఆవశ్యకమైనది పొందే కౌశల్యాన్ని నేర్పితే అది శాశ్వతం. అదియే ఈ ప్రసిద్ధ ఆంగ్ల సామెత అంతరార్థం. ఇదే ఇషయాన్ని కింది కథలోని మురహరి తనబావకు ఎందుకు, ఎలా చెప్పాడో చూద్దామా!

ప్రియరంజన్ నరసింహాపురానికి సర్పంచ్‌గా ఎన్నికై ప్రజల కష్టసుఖాలలో పాలుపంచుకుంటున్నాడు. అతని సేవలకు ప్రజలంతా ప్రశంసించేవారు. ఎవరు సహాయం అర్థించినా వెనుకాముందు ఆలోచించకుండా చేతికందిన ధనంతో ఆదుకుంటాడు. దీన్ని అలుసుగా తీసుకుని ఎవరికి ఏ అవసరం వచ్చినా ప్రియరంజన్ వద్దకు వచ్చి అయాచితంగా లాభపడి తమ పబ్బం గడుపుకునేవారు. ప్రియరంజన్ బావమరిది మురహరికి తన బావ వైఖరి నచ్చలేదు. ఒకరోజు తన బావ ప్రియరంజన్‌ను కలిసి తన అభిప్రాయం తెలియజేశాడు.

"పదిమందికి సేవచేస్తూ ఉపయోగపడాలనే నీ దృక్పథం చాలా మంచిది. అందరికీ సేవలు అందించే నీ సంకల్పం ఎంతో ఉన్నతమైనది. దీనివల్ల ప్రయోజనం శూన్యం బావా" అన్నాడు మురహరి.

"అదేంటి మురహరి. ఎవరు ఆపదలో ఉన్నా ఆదుకుంటున్నాను. దీనివల్ల వచ్చే నష్టం ఏమిటి?" ప్రశ్నించాడు ప్రియరంజన్.

'నువ్వు ఎంతకాలం ఇలా ఆర్థిక సహాయం చేయగలవు బావా! ఇలా అపాత్రదానాలు చేయడం వల్ల నీ ఆస్తిపాస్తులు కరిగిపోతే మునుముందు నువ్వు దానం చేయగలవా? నీ

ఆస్తులు కరిగిపోయి నువ్వు పేదవాడవైతే పరిస్థితేమిటి? నీవద్ద సహాయం పొందిన వారెవరూ వారికాళ్ళపై వారు నిలబడే ప్రయత్నం చేయడం లేదు. అవసరానికి నీవద్ద ఆర్థిక సహాయం పొంది పబ్బం గడుపుకుంటున్నారు. ఈ రోజు వారు పంచభక్ష్య పరమాన్నాలు భుజించడం కాదు రేపు పచ్చడి మెతుకులు తినడానికైనా వారికాళ్ళపై వారు ఆర్థికంగా ఎదగాలికదా?'' ప్రశ్నించాడు మురహరి.

అవయవదానం, రక్తదానం, అన్నదానం, విద్యాదానం వీటి ఆవశ్యకత...

''అయితే దీనికి పరిష్కార మార్గం ఏమిటి?'' అడిగాడు ప్రియరంజన్.

'గ్రామ ప్రజలు తమకాళ్ళపై తాము నిలబడేలా చేయాలి. దేహీ అంటూ మరొకరి ముందు చేయిచాచి సహాయం అడిగే దుస్థితి వారికి రాకూడదు. ఆడ, మగ అందరికీ బట్టలు కుట్టడం వంటివి నేర్పించి ఆర్థికంగా వారి కాళ్ళపై వారు నిలబడేలా చేయాలి. పలురకాల చేతి వృత్తుల్లో తర్ఫీదునిచ్చి ప్రతి ఒక్కరూ సంపాదనాపరులయ్యేలా చేయాలి. ఇలా చేయడం వల్ల ఎవరి జీవనభృతి వారు సంపాదించుకుని మరొకరికి భారం కారు. కాబట్టి వారికి కావలసిన పనిముట్లు ఇత్యాదివి కొనుగోలు చేయడానికి శాశ్వతమైన ప్రాతిపదికన మాత్రమే సహాయం అందించాలి. అయాచితంగా సహాయం చేస్తే అందరు సోమరిపోతులై నిత్యం సహాయం కోసం ఎదురుచూసే ప్రమాదం వుంది. ఇతరులకు సహాయం చేయడం కన్నా వారు కష్టపడి పనిచేయడానికి సహాయం చేయడం మంచిది'' అన్నాడు మురహరి.

''నేను ఇంత లోతుగా ఎప్పుడూ ఆలోచించలేదు మురహరి. నేను అందరికీ సహాయపడుతూ పుణ్యకార్యం చేస్తున్నాననుకునేవాడిని. ఈవిధంగా అపాత్రదానం చేయడం వల్ల సహాయం తీసుకునేవారికి తాత్కాలికంగా ఉపశమనం కలుగుతుంది తప్ప శాశ్వతంగా వారు జీవితంలో స్థిరపడరనేది నాకు బోధపడింది. ఇకపై అపాత్రదానాలు నిలిపివేసి మన గ్రామంలో ప్రజలంతా ఎవరి కాళ్ళపైవాళ్ళు ఆర్థికంగా ఎదిగి ఉన్నతస్థితికి చేరుకునేలా శాశ్వత పథకాలు పెట్టి, వారి జీవితాల్లో కొత్త వెలుగు నింపుదాము. ఏఒక్కరూ మరొకరికి భారం కాకుండా ఉన్నత స్థితిలో జీవనం సాగించేలా కృషిచేసి

మన గ్రామాన్ని ఆదర్శగ్రామంగా దేశం గర్వపడే స్థాయికి తీర్చిదిద్దడానికి ఇకపై కృషిచేద్దాం'' అని చెప్పిన ప్రియరంజన్ శాశ్వత పథకాలద్వారా సేవలు అందించేందుకు ప్రయత్నాలు ప్రారంభించాడు.

అందులో భాగంగా గ్రామ యువజన కేంద్రాన్ని స్థాపించాడు.

గ్రామములోని యువత ముందుకు వచ్చి తమ సాంకేతిక పరిజ్ఞానంతో సంపూర్ణ గ్రామీణ్ రోజ్‌గార్ యోజన, కుటీర పరిశ్రమల అభివృద్ధి పథకాలు, మహాత్మా గాంధీ జాతీయ గ్రామీణ ఉపాధి హామీ పథకం మొదలగు వివిధ ప్రభుత్వ పథకాలను గురించిన సమాచారాన్ని సేకరించారు. అంతేకాకుండా ప్రత్యేకంగా స్త్రీల కొరకు మహిళా స్వయం ఉపాధి పథకాలు, ఆశా వర్కర్ల రూపంలో ఉద్యోగావకాశాలు, వెలుగు, అంగన్ వాడి మొదలగు అనేక పథకాల గురించి కూలంకషంగా తెలుసుకున్నారు. సర్పంచ్ అండతో ఈ పథకాలను ప్రవేశ పెట్టడంతో గ్రామములోని యువత మరియు స్త్రీ పురుషులకు సరిపడు వృత్తి ఉద్యోగావకాశాలు లభించాయి. గ్రామములోని ప్రజలందరు తమకాళ్ళపై తామునిలబడి తలయెత్తి సుఖంగా జీవించసాగారు. నరసింహాపురం త్వరలోనే 'ఆదర్శగ్రామం' పురస్కారాన్ని అందుకుంది.

రచయిత పరిచయం : తెలుగుభాషకు వెలుగు తెస్తున్న వారిలో ఒకరు బాలసాహితీరత్న **షేక్ అబ్దుల్ హకీం జానీ.** ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని గుంటూరు జిల్లా తెనాలిలో షేక్ ఫరీద్ సాహెబ్, మహబూబ్‌బీ దంపతులకు 01-01-1963లో జన్మించారు. వీరు వృత్తిరీత్యా తెలుగు ఉపాధ్యాయులు, ప్రవృత్తిరీత్యా బాలసాహితీవేత్త, ఫ్రీలాన్స్ జర్నలిస్ట్. బాలసాహిత్యంలో 30 పుస్తకాలు, 200 కథలు రచించారు. ఫ్రీలాన్స్ జర్నలిస్ట్‌గా 1991 నుండి తెలుగు పత్రికలకు వ్యాసాలు రాయగా 1300 వ్యాసాలు ప్రచురితమై వండర్ బుక్ ఆఫ్ రికార్డ్స్‌లో స్థానం పొందారు. డాక్టర్ బి.ఆర్. అంబేద్కర్ జీవిత చరిత్ర, మన వీరవనితలు, సంపూర్ణ ఆంధ్రప్రదేశ్ యాత్రాదర్శిని, సుందర భారత యాత్రాదర్శిని మొదలగు గ్రంథాలు రచించారు. వీరు చేసిన కృషికిగాను ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్ర ప్రభుత్వం ఉగాది పురస్కారం వంటి ఉత్తమ పర్యాటక శాఖ జర్నలిస్ట్ పురస్కారం, ఆచార్య నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయ పురస్కారం మొదలగు 21 పురస్కారాలు అందుకున్నారు. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగము 'అమ్మఒడి' అను కథల సంపుటి నుండి గ్రహింపబడినది.

I చర్చించండి.

1. ''పదిమందికి సేవచేస్తూ ఉపయోగపడాలి.
2. చేతివృత్తులు - ప్రయోజనములు.
3. ''ఎవరి కాళ్ళపై వారు నిలబడే ప్రయత్నంచేయుట మంచిది''

II పదజాలం పెంపొందించుకుందాం:

అర్థించు = బతిమాలుకొను; అయాచితం = ఇతరులను అడగకుండా; దృక్పథం = అభిప్రాయం, ఆలోచనాసరళి; అపాత్రదానం = అనర్హుడికి ఇచ్చే దానం; జీవనభృతి = బతుకు తెరువుకు కావలసిన జీతం; పనిముట్లు = పనిచేయడానికి ఉపయోగించే సాధనాలు; ఉపశమనం = ఊరట, తగ్గడం.

III చదవండి – ఆలోచించండి రాయండి.

అ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) ప్రియరంజన్ వైఖరి మురహరికి నచ్చకపోవుటకు కారణము.
2) మురహరి ప్రియరంజన్‌ను ప్రశ్నించిన విధము.
3) వారి కాళ్ళపై వారు ఆర్థికంగా నిలబడటానికి మురహరి సూచించిన మార్గాలు.
4) ప్రియరంజన్ తన గ్రామాన్ని ఆదర్శగ్రామంగా తీర్చిదిద్దడానికి తీసుకున్న నిర్ణయం.

ఆ) కింది వాక్యాలను ఎవరు, ఎవరితో పలికిరో రాయండి.

1) ''దీనివల్ల ప్రయోజనం శూన్యం'' – [ ] → [ ]

2) ''ఎవరు ఆపదలో ఉన్నా ఆదుకుంటున్నాను''. [ ] → [ ]

3) ''గ్రామ ప్రజలు తమకాళ్ళపై తాము నిలబడేలా చేయాలి'' [ ] → [ ]

4) ''నేను ఇంతలోతుగా ఎప్పుడూ ఆలోచించలేదు'' [ ] → [ ]

ఇ) జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) ప్రియరంజన్	అ) సంపాదన పరులయ్యేలా చేయాలి.
2) మురహరి	ఆ) వారు సంపాదించుకొనాలి.
3) ప్రతి ఒక్కరూ	ఇ) ప్రియరంజన్ బావమరది.
4) ఎవరి జీవనభృతి	ఈ) నరసింహాపురానికి సర్పంచ్
	ఉ) వారికాళ్ళపై వారు నిలబడేలాచేయాలి.

ఈ) తప్పొప్పులను గుర్తించండి.

1) మురహరికి తనబావ వైఖరి నచ్చినది. ( )

2) మగవారికి పలురకాల చేతివృత్తుల్లో తర్ఫీదునివ్వాలి. ( )

3) నేను అందరికీ సహాయపడుతూ పుణ్యకార్యం చేస్తున్నాను. ( )

4) ప్రియరంజన్ తాత్కాలిక పథకాల ద్వారా సేవలు అందించేందుకు ప్రయత్నాలు ప్రారంభించాడు. ( )

IV స్వీయవ్యక్తీకరణ

1) ఆపదలో నున్నవారిని మీరు ఏ విధంగా ఆదుకొంటారో మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.

2) దానగుణంలో పేరొందిన వారిని గూర్చి మీసొంతమాటల్లో రాయండి.

3) ''ఇతరులకు సహాయం చేయడం కన్నా వారు కష్టపడి పనిచేయడానికి సహాయం చేయడం మంచిది'' – మీ అభిప్రాయం రాయండి.

V భాషావగాహన :

అ) కింది పదాలను విడదీసి, సంధినామం రాయండి.

	పదము	విడదీయుట		సంధినామం
1)	ప్రజలంతా		→	
2)	అదేంటి		→	
3)	పరిస్థితేంటి		→	
4)	పేదవాడివైతే		→	

ఆ) కింది పదాలకు సమాసకార్యాలు రాయండి.

పదము	విగ్రహవాక్యము		సమాసనామం
1) కష్టసుఖాలు		→	
2)	పుణ్యమైన కార్యము	→	
3) పంచభక్ష్యాలు		→	
4)	కొత్తదైనవెలుగు	→	
5) గ్రామప్రజలు		→	

ఇ) గుర్తించబడిన ప్రత్యయాలు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) అతని సేవలకు ప్రజలంతా ప్రశంసించేవారు.

(అ) షష్ఠీవిభక్తి (ఆ) తృతీయా విభక్తి (ఇ) ప్రథమావిభక్తి

2) అతడు చేతికందిన ధనంతో ప్రజలను ఆదుకుంటాడు.

(అ) ద్వితీయా విభక్తి (ఆ) తృతీయా విభక్తి (ఇ) సప్తమీ విభక్తి

3) దీని వలన ప్రయోజనం శూన్యం.

(అ) పంచమీవిభక్తి (ఆ) చతుర్థీ విభక్తి (ఇ) తృతీయా విభక్తి

4) అపాత్రదానాలు చేయడంవల్ల ఆస్తిపాస్తులు కరిగిపోతాయి.

(అ) ద్వితీయా విభక్తి (ఆ) ప్రథమా విభక్తి (ఇ) షష్ఠీ విభక్తి

ఈ) కింది పదాలను సొంతవాక్యాల్లో ఉపయోగించి రాయండి.

1) అయాచితంగా = ______________________________

2) ప్రశంసించుట = ______________________________

3) పరిష్కార మార్గం = ______________________________

4) తర్ఫీదు = ______________________________

ఉ) కింది వాక్య భేదాలను గుర్తించి రాయండి.

(నిశ్చయార్థకము, ప్రశ్నార్థకము, ఆశ్చర్యార్థకము, వ్యతిరేకార్థకము)

1) దీనివల్ల వచ్చే నష్టం ఏమిటి? [ ]

2) మురహరికి తనబావ వైఖరి నచ్చలేదు. [ ]

3) అందరికీ సేవలు అందించే సంకల్పం ఎంతో ఉన్నతమైనది. [ ]

4) నువ్వు ఎంతకాలం ఇలా ఆర్థిక సహాయం చేయగలవు బావా! [ ]

VI సృజనాత్మకత:

గ్రామోద్ధరణకు నీవు ఏవిధంగా పాటు పడ్తావో వ్యక్తం చేయుము.

ప్రత్యక్ష అనుభవం – నైపుణ్యం గడిస్తా:

సెలవు రోజులలో మొబైల్/కంప్యూటర్/జెరాక్స్ రిపేర్ దుకాణం లేదా డి.టి.పి. దుకాణాలలో పని చేయండి. వినియోగదారులతో మాట్లాడటం, పనిచేయడం, లెక్కలు చూడటం మొదలగునవి నేర్చుకోండి.

ద్విగు సమాసము : సంఖ్యా వాచకము పూర్వ పదముగా గల కర్మధారయమే ద్విగువు.

ఉదా: రెండు ప్రాంతములు – రెండగు ప్రాంతములు.

మూడుబాణములు – మూడయిన బాణములు.

అష్టదిక్కులు – ఎనిమిది అయిన దిక్కులు.

సప్తఋషులు – ఏడుగురు అయిన ఋషులు.

నేనివి గ్రహించా :

1) స్వయం ఉపాధి పథకాలను ప్రోత్సహించాలి.

2) శాశ్వత పథకాల ద్వారా సేవలు అందించడం.

3) దానం చేయడం కంటే వారి కాళ్ళపై వారు నిలబడేలా చేయుటం మంచిది.

ఉ.సూ. :

కొన్ని రకాల చేతివృత్తులు పరిచయం చేయండి.

భాషాక్రీడ

1 2 3 4 5 6 7 8 9

ఆధారాలు : 'మహాప్రస్థానం' రచయిత.

- 1, 4 అక్షరాలు = మహాకవి పొట్టిపేరు.
- 6, 2 అక్షరాలు = ఏడురోజుల కాలాన్ని ఇలా అంటారు.
- 7, 3 అక్షరాలు = ½ (అర) అని అర్థం.
- 8, 9 అక్షరాలు = వస్తావుకు వ్యతిరేకం

3 మానసిక ఆరోగ్యం

ఉన్ముఖం:

ఆరోగ్యకరమైన శరీరము + ఆరోగ్యకరమైన మనస్సు = ఆనందకరమైన జీవితం

పై చిత్రాన్ని గమనించండి. చర్చించండి. ప్రస్తుతపాఠంతో గల సంబంధాన్ని గ్రహించండి. పాటించండి.

వ్యక్తి శారీరకంగా, దృఢంగా ఉండటమే గాక, మనస్సు కూడా దృఢంగా ఉండాలి. మనస్సు ఎప్పుడూ ప్రశాంతంగా ఉంటూ భావోద్వేగాలు అదుపులో ఉంటేనే మనిషి పూర్తి స్థాయిలో ఆరోగ్యంగా ఉన్నట్లు భావించాలి. శరీరాన్ని దృఢంగా, ఆరోగ్యంగా ఉంచుకున్నట్లే మనస్సుని ఆరోగ్యంగా ఉంచుకోవాలి. భావోద్వేగాలను నియంత్రణలో ఉంచుకోవడం. సంయమనాన్ని పాటించడం గొప్ప నైపుణ్యం.

భావోద్వేగాల నియంత్రణ వల్ల కలుగు ప్రయోజనాలు.

భావోద్వేగాలు మన నియంత్రణలో ఉన్నప్పుడు ఒత్తిడులను , అపజయాలను, సవాళ్ళను, సమస్యలను ఎదుర్కోవటంలో సహాయపడతాయి. బ్రతుకుదారిలో ఎదురయ్యే సవాళ్ళను, సమస్యలను కార్యసాధకంగా ఎదుర్కోగలం. మానసిక ఆరోగ్య పెంపుదలకు ఇటీవల ఒక తెలుగు వారపత్రికలో పాలపర్తి శ్రీకాంత్ 10 మార్గాలను సూచించాడు. ఆ మార్గాలు ఇవి.

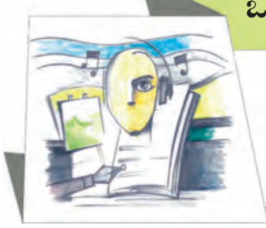
1. ఆరోగ్యంపై దృష్టి పెట్టటం.
2. తాజా గాలిని పీల్చటం.
3. వ్యక్తిగత శ్రద్ధను పెంచుకోవటం.
4. నచ్చేలా సమయం గడపటం.
5. కొత్త పనులు తరచు ప్రారంభించటం.
6. ఒత్తిడిని అదుపు చేయటం.
7. కృతజ్ఞతతో వ్యవహరించటం.
8. అనుభూతులను, ఆలోచనలను స్వేచ్ఛగా వ్యక్తీకరించటం.
9. ఒత్తిడి, ఆందోళన, అలజడి కలిగినపుడు మిత్రులను, సహచరులను సంప్రదించటం.
10. తమమీద తమకు నమ్మకం కల్గటం.

పదో లక్షణం చాలా ముఖ్యమైంది. ప్రతివ్యక్తికీ ఒక ప్రత్యేకత ఉంటుంది. బలాలతో పాటు బలహీనతలు కూడా ప్రతివ్యక్తికీ ఉంటాయి. తమ బలాలను, బలహీనతలను మొహమాటం లేకుండా గుర్తుంచుకోవటం ముఖ్యం. బలహీనతలను గుర్తుంచుకోకపోతే జీవితంలో అపజయాలను ఎదుర్కోవలసి వస్తుంది. నేను పరిపూర్ణవ్యక్తిని అని అనుకోవటం అశాస్త్రీయం. అపజయాలను అధిగమించటానికి నిత్యం ప్రయత్నిస్తుండాలి. ఎప్పుడైతే మనం మనలో బలహీనతలు ఉంటాయని గుర్తించామో, మనం సంపూర్ణులం కాదని గుర్తించామో, అది మన మానసిక ఆరోగ్యానికి కీలకమైన ప్రాతిపదిక అవుతుంది. ఆచరణ సాధ్యమైన లక్ష్యాలను పెట్టుకోవాలి. పరిమితులు తెలుసుకోవాలి. విషయాలకు ప్రాధాన్యతా క్రమాన్ని నిర్ణయించుకోవాలి.

ఈ ప్రపంచంలో ఎవరూ పరిపూర్ణ జీవితాన్ని ఒత్తిడి, ఆందోళన, మనోవేదన లేకుండా గడపలేరు. దుఃఖం కలిగినపుడు, సవాళ్ళను ఎదుర్కొన్నపుడు, నిరాశ చుట్టుముట్టినపుడు, కలవరపాటు కలిగినపుడు, కోపం

చుట్టుముట్టినపుడు ఒకే ఆలోచనలో పూర్తిగా కేంద్రీకరించినపుడు, బయటికి రాలేని స్థితిలో నమ్మిన వారితో, ఆప్తులతో సంప్రదించాలి. వారు మిత్రులు కావచ్చు, తల్లితండ్రులు కావచ్చు, జీవిత భాగస్వాములు కావచ్చు, బంధువులు కావచ్చు. మరింత శాస్త్రీయమైన సహాయం కావాలంటే మానసిక వైద్యులను సంప్రదించాలి. సమయం కోరటం అశాస్త్రీయం కాదు, బలహీనత కాదు.

ఒత్తిడిని జయించటం

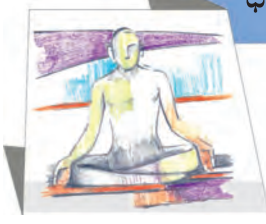
ఒత్తిడిని జయించడం అసాధ్యమేమీ కాదు. జీవనశైలిలో చిన్న చిన్న మార్పులు చేసుకుని ఒత్తిడిని అదుపులో ఉంచుకునే మార్గాలు అనేకం ఉన్నాయి. అవేంటంటే.....

టైమ్ మేనేజ్‌మెంట్

ప్రాథమ్యాలను క్రమానుగుణంగా ఏర్పరచుకోవడంలో మనం పొరపాటు పడుతూ ఉంటాం. ఏ పని ముందు చేయాలి? ఏ పనిని వాయిదా వేయవచ్చు? ఏ పని ముఖ్యం? అనే విశ్లేషణ కొరవడి, కంగారు పడిపోతూ ఉంటాం. ఈ కంగారులో ప్రాముఖ్యంలేని పనుల కోసం సమయం వృథా చేస్తాం. ఫలితంగా ముఖ్యమైన పనులకు సమయం కేటాయించలేక ఒత్తిడికి లోనవుతాం. ఇలా అనవసర ఒత్తిడికి గురి కాకుండా ఉండాలంటే పనులను ప్రాధాన్యక్రమంలో పూర్తిచేసే అలవాటు అలవరచుకోవాలి.

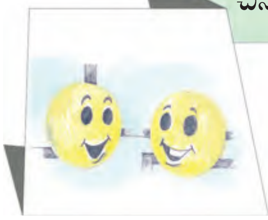
ధ్యానం

మానసిక ప్రశాంతతతో ఒత్తిడిని జయించవచ్చు. ఇందుకోసం ధ్యానం, బ్రీతింగ్ ఎక్సర్‌సైజులు చేయాలి. ఒత్తిడి వల్ల మనం ఊపిరి తీసుకునే తీరు మారుతుంది. త్వరత్వరగా ఊపిరి పీల్చడం, వదలడం చేస్తాం. గాలిని కూడా శక్తి మేరకు లోపలికి పీల్చం. ఫలితంగా సరిపడా ఆక్సిజన్ రక్తంలో కలవదు. దాంతో పనితీరు తగ్గుతుంది. ఇలా జరగకుండా ఉండాలంటే ఊపిరి మీద దృష్టి పెట్టాలి. రోజులో వీలైనన్నిసార్లు గుండెనిండా ఊపిరి పీల్చుకుని వదులుతూ ఉండాలి. గాలి లోపలికి పీల్చుకున్నప్పుడు కొన్ని క్షణాలు ఆపి ఉంచి, వదలడం సాధన చేయాలి.

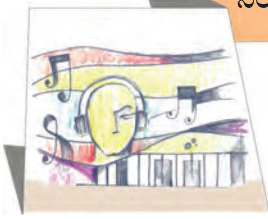
ఒత్తిడిని ఎలా జయించవచ్చు.

చిన్న చిన్న ఆనందాలు

అదేపనిగా గంటల తరబడి పనిలో మునిగి తేలడం సరికాదు. ఎంత పని ఒత్తిడిలో ఉన్నా మధ్యమధ్యలో కొన్ని నిమిషాలపాటు బ్రేక్ తీసుకోవాలి. ఆ బ్రేక్‌లో నచ్చిన వ్యక్తులతో కలిసి ఆహ్లాదంగా నవ్వుకోవాలి. నవ్వు తెప్పించే పుస్తకం తిరగేయాలి. అవేవి వీలు కాకపోతే కొన్ని నిమిషాలు నడవాలి.

సంగీతం వినాలి

ఒత్తిడిని తొలగించే సాధనాల్లో సంగీతం ఒకటి. కాబట్టి నచ్చిన పాటలతో ప్లే లిస్ట్ తయారు చేసుకుని తీరిక వేళల్లో వినాలి. సమయం చిక్కినప్పుడల్లా ఆహ్లాదం కలిగించే పాటలు వినడం వల్ల మనసు తేలిక అవుతుంది. ఫలితంగా ఒత్తిడి వదులుతుంది.

సామర్థ్యానికి తగ్గట్టు

ఒకేసారి రెండు పడవల మీద కాళ్లు మోపితే నిలువునా మునిగిపోతాం. అన్ని పనులూ ఒకేసారి తలకెత్తుకున్నా అదే జరుగుతుంది. మల్టీ టాస్కింగ్ చేసి హీరో అనిపించుకోవాలనే తాపత్రయంతో, ఒకేసారి ఎక్కువ పనులకు పూనుకుంటే ఒత్తిడి పెరుగుతుంది.

కాబట్టి ఏ సమయానికి ఎంతపని సమర్థవంతంగా పూర్తి చేయగలమో, ఆ స్పష్టతతో ముందుకు సాగాలి.

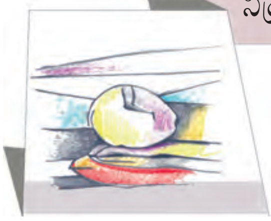
వ్యాయామం

వ్యాయామంతో ఎండార్ఫిన్లు అనే ఒత్తిడిని తొలగించే హార్మోన్లు విడుదల అవుతాయి. కాబట్టి ప్రతిరోజూ వ్యాయామం చేయాలి. వ్యాయామం వల్ల శక్తి పెరగడంతో పాటు సామర్థ్యమూ రెట్టింపవుతుంది. ఈత, పరుగు, సైక్లింగ్ లాంటి వ్యాయామాలతో గుండె కొట్టుకునే వేగం పెరగడం వల్ల చురుకుదనం కూడా పెరుగుతుంది. శారీరక దృఢత్వంతో పాటు మానసిక సాంత్వన కూడా దక్కుతుంది.

ఆరోగ్యానికి యోగాభ్యాసం

నిద్ర అవసరం

సరిపడా నిద్ర పోకపోతే, మెదడు చురుకుదనం తగ్గుతుంది. దాంతో చిన్నపని కూడా కష్టంగా తోస్తుంది. ఫలితంగా ఒత్తిడి పెరుగుతుంది. ఇదే ఒత్తిడి కొనసాగితే రాత్రివేళ నిద్ర కరవవుతుంది. ఇలా ఈ స్థితి ఓ చక్రంలా కొనసాగుతుంది. కాబట్టి దీన్ని బ్రేక్ చేస్తూ రోజుకు 8 గంటల పాటు నిద్ర పోవడం అలవాటు చేసుకోవాలి.

గ్యాడ్జెట్స్

మెసేజ్‌లు, మెయిల్స్, ఫోన్‌కాల్స్, టీవీ శబ్దాల... నుంచి కూడా అప్పుడప్పుడూ బ్రేక్ తీసుకోండి. ఎంతో కొంత సమయం టీవీ కట్టేయండి. సెల్‌ఫోన్ స్విచ్ఛాఫ్ చేయండి. కంప్యూటర్ ఆపేయండి. ఆ నిశ్శబ్దంలో పరిసరాల శబ్దాలను ఆస్వాదించండి. ఒంటరితనాన్ని మనసులోకి తొంగి చూసుకోవడానికి కేటాయించండి. ఇలా అరుదుగానైనా చేస్తూ ఉండడం ఎంతో అవసరం.

రచయిత్రి పరిచయం : డా॥ శ్రీమతి సి. శేషారత్నంగారు ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలోని ప్రకాశం జిల్లా గొల్లపాలెం గ్రామంలో 6-10-1942న వెంకట్రాయుడు, లక్ష్మీ బాయమ్మ అను పుణ్యదంపతులకు జన్మించారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ఉత్తమ ఉపాధ్యాయురాలుగా అవార్డునిచ్చి గౌరవించింది. ప్రస్తుతం పలు పత్రికలకు వ్యాస రచనలు చేస్తున్నారు.

ప్రస్తుత పాఠ్యభాగము 'తెలుగు విద్యార్థి' మాసపత్రిక నుంచి స్వీకరించబడినది.

I చర్చించండి.

1) ''ఒత్తిడి కలిగి నప్పుడు మీరేం చేస్తారు''

2) ''ఆరోగ్యమే మహాభాగ్యము''

II పదజాలం పెంపొందించుకుందాం.

నియంత్రణ = అదుపులో ఉంచుకొనుట; అడ్డగింత, నిరోధం; క్రియాశీలకం = నిర్దిష్టమైన కార్యక్రమాలు; సాంత్వన = ఓదార్పు; దృఢత్వం = గట్టిదనం;

III చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) మానసిక ఆరోగ్య పెంపుదలకు పాలపర్తి శ్రీకాంత్ సూచించిన 10 మార్గాలు.

2) పరిపూర్ణ జీవితాన్ని గడపుటకు మనమెవరెవరిని సంప్రదించాలి?

3) ఒత్తిడిని జయించే మార్గాలను గూర్చి క్లుప్తంగా రాయండి.

ఆ) కింది గడులను సరైన పదాలతో పూరించండి.

1) సమయం కోరటం [ ] కాదు, బలహీనత కాదు.

2) మానసిక [ ] తో ఒత్తిడిని జయించవచ్చు.

3) మధ్యమధ్యలో కొన్ని నిమిషాలపాటు [ ] తీసుకోవాలి.

ఇ) కింది వాక్యాలను సరైన క్రమంలో అమర్చిరాయండి.

1) సరిపడా నిద్రలేకపోతే మెదడు చురుకుదనం తగ్గుతుంది.

2) వ్యాయామం వల్ల శక్తి పెరగడంతో పాటు సామర్థ్యమూ రెట్టింపవుతుంది.

3) ఒత్తిడి కొనసాగితే రాత్రివేళ నిద్ర కరువవుతుంది.

4) ఒంటరితనాన్ని మనసులోకి తొంగి చూసుకోవడానికి కేటాయించండి.

ఈ) తప్పొప్పులను గుర్తించండి.

1) రోజుకు 6 గంటలపాటు నిద్రపోవటం అలవాటు చేసుకోవాలి. ( )

2) ఒకేసారి ఎక్కువ పనులకు పూనుకుంటే ఒత్తిడి పెరుగుతుంది. ( )

3) రోజుకు కొన్నిసార్లుమాత్రమే ఊపిరి పీల్చుకొని వదులుతూ ఉండాలి. ( )

4) ఆచరణ సాధ్యమైన లక్ష్యాలను పెట్టుకోవాలి. ( )

IV స్వీయవ్యక్తీకరణ

1) మానసిక ఆరోగ్య పెంపుదలకు నీ జీవనశైలిని ఏ విధంగా మార్పు చేసికుంటావో నీ సొంతమాటల్లో రాయుము.

2) ఒత్తిడిని ఏ విధంగా అదుపు చేసుకుంటావో నీ సొంతమాటల్లో రాయుము.

3) "ఎంతో కొంత సమయం టీ.వీ. కట్టేయండి. సెల్‌ఫోన్ స్విచ్ఛాఫ్ చేయండి" – సమర్థించండి.

V భాషావగాహన :

అ) కింది వాక్యాలలో గుర్తింపబడిన పదాలు ఏ భాషాభాగములకు చెందినవో రాయండి.

1) అది మన మానసిక ఆరోగ్యానికి కీలకమైన ప్రాతిపదిక అవుతుంది.

2) ప్రతిరోజూ వ్యాయామం చేయాలి.

3) నవ్వు తెప్పించే పుస్తకం తిరగేయాలి.

ఆ) కింది వాటికి సరియైన సంధికార్యాలను రాయండి.

	పదము	విడదీసిరాయుట		సంధి పేరు
1)	భావోద్వేగాలు	+	→	
2)		క్రమ + అనుగుణం	→	
3)	ఎప్పుడైతే	+	→	
4)		చుట్టుముట్టిన + అపుడు	→	
5)	అవేంటి	+	→	

ఇ) కింది పదాలకు విగ్రహవాక్యములు రాసి, ఏసమాసములకు చెందినవో రాయండి.

	పదము	విగ్రహ వాక్యము		సమాసనామం
1)	అశాస్త్రీయం		→	
2)	రెండుపడవలు		→	
3)	కొత్తపనులు		→	
4)	టీవి శబ్దము		→	

ఈ) గుర్తింపబడిన ప్రత్యయాలు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) వ్యాయామం వలన శక్తి పెరగడంతోపాటు సామర్థ్యమూ రెట్టింపవుతుంది.

2) ఆ నిశ్శబ్దంలో పరిసరాల శబ్దాలను ఆస్వాదించండి.

3) ఎంతపని ఒత్తిడిలో ఉన్నా మధ్యమధ్యలో బ్రేక్ తీసుకోవాలి.

4) బయటికి రాలేని స్థితిలో ఆప్తులతో సంప్రదించాలి.

ఉ) కింది పదములను సొంతవాక్యాలలో ప్రయోగించండి.

1) కృతజ్ఞత, 2) అధిగమించుట, 3) రెట్టింపవుట, 4) దృఢత్వం, 5) ప్రాధాన్యత, 6) జీవనశైలి

ఊ) కింది వాక్యములు సామాన్య/సంశ్లిష్ట/సంయుక్తములలో ఏ రకమునకు చెందినవో గుర్తించి రాయండి.

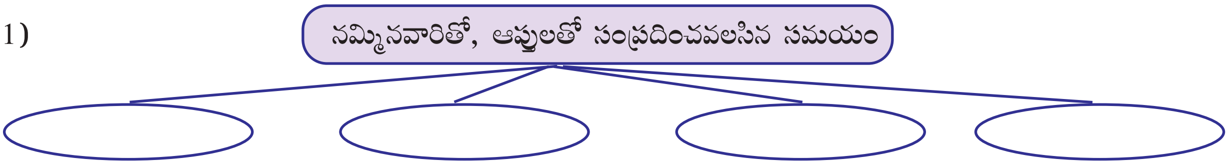
1) సెల్‌ఫోన్ స్విచ్ఛాఫ్ చేయండి.

2) తమ బలాలను, బలహీనతలను మొహమాటం లేకుండా గుర్తుంచుకోవటం ముఖ్యం.

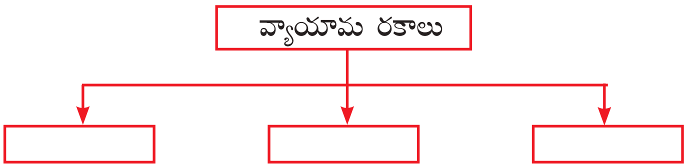
3) జీవనశైలిలో చిన్నచిన్న మార్పులు చేసుకొని, ఒత్తిడిని అదుపులో ఉంచుకోవాలి.

V కింది అల్లికలను పూరించండి.

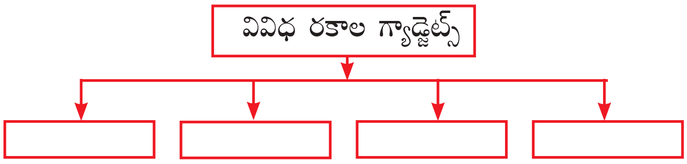
1)

2)

3)

VI సృజనాత్మకత :

ఉచిత యోగాభ్యాసం/ధ్యాన శిబిరాలలో మీ పేరు నమోదు చేసుకోండి. క్రమంతప్పకుండా హాజరుకండి.

ఉపమాలంకారం : ఉపమాన, ఉపమేయాలకు పోలికను చెప్పుటను ఉపమాలంకారము అందురు. ఇందు నాలుగు భాగాలుండును.

ఉపమానం : పోలికకై స్వీకరించిన వస్తువు

ఉపమేయం : పోల్చదగిన వస్తువు

ఉపమావాచకం : వలె

సమానధర్మం : ఉపమాన, ఉపమేయాల మధ్యనుండు పోలిక.

ఉదా: భూమి బంతి వలెనున్నది.

ఇందు వర్ణించ దలచిన వస్తువు ''భూమి'' కనుక ఇది ఉపమేయం. పోలికకై స్వీకరించిన వస్తువు 'బంతి', కనుక 'బంతి' ఉపమానం.

ఈ రెండింటి మధ్య ఉన్న సమానమైన ధర్మము 'గుండ్రంగా వుండుట, తిరుగుట' కావున భూమిని బంతితో పోల్చుట జరిగినది. దీనినే **ఉపమాలంకారం** అందురు.

ఇటువంటివే –

''అక్షరములు ముత్యముల వలె నున్నవి''

''కన్నులు కలువల వలె నున్నవి'' మొదలగునవి.

స్వభావోక్తి అలంకారం :

జాతి, గుణ, ధర్మ, క్రియాదుల స్వభావమును ఉన్నది ఉన్నట్లుగా వర్ణించి చెబితే దానిని స్వభావోక్తి అలంకారం అందురు.

ఉదా: ఆ వనము నందలి లేళ్ళు రిక్కించిన చెవులతో, బెదురు చూపులతో, చెంగు చెంగున నటునిటు గెంతులు వేయుచున్నవి.

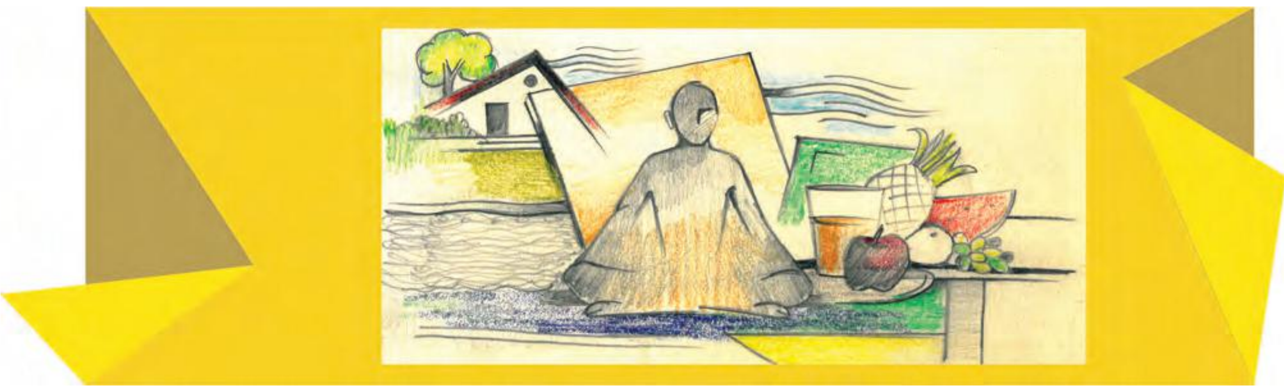
ప్రత్యక్ష అనుభవం – షెఫ్/యోగాశిక్షణ

కుటుంబ సంక్షేమం దృష్ట్యా మీ వంతు బాధ్యతగా కొన్ని పనులు చేయండి.

- స్వయంగా బజారుకు వెళ్ళి వస్తువులు కొనండి.
- ఆరోగ్య కరమైన ఒక మంచి సలాడ్ లేదా ఆహార పదార్థాన్ని తయారు చేసి కుటుంబ సభ్యులకు వడ్డించండి.
- ప్రతిరోజు కుటుంబ సభ్యులందరిని ప్రోత్సహించి నడుచుట, యోగాభ్యాసం చేయించండి.

నేనివి గ్రహించా :

1) ఒత్తిడిని అదుపుచేయడం.
2) ఆరోగ్యంపై దృష్టి పెట్టడం.
3) మానసిక ఆరోగ్య పెంపుదలకు అనుగుణంగా జీవనశైలిని మార్చుకోవడం.

4. శ్రీకారం

ఉన్ముఖం:

- నీ మాతృభాష ఏమిటి?
- మీరు ఇంట్లో తెలుగులోనే మాట్లాడతారా?
- నువ్వు దూరదర్శినిలో చూసే తెలుగు కార్యక్రమాలేంటి!
- తెలుగు పద్యతోరణం 'కార్యక్రమం ఎప్పుడైనా చూశావా?
- మాతృభాషా ప్రాముఖ్యతను వికాస్ ఏ విధంగా గ్రహించాడో ఈ పాఠం ద్వారా తెలుసుకుందామా!

రైలు, బస్సు, విమాన ప్రదేశాల్లోని యాత్రా సూచనల గూర్చి రాయండి. వానిలోని వ్యత్యాసాలను గమనించండి.

''సాబ్ రూపియే దేదో సాబ్''

''మీటరెంతయింది?''

''మీటరు యాభై రుపాల్, పది రూపాల్ లగేజ్''

''రైల్వే స్టేషన్నుంచి ఇరవై రూపాయలకంటే ఎక్వ కాకూడదు. యాభై రూపాయలెలా అయింది. అసలు మీటరు సరిగా పని చేస్తుందా?''

''మీటరు బరాబరున్నది. జల్దీ పైసే నికాలోజీ, ఇస్కులు పోరగండ్లను ఇడువనికి పోవాలె'' గొడవెందుకని అరవై రూపాయలు ఇచ్చేశాడు వికాస్.

''ఇక మీదట జాగ్రత్తగా ఉంటే సరి'' అనుకున్నాడు. ఆటోవాడి పంట పండింది. పొద్దున్నే మంచి బేరం దొరికింది.

వికాస్ అనబడే జగన్నాథ్, ముంబయ్ నుంచి హైదరాబాద్ ఎక్స్‌ప్రెస్‌లో వచ్చి నాంపల్లి స్టేషన్లో దిగాడు. హైదరాబాద్‌కు కొత్త అని తేలిగ్గానే గుర్తుబట్టిన ఆటో డ్రైవర్ వికాస్‌కి హైదరాబాద్ సందర్శనం చేయించి ''ఇమ్లీబన్'' బస్టాండ్‌లో దించాడు. ఆదిలోనే హైదరాబాద్ చురక తగిలింది వికాస్‌కి. ఎంక్వైరీ కౌంటర్‌వైపు నడిచాడు వికాస్.

''నిర్మల్ బస్ ఎన్ని గంటలకు ఉందండీ?''

''అక్కడ అంత పెద్ద బోర్డు పెయింట్ చేసి పెట్టాం చూసుకోరాదూ? చదువొచ్చినవాడూ, రానివాడూ అందరూ వచ్చి మా ప్రాణాలు తీస్తారు. ప్రతివాడికీ అన్నీ రెడిమేడ్‌గా కావాలి. తాము మాత్రం శ్రమ తీసుకోరు'' రుసరుసలాడుతూ అన్నాడు కౌంటర్లో కూర్చుని తీరిగ్గా టిఫిన్ చేస్తున్న క్లర్కు.

టిఫిన్ చూడగానే ఆకలి తెలిసి వచ్చింది. క్రితం రాత్రి రైల్లో సరిగ్గా భోజనం చేయలేదు. క్యాంటీన్ వైపు నడిచాడు వికాస్.

టిఫిన్ చేస్తూ ఎదురుగా కూర్చున్నతనితో...

''ఏమండి నిర్మల్ బస్సులెప్పుడుంటాయా? అవి ఎక్కడి నుండి బయలుదేరుతాయి?

''ప్రతి అరగంటకో బస్సుంటుంది బాబూ. ఫ్లాట్‌ఫాం నెంబరు అక్కడ బోర్డు చూస్తే తెలుస్తుంది.''

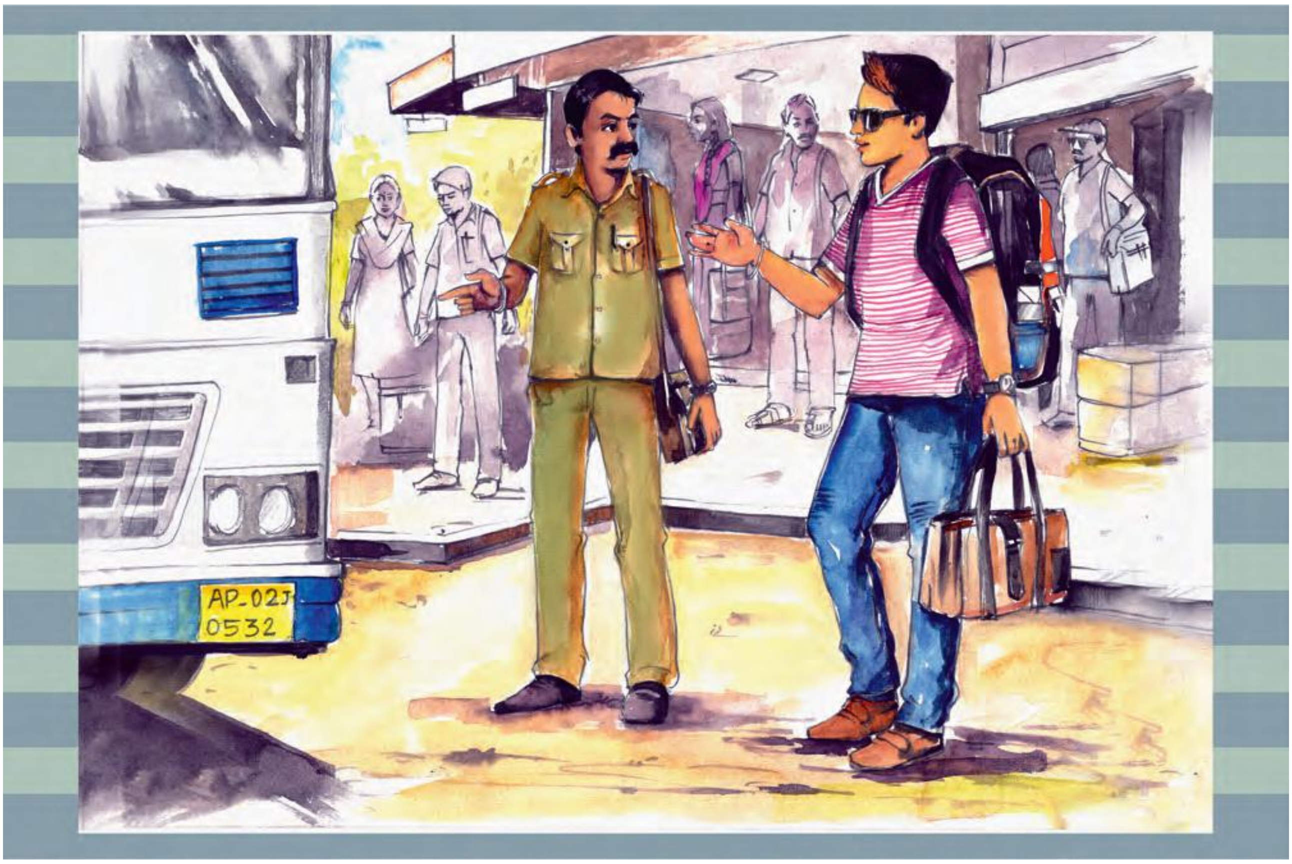
''ఈయన కూడా బోర్డు గురించే మాట్లాడుతున్నాడు బాబోయ్' అనుకుంటూ నిట్టూర్చాడు వికాస్.

నిజానికి వికాస్ ఆ బోర్డును చూశాడు. తను బి.కాం. సెకండియర్ చదువుతున్నా, ఆ బోర్డును మాత్రం చదవలేకపోయాడు. అది తెలుగులో ఉంది!

బస్టాండ్ ఫ్లాట్‌ఫారాలపై చూస్తే? షరా మామూలే! అంతా అయోమయం! అన్ని బోర్డులూ తెలుగులోనే. బస్సులపై కూడా తెలుగులోనే బోర్డులు!

ఎవరినన్నా అడగాలంటే నామోషీ! కానీ తప్పదు అవసరం తనది!

మరో పది నిమిషాల తర్వాత వికాస్ ఉన్న ఫ్లాట్‌ఫాంపై ఓ బస్సు వచ్చి ఆగింది.

''ఇది ఏ ఊరు బస్సండీ?'' దిగుతున్న కండక్టర్ని అడిగాడు.

''ఆదిలాబాద్''

వికాస్ ప్లాట్‌ఫాం పైకి తిరిగి వచ్చాడు. వికాస్‌కి అసహనంగా ఉంది. తనతోపాటు టిక్కెట్ బుక్ చేసి ఆఖరి నిమిషంలో క్యాన్సిల్ చేసిన డాడీపై కోపంగా ఉంది. ఒక్కడినే ఊరు వెళ్ళనని ఎంత మొత్తుకున్నా వినని మమ్మీపై కినుకగా ఉంది. ఎంతకూ రాని 'నిర్మల్' బస్సుపై మంటగా ఉంది.

''అరగంటకో బస్సు ఉందంటున్నారు. నేను వచ్చి నలభై నిమిషాలయింది. నిర్మల్ బస్సు రాలేదు. ఇంతలో వస్తుందంటారా?'' అడిగాడు వికాస్, తన పక్కనున్నతన్ని.

''అదేంటి సార్, అరగంట క్రితం ఆ పక్కప్లాట్‌ఫాం నండి రెండు 'నిర్మల్' బస్సులు వెళ్లాయి. ఇంతకు ముందు ఇక్కడి నుండి వెళ్ళిన 'ఆదిలాబాద్' బస్సు కూడా 'వయా నిర్మల్' అని రాశారు. చూడలేదా?'' అన్నాడతను.

ఏమంటాడు పాపం! కుక్కినపేనులా కిక్కురుమనలేదు వికాస్.

''అదిగోండి సార్, మీరెళ్ళాల్సిన 'నిర్మల్' బస్సు వచ్చింది.''

వడివడిగా బస్సు వైపు నడిచాడు వికాస్.

అదృష్టవశాత్తు కిటికీ పక్కసీటు దొరికింది. బస్సు అంత రద్దీగా లేదు. 'ముప్కాల్'కు టిక్కెట్టు తీసుకుని, ఆ ఊరు రాగానే చెప్పమన్నాడు.

ఆర్మూర్‌వైపు సాగుతోంది బస్సు. దినపత్రిక తీశాడు వికాస్ పక్కనున్నతను. పేపర్ చూడగానే, క్రితం రోజు జరిగిన ఇండియా–శ్రీలంక వన్‌డే రిజల్ట్ తెలుసుకోవాలని కుతూహలం కలిగింది వికాస్‌కు.

దినపత్రికల్లో ఏయే విషయాలు ప్రచురింపబడతాయి. ప్రజలకెంత వరకు ఉపయోగపడుతున్నాయి.

అదే అడిగాడు పక్కాయన్ని, ఆయన స్పోర్ట్సు పేజీ తీసిచ్చాడు. బొమ్మలు చూడసాగాడు వికాస్, సచిన్, అర్జున్ రణతుంగ, ఇద్దరి ఫోటోలూ ఇచ్చారు. 'ఎవరు గెలిచారో'

చదివితే గానీ తెలీదు. కానీ చదివేదెలా? ఇప్పుడు తన తెలుగురాని తనంపై కోపం వచ్చింది. సిగ్గు విడిచి పక్కాయన్ని అడిగాడు. అతడు వింతగా చూశాడు.

'డ్రెస్సు చూస్తే టిప్‌టాప్‌గా ఉంది. కాని తెలుగు కూడా చదవడం రాదు. ఏం మనిషో?' అనుకున్న భావం కనబడింది వికాస్‌కు అతని కళ్ళల్లో. ఇండియా గెలిచిందని మాత్రం తెలిసింది.

''వేషం చూస్తే కాలేజీ కుర్రాడనుకోవాలి. జీన్సు, టీ షర్టు, కాళ్ళకు బూట్లు, కళ్ళకు గాగుల్స్, నాలుక్కోస్తే అక్షరం ముక్క రానట్టుంది. పులిని చూసి, నక్క వాతలు పెట్టుకోవడం అంటే ఇదే. విద్య లేనివాడు వింత పశువని ఊరికే అన్నారా?'' అని మెల్లిగా అన్న మాటలు వెనకనుండి వినిపించాయి.

అవి తనను ఉద్దేశించి అన్నవే అని ఖాయపర్చుకున్నాడు వికాస్. గిరుక్కున వెనక్కి తిరిగి...

తగిన జవాబిద్దామని నోటి దాకా వచ్చింది, కానీ అప్పటికే స్టాండ్‌లో ఆగింది బస్సు.

ఆ పెద్దాయన్ని కొరకొరా చూస్తూ బస్సు దిగాడు వికాస్. ఆటోస్టాండు వైపు అడుగులు వేశాడు. ఆ కోపంతో బేరం కూడా చేయకుండా ఓ ఆటోలో కూర్చుని 'నాగంపేట' పోనీయమన్నాడు.

నాగంపేటలో తమ ఇల్లును దూరం నుంచి చూడగానే మనసు ఉల్లాసభరితమైంది. పెళ్లి కళ వచ్చింది ఇంటికి. పెయింట్ వేశారు. వాకిట్లో పెద్ద షామియానా, పచ్చని మామిడి ఆకుల పందిరి. ద్వారాలకు తోరణాలు. వచ్చిన బంధుమిత్రులతో కళకళలాడుతున్నాయి ఇల్లు, చుట్టూ పరిసరాలు.

బంధుమిత్రులను ఏయే సందర్భాలలో కలుస్తాము. వారి పరిచయాలు శాశ్వతంగా ఎలానిలుపుకో గలుగుతాము.

అమెరికా బాబాయి, వాళ్ళబ్బాయి క్రిస్-క్రిష్ణమోహన్ కూడా వచ్చారు పెళ్ళికి. వాళ్ళను దాదాపు పదేళ్ళ తర్వాత కలిశాడు. క్రిస్ వికాస్ ఈడువాడే. అమెరికాలో పుట్టి పెరిగాడు. తనకు మంచి కంపెనీ దొరికిందని ఆనందపడ్డాడు వికాస్.

పెళ్లి వైభవంగా, కోలాహలంగా ఏ అపశ్రుతులు లేకుండా జరిగింది. వరుని ఊరు కూడా వెళ్లి వచ్చారు వికాస్, క్రిస్‌లు. పెళ్లి సంబరంలో నాలుగు రోజులు నాలుగు నిమిషాల్లా గడిచాయి.

మరుసటిరోజే వికాస్ బొంబాయి ప్రయాణం. టీ. టిఫిన్లు చేసి వాకిట్లో మంచం మీద కూర్చున్నారు వికాస్, క్రిస్‌లు. పక్కింటి బామ్మ ఓ ఉత్తరం చదివి పెట్టమని వికాస్‌కిచ్చింది. వికాస్ తెల్లమొహం వేశాడు. క్రిస్ వికాస్ ఇబ్బందిని అర్థం చేసుకున్నాడు. అతని చేతినుండి ఉత్తరం తీసుకుని చదవసాగాడు. వికాస్ ఆశ్చర్యపోయాడు. ఎన్నో తెలుగు స్కూళ్ళున్న బొంబాయిలో తను తెలుగు నేర్చుకోలేదు. అమెరికాలో పుట్టి పెరిగిన క్రిస్ తెలుగెలా నేర్చుకున్నాడు? అదే అడిగాడు బామ్మగారు వెళ్లిపోగానే. క్రిస్ చెప్పిందాన్ని విని అబ్బురపడ్డాడు.

“అమెరికా తెలుగు సంఘం వారు ఉద్యోగం నుంచి రిటైరైన ఓ తెలుగు పండితున్ని ఇండియా నుంచి అమెరికా రప్పించుకున్నారు. ఆయనకు భోజనం, వసతీ కాక జీతం కూడా ఇచ్చి, తమ సభ్యుల పిల్లలకు మన భాష, సంస్కృతి, ఒంటబట్టిస్తున్నారు. శని, ఆదివారాలు వెకేషన్లలో తెలుగు క్లాసులు నడుపుతున్నారు.

“జననీ జన్మభూమిశ్చ స్వర్గాదపి గరీయసీ” మాత, మాతృభూమి స్వర్గం కంటే మిన్నయైనవి. అలాగే మాతృభాష కూడా గొప్పది. దాని ద్వారానే మన మూలాలు తెలుసుకోవచ్చు. ఏ దేశం వెళ్లినా, ఎంత పెద్ద పదవిలో ఉన్నా మన భాషను, వారసత్వాన్ని మరువకూడదు” అమెరికా బాబాయ్ పిల్లలకు బోధ చేశాడు.

వికాస్‌కు తన తల్లిదండ్రుల మాటలు జ్ఞప్తికి వచ్చాయి. వారూ ఇదే అన్నారు. కాని తను లక్ష్యపెట్టలేదు. వెకేషన్లో తెలుగు క్లాసులకు వెళ్ళమన్నారు. తను వింటేగా? ఉద్యోగానికి తెలుగు అవసరం లేకపోవచ్చు కాని సామాజికంగా ఆ అవసరం ఉంది. ఎంత ఇంగ్లీషు నేర్చినా, ఇతర భాషలు వచ్చినా, తెలుగు భాష ప్రభావం వేరు. తమ భాషలోనే తమ ఆత్మ ప్రస్ఫుటం అవుతుంది. దాంట్లో ఉన్న ఆత్మీయత ఇతర భాషల్లో లేదు. మన భాష, మన సంస్కృతి యొక్క విలువ ఈ ప్రయాణంలో కొట్టవచ్చినట్టు తెలిసివచ్చాయి. తను ఎలాగైనా తెలుగు రాయడం, చదవడం నేర్చుకోవాలని నిశ్చయించుకున్నాడు వికాస్. తమ ఇంట్లోని పుస్తకాలు చదివి వాటిలోని అపార జ్ఞానాన్ని ఒంటబట్టించుకోవాలని తీర్మానించుకున్నాడు. ఆ రోజు సాయంత్రం ముప్కాల్ వెళ్లి పెద్ద బాలశిక్ష, ఇంగ్లీషు - తెలుగు స్వబోధిని, వేమన, సుమతి శతకాలు, మూడవ తరగతి వరకు తెలుగు వాచకాలు, తెలుగు కాపీ రైటింగ్ పుస్తకాలు కొని తెచ్చుకున్నాడు.

“తెలుగు అభ్యసించడం వ్యక్తిగతంగానే కాక సామాజిక పరంగాకూడా అవసరం” - చర్చించండి.

పెద్ద బాబాయితో ‘అ-ఆ’ లు పెట్టించుకుని తెలుగు నుడికారం నేర్చుకోవడానికి శ్రీకారం చుట్టాడు బి.కామ్. చదువుతున్న వికాస్! జాగైనా జాగృతే.

రచయిత పరిచయం : డా॥ అంబల్ల జనార్ధన్ గారు నిజామాబాద్ జిల్లాలోని ధర్మోరా గ్రామములో 1950 నవంబరు 9న జన్మించిరి. వీరి తల్లిదండ్రులు శ్రీ అంబల్ల చిన్ని నర్సయ్య, శ్రీమతి అంబల్ల నర్సవ్వ. వీరు బొంబాయిలోని ఆంధ్ర ఎడ్యుకేషన్ సొసైటి పాఠశాలలో చదివారు. దివాన్ హౌసింగ్ ఫైనాన్స్ కార్పొరేషన్ లిమిటెడ్ నుండి పదవీ విరమణ పొందారు.

1993 నుండి కథలు రాస్తున్న అంబల్ల జనార్ధన్‌గారు ఆంగ్లంలోను, వివిధ విషయాల మీద వ్యాసాలు రాసి ప్రచురించారు. బొంబాయి కథలు, బొంబాయి నానీలు మొదలగునవి వీరి రచనలు. వీరి శైలి సహజ సుందరంగా, సరళంగా, పాఠకుల హృదయాలను హత్తుకొనేటట్లు వుంటుంది.

ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం వీరు రచించిన ‘అంబల్ల జనార్ధన్ కథలు’ నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి :

1) తెలుగు భాష-సంస్కృతి.

2) మాతృభాష ప్రాముఖ్యత.

3) "ఏదేశం వెళ్ళినా, ఎంత పెద్ద పదవిలో ఉన్న మన భాషను, వారసత్వాన్ని మరువకూడదు."

II పదజాలం పెంపొందించుకుందాం.

తేలిక = చులకన, అల్పమైన, సరళమైన; అయోమయం - గందరగోళం; అసహనం = ఓర్వలేని; కినుక = అలక, కోపం; వడివడిగా = త్వరత్వరగా; కుతూహలం = సంతోషం, కోరిక; కుర్రాడు = పిల్లవాడు, లేత వయసువాడు; కొరకొరా = కోపంతో; అపశ్రుతులు = ఆటంకం కలిగించే మాటలు; ప్రస్ఫుటం = విశదమైన, వికసించిన.

III చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) వికాస్‌కు, ఆటోవానికి మధ్యజరిగిన సంభాషణ.

2) వికాస్‌కు అమ్మానాన్నలపై కోపం వచ్చుటకు కారణము.

3) ఆర్మూర్ బస్సులో వికాస్‌కు, పక్కనున్నతనికి మధ్య జరిగిన సంభాషణ.

4) నాగంపేటలో నున్న వికాస్ ఇంటిని వర్ణించండి.

5) క్రిస్ చెప్పిందాన్ని విని, వికాస్ ఆశ్చర్యపోవుటకు కారణము.

6) చివరకు వికాస్ ఏమని నిశ్చయించుకున్నాడు?

ఆ) కింది వాక్యాలను ఎవరు ఎవరితో పలికిరో రాయండి.

1) "నిర్మల్ బస్ ఎన్ని గంటలకు ఉందండీ?". [ ] → [ ]

2) మీరెళ్ళాల్సిన 'నిర్మల్' బస్సు వచ్చింది. [ ] → [ ]

3) "ఉత్తరం చదివిపెట్టమని వికాస్ కిచ్చింది". [ ] → [ ]

4) "మీటరు బరాబరున్నది". [ ] → [ ]

ఇ) కింది గడులను కుండలీకరణంలోని సరైన పదాలతో పూరించండి.

(బోర్డు, ఇమ్లీబన్, ఆదిలాబాద్, ఆర్మూర్, శ్రీకారం)

1) ఆటోడ్రైవర్ వికాస్‌ని [ ] బస్టాండ్‌లో దించాడు.

2) ఈయన కూడా [ ] గురించే మాట్లాడుతున్నాడు.

3) [ ] వైపు సాగుతోంది బస్సు

4) తెలుగు నుడికారం నేర్చుకోవడానికి [ ] చుట్టాడు వికాస్.

III స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1) "జనని, జన్మ భూమి స్వర్గం కంటె మిన్నయైనవి" వివరించండి.

2) నీవే రేడియో జాకీవైతె క్రికెట్ ఆటను గురించి ఎలా వ్యక్తీకరిస్తావు?

IV భాషావగాహన :

అ) కింది వాక్యాలలో గుర్తింపబడిన పదాలు ఏ భాషాభాగాలకు చెందినవో రాయండి.

1) వికాస్ ఆ బోర్డును చూశాడు. 2) అతడు తెల్లమొహం వేశాడు.

ఆ) కింది పదాలను విడదీసి సంధికార్యాలను రాయండి.

1) ఉందంటున్నారు, 2) ఏమంటాడు, 3) ఎలాగైనా, 4) కూర్చున్నతను

ఇ) కింది పదాలకు విగ్రహవాక్యాలు, సమాసనామాలు రాయండి.

1) యాభైరూపాయలు, 2) పెద్దషామియానా, 3) బంధుమిత్రులు, 4) పెళ్ళిసంబరం

ఈ) కింద గుర్తించబడిన ప్రత్యయములు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) ఇస్కులు పోరగండ్లను ఇడువనికి పోవాలె.

2) వికాస్‌కి అసహనంగా ఉంది.

3) రైల్వేస్టేషన్నుంచి ఇరవై రూపాయలకంటె ఎక్వ కాకూడదు.

4) వచ్చిన బంధుమిత్రులతో కళకళలాడుతున్నాయి, ఇల్లు, చుట్టూ పరిసరాలు.

V కింది సామెతలను వివరించండి :

1) ''పులిని చూసి, నక్క వాతలు పెట్టుకొన్నట్లు'' 2) ''విద్యలేనివాడు వింతపశువు.''

VI సృజనాత్మకత :

1) వేసవి సెలవుల్లో మీ స్వగ్రామం వెళ్ళడానికి కావలసిన ప్రణాళికను తయారు చేయండి.

2) సోదరి వివాహానికి ఈ-మెయిల్ ద్వారా ఆహ్వాన పత్రికను స్నేహితునికి రాయండి.

3) నీకు నచ్చిన పండుగ – పండుగలు ఎందుకుచేసుకుంటాము – ఆ పండుగ వచ్చు మాసము – పండుగను జరుపు కొనుటకు కారణం – జరుపుకొను విధం – ఏయే ప్రాంతంలో ప్రజలు ఎలా జరుపుకుంటారో పదివాక్యాల్లో రాయండి.

ప్రత్యక్ష అనుభవం – తెలుగు నేర్పుతా.

మీ కుటుంబంలో మరియు చుట్టుపక్కల తెలుగు భాషను రాయడం, చదవడం రానివారికి తెలుగు రాయటం, చదవటం నేర్పండి.

నేనివి గ్రహించా :

1) మాతృభాషా ప్రాముఖ్యత. 2) మన భాషను, వారసత్వాన్ని మరువరాదని.

5 వేగుచుక్క

ఉన్ముఖం:

దారీ తెన్నూ తెలియని దుర్గమమైన అరణ్యంలో ప్రయాణం చాలా కష్టం. రాళ్ళూ, ముళ్ళూ ఏరుకుంటూ దారి చేసుకుంటూ నడవాలి. ఆ బాటలో విజయం చాలా కష్టసాధ్యం. కానీ వారు, ఆ తర్వాత ఆ దారిలో నడిచే వాళ్ళకు మార్గదర్శకులౌతారు. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగంలో అటువంటి మార్గదర్శి అయిన మహిళా మాణిక్య మెవరు? ఆ స్ఫూర్తి దాత జీవిత చరిత్ర ఎటువంటిది? చదివి తెలుసుకుందామా?

కలలు అందరూ కంటారు కానీ.... కొందరే వాటిని సాకారం చేసుకుంటారు.

విదేశాలకు వెళ్లి వైద్య విద్య అభ్యసించి తిరిగొచ్చిన మొట్టమొదటి భారతీయ మహిళా వైద్యురాలిగా గుర్తింపబడుతూ, వైద్యవిద్యలో తన తదనంతర తరంలో ఎందరో మహిళా డాక్టర్లకు మార్గదర్శకురాలయిన డా॥ ఆనందీబాయి గోపాల్ జోషీ అటువంటి వారిలో ఒకరు.

విదేశాలలో విద్యనభ్యసించుట లాభనష్టాలు.

ఆనందీబాయి అసలు పేరు యమున. నాటి బ్రిటిష్ ప్రెసిడెన్సీలో, నేటి మహారాష్ట్రలోని పూనాలో 1865 మార్చి 31వ తేదీన జన్మించింది. ఆమె తండ్రి గణపతిరావు, తల్లి అమృతేశ్వర్ గంగాబాయి. యమునకు తొమ్మిదేళ్ళ వయసులో 1874 మార్చి 31వ తేదీన గోపాల్ వినాయక్ జోషితో వివాహం జరిగింది.

గోపాల్ అభ్యుదయ భావాలు కలవాడు. ఆతని సాహచర్యంలో ఆనందీబాయి మరాఠీ, సంస్కృతం, ఆంగ్లంలో అపారమైన పాండిత్యం సంపాదించింది. వారి కుటుంబం కోల్హాపూర్‌లో ఉండగా 1878 ప్రాంతంలో, ఆమెకు పదునాలుగేళ్ళ వయసులో పండంటి మగబిడ్డ పుట్టాడు. కానీ సరియైన వైద్య సహాయం అందక ఆ బాలుడు పురిటిలోనే చనిపోయాడు. కొడుకు మరణం ఆనందీబాయిని బాగా కృంగదీసింది. కానీ అది తాత్కాలికం మాత్రమే. కొద్దిరోజుల్లో తను చదివిన చదువు వల్ల, భర్త సాహచర్యంలో లభించిన ఆలోచనా జ్ఞానం వల్ల, ఆ దుఃఖం నుండి కోలుకుంది. ప్రజలకు సరియైన వైద్యసేవలు అందుబాటులో లేవన్న విషయం ఆమెను బాగా కలచి వేసింది. తనకు జరిగిన కడుపుకోత మరే తల్లికి జరగ కూడదని అనుకుంది. వైద్య సహాయం అందక ఎవరూ చనిపోకూడదని భావించింది. ఆ రోజే తాను డాక్టరు చదవాలనే స్థిర నిశ్చయానికి వచ్చింది. వచ్చిందే తడవుగా భర్తకు తన ఆలోచన చెప్పింది.

గోపాల్ చాలా సంతోషించాడు. ఆ ఆలోచన కలిగినందుకే భార్యను అభినందించాడు. సమాజానికి మహిళా డాక్టర్ల ఆవశ్యకత చాలా ఉందని, ఆనందీబాయి సంకల్పం ఆమెలాంటి ఎంతోమంది మహిళలకు మార్గదర్శకం కాగలదని ప్రోత్సహించాడు. వెంటనే అందుకు తగిన ప్రయత్నాలు కూడా మొదలు పెట్టాడు. తన భార్య ఆనందీబాయి వైద్యవిద్య అభ్యసించడానికి, తనకు ఏదైనా ఉద్యోగం కల్పించడానికి సహాయం చేయమని కోరుతూ, అమెరికాలోని ఒక ప్రసిద్ధ మిషనరీకి గోపాల్ ఉత్తరం వ్రాశాడు. కానీ కొన్ని కారణాల వలన అతని అభ్యర్థన అంగీకరింపబడలేదు. దాంతో ఆనందీబాయి డాక్టర్ కోర్స్ చదువు అటకెక్కింది.

అయితే ఇక్కడ ఒక విచిత్రం జరిగింది. మన సంకల్పం గొప్పదై, మంచిదై, సమాజానికి ఉపయోగ కరమైనప్పుడు అది ఏదో ఒక విధంగా తప్పక నెరవేరుతుందని పెద్దలు చెబుతారు. దానికి ఈ సంఘటన ఒక మంచి ఉదాహరణ.

గోపాల్ మిషనరీకి పంపిన అభ్యర్థన ఉత్తరాన్ని, మిషనరీ సమాధానాన్ని ప్రిన్స్టన్ నుండి పబ్లిష్ అయ్యే వారి స్వంత పత్రిక 1879 జనవరి సంచికలో ప్రచురించారు. న్యూజెర్సీలోని రోజేల్లేకు చెందిన శ్రీమతి థియోడెసియా కార్పెంటర్ అనే ఆవిడ 1880 మార్చిలో తన డెంటల్ డాక్టర్ దగ్గరికి వెళ్ళినప్పుడు రష్‌గా ఉండి కాసేపు వెయిట్

చేయవలసి రావడంతో అక్కడ టీపాయ్ మీదున్న పుస్తకాలు తిరగేస్తుంటే ఆ పత్రిక చేతిలోకి వచ్చింది. అందులోని గోపాల్ ఉత్తరం, మిషనరీ వారి సమాధానం రెండూ చదవాలని ఆసక్తిగా చదివింది. ఎక్కడో ఇండియా లోని ఒక అమ్మాయి, అమెరికా వచ్చి డాక్టర్ చదవాలని ఆసక్తి చూపడం, దానికి ఆమె భర్త ప్రోత్సహించడం అన్న అంశాలు ఆవిడను బాగా కదిలించాయి. గోపాల్ మిషనరీకి రాసిన ఉత్తరంలో ఆ దంపతుల ఆవేదన, నిజాయితీ స్పష్టంగా కనిపిస్తున్నాయి. మిషనరీ వారు వారి అభ్యర్థనను నిరాకరించిన విధానం కూడా ఆమెకు కాస్త కోపం తెప్పించింది. ఆ పత్రికలోని ఆనందీబాయి చిరునామా వ్రాసుకుని, మరునాడే ఆనందీబాయి అమెరికాలో డాక్టర్ చదివినంత కాలం మా ఇంట్లో ఆశ్రయం ఇస్తానని' వారికి

ఉత్తరం వ్రాసింది. బహుశా శ్రీమతి కార్పెంటర్ కంట్లో పడటానికే ఆ పత్రిక ఎంత ఆలస్యమైనా, దాదాపు పదునాల్గు మాసాల పాటు పంటి డాక్టర్ టీపాయ్ మీద ఉన్నది. ఆనందీబాయి సంకల్ప బలం ఎంత గొప్పదో చూడండి.

విద్యార్థులు - స్కాలర్‌షిప్‌లు - ప్రభుత్వం తోడ్పాటు.

ఆ కాలంలో సమాజ ఆచారం ప్రకారం స్త్రీలు బయట తిరగడం, చదువుకోవడం అనేది చాలా సాహసంతో కూడుకున్నది. అటువంటిది ఏకంగా అమెరికా వెళ్ళడమన్నది గగన కుసుమమే! ఆనందీబాయి అమెరికా ప్రయాణానికి, ఆమె బంధువులు, స్నేహితులే కాక మొత్తం సమాజం నుండి తీవ్రమైన వ్యతిరేకత ఎదురైంది. వాటినన్నిటిని ఓపికగా అధిగమించి, సనాతన భారతీయ మహిళా ధైర్య సాహసాలను గుండెల నిండా నింపుకొని ఒంటరిగా 1883 ఏప్రిల్ 7వ తేదీన సిటి ఆఫ్ కలకత్తా అనే స్టీమర్‌లో కొంతమంది స్నేహితులతో కలిసి ప్రయాణించి 1883 జూన్ 4వ తేదీన ఆనందీబాయి న్యూయార్క్ చేరింది. హార్బర్‌లో శ్రీమతి కార్పెంటర్ దంపతులు ఆనందీబాయికి ఆహ్వానం పలికి తమ ఇంటికి తీసుకువెళ్ళారు. ఆనందీబాయి తన మంచితనంతో, మాటతీరుతో అందరినీ ఆకట్టుకొని ఆ కుటుంబంలో ఒక సభ్యురాలయింది.

1883 జూన్ 28వ తేదీన పెన్సిల్వేనియాలోని వుమెన్స్ మెడికల్ కాలేజ్‌లో ఆనందీబాయికి అడ్మిషన్ దొరికింది. ఆమెకు అనుక్షణం తన కర్తవ్యం, లక్ష్యం కళ్ళముందు కదలాడుతుండేవి. రోజుకు దాదాపు పదిహేను, పదహారు గంటలపాటు కష్టపడి చదివేది. సమయాన్ని ఏ మాత్రం వృథా చేసేది కాదు. ఖాళీ సమయాల్లో కాలేజీ సమీపంలో ఉండే పాఠశాలలకు, అనాధ శరణాలయాలకు వెళ్ళి వైద్యసేవలు అందించేది.

ఆశయ సాధనే లక్ష్యంగా చదువులో మునిగిపోయిన ఆనందీబాయి తన ఆరోగ్యం గురించి శ్రద్ధ పెట్టలేదు. అమెరికాలోని అతిశీతల వాతావరణం అసలు పడలేదు. దాంతో తరచుగా ఆమె అనారోగ్యం పాలయ్యేది. కాలేజి డీన్ డా. రేచల్ బాడ్లే వైద్య పర్యవేక్షణలో ఆమె త్వరగా కోలుకొని, తిరిగి తన చదువులో మునిగిపోయేది.

చిన్న వయసులో అసాధారణ మానసిక పరిణతి

కలిగి, అలౌకిక వ్యక్తిత్వంతో అలరారే ఆనందీబాయిని చాలా సంస్థలు పిలిచి ఏదైనా విషయం మీద ప్రసంగించమని అడిగేవారు. న్యూజెర్సీలోని బార్టిన్‌టౌన్ విద్యార్థులనుద్దేశించి మంచి ఉపన్యాసం ఇచ్చింది. అలాగే ఫిలడెల్ఫియా లేడీస్ మిషనరి సొసైటివాళ్ళు పిలిచినప్పుడు ఆమె బాల్యవివాహాల మీద అద్భుతమైన లెక్చర్ ఇచ్చింది.

1885 వేసవిలో ఆనందీబాయి శ్రీమతి కార్పెంటర్ ఇంట్లో ఉన్నప్పుడు గోపాల్ అమెరికా వచ్చాడు. భార్యా భర్తలిద్దరూ అక్కడే వేసవికాలం గడిపారు.

ఆమె చదువు పూర్తికావొస్తోంది. ఆమె గ్రాడ్యుయేషన్ థీసిస్ హిందూ అబ్స్ట్రెటిక్స్ థీసిస్ పూర్తిచేశాక హాస్పిటల్ సర్వీస్ న్యూ ఇంగ్లాండ్ హాస్పిటల్‌లో చేయాలనుకుంది. ఆనందీ ఆ హాస్పిటల్‌ను కాంటాక్ట్ చేసేసరికి అక్కడ సీట్లన్నీ నిండిపోయాయి. అయినా ఆనందీబాయిని స్పెషల్ కేసుకింద ట్రీట్‌చేసి ఎలాంటి ఫీజు లేకుండా తీసుకున్నారు.

అబ్స్ట్రెటిక్స్ (Obstrectrics)

1886 మార్చ్ 6న పరీక్షా ఫలితాలు వచ్చాయి. ఆనందీబాయి పాసయింది. భారతీయ పత్రికలన్నీ ఆమెను ఆకాశానికి ఎత్తుతూ వార్తలు రాశాయి. బ్రిటిష్‌రాణి క్వీన్ విక్టోరియా ఆమెను అభినందిస్తూ సందేశం పంపడం గొప్ప విషయం. కొల్హాపూర్ స్టేట్ ఆనందీబాయిని, కొల్హాపూర్ లోని ఆల్బర్ట్ ఎడ్వర్డ్ హాస్పిటల్‌లో లేడి డాక్టర్‌గా, హాస్పిటల్ ఇంచార్జ్‌గా మంచి వేతనం, అలవెన్సులతో అపాయింట్ చేస్తూ, ఇంటర్న్‌షిప్ పూర్తయి, ఇండియాకు రాగానే జాయిన్ కమ్మని ఆర్డర్స్ పంపింది.

న్యూ ఇంగ్లాండ్ హాస్పిటల్‌లో ఆనందీబాయి ఇంటర్న్‌గా జాయిన్ అయింది. చాలా ఉత్సాహంగా పేషంట్లను చూస్తూ విరామం లేకుండా ఏకధాటిగా పనిచేసింది. ఒక్కనెలలోనే ఆమె ఆరోగ్యం బాగా దెబ్బతిన్నది. తీవ్రమైన జ్వరము, దగ్గు, వొళ్ళు నొప్పులు ఆమెను బాధించసాగాయి. ఆమెకు వచ్చింది మామూలు జబ్బుకాదు. క్షయవ్యాధి (టి.బి.). ఆవ్యాధికి ఇప్పుడంటే మంచి మందులు అందుబాటులో ఉన్నాయి కానీ, ఆకాలంలో అది ఒక భయంకరమైన జబ్బు. ఆనందీబాయి విశ్రాంతి కోసం తిరిగి న్యూజెర్సీ చేరింది. ఆమె భర్త గోపాల్, శ్రీమతి కార్పెంటర్, ఆమెకు మంచి చికిత్స అందించడానికి శతవిధాలా ప్రయత్నం చేశారు. కానీ ఆమె ఆరోగ్యం రోజురోజుకు క్షీణించసాగింది.

1886 అక్టోబర్ 9న ప్రత్యక్షంగా డాక్టర్ల పర్యవేక్షణలో న్యూయార్క్ నుండి తిరుగు ప్రయాణం మొదలైంది. ఎన్నో ఇబ్బందులను ఎదుర్కొంటూ లండన్ ద్వారా బొంబాయి చేరారు. ఎవరెవరు ఆమె అమెరికా ప్రయాణం అడ్డుకున్నారో వాళ్ళందరూ వేదమంత్రాలతో ఆమెకు ఘన స్వాగతం పలికారు.

మనం ఒక పని మొదలుపెట్టి ముందుకు వెళ్తున్నపుడు వెనుకనుండి వేలగొంతులు నిరుత్సాహ పరుస్తూ అరుస్తాయి. మనం వెనుకచూపు లేకుండా ధైర్యంగా ముందుకు వెళ్ళేకొద్దీ, పనిలో ప్రగతి కనబడే కొద్దీ, విమర్శించే గొంతుల్లో ధ్వని సన్నబడుతూ ఉంటుంది. మనం విజయం సాధించి ఒక్కసారిగా వెనక్కుతిరిగి చూస్తే ఆనోళ్ళు మనల్ని కీర్తించడంలో మునిగి పోతాయి. పట్టుదలతో అమెరికాలో వైద్యవిద్య అభ్యసించి వచ్చిన మొట్టమొదటి భారతీయ మహిళగా దేశం యావత్తు ఆమెకు నీరాజనాలు పలుకుతోంది. రోజురోజుకు ఆనందీబాయి ఆరోగ్యం క్షీణించ సాగింది. దేశం మొత్తం ఆమె ఆరోగ్యం కోసం ప్రార్థనలు చేసింది. కానీ ఆ ప్రార్థనలు ఏవీ ఫలించలేదు.

1887 ఫిబ్రవరి 26వ తేది తెల్లవారుజామున కిటికిలోంచి వేగుచుక్క కనబడుతోంది. ఆనందీబాయి అసాధారణ ధైర్యంతో, సాహసంతో ఉదాత్తమైన ఆశయం కోసం తపించి గెలిచి, ఆశయం పూర్తికాకుండానే ఇరవై రెండేళ్ళకే అతిచిన్న వయసులో కన్నుమూసింది.

విశేషాంశాలు:

వేగుచుక్క ప్రాధాన్యత: తెల్లవారుజామున తూర్పున కనిపించే శుక్రగ్రహం (Venus) వేగుచుక్కగా ప్రసిద్ధం. వేగుచుక్క ఉండేది కాసేపైన ప్రయాణం మొదలుపెట్టిన వారికి మార్గదర్శిలా దిశానిర్దేశం చేస్తుంది.

అటకెక్కింది : అటకెక్కింది అనేది తెలుగులో చక్కని పదబంధం, అప్పట్లో ప్రతి ఇంటిలోనూ అటకలు ఉండేవి. ప్రస్తుతానికి అక్కరకు లేని వస్తువులను అటక మీద దాచేవాళ్ళు. ఏదైనా విషయం నిరవధికంగా వాయిదా పడితే దానిని అటకెక్కింది అంటారు.

రచయిత పరిచయం : శ్రీ దాసరి వెంకటరమణ గారు దాసరి వెంకటరమణమ్మ, రంగయ్య అను పుణ్య దంపతులకు 1965 మార్చి 22న ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని కర్నూల్ జిల్లా ఉయ్యాలవాడ గ్రామంలో జన్మించారు. వీరి రచనలు ఎన్నో తెలుగు పత్రికలలో ప్రచురితమయ్యాయి. ఎం.ఎ (తెలుగు), పిజి డిప్లోమా ఇన్ 'ఫిల్మ్ డైరక్షన్' చేశారు. ఆకాశవాణిలోను, దూరదర్శన్‌లోను నాటికలకు, సీరియళ్ళకు రచనను అందించారు. కొన్ని షార్ట్ ఫిలిమ్స్ తీసి బహుమతులు కూడా పొందారు. వీరు రచించిన 'ఆనందం' కథల సంపుటికి కేంద్ర సాహిత్య అకాడెమి అవార్డు , 'అమ్మ మనసు' కథల సంపుటికి పొట్టి శ్రీరాములు తెలుగు విశ్వవిద్యాలయం నుండి 'ఉత్తమ బాలసాహిత్యం' పురస్కారం లభించాయి. బాలసాహిత్యంలోనే విశేషంగా కృషి చేస్తున్న వీరిని గుంటూరు డా. నన్నపనేని బాల సాహిత్య పురస్కారం, తెనాలి దగ్గర చిలుమూరులోని చక్రపాణి-కొలసాని వంటి అవార్డులు వరించాయి. ప్రస్తుతం ఈయన హైదరాబాద్‌లో తెలంగాణ రాష్ట్ర ప్రభుత్వం రిజిస్ట్రేషన్ శాఖలో పనిచేస్తున్నారు.

I చర్చించండి :

1) నీకు జలుబు - దగ్గువస్తే ఇంట్లో వారు చేసే గృహవైద్యం.

2) మూలికలుగా వాడు ఏదేని నీకు తెలిసిన ఐదు ఆకుల పేర్లు రాయుము.

3) జ్వరం వస్తే తీసుకోవలసిన జాగ్రత్తలేమిటి?

II పదజాలం పెంపొందించుకుందాం.

మార్గదర్శకులు = దారి చూపువారు, పర్యవేక్షణ = పనిక్రమాన్ని పరిశీలించడం; అలరారు = ప్రకాశించు, శోభిల్లు; ప్రగతి = పురోభివృద్ధి; నీరాజనాలు = హారతి పట్టడం.

III జవాబులు రాయండి.

అ) ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) ఆనందీబాయికి చదువు విషయంలో భర్త నుండి లభించిన ప్రోత్సాహం.

2) ఆనందీబాయి సంకల్పబలం ఎంత గొప్పదో వివరించండి.

3) ఆనందీబాయి ఆరోగ్యం క్షీణించడానికి కారణాలు.

4) ఆనందీబాయి వైద్యవిద్యను అభ్యసించిన విధం.

ఆ) సరైన పదంతో ఖాళీలను పూరించండి.

1) ఆనందీబాయి జన్మించినది ____________

అ) ముంబయి ఆ) పూనా ఇ) నాగపూర్

2) ఆనందీబాయికి ఆహ్వానం పలికిన దంపతులు ____________

అ) రేచర్ దంపతులు ఆ) ఇంగ్లండు రాణి దంపతులు ఇ) శ్రీమతి కార్పెంటర్ దంపతులు.

3) ఆనందీబాయికి ____________ లోని వుమెన్స్ మెడికల్ కాలేజీలో అడ్మిషన్ దొరికింది.

అ) పెన్సిల్వేనియా ఆ) న్యూయార్క్ ఇ) ఇంగ్లాండ్

4) బ్రిటిష్ రాణి ____________

అ) క్వీన్ విక్టోరియా ఆ) శ్రీమతి కార్పెంటర్ ఇ) డా॥ రేచల్ బాడ్లే

ఇ) తప్పొప్పులు గుర్తించండి.

1) ఆనందీబాయీ అసలు పేరు యమున. (   )

2) ఆరోజే తాను లా చదవాలని స్థిరనిశ్చయానికి వచ్చింది. (   )

3) ఆనందీబాయి తన చదువు గురించి శ్రద్ధ పెట్టలేదు. (   )

4) తలుపులోంచి వేగుచుక్క కనబడుతుంది. (   )

IV స్వీయ వ్యక్తీకరణ :

1) ఆనందీబాయి బాల్యం గురించి మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.

2) ఆనందీబాయి ప్రసంగాల గురించి రాయండి.

3) ఆనందీబాయిని ''వేగుచుక్క'' తో పోల్చటాన్ని సమర్థిస్తూ మీ సొంతవాక్యాల్లో రాయండి.

V భాషావగాహన :

అ) గీతగీసిన పదాలు ఏ భాషాభాగానికి చెందినవో రాయండి.

1) గోపాల్ చాలా సంతోషించాడు. [ ]

2) నిరంతర వైద్యపర్యవేక్షణలో ఆమె త్వరగా కోలుకుంది. [ ] , [ ]

3) అది ఒక భయంకరమైన జబ్బు. [ ] , [ ]

4) హాస్పిటల్‌ను కాంటాక్ట్ చేసేసరికి అక్కడ సీట్లన్నీ నిండిపోయాయి. [ ]

ఆ) పట్టిక పూరించండి.

పదము	విడదీయుట	సంధిపేరు
1. పత్రికలన్నీ		
2. తీవ్రమైన		
3. చేయాలనుకుంది		
4. అమృతేశ్వర్		గుణసంధి

ఇ) పట్టిక పూరించండి.

పదము	విగ్రహవాక్యము	సమాసం
1. తొమ్మిదేళ్ళు		
2. ధైర్యసాహసాలు		
3.	సంకల్పము యొక్క బలము	
4. ఘనస్వాగతం		

ఈ) గీతగీసిన ప్రత్యయములు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) భర్త సాహచర్యంతో లభించిన ఆలోచనాజ్ఞానం వలన అందులోనుండి కోలుకుంది.

2) ఆనందీబాయి తన ఆరోగ్యం గురించి శ్రద్ధ పెట్టలేదు

3) భారతీయ పత్రికలన్నీ ఆమెను 'ఆకాశానికి ఎత్తుతూ వార్తలు రాశాయి.

ఉ) సొంతవాక్యాలు రాయండి.

1) సాకారం చేసుకొను
2) కలచివేయు
3) మార్గదర్శకం
4) సందేశం పంపు
5) శతవిధాల ప్రయత్నించు
6) దిశానిర్దేశం చేయు.

ఊ) వాక్యరకాలు రాయండి.

1) ఆనందీబాయి మరాఠీ, సంస్కృతం, ఆంగ్ల భాషలు నేర్చుకుంది.

2) ఆనందీబాయి సమయాన్ని ఏమాత్రం వృథా చేసేది కాదు.

3) తీవ్రమైన జ్వరం, దగ్గు, వొళ్ళు నొప్పులు ఆమెను బాధించసాగాయి.

4) ఆనందీబాయి డాక్టరు చదవాలనే స్థిర నిశ్చయానికి వచ్చి భర్తకు తన ఆలోచన చెప్పింది.

VI సృజనాత్మకత :

మదర్ థెరీసా, బాబా ఆమ్టే, సావిత్రీబాయి ఫులే వంటి సంఘసేవకుల వివరాలను సేకరించి మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.

నేనివి నేర్చుకున్నా :

1) సంకల్పముంటే సాధించలేనిది లేదు.
2) మానవసేవే మాధవసేవ.

VII ప్రాజెక్ట్‌పని-సంఘసేవ:

మీ పరిసరాలలో తరగతి మిత్రులలో కలిసి డెంగ్యూ మొదలగు జ్వరాల గురించి జనజాగృతి వీధినాటకానికి చక్కని స్క్రిప్ట్ రాసుకొని ప్రదర్శించండి.

పఠనం
వార్తాపత్రిక

సిరిసిల్ల రాజేశ్వరి

హైదరబాద్ : కాళ్ళనే చేతులుగా మలచుకొని కవనాలు అల్లుతున్న దివ్యాంగ కవయిత్రి సిరిసిల్ల రాజేశ్వరి. ఈమె అసలు పేరు బూర రాజేశ్వరి. తెలంగాణా రాష్ట్రం సిరిసిల్లకు చెందిన ఒక నిరుపేద చేనేత కార్మిక కుటుంబంలో జన్మించింది. ఈమె పుట్టుకతోనే దివ్యాంగురాలు. చేతులు వంకర్లు పోయి పనిచేయవు. తల నిలబడదు. ఎప్పుడు వణుకుతూ ఉంటుంది. కానీ పట్టుదలతో కాళ్ళతోనే కలం పట్టి రాయడం నేర్చుకుని పాఠశాలకు వెళ్ళి చదువునేర్చుకుంది.

ఈమె గురించి తల్లి అనసూయ ''నా బిడ్డకు చానా ధైర్యం, కష్టపడి నడవడం నేర్చుకుంది. చదువుకుంటా అన్నది. బడికి పోయేటప్పుడు పడతావ్ అన్నాగానీ పడోలేచో వెళ్ళి చదువుకునే తీరుతానని బడికి పోయింది.'' అని కన్నీళ్ళు పెట్టుకుంది.

ఈమె తన కొరతలను లెక్క చేయక ఆత్మ విశ్వాసంతో అడ్డంకులను అధిగమిస్తూ అనేక కవితలు రాసి సాహిత్యలోకంలో తనకో స్థానాన్ని ఏర్పరచుకుంది.

'సంకల్పం దృఢమైతే శరీరంలో దృఢత్వంలేకున్నా సృజన ఆగదని నిరూపించింది' రాజేశ్వరి. ఈమెలోని సృజనను గుర్తించిన ప్రసిద్ధ కవి, సినీగేయ రచయిత శ్రీ సుద్దాల అశోక్‌తేజ గారు ఆమె కవితలను సుద్దాల ఫౌండేషన్ ద్వారా 'సిరిసిల్ల రాజేశ్వరి కవితలు' పేరుతో పుస్తకరూపంలోకి తెచ్చారు.

ఈ పుస్తకాన్ని రవీంద్రభారతిలో జ్ఞానపీఠ్ అవార్డు గ్రహీత కీ.శే. డాక్టర్ సి. నారాయణ రెడ్డిగారు ఆవిష్కరించారు.

నేత కార్మికులు, వరకట్న వేధింపులు, స్త్రీలపై జరుగు అత్యాచారాలు మొదలగు అనేక అంశాలపై వందల కొలది కవితలు, జీవిత చరిత్రలనుకూడా రాసింది.

''నీటిలోని చేప కన్నీరు ఎవరికి
తెలుస్తుంది.
గూటిలోని చిలకమ్మ దిగులు ఎవరికి
తెలుస్తుంది.
నా మనస్సులో ఎంత బాధవుందో
ఎవరికి తెలుస్తుంది.''

అంటూ కవితా పంక్తుల్లో గుండెలోని బాధను నింపి వేసిందే గానీ కృంగిపోలేదు. ఈ ధీమతి అయిన ధీరమతి అనేక కఠోర సవాళ్ళను పట్టుదలతో ఎదుర్కొని అనేకుల మన్ననలకు పాత్రురాలైన రాజేశ్వరి అభినందనీయురాలు.

అంతర్జాలంలో వివిధ 'ఈ-వార్తల'ను చదవండి/చూడండి. చర్చించండి.

6 పంచతంత్ర కథలు

ఉన్ముఖం:

ఏదైనా ఒక విషయాన్ని మనసులో నాటుకొనే విధంగా చెప్పాలంటే ఒక ఉదాహరణ సహితంగా చెబుతాం. ఆ విషయాన్ని ఎదుటివారు ఇంకా ఆసక్తితో వినాలి. ఎప్పటికీ గుర్తుంచుకోవాలనుకుంటే కథారూపంలో చెబితే ఆశించిన ఫలితం లభిస్తుంది. అందుకే ఏ భాషా వాఙ్మయంలోనైనా కథా సాహిత్యం అత్యంత ప్రాధాన్యత కలిగి ఉంటుంది.

ఆ కోవకు చెందినవే సంస్కృతంలో రచించిన పంచతంత్ర కథలు. అవి అనేక ప్రపంచ భాషలలోనికి అనువదించ బడ్డాయి. పంచతంత్రమంతా ఒక్క కథ కాదు. కథల్లో కథలు, ఉపకథలు, ఉపకథల్లో మరలా కథలు. అందులో అసంఖ్యాకంగా పాత్రలు వస్తుంటాయి. దాదాపుగా ప్రతి పాత్ర కథ చెబుతుంది ఆ పాత్రలన్నీ జంతువులు, పక్షులే. ఒక్కొక్క జంతువుకి ఒక్కొక్క స్వభావం ఆపాదించబడింది. ఈ కథల ద్వారా అనేక జీవన కౌశల్యాలను (Life Skills), వ్యవస్థాపన కౌశల్యాలను (Managment Skills) పెంపొందించుకోవచ్చు. కథలను తెలుగు భాషా మాధుర్యాన్ని చవిచూపే విధంగా అనువదించారు కీ.శే. పడాల రామారావుగారు. వాటిని ఇప్పుడు చదువుదామా!

సముద్రుడు-తీతువు పిట్ట

సముద్ర తీరాన గల ఒక చెట్టుమీద తీతువు పిట్ట ఒకటి గూడు కట్టుకుని తన భార్యతో కాపురం వుంటున్నది.

ఒకనాడు ఆడతీతువు ''నాథా! సముద్రుడు అప్పుడప్పుడు మనమున్న చెట్టుకన్నా ఎత్తుగా పొంగి వస్తున్నాడు. మనం ఈ చెట్టుపైన వుంటే మనగుడ్లు సముద్రంలో కొట్టుపోతాయి. కనుక వేరే చోటికి పోయి నివసించడం మంచిది'' అంది.

''ఓసి పిచ్చిదానా! విష్ణువు వాహనమైన గరుత్మంతుడు మనవాడు. ఆయన మన పక్షి కులానికి రక్షకుడై వుండగా ఈ సముద్రుడు మనకేం అపకారం చేయగలడు'' అన్నది మగతీతువు.

''హితవు చెపితే వినని మూర్ఖుడు కర్రను వదలి క్రిందపడిన తాబేలు వలె చెడిపోతాడు. ఆ కథ విను'' అంటూ ఆడతీతువు చెప్పసాగింది.

మాటకారి తాబేలు

ఒక గ్రామంలో ఒక కొలను వుంది. ఆ కొలను నిర్మలమైన నీటితో, కలువపూలతో కళకళలాడుతుండేది. అందులో కంబుగ్రీవుడనే తాబేలు, వికట, సంకటములనే

హంసలు ఎంతో స్నేహంగా నివసిస్తున్నాయి.

ఒకనాడు హంసలు, తాబేలు ఇలా మాట్లాడుకున్నాయి.

''తాబేలు మిత్రమా! ఈ కొలను క్రమక్రమంగా ఎండిపోతున్నది. కనుక మేము వేరే కొలనుకు వెళ్ళిపోవాలనుకుంటున్నాం'' అన్నాయి హంసలు.

''అయ్యో! మనం చిరకాలంగా స్నేహితులం, నన్ను ఒంటరిగా విడిచి వెళ్ళడం మీకు న్యాయంకాదు. నన్ను కూడా మీతోపాటు తీసుకువెళ్ళండి'' అంది తాబేలు.

ఆ మాటలు విని హంసలు ఆలోచించాయి.

''మిత్రమా! మేము చెప్పినట్లు చేస్తే నిన్నూ మావెంట తీసుకు వెళతాము. మేము ఒక కర్రను చెరొకవైపు ముక్కుతో పట్టుకుంటాం. నీవు ఆ కర్ర మధ్యభాగాన్ని నోటితో కరచి పట్టుకో. కానీ దారి మధ్యలో యెట్టి పరిస్థితులలోనూ నీవు నోరు విప్పరాదు. జాగ్రత్త!'' అన్నాయి హంసలు.

''మీరు చెప్పినట్లే చేస్తాను'' అంది తాబేలు.

చెప్పినట్టుగానే హంసలు ఒక కర్ర రెండు కొనలను ముక్కుతో కరచి పట్టుకున్నాయి. తాబేలు కర్ర మధ్యభాగాన్ని నోటితో కరచి పట్టుకుంది. తర్వాత హంసలు గాలిలోకి ఎగిరాయి.

తాబేలుతో సహా హంసలు గాలిలో ఎగురుతుండగా చూసిన గ్రామంలోని పిల్లలు ఆనందంగా అరుస్తూ హంసలు వెళుతున్న దారివెంటే పరుగుతీశారు.

వారి కేకలు విని బుద్ధిలేని ఆ తాబేలు ''ఆ సందడి ఏమిటి?'' అని అడగటానికి నోరు తెరిచిన మరుక్షణం నేలమీద పడి చనిపోయింది.

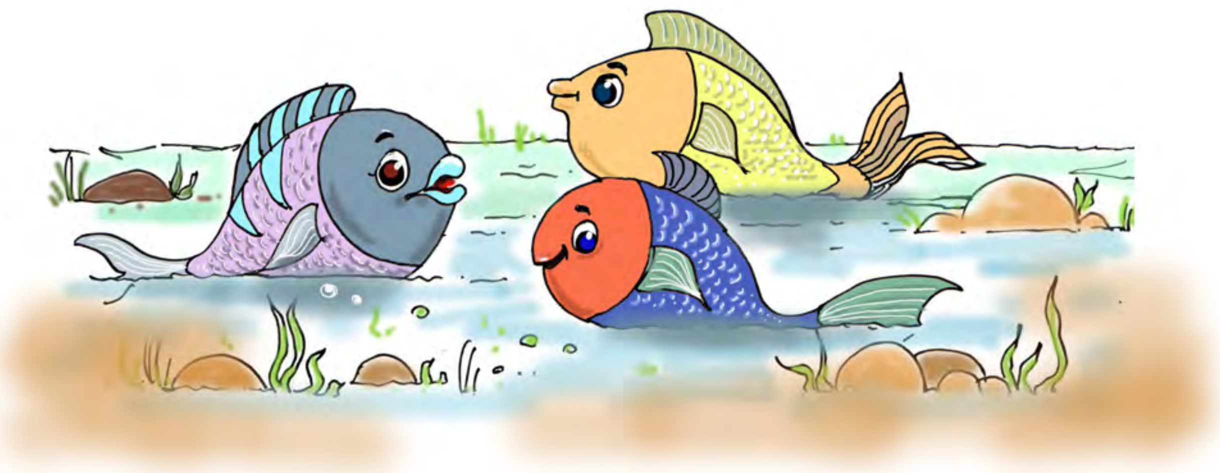
ఆడతీతువు ''హంసలు-తాబేలు'' కథ చెప్పి ''తాబేలు మాదిరిగానే చెప్పిన హితవు వినని ఎవరికైనా ఇదే గతి పడుతుంది. ఇదే విధంగా పూర్వం ఒక చేప-మిత్రుడు చెప్పిన మంచి వినక ప్రాణం పోగొట్టుకుంది. ఆ కథ చెబుతాను విను'' అంటూ చెప్పసాగింది.

మూడు చేపలు

ఒక చెరువులో దూరదర్శి, కుశాగ్రబుద్ధి, మందబుద్ధి అనే మూడు చేపలు నివసించేవి. ఒకనాడు దూరదర్శి మిగిలిన రెండు చేపలను పిలిచాడు.

''మిత్రులారా! ఈ సంవత్సరం వర్షాలు సరిగ్గా పడలేదు. కనుక ఈ చెరువు యెండిపోతున్నది. ఆలస్యం చేస్తే మనం జాలరుల చేతికి చిక్కడం తప్పదు!'' కనుక ఈ లోపుగానే మనం బాగా నీరు వున్న చెరువులోకి మారడం మంచిది'' అంది దూరదర్శి.

''అంతవరకూ వస్తే ఏం చేయాలో అప్పుడే

చూసుకోవచ్చు'' అంది కుశాగ్రబుద్ధి.

దూరదర్శి చెప్పిన మాటలు వినీవిననట్లు ఊరుకుంది మందబుద్ధి.

దూరదర్శి ఆ రోజే మరో చెరువులోకి వెళ్ళిపోయింది.

దూరదర్శి చెప్పినట్లే ఆ మరునాడు ఆ చెరువు వద్దకు ఒక జాలరి వచ్చాడు. వల వేశాడు. మిగతా చేపలతో పాటు కుశాగ్రబుద్ధి, మందబుద్ధి కూడా వలలో చిక్కుకున్నారు.

జాలరి వలను విడదీసి, చచ్చిన చేపలను తరువాత తీసుకుపోవచ్చు అనుకుని వాటిని చెరువు గట్టున పడేస్తున్నాడు. ఈ విషయం గమనించిన కుశాగ్రబుద్ధి చచ్చిన దానివలె కదలకుండా వుండిపోయింది. అది చచ్చిన చేప అనుకుని జాలరి దాన్ని ఒడ్డున విసిరేశాడు. వెంటనే కుశాగ్రబుద్ధి జాలరి కంటపడకుండా నిదానంగా చెరువులోకి జారుకుని ప్రాణం కాపాడుకుంది.

కాని ఏ ఉపాయం లేని మందబుద్ధి గిలగిల కొట్టుకోవడం చూసిన జాలరి దాన్ని బుట్టలో వేసుకున్నాడు.

ఆడతీతువు మూడు చేపల కథ చెప్పి ''ఈ విధంగా హితులు చెప్పిన మంచి మాటలు విననివారు చెడిపోతారు'' అంది.

ఆపద వచ్చినపుడు శత్రువు, శత్రువు కలిసి మిత్రులౌతారు. పూర్వం ఒక ఎలుక ఈ విధంగానే చేసింది. కథ వినండి అంటూ రాజు హిరణ్యగర్భుడు. మంత్రి జక్కనతో ఈ విధంగా చెప్పడం మొదలుపెట్టాడు.

పిల్లి-ఎలుక

పంచవటిలో ఒక మర్రిచెట్టు వుంది. ఆ చెట్టు తొర్రలో రోమశుడనే పిల్లి వుంది. ఆ చెట్టు కింద వున్న కన్నంలో పలితుడనే ఎలుక నివసిస్తున్నది.

ఒకనాటి రాత్రి వేటగాడొకడు చెట్టుచుట్టూ వల పన్నాడు. పిల్లి ఆహారం కోసం తొర్రలో నుండి దిగుతూ ఆ వలలో చిక్కుకుంది. కొంతసేపటికి కలుగులో నుండి బయటకు వచ్చిన ఎలుక, వలలో చిక్కిన పిల్లిని చూసింది.

ఇంత కాలానికి పీడ విరగడయింది. యిన్నాళ్ళూ దీని భయం వల్ల బయటకు రావాలంటేనే మహా కష్టమయింది అనుకుంటూ ఆనందించింది ఎలుక.

ఇంతలో గుడ్లగూబ ఒకటి వాలి ఎలుకను ఎత్తుకుపోయే అవకాశం కోసం చూడసాగింది. గుడ్లగూబను

గమనించి ఎలుక భయంతో వణికిపోయింది. దాని బారినుండి ఎలా బయటపడాలా అని తీవ్రంగా ఆలోచించి పిల్లిని పలకరించింది.

''పిల్లిబావా! మనం ఇద్దరం ఎంతోకాలం నుండి యీ చెట్టును ఆశ్రయించుకుని వుంటున్నాం. నీకు ఇంతవరకూ నేనే ఉపకారమూ చేయలేదు. ఆ సమయమిప్పుడు వచ్చింది కదా అని సంతోషపడుతుంటే ఆ గుడ్లగూబ నన్ను తినాలని చూస్తోంది'' అంది ఎలుక.

''ఎలుకా! నీకు ఆ భయమే అక్కరలేదు. నువ్వు వచ్చి సహాయం చేస్తావేమో అని యింతవరకూ ఆలోచిస్తున్నాను. ఇంతలో వెతుకుతున్న తీగ కాలికి తగిలినట్లు నువ్వే నన్ను పలకరించావు. నీవు నా పక్కన వున్నంత వరకు ఆ గూడ్లగూబ నిన్ను తాకలేదు. ముందు యీ వల కొరికి నన్ను రక్షించు, నీ ప్రాణాన్ని నేను కాపాడతాను'' అంది పిల్లి.

వెంటనే ఎలుక వల దగ్గరకు వెళ్ళి కొరుకుతున్నట్లు నటించసాగింది. ఎంత సేపటికి ఎలుక పిల్లి దగ్గరనుండి కదలకపోవటంతో చూసిచూసి గుడ్లగూబకు విసుగు పుట్టి వెళ్ళిపోయింది.

గుడ్లగూబ వెళ్ళిపోవడం చూసి ఎలుక మనసు కుదుటపడింది. కాని వలతాళ్ళు కొరికితే పిల్లి తనమీదపడి చంపుతుందేమో అని ఎలుకకు భయం. ఈ ఎలుక నన్ను రక్షిస్తుందో లేదో అని పిల్లికి భయం.

అదే సమయంలో దూరాన రెండు వేటకుక్కలతో వస్తున్న వేటగాడిని పిల్లి చూసింది.

''మిత్రమా! అడుగో, వేటగాడు వస్తున్నాడు. ఇప్పుడు నా ప్రాణం నీ చేతిలో వుంది. తొందరగా వల బారినుండి విడిపించు'' అంటూ ప్రాధేయపడింది పిల్లి.

ఎలుక వెంటనే వలతాళ్ళను గబగబ కొరికి, పిల్లివల్ల ఏ అపకారం జరగకుండా చరచరా పోయి కలుగులో దూరింది. పిల్లి వలలో నుండి బయటపడి పరుగు పరుగున చెట్టెక్కింది. వేటగాడు యీ వింతను చూసి ఆశ్చర్యపోయి, చేసేదిలేక వల తీసుకొని వెళ్ళిపోయాడు.

తరువాత పిల్లి నిశ్చింతగా చెట్టుదిగి వచ్చి ఎలుక నివసించే కలుగు వద్దకు చేరింది.

''మిత్రమా! కన్నంలో నుండి బయటకురా! ఈ రోజు నా ఇంట్లో భోజనం పెట్టాలని వుంది.'' అంటూ పిల్లి సాదరంగా ఎలుకను ఆహ్వానించింది. ఎలుక కన్నంలో నుండి బయటకు రాకుండానే పిల్లికి జవాబు ఇచ్చింది.

''చాలు చాలు! ఇంతసేపు వలలో చిక్కి ఆహారం కూడా లేక కడుపు మాడ్చుకుని వున్నావు. నన్ను తినదలచి కపటప్రేమ చూపుతున్నావు. పో పో! నీ ఎత్తులు నా దగ్గర సాగవు'' అంది ఎలుక.

హిరణ్యగర్భుడు కథ చెప్పడం ముగించాడు.

రచయిత పరిచయం: కీ.శే. శ్రీ పడాల రామారావు సాహిత్య కృషి 'ఖైదు' నవలతో ప్రారంభమైంది. వీరు దాదాపు 90 సాంఘిక, చారిత్రక, పౌరాణిక రచనలు చేశారు. అందులో నవలలు, కథలు, నాటకం, నాటికలు, బుర్రకథలు మొదలగు సాహిత్య ప్రక్రియలున్నాయి. వీటిలో అల్లూరి సీతారామరాజు -నాటకం, నవల, మార్బ్-ట్రేడ్ యూనియన్లు, విప్లవ మహాయుగం, కళాపూర్ణోదయం, అశోక్ సామ్రాట్ ముఖ్యమైనవి.

వీరి బాలల బొమ్మల భాగవతం, పిల్లల బొమ్మల రామాయణం, బాలల బొమ్మల భారతం, సంపూర్ణ బాలల బొమ్మల పంచతంత్రం కథలు, వాల్మీకి రామాయణం, కవిత్రయ మహాభారతం, పోతన మహాభాగవతం, అల్లూరి సీతారామరాజు అత్యంత ప్రజాదరణ పొందినవి.

ప్రముఖ రచయితగా, జర్నలిస్టుగా, సామాజిక కార్యకర్తగా తెలుగు ప్రజలకు సుపరిచితులైన పడాల రామారావు 2006, ఏప్రిల్ 4న స్వర్గస్థులయ్యారు. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం వీరి ''సంపూర్ణ బాలల బొమ్మల పంచతంత్రం కథలు'' నుండి గ్రహించబడింది.

I చర్చించండి.

1) కథలు మనసుకు ఉల్లాసాన్ని ఉత్సాహాన్ని కలిగిస్తాయి.

2) నీతిని బోధించే నాలుగు సామెతలు.

II పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం.

తీతువుపిట్ట = తిత్తిరి పిట్ట, ఒక రకం పిట్ట; హితవు = మంచి, మేలు; అపకారం = కీడు; చిరకాలం = చాలాకాలం; సందడి = గోల, రద్దు, జన సమ్మర్ధం; జాలరి = చేపలు పట్టేవాడు; తొఱ్ఱ = చెట్టులోపల ఏర్పడే పెద్ద రంధ్రం; కన్నం = రంధ్రం.

III చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) 'హంసలు - తాబేలు' కథ రాసి, నీతిని తెల్పండి.

2) 'హితులు చెప్పిన మంచి మాటలు విననివారు చెడిపోతారు' - అని చెప్పుటకు ఒక నీతి కథను రాయండి.

3) తీతువు పిట్టల సంభాషణను రాయండి.

4) కుశాగ్రబుద్ధి తన ప్రాణాన్ని కాపాడుకొన్న విధము.

5) వలలో చిక్కుకున్న పిల్లితో ఎలుక సంభాషణ.

ఆ) ఎవరు ఎవరితో అనిరి.

1) ''ఈ సముద్రుడు మనకేం అపకారం చేయగలడు''. [ ] → [ ]

2) ''ఈ కొలను క్రమక్రమంగా ఎండిపోతున్నది''. [ ] → [ ]

3) ''మీరు చెప్పినట్లే చేస్తాను''. [ ] → [ ]

4) ''ఆలస్యం చేస్తే మనం జాలరుల చేతికి చిక్కడం తప్పదు''. [ ] → [ ]

5) ''పో పో! నీ ఎత్తులు నా దగ్గర సాగవు''. [ ] → [ ]

ఇ) జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) గూడు కట్టినది	అ) గరుత్మంతుడు
2) విష్ణువు వాహనం	ఆ) కంబుగ్రీవుడు
3) ప్రాణం కాపాడుకున్నది	ఇ) మంద బుద్ధి
4) తాబేలు పేరు	ఈ) కుశాగ్రబుద్ధి
	ఉ) తీతువు పిట్ట

ఈ) కింది వాక్యాలు తప్పొప్పులలో ఏ రకమునకు చెందినవో గుర్తించి రాయండి.

1) ఆ కొలను మలినమైన నీటితో కళకళలాడుతుండేది. ( )

2) దూరదర్శి చెప్పిన మాటలు వినీవిననట్లు ఊరుకుంది మందబుద్ధి. ( )

3) నీవు ఆ కర్ర మధ్యభాగాన్ని నోటితో కరచి పట్టుకో. ( )

4) కుశాగ్రబుద్ధి ఆరోజే మరో చెరువులోకి వెళ్ళిపోయింది. ( )

5) ఈ ఎలుక నన్ను రక్షిస్తుందో లేదో అని పిల్లికి భయం. ( )

IV స్వీయ వ్యక్తీకరణ

''ఆపద వచ్చినప్పుడు శత్రువు, శత్రువు కలిసి మిత్రులౌతారు'' – అని చెప్పుటకు ఒక నీతి కథను మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.

V భాషావగాహన:

అ) కింది పదాలకు సంధి కార్యాలు రాయండి.

పదము		విడదీయుట		సంధినామం
1) పోవాలనుకుంటున్నాం	=		→	
2)	=	ఎవరికి + ఐనా	→	
3) కుశాగ్రబుద్ధి	=		→	
4)	=	కోరుకుతు + ఉన్నట్లు	→	

ఆ) కింది వాటికి సమాసకార్యాలను రాయండి.

	పదము	విగ్రహవాక్యము	సమాసనామం
1)	మూడు చేపలు		
2)		సముద్రము యొక్క తీరము	
3)	మర్రి చెట్టు		
4)		చింతలేనిది	
5)	కపటప్రేమ		

ఇ) గుర్తించబడిన ప్రత్యయాలు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1. ఆయన మన పక్షి కులానికి రక్షకుడు

2. మేము ఒక కర్రను చెరొకవైపు ముక్కుతో పట్టుకుంటాం.

3. దీని భయం వలన బయటకు రావాలంటేనే కష్టమయింది.

4. ఎలుక భయంతో వణికి పోయింది.

ఈ) వాక్యాంగాలు రాయండి.

1) దూరదర్శి ఆరోజే మరో చెరువులోకి వెళ్ళిపోయింది.

2) జాలరి వల వేశాడు.

3) పిల్లి వేటగాడిని చూసెను.

4) పిల్లి వలతాళ్ళను కొరికెను.

ఉ) వాక్యరకాలు రాయండి. (సామన్య, సంశ్లిష్ట, సంయుక్త వాక్యములు)

1) తాబేలు మిత్రమా! ఈకొలను క్రమక్రమంగా ఎండిపోతున్నది.

2) పంచవటిలో ఒక మర్రి చెట్టు వుంది.

3) పిల్లి ఆహారం కోసం తొర్రలో నుండి దిగుతూ ఆ వలలో చిక్కుకుంది.

VI కింది సామెతను వివరించి రాయండి.

''వెతుకుతున్న తీగ కాలికి తగిలినట్లు''

VII సృజనాత్మకత :

మీరు కూడా మిత్రలాభం, మిత్రభేదం వంటి కథా రచనకు ప్రయత్నించండి.

ప్రత్యక్ష అనుభవం – కథా కథనం:

కుటుంబ సభ్యులు, చుట్టుపక్కల స్నేహితులు ఆరు బయట / డాబా మీద సమావేశమై పిన్నలు, పెద్దలు వంతులవారిగా కథాకథనం చేయండి.

నేనివి నేర్చుకున్నా :

1) హితులు చెప్పిన మంచి మాటలు విననివారు చెడిపోతారు.

2) నీతిని బట్టి శత్రువులతో సమయస్ఫూర్తితో మెలగాలి.

7 తోలుబొమ్మలాట

ఉన్ముఖం:

అలసిన జీవితాలకు ఆహ్లాదం అవసరం. అందుకే మనోరంజనం అనేది జీవితంలో ప్రాముఖ్యతను సంతరించుకున్నది. కావుననే అతి ప్రాచీనకాలంనుండే మానవుడు మనోరంజనానికి కొన్ని ఆటపాటలను కనుగొన్నాడు. క్రమంగా అవి కొన్ని నియమాలకు కట్టుబడి, ఏకరూపకతను సంతరించుకున్నాయి. అట్టివే జానపదకళారూపాలు. మనదేశం అనేక జానపదకళలకు కాణాచి. ఈ కళలు తరతరాలుగా ప్రజల నుద్రూతలూగించాయి. ఎంతో సంచలనాన్ని కలిగించి ప్రజాజీవితంతో పెనవేసుకు పోయాయి. ఇట్టి కళలలో ప్రముఖంగా పేర్కొనదగినదే తోలుబొమ్మలాట. ఇది చిత్రకళ, సంగీత సాహిత్యాల మేళవింపయి ఆబాలగోపాలాన్ని మురిపించి మైమరపించిన కళ. దీనిని గూర్చి ఇప్పుడు వివరంగా తెలుసుకుందామా!

తెలుగు జానపద కళా రూపాల్లో అత్యంత ప్రాచీనమైంది తోలుబొమ్మలాట. ఇది మానవుడు తయారు చేసుకున్న మొట్టమొదటి రూపకం. మహారాష్ట్రలో పుట్టి ఇతర రాష్ట్రాలకు వ్యాపించిన ఈ కళారూపం క్రీస్తు పూర్వం మూడు, నాలుగు శతాబ్దాలకు ముందే విశేష ప్రచారాన్ని పొందింది. ఇక్కడి నుంచి జావా, మలేషియా, ఇండోనేషియా దేశాలకు ప్రసరించింది. బౌద్ధం ద్వారా చైనాకు వ్యాపించింది. వాళ్ళు బొమ్మలాటగా బౌద్ధ కథలను ప్రదర్శించే వారు.

తెలుగు జానపద కళారూపాలు

శాతవాహనులు, పల్లవులు, కాకతీయులు, విజయనగర రాజుల కాలంలో బహుళ జనాదరణను పొందిన ఈ కళ తంజావూరు నాయక రాజుల కాలంలో పరాకాష్టకు చేరుకుంది.

సంస్కృతంలో 'ఛాయా నాటకాలు' అని ప్రాచీన సాహిత్యంలో 'తెరమరుగు నాటకాలు' అని వీటికి పేరు. పాల్కురికి సోమన పండితారాధ్య చరిత్రలో శ్రీ శైలంలో జరిగే శివరాత్రి ఉత్సవాలను పేర్కొంటూ 'భారతాది కథల జీరల మఱుగుల నారంగ బొమ్మల నాడించు వారు' అని అన్నాడు. చీర మరగుల బొమ్మల నాడించేది తోలు బొమ్మలాటలోనే. సంగీతం, సాహిత్యం, చిత్రకళ, ఆట, అభినయం, హాస్యం, లోకజ్ఞానం, ధర్మాధర్మ మీమాంస కలిగిన ఒక గొప్ప సమాహార కళ ఇది.

తోలుబొమ్మలాట-కళాకారులు

ఆంధ్ర, కర్ణాటకాల్లో తోలుబొమ్మలను ఆడించేవాళ్ళు మహారాష్ట్రలోని సతారా ప్రాంతంనుంచి వలస వచ్చిన వాళ్ళే. కాబట్టి ఈ కళారూపం మహారాష్ట్రలదే. ఒకప్పుడు తెలుగు వాళ్ళైన ఆటగొల్లలు, బలిజలు, సంచారజాతుల మూలంగా దేశవిదేశాలకు ప్రాకిన ఈ కళారూపం ఈనాడు మనదేశంలో బొందిలివాళ్ళు, ఆరెవాళ్ళు మాత్రమే ప్రదర్శిస్తున్నారు. వాళ్లుకూడా వేళ్లమీద లెక్కపెట్టతగినన్ని ఊర్లలో మాత్రమే ఉన్నారు.

తోలుబొమ్మలాటను ప్రదర్శించే కళాకారులు సాధారణంగా ఒకే కుటుంబం వాళ్లో, సన్నిహిత బంధువులో అయి ఉంటారు. ప్రతి బృందంలో కనీసం ఇద్దరు స్త్రీలు, ఇద్దరు పురుషులు బొమ్మలనాడిస్తూ పాడటానికి, ఒకరు మృదంగం వాయించడానికి, ఒకరు తాళం వేయడానికి ఇంకొకరు బొమ్మలను అందించడానికి ఇలా కనీసం ఎనిమిది మందైనా ఉంటారు. పన్నెండుమంది కళాకారులు ఉన్నట్లయితే ఆటకు అన్ని హంగులూ సమకూడి సులభంగా, సుకరంగా సాగుతుంది.

తోలుబొమ్మల తయారీ

తోలుబొమ్మలను ఆడించే వాళ్ళే వాళ్లకు కావలసిన బొమ్మల్ని తయారు చేసుకుంటారు. ఇదొక సున్నితమైన చిత్రకళ. తోళ్లను బాగా శుభ్రంచేసి అర్ధ పారదర్శకమయ్యే దాకా గీకి, దానిపైన రేఖా చిత్రాలను గీసి ఆ తర్వాత వివిధ ఆభరణాలకు తగినట్లుగా చిల్లులుకుట్టి, అటు తర్వాత అవయవాలకు, దుస్తులకు, వాటి అంచులకు, మడతలకు తగినట్లుగా వెలుగునీడలు తోచే విధంగా వేరువేరు రంగులు వేస్తారు.

తోలుబొమ్మలాట ప్రత్యేకత

ఒకప్పుడు బొమ్మలకు ప్రకృతి సిద్ధమైన నలుపు, ఆకుపచ్చ, ఎరుపు, తెలుపు, ముదురు రంగులు వాడేవారు. ఈనాడు రకరకాల రసాయనిక వర్ణాలు, ఇతర లేత రంగులు వాడుతున్నారు. చెన్నైలో నెలకొల్పిన కేంద్ర చర్మ పరిశోధక సంస్థ సహకారం వల్ల చర్మాలు ఈనాడు సంపూర్ణ పారదర్శకాలుగా లభిస్తున్నాయి. అందువల్ల రకరకాల తోలుబొమ్మల్ని ఎంతో ఆకర్షణీయంగా తయారు చేయగలుగుతున్నారు.

బొమ్మంతా ఒకే తోలు మీద ఉండదు. తలకు, మకుటానికి ఒక ముక్క, మొండానికి ఒక ముక్క, కాళ్లకు, చేతులకు వేరువేరు ముక్కలుగా కత్తిరించి సంధిబంధాల కదలికకు, కీళ్ళు తిప్పటానికి, చేతులూకాళ్లూ ఆడించటానికి అనువుగా వాటిని జోడిస్తారు. ఒక్కొక్క చేతికి, అరచేతికి వేరు, మణికట్టు నుంచి మోచేతి దాకా వేరు, మోచేతి నుంచి భుజందాకా వేరు ముక్కలుంటాయి. కాళ్లు దేవ, మానవ, రాక్షస జాతులను బట్టి, వివిధ పక్షి మృగాకారాల్ని బట్టి తయారుచేస్తారు. వయోభేదాలనుబట్టి బొమ్మల పరిమాణం ఒక అడుగు నుంచి ఆరడుగులదాకా ఉంటుంది. బొమ్మల జాతి భేదాల్ని బట్టి రంగులు వాడతారు.

రామాయణంలో బాలరాముడు, వనవాస రాముడు, రణరంగరాముడు, పట్టాభిరాముడు వేరువేరుగా ఉంటారు. ఇలా ఒకే పాత్రకు నాలుగైదు బొమ్మల్ని తయారు చేసుకుంటారు. ప్రదర్శకులు ఆడే ఆటల్ని బట్టి ఒక్కొక్క బృందం వాళ్ల దగ్గర నూరు, నూట పాతిక బొమ్మల గనియం (పెట్టె) ఉంటుంది.

భారతదేశంలోనే కాదు ప్రపంచంలోని మరే దేశంలోను ఆంధ్రదేశంలో చేసేటంత పెద్దసైజు బొమ్మలుండవు. బొమ్మల తలలకు కదలిక ఉండటం ఆంధ్రప్రదేశంలోని ప్రత్యేకత.

తోలుబొమ్మలాట - ప్రదర్శన

తోలుబొమ్మలాట తెల్లని తెర వెనుక దీపకాంతిలో ప్రదర్శించబడుతుంది. ఈ ఆటను ప్రదర్శించడానికి కళాకారులే ఊరి బయటగాని, నాలుగు దారుల కూడలిలో గాని, విశాలమైన మందిరావరణంలో గాని రంగం నిర్మించుకుంటారు. తాత్కాలికమైన ఈ రంగస్థలం వెదురు వాసాలతో పందిరి రూపంలో ఉంటుంది. మూడు వైపుల మూయబడి ముందు భాగం తెల్ల చీరలతో ఏటవాలుగా నిర్మించబడుతుంది. లోపల ఉన్న ప్రదర్శకులు బయటికి కన్పించకుండా తెల్లచీర కింది భాగాన మోకాలిబంటిగా నల్లచీరగాని, ముతక గుడ్డకానీ కడతారు. బొమ్మలు తెర మీద జారిపోకుండా ఉండటానికి తెరను ఆనుకొని ఒక పెద్ద బల్ల ఉంచుతారు. దాని మీద వరుసగా ఆముదం దీపాలు

తెర అంతటా సమానంగా వెలుతురు పడేట్లు నిలుపుతారు. కాంతి తగ్గితే బొమ్మలు మసకబారినట్లు కనిపిస్తాయి. కాబట్టి దీపాల కాంతి తగ్గకుండా ఉండటానికి ప్రత్యేకమైన శ్రద్ధ తీసుకుంటారు. అలా తెరమీద బొమ్మలుంచి దాని వెనుక అఖండ దీపాలు వెలిగిస్తే చీకట్లో కూర్చున్న ప్రేక్షకులకు బొమ్మలు సజీవాలుగా కన్పిస్తాయి.

బొమ్మ నెత్తినుంచి వెన్నెముక చివరిదాకా ఒక బెత్తెడంత సన్నని వెదురుబద్ద బిగించి ఉంచుతారు. తెరమీద ప్రదర్శించేటప్పుడు ఈ బద్దను అట్టడుగున ఒక చేత పట్టుకొని మరొక చేతిలోని సన్నబెత్తంతో వివిధ అవయవాలను కదలిస్తూ ఆంగికాభినయం చేయిస్తారు.

నాటకాల్లో సూత్రధారుని ప్రత్యేకత

ఈ బొమ్మల్ని ఆడించడానికి ఓర్పునేర్పు చాలా అవసరం. లేకపోతే మనిషి నీడ తెరమీద పడుతుంది. ఒక చేతిలో బొమ్మను పట్టుకొని మరో చేత్తో చిన్న కొంకి ఉన్న బద్దను పట్టుకొని బొమ్మ చేతులకు తగిలించి సంభాషణ ప్రకారం బొమ్మల్ని కదలించాల్సి ఉంటుంది. ఒక్కొక్కరు ఒక బొమ్మ లేదా రెండు చేతులలో రెండు బొమ్మల్ని ఆడిస్తుంటారు.

ఏటవాలుగా ఉన్న 'తెర-పటం' మీద కళాకారులు కథా సన్నివేశాలకు అనుకూలంగా ఆయా పాత్రల బొమ్మలు నిలిపి వాటిని 'తెర-పటం' మీద అటూ ఇటూ ముందు వెనుకలకు నడిపిస్తూ ఒక్కొక్కప్పుడు తెరకు కొద్ది దూరం వెనక్కి తీసుకుపోవడంలోను, ముందుకు అంటే తెర సమీపానికి తీసుకు రావడంతోను, చేతులు కాళ్లు కదలికలోను ఆంగికాభినయం ప్రదర్శింపజేస్తారు. యుద్ధాన్ని, పోట్లాటల్ని ప్రదర్శించడానికి ఒక బొమ్మపైన మరొక బొమ్మ పడ్డట్లు, కాళ్ళతో తన్నుకున్నట్లు, చేతులతో కొట్టుకున్నట్లు గిరికీలు (పల్టీలు) కొట్టిస్తూ బొమ్మలను తలకిందులుగా తిప్పుతూ కళాకారులు తమ కాళ్లకింద ఉన్న జమిలి చెక్కలతో వేరు వేరు ధ్వనులు సృష్టిస్తూ రక్తి కట్టిస్తారు.

ఈ ఆటలో ప్రధానమైన వాడు సూత్రధారుడు. ఈనాటి పరిభాషలో 'డైరెక్టర్'గా పిలవబడే సూత్రధారి సాహిత్యంలోను, సంగీతంలోను, అభినయంలోను దిట్టగా ఉంటాడు.

తోలు బొమ్మలాటలో స్త్రీ పాత్రలకు స్త్రీల వాచికమూ, పురుష పాత్రలకు పురుషుల వాచికమూ ఉంటాయి. బొమ్మల నాడించే వాళ్లే సంభాషణలు, పాటలు, పద్యాలు, దరువులూ పాడతారు. అందరూ కలిసి పల్లవిని అందుకొని తారాస్థాయిలో వంత పాడుతుంటే ఎంత దూరానికైన వినబడుతుంది. ఈ కళాకారుల కంఠాలు కంచులాగా మ్రోగుతాయి.

ఛాయాచిత్రాల సౌజన్యం : కలైమామణి శ్రీమతి ఎస్. సీతాలక్ష్మి

తోలుబొమ్మలాట - ఇతివృత్తం

తోలుబొమ్మలాట వాళ్లు ఎక్కువగా రామాయణ, భాగవత, భారత సంబంధమైన కథల్ని ప్రదర్శిస్తుంటారు. రామాయణంలో సీతాస్వయంవరం, సుందరకాండ, లంకాదహనం, ఇంద్రజిత్తు వధ, లక్ష్మణ మూర్ఛ, మైరావణ, రావణ సంహారం, కుశలవుల కథలు, భాగవతంలో ప్రహ్లాద చరిత్ర, బాణాసురవధ; భారతంలో ద్రౌపదీ స్వయంవరం, శిశుపాలవధ, ద్రౌపదీ వస్త్రాపహరణం, ఉత్తర దక్షిణ గోగ్రహణాలు; చారిత్రకాల్లో పల్నాటి వీరుల కథలు, కుమార రాముని కథ, దేశీయరాజు కథ, వీటితో పాటు శివ జలంధర, దేవీ మహాత్మ్యం, త్రిపుర సంహారం మొదలైనవి ప్రదర్శిస్తారు.

తోలుబొమ్మలాట - ప్రాధాన్యం

లలిత కళలన్నీ ఈ కళలో ఇమిడి ఉన్నాయి. రకరకాల కథలకు పనికి వచ్చే ద్విపదలు, పాటలు, దరువులు, పద్యాలు, శ్లోకాలు అన్నీ ఈ కళాకారులకు కంఠాపాఠంగా ఉంటాయి. సంభాషణల్ని అప్పటికప్పుడు ఆశువుగా చెప్పగల దిట్టలు ఈ కళాకారులు. వీళ్ళు గద్య పద్యాలలో పద్యానికే ఎక్కువ ప్రాధాన్యమిస్తారు.

తోలుబొమ్మల వాళ్లందరూ సాధారణంగా రామభక్తులు. వీళ్లకు ఆంజనేయుడు ఇష్టదైవం. సంక్రాంతి, దసరా పండగలప్పుడు, ఆయా ప్రసిద్ధి దేవాలయాల బ్రహ్మోత్సవాలప్పుడూ, తిరునాళ్లు, జాతరలు జరిగినప్పుడు వీరి ప్రదర్శనలుంటాయి.

తోలుబొమ్మలాట రాత్రి రెండవ జాము ప్రారంభమై తెల్లవారే వరకు కొనసాగుతుంది. ఆటంతా గంభీరంగా ఉంటే విసుగనిపిస్తుంది. ప్రేక్షకులు విసుగు చెందకుండా, నిద్రమత్తు పోగొట్టడానికి నాటకాల్లోని విదూషక పాత్రల్లాగా, సినిమాల్లోని హాస్య సన్నివేశాల్లాగా తోలుబొమ్మలాటలో కూడా కేతిగాడు, బంగారక్క, జుట్టు పోలిగాడు, అల్లాటప్పగాడు, లొట్ట గిత్తడు, రత్నాల పోలిగాడు, కొంటె కోణంగి వంటి హాస్య పాత్రలుంటాయి. ఈ పాత్రల ద్వారా చతురోక్తులతోను సంభాషణలు చెప్పించి కడుపుబ్బ నవ్వించడమే కాక సమాజంలోని కుళ్ళును పెకలింప చేస్తారు.

తోలుబొమ్మలాటను ప్రదర్శించడంలో కొన్ని విశ్వాసాలు కన్పిస్తాయి. ఉత్తరగోగ్రహణం కథ చెప్పిస్తే వర్షాలు కురుస్తాయని, వర్షాభావం ఉన్న ప్రాంతాల్లో ఈ ఆటల్ని ఆడించడం కన్పిస్తుంది. నేటికి తూర్పు గోదావరి మండలంలో శ్రీ దేనువుకొండ వేంకటయ్య రచించిన ఉత్తర గోగ్రహణాన్ని, విరాట పర్వాన్ని ప్రదర్శింప చేస్తారు. ఊరికి పట్టిన పీడలు విరగడయి పోతాయని కూడా జానపదులు నమ్మి ఈ ఆటల్ని ఆడింపచేస్తారు.

వేల సంవత్సరాలుగా తెలుగునాట విజ్ఞానాన్ని, వినోదాన్ని పంచుతున్న ఈ కళారూపాన్ని ఆధునిక కాలానికి అనుగుణంగా మలచుకొని విద్యా విజ్ఞాన ప్రచారాలకు, ప్రసారాలకు బాగా ఉపయోగించుకోవచ్చు. దేశవిదేశాల్లో ప్రదర్శించబడి అన్నిచోట్లా అందరి ఆదరణకు, మన్ననకు పాత్రమైన ఈ కళారూపాన్ని మరింత అభివృద్ధి చేయాల్సి ఉంది.

బొమ్మలాట వాళ్ళ పేరుతో బళ్లారి జిల్లాలోను, అనంతపురం జిల్లాలోను బొమ్మలాటపల్లి అనే గ్రామం ఉండటం బొమ్మలాటల ప్రాచుర్యాన్ని చెప్పక చెప్తుంది. నేటి కాలంలో తోలుబొమ్మలాట ప్రదర్శకుల పరిస్థితులు అధ్వాన్నంగా కన్పిస్తున్నాయి. ఈ కళాకారులను తగిన విధంగా ఆదుకోవాల్సిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది.

రచయిత పరిచయం : కీ.శే. డా. బిరుదురాజు రామరాజుగారు తెలంగాణా రాష్ట్రంలోని వరంగల్లు జిల్లా దేవునూరులో 1925 ఏప్రిల్ 16న లక్ష్మీదేవి, నారాయణరాజు దంపతులకు జన్మించిరి. తెలుగువీరుడు, వీరగాథలు, జానపద సాహిత్యం, అల్లూరి సీతారామరాజు, మరుగుబడిన మాణిక్యాలు, మొదలగు రచనలు చేశారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం నుండి 'ఆత్మగౌరవం' అవార్డు, 'రాజా-లక్ష్మి ఫౌండేషన్' అవార్డు అందుకున్నారు. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం ఆయన శ్రీ వేంకటేశ్వర విశ్వవిద్యాలయంలో జరిగిన ఒక సదస్సులో సమర్పించిన పత్రం నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి.

1) తోలుబొమ్మలాటకు, సినిమాలకు గల తేడాలు.
2) జానపద కళారూపాలు.
3) ''చలన చిత్రాలకు మూలం తోలుబొమ్మలాట''.
4) తోలుబొమ్మలాట ప్రాచుర్యము.

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) తోలుబొమ్మలాట పుట్టు పూర్వోత్తరాలు.
2) తోలుబొమ్మలాటను ప్రదర్శించు విధానాన్ని వివరించండి.
3) తోలుబొమ్మలాటలో ప్రదర్శించే వివిధ కథలు.

ఆ) గడులను కుండలీకరణంలో ఇచ్చిన సరియైన పదములతో పూరించండి.

(దీపకాంతి, అభినయంలోను, పరాకాష్ఠ, సతారా, సోలాపూర్)

1) తోలుబొమ్మలాట తంజావూరు నాయక రాజుల కాలంలో [   ] కు చేరుకుంది.
2) తోలుబొమ్మలను ఆడించే వాళ్ళు మహారాష్ట్రలోని [   ] ప్రాంతం నుంచి వలస వచ్చినవాళ్ళే.
3) తోలుబొమ్మలాట తెల్లని తెరవెనుక [   ] లో ప్రదర్శింప బడుతుంది.
4) సూత్రధారి సాహిత్యంలోను, సంగీతంలోను [   ] దిట్టగా ఉంటాడు.

ఇ) జతపరచండి :

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) చెన్నైలో నెలకొల్పినది	అ) రంగులు వాడతారు.
2) బొమ్మలజాతి భేదాల్నిబట్టి	ఆ) ప్రత్యేకమైన శ్రద్ధ తీసుకుంటారు.
3) దీపాలకాంతి తగ్గకుండా	ఇ) ధనం చాలా అవసరం
4) తోలుబొమ్మల్ని ఆడించడానికి	ఈ) కేంద్ర చర్మ పరిశోధక సంస్థ
	ఉ) ఓర్పు, నేర్పు చాలా అవసరం.

ఈ) తప్పొప్పులను గుర్తించండి.

1) తోలు బొమ్మలాట వాళ్ళు ఎక్కువగా రామాయణ, భాగవత, భారత సంబంధమైన కథల్ని ప్రదర్శిస్తుంటారు. [   ]
2) తోలుబొమ్మలాట తెలంగాణా రాష్ట్రంలో పుట్టి ఇతర రాష్ట్రాలకు వ్యాపించినది. [   ]
3) బొమ్మల తలలకు కదలిక ఉండటం ఆంధ్రప్రదేశంలోని ప్రత్యేకత. [   ]
4) తోలుబొమ్మల కళాకారులు గద్యపద్యాలలో గద్యానికే ఎక్కువ ప్రాధాన్యమిస్తారు. [   ]

III స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1) తోలుబొమ్మలాట పట్ల మీ అభిప్రాయం.
2) తోలుబొమ్మలాట కళాకారులను ప్రభుత్వం ఏ విధంగా ఆదుకోవాలో మీసొంతమాటల్లో రాయండి.
3) తోలుబొమ్మలాట తెలుగునాట జనప్రియమైందని ఎట్లు చెప్పవచ్చునో మీ సొంతమాటల్లో రాయండి.

IV భాషావగాహన :

అ) కింది వాక్యాల్లో గుర్తింపబడిన పదాలు ఏ భాషాభాగాలో రాయండి:

1) ఒకే పాత్రకు నాలుగైదు బొమ్మల్ని <u>తయారు చేసుకుంటారు</u>. (క్రియ, నామవాచకం, సర్వనామం)

2) తోలుబొమ్మలాట ప్రదర్శకుల పరిస్థితులు <u>అధ్వాన్నంగా</u> కనిపిస్తున్నాయి. (అవ్యయము, విశేషణము, క్రియ)

3) <u>ఇది</u> మానవుడు తయారు చేసుకున్న మొట్టమొదటి రూపకం. (నామవాచకం, సర్వనామం, క్రియ)

4) ఈ కళారూపం బౌద్ధం ద్వారా <u>చైనాకు</u> వ్యాపించింది. (నామవాచకం, క్రియ, అవ్యయము)

ఆ) కింది వాటికి సంధి కార్యాలు రాయండి.

పదము	విడదీసి రాయుట	సంధి నామం
1. శతాబ్దము		
2.	తగిన + అట్లు	
3. ఉన్నట్లయితే		
4.	అప్పటికి + అప్పుడు	
5. ఆంగికాభినయం		

ఇ) కింది వాటికి సమాసకార్యాలు రాయండి.

పదము	విగ్రహవాక్యము	సమాస నామం
1. జనాదరణ		
2.	తెల్లనైన చీర	
3. రెండు బొమ్మలు		
4.	ఓర్పును, నేర్పును	
5. బళ్ళారి జిల్లా		

ఈ) కింది వాక్యాలలో గీతగీసిన ప్రత్యయములు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) ఈ కళారూపం మహారాష్ట్ర<u>లో</u> పుట్టి ఇతర రాష్ట్రాలకు వ్యాపించింది.

2) వయోభేదాల<u>ను</u> బట్టి బొమ్మల పరిమాణం ఉంటుంది.

3) పద్యాలు, శ్లోకాలు అన్నీ ఈ కళాకారుల<u>కు</u> కంఠాపాఠంగా ఉంటాయి.

4) తోలుబొమ్మలను జంతువుల చర్మాల<u>తో</u> తయారు చేసుకుంటారు.

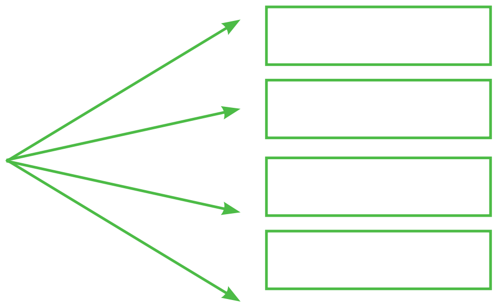
ఉ) కింది పదాలను సొంతవాక్యాలలో ఉపయోగించి రాయండి.

1) ప్రాచీనము 2) మనసకబారినట్లు 3) కంఠాపాఠంగా 4) ప్రసిద్ధి 5) ప్రదర్శించుట.

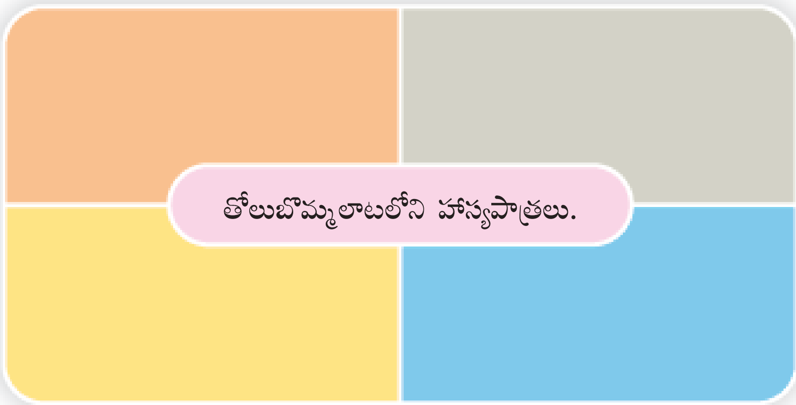
V అల్లిక :

కింది అల్లికలను పూరించండి :

1) తోలుబొమ్మలాట వారికి కంఠాపాఠంగా వచ్చేవి.

2)

VI అంశాల ఆధారంగా 'ఈ-మెయిల్' పద్ధతిలో అనధికార, అధికార లేఖలు రాయండి.

- కళాశాలల అంతర్గత వైజ్ఞానిక ప్రదర్శన గురించి తెలియచేస్తూ తాతయ్యకు ఈ-మెయిల్
- కళాశాలల అంతర్గత వైజ్ఞానిక ప్రదర్శన ఏర్పాటు చేయించవలసినదిగా కోరుతూ ప్రధానోపాధ్యాయునకు ఈ-మెయిల్.

VII సృజనాత్మకత :

1) వివిధ రకాల జానపదకళలను గూర్చి అంతర్జాలం ద్వారా తెలుసుకోండి.

2) విభిన్న సంస్కృతుల జానపద కళలను, వాటి చిత్రాలను సేకరించి, వాటిని వివరిస్తూ ఒక ఆల్బమ్ తయారు చేయండి.

VIII ప్రాజెక్ట్‌పని-ప్రదర్శన :

అట్టలు, రంగులు ఉపయోగించి బొమ్మలను తయారు చేయండి. పాఠశాలలో చక్కని సంభాషణలు, పాటలు జతకలిపి బొమ్మలాటను ప్రదర్శించండి.

నేనివి గ్రహించా :

1) తోలుబొమ్మలు తయారు చేయువిధానం.
2) తోలుబొమ్మలాట ప్రాధాన్యత.
3) జానపదకళలను ప్రోత్సహించుట.

8 గెలుపు

ఉన్ముఖం:

కష్టపెట్టబోకు కన్నతల్లి మనసు
నష్టపెట్టబోకు నాన్న పనులు
తల్లిదండ్రులన్న దైవ సన్నిభులురా
లలిత సుగుణజాల తెలుగుబాల!

తల్లి, తండ్రి, గురువు దైవంతో సమానం అన్నారు పెద్దలు. అనగా మన జీవితంలో తల్లిదండ్రుల స్థానం ఎంతో ఉన్నతమైనది. అందుకే శ్రవణకుమారుడు, ధర్మవ్యాధుడు తల్లిదండ్రులకు ఎంతో శ్రద్ధా భక్తులతో సేవచేశారు. ఒక వేళ తెలిసో తెలియకో పొరపాట్లు చేసినా పశ్చాత్తాపపడి సరిదిద్దుకోవటం తక్షణ కర్తవ్యం. ఆ విధంగా పశ్చాత్తాపంతో తన పొరపాటును సరిదిద్దుకున్న 'రాజు'ను గురించి తెలుసుకుందామా!

విలాసవంతమైన జీవితాన్ని మెడలో వేసుకొని కులాసాగా తిరుగుతున్నాను. నాన్న కష్టపడి చదివిస్తుంటే నేను చదువుకోవడం మానేశాను. రోజుకో డ్రస్‌వేస్తూ పగటివేషగాడిలా షికార్లు కొడుతున్నాను. చిన్నప్పటినుంచి ఇప్పటివరకూ నాన్నచేసే హితబోధ ఒక్కటే.

మాతృదేవోభవ - పితృదేవోభవ - వివరించండి.

''ఒరేయ్ రాజు... జీవితంలో గెలుపోటములు సహజం, కాని ఎంత బాధవున్నా చివరికి గెలవాలి. మన వంశంలో దేనిలోను ఓడిపోయిన వాళ్ళు లేరు. బాగా గుర్తుపెట్టుకోరా....'' అంటున్న నాన్నమాట అప్పుడప్పుడు నా మస్తిష్కగూడులో తళుక్కున మెరుస్తుండేది. ఐనా అలవాటుపడిన మనసు ఒకవైపే ఒరిగిపోతుంటే ఆపేశక్తిని కోల్పోయాను.

మాది చాలా ఉన్నతమైన కుటుంబం. డబ్బులోనే కాదు, పరపతిలోను, గౌరవంలోను పెట్టింది పేరు. మా ఊరిలో మాదే పెద్దఇల్లు. నేను ఒక్కగానొక్క కొడుకుని, గారాబంగా పెంచుతున్నారు, నాకు జలుబు చేస్తేనే చాలు, అమ్మ అన్నం తినడం మాని నా బాగోగులు గురించే మథన పడేది. బాగా చదివించాలనే నాన్న పట్టుదలకు అవధులుండేవి కావు. పదవతరగతి పబ్లిక్ పరీక్ష రాయడానికి బయలుదేరే ముందు నాన్న ఒకమాటన్నాడు.

''రాజు.... మీపెదనాన్న కొడుకు విజయ్ లేడూ.... పదవతరగతి ఫస్ట్‌క్లాస్‌లో పాసయ్యాడని ఊరొళ్ళందరు మెచ్చుకున్నార్రా.... అలాగే నువ్వుకూడా పరీక్షల్లో గెలవాల'' అనిన నాన్న ఆశయాన్ని నెరవేర్చాను. కన్నవారి కళ్ళల్లో ఆనందాన్ని చూసిననాకు, నాజీవితం ధన్యమైందనుకున్నాను. చదువులోనే కాదు ఆటల్లోను మేటిగా గెలుపొందాను. అన్నింటిలోను గెలుపును సాధిస్తున్న నన్ను చూసి అమ్మానాన్నలో సంతోషం హద్దులు చెరిపేసుకుంది.

''ఏమయ్యా సుందరం.... మీవాడు చదువులోనే కాదయ్యా మునుముందుకు అన్ని రంగాల్లోను గెలుస్తాడు'' ప్రిన్సిపాల్ భక్తవత్సలం నాన్నతో అంటుంటే చెట్టుచాటున వుండి ఎగిరి గంతేసాను.

ఇన్నాళ్ళు నాన్న తెచ్చింది తీసుకునే వాణ్ణి. ఇప్పుడు నేను కోరింది నాన్న తెచ్చి పెడుతున్నాడు. ఇంటర్ పూర్తికాగానే డిగ్రీ చేయడానికి పట్టణం వెళ్ళాను. అక్కడే వుండి కాలేజీకు వెళ్ళాల్సి వచ్చింది. సెలవుల్లో కూడా ఇంటికి వెళ్ళడానికి తీరిక వుండేది కాదు. కావలసినంత డబ్బు నాన్నే పంపేవాడు.

యుక్తవయసు మీదపడి లోకజ్ఞానం బాగా ఒంటబట్టించుకున్నాక విజ్ఞానంతో బాటు విలాసవంతమైన జీవితానికి అలవాటు పడ్డాను. కొత్తకొత్త స్నేహాలు కలిసి వాళ్ళతో మెసలాక... కాలేజీ హాజరుపట్టీలో పర్సెంటేజీ తగ్గిపోయింది, అల్లరిగ్యాంగ్‌లో నాపేరు మొదటికి చేరింది. సెల్‌ఫోన్ కావాలని నాన్నకు తెలిపిన తక్షణం డబ్బు ఆగమేఘాలమీద దూసుకొచ్చింది. సెల్‌వాడకం మొదలయ్యాక అక్కడినుండి మలుపు తిరిగింది.

క్లాసులు ఎగ్గొట్టి క్రికెట్ ఆటలో ఎక్కువ శాతం నిమగ్నం అయ్యాను. చెడువ్యసనాలు నా చుట్టూచేరి పీడించడం మొదలుపెట్టాక విద్యార్థికున్న లక్షణాలన్నింటిని కోల్పోవాల్సి వచ్చింది.

''పైపై మెరుగులకు యువత లోనుకాకూడదు''- వివరించు.

ఒకరోజు నాన్న ఫోన్ చేసి ''బాబు.... మీ అమ్మకు ఒళ్ళు బాగోలేదు. నిన్ను చూడాలంటోంది. ఒకసారి వచ్చిపోరా అన్నాడు. విలాసాల్లో మునిగితేలిన నేను వెళ్ళలేదు. అంతే ఆ రోజు నుండి నాన్న ఫోన్ చేయడం మానేసాడు. ఇదివరకే నాన్న పంపిన డబ్బులు సంవత్సరం పాటు నా విలాసవంతమైన జీవితానికి పనికొచ్చాయి. చాలారోజులకు అమ్మానాన్నను చూడాలనిపించింది. సెల్‌ఫోన్ విక్రయించగా వచ్చిన డబ్బుతో ఊరికి బయలుదేరాను.

సొంత ఊర్లో బస్సుదిగి రెండడుగులు ముందుకు వేయగానే మాసిపోయిన చొక్కా.... చిందరవందరగావున్న జుత్తు, ముక్కులోకి దుమ్ము పడకుండా అరముఖాన్ని కప్పుతూ చుట్టుకున్న గుడ్డ... ఆటోలో రెడిగా కూర్చుని వున్నాడు వెళ్ళి...

''ఏమయ్యా.... టవర్‌క్లాక్ పక్కవీధికి వస్తావా'' అనడిగాను. ఎక్కండి బాబు అన్నాడతను. ఎక్కికూర్చున్నా.... ఆటో కదలింది. నేరుగా వెళ్ళి ఒకపూరి గుడిసెముందు ఆటో ఆపాడు. నాకేమీ అర్థం కాలేదు. అలాగే కూర్చుని వున్నాను.

''తన కోపమె తన శత్రువు''... ఎందువలన

''మీ ఇల్లు వచ్చింది దిగు బాబు'' అన్నాడాయిన.

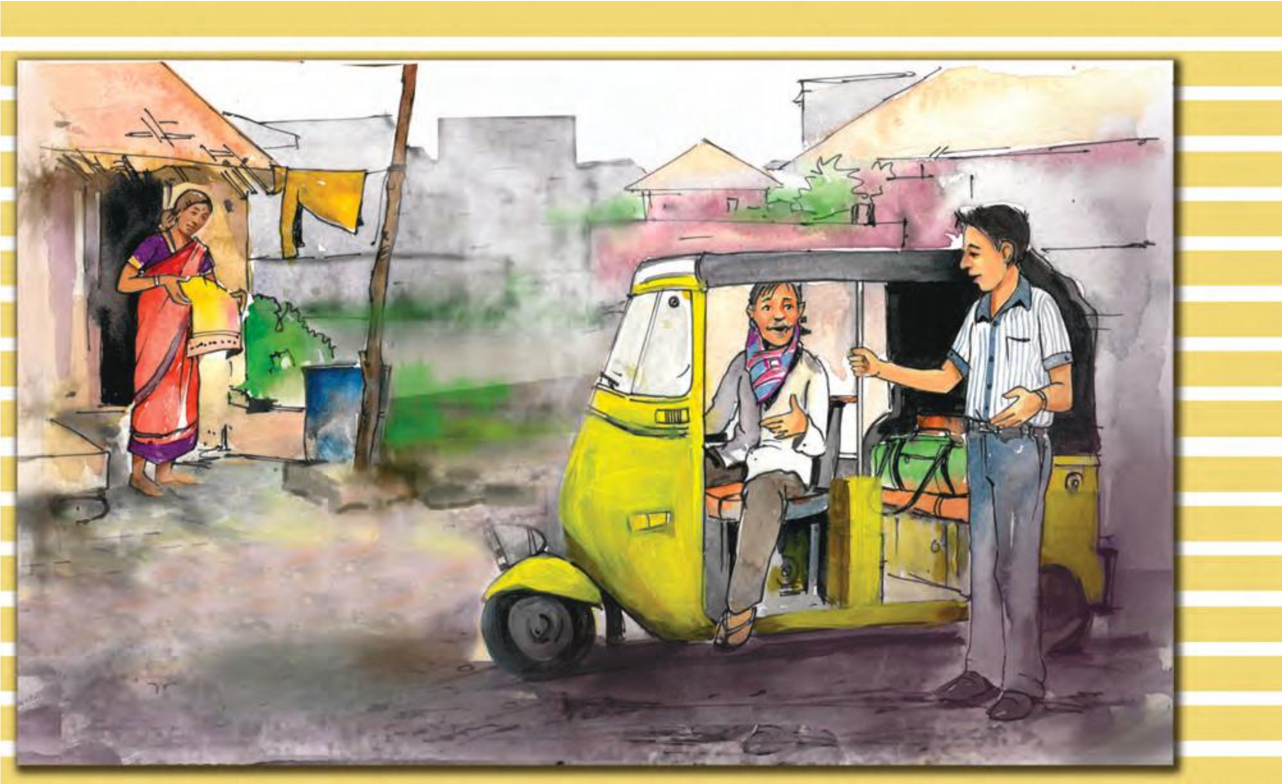
''ఏమయ్యో.... మాఇల్లు చూసావా. పెద్దమేడ, గుడిసె చూపి ఫూల్‌ని చేయకు.'' వెంటనే ఇలా అన్నాను.

''కాదు బాబు పొరబడుతున్నావ్ ఇది మీ ఇల్లే దిగండి'' అతని మాటకు నాలో ఓపిక చచ్చిపోయింది.

''పెద్దవాడివి కదాని ఇందాకట్నుంచి మర్యాదిస్తుంటే వెటకారమాడుతావా..'' అంటూ ఆటోదిగి కోపంగా అతని వంక చూశాను. ఇంతలో అతని ముఖానికి చుట్టుకున్న కండువా జారిపోయింది. అంతే నాగుండె ఆగిపోయినంత పనైంది. అతను ఎవరోకాదు మానాన్నే.... ముఖానికి గుడ్డ చుట్టుకొని వుంటే ఎవరో అనుకున్నాను. స్వయానేనాన్నే నన్ను తీసుకొచ్చాడని తెలిసాక నాలో బాధకు అంతులేకుండా పోయింది. ఆ క్షణాన ఏమి అర్థం కాలేదు నాకు. చూస్తూ నిలబడిపోయాను. నోరు పెగల్లేదు.

రాజు మార్పుకు కారణం.

రోజు పట్టుచీర కట్టి దర్జాగా తిరిగే అమ్మ దర్పారు, నావల్లనే ఈ రోజు అణగారిపోయింది. పాతచీర కట్టుకుని పూరింటి పంచన దిగాలుగా నిలుచున్న అమ్మను చూసి నాగుండె తరుక్కుపోయింది. నాన్న వైపు తిరిగి తలదించుకున్నాను.

"తల దించుకోవాల్సింది నువ్వుకాదు బాబూ మేము. కొడుకు పైచదువులు చదివి... గొప్ప ఉద్యోగం సంపాదించి మూడుపూటలా కాస్త తిండి పెడతాడనుకున్నాము. ఇలా నోటికాడ ముద్దను లాగేస్తాడనుకోలేదు. తల్లిదండ్రులు అమాయకుల్లే అనుకొని మాయచేసావు. మాది అమాయకత్వం కాదు బాబూ నమ్మకం. ఈనమ్మకం వమ్ము అవుతుందని కలలో కూడా ఊహించుకోలేదు. 'నాన్నా డబ్బులు కావాలి' అంటే రెక్కలుముక్కలు చేసి పంపించాను. అందరూ సెల్‌ఫోన్ వాడుతున్నారంటే అదీ తీయించాను. నాకొడుకు అందరిలో మేటిగా వుండాలని కోరిన బట్టలు తీయించాను. ఉన్న ఆస్తులు అమ్మి లక్షలు లక్షలు కట్టానురా... ఇంజనీరు చదువుకు. ఉన్న ఇల్లు కూడా అమ్మేసానురా... చివరకి మిగిలింది ఈ ఆటో, ఆగుడిసెకూడా మనది కాదు అంటూ నాన్న కళ్ళల్లో నీళ్ళు తుడుచుకుంటూ ఆటోవద్దకు వెళుతుంటే.... నాగుండెల్లో బాధ కన్నీళ్ల రూపంలో బయటికి తన్నుకొచ్చింది. వెళ్ళినాన్న పాదాలమీద పడ్డాను.

"నన్ను క్షమించు నాన్న. నావలన ఉన్న ఆస్తులన్నీ కరిగిపోయాయి. కన్నుమిన్ను కానకుండా తిరిగినందుకు అయింది తగిన శాస్తి." అంటూనే అమ్మ దగ్గరకు వెళ్ళాను. పుష్టితో ఆరోగ్యంగా వుండే అమ్మ ఒట్టికట్టెలా తయారైంది.

కన్నవారి పరిస్థితి చూసి కన్నుల్లో నీరు ఆగలేదు. "అమ్మా.... మిమ్మల్ని నేను బాగా చూసుకుంటాను. చిన్నప్పుడు నాన్న చెప్పిన మాట గుర్తుందమ్మా.... ఇకనుండి దాన్ని అక్షరాలా పాటిస్తాను. ఇంటిపట్టునే వుండి చదువును గెలుస్తాను. ఆటో నడుపుకొంటూ జీవితాన్ని గెలుస్తాను. మీకు కావల్సింది గెలుపు. అది నేను సాధిస్తాను, ధైర్యంగా వుండండి" అంటుండగానే నాన్న నా భుజం తట్టి పైకి లేపి, ముఖంలో ఆనందాన్ని వ్యక్తం చేయగానే నాలో ధైర్యం పుంజుకుంది.

వృత్తివిద్య ప్రాధాన్యత వివరించండి.

కానీ నేను కోరుకునేది ఒక్కటే. ప్రతి విద్యార్థి వ్యసనపరులు కాకుండా.. చదువుపై ఆసక్తిని చూపి గెలుపును ఆస్వాదించాలి... సాధించాలి.

రచయిత పరిచయం : శ్రీ నరెద్దుల రాజారెడ్డి గారు ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని అనంతపురం జిల్లా గోరంట్ల మండలము తాటిమాకులపల్లి గ్రామంలో 18-03-1986న జన్మించారు. కుళ్ళాయరెడ్డి, నలమ్మ వీరి తల్లిదండ్రులు. చిన్నచిన్న టెలీఫిల్మ్‌లకు కథ, మాటలు, పాటలు అందించారు. చిత్రావతి సాహిత్య కళాపీఠము ఆధ్వర్యంలో సన్మానాలు, పురస్కారాలు అందుకొన్నారు. వీరు అనేక కథలు, కవితలు రచించారు.

I చర్చించండి..

1) సెల్‌ఫోన్ వలన కలుగు లాభనష్టాలు
2) వసతిగృహం (హాస్టల్)లో విద్యార్థుల జీవితం.
3) గ్రామ - నగర జీవితాల మధ్య వ్యత్యాసం.

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) నగర జీవితం రాజుపై చూపిన ప్రభావం.
2) రాజు స్వగ్రామానికి బయలు దేరడానికి గల కారణాలు.
3) రాజు తల్లిదండ్రులను ఓదార్చిన విధము.

ఆ) ఎవరు - ఎవరితో అనిరి.

1) జీవితములో గెలుపోటములు సహజం. [ ] → [ ]
2) మును ముందుకు అన్ని రంగాల్లోను గెలుస్తాడు. [ ] → [ ]

3) మిమ్మల్ని నేను బాగా చూసుకుంటాను. [ ] → [ ]

4) ఇంటిపట్టునే వుండి చదువును గెలుస్తాను. [ ] → [ ]

ఇ) తప్పొప్పులు గుర్తించుము.

1) బాగా చదివించాలనే అమ్మ పట్టుదలకు అవధులుండేవి కావు. ( )

2) చదువులోనే కాదు పాటల్లోను మేటిగా గెలుపొందాను. ( )

3) సెలవుల్లో కూడా ఇంటికి వెళ్ళడానికి తీరిక ఉండేది కాదు. ( )

4) చాలా రోజులకు అమ్మానాన్నను చూడాలనిపించింది. ( )

III స్వీయస్పందన :

1) రాజు పట్టణానికి వెళ్ళడానికి గల కారణాలు. 2) రాజుతండ్రి రాజుకి వివరించిన వాస్తవ పరిస్థితులు.

IV భాషావగాహన :

అ) సంధులు : సరైన సమాధానాన్ని ఎంచి రాయండి.

1) బాగోగులు = బాగు + ఓగులు [ ]

అ) ఇకారసంధి ఆ) ఉకారసంధి ఇ) అకారసంధి

2) చూడాలంటోంది = చూడాలి + అంటోంది. [ ]

అ) ఉకారసంధి ఆ) ఇకారసంధి ఇ) అకారసంధి

3) మర్యాదిస్తోంటే = మర్యాద + ఇస్తోంటే [ ]

అ) అకార సంధి ఆ) ఉకారసంధి ఇ) ఇకారసంధి

ఆ) సమాస కార్యములు రాయండి.

పదము	విగ్రహవాక్యము	సమాసనామము
1) గెలుపోటములు		
2) చెట్టుచాటు		
3) లోకజ్ఞానం		
4) చెడు వ్యసనాలు		
5) రెండడుగులు		
6) తల్లిదండ్రులు		

ఇ) గుర్తింపబడిన ప్రత్యయాలు ఏ విభక్తులకు చెందినవో రాయండి.

1) జీవితంలో గెలుపోటములు సమంజసం.

↓ [ ]

2) విజ్ఞానంతో పాటు విలాసవంతమైన జీవితానికి అలవాటు పడ్డాను.

↓ [ ]

3) చాలా రోజులకు అమ్మా నాన్నను చూడాలనిపించిందింది.

4) నన్ను క్షమించునాన్నా నా వలన ఉన్న ఆస్తులన్ని కరిగి పోయాయి.

ఈ) వాక్యాంగాలు రాయండి.

	కర్త	కర్మ	క్రియ
1) నేను చదువును గెలుస్తాను.			
2) విజయ్ అమ్మను బాగా చూసుకొనెను.			
3) నాన్న సెల్‌ఫోన్‌ను కొన్నాడు.			

ఉ) వాక్యరకాలు రాయండి.

1) మాది చాలా ఉన్నత కుటుంబం.
2) అన్నం తినడం మాని, నా బాగోగుల గురించి ఆలోచించేది.
3) చదువుల్లోను, ఆటల్లోను మేటిగా గెలుపొందాను.
4) అమ్మానాన్నల్లో సంతోషం హద్దులు చెరిపేసుకుంది.
5) ఇంటర్ పూర్తికాగానే డిగ్రీ పూర్తిచేయడానికి పట్నం వెళ్ళాను.
6) ఊర్లో బస్సుదిగి రెండడుగులు ముందుకు వేశాను.

V సృజనాత్మకత :

అంతర్జాలం ద్వారా వృత్తి విద్యలను శోధించి, మీకు నచ్చిన వాటిని ఎన్నుకోండి. వాటిని అమలు పరచడానికి సరైన ప్రణాళిక వేసుకోండి.

VI చర్చావేదిక :

"వివిధ సాంకేతిక పరికరాలు-సాధనాలు ఉపయోగకరమా? - హానికరమా?" - రెండు జట్లుగా ఏర్పడి చర్చావేదిక నిర్వహించండి.

నేనివి గ్రహించా :

1) తల్లిదండ్రుల పట్లగల బాధ్యతలు విస్మరించరాదు.
2) జీవితంలో విలాసవంతమైన తళుకు బెళుకులకు లోనుకారాదు.

9 చతురోక్తులు

ఉన్ముఖం:

జనుల వాడుకలోని ఈ కింది కథను చదవండి.

పోతన భాగవతంలో శ్రీమహావిష్ణువు గజేంద్రుని ఆర్తనాదం విని, శంఖచక్రాదులు గ్రహింపక హుటాహుటిన బయలుదేరెనని వ్రాసెను.

శ్రీనాథుడు: చక్రాయుధం తీసుకొనక, గరుడుని అధిరోహింపక బయలుదేరి ప్రయోజనమేమి? ఎలాకాపాడగలడు?

పోతన : (నవ్వి ఊరుకొనెను)

[శ్రీనాథుడు తన ఇంటి అరుగుపై కూర్చుని ఉండగా... పోతన పెరటిలోనికి వెళ్లి బావిలో ఒక పెద్ద బండను వేసి అయ్యో! మీ బిడ్డ బావిలో పడెనెను. వెంటనే శ్రీనాథుడు పరుగు పరుగున అచ్చటికి వచ్చి నా బిడ్డకేమైనది, ఎక్కడ వాడు అని కంగారుపడసాగెను.]

పోతన: అయ్యో! భయపడవద్దు. అడుగో మీ బిడ్డడు ఆడుకొనుచున్నాడు. సరేగానీ హుటాహుటిన ఇచ్చటికెందులకు వచ్చితిరి?

శ్రీనాథుడు: బిడ్డ బావిలో పడెనని కేకవేసితిరే రక్షించుకొనుటకు వచ్చితిని.

పోతన: మరి తాడుగాని, నిచ్చెనగాని తెచ్చితిరా!

శ్రీనాథుడు: బిడ్డ ప్రాణములకు హానియని తెలియగానే ఏమియు తోచలేదు. వెనువెంటనే ఇచటికి రావలెనని మాత్రమే తట్టినది.

పోతన: ఇప్పుడు అర్థమైనదా ఆ శ్రీహరి గజేంద్రుని ఆర్తనాదం విని, శంఖచక్రాదులు గ్రహింపక హుటాహుటిన ఎట్లు బయలుదేరినాడని?

-------- ఇలా ఎప్పుడైనా ఎవరైనా మాటలతో సున్నితంగా దెబ్బకుదెబ్బ వేయటం చూశారా. ఇప్పుడు కొందరు ప్రసిద్ధ రచయితలు మాటలతో ఎలా ఆడుకున్నారో చూడండి.

నవరసాల్లో హాస్యం ఒకటి. హాస్యం లేని జీవితం ఊహించలేము. హాస్యభరితమైన మాటలు వింటే అన్ని మరచిపోయి కడుపుబ్బ నవ్వుకుంటాం. అందుకే కీ.శే. జంధ్యాల గారు నవ్వడం ఒక భోగం, నవ్వించడం ఒక యోగం, నవ్వలేక పోవడం ఒక రోగం అన్నారు.

ఢిల్లీ ఆంధ్ర సంఘం వారు విశ్వనాథ సత్యనారాయణ గారిని ఒకసారి ఘనంగా సన్మానించారు. ఆ సందర్భంగా ఆయన ఢిల్లీ వెళ్ళారు. అప్పుడు పార్లమెంటు సభ్యులుగావున్న తెన్నేటి విశ్వనాథంగారు కూడా సన్మానసభకు వచ్చి పాల్గొన్నారు. సభ ముగిశాక తెన్నేటితో విశ్వనాథా 'మనిద్దర్నీ కలిపితే ముచ్చటైన ముక్తపదగ్రస్త అలంకారం అవుతుంది'' అన్నారట చలోక్తిగా తెన్నేటి విశ్వనాథంతో విశ్వనాథ సత్యనారాయణ.

జీవితంలో హాస్యం ప్రాధాన్యత వివరించు.

మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి పొరుగూరు వెళ్ళినపుడల్లా పూటకూళ్ళ ఇంట్లో భోజనం చేస్తుంటారు. ఆ పూటకూళ్ళ ఆమె ఒక కుక్కను ఎంతో ప్రేమగా పెంచుతున్నది. మొక్కపాటి వారికి ఆ కుక్క అలా ఇంట్లో అటు ఇటూ తిరగడం నచ్చలేదు. ఆమె కుక్క పట్ల చూపే ప్రేమను కాస్త హేళన చేద్దామనే ఉద్దేశ్యంతో ''ఏమమ్మా! కుక్కను నువ్వు చాలా ప్రేమగా చూసుకుంటున్నావల్లె ఉంది అన్నారంట. అందుకు ఆమె ఏదోబాబూ ఇంతవరకు అలాగే జరిగింది. కాని నువ్వు వచ్చిన దగ్గరనుండి దాని ఆలనాపాలనా చూడడానికే నాకు సమయం చిక్కడం లేదు అన్నది. విసురు వెనక్కివచ్చి నరసింహశాస్త్రి గారికే తగిలింది.

ఒకసారి భారీ యెత్తున మద్రాసులో కవిసమ్మేళనం జరుగుతోంది. ఆహ్వానితులైన కవులంతా వేదిక నలంకరించారు. వారిలో కవిసామ్రాట్ విశ్వనాథ, దేవులపల్లి, కవికోకిల జాషువా, కవికోకిల దువ్వూరి రామిరెడ్డి యింకా కొందరు ప్రముఖులు వున్నారు. మొదటినుంచి రామిరెడ్డి గారితో జాషువాగారికి సాన్నిహిత్యం హెచ్చు. వారిద్దరూ పక్కపక్కనే చేరి మాట్లాడుకుంటున్నారు.

వారిద్దరినీ చూచిన విశ్వనాథ 'పక్షులు రెండూ ఒక చోటికి చేరాయే'' (ఇద్దరూ కవికోకిలలు) అని చమత్కరిస్తే వెంటనే జాషువాగారు–

''కిరాతుడి కన్నుఇంకా పక్షుల మీదనే వున్నదే'' అని తిరుగుదెబ్బ తీశాడు. (కిరాతుడు క్రౌంచపక్షిని కొట్టడం రామాయణ రచనకు దారితీసింది.)

ఉక్తి, సూక్తి, చతురోక్తి వీటికి గల భేదం ఏమిటి?

హాస్యం అనే పదానికి పర్యాయంగా చమత్కారం. చెణుకు, ఛలోక్తి, విసురు మొదలగు అనేక పదాలు వాడుకలో ఉన్నాయి. అయితే అందరూ చమత్కారంగా మాట్లాడలేరు. కొంతమంది చమత్కారంగా మాట్లాడుతున్నట్లుగా మనల్ని ఏదోమాట విసురుగా అనిబాధిస్తారు. మన బాధ వాళ్ళకు ఆనందాన్ని కలిగిస్తుంది. ఈ విధంగా కాకుండా ఎవరైనా ఒక జోక్ వేసినా, వేసినవారు ఎదుటి వారు కూడా ఆనందంగా నవ్వుకుంటే అది అసలైన చమత్కారం. ఆరోగ్యవంతమైన హాస్యం.

మన సాహిత్యంలో హాస్యానికి పెద్దపీట వేసిన మహనీయులు ఎందరో ఉన్నారు. విశ్వనాథ సత్యనారాయణ, మొక్కపాటి నరసింహశాస్త్రి, గుర్రం జాషువా, స్థానం నరసింహారావు మొదలగువారు సుప్రసిద్ధులు. ఆంగ్ల సాహిత్యంలో బర్నాడ్‌షా, మార్కుట్వెయిన్, జోయి బిషప్ వంటి మహనీయులు ఎందరో హాస్యాన్ని పండించారు.

ఒకసారి వేదులవారు, విశ్వనాథ సత్యనారాయణ వారి ఇంటికెళ్లారు. మేడ మీద పిల్లలు ఎగిరి గంతులు, కేకలు వేస్తూ ఆడుకుంటున్నారు. వేదుల వారికి పిల్లలు అల్లరి చేయడం నచ్చలేదు. అందుకని తనే స్వయంగా పిల్లలను కేక వేద్దామని మేడపైకి వెళ్ళబోయారు. విశ్వనాథ వారికి బహుశ అది ఇష్టం లేక ''నీవు ఎందుకు వెళతావయ్యా వద్దు వెళ్ళకు'' అన్నారు. ఆయన అలా ''నిర్మొహమాటంగా తనను వద్దనడానికి వేదులవారు కష్టపడ్డారు. ఆ విషయం ఆయనకు తెలియ చెప్పాలి. ఎదురుగా ఉన్నది మహాకవి కాబట్టి కాస్త చమత్కారంగా చెప్పాలి. అందుకని ఒక్క క్షణం ఆలోచించి 'పైన ఏమన్నా పిచ్చి ఆసుపత్రి ఉన్నదా?'' అందుకని నన్ను వెళ్ళవద్దు అంటున్నారా! అని కొంటెగా అడిగారు.

మహాకవి ఏమైనా తక్కువ తిన్నారా. ఎంత పొరపాటు పడ్డావయ్యా వేదులా! పైన పిచ్చి ఆసుపత్రి ఉంటే నిన్ను ఎందుకు వెళ్ళొద్దు అంటానయ్యా బాబూ! అన్నారట. ఇద్దరికీ తమ ప్రసంగం నచ్చి విరగబడి నవ్వుకొన్నారు.

'నవ్వు-ఇతరులను నవ్వించు' దీని ఆంతర్యమేమి?

స్థానం వారి సమయస్ఫూర్తికి సంబంధించిన ఒక సంఘటన. అనకాపల్లిలో శ్రీకృష్ణ తులాభారం ప్రదర్శన జరుగుతోంది. స్థానం నరసింహారావుగారు సత్యభామగా, గోవిందరావు రుక్మిణిగా నటిస్తున్నారు. రుక్మిణి కృష్ణుణ్ణి తులసిదళంతో తూచే దృశ్యం వచ్చింది. రుక్మిణి తులసిదళం పుచ్చుకొని భక్తి భావంతో

ఫలమో, ఘనరసంబో పత్రమో

గొనుచు భక్తి నిన్ను గొలుచు వారికీవు

వశుడగుటయే సత్యమేని

ఈ తులసిదళము నిన్ను తూచుగాక!

అని తక్కెడలో పెట్టింది. కాని సాంకేతిక లోపం వలన కృష్ణుడి సిబ్బి పైకి లేవలేదు. వెంటనే జనం గొల్లు మన్నారు. నటులు తెల్లబోయారు. అపుడు స్థానం వారు ''అక్కా! భర్తకు పట్టిన దుస్థితి తలచుకొని నీధ్యానం నిలకడ తప్పినట్లుంది. మనసు లగ్నం చేసుకొని మళ్ళీ తులసిదళం వెయ్యి'' అన్నారు. రుక్మిణి పద్యం పాడుతూ తులసిదళం త్రాసులో ఉంచకముందే ఈసారి కృష్ణుడుపైకి లేచాడు.

> **లాఫింగ్ క్లబ్బులు అని వేటిని అంటారు? వాటి ప్రయోజనాలు ఏమిటి?**

జనం మళ్ళీ గొల్లుమన్నారు. నటుల పరిస్థితి చూసి స్థానం వారు వెంటనే అందుకు అక్కా నీభక్తి మధ్యలోనే పరాకాష్టనందుకొన్నది చూశావా అని సమర్థించారు.

హాస్యానికి, చతురతకు అమెరికన్ రచయిత మార్కు ట్వెయిన్ పేరొందాడు. ఆయనకు ఒకసారి ఒక పుస్తకం కావలసివచ్చింది. పొరుగింటి ఆసామికి ఆ పుస్తకం పేరు చెప్పి అది మీవద్ద ఉన్నదా? అని అడిగాడు. వెంటనే అతడు ఉన్నది కావాలంటే మీరు దాన్ని నా లైబ్రరీలో కూర్చుని మాత్రమే చదువుకోవలసి ఉంటుంది అన్నాడు. మార్క్‌ట్వెయిన్ అప్పటికి ఏమీ మాట్లాడలేదు. కొన్నాళ్ళకు ఆ పొరిగింటి ఆసామికి లాన్ మోవర్ కావలసి వచ్చింది. (అంటే ఆరుబయట ఉన్న గడ్డిని కత్తిరించి చదును చేసే పనిముట్టు) వెంటనే మార్క్‌ట్వెయిన్ అది కావాలంటే మీరు మా లాన్ మీద దానిని సంతోషంగా ఉపయోగించు కోవచ్చు అని జవాబిచ్చాడు.

ఇలాంటిదే మరో సంఘటన చూడండి. అమెరికన్ హాస్యనటుడు జోయి బిషప్ టెలివిజన్‌లో 'టునైట్‌షో' అనే కార్యక్రమం నిర్వహించేవాడు. ఈయనకు అభిమానుల బెడద ఎక్కువగా ఉండేది. జోయి బిషప్ నడుస్తుండగా ఒకావిడ అతన్ని మీరు జోయి బిషప్ కదూ అని అడిగింది. బిషప్ ఆవిడని వదిలించుకుందామని 'లేదు అలా కనిపిస్తానంతే' అన్నాడు చాలా వినయంగా. కాని ఆటోగ్రాఫ్‌లకి అలవాటు పడ్డ ప్రాణం కాబట్టి వెళ్ళబోతూ ఆగి మీరు జోయి బిషప్ అభిమానా అని ప్రశ్నించాడు. ''లేదు అలా కనిపిస్తానంతే'' అని ఠపీమని జవాబు వచ్చింది. చమత్కారంగా మాట్లాడడం అందరికీ చేతకాకపోవచ్చు. అయితే మన నిత్యజీవితంలో చమత్కారంగా మాట్లాడేవారు కూడా ఎదురవుతుంటారు. మన మనస్సు నొప్పించని వారి సంభాషణా చాతుర్యం కోసం వారి స్నేహాన్ని మనం కోరుకోవచ్చు.

I చర్చించండి.

1) ''అసలైన చమత్కారం''.

2) తెలుగులో హాస్యరచయితలు.

II చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం :

హేళన = ఎగతాళి; సమయస్ఫూర్తి = సమయానికి తగినట్లు; పరాకాష్ట = పతాకస్థాయి, ఉన్నత స్థాయి.

III అ) ఐదు - ఆరు వాక్యాలలో జవాబులు రాయండి.

1) ఆరోగ్యవంతమైన హాస్యం.

2) విశ్వనాథ - జాషువా మధ్య జరిగిన సంభాషణ రాయండి.

3) జోయి బిషప్ జీవితంలోని సంఘటన రాయండి.

ఆ) ఖాళీలను పూరించండి :

1) పైన ఏమన్నా ________________ వున్నదా?

2) తెన్నేటి విశ్వనాథం గారుకూడా ________________కి వచ్చి పాల్గొన్నారు.

3) జోయిబిషప్ టెలివిజన్‌లో ________________ అనే కార్యక్రమం నిర్వహించేవారు.

4) నిత్యజీవితంలో ________________ గా మాట్లాడేవారు కూడా ఎదురవుతుంటారు.

ఇ) ఎవరు, ఎవరితో పలికిరి.

1) నీవు ఎందుకు వెళతావయ్యా! వద్దు.		→
2) కుక్కను నీవు చాలాప్రేమగా చూసుకుంటున్నావల్లె వుంది.		→
3) "పక్షులు రెండూ ఒక చోటికి చేరాయే"		→
4) మనసు లగ్నం చేసి మళ్ళీ తులసీదళం వెయ్యి.		→

IV స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1) "విశ్వనాథవారు పిచ్చాసుపత్రి ఉంటే నిన్నెందుకు వెళ్ళొద్దంటాను" అనటంలోని చమత్కారాన్ని నీ సొంతమాటల్లో తెలియజేయి.

2) దూరదర్శన్‌లో ప్రసారమయ్యే నీకునచ్చిన తెలుగు హాస్య కార్యక్రమాన్ని గురించి రాయండి.

V భాషావగాహన :

అ) గీత గీసిన పదాల భాషాభాగాలను గుర్తించండి.

1) మన భాష వాళ్ళకు ఆనందాన్ని కలిగిస్తుంది. [ ]

2) వేదుల వారికి పిల్లలు అల్లరి చేయడం నచ్చలేదు. [ ]

3) ఢిల్లీ ఆంధ్రసంఘం వారు విశ్వనాథవారిని ఘనంగా సన్మానించారు. [ ]

4) రుక్మిణి తులసిదళం తక్కెడలో పెట్టింది. [ ]

5) వేదులవారు విశ్వనాథ సత్యనారాయణ వారి ఇంటికి వెళ్ళారు. [ ]

ఆ) కింది పట్టికను అడిగిన విధంగా పూరించండి.

	పదము	విడదీసి రాయుట		సంధినామం
1)	చతురోక్తి	+	→	
2)		భారీ + ఎత్తున	→	యడాగమ సంధి
3)	ఆరోగ్యవంతమైన	+	→	

ఇ) కింది పట్టికను అడిగిన విధంగా పూరించండి.

పదము	విగ్రహవాక్యము		సమాసనామము
1) కవి సమ్మేళనం		→	
2) పెద్దపీట		→	
3) ఆలనపాలన		→	

ఈ) గీతగీసిన వాటికి విభక్తులను గుర్తించండి.

1) మొదటినుండి రామిరెడ్డిగారితో జాషువాగారికి సాన్నిహిత్యం హెచ్చు.
2) కేకలు వేస్తూ ఆడుకుంటున్నారు.
3) తెన్నేటి విశ్వనాథంగారు కూడ సన్మానసభకు వచ్చి పాల్గొన్నారు.
4) స్థానం వారి సమయస్ఫూర్తికి సంబంధించిన ఒక సంఘటన.
5) సాంకేతిక లోపం వలన సిబ్బి పైకి లేవలేదు.

ఉ) కింది వాక్యాలలో గీతగీసిన పదాల వాక్యాంగాలను గుర్తించండి.

1) పూటకూళ్ళ ఆమె కుక్కను ప్రేమగా పెంచుతున్నది.
2) స్థానం వారు శ్రీకృష్ణతులాభారం నాటకాన్ని ప్రదర్శిస్తున్నారు.
3) ఢిల్లీ ఆంధ్రసంఘంవారు విశ్వనాథ వారిని సన్మానించారు.

V. సృజనాత్మకత :

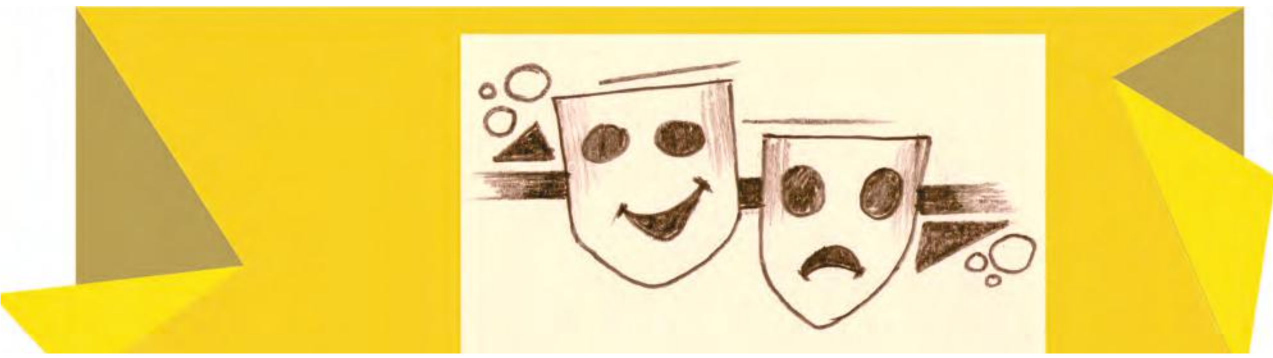
1) దిన, వార, పక్ష, మాస పత్రికల్లో వచ్చే ఛలోక్తులను సేకరించి, ఆల్బమ్ తయారుచేయండి.
2) మీరు స్వంతంగా కొన్ని ఛలోక్తులు రాసి తరగతిలో ప్రదర్శించండి.
3) హాస్యం నిత్య జీవితంలో ఎంతవరకు అవసరమో నీ అభిప్రాయం.

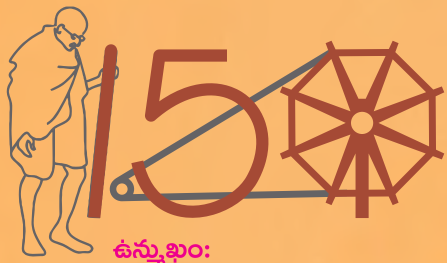
ప్రత్యక్ష అనుభవం – నవ్వు నవ్వించు.

- ఇంట్లో/పాఠశాలలో / మిత్రుల నడుమ జరిగిన చమత్కార నత్య సంఘటనలను ఒకరితోనొకరు చెప్పుకోండి–మనసార నవ్వుకోండి.
- పరిసరాలలో లాఫింగ్ క్లబ్ ఏర్పాటు చేసి అన్ని వయస్సుల వారు పాల్గొనేలా చేయండి.

నేనివి గ్రహించా:

1) నిత్య జీవితంలో హాస్య ప్రాధాన్యత. 2) ప్రసిద్ధ హాస్యకవుల రచనలలోని సారస్యము.

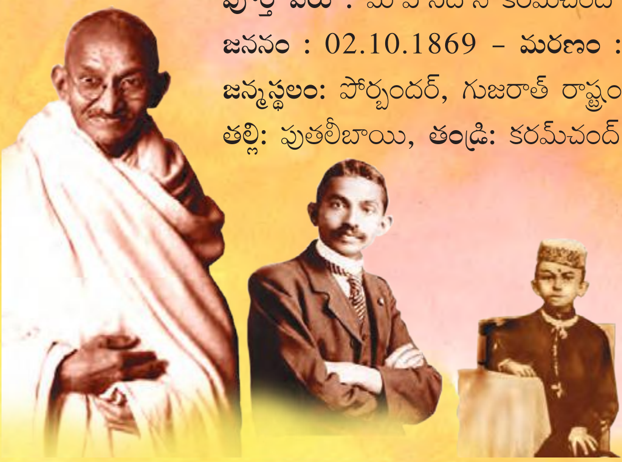

మహాత్మాగాంధీ జయంతోత్సవం

పఠనం

ఉన్ముఖం:

నిస్వార్థంగా ఇతరులకు సేవ చేయువారిని మహానుభావులు, మహాత్ములు అని అంటారు. స్వదేశం-పరదేశం అనే భేదభావం లేకుండా అందరి న్యాయం కోసం ఎల్లవేళలా పోరాడిన వారే మన గాంధీగారు. అందుకే వారు 'మహాత్ముడు' 'జాతిపిత' అని పిలుపందుకున్నారు.

పూర్తి పేరు : మోహన్‌దాస్ కరమ్‌చంద్ గాంధీ

జననం : 02.10.1869 – మరణం : 30.01.1948

జన్మస్థలం: పోర్బందర్, గుజరాత్ రాష్ట్రం

తల్లి: పుతలీబాయి, తండ్రి: కరమ్‌చంద్ గాంధీ

గాంధీజీ బాల్యంలో 'హరిశ్చంద్ర' నాటకాన్ని చూడటం జరిగింది. ఆ నాటకం ఆజీవనం వీరిపై ప్రభావం చూపింది.

వీరు ఎల్లప్పుడు సత్యమునే పలికెడివారు.

గాంధీజీ ఉద్యోగరీత్యా దక్షిణాఫ్రికాకు వెళ్ళారు. అచ్చటి వర్ణ వివక్ష, జాతి వివక్ష, సమాజంలోని అన్యాయాలు వారిని కలవర పెట్టాయి. వాటిని ఎదుర్కోవలసిన బాధ్యతను గ్రహించి వాటికి వ్యతిరేకంగా ఉద్యమాలు నడిపారు. వారిలోని నాయకత్వ లక్షణాలు, రాజకీయరీతులు, ఆలోచనలకు ఇక్కడే పునాది పడిందని చెప్పవచ్చు.

బ్రిటిష్‌వారు బీహార్‌లోని చంపారణ్‌లో ఆహారపంటలను వదలిపెట్టి నీలిమందువంటి వాణిజ్య పంటలను పండించమని నిర్బంధించారు. పంటలకు అన్యాయరీతిలో అతి తక్కువ ధరలను నిర్ణయించేవారు. దానితో అచట పేదరికం, మురికివాడలు ప్రబలాయి. అంతేగాక కరువు కూడా సంభవించింది. దీనికి తోడు ప్రభుత్వం పన్నులు కూడా పెంచింది. ఈ అన్యాయాలను ఎదుర్కొనుటకై గాంధీజీ ప్రజలను మేలుకొలిపి సత్యాగ్రహాన్ని నిర్వహించారు.

భారతీయులను బానిసలుగా చేసి పీడిస్తున్న బ్రిటిష్ నిరంకుశ పాలనను అంతమొందించాలి. బ్రిటిష్ ప్రభుత్వానికి సహకరించనిచో బ్రిటిష్‌వారు మనదేశాన్ని ఒక్కరోజు కూడా పరిపాలించలేరు అని గాంధీజీ ప్రజలనుద్దేశించి పలికారు. వారి పిలుపు మేరకు ప్రజలు ప్రభుత్వ కార్యాలయాల్లో పనిచేయుటకు తిరస్కరించారు. న్యాయస్థానాలను, విదేశీ వస్తువులను బహిష్కరించారు. వారిచ్చిన బిరుదులను త్యజించారు. స్వదేశీ ఉద్యమంలో భాగంగా దేశమంతా రాట్నాలు గిరగిరా తిరిగాయి. గాంధీజీతోబాటు నూలు వడికారు. పెద్దయెత్తున ప్రజలు ఖద్దరు కట్టినారు.

జాతీయోద్యమాన్ని గొప్ప మలుపుతిప్పిన కీలకమైన ఉద్యమమే ఉప్పుసత్యాగ్రహం. భారతదేశం మూడువైపుల సముద్రంతో ఆవరింపబడియున్నది. అయినప్పటికి మనము ఉప్పును తయారుచేయరాదని, విదేశాల నుండి దిగుమతియగు ఉప్పును మాత్రమే ఉపయోగించవలెనని నిర్బంధించారు. ఆ నిర్బంధం అమలగుటకు వీలుగా మన దేశపు ఉప్పుపై పన్ను విధించారు. దీనిని వ్యతిరేకిస్తూ గాంధీజీ ఉప్పుసత్యాగ్రహం ప్రారంభించారు. గుజరాత్‌లోని సబర్మతీ ఆశ్రమం నుండి 'దండి' వరకు దాదాపు 384 కి.మీ. దూరం జరిగిన ఈ పాదయాత్ర దండియాత్రగా ప్రసిద్ధి. ఈ సత్యాగ్రహం యావత్ ప్రపంచదృష్టిని ఆకర్షించింది.

చంపారణ్ ఉద్యమంతో మొదలై అంచెలంచెలుగా పరిస్థితుల అనుసారం సహాయనిరాకరణ ఉద్యమం, ఉప్పు సత్యాగ్రహం, శాసనోల్లంఘన ఉద్యమం, క్విట్ ఇండియా ఉద్యమంవంటి అనేక జాతీయ ఉద్యమాలు, నిరాహారదీక్షలను రాజకీయ అస్త్రంగా ప్రయోగించి అనేకానేక నాయకులను, కోట్లాది భారతీయులను ఒకే త్రాటిపై నడిపించారు గాంధీజీ. తద్వారా భారతీయులను బ్రిటిష్ శృంఖలాలనుండి విముక్తులు గావించారు. 1947 ఆగష్టు 15న దేశానికి స్వాతంత్ర్యం ప్రాప్తించేలా చేశారు.

మనదేశ ప్రజలనుద్దేశించి గాంధీగారు...

- శక్తి శారీరకమైన సామర్థ్యం నుంచి రాదు, మనసులోని కోరికనుంచి వస్తుంది.
- నీ అంగీకారం లేకుండా నీ ఆత్మగౌరవాన్ని ఎవ్వరూ తగ్గించలేరు.
- బలహీనుడిలో క్షమాగుణం ఎన్నటికీ కనిపించదు. అది బలవంతుడి లక్షణం.
- ప్రపంచంలో నేను ఒకే ఒక నియంతను అంగీకరిస్తాను... అంతర్వాణి

వంటి ఎన్నో అమూల్యమైన సందేశాలనొసగారు. గాంధీగారి ఆలోచనా సరళిలో ప్రయాణించేవారు మనదేశంలోని ప్రజలతో బాటు విదేశాలలోనూ లెక్కకు మిక్కిలి ఉన్నారు.

మన దేశంలో తపాలాబిళ్ళలు, కరెన్సీ నోట్లు మరియు నాణేలమీద మహాత్మా గాంధీ చిత్రం ఉండటం మనకు తెలిసిన విషయమే. కానీ ప్రపంచంలో దాదాపు 150 దేశాలు మహాత్ముని బొమ్మతో తపాలాబిళ్ళను ముద్రించడం, ఇతర దేశాలలో గాంధీగారి విగ్రహాలు, స్మారక చిహ్నాలను నెలకొల్పడం, ప్రపంచదేశాలు మహాత్ముని జయంతి అక్టోబరు 2వ తేదీని ''అంతర్జాతీయ అహింసాదినం'' (International Day of Non-violence day)గా పాటించడం మనదేశం గర్వించదగ్గ గొప్ప విషయాలు.

[వార్తాపత్రికలు, గ్రంథాలయంలోని పుస్తకాలు, అంతర్జాలం, సహాయంతో పై 'కొలాజ్' (చిత్రాలు, ఛాయాచిత్రాలు,వివరాల దృశ్యరూప కల్పన) లో సంక్షిప్తంగా ఇచ్చిన వివరాలను గురించి విపులంగా చదవండి. గాంధీ జయంతి/ స్వాతంత్ర్య దినోత్సవం సందర్భంగా ఛాయాచిత్రాలు, రేఖాచిత్రాలతోగూడిన ఆకర్షణీయమైన కంప్యూటర్ ప్రజెంటేషన్ చేయండి.]

10. అంతరిక్ష విజ్ఞానానికి వెలుగుబాట-శ్రీహరికోట

ఉన్ముఖం: కింది చిత్రాలలోని అంతరిక్ష శాస్త్రజ్ఞులెవరు? వీరిని గురించి సంభాషించండి.

వైజ్ఞానిక పరిశోధనలు, వాటిలో సాధించిన విజయాల కారణంగానే ఏ దేశానికైనా ప్రపంచవ్యాప్తంగా మంచి గుర్తింపు, గౌరవం చేకూరతాయి. అంతరిక్ష పరిశోధనల కోసం భారత ప్రభుత్వం 1969లో 'అంతరిక్ష పరిశోధనల ద్వారా దేశాభివృద్ధి' అనే నినాదంతో బెంగళూరులో 'భారతీయ అంతరిక్ష పరిశోధనా సంస్థ' (ఇండియన్ స్పేస్ రిసెర్చ్ ఆర్గనైజేషన్-ISRO)ను నెలకొల్పింది. భారత్‌కు తనదైన అంతరిక్ష విధానం అవసరమని తొలిసారిగా స్పష్టం చేసిన శాస్త్రవేత్త విక్రమ్ సారాభాయ్. ఈయన భారత అంతరిక్షరంగ పితామహునిగా ప్రసిద్ధి పొందారు.

ఇస్రో భారత ప్రధాని ఆధీనంలో ఉన్న అంతరిక్ష శాఖకు అనుబంధంగా ఉంటుంది. ఇస్రోకి అనుబంధంగా ఉన్న కేంద్రాలు, విభాగాలు దేశవ్యాప్తంగా ఉన్నాయి. వాటిలో విక్రమ్ సారాభాయ్ అంతరిక్ష కేంద్రం', తిరువనంతపురం, 'సతీశ్ ధావన్ అంతరిక్ష కేంద్రం, శ్రీహరికోట, 'ఇస్రో శాటిలైట్ సెంటర్', బెంగళూరు, 'ఇండియన్ ఇన్స్టిట్యూట్ ఆఫ్ స్పేస్ సైన్స్ అండ్ టెక్నాలజీ' తిరువనంతపురం, 'ఇండియన్ ఇన్స్టిట్యూట్ ఆఫ్ రిమోట్ సెన్సింగ్', డెహ్రాడూన్ చాలా ప్రధానమైనవి.

భారతదేశంలో ఉపగ్రహాల ప్రయోగానికి అత్యంత అనువైన ప్రదేశం శ్రీహరికోట. ఇది ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని నెల్లూరు జిల్లాలో సూళ్లూరు పేట దగ్గర ఉంది. ఈ అంతరిక్ష కేంద్రాన్ని సతీశ్ ధావన్ పేరుమీదుగా ''సతీశ్ ధావన్ అంతరిక్ష కేంద్రం (షార్)'' అని పిలుస్తారు. ఈ కేంద్రం ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో పులికాట్ సరస్సు-బంగాళాఖాతం నడుమ 175 కిలోమీటర్ల మేర విస్తరించి ఉంది. ఇది భూమధ్యరేఖకు చేరువగా ఉండటం వలన ఇక్కడనుండి ప్రయోగించిన రాకెట్ తక్కువ ఇంధనంతో భూమ్యాకర్షణ శక్తిని అధిగమించగలుగుతుంది.

అత్యంత ప్రతిష్ఠాత్మకమైన అంతరిక్ష పరిశోధనా కేంద్రంగా రూపొందిన ఇస్రోకు విక్రమ సారాభాయి, ఎం.జి.కె. మీనన్, సతీశ్ ధావన్, యు.ఆర్.రావు, కె. కస్తూరి రంగన్, జి. మాధవన్ నాయర్, కె. రాధాకృష్ణన్, శైలేశ్ నాయక్ ప్రభృతులు నేతృత్వం వహించగా ప్రస్తుతం ఏ.ఎస్. కిరణ్ కుమార్ సారథ్యం వహిస్తున్నారు.

శ్రీహరికోట, రాకెట్ కేంద్రంగా రూపొందిన తరువాత మొదటగా అక్కడ నుండి సౌండింగ్ రాకెట్ల ప్రయోగాలు ప్రారంభమయ్యాయి. 1971, అక్టోబరు 9న రోహిణి-

125 రాకెట్‌ను ప్రయోగాత్మకంగా పరీక్షించారు. అది మొదలు ఇటీవలి చంద్రయాన్-2 దాకా శ్రీహరికోట ఎన్నోకీలక ప్రయోగాలకు వేదికగా నిలిచింది.

జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ, హోమీ బాబా, విక్రమ్ సారాభాయి త్రయం ప్రారంభించిన కృషి ఫలితంగా దేశం ఈ రంగంలో పురోగతి సాధించింది. ఆర్యభట్టతో మొదలైన ఇస్రో జైత్రయాత్ర చంద్రయాన్-2 వరకు సాగటానికి ఎందరో స్త్రీ పురుష శాస్త్రజ్ఞులు కృషి చేశారు.

ఈ రంగంలో 'మిసైల్ మ్యాన్'గా పేరుగాంచిన మన ప్రియతమ మాజీ రాష్ట్రపతి కీ.శే. డా. ఎ.పి.జె. అబ్దుల్ కలాంగారు చేసిన సేవలు అవిస్మరణీయం.

ఉపగ్రహాల ప్రయోగం కోసం ఇస్రో, వాహక నౌక వ్యవస్థను అభివృద్ధి పరుచుకుంది. 1979లో శాటిలైట్ లాంచ్ వెహికల్ **(SLV)**, 1980లో ఆగ్‌మెంట్ శాటిలైట్ లాంచ్ వెహికిల్ **(ASLV)**, 1993లో పోలార్ శాటిలైట్ లాంచ్ వెహికల్ **(PSLV)**, 2001లో జియోసింక్రోనస్ శాటిలైట్ లాంచ్ వెహికిల్ **(GSLV)**లను అభివృద్ధి చేసింది.

రీ యూజబుల్ లాంచ్ వెహికల్ **(RLV-TD)** ప్రయోగాన్ని ఇస్రో మే 23, 2016న విజయవంతగా నిర్వహించింది. దీనివల్ల ఒకసారి ఉపయోగించిన వాహక నౌకను మరల ఉపయోగించేందుకు, దానివల్ల ఎంతో ఖర్చు ఆదా చేసే అవకాశం ఏర్పడింది. దీని తుది వెర్షన్ తయారీకి పదేళ్ళు పడుతుందని ఇస్రో పేర్కొంది.

ఫిబ్రవరి 15, 2017న ఇస్రో PSLV-C37 అనే ఒకే వాహక నౌక ద్వారా 104 ఉపగ్రహాలను అంతరిక్షంలోకి ప్రవేశపెట్టి రికార్డు సృష్టించింది.

చంద్రునిపై పరిశోధనలలో భాగంగా ఇస్రో చేపట్టిన తొలి ప్రాజక్ట్ 'చంద్రయాన్-1' సతీష్ ధావన్ స్పేస్ సెంటర్, శ్రీహరికోట నుంచి అక్టోబర్ 22, 2008న PSLV-C11 వాహక నౌకసహాయంతో ప్రయోగింపబడింది. ఇది చంద్రునిపై నీటి జాడలు కనుగొన్నది. ఈ ప్రయోగం 95 శాతం విజయవంతమైంది. మార్స్ ఆర్బిటార్ మిషన్(మామ్) ప్రయోగం కూడా PSLV-C25 ద్వారా అక్కడనుంచే నిర్వహించబడింది.

జులై 22, 2019న ఇస్రో శ్రీహరికోట నుంచి GSLV-MK 3M1 వాహక నౌక ద్వారా 'చంద్రయాన్-2'ని భూ కక్ష్యలోకి ప్రవేశపెట్టింది. ల్యాండరు చంద్రుని ఉపరితలం నుండి 2.1 కి.మీ. ఎత్తున ఉండగా దానికి భూమితో సంపర్కం తెగిపోయింది. ఈ ప్రయోగం 90 నుండి 95 శాతం విజయవంతమైందని ఇస్రో తెలిపింది.

అంతరిక్ష పరిజ్ఞానం ద్వారా ఇస్రో దేశప్రజలకు విజ్ఞాన ఫలాలను అందుబాటులోకి తెచ్చింది. రిమోట్ సెన్సింగ్ ఉపగ్రహాల ద్వారా పంట ప్రాంతాల విస్తీర్ణం, కరువు ప్రదేశాల పర్యవేక్షణ, విపత్తు నష్టాల అంచనా, అడవులు-జీవి ప్రదేశాల గుర్తింపు, ఖనిజాలు-భూగర్భ జలాల గుర్తింపు, తుఫాను సూచనలు మొదలైన వాటితోపాటు వ్యూహాత్మక కార్యక్రమాలు, టెలీమెడిసన్, కమ్యూనికేషన్లు, గ్లోబల్ పొజిషనింగ్ వ్యవస్థ వంటి ఎన్నో ప్రయోజనాలు సమకూరుతున్నాయి.

రచయిత పరిచయం : డా॥ వెన్నా వల్లభరావుగారు 09-05-1956న ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలోని కృష్ణాజిల్లా, గుడివాడ తాలూకా బేతవోలు గ్రామములో జన్మించారు. వీరి తల్లిదండ్రులు లక్ష్మీనాగేశ్వరమ్మ, హనుమంతరావు గార్లు. వీరు ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం నుండి హిందీలో ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి. చేశారు. ఆంధ్ర లయోల కళాశాల, విజయవాడలో హిందీ శాఖాధ్యక్షులుగా పదవీ విరమణ పొందారు.

డా. వల్లభరావుగారు హిందీలోను, తెలుగులోను అనేక రచనలు చేశారు. వాటిలో పేర్కొనదగినవి **సాహిత్యవారధి, కవితాభారతి, జాతీయపతాక రూపశిల్పి పింగళి వెంకయ్య,** 35 రేడియో నాటకాల అనువాదం మొదలగునవి. వీరికి ఆంధ్రప్రదేశ్ హిందీ అకాడెమీచే **'ఉత్తమ అనువాద పురస్కారం' 'బోయపాటి నాగేశ్వరరావు పురస్కారం'** మొదలగు పురస్కారాలు, **'అనువాద సాహిత్యరత్న'** బిరుదు లభించాయి. అంతేగాక ఇటీవల వీరి అనువాద రచనలకు గాను **'కేంద్రసాహిత్య అకాడమీ పురస్కారం'** కూడా అందుకున్నారు.

I చర్చించండి :

1) రాత్రిపూట మీకు ఆకాశంలో ప్రకాశిస్తూ ఏం కనిపిస్తాయి?
2) అంతరిక్షంలో ఉన్నవాటిని చూడడానికి ఏవి ఉపయోగిస్తాము?
3) మహారాష్ట్రలో తారాంగణాలు (ప్లానెటేరియాలు) ఏఏ ప్రాంతాల్లో ఉన్నాయి?

II పదజాలం పెంపొందించుకుందాం.

పితామహుడు = తండ్రికి తండ్రి (తాత); ఇంధనం = శక్తిని ఉత్పత్తి చేయడానికి ఉపయోగించే పదార్థం; అధిగమించు = దాటు; నేతృత్వం = నాయకత్వం; సారథ్యం = నాయకత్వం; అవిస్మరణీయం = మరువలేనివి; కీలకం = చాలా ప్రాధాన్యం కలది; జైత్రయాత్ర = విజయోత్సాహంతో చేసే పర్యటన.

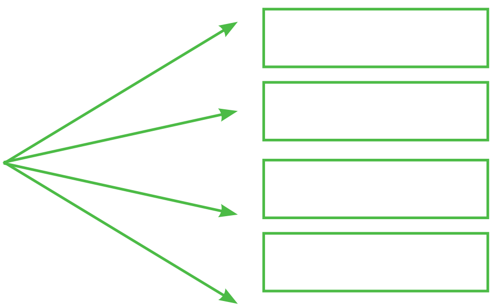
III చదవండి - ఆలోచించండి - రాయండి.

అ) కింది వాటికి ఐదు, ఆరు వాక్యాల్లో జవాబులు రాయండి.

1) ఇస్రోకి అనుబంధంగా ఉన్న కేంద్రాలు.
2) ఇస్రో వాహక నౌక వ్యవస్థ.
3) అంతరిక్ష పరిజ్ఞానము వలన ప్రయోజనాలు.

ఆ) అల్లిక

ఇస్రోకి నేతృత్వం వహించిన వారు.

ఇ) జవాబులు రాయండి.

1) అంతరిక్ష పరిశోధనల కోసం భారత ప్రభుత్వ నినాదం.
2) ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో గల అంతరిక్ష కేంద్రం పేరు.
3) మిస్సైల్ మ్యాన్‌గా పేరుగాంచినదెవరు?
4) విక్రమ్ సారాబాయి ఈ పేరుతో ప్రసిద్ధి పొందారు.

ఈ) జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) చంద్రయాన్-2	అ) 2008
2) రోహిణి-125	ఆ) 2017
3) చంద్రయాన్-1	ఇ) 2016
4) PSLV-C37	ఈ) 2019
	ఉ) 1971

III స్వీయవ్యక్తీకరణ :

1) వైజ్ఞానిక పరిశోధనలు మానవ మనుగడకు ఎంత వరకు ఉపయోగకరం.

2) అంతరిక్షంలోనికి అడుగుపెట్టి విజయకేతనం ఎగురవేసిన వారి గురించి మీ సొంతమాటల్లో తెలియచేయండి.

IV భాషావగాహన :

అ) భాషా భాగాలు

గీత గీసిన పదాలు ఏ భాషాభాగాలకు చెందినవో రాయండి.

1) ఇది చంద్రునిపై నీటి జాడలు కనుగొన్నది.

2) శ్రీహరికోట ఎన్నో కీలక ప్రయోగాలకు వేదికగా నిలిచినది.

3) అక్కడ నుండి సౌండింగ్ రాకెట్ల ప్రయోగాలు ప్రారంభమయ్యాయి.

ఆ) సంధులు : కింది వాటిని కలిపి, సంధిపేరు రాయండి.

	కలిపిరాయుట	సంధిపేరు
1. దేశానికి + అయినా		
2. ప్రతిష్ఠ + ఆత్మకము		
3. తనది + అయిన		
4. దేశ + అభివృద్ధి		

ఇ) సమాసాలు : కింది పదాలకు సమాసకార్యాలు రాయండి.

పదము	విగ్రహవాక్యము	సమాసనామము
1) కీలక ప్రయోజనాలు		
2) పరిశోధనా కేంద్రం		
3) పదేళ్ళు		
4) నీటి జాడలు		
5) దేశప్రజలు		

VI సృజనాత్మకత :

ఇస్రోలో పేరెన్నికగన్న భారతీయ అంతరిక్ష శాస్త్రజ్ఞుల గురించి వివరాలు అంతర్జాలం ద్వారా సేకరించి ఆల్బమ్ తయారు చేయండి.

నేనివి నేర్చుకున్నా :

1) అంతరిక్ష పరిశోధనా సంస్థలు.

2) అంతరిక్ష పరిశోధనల వలన ఉపయోగం.

క్షేత్రసందర్శనం (Field Visit) :

ముంబయిలోని 'నెహ్రూ ప్లానెటేరియం'ను సందర్శించండి. అచ్చట జరిగే ఛాయా చిత్రప్రదర్శన/ఉపన్యాసాలకు హాజరుకండి.

1 మూషిక మహాసభ

ఖరనామ సంవత్సర పూర్వాషాఢమాస బహుళ అమావాస్య క్రొత్త మంగళవారము నాటి రాత్రి, మూలానక్షత్రయుక్త వృశ్చికలగ్నమందు, గోదావరి యొడ్డున ప్రస్తుతము రమారమి సంవత్సరమునుండి పాడుపడిన నిర్జనమైన వాడవీధిలో నున్న యొక పాడుకొంపలో దక్షిణపుటింటిలో, ఉత్తరపు గోడప్రక్కను కుడిచేతిమూలగా ఉన్న పెద్దకన్నములోని లోపలి భాగములో, దిగువప్రక్కను మూషికమహాసభ జరిగెను. 'ఆ సభకు పందికొక్కులు, ఎలుకలు, చుంచులు, చిట్టెలుకలు, చూరెలుకలు మొదలగునవన్నియు వచ్చెను' అందొక పెద్ద పందికొక్కు అగ్రాసనాధిపత్యము వహించెను. అగ్రాసనాధిపతిగారికి కుర్చీలు, బల్లలు లేకపోయినను తవ్విపోసిన మట్టిమీద అగ్రాసనాధిపతిగా ఎత్తు స్థలమున కూర్చుండిరి. కార్యదర్శియయిన పారపండ్ల బక్కయెలుక యొకటి ముందుకు వచ్చి యీ క్రింది విధముగా నుపన్యసించెను.

ప్రహసనం అంటే ఏమిటి?

పూజ్యులయిన యో సభాసదులారా! కొక్కుకుల శ్రేష్ఠుడయిన యో సభాపతీ! నే నిదివర కెన్నడు సభలలోనికి వచ్చి ఉపన్యాసము చేసినవాడను గాను. అందుచేత నా యొక్క ప్రసంగములలో చాలా తప్పులు రావచ్చును. పిల్లలయొక్క వచ్చీరాని మాటలు తల్లిదండ్రులు విని యే ప్రకారముగా సంతోషింతురో, నాయొక్క తప్పు మాటలను గూడా ఆ ప్రకారముగానే విని మన్నించ కోరుచున్నాను. కన్నములు త్రవ్వుటలోను, ఊతి గోడలనయిన క్షణములో పిండి పిండి చేయుటలోను, టేకుపెట్టెల నయిన కొరికి వేయుటలోను, మూతలు పడతోసి యెటువంటి వస్తువులయిన గ్రహించుటలోను అసమాన ప్రజ్ఞకలిగి మహావిద్వాంసులైన మీవంటి వారి యెదట నావంటి

కించిజ్ఞుడొకడులేచి ఉపన్యాసము చేయబోవుట అతి సాహసము, అయినను తమవంటి పెద్దలందరు నన్నొక పెద్దగా జేసి, కార్యదర్శిగా నియమించి, ఉపన్యాసము చేయమని గౌరవించుటచేత, నేను నిర్భయముగా ముందుకు వచ్చియున్నాను. ఈ సభ యొక్క ముఖ్యోద్దేశ్యములన్నియు గౌరవనీయులగు మన అగ్రాసనాధిపతిగారే విన్నవింతురు. గాన ఇంతటితో విరమించుచున్నాను.

అప్పుడు అగ్రాసనాధిపతిగారు లేచి ఉపన్యాసము చేయబోగా చప్పట్లు చఱచుటకు చేతులు లేనందున మూషికము లన్నియు పండ్లు పటపట కొఱికియు, తోకలు ఝాడించియు, చప్పుడు చేసియు తమ సంతోషమును వెల్లడించినవి. అంతట సభాపతి యిట్లని విన్నవించెను.

ఆర్యులారా! మిత్రులారా! ఈ దినమున జరగబోవుచున్న యీ మహాసభకు నన్నగ్రాసనాధిపతిగా మీ రందరైక కంఠ్యముగా గోరి అత్యంత గౌరవము నాకు అందజేసినందులకు మీ కందఱకు నేను అనేక శిరస్సాష్టాంగ దండ ప్రణామము లాచరించుచున్నాను. ఇంత గౌరవము నాకు జన్మలో ముందెన్నడును జరుగలేదు. కనుక ఈ గొప్ప గౌరవము నేను బ్రతికియున్నంత కాలము మఱచి పోజాలను. ఈ గౌరవము శూల నొప్పివలె నా కుడిడొక్కలో ఎల్లకాలము మెలగుచుండును. ఈ యగ్రాసనాధి పత్యమునకు నేనెంతమాత్రము తగనివాడనని యెరుగుదును. నాకంటె వయసులోను, జ్ఞానములోను, తెలివిలోను, తేటలోను మిక్కిలి సమర్థులయిన మహాత్ములీ సభలో ఉండగా, ఈ యగ్రాసనాధిపత్యము నావంటి కించిజ్ఞున కేల యొసగిరో తెలియకున్నది. ఈ మహాపదవికి నేను నిశ్చయముగా తగియుండకపోయినను, తగుదునని మీరందరు సెలవిచ్చి యిందు గూర్చుండ బెట్టినందుకు నా యధాశక్తిగా ఈ మహాభారమును నేను పైన వేసికొని, ఈ కార్యనిర్వాహమును దైవసహాయముచేత చక్కగా నిర్వహించుటకు కోరుచున్నాను. ఈ నిర్వాహమునకు కావలసిన ధైర్యము, సామర్థ్యము, బలము, ఉత్సాహము, చాకచక్యము, వాగాడంబరము, కార్యశూరత్వము, నీతి సంపద మొదలగునవన్నియు నాకును సభా సదులకును ప్రసాదింపవలెనని భగవంతుని అహోరాత్రములు ప్రతినిమిషము ప్రార్థించుచున్నాను. ఈ సభయొక్క ముఖ్యోద్దేశ్యములు మీకందఱకు నాకంటె బాగుగా తెలిసినప్పటికిని, నా వంటి తెలియనివాళ్ళు కొందరుందురేమో యని మరల చెప్పుచున్నాను. ఈ సభలో పందికొక్కులు, యెలుకలు, చూరెలుకలు, చిట్టెలుకలు, చుంచులు సభ్యులుగా చేరవచ్చును. ఇది మొదలు మనము తఱచుగా నెల కొకసారియో రెండు నెలల కొకసారియో కలుసుకొని సభలుచేసి మనకు గల సాధక బాధకములు హానివృద్ధులు, కష్టసుఖములు చెప్పుకొని తీర్మానములు చేసి ఆ ప్రకారము మన మందరము నడుచుకొనుటకయి తీర్మానము చేయవలెను. ఈ సభయొక్క ముఖ్యోదేశములు మనకుండు కష్టములు తొలగించుకొనుటయే. ఆపై అభివృద్ధి పొందుట, మనలో మనము ఐకమత్యము కలిగియుండుట. ఒకరు కొరికిన చుట్ట మరొకరు కొరకగూడదు. ఒకరు దొంగిలించుకొని వచ్చిన రొట్టెముక్క మరియొకరు తీసుకొనగూడదు. ఒకరు త్రవ్వుకొన్న కన్నములో వారి సెలవులేక మరొకరు దూరగూడదు. స్థాలీపులాకన్యాయముగా చెప్పినాను గాని యింకను ననేక ధర్మములున్నవి. మనలో మనమైకమత్యముగా నున్న పక్షమున ఫాలాక్షుడయినను మనల దేరి చూడలేడు. ప్రపంచములో మన జాతివంటి గొప్ప జాతి లేదు. మన ఔన్నత్యము మన కీర్తి వేదములలో, పురాణములలో వాల్మీకి, వ్యాసుడు మొదలయిన మహర్షులందరు కొనియాడినారు. కపాలము చేతబుచ్చుకొని పాములు నగలుగా ధరించి తోలు కట్టుకొని బూడిద పూసుకొని వల్ల కాటిలో కాపురమున్న సాక్షాత్ పరమేశ్వరుడయిన పరమ శివుని యొక్క జ్యేష్ఠ కుమారుడైన మహారాజ శ్రీమత్ విఘ్నేశ్వరునకు మన కుల పెద్ద వాహనము. ఇటువంటి గౌరవము ప్రపంచములో మనకు తక్క ఏ జాతికి గలదు? మన ఔన్నత్యము మనము తెలిసికొనజాలక పాడగుచున్నాము. మనము పృథివి పుట్టినప్పటి నుంచి యున్నాము. మనలను మనము పొగడుకొనగూడదు. కాని మన పూర్వనాగరికత తెలివి తేటలు వాచామగోచరము. కాబట్టి మన మన్నివిధముల వృద్ధిబొంది, మన పూర్వులయొక్క సంతతివారమని మన గొప్ప తనముచేత తెలియచేయవలయును. ఈ సభయొక్క

మొదటి తీర్మానము నా మిత్రులయిన బుంగమొగము బొండెలుకగారు కదుపుదురు.

నూతన సంవత్సరంలో నీవు తీసుకొను తీర్మానాలు.

అప్పుడు బుంగమొగము బొండెలుకగారు లేచి యిట్లనిరి. ''ఆర్యులారా! నేను మీ యెదుట బెట్టవలసిన తీర్మానమిది: దుష్ట జంతువులకు పిల్లులవలన మన జాతి కంతకు మహాప్రళయము జరుగుచున్నది గనుక అట్టి పిల్లుల బాధను సర్వవిధముల చేత మూషిక జాతి తొలగించుకోవలసినదని యీ సభవారు తీర్మానించు కున్నారు. మూషిక కులరత్నములారా! ఈ పై తీర్మానమును కదుపవలసిన మహాభాగ్యము నాకు పట్టినది. ఇటువంటి అదృష్టము నాకు పట్టినందుకు నేనెంతో ధన్యుడను. ఈ తీర్మానమును గురించి బుద్ధిమంతులగు మీతో నేను విశేషముగా జెప్పనక్కరలేదు. ఇది మిక్కిలి ముఖ్యమైన తీర్మానము. మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైన మన జాతి నశించుట, నిలుచుట ఈ తీరుమానములోనే యున్నది. 'శరీరమాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్' అను నార్యోక్తిని బట్టి మన దేహసంరక్షణము ముందు చేసుకోవలెను. శ్రీమహాగణపతికి వాహనములయిన మనమెక్కడ! దొంగచూపులు చూచు తుంటరి పిల్లి యెక్కడ? ఛీ! దానిచేతనా మనము పట్టుబడ వలసినది? చచ్చుపిల్లి, పాడుపిల్లి! దొంగపిల్లి, మాయపిల్లి! దాని మొగముచూచినంతనే మహా పాతకములు వచ్చును. దాని నడకే నా కసహ్యము. దాని చూపే నాకు డోకు. దాని కూతలే నాకు కర్ణకఠోరములు. అటువంటి క్షుద్రజంతువు చేతబడి మృతినొందుటకంటె హీనమయిన పనిలేదు. పృథివిలో మనజాతి ఉండవలయునని కోరికయున్న పక్షమున, శరీరము మీద మీకభిమానమున్న పక్షమున మీరందరీ తీరుమానము నైకకంఠ్యముగా నంగీకరింపవలెనని కోరుచున్నాడను.''

తరువాత చికిలికండ్ల చిట్టెలుక గారు వచ్చి ఈ తీరుమానమును బలపరచుచు నిట్లనిరి. ''అయ్యా! ఈ తీరుమానమును నేను బలపరచుటకు వచ్చినాను. రాతి గోడలనైన పటపట కొరికి పిండి చేయగల మనము మార్జాలమునకు జడియుట సిగ్గుచేటు. ఇంతకాలము మనము పిల్లులకు లోబడియున్నందులకే ఈ తలవంపులు భరింప లేకున్నాము. ఒక క్షణమయినను యికముందు మనము వాటికి లోబడి యుండగూడదు. ఇంతకంటె నేను ఉపన్యసింప వలసినదేదియు లేదు. కనుక ఇంతటితో విరమించుచున్నాను.

తీర్మానాలు ఏ సందర్భాలలో చేస్తారు.

అప్పుడు అగ్రాసనాధిపతిగారు లేచి ''మహనీయులారా! ఈ తీరుమానమును గురించి మహావిద్వాంసులైన వారిద్దరు కడు గంభీరముగా, శ్రావ్యముగా, యుక్తియుక్తముగా చెప్పవలసిన దంతయు చెప్పినారు. ఇది మీ కందర కిష్టమేనా? ఇష్టమయినవా

రందరు యంగీకారమును సూచించుటకై తోకలెత్తి పెట్టవలసినదని కోరుచున్నాను.''

అందరు: ఇష్టమె, ఇష్టమె (అని తోకలెత్తుచున్నారు) ఏకగ్రీవముగా యీ తీర్మానము జరిగినదని అగ్రాసనాధిపతిగారు నిర్ణయించి, రెండవ తీరుమానమును సభవారి యెదట ప్రవేశ పెట్టవలసినదని పాడుగు యెలుకగారిని పిలిచెను. అప్పుడు పాడుగెలకగారు లేచి రెండవ తీర్మానము నీ క్రింది విధముగా జదివిరి. 'మార్జాలము మనమీదికి వచ్చునపుడు ఆనవాలు తెలియుటకై దాని మెడలో కంచుగంట నొకటి కట్టవలయు' నని యీ తీరుమానము.

'ఆర్యులారా! ఈ తీరుమానము మిక్కిలి యుపయోగకరమైనది. పిల్లుల మెడలలో గంటలు కట్టిన పక్షమున ఆ గంటలు చప్పుడు కాగానే మన మందరము పారిపోవచ్చును. లేదా నాలుగు మూలలు కాచి మనము దానిపైబడి దానిని చంపవచ్చును. అందుచేత దీనివంటి తీర్మానమింకొకటి లేదు. దీనిని మీరంద రంగీకరింపవలయును.' ఆయన యుపన్యాసము ముగిసిన తరువాత సన్నయెలుక యొకటి లేచి దానిని బలపరచెను. అగ్రాసనాధిపతిగారు లేచి యా తీర్మానమందరి కిష్టమో లేదో తెలుసుకొనిరి. అందరు తమకిష్టమని యైక్య కంఠ్యముగా జెప్పిరి. అప్పుడగ్రాసనాధిపతి గారు లేచి పిల్లుల మెడలలో గంటలు కట్టుటకై యొక సబుకమిటీ యుండవలెనని నిశ్చయించి, యా కమిటీలో బొందెలుకను, సన్నయెలుకను, పొడుగెలుకను, పొట్టెలుకను, ఒక పందికొక్కును సభికులుగా వేసిరి.

బొండు: (తనలో) పిల్లి మూతి యెదుటకు వెళ్ళి గంట కట్టితినా నన్నప్పుడు యది మ్రింగివేయును. (ప్రకాశముగా) అయ్యా! నే నీ కమీటిలో నుండుటకు వీలు లేదు. నాకు వ్యవహారములు చాల నున్నవి.

సన్నయెలుక: (తనలో) బ్రతికియుంటె బలుసాకయిన తినవచ్చును. (ప్రకాశముగా) కమిటీ నాకెందుకు? నే నూరికి వెళ్ళవలసిన పని యున్నది. ఇందులో నుండుటకు వీలులేదు.

పొడుగెలుక: నా శరీరములో జబ్బుగా నున్నది. నే నిందులో నుండజాలను.

పొట్టి: మా ముసలమ్మ సెలవు లేనిదే నే నేపని చేయజాలను. ఆమె నడిగి వచ్చిన తర్వాత యేసంగతి జెప్పెదను.

కార్యక్రమం విజయవంతం కావటానికి ఎలాంటి జాగ్రత్తలు తీసుకోవాలి.

అగ్రాస: అందరికి తలకొక పని యుండునప్పుడిందులో సభికులుగా నుండు వారెవరు?

బొండెలుక : మీ రుండండి.

అగ్రా : మీరే యుండరాదా?

సన్న: మీరే యుండరాదా?

అగ్రా : నోరు మూయండి.

పొట్టి : మీరు నోరు మూయండి.

అగ్రా : అవతలకి గెంటించెదను.

బొండు : నీ వెవరవు గెంటించుటకు?

పొట్టి : వెనుకకు వెళ్లి అగ్రాసనాధిపతిగారి తోక కఱచును.

అగ్రా: (పొట్టి యెలుకను పీకును)

బొండు: (పందికొక్కు చెవి కొరుకును)

అన్నియు: కరచుకొని పీకుకొని సభ ముగించును.

అప్పుడొక చుంచు లేచి ''సభాసదులారా! సభ అల్లకల్లోల మయిపోయినప్పటికిని మనవిధి మనము చేయక తప్పదు. ఎంతో శ్రమపడి ఈ పూట గోడలు కొరుకుట మాని ఇక్కడికి విజయం చేసిన

అగ్రాసనాధిపతిగారికి మీ పక్షమున అనేక వందనములు చేయుచున్నాను. మరియు గోదావరి యొడ్డున నున్న యీ వాడవీధి బాగుచేయక మన నివాసము నిమిత్తమును మనము సభలు చేసుకొనుటకును దయదలంచి చిరకాలము నుండి యీ లాగుననే యుంచిన మునిసిపల్ కమీషనరులకును వందనములు చేయుచున్నాను. కొత్త కమీషనరులు వచ్చిన పక్షమున ఈ స్థలము స్వాధీనము చేసుకొని బాగుచేసి మనలను లేవకొట్టుదురేయో యని భయమగుచున్నది. కనుక లోకోపకార బుద్ధిగల ఈ యధికారులే శాశ్వతముగా నుండునట్లు భగవంతుడనుగ్రహించుగాక యని కోరుచున్నాను.

రచయిత పరిచయం : కీ.శే. శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహం ఆధునిక తెలుగు రచయితల్లో ఒకరు. రాజమండ్రి ఆయన స్వస్థలం. ఆయన 1867 సెప్టెంబర్ 26న జన్మించారు. 1946 జూన్ 17న మరణించారు. తల్లిదండ్రులు వెంకటరత్నమ్మ, వెంకన్నలు. ఆయన అసలు పేరు పున్నయ్య. తర్వాత లక్ష్మీనరసింహం అని పెద్దలు పేరు పెట్టారు.

చిలకమర్తి గొప్ప రచయిత, ఉపన్యాసకుడు, సంఘ సంస్కర్త, అవధానకుడు, కళాప్రపూర్ణ బిరుదాంకితుడు. ఆయన గయోపాఖ్యానం, కర్పూర విజయం కాళిదాస చరిత్రం మొదలగు అనేక గ్రంథాలు రచించారు. పాఠశాల విద్యార్థులకు కొన్ని వచనాలు రచించారు. అనేక ప్రహసనాలు రచించారు. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం 'నవ్వులగని' అను ప్రహసనం నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి.

- ప్రహసనము అనగానేమి?
- హాస్యం యొక్క ప్రాధాన్యత

II పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం.

చాకచక్యము = నేర్పరి తనము; వాగాడంబరము = మాటలదర్పము; స్థాలీపులాకన్యాయము = ఒక మెతుకు పట్టి చూసి అన్నం ఉడికిందా లేనిదో చెప్పునట్లు (గుణబాహుల్యము ఉన్నచోట ఒక్క గుణాన్ని బట్టి మంచిచెడ్డలు తెలుసుకోవచ్చు); వాచామ గోచరము = మాటలలో వర్ణించనలనికానిది.

III అ) జతపరచండి :

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) బ్రతికియుంటే బలుసాకు తినవచ్చు.	అ) చుంచు ఎలుక
2) నాశరీరములో జబ్బుగా నున్నది.	ఆ) బొందెలుక
3) నన్నప్పుడు అది మ్రింగి వేయును.	ఇ) పాడుగెలుక
4) మన విధి మనము చేయక తప్పదు.	ఈ) సన్న ఎలుక

ఆ) స్పష్టీకరించండి.

1) మూషికసభ జరిగిన ప్రదేశపు వర్ణన.
2) అగ్రాసనాధిపతి ఉపన్యాసము చేయబోగ ఎలుకలు తమ సంతోషమును తెలిపినవిధము.
3) మూషికసభ ముఖ్య ఉద్దేశ్యములు.

ఇ) సరియైన సమాధానాలు గుర్తించి రాయండి.

1) మూషికసభ ఈనది ఒడ్డున ఉన్న పాడుబడిన భవనములో జరిగినది. [ ]
(గోదావరి, కృష్ణా)

2) ఎలుకల బద్ధశత్రువు. [ ]
(పులి, పిల్లి)

3) మూషిక వాహనుడని ఈయనని పిలుస్తారు. [ ]
(శివుడు, వినాయకుడు)

4) మూషికముల ఔన్నత్యమును పురాణాలలో కీర్తించిన కవి. [ ]
(వాల్మీకి, జాషువా)

ఈ) ఎవరు ఎవరితో పలికిరో రాయండి.

1) నేనెంత మాత్రము తగని వాడనని ఎరుగుదును. [ ] → [ ]
2) దాని నడకే నాకసహ్యము. [ ] → [ ]
3) నేనెంతో ధన్యుడను. [ ] → [ ]
4) మున్సిపల్ కమీషనర్‌లకును వందనము చేయుచున్నాను. [ ] → [ ]

ఉ) తప్పొప్పులను గుర్తించండి.

1) మూషికసభకు పందికొక్కు అగ్రాసనాధిపత్యము వహించెను. ( )
2) బుంగమొగము బొండెలుక సభకు కార్యదర్శిగా పనిచేసెను. ( )
3) పిల్లిమెడలో కంచుగంట కట్టవలెనని తీర్మానము జరిగెను. ( )
4) పొట్టి ఎలుక అగ్రాసనాధిపతి తోకను కటిచెను. ( )

IV అ) లఘుటీకలు రాయండి.

1) అగ్రాసనాధిపతి ఉపన్యాస సారాంశము.
2) మూషికజాతి ఔన్నత్యము.
3) పిల్లిని తమ శత్రువుగా బొండెలుక పేర్కొన్న విధము.
4) మూషికసభలో చివరికి జరిగిన రసాభాసము.

ఆ) కింది పాత్రల వ్యక్తిత్వాన్ని గురించి రాయండి.

1) అగ్రాసనాధిపత్యము వహించిన పెద్దపందికొక్కు.
2) కార్యదర్శి పదవిని అలంకరించిన పాలపండ్ల ఎలుక.

ఇ) కింది వాక్యాలను సరియైన క్రమంలో అమర్చి రాయండి.

1) బొండెలుక మొదటి తీర్మానమును ప్రవేశపెట్టెను.
2) అగ్రాసనాధిపతి సభను ఉద్దేశించి ఉపన్యసించెను.
3) పిల్లిమెడలో కంచుగంట కట్టవలెనని పొడుగెలుక రెండవ తీర్మానం చేసెను.
4) మూషికాలన్నీ కరుచుకొని, పీకుకొని సభ ముగించును.
5) కార్యదర్శియైన పాలపండ్ల ఎలుక సభలో ఉపన్యసించెను.

2. హంపీ నడకలు

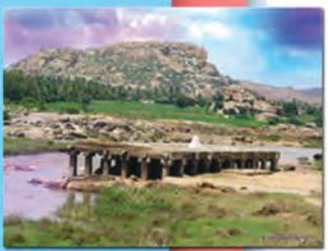

'హంపీ వెళ్ళాలి... రాయలు నడయాడిన సీమను చూడాలి' అన్నకోరిక ఏనాటిదీ? నలభై ఏళ్ళనాటిది.

నాలుగేళ్ళ క్రితం ఉద్యోగరీత్యా బెంగుళూరు బదిలీ అయి వచ్చినప్పుడు కాళ్ళూ మనసూ పదపదలెమ్మన్నాయి. హంపీ గురించి వివరాలు సేకరించాను.

ఓ ఏప్రిల్ నెల శుక్రవారం రాత్రి బెంగుళూరులో హంపీ ఎక్స్‌ప్రెస్ ఎక్కాను. ఉదయం ఏడింటికల్లా హోస్పేటలో దిగాను.

హోస్పేట నుంచి హంపీ పన్నెండు కిలోమీటర్లు. 1336లో హరిహర బుక్కరాయళ్ళు విద్యారణ్యస్వామి ప్రోత్సాహంతో స్థాపించిన విజయనగర సామ్రాజ్య రాజధాని హంపీ. పదహారో శతాబ్దం పూర్వ పాదంలో ఆంధ్రభోజుడు తిరుగాడిన స్థలం హంపీ. అప్పటి ఆ నగరపు శిల్పాలూ, శిథిలాలూ ఇప్పటికీ ప్రపంచవ్యాప్తంగా పరిశోధకులనూ, పర్యాటకులనీ ఆకర్షిస్తున్నాయి.

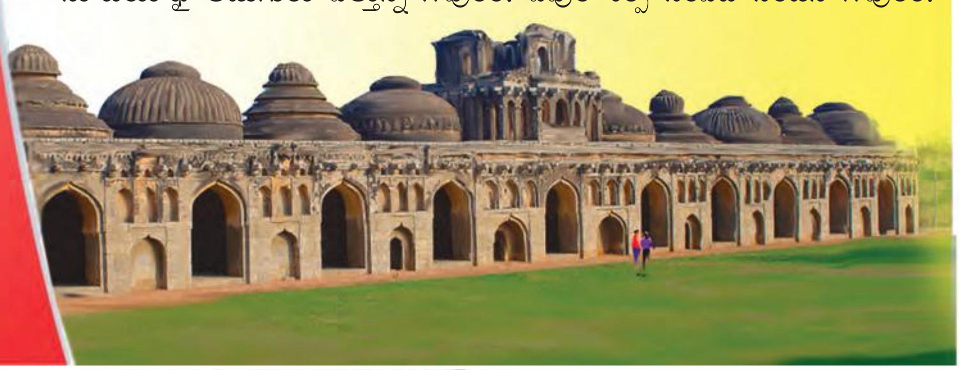

మొదటిరోజు శనివారం – ఆ అనేకానేక మైళ్ళూ ఆ ప్రదేశమంతా కాలినడకన తిరుగాడాలనీ, తనివిదీరా ఆయాప్రదేశాలతో స్నేహం పండించుకోవాలనీ, రెండోరోజు తుంగభద్రను దాటి ఆవలివైపున ఉన్న పొలాలూ, కొండలూ, చక్రతీర్థమూ, పంపాసరోవరమూ, అంజనాద్రి పర్వతమూ కలయదిరగాలనీ.. రాత్రికి రైలు పట్టుకుని మళ్ళీ సోమవారం ఉదయాన్ని కల్లా బెంగళూరు చేరుకోవాలనీ నా ప్లాను.

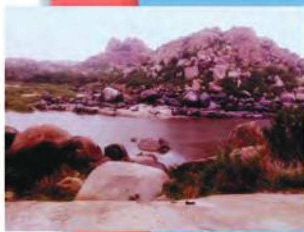
హోటల్ నుంచి ఎనిమిదింటికల్లా బయటపడి హంపీ బస్సు పట్టుకున్నాను. తొమ్మిది గంటల ప్రాంతంలో హంపీ శిథిలాల నడిబొడ్డున దిగాను. ఎదురుగా పడమర దిక్కున విరూపాక్ష మందిరం. దానిముందు తూర్పు పడమరలుగా ఏడువందల గజాల మేర సాగిపోయి ఉన్న అలనాటి రత్నాల రాసుల సుప్రసిద్ధ హంపీ బజారు. దానికి అవతలి కొసన అచ్యుతరామ మందిరపు శిథిలాలు. ఆపైన మాతుంగ పర్వతం, ఆపర్వతం మీద ఒక శిథిలాలయం.

ఎండముదురుతోన్నా నడవాలనే కోరికే జయించి ముందుగా విరూపాక్షాలయంలో అడుగుపెట్టాను. విశాలమైన ఆలయప్రాంగణం. ముందుగా నూటయాభై అడుగులు ఎత్తున్న గోపురం. విపుల శిల్ప సంపద నిండిన గోపురం.

గర్భగుడికి ఆవల ఉన్న ఓవిశాల మంటపస్తంభాల మీద సూక్ష్మ వివరాల సుందరశిల్పాలు. పైకప్పు మీద శివపురాణాలకు చెందిన వర్ణచిత్రాలు.

విరూపాక్ష మందిరపు గర్భగృహం వెనుక బయటకు వెళ్ళడానికి మెట్లు ఉన్నాయి. పదిమెట్లు ఎక్కగానే ఒక పక్క చిరుచీకటి నిండిన చిన్నపాటి గది. ఆగదిలో తూర్పుదిశన ఉన్నగోడ మీద సన్నపాటి రంధ్రం. అందులోంచి వస్తోన్న వెలుతురు ఎదురుగా ఉన్న గోడమీద అక్కడికి మూడువందల అడుగుల దూరాన ఉన్న రాజగోపురపు తలక్రిందుల నీడను సృష్టిస్తోంది! ఇలా చిన్నపాటి రంధ్రంలోంచి వచ్చే వెలుతురు తలక్రిందుల నీడను సృష్టించడం అన్న సూత్రం మీద ఆధునిక కాలపు మొదటితరం పిన్‌హోల్‌కెమెరాలు ఆవిష్కరించబడ్డాయి. ఈ సూత్రాన్ని ఎన్నో వందల సంవత్సరాల క్రితమే అందిపుచ్చుకొని ఆ అద్భుతాన్ని దేవాలయ వాస్తుశాస్త్రంలో పొందు పరచగలగడం అప్పటి వాస్తుశిల్పుల కళానైపుణ్యతకు నిదర్శనం. సహజంగానే ఈ వింత ఇప్పుడు విరూపాక్షాలయాన్ని చూడడానికి వచ్చే దేశవిదేశాల సందర్శకులను ఆకర్షిస్తోంది. హంపీలోని దేవాలయాలనూ ఇతర శిల్ప కళావిశేషాలనూ యునెస్కో సంస్థ 'ప్రపంచ వారసత్వ సంపద'గ గుర్తించి ప్రకటించింది.

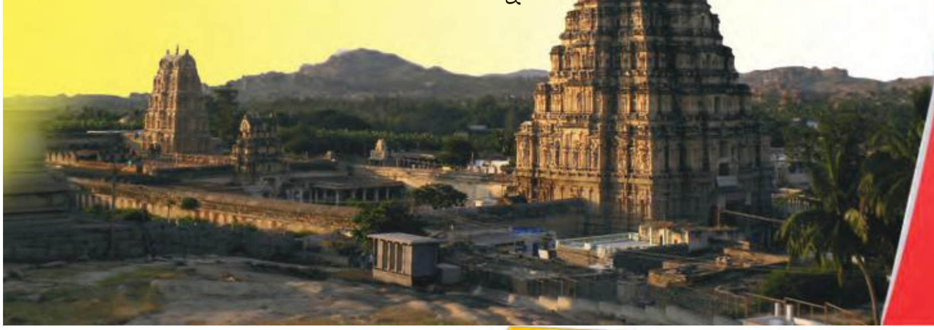
ఓ అరగంటగుడిలో గడిపి గుడి వెనక్కి నడిచాను. పక్కనే తుంగభద్ర. అది ఒక నదిలా గాకుండా కొండలూ బండలూ మధ్య తుళ్ళిపడే పెనుసెలయేరులా అనిపించింది. గుడిలోంచి బయటపడి బస్సు ఎక్కి విరూపాక్షాలయం దగ్గర ఉన్న హేమకూట పర్వతం వద్ద దిగాను. ఆ ప్రాంతంలో రెండు అతి చక్కని వినాయక విగ్రహాలు, కొంచెం అవతలగా ఓ శిథిల కృష్ణాలయం. పక్కనే ఓ శివలింగాలయం. ఆపక్కనే ఉగ్ర నరసింహుని విగ్రహం. ఏడుపడగల ఆదిశేషుడు నీడపట్టగా ఏకశిలలో చెక్కిన ఇరవై అడుగుల భీకర సుందర శిల్పమది.

మరల బస్సు ఎక్కి ఓ కిలోమీటరు వెళ్ళగా ఉత్తరాన కోదండ రామాలయం, ఆంజనేయస్వామి మందిరం ఉన్నాయి. అక్కడి నుండి విఠల మందిర ప్రాంతం చేరాను. అద్భుతమైన కళ్యాణ మండపం. ఇప్పటికీ చక్రాలు తిరిగే ఏకశిలారథం సప్తస్వరాలు పలికే శిలాస్తంభాలు.

ఆ ఊరికి దక్షిణభాగానే ఉన్న హజార రామాలయం దాని పరిసరాలు నా తదుపరి మజిలీ. అవన్నీ అప్పటి రాజప్రసాదపు ప్రాంగణంలో ఉన్నాయి.

రాజకుటుంబీకులకే పరిమితమైన హజార రామాలయపు గోడలమీద రామాయణ గాథలు, గుర్రాలు, ఏనుగుల బారులు, నృత్య సైనిక దళాలతో పాటు అరుదైన బుద్ధావతారపు శిల్పాలు ఉన్నాయి. ఆలయానికి కాస్త దూరాన అలనాటి టంకశాల. అది దాటుకుని వెళితే రాజప్రసాదం... మరికాస్తదూరాన మహర్నవమిదిబ్బ. అక్కడ్నించే కృష్ణదేవరాయలు దసరా ఉత్సవాలను తిలకించేవారట. దానికి ఎదురుగా ఎత్తుగా ఉన్న విశాలమైన సమతల ప్రదేశం. అష్ట దిగ్గజాలతో రాయలవారు సాహితీగోష్టులు జరిపిన ప్రదేశమన్నారు. ఆ ప్రాంతంలో ఈ మధ్య తవ్వకాలలో బయలుపడిన ఒక అతిచక్కని కొలను కనిపించింది.

ఈ కట్టడాలకు కిలోమీటరు ఉత్తరాన రాణివాసాలు. అందులో ముఖ్యమైనది లోటస్ మహల్. దానికి దగ్గర్లోనే బృహత్తరమైన గజశాలలు ఓ పదకొండు ఉన్నాయి.

ఆ రోజు పర్యటన ఈ విధంగా ముగిసింది.

* * * * *

రెండో రోజు, ఆదివారం. పొద్దున్నే బయల్దేరి ఎనిమిదింటికల్లా విరూపాక్ష మందిర ప్రదేశం చేరాను. హంపి బజారుకు ఆవలి కొసన ఉన్న మాతంగ పర్వతం ఎక్కాలని ఆలోచన. కాని బజారులో నడక ముగించాక పడవలో నది దాటి, అరటి తోటలు దాటి, అంజనాద్రి పర్వతం దిగువకు చేరాను.

అరగంట పట్టింది శిఖరాగ్రం చేరడానికి. కొండ దిగువన కనిపించిన భూదేవి బొమ్మ కళ్ళు చెదిరేలా చేసింది. అంతా పచ్చదనం. అక్కడక్కడ చిన్న చిన్న గుట్టలు... ఎదురుగా మెలికలుమెలికల తుంగభద్ర.... ఆవెనుక హంపీ శిథిలాలు... విరూపాక్షాలయం... ప్రకృతి సౌందర్యం అమోఘం అనుకుంటూ కొండదిగాను.

నా మరుసటి గమ్యం పంపాసరోవరం. ఆదగ్గర్లోనే ఉందని తెలుసు. రామాయణంలో చెప్పిన సరోవరమంటారు. గ్రామం.... చిన్నవాగు... అడవిలా పెరిగిన అరటితోటలు... పక్కనే కొండ గుట్టలు.... మేకల్ని మేపుతూ ఓ ముసలావిడ. పలకరిద్దా మనిపించింది. ఏభాషా? తెలుగులో ప్రయత్నించాను. ఫలించింది! కుశల ప్రశ్నలు. పిచ్చా పాటీ ఏకాంతం... ప్రకృతి... పచ్చదనం! పరవశం! ఏట్రెక్కర్ కయినా ఈ నేపథ్యం స్వర్గలోక సమానం.

గంటన్నర నడవగా పంపాసరోవరం చేరాను. పెద్దదేంగాదు. వందా నూటేభై అడుగుల పొడవూ వెడల్పూ. సరోవరం నిండా తామరపూలు. నీళ్ళు కనిపించకుండా తామరాకులు. బావుంది.

తిరుగు ప్రయాణం ఆరంభించాను. అనెగొందిదాకా వెళదామనుకున్నాను. చక్రతీర్థం చూద్దామనుకొన్నాను. వాటికి సమయం చాలదని బోధపడింది. నదిదాటి పల్లెబాటల్లో దక్షిణ దిక్కున నడచి విఠల మందిరం పరిసరాలకు చేరాను. అక్కడ్నించి నది ఒడ్డునే సాగాను. నది ఒడ్డున ఇంకొంచెం ముందుకు సాగగా 'కన్నడ-త్యాగరాజు' పురందరదాసు మంటపం... సంగీతపు భావన... నదీ తీరాన సరైన దారి లేకపోయినా దారి చేసుకుంటూసాగాను.

మాతంగ పర్వతారోహణ ఇంకా మిగిలే ఉంది. అనుకొన్న పనిపూర్తి చేయాలన్న పట్టుదలతో అరగంటలో కొండపైకి ఎక్కి.... అక్కడ ఉన్న పురాథన మందిరంతోపాటు దిగువనఉన్న హంపీనగరాన్ని మరోసారి తనివి తీరా అన్ని దిశలలోనూ చూసి, అంజనాద్రికీ, విరూపాక్ష మందిర గోపురాలకూ ఓ నమస్కారం పెట్టి కొండ దిగాను.

కాలంతో పోటీపడి అరటితోటలగుండా దారి వెతుక్కుని ఆరింటికల్లా ఉగ్రనరసింహ విగ్రహం మీదుగా విరూపాక్షాలయం దగ్గరి బస్టాండు చేరాను.

బస్సెక్కి హోస్పేట చేరేసరికి ఏడు దాటింది. గబగబా ఎర్లీ డిన్నరు ముగించి స్టేషన్ చేరేసరికి నేనూ రైలూ ఒకేసారి ప్లాట్‌ఫాం మీదకు అడుగుపెట్టాం!

సోమవారం తొమ్మిందింటికల్లా ఆఫీసు సీట్లో ఉన్నానన్న మాటేగానీ మనసింకా మాతంగ పర్వతం మీదే చిక్కడి పోయి ఉందనిపించింది.

మళ్ళీ హంపీ వెళతానా?

తప్పకుండా!

రచయిత పరిచయం : దాసరి అమరేంద్రగారు 1953 మార్చి 14న దాసరి నాగభూషణరావు, పరిపూర్ణ దంపతులకు ఆంధ్రప్రదేశ్ రాష్ట్రంలోని పశ్చిమ గోదావరి జిల్లా ధర్మాజి గూడెంలో పుట్టారు.

సాహిత్యమంటే బాగా చిన్నప్పట్నుంచీ ఎనలేనిగురి. జీవితాలను మలచడంలో సాహిత్యం గణనీయమైన పాత్ర వహించగలదు అన్నది వీరి స్వీయానుభవం. గత ముప్ఫై ఏళ్ళుగా వివిధ సాహితీ ప్రక్రియల్లో విరివిగా రాసారు. ఇప్పటిదాకా పన్నెండు పుస్తకాలు వెలువడ్డాయి. అన్ని ప్రక్రియల్లోనూ తనకు యాత్రా సాహిత్యం అంటే ఎక్కువ మక్కువ అంటారు. గత ఐదేళ్ళుగా వీరు అనువదించిన 'చిత్రగ్రీవం' అన్న పుస్తకపు భాగం ఉభయ తెలుగు రాష్ట్రాలలో పదోతరగతి తెలుగులో పాఠ్యాంశంగా వుంది. ప్రస్తుత పాఠ్యభాగం 'మణి మహేష్ మరి తొమ్మిది యాత్రా కథనాలు' అను పుస్తకం నుండి గ్రహించబడినది.

I చర్చించండి.

1) విహారయాత్రల వలన ప్రయోజనాలు.

2) మీరు చేసిన విహారయాత్ర – అనుభవాలు.

II అ) పదజాలాన్ని పెంపొందించుకుందాం:

శిథిలములు = పురాతన కట్టడ అవశేషాలు; భీకర = భయంకరమైన; మజిలీ = ప్రయాణంలో తాత్కాలిక నివాసం; టంకసాల = నాణెముల ముద్రించే చోటు; గోష్ఠి = సభ; అమోఘము = గొప్ప; సరోవరము = సరస్సు; తనివి = తృప్తి.

ఆ) స్పష్టీకరించండి.

1) హంపీ స్థాపన వివరాలు.

2) ఉగ్రనరసింహుని విగ్రహం వర్ణన.

3) పంపాసరోవరం గూర్చిన సౌందర్య దృశ్యాలు.

III అవగాహన కృత్యములు.

అ) సరియైన సమాధానాలు ఎన్నుకొని గడులను పూరించండి.

1) శ్రీకృష్ణదేవరాయలు ఈ పేరుతో ప్రఖ్యాతిగాంచెను. [ ]
(i) ఆంధ్రభోజుడు (ii) ఆంధ్రరాజు (iii) ఆంధ్రపాలకుడు.

2) హంపీ ఈ నది ఒడ్డున వెలసినది. [ ]
(i) గోదావరి (ii) తుంగభద్ర (iii) కావేరి.

3) హంపీ బజారు వీటికి ప్రసిద్ధి [ ]
(i) కూరగాయలు (ii) వస్త్రాలు (iii) రత్నాలరాసులు

4) హంపీ రాణివాసాలలో ముఖ్యమైనది. [ ]
(i) రాణిమహల్ (ii) లోటస్ మహల్ (iii) రాణి అంతఃపురం

ఆ) కింది వాక్యాల తప్పొప్పులను గుర్తించి రాయండి.

1) విజయనగర సామ్రాజ్యానికి రాజధాని హంపీ. (   )

2) హంపీ హోస్పేట నుండి పన్నెండు కిలోమీటర్ల దూరంలో ఉంది. (   )

3) విఠలమందిర ప్రాంతంలోని కల్యాణమండపంలో ఇప్పటికి తిరిగే చక్రాలు గల ఏకశిలా రథం గలదు. (   )

4) త్యాగరాజు ఒకగొప్ప చిత్రకారుడు. (   )

ఇ) జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) సప్తస్వరాలు పలికే స్తంభాలు	అ) కృష్ణ దేవరాయలు దసరా ఉత్సవాలను ఇక్కడి నుండే తిలకించేవారు.
2) మాతుంగ పర్వతం.	ఆ) రాజ కుటుంబీకుల దర్శనానికి మాత్రమే పరిమితం
3) హజార రామాలయం	ఇ) విఠల మందిర ప్రాంతంలోని కల్యాణ మండపం.
4) మహర్నవమి దిబ్బ	ఈ) దీనిపై నుండి హంపీనగరం అన్ని దిశలు కనిపించును.

ఈ) కింది 'హంపీ' పర్యటనాంశాలను వరస క్రమంలో అమర్చి రాయండి.

1) విఠల మందిర ప్రాంత సందర్శన చేసెను.
2) మాతుంగ పర్వతారోహణ చేసెను.
3) హజార రామాలయ పరిసరాలను దర్శించెను.
4) బెంగళూరు నుండి హోస్పేటకు 'హంపీ ఎక్స్‌ప్రెస్‌రైలు' ఎక్కెను.
5) విరూపాక్షాలయాన్ని దర్శించెను.

IV. లఘుటీకలు రాయండి.

1) పదహారవ శతాబ్దం నాటి 'హంపీ' ప్రత్యేకతలు.
2) హేమకూట పర్వతప్రాంతం వర్ణన.
3) హజార రామాలయ పరిసర ప్రాంతాలు.

V. సృజనాత్మకత :

మీరు చూసిన ప్రదేశాల్లో, ఆయాస్థలాల గురించి సూచనాఫలకాలపై రాసిన స్థలవిశేషాలను నీ నోటు పుస్తకములో నమోదు చేసుకొని కళాశాల తరగతిలో ప్రదర్శించండి.

VI. క్షేత్రసందర్శనం (Field Visit) :

మీ ప్రాంతంలోని చారిత్రక కట్టడాల గురించి విపులంగా తెలుసుకోండి. ఆ వివరాలను 'గైడ్‌లాగా' ఇతరులకు చెబుతూ చూపండి/చెప్పండి.

ప్రత్యక్ష అనుభవం – గైడ్ నవుతా:

మీ ఊరికి వచ్చిన బంధువులు, మిత్రులకు ప్రేక్షణీయ స్థలాలను వాటి చరిత్ర/వివరాలను తెలియజేస్తు చూపండి.

3 గోపయ్య స్వర్గయాత్ర

భువనగిరిలో భూపతిరాజు పేరుమోసిన జమీందారు. అతనికి ఎన్నో ఎకరాల పంటపొలాలు, తోటలు ఉండేవి. ఆ పొలం పనులన్నింటిని గోపయ్య చాలా నమ్మకంగా చూసుకునేవాడు. జమీందారు గోపయ్యకు దగ్గరుండి చూసుకోవడానికి చెఱకుతోటలో ఒక ఇల్లు కూడా కట్టించాడు.

ఒకరోజు గోపయ్య చెఱకు తోటలోని కొంతభాగం ఏదో జంతువు మేసినట్లు గమనించాడు. ఆరోజు రాత్రి ఆ జంతువేదో పసిగట్టాలని నిర్ణయించుకున్నాడు. అర్ధరాత్రి అవుతుండగా.... ఆశ్చర్యం. గోపయ్య తన కళ్ళను తానే నమ్మలేకపోయాడు. కళ్ళను నులుముకొని మళ్ళీ చూశాడు. నిగనిగలాడుతు మెరుస్తున్న ఒక తెల్లటి ఏనుగు చెఱకుగడలు తింటున్నది.

ఇదేమి ఆశ్చర్యం! ఈ ఏనుగు ఎక్కడనుంచి వచ్చింది! గోపయ్య తెల్లని ఏనుగును ఇంతవరకు చూడలేదు. కానీ చిన్నప్పుడు వాళ్ళమ్మ చెప్పిన దేవతల కథలలో దేవతలకు రాజు ఇంద్రుడు. ఆయన స్వర్గంలో ఉంటాడు. తెల్లగా ఉండే ఐరావతం అనే ఏనుగు ఇంద్రుడి వాహనం అని విన్నాడు.

''ఆ! బహుశా ఇది ఆ ఐరావతమే అయిఉండాలి.'' ''స్వర్గంలో విసుగెత్తిపోయి భూమ్మీదకు వచ్చి ఉంటుంది. నేను గనుక వెళ్ళి దాని తోకను పట్టుకుని వేలాడితే ఈ ఐరావతం నన్ను తిన్నగా స్వర్గానికి తీసుకొని వెళ్తుంది. ఆహా! అప్పుడు స్వర్గాన్ని కళ్ళారా, తనివి తీరా చూడవచ్చు'' అని సంబర పడిపోయాడు గోపయ్య.

వెంటనే నెమ్మదిగా అడుగులు వేసుకొంటూ తోటలోకి వెళ్ళాడు. ఒక చెట్టు చాటున నిల్చుని ఏనుగును చూడసాగాడు. ఏనుగు చెఱకుగడలను తినసాగింది. కానీ దానిని కోప్పడి తరిమివేస్తే స్వర్గం చూడటమెలా? అందుకని అతడు దానిని అదిలించలేదు.

తెలతెలవారుతుండగా ఏనుగు తినడం చాలించింది. ఏనుగు ఇంక బయలుదేరడానికి సిద్ధంగా వుందని గోపయ్య తెలుసుకున్నాడు. చెట్టు చాటునుండి వచ్చి, గబుక్కున ఎగిరి ఏనుగు తోకను పట్టుకున్నాడు. కాస్త ఆలస్యం చేసివుంటే ఏనుగు తోక అందకపోయేది అనుకున్నాడు. అంతలో ఏనుగు పైకి లేచింది.

మరి కాస్సేపట్లో గోపయ్య మేఘాలను దాటి పైకి వెళ్ళి పోయాడు. కిందికి చూసి 'అయ్య బాబోయ్! గట్టిగా గనక పట్టుకోకపోతే ప్రాణాలుండవు' అనుకున్నాడు. భయంతో ఒళ్ళంతా చెమటలు పోసింది.

నీవు చదివిన/విన్న కాల్పనిక కథలు

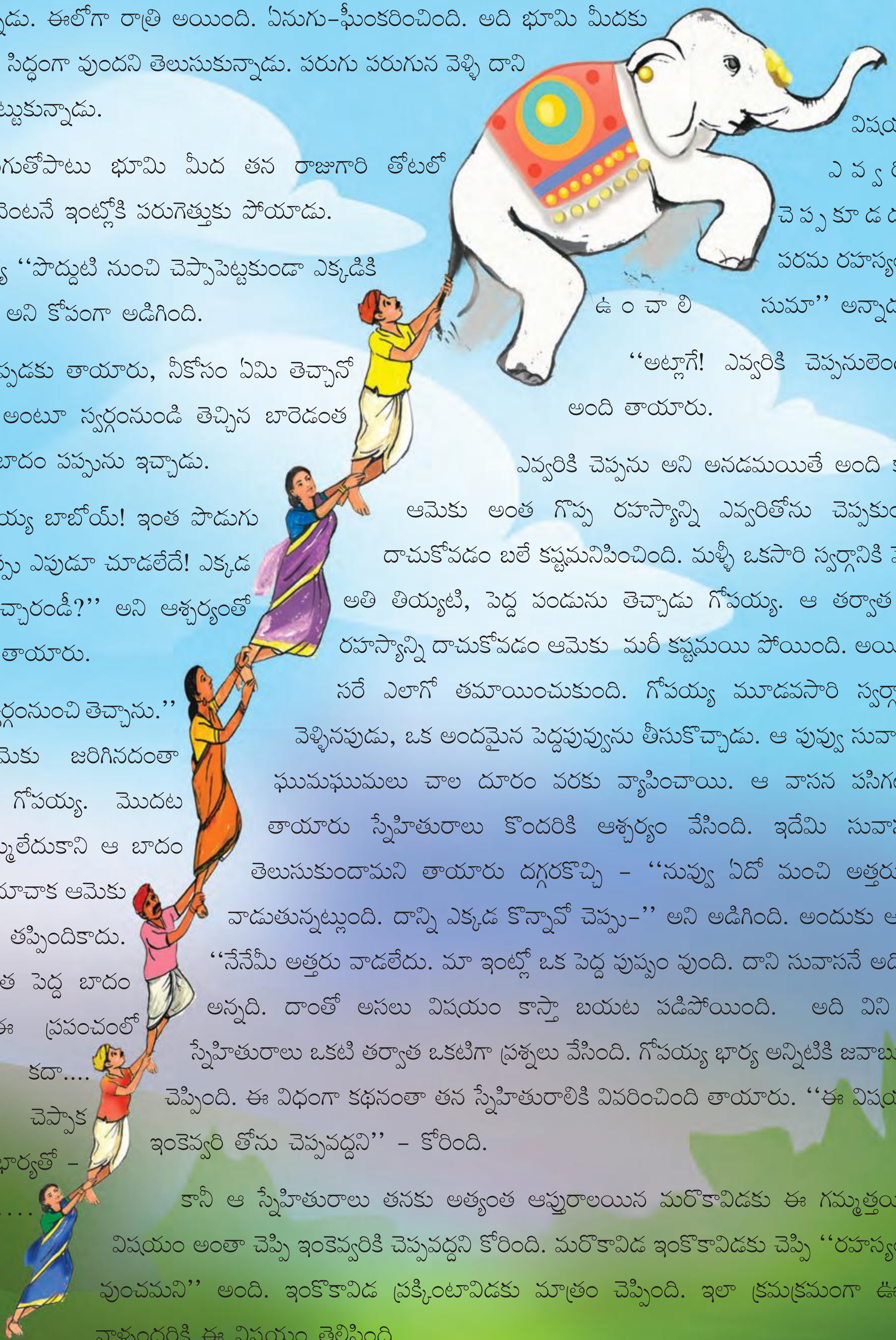
పట్టువదలకుండ తోకను గట్టిగా పట్టుకొని ఎటువంటి ప్రమాదమూ లేకుండా క్షేమంగా స్వర్గాన్ని చేరాడు. ఐరావతం స్వర్గంలో దిగగానే దాని తోకను వదలిపెట్టి నిల్చున్నాడు. కాస్త తూలబోయి నిలదొక్కుకున్నాడు. చుట్టూ ఆశ్చర్యంతో అందమైన తోట చూశాడు. ''స్వర్గలోకపు నందనవనం అంటే ఇదే కాబోలు'' అనుకున్నాడు.

''ఆహా ఎంతెంత పెద్ద పూలచెట్లు ఇంద్రుడిగారి తోటమాలి ఈ చెట్లకు ఏమి ఎరువులు వేస్తాడో ఏమో!''

అవి భూమిమీద ఉన్నవాటికి పదింతలున్నాయి. వాటిని చూసిన గోపయ్య ఆశ్చర్యానికి అంతులేదు. రోజంతా ఆ తోటలో తిరుగుతూ తియ్యని పండ్లను తిన్నాడు.

చీకటి పడుతుండగా. ''అయ్యో పాపం! నా భార్య తాయారు భూమి మీద నాకోసం వెతుకుతూ వుంటుంది.

తన కోసం ఈ స్వర్గంనుంచి ఏదన్నా కానుక తీసుకుపోవాలి.'' అని బారెడంతా బాదాం పప్పును తీసుకున్నాడు. ఈలోగా రాత్రి అయింది. ఏనుగు–ఘీంకరించింది. అది భూమి మీదకు వెళ్ళడానికి సిద్ధంగా వుందని తెలుసుకున్నాడు. పరుగు పరుగున వెళ్ళి దాని తోకను పట్టుకున్నాడు.

ఏనుగుతోపాటు భూమి మీద తన రాజుగారి తోటలో దిగాడు. వెంటనే ఇంట్లోకి పరుగెత్తుకు పోయాడు.

భార్య ''పొద్దుటి నుంచి చెప్పాపెట్టకుండా ఎక్కడికి వెళ్ళారు'' అని కోపంగా అడిగింది.

''కోప్పడకు తాయారు, నీకోసం ఏమి తెచ్చానో చూడు'' అంటూ స్వర్గంనుండి తెచ్చిన బారెడంత పొడుగు బాదం పప్పును ఇచ్చాడు.

''అయ్య బాబోయ్! ఇంత పొడుగు బాదం పప్పు ఎపుడూ చూడలేదే! ఎక్కడ నుంచి తెచ్చారండీ?'' అని ఆశ్చర్యంతో అడిగింది తాయారు.

''స్వర్గంనుంచి తెచ్చాను.'' అని ఆమెకు జరిగినదంతా చెప్పాడు గోపయ్య. మొదట ఆమె నమ్మలేదుకాని ఆ బాదం పప్పును చూచాక ఆమెకు నమ్మక తప్పిందికాదు. మరి అంత పెద్ద బాదం పప్పు ఈ ప్రపంచంలో దొరకదు కదా.... కథంతా చెప్పాక గోపయ్య భార్యతో – ''ఇదిగో.... ఈ విషయం ఎవ్వరికి చెప్పకూడదు. పరమ రహస్యంగా ఉంచాలి సుమా'' అన్నాడు.

''అట్లాగే! ఎవ్వరికి చెప్పనులెండి'' అంది తాయారు.

ఎవ్వరికి చెప్పను అని అనడమయితే అంది కాని ఆమెకు అంత గొప్ప రహస్యాన్ని ఎవ్వరితోను చెప్పకుండా దాచుకోవడం బలే కష్టమనిపించింది. మళ్ళీ ఒకసారి స్వర్గానికి వెళ్ళి అతి తియ్యటి, పెద్ద పండును తెచ్చాడు గోపయ్య. ఆ తర్వాత ఆ రహస్యాన్ని దాచుకోవడం ఆమెకు మరీ కష్టమయి పోయింది. అయినా సరే ఎలాగో తమాయించుకుంది. గోపయ్య మూడవసారి స్వర్గానికి వెళ్ళినపుడు, ఒక అందమైన పెద్దపువ్వును తీసుకొచ్చాడు. ఆ పువ్వు సువాసన ఘుమఘుమలు చాల దూరం వరకు వ్యాపించాయి. ఆ వాసన పసిగట్టిన తాయారు స్నేహితురాలు కొందరికి ఆశ్చర్యం వేసింది. ఇదేమి సువాసనో తెలుసుకుందామని తాయారు దగ్గరకొచ్చి – ''నువ్వు ఏదో మంచి అత్తరును వాడుతున్నట్లుంది. దాన్ని ఎక్కడ కొన్నావో చెప్పు–'' అని అడిగింది. అందుకు ఆమె ''నేనేమీ అత్తరు వాడలేదు. మా ఇంట్లో ఒక పెద్ద పుష్పం వుంది. దాని సువాసనే అది!'' అన్నది. దాంతో అసలు విషయం కాస్తా బయట పడిపోయింది. అది విని ఆ స్నేహితురాలు ఒకటి తర్వాత ఒకటిగా ప్రశ్నలు వేసింది. గోపయ్య భార్య అన్నిటికి జవాబులు చెప్పింది. ఈ విధంగా కథనంతా తన స్నేహితురాలికి వివరించింది తాయారు. ''ఈ విషయం ఇంకెవ్వరి తోను చెప్పవద్దని'' – కోరింది.

కానీ ఆ స్నేహితురాలు తనకు అత్యంత ఆప్తురాలయిన మరొకావిడకు ఈ గమ్మత్తయిన విషయం అంతా చెప్పి ఇంకెవ్వరికి చెప్పవద్దని కోరింది. మరొకావిడ ఇంకొకావిడకు చెప్పి ''రహస్యంగా వుంచమని'' అంది. ఇంకొకావిడ ప్రక్కింటావిడకు మాత్రం చెప్పింది. ఇలా క్రమక్రమంగా ఊళ్ళో వాళ్ళందరికి ఈ విషయం తెలిసింది.

మంచి స్నేహితులు తన స్నేహితుల రహస్యాలను ఎవరికీ చెప్పరు... చర్చించండి.

ఒక రోజు పొద్దున్నే ఊళ్ళోని ఆడమగా అంతా కలిసి గోపయ్య ఇంటికి వచ్చారు. వాళ్ళు అతనితో – "నువ్వు స్వర్గం వెళ్ళి వచ్చినట్లు మాకు తెలిసింది. ఈ సారి స్వర్గానికి వెళ్ళేటప్పుడు మమ్మల్ని నీతోపాటు తీసుకు వెళ్ళు –" అన్నారు.

గోపయ్యకు తాయారు మీద చాలా కోపం వచ్చింది. కాని ఇప్పుడింకేమి చేయగలడు? అంచేత వాళ్ళందరితో "సరే మీరందరూ ఇవాళ చెఱకు తోటలోకి రండి – అయితే ఏ మాత్రం చప్పుడు చేయకుండా నిశ్శబ్దంగా వుండాలి. సుమా" అన్నాడు.

గోపయ్య చెప్పినట్లు ఆ రాత్రి అందరూ తోటలోకి చేరారు. ఐరావతం వచ్చి తోటలోకి దిగనే దిగింది. వాళ్ళందరికి బలే ఆశ్చర్యం వేసింది. కాని వాళ్ళు నోరు విప్పలేదు. అంతా నిశ్శబ్దంగా వున్నారు.

తెల్లవారు ఝామున గోపయ్య వాళ్ళకు సైగ చేసి, తాను వెళ్ళి ఐరావతం తోకను పట్టుకున్నాడు; తాయారు గోపయ్య కాళ్ళు పట్టుకుంది; ఆమె కాళ్ళను ఒక స్త్రీ పట్టుకుంది; ఆమె కాళ్ళను ఆమె భర్త పట్టుకున్నాడు; అతడి కాళ్ళను ఇంకొకడు పట్టుకున్నాడు; అతడి కాళ్ళను అతడి భార్య పట్టుకుంది. ఈ విధంగా ఆ ఊరివారందరూ ఒకరి కాళ్ళు ఒకరు వరుసగా గొలుసులాగ పట్టుకున్నారు. ఐరావతం పైకి లేచింది. పట్టు వదలితే క్రింద పడి ప్రాణం గాలిలో కలిసిపోతుందని గట్టిగా పట్టుకున్నారు అందరూ.

ఈ విధంగా ఆ జనాభా అంతా స్వర్గంవైపు ప్రయాణం చేస్తూ చేస్తూ వుండగా, అందరికన్న దిగువనున్న ఒకావిడకు ఒక సందేహం కలిగింది. ఆమె తనకు పైన వున్న తన భర్తతో – "స్వర్గంలో పండ్లూ, పువ్వులూ, చాల పెద్దవిగా ఉంటాయని తాయారు చెప్పింది. కాని ఎంతెంత పెద్దగా వుంటాయో చెప్పలేదు. కాస్త మీ పైన వున్న మీ మిత్రుడిని అడిగి కనుక్కోండి!" అంది.

అతడు తనకు పైనున్న మిత్రుడినడిగాడు; ఆ మిత్రుడు తన భార్య నడిగాడు. ఆమె తనకు పైనున్న తన స్నేహితురాలి నడిగింది. ఆ స్నేహితురాలు తన భర్తని అడిగింది. అతగాడు పైనున్న ఇంకొకడిని అడిగాడు. ఇట్లా ఆ ప్రశ్న మొత్తం మీద తాయారుకు చేరింది. ఆమె గోపయ్యను అడిగింది. "స్వర్గంలో పండ్లూ పువ్వులూ ఎంతెంత పెద్దవిగా వుంటాయో అని అడుగుతున్నారు అందరూ– "ఎంత పెద్దగా ఉంటాయో చెప్పండి" అంది.

"కాస్సేపట్లో స్వర్గం చేరాక వాళ్ళే చూస్తారుగా!" అన్నాడు గోపయ్య. ఆ మాట క్రిందిదాక వెళ్ళింది. కాని ఆ కొసని ఉన్న ఆవిడ అంత తేలిగ్గా నోరుమూసుకునే ఘటం కాదు. ఉబలాటం కొద్దీ మళ్ళీ అదే ప్రశ్న వేసింది. ఆ ప్రశ్న పైకి వెళ్ళి వెళ్లి తాయారుకు చేరింది. "ఏమండీ! నా స్నేహితురాలు స్వర్గం చేరేదాక ఉండలేదట. అక్కడ పువ్వులూ పండ్లు ఎంతెంత వుంటాయో–" తక్షణం చెప్పండి అని తాయారు గోపయ్యను విసిగించింది.

గోపయ్యకు కోపం వచ్చింది. ఆ కోపంతో "అక్కడి పండ్లు పువ్వులు, పప్పులు భూమ్మీది వాటికన్నా పదిరెట్లు పెద్దవి. నేనారోజు తెచ్చిన బాదం పప్పు ఇంత పొడవుగా లేదూ–" అంటూ గోపయ్య ఆ బాదం పప్పు పరిమాణాన్ని చేతులతో చూపించడానికని ఏనుగు తోక వదిలిపెట్టాడు.

ఇంకేముంది! అందరూ వరసగా అంత ఎత్తునుండి క్రిందకు కూలారు. ఇక ఒక్కరయినా బతికి బయట పడితేకదా ప్రశ్నలడగడానికి!

అమ్మో పడిపోతున్నానంటూ ఒక్క ఉదుటున లేచాడు గోపయ్య. అప్పుడు గ్రహించాడు తాను కన్నదంతా కల అని. హమ్మయ్య! అనుకొని స్థిమిత పడ్డాడు.

I చర్చించండి.

1) వాహనాల ప్రయోజనాలు.

2) తోటల పెంపకము.

II పదజాలం - పెంపొందించుకుందాం.

ఘీంకారం = ఏనుగు అరుపు; అత్తరు = పరిమళతైలము; గమ్మత్తు = తమాషా; ఉబలాటము = ఉత్సాహము, కుతూహలము.

III అ) స్పష్టీకరించండి.

1) గోపయ్య చేసే పనులు.

2) గోపయ్య చెఱకు తోటలో చూసిన అద్భుత దృశ్యం.

3) గోపయ్యకి, భార్యకి మధ్య జరిగిన సంభాషణ.

4) గోపయ్య ఊరి వాళ్ళను స్వర్గానికి చేర్చలేక పోవటానికి కారణం.

ఆ) కింది పాత్రల వ్యక్తిత్వాన్ని గురించి రాయండి.

1) గోపయ్య.

2) తాయారు

ఇ) జతపరచండి.

'క' వర్గము	'చ' వర్గము
1) నందనవనం	అ) బాదంపప్పు
2) బారెడంత	ఆ) కళ్ళుకాయలు కాచాయి
3) ఏనుగు	ఇ) స్వర్గంలో వున్న తోట.
4) ఎదురు చూసి చూసి	ఈ) పైకి లేచింది.

ఇ) కింది గడులను కుండలీకరణంలోని సరైన పదాలను ఎన్నుకొని పూరించండి.

(స్వర్గలోకం, ఐరావతం, యముడు, ఇంద్రుడు, తాయారు)

1) గోపయ్య భార్యపేరు [ ]

2) దేవతల యొక్క రాజు [ ]

3) ఇంద్రుని వాహనం [ ]

4) ఇంద్రుడు నివసించే లోకం [ ]

ఈ) తప్పొప్పులను గుర్తించండి.

1) ఐరావతం యొక్క రంగు నల్లగా ఉండును. ( )

2) గోపయ్య ఏనుగు తొండమును పట్టుకొని స్వర్గానికి ఎగిరెను. ( )

3) పండు సువాసన కారణంగా స్వర్గం విషయం బయటపడింది. ( )

4) ఊరి వాళ్ళంతా క్షేమంగా స్వర్గం నుండి భూమ్మీదకు వచ్చారు. ( )

ఉ) ఎవరు, ఎవరితో పలికిరి.

1) ''ప్రొద్దుటి నుంచి చెప్పాపెట్టకుండా ఎక్కడికి వెళ్ళారు?'' ______ → ______

2) ''ఇదిగో... ఈ విషయం ఎవ్వరికి చెప్పకూడదు.'' ______ → ______

3) ''నువ్వు ఏదో మంచి అత్తరును వాడుతున్నట్లుంది.'' ______ → ______

4) ''ఈసారి స్వర్గానికి వెళ్ళేటప్పుడు మమ్మల్ని నీతోపాటు తీసుకువెళ్ళు.'' ______ → ______

IV అ) లఘుటీకలు రాయండి.

1) గోపయ్య మొదటిసారి స్వర్గానికి చేరిన విధం.

2) ఐరావతాన్ని చూసి గోపయ్యలో కలిగిన ఆలోచనలు.

3) ఐరావతం వార్త ఊరంతా పాకిన విధం.

ఆ) కింది వాక్యాలను వరుసక్రమంలో అమర్చి రాయండి.

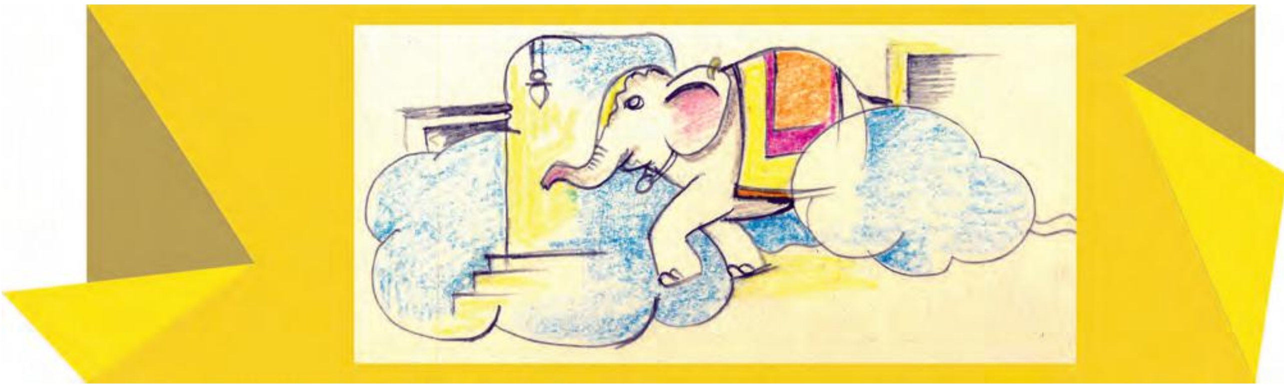
1) అంతలో ఏనుగు పైకిలేచింది.

2) దాంతో అసలు విషయం కాస్తా బయట పడింది.

3) ఒక తెల్లటి ఏనుగు చెఱకుగడలను తింటున్నది.

4) ఒకరోజు పొద్దున్నే ఊళ్ళోని ఆడా మగా అంతా కలిసి గోపయ్య ఇంటికి వచ్చారు.

ప్రత్యక్ష అనుభవం – కథకుణ్ణవుతా!
గణపతి ఉత్సవాలు వంటి సందర్భాలలో కథవేదిక నేర్పరచండి.
పిన్నాపెద్దలకు కాశీ మజిలీ, భట్టి విక్రమార్కాది కల్పిత కథలను చెప్పి ఆనందపరచండి.

1. రేడియో జాకీ (ఆర్.జె.)

ఆధునిక జీవితంలో సమాచార వినిమయానికి మానవుడు వివిధ ప్రసార మాధ్యమాలను ఉపయోగించుచున్నాడు. వీటిలో ముద్రణ, శ్రవ్య, దృక్-శ్రవ్య మాధ్యమాలు ప్రముఖమైనవి మరియు ప్రభావవంతమైనవి. ఈ సామూహిక ప్రసారమాధ్యమాలలోని శ్రవ్యమాధ్యమమైన ఆకాశవాణికి సంబంధించిన 'రేడియోజాకీ' గురించి తెలుసుకొందాము.

భారతదేశంలో 'ఇండియా బ్రాడ్ కాస్టింగ్ కంపెనీ' అప్పటి ప్రభుత్వంతో కలిసి 1927వ సంవత్సరంలో ముంబయి మరియు కలకత్తా పట్టణాలలో రేడియో ప్రసార కేంద్రాలను స్థాపించింది. 1935లో మైసూరు సంస్థానము స్థాపించిన రేడియో కేంద్రానికి 'ఆకాశవాణి' అని నామకరణం చేసింది. తదుపరి భారత ప్రభుత్వం ఈ ప్రసార మాధ్యమానికి ఈ పేరునే కొనసాగించింది. ఈ ఆకాశవాణిలో వార్తలు, ప్రసంగాలు, ముఖాముఖి, పరిచయాలు, చర్చలు, సంభాషణలు, సంగీత కార్యక్రమాలు, రూపకాలు, నాటకాలు, కథానికలు, సమాలోచనలవంటి వివిధ రకాలైన కార్యక్రమాలను ప్రసారం చేస్తారు. ఇవి అన్ని వయస్సుల వారికి సంబంధించినవిగా ఉంటాయి. ఈ కార్యక్రమాలను అనుసంధానం చేసే పద్ధతిలోని నూతన ఒరవడియే ''రేడియో జాకీ'' (ఆర్.జె.) అనవచ్చు.

రేడియో జాకీ - నైపుణ్యాలు

ఆకాశవాణిలో కార్యక్రమాలను ఆధునిక మరియు ప్రభావవంతమైన శైలిలో నివేదన చేయు వ్యక్తిని 'రేడియో-జాకీ' అని అంటారు.

- రేడియోజాకీ సాధారణంగా దాదాపు రెండు మూడు గంటలపాటు శ్రోతలకు ఆహ్లాదాన్ని కలిగించాలి.
- సందర్భోచితంగా సమయస్ఫూర్తితో ధారాళంగా మాట్లాడాలి.
- రెండు మూడు భాషలను సమ్మిళితము చేసి కార్యక్రమ నివేదన చేయాలి.
- మూసపద్ధతిలో గాక ఫోనులో శ్రోతలతో సంభాషణ (ఫోన్ ఇన్ ప్రోగ్రాం), చర్చలు, వారి పుట్టినరోజు సంగతులు లేదా ప్రత్యేక రోజుల గురించి చర్చించుట మొదలైన అంశాలపై కార్యక్రమాన్ని నిర్వహించాలి.
- అతిథులతో ముఖాముఖితోపాటు వాతావరణం, ఆటలు, రహదారులకు సంబంధించిన తాజా సమాచారం-వార్తలను అనుసంధానిస్తూ కార్యక్రమాన్ని నడిపించాలి.
- రేడియోజాకీ తన భాషా పరిజ్ఞానం, వాక్చాతుర్యంతో హాస్యాన్ని పండించి శ్రోతలకు శ్రవణానందమే కాకుండా మనోల్లాసాన్ని అందిస్తూ ఆకట్టుకోవాలి.
- భాష, సాహిత్యం, సాంస్కృతిక విషయాలు బాగా తెలిసి ఉండాలి.
- చక్కని అధ్యయన నైపుణ్యం ఉండాలి.
- సినిమా, సంగీత మరియు నాట్య క్షేత్రానికి సంబంధించిన ఉత్తమ పరిజ్ఞానం ఉండాలి.
- సామాజిక, రాజకీయ, ఐతిహాసిక మరియు భౌగోళికాది విషయ పరిజ్ఞానం ఉండాలి.
- రేడియో జాకీ సాంఘిక మాధ్యమాల కొత్త ప్రవాహం అందులోని ఆధునికత గురించి జాగృతి కలిగి ఉండాలి.

- కార్యక్రమానికి అనుగుణంగా ఉత్తమ కార్యక్రమ సంరచన చేయడం రావాలి.
- కంఠధ్వని స్పష్టంగా మరియు ఉత్తమంగా ఉండాలి.
- భాష అనేది శ్రోతల మనస్సు ప్రసన్నం చేయువిధంగా, ఒత్తిడిని దూరం చేయు విధంగా ఉండాలి.
- ఆలోచనలు, భావనలు, మరియు సంవేదనలు ప్రకటించే రీతిలో ధ్వనిలోని హెచ్చుతగ్గులు ప్రతిబింబించడంలో కుశలత ఉండాలి.

ఈ నైపుణ్యాలను అలవర్చుకుంటే చక్కని రేడియోజాకీగా రాణించవచ్చు.

రేడియో జాకీ-ఉపాధి అవకాశాలు :

రేడియో జాకీగా స్థిరపడాలని అనుకునేవారికి అందులో ఎలాంటి ఉద్యోగ అవకాశాలు ఉంటాయో, కింది అల్లికను చూడండి.

- వివిధ మనోరంజక సంస్థలు
- ఎ.ఎమ్.ఎఫ్.ఎమ్. చానల్స్
- **రేడియో జాకి ఉద్యోగ అవకాశాలు**
- ప్రకటన సంస్థలు
- ప్రత్యేక కార్యక్రమాలు
- ఆల్ ఇండియా రేడియో
- చర్చా వేదికలు

ఈ రేడియో జాకీతో పాటు సూత్ర సంచాలనములో ప్రవేశం ఉన్నట్లయితే శ్రవ్య, దృక్-శ్రావ్య మాధ్యమములతో పాటు వివిధ కార్యక్రమాలను నిర్వహించే అవకాశాలు లభిస్తాయి.

అభ్యాసం :

1) రేడియో జాకీకి కావలసిన అర్హతలను రాయండి.
2) ఆకాశవాణిలో ప్రసారం అయ్యే కార్యక్రమాలను రాయండి.
3) రేడియో జాకీ ఉపాధి అవకాశాలను గురించి రాయండి.
4) ఏదైనా ఒక కార్యక్రమాన్ని తీసుకొని రేడియో జాకీ ఎలా నిర్వహించాలో రాయండి.
5) ఒక సంగీత కార్యక్రమాన్ని రేడియో జాకీ ఎలా నిర్వహించాలో రాయండి.

2. ప్రశ్నలు తయారుచేయుట.

ప్రశ్నించడం ఒక కళ. ప్రశ్న అనేది సంభాషణకు ఆయువు పట్టు లాంటిది. ఒక విషయంపై సమగ్ర అవగాహన కొరకు లేదా సమాచార సేకరణకు ప్రశ్న అనేది ఆయుధం లాంటిది. ప్రశ్న అనేది మనలోని సందిగ్ధత, అనిశ్చిత భావాలను అనుమానాలను పటాపంచలు చేస్తుంది. ప్రశ్న లేనిదే సంభాషణ కొనసాగదు. జ్ఞాన సముపార్జన జరగదు. పిల్లలు ఉత్సుకతతో ప్రశ్నించడం ద్వారా అనేక విషయాలు నేర్చుకుంటారు. కాబట్టి ప్రశ్నించడం అనేది భాషలో అతి ముఖ్యమైన అంశం.

ప్రశ్నకు ఉండవలసిన లక్షణాలు.

- ప్రశ్న సంక్షిప్తంగా సూటిగా కావలసిన సమాచారాన్ని రాబట్టేదిగా ఉండాలి.
- ప్రశ్నలో సందిగ్ధత ఉండకూడదు.
- ప్రశ్న అనేది సమాచారాన్ని సేకరించేదిగా అభిప్రాయాన్ని తెలుసుకొనేదిగా, అనుమానాలను నివృత్తి చేసేవిధంగా వాక్య నియమాలకనుగుణంగా ఉండాలి.

అభ్యాసం : ఉదాహరణ

కింది గద్యాన్ని చదివి ప్రశ్నలను తయారు చేయండి.

మనదేశం వ్యవసాయ ప్రధానమైన దేశం. నీటిపారుదల ఎక్కువగల ప్రాంతాలలో వరి పంటను ఎక్కువగా పండిస్తారు. వరి పంటనుండి బియ్యం లభిస్తుంది. ఈ బియ్యం మనకు ఎంతో ఉపయోగకరమైన ఆహార ధాన్యమని మీ అందరికీ తెలుసు. అటువంటి ఆహారధాన్యాన్ని పండించుటకు రైతులు, మనుషులు ఇంకా ఎంతో మంది శ్రమించాలి.

వరిపంటను పండించుటకు మొదట భూమికి నీళ్ళు పెట్టి, బాగా దున్నాలి. పిదప పొలానికి అధికంగా సేంద్రీయ ఎరువులు వేయాలి. అందులో వరిధాన్యం వేసి మొలకెత్తిన తర్వాత నారును పీకి, పొలంలో నాటాలి. వరిపైరుకు నీళ్ళు ఎప్పటికీ ఉంటే పంట అధికంగా వస్తుంది. ఈ నీళ్ళు బావుల నుండి ఏతము ద్వారా తోడాలి. పిదప పైరు ఎదిగే కొద్ది కలుపు మొక్కలను తొలగించడానికి ఉదయం నుండి చీకటి పడేంత వరకు నడుము వంచి పనిచేయాలి. పంట వెన్నుపట్టాక పక్షుల, ఎలుకల బారినుండి కాపాడాలి. పిదప పంటను కోయడానికి, గింజలను నూర్చడానికి ఎంతోమంది మనుషులు అవసరం. వారెంతో శ్రమించి వరి వెన్ను నుండి గింజలను రాలుస్తారు. వాటినే వడ్లు అంటారు.

ఆ వడ్లను బాగా ఆరబెట్టి, దంచితే వచ్చేది బియ్యం. ఇంత కష్టపడి తయారుచేసిన వరి బియ్యాన్ని మనము ఏమాత్రము వృధా చేయరాదు. కావలసినంతే వడ్డించుకోవాలి. వడ్డించుకున్నదంతా భుజించాలి.

ప్రశ్నలు :

1) వరి పంటను ఏ ప్రాంతాలలో పండిస్తారు?

2) వరిపంట పండించుటకు భూమిని ఎలా సిద్ధం చేసుకోవాలి?

3) వరిపంటకు ఏ ఎరువులు వేయాలి?

4) వరిపంటను వేటి నుండి కాపాడాలి?

5) బియ్యం ఎలా లభిస్తాయి?

కింది గద్యభాగమును చదివి ప్రశ్నలను తయారు చేయండి.

స్త్రీ జనోద్ధారిణి అయిన దుర్గాబాయి 1909వ సంవత్సరం జులై 15న ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని రాజమండ్రిలో జన్మించారు. ఆమె తల్లి కృష్ణవేణి, తండ్రి రామారావు. ధైర్యం, పట్టుదల, నీతి నిజాయితీ మొదలైన లక్షణాలు ఆమెకు వీడని ఆభరణాలు. ఆమెకు చిన్నతనం నుంచి సంగీతం, వీణ, ముగ్గులువేయడం, పూలజడలు అల్లడం మొదలైన కళాత్మక పనుల పట్ల ఎక్కువ మక్కువ.

దుర్గాబాయ్ విద్యాభ్యాసం రాజమండ్రిలో జరిగింది. ఆమె ఒక పాఠశాలను స్థాపించి వయోజనులైన తల్లులకు విద్యనేర్పారు. హిందీభాషను కూడా బోధించి వారిని ప్రవీణులుగా తీర్చిదిద్దారు. దుర్గాబాయ్ స్త్రీ జనోద్ధరణ కోసం ప్రత్యేకంగా ఒక సభ ఏర్పాటు చేసి గాంధీగారిని పిలిపించి ఉపన్యాసం పెట్టించారు. 1930లో దుర్గాబాయ్ మద్రాసు ఉప్పు సత్యాగ్రహంలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించారు. 1946లో నెహ్రూ ఆహ్వానంపై ఆమె ఢిల్లీ వెళ్ళి 1950 వరకు రాజ్యాంగ నిర్మాణసభాసభ్యురాలిగా పనిచేశారు.

'ఆంధ్ర మహిళ' పత్రికను స్థాపించి సంపాదకత్వం వహించి సారస్వత సేవ చేశారు. స్త్రీ శిశు సంక్షేమాలకు అహోరాత్రులు కష్టపడి పనిచేసి దుర్గాబాయ్ మహనీయులచే ప్రశంసలందుకున్నారు. డాక్టర్ చింతామణి దేశ్‌ముఖ్ ఆమెలోని సుగుణాలను ఇష్టపడి ఆమెను వివాహం చేసుకున్నాడు. అప్పటి నుంచి ఆమె దుర్గాబాయ్ దేశ్‌ముఖ్‌గా పిలవబడ్డారు. దుర్గాబాయ్‌కి సాహిత్యం పట్ల ఎంతో అభిరుచి ఉండేది. ఆంధ్రవిశ్వవిద్యాలయం వారిచే గౌరవ డాక్టరేట్ కేంద్ర ప్రభుత్వంచే 'పద్మభూషణ్', బిరుదును 'నెహ్రూ లిటరసీ' అవార్డును ఆమె అందుకున్నారు.

ప్రశ్నలు :

1) ____

2) ____

3) ____

4) ____

5) ____

3. వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధన (Proof Reading)

ఏ రకమైన సాహిత్య రచన అయినను భాషాదోషాలు లేకుండా చూచుట చాలా అవసరం. అనగా అక్షర దోషాలతో పాటు వ్యాకరణ, విరామ చిహ్నాలను, పునరుక్తులను కూడా సరిచూచుట మిక్కిలి ఆవశ్యకం. మనం స్వయంగా వ్రాసిన లేదా ఇతరులు వ్రాసిన దానిని వ్యాకరణ, వాక్యనిర్మాణ, లేఖన నియమాల దృష్ట్యా సూక్ష్మ పరిశీలనాత్మకంగా తనిఖీ చేయడాన్ని 'వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధన' అంటారు. దీనిని ఆంగ్లంలో 'Proof Reading' అంటారు.

ముద్రణ సరిగా లేకపోతే తప్పులు దొర్లుతాయి. కొన్నిసార్లు పదాలలోని తప్పుల వలన అర్థాలు మారుతుంటాయి. లేదా విపరీత అర్థాలు ఏర్పడతాయి. అందువలన ముద్రణ ప్రక్రియలో వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధనకు అధిక ప్రాధాన్యత కలదు. ఎలాగైతే మనోసౌందర్యం లేకపోతే శరీర సౌందర్యానికి అర్థం లేదో అలాగే పుస్తకము యొక్క బాహ్యరూపం ఎంత ఆకర్షణీయంగా ఉన్నాగాని ముద్రిత దోషాల వలన పుస్తకం యొక్క ప్రభావం తగ్గిపోతుంది. ఈ వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధన అనేది అత్యంత బాధ్యతాయుతమైన పని.

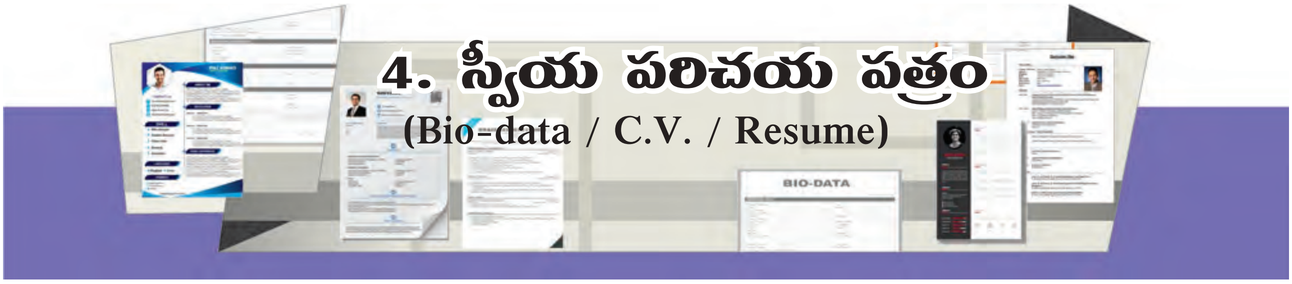
వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధనలోని ముఖ్యమైన అంశాలు:

- వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధన చేయు వారికి సంబంధిత భాష మరియు వ్యాకరణముపై సరైన పటుత్వం ఉండాలి.
- ముద్రణ లేఖనం (టైపింగ్)లోని నియమాలు, మెళకువలు, సంకేత చిహ్నాలు మరియు అక్షర విన్యాసం (ఫాంట్స్) గురించి పూర్తిగా తెలిసి ఉండాలి.
- ఒక్కోసారి తనకు తప్పులుగా గోచరించిన ప్రయోగాలు/వాక్యాలను రచయిత దృష్టికి తీసుకురావాలి కాని స్వతంత్రంగా ఎలాంటి మార్పులు చేయరాదు.

వ్రాతప్రతి ముద్రిత శోధన సంకేతాల పట్టిక

చిహ్నం/గుర్తు	చిహ్నం యొక్క అర్థం	ఉదాహరణ	చిహ్నం యొక్క ఉపయోగం
d	తొలగించండి	ఇతర కథలు	d/
~	పదాలస్థానంను మార్చండి	కుమార ~ భారతి	~/
⁁	కొత్త పదాన్ని చేర్చండి (హంసపాదు)	పక్షి వరి ⁁ పొలము	⁁
#	పదాల/అక్షరాల మధ్య దూరాన్ని పెంచండి.	పుస్తకంలోఉంటుంది	#/
(,)	స్వల్ప విరామాన్ని చేర్చండి	ఉత్సాహం/ఉత్సుకత	,/
(.)	పూర్ణవిరామం చేర్చండి	చేయండి ⁁	./
?	ప్రశ్నార్థకాన్ని చేర్చండి.	ఏమిటి ⁁	?/
!	ఆశ్చర్యార్థకమును చేర్చండి.	ఆహా ⁁	!/

చిహ్నం/గుర్తు	చిహ్నం యొక్క అర్థం	ఉదాహరణ	చిహ్నం యొక్క ఉపయోగం
⟋	కొత్త పరిచ్ఛేదముగా మార్చండి	తగ్గిపోతుంది వ్రాతప్రతి	⟋
⋏	అక్షరాన్ని చేర్చండి	తీ⋏కోండి	సు
ా	దీర్ఘమును చేర్చండి	/కకి	ా /
ీ	గుడిదీర్ఘమును చేర్చండి	/కచురాయి	ీ /
థ	'థ' ఒత్తును చేర్చండి.	అ/రాలు	థ /

4. స్వీయ పరిచయ పత్రం
(Bio-data / C.V. / Resume)

పూర్తి పేరు : ____________________ ____________________ ____________________

పేరు   తండ్రిపేరు   ఇంటిపేరు

తల్లిపేరు :

లింగము :

జాతీయత :

పుట్టిన తేది :

విద్యార్హతలు :

అభిరుచులు :

చిరునామా :

చరవాణి :

ఈ-మెయిల్ :

పూర్వ అనుభవం :

తెలిసిన / వచ్చిన భాషలు :

మాట్లాడగలిగేది	చదవగలిగేది	రాయగలిగేది

స్థలం :   సంతకం :

తేది :   పేరు :

5. ఈ-మెయిల్ (E-mail)

ఈ-మెయిల్ :

ప్రపంచం ఎలక్ట్రానిక్‌మయం అయిపోయింది. ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు (జాబు-జవాబు) కూడా ఎలక్ట్రానిక్ ఉత్తరాలు అయ్యాయి. వీటినే 'ఈ-మెయిల్స్' అంటారు. ఈ-మెయిల్ అనగా ఎలక్ట్రానిక్ మెయిల్. దీనిని 1972లో రాయ్‌టాయ్‌లిన్సన్ కనుగొనెను. ఈ 'ఈ-మెయిల్స్' చరవాణి (స్మార్ట్ ఫోన్), ట్యాబ్, కంప్యూటర్ వంటి ఎలక్ట్రానిక్ పరికరాలను ఉపయోగించి 'అంతర్జాలం' ద్వారా పంపవచ్చు.

ఈ పద్ధతి ద్వారా సాంప్రదాయ పోస్టల్ పద్ధతిలో జరిగే జాప్యం, వ్యయప్రయాసలను దూరం చేస్తూ క్షణాలలో మన ఉత్తరం చేరవలసిన చోటుకు చేరిపోతుంది. అతి తక్కువ ఖర్చుతో దేశాంతరాలే కాకుండా ఖండాంతరాలకు కూడా అత్యంత వేగంగా ఒక జాబును ఒకేసారి చాలా మందికి క్షణాలమీద అంతర్జాలం సహాయంతో పంపించే సౌకర్యం ఉంటుంది.

కంప్యూటర్ పరిజ్ఞానంతో 'ఈ-మెయిల్స్‌ను' అవలీలగా పంపించవచ్చు. మనచేతిలోని చరవాణిలో కూడా 'ఈ-మెయిల్' పంపించే సౌకర్యం కలదు.

ఈ-మెయిల్ ఖాతాఏర్పాటు:

'ఈ-మెయిల్'ను పంపడానికి మొట్టమొదట మనం 'ఈ-మెయిల్' ఖాతాను ఏర్పరుచుకోవలసిన అవసరం ఉంటుంది. 'ఈ-మెయిల్' సౌకర్యం అందించడానికి చాలా సంస్థలు ఉన్నాయి. మొదట వాటిలో దేనిలోనైనా ఒక దానిలో మన ఖాతాను ఏర్పరచుకోవాలి. ఖాతా తెరవడానికి వారు అడిగిన సమాచారాన్ని ఆన్‌లైన్లో పూర్తిచేసి మనకు నచ్చిన 'ఈ-మెయిల్' అడ్రస్‌ను, పాస్‌వర్డ్‌ను పొందాలి. ఆ తర్వాత మన 'ఈ-మెయిల్ ID' ద్వారా మెయిల్స్‌ను మనం పంపగలము.

ఈ-మెయిల్ పంపే విధానం :

ఇపుడు ఈ-మెయిల్‌లో ఉండే అంశాలను చూద్దాం. మొట్టమొదట మీ మెయిల్స్ సంస్థ వెబ్‌సైట్‌లో 'ఈ-మెయిల్' ఐడి (ID) మరియు పాస్‌వర్డ్‌లతో సైన్ ఇన్ చేయాలి.

తెలుగుభాషను ఎంచుకొని ఈ-మెయిల్ ఉత్తరాన్ని తెలుగులో కూడా పంపవచ్చు.

- పంపవలసిన వారి చిరునామా :

To : వరుసలో ఉత్తరం చేరవలసిన వారి ఈ-మెయిల్ ఐడిని టైప్ చేయాలి.

విషయం (Subject) : ఈ వరుసలో ఉత్తరం ఏ విషయం గురించి రాస్తున్నామో క్లుప్తంగా టైప్ చేయాలి.

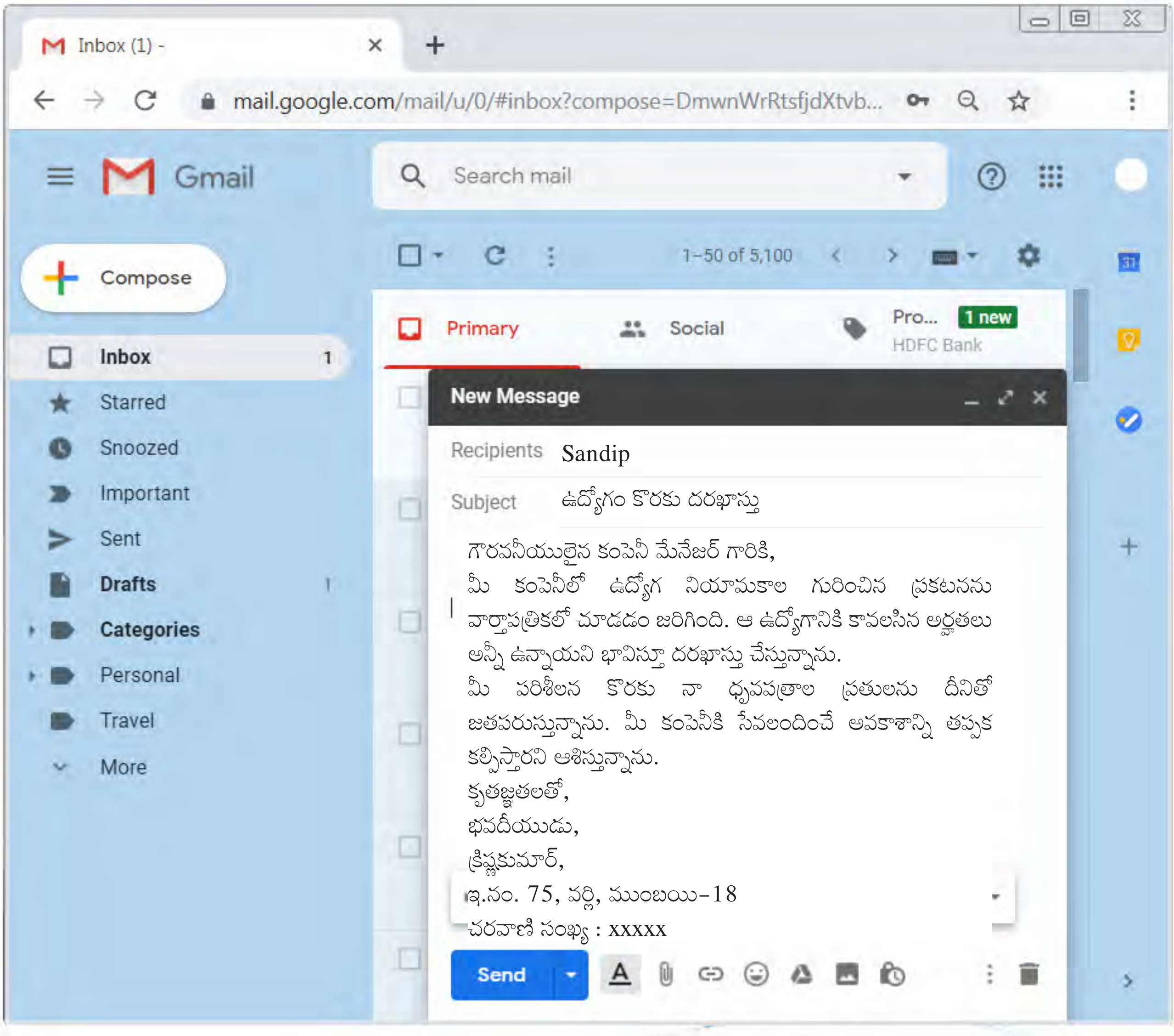
సంబోధన : బంధుత్వాన్ని బట్టి లేదా అధికారిని బట్టి సగౌరవంగా సంబోధించాలి.

ముఖ్య సమాచారం : దీనిలో ఆయా లేఖలను బట్టి రాయదలచుకొన్న సమాచారాన్ని సరియైన క్రమంలో వివిధ పరిచ్ఛేదాలలో టైప్ చేయాలి.

పంపేవారి చిరునామా : ముఖ్య విషయం పూర్తి చేసిన తరువాత కృతజ్ఞత తెలిపి మీ పేరు, చిరునామా, చరవాణి నంబరు Type చేయాలి. ఇది ఐచ్ఛికం.

మనం పంపదలచిన దస్త్రాలను @ సంకేతం సహాయంతో జోడించి పంపవచ్చు.

• కింది ఈ-మెయిల్ నమూనా చూడండి.

అభ్యాసం :

1) మీ బాల్యమిత్రునికి ఈ-మెయిల్ ద్వారా లేఖను రాయండి.

2) ఈ-మెయిల్ ID ని ఎలా తయారు చేస్తారో రాయండి.

3) ఆన్‌లైన్ ద్వారా కొనుగోలు చేసిన వస్తువు సరిగా లేదని ఆ కంపనీ కస్టమర్ కేర్ వారికి ఈ-మెయిల్ ద్వారా ఫిర్యాదు చేయండి.

4) ఈ-మెయిల్ పంపే విధానాన్ని విశదీకరించండి.

6. అంతరార్థ వివరణ (సామెతలు)

పెద్దల అనుభవంతో అలంకారికంగా చెప్పిన మాటలలో చాలా అంతరార్థం దాగివుంటుంది. తెలియజేయదలచుకొన్న విషయాన్ని చమత్కారంగా మనసుకు సూటిగా తాకేలా, చక్కని ప్రాసతో చిరస్మరణీయంగా ఉండేలా చెబుతారు. ఇట్టివే సామెతలు.

ఇప్పుడు ఇచ్చిన సామెత యొక్క అంతరార్థ వివరణ సూచనల ఆధారంగా, సోదాహరణంగా ఎలా వివరించి రాయాలో చూద్దాం.

సూచనలు :

- ఇచ్చిన సామెత ఏ విషయాన్ని తెలియజేస్తుంది.
- సామెతలో దాగిన విశేషార్థం.
- సందర్భం – సామెతను ఏయే సందర్భాలలో ఉపయోగిస్తారు.
- ముగింపు.

ఉదాహరణకు కొన్ని సామెతలను చూద్దాం.

మెరిసేదంతా బంగారం కాదు.

సమాజంలో చూసే విషయాలన్నీ సరియైనవి, నిజమైనవి కాకపోవచ్చు అనేది ఈ సామెత తెలియజేస్తుంది.

బంగారం మంచివన్నెతో కంటికి ఇంపుగావుండి మనల్ని ఆకర్షిస్తుంది.

అలాంటి వన్నె కలిగి ఆకర్షించే వస్తువులన్నీ బంగారంతో చేసినవి కాకపోవచ్చు అని సామెత యొక్క సామాన్య అర్థం. దీనినే వాచ్యార్థం అంటారు. కాని సమాజంలో మనలను ఆకర్షించే విషయాలన్నింటిలో నిజాలు ఉండకపోవచ్చు.

ఉదా: ఆకర్షణీయంగా కనిపించే ప్రకటనలోని వస్తువులు నాణ్యమైనవి కాకపోవచ్చు.

సమాజంలో మంచిగుణాలు ఉన్నవారుగా, గొప్పవారుగా కనిపించే వ్యక్తులలో ఆ గుణాలు అస్సలు ఉండక పోవచ్చు. అలాంటి వారిని చూసి మోసపోరాదు. పై పై మెరుగులకు ఆకర్షితులు కావద్దని ఈ సామెత హెచ్చరిస్తుంది. ఇది సామెత యొక్క విశేషార్థం.

నిదానమే ప్రధానం

ఏపనైనా అనవసరపు కంగారూ, అయోమయం లేకుండా నిదానంగా చక్క దిద్దుకోవాలి. అలాకాకపోతే సమస్యలు ఎదురవుతాయి. శక్తికి మించినట్లుగా పరుగులు తీసి పాలుతాగితే ఆ పాలు ఒంటికి పట్టవు సరికదా వికటించడం జరగవచ్చు. పోటీకోసం పరుగులు తీసి పాలుతాగి ఇబ్బందిపడే వ్యక్తికన్నా నిదానంగా నడిచివెళ్ళి నీళ్ళుతాగి సుఖంగా ఉన్నమనిషే ఆనందంగా జీవించగలడు అని ఈ సామెత తెలియజేస్తుంది.

తాబేలు–కుందేలు పరుగుపందెం వేసుకుంటాయి. కుందేలు ముందుగా పరుగుపరుగున వెళ్ళి దారి మధ్యలో ఒక చెట్టు కింద విశ్రమిస్తుంది. తాబేలు నిదానంగా వెళ్ళి గమ్యస్థానానికి ముందుగా చేరుకొని పందెంగెలుస్తుంది. దీనిని బట్టి నిదానమే ప్రధానం అన్న విషయాన్ని మనం గ్రహించవచ్చు.

దురాశ దుఃఖానికి చేటు

ఆశపడటం మానవ సహజం. ఆశలేని మానవుడు అభివృద్ధిని సాధించలేడు.

కాని దురాశ అన్నది మానవుని దుఃఖ సాగరంలో ముంచి వేస్తుంది. 'అతిసర్వత్ర వర్జయేత్' అన్నారు పెద్దలు. మితిమీరిన ఆశ కష్టాలకు మూలం. దీనికి ఒక కథను ఉదాహరణగా చెప్పుకోవచ్చు.

ఒకరైతు వద్ద ఒక బాతుఉండేది. ఆ బాతు రోజుకొక బంగారు గుడ్డును పెట్టేది. వాటిని అమ్మి రైతు ఎంతో ధనవంతుడయ్యాడు. అయితే అతను మితి మీరిన దురాశతో 'ఈ బాతు రోజుకి ఒక బంగారు గుడ్డు మాత్రమే పెడుతుంది. దీనిని చంపితే దీని పొట్టలోని బంగారు గుడ్లన్నింటిని ఒకేసారి తీసుకోవచ్చు' అని భావించాడు. మర్నాడు అతను బాతును చంపివేసి దానిపొట్ట చీల్చి చూసాడు. అందులో రక్తమాంసములు తప్పమరేమి లేకపోవడంతో ఆ రైతు ఎంతో విలపించాడు. కాబట్టి దురాశ దుఃఖాన్ని కలుగచేస్తుందని గ్రహించవలెను.

ఐకమత్యమే మహాబలం

మానవులంతా సుఖసంతోషాలతో జీవితం గడపాలంటే కలిసిమెలిసి వుండటం అవసరం.

ఒక అడవిలో కొన్ని ఆవులు కలిసి మేతకు వెళుతూ వుండేవి. ఒకనాడు పులి ఆవులను చూచి మంచి ఆహారము లభించిందన్న ఉత్సాహంతో వాటిపై దుముకుతుంది. కానీ ఆవులన్నీ కలసికట్టుగా తమ వాడి కొమ్ములతో దాన్ని ఎదిరించి ప్రాణాలు కాపాడుకుంటాయి. కొంతకాలానికి ఆవుల మధ్య తగవు ఏర్పడుతుంది. అవి వేరువేరుగా మేతకు అడవిలోకి వెళతాయి. ఈ విషయాన్ని గ్రహించిన పులి ఆవులన్నింటిని వరసగా చంపివేస్తుంది.

ఐకమత్యంతో వుంటే ఎంతటి బలవంతుడైనా ఎదిరించలేడు. తమలో తామే కలహించుకొనుట ప్రాణహానిని కలుగ జేయునని గ్రహింపవచ్చు.

ఆరోగ్యమే మహాభాగ్యము

ఇహలోక సౌఖ్యానికి పాడి పంటలు, ధనధాన్యాలు ఎంత అవసరమో ఆరోగ్య పరిరక్షణ అంతకన్నా అవసరం.

అనారోగ్యము అన్నది రోగిని మాత్రమేకాక ఆ కుటుంబ సభ్యుల నందరను కృంగ దీస్తుంది. ధనము ఎంత వ్యయము అయినా సంపూర్ణ ఆరోగ్యం చేకూర్చాలని కోరుకుంటాము. ఒక్కొక్కసారి అనారోగ్యం అంటువ్యాధి రూపం దాల్చి ఇంటి వారినేకాక చుట్టు పక్కల వారికి కూడా ప్రమాదం తెచ్చి పెట్టే అవకాశం ఉంది. ఇది కేవలం మనుషులకే కాక పశు, పక్ష్యాదులకూ వర్తిస్తుంది. అనారోగ్యంతో ఉన్నదానిని ఇతర పశువులను ఒకచోట వుంచినచో ఇతర పశువులు కూడా అనారోగ్యానికి గురి అవుతాయి. ధనం ఎంత వ్యయం చేసినా వాటిని కాపాడు కోవటం కష్టతరమే అవుతుంది. కనుక పెద్దలు ఆరోగ్యం కలిగి ఉండటమన్నది భాగ్యత్వాన్ని కలిగి వుండటంతో సమానమన్నారు. తృప్తి, ఆనందం, ఉత్సాహం అన్నవి ఆరోగ్యం వల్లనే సాధ్యమన్న విషయం గ్రహించవచ్చు.

దేహబలముకన్నా బుద్ధిబలమున్న

ఆపద వచ్చినపుడు అధైర్య పడరాదు. బుద్ధిబలం ఉపయోగించి ప్రమాదాలనుండి మనల్ని మనం రక్షించుకోవచ్చు అన్న సామెతను కింది కథ తెలియ చేస్తుంది.

అనగనగా ఒక అడవి. ఆ అడవికి రాజు సింహం. ప్రతిరోజు తన ఇష్టాను సారంగా జంతవుల్నిచంపి తింటూవుండేది. ఇలా కొన్ని రోజులకి అడవిలో జంతువులు తగ్గిపోవడం జరిగింది. అందుకని జంతువులన్ని సింహం వద్దకు వెళ్ళాయి. రేపటి నుండి సింహానికి ఆహారంగా ఒక్కొక్క జంతువు వస్తామని విన్నవించుకున్నాయి. ఒక రోజు కుందేలువంతువచ్చింది. కుందేలు ఎలాగైనా ఈ ఆపద నుండి తప్పించు కోవాలనుకుంది. ఒక ఉపాయం ఆలోచించి ఆప్రకారం సింహం వద్దకు ఆలస్యంగా వెళ్ళింది. అప్పటికే సింహం ఎంతో కోపంగా గుహలో తిరుగుతుంది. సింహాన్నిచూసి కుందేలు తనను దారిలో వేరొక సింహం అడ్డగించడంవలన తాను రావడం ఆలస్యమైందని తెల్పింది. అందుకు సింహం, ఆసింహాన్ని వెంటనే తనకు చూపించమంది. కుందేలు సింహాన్ని తిన్నగా ఒక బావి వద్దకు తీసుకెళ్ళింది. సింహం బావిలోనికి తొంగి చూసింది. తన నీడని చూసి వేరే సింహం అని తలచి గర్జించింది. బావి నుండి ఆగర్జన ప్రతి ధ్వనించింది. అదివిని బావిలో వేరొక సింహం ఉందని తలచి బావిలోకి దూకేసింది. ప్రాణాలు పోగొట్టుకుంది. ఈ విధముగా బుద్ధిబలముచే కుందేలు తననుతాను రక్షించుకుంది. కనుక 'దేహబలము కన్నా బుద్ధిబలము మిన్న' అని ఈ కథ ద్వారా మనము తెలుసుకోవచ్చు.

తొందరపడి ఏపని చేయరాదు.

ఎంతో లోకానుభవం రంగరించి మన పూర్వీకులు చెప్పినవే సామెతలు. కంటికి కనిపించేవన్నీ నిజాలుకావు. తొందరపాటుతో ఏపని చేయకూడదు అనేది పెద్దలమాట.

పూర్వం ఒక గ్రామంలో దేవశర్మ దంపతులు నివసించేవారు. ఒక రోజు దేవశర్మ బిడ్డను ఉయ్యాలలో పడుకోబెట్టి నీళ్ళకు వెళ్ళింది. ఆ సమయంలో ఒకపాము ఉయ్యాల దగ్గరకు వచ్చి పడగెత్తింది. అది చూచిన దేవశర్మ పెంపుడు ముంగిస బిడ్డను కాపాడటానికై పాముతో పోరాడింది. దేవశర్మ భార్య నీటి బిందెతో గుమ్మంలోకి రాగానే ముంగిస ఎదురైంది. ముంగిస మూతికి అంటిన రక్తంచూచి ముంగిస, బిడ్డకుహాని చేసిందని తలంచింది. భయంతో, కోపంతో బరువైన నీటి బిందెను ముంగిసపైకి విసిరింది. తరువాత లోపలికి వెళ్ళిచూచి నిజాన్ని తెలుసుకొని బాధపడింది.

తొందరపడి ఏపని చేయరాదు.

కృషితో నాస్తి దుర్భిక్షం (కష్టేఫలి)

కష్టపడి పనిచేసినట్లైన ఫలితాన్ని తప్పకుండా సాధించగలము. ఒకరైతుకు నలుగురు కుమారులు కలరు. వారు పొలంపనులు చేయక సోమరులుగా వుంటూ ధనాన్ని వ్యర్థం చేస్తూ వుండడం రైతు గమనించాడు. ఒకనాడు నలుగురు కుమారులను పిలిచి మన పొలంలో పూర్వులు లంకెబిందెలను దాచి వుంచారు. అయితే ఎక్కడ దాచారో తెలియదు అని చెప్పాడు. కుమారు లందరూ కలసి పొలము దున్నారు. కానీ ఏమి దొరక లేదు. వారితో ఈ పొలమందు విత్తనముల చల్లి సాగుచేయమని పలికాడు. పొలమును అలాగే వదిలివేయడం ఎందుకని వారు పొలమును సాగుచేసారు. దానితో అత్యధిక దిగుబడి వచ్చింది. కుమారులను చూచి తండ్రి మన పొలమందు బంగారము పండినదని పలికాడు. దీనిని బట్టి కష్టపడినచో శ్రమకు తగ్గ ఫలితము లభిస్తుందని గ్రహించవచ్చు.

నవ్వు నాలుగు విధాల చేటు

మనిషి తన జీవన యాత్రలో ఎప్పుడు ఎలా ప్రవర్తించాలి, ఎక్కడ, ఎవరితో ఎలా మసలుకోవాలి అనే విషయాలను సూటిగా వివరించి చెప్పే శక్తి సామెతలకు వుంది.

నవ్వు మనిషికి ఆనందాన్ని, ఆరోగ్యాన్ని ఇవ్వవచ్చు కానీ అంతమాత్రంతో పెద్దల ముందు, శత్రు సమానుల ఎదుట, సభా కార్యక్రమాలలోను, అపరిచితుల ముందు నవ్వినపుడు ఆ నవ్వుకు అర్థాలు మారుతూవుంటాయి. సరైన రీతిలో ఎదుటి వారిని అర్థం చేసుకోలేక పోతే భరించ లేనన్ని ప్రమాదాలు వస్తాయి. మయసభలో దుర్యోధనుని చూచి ద్రౌపది నవ్విన నవ్వు భారత యుద్ధానికి దారి తీసిందికదా. అందువల్ల సమయ సందర్భాలను బట్టి మాత్రమే నవ్వాలని అట్లుకానిచో ఆ నవ్వు ఎన్నో విధాలుగా ప్రమాదం కలిగిస్తుందని మనం గ్రహించవచ్చు.

కూర్చుని తింటే కొండలయినా కరుగుతాయి.

మనిషికి సోమరి తనం పనికిరాదని ఏదో ఒక గౌరవప్రదమైన పనిచేసి సంపాదించాలని చెప్పటమే ఈ సామెత అంతరార్థం. సోమరితనంతో పనీ పాటా లేకుండా గాలికి తిరిగే వారివల్ల సమాజానికి ఎటువంటి ప్రయోజనం ఉండదు. అటువంటి వారికి సుతిమెత్తగా ఈ సామెత చురక వేస్తుంది. పెద్దలు సంపాదించిన ఆస్తి ఎన్ని కోట్లు ఉన్నా దాన్ని తింటూ కూర్చుంటే చివరకు పైసా లేని దారిద్ర్యాన్ని అనుభవించ వలసి వస్తుంది. అటువంటి దుస్థితిని ఎవరూ తెచ్చు కోకూడదని కొండలైనా ప్రతిరోజు పగల కొట్టి రాళ్ళను తీసుకు వెళితే కొన్నాళ్ళకు అక్కడ కొండకు సంబంధించిన ఆనవాళ్ళుకూడా ఏమీ వుండవని ఒకచక్కటి ఉదాహరణ చెపుతూ సోమరి పోతులకు పనిదొంగలకు మార్గదర్శ సూత్రంగా ఈ సామెత ఆవిర్భవించినట్లు అవగతమవుతుంది.

ఇంటర్నెట్లో బాల కథలు:

మనిషిని సంస్కరించి మంచివైపు మరల్చగల మహత్తరమైన శక్తి.... సాహిత్యానికి ఉంది. అందులోను కథ అనే ప్రక్రియ చాలా శక్తి వంతమైనది. అది ఒక జీవితాన్ని మార్చగలదు.

ఒకప్పుడు అమ్మమ్మ, నానమ్మ తాతయ్యలు వెన్నెల రాత్రులలో డాబా పైనో, ఆరుబయటనో మంచాలు వేయగానే ఒడిలో కూర్చో పెట్టుకొని, అనగా... అనగా అంటూ మొదలు పెట్టి ఎన్నో కథలు చెప్పేవాళ్ళు. ఆ అందమైన అలౌకిక కథలు వింటూ ఊహాలోకంలో విహరిస్తూ నిదురించేవారు.

అట్టి కథలు సంస్కృతీ, సంప్రదాయాన్ని కళ్ళముందు నిలిపే ఎన్నో విషయాలు, నిఘంటువులు, సామెతలు, శతకాలు ఎన్నో ఎన్నో అంతర్జాలం (ఇంటర్నెట్) ద్వారా చిటికెలో మీ కళ్ళ ముందు ప్రత్యక్షమవుతాయి. ఇంకెందుకు ఆలస్యం. పదండి ముందుకు... కథల విందుకు.

https://chandamama.in/telugu/
http://www.sukatha.com
http://www.kathalu.wordpress.com/
http://www.andhrabharati.com
https://www.kahaniya.com
http://www.kadachepta.com/
http://www.bharatadesam.com/
https://www.sanchika.com/category/balasanchika/

వ్యాకరణము

భాషాభాగాలు : (1) నామ వాచకము (2) సర్వనామము (3) విశేషణము (4) క్రియ (5) అవ్యయము.

ఈ ఐదింటిని భాషాభాగములు అంటారు.

నామవాచకము : పేర్లను తెలియజేయునది. ఉదా., కమల

సర్వనామము : నామవాచకమునకు బదులుగా వాడబడునది. ఉదా., అతడు, ఆమె, వాడు.

విశేషణము: నామవాచకములోని విశేష విషయమును (రంగు, స్వభావము, గుణము) తెలియజేయునది. ఉదా., తెల్లని గుఱ్ఱము.

క్రియ : పనిని తెలియజేయునది. ఉదా., చదువుచున్నాడు.

అవ్యయము : లింగ, వచన, విభక్తులు లేని పదములు. ఉదా., ఆహా! ఔరా! అక్కటా!

వాక్యరకములు : వాక్యములు మూడు విధములు.

సామాన్యవాక్యము : ఒకే సమాపక క్రియ కలిగినవాక్యము. ఉదా., రఘు బడికి వెళ్ళెను.

సంశ్లిష్ట వాక్యము : అసమాపక క్రియతో కూడి యుండు వాక్యము. ఉదా., రఘు బడికి వెళ్లి, పరీక్ష రాసెను.

సంయుక్త వాక్యము : రెండు లేక అంతకంటే ఎక్కువ వాక్యములు కలిసి ఏక వాక్యముగా ఏర్పడుట. ఉదా., శాంతి బాగా చదివింది అందువలన మంచి మార్కులు పొందినది.

వాక్య భేదాలు:

అర్థమును ప్రతిపాదించు విధమును బట్టి వాక్యము ప్రధానముగా నాలుగు విధములు.

1. **నిశ్చయార్థక వాక్యము:**

    ఒక నిశ్చయమును గాని, సత్యమును గాని తెలుపు వాక్యము.

ఉదా: ఇంద్రధనుస్సులో ఏడు రంగులు ఉండును.

2. **వ్యతిరేకార్థక వాక్యము :**

    వ్యతిరేకతను తెలియజేయువాక్యము.

ఉదా: తగవులాడుకొనుచోట చేరరాదు.

3. **ప్రశ్నార్థక వాక్యము :**

    ప్రశ్నలను తెలియజేయు వాక్యము.

ఉదా: మీ తరగతి ఉపాధ్యాయుని పేరేమి?

4. **ఆశ్చర్యార్థక వాక్యము :**

    ఆశ్చర్యమును తెలియజేయు వాక్యము.

ఉదా:ఆహా! ఎంత చక్కని కట్టడం!

విభక్తి-ప్రత్యయాలు :

1. **ప్రథమా విభక్తి** – డు, ము, వు, లు
2. **ద్వితీయా విభక్తి** – నిన్, నున్, లన్, కూర్చి, గురించి.
3. **తృతీయావిభక్తి** – చేతన్, చేన్, తోడన్, తోన్
4. **చతుర్థీ విభక్తి** – కొఱకున్, కై.
5. **పంచమీ విభక్తి** – వలనన్, కంటెన్, పట్టి.
6. **షష్ఠీ విభక్తి** – కిన్, కున్, యొక్క, లోన్, లోపలన్.
7. **సప్తమీ విభక్తి** – అందున్, నన్.
8. **సంబోధన ప్రథమా విభక్తి** – ఓ, ఓయి, ఓరి, ఓసి.

వాక్యాంగములు : కర్త, కర్మ, క్రియ అనునవి వాక్యాంగములు.

కర్త – పనిచేయువాడు. నేను పూలను కోశాను.

కర్మ – ఫలితము పొందువాడు – ఎవరిని, దేనిని అని ప్రశ్నించగా వచ్చు సమాధానము కర్మ. ఉదా., వాడు పాట పాడెను.

క్రియ – పనిని తెలుపునది. ఉదా., అతడు వ్రాయుచున్నాడు.

వచనము : వచనములు రెండు

1. ఏకవచనము, 2. బహువచనము.

ఏకవచనము : ఒకే వస్తువును తెలియజేయు పదములు.

ఉదా: కుర్చీ, పక్షి, స్త్రీ

బహువచనము : ఒకటి కంటే ఎక్కువ వస్తువులను తెలియజేయు పదములు.

ఉదా: కుర్చీలు, పక్షులు, స్త్రీలు

కాలములు : కాలములు నాలుగు

1. భూతకాలము, 2. వర్తమాన కాలము, 3. భవిష్యత్కాలము, 4. తద్ధర్మకాలము.

భూతకాలము : జరిగిపోయిన విషయములను తెలియజేయునది.

ఉదా: శాంత పాఠశాలకు వచ్చెను.

వర్తమానకాలము : జరుగుచున్న విషయములను తెలియజేయునది.

ఉదా: జమున పాఠము చదువుచున్నది.

భవిష్యత్కాలము : జరుగబోవు విషయములను తెలియజేయునది.

ఉదా: కరుణ పాట పాడబోవుచున్నది.

తద్ధర్మకాలము: ఎప్పుడూ జరిగేపనులను గురించి తెలియజేయునది.

ఉదా: సూర్యుడు తూర్పున ఉదయించును.

వాచకము (లింగము): వాచకములు మూడు.

1. మహద్వాచకము, 2. మహతీవాచకము, 3. అమహద్వాచకము

మహద్వాచకము : పురుషులను తెలియజేయు పదాలు.

ఉదా: వాడు, అతడు, రాముడు.

మహతీవాచకము : స్త్రీలను తెలియజేయు పదాలు.

ఉదా: సీత, పాప, ఆమె

అమహద్వాచకము: జడ వాచకములను తెలియజేయు పదాలు.

ఉదా: పుస్తకము, నల్లబల్ల.

పురుషలు : పురుషలు మూడు.

(1) ఉత్తమ పురుష (2) మధ్యమ పురుష (3) ప్రథమ పురుష.

1. ఉత్తమ పురుష : తనను గురించి తెలియ జేయునది.

ఉదా. నేను, మేము.

నేను బజారుకు వెళ్ళితిని. (ఏక.వ.)

మేము బజారుకు వెళ్ళితిమి. (బహు.వ.)

2. మధ్యమ పురుష : ఎదుటి వారిని గురించి తెలియజేయునది.

ఉదా. నీవు, మీరు,

నీవు ఎచటికి వెళ్ళుచున్నావు? (ఏక.వ.)

మీరు ఎచటికి వెళ్ళుచున్నారు? (బహు.వ.)

3. ప్రథమ పురుష : ఇతరులను గురించి తెలియజేయునది.

ఉదా. అతడు, వారు, ఆమె.

ఆమె పూలను కొనెను. (ఏక.వ.)

వారు పూలను కొనిరి. (బహు.వ.)

తెలుగు సంధులు

ఉకారసంధి: ఉత్తునకు అచ్చు పరమగునపుడు సంధి నిత్యము. ఉదా., నీవు + ఎక్కడ = నీవెక్కడ

యడాగము సంధి: సంధిలేని చోట స్వరంబు కంటె పరంబయిన స్వరంబునకు యడాగమంబగు.

మీ + ఇల్లు = పూర్వ పర స్వరములు మధ్య సంధి జరిగిన 'మీల్లు' అను రూపమువచ్చును. కాని అది సరియగు రూపము కాదు కనుక రెండు అచ్చుల మధ్య సంధి జరుగుట లేదని తెలిసి కొనవచ్చు. ఈ విధముగా పూర్వ పర స్వరముల మధ్య ఎప్పుడైతే సంధి జరుగదో అప్పుడు 'య్' అనునది ఆగమముగా వచ్చును.

అప్పుడు మీ + య్ + ఇల్లు = మీ యిల్లు అను రూపము వచ్చును.

ఇకారసంధి: ఇత్తునకు అచ్చు పరమగునపుడు సంధి వైకల్పికము. వైకల్పికము అనగా సంధి జరుగవచ్చు, జరుగకపోవచ్చు. రెండు అచ్చుల మధ్య సంధి జరుగనపుడు 'య్' ఆగమముగా వచ్చును. ఉదా., ఏమి + అంటివి = ఏమంటివి, ఏమియంటివి.

అకారసంధి : అత్తునకు సంధి బహుళము. బహుళము అనగా నిత్య, నిషేధ, వైకల్పిక, అన్యకార్యము. ఉదా., రామ + అయ్య = రామయ్య; అమ్మ + ఇచ్చెను = అమ్మయిచ్చెను; మేన + అత్త = మేనత్త, మేనయత్త; ఒక + ఒక = ఒకానొక.

సంస్కృతసంధులు

సవర్ణదీర్ఘసంధి : అ, ఇ, ఉ, ఋ లకు అవియే అచ్చులు పరమైన దీర్ఘము ఏకాదేశ మగును. ఉదా., రామ + ఆలయము = రామాలయము.

గుణసంధి : అకారమునకు ఇ, ఉ, ఋ లు పరమైన క్రమముగా ఏ, ఓ, అర్ లు ఆదేశమగును. ఉదా., దేవ + ఇంద్రుడు = దేవేంద్రుడు.

సమాసములు

సమర్థ వంతమైన పదములు కలసి ఏకపదమగుట సమాసము.

తత్పురుషసమాసము - ఇది ఉత్తరపద ప్రాధాన్యత కలది.

ప్రథమాతత్పురుష – కడ కన్ను – కంటి యొక్క కడ.

ద్వితీయాతత్పురుష – కృష్ణాశ్రితుడు – కృష్ణుని ఆశ్రయించినవాడు.

తృతీయాతత్పురుష – రాజపూజితుడు – రాజు చేత పూజితుడు.

చతుర్థీతత్పురుష – గ్రంథాలయము – గ్రంథముల కొఱకు ఆలయము.

పంచమీతత్పురుష – చోరభయము – చోరుని వలన భయము.

షష్ఠీతత్పురుష – తండ్రిమాట – తండ్రి యొక్క మాట.

సప్తమీతత్పురుష – శాస్త్రనిపుణుడు – శాస్త్రము నందునిపుణుడు.

నఞ్ తత్పురుష – అసత్యము – సత్యము కానిది.

కర్మధారయసమాసము : విశేషణ, విశేష్యముతోడి సమాసము. వృద్ధకపోతము–వృద్ధమైన కపోతము. విశేషణము ఇందు మొదటి పదముగా ఉన్నది కనుక **విశేషణ పూర్వపద కర్మధారయం.**

కపోత వృద్ధము – వృద్ధమైన కపోతము – ఇందు విశేషణము రెండవ పదముగా వున్నది కనుక **విశేషణ ఉత్తరపద కర్మధారయము.**

మృదుమధురము – మృదువైనది, మధురమైనది.

ఈ సమాసమందు రెండు పదాలు విశేషణములు కనుక **విశేషణ ఉభయపద కర్మధారయము.**

ద్వంద్వసమాసము: ఉభయపద ప్రాధాన్యత కలది ద్వంద్వసమాసము.

తల్లిదండ్రులు – తల్లియును, తండ్రియును.

ద్విగుసమాసము : సంఖ్యాపూర్వకమైన కర్మధారయమే ద్విగువు.

ఉదా: త్రిలోకములు – మూడులోకములు

చతుర్వేదములు – నాలుగు వేదములు

అలంకారములు

శబ్దాలంకారములు

వృత్త్యనుప్రాసము : ఒకటి లేదా రెండక్షరములు పలుమార్లు ఆ వృత్తి అగుట అనగా మరల మరల వచ్చుట. ఉదా., ఆనంద, బిందు బృందస్యందన సుందరము. బిందు పూర్వక'ద'కారము పలుమార్లు ఆవృతమైనది.

ఛేకానుప్రాసము : రెండు హల్లులు అవ్యవధానముగా అనగా వెంట వెంటనే వచ్చుట – అర్థములో మార్పు వుండుట.

ఉదా., నీ సుందర దరహాసము – దర, దర అను పదములు వెంట వెంటనే వచ్చినవి కాని సుందర – అనునపుడు అందమైన అని, దరహాసము అనగా చిరునవ్వు అని అర్థము నందు భేదమును చెప్పుకొందుము.

లాటానుప్రాసము : తాత్పర్య భేదముతో శబ్దార్థములు పునరుక్తములగుట.

ఉదా: కమలాక్షు నర్చించు <u>కరములు</u> <u>కరములు</u>

ఇందు కరములు అన్న పదమును రెండుసార్లు కవి ప్రయోగించారు. కరములు అనగా చేతులు. విష్ణువును పూజించునట్టి చేతులే సార్థకత కలిగిన చేతులు అని తాత్పర్యమునందు భేదమును తెలుపు చున్నాము.

అంత్యానుప్రాసము : పదాంతములందు కాని, పాదాంతములందు కాని, వాక్యాంతములందు కాని వర్ణములు పునరుక్తములగుట.

ఉదా., విశ్వదాభిరా<u>మ</u> వినురవే<u>మ.</u>

ఇందు పదాంతములందు రామ, వేమ అను ప్రాస పదములు ఉపయోగింపబడినవి.

యమకము : ఉపయోగించిన పదాలనే అర్థ భేదము కలుగునట్లు మరల మరల ప్రయోగించుట.

ఉదా : మన సుభద్ర సుకృతి మహిమ ఏమనవచ్చు
మనసు భద్రమయ్యె మనకు నెల్ల

ఈ పద్యపాదంలో ''మన సుభద్ర'' అనునపుడు మన యొక్క సుభద్ర అని అర్థము చెప్పుకొందుము.

రెండవ పాదమందు ''మనసు భద్రమయ్యె'' అనగా మనందరి మనసు కుదుటపడెను అని అర్థ భేదమును చెప్పుకొందుము.

''మనసుభద్ర'', ''మనసుభద్ర'' అని రెండు మార్లు అవే పదాలను ఉపయోగించినను ఆ పద విభజనలో మార్పువల్ల అర్థ భేదం కలుగుతున్నది. (మన సుభద్ర, మనసు భద్ర)

ముక్త పదగ్రస్తం :

విడిచిన పదాన్నే అవ్యవధానంగా ప్రయోగించుట.

ఉదా : సుదతీ నూతన మదనా
మదనాగ తురంగ పూర్ణ మణిమయ సదనా
సదనా మయ గజ రదనా
రదనాగేంద్ర నిభకీర్తి రస నరసింహా!

ఈ పద్యము నందు మొదటిపాదము ''మదనా'' అను పదముతో ముగియుచుండగా రెండవ పాదములో మొదటి పదం 'మదనా'తో ప్రారంభింపబడింది. అట్లే రెండవ పాదం చివరి పదం 'సదనా' తో ముగియగా, మూడవ పాదము మొదటిపదం 'సదనా' తో ప్రారంభించబడింది. ఈ విధంగా విడిచిన పదాన్ని తిరిగి స్వీకరించుటనే 'ముక్త పదగ్రస్తము' అందురు.

అర్థాలంకారములు :

ఉపమాలంకారం : ఉపమాన, ఉపమేయాలకు పోలికను చెప్పుటను ఉపమాలంకారము అందురు. ఇందు నాలుగు భాగాలుండును.

ఉపమానం: పోలికకై స్వీకరించిన వస్తువు.

ఉపమేయం : పోల్చదగిన వస్తువు.

ఉపమావాచకం : వలె

సమానధర్మం : ఉపమాన, ఉపమేయాల మధ్యనుండు పోలిక

ఉదా: భూమి బంతివలెనున్నది.

ఇందు వర్ణించ దలచిన వస్తువు ''భూమి'' కనుక ఇది ఉపమేయం. పోలికకై స్వీకరించిన వస్తువు 'బంతి' కనుక బంతి' ఉపమానం. ఈరెండింటి మధ్య ఉన్న సమానమైన ధర్మము 'గుండ్రంగా వుండుట. తిరుగుట' కావున భూమిని బంతితో పోల్చుట జరిగినది. దీనినే ఉపమాలంకారం అందురు.

ఇటువంటివే –

''అక్షరములు ముత్యముల వలెనున్నవి''

'కన్నులు కలువల వలె నున్నవి' మొదలగునవి.

స్వభావోక్తి అలంకారం :

ఒక జీవియొక్క జాతి, గుణ, ధర్మ క్రియాదులచే స్వభావమును ఉన్నది ఉన్నట్లుగా వర్ణించి చెబితే దానిని 'స్వభావోక్తి' అలంకారం అందురు.

ఉదా: ఆ వనము నందలి లేళ్ళు రిక్కించిన చెవులతో బెదురు చూపులతో చెంగు చెంగున అటునిటు గెంతులు వేయుచున్నవి.

అర్థాంతరన్యాసాలంకారం:

సామాన్యాన్ని విశేషం చేతగాని, విశేషాన్ని సామాన్యం చేతగాని సమర్థించి చెబితే అర్థాంతరన్యాసాలంకారం అందురు.

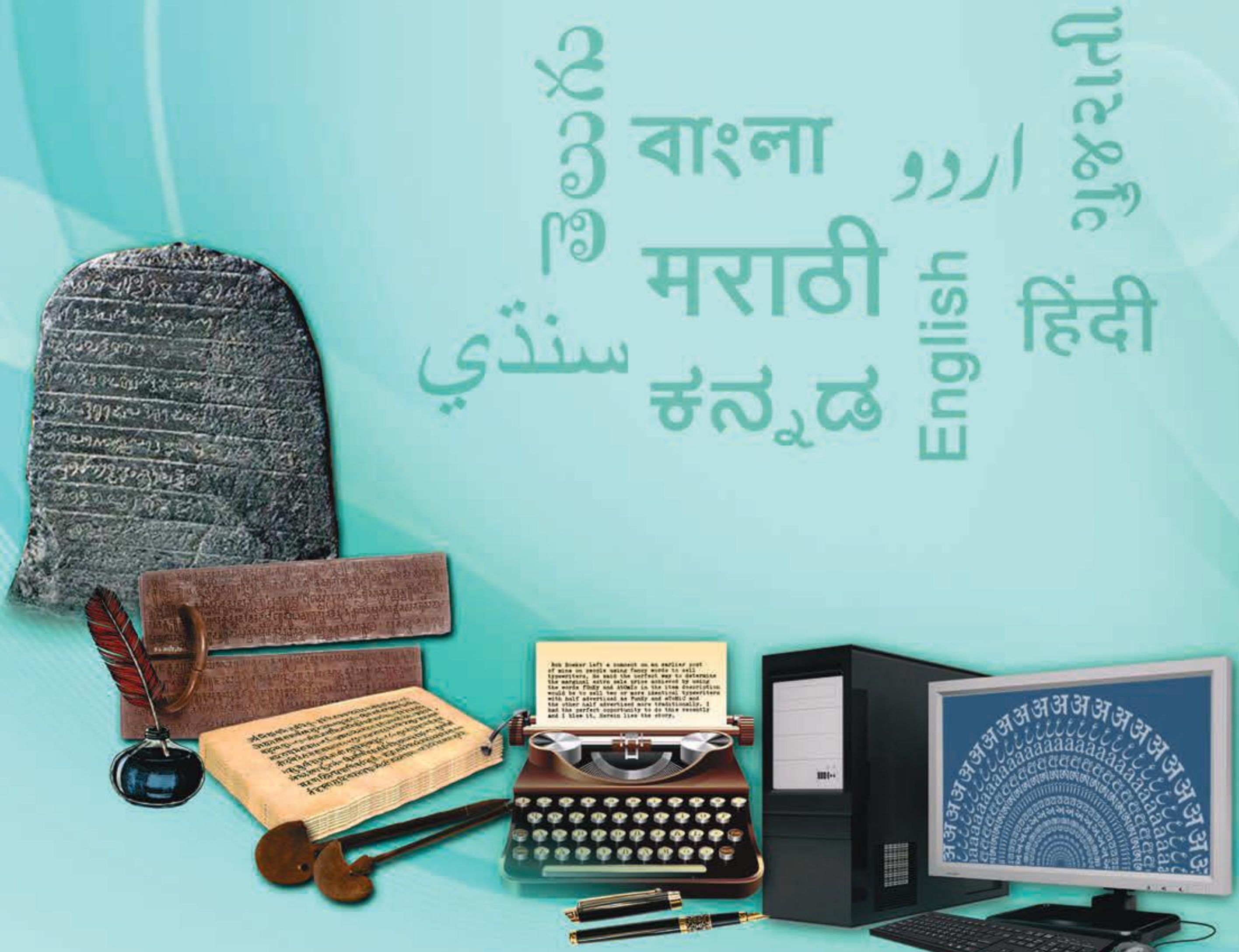
ఉదా: 1. ఆంజనేయుడు సముద్రమును లంఘించెను
మహాత్ములకు సాధ్యం కాని కార్యం ఉంటుందా?

2. గొప్ప వస్తువుతో కూడి యుండుట వలన స్వల్పవస్తువు కూడ గౌరవము పొందును.

పూలతో కూడిన దారముగూడ తలపై దాల్చ బడునుగదా!

అలంకారాలు గుర్తించండి:

1. కళాకారుల కంఠాలు కంచులాగా మ్రోగుతాయి.
2. ఎచ్చటి కంటిరో విజయు నిక్కువ నిక్కువ మౌనె.
3. కోరిక యారిక లీరిక లెత్త వల్కగా
4. ఒచ్చెములేని బీర మెద నూరగ నూఱగసాగె.
5. పచ్చని వింటి వాడపుడు పైదలిపై దవిరాకు కయిదుపుల్.
6. వెతుకుతున్న తీగ కాలికి తగినట్లు నువ్వే నన్ను పలుకరించావు.
7. రాశి పనిభారం మోస్తున్న చిరుమొగ్గవంటిది.
8. దూరాన్ని చెరిపి వేస్తుందిలే బారుచీమల పరుగు, పాపాన్ని కడిగి వేస్తుందిలే పాల నవ్వుల నురుగు.
9. విజ్ఞానం వికసించదు విదేశాలు తిరిగొస్తేనే. పరిణతమతి ప్రసరించదు పురాణాలు తిరగేస్తేనే.
10. ఆడపిల్ల నదువంట పెపంచానికే ఎలుగంట.

మహారాష్ట్ర రాష్ట్ర పాఠ్యపుస్తక నిర్మితి మరియు పాఠ్యప్రణాళిక పరిశోధన సంస్థ, పుణె – 411 004.

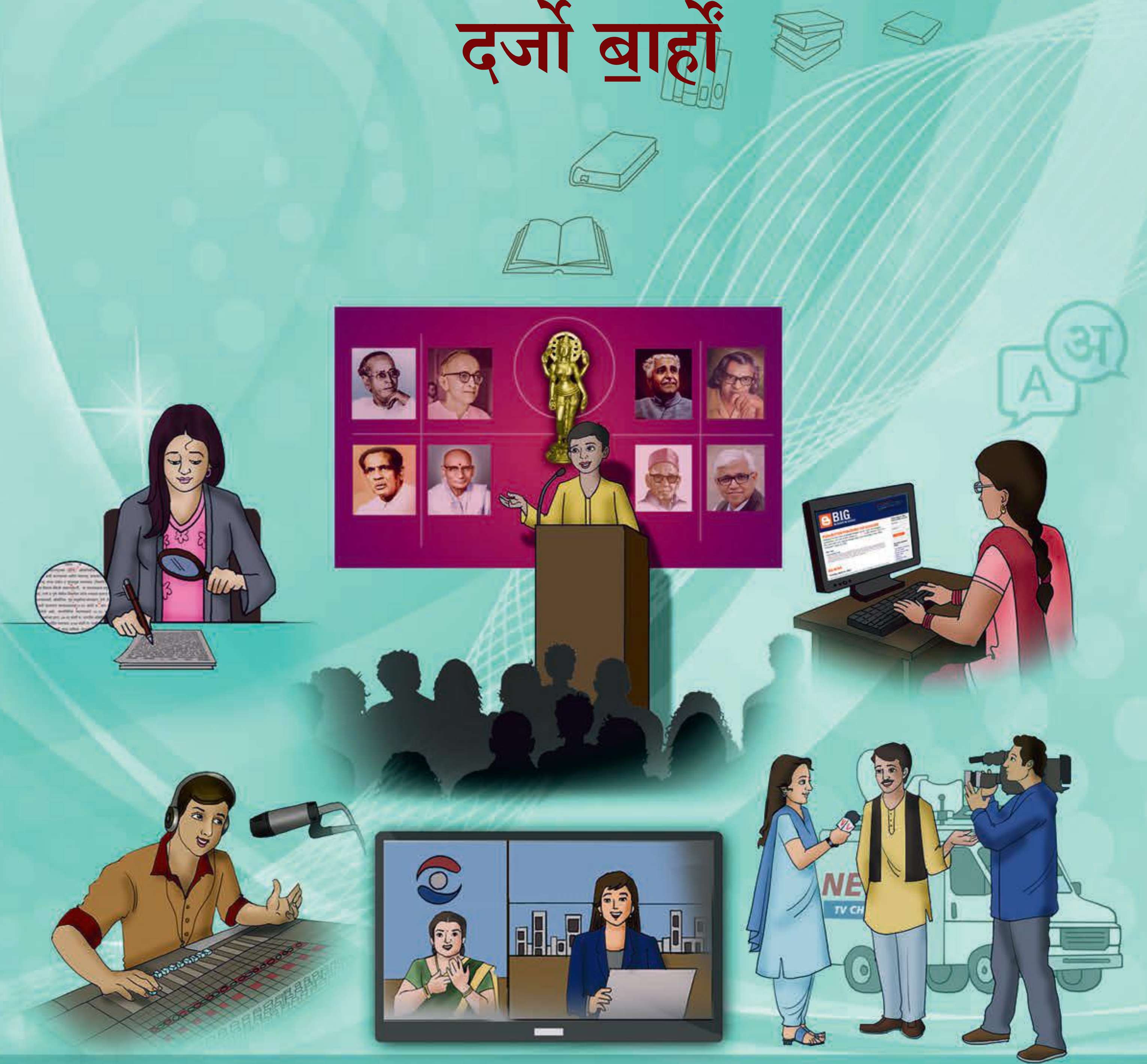
तेलुगु युवकभारती इयत्ता बारावी (तेलुगु भाषा)

₹ 104.00

सिंधी

युवकभारती

दर्जो ॿारहों

सरकारी फ़ैसलो नम्बर : अभ्यास 2116 / (प्र.क्र 43/16) एस.डी 4 तारीख़ 25.04.2016 मूजिब स्थापित कयल को. ऑर्डीनेटिंग कॉमेटी जी तारीख़ 30.01.2020 जी मीटिंग में हिन दर्सी किताब खे तालीमी साल 2020-21 खां मुख़्तिसर तौर मन्ज़ूरी ॾिनी वेई आहे.

युवकभारती दर्जो ॿाहों

सिंधी

2020

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडल, पुणे

पंहिंजी स्मार्ट फ़ोन में DIKSHA APP ज़रीए दर्सी किताब जे पहिरिएं सुफ़्हे वारे Q.R. Code ज़रिऐ Digital दर्सी किताब ऐं सबक़नि सां लाॻापो रखंदड़ पढ़ण / पढ़ाइण लाइ काराइतियूं लिंक्स मिलंदियूं.

V5C5B7

सिंधी भाषा समिति ऐं अभ्यास गट समिति

- डॉ. दयाल 'आशा' (सभापती)
- श्री अशोक कमलदास मुक्ता, मेम्बर
- श्रीमती मीरां महेश गिदवाणी, मेम्बर
- डॉ. काजल अनील रामचंदाणी, मेम्बर
- श्री विजय राजकुमार मंगलाणी, मेम्बर
- श्री गोवर्धन नामदेव शर्मा 'घायल', मेम्बर
- कुमारी राजेश्री ॼेठानंद टेकचंदाणी, मेम्बर
- श्री अमित गोविंदराम रामचंदाणी, मेम्बर
- डॉ. वंदना अशोक रामवाणी, मेम्बर
- डॉ. ॿलदेव बख़तराइ मटलाणी, मेम्बर

संयोजक : श्रीमती केतकी जानी, इन्चार्ज विशेष अधिकारी, सिंधी

संयोजक सहाय : श्रीमती गीता गणेश ठाकुर, कॉपी राईटर, सिंधी

टाईप सेटिंग : सत्‌नाम साखी, उल्हासनगर, कुमारी मीरां चावला

निर्मिती : श्री सचित्तानंद आफडे, मुख्य निर्मिती अधिकारी
श्री राजेन्द्र चिंदरकर, निर्मिती अधिकारी
श्री राजेन्द्र पांडलोस्कर, सह निर्मिती अधिकारी

प्रकाशक : श्री विवेक उत्तम गोसावी
पाठ्यपुस्तक निर्मिती मंडल
प्रभादेवी, मुम्बई – 25

काग़ज़ : 70 जी.एस.एम. क्रीम वोह

प्रिंटिंग आर्डर :

छापींदड़ :

भारत जो संविधान

दीबाचो

असीं भारत जा लोक, भारत खे हिकु मुकमल
तोरि ख़ुद मुख़्तयार समाजवादी सर्व–
धरम–सम–भाव वारो लोकशाही गणराज्य
बणाइण लाइ गंभीरता सां फ़ैसलो करे ऐं उन्हीअ जी
सभिनी नागरिकनि खे,
समाजिक, आर्थिक ऐं राॼनीतिक न्याउ;
वीचार, इज़हार, विश्वास, श्रद्धा
ऐं उपासना जी आज़ादी,
दर्जे ऐं मोक़ए जी समानता;
ख़ातिरीअ सां हासुल कराइण लाइ
ऐं उन्हनि सभिनी में शख़्सी सौमान ऐं
राष्ट्र जी एकता तोड़े अखंडता
जी ख़ातिरी ॾींदॾु भाईचारो
वधाइण लाइ,
असांजे हिन संविधान सभा में,
अॼु तारीख़ छ्वीहीं नवम्बर, १९४९ जे ॾींहुं
हिन ज़रीए हीउ संविधान स्वीकार करे,
उन खे क़ानून जे रूप में अर्पणु करियूं था.

राष्ट्रगीतु

जन गण मन – अधिनायक जय हे
भारत भाग्यविधाता।
पंजाब, सिंधु, गुजरात, मराठा
द्राविड़, उत्कल, बंग
विंध्य, हिमाचल, यमुना, गंगा
उच्छल जलधि तरंग
तव शुभ नामे जागे,
तव शुभ आशिस मांगे
गाहे तव जय गाथा
जन गण मंगलदायक जय हे
भारत भाग्यविधाता।
जय हे, जय हे, जय हे,
जय जय जय जय हे।।

प्रतिज्ञा

'भारत मुंहिंजो देशु आहे. सभु भारतवासी मुंहिंजा भाउर ऐं भेनरूं आहिनि.

मूंखे पंहिंजे देश लाइ प्यारु आहे ऐं मूंखे उनजे शानदार ऐं तरह तरह जे वरिसे ते गर्व आहे. मां सदाईं उन लायकु थियण जो जतनु कंदो रहंदुसि.

मां पंहिंजनि मिटनि माइटनि, उस्तादनि ऐं सभिनी बुज़िर्गनि जो सन्मानु कंदुसि ऐं हर कंहिं सां फ़ज़ीलत भरियो वरिताउ कंदुसि.

मां प्रतिज्ञा थो करियां त मां पंहिंजे देश ऐं देशवासियुनि सां सचो थी रहंदुसि. उन्हनि जे कल्याण ऐं आसूदगीअ में ई मुंहिंजो सुखु समायलु आहे.'

मास्तरनि लाइ हिदायतूं

तइलीम जा मक़सद बरसवाब थियण लाइ मास्तर जी भूमिका अहम् आहे. तइलीम जो वास्तो सिधो ज़िन्दगीअ सां आहे. इहा उमेद थी कजे त शार्गिद हासिल कयल इलिम ऐं ॼाण पंहिंजी ज़िन्दगीअ में मुनासिब नमूने कमि आणे. पंहिंजी ज़िन्दगीअ में तरक़ी करे समाज ॾांहुं पंहिंजे फ़र्ज़नि जो पालनु करे. इन करे मास्तर खे इहो मूल मक़सद पूरो करण में इब्तदाई हिसेदार थियणु घुरिजे.

दर्जो ॿार्हों, युवकभारती सिंधी किताबु नएं अभ्यास क्रम मूजुब ठाहियो वयो आहे. तइलीमी सृष्टे में इहो टियों ॾाको आहे. प्राइमरी ऐं सेकंडरी खां पोइ शार्गिद हायर सेकंडरी में दाख़िल थियनि था. जिनि पंहिंजे स्कूली दौर में कॾहिं बि सिंधी ॿोलीअ जो अभ्यास न कयो हुजे, इन्हनि शार्गिदनि ॾांहं मास्तरनि जी ख़ास ज़िमेवारी रहंदी. दर्जे ॿार्हें जे किताब में ॾिनलु मवादु शार्गिद चङीअ तरह समुझे, ॾिनल मशग़ूलियूं पूरियूं करण में क़ाबिल हुजनि, तइलीम जो हिकु नओं आज़मूदो वठनि, इन्हनि सभिनी क्रयाउनि में मास्तरनि खे अगु॒रो रहणो आहे. हिन किताब में कुझु हंधनि ते चित्र ॾिनल आहिनि जेके गूगल जी महिरबानीअ सां वरतल आहिनि. शागिर्द विषय जी वीचारधारा वधीक समझण लाइ पाण बि इन्टरनेट जो इस्तेमाल करे सघनि था.

आहिड़ा ॿार जेके सिंधी ॿोली कॾहिं बि न सिखिया आहिनि या अहिड़ा ॿार जिनि जो सिंधी ॿोलीअ में घणो वाहपो थियलु न हुजे, इन्हनि ॿारनि खे सेखारण लाइ मास्तर हेठि ॾिनल हिदायतूं अतात कंदा.

1. ॿालभारती सिंधी दर्जो पहिरियों ऐं सिन्धु भारती दर्जो पंजों (अरबी ऐं देवनागिरी) इन्हनि किताबनि जी मदद वठी ॿारनि खे सिंधी हर्फ़, सौला लफ़्ज़ समझायो.
2. सौला लफ़्ज़, सौला जुमला सेखारे पोइ पढ़ण ऐं लिखण जो अभ्यास करायो.
3. रोज़ाने वहिंवार में कमु ईंदड़ लफ़्ज़नि जी ॼाण ॾियो.
4. सिंधी ॾिणनि जी ॼाण ॾियो.
5. सिंधी खाधा, रीतूं रस्मूं पुछो ऐं उन्हनि ते क्लास में बहस करायो.
6. भाॼियूं, जानवर, ॾींहं, महना, ओज़ार, वाहण, रंग इन्हनि बाबति ॼाण ॾियो.
7. सिन्धी अदब जूं शाख़ूं मिसाल लेख, कहाणी, नाटक, शाइरी इन्हनि बाबति ॼाण ॾियो. युवक भारती किताब में हिकु ख़ासु भाङो 'अदब' सिरे सां ॾिनल आहे जंहिं में ॿोली ऐं कहाणियुनि बाबति घणे क़ुदुर ज्ञान ॾिनल आहे. जंहिं जो अमली अभ्यासु करणो आहे.
8. हर सबक़ खां पोइ ॾिनल मश्ग़ूलियूं पाण समुझाए शागिर्दनि खां करायो. साॻिए वक़्त ग्रुप ठहराए शागिर्दनि खां नयूं मशग़ूलियूं जोड़ायो.
9. नंढी सितह ते ॻाल्हाइण जे लफ़्ज़नि जी ॼाण ॾियो.
10. ख़ासु लफ़्ज़नि ते ज़रूर अभ्यासु करायो. अहड़ियूं मश्ग़ूलियूं सुफ़े 85 खां 94 ताईं 'विंदुर' सिरे हेठि 'अखर जी रांदि' ॾिनल आहिनि. मिसाल : फ, फ़, क, क़, ब, भ सां शुरू थींदड़ लफ़्ज़.

❖❖❖❖

प्रस्तावना

प्यारा शागिर्द दोस्तो,

तव्हां सभिनी जो दर्जे ॿारहें में सुवागतु आहे. सिंधी युवकभारती, दर्जो ॿारहों, इहो किताब तव्हां जे हथनि में ॾींदे असां खे बेहदि ख़ुशी थी रही आहे.

बदलियल अभ्यास क्रम जो मक़्सदु आहे त अजु जी चेटाभेटीअ वारे ज़माने में शागिर्दनि जो चौतरफ़ी विकास थिए ऐं जुदा जुदा लियाक़तुनि में हू क़ाबिल बणजनि जीअं हू ज्ञानवान बणजी ऐं संस्कारी विचार रखी देश जा आदर्श नागरिक बणजी सघनि.

कंहिं बि समाज जी सभ्यता उनजी मात्रभाषा ज़रिये ज़ाहिर थींदी आहे, ॿोली सभिनी विषयनि जो मुख्य मरकज़ आहे.

सिखण-सेखारण तरतीब में ज्ञान जोड़ज़क वाद, मश्ग़ूलियुनि ते मदार रखंदड़ शानदार अभ्यास क्रम जा ॾाका ध्यान में रखंदे इन दर्सी किताब जी रचना कई वेई आहे.

दर्सी किताब में ॾिनल सबक़ पढ़ी, उन्हनि अंदर समायल मुख़्तलफ़ विषयनि खे समझी ज्ञान हासिल करे तख़लीक़ी सोचे पंहिंजी ॿोलीअ में वीचार ज़ाहिर करण जो मौक़ो ॾिनलु आहे.

दर्सी किताब में रोज़ानो सिखण खे हिमथाइण लाइ लाइब्रेरी, इन्टरनेट, प्रचार फहलाउ माध्यम, इन्हनि मां हासिल थींदड़ ज्ञान खे मुनासिब नमूने इस्तेमाल करण, जुदा जुदा लियाक़तूं वधाइण, अलहैदियूं मश्ग़ूलियूं, प्रोजेक्ट, लिखण जी क़ाबलियत वधाइण अहिड़ा विषय बख़ूबी ॾिनल आहिनि.

सागे नमूने वधीक ज़ाण हासिल करण लाइ दर्सी किताब जे पहिरें सुफ़े ते क्यू.आर कोड ज़रिए डिजीटल दर्सी किताब में सबक़नि हवाले सिखण-सेखारण तरतीब लाइ कमाइतो आड्यो-विज़्यूअल साहित्य बि मुयसर थी सघंदो जेको ख़ातरीअ सां अभ्यासु करण में कारायतो थींदो.

इन दर्सी किताब जो अभ्यास करे ख़ूब आनंद वठो ऐं किताब बाबति पंहिंजा राया असां खे ज़रूर ॿुधाईंदा. तव्हां सभिनी खे तमाम घणियूं शुभ कामनाऊं.

पुणे
तारीख़ : २१ फेब्रुवरी २०२०
भारतीय सूर्य : २ फ़गुणु १९४१

(विवेक गोसावी)
संचालक
महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिति व
अभ्यासक्रम संशोधन मंडल, पुणे

इलमी लियाक़त

☞ **ॿुधणु**

- आडियो टेप, टी.वी., रेडियो वसीले मादरी ॿोली ऐं ग़ैर मादरी ॿोलियुनि में नवां लफ़्ज़ ॿुधणु.
- घर, पाड़ो, बाज़ार, मुख़तलफ़ हंधनि ते थींदड़ वाक़ा, गुफ़तगू, ज़ातल तोड़े अणज़ातल माण्हुनि जा वीचार, नेताउनि, सांइसदाननि जूं तक़रीरूं ॿुधणु.
- दर्सी किताबनि में आयल अदब जे मुख्य इस्मनि नसुरु ऐं नज़्म में इस्तेमाल थियल लफ़्ज़ चङीअ तरह ॿुधणु ऐं ॿुधल उचार ध्यान में रखणु.
- ग़ैर दर्सी किताब आडियो वसीले हासिल करण ऐं उन्हनि में समायल लेख, कविताऊं ध्यान सां ॿुधणु.
- अलहैदनि साहवारनि जा आवाज़ ॿुधणु, क़ुदरत में थींदड़ घटनाऊं जहिड़ोक नदीअ जो वहणु, बरसात पवणु वग़ैरह हालतुनि में आवाज़ ॿुधणु.
- अलगु अलगु संगीत जे साज़नि जा आवाज़ ॿुधणु ऐं सुञाणणु.
- अदबी ऐं ग़ैर अदमी ॿोलीअ में फ़र्क़ समझणु.
- ॿुधल आवाज़ मां ग़ाल्हाईंदड़ जा जज़बात समझणु.

☞ गा॒ल्हाइणु

- आवाज़ जी लाही चाढ़ी समझी गा॒ल्हाइणु.
- आवाज़ जो मादो ऐं मक़दार ध्यान में रखी गा॒ल्हाइणु.
- मुख़तलफ़ विषयनि ते बहस मुबाहिस करण में सघारो थी बहरो वठणु.
- ज़ातल तोड़े अणज़ातल विषयनि ते पंहिंजा वीचार गडु॒ करे गा॒ल्हाइण में काबलियत हासिल करणु.
- गा॒ल्हाइण में बीहक जूं निशानियूं ध्यान में रखंदे मुनासिब गा॒ल्हाइणु.
- सही नमूने न्यापा समझी, बिना फेर घेर जे उहे पहुचाइणु.
- टेलीफोन, मोबाइल ते माकू़ल गा॒ल्हाइणु.
- उम्र, नातो, जिन्स ऐं अदद समझी गा॒ल्हाइणु.
- पंहिंजे शख़्सी आज़मूदनि खें बु॒धाइण जी क़ाबलियत हुअणु.
- जुदा जुदा विषयनि ते तक़रीर करण जी लियाक़त हुअणु.
- नकुल करण जो हुनरु हुअणु.
- जुदा जुदा आवाज़ कढण में माहिरत हासिल करणु.
- ड्रामो या नाटक में अदाकारीअ जी ज़ाण हुअणु.

☞ पढ़णु

- दर्सी किताब जो मवादु चङीअ तरह पढ़णु, शांत पढ़णु ऐं डा॒ढियां पढ़ण में फ़र्कु समझी मुनासिब नमूने वीचार पेश करणु.
- नाम्यारनि लेखकनि ऐं शाइरनि जे रचनाउनि खे पढ़ी ज़ाण हासिल करणु.
- दर्सी किताब में आयल मशग़ूलियूं चङीअ तरह पढ़ी करे समझणु.
- अख़बारूं, रसाला, मैग़ज़नूं दस्तावेज़ वग़ैरह पढ़ण जी क़ाबलियत हुअणु.
- काम्प्यूटर मॉनीटर, मोबाइल स्क्रीन, लैपटाप ते नज़र ईंदड़ लफ़्ज़ पढ़ी सघणु.
- मुक़रर वक़्त में डि॒नलु मवादु पढ़ी सघणु.
- सही ऐं ग़लत साहित्य जी ज़ाण हुअणु.
- तकनीक जो सही इस्तेमाल करे ई.बुक (e-book) पढ़णु.
- डिक्शनरीअ इस्तेमाल करे नवां लफ़्ज़ सिखणु ऐं पढ़ण जी क़ाबलियत हुअणु.

☞ लिखणु

- आखाणी, लेख, गुफ़तगू, विज्ञान-अफ़साना, कविता, आत्मकथा, जीवन कथा, सफ़रनामा, वग़ैरह बाबत लिखण जी क़ाबिलियत हुअणु.
- पुछियल सवालनि जा जवाब सही नमूने लिखणु.
- जुदा जुदा फ़ार्म भरणु, पंहिंजो ख़ाको ठाहिणु, दरख़्वास्त करणु, ई-मेल तैयार करणु, जुदा जुदा किताबनि मां काराइतो साहित्य गडु॒ करणु, रिकर्ड थियलु मसौदो गडु॒ करण जी क़ाबलियत हुअणु.
- लागा॒पो रखंदड़ लफ़्ज़ तोड़े ग़ैर लागा॒पो रखंदड़ लफ़्ज़ इस्तेमाल करे आखाणी लिखण जी क़ाबलियत हुअणु.
- जुदा जुदा अहिवाल लिखण जी क़ाबलियत हुअणु.
- लिखण में मुनासिब हंधनि ते पहाका, चवणियूं, इस्तलाह, रंगीन ज़िबानी, वडु॒नि लेखकनि जा कथन इस्तेमाल करण जी क़ाबिलियत हुअणु.
- डायरी लिखण जी आदत विझणु.
- लिखण में सही ग्रामर इस्तेमाल करणु.
- बु॒धल, ज़ातल शख़्सी आज़मूदा या वाक़ा पंहिंजे लफ़्ज़नि में असराइते नमूने पेश करण जी क़ाबलियत हुअणु.
- सूरतख़तीअ डां॒हं ध्यान डि॒यणु.
- 'बि॒या अखर पढ़ी सघनि' लिखण वक़्त इहा गा॒ल्हि ध्यान में रखणु.

☞ ग्रामर

- ज़िद, जिन्स बदलाइणु, सागी॒अ माना वारा लफ़्ज़, हम आवाज़ी लफ़्ज़, इस्तलाह जुमलनि में कमु आणणु, जमान एं उन जा क़िस्म, अदद बदलाइणु, नसुरी रूप में लिखणु.

फ़हिरसत

नसुरु

नज़्मु

अदबु

नसुरु

1. शौकु

एम.टी. भाटिया

मेंघराज टीकमदास भाटिया जो जनमु डिसम्बर १९२८ ई. में रोहड़ी (सिंधु) में थियो. हींअर हू अजमेर में मुक़ीमु आहे. हुन जूं रचनाऊं मुख़्तलफु अख़बारुनि ऐं रसालनि में शाया थींदियूं आहिनि.

शल न कंहिं खे शौकु गले खां पकड़े, पोइ त उनहीअ खे छड़िणु ड्राढो मुश्किल आहे. अक्सर करे ईएं चयो वेंदो आहे त 'शौक़ जो को बि मुल्ह कोन्हे;' सो मूंखे बि नंढे हूंदे खां वठी को न को शौकु आहे ई आहे. पहिरियाईं शौकु जाग्यिो त घोड़े सवारी सिखां. गांगट जेड्रियूं वड्रियूं मुछूं रखायमि. ईएं पए ड्रिसण में आयो ज़णु को वड्रो पहिलवानु आहियां. दिल त अहिड़ी मज़्बूत आहे जो कूओ थो ड्रिसां त डिज़ी वञां.

ब्राहिरीं तरह बहादुरी ड्रेखारण लाइ वठी मुछूं रखायमि ऐं घोड़े सवारी करणु सिखियुसि. घोड़े सवारी करण महल पाण खे ज़णु कप्तानु समझंदो हुयुसि. हिकड़े ड्रींहं कंहिं यार सां अची ज़िदु थियो त यारु पयो चवे, "मुंहिंजो घोड़ो हलाइ त मां तोखे दिल घुरियो इनाम ड्रींदुसि."

मूं बि न कई हम न तम, सो टिपु ड्रेई घोड़े ते चढ़ी वेठुसि. मुंहिंजो घोड़े ते वेहणु ऐं घोड़े जो भज़णु. घोड़ो ईएं हवा सां ग्राल्हियूं कंदो पए हलियो, जो घणो ई घोड़े खे रोकियुमि पर यारु रुकजे छो थो! पछाड़ीअ अहिड़ो हालु थियो जो धड़ाम सां घोड़े तां किरी अची पटि पयुसि. हड्रु गुड्रु भज़ी पयो. छह महीना इस्पताल में पयो हुयुसि. वरी शर्त न रखियमि ऐं न वरी घोड़ो हलायुमि.

चवंदा आहिनि त वांदेमल खे को न को कमु खपे. सो यारनि चयो त तुंहिंजो गलो ड्राढो सुरीलो आहे, छो नथो गानो सिखीं! यारनि जे टीकरुनि बि मूं खे फूंडायो. मूं बि खणी लखनवी लिबासु ठहिरायो, वड्रो गवयो पए ड्रिसण में आयुसि. रोजु रियाज़ु बि कंदो होसि. पाड़े वारनि जी निंड फिटी पेई. रोज़ ब्राहिरीं तरह न त अंदिरीं तरह गारियूं ड्रींदा हूंदा. नेठि गानो सिखयुसि. हिकड़े ड्रींहं कोठ मिली त अची पंहिंजे सुरीले गले सां सुरीलो आवाज़ु ब्रुधाइ. मां बि पंहिंजे साज़नि वारनि सां गड्रु वयुसि. साज़नि वारनि साज़ वज़ाइणु शुरू कया ऐं मूं बि पंहिंजो गलो फाड़ियो. मुंहिंजो गलो फाड़िणु ऐं माण्हुनि जूं ताड़ियूं वज़ाइणु. मां समुझण लग्रुसि त पब्लिक मुंहिंजो सुवागतु थी करे. पर पतो तड्रहिं पयो जड्रहिं अंडनि ऐं टमाटनि जो मूं मथां वसकारो कयो वयो. माण्हुनि खे घणो ई समझायुमि ऐं चयुमि, "भाउरो मां अंडा कोन खाईंदो आहियां. माण्हूं मुड़नि छो था! मुंहिंजो मुंहुं बि सज़ो अंडनि सां थफिजी पयो. जीअं तीअं पंहिंजो सुरीलो गलो बंदि करे घर भीड़ो थियुसि.

घरि अची दरु खड़कायुमि. ब्रारनि दरु खोलियो. ब्रारनि मुंहिंजी शिकिल ड्रिसी वठी रड़ियूं कयूं! चवण लग्रा, "मम्मी! भूत ड्रे भूत." कोई ब्रारु सुञाणे ई कोन सघियो. जेसिताईं मुंहं मां अखरु कढां ई कढां, तंहिं खां अग्रु घरवारी हिकु मोटो ड्रंडो भूतु कढण लाइ खणी आई. जीअं घरवारीअ मोटो ड्रंडो मथे खंयो त मूं रड़ि करे चयोमांस, "मां आहियां तुंहिंजो पती वांदोमल." घरवारीअ ड्रंडो खणी पट ते रखियो. दिलदारी ड्रेई चवण लग्री, "तव्हां खे ही छा थियो आहे!" चयोमांस, "पब्लिक मुंहिंजो सुवागतु कयो आहे." राति जा ड्रह लग्रा हुआ. थधि जा ड्रींहं हुआ. थधो पाणी खणी वेठुसि मुंहुं मथो साफु करण. पतो तड्रहिं पयो जो सुबुह जो उथां त अखियुनि ऐं नक मां

पाणीअ जा नेसारा पया वहनि. डॉक्टर आयो. चवण लगो, ''निमोनिया आहे.''

घरवारीअ ख़फ़े थी चयो, ''तव्हां खे कंहिं चयो त गवया थियो! कहिड़ो अटो खुटो हुयुव! हुन जो बुरो भलो बुधुमि. महीनो खट पकिड़ियमि. डॉक्टरनि जा बिल डिनमि, गवये थियण जो शौकु दिल में ई रहिजी वयो. वरी गवयो न थियुसि.

कंहिं महराज मुंहिंजी अमड़ खे चयो हो, ''वांदोमल हिकु वडो ज्योतिषी थींदो.'' उहे अखर मुंहिंजे मग़ज़ में हमेशह घुमंदा रहंदा हुआ. हिकु ज्योतिष विद्या जो ज़ाणू बि मिली वयो. तंहिं बि वठी पबियूं डिनियूं, ''तूं शर्तिया सुठो ज्योतिषी थींदें.'' मां बि कपड़नि में न पयो मापां.

शुरू कयमि ज्योतिष विद्या. रोज़ पयो माण्हुनि जा हथ डिसंदो हुयुसि. हिकड़े डींहुं होटल में चांहिं पीअंदे कंहिं माण्हूअ जो हथु डिसण वेठुसि. माण्हू हो सुरीलो, सो वेठो हथु डेखारिण. जडहिं हथु डिसी ख़तमु कयुमि त सुरीलेमल चयो, ''पंडित जी तव्हां जी दक्षणा घणी?'' मूं चयोमांस, ''मूं त शौक़या तुहिंजो हथु डिठो. मां पंडित कोन आहियां.'' चयाईं, ''साईं कुझु त वठो.'' मूं चयोमांस, ''जेका तुहिंजी मर्ज़ी हुजे सा डखणा डे.'' यार सुरीलेमल न कई हम न तम, ठकाउ वठी चमाट हंयाईं. मुंहिंजा त वाजुट वज़ी वया. दिल में सोचियुमि, छा! हीउ हथु डिसण जो इनाम मिलयो. मूं खेसि चयो, ''अदा! मूं तुहिंजो कहिड़ो डोहु कयो!'' चयाईं, ''तो सचु बुधायो, उनहीअ जो इनाम आहे.'' मूं बि खेसि मोट में थफूं हणी कढियूं ऐं चयोमांस, हिकु त तूं सच खे थो धिकारीं उनहीअ जी थफ, बी तोखे आशीर्वाद जी थफ.'' बिन्ही जे विचमें तूं छा तूं छा थी पेई. झेड़ो वधी वयो. पोलीस आई ऐं बिन्ही खे पकड़े सज़ी रात खणी अंदर विहारियाउं. बार सज़ी रात परेशान थिया त डैडी केडांहुं वयो! मां पिणु परेशानु थियुसि जो मुंघण सुम्हण न पया डियनि. वेठे पंहिंजे कर्मनि ऐं महराज खे पिटियुमि, जंहिं मुंहिंजी अमड़ खे मुंहिंजी अगुकथी बुधाई त तुहिंजो पुटु वडो ज्योतिषी थींदो.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

रियाज़ु = अभ्यास
अटो खुटणु = शामत अचणु
वाजुट वज़णु = होश विञाइणु
पबियूं डियणु = अजायो मथे चाढ़णु
टीकर डियणु = कूड़ी साराह करणु
कपड़नि में न मापणु = घणो ख़ुश थियणु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) वांदेमल खे पहिरियों शौकु कहिड़ो जागि॒यो?
2) वांदेमल जे दोस्त खेसि छा चयो?
3) बा॒रनि वांदेमल जी शिकिल डि॒सी रड़ियूं छो कयूं?
4) सुरीलेमल अग॒कथी बु॒धण खां पोइ वांदेमल सां छा कयो?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) वांदेमल खे कहिड़ा शौक़ जागि॒या?
2) 'शौक़ जो को बि मुल्हु कोन्हे' समुझायो.
3) पंहिंजे शौक़ बाबत पंज जुमिला लिखो.

सुवाल 3. कंहिं, कंहिं खे चयो :-

1) "मुंहिंजो घोड़ो हलाइ त मां तोखे दिल घुरियो इनाम डीं॒दुसि."
2) "भाउरो! मां अंडा कोन खाईंदो आहियां."
3) "तव्हां खे ही छा थियो आहे!"
4) "मम्मी! भूत ड़े भूत."
5) "अदा! मूं तुंहिंजो कहिड़ो डो॒हु कयो!"

सुवाल 4. (1) ज़िद लिखो.

शुरू ....
हेठि ....
सियाणो ....
थधो ....

(2) सिफ़तूं ठाहियो.

शौकु ....
सचु ....
डीं॒हु ....
ज॒ाणु ....

(3) जिन्स मटायो.

डॉक्टरु ....
पती ....
घोड़ो ....
अमड़ि ....

(4) अददु बदलायो.

रड़ि ....
मछियूं ....
टमाटो ....
पहिलवानु ....

मश्ग़ूली - 1

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

"चवंदा आहिनि त वांदेमल खे .... चयोमान्स, पब्लिक मुंहिंजो स्वागतु कयो आहे."

(1) जुमिलनि सां लाग॒ापो रखंदड़ सिटूं टुकर मां गा॒ल्हियो :-

1. मां वेषनू आहियां.
2. दोस्तनि कूड़ी साराह करे हिमथ वधाई.
3. जनता मुंहिंजो आदुरभावु कयो आहे.
4. हर डीं॒हु अभ्यासु कंदो होसि.

(2) 'सिफ़त' ऐं 'इस्म' जा जोड़ा मिलायो :-

मिसाल :

सिफ़त	इस्म
सुरीलो	आवाजु
मोटो	गवयो
लखनवी	गलो
सुरीलो	लिबासु
वडो॒	डं॒डो

(3) ड्रिनल सिटूं सिलसिलेवार लिखो :-

1. ब॒ारनि लेखक जी शिकिल ड्रिसी रड़ियूं कयूं.
2. लेखक जी ज़ाल मोटो ड्रंडो खणी आई.
3. लेखक रोज़ु रियाज़ु शुरू कयो.
4. दोस्तनि लेखक जे गले जी साराह कई.

(4) मिसाल समझी जुमिला ठाहे लिखो.

मिसाल : मुंहिंजो गलो फाड़िणु ऐं माण्हुनि जूं ताड़ियूं वज़ाइणु.

जवाब : मां गलो फाड़ियो ऐं माण्हुनि ताड़ियूं वज़ायूं.

1. दोस्तनि जी साराह करणु ऐं मुंहिंजो अभ्यास शुरू थियणु.
2. ब॒ारनि जो दरु खोलणु ऐं उन्हनि जूं रड़ियूं करणु.
3. मुंहिंजो ग॒ाइणु ऐं माण्हुनि जो अंडनि ऐं टमाटनि सां वसकारो करणु.
4. कोठ मिलणु ऐं मुंहिंजो साज़नि वारनि सां गडु वञणु.

(5) सही मुतबदल चूंडे लिखो.

1. 1) लेखक जो आवाज़ सभिनी खे ड्राढो वणियो.
   2) लेखक जो स्वागतु गुलनि सां थियो.
   3) लेखक जे आवाज़ ते माण्हू नाराज़ थिया.

2. 1) लेखक खे किताब लिखण जो शौक़ु पैदा थियो.
   2) लेखक खे गीत ग॒ाइण जो शौक़ु पैदा थियो.
   3) लेखक खे सिक्का जमा करण जो शौक़ु पैदा थियो.

3. 1) ब॒ार लेखक जे शिकिल ड्रिसी ड्रिज़ी वया.
   2) ब॒ारनि लेखक जे शिकिल जी साराह कई.
   3) ब॒ार लेखक जी शिकिल ड्रिसी नचण लग॒ा.

4. 1) लेखक जी ज़ाल मथसि ड्रंढो खंयो.
   2) लेखक जी ज़ाल साणसि हमदर्दी ड्रेखारी.
   3) लेखक जी ज़ाल मथांउसि कावड़िजी.

मश्ग़ूली - 2

(1) जुमिलो समझी चौकुंडनि में 'शौक़ु' या 'ख़राब आदत' लिखो.

1. राजेश रोज़ कुझु देर संगीतु ब॒ुधंदो आहे.
2. हर्षा नृत्य जो रियाज़ु कंदी आहे.
3. सोहम हमेशह वांदकाईअ में वात सां नंहं पयो कतरींदो आहे.
4. राकेश बुशर्ट सां मुंहुं उघंदो आहे.
5. असां जो दादा रोज़ु अख़बार पढ़ंदो आहे.
6. मीना गिटार वज़ाइण जो अभ्यासु कंदी आहे.
7. निर्मला घर जे खाधे खां ब॒ाहरियां ताम वधीक पसंद कंदी आहे.
8. हर्षा बाग़ में वणनि बूटनि जो ख़याल कंदी आहे.
9. सावित्री हमेशह रड़ियूं करे ग॒ाल्हाईंदी आहे.

(2) वहक तख़तो

वीचार
↓
लफ़्ज़
↓
क्रयाऊं
↓
आदतूं, शौक़
↓
चरित्र

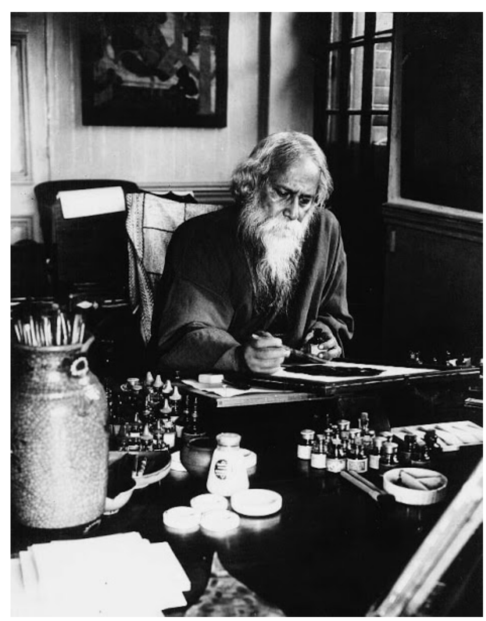
वधीक ज्ञाण

(1) मशहूरु चित्रकार

1. अमृता शेरगिल – सेल्फ पोर्ट्रेट
2. रविंद्रनाथ टैगोर – भारत माता
3. राजा रवी वर्मा – शकुंतला
4. नंदलाल बोस – बापूजी
5. ताइब महता – मंशासुरा

(2) मशहूरु क्लासीकल संगीतकार

1. पंडित रवि शंकर – सितार
2. ज़ाकिर हुसेन – तबलो
3. हरिप्रसाद चौरसिया – बाम्बू बांसुरी
4. अकबर ख़ान – सरोद
5. अमजद अली ख़ान – सरोद
6. शिवकुमार शर्मा – संतूर
7. पंडित जसराज – संतूर गायक

रविंद्रनाथ टैगोर

❖❖❖❖

2. आपदा - ख़ासु ज़ाण

सम्पादकु मंडलु

हिन मज़्मून में आपदा ऐं उन जा क़िस्म बुधाईंदे उन्हनि खां तहफ़ुज़ु हासुलु करण जी मुख़्तसिरु ज़ाण डिनल आहे. आपदा अचण खां अगु उन जे सरज़द थियण महिल ऐं उन खां पोइ कहिड़ी ख़बरदारी वठणु घुरजे, उन जा तफ़सील बुधायल आहिनि.

आपदाउनि जा ब क़िस्म आहिनि :

1) कुदरती आपदाऊं

2) इन्सानी कारगुज़ारियुनि सबबि थींदड़ आपदाऊं

कुदरती आपदाउनि जा मिसाल :

- बोडुं, ज़िलज़िला, झंगल जूं बाहियूं ऐं बादलनि जो फाटणु वग़ेरह.
- इन्सानी कारगुज़ारियुनि सबबि थींदड़ आपदाऊं जहिड़ोकः बाहियूं, रस्ते जा हादसा, कारख़ाननि मां निकरंदड़ ज़हरीलियूं गैसूं, इमारतुनि जो किरणु वग़ेरह वाक़िआ.

कुझु मिसाल :

(1) कोयना में धरतीअ जो धुडणु
(11 डिसम्बर 1963 ई.) अटिकल 200 माण्हू मौत जो शिकारु थिया.

(2) महाराष्ट्र किलारी में ज़िलज़िलो
(30 सेप्टम्बर 1993 ई.) जंहिं में 7928 माण्हू अज़ल जो शिकारु थिया.

(3) भुजु (गुजरात) में धरतीअ जो धुडणु
(26 जनवरी 2001 ई.) उन हादसे में 19,727 माण्हू गुज़ारे वया, 1,66,000 माण्हू ज़ख़्मी थिया ऐं अटिकल 30 लख माण्हुनि मथां असरु पयो.

(4) तामिलनाडू में 26 डिसम्बर 2014 ई. ते सुनामीअ क़हर कया. हिंद महासागर में समुंड जे लहरुनि राङा कया. ख़ौफ़नाकु लहरुनि यारहनि मुल्कनि में तबाही आंदी. कुलु 1,50,000 माण्हू अज़ल जो शिकारु थिया.

(5) उतराखंड में 16 जून 2013 ई. ते बादल फाटण सबबि ॿोड़ुं आयूं. उन में 12000 करोड़ रुपयनि जो माली नुक़्सानु थियो. 1000 खां वधीक माण्हू अज़ल जो शिकारु थिया.

(6) गुजरात जे सूरत शहर में हिक कोचिंग सेन्टर में 24 मई 2019 ई. हिक चार माड़ा बिल्डिंग में घटि में घटि 20 ॼणा बाहि जो शिकारु थिया. उहो भयानकु हादिसो इन्सानी लापरवाहियुनि जो नतीजो हो.

आपदा बंदोबस्त में शागिर्दनि जो किरदारु

'नेशनल इन्सटीट्यूट ऑफ डिज़ास्टर मैनेजमेंट', मिन्सिट्री ऑफ़ होम अफ़ेअर्स ऐं विज्ञान प्रसार, भारत सरकार तरफ़ां हिकु ख़ासु किताब शाया कयो वयो. उहो 'एक्टिविटी बुकु' सभिनी माइटनि, उस्तादनि ऐं शागिर्दनि खे पढ़ण घुरजे. आपदा वक़्त कहिड़ा क़दम खणी जान माल जो नुक़्सान घटाए सघजे थो. इहा ॼाण सभिनी लाइ ज़रूरी आहे.

'एक्टिविटी बुकु' किताब जा अहम् हिस्सा

FIRE: Do's and Don'ts

BEFORE :

- The schools to be given license only after checking up its safety.
- The schools must have sufficient exit routes.
- Identify the fire hazards and where fires might start.
- Teachers/school staff to have training in fire safety.
- Students to be made aware about the do's & don'ts.
- School to have an emergency plan and put up fire notices.
- Keep electrical inspection and testing up to date and carry out repairs.
- Kitchen has to be in secured and safe location only.
- Check the adequacy of fire fighting apparatus and its maintenance.
- Ensure fire escape routes and fire exit doors/ passageways are unobstructed and doors open

  correctly.
- Have first aid kits.

Conduct fire drills.

- Consult with and implement recommendations of the local fire brigade.

DURING :

- Exit from the school to an open area.
- Contain the fire if possible. If not , get outdoors immediately.
- Execute evacuation plan and practiced fire drills.
- Call the Fire Brigade.
- Do not allow children and teachers to panic.
- Do not let anyone hide. Teachers to ensure that nobody is trapped in toilet/indoors.
- If the room is filled with smoke, ask children to stay low to the ground during exit.
- Feel any closed door to see if they are hot before they are opened.
- If the door is hot, use the nearest window or another exit.
- Children and teachers should go to pre – arranged locations, teacher to take roll call.
- Teachers should comfort distressed children.
- Nearest hospital/authority to be alerted.
- Do not allow children to leave on their own , or to be taken home by strangers.

AFTER :

- DON'T Re- enter or permit anyone to enter the school building , unless the fire officials have given permission to enter.
- Teachers to confirm that all students have reached their homes safely.
- Review the fire risk management plan and evacuation plan.
- Implement / execute recommendations by Fire Department and /or building professional before reopening school for classes.

EARTHQUAKE: Do's and Don'ts for Protection

EARTHQUAKE DAMAGE :

Most human lives in earthquakes are lost due to collapse of houses. Styles of making houses depend on local climate, construction material available and on local traditions.

WHAT IS AN EARTHQUAKE

An earthquake is a sudden shake of the earth, which lasts for a short time, within a very imited region. Most earthquakes last for less than a minute, but sometimes shock may last, for as long as 3 to 4 minutes. The place where an earthquake originates inside the earth is called the focus of the earthquake. The point vertically above this, on the surface of the earth, is called its epicenter.

WHY DO EARTHQUAKES HAPPEN

The entire surface of the earth is made up of several wide, thin and rigid plate like blocks. These are in constant motion with respect to each other. This causes most earthquakes at edges of plates and a few earthquakes within the plate. The movement is very slow but in some places it is as much as about 5 cm per year. Earthquakes occur almost everywhere in

the world. Some regions have more earthquakes than other parts of the globe. Earthquakes can be caused by other reasons too. Volcanic activity can shake the ground. Blasting, quarrying and mining can cause small earthquakes.

Underground nuclear explosions are also man made earthquakes.

Tremendous amount of energy is released during an earthquake. This can cause widespread damage. Human dwellings have to be protected from earthquakes. Collapse of buildings in an earthquake, specially in congested areas, can cause havoc.

If you are caught indoors at the time of an earthquake,

- Keep calm.
- Stay away from glass windows, doors, almirahs, mirrors etc.
- Stay away from falling plaster, bricks or stones.
- Get under a table or a sturdy cot so that you are not hurt by falling objects.
- Do not rush towards the doors or staircase. They may be broken or jammed.

If you are outdoors at the time of earthquake,

- If open space is available nearby, go there.
- Keep away from tall chimneys, buildings, balconies and other projections.
- Do not run through streets; hoardings or lamps may fall on you.

After an earthquake

- Check if you or anyone else is hurt. Use first aid at least on the cuts and bruises.
- Keep the streets clear for emergency services.
- Switch off all appliances like the refrigerator, TV or radio Turn off the gas.
- Wear shoes to protect your feet from debris.
- A battery operated radio will help you to get important messages.
- Be prepared for more shocks. These aftershocks always follow an earthquake.

Avoid the following in an earthquake

- Do not crowd around damaged areas or buildings.
- Do not waste water. It will be needed for fire fighting.
- Do not move the seriously hurt people.
- Wait for medical help to arrive.
- Do not spread rumors. They lead to panic and worsen the situation.

FLOOD: Do's and Don'ts for Protection

Do's

- Switch off all electrical and gas appliances, and turn services off at the mains.
- Take your emergency kit and try to let your friends and family where you are going.
- Avoid contact with flood water - it may be contaminated with sewage, oil, chemicals or other substances.
- If you have to walk in standing water, use a pole or stick to ensure that you do not step into deep water, open manholes or ditches.
- Stay away from power lines - electrical current can travel through water. Report power lines that are down to the power company.
- Look before you step - after a flood, the ground and floors are covered with debris, which may include broken bottles, sharp objects, nails etc. Floors and stairs covered with mud and debris can be slippery.

Don'ts

- Don't walk through flowing water - currents can be deceptive, and shallow, fast moving water can knock you off your feet.
- Don't swim through fast flowing water - you may get swept away or struck by an object in the water.
- Don't drive through a flooded area - You may not be able to see abrupt drop-offs and only half a metre of flood water can carry a car away. Driving through flood water can also cause addi- tional damage to nearby property.
- Don't return to your property until the "All Clear" has been given.
- Don't reconnect your power supply until a qualified engineer has checked it. Be alert for gas leaks - do not smoke or use candles, lanterns, or open flames.
- Don't eat any food that has come into contact with flood water.

A fire extinguisher, flame extinguisher, or an extinguisher, is an active fire protection device used to extinguish or control small fires, often in emergency situations. It is not intended for use on an out-of-control fire, such as one which has reached the ceiling, endangers the user (i.e., no escape route, smoke, explosion hazard, etc.), or otherwise requires the expertise of a fire department. Typically, a fire extinguisher consists of a hand-held cylindrical pressure vessel containing an agent which can be discharged to extinguish a fire.

Fire Extinguisher Chart

Extinguisher		Type of Fire				
Colour	Type	Solids (wood, paper, cloth, etc)	Flammable Liquids	Flammable Gasses	Electrical Equipment	Cooking Oils & Fats
	Water	Yes	No	No	No	No
	Foam	Yes	Yes	No	No	Yes
	Dry Powder	Yes	Yes	Yes	Yes	No
	Carbon Dioxide (CO_2)	No	Yes	No	Yes	Yes

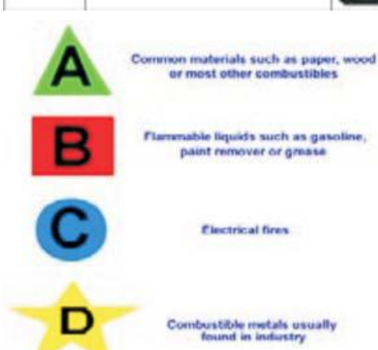
CLASSES OF FIRES	TYPES OF FIRES	PICTURE SYMBOL
A	Wood, paper, cloth, trash & other ordinary materials.	
B	Gasoline, oil, paint and other flammable liquids.	
C	May be used on fires involving live electrical equipment without danger to the operator.	
D	Combustible metals and combustible metal alloys.	D
K	Cooking media (Vegetable or Animal Oils and Fats)	

• **Class A fire extinguishers,** for example, have the green triangle on them and also the special numerical rating, showing the amount of water this extinguisher holds and the amount of fire it is able to extinguish.

• **Class B fire extinguishers** are marked with the red square and have the numerical rating indicating the approximate area of fire (in square feet) it is able to extinguish.

• **Class C fire extinguishers** are marked with the blue circle, but they don't have any numerical rating. As a rule they contain the non-conductive extinguishing agent, because they are often used for electrical fire fighting.

• **Class D fire extinguishers** have the yellow decagon on them and are mostly regarded as the part of chemical laboratory firefighting equipment. They also don't have any numerical rating on them. There are also class K fire extinguishers, marked with the black hexagon. They are intended for the fighting the fire, caused by any cooking oils, fats or trans-fats combustion and are highly recommended for restaurant or cafeteria kitchens.

symbols and colour for extinguishers

DISASTER EMERGENCY KIT

When a natural disaster occurs, we can't always rely on police or governments to provide help. The grocery store might be so badly damaged that you can't go into it. The supplies in the store might be quickly depleted or you may not be able to get to the store.

The six basic supplies you need in a disaster kit are:

Water	Food	First aid supplies
Clothing, bedding and sanitation supplies	Tools	Special items

Water

You should have a three-day supply of water on hand, or about one gallon per day per person. If your water is not already treated with chlorine, add some household bleach to the bottles. It should be stored in a cool, dark place for no longer than six months

Food

Put aside at least three-days worth of food in your disaster kit that is non-perishable and don't need refrigeration.

Also, choose foods that don't need heating. Avoid foods with a high salt content as they will make you thirsty. Foods that are recommended are:

Candy, chocolate, tea, coffee Sugar, salt, pepper Canned juice, milk, soup Canned fruits, meat, vegetables Peanut

butter, jelly, crackers Baby food if necessary Vitamins Pet food for those of us who have pets

Assemble a first aid kit for your home and one for each car. A first aid kit should include:

(1) Sterile adhesive bandages in assorted sizes. (2) 2-inch sterile gauze pads (4-6)

(3) 4-inch sterile gauze pads (4-6) (4) Hypoallergenic adhesive tape

(5) Triangular bandages (3) (6) 2-inch sterile roller bandages (3 rolls)

(7) 3-inch sterile roller bandages (3 rolls) (8) Scissors (9) Tweezers

(10) Needle (11) Moistened towelettes (12) Antiseptic (13) Thermometer

(14) Tongue blades (2) (15) Tube of petroleum jelly or other lubricant

(16) Assorted sizes of safety pins (17) Cleansing agent/soap

(18) Latex gloves (2 pair) (19) Sunscreen Non-prescription drugs

(20) pain killer (21) Antacid (for stomach upset) Clothing

(22) Bedding and Sanitation Supplies

Make sure your disaster kit contains clothes that will protect you from cold and from heat. You should include at least one change of clothing per person, including footwear. Make sure you bring soap, detergent, toilet paper, feminine supplies, garbage bags (to dispose of personal waste), a plastic bucket with lid, disinfectant and household bleach.

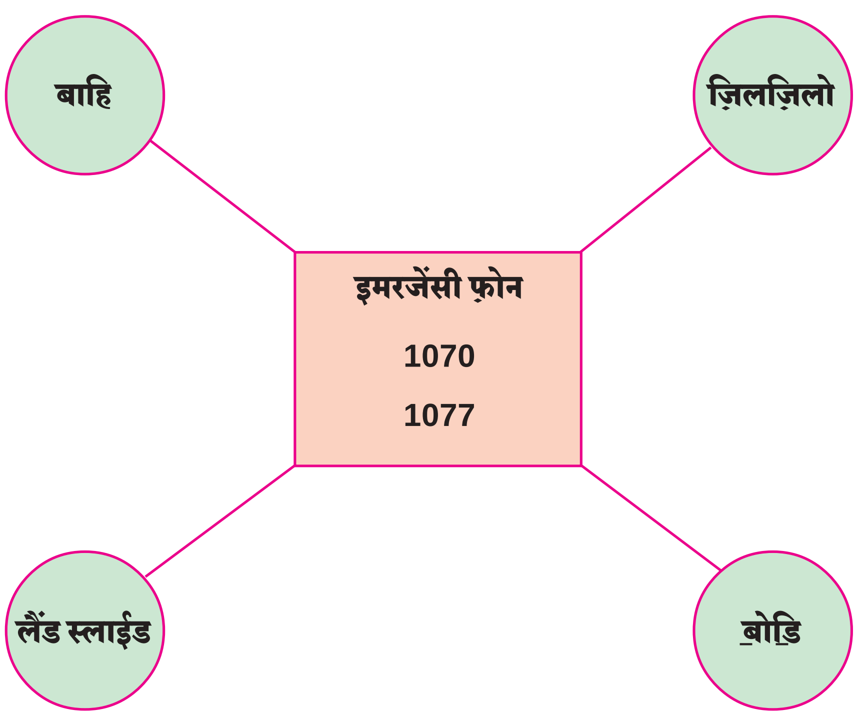
Tools

- Mess kits, or paper cups, plates and plastic utensils.
- Emergency preparedness manual.
- Portable, battery-operated radio or television and extra batteries.
- Flashlight and extra batteries.
- Cash or traveler's checks, change.
- Nonelectric can opener, utility knife.
- Fire extinguisher: small canister, ABC type.
- Tube tent.
- Tape.
- Plastic storage containers.
- Paper, pencil.
- Needles, thread
- Whistle.
- Plastic sheeting.
- Map of the area (for locating shelters).

Special Items :

Special items include family documents such as birth certificates, passports, wills, photo id, bank account numbers, credit card numbers, household inventory, cash, books and other entertainment, batteries, extra glasses and prescription drugs.

ध्यान ड़ियो :

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) आपदाउनि जा कहिड़ा क़िस्म आहिनि?
2) 11 डिसम्बर 1963 ई. ते कहिड़ी घटना थी?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु ड़ियो :-

1) भुज़ (गुजरात) में धरतीअ जे धुडुण बाबति ज़िक्र करियो.
2) इन्सानी कारगुज़ारियुनि सबबि थींदड़ आपदाऊं कहिड़ियूं आहिनि?

सुवाल 3. (1) ज़िद लिखो :-

इन्सानु	–	
मौतु	–	
नुक़्सानु	–	
घटि	–	

(2) सिफ़तूं ठाहियो :

झंगलु	–	
गैस	–	
मौतु	–	
भारत	–	

(3) अददु बदलायो :

आपदा	–	
रस्ता	–	
कारख़ाना	–	
बोड़	–	

मश्ग़ूली - 1

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

"तामिलनाडू में 26 डिसम्बर 2014 ई. ते .... लापरवाहीअ जो नतीजो हुओ."

(1) हेठियनि जा जवाब लिखो :-

1) ब राज्य : ______ ऐं ______

2) आपदाउनि जा ब मिसाल : ______ ऐं ______

(2) सिट पढ़ी सवालनि जा जवाब लिखो.

हिंद महासागर में समुंड जे लहरुनि राड़ा कया.

1) हिंदी बोलीअ में 'वड़ो' लाइ कमु ईंदड़ कहिड़ो लफ़्ज़ु आहे?
2) पाणीअ जो कुदरती भंडार कहिड़ो आहे?
3) हिकु इस्तलाहु गोल्हे लिखो.

(3) सही मुतबदल जवाब गोल्हे लिखो.

1) सुनामी क़हर थिया ....
   1. उतराखंड में
   2. गुजरात में
   3. तामिलनाडू में
2) बादल फाटण आपदा थी ....
   1. गुजरात में
   2. उतराखंड में
   3. महाराष्ट्र में
3) इन्सानी लापरवाहीअ जो सिधो नतीजो ....
   1. बाहि लगणु
   2. तूफ़ान जो लगणु
   3. तेजु बरिसात पवणु
4) कुदरती आपदा जो मिसाल ....
   1. सुनामी
   2. रस्ते जो हादिसो
   3. वण कटिणु

मश्ग़ूली - 2

मिसाल समझी हेठि ॾिनलु ख़ाको पूरो करियो.

हादिसो	धरती धुॾण वक़्त	बाहि लॻण वक़्त	ॿोड़ अचण वक़्त
• यकदम लाईट स्विच बंद कजनि	✓	✓	✓
• हिमथ न हारिजे	✓	✓	✓
• कॿट ऐं दरवाज़नि खां परे रहजे	✓	✗	✗
• पाणीअ में लठि जो इस्तेमाल कंदे आहिस्ते आहिस्ते रस्तो पार कजे			
• यकिदम ख़ाली जगह ते वञण जी कोशिश करियो			
• स्कूल में ॿारनि खे यकिदम ग्राऊंड फ्लोर या मैदान ते मोकिलियो			
• रस्ता ख़ाली रखजनि जीअं इमर्जन्सी शेवाऊं पहुचाए सघिजनि			
• पंहिंजे घर वापसि न वञो जेसिताईं इख़त्यारीअ वारा 'ऑल क्लीअर' न चवनि			
• बिजलीअ जे तारुनि ऐं तंदुनि खां परे रहो			
• ज़बूं थियल इमारतुनि अॻियां भीड़ न करियो			

❖❖❖❖

3. मन जी शान्ती!

तीर्थ सभाणी

तीर्थ गोबिन्दराम सभाणी (1906 -) मज़्मून नवीसु ऐं पत्रकार हो. हू जीवन जे आख़री पसाहनि ताईं रोज़ाना 'हिंदुस्तान' ऐं हफ़्तेवारु 'हिंदवासी'अ जो एडीटर हो. हुन जा अहम् किताब आहिनि, 'दिल कर दरख़त जे दस्तूर', 'ईश्वर आहे' ऐं 'सही ज़िंदगी'.
हिन मज़्मून में ज़िंदगीअ में आयल तकलीफ़ुनि सां मुंहं मुक़ाबिलु थियण लाइ उतसाहित कंदे इख़लाक़ी ऐं रूहानी नुक़्तनि ते रोशनी विधल आहे.

दुखु सुखु, ग़म ख़ुशीअ वारे फेरे सां हर हिक इन्सान खे मुंहं ड्रेखारिनि था. जीअं ऊंदाहियूं रातियूं सदाईं क़ाइमु दाइमु कोन थियूं रहनि ऐं संदनि पुठियां चांडोकियूं अचनि थियूं ऐं जीअ ख़िज़ां खां पोई बसन्तु बहारु अचे थो, तीअं दुखनि पुठियां सुख, ग़मनि पुठियां ख़ुशियूं अवसि अचनि थियूं..

उन करे सलाह भरियो आहे त दुख में दुखी न थियूं, पंहिंजी हिमथ हारे न वेहूं, पाण खे दिल्दारी ड्रियूं त जीअं ककर कारोंभार टिड़ी पखिड़ी वेंदा आहिनि त चंद्रमा पसण में ईंदो आहे, तीअं दुख बि पुठी ड्रींदा ऐं सुख संदनि जगह वालारींदा. सुखनि समय वरी जुग़ाए त साईंअ जा थोरा मञियूं. अहिड़ीअ रीत असीं पंहिंजो जीवनु सुखमय बणाए सघूं था.

नारमन वन्सेन्ट पेल पंहिंजे किताब 'Art of Living' में लिखियो आहे त डुख्याऊं ऐं मुसीबतूं मुंहुं ड्रेखारिनि त उन वेल इन्सानु जेकड्हिं पंहिंजे मन खे शान्त रखे ऐं साईंअ जी महिर मया सां अता थियल नइमतुनि खे याद करे त मुसीबतूं जेकर खांउसि विसिरी वञनि ऐं उहे खेसि तंगि ई कोन कनि. कहिड़ो बि इन्सानु हुजे, खणी मुसीबतुनि जा पहाड़ बि मथांउसि कड़कनि त बि जे हू याद करे त मुंहिंजी सिहत सुठी आहे, सभु उज़्वा सालिमु आहिनि, ड्रिसी सघां थो, ब्रुधी सघां थो, ग़ाल्हाए सघां थो ऐं मालिक जा शुक्राना मञे त मुसीबतूं पंहिंजो ड्रंगु जेकर विञाए छड्रिनि, खेसि हैरानु परेशान कोन कनि ऐं मंझसि उहे सत् करे भोग़ण जी सघ अची वञे.

हिकवार इन्सान मालिक जा शुक्राना मञिया, मंझसि ऐतक़ादु धरियो त संदसि मनु ईश्वर खां मिलियल नइमतुनि तरफ़ वरंदो ऐं मुसीबतूं खेसि का बि हाञी रसाए कोन सघंदियूं. बाक़ी जे रुग़ो मुसीबतुनि ते वेही वीचारु कबो, उन्हनि खे वेही याद कबो त उहे वेतर वधंदियूं ऐं चोगिर्द चोधार ऊंदहि ई ऊंदहि ड्रिसण में ईंदी.

हिकु वड्रो कारख़ानो हो. चङो ई मालु उन में तयारु थींदो हो. ओचितो विक्रो घटिजी वयो. जुदा जुदा शहरनि मां एजन्ट दांहूं करण लग़ा. दिलशिकस्ता थी पया. कारख़ाने जे मैनेजर इहा रुइदाद ड्रिसी, सभिनी एजन्टनि खे पंहिंजी ऑफ़ीस में सड्रायो.

ऑफ़ीस जी दीवार ते हिकु वड्रो सफ़ेद पनो टंगे छड्रियाईं. उन पने जे विच ते हिकु कारो टुब्रको ड्रेई छड्रियाईं. हर हिक एजन्ट खां पुछियाईं : "पने ते अव्हां खे छा थो ड्रिसण में अचे?" हर हिक जवाब ड्रिनो : "कारो टुब्रको थो ड्रिसण में अचे." वरी खांउनि साग़ियो सवालु पुछियाईं. वरी बि हुननि साग़ियो जवाब ड्रिनो. खांउनि पुछियाईं : "कारे टुब्रके खां सवाइ ब्रियो कुझु बि कीन थो अव्हांखे ड्रिसण में अचे?" हिननि वरी बि वराणी ड्रिनी : "रुग़ो कारो टुब्रको थो ड्रिसण में अचे."

मैनेजर पुछियो, "हिन पने ते कंहिं खे बि अछाण ड्रिसण में कान थी अचे? इहाई त अव्हां सां वेदन आहे त अव्हीं रुग़ो कारो टुब्रको था ड्रिसो ऐं न हीअ अथाहु अछाण, जंहिं ते कारो टुब्रको रतीअ मात्र जगहि थो वालारे." हुननि खे चयाईं : "हाण पंहिंजे पंहिंजे

शहर ड॒ांहं मोटी वञो ऐं अछाण ड॒ांहं बि नज़र फेरायो. तव्हांजे ऐं मुंहिंजे जीवन में घणाई कारा टुब॒का हूंदा, पर इहो कड॒हिं बि कीन विसारियो त वड॒ी शाही अछाण बि मौजूद पए रही आहे. उन करे जेकड॒हिं हिन वक़्त धंधे में माठाई आई आहे त असां खे दिलशिकस्ता थियणु न जुग॒ाए. धंधे जा गुज़रियल सुठा ड॒ींहं शुक्राननि सां याद करे, अवर्चु थी लग॒ातारु महनत करणु घुरजे. विश्वासु रखो त वरी साग॒िया सुखया ड॒ींहं अवस अचण वारा आहिनि. बाक़ी जे समूरो वक़्तु वेही इहो वीचार कबो त धंधो बीहिजी वयो आहे ऐं उन में गुल्तान थी फ़क़्ति मलूल ऐं उदासु थी वेहिबो त पाण खे वधीक तंग कबो ऐं धंधे सुधिरण जूं ईंदड़ उमेदूं बि पुठी ड॒ई वेंदियूं.''

एमरसन सियाणे में सियाणो आमेरीकनि समझियो वेंदो आहे. हुन लिखियो आहे त केतिरा माण्हू गुणतियूं था कनि त आईंदह में मतां के ड॒ुख सूर न अचनि. उन करे हुन सलाह ड॒िनी आहे त जेके ख़राबियूं अञा आयूं ई कीन आहिनि, उन्हनि लाइ छो वेही चिन्ता करे पाण खे ड॒ुखनि ड॒ोलाअनि में विझिजे! इन्सानु जेकड॒हिं काग़ज़ु खणी वेही उन ते लिखे त कहिड़ियूं मुसीबतूं खेसि दरपेशि आयूं ऐं कहिड़ियुनि जे अचण जो खेसि रुग॒ो अंदेशो रहियो त पोएं क़िस्म जे गुणतियुनि जो तअदाद वधी वेंदो. उन करे इहो सुठो नियमु आहे त उहो काग़ज़ु फ्रेम कराए रखी छड॒िजे. रात जो सुम्हण वेल उहो ड॒िसी पोइ आरामी थिजे. ईएं निंड सुठी ईंदी ऐं सुबुह जो उथण सां वधीक हिमथ ऐं एतक़ाद पाण में समझबो.

गुज़रियल वक़्त में कयल फ़ैसलनि ते केतिरा माण्हू वेही गुणतियूं कंदा आहिनि. फ़ैसिलो थी वयो, चङो या लङो, उन ते वेही ग॒ोढ़ा ग॒ाड़िण मां कहिड़ो सूदु! उन खे विसारे छड॒िण सां ई मन जी शान्ती ईंदी.

इंग्लैंड जो अग॒ूणो वज़ीर–ए–आज़मु लायड जार्ज हिक दफ़े गोल्फ़ रांद करण लाइ क्लब अंदर घिड़ियो. हुन जे साथीअ अंदर घिड़ण खांपोइ, दरु बंद ई कोन कयो. लायड जार्ज पुठिते मोटी दरिवाज़ो बंद कयो. चयाईं : ''मुंहिंजो इहो नियम आहे त दरिवाज़े मां लंघण खां पोइ, दरु बंद करे छड॒ियां.'' हुन जे चवण जो मतलबु हो त जेकी थी गुज़रे, तंहिंखे बंद थियलु बाबु समझणु घुरजे.

जेके माण्हू मन जी शान्ती था चाहिनि, तनि लाइ इहो सुठो नियम आहे. दरु बंद करे, उन खे बंद ई रखिबो त ग॒ुणतियूं पीछो कोन करे सघंदियूं.

ख़ुशी वठण में न, पर ड॒ियण में आहे. मनुषु जेकी पंहिंजे लाइ कंदो आहे, तंहिं मां सची ख़ुशी कान पाईंदो आहे. जेके ब॒ियनि लाइ कजे थो, तंहिं मां ई आनंद अचे थो. कंहिं लाइ को सुठो कार्य कबो आहे त केतिरो न आनंद ईंदो आहे! सन्त बि चवंदा आहिनि त ''वठण खां ड॒ियणु वधीक मुबारकु आहे!''

असीं दुखी आहियूं त असां खे पाण खां वधीक दुखी ऐं बदबख़्तु इन्साननि जो वीचारु करे संदनि दिल वठणु घुरजे. पोइ पंहिंजो दुखु तंग कोन कंदो. तंहिं खां सवाइ वधीक दुखी इन्सानु ड॒ाढो ख़ुश थींदो उन जो असरु असां ते बि ड॒ाढो सुठो थींदो. असां जी दिल फूली न समाइबी. दुखी इन्सान सां मिठो ब॒ोलण जहिड़ो पुञु ब॒ियो को बि कोन आहे. केरु कंहिं लाइ कुझु ख़ैर जो कमु करे थो ऐं पंहिंजे उजूरे जी आस कान थो रखे ऐं सची भावना थो धारे त पोइ पंहिंजी जीवन हुन खे हरी भरी भासे थी.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

कारोंभार = ऊंदाही

अता थियल = मिलियल

ख़िज़ान = सरउ

एतक़ादु = विश्वासु

बदबख़्तु = ख़राब नसीबु

माठाई = मंदी

सत् करे भोग॒णु = सहणु

दिलशिकस्तो थियणु = निरासु थियणु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक ॿिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) इन्सान खे वारे फेरे सां केरु मुंहुं ॾेखारिनि था?
2) इन्सान खे सुखनि महिल छा करणु जॻाए?
3) कारख़ाने जा एजंट दिलछिकस्ता छो थी पया?
4) कंहिं खे सियाणे में सियाणो आमेरीकनि समझो वेंदो आहे?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) नारमन वन्सेंट पेल पंहिंजे किताब में छा लिखियो आहे?
2) मैनेजर एजंटनि खे छो सॾायो?
3) लायड जॉर्ज जो कहिड़ो नियम हो?
4) एमरसन कहिड़ी सलाह ॾिनी आहे?

सुवाल 3. हिक जुमिले में जवाबु लिखो :-

1) क्लब में गोल्फ़ रांद करण केरु आयो?
2) नारमन वन्सेंट पेल जे किताब जो नालो लिखो.
3) एजंट दांहूं छो करण लॻा?
4) मैनेजर ऑफ़ीस जी दीवार ते छा लॻायो?

सुवाल 4. ख़ाल भरियो :-

1) ख़िज़ान खां पोइ .... अचे थो
2) कारो टुॿको .... मात्र जगह थो वालारे.
3) ख़ुशी .... में न, पर ॾियण में आहे.
4) वठण खां .... वधीक मुबारक आहे.

सुवाल 5. इस्तलाहनि जी माना लिखी जुमलनि में कमि आणियो :-

थोरा मञणु	सत् करे भोॻणु
दिलशिकस्तो थियणु	दिलदारी ॾियणु

सुवाल 6. सिफ़तूं ठाहियो :-

इन्सान	पहाड़
अछाण	माठाई

मश्ग़ूली

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

एमरसन सियाणे में सियाणो आमरीकन .... हिमथ ऐं एतक़ाद पाण में समझबो.

(1) हरहिक बयान में लीक ॾिनल लफ़्ज़ बदरां मुनासिब मुतबदल जवाब ग़ोल्हे लिखो.

1) सुबुह जो उथण सां वधीक हिमथ ऐं एतक़ाद पाण में समझबो.
   1. ताक़त
   2. विश्वासु
   3. ॾुखु

2) इन करे इहो सुठो नियमु आहे.
   1. दस्तूर
   2. नातो
   3. क़ानून

3) उन्हनि जे अचण जो खेसि रुॻो अंदेशो रहियो.
   1. ॿलु
   2. आदुरु
   3. खुटको

4) रात जो सुम्हण वेल इहो ॾिसी पोइ आरामी थिजे.
   1. वक़्तु
   2. राइ
   3. ॾांहुं

(2) 'वेल' लफ़्ज़ जा जुदा जुदा उचार ऐं जुदा जुदा मानाऊं आहिनि.

वैलु
↓
मुसीबत, शामत, क़हरु, ड॒ाढ, नाहकु तकलीफ़, ज़ोरावरी

वयलु
↓
रवानो थियलु, गुमु थियलु, बेकार

वेल
↓
महल, वक़्तु, घड़ी, टाणो, मोक़ओ, वझु

साग॒े नमूने हेठि ड॒िनल हरहिक लफ़्ज़ लाइ ब्रैकेट मां ब॒ मुनासिब मानाऊं ग॒ोल्हे लिखो.

1) रुग॒ो ....
(फ़क़ति, ड॒ाढो, छड़ो)

2) ग॒णिती ....
(ख़ुशी, फ़िक्रु , ओनो)

3) काग॒ज़ ....
(काग॒र, किताब, पनो)

4) सियाणो ....
(मूर्खु, आक़िलु, समझू)

(3) ''मन जी शांती अजायुनि ग॒णतियुनि करे ख़त्म थिए थी.'' समझायो.

(4) ज़िदनि जा जोड़ा मिलायो.

1) सियाणो	1. सुठाई
2) ख़राबी	2. हैवानु
3) इन्सानु	3. पक
4) अंदेशो	4. अयाणो

4. ॾसि को ॾांउ!

राम पंजवाणी

राम प्रताबराइ पंजवाणी (जन्म 20-11-1911, वफ़ात 31-03-1987 ई.) सिंधियत जी जोत जलाईंदड़नि में अहमु जगह वालारे थो. साहित्य ऐं संगीत जे क्षेत्रनि में पंहिंजो युगानो आस्थान क़ाइमु रखियो आथसि. सुठो नाविल नवीसु, मज़मून निगारु ऐं संगीतकारु आहे. 'अनोखा आज़मूदा' किताब ते हुन खे साहित्य अकादमीअ जो इनाम मिलियो. संदसि नाविलनि मां 'क़ैदी', 'आहे न आहे' ऐं 'धीअरु न ज़मनि' मशहूर आहिनि.

(जरवार जो ॻोठु – भॻत कंवरराम जी ओताक़ भॻत कंवरराम भॻताणे ड्रेस में – ॿाहिरां बंदूक़ुनि जो आवाज़ु)

(मुखी साहबु = मुखी, कंवररामु = कंवरु)

मुखी : भॻत साहबु! भॻत साहब! अची वया साईं अची वया!

कंवरु : जीउ आया! निचु आया!

"सर ते पखी हेकड़ो, मारी बीठसि लख
जंहिं ते साहिब जी रख, सो सर में घुमे सरहो."

हलो त हली मरहबा करियूं.

(दरवाज़ो खुले थो – धाड़ेल अंदर धूकींदा था अचनि – कंवरराम अॻिते वधी)

कंवरु : सरदार, तव्हां जे हुकुम जी तामील थी चुकी आहे.

(मुखीअ खे) मुखी साहब, ॿुधायोनि त छा छा तयारु आहे.

मुखी : ॻोठ जे हिक हिक घर मां ज़र ज़ेवर, कपिड़ो लटो कढी पेतियुनि में रखयो अथऊं!

कंवरु : उमेद आहे त नज़रानो क़बूल पवंदो. थका मांदा आया हूंदा. कुझु चपो चूरो कयो. शर्बतु पाणी पीओ त तव्हां खे धनु ड्रियूं.

सरदारु: वाणिया, ॻाल्हाईं त ईएं थो ज॒णु घर में सेण आया अथेईं!

कंवरु : सेण न चओ साईं, नेण चओ नेण! महिमान त आहे रब जो रूप! महिबूबु अचे घर में त उन जो आदरु बि न करियूं?

"साजन आया मैं सनिया, कैसी जुॻत करूं,
थाल्ह भरे सच मोतियां, अवेर नैन धरूं."

सरदारु: अड़े का हरफ़त त कान थो हलाईं?

कंवरु : दरवेशनि जे दर जा दरबान, हिरफ़त मां छा ज॒ाणनि! हुजत पाए तव्हां अचण जो इतलाउ ड्रिनो त असी आजियां लाइ तैयार बि न हुजूं!

सरदारु: पोलीस में इतलाउ कोन ड्रिनो अथव?

कंवरु : रब जी सरकार खे छडे ॻोठ जे सूबेदार ताईं केरु वञे! पहिरीं खाईंदा पीअंदा या गरीबाणी सौग़ात क़बूल कंदा!

सरदारु: छा खाराईंदें, छा पीआरींदें!

मुखी : देॻ ॿोड़ जी तयारु आ, देॻ पुलाव जी तयारु आ! शरबत जा शीशा हाज़ुरु आहिनि! ॿियो जेकी हुकुम कयो, सो तयारु कंदासीं सरदार!

सरदारु: ऐं तव्हां जे ॿोड़ पुलाव ऐं शरबत में जे ज़हरु मिलियलु हजे त!

कंवरु : दिलबर अचनि घर में ऐं असीं करियूं दोखो!

"मूं घर अची जे थिए मेंधरो महिमान,
आणे विझां आॻु में चीरे हणां ज॒ाण,
हाणे तनूरनि में भेरे हणां पाण,
पेकनि सूधो पाण घर तड़ॻ घोरियां पिरींअ तां."

सरदारु: मिठो मिठो ग़ाल्हाए न मोहि, फुरिण आया आहियूं, फुरे वेंदासीं!

कंवरु : हिसाबु लहणो अथव. चुकाइण आया आहियूं. ख़ुशीअ सां पया ड्रियूं. भंजरु भुरियल न ड्रिसंदउ. पलकूं पिसियल न पसंदउ. ड्रिनो त ड्रुखु छा जो?

सरदारु: अड़े कंवर, खाराईं पीआरीं, तंहिं खां अग़ में को कलामु ब़ाधाइ! रिकार्ड तुंहिंजा घणा ब़ुधासीं. पर रूबरू तुंहिंजे राग़ ब़ुधण जो मौक़ो न मिलियो आ!

कंवरु : तव्हां वटि मुंहिंजो मुजरो क़बूल पए त ज़णु मुजरा मिली वेई!

सरदारु: पर पहिरीं शर्बत पीआर.

कंवरु : मुखी साहिब, शर्बत आणियो.

(मुखी वञे थो)

(भगत कंवरराम घुंघरू खणी पंहिंजे टंगुनि में ब़ुधे थो. उथी थो बीहे त शर्बतु अचे थो)

सरदारु: असीं पंज ज़णा आहियूं. ही सत गिलास छो?

कंवरु : मतां तव्हां खे गुमान पवे त कंवर कूड़ो आहे! जेके बि ब़ गिलास वणेव, से मूंखे ऐं मुखीअ खे पीआरियो.

सरदारु: ग़ाल्हाइण मां लगे थो त तूं कूड़ो नाहीं. हाक त ड्राढी ब़ुधी अथऊं पर ख़बर अथेई त तुंहिंजे ग़ोठ में छो आया आहियूं?

कंवरु : निमाणे ते नवाज़िश कई अथव! सोन चांदी पेतीयुनि में पयो सड़े, तंहिं खां कंहिंजे कमि अचे त चङो न!

सरदारु: इहो त तुंहिंजो चवणु अजायो आहे. असां सभु कुझु था समझूं. पर चवंदा आहिनि त तुंहिंजे ड्रियण में बरकत हूंदी आहे! जेकी हितां खणी वेंदासूं, सा ज़णु असां जे लाइ दुआ थी!

(ब़ गिलास कंवर ऐं मुखीअ खे ड्रियनि था. शर्बतु पीअनि था)

सरदारु: हाणि ब़ुधाइ कलामु!

(कंवरु कलामु शुरू करे थो)

"कीअं रीझायां तोखे कीअं परचायां –

ड्रसि को ड्रांउ,

(पायल जी झंकार – फेरो पाए)

या थियां हिंदू पूज़ियां बुत ख़ाने,

काशी द्वारे गंगा इशनाने

जणियो पायां किन तिलक लग़ायां,

ड्रसि को ड्रांउ."

सरदारु: असां हिंदुनि खे फुरण कोन आया आहियूं. काफ़रनि खे लुटिणु असां जो उसूल आहे. असां ख़ुश, अलाहु बि राज़ी! हिंदू हिंदू चवण मां कुझु बि हासुल न थींदुव.

(कंवरराम ब़ी तुक चवे थो)

"या थियां मोमिनु पाकु नमाज़ी –

जंहिं में जानिब तूं थिएं राज़ी

जान जोड़ायां, किन सिरड़ो निमायां,

ड्रसि को ड्रांउ."

सरदारु: मोमिनु मोमिनु करे असां जी दिल खे मोमु करे न सघंदें! हिंदू हिंदू थींदो, मोमिनु मोमिनु थींदो. अग़िते वधु.

कंवरु : या थियां नाचू, पहरियां पेशवाज़ी,
धुकड़ धमचर साज़ आवाज़ी,
फेरड़ी पायां, किन छेर छिमकायां,
ड्रसि को ड्रांउ.

(कंवरराम उमंग में अची का वेरम पयो फेरड़ियूं थो पाए. ओचितो ब़ाहिरां बादल था गरजनि ऐं बिजलीअ जा चमकाट थियनि)

(कंवरराम बे–सुध बे सुरति पयो फेरियूं पाए. घड़ियूं गुज़रंदियूं थियूं वञनि)

सरदार जे अंदर जो आवाज़ु (आकाशवाणी) –

कंहिं खे फुरिण आया आहियो! जेको न हिंदूअ जो भेदु रखे न मुस्लमान जो भरम! शरमु, शरमु, हज़ार बार शरमु!

(ककरनि जी ज़ोरदार गर्जना – मींहं जो वसकारो)

(कंवरु पयो फेरियूं पाए)

सरदार जे ज़मीर जो आवाज़ – जेको झोल भरे ग़रीबनि में विरहाए, मुठियूं भरे मिस्कीननि ऐं मुहताजनि जी वाहर करे, जेको ख़ल्क़ में ख़ालिक़ु ॾिसे, तंहिं खे फुरण आया आहियो! जंहिं धाड़ेलनि जी ऐॾी मरहबा कई! ॻोठ खे सुञो करे तव्हां खे साए करण जो सबबु बणायो! तंहिं खे फुरण आया आहियो! हैफ़ आ तव्हां जे हाल ते! जेके संदसि ॻोठ मां खणी वेंदा, सा बरकत न हूंदी! तव्हांजे हयातीअ लाइ हरकत थींदी!

(कंवरराम पयो नाच नचे फेरियूं पाए)

"फेरड़ियूं पायां किन छेण छिमकायां.

ॾसु को ॾांउ!"

आवाज़ : मॉफ़ी घुरो! मॉफ़ी घुरो! मोटी वञो!

(सरदारु कंवरराम जे क़दमनि में किरियो पयो आहे)

सरदारु: मॉफ़ी, भॻत साहिब मॉफ़ी!

कंवरु : (कंवरु बीहे थो. अखियूं खोले थो) छा थियो बाबा छा थियो!

सरदारु: ॿाहरि त निहारि भॻत, ॿाहरि त निहारि – तोखे त पंहिंजी मस्तीअ में ख़बर ई कान थी पवे. ॿाहरि क़यामत अची वेई आहे! हीअ मुंद मींहं जी आहे?

कंवरु : बाबा, हीअ बरसात रब जी रहमत आहे. तव्हीं कोई उलको न करियो!

सरदारु: असांजी तोबह! बख़्श! बख़्श!

कंवरु : मां केरु आहियां बख़्शिण वारो. मां त हमेशह चवंदो आहियां :

"नाले अलख जे ॿेड़ो तारि मुंहिंजो,
निधर आहियां मां निमाणी,
आहे आधार तुंहिंजो."

सरदारु: तुंहिंजो त ॿेड़ो तरियल आहे, हाणे असां जो तार! बख़्शि! बख़्शि!

कंवरु : (कटींदे) बख़्शायो उन्हीअ खां जेको दुनिया खे बख़्शे!

सरदारु: असां जा गुनाह वॾा आहिनि. कोन बख़्शींदो.

कंवरु : गुनहगार खे न बख़्शे त खेसि बख़्शणहारु केरु कोठींदो!

(हथ जोड़े)

"आउ त प्यारल करियूं परचाउ –
साणु सुलेमान करियूं सरचाउ,
लाइक़ु न आहियां पर तुंहिंजड़ी आहियां."

सरदारु: मुखी साहिब, भॻत साहिबु जादूगर आ – पत्थर खे पाणी करे छॾियो अथसि! मोटाए ॾियो मालु मिस्कीननि ॻोठाणनि खे. असां तरसी था पऊं... असां खे पोलीस जे हवाले कयो!

कंवरु : तव्हां कयो सवाब जो कमु, असां कयूं पाप जो कमु! इहा असांजी मर्यादा आहे त महिमाननि खे क़ैद करायूं!

सरदारु: कंवरराम हूंअ बि त हितां सिधो पोलीस थाणे ते वेंदासीं ऐं पाणु पोलीस जे हवाले कंदासीं! विवेक जा वढ पया आहिनि, ज़मीर जी लानत पेई आहे! हिन खां पोइ न चोरी! न धाड़ो! न ख़ूनु! ... पर भॻत, अलाहु असांखे बख़्शींदो!

कंवरु : रिढ जेका मंडी हूंदी आहे, तंहिं खे रेढारु कुल्हे ते खणंदो आहे. ॿकरी जेका गुमु थी वेंदी आहे, तंहिं जे पुठियां ॿकरारु वेंदो आहे. वाल्मीकु धाड़ेलु हो, पछताउ कयाईं त वड़ो शाइरु बणजी पयो. सादिक़ फ़क़ीरु लुटेरो हो, फ़क़ीरनि जी सुहिबत में अहिड़ो सुधरी पयो जो झोक शरीफ़ में अॼु बि 'सादिकु' 'सादिकु' पयो पवे. अजामेल जहिड़ो पापी तरी वयो. जीवत जहिड़ो डाकू कंडड़ीअ जो कलतारु बणजी पयो त तोखे छो न बख़्शींदो? वञी खेती कयो! वञी अनु उपायो! मुल्क खे आबाद करियो! ॿियनि खे दुखी करण जे बदिरां खेनि सुखी करियो. तोबह जे तुरहे ते तरी वया तूफ़ान.

सरदारु: चङो! रात हिते था रहूं! सुभाणे जा भाॻ सुभाणे सां. तुंहिंजी महिमानी चशमनि ते चाईंदासीं. जेकी खाराईंदें, सो खाईंदासीं. फुरिण आया हुआसीं, हाणे कुझु ड॒ियणु था चाहियूं! अड़े उस्मान, कढु इहा ॻोथरी... जेका वाटहड़ूअ खां फुरी अथेई!

कंवरु : न सरदार, असां खे इहा नाहक़ जी कमाई न खपे!

सरदारु: ग़रीबनि खे ड॒िजाइं, जीअं बिना भेद जे मिस्कीननि जूं मुठियूं गरम कंदो आहीं, तीअं हाणे बि कजाइं.

कंवरु : मुखी साहब, महिमाननि जी महिमान नवाज़ी थी वञे.

सरदारु: भगत साहब, महिमान नवाज़ी थिए तंहिं खां अॻ में हू कलामु ॿुधाइ. नाले अलख जे बेड़ो तार मुंहिंजो...

कंवरु : "दुनिया सभु दरयाह, को को तारूं तंहिं में,
हिकड़ी लहर लोभ जी,
ॿियो आतिश जो आड़ाहु,
तालिबनि तनाउ,
मोड़े चाढ़ियूं मकड़ियूं.
... नाले अलख जे
बेड़ो तार मुंहिंजो ..."

(पर्दो किरे थो)

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

मरहबा करणु = स्वागतु करणु / आजियां करणु
तामील करणु = पोइवारी करणु
नवाज़िश = महिरबानी
हिरफ़त = ड॒िंगाई
वाहर करणु = मदद करणु
उलको = खुटको
तालिबु = घुरजाऊ
तनाउ = छिकताण
आड़ाहु = मचु
मकड़ी = ॿेड़ी

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) ॻोठ वारानि सरदार लाइ कहिड़ी तयारी केई?
2) सरदार, कंवर खे कहिड़ी गुज़ारिश केई?
3) कंवरराम कहिड़ो कलामु ॿुधायो?
4) सरदार सिधो पोलीस थाणे वञण जो फ़ेसलो छो कयो?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) भॻत कंवरराम धाड़ेलनि सां कहिड़ो वरताउ कयो?
2) सरदार जे मन में फेरो कीअं आयो?
3) भॻत कंवरराम सरदार खे कहिड़ो उपदेश ड॒िनो?

सुवाल 3. कंहिं, कंहिं खे चयो :-

1) "ॻाल्हाईं त ईएं थो ॼणु घर में सेण आया अथेई."
2) "महिमानु त आहे रब जो रूपु."
3) "देॻ पुलाव जी तयारु आ."
4) "पथर खे पाणी करे छड॒ियो अथसि."

सुवाल 4. (1) सिफ़तूं ठाहियो :-

1. तयारी 2. ॻोठ 3. ज़हर
4. मुंद 5. सरकार

(2) अददु बदिलायो :-

1. दरवाज़ो 2. कपिड़ो 3. सौग़ात
4. शीशा 5. अखियूं

(3) ज़िद लिखो :-

1. कूड़ो 2. अजायो 3. दुआ
4. गुनहगारु 5. पापु

मश्ग़ूली

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

क : रिढ जेका मंडी हूंदी आहे .... तीअं हाणे बि कजाइं.

1) मिसाल समझी ख़ाको पूरो करियो.

सादिकु लुटेरो	→	सादिकु – सादिकु
धाड़ेलु वाल्मिक	→	
जीवतु डाकू	→	

2) सिट समझायो.

"जीअं बिना भेद जे मुस्कीननि जूं मुठियूं गर्म कंदो आहीं."

3) टुकर मां लफ़्ज़ ॻोल्हियो.

1. रिढूं पालींदड़ = ...
2. संगत जो साॻी माना वारो लफ़्ज़ु = ...
3. 'दुख' जी सिफ़त = ...
4. 'मुसाफ़िर' जो साॻी माना वारो लफ़्ज़ु = ...

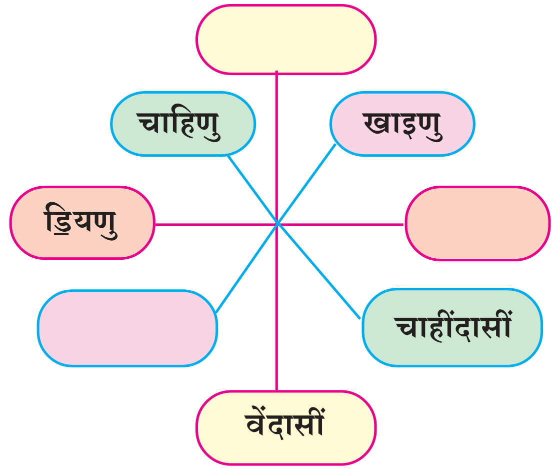
4) हेठि लीक ड॒िनल लफ़्ज़ कंहिं बाबति चयाल आहिनि ?

1. तंहिं जे पुठियां ब॒करारु वेंदो आहे.

2. तोखे छो न बख़्शींदो ?

3. तुंहिंजी महिमानी चशमनि ते चाहींदासीं.

5) मिसाल समझी गोलनि में मुनासिब जवाब लिखो.

❖❖❖❖

5. अचो त पाणी बचायूं

सम्पादकु मंडलु

हिन मज़मून में पाणीअ जी अहमियत समझायल आहे. पाणीअ जे इस्तइमाल लाइ मुख़्तसर ज़ाण ड्रिनल आहे.

पाणी हिक क़ुदरती नइमत आहे. धरतीअ ते पाणीअ जी मौजूदगीअ सबबि ई जीअणु मुमकिन थी सघियो आहे. संस्कृत में पाणीअ जो ब्रियो नालो 'ज़िंदगी' बि आहे. मतलबु त पाणीअ खां सवाइ जीअरो रहणु नामुमकिन आहे. काइनात जे कंहिं बि हिस्से में पाणीअ जा आसार मिलण ज़िन्दगीअ जे वजूद जो सबूत ड्रियनि था. पाणी, हरहिक जानदार लाइ एतिरो ज़रूरी आहे जेतिरो साहु खणणु. इन्सान, जानवर, पखी, जीत, जीतामड़ा, वण ब्रूटा ऐं ज़राअत पाणीअ ते मदार रखनि था.

पाणीअ जो हिकु हिकु फुड़ो ग़णणु घुरजे

उञायल माण्हूअ लाइ पाणीअ जो हिकु गिलासु सोन जी ग़ोथरीअ खां बि वधीक मुल्हु रखंदड़ु आहे

पाणी, क़ुदरती वसीलनि में अहम् जग़ह वालारे थो. क़ुदरती वसीलनि जी खपति जो तालुकु आबादीअ सां आहे. हिन दुनिया में वधंदड़ आबादीअ जे नतीजे में जड्रहिं असीं ब्रियनि केतिरनि क़ुदरती वसीलनि जी अणाठि खे मुंहुं ड्रेई रहिया आहियूं. दरअसल पाणीअ जो आहिस्ते आहिस्ते घटजंदड़ मक़दारु बि हिकु वड्रो आलमी मसअलो बणजी रहियो आहे. ज़ेर ज़मीन पाणीअ जे क़ुदरती वसीलनि में कॉफ़ी हद ताईं घटताई अची रही आहे. इहा सूरतहाल बेहदि ग़णतीअ वारी आहे. ज़रा सोचियो, जेकड्रहिं धरतीअ तां पाणी ख़तमु थी वञे त छा थींदो!

ज़िंदगीअ जो मदारु पाणीअ ते आहे ऐं पाणीअ जी बचत जो मदारु तव्हां ते आहे

धरतीअ जे अटिकल ७८ सेकड़ो हिसे में महासागर फहलियल आहिनि, जिनि में खारो पाणी हूंदो आहे. जड्रहिं त इन्सान जे पीअण लाइक़ पाणी फ़क़्त ३ सेकड़ो ई मौजूद आहे. जड्रहिं असां खे उञ लग़ंदी आहे ऐं पाणी मौजूद कोन हुजे त केतिरी न परेशानी थींदी आहे.

उन करे पाणीअ बाबति असां खे गहराईअ सां सोचिणो आहे त पाणीअ जो इस्तइमालु कीअं ख़बरदारीअ सां करणु घुरिजे. ज़िंदगी जीअण लाइ पाणी हिकु अहमु वसीलो आहे. अजु दुनिया में हर साल 22 मार्च ते 'ग्लोबल वाटर डे' करे मल्हायो वेंदो आहे. मुतहिदा जमाअत में इहो फ़ेसलो कयो वयो आहे त उन ड्रींहं ते कुझु अहिड़ा प्रोग्राम कया वञनि जीअं अवाम में पाणीअ लाइ सुजाग़ी पैदा करे सघिजे.

आमु तोर पाणीअ जो इस्तइमालु घरू, सनअती (Industrial) ऐं ज़राअती (Agricultural) कमनि खां सवाइ बिजली पैदा करण लाइ बि कयो वञे थो. केतिरा साहवारा त रहंदा ई पाणीअ जे अंदर आहिनि.

मुमकिनि आहे त एकवीहीं सदीअ जूं जंगियूं पाणीअ लाइ थियनि उन करे अहिड़ियुनि लड़ाइयुनि खां बचण लाइ पाणी बचायो

घरू ज़िंदगीअ में खाधो रधण, कपिड़ा धोअणु, स्नानु करणु, साफ़ु सफ़ाई करणु तोड़े उञ मिटाइण लाइ पाणीअ जी ज़रूरत पवे थी. सनअतुनि अंदर कलुनि, कारिख़ाननि, काग़ज़ु, लोहु, रुक ऐं पेट्रोल्यिम साफ़ु करण लाइ पाणीअ जो खापो थिए थो. उन खां सवाइ ज़राअती इस्तइमाल में खेती ॿारीअ लाइ पाणी तमामु ज़रूरी आहे.

पाणी
माली सिरश्ते जी ज़िंदगीअ
वारी लीक आहे

इहा ॻाल्हि बि ध्यान में रखणु घुरजे त सिंधू माथिरी ऐं मिसिर जी तहज़ीब नदियुनि जे किनरानि ते बर्पा थियूं हुयूं. अजु पूरी दुनिया में पाणीअ जी क़िलत आहे. काइनाती गर्मीअ सबबि नदियूं ऐं तलाव सुकंदा पया वञनि. आबुहवा जे ग़ैर रवाजी तब्दीलीअ सबबि ॾुकार ऐं ॿोड़ जूं आपदाऊं वधी रहियूं आहिनि. इन तरह सृष्टीअ जे सही मीज़ान लाइ तकिड़ा तकिड़ा उपाव वठिणा पवंदा. वक़्त जी तक़ाज़ा मूजिब पाणीअ जो मक़दारु ऐं इस्तइमालु बेहदि ज़रूरी आहे ऐं पाणीअ जो घटि ज़ियानु थिए, उन लाइ पाणीअ खे सांढिण जा जदीदु तरीक़ा अपनाइणा पवंदा त जीअं ईंदड़ पीढ़ियूं पाणीअ जी नाफ़त खां बची सघनि.

वधीक ज्ञाण

मुतहिदा जमाअत (United Nations) हर साल 'आलमी पाणी ॾींहं' लाइ हिकु पैग़ामु जारी कंदी आहे :

2000	:	21 सदी, पाणीअ जी ज़रूरत	2011	:	शहर लाइ पाणी
2001	:	पाणी – तंदरुस्तीअ लाइ	2012	:	पाणी ऐं खाधो सलामती
2002	:	पाणी – तरक़ीअ लाइ	2013	:	पाणी – सहकारु
2003	:	पाणी – आईंदह लाइ	2014	:	पाणी ऐं शक्ती
2004	:	आपदा ऐं पाणी	2015	:	पाणी ऐं अग़िते जी तरक़ी
2005	:	जीअण लाइ पाणी	2016	:	पाणी ऐं नौकरियूं
2006	:	पाणी ऐं तहज़ीब	2017	:	बेकारी पाणी छो!
2007	:	पाणीअ जी अणाठ	2018	:	पाणीअ लाइ कुदरत
2008	:	सफ़ाई	2019	:	कंहिं खे बि पुठियां न छड्डिणो आहे!
2009	:	मुल्कनि विच में मौजूदु पाणी			
2010	:	तंदरुस्त सन्सार लाइ साफ़ु पाणी			

❖❖❖❖

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

काइनात = कुदिरत
अणाठि = खोटि

ज़राअत = खेती ब॒ारी
आलमु = संसारु

सनअत = कारख़ानो
नाफ़त = खोटि

मुतवाज़नु = मुनासिबु
सूरतहाल = उन हालत में

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) पाणीअ खे संस्कृत में छा चइबो आहे?
2) धरतीअ ते पीअण लाइकु पाणी केतिरो मौजूदु आहे?
3) 'विश्व पाणी डीं॒हुं' कडहिं मल्हायो वेंदो आहे?
4) पाणीअ बाबति जाग्रर्ता आणिण लाइ मुतहिदा जमाअत कहिड़ो फ़ेसलो कयो?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) पाणीअ जी अहमियत समझायो.
2) पाणीअ जो सनअती ऐं ज़राअती इस्तइमाल लिखो.

सुवाल 3. (1) ज़िद लिखो :-

रवाजी जीअणु
ज़ाहिरु आहिस्ते

(2) अददु बदलायो :-

जानिवरु ब॒ूटा
कपिड़ा कारख़ानो

(3) सिफ़तूं ठाहियो :

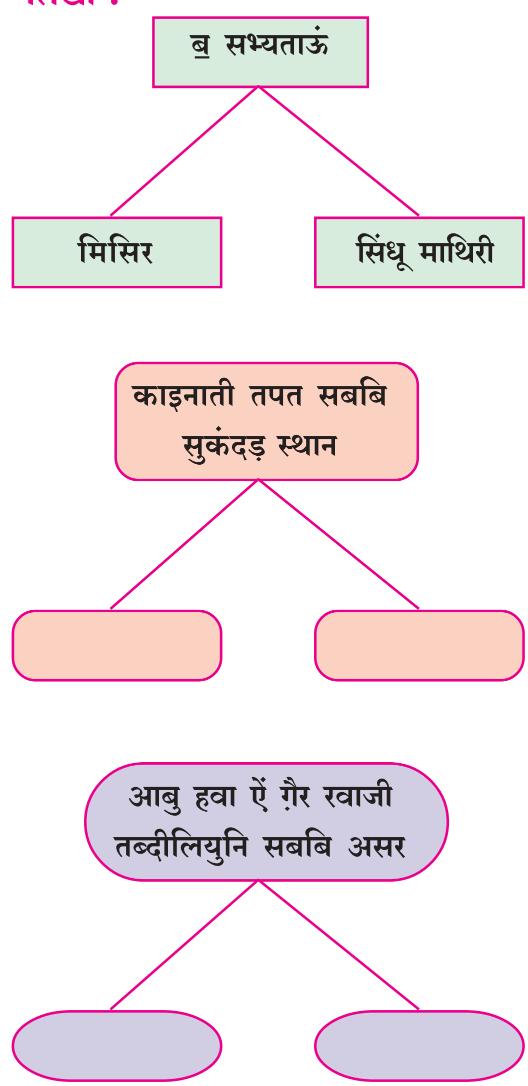
ज़रूरत ज़िन्दगी
गहराई काइनात

मश्ग़ूली - 1

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो :

इहा ग॒ाल्हि बि ध्यान में रखणु घुरजे .... पाणीअ जी नाफ़त खां बची सघनि.

(1) मिसाल समझी चौकुंडनि में मुनासिबु जवाब लिखो :

(2) **अण ठहकंदड़ लफ़्ज़ मथां गोलु पायो :-**

1) घटताई, अणाठि, क़िलत, घणाई

2) काइनात, मुल्कु, क़ुदरत, ख़ल्क़त

3) सबबि, वास्ते, जवाबु, कारणु

4) पुराणो, जदीदु, हाणोको, मौजूदह

(3) **डिनल हिदायत मोजूब ज़मान बदिलायो :-**

1) नदियूं ऐं नाला सुकंदा वञी रहिया आहिनि.
(ज़मान मुस्तक़बिल में बदिलायो)

2) सिंधू माथिरी ऐं मिसिर जी तहज़ीब नदियुनि ते ई बर्पा थियूं हयूं.
(ज़मान हाल में बदिलायो)

3) तकिड़ा उपाव वठिणा पवंदा.
(ज़मान माज़ीअ में बदिलायो)

4) डुकार ऐं ब़ोडियुनि जूं हालतूं वधी रहियूं आहिनि.
(ज़मान माज़ी इस्तमुरारीअ में बदिलायो)

(4) **पाणी बचाइण जा चार तरीक़ा लिखो.**

(5) **'सिफ़त' ऐं 'इस्मु' गडु इस्तइमालु थींदा आहिनि. हेठि कॉलम पूरा करियो :**

सिफ़त	इस्मु
घटि	ज़ियानु
तकिड़ा	....
काइनाती	....
....	मीज़ान
....	तरीक़ा

मश्ग़ूली - 2

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

आर्तवार सुबुह जो 80 वरहियनि जो हिकु बुज़ुर्गु मुम्बईअ जे मीरा रोड ऐराज़ीअ में हिक वडी इमारत में पहुतो. उन इमारत में 56 घर हुआ. हुन हर हिक दरवाज़े ते घिन्टी वज़ाए हिकड़ो सवालु कयो, "छा तव्हां जे घर में को पाईपु भग़लु आहे! छा पाईप मां पाणी लीक थी रहियो आहे! मां प्लम्बरु वठी आयो आहियां. उन बुज़ुर्ग सां गडु हिकु प्लम्बरु ऐं हिकु रज़ाकारु गडु हुआ. जिनि जिनि घरनि में पाईपनि मां पाणी वहण जो मसअलो हो यक्दम सभिनी पाईपनि जी मरामत कराई वेई ऐं अहिड़े नमूने पाणी बचत जो हिकु पैग़ामु सभिनी खे डिनो वयो.

उहो शख़्सु हो आबिदु सूरती जंहिं खे क़ौमी इनाम सां नवाज़ियो वयो हुओ. आबिद सूरतीअ 80 किताब लिखिया आहिनि. हू मश्हूर फ़नकारु ऐं कार्टूनिस्ट बि रहियो आहे.

(BBC News, Mumbai 28-2-2016)

(1) **हिक लफ़्ज़ में जवाब डियो.**

1) बुज़ुर्ग जो नालो = ______

2) मुम्बईअ जी एराज़ी = ______

3) बुज़ुर्ग जी उमिरि = ______

4) किताबनि जो तइदादु = ______

(2) **ख़ाको पूरो करियो.**

______	← आबिदु सूरती →	______
	↓	
	______	

(3) आमु तोर पाणीअ जो ज़ियानु कीअं थींदो आहे? चार मिसाल लिखो :

(4)

रोडु, इमारत, लेखकु, प्लम्बरु मरामत, इनामु

गोल मां लफ़्ज़ चूंडियो.

1. ॿ अंग्रेज़ी लफ़्ज़

2. ॿ हिंदी लफ़्ज़

वधीक ज़ाण

(1) भारत सरकार पाणी सांढिण ऐं पाणी पहुचाइण लाइ जंगी सितह ते उपाव वठी रही आहे. उन लाइ मर्कज़ी सरकार ख़ासु 'जल शक्ती' मंत्रालय बुनियाद विधो आहे. इन ॾस में जुदा जुदा राज्य पाणीअ जी नाफ़त दूर करण लाइ रवायती तोड़े ग़ैर रवायती तरीक़ा वठी रहिया आहिनि.

1. पंजाब राज्य में गटर-पाईपनि जी मरामत थी रही आहे. जीअ हिक हंधि पाणी गॾु न थिए.

2. तेलंगाना राज्य में नईयुनि टांकियुनि जे ठहण करे ॻोठ जे रहवासियुनि जी ज़िंदगी बदिलजी रही आहे.

3. राजस्थान में माण्हुनि पाण नंढा नंढा तलाव तयारु कया आहिनि.

4. तामिलनाडू वेलूर में 20 हज़ार औरतूं गॾिजी नागा नदीअ खे नएं सिर जाॻायो आहे.

5. महाराष्ट्र, पूना में 7000 स्कूलनि जा ॿार पाणीअ जी बचत लाइ अनोखो तरीक़ो अपनाए रहिया आहिनि. उहे पंहिंजी बोतल में बचियलु पाणी स्कूल जी हिक वॾी टांकीअ में विझनि था जेको पाणी ॿूटनि लाइ कमि आंदो वञे थो.

6. महाराष्ट्र सरकार पाणी प्रोजेक्टनि लाइ 7000 करोड़ रुपया मन्ज़ूरु कया आहिनि.

(2) इन्टरनेट (www.nwm.gov.in) ते वञी नेशनल वॉटर मिशन (National Water Mission) बाबति वधीक ज़ाण.

(3) पंहिंजे घर में वॾे जे मोबाईल फ़ोन में Know Your Water App डाऊनलोड करे समाज में पाणीअ जी बचत बाबति अभ्यान में हिस्सेदार थी सघो था.

(4) इन्टरनेट या मख़िज़न वग़ेरह जी मदद सां हेठि ॾिनल मुदनि बाबति तहक़ीक़ कयो :-

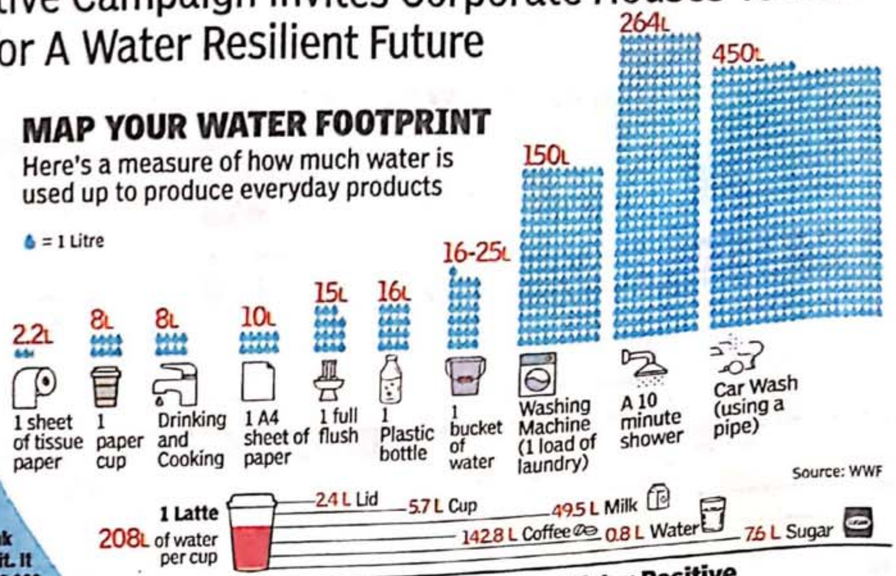
1. हर हिक नल में जलु
2. पाणी बचाइण जा जदीदु तरीक़ा
3. असां पंहिंजे घर में पाणीअ जो ज़ियानु कीअं घटाए सघूं था.
4. इस्तइमालु थियलु पाणी वरी कीअं कमि आणे सघजे थो?

(5) (www.mhrd.gov.in) ते वञी 'समग्र शिक्षा, जल सुरक्षा' बाबति ज़ाण हासुल करियो.

Fix The Leak: Why Water Is A Company Matter

TOI's Water Positive Campaign Invites Corporate Houses To Join The Movement For A Water Resilient Future

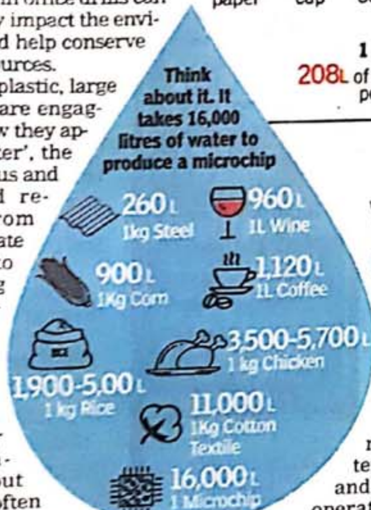
Times News Network

On May 27, Uday Kotak tweeted: "4.3 lakh plastic bottles saved per annum. Glass water jars and disposable paper cups in meeting rooms at Kotak Mahindra Bank Mumbai offices. Working to make it national", along with a photo of the glass jars and paper cups.

The measure shared by an industry leader shows businesses acknowledging, however slowly, and demonstrating, that company practices and tiny tweaks in office drills can significantly impact the environment and help conserve natural resources.

Not just plastic, large companies are engaging with how they approach 'water', the most precious and threatened resource. From indiscriminate sourcing, to polluting groundwater and rivers, corporate houses have had a free run in use of water for operations without limit, and often have flouted pollution norms, with little regard for checks and balances.

Large MNCs have faced community unrest at factory sites over random sourcing, and polluting, of groundwater, adversely impacting the neighbourhood of their factory sites, and been taken to court.

While reducing individual 'water footprint' has been the focus for conservation efforts, community actions and NGO-led projects have made the leap to the corporate world, where collectives are engaging with companies to review water practices: in offices, supply chain and in their operations.

As the water crisis deepened, the 'water risk' to businesses sharply spiked, leading to corporate houses seeking solutions to make operations more water-friendly and business operations less risky. Australia made water a tradable commodity in the hope that it will be managed more efficiently.

Charity CDP was founded 15 years ago as a system for investors, corporate houses, cities, states and regions to manage their environmental impacts. CDP said in its 2018 report that despite knowing the severity of water stress, just nine of 37 Indian companies asked to disclose to CDP their commitments to measure the environmental impact of their businesses did so.

Some years ago, the nonprofit Alliance for Water Stewardship devised a measure to gauge a company's commitment to conservative water use from supply chain to end customer. The standard measured a company's commitment to "use of water that is socially equitable, sustainable and economically beneficial... that involves site and catchment-based actions".

The AWS Standard, its website says, was developed through a four-year global consultation for a framework that could be implemented at any site, across the sector, in any catchment globally. It is the only framework for water users that is compliant with guidelines for standards system laid down by ISEAL, the global alliance for credible standard systems. This is among the initiatives made the world over towards what is called water positivity: where rampant abuse of water is replaced by an attitudinal shift of taking 'care' of water.

TOI's Make India Water Positive campaign is a stand against wastage and mismanagement of water. This year it aims to bring a behavioural change among people to make a responsible choice of the brands they will endorse, based on their water-resilience.

Just a clutch of companies is exploring water-efficient businesses. Ashish Bhardwaj of AWS India said that Diageo, Mars and ITC have adopted the AWS Standard in India 2014. A Coimbatore paper and pulp unit which has adopted the standard awaits an audit, he said. First, a baseline study at the site included the factory's impact on the region's water resources such as check dams, village ponds etc. It measured the gap between practice and ideal water use. It was, thereafter, for the company to adopt practices and devise ways to improve operations.

TOI's Water Positive campaign is designed to motivate companies to commit to water-positivity and announce their status as a socially responsible brand. The campaign has invited brands to pledge to water positivity on global standards.

MAKE INDIA WATER POSITIVE
A TIMES OF INDIA INITIATIVE

Make India Water Positive

Readers, pledge to save water at **waterpositive.timesofindia.com** and share your water conservation story at:
FB: **#bewaterpositive** | Twitter **@bewaterpositive**
Companies, share your water conservation story on **waterpositive.timesofindia.com** to participate in the Make India Water Positive Challenge 2019

6. अदो अब्दुल रहमानु

अमरलाल हिङोराणी

सदा हयात अमरलाल हिङोराणी (१९०७-१९५६) हिकु मञियलु वकीलु ऐं मक़बूलु कहाणीकारु हुओ. किरदारनि जे हक़ीक़ी चित्र चिटिण में महारत हासुल हुअसि. 'अदो अब्दुल रहमान' अमरलाल जी हिक तमाम सुठी कहाणी मञी वेई आहे. जेका UNESCO पारां सन् १९५४ ई. में हिक किताब में शामिल कई वेई हुई. सन् १९३० ई. 'फुलवारी' मख़्ज़न में छपियल हिन कहाणीअ में हिक सिंधी दरवेश जो ख़ाको चिटियलु आहे. 'सिंधी टाईम्स पब्लीकेशन' उल्हासनगर पारां सन् १९८१ ई. में अमरलाल हिङोराणीअ जूं चूंड बारहां नंढियूं कहाणियूं ''अदो अब्दुल रहमान' नाले किताब में छपायूं वयूं.

के खेसि मस्तु करे चवंदा हुआ ऐं के वरी खेसि दरवेशु समझंदा हुआ. शायद मस्तु बि हो ऐं दरवेश बि हो. बदन जो पतलो, सन्हिड़ो कणिक रंगो हो. आमु रवाजी क़द खां की क़दुर डिघो. बदन ते ओढींदो हो फ़क़ति गोदड़ी.

हमेशह पंहिंजी रम्ज़ में रतो पयो हूंदो हो. कड॒हिं मढ़ीअ में त कड॒ी मस्जिद में. अक्सर शाम जो सखर में बंदर ते 'मयो' रस्ते ते रेल्वे गुड्स ऑफ़ीस जे वेझो जिते हटनि जे भरसां तिनि डी॒हें सामीअ जा सलोक पढ़ंदा हुआ, वेही कनु डे॒ई रस सां बु॒धंदो हो. बाज़े बाज़े ईएं भुणु भुणु कंदो हो, ''अदा अब्दुल रहमान, समझीं थो कीन न? अलाए कड॒हिं अखि खुलंदइ!''

हिकड़े भेरे रस्ते ते वेंदे पथरु अची पेर ते लगु॒सि. पाण खे चवण लगो॒ :

''अदा अब्दुल रहमान, केड॒ो न मथो फिरी वयो अथेई! अखियूं अथेई आकास में. जेकड॒हिं अखियूं खोले हलीं हा त पथरु तोखे कीन लगे॒ हा.''

उते वीचार में वेठो रहियो. साअत रखी चयाईं ''अदा अब्दुल रहमान, ड॒िसु कहिड़ो ख़ुद मतलबी आहीं! अदा अब्दुल रहमान, ईएं को जुगा॒ए जो पथरु पट ते छड॒े रमंदो रहीं! सुभाणे ब॒िए कंहिं वाटहड़ूअ खे लगी॒ वञे!''

वरी थोरो दमु झले ऐं वीचारु करे चवण लगो॒ :

अदा अब्दुल रहमान, ''जे चङो मुड़सु आहीं त पथरु खणी परे फिटो कर.''

ऐं पथरु खणी परे फिटो कयाईं.

उहा संदसि आदत हूंदी हुई त हमेशह पाण सां गा॒ल्हाईंदो हो ऐं पाण खे सड॒ींदो हो 'अदा अब्दुल रहमान' शायद पाणु ड॒िसी पाण में पेही रम्ज़ भरी गुफ़तार कंदो हो. जेकड॒हिं को खणी पुछंदो होसि त अब्दुल रहमान, मानी खाईंदें? त पहिरियाईं पाण खां पुछंदो हो,

''अदा अब्दुल रहमान, पुछेई थो त मानी खाईंदें?''

वरी पाण खे जवाबु डी॒ंदो हो, ''ख़ोरदनि बराए ज़ेसत असत्, न ज़ेसत बराए ख़ोरदनि''

याने खाइजे थो त माण्हू ज़िंदह रही सघे ऐं ज़िंदगी इनहीअ लाइ न आहे त पेटु कटे पेटु कुटिजे. अहिड़ीअ तरह सलाह मसिलहत कंदे जवाब डी॒ंदो हो.

फारसीअ जो शायर हो. शायद 'हाफ़िज़ु' त बरज़ुबान याद हुयसि. शाह, सामीअ में बि भड़ु हो. सचल साईं जो त पोइलगु॒. उर्दू बि पढ़ियलु हो. कड॒हिं कड॒हिं जे उर्दूअ में पंजाब खां ख़त ईंदा हुआ त अब्दुल रहमान खे गो॒ल्हे पढ़ाईंदा हुआ. सुभाव जो शांतीको

हो. ब़ी का लालच कान हुयसि. थोरड़ो रोटी टुकरु खाई गुज़रानु कंदो हो. गोदड़ी हमेशह सियारे ऊन्हारे कुल्हे ते हूंदी हुयसि. रात जो उहा गोदड़ी पाए टाणे सुम्हंदो हो. शायद महबूब सां लोकां लिकी रूह रिहाण कंदो हो.

हिकड़े भेरे को ग़रीबु अची नाहक़ में फाथो. मथिसि फ़रियाद हुई त वटाउंसि चोरीअ जी वाच निकती आहे. पोलीस संदसि तलाश वरती हुई. मुशीरनि जे रूबरू वॉच संदसि क़ब्ज़े मां निकती हुई. वाच बि सोनी, मुस्लमान सेठि जी हुई. फ़रियाद महीनो अगु थियल हुई. जवाबदार ते साबिती क़वी हुई. छुटणु महालु हो.

होड़ांहुं सेठ बि बीठलु हो. जवाबदार जो बचाउ इहो हो त हू हिकड़े सेठ जे घर हेठां लंघियो हो. सेठ खे शकु पयो त हीउ संदसि औरत खे इशारा थो ड़िए, सो खेसि उते पकड़े मार कढी हुआऊं. जेकड़हिं अब्दुल रहमान विच में न पवे हा त मारे संदसि साहु कढनि हा.

अब्दुल रहमान जे विच में पवण सां को सेठ मुड़ण वारो हो छा! चे, असांजे शरमनि ड़ांहुं बदनज़र थो करे. असीं इज़त वारा माण्हू आहियूं. अब्दुल रहमान घणो ई विच में पयो, पर हिननि न मञियो. तड़हिं अब्दुल रहमानु पाण खे चवण लगो त,

''अदा अब्दुल रहमान! ही सेठ बाज़ि न ईंदो. खेसि इज़त जो ख़्याल आहे. ३५ वरहियनि जी भेण वेठी अथसि त उन खे हक़ु बख़्शाए ड़िनो अथसि त मतां अबाणो हिसो छिके. पोइ जे मुड़सु कोन्हे त ज़रूर....?'' ऐतिरो चवंदे बसि थी वयो ऐं वरी पाण खे चवण लगो त, ''अब्दुल रहमान, तूं कंहिंजो पड़ि दो न खोल. वरी सेठ खे हथ जोड़े समझाइ ऐं जे न समझे त पोइ सचु चई ड़िजि.''

अब्दुल रहमानु पाण सां गाल्हाईंदो हो त का भुणु भुणु कोन कंदो हो सभु बुधंदा हुआ. माण्हुनि इशारो समझी वरतो ऐं सेठ बि बुधो.

ईएं ग़रीब जी जिंदु आज़ादु थी. अब्दुल रहमान पड़दो फाड़िण न चाहियो त बि गाल्हि माण्हुनि जे वात पेई. सची की कूड़ी सेठ जी ड़ाढी पचार थी. जवाबदार उहो बचाउ थे ड़िनो. बिया जेके माण्हू हुआ आसपास वारा, से शाहिदीअ में घुराया हुआईं. सेठ शाहिदीअ में कोर्ट मंझि सजी गाल्हि बिन्ह इन्कारु करे वयो. जवाबदार टे पाड़े वारा शाहिद ड़िना हुआ ऐं चोथों हो अब्दुल रहमानु. चार पंज शुनवायूं त शाहिद आया हुआ, पर केसु कोन हलियो. बिनि शाहिदनि खां त जवाबदार खे हथु खणणो पयो जो सेठ जूफ़ो ड़ेई पंहिंजे पासे कया हुआ. हिकड़ो शाहिदु को हिकड़ी शुनवाईअ ते कोन आयो हो त मैजस्ट्रेट वठी वारन्ट कढिया ऐं किनि विच वारनि चयुसि त जेकड़हिं तूं सबबु ड़ींदें त साईं मूंखे काबि ख़बर कान आहे त मैजस्ट्रेट मॉफ़ु कंदो. टियों वेचारो त ईएं पंहिंजी जिंदु छड़ाए वयो, बाक़ी रहियो अब्दुल रहमान. जवाबदार जो वकील चवे त हहड़े शाहिद ते कीअं बचाउ बीहंदो, पर जवाबदार जो अब्दुल रहमान ते ऐतक़ादु हो त हू ख़ुदा तरस माण्हू आहे कंहिंजो बि लिहाज़ कोन रखंदो. अब्दुल रहमान खे कोर्ट जो सड़ु थियो,

''अदा अब्दुल रहमान कोर्ट जो सड़ु थियो आहे.'' कोर्ट में अदब सां वञणु घुरजे. सो हिकड़ी जुती हथि करे आयो. हर हिक शाहिदीअ ते गोदड़ीअ में वेढ़े ईंदो हो. नेठि खेसि कोर्ट में सड़ु थियो. अब्दुल रहमान जुती शद मद सां पाती. गोदड़ी बिटी करे गिचीअ में विधाईं. अञां अंदर घिड़ियो त पटेवाले चयुसि त ''जुती बाहरि लाहि.'' अब्दुल रहमानु पाण खे चवण लगो ''अदा अब्दुल रहमान कोर्ट जो पटेवालो चवे थो त जुती बाहिर लाहि. चईंसि त कोर्ट जे लाइ त जुती वठी आयो आहियां.'' पटेवाले खे चयाईं त ''कोर्ट जे वास्ते त जुती वठी आयो आहियां.'' ईएं कंदे अंदर घिड़ियो. मैजस्ट्रेट हुन खे ड़िसी खिली ड़िनो. अञां पिञरे में बीठो हो त मैजस्ट्रेट

खड़के सां पुछियुसि त "रिल्ही कुल्हे ते छो रखी आयो आहीं." अब्दुल रहमानु पाण खे चवण लग॒ो त "अदा अब्दुल रहमान मैजस्ट्रेट पुछे थो त गोदड़ी ग॒िचीअ में छो पाती अथेई. कोर्ट में आयो आहीं समझी पूरो पूरो जवाब ड॒े. मैजस्ट्रेट साहब खे चवेसि त "साईं हिंदू जड॒हिं कोर्ट में ईंदा आहिनि त बोछणु, दुपटो या टुवालु ग॒िचीअ में पाए पोइ इज़हारु ड॒ींदा आहिनि. मूं बि उन्हीअ करे गोदड़ी ग॒िचीअ में विधी आहे कोर्ट जो अदबु रखण लाइ." (कोर्ट खे) "साईं हिंदू जड॒हिं कोर्ट में ईंदा आहिनि त बोछणु, दुपटो या टुवालु ग॒िचीअ में पाए पोइ इज़हारु ड॒ींदा आहिनि. मां बि उन्हीअ करे कोर्ट जे अदब रखण लाइ गोदड़ी ग॒िचीअ में विधी आहे." जवाबु पूरो लासानी हो.

सिरश्तेदारु : चउ त ख़ुदा खे हाज़ुर नाज़ुर ज॒ाणे सचु चवंदुसि ऐं सच खां सवाइ कुझु कीन चवंदुसि.

अब्दुल रहमानु : (पाण खे) "अदा अब्दुल रहमान! सिरश्तेदार चवे थो त ख़ुदा खे हाज़ुर नाज़ुर ज॒ाणे सचु चवंदुसि ऐं सच खां सवाइ ब॒ियो कुझु बि कीन चवंदुसि. सिरश्तेदार चवे बराबर सचु थो." (सिरश्तेदार खे) "ख़ुदा खे हाज़ुर नाज़ुर ज॒ाणे सचु चवंदुसि ऐं सच खां सवाइ ब॒ियो कुझु बि कोन चवंदुसि."

सिरश्तेदारु : नालो?

अब्दुल रहमानु : (पाण खे) "अदा अब्दुल रहमान सिरश्तेदार साहबु नालो थो पुछे!"

चईंसि अब्दुल रहमानु. (सिरश्तेदार खे) "अब्दुल रहमानु" अक्सर कोर्ट में की क़दुर टहकड़ो हो. मैजस्ट्रेट त पहरियांई मुश्कियो थे, पर पोइ थोरो ख़फ़े थियण लग॒ो. वकीलनि मां हिकड़े वकील उथी मैजस्ट्रेट खे अंग्रेज़ीअ में समझायो त हुन जी उहा असुली आदत आहे. जड॒हिं सिरश्तेदार पुछियुसि "मज़हबु?"

अब्दुल रहमानु : (पाण खे) "अब्दुल रहमान, सिरश्तेदार साहबु मज़हबु थो पुछे. अदा अब्दुल रहमान याद कजाइं त क़समु खंयो अथेई त सच खां सवाइ कुझु कोन चवंदुसि. सवालु त ड॒ाढो उग्रो आहे. जे चवां थो मुस्लमान, त हिंदू कंदा दिल में, सचु करे चउ, अड़े अदा अब्दुल रहमान थोरे में मुंझी पयो आहीं. ब॒ुधाईंसि 'सचल' जो गुफ़्तो :

"हिंदू मोमन न आहियां
जोई आहियां सोई आहियां."

सिरश्तेदारु मैजस्ट्रेट ड॒ांहं मुंहुं करे निहारण लग॒ो. मैजस्ट्रेट (सिरश्तेदार खे) "लिखींसि मुस्लमान".

सिरश्तेदारु : उमिरि?

अब्दुल रहमानु : अदा अब्दुल रहमान, सिरश्तेदार साहबु उमिरि थो पुछे. असां चऊं मुस्लमान न आहियूं त मैजस्ट्रेट लिखे मुस्लमान. सिरश्तेदार खे चवींसि त भलि इहो बि मैजस्ट्रेट खां पुछे (सिरश्तेदार खे) "साईं इहो बि भलि मैजस्ट्रेट खां पुछो."

अब्दुल रहमान जे फ़क़ति ऐतिरे चवण जी देर हुई मैजस्ट्रेट खे गजी अची वेई ऐं धमकाईंदे अब्दुल रहमान खे चयाईं त "ज॒ट! चड॒ीअ तरह इज़हारु ड॒े. कोर्ट में आयो आहीं." अब्दुल रहमानु मुश्कंदो रहियो. ऐं पाण खे चवण लग॒ो, "अदा अब्दुल रहमान, मैजस्ट्रेट चवे थो त ज॒ट चड॒ीअ तरह इज़हारु ड॒े. अब्दुल रहमान, मैजस्ट्रेट खां पुछ त ज॒टु कंहिंखे चइजे." अञा अब्दुल रहमानु मैजस्ट्रेट खे चवेई चवे त मैजस्ट्रेट चयुसि! ज॒टु अणपढ़ियल खे चइबो आहे.

अब्दुल रहमानु : (पाण खे) ''अदा अब्दुल रहमान! मैजस्ट्रेट साहिब चवे थो त ज॒टु अण पढ़ियल खे चइबो आहे. अदा अब्दुल रहमान! तड॒हिं त तूं ज॒टु कोन थिएं. तूं सिंधी, फ़ारसी, उर्दू, संस्कृत ऐं हिंदी ज॒ाणीं. तूं पंज ब॒ोलियूं ज॒ाणीं मैजस्ट्रेट साहब खां पुछु त पाण घणियूं ब॒ोलियूं ज॒ाणे.''

अब्दुल रहमानु : (मैजस्ट्रेट खे) ''साईं! ...'' मैजस्ट्रेट अध में कपे चयुसि त ज॒टु उहो जो अंग्रेज़ी न जाणे......

अब्दुल रहमानु : (पाण खे) ''अदा अब्दुल रहमान! मैजस्ट्रेट साहिब चवे थो त ज॒टु उहो जो अंग्रेज़ी न ज॒ाणे. पाण अंग्रेज़ी ज॒ाणे टोपणमल जो पुटु!

''पिणसि ढक मुंशी! पुछींस त साईं तड॒हिं तव्हां जा अबा ड॒ाड॒ा जे अंग्रेज़ी बि ज॒ाणंदा हुआ, से बि ज॒ट हुआ, याने तव्हां थिया ज॒ट जा .....!'' मैजस्ट्रेट गरम थी वयो. यकदम पनो ऐं क़लम खंयाईं ऐं अब्दुल रहमान खे चयाईं त तोते छो न क़ाइदे जी कारवाई कजे, जो तो कोर्ट जी बे अदबी कई आहे. हींअर घणो न ग॒ाल्हाइ, जेकी लिखणो हुजेई सो लिखी ड॒े!

अब्दुल रहमान क़लमु ऐं पनो खणी हेठींअ रीत **लिखियो :**

जनाब मैजस्ट्रेट साहिब!

अदे अब्दुल रहमान कोर्ट जी बे अदबी न कई आहे. तव्हां पाण कोर्ट जी बे अदबी कई आहे. अज॒ोके ड॒ींहं में ब॒िनि शाहिदनि खे गारियूं ड॒िनियूं अथव. अदे अब्दुल रहमान खे गारियूं संदसि गोदड़ीअ जे पल्लव खे बि न लग॒नि. तव्हीं माण्हुनि जा हाकिम न आहियो पर संदनि नौकर. असां शाहिद कोर्ट में पाण त कोन आया आहियूं, तव्हां घुरायो आहे ऐं आए जो आदुरु बि इहो! केरु तव्हां जे कोर्ट खे शाहिदी ड॒ींदो, जे शाहिदनि ते गारियुनि जी वर्खा पवंदी! तव्हीं सबबु ड॒ेखारियो त तव्हां खे छो न मौक़ूफ़ु कयो वञे, जो तव्हां कोर्ट में शाहिदनि खे गारियूं ड॒िनियूं आहिनि. अदे अब्दुल रहमान त जीअं तव्हां खांउसि क़समु खणायो आहे त ख़ुदा खे हाज़ुर नाज़ुर ज॒ाणे सचु चवंदुसि, सच खां सवाइ ब॒ियो कुझु कीन चवंदुसि सोई सचु चयो आहे.''

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

मढ़ी = देवी माता जो मंदिर
बाज़े बाज़े = कडुहिं कडुहिं
पड़दो खोलिणु = राज़ु ज़ाहिर करणु
मौक़ूफ़ु करणु = सस्पेंड करणु

माहिरु = क़ाबिलु
क़वी = मज़बूत
जूफ़ो = रुश्वत

नाहक़ु = अजायो
एतक़ाद = विश्वास
गजी अचणु = गुस्सो अचणु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक ब़िनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) माण्हू अब्दुल रहमान खे अदो अब्दुल रहमान छो समझंदा हुआ?
2) अदो अब्दुल रहमान बदन ते छा ओढींदो हो?
3) अदे अब्दुल रहमान जी कहिड़ी आदत हुई?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) ग़रीब जी ज़िंदु कीअं आज़ाद थी?
2) अब्दुल रहमान गोदड़ीअ बाबति कहिड़ो जवाबु डि़नो?
3) अदे अब्दुल रहमान पंहिंजी उमिरि बाबति कहिड़ो बयानु डि़नो?
4) अब्दुल रहमान, मैजस्ट्रेट खे मौक़ूफ़ु करण जी ग़ाल्हि छो कई?

सुवाल 3. कंहिं, कंहिं खे चयो :-

1) "जुती ब़ाहरि लाहि."
2) "मूं बि इन्हीअ करे गोदड़ी ग़िचीअ में विधी आहे."
3) "ज़ट! चङीअ तरह इज़हारु डे, कोर्ट में आयो आहीं."
4) "तूं सिंधी, फ़ारसी, संस्कृत ऐं हिंदी ज़ाणीं."

सुवाल 4. (1) माना ब़ुधाए जुमिलनि में कमि आणियो.

कनु डेई ब़ुधणु, ख़ुद मतलबी हुअणु
पड़दो खोलणु, हाज़िर नाज़िर हुअणु
पेटु कुटणु

(2) सिफ़्तूं ठाहियो.

आदत, सलाह
शकु, हक़ु

मश्ग़ूली

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

के खेसि मस्तु करे चवंदा हुआ ....
.... पथरु खणी परे फिटो कयाईं.

(1) मुतबदल जवाबनि मां मुनासिब जवाब चूंडियो.

1. अदो अब्दुल रहमान कडुहिं ....
   1) मढ़ीअ में हूंदो हो त कडुहिं मस्जिद में
   2) माण्हुनि जे घरनि में हूंदो हो त कडुहिं स्टेशन जे प्लेटफ़ार्म ते.
   3) दोस्त दड़नि सां घुमंदो हो त कडुहिं किताब पढ़ंदो हो.

2. अदो अब्दुल रहमान खे चवंदा हुआ ....
   1) दरवेशु
   2) मस्तु
   3) दरवेशु ऐं मस्तु

3. अदो अब्दुल रहमान हमेशह हर सवाल ॿुधण ते ....
1) साग॒यो सवालु पाण खां पुछंदो हो
2) यकदम जवाबु ॾींदो हो
3) सवालु ॿुधी शान्त रहंदो हो

4. अदो अब्दुल रहमान ....
1) तमामु बिंदरो हो
2) की क़दुरु डिघो हो
3) रवाजी डेघ वारो हो

(2) अण ठहकंदड़ लफ़्ज़ मथां गोल पायो.

1. दरवेशु, पहुतलु, (फ़न्कारु,) आबिदु
2. अक्सर, अमूमनि, घणो करे, हमेशह
3. नेण, चश्म, अखि, नज़रदारी
4. सांझी, सुबुह, संझा, शाम

(3) चौकुंडे मां मुनासिबु लफ़्ज़ चूंडे ख़ाल भरियो.

भरसां, वीचार, दमु, वाटहड़ो, ख़ूद मतलबी

1. शान्ता ॿाईअ जो वॾी ॾाकण चढ़ण सां .... निकरण लग॒ो.
2. मुंहिंजे घर जे .... हिकु सुहिणो बाग॒ु आहे.
3. .... रस्तो मुंझी पयो.
4. सुठा .... माण्हूअ खे काम्याबु बणाईंदा आहिनि.

(4) अदो अब्दुल रहमान सां वास्तेदार बियान चूंडियो.

1. हू हमेशह पाण सां पयो ग॒ाल्हाईंदो रहंदो हो.
2. पथर सां चोट खाई हू हलंदो रहियो.
3. बदन जो की क़दुरु थुल्हो हो.
4. हू हमेशह पंहिंजी मस्तीअ में रहंदो हो.
5. हू सभिनी धर्मनि खे इज़त ॾींदो हो.
6. हू सचल जा सलोक ॿुधंदो हो.
7. माण्हू खेसि 'महापुरुषु' समझंदा हुआ.
8. हू बदन ते फ़क़ति गोदड़ी पाईंदो हो.

7. आकाश कन्या - कल्पना चावला

मयाराम कुकरेजा

मयाराम कुकरेजा 'दर्द' (जन्म १९४३) नासिक शहर में गुज़रियल चइनि डहाकनि खां सिंधियत जी जोत जगाए वेठो आहे. हिक शायर, गीतकार, मज़मून निवेस ऐं कॉलमिस्ट तोर सुञातो वञे थो. संदसि छपियल किताब आहिनि : 'चिणगूं', 'प्यास', 'उलझन' ऐं 'बाती बोली'.
हिन मज़मून में हिक भारतीय नारी कल्पना चावला जे जीवन ऐं गुणनि जो सुहिणो चित्रु चिटियो अथसि.

1 फेबरवरी 2003 ई. जो ड्रींहुड़ो... दुनिया जे तमामु मुल्कनि जे माण्हुनि जो दिल दहलाईंदड़ ड्रींहुं... सारे सन्सार खे सीसराट भराईंदड़ ... अफ़सोस जे सागर में ग़ोता हणाईंदड़ कारो ड्रींहुं साबित थियो. उन अभागी तारीख़ खे, थियल हद दर्दनाक हादसे सबबि विश्व जे तारीख़ में मायूसीअ जी मसु सां लिखियो वयो आहे!

आमरीका जे आकाशी खोजना मर्कज़ 'नासा' नेशनल ऐरोनाटिक्स एंड स्पेस ऐडमिन्सट्रेशन, जो 'कोलंबिया' नाले 'हवाई यानु' ... 'हवाई रथु' आकाश खोजना जो कार्यु पूरो करण खांपोइ पृथ्वीअ ते अचण लाइ रवानो थियो. असी विज्ञानिक काम्याब तजुर्बा कया वया हुआ! फ़र्ज़ अदाईअ जो अनोखो आनंदु हर हिक जे चहरे ते नज़र पए आयो! बसि... हाणे कुझु मिन्टनि में ई हवाई रथु धरतीअ ते लहण वारो हो ... एतिरे में धमाको थियो ऐं हवा मंझि ई हवाई रथु टुकरा टुकरा थी वयो ऐं सतनि ई सवारु आकाश-वीरनि जो दर्दनाक अन्तु थियो उन्हनि में हिक भारती विज्ञानी नारी हुई डॉ. कल्पना चावला!... कंहिं जे ख़्वाब ख़्याल में बि कोन हो त को हहिड़ो वेलु वही वेंदो ऐं कुझु मिन्टनि पुजाणां सन्सार खे हासुल थींदड़ ख़ुशियूं हीअं ग़मनि में मिटिजी वेंदियूं!!!

कल्पना जो जन्म दिहलीअ जे भरिसां करनाल नाले गोठ में 17-03-1962 ई. ते थियो, जिते हुन पंहिंजी प्राइमरी तालीम पूरी कई.

विद्यार्थी जीवन में असां केतिरा सपना ड्रिसंदा आहियूं... कल्पना चावला पिणु अहिड़ो ई हिकु ख़्वाबु ड्रिठो हो... आकाश मंझि उड्राम भरण जो ख़्वाबु! अहिड़ो उहञाणु संदसि स्कूली ज़िंदगीअ में ई नज़र थो अचे. हिक दफ़े साइन्स जे उस्ताद क्लास जे सभिनी ब्रारनि खे पंहिंजे इर्दगिर्द वातावरण जो चित्रु चिटण लाइ चयो. तव्हांखे ज़ाण आहे त कल्पना छा कयो हूंदो!... हुन आसमान जो वड्रो चित्रु तयारु कयो, जंहिं मंझि ग्रहनि तारनि सां गड्रोगड्रु आकाश में उड्रामंदड़ हवाई जहाज़ ख़्वाह आकाशी रथ पिणु चिटिया. उहा चित्रकारी ज़णु त संदसि सीने मंझि सांढियल सपने जी हूबहू तस्वीर हुई... पंहिंजे अंदर जे अठसठनि खे पधरो करण जी संदसि वाह जी कोशिश हुई!

नंढपिणु खां ई कल्पना उत्साही, बहादुरु ऐं हिमथ वारी हूंदी हुई. ब्रियनि छोकरियुनि वांगिया गुड्रियुनि सां रांदि रूंद कंदे वेहण बदरां साईकल ते सवारु थी रफ़्तार खे साथी बणाए गोठ चाकारण खेसि वणंदो हो. मोकल जे ड्रींहं दोस्तनि-साहेड्रियुनि खे साणु करे पिकिनिकि करणु ख़ूबु पसंद होसि. स्कूल में 'भरत नाट्यम' नृत्य सां गड्रोगड्रु 'कराटे' जी सिखिया पिणु हासुलु कई हुआईं. रांदियुनि वांगुरु संदसि अभ्यास में पिणु दिलचस्पी हूंदी हुई.

कल्पना नंढे हूंदे ई पहु पचाए छड्रियो हो त खेसि अगिते हली वड्रे हूंदे छा बणजिणो आहे. उन जी ज़ाण तड्रहिं पेई जड्रहिं हुन कॉलेज में दाख़िला वरती.

हुन जे माता पिता जी मर्ज़ी हुई त संदनि धीअ डॉक्टरु बणजे या कॉलेज में लेक्चरार ऐं प्रोफ़ेसर. पर कल्पना पुख़्ते इरादे सां चयो त खेसि इंजनीयर ई बणजिणो आहे. नेठि माइटनि खे संदसि मर्ज़ी मञिणी पेई!

जंहिं वक़्त कल्पना चंदीगढ़ जे इंजनीयरिंग कॉलेज में दाख़िला वरती हुई, उन वक़्त सजे कॉलेज में सत छोकरियूं हुयूं... तंहिं समे घणो करे मकेनीकल या इलेक्ट्रीकल इंजनीयरिंग तरफ़ विद्यार्थीयुनि जो लाड़ो हूंदो हो. "पर मूंखे त ऐरोनाटिक्स विषय सिखणो आहे, बी हालत में मां वापसि हली वेंदिसि" कल्पना उते जे हेड ऑफ़ डिपार्टमेंट अगियां पंहिंजो वीचारु पुख़्ताईअ सां पेशि कयो. संदसि अटलु इरादो डिसी खेसि 'ऐरोनाटिक्स' विषय खणण जी इजाज़त डिनी वेई. उहो विषय खणंदड़नि मंझि कल्पना हिकड़ी ई छोकरी हुई ऐं उन विषय जे आख़रीं (फ़ाईनल) इम्तहान में हूअ पंजाब यूनिवर्सिटीअ में पहरियों नम्बर आई. अहिड़ीअ तरह हुन साबितु करे डेखारियो त 'ऐरोनाटिक्स' विषय खणण जो संदसि फ़ेसलो वाजिबु हो.

हाणे कल्पना 'ऐरोनाटिक्स' विषय मंझि ऊच तालीम हासुलु करण जे ख़्याल खे अमली रूप डियण जी राह में विख वधाइणु शुरू कई, जंहिं लाइ हुन आमरीक वञण जो फ़ेसलो कयो. उन डुस में हुन केतरियुनि यूनिवर्सिटीयुनि सां लिखपढ़ कई. ख़ूबु कोशिश करण पुजाणा, कल्पना खे हिक यूनिवर्सिटीअ में दाख़िला मिली. उतां जे ऐम.एस. जे इम्ताहन में पहरियों नम्बरु हासुलु करे पंहिंजी काम्याबीअ जी परम्परा क़ाइमु रखी. पोइ 'ऐरो स्पेस इंजनीयरिंग' विषय में हिन डॉक्टोरेट हासिल कई, तंहिं वक़्त संदसि उमिरि 27 साल मस हुई!

डॉक्टोरेट जी डिग्री हासुलु करण खांपोइ कल्पना आकाश में वञण जी कोशिश जो ख़ाको तयारु करण जी शुरूआत कई. हुन खे लगातारु सडु कंदड़ु आसमानी सफ़र जो मक़सदु हाणे वेझो आयो हो! 'नासा' में दाख़िला हासुलु करण लाइ घुरिबल लियाक़त हुन लोचे लधी... हद डुखीयुनि जाचनाउनि मां गुज़रण पुजाणा 'नासा' खेसि 'खोजनीक' करे चूंडियो ऐं उन संस्था में संदसि खोज कार्य शुरू थियो. हुन जे खोज जो विषय हो हवाई जहाज़नि खे घुरिबल रफ़्तार खे घटि में घटि वक़्त अंदर हासुलु करणु. उहो खोज कार्य ऐतरो त अहमियत भरियो हो, जो आकाशी रथ जे संबंध में खोज कंदड़ संस्था 'ओवर सीट मैडिस इन कार्पोरेशन' जे वाईस प्रेज़ीडन्ट ऐं महक़िकु पद लाइ संदसि मुक़ररी कई. उते कल्पना आकाशी रथ ते रफ़्तार सां वास्तो रखंदड़ खोजनाऊं कयूं. उहे खोजनाऊं कंदे बि हुन पंहिंजे आकाशी यात्री बणजण जे सपने खे विसारियो कोन हो.

हाणे कल्पना लाइ आकाश-यात्री बणजण जो सपनो साकारु करण जो वक़्तु वेझो अची पहुतो हो... उन ख़्वाब खे हक़ीक़त में आणण लाइ हुन सिरतोड़ कोशिशूं पिणु कयूं हुयूं. बिनि हज़ारनि उमेदवारनि मंझां संदसि चूंड थी ऐं घुरबल सिखिया वठण लाइ मार्च 1995 ई. में हूअ हयूस्टनि पहुती. जोगी तरबियत हासुलु करण बाद कोलंबिया जे आकाशी हलचल लाइ संदसि चूंड थी. 19 नवम्बर 1997 ई. ते 'कोलंबिया रथ' आकाश में उडाम भरी, तडहिं कल्पना खे बेहदि ख़ुशी थी. 19 नवम्बर खां 5 डिसम्बर 1997 ई. ताईं सोरहां डींहं हूअ ख़ला (Space) में हुई. आसमान में उडाम भरण जो संदसि सपनो नेठि पूरो थियो. कल्पना जो नालो 'भारत जी पहिरीं नारी आकाश यात्री' रूप में हर हंधि वञी वयो.

उन कामयाबीअ जे बारे में पुछण ते कल्पना चयो त, "पंहिंजे अन्तरमन में जाग्रित सांढियल सपननि खे पंहिंजी लगातार कोशिश ऐं मुदामी महिनत सां, जेकडहिं कोई बि हक़ीक़त जो रूपु डियणु चाहे त नामुमिकिन गाल्हि कान थींदी... मां पहिरीं आहियां... नारी आकाशी यात्री आहियां, उहा गाल्हि मुंहिंजी नज़र में ऐतिरी अहमियत वारी कान्हे."

उन खां पोइ 'नासा' ईंदड़ आकाशी–यात्रा जो ख़ाको तयारु कयो, तडहिं डॉ. कल्पना चावला खे उन यात्रा जो 'अहम् ज़ाणू' करे मुक़ररु कयो वयो.

16 जनवरी 2003 ई. में 'कोलंबिया रथ' आकाश में उड़ाम भरी! सोरहनि ड़ींहंनि जो सफ़रु पूरो करे रथ मोट में सफ़र जी शुरूआत कई. रथ में सवार सभेई यात्री बेहदि ख़ुश हुआ. हू जल्द ई धरतीअ ते पहुचंदा... पर रिथियल वक़्त खां 16 मिन्ट अगु 'कोलंबिया रथ' जो ह्यूस्टन जे कंट्रोल रूम सां सम्पर्क टुटी पयो. उन वक़्त कोलंबिया रथु ज़मीन खां फ़क़्त 60 किलोमीटर ऊचाईअ जे मुफ़ासिले ते हो. तकनीकी ख़राबीअ सबबि 'कोलंबिया रथु' हवा मंझि ई जली नास थी वयो... सतनि ई आकाश–यात्रीयुनि जो दुखदाइकु अन्तु थियो! सारो जगतु अफ़सोस सागर में बुड़ी वयो!

कल्पना आकाश में उड़ाम भरण जो सपनो ड़िठो ऐं संदसि सपनो साकार पिणु थियो! हिक दफ़े हुन चयो हो, "सपने खां हक़ीक़त ड़ांहं वेंदड़ राह त हूंदी आहे, पर उन खे ग़ोल्हण जी नज़र ऐं सबुरु तव्हां मंझि हुअणु घुरजे." हुन जीअं चयो, तीअं करे ड़ेखारियो. सिर्फ़ ब़ाएतालीहनि सालनि जी उमिरि मंझि पंहिंजे कार्य जी ऊचे में ऊची चोटी हासुलु कंदे आकाश–कन्या इहो ई संदेश ड़ींदी रहंदी त फ़र्ज़ अदाईअ जी उड़ाम आकाश खां बि ऊची थी सघे थी.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

दिल दहलाईंदड़ = डुकाईंदड़

विख वधाइणु = अगिते वधणु

ग़ोता खाइणु = बुडणु

सोभारो थियणु = काम्याबु थियणु

पधिरो करणु = ज़ाहिरु करणु

उहञाणु = निशानी

पहु पचाइणु = इरादो करणु

चाकारणु = घुमणु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) कल्पना चावला जो जन्मु किथे थियो?
2) कल्पना कहिड़ो ख़्वाबु डिठो?
3) कल्पना कहिड़े विषय में डॉक्टोरेट हासुलु कई?
4) कल्पना चावला कहिड़ो संदेश डिनो?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) कल्पना चावला जे नंढपिण जो ज़िक्र कयो.
2) १ फ़ेबरवरी २००३ खे कारो डींहुं छो चयो वेंदो आहे?
3) कल्पना पंहिंजो सपनो कीअं साकारु कयो?

सुवाल 3. ख़ाल भरियो :-

1) असी .... कामयाब तजर्बा कया वया.
2) सतनि ई सवार .... जो दर्दनाक अन्तु थियो.
3) हुन साबितु करे डेखारियो त .... विषय खणण जो संदसि फ़ेसलो वाजिब हो.

सुवाल 4. (1) अददु बदलायो :-

सपनो ....

तारा ....

साहेड़ी ....

परम्परा ....

(2) इस्तलाहनि जी माना लिखी जुमिलनि में कमि आणियो :-

ग़ोता खाइणु ....

विख वधाइणु ....

पह पचाइणु ....

मश्ग़ूली

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

विद्यार्थी जीवन में असां .... संदसि वाह जी कोशिश हुई.

(1) चौकुंडे मां मुनासिब जवाब ग़ोल्हे लिखो.

सपना, चित्रकारी
आकाश, स्कूली
कोशिश

1) सचे मन सां .... करण करे कम सफला थियनि था.
2) .... में पखी उड़ामी रहिया हुआ.
3) नुमाउ में सुनीता जी .... डिसी सभु ख़ुश थिया.
4) .... जीवन में शागिर्द केतिराई सपना डिसंदा आहिनि.

(2) सिफ़त ऐं इस्म जा जोड़ा मिलायो.

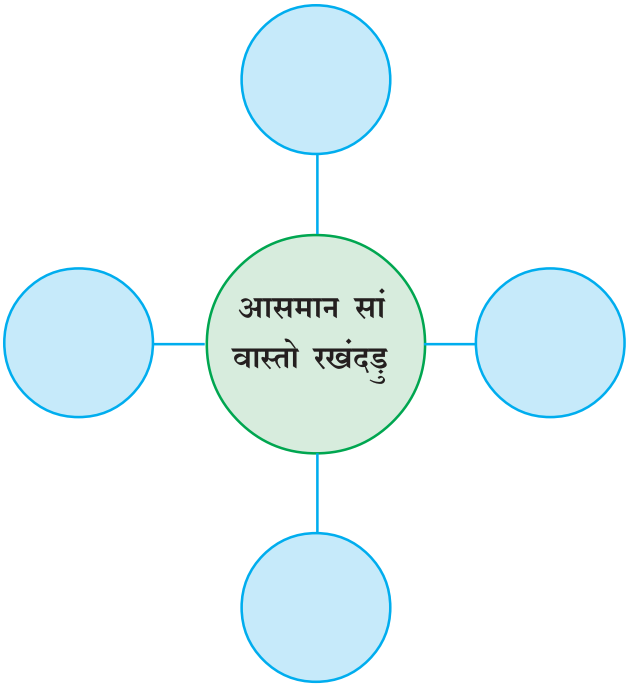
1) केतिराई	1. बंदरगाहु
2) स्कूली	2. पखी
3) वडो	3. ज़िंदगी
4) उड़ामंदड़ु	4. तजर्बा

(3) तव्हां ज़िंदगीअ में छा बणजणु चाहियो था, उन बाबति पंहिंजा वीचार लिखो.

(4) हिक सिट में जवाब लिखो.

1) साइन्स जे उस्ताद सभिनी ॿारनि खे छा चयो?
2) कल्पना स्कूली ज़िन्दगीअ में कहिड़ो ख़्वाबु डिठो?

(5) ख़ाको पूरो करियो.

(6) ‘आसमान’ लफ़्ज़ में कमि आंदल अखर इस्तइमालु कंदे हेठियां नवां लफ़्ज़ तयारु थियल आहिनि.

आस, समानु, मानु,
आन, नस, न, मस

मथे ड॒िनल चौकुंडे मां लफ़्ज़ ग॒ोल्हे सवालनि जा जवाब ड॒ियो.

1. हम आवाज़ी लफ़्ज़नि जा ब॒ जोड़ा लिखो.
2. ‘इज़त’ जा ब॒ सागी॒ माना वारा लफ़्ज़ लिखो.
3. ‘उमीद’ जो सागी॒ माना वारो लफ़्ज़ लिखो.
4. हिक अखर वारो लफ़्ज़ु लिखो.

❖❖❖❖

8. लेह-लदाख़ जो सैरु

सम्पादकु मंडलु

'लेह-लदाख़ जो सैरु' मज़मून में कुदरती नज़ारनि जी सूंहं जो लुतुफ़ु पसाईंदे सैर व सयाहत वसीले तहक़ीक़ी बुनियादनि ते उन जी शानदारु तारीख़ जो बहतरीन नमूने बियान कयलु आहे.

ॾहीं सदीअ जे विच धारे 'लदाख़' हिकु अलगु मुल्क जी हक़ीक़त रखंदो हो. बाद में तिबत जे हुकमराननि मां नामज़ाल लद्दाख़ ते चढ़ाई कई ऐं हिकबिए पुठियां जीत हासुलु कंदे लेह खां पंद्रहां किलोमीटरनि जे मुफ़ासिले ते 'सिटी' में उन जी राजुधानी तामीर कई. वक़्त गुज़रंदे बादशाह सिंगी नामग्याल हिक मज़बूत हुकूमत जो पायो विधो ऐं लेह में हिक तारीख़ी नव मनज़िला महलात जी तामीर पिणु कराई.

लेह में 'पोलो' रांद खे बि उन ई दौर में परिवानु चढ़ण जो मौक़ो मिलियो. पोइ त लेह-लदाख़ खे जम्मू ऐं कश्मीर जी रियासत सां गुंढियो वयो ऐं उन खे श्रीनगर जो ज़ेरदस्त थी रहिणो पयो.

1947 ई. वारे भारत जे विरहाङे खां पोइ पाकिस्तान जॾहिं कश्मीर जो कुझु हिस्सो हड़पु कयो त उन ई दौर में हुननि लदाख़ जी पिणु 78,114 चौरस किलोमीटर ऐराज़ीअ ते क़ब्ज़ो करे वरतो. होॾांहुं चीन बि लदाख़ ते चढ़ाई कंदे 37,555 चौरस किलोमीटर ज़मीन फबाए वरती. 1979 ई. में जॾहिं ज़िलनि जी नएं सिर रचना कई वेई त लेह ऐं कारगिल ॿ अलगु अलगु ज़िला करे ठाहिया वया.

6 ऑगस्ट 2019 ई. ते हिंदुस्तान जे ॿिन्ही (Houses) लोक सभा ऐं राज्य सभा हिकु बिलु पास कंदे जम्मू ऐं कश्मीर मां 'आर्टीक्ल 370' हटाईंदे साणु साणु लदाख़ खे पिणु जमू ऐं कश्मीर जे बदरां हिंदुस्तान जी हिक मर्कज़ी ऐराज़ीअ जो दर्जो ॾिनो वयो; जेको फ़ेसलो 31 ऑक्टोबर 2019 ई. खां अमल में आंदो वयो.

सूंहारी सिंधु जो वॾे में वॾो दरयाहु; 'सिंधु नदी' जेको कैलाश मानसरोवर खां निकरंदे तिबत-लेह-कश्मीर ऐ मग़र्बी पंजाब मां थींदे सिंधु में दाख़िलु थिए थो, उन दरयाह जे लेह में वजूद खे ध्यानु छिकाईंदे 1997 ई. खां हर साल जून वारे महीने में उते हिकु 'सिंधु दर्शन' नाले उत्सव मल्हायो वेंदो आहे.

जून, 2019 ई. में जॾहिं 'नेशनल काउंसिल फ़ार प्रोमोशन ऑफ़ सिंधी लैंग्वेज (NCPSL) तरफ़ां लेह में हिकु नेशनल सेमीनार मुनअक़िदु कयो वयो त उन जे डायरेक्टर, डॉ. प्रताप पिञाणीअ तरफ़ां डॉ. ॿलदेव मटलाणीअ खे उन पूरे सेमीनार जे संचालन सां गॾोगॾु हिकु मक़ालो पिणु पेशि करण जी दावत ॾिनी वेई.

'एन.सी.पी.एस.एल.' जो उहो पूरो क़ाफ़िलो 23 जून 2019 ई. ते सवेर सुबुह जो 'एयर इंडिया' जी फ़्लाईट में दिहलीअ खां लेह-लद्दाख़ लाइ रवानो थियो. फ्लाईट, लेह पहुचण ताईं ॾेढु कलाकु लगायो. जीअं जीअं एयरक्राफ्ट लेह खे वेझो पए थींदो वयो त बर्फ़ानी पहाड़नि जो हिकु ख़ूबसूरत सिलसिलो बि ॿांहूं फहिलाए तमामु मुसाफ़िरनि जो इस्तक़बालु कंदो रहियो. बर्फ़ पोश पहाड़ियुनि जी अछाण माहोल खे ऐॾो त मुअतिरु करे रही हुई जो ख़बर ई कोन पेई त हवाई जहाज़ लेह-लद्दाख़ ते हली लैंडिंग कई.

लेह एयरपोर्ट कुझु क़दीमु तर्ज़ जो ठहियलु हुओ. चइनि ई पासनि खां बर्फ़ सां ढकियल अछा अछा पहाड़ डिसंदे समूरा मुसाफ़िर हिक ख़ुशीअ जो अहिसासु माणे रहिया हुआ. एयरपोर्ट खां ॿाहरि निकरंदे सभिनी खे कारियुनि ज़रिये 'नामग्याल पैलेस होटल' पहुचायो वयो. उहा होटल उन नामग्याल शाही

ख़ानदान सां वाबस्ता हुई, जिनि कड॒हिं पूरी लेह–लदाख़ ते राज॒ु कयो हुओ.

मुन्तज़मीन तर्फ़ां तमामु मुसाफ़िरनि खे होटल पहुचण ते गर्मजोश इस्तक़्बाल कंदे खेनि ब॒ुधायो वयो त उहे नेरनि करे पहिरीं चार कलाक खनु पंहिंजे पंहिंजे रूम में आरामु कनि त जीअं संदनि जिस्म लेह–लदाख़ जी थधाण सां मानूसु ब थी सघे त समुंड जी सितह खां 11,562 फुट मथाहीं ते खेनि ऑक्सीजन जी कमीअ जो अहिसास बि घटि थी सघे.

मंझंदि जी मानीअ खां पोइ सभिनी लाइ लेह–लदाख़ जी क़ुदरती सूंहं पसण जो प्रोग्राम हुओ. उन मूजिब सभ खां पहिरीं खेनि 'चोगलाम्सर' वारे हिसे ड॒ांहुं वठी वया, जिते मनालीअ खां ईंदड़ 'सिंधु दरयाहु' लेह में दाख़िल थिए थो ऐं अग॒ियां वधंदो रहे थो. ब॒िन्ही पासनि खां ब॒िनि ऊचनि ऊचनि पहाड़नि जे विच ते वहंदड़ सिंधु दरयाहु ज़बरदस्त सूंहं पसाए रहियो हो. पर सिंधु दरयाह उते कुझु कुझु ख़ामोश ऐं नंढे दाइरे में वही रहियो हुओ जड॒हिं त उहो साग॒ियो दरयाहु सिंधु में पहुचण सां ऐतिरो त विशाल थो थिए, जो उते 'सिंधु नदी'अ जे हिक किनारे ते बीहु त ब॒ियो नज़र ई कोन अचे. हैदराबाद ऐं ज॒ामशोरो विच में ठाहियल 'कोटड़ी बेराज' 1.6 किलोमीटर लंबी आहे; जिते पाणीअ खे जमा कंदे खेती ब॒ारीअ लाइ कमि आंदो वेंदो आहे.

लेह खां 39.6 किलोमीटरनि जी दूरीअ ते हिक पहाड़ीअ जी चोटी आहे 'खारडूंगरा'; जंहिं जे लाइ आमु तोर चयो वेंदो आहे त उन जी ऊचाई समुंड जी सितह खां 18289 फुट आहे पर उते मशहूर आहे त उहा ऊचाई ऐड॒ी मथांहींअ ते न आहे पर 17582 फुट आहे. उते पहुचण लाइ रस्तो ऐतिरो न ख़तरनाकु आहे जो वहीकल लाइ संभाले हलणु हिक पासे त मथांहींअ ते चढ़ंदे चढ़ंदे ऑक्सीजनि जी खोट जो पिणु अहिसासु ब॒िएं पासे थिए थो. केतिरनि माण्हुनि जी त मथे वेंदे वेंदे दिल कची थियण लग॒ंदी आहे ऐं न खाधो वणंदो आहे न कंहिं ग॒ाल्हि में मनु ई लग॒ंदो आहे. उन लाइ सयाहु जेकड॒हिं अग॒ु ई उन जो इन्तज़ाम करे निकरंदो त सही तोर उनहनि नज़ारनि जो लुत्फ़ु माणे सघंदो.

जड॒हिं कार लेह खां ब॒िनि क्लाकनि जी मुसाफ़िरी खां पोइ 'खारडोंगला पास' ते पहुती त हर तरफ़ खां बर्फ़ानी पहाड़ ई पहाड़ हुआ. रुग॒ी अछ ई अछ लग॒ी पेई हुई. ऐड॒ो त हसीनु दृष्य अखियुनि साम्हूं हुओ, जीअं धरती ऐं आसमान गड॒िजी सुर्ग॒ पुरीअ जो दर्शन पसाए रहिया हुजनि.

उते ऑक्सीजनि जी खोट सबबि सभु ईएं थका पया हुआ, जो कंहिं खां बि हिक मंदर जा सिर्फ़ ड॒ह ड॒ाका बि मथे चढ़णु कोन पए पुग॒ा. ब॒लदेव मटलाणी पंहिंजे हिक दोस्त खे कैमेरा ड॒ींदे पंहिंजा फ़ोटो कढण लाइ अर्ज॒ु कयो. अञा हुन उहा कैमेरा संभाली ई मस त साईंअ जी महिर सां थोरी थोरी सिनोफ़ाल शुरू थी वेई. हू पंहिंजी पूरी ज़िंदगीअ में उहो बर्फ़ानी बूंदा बांदीअ वारो नज़ारो पहरियों दफ़ो ई ड॒िसी रहियो हो. नज़ारनि जी ख़ूबसूरतीअ में हू ऐतिरो त महू हुओ जो थक तोड़े ऑक्सीजन जी खोटि खांउसि सभु विसरी वेई. होड॒ांहुं ड्राईवर जो न्यापो पए आयो त उन महल टेम्प्रेचर किरंदो पए वयो ऐं जल्दु वापस हलणो पवंदो. हुननि जी दिल त ड॒ाढो पए चयो त उन बर्फ़ानी सर ज़मीन जी मौज जो अञा बि लुत्फ़ु वठजे पर बार बार ईंदड़ न्यापनि ते खेनि बसि करणी पेई ऐं अची पंहिंजी कार में वेठा. बक़ौल ड्राईवर उन महल उते अंदाज़नि 4° C टेम्परेचर हुओ.

हू उतां सिधो ई 'गुरुदुवारा पथर साहब' जो दर्शन करण वया. उहो नालो उन गुरुद्वारे ते इन लाइ पयलु आहे जो चयो वेंदो आहे त कड॒हिं बाबा गुरूनानिक जिनि जो उते वञणु थियो हो, तड॒हिं उन जी भलमान्साईअ जा क़िसा जड॒हिं आस पास में मशहूर थिया त भरिसां पहाड़ीअ ते वेठल हिक पूज॒ारीअ अहंकार वसि थी बाबा नानिक जो नालो निशानु

मिटाइण लाइ हिक वड॒ी छिप मथांउस फिटो केई. पर जेसीं उहो बला जेड॒ो पथरु बाबा वटि पहुचे पहुचे; अञा बाबा गुरूनानक पंहिंजो हथु मथे मस खंयो त उहा छिप मोम बणजंदे नानक देव जे हथ वटि पहुची बीहिजी वेई. पोइ ड॒िठाऊं त उन पथर ते गुरूनानक जे हथ जो निशानु उकरजी वयो हुओ; जेको अज॒ु ताईं केतिरा ई श्रधालू उते ड॒िसण वेंदा आहिनि.

लेह में जेतोणीक ब॒ुध धर्म जा पोइलग॒ वधीक रहंदड़ आहिनि, पोइ बि उते बाबा गुरू नानिक लाइ बेहदि अक़ीदत आहे ऐं खेनि ‘गुरू गोमपका महराज’ ऐं ‘नानिक लामा’ करे सड॒ियो वेंदो आहे.

लेह में ‘पवन गोंग ढंढ’ बेहदि मशहूर आहे, जेका पिणु लेह खां 4350 मीटरनि जी ऊचाईअ ते आहे. उहा ढंढ ऐतिरो त वसीउ ऐं वेकिरी आहे, जो तक़रीबनि ब॒ारहनि किलोमीटरनि जी लंबाईअ में तिबत ताईं फहलियल आहे. चयो इएं वेंदो आहे त उन ढंढ जा ब॒ हिस्सा तिबत जे एराज़ीअ में अचनि था ऐं लेह में त सिर्फ़ उन जो टियों हिसो ई नज़र ईंदो आहे. पहाड़ीअ जे दामन में उन हसीनु ढंढ जी इन्फ़रादियत इहा आहे त उन जो पाणी सिज जी रोशनीअ ते रंगबरंगी थींदो नज़र अचे थो.

उन वक़्त समूरी ढंढ जो पाणी नीरो नीरो हूंदे बेहदि ख़ूबसूरत लग॒ी रहियो हुओ. उन तरह हिक ई ड॒ींहं में उहो पाणी कड॒हिं साओ त कड॒हिं आसमानी रंग जो नुमाउ कंदो आहे. सियारे जी मोसम में उते -10° C टेम्परेचर थी वेंदो आहे ऐं समूरो पाणी ज॒मी बर्फ़ थी वेंदो आहे.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

बक़ौल = चवण मौजुब	मातहत = ज़ेरदस्त	मानूस थियणु = ठहकणु	अक़ीदत = श्रधा
तामीर करणु = ठहराइणु	सयाहु = सैलानी	पायो विझणु = बुनियाद रखणु	
हड़पु करणु = फब॒ाइणु	इस्तक़िबालु = सुवागतु	मुन्तज़िमु = इन्तज़ामु संभालींदड़	
क़दीम = झूनो	मुअतरु = ख़ुशबूदारु	इन्फ़रादियत = बे मिसल ख़ासियत	

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) लदाख़ खे मर्कज़ी ऐराज़ीअ जो दर्जो कड॒हिं ऐं कीअं मिलियो?
2) 'सिंधु दर्शन' लेह में छो मल्हायो वेंदो आहे?
3) सिंधु नदी किथां शुरू थिए थी?
4) 'पवन गोंग ढंढ' कहिड़ियुनि ऐराज़ियुनि जे विच में अचे थी?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) मुन्तज़मीन तरफ़ां मुसाफ़िरनि खे छा बु॒धायो वयो?
2) चोगलाम्सर जी ख़ूबसूरतीअ जो थोरो बियानु करियो.
3) 'खार डोंगला' चोटीअ जे नज़ारनि जो लुतुफ़ु माणण लाइ अगु॒ ई इन्तज़ामु छो करणु घुरजे?
4) 'गुरुद्वारा पथर साहिब' बाबति ज॒ाण डि॒यो.

सुवाल 3. (1) ज़िद लिखो :-

ख़ुशी		बा॒हर	
वेझो		खोटि	
गर्मी			

(2) सिफ़तूं ठाहियो :-

मज़बूती		बर्फ़	
ख़ानदानु		कुदरत	
ख़तरो		हुस्नु	

सुवाल 4. तव्हां पंहिंजे कयल कंहिं बि सैर जो बयानु करियो :-

सुवाल 5. भारत जे किनि मशहूर हंधनि बाबति थोरे में ज॒ाण डि॒यो :-

मश्ग़ूली - 1

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

लेह ऐयरपोर्ट कुझु क़दीम तर्ज़ जो ठहियलु हो .... ऑक्सीजन जी कमीअ जो अहिसासु बि घटि थी सघे.

(1) साग॒ी माना वारनि लफ़्ज़नि जा जोड़ा मिलायो.

1) क़दीम	1. सज॒ो
2) समूरो	2. झूनो
3) मुसाफ़िर	3. जुड़ियलु
4) वाबस्ता	4. यात्री

(2) 'थधो' लफ़्ज़ में 'आण' पछाड़ी जोड़िण सां 'थधाण' लफ़्ज़ु ठहे थो. अहिड़ीअ रीत हेठियनि मां उहे लफ़्ज़ ग॒ोल्हियो जनि में 'आण' पछाड़ी जोड़े सघिजे.

सुठो खारो गर्म डिघो
नर्म आलो साओ मिठो
लंबो तपु

(3) टुकर मां मुनासिब लफ़्ज़ खणी हेठियां कॉलम पूरा करियो.

सिफ़त	इस्म
क़दीम	तर्ज़
अछा	....
....	ख़ानदानु
गर्मजोश	....
....	क्लाकु

(4) मिसाल समझी ख़ाको पूरो करियो.

	अददु वाहिदु (Singular)		अददु जमहु (Plural)	
	लफ़्ज़	माना	लफ़्ज़	माना
मिसाल	खेसि	हुन खे	खेनि	हुननि खे
	संदसि	....	....	हुननि जो
	....	हुन खां	....	हुननि खां
	साणुसि	....	....	हुननि सां
	....	हुन में	मंझनि	....

(5) मिसालु समझी ख़ाको पूरो करियो.

	मकानी ॿोली	अदबी ॿोली
मिसालु	भाणसि	हुनजो भाउ
	....	हुन जी भेण
	पिणसि	हुन जो पीउ
	....	हुन जी माउ

मश्ग़ूली - 2

(1) हेठि किनि सैर सफ़र जे हंधनि जा अधूरा नाला ॾिनल आहिनि. चौकुंडे में मुनासिब अखर / लफ़्ज़ खणी नाला पूरा करियो.

आ जय बर्ग मला मना
टी ब्लेश्वर ताल

गो...........	ऊ..........
...........ली	...........पुर
गुल..........	नैनी..........
शि...........	महा..........

नज़्म

1. गीतु

प्रभू 'वफ़ा'

प्रभू जोतूमलु छुग़ाणी 'वफ़ा' (1915-2012) पंजू देरो, लाड़काणा (सिंध) में ज़ाओ ऐं बाद में मुंबईअ में अची रहियो. हीउ कवी बेवस जी परम्परा जो शाइर आहे. हुन खे 'सुर्ख़ गुलाब – सरहा ख़्वाब' संग्रह ते साहित्य अकादमी इनाम अता थियो हो.

धीरज धरि मन खेदु न कर मन!
कष्ट कशाला कटिबा वेंदा – हिकु हिकु थी हिकु हिकु थी.
दांहं न करि मन – आह न भरि मन,
दर्द ख़ुशियुनि में मटिबा वेंदा – हिकु हिकु थी हिकु हिकु थी.

ख़ुश्कु ख़िज़ाऊं पूरियूं थींदियूं, नेठि बहारूं ईंदियूं,
मुखिड़ियूं अजु जे आतियूं आहिनि आख़िर गुल भी थींदियूं,
पोश कलियुनि जा पटिबा वेंदा – हिकु हिकु थी हिकु हिकु थी.

कंडनि जी सेजा ते पुष्प कलियूं भी लेटियल आहिनि,
ककरनि जे आंचल में किरणा भी त समेटियल आहिनि,
ग़म जा बादल घटिबा वेंदा – हिकु हिकु थी हिकु हिकु थी.

मुर्की मुर्की लुड़िक 'वफ़ा' अखड़ियुनि में पी जे वेंदें,
राहुनि जे घट घेरनि खां तूं वाक़ुफ़ु थी जे वेंदें,
पीड़ पाणही हटबा वेंदा – हिकु हिकु थी हिकु हिकु थी.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

खेदु = अफ़सोस | पोशु = ढकु | कलियूं = मुखड़ियूं | पीड़ = दुख
कष्ट कशाला = तक्लीफूं | ख़िज़ां = सरउ | घट घेर = हेठियूं मथाहियूं

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) कष्ट कशाला कीअं कटिबा वेंदा?
2) ख़िज़ां जे पूरे थियण सां छा थींदो?
3) ककरनि जे आंचल में छा समेटियलु आहे?
4) मुर्की लुड़क पीअण सां छो थींदो?

सुवाल 2. ख़ाल भरियो :-

1) धीरजु धरि मन .... न करि मन!
2) दर्द .... में मटिबा वेंदा.
3) .... कलियुनि जा पटिबा वेंदा.
4) ककरनि जे आंचल में किरणा .... आहिनि.

सुवाल 3. सिटूं पूरियूं करियो :-

1) मुखिड़ियूं अजु .... थींदियूं.
2) कंडनि जी .... लेटियल आहिनि.
3) पीड़ पाणही .... हिकु हिकु थी.

सुवाल 4. 'क' सां शुरू थींदड़ के बि चार लफ़्ज़ लिखो.

....

....

....

....

मश्ग़ूली - 1

शइरु-बंदु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

''ख़ुशक ख़िज़ाऊं ....
ग़म जा बादल घटिबा वेंदा हिकु हिकु थी, हिकु हिकु थी.

1) हिक लफ़्ज़ में जवाब लिखो.

(1) केर गुल बणजंदियूं?
(2) कंहिं ते पुष्प कलियूं लेटियल आहिनि?
(3) ककरनि जे आंचल में छा लिकलु आहे?
(4) कहिड़ियूं ख़िज़ाऊं ख़त्म थींदियूं?

2) चौकुंडे मां मुनासिब लफ़्ज़ ग़ोल्हे ख़ाल भरियो.

ख़ुश्कु, सेजा किरणा, गुल, बादल

1. रोशनीअ जा .... मोट खाइनि था.
2. बाग़ में जुदा जुदा रंगनि जा .... डिसी मां ख़ुश थियुसि.
3. .... मींहुं वसाइनि था.
4. .... हवाउन में घिम मौजूद न हूंदी आहे.

3) सिटुनि मां लाग़ापो रखंदड़ लफ़्ज़ ग़ोल्हे गोलनि में जवाब लिखो.

1. सिजु

2. 'बहार' जो ज़िदु

3. 'गुल' जो साग़ी माना वारो लफ़्ज़ु

4. गुलाब ॿूटे में समायलु

4) सिट समझायो.

ग़म जा बादल घटिबा वेंदा ....

मश्ग़ूली - 2

1) सिटूं पूरियूं करियो.

1. सभिनी जा दुख .... हिकु हिकु थी, हिकु हिकु थी.
2. खेत में .... हिकु हिकु थी, हिकु हिकु थी.
3. बाग़नि में .... हिकु हिकु थी, हिकु हिकु थी.
4. हर हिक ॿार .... हिकु हिकु थी, हिकु हिकु थी.

2) 'उमीद असां जो हिकु मददगार दोस्तु आहे' समझायो.

3) चौकुंडे मां मुनासिबु लफ़्ज़ ग़ोल्हे कॉलम पूरा करियो.

बहारूं, ख़िज़ाऊं, कंडा, किरणा, ग़मु, कलियूं	
शफ़ी लफ़्ज़ (Positive Words)	नफ़ी लफ़्ज़ (Negative Words)
....	....
....	....
....	....

2. पिरीं पसु पाण में

दल्पतु

साईं दल्पतराइ 'सूफ़ी' जो जन्म 1769 ई. में सेवहण (सिंध) में थियो. निर्गुण भग॒ती परम्परा खां बेहदि मुतासिर थियलु कविअ दल्पत ते पंहिंजे दौर जे हिक अहम् कवि 'सामी' साहिब जो चिटो असरु नज़र अचे थो. सूफ़ी ऐं वेदान्ती मोज़ूअनि ते हुन क़ाबिल-ए-तारीफ़ क़लमु हलायो आहे.

बि॒याई बो॒ले करे भूरी भर्म न भुलु
होतु तुंहिंजे हंज में नाहकु रोहु न रुलु
भञी छडि॒ भंभोर खे काहे केच न जु॒लु
हीउ हंगामो हुलु, दल्पत हिक हबीब जो.

पिरीं पसु पाण में भूरी भर्म भञु
जुदा थीउ जहान खूं जीअंदे मरणु मञु
पई तूं पाणीअ में मोगी॒ मरीं उञ
पह लगी॒ पिरींअ जे नाहकु रुलीं रुञ
छाखे सहकीं सुञ, दल्पत छडु॒ पिरींअ खे.

भूरी भर्म छडि॒ पिरीं पसु पाण में
विथ न आहे वार जी तो हबीबनि हडु॒
जनि नाहे नींहुं नाम सां तनि सधड़ियनि खे न सडु॒
जनि खूं ख़ललु पवे ख़याल में तनि लुंडनि वटूं लडु॒
ग़ैर सां न गडु॒, दल्पत दिल धारऊं दोस्त जे.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

भूरी = अबोझु	भर्मु = वहमु	रोहु = पथरु	ज़ुलु = हलु
केच = शहर जो नालो	होतु = मुड़सु	हबीबु = महबूबु	पहु = इरादो

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) शाइर पथरनि ते रुलण खां मना छो कई आहे?
2) शाइर ग़ैर डांहं न वञण लाइ छा चयो आहे?
3) शाइर सधड़ियनि खे सड़ु न करण लाइ छो चयो आहे?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) हिन बेत में पिरींअ बाबति छा चयलु आहे?
2) नाम सां नींहुं न रखंदड़नि लाइ शाइर छा चयो आहे?

सुवाल 3. ख़ाल भरियो :-

1) भञी छडि .... खे काहे केच न ज़ुलु.
2) पई तूं पाणीअ में .... मरीं उञ.
3) विथ न आहे .... जी तो हबीबनि हड.

सुवाल 4. सिटूं पूरियूं करियो :-

1) हीउ .... हबीब जो.
2) छा .... पिरीं खे.

मश्गूली

1) शइरु बंदु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

पिरीं पसु पाण में .... दलपत छडे पिरीं खे.

चौकुंडे मां मुनासिब लफ़्ज़ गोल्हे ख़ाल भरियो.

भञु, मञु, उञ, रुञ, सुञ

उठनि ते सवारी कंदे रामचंद जो परिवार कछ जे .... में पहुतो. तमाम घणी गर्मीअ सबबि नंढड़े किके खे डाढी .... लगी, यकदम हिन पाणी पीतो. रामचंद जे वड़े पुट चौतरफ़ निहारे चयो : "परे परे ताईं को बि माण्हू नज़र नथो अचे. चौधारी .... लगी पेई आहे."
रामचंद कमंदु डींदे वड़े पुट खे चयो :
"पुट कमंद खे टुकरा टुकरा करे .... ऐं उहे सभिनी खे डे."

2) नाहकु = ना + हकु

लफ़्ज़ जे अगियां 'ना' अखरु लगाइण सां उबतड़ माना मिले थी.

चौकुंडे मां उहे मुनासिबु लफ़्ज़ गोल्हियो, जनि में 'ना' अखरु लगाइण सां लफ़्ज़ जी उबतड़ माना मिले.

संतोषु, उमीद, पाकु, बालगु, ग़मु, चाकु, प्यारु, मुम्किनि, नफ़िरत

3) सिट समझायो.

'पिरीं पसु पाण में'

4) "जुदा थीउ जहान खूं, जीअंदे मरणु मञु"

मथे डिनल सिट पढ़ो ऐं हिक लफ़्ज़ में जवाब लिखो.

1. 'फ़िदा' जो हम आवाज़ी लफ़्ज़ु ______
2. 'सन्सार' जो साग़ी माना वारो लफ़्ज़ु ______
3. 'म' अखर सां शुरू थींदड़ु लफ़्ज़ु ______
4. 'खां' जे बदिरां कमि आंदलु लफ़्ज़ु ______

3. सिंधु ऐं सिंधी

कृष्ण 'राही'

कृष्ण वछाणी 'राही' (1932-2007 ई.) बखु शाइरु, कहाणी नवीसु ऐं आलोचकु रही चुको आहे. 'कुमाचु' ऐं 'वसण संदा वेस' हुन जा ब शइरिया मजमूआ शाया थियल आहिनि.
मोजूदह शइर में सिंधियुनि जी मान्सिक पीड़ा जो दिलकशु बियानु थियलु आहे.

वतन जे लाइ जान घोरी   पोइ बि थोरी
सिंधियुनि जान न घोरी   वतनु घोरे आया!

वतनु घोरे आया   हाणे रतु रोअनि
पंहिंजा वरी पसण लाइ   तनि जा नेण सिकनि
ॿेरियूं खबर खजियूं   हिति ॻोल्हींदे न मिलनि
माण्हू हिति बि थियनि   पर असां जा के ॿिया हुआ!

असां जा के ॿिया हुआ   जनि सां हुआ नींहं
ओसीअड़ा ई उन्हनि जा   था रहनि रातियां ॾींहं
अखियुनि संदा मींहं   मुंद न ॾिसनि महल का!

मुंद न ॾिसनि महल का, अंदर जूं आहूं
मुल्क मोटी वञण जूं   बंद थियूं राहूं
से दिलयूं कनि दांहूं   वतनु वयो जनि हथां!

वतनु वयो जनि हथां   नाहे तनि आरामु
कड़हिं विसरे कीन की   कंहिं खां पंहिंजो गामु
नदियूं हिति बि जामु   पर सिंधूअ में को साहु थनि!

सिंधूअ में को साहु थनि, सिंधू भांइनि माउ
पंहिंजा नेठि बि पंहिंजा धारियनि कहिड़ो साउ
अहिड़ो लॻो वाउ, हिकड़ा हिति ॿिया हुति थिया!

हिकड़ा हिति ॿिया हुति सिंधी थिया ॿेई
पर हिकड़ा सिंधी ॾेही, ॿिया थिया परॾेही
माण्हू हिकड़ा ई, पर रहनि राॼनि ॿिनि में!

रहनि राॼनि ॿिनि में के सिंधु त के हिंदु
मिट्टी जा हिक मुल्क जी जुड़ियल तनि जी जिंदु
से छा ॼाणनि सिंधु जेके हिते ॼमिया!

जेके हिते ॼमिया से बि 'सिंधी' सॾिबा
सिंधी थी बि सिंधु खे ॾिसण खां सिकंदा
धारियनि वांगुरु जॾहिं सिंधु वञी ॾिसंदा
माण्हू ईएं चवंदा त 'सिंधी आया सिंधु ॾिसण!''

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

रतु रोअणु = पछताइणु　　ओसीअड़ो = इन्तज़ारु　　नींहुं हुअणु = प्यारु हुअणु
पसणु = ॾिसणु　　गामु = ॻोठु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक ॿिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) माण्हुनि जा नेण कंहिं लाइ सिकनि था?
2) अंदर जूं आहूं छो थियूं निकरनि?
3) सिंधी छा न विसारे सघंदा?
4) सिंधी माण्हू छा लाइ सिकंदा?

सुवाल 2. सिटूं पूरियूं करियो :-

1) वतन जे लाइ .... वतनु घोरे आया.
2) असां जा के ॿिया .... रहनि रातियां ॾींहं.
3) कड़हिं विसरे कीन .... को साहु थनि.
4) रहनि राज़नि ॿिनि में .... तिनि जी जिंदु.
5) जेके हिते ज़मिया .... ॾिसण खां सिकंदा.

सुवाल 3. ख़ाल भरियो :-

1) सिंधियुनि .... न घोरी, वतनु घोरे आया!
2) .... संदा मींहं, मुंद न ॾिसनि महल का!
3) नदियूं हिति बि जाम, पर .... में को साहु थनि.
4) .... वांगुरु जड़हिं, सिंध वञी ॾिसंदा!

सुवाल 4. हम आवाज़ी लफ़्ज़ ॻोल्हे लिखो.

सिकनि, आहूं,
मींहं,
साउ, ॾेही

मश्ग़ूली

शइरु बंदु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

"मुंद न ॾिसनि महल का .... पर सिंधु में को साहु थनि!"

1) ॾिनल सिटुनि जो नसुरी रूप लिखो.

1. बंद थियूं राहूं.
2. वतनु वयो जिनि हथां.
3. से दिलयूं कनि दांहूं.
4. मुंद न ॾिसनि महिल का.

2) चौकुंडे मां मुनासिबु लफ़्ज़ ॻोल्हे हम आवाज़ी लफ़्ज़ पूरा करियो :-

धामु, चहल, चाहूं

1. राहूं ____
2. महल ____
3. जामु ____

3) सिटुनि मां मुनासिब लफ़्ज़ चूंडे ख़ाल भरियो.

1. मुंहिंजे .... जो नालो भारत आहे.
2. गंगा, जमुना ऐं सरस्वती भारत जूं मशहूर .... आहिनि.
3. माउ जो ॿारनि में .... हूंदो आहे.
4. बहार जी .... में कोयल गीत ॻाईंदी आहे.

4) व त न = वतन

मिसाल में 'त' अखर विच में आहे. ब्रैकेट मां मुनासिबु अखर ॻोल्हे लफ़्ज़ ठाहे लिखो.

1. वि ..... न (ग, घ, ब)
2. व ..... न (क, च, प)
3. व ..... न (टि, अल्फ़, ग)
4. व ..... न (ड, ढि, न)
5. व ..... न (ञ, ज, ब)
6. वि ..... न (र, ढ़, क)
7. व ..... न (स, श, ब)
8. व ..... न (भ, ब, ण)

❖❖❖❖

4. मां बि हिकु बाग़ी!

परिसराम 'ज़िया'

परिसराम हीरानंद 'ज़िया' (1911-1958 ई.) सिंधु में पहिरीं 'रंजवरु तख़लस सां शइर लिखिया; जेके 'तस्वीर अहिसास' मजिमूए में छपिया ऐं उन किताब ते सिंधु सरकार खेसि इनामु पिणु डिनो. हुन मज़ाहिया ड्रांअ जा शइर बि चया. जहिड़ोक : 'पिटे थी पोहूअ माउ' ऐं 'सूटाईअ जा सूटा'. हुन खे बा़ल कविता संग्रह 'बाग़ बहार' ते भारत सरकार जे तालीम विभाग इनाम डिनो हुओ. हुन जे देहांत बाद संदसि शइरनि जो हिकु बि्यो बि मजमूओ 'आलाप-ए-ज़िया' पिणु शाया कयो वयो.

जे तनु हिन देस तां सदक़े करणु भी हिक बग़ावत आ
जे पंहिंजे मुल्क जो शेवक थियणु भी हिक बग़ावत आ
जे मात्र भूमिअ सां उलफ़त रखणु भी हिक बग़ावत आ
जे उन जे हाल ते मातम करणु भी हिक बग़ावत आ
बग़ावत जे इहा आहे त मां भी आहियां हिकु बाग़ी!

जे स्वदेशी शयुनि खे वापराइणु हिक बग़ावत आ
जे खाधीअ जी पोशाक पाइणु हिक बग़ावत आ
विदेशी माल खां जे मुंहु मटाइणु हिक बग़ावत आ
सनेहो मुल्क जो घर घर पुजा़इणु हिक बग़ावत आ
बग़ावत जे इहा आहे त मां भी आहियां हिकु बाग़ी!

जे हिंदू ऐं मुसिलमान खे मिलाइणु हिक बग़ावत आ
जे पंहिंजी भाइपी उलफ़त वधाइणु हिक बग़ावत आ
जे नफ़रत ऐं अदावत खे हटाइणु हिक बग़ावत आ
जे छातीअ सां हरिजनि खे लगा़इणु हिक बग़ावत आ
बग़ावत जे इहा आहे त मां भी आहियां हिकु बाग़ी!

'ज़िया' अन्याअ जे साम्हूं थियणु भी हिक बग़ावत आ
अगर पंहिंजो विजा़यलु हकु़ घुरणु भी हिक बग़ावत आ
जे कंहिंजे ज़ुल्म जो शिकिवो करणु भी हिक बग़ावत आ
जे पंहिंजी ज़ख़्मी हालत ते रोअणु भी हिक बग़ावत आ
बग़ावत जे इहा आहे त मां भी आहियां हिकु बाग़ी!

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

सदक़े वञणु = क़ुर्बान थियणु   उलफ़त = प्यारु   मुंहुं मटाइणु = परे वञणु   शिकवो = शिकायत
बाग़ी = बग़ावत कंदड़ु   अदावत = दुश्मनी

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) कंहिं तां सदक़े थियण जो पैग़ामु ड्रिनलु आहे?
2) उलफ़त कंहिं सां रखणु घुरजे?
3) असां खे कहड़ियूं शयूं वापराइणु घुरजनि?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) उलफ़त जी अहमियत समझायो.
2) शाइर अन्याउ, हक़ ऐं ज़ुल्म बाबति छा चयो आहे?

सुवाल 3. ख़ाल भरियो :-

1) जे पंहिंजे .... जो शेवक थियणु भी हिक बग़ावत आ.
2) .... माल खां जे मुंहुं मटाइणु हिक बग़ावत आ.
3) जे पंहिंजी .... हालत ते रोअणु भी हिक बग़ावत आ.

सुवाल 4. सिटूं पूरियूं करियो :-

1) सनेहो .... हिक बग़ावत आ.
2) जे छातीअ ....बग़ावत आ.
3) अगर पंहिंजो .... बग़ावत आ.

सुवाल 5. कविता मां हम आवाज़ी लफ़्ज़ लिखो :-

उलफ़त, स्वदेशी, पंहिंजी, हाल

मश्ग़ूली - 1

शइरु-बंद पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

''जे स्वदेशी शयुनि खे वापराइणु हिक बग़ावत आ
....
जे छातीअ सां हरिजन खे लगाइणु हिक बग़ावत आ''

(1) ख़ाको पूरो करियो.

....	नफ़रत	....	मुंहुं	पोशाक
पुजाइणु	....	वधाइणु	....	पाइणु

(2) सिटुनि सां लागापो रखंदड़ सिटूं गोल्हे लिखो.

1. मां हिंदू ऐं मुस्लमाननि खे मिलाइणु चाहियां थो.
2. हर घर में प्यार पहुचाइणु चाहियां थो.

(3) चौकुंडे मां मुनासिब लफ़्ज़ गोल्हे ख़ाल भरियो.

स्वदेशी, नफ़रत, उलफ़त, पोशाक, मुल्कु

1. मुंहिंजे .... जो नालो भारत आ.
2. असां खे .... सामान ख़रीद करणु घुरजे.
3. राम सिपाहीअ जी .... पाए फ़ोटो कढायो.
4. असां खे कंहिं सां बि .... न करणु घुरजे.

(4) चौकुंडनि में जवाब लिखो.

1. हिकु जोड़ो ज़िदनि जो – [ ]
2. बग़ावत जी सिफ़त – [ ]
3. साग़ियो लफ़्ज़ु गडु दुहरायलु – [ ]
4. देश जो साग़ी माना वारो लफ़्ज़ु – [ ]

मश्ग़ूली - 2

मिसाल समझी कॉलम पूरा करियो.

मिसाल	जे ब़ियनि जी मदद करणु बग़ावत आ	मां ब़ियनि जी मदद करण चाहियां थो
1)	जे नवां स्कूल खोलणु बग़ावत आ	....
2)	जे देश भग़ती करणु बग़ावत आ	....
3)	....	मां सुठा संदेश ड्रियणु चाहियां थो
4)	जे बुज़र्गनि जी सेवा करणु बग़ावत आ	....
5)	....	मां वण बूटा पोखणु चाहियां थो
6)	जे वडनि जी इज़त करणु बग़ावत आ	....
7)	....	मां पाणी बचाइणु चाहियां थो
8)	जे प्लास्टिक ते बंदिश करणु बग़ावत आ	....

5. बैतु

सचल साईं

सचल साईं (1739-1829 ई.) जो असुल नालो अब्दुलि वहाबु हुओ. हुन जो जन्म ख़ैरपुर रियासत जे ॻोठ दराज़नि में थियो. हिक दफ़े शाह अब्दुल लतीफ़ जो दराज़नि में अचणु थियो, त हुन उन बांबड़ा पाईंदड़ ॿार खे ॾिसंदे ई चयो त ''असां जेको कुनो चाढ़ियो आहे, उन जो ढकणु हीउ नींगरु लाहींदो.''

केचां आयो क़ाफ़िलो, खणी अतुर अंबीर
तहीं जे तासीर, वासियो शहर भंभोर खे.

हू सियाणो सुपिरीं, आजिज़ु आउं अज़ाणु
केची कोहियारे काणि मथे राह रोआं घणो.

शाल न विसरीं तूं, लोकु सभोई विसरे
मत्लबु इहो मूं जो पाणऊं परे न करीं.

ॾुखनि मंझां सुख मूं त लधा जेॾियूं
ॾोरींदे खे ॾुख सूंहां थियड़ा सजणां.

सारे शहर भंभोर जी छडे लोक लज़त
तो रीअ ॾिए कोन को माण्हू आमु इज़त
थिए साहु सिहत जे ॿेहर ॿारोचा अचीं!

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

केचां = केच शहर मां
अत्र अंबीर = ख़ुशबूइदारु शयूं
ॾोरिणु = गॻोल्हणु
आजिज़ु = बेवसु
अज़ाणु = अण ज़ाणु
सूंहों = रहबरु
कोहियारो = जबलनि में रहंदड़ु
ॿारोचो = बरोच ज़ात वारो (पुन्हूं)

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक ॿिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) कंहिं भंभोर शहर खे वासियो?
2) शाइर कंहिं खे याद रखणु चाहे थो?
3) ॿारोची जे अचण सां छा थींदो?

सुवाल 2. सचल साईंअ ससुई ऐं पुन्हूंअ बाबति छा चयो आहे?

सुवाल 3. ख़ाल भरियो :-

1) तहीं जे तासीर, वासियो शहर .... खे.
2) शाल न विसरीं तूं, ... सभोई विसिरे.
3) ॾुखनि मंझां सुख मूं ता लधा ....

सुवाल 4. सिटूं पूरियूं करियो :-

1) केची .... रोआं घणो.
2) ॾोरींदे .... सज़णां.
3) सारे .... लज़त.

मश्ग़ूली - 1

शइरु-बंदु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

हो सियाणो ....
.... जो पाणउं परे न करीं.

(1) ॾिनल लफ़्ज़ कंहिं लाइ कमि आंदल आहिनि. ॾिंगयनि मां जवाब गोल्हे लिखो.

1) तूं (सन्सारु, ईश्वरु, दोस्तु)
2) आउं (शाइरु, दोस्तु, माइटु)
3) लोकु (भगवानु, दुनिया, शाइरु)
4) हू (ईश्वरु, शायरु, सन्सारु)

(2) ज़िदनि जा जोड़ा मिलायो :-

1) सियाणो	1. थोरो
2) परे	2. ज़ाणू
3) अज़ाण	3. वेझो
4) घणो	4. अयाणो

(3) सिट समझायो :-

'शाल न विसरीं तूं, लोकु सभोई विसरे.'

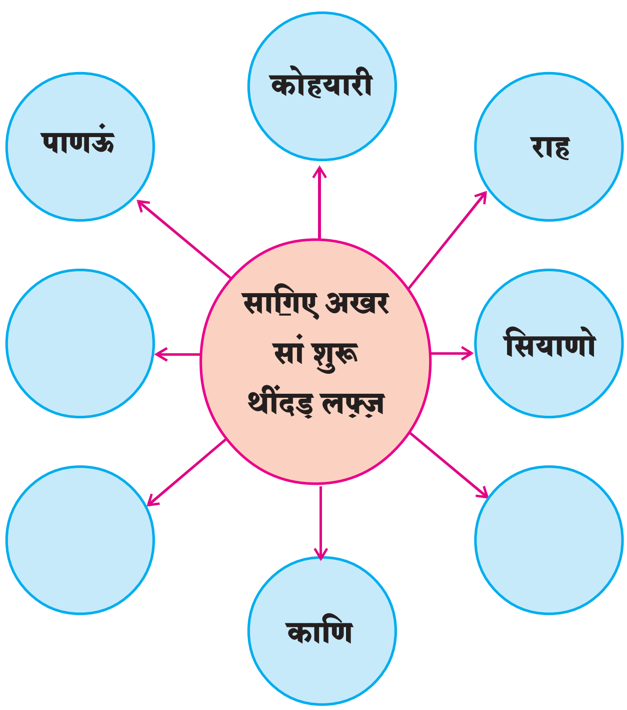
(4) 'मतिलबु' लफ़्ज़ में समायल अखरनि मां हेठियां लफ़्ज़ तैयार थी सघनि था. उन्हनि सां लग़ापो रखंदड़ लफ़्ज़ गोल्हे ख़ाल भरियो :-

1) बल .... 2) मल ....

3) लब .... 4) तलब ....

मेराण, ताक़त, चप, घुरज

(5) ख़ाको पूरो करियो.

मश्ग़ूली - 2

(1) सिंधी तमामु शाहूकार ॿोली आहे. उन में हिक लफ़्ज़ लाइ घणेई मानाऊं आहिनि त हिक माना लाइ पिणु केतिरा लफ़्ज़ कमि आणे सघजनि था. सचल साईंअ 'आजिज़' लफ़्ज़ु कमि आंदो आहे. अचो त उन लफ़्ज़ जूं बियूं मानाऊं बि समझूं.

आजिज़ु

कमज़ोरु - हीणो - निसतो = मुहुताजु - बेवसु - लाचारु - मजबूर - थकलु - वेचारो - परेशानु - सतायलु - ग़रीबु - मिस्कीनु

अहिड़े नमूने मथियों मिसालु समझी बेत जे सिटुनि मां लफ़्ज़ ग़ोल्हे लिखो.

(1) रस्तो - वाट - दग़ु →

(2) अकुलमंदु - आक़िलु - समझू →

(3) ढोलणु - प्यारो - दिल्बरु →

(4) अवामु - जग़ु - जनता →

(5) ख़ल्क़ - जहानु - जग़तु →

❖❖❖❖

6. नासिहाणो कलामु

शाह अब्दुल लतीफ़ु भिटाई

शाह अब्दुल लतीफ़ु भिटाई (1689-1752 ई.) सिंधीअ जो वॾे में वॾो ऐं दुनिया जे चूंड शाइरनि मां हिकु आहे. जेतोणिक शाह जो कलामु टे सउ साल पुराणो आहे, पोइ बि मवाद जे लिहाज़ खां अॼु बि बेहदि जाज़िब आहे.

ततीअ थधीअ काहि   कान्हे वेल वेहण जी
मतां थिए ऊंदाहि   पेरु न लहीं पिरींअ जो.

ॾुख सुखनि जी सूंहं   घोरिया सुख ॾुखनि रीअ
जनीं जी विरूंहं   सॼणु आयो मूं ॻरे.

अला! ॾाही म थियां   ॾाहियूं ॾुख ॾिसनि
मूं सीं मूं पिरीं   भोराईअ में भाल कया.

ख़ुदी ऐं ख़ुदा   कीन मापनि हिक मन में
जीअं ॿिनि तरारुनि जाइ   नाहे हिक मियाण में

सुता उथी जाॻु   निंड न कजे ऐतिरी
सुल्तानी सुहाॻु   निंडूं कंदे न मिले!

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

तती थधी = ओखी सोखी
वेल = वक़्तु
भोराई = अण ज़ाणाई
डाहो = सियाणो
घोरिणु = क़ुर्बान करणु
रीअ = खां सवाइ
ख़ुदी = ख़ुददारी
सुहागु = घोटु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) पिरींअ कीअं भाल भलाया?
2) मयाण में कड़हिं जाइ न हूंदी आहे?
3) सुल्तानी सुहागु छो नथो मिले?

सुवाल 2. मतिलब समझायो :-

1) ततीअ थधीअ काह
2) डुख सुखनि जी सूंहं

सुवाल 3. ख़ाल भरियो :-

1) मतां थिए .... पेरु न लहीं पिरींअ जो.
2) जनीं जी विरूंहं .... आयो मूं गरे.
3) .... उथी जागु निंड न कजे ऐतिरी.

सुवाल 4. सिटूं पूरियूं करियो :-

1) ततीअ थधीअ काह ....
2) अला! डाही म थियां ....
3) ख़ुदी ऐं ख़ुदा ....

सुवाल 5. शाह अब्दालुतीफ़ भिटाईअ जा बिया बेत पढ़ो.

मश्ग़ूली - १

हेठि हिकु शइरु बंदु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

सुता उथी जागु .... निंडू कंदे न मिले.

(1) समझायो.

सुल्तानी सुहागु, निंडू कंदे न मिले.

(2) हेठियनि जुमिलनि जो सिलसिलो ठाहे लिखो.

1. निंड मां कुझु न थींदो.
2. धणीअ जो वसुलु न थींदो.
3. घणी निंड न करि.
4. ए सुतल, हाणे जागु.

(3) 'सुल्तानी सुहागु' में 'स' अखर सां शुरू थींदड़ लफ़्ज़ गडु डिनल आहिनि. अहिड़े नमूने हेठि डिनल चौकुंडे मां मुनासिब लफ़्ज़ चूंडे गोलनि में जवाब लिखो.

ककर, सारंगु, कांउ,
वक़्तु, सूरु, वारो,
दरियाहु

सहसें		कज़ाड़ो	
कारा		दहशत	

वधीक ज़ाण

शाह अब्दुल लतीफ़ खे सिंधु जे सिंधी शाइरनि जो सरिताजु ऐं सिंधु जो हिकु नालेरो दरवेशु करे लेखिनि था, पर दर्जो उन खां घणो ऊचो आहे. शाह जी हक़ीक़ी जगहि उत्तरप्रदेश जे कबीर, राजस्थान जी मीरां बाई, महाराष्ट्र जे रामदास ऐं तुकाराम, बेंगाल जे चैतन्य महाप्रभु, आसाम जे शंकर देव, गुजरात जे नरसी महता जहिड़नि नामूर संत, कवियुनि धणीअ जे निमाणनि भगतनि ऐं दरवेशनि जी क़तार में आहे.

शाह साहब पंहिंजे रूहानी कलाम खें सिंधी जुबान जो वेसु पहरायो. उन ज़माने में सिंधी बोली माण्हुनि जे चपनि ते हुई, उहा ई बोली पंहिंजनि बेतनि लाइ कतब आंदाई.

सत्रहीं–अरड़हीं सदीअ जी अवामी बोलीअ वारो अमुल्ह ख़ज़ानो शाह साहब असां लाइ छडे वयो आहे. संदसि रसाले जे आधार ते ई सिंधी बोली, सूरतख़ती ऐं असुल नसुल बाबति इन्सानियत जा माहिर कुझु चई लिखी सघिया आहिनि.

कैपटन जॉर्ज स्टैक, डॉ. ट्रम्प, होतचंद मूलचंद गुरबख़्शाणी, भेरूमल महरचंद आडवाणी, ख़ानबहादुर मुहमद सिदीक़ मेमुणु ऐं प्रोफ़ेसर कल्याणु आडवाणीअ शाह जे रसाले मां चङो ई मालु हथि करे घणो ई लिखियो आहे.

अचो त शाह साहब जे कुझु शइरनि खे समझूं :

1) जानिब! मुंहिंजे जीअ में, आ ज़ार जा अनवा

साहिब! डिजि शफ़ा, मियां, मरीज़नि खे.

(सर यमन कल्याण)

ऐ जानी, मुंहिंजे जीअ में अनेक क़िस्मनि जा अज़ाब ऐं पीड़ाऊं आहिनि. ऐ साहिब, तूं ई अघनि खे अघाईअ खां छुटकारो बख़्श.

2) डोरे लहु डातारु, जिम विहीं वेसरो,

हकियो होइजि होशियार, खिंवणि खिवंदी ओचती.

(सुर सिरीरागु)

धणीअ खे गोल्हे लहु, मतां ग़ाफ़िलु थी वेहीं, तूं हर साअत सुजागु रहिजि, छो त तोते विजु (अज़ल जी आफ़त) ओचतो अची कड़कंदी.

3) तड़ीं तंवारीं, माउ! सामूंडी आइया,

मूंखे जियारीन, वायूं वणजाणनि जूं.

(सुर सामूंडी)

ऐ अमड़ि! सामूंडी अची सहड़िया आहिनि ऐं थड़ ते तंवारूं (यादूं) पया कनि. मूंखे वणजारनि जूं ग़ाल्हियूं नएं सिर जीआरनि थियूं.

4) जे तो बेत भांइया, से आयतूं आहिनि,

नियो मनु लाईनि, पिरियां संदे पार डे.

जे तो बेत समझया, से आयतूं (रूहानी हिदायतूं) आहिनि.

उहे मन खे वञियो महबूब (धणी) जे तरफ़ लगाइनि.

(वरतलु 'शाह जो रिसालो' (मुजमिलु) : कल्याण बूलचंद आडवाणी

(इंटरनेट जे लाइब्रेरी तां 'शाह जो रिसालो' हासुलु करे पढ़ो ऐं महसूसु करियो त सिंधी अदब जो सरताजु शाह साहबु आहे)

❖❖❖❖

अदबु

इलिमु अदबु

अफ़सानो

लुग़त जे लिहाज़ खां 'अदब' जी माना आहे 'रेढ़ियूं ड॒ींदड़ ब॒ार खे पंधु सेखारिणु'. ईएं बि चई सघिजे थो त अण घढ़ियल काठ खे रंदो हणी सिधो करणु. दुनिया जे तमामु ब॒ोलियुनि जी शुरूआत पहरियाईं पहरियाईं शइर सां थिए थी. सिंधीअ बि उन ई सफ़र खे अपनायो आहे.

कुदिरत जे मन मोहींदड़ नज़ारनि पसण सां जा ख़ुशी थिए थी, उन जो इज़हारु करण लाइ शइरु ई हिकु मुनासिब वसीलो आहे. जहिड़ी तरह दिल मां निकतल सुख़न दिल ते असरु कनि था, शइर पिणि दिल ते सिधो संओ असरु करे तो. उन लाइ इबतदाई हालत में नसर खां अगु॒ नज़म वजूद में आयो.

कंहिं बि क़ौम जो इलिमु अदबु पंहिंजी तारीख़ जे जुदा जुदा दौर मौजूब उन जे जज़बनि ऐं ख़यालात जो आईनो हूंदो आहे. कंहिं बि मख़्सूस अर्से जो इतिहासु मालूमु करण लाइ सभ खां पहरियाईं उन ई दौर वारे इलमी ख़ज़ाने खे खोलिणो पवंदो. वक़्तु ऐं हक़ीक़तूं तारीख़ खे जिस्म बख़्शिनि थियूं पर उन्हनि रगु॒नि में रूह तड॒हिं पवंदो; जड॒हिं संदसि अदबी तारीख़ जो ज़ख़ीरो मौजूदु हूंदो.

अदब जो सिधो संओं संबं॒धु ब॒ोलीअ सां आहे. उन जा बि वरी ब॒ हिस्सा आहिनि; तख़लीक़ी ऐं तहक़ीक़ी. तख़लीक़ी अदब ब॒िनि नमूननि जो हूंदो आहे 'नसुरु' ऐं 'नज़्मु'. नसुर में लेख, मज़मून, अफ़साना ऐं नाटक त नज़म में बेत, गीत, ड॒ोहीड़ा, लाड॒ा, तराईल, ग़ज़ल ऐं पंजकड़ा वग़ैरह अची वञनि था.

अफ़साने लाइ हिकु प्लाट ऐं रथा, ब॒ियो किरदानिगारी तमामु ज़रूरी हूंदा आहिनि. उन में विषय जी का बि पाबंदी नाहे. दुनिया ही हर शइ ऐं कायनात में पखिड़ियल हर चीज़ अफ़साने जे दायरे अंदर समाइजी सघे थी. जंहिं में इख़्तसार जे बावजूद इन्सानी ज़िन्दगीअ जो हक़ीक़ी, वाज़िहु ऐं जामिअ अक्सु मिले थो.

सिंधी अदब में कहाणीअ जा दौर :

1. क़दीमु दौरु
2. विरहाङे वारो दौरु
3. तरक़ी पसंद दौरु
4. रोमानवी दौरु
5. नओं दौरु

कहाणियुनि जा क़िस्म :

1. समाजी
2. मज़ाहिया
3. जीवनी
4. आत्म कथा
5. तारीख़ी

सिंधी ॿोलीअ जूं अहमु कहाणियूं :

1) अदो अब्दुल रहमान	अमरलाल हिङोराणी
2) अहिसान मंदी	गोबिंद 'माल्ही'
3) मिलिकियत	ईश्वर चंद्र
4) क्लेम	नारायण 'भारती'
5) विसारियां न विसरनि	लोकनाथ जेटले
6) श्री गांव	मनोहर चुघु
7) मुहमद राम	कीरत ॿाॿाणी
8) मुहमद गाॾीअ वारो	राम पंजवाणी

वधीक ॼाण

असां जी मादरी ज़ुबान सिंधी, अदबी ॿोली हुअण सां गॾो गॾु दुनिया जे सुधरियल ॿोलियुनि मां हिक आहे, जंहिं में अदबी ऐं साहितक ॿोली हुअण जूं लियाक़तूं ऐं ख़ूबियूं मौजूदु आहिनि.

ॿोलियुनि जा क़िस्म :

1) **आम ॿोली :** जेका सिर्फ़ बाहमी राब्ते वारी ॿोली आहे, जंहिं वसीले हिकु इन्सान पंहिंजा उधमा ऐं जज़बात कंहिं बि ॿिएं साॻी ॿोली ॼाणंदड़ शख़्स ताईं पहुचाए सघे थो.

2) **अदबी ॿोली :** जेका बाहमी राब्ते जूं ख़ूबियूं ऐं ख़सोसियतूं रखण सां गॾो गॾु अदब ऐं साहित में पिण मालामाल हूंदी आहे. अदबी ॿोलीअ में उहो सभु सामानु मौजूद हूंदो आहे; उहे सभु मांडाण मंढियल हूंदा आहिनि, जिनि सां अदबी गुलज़ार में बहार पेई ईंदी आहे. महिनत कशीअ जा ओज़ार हुजनि या सरमायेदारनि जूं शयूं, शाही तख़्तु हुजे या ग़रबत जो तख़्तो, बादशाही तख़्त हुजे या गदाईअ जो प्यालो. सिकंदरी बख़्त हुजे या दारा जो इक़बाल, अहिड़ी हर हालत में पुरज़ोर बियान ऐं असराइते इज़हार लाइ अदबु हिकु बहतरीन वसीलो आहे.

अदबी ॿोलीअ जूं लियाक़तूं

1) अदबी ज़ुबान उहा चइबी, जंहिं में हरफ़न ऐं लफ़्ज़नि जा आवाज़; बद आवाज़ न पर सुरीला ऐं स्वादी हूंदा आहिनि.

2) अदबी ज़ुबान में इस्तलाह ऐं मुहावरा, तशबीहूं ऐं पहाका घणा हूंदा आहिनि; जेके तमाम क़ुदरती नज़ारनि ऐं रस्मुनि रवाजनि मौजूब माण्हुनि जी तबीयत ऐं सुभाउ जी तर्जमानी कंदा आहिनि.

3) अदबी ॿोलीअ में दुनिया जी हरहिक शइ जा नाला ऐं माना लाइ लफ़्ज़ मौजूद हूंदा आहिनि. जेकॾहिं किथे कंहिं नाले जी खोट हूंदी आहे त उहा ॿोली ख़ुशीअ सां ॿिए हंधां अहिड़ा लफ़्ज़ हथि करे पूराओ कंदी आहे.

4) अदबी ज़ुबान में हिक माना लाइ घणा लफ़्ज़ ऐं हिक लफ़्ज़ जूं घणेई मानाऊं थींदियूं आहिनि.

5) अदबी ॿोलीअ में जुज़ब करण ऐं हज़म करण जी ताक़त हूंदी आहे. उहा पंहिंजे ज़ख़ीरे ऐं ख़ज़ाने मां ॿियनि ॿोलियुनि खे मदद करण में कंजूसी कोन कंदी आहे ऐं बिना कंहिं हॿक जे मदद वठणु बि ऐब कोन समझंदी आहे.

6) अदबी ॿोलीअ में व्याकरण जे उसूलनि जो पूरो पूरो ख़्यालु कयो वेंदो आहे.

7) अदबी ज़ुबान मख़्सूस थियल नेमनि पटांदड़ हलंदी आहे.

अहिड़ी तरह सिंधी ॿोलीअ में इहे सभु लियाक़तूं मौजूद आहिनि, जेके खेसि हिक शाहूकार अदबी ॿोली हुअण जो दर्जो अता कनि थियूं!

सिंधी अदीब :

• भेरूमल महरचंद आडुवाणी

भेरूमल आडुवाणी सन् 1875 ई. में हैदराबाद (सिंध) में पैदा थियो. इब्तदाई ऐं सेकंड्री तालीम उते ई वरताईं; जिते साधू शोखीराम आडुवाणी ऐं ताराचंद शौक़ीराम आडुवाणी संदसि उस्ताद हुआ. उन्हनि जी क़ुर्बियत में भेरूमल सिंधी अदब ऐं ख़ास तोर शाह अब्दाल्लतीफ़ भिटाईअ जे मताले डांहं राग़ब थियो. हू मोरख़, महक़क़ ऐं माहिर लिसानियात हुओ. हुन 'ग़रीब' तख़लस सां कुझु शइर व शाइरी बि केई; ख़ास तोर ब़ारनि लाइ लिखियल गीत, जीअं त 'मूं खे कंहिं थे खीर पियारयो....' ऐं 'वक़्त चवे आउं बादशाह' वग़ैरह.

भेरूमल आडुवाणीअ जा मशहूर शाहकार आहिनि 'क़दीम सिंध', 'पहाकनि जी पीढ़', 'सिंधी व्याकरण' ऐं 'सिंधी ब़ोलीअ जी तारीख़' वग़ैरह. हुन विरहाङे बइदि बम्बईअ अची पंहिंजो आशियानो अड़ियो पर ज़िन्दगीअ साणसि वफ़ा कोन केई ऐं हू जुलाइ 1950 ई. में हक़ सां हिकु थियो.

• मुन्शी उधाराम थांवरदास

मुन्शी उधाराम थांवरदास सन् 1833 ई. में हैदराबाद में ज़ाओ. हुन अंग्रेज़नि जे शुरूआत दौर में केतिरा ई किताब लिखी सिंधी नसुर खे मालामालु कयो. हुन अंग्रेज़ी ब़ोलीअ जो पिण इलम पिरायो ऐं कश्मीर जे ऑफ़ीस में मुलाज़िमत केई. हू 'अरबी-सिंधी सूरतख़ती' ठाहिण वारी कामेटीअ जो हिकु मेम्बर पिण हुओ. हुन जूं तसनीफ़ात (रचनाऊं) 'दुनिया जी तारीख़', 'राइ ड्रियाच जो क़िस्सो', 'तोते नामो' ऐं कुझु ब़िया क़िस्सा मशहूर आहिनि.

❖❖❖❖

1. हिकु शर्तु

मनोहर चुघ

मनोहर चुघ, 'आकाशवाणी' मुम्बई स्टेशन ते सिंधी सेक्शन जे प्रोग्राम एक्ज़ीक्यूटिव ऑफ़सर तोर ख़िदमात अंजामु डिनियूं ऐं सिंधी कल्चर खे फ़रोगु डियण लाइ हरि मुमकिन कोशिश कंदे उतां रिटायरमेन्ट वरती. हुन जूं केतिरियूं ई कहाणियूं रेडियो तां नशिर थी चुकियूं आहिनि ऐं संदसि टे कहाणी संग्रह 'नओं युगु', 'रात गुज़री वेंदी' ऐं 'अकेली' पिणु मैदान–ए–अदब ते ज़हूर पज़ीर थियल आहिनि.

सेठ लछमणदास मुम्बईअ जे सिंधी जगत में रजु मुड़िसु लेखियो वेंदो आहे. मुम्बई ऐं बैंगलोर में पंहिंजूं पेढियूं अथसि. डेसावर सां धंधे में चङो कमायो अथाईं. बांदरा में पाली हिल ते अठ कमिरनि जी पंहिंजी इमारत, मोटर गाडि़यूं, नौकर चाकर; मतिलबु त मान शान जी ज़िंदगी माणे रहियो आहे. लछमी माता भलि त हुन ते डाढी महिर कई हुजे पर ईश्वर खेसि गृहस्तीअ जे सुख खां वांझियलु रखियो आहे. हुन जी ज़ाल वीह साल अगु सिकीलधे पुट रोशन खे जन्म डींदे सासें सखाली थी वेई हुई. लछमणदास चाहे हा, त बी शादी करे जीवन जो आनंद माणे सघे हा, पर माटेजी माउ जे दुखनि जो वीचार करे हुन आयल अनेक सुझाव मोटाए छडि़या. रोशन खे हुन कडहिं बि माउ जी कमी महिसूस थियणु कोन डिनी. रोशन त हुन जे अखियुनि जो नूरु आहे.

रोशन, हिन वक़्त मुम्बईअ जे मशहूर कॉलेज में बी.ए. (B.A.) जे डिग्री इम्तहान लाइ पढ़ी रहियो आहे. रोशन, शिकल जो सुहणो, क़द जो डिघो, बदन जो पूरो पनो ऐं कसरती जवान आहे. कॉलेज जे स्टूडंट काउंसिल जो लीडर आहे. कॉलेज जो हर प्रोफ़ेसर हिन सां प्यार कंदो आहे ऐं हर विद्यार्थी हिन जे सड में सडु डींदो आहे.

हिक डींहं कॉलेज जे सिंधी डिपार्टमेन्ट जे प्रोफ़ेसर गुरनाणीअ रोशन खे पंहिंजे कमिरे में सडायो ऐं खेसि पंहिंजाईअ वारे नोअ में चयाईं,

''मिस्टर रोशन! मुंहिंजी बदली पूने मां हिति मुम्बईअ थी आहे. मां, मुंहिंजी पत्नी ऐं धीअ सजनी, हिक होटल में रहिया पया आहियूं. सजनी, इन्टर आर्ट्स लाइ पढ़ी रही आहे. हुन जी पढ़ाईअ जी मूंखे चिन्ता आहे. मुम्बईअ जहिड़े शहर में मकानु मिलणु डाढी डुखी ग़ाल्हि आहे. तूं जे मूंखे इन डिस में मदद करीं त तुंहिंजी वडी महिरबानी थींदी.''

रोशन, प्रोफ़ेसर खे पूरी कोशिश जो दिलासो डेई पंहिंजे घर मोटियो, पर सजो डींहुं उन मसअले ते सोचींदो रहियो. रात जो पीउ ऐं पुटु गडिजी मानी खाई रहिया हुआ. ओभारियूं लहवारियूं ग़ाल्हियूं कंदे रोशन प्रोफ़ेसर गुरनाणीं जो मसअलो पंहिंजे पीउ अगियां रखियो ऐं पाण ई सुझावु डिनो त छो न प्रोफ़ेसरु हुननि जे मकान जे बिनि कमरनि में अची रहे. प्रोफ़ेसर साहिब जी परेशानी बि दूर थी वेंदी ऐं हिन सुनसान घर में का चहल पहल बि थी पवंदी. सेठि हिक मिन्ट लाइ कुझु सोचियो पर रोशन जे चेहरे ते उदासी डिसी रोशन खे न कोन करे सघियो. बिएं डींहं ई प्रोफ़ेसर जो परिवार अची सेठ लछमणदास जे आलीशानु इमारत जे ग्राउंड फ़लोर जे बिनि कमिरनि में थाईको थियो.

उएं ई थियो जीअं रोशन सोचियो हो. सुनसानु घर में चहल पहल थी वेई. सवेल सुबुह जो जडहिं सजनी तानपुरे ते संगीत जो रियाजु कंदी हुई ऐं सुर प्रभाती आलापींदी हुई तडहिं ज़णु सेठ लछमणदास जो घरु हिकु मंदिर बणजी पवंदो हो. सेठ पिणु पंहिंजे

बिस्तरे ते लेटे लेटे संगीत जो आनंदु माणींदो हो. कड॒हिं कड॒हिं बिस्तरे जे पासे में रखियल पंहिंजी पत्नीअ जे फ़ोटो सां रूह रिहाण कंदे चवंदो हो ''रोशन माउ! हीउ सुर प्रभाती ब॒धीं पेई. वीह सालनि खां पोइ हिन घर में हीउ प्रभाती सुर गूंजिया आहिनि. तूं हुईअं जो रोज़ु सुबुह जो सवेल उथी सुखमनीअ जो पाठु कंदी हुईअं. केतिरो न आनंद ईंदो हो.''

सेठि त सुबुह जो 9.00 बजे पंहिंजो घरु छडीं॒दो हो ऐं रात जो 9.00 बजे धंधे तां मोटंदो हो. बाक़ी रोशन ऐं सजनीअ जे टहकनि मां सजो॒ डीं॒हु घरु पयो गूंजंदो रहंदो हो.

वक़्तु गुज़रंदो रहियो. रोशन बी.ए. पास करे वञी पीउ सां धंधे में ब॒ांहं बे॒ली थियो. सजनीअ जे पढ़ण में रुची घटि पर संगीत साधना सां मोहु वधीक होसि. संगीत जग॒त में चङो नालो कढियो हुआईं. हफ़्ते में ब॒ या टे प्रोग्राम वड॒नि हालनि में डीं॒दी आहे. केतिरियुनि फ़िल्मुनि में प्लेबैक बि डि॒नी अथाईं ऐं कितिरियुनि फ़िल्मुनि लाइ प्लेबैक लाइ कांट्रैक्ट सही कया अथाईं. हमेशह अख़बारुनि जे सुरख़ियुनि में हिन जो नालो रहियो आहे. सजनीअ जे संगीत जग॒त में उन्नतीअ लाइ प्रोफ़ेसर साहब जो हथु घटि पर रोशन जो सहारो वधीक आहे. रोशन नौजवान आहे. धंधे जी सूझ ब॒ूझ अथसि. कंहिं सां कहिड़ीअ रीत पेश अचजे. इन जो खेसि हुनरु आहे ऐं सभ खां वधीक सजनी ऐं प्रोफ़ेसर साहब जो हुन में पूरो विश्वास आहे. सजनी कहिड़ो कांट्रैक्ट सही करे; कंहिं खां केतिरा पैसा वठे; कहिड़े डीं॒हं हिन जे राग॒नि जी रिकार्डिंग थिए; उन्हनि सभिनी ग॒ाल्हियुनि जो फ़ेसलो रोशन ई कंदो हो.

सजनी त रोशन जो सहारो पाए संगीत जग॒त में तक्ड़ो तक्ड़ो सफलता जी ड॒ाकण चढ़ंदी वेई; पर साग॒िए वक़्त रोशन डीं॒हों डीं॒हं वयो पंहिंजे धंधे ड॒ांहं लापरवाह थींदो. हिन जी उहा लापरवाही सेठ लछमणदास खे केतिरनि डीं॒हंनि खां खटकी रही हुई पर पंहिंजे जवान पुट सां कहिड़ो सीनो साहे! हिक डीं॒हं सेठ साहिब रोशन खे पंहिंजे पासे में वेहारे तमामु नर्माईअ सां खेसि चयो, ''पुट रोशन! तूं मुंहिंजी हिन समूरी सम्पतिअ जो अकेलो वारिसु आहीं. मां तमामु महिनत करे हीउ धंधो अड॒ियो आहे. इहो हाणे तोखे ई संभालिणो आहे. मां डि॒सां वेठो त कुझु महीननि खां तूं धंधे ड॒ांहुं लापरवाह थींदो पयो वञीं. हुन छोकरीअ खे मदद करीं पयो, सुठी ग॒ाल्हि आहे, पर उन जी बि का हद हुअणु घुरजे. तो प्रोफ़ेसर खे जग॒ह डि॒यण लाइ ज़िदु कयो, मां तुंहिंजी दिल रखी ऐं हा कई. पर हाणि विचारियां पयो त शायद मूंखे उहा परवान्गी न डि॒यणु घुरबी हुई.''

रोशनु कंधु झुकाए सभु ब॒ुधंदो रहियो. कुझु वक़्तु तरसी पीउ ड॒ांहं मुख़ातिब थींदे चयाईं, ''बाबा! मां अव्हां सां सजनीअ बाबति ग॒ाल्हाइण वारो होसि. हाणि अव्हां ख़ुद ई ग॒ाल्हि छेड़ी आहे त मां अव्हां खे ब॒ुधाइणु थो चाहियां त मां सजनीअ खे प्यार करियां थो. मां पंहिंजे प्यार जो अञां सजनीअ सां बि इज़हारु कोन कयो आहे. मां हिन सां जल्द शादी करणु चाहियां थो.''

सेठि लछमणदास पुट वटां हीउ खुलियो बयानु ब॒ुधी हिक खिण लाइ दहलजी वयो. गिलास मां ब॒ ढुक पाणीअ जा पी पुट खे चयाईं, ''तुंहिंजो दिमाग़ त ठीक आहे! तूं उन छोकरीअ सां लाऊं लहणु थो चाहीं जेका मेरासिण बणजी चुकी आहे. खुल–आम स्टेज ते वेही पेई ग॒ाए ऐं झूमे. पब्लिक जे ताड़ियुनि वज॒ाइण ते पेई मुस्कराए ऐं नाज़ नख़रा करे. उहा छोकरी थींदी मुंहिंजी नूंहं! न कड॒हिं बि न! तूं सजनीअ सां लाऊं लहण जो ख़्वाबु विसारे छडि॒ ऐं सुभाणे खां अची पंहिंजे धंधे ते वेहु.''

रोशन जो मुंहुं टामणी हणी वयो. पीउ खे थोरो तंदीअ सां जवाब डि॒नाईं, ''बाबा! सजनी हिक कलाकार आहे. हुन संगीत जी साधना कई आहे. संगीत जग॒त में हिन जो ख़ास मुक़ाम आहे. प्रोग्राम

ड्रिए थी. पंहिंजे हक़ जा पैसा वठे थी. उन में अव्हां खे कहिड़ो ऐतराज़ आहे. अजु युगु बदलियो आहे. जड॒हिं काल्ह संगीत फ़क़ति कोठनि, मंदरनि या दरगाहुनि जे चइनि दीवारुनि ताईं महिदूद हो ऐं संगीत ते किनि थोरनि जो मोरूसी हकु लेखियो वेंदो हो; तड॒हिं हाणे उहो संगीतु सभागृहनि, महिफ़लुनि ऐं स्टोडियो में ग॒ायो वञे थो. हाणि उहो सभु अवाम जी विरासत आहे. कलाकार खे त कला प्रेमियुनि जी लह वि चढ़ में अचिणो ई पवंदो. इहो अव्हांखे छो थो खटके! सजनी अव्हां जी नूंहं थिए तंहिं लाइ अव्हांखे फ़ख़ुरु हुअणु घुरजे.''

सेठ लछमणदास पंहिंजे पुट जी लंबी तक़रीर बु॒धी उथी खड़ो थियो. वेंदे वेंदे पुट खे चयाईं,

''पुट! संगीत त तुंहिंजी माउ बि सिखी हुई. ग॒ाईंदी हुई त पंहिंजे घर जे अंदर. सवेल सुबुह जो उथी गुरब॒ाणी ग॒ाईंदी हुई. शाम जो भग॒वान जी मूर्तीअ अगि॒यां डी॒यो ब॒ारे मीरा ऐं सूरदास जा भज॒न ग॒ाईंदी हुई. मूंखे घर में नुंहं घुरजे, न स्टेज कलाकार.''

सेठि हिक खिण लाइ रुकयो. कुझु सोचियाईं ऐं वरी ग॒ाल्हाइण जो सिलसिलो जारी रखियाईं,

''तो चयो त तूं हुन छोकरीअ सां शादी करणु चाहीं थो. भली करि पाण मूं खे को ऐतराज़ कोन आहे. हरकंहिं खे पंहिंजी ज़िंदगी जीअणी आहे. हा! पर मुंहिंजो हिकु शर्तु आहे. सजनी शादीअ खां पोइ कड॒हिं बि पब्लिक में प्रोग्राम कोन डीं॒दी ऐं न ई फ़िल्म में ग॒ाइण लाइ को कांट्रैक्ट सही कंदी. तूं सजनीअ खे उन लाइ राज़ी कर ऐं मूंखे हुन जे फ़ेसले खां वाक़िफ़ु कर.''

सेठि लछमणदास पंहिंजे सुम्हण वारे कमरे में हलियो वयो. रोशन चङो वक़्तु उते ई ख़्यालनि में वेठो रहियो. ब॒िए डीं॒हं सुबुह जो रोशन चांहिं पी रहियो हो त सजनी हुन जे कमरे में घिड़ी आई.

''रोशन! कहिड़नि ख़्यालनि में गुल्तान आहीं! असां खे अजु हिक डीं॒हं लाइ खंडाला हलिणो आहे. भुलजी वयो आहीं छा! मां त तयार थी आई आहियां.'' रोशन छिरकु भरे पंहिंजनि ख़्यालनि जी दुनिया खां ब॒ाहिर आयो ऐं चयाईं, बसि अध क्लाक में तयारु थी हेठि अचां थो.''

कार रोशन हलाए रहियो हो. सजनीअ सां ग॒ाल्हियुनि जो सिलसिलो जारी रखंदे चयाईं,

''सजनी! मां काल्ह खां चङो परेशानु आहियां. बाबो साईं मूं ते ड॒ाढो नाराज़ु आहे.''

''छो?''

सजनीअ पुछियो. रोशन ठहर सां पंहिंजे पिता श्री सां थियल वार्तालापु अखरु बअखरु सजनीअ खे बयान करे बु॒धायो. सजनी रोशन खे बु॒धंदी रही ऐं सोचींदी रही. खंडाला पहुचण ताईं हिकु अखरु बि कोन ब॒ोलियाईं.

खंडाला में होटल में मानी खाईंदे सजनीअ जे अखियुनि में अनोखी चमक हुई ऐं हुन जे चपनि ते निराली मुस्कराहट. चयाईं

''रोशन तूं त डरपोक निकतें! मन ई मन में मूं सां प्यार करीं थो ऐं प्यार जो इज़हारु बि नथो करे सघीं. तूं जे मुंहिंजो हथु पकड़े मूंखे प्रोपोज़ करीं हा त मां शायद पागल बणजी नचण शुरू करे छड्डि॒यां हा. ख़ैर! तुंहिंजे इन अनोखे ढंग सां कयल इज़हार बि मुंहिंजे तन बदन में ख़ुशीअ जी लहर पैदा कई आहे.''

सजनीअ रोशन जो हथु पकड़ियो एं उन खे सिक सां चुमंदे चयाईं,

''बाक़ी ग॒ाल्हि रही मुंहिंजे पब्लिक में न ग॒ाइण जी, सा वडी॒ ग॒ाल्हि न आहे. हिन सन्सार में कुझु पाइण लाइ कुझु ड्डि॒यणो बि पवे थो. मां तुंहिंजो प्यारु पाइण लाइ ऐं तुंहिंजे ख़ुशियुनि लाइ पंहिंजो सभु कुझु क़ुर्बानु करण लाइ तयारु

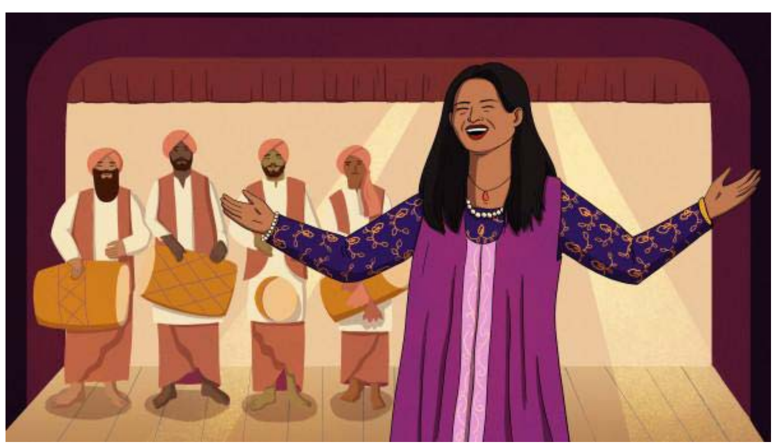
आहियां. पब्लिक में न ग़ाइण का वड़ी तक़ाज़ा त कोन आहे! मां ईंदड़ आर्तवार ते अंधेरी स्पोर्ट्स कॉम्पलेक्स में रिथियल प्रोग्राम खां पोइ कड़हिं बि पब्लिक में कोन ग़ाईंदसि. इहो ऐलान मां सुभाणे अख़बारुनि में करे थी छड़ियां. तूं हिक महिरबानी कर. मुंहिंजे आख़रीन प्रोग्राम में पंहिंजे बाबा खे ज़रूर वठी अचिजि.''

आर्तवार ड़ींहुं सजनीअ जे संगीत जो आनंदु माणिण लाइ हज़ारनि में माण्हू आयल हुआ. हर कंहिं जी ज़ुबान ते हिक ई वाणी हुई त सजनी ग़ाइणु बंद छो थी करे!

सजनीअ उन ड़ींहुं ख़ूब ग़ायो. हुन जे हर ताल ते माण्हू मतवाला थी झूमण लगा. प्रोग्रामु पूरो थियो. हज़ारनि में आयल पब्लिक हिक ई आवाज़ में पुकारियो, ''सजनी पंहिंजो फ़ेसलो वापसि वठु.'' केतिरियुनि संस्थाउनि जे बानिकारनि स्टेज ते अची हथ ब़धी सजनीअ खे अर्ज़ु कयो त अवाम खे पंहिंजे फ़न खां महरूमु न करि. मतिलबु त सजे मैदान ते हर तरफ़ खां सजनीअ लाइ इल्तजा जा आवाज़ ई आवाज़ हुआ. सेठ लछमणदास उन समूरे माहोल लाइ मन ई मन में पाण खे जवाब्दारु महिसूस करे रहियो हो. पंहिंजे कए ते पशेमानु थी रहियो हो. कुझु करण लाइ हुन जे विवेक खेसि मजबूरु कयो. सेठि स्टेज ते तकड़ो तकड़ो चढ़ी वयो ऐं वञी सजनीअ अग़ियां बीहंदे चयाईं :

''मुंहिंजी धीउ! मूंखे मॉफु करि. मां तुंहिंजे अग़ियां शरमसारु आहियां. संगीतु त तुंहिंजी आत्मा आहे. मां आत्मा खे परमात्मा खां अलगु समझी रहियो होसि. संगीत ई 'सत्यम् शिवम् सुंदरम्' आहे. तुंहिंजे संगीत ज़रिए हज़ारें माण्हुनि खे हिक ई वक़्त ईश्वरी दर्शनु प्राप्त थिए थो. मां हथ ब़धी तोखे अर्ज़ु थो करियां त तूं पंहिंजो फ़ेसलो वापस वठु.''

सजनी ओछांगारूं ड़ेई अची रोअण में छटकी. सेठि लछमणदास खेसि पाब़ोह सां पंहिंजे भाकुर में समाए छड़ियो.

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

रजु मुड़िसु = वड़ो माण्हू
गुल्तानु = मश्ग़ूलु, रुधलु
लाऊं लहणु = शादी करणु
टामणी हणणु = काविड़जणु
पशेमान थियणु = लज़ी थियणु
तक़ाज़ा = घुरिज
पाब़ोह = प्यारु
मीरासिण = ख़ानदानी गाइका
सासें सुखालो थियणु = गुज़ारे वञणु
ओछिंगारूं ड़ियणु = ज़ोर सां रोअणु
सुरख़ियुनि में अचणु = मशहूर थियणु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) सेठि लछमणदास किथे रहंदो हो?
2) प्रोफ़ेसर गुरनाणीअ जो कुटुंबु किथे थाईको थियो?
3) लछमणदास जो घरु मंदरु कीअं बणजी पयो?
4) संस्थाउनि जे अमलदारनि सजनीअ खे कहिड़ो अर्जु कयो?
5) लछमणदास खे कहिड़ी ग़ाल्हि खुटकी रही हुई?
6) रोशन अगि॒यां लछमणदास कहिड़ो शर्तु रखियो?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) रोशन परेशानु छो थियो?
2) लछमणदास सजनीअ खे पंहिंजो फ़ेसलो वापसि वठण लाइ छो चयो?

सुवाल 3. कंहिं कंहिं खे चयो :-

1) ''मुंहिंजी बदली पुने मां हिति मुम्बईअ थी आहे.''
2) ''वीह सालनि खां पोई हिन घर में हीउ प्रभाती सुर गूंजिया आहिनि.''
3) ''शायद मूंखे इहा परवानगी न डि॒यणु घुरबी हुई.''
4) ''हिन सन्सार में कुझु पाइण लाइ कुझु डि॒यणो पवे थो.''
5) ''संगीतु त तुंहिंजी आत्मा आहे. मां आत्मा खे परमात्मा खां अलग॒ समझी रहियो होसि.''

सुवाल 4. ज़िद लिखो :-

जवाब्दारु, ज़िंदगी, तकिड़ो

सुवाल 5. अददु बदलायो :-

अख़बार, डा॒कणि, महफ़िलूं, तक़रीर

सुवाल 6. सिफ़तूं ठाहियो :-

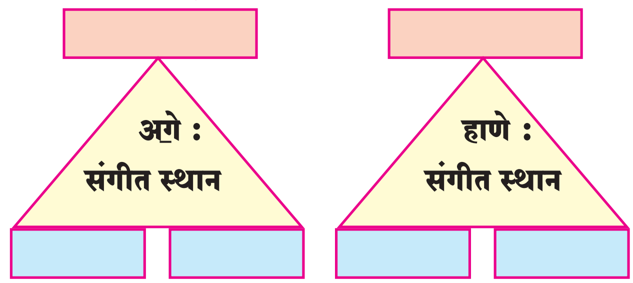
उदासी, लापरवाही, दुखु, वक़्तु

मश्ग़ूली - 1

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

'सेठ लछमणदास पुट वटां हीउ खुलयो बियानु .... न स्टेज कलाकार.'

(1) ख़ाको पूरो करियो.

(2) चौकुंडे मां उहे लफ़्ज़ ग॒ोल्हियो जनि में 'कारु' पछाड़ी लग॒ाइण सां लफ़्ज़ु ठहे थो.
मिसाल - 'कलाकारु'

शाहू अदा ज़ख़्म संगीत
राजा दया भग॒ती
आख़िर क़र्ज़ चित्र

(3) गोल मां मुनासिब इस्तलाह खणी लीक डि॒नल लफ़्ज़नि बदिरां कमि आणियो :-

शादी करणु,
काविड़जी वञणु, नाज़ु हुअणु
डकी वञणु, ख़ुश थियणु

1. तंहिं लाइ तव्हां खे फ़ख़ुरु हुअणु घरजे.
2. रोशन टामणी हणी वयो.
3. तूं उन छोकरीअ सां लाऊं लहणु थो चाहीं.
4. सेठि लछमणदास उहो खुलियो बियानु बु॒धी हिक खिण लाइ दहिलजी वयो.

(4) ब्रैकेट मां साॻी माना वारा लफ़्ज़ ॻोल्हे ख़ाल भरियो :-

1. खनु, पलु, ... (मिन्ट, सेकंड, क्लाक)
2. पाणी, जलु, ... (नीरु, सन्सारु, धरती)
3. क्रोधु, कावड़ि, ... (प्रेमु, गुस्सो, दया)
4. धंधो, वापारु, ... (नौकरी, वांदकाई, कारोबार)
5. पुटु, सपूतु, ... (फ़र्ज़ंदु, पीउ, भाउ)
6. ॾीओ, बती, ... (चिरागु, रोश्नी, ऊंदहि)

(5) हेठि चौकुंडे मां मुनासिब लफ़्ज़ चूंडे कॉलम पूरा करियो :-

पब्लिक पाणी युगु जवाबु
स्टेज कलाकारु मोरूसी
स्टोडियो साधना नुंहं प्रोग्रामु

अंग्रेज़ी लफ़्ज़	हिंदी लफ़्ज़
....	....
....	....
....	....
....	....

मश्ग़ूली - 2

(1) ब्रैकेट में ॾिनल लफ़्ज़ कमि आणे जुमिला ठाहे लिखो.

1. मूं हिकु सूफ़ु आंदो. (घणा)

2. राजेश हिकु मोरु ॾिठो. (डेल)

3. असां सुभाणे पूने वेंदासीं. (काल्ह)

4. विजेता सर्कस में शाही दरिवाज़ा ॾिठा. (दरिवाज़ो)

5. असां हर रोज़ु अख़्बार पढ़ंदा आहियूं. (तव्हां)

6. राजा चोर खे सज़ा ॾिनी. (सज़ाऊं)

2. व्याकुलु नज़िरूं, व्याकुलु वाणी

कला प्रकाश

कला मोती प्रकाश (जन्म 1934) नाविल नवीसा, कहाणीकार तोर मशहूरु आहे. हुन जा मुख्य नाविल आहिनि 'हिक दिल हज़ारु अरमान', 'शीशे जी दिल' ऐं 'हयाती होतनि रे'. हुन खे 'आर्सीअ आडो' नाविल ते साहित्य अकादमीअ जो इनाम बि मिलियलु आहे. 'मुरक ऐं ममता' हुन जे कहाणियुनि जो मजमूओ आहे. हेठि डिनल कहाणीअ में स्त्री ऐं ॿार जे भावना खे लेखिका असरुदार ढंग में इज़हारियो आहे.

अजु तुंहिंजूं व्याकुलु नज़रूं डिसी, मुंहिंजी ममता रोई रही आह; पर मां तुंहिंजियुनि नज़रुनि में अखियूं नथी अटकायां. न ज़ाण मुंहिंजियुनि अखियुनि जी व्याकुल्ता बि तुंहिंजूं अखियूं झटे वठनि ऐं वधीक व्याकुल बणजी वञनि! मनु भरजी भरजी थो अचेमि त कुंड पासीरो ॿ लुड़क लाड़े थी छड्डियां, जीअं तोख कल न पवे. सुबुह खां वठी तोखां पाण खे लिकायो अथमि ऐं ख़ासु करे लिकायो अथमि पंहिंजियुनि अखियुनि खे; छो त हिक डींहं तो चयो हो...

"तुंहिंजूं अखियूं हरको भाव ज़ाहिर करण लाइ काफ़ी आहिनि. तो बराबर मूंखे कडुहिं मार कान डिनी आहे. अमा तो कडुहिं ज़ुबान सां कावड़ि कान कई आहे, त बि लंघंदे लंघंदे दुख या कावड़ि भरियूं नज़रूं उछले वेंदी आहीं त मां कंबी उथंदो आहियां. समझी वेंदो आहियां त का मिड़ेई ख़ता कई अथमि. तो ख़ुशी बि हमेशह अखियुनि वसीले ई ज़ाहिर कई आहे. मुंहिंजे कामियाबियुनि जो ॿुधी तुंहिंजूं चमकंदड़ अखियूं टिमण लगंदियूं आहिनि. तुंहिंजे अखियुनि में इहो छा आहे, अमा!"

तूं इन्टर जे इम्तहान में पास थी आयो हुएं, तडुहिं इहे लफ़्ज़ चया हुयइ. मुंहिंजो सुतलु अभिमान उन वेल जागी उथियो हो. मूं अहिड़ी ई माउ बणिजण लाइ साधना कई हुई; पर ज़ातुमि नथे त इहा साधना उन पूरणता ते पहुती हुई, जो तोखे सभकी अखियुनि वसीले ई समझायो होमि.

उन डींहं मूंखे अनेकु यादगिरीयूं आयूं हुयूं. तुंहिंजे जन्म जे डींहं खां वठी उन डींहं ताईं, तुंहिंजी समूरी जीवत मुंहिंजे अखियुनि अगियां तरी आई हुई. तुंहिंजो जन्म थियो हो हिक बरसाती रात में. रिमझिम बरसात वसी रही हुई. कारी रात पूरी थी ऐं प्रभात थी त बि छांयल ककरनि कारण आकास में ऊंदहि हुई. प्रभात पृथ्वीअ जी गोद में आई हुई. महानु, विशालु धरतीअ जी गोद में. अहिड़े ई वक़्त तो मुंहिंजी गोद भरी हुई; पर जेतरी महानता, जेतरी विशालता पृथ्वीअ जी गोद में आहे ओतरी महानता, ओतरी विशालता मूं वटि हुई किथे! लेकिन इहा ग़ाल्हि मञां थी त तूं आएं, मूं हिक अनन्त जोति जगियल डिठी. सोचियुमि : ॿाहिर केतरो न अंधकारु आहे, पर हाणे उहो न रहंदो, छो जो तूं आयो आहीं. सहेलियुनि ऐं माइटनि खे चवंदी हुयसि, "हीउ गौतम ॿुधु आहे. ऊंदहि तड़े रोशनी फहिलाईंदो. दुनिया खे शान्तीअ जो पैग़ामु डींदो."

सहेलियूं मसख़री करे खिलंदियूं हुयूं ऐं चवंदियूं हुयूं, "ही गौतम आहे! हेतरो थो शोर मचाए!" तडुहिं तुंहिंजनि पितकिड़नि चपनि जो अमृत पीअंदे चवंदी हुअसि, "गौतम नंढे हूंदे शोर न मचाईंदो हो छा!"

हिक डींहं फ़ख़ुर विचां कंधु ऊचो करे सहेलियुनि विचमें चयुमि, "मां हिन खे कडुहिं बि मार कान

ड्रींदसि. ब़ार खे मारण मां पंहिंजी घटिताई थी समझां. मां रुग़ो खेसि हरका ग़ाल्हि समझाईंदसि, संदसि रहबरी कंदसि, पर पंहिंजो कुझु बि मथसि मढ़ींदसि कीन. कुझु बि करणु चाहींदो त उन जा फ़ाइदा ऐं नुक़्सान समझाए खेसि ब़िवाटे ते छडे ड्रींदसि ऐं भलु पंहिंजी समझी सां दुरुस्त वाट वठे.''

सहेलियूं खिली चवंदियूं हयूं, ''ब़ार खे मार कीअं न कढिबी! कड॒हिं ककि थी खेसि ज़रूरी छिंभींदींअ ऐं कड॒हिं मथसि कुझु मढ़ींदींअ बि ज़रूर.''

पर मुंहिंजो ज़िदु क़ायम. ज़िदु चवां या अभिमान चवां!

इहो अभिमान, उहो ज़िदु खणी ज़िन्दगी घारण लग़ुसि. सचु चवण वेठी आहियां त पाण सां बि दोखो न कंदसि. कड॒हिं ड्राढी शिशदर बि थी हूंदसि. शायद सबुरु विञाए ग़ुस्सो बि करे विझां हा... पर मुंहिंजो अभिमान मूं ते पहरो ड्रींदो ई रहियो.

तूं ड्रहनि ब़ारहनि सालनि जो हुएं. हिक ड्रींहं जड॒हिं तोखे हलको तपु हो, तड॒हिं तूं स्कूल जे पिकनिक ते वञण जो ज़िदु करे वेठें. मूं तोखे समझायो, ''ड्रिसु, मूं तो लाइ सभु तयारियूं बि कयूं आहिनि, पर तपु अथेई. अज॒ करे न वञु.''

मुंहिंजियुनि अखियुनि में दुखु त ज़रूर लिकलु हूंदो शायद इन करे ई पंहिंजो सामान सहेड़ींदे तो वर वर लिकी मूं ड्रांहं निहारियो बि थिए. ऐं उन दुख खे समझियो बि थिए त बि जेड॒नि जी संगत जो लोभु उन उम्र में तूं कीअं थे छडे सघएं! तूं ज़िदु करे हलियो वएं! दादहिं खे बि जड॒हिं ख़बर पेई त ड्राढो कावड़ियो. मां संदसि कावड़ि सही वयसि. शाम जो जड॒हिं तूं मोटी आएं तड॒हिं तपु वधियलु हयुइ. ईंदे ई अची मूंखे चिंबड़एं ऐं चयुइ, ''तूं मतां राईं अमा! अग़िते मां पिकनिक ते असुलु न वेंदुसि.''

तुंहिंजे अखियुनि जा ग़ोढ़ा पीअंदे, मूं तुंहिंजे मथे ते हथु घुमाए चयो, ''छो न वञीं! ज़रूर वञिजाइं. रुग़ो चउ : अमा, मां तप में न वेंदुसि.''

उन बादि, तूं वड॒ो थी वएं त बि चवंदो हुएं, ''अमा, तूं ख़ुशीअ सां मोकल ड्रींदीअं त वेंदुसि न त न.'' उन खांपोइ, ब़िए दफ़े.

तूं मैट्रिक में हुएं प्रिलिम जे इम्ताहन खां थोरो अग़ु में तोखे दादहिं सवा सौ ख़र्ची हिक वाच वठी ड्रिनी. तूं ख़ुशीअ में न पयो मापें. थोरा ड्रींहं ई कीन गुज़रिया त तूं वाच पंहिंजे हिक दोस्त खे किनि ड्रींहंनि लाइ ड्रेई आएं. हू शायद को इम्तहान ड्रेई रहियो हो. मूंखे अचे चयुइ, ''स्कूल में किरी पेई ऐं बीही वेई. हिक दोस्त जे पीउ खे वाचुनि जो दुकान आहे, सो खेसि मरामत लाइ ड्रेई आयो आहियां.''

टिनि चइनि ड्रींहंनि बादि तुंहिंजा उहो दोस्तु आयो, तूं घर में हुएं कीन. मूंखे वाच ड्रेई चयाईं, ''... अचे त ड्रिजोसि. इम्तहान में ज़रूरत पेई सो वरतीमान्स.'' हू हलियो वयो. मूंखे ज॒णु नांग ड्रंगियो. पीली थी वयसि. तूं ऐं मूं सां कूड़ ग़ाल्हाईं! आख़िर छो! मां तोखे मार ड्रियां हा त दोस्त खे वाच छो ड्रेई आयो आहीं!

मन में ड्राढी बे आरामी हुई. चवां : तोखे मूंसां कूड़ ग़ाल्हाइण जी ज़रूरत छो महसूस थी!

रात जो तूं आएं ऐं मुंहिंजूं अखियूं ड्रिसी दहिलजी वएं. उहो मां बि समझी वयसि. यकदम पाणु संभाले वरतुमि. टेबल ते मानी पाए रखियमि. तूं दादहिं खे नेम मूजिबि सड॒े आएं. मानीअ ते तव्हां सां वेठसि. पर खाधुमि कीन. चयुमि : थोरी तकलीफ़ अथमि, खाईंदसि कान. दादहिं खे चई छड्रियो होमि. हुन खाइण लाइ ज़ोर कीन भरियो. तव्हीं ब़ेई जड॒हिं खाई उथिया, तड॒हिं मूं बिल्कुल साधारणु नमूने तोखे वाच ड्रेई चयो, ''तुंहिंजो दोस्तु ड्रेई वयो, चयाईं इम्तहान

पूरो थियो, पंद्रहं मिन्ट खनु वेठो. चांहिं पीआरीमांस. पोइ हलियो वयो.''

तुंहिंजो चहिरो ज़र्दु थी वयो. तुंहिंजूं अखियूं शर्म जे बार खां हेठि झुकी वयूं. मां उन्हनि ड॒ांहं को बि ध्यानु न ड॒ेई हली वयसि. तोखे जाचियुमि ज़रूर पए. तुंहिंजी मूंझ ऐं परेशानी त मूंखां लिकी कीन सघी. कुझु वक़्त बइदि अची चयुइ, 'तो मानी छो कीन खाधी अमा! सचु पचु तकलीफ़ अथेई!''

तुंहिंजे उन नंढिड़े जुमिले मां केतरी न पीड़ा ज़ाहिरु थी रही हुई!

मूं रवाजी नोअ में चयो, ''कुझु कोन्हे. तूं वञी पढ़ु. मां थोरो कमु लाहे पोइ सुम्हंदसि.''

सुम्हण लाइ मूं तोखे इन करे चयो जो नंढे हूंदे खां तुंहिंजो नेम आहे त रात जो सुम्हण खां अग॒ु पंद्रहं वीह मिन्ट मूं वटि वेही मूंखे ड॒ींहं जूं ख़बरूं चारूं बु॒धाईंदो आहीं ऐं मां तोखे ड॒ींहं जा कड़ा मिठा आज़मूदा बु॒धाईंदी आहियां.

तूं हलियो वएं पर तो पढ़ियो कीन. तुंहिंजूं अखियूं पहरियाईं गु॒झ गो॒ह में ऐं पोइ ज़ाहिरी तोर ज़ोर ज़ोर सां बरसण लगि॒यूं. नेम अनूसार, निंड खां अग॒ु तो वटां पछाड़ीअ जो फेरो करण आयसि त तूं मूंखे चिंबड़ी पएं. तो मुंहिंजे कुल्हे ते कंधु रखी, रोई चयो, ''मूंखे मॉफु करि, अमा. मूं वाच निस्बत तोसां कूड़ु गा॒ल्हायो. मूंखे मॉफु करि...''

कॉलेज जे पहिरें साल में पढ़ंदड़ पुट कुल्हे ते कंधु रखी फटे हिंयाअ रोई चयो; ''मिठी माउ कीअं सही सघंदी!''

मुंहिंजियुनि अखियुनि मां ब॒ लुड़क लड़ी पया. मूं तोखे गले सां लगा॒ए चयो, ''तुंहिंजो डो॒हु कोन्हे, पुट. मूंखे अरिमानु पंहिंजो आहे. मां शायद अहिड़ी सुठी ऐं महिरबानु माउ न आहियां, न त तूं मूंसां कूड़ु न गा॒ल्हाईं हा!''

तो सिसकंदे मुंहिंजी गोद में मुंहुं लिकाए चयो, ''ईएं न आहे अमा! ईएं न आहे! अलाए छो तोसां कूड़ु गा॒ल्हाए वेठुसि. समझियुमि; वाच नईं आहे. मतां तूं नाराज़ु थिएं.''

अजु॒ बि उहो ड॒ींहुं याद आहे. असां गले मिली रुनो हो ऐं पोइ तो ज़िदु करे मूंखे मानी खाराई हुई.

अहड़ियूं अनेकु गा॒ल्हियूं दिमाग़ जे कुंडुनि में फहलियल आहिनि. अखियुनि में अटकियल आहिनि.

चवंदा आहिनि, माउ जो प्यार आला आहे. इहो मञींदे बि मां चवां थी त तो जेको स्नेहु मूंखे डि॒नो सो बि आला हो. अजु॒ बि इहा निहायत फ़ख़ुर सां चवां थी. तुंहिंजी श्रद्धा, तुंहिंजे स्नेह में का घटिताई त मूं खे नज़र ई नथी अचे, पोइ तो छो दिल नंढी कई आहे?

तूं ईएं त कोन थो समझीं त अमा मूंखे निर्मोही ऐं बे जवाबदारु समझंदी, जो पत्नीअ जे चवण ते अलग॒ थी रहियो आहियां, पत्नीअ जी मर्ज़ी रखण लाइ टिनि महिननि जे नाते खे, 27 सालनि जे अटूटु नाते खां वधीक दर्जो ड॒ेई रहियो आहियां...

पर उहो मुंहिंजे वात मां निकरी छो वयो! जेकड॒हिंय माइट ऐं औलाद जो संबं॒धु अटूटु आहे त छा पती पत्नीअ जो नातो अटूटु न आहे!

सचु थी चवां त तोखे लज॒ी थियण जो को बि सबबु कोन्हे. तूं बिल्कुल दुरुस्त क़दमु खणी रहियो आहीं. निर्मला खे तो वटि भलि टे महीना थिया हुजनि, पर तोखे हिन सां निबाहिणो त जीवन भर आहे न! जिनि सां जीअण मरण जा नाता हुजनि; तिनि सां फिटाइणु नथो सूंहे. असीं त दुनिया में रही रही 10-15

साल हूंदासीं. वड़ी ग़ाल्हि त गुल शोभीअ खे परणाइण जो बारु आहे. तूं ई बुधाइ, जिनि हयातीअ जो बारु हेतरा साल खंयो आहे, से नंढी जवाबदारीअ खां डिज़ी वेंदा !

निर्मला धार रहणु चाहे थी छो जो हूअ अकेली रही आहे. वडो घरु नथो वणेसि, त ठीक आहे. भले न रहे. हूअ सुठी आहे, घर गृहस्ती संभालण जे लाइकु आहे. रुगो गडु रहणु नथी चाहे. मुंहिंजो मनु दुखी थी रहियो आहे. मन में हाहाकारु आहे पर सिर्फ़ जुदाईअ कारण. निर्मला खे बुरो नथी समझां. निर्मला जूं के ग़ाल्हियूं मूंखे पसंद कोन्हनि त पोइ छा! मूंखे याद आहे त मुंहिंजियूं बि कितरियूं ग़ाल्हियूं मुंहिंजे ससु खे पसंद न आयूं हुयूं, पोइ इन करे निर्मला जेको स्थान मुंहिंजे मन में पातो आहे, तंहिं तां किरी पवे, सो थियणो कोन्हे. इहो नंढी टही ऐं वड़ी टहीअ जो टकरु त हलंदो ईंदो.

तो जडहिं पहिरीं पहिरीं मूंखे चयो हो, ''अमा, निर्मला कहिड़ो न सुठो ग़ायो! ग़ज़ब जो गलो अथसि'' ऐं वरी थोरी देर तरसी मुंहिंजे गले में बांहूं विझी चयुई, ''अमा, निर्मला जो नाले ई कविता रखणु घुरजे. हूअ ख़ुद कविता आहे, संगीतु आहे...''

मूं तंहिं वक़्त ई समझियो हो त प्यार जी इहा लहर जेका तुंहिंजे मन में उभरी हुई, सा आख़िर वधी निर्मला ते छांइजी वेंदी. जडहिं तो निर्मला सां शादी करण जो रुख़ु डेखारियो, तडहिं ई मूं तोखे चयो हो, ''पुट, हूअ तुंहिंजे दिल में समाइजी वेई आहे त मुंहिंजनि चशमनि ते; पर हू असां खां घणा मथभरा आहिनि. हिननि जे रहण जो दर्जो असां खा फिरियलु आहे. हूअ गडु रहण पसंद न कंदी, छो जो संदसि सुभाव में ख़ुदमुख़्तियारी बि घणी आहे; पर इहा पक अथमि त तोसां अलगु रही, आज़ाद रही, हूअ सुठो घरु ठाहे सघंदी.''

तो ब़ारनि वांगुरु खेटो करे चयो, ''अमा, इहे लफ़्ज़ वापसि वठु. हूअ अहिड़ी कान्हे. वड़ी ग़ाल्हि त तोखां ऐं दादा खां अलगु थी छा मां रही सघंदुसि!''

मूं त मुरकी खणी माठि कई हुई. अजु बि तोखे मुरकी मोकल डींदसि. तोखे असुलु रोअणु कान डींदुसि. तोखे छडींदे मन में को बि दुखु न थींदुमि. मुंहिंजा लाया सजाया थिया आहिनि. तूं लाइक़ीअ लगो आहीं. हिकु साल बि नापास थियण खांसवाइ तो डॉक्टरी पास केई. अजु तूं इन्साननि जो हमदर्द ऐं सही माना में डॉक्टर बणियो आहीं. तो मुंहिंजा सभु ख़ुवाब पूरा कया आहिनि. तोखे निर्मला जहिड़ी मोहणी, तोखे दिल जान सां चाहींदड़ ऐं कलाकार जीवन साथिण मिली आहे. छो रहिजी वयो आहे बाक़ी जो तोखे छडींदे दुखी थियां! तूं सुखी जीवन घारीं, लाइक़ीअ भरियो इन्सान थिएं, इन खां वधीक मूं चाहियो बि छा हो!

तूं सामानु सड़ो बधी रहियो आहीं. अखियूं तुंहिंजूं झुकियल आहिनि. मान्सिक छिकताण सबबि, तुंहिंजे घोमाटियल चेहरे ते जेके रेखाऊं आहिनि, से मां डिसी रही आहियां. सही नथी सघां तुंहिंजो इहो दुखु.

तोखे याद आहे त हिक दफ़े जडहिं मां सिग्रीअ वटि बीही रधींदे को गीतु ग़ाए रही हुअसि त तो अची चयो हो, ''अमा, तूं रागु बराबर नथी ग़ाईं. इहो रागु ईएं न पर हीअं आहे.''

पोइ तो दुरुस्तु तुकूं चई बुधायूं ऐं मूं ग़ायो उहो गीतु.

तंहिं डींहं ई मूं तुंहिंजी रहबरी क़बूल कई हुई ऐं मन ई मन में सोचियो होमि त सज़ी उम्र इहा वाट वठंदसि. अजाए मोह ऐं मातापुणे जे अभिमान वसि थी जेकडहिं का ग़लती करे बि वेठसि ऐं तूं समझाईंदें ऐं चवंदें, ''अमा, तूं ग़लत आहीं, इहा ग़ाल्हि कान्हे,

हीअं आहे.'' त ख़ुशीअ सां क़बूल कंदसि. मन खे का ग॒ाल्हि बुरी बि लग॒ंदमि त ईएं समझंदसि त ज़मानो अगि॒ते पयो वधे ऐं तूं जेको चवीं थो सो नएं ज़माने मूजूब ज़रूर ठीक हूंदो. इहा विश्वास रखी, उहा ग॒ाल्हि ख़ुशीअ सां क़बूल कंदसि ऐं तुंहिंजे सुख में कड॒हिं बि विघिनु न विझंदसि. तुंहिंजी समझ में पंहिंजीअ समझ खां ज़ियादह भरोसो रखंदसि छो त इन्सान जी समझ तरक़ी पेई करे.

मुंहिंजा गुल, धार थियण जी ग॒ाल्हि ते असां गडि॒जी सोचियो आहे ऐं फ़ेसलो कयो आहे. पोइ ही दुखु छो! अजु॒ बि जे ममता वसि थी रोई वेहां ऐं मुंहिंजा गोढ़ा तो लाइ रोक थी पवनि त हिकवार वरी चइजि, ''अमा, तूं ग़लत आहीं. तोखे मुरकी मोकल डि॒यणु घुरिजे.'' ऐं मां तुंहिंजी रहबरी ज़रूर क़बूल कंदसि. चवंदसि, ''वञु पुट, शल सुखियो रहीं. अगि॒ते वधु. तूं आहीं ऐं तुंहिंजे अगि॒यां हयातीअ जी शाहराह आहे!''

लफ़्ज़नि जो ख़ज़ानो

छिकताण = टकिराउ
व्याकुल्ता = बेचैनी
लुड़क लाड़णु = रोअणु
ख़ता थियणु = ग़लती करणु
शशिदरु थियणु = लजी॒ थियणु
चेहरो ज़र्द थियणु = शर्मसार थियणु
लाया सजाया थियणु = कोशिशूं काम्याब थियणु

अभ्यासु

सुवाल 1. हिक बिनि जुमिलनि में जवाबु लिखो :-

1) लेखिका जी ममता छो रोई रही हुई?
2) ॿालक जो जन्मु कहड़ियुनि हालतुनि में थियो?
3) लेखिका पुट जे जन्म ते छा सोचियो?
4) माउ पुट जी रहबरी कड॒हिं क़बूल कई?

सुवाल 2. थोरे में जवाबु लिखो :-

1) गौतम माउ जे अखियुनि बाबति छा सोचियो?
2) पुटु वाच वापस मिलण ते शर्मसार छो थियो?
3) माउ पंहिंजे पुट खे निर्मला बाबति छा समझाए थी?

सुवाल 3. कंहिं कंहिं खे चयो :-

1) ''मुंहिंजियुनि काम्याबियुनि जो ॿुधी तुंहिंजियूं चमकंदड़ अखियूं टिमण लगं॒दियूं आहिनि.''
2) ''हेतरो थो शोर मचाए.''
3) ''भलु पंहिंजीअ समझ सां दुरुस्त वाट वठे.''
4) ''इम्तहान में ज़रूरत पेई, सो वरतीमान्स.''

सुवाल 4. (1) सिफ़तूं ठाहियो :-

परेशानी शर्मु
जवाबदारी रहबरी
हमदर्दी

(2) अददु बदलायो :-

मथो यादगिरियूं
राज़ु ग॒ोढ़ो
ग॒ाल्हियूं

(3) इस्तलाहनि जी माना लिखी जुमिलनि में कमि आणियो :-

ख़ता करणु चेहरो ज़र्द थियणु
शशिदरु थियणु लाया सजाया थियणु
लुड़क लाड़िणु

(4) ज़िद लिखो :-

काम्याबु दुरुस्त
दुखी जन्मु

मश्ग़ूली

टुकरु पढ़ी अमली कमु पूरो करियो.

चवंदा आहिनि; माउ जो प्यारु आला आहे .... से नंढीअ जवाबदारीअ खां डिज॒ी वेंदा?

(1) टिकुंडे मां ज़िदनि जा जोड़ा ग॒ोल्हियो.

कूड़, ग़ैर दुरुस्त, मरणु
नंढी, सचु, वडी,
जीअणु, जवाबदारी,
ग़ैर जवाबदारी,
दुरुस्त

(2) डिनल जुमिलनि खे 'हाकारी', 'नाकारी' ऐं 'सवाली' में विरहायो.

1. माउ जो प्यारु आला आहे.
2. छा पति पत्नीअ जो नातो अटूट आहे?
3. तोखे लज॒ी थियण जो कोबि सबबु कोन्हे.
4. पोइ तो छो दिल नंडी कई आहे?

(3) टुकर मां हेठि ड्डिनल लफ़्ज़नि सां लग्गापो रखंदड़ लफ़्ज़ ग़ोल्हे लिखो :-

1) नार = ...

2) रिश्तो = ...

3) ज़िंदगी = ...

4) जुदा = ...

(4) ड्डिनल हिदायत मौजूब ज़मान बदलायो.

1. तूं बिलकुल दुरुस्तु क़दमु खणी रहियो आहीं.
(ज़मान हाल में बदलायो)
2. से नंडीअ जवाबदारीअ खां डिज़ी वेंदा?
(ज़मान माज़ीअ में बदलायो)
3. इहो मुंहिंजे वात मां निकरी वयो.
(ज़मान मुस्तक़बल में बदलायो)
4. चवंदा आहिनि.
(ज़मान माज़ीअ में बदलायो)

(5) मिलियल लफ़्ज़नि मां उहे लफ़्ज़ चूंडे लिखो जिनि में 'निर' या 'बे' अग्गियाड़ी लग्गाए सघजे थी.
मिसाल : निर्मोही ऐं बे जवाबदार

लज़, अदबु, विघिनु
असरु, गुणु, दोशु,
आरामी, ईमानु

❖❖❖❖

डॉक्टर भीमराव अम्बेडकर

जन्म	:	14 अप्रेल 1891 ई.
देहान्त	:	6 डिसम्बर 1956 ई.
पीउ	:	रामजी मालोजी सकपाल
माउ	:	भीमाबाई सकपाल
ज़ाल	:	सविता अम्बेडकर
औलाद	:	यशवंत अम्बेडकर

पैग़ाम :

- उहे तारीख़ ठाहे न था सघनि, जेके तारीख़ खे विसारे छडि़नि था.
- पढ़ो, गडु थियो ऐं आंदोलन कारी बणजो.
- मां उन धर्म जो पोइलगु आहियां जेको आज़ादगी, बराबरी ऐं भाईचारो सेखारे थो.
- ज़िन्दगी वडी हुअण खां ऊची हुअणु घुरजे.
- मां कंहिं बि समाज जी तरक़ीअ जो पैमानो, उन समाज जे औरतुनि जी तरक़ीअ मां समझंदो आहियां.

विंदुर

फ़ | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) मूंखे पंहिंजे देश ते .... आहे.
2) अंग्रेज़नि सन् 1843 ई. में सिंध .... कई.
3) जडहिं तोखे .... मिले त फोन ज़रूर कजि.
4) .... न कर, सभु कम रास थी वेंदा.
5) असां खे रंग, जाती, धर्म में कोबि .... न रखणु घुरजे.

फ़तह,
फ़र्कु , फ़िक्रु, फ़र्ज़ु,
फ़ख़ुरु, फ़ुर्सत,
फ़ेसलो

फ़

फ | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) सभु वाहण .... खुलण जो इन्तज़ारु करे रहिया हुआ.
2) .... मसाले जो हिकु क़िस्मु आहे.
3) भॻत सिंह खे अंग्रेज़नि .... ङिनी.
4) .... थीउ, अजायो वक़्तु न विञाइ.
5) राजेश खे त हिक हंधि विहणु नथो अचे, ङाढो .... अथसि.

फ

फारुहो,
फासी, फाटकु, फुरतु,
फुरणो, फोटा,
फथिको

ख अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में डिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ग़ोल्हे ख़ाल भरियो.

1) असां खे मुकमिलु .... खाइणु घुरजे.
2) वारी पनो .... हूंदो आहे.
3) जो .... पीए सो वीर थिए.
4) हिरण जे दुन में .... समायल हूंदी आहे.
5) असां खे .... खां वधीक बचत डांहं ध्यान डियणु घुरजे.

खपति,
खहुरो, खाधो, खीरु,
खड़खबीतो, खस्तूरी,
खटाइणु

ख

ख़ अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में डिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ग़ोल्हे ख़ाल भरियो.

1) बुरी संगत जो असरु .... थींदो आहे.
2) चक़मक़ जे .... आहे लोह खे छिकणु.
3) हाल में .... माण्हुनि लाइ अलग़ कुर्सियूं हयूं.
4) मूंखे .... आहे त मां अवसि काम्याबु थींदुसि.
5) नाटक जे .... थियण ते सभिनी ताड़ियूं वज़ायूं.

ख़

ख़राबु,
ख़त्मु, ख़ारश, ख़ासु,
ख़ासियत, ख़ातिरी,
ख़बरदार

क अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) .... मां कपड़ो तैयार थींदो आहे.
2) .... जी सूंहं लाजवाबु आहे.
3) .... बीमारी तमाम ख़ौफ़नाकु आहे.
4) सेठ हरदासमल खे धंधे में .... धकु लॻो.
5) ख़ास वणनि जे ॻिभ मां .... तैयार कयो वेंदो आहे.

काइनात,
कैन्सर, कपह,
काठी, कापारी,
कारिनामो, काग़ज़ु

क

क़ अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) न्यापो पहुचाईंदड़ खे .... चइबो आहे.
2) असां खें हर हिक .... मञणु घुरजे.
3) जदीद जो ज़िदु आहे ....
4) .... में वॾी शक्ती आहे.
5) नंढा वॾा फ़ेसला कराइण लाइ माण्हू .... वटि वेंदा आहिनि.

क़

कु़दिरत,
क़ाबू, क़ासिदु,
क़ाज़ी, क़ायदो,
क़ब्ज़ु, क़दीमु

ब अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में डिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ग़ोल्हे ख़ाल भरियो.

1) असां काल्ह ग़ोठ जी .... डिठी.
2) .... जी नज़र तमाम तेज़ हूंदी आहे.
3) ईरान जे .... ग़रीबनि जा क़र्ज़ मॉफ़ कया.
4) .... में कुवत बख़्शु जुज़ा हूंदा आहिनि.
5) ऐड़ो .... न खणु, थकिजी पवंदें.

बादशाहु,
बाब, बाज़ार,
बादामी, ब़ारु,
बाज़, बारीकु

ब

भ अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में डिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ग़ोल्हे ख़ाल भरियो.

1) भाउ जे पुट खे .... चइबो आहे.
2) किरड़ी आम तोर .... ते हलंदी आहे.
3) हिक बिए में .... रखण सां मुल्कु तरक़ी करे थो.
4) ज़मीन में .... विझण सां उहा उपजाऊ बणजे थी.
5) असां खे पंहिंजी .... क़बूल करणु घुरजे.

भ

भाईचारो,
भोलिड़ो, भाइटियो,
भाड़ो, भाणु,
भिति, भुल

ग | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) .... में विटामिन 'ए' हूंदो आहे.
2) गांइ .... खाईंदी आहे.
3) मुंहिंजो बैंक मैनेजर सां .... थियो.
4) संभाल, ॾिसी हलु, अगि़यां .... अथेई.
5) रामदीन पुट जी काम्याबीअ ते .... थियो.

गुफ़्तगू
गाहु, गाॾो, गुज़रु,
गप, गजर,
गदिगद

ग

ॻ | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) तमाम घणी उस सबबि सीता .... खाई हेठि किरी पेई.
2) .... नज़्म जो हिकु क़िस्मु आहे.
3) सन् .... ई. खां अगु भारत देश अंग्रेज़नि हेठियां .... हो.
4) कड़हिं कड़हिं इन्सान पंहिंजे ख़्यालनि में .... थी वेंदो आहे.
5) नौकरु .... निकतो, जंहिं सबबि खेसि नौकरी विञाइणी पेई.

ॻ

ग़दारु,
ग़र्कु, ग़रीब,
ग़ज़ल, ग़श, ग़ुलामु,
ग़ुल्तान

ॿ अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ݙिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) उहो ज़मानो हो, जॾहिं माण्हू कुकड़ि जी .... ते सुबुह जो उथंदा हुआ.
2) ज़ेवरनि जो .... ݙिसी सीमा टिड़ी पेई.
3) अंदर जो ज़िदु आहे ....
4) अंब अंदर समायल खखड़ी, उनजो .... आहे.
5) .... में ॿलु आहे.

ॿरंदड़,
ॿांग, ॿहको, ॿाहिर,
ॿिजु, ॿधी,
ॿहराड़ी

ॿ

ॻ अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ݙिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) खारे पाणीअ में लूण .... हूंदो आहे.
2) उथ जी .... ॾाढी ݙिघी हूंदी आहे.
3) नंढे ॿार .... बालु पसंदु कयो.
4) वाह! अजु हर .... में बिजली पहुचाइण जो कमु थी रहियो आहे.
5) माउ ॿार खे .... पाए प्यार कयो.

ॻ

ॻाढ़ो,
ॻतरु, ॻरियलु, ॻोठु,
ॻझु, ॻिची,
ॻिराटिड़ी

द अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) अछे कपड़े ते .... जल्दु नज़र ईंदो आहे.
2) कलेक्टर बणजण ते धीरज सभिनी दोस्तनि खे .... ॾिनी.
3) .... पीअण सां विनीता जी खंघि दूर थी.
4) करण हिकु महान .... हो.
5) असां खे हमेशह ईश्वर खां .... घुरणु घुरजे.

दास्तानु,
दर्द, दाग़ु, दुआ,
दावत, दवा,
दानवीरु

द

ध अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) पाणीअ जी आफ़त करे माण्हुनि म्यूंसिपालिटीअ अॻियां .... हंयो.
2) पाणी ऐं गास्लेट जी मिलावत मां उहे .... करे नथा सघजनि.
3) प्रेम जो .... नाज़ुकु हूंदो आहे.
4) ताज महल जी .... हरहंधि फहिलियल आहे.
5) असां खे हर .... जो सन्मानु करणु घुरजे.

ध

धरती,
धरणो, धार,
धाॻो, धाक, धनु

ज | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) मां सुबुह जो .... उथी तैयार थियुसि.
2) जादूगर जो .... ॾिसी ॿार टपा ॾियण लॻा.
3) ज़िन्दगीअ में .... सबबि ई ताक़त अचे थी.
4) .... में साईंस ॾींहों ॾींहं तरक़ी करे रही आहे.
5) 'वीह' अदद में एकनि जी .... ते ॿुड़ी हूंदी आहे.

जफ़ाकशी,
जिगरु, जाइ, जल्दी,
जासूस, जॻत,
जादू

ज

ज़ | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) .... मां हमेशह मिठा वचन ई चवणु घुरजनि.
2) किनि किनि नांगनि में .... हूंदो आहे.
3) अजु जो .... डिजिटल थी पयो आहे.
4) रांदीको टुटण ते ॿारु .... रोअण लॻो.
5) सुठा लछण इन्सान जा सचा .... आहिनि.

ज़

ज़ार ज़ार,
ज़ाल, ज़ुबान, ज़हरु,
ज़मानो, ज़ेवर,
ज़नु

ॾ	अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) गांइ जो मज़कोर .... आहे.
2) .... पाणीअ सां भरियलु आहे.
3) राकेश .... जे सूर के यकदम डॉक्टर वटि वयो.
4) पीउ पुट खे समझायो .... थी.
5) राधा .... ॿारे आरती शुरू कई.

ॾाॾो,
ॾाहो, ॾाढि,
ॾोलु, ॾीओ,
ॾांदु, ॾातर

ॾ

ॼ	अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) विवेकानंद नंढे .... खां ई धर्मी ख़्यालनि जो हो.
2) सिंधी कैलेंडर में .... महिनो आहे.
3) रामचंद जे पुट जो नालो .... आहे.
4) .... विज्ञान मूजिबि कुल ॾह ग्रह आहिनि.
5) भारत सरकार .... ते ज़ाब्तो रखण लाइ केतराई उपाव वठी रही आहे.

ॼ

ॼातलु,
ॼणुकि , ॼेठो,
ॼेठ, ॼमु, ॼाञी,
ॼमार

झ | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) थकावट हुअण सबबि राम .... खाइण लॻो.
2) बाग़ में .... ॾिसी ॿारु ख़ुश थियो.
3) बसि जे ओचितो बीहण ते माण्हुनि खे .... आयो.
4) आवाज़ ते .... उॾामी वेई.
5) .... किताब संभाले रखणु घुरिजनि.

झिरिकी,
झरणो, झूलो,
झूटा, झूना,
झटिको, झोपिड़ी

झ

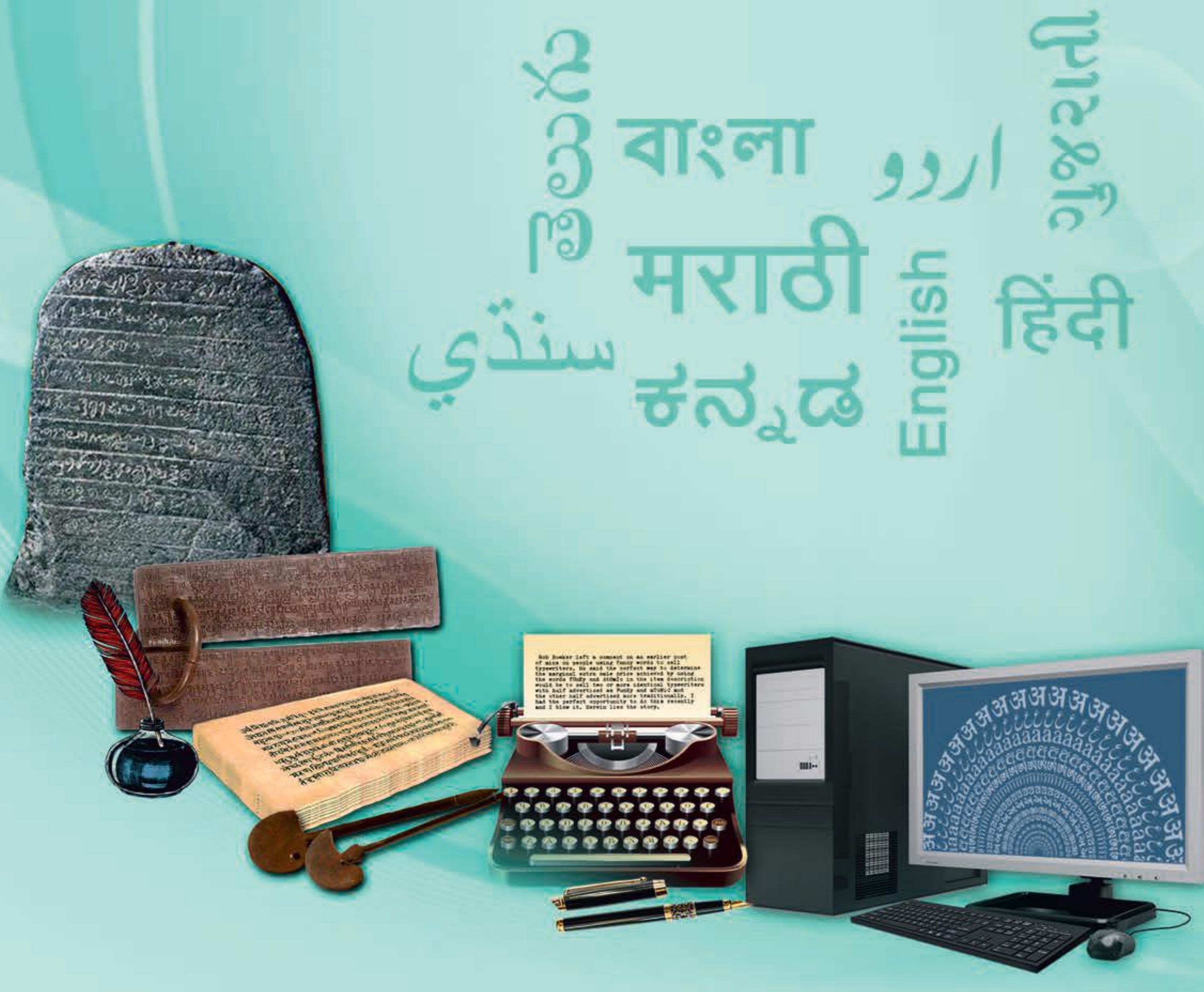
घ | अखर जी रांदि

हेठि चौकुंडे में ॾिनल लफ़्ज़नि मां मुनासिबु जवाब ॻोल्हे ख़ाल भरियो.

1) .... रेसि में ॾुकंदो आहे.
2) .... शादीअ ते मुटुकु पाईंदो आहे.
3) हरजसराइ खे धंधे में .... पयो.
4) .... गुरूअ जो दरु.
5) माण्हु अजु कल्ह .... जे बदरां मोबाईल ते वक़्तु ॾिसंदा आहिनि.

घ

घाटो,
घड़ियाल, घोड़ो,
घरु, घोटु,
घटि, घणो

महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ,
पुणे–४११००४.

सिंधी (देवनागरी) युवकभारती – इयत्ता बारावी

₹ 104.00